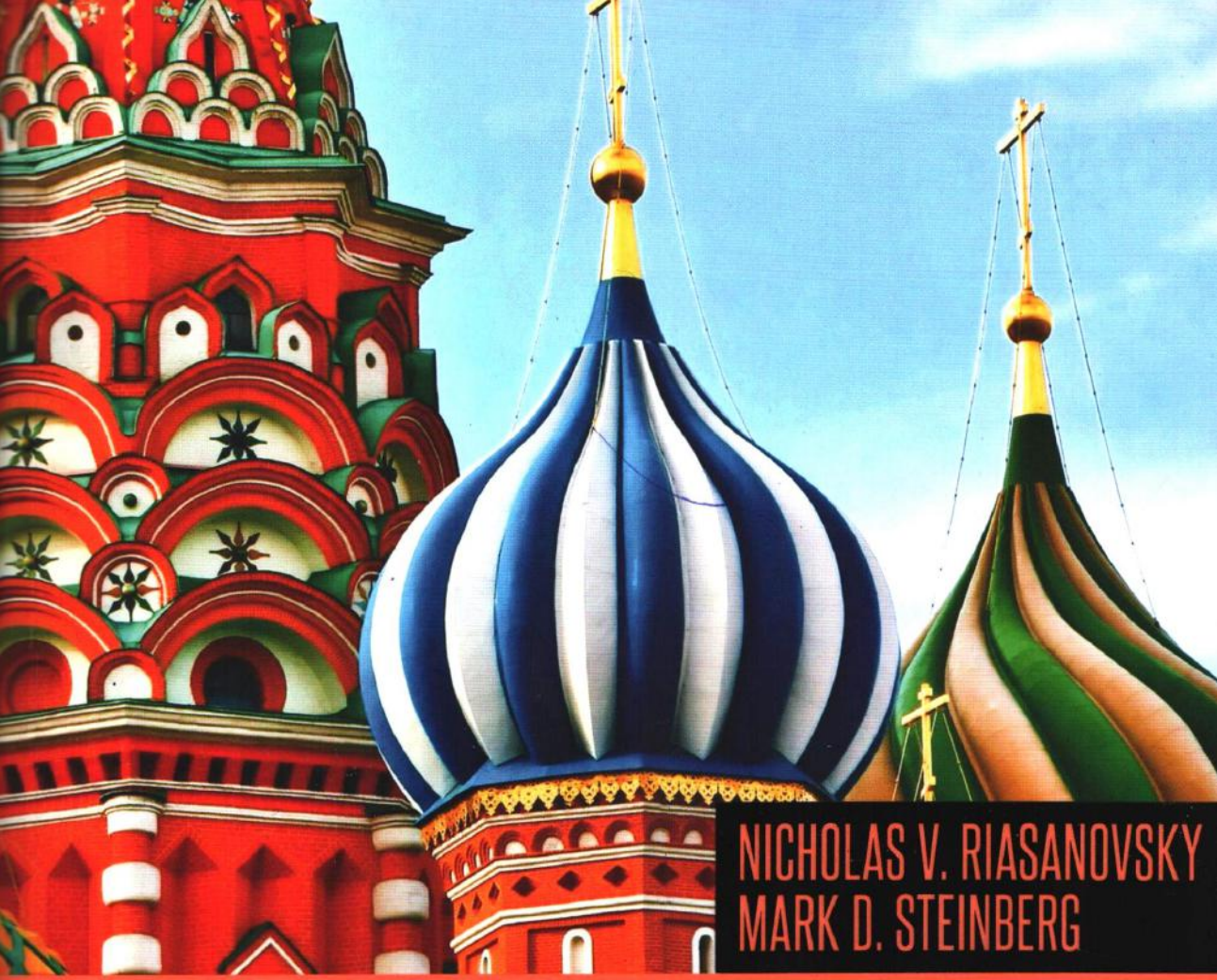

NICHOLAS V. RIASANOVSKY
MARK D. STEINBERG

RUSYA TARİHİ

Başlangıçtan Günümüze...

İNKILÂP

Rusya Tarihi / *A History of Russia*
Nicholas V. Riasanovsky - Mark D. Steinberg

© 2011, 2005, 2000, 1994, 1985, 1978, 1969, 1963, Oxford University Press, Inc
Rusya Tarihi birleştirilmiş cildinin 8. edisyonu ilk defa 2010 yılında İngiltere'de basılmıştır.

Türkiye'de yayın hakkı:
Akcalı Telif Hakları Ajansı ve Oxford University Press aracılığıyla
© 2016, İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ

Yayıncı ve Matbaa Sertifika No: 44066

Bu kitabın her türlü yayın hakları Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince İnkılâp Kitabevi'ne aittir. Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının izni alınmaksızın, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

Editör Silya Zengilli
Son okuma Volkan Alıcı
Kapak tasarım Okan Koç - Seda Kaplan
Sayfa tasarım Derya Balcı - Alen Taşçıoğlu

ISBN: 978-975-10-3183-9

20 21 22 9 8 7 6 5 4

Baskı ve Cilt
İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ
Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sk. No. 8
34196 Yenibosna – İstanbul
Tel : (0212) 496 11 11 (Pbx)

İNKILÂP Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ
Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sk. No. 8
34196 Yenibosna – İstanbul
Tel : (0212) 496 11 11 (Pbx)
Faks : (0212) 496 11 12
posta@inkilap.com
www.inkilap.com

RUSYA TARİHİ

Başlangıçtan günümüze

NICHOLAS V. RIASANOVSKY
MARK D. STEINBERG

İngilizceden çeviren
Figen Dereli

İNKILÂP

Nicholas V. Riasanovsky

Berkeley'de bulunan Kaliforniya Üniversitesi'nde Avrupa Tarihi Sidney Hellman Ehrman fahri profesörüdür. Önde gelen Rus tarihçilerinden olan Riasanovsky 1987 yılında Amerikan Sanat ve Bilim Akademisi'ne seçilmiştir. *Rus Tarihinde Büyük Petro'nun İmgesi ve Düşünceler (The Image of Peter the Great in Russian History and Thought, OUP, 1985)* ve *Romantizmin Çıkışı (The Emergence of Romanticism, OUP, 1992)* dahil çeşitli kitapları bulunmaktadır.

Mark D. Steinberg

Urbana-Champaign'de bulunan Illinois Üniversitesi'nde tarih profesörü ve *Slavic Review*'ün editörüdür. Rusya'nın on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başı kültürel, entelektüel ve sosyal tarihi konusunda uzmanlaşmıştır. Kitapları arasında *Devrimin Sesleri 1917 (Voices of Revolution 1917, 2001)* ve *Proleter İmgeleme: Rusya'da Öz, Modernlik ve Kutsal 1910–1925 (Proletarian Imagination: Self, Modernity, and the Sacred In Russia 1910–1925, 2002)* bulunmaktadır.

Figen Dereli

1965'te Ankara'da doğdu. A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 1987'de mezun oldu. Kamu kurumu niteliğinde bir meslek örgütünde uzun yıllar görev aldı. Halen özel bir şirkette çalışmakta olan Figen Dereli'nin bugüne kadar çevirisini yaptığı pek çok kitabı bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Haritalar *VII*
Resimler *IX*

1. Kısım GİRİŞ
1 Coğrafi Çevre *3*
2 Ruslardan Önce Rusya *9*

2. Kısım KİEVAN RUS
3 Kievan Devleti'nin Kökenleri *19*
4 Kievan Rus: Siyasi Çerçeve *25*
5 Kievan Rus: Ekonomi, Toplum, Kurumlar *39*
6 Kievan Rus: Din ve Kültür *48*

3. Kısım APANAJ RUSYA
7 Apanaj Rusya: Giriş *59*
8 Moğollar ve Rusya *63*
9 Büyük Novgorod *73*
10 Güneybatı ve Kuzeydoğu *85*
11 Moskova'nın Yükselişi *92*
12 Apanaj Rusya: Ekonomi, Toplum, Kurumlar *111*
13 Apanaj Rusya: Din ve Kültür *118*
14 Litvanya–Rus Devleti *132*

4. Kısım MOSKOVALI RUSYA
15 Korkunç İvan, 1533–1584 ve Fyodor, 1584–1598 Devirleri *143*
16 Karışıklık Dönemi, 1598–1613 *160*
17 Mihail, 1613–1645; Aleksey, 1645–1676 ve Fyodor, 1676–1682 Devirleri *179*
18 Moskovalı Rusya: Ekonomi, Toplum, Kurumlar *189*
19 Moskovalı Rusya: Din ve Kültür *203*

5. Kısım İMPARATORLUK RUSYASI
20 Büyük Petro Devri, 1682–1725 *221*
21 Büyük Petro'dan Büyük Katerina'ya Kadar Rusya Tarihi: I. Katerina, 1725–1727; II. Petro, 1727–1730; Anne, 1730–1740; VI. İvan, 1740–1741; Elizabeth, 1741–1762 ve III. Petro, 1762 *251*

22 Büyük Katerina, 1762–1796 ve Paul, 1796–1801 *264*
23 On Sekizinci Yüzyılda Rusya'da Ekonomik ve Sosyal Kalkınma *286*
24 On Sekizinci Yüzyılda Rus Kültürü *294*
25 I. Aleksandr Devri, 1801–1825 *311*
26 I. Nikolay Devri, 1825–1855 *335*
27 On Dokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında Rusya'da Ekonomik ve Sosyal Kalkınma *354*
28 On Dokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında Rus Kültürü *361*
29 II. Aleksandr Devri, 1855–1881 *381*
30 III. Aleksandr Devri, 1881–1894 ve II. Nikolay Devrinin Başlangıcı, 1894–1905 *404*
31 II. Nikolay Devrinin Sonu: 1905 Devrimi ve 1905–1917 Meşrutiyet Dönemi *419*
32 Büyük Reformlardan 1917 Devrimine Kadar Rusya'da Ekonomik ve Sosyal Kalkınma *441*
33 Büyük Reformlardan 1917 Devrimine Kadar Rus Kültürü *460*
34 1917 Devrimi *486*

6. Kısım SOVYET RUSYA
35 Sovyet Rusya: Giriş *501*
36 Savaş Komünizmi, 1917–1921 ve Yeni Ekonomi Politikası, 1921–1928 *509*
37 Stalin Dönemi *534*
38 Sovyet Dış Politikası, 1921–1941 ve İkinci Dünya Savaşı, 1941–1945 *553*
39 Stalin'in Son Yılları, 1945–1953 *572*
40 Stalin Sonrasında Sovyetler Birliği, 1953–1985 *585*
41 Sovyet Toplumu ve Kültürü *615*
42 Gorbaçov Yılları, 1985–1991 ve Sovyetler Birliği'nin Çöküşü *646*

7. Kısım RUSYA FEDERASYONU
43 Komünizmden Sonra Siyaset ve Ekonomi: Yeltsin, Putin ve Sonrası *671*
44 1991'den Günümüze Toplum ve Kültür *714*

Kaynakça *749*
Dizin *777*

HARİTALAR

1. Erken göçler *10*
2. On birinci yüzyılda Kievan Rus *31*
3. 1240'lardan Apanaj Rusya *60*
4. Avrupa'da Moğollar, 1223–1380
   Kubilay Han'ın ölümünde Asya'da Moğollar, 1294 *64*
5. Novgorod Büyük Lordu, on beşinci yüzyıl *74*
6. Volinya-Galiçya 1250 civarı *86*
7. Rostov-Suzdal 1200 civarı *89*
8. Moskova'nın yükselişi, 1300–1533 *94*
9. 1300'lerden sonra Litvanya-Rusya devleti *134*
10. IV. İvan zamanında Rusya 1533–1598 *144*
11. Karışıklık dönemi, 1598 *164*
12. On yedinci yüzyılda genişleme *201*
13. Büyük Petro zamanında Avrupa, 1694–1725 *223*
14. On sekizinci yüzyılın sonunda Orta ve Doğu Avrupa *265*
15. Polonya 1662–1667 ve Polonya'nın bölümleri *279*
16. Orta Avrupa, 1803 ve 1812 *323*
17. Avrupa, 1802–1855 *329*
18. Kırım Savaşı, 1854–1855 *351*
19. Balkanlar, 1877–1878 *400*
20. Rus-Japon Savaşı, 1904–1905 *417*
21. Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'dan 1914, 1917 devrimlerine *437*
22. Avrupa Rusya'sında devrim ve içsavaş, 1917–1922 *517*
23. İkinci Dünya Savaşı'nda Rusya, 1939–1945 *562*
24. Eski Sovyetler Birliği'nin bağımsız devletleri *668*
25. Çağdaş Rusya *673*

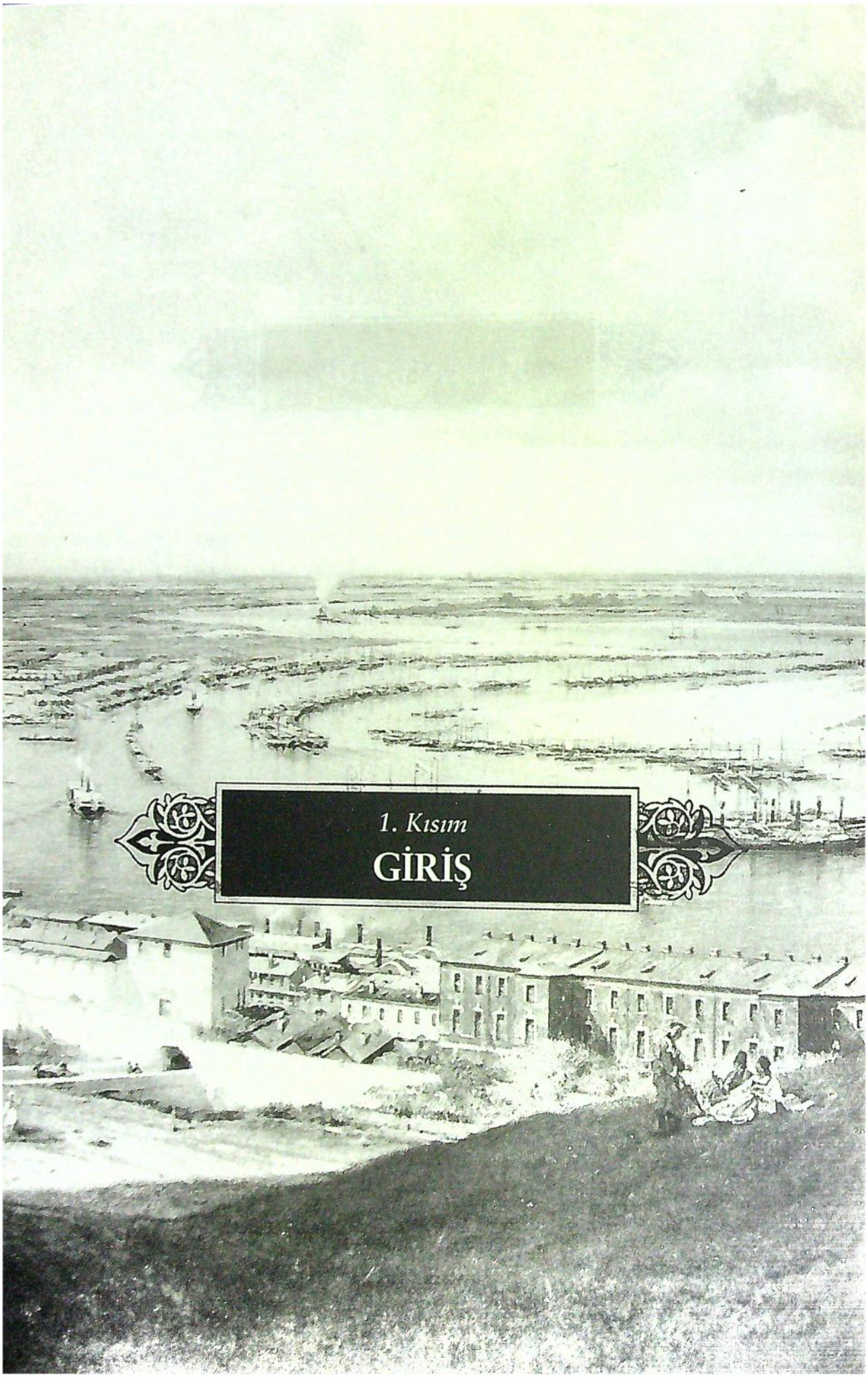
RESİMLER

1. MÖ altıncı yüzyıl İskit altın işi *13*
2. Kiev'in inşası *44*
3. Alexandrialı Aziz Petro'nun kafası *55*
4. Aziz Dmitri Katedrali *56*
5. III. İvan'ın mührü *104*
6. Yükseliş Katedrali, Moskova Kremlin *127*
7. Kutsal Üçlü, Rublev *129*
8. Korkunç İvan *(Sovfoto) 149*
9. Düzmece Dmitri *166*
10. Zemski Sobor Mihail Romanov'u seçiyor *175*
11. Çar Aleksey *181*
12. Patrik Nikon *207*
13. Aziz Vasili Katedrali, Moskova *214*
14. Nemetskaia Sloboda *217*
15. Bir savaşçı olarak Büyük Petro *224*
16. Avrupa haritasında Büyük Petro *236*
17. Elizabeth *256*
18. III. Petro *259*
19. II. Katerina, 1762 *267*
20. Pugachev *271*
21. "Matematiğin Alegorisi", 1703 *295*
22. Nikolay Novikov *304*
23. Kış Sarayı *309*
24. I. Aleksandr *312*
25. I. Aleksandr Taç Giyme Madalyonu *315*

26. I. Nikolay *336*
27. Aleksandr Puşkin *369*
28. II. Aleksandr *382*
29. III. Aleksandr, 1889 *406*
30. On yedinci yüzyıl kostümü içinde II. Nikolay, 1903 *410*
31. Rus-Japon Savaşı için cepheye hareket eden birlikleri kutsayan II. Nikolay, 1905 *415*
32. 1905'te sosyal demokrat gösterisi *422*
33. Petr Stolypin *430*
34. Grigori Rasputin *438*
35. Kont Sergey Witte 1905'te St. Petersburg'da *443*
36. Mir'de bir toplantı *448*
37. Aleksey Medvedev *454*
38. Nevski Prospect'te pasaj, 1901 *457*
39. Fyodor Dostoyevski *466*
40. Lev Tolstoy *468*
41. Anton Çehov *470*
42. Anna Ahmatova *472*
43. Modest Mussorgski *475*
44. Petr Çaykovski *476*
45. Vaslav Nijinski *477*
46. Kazimir Maleviç, "0.10: Son Fütürist Resim Sergisi," Petrograd, 1915 *478*
47. Geçici Hükümet *490*
48. Askerler devrimde ölenlerin cenazesinde *497*
49. 1917'de V. I. Lenin *505*
50. "Avrupa'da bir hayalet dolaşıyor – Komünizm hayaleti" *511*
51. "Kara Güç'e karşı Kızıl Şövalye'nin mücadelesi", 1919 *522*
52. Nikolay Buharin *530*
53. Lev Troçki *531*
54. Josef Stalin *532*
55. "Hızlı Tempo ile Son Sürat: Dört Yılda Beş Yıllık Plan", 1930 *539*
56. "Çok Yaşa Mutlu Sosyalist Anavatan! Çok Yaşa Sevgili Büyük Stalin!" 1935 *543*

57. Sovyet Komünist Parti ve "dönekler" *546*
58. "Köylüler... Artık İnsan Gibi Yaşayabilirler!" 1934 *550*
59. "Öcümüzü Alın!" 1942 *569*
60. "Büyük Stalin'in Liderliğinde", 1951 *579*
61. Stalin'in cenazesi *587*
62. Nikita Kruşçev *590*
63. Sovyet liderler, 1967 *593*
64. Brejnev kayak arabasında *594*
65. Kustodiev, "Kent ve Kırsal Arasındaki Bağ", 1925 *620*
66. 1980'lerde Moskova caddelerinde genç kadınlar *626*
67. Okuma-yazma posteri, 1920 *630*
68. Vladimir Tatlin, Üçüncü Enternasyonal Anıtı, 1919-20 *640*
69. Moskova Devlet Üniversitesi *642*
70. Sovyet konut projesi önünde on yedinci yüzyıl Simeon Stolpnik Kilisesi *643*
71. Komünist dünyanın liderleri, 1986 *650*
72. "Olaylara gerçekçi bir şekilde bakacağız" *653*
73. Patrik II. Aleksey Yeltsin'i kutsuyor *659*
74. Çocuklar yıkılmış Lenin heykelinin üzerinde oynuyor, Ağustos 1991 *666*
75. Boris Yeltsin Ağustos 1991'de tank üzerinde *675*
76. Vladimir Putin Amerikalı gazetecilerle konuşuyor, 2001 *690*
77. Medvedev ve Putin, 2009 *711*
78. *Prikhvatizatsiia*'ya karşı gösteri, Moskova 1992 *717*
79. Moskova'da ucuzluk reyonu, 1994 *718*
80. Moskova'da dükkân, 1994 *719*
81. Yoksulluk ve zenginlik 2007 *721*
82. Moskova'da komünist gösterisi, 1992 *728*
83. İnşa halindeki kilisede kadınlar, 1991 *734*
84. Moskova'da yeniden inşa edilen Kurtarıcı İsa Katedrali, 1997 *737*
85. Seks ve şiddet, 2000 *740*
86. Vyacheslav Mihaylov, "Metafiziksel İkon", 1994 *743*

Rusya Tarihi

1. Kısım

GİRİŞ

1. Bölüm

COĞRAFİ ÇEVRE

"Rusya! Dünya sahnesinde ne muhteşem bir fenomen! Tam anlamıyla, merkezde bulunan Avrupa nehrinden, Asya ve Doğu okyanusundan Amerikan topraklarına kadar uzanan dümdüz bir on bin *verstlik** uzunluk. Güney Asya devletlerinden biri olan İran'dan, iskân edilen dünyanın sonuna, Kuzey Kutbu'na uzanan beş bin *verstlik* bir genişlik. Hangi devlet bununla yarışabilir? Ya da yarısıyla? Hangi devlet yirmi ya da ellinci parçasına eş olabilir? Rusya, en sıcağından en soğuğuna, Erivan'ın yanan havasından Laponya (Lapland) buzuluna kadar her tür toprağı içeren bir devlet; şu andaki gelişim düzeyine uygun olarak hayatın tüm ihtiyaçları, konforu ve zevkleri için gerekli ürünlerin bol olduğu başlı başına bir dünya, kendine yeten, bağımsız, mutlak..."

MİHAİL POGODİN

"Burada son veriyorum, size başka haberim yok.
Ancak ülke çok soğuk ve insanları kaba varlıklar."

BÜYÜKELÇİ GEORGE TURBEVİLLE
İNGİLTERE KRALİÇESİ I. ELİZABETH'E BİLDİRİYOR

"Bu fakir köyler,
Kısır doğa,
Bitmez sabrın anavatanı,
Rus halkının toprağı!"

FEDOR TİUTCHEV

"Geniş ve açıktır anayurdum,
Zengin nehirleri, toprakları ve ormanlarıyla,
Benzer başka yer bilmem,
İnsanın bu kadar özgür olabildiği."

ANAVATAN ŞARKISI, 1936

---

* Bir *versta* bir milin üçte ikisinden biraz az, bir kilometreden biraz fazladır.

Tarihçiler ve coğrafyacılar, uzun zamanlardan beri insan topluluklarının, içinde yaşadıkları doğal ortamdan ayrı bir şekilde anlaşılamayacağını öne sürerler. İklim, toprak, su, bitkiler, hayvanlar, mineral kaynaklar ve fiziki yapı insan topluluklarını kısıtlarken aynı zamanda fırsatlar da sunar. Buna karşın insanlık tarihi, çoğu zaman çevreyi kullanma, ustası olma ve hatta değiştirme çabasının bir hikâyesidir. Bu diyalog, –çünkü ne doğa tamamen her şeyi belirler ne de insan kendini doğadan tamamen bağımsız kılabilmiştir– geniş, zor ve değişen bir ortamda gerçekleşmesi nedeniyle özellikle Rus tarihinde derindir. Görkeminin zirvesindeyken Rusya –Rus İmparatorluğu ve daha sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği olarak– 8,5 milyon mil karelik bir toprak parçasını temsil ediyordu ki bu, bütün Kuzey Amerika kıtasından daha büyük bir alandı. Önde gelen bir Rus ansiklopedisinden alıntı yapacak olursak: "Rus İmparatorluğu enlem olarak Doğu Avrupa'nın ve Kuzey Asya'nın tamamını işgal ediyor ve yüzeyi bu iki kıtanın alanının 0,42'sini oluşturuyor. Rus İmparatorluğu tüm dünyanın 1/22'sini ve toprak yüzeyinin yaklaşık 1/6'sını işgal ediyor." Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasının ardından topraklarının yaklaşık bir çeyrek kadarını kaybetmiş olmasına rağmen Rusya Federasyonu, coğrafi olarak dünyanın en büyük ülkesi olmaya devam etmektedir. Bu muazzam arazi, Rusya'nın tarihinin şekillenmesine yardımcı olan zengin, homojen bir çeşitliliğe sahiptir.

Bu geniş arazi üzerindeki dikkat çeken homojen dağılım, ülkenin boyutlarını açıklamaya yardımcı olur. Büyük Rusya kütlesi, orta hatta Batı Avrupa'dan Sibirya'nın derinliklerine kadar uzanan –bir zamanlar büyük bir denizin dibi olan– çok büyük bir ovadır. Yüzeyine sayısız tepe ve tepe zincirleri dağılmış olmasına rağmen bunların hiçbiri bu azametli ovanın akışına hissedilir şekilde müdahale edecek yükseklikte ya da yoğunlukta değildir. Avrupa ve Asya'yı birbirinden ayıran Ural Dağları bile bu iki kıta arasında bir engel oluşturmaz; ayrıca Ural zinciri ile Hazar ve Aral Denizlerinin güney uçları arasında steplerden oluşan geniş bir boşluk bulunmaktadır. Sadece Sibirya'nın geniş kuzeydoğusunda, Yenisey Nehri'nin ötesinde eğim dikkate değer şekilde yükselir ve tepeler hâkim olur. Bu bölge önemli bir potansiyele sahip olsa da şimdiye kadar en iyimser görüşle Rus tarihinin kıyısında kalmıştır. Etkileyici dağ sıraları Rus sınırlarıyla ya da daha çok sınır topraklarıyla kısıtlı kalmıştır. Bunlar güneybatıda Karpatlar, Karadeniz ve Hazar Denizi arasında güneyde yüksek Kafkaslar zinciri, daha doğuda ve güney boyunca ilerleyen Pamir Dağları, Tanrı Dağları ve Altay Sıradağlarını içermektedir.

Nehirler Rus tarihinde önemli bir rol almış, yer ve insanlara isim vermiş, uzak yerleri birbirine bağlamış ve kaynak sağlamıştır. Hepsinin ötesinde Rusya'nın geniş ve yavaş akan nehirleri, memleketin hem mal hem yerleşimci taşıyan ilk önemli rotaları olmuştur. Bu nehirlerin çoğu suyu kuzey-güney aksı boyunca taşımakta ve ya

Baltık ve Kuzey Buz Denizi'ne ya da Karadeniz ve Hazar Denizi'ne boşalmaktadır. Avrupa Rusya'sında Kuzey Dvina ve Pechora gibi nehirler kuzeye doğru akarken Dinyester, Aksu, daha büyük olan Dinyeper, Don ve Volga Nehirleri güneye akar. Dinyeper ve Don, Karadeniz'e; Volga, Hazar Denizi'ne boşalır. Sibirya nehirleri, Büyük Ob ve Yenisey, Lena, Indigirka ve Kolima Nehirleri Kuzey Buz Denizi'ne akar. Burada istisna, doğuya doğru akan Amur Nehri'dir; aktığı rotanın çoğu kısmında Rusya ve Çin arasında sınır hizmeti görür ve Tatar Boğazı'na boşalır. Sibirya'nın güneyinde, Orta Asya'da Ceyhun ve Seyhun, kuzeybatı yönünde Aral Denizi'ne doğru akar. Ceyhun daha önceleri Hazar Denizi'ne doğru akmaktaydı.

Rusya, nehir ve göl bolluğuna rağmen esasen kara ile kuşatılmış bir ülkedir. En uzun kıyı şeridi Kuzey Buz Denizi'ne açılır. Komşu denizler arasında Baltık Denizi ve Karadeniz bulunur. Her ikisi de daha geniş su kütleleri ve yine her ikisi de kapalı deniz olan Hazar ve Aral ile buluşmak için Rusya sınırları dışına dar boğazlardan geçmek zorundadır. Önemli Rus gölleri arasında ülkenin Avrupa kısmında Ladoga ve Onega Gölleri ve Sibirya'da ise büyük ve son derece derin olan Baykal Gölü bulunmaktadır. Çin sınırına bitişik olan güney kısmı hariç Rusya'nın doğu kıyı şeridi, soğuk ve sert hava koşullarına sahiptir.

Enlemi ve kara ile kuşatılmış olması Rusya'nın iklimini belirlemiştir ve en iyi şekilde sert kara iklimi olarak tarif edilebilir. Kuzey hatta Orta Rusya dahi Alaska enlemindedir, Güney Rusya'nın pozisyonu ise batı yarıkürede bulunan Birleşik Devletler'e değil Kanada'ya denk gelmektedir. Batı ve Kuzey Avrupa'nın iklimini çok daha ılımlı yapan körfez akıntısı Rusya'nın kuzey kıyı şeridinin bir kısmına ancak ulaşmaktadır. Araya giren sıradağlar olmayınca Kuzey Buz Denizi'nin dondurucu rüzgârları Avrupa Rusya'sı üzerinden Karadeniz'e ulaşır. En güney ucu hariç Sibirya'nın havası daha da serttir. Böylece Avrupa Rusya'sının kuzeyinde toprak on iki ayın sekizinde buz tutar. Ukrayna bile her yıl üç ay karla kaplıdır ve Karadeniz'e kadar bütün nehirler buz tutar. Genel olarak Sibirya ve özel olarak da Sibirya'nın kuzeyi, dünyanın en soğuk bölgelerinden biridir. Verkhoiansk'da ısı -90 dereceye kadar düşse de karasal iklim olması sebebiyle yazın –ve çoğu zaman oldukça ani bir şekilde gelir– ısı yükselir. Avrupa Rusya'sı ve Sibirya'nın büyük bir kısmında, Orta Asya'nın çöllerinden bahsetmeye bile gerek yok. Kumları batıya doğru millerce sürükleyen sıcak dalgaları olağandır.

İklimin uzun dönemli etkisi (hidroloji ve erozyon gibi) çevresel koşullarla birlikte Avrasya ovasında çeşitli ekosistemler oluşturmuştur. Göçmen, yerleşimci ve köylü nesillerin birinci elden öğrendiği ve on dokuzuncu yüzyıl Rus bilim insanlarının sistemleştirdiği gibi Rusya, doğudan batıya uzanan çeşitli doğal "alanlara" bölünmüştü, ancak çakışan geçiş alanları da vardı. Tarihi açıdan Slav ve İskandinav yerleşimlerinin erken tarihi Baltık ve Ural Dağlarına doğru batı sınırına uza-

nan karışık ormanlık alana odaklanmıştı. Bu bölge nüfus bağlamında Rusya'nın göbeği olarak kalacaktır. Ortaçağ döneminde Rus köylüler kuzeye, iğne yapraklı ağaç kaplı taygaya, kuzey İskandinavya'dan Pasifik Okyanusu'na kadar uzanan sert topraklara taşınmaya başladılar. Bu iki büyük ormanlık kemer bir arada Rus İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği topraklarının yarısından fazlasına karşılık gelir. Daha kuzeyde Kola Yarımadası'ndan Avrasya kıtasının en uzak kuzeydoğu köşesine kadar uzanan ve Rus topraklarının yaklaşık %15'ini kaplayan tundra, yani acımasız bataklık, yosun, turba ve çalılıktan oluşan topraklar bulunur. Buralara on yedinci yüzyıldan önce çok az Rus yerleşimci gelmişti. Güneyde, Avrupa Rusya'sının güneyini işgal eden ve Altay Dağları'na kadar uzanan stepler ya da bozkırlar bulunur. Steplerdeki Rus kolonileşmesi, çoğu Uzakdoğu'dan gelen ve imparatorluk döneminde yoğunlaşan göçebe gruplar nedeniyle ertelenmiştir. Son olarak en güneyde, yarı çöl ve çöl olan alan Hazar Denizi'nden Orta Asya'ya kadar uzanır. Eski Sovyet toprak kütlesinin toplam alanının beşte birinden biraz azını işgal eder.

Bu farklı iklim ve bitki modelleri insanlara görece birinci sınıf tarım arazisi sunsa da çeşitli geçim ve gelişim kaynakları da sağlamıştır. Çiftçileri gerçekten ödüllendiren alan, kendinin sekiz katı büyüklüğündeki bir alan içerisinde ancak bir milyon mil karelik bir kısımdı. Ülkenin çoğu, kısa üretim sezonu, çok az ya da çok fazla yağış, buzul birikimi ve sığ ya da kumlu tarım toprağından muztaripti. Ukrayna ve Rusya'daki en iyi topraklar, güney steplerinin mükemmel kara toprağı bile, ılıman Iowa ya da Illinois'ten çok, ancak Kanada'nın büyük ovalarıyla kıyaslanabilen tarımsal şartlar sağlamaktadır. Diğer yandan Rusya, orman bakımından dünyadaki herhangi bir ülkeden çok daha zengindir. Sadece ağaç anlamında değil hem av hayvanı, üzümsü meyveler, yenebilir bitki ve balık bakımından hem de platinden petrole, kömürden altına çeşitli doğal kaynaklar bakımından son derece zengindir. Buna rağmen bu kaynaklar genellikle kullanılmamış hatta uzun zaman boyunca keşfedilmemiştir. Çalışan nüfusun her gün karşı karşıya olduğu zorluklara ek olarak bu topraklara soğuk, sel, kıtlık ve yangın da bela olmuştur. Buna rağmen erken yerleşimciler bile bu çevreyi değiştirmeye başlamış, yerleşim ve tarım için ormanları açmış, step çimlerini yakmış, avcılık yapmış ve nehirlere bentler kurmuşlardır. Sanayileşmeyle birlikte doğayı insan ihtiyaçlarına ve arzularına boyun eğdirmek için daha radikal çabalar sarf edilmiş, ama bunun her zaman başarılı ve olumlu sonuçları olmamıştır.

Coğrafi koşulların insan tarihinde oynadığı rol Herodot'tan bu yana tarihçileri büyülemiştir. Gerçekten de tarihin babası, güçlü Perslerin neden İskitleri yenemeyeceğini açıklarken Güney Rus steplerinin genişliğine ve step sakinlerinin yani İskitlerin bu doğal çevreye nasıl uyum sağladıklarına atıfta bulunmuştur. Önde gelen Rus biliminsanı Vasili Klyuçevski ve onun öğretmeni Sergey Soloviev gibi Rusya'nın

modern tarihçileri ve saygıdeğer batılı yazarlar Robert Kerner ve B. H. Sumner ısrarla coğrafyanın Rus tarihindeki önemini vurgulamışlardır. Daha yakın dönemde ise, çevre tarihinin yükselişi ve Rusya'da coğrafyacı ve tarihçi Lev Gumilev gibi entelektüellerin etkisi, coğrafi çevrenin toplum ve kültür üzerindeki etkisine yönelik dikkati canlandırmıştır. Coğrafi ve çevresel determinizm (daha eski çalışmalarda örtülüdür), Rus milli tabiatı ve çevreye olan bağımlılığı gibi belirsiz ve riskli konularda tahminde bulunmayı reddetsek bile bazı önemli noktalar belirtilmelidir.

Örneğin uçsuz bucaksız ovalarla kaplı coğrafi yapısı, Rus devletinin egemenlik alanını genişletmesinde son derece etkili bir faktördür. Bu coğrafi özellik Moskova devletinin Doğu Avrupa'ya yayılmasını önemli ölçüde kolaylaştırmıştır. Ruslar Uralların ötesine Pasifik'e hatta Alaska ve Kaliforniya'ya kadar ilerlemiştir ve bu ilerleme sadece Amerika'da gerçekleşen batıya doğru hareketle paralellik gösterir. Rus İmparatorluğu'nun sınırları ortaya çıktığında, bu sınırların kuzey ve doğuda okyanuslardan, deniz ve yüksek dağlardan, güneyde ise çöllerden oluştuğu görülmüştür; sınır sadece batıda, Rusların diğer insanlarla kaynaştığı yerde coğrafyayla alakalı değil gibi görünür. Son derece sert olan iklim, Avrupa Rusya'sının kuzeyine dağılmış olan kavimlerin ve çeşitli Sibirya sakinlerinin Rusların ilerleyişini durdurmayı zorlaştırmıştır. Bu şartlar altında dış saldırılardan çok iyi korunan Ruslar kolayca genişleyebildiler. Rusya toprakları Perslerden ve İskitlerden tutun Napolyon ve Hitler'e kadar pek çok işgalciye yenilgi getirmiştir.

İşgal altındaki toprakların da yönetilmesi gerekir. Muazzam bir alanın idare edilmesi, parçaların bir arada tutulması, yerel faaliyetlerin ve çabaların koordine edilmesi Korkunç İvan, I. Nikolay ya da Stalin olsun iktidardakiler için zor bir görev olmaya devam etmiştir. Ayrıca bu büyük ovadaki insan çeşitliliği merkezileşme ve federasyon gibi konuları kesinlikle daha da önemli kılmıştır. Coğrafyacıların dediği gibi sırf "alan sürtüşmesinin" üstesinden gelmek için değil, aynı zamanda farklı insanları ortak bir imparatorluk içinde bütünleştirmek için de bu geniş alanın fethi ve kolonileşmesi devlet gücünün desteğini gerektiriyordu. Bir ülkenin yönetim sistemini doğrudan boyutlarına bağlayıp baskı yönetiminin Rusya'nın doğal yönetim biçimi olduğunu ilan eden Aydınlanma döneminin önde gelen düşünürlerinin görüşleri kabul edilmese bile takdir edilebilir.

Rus nehirleri ve gölleri de Rus tarihinde iz bırakmıştır. Dinyeper'in Kievan Rus için ya da Volga ve kollarının Moskova devleti için öneminden bahsetmek yeterlidir. Ülkenin karayla kuşatılmış pozisyonu ve dünyanın su yollarına erişim arayışı Rusların devamlı olarak Baltık, Karadeniz ve boğazlar konusunda endişelenmesine neden olmuştur. İklim ve bitki örtüsü esasen Rusya'da insanların dağılımını ve mesleklerini de etkilemiştir. Tarım arazisinin fakir niteliği Rus köylülerin büyük sıkıntı çekmesine neden olmuş ve Çarlık Rusyası, Sovyetler ve Sovyet sonrası yönetimlerin

yaratıcılıklarını zorlamıştır. Geliştirilmeye başlandıkları andan itibaren Rus doğal kaynakları Sovyet gücüne büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Rusya'nın hem zenginliği hem de bu zenginlikten yararlanmada coğrafi ve iklimsel engelleri şimdi bile bir mücadele konusu olmaya devam etmektedir.

Rusya'nın iki kıta üzerinde bulunması Rus tarihinde ciddi bir etkiye neden olmuştur. Özellikle Güney Rus stepleri yüzyıllar boyunca Asyalı göçebelerin Avrupa'ya geçişleri için bir anayol olmuştur. Moğol yıkımı da Ruslar için son derece dikkate değer bir olay olup ardından 200 yıllık bir Moğol hâkimiyeti gelmiştir. Aslında yüzyıllardır açık olan step bölgesi, Rus toplumunun askerileşmesine katkıda bulunmuş, ülkenin korunmasız batı sınırının daha da güçlenmesine neden olmuştur. Asya topraklarının yakınlığı savaştan daha farklı bazı ilişkilere neden olmuş, açık denizlere hâkim olma gereği olmadan Rusya'nın Asya'da görkemli bir şekilde genişlemesini sağlamıştır. İngilizcede özellikle George Vernadski tarafından temsil edilen Avrasyalı tarihçiler okulu, Rusya'nın bütün gelişimini, şimdinin yeni-Avrasyacılarının yaptığı gibi Eski Dünya'daki eşsiz konumu bağlamında yorumlamaya çalışmıştır.

Rusya'nın Avrupa'daki konumu Asya ile olan bağlarından daha önemli görülebilir. Ruslar Batı'ya dil, din ve temel kültür anlamında bağlı olmalarına rağmen, dışarıdan gelenlerin işgali, görece izolasyon ve gerilik gibi sınır insanlarının olağan kaderini paylaşmışlardır. Rusya'nın Avrupa'nın çeperindeki konumu, özellikle Avrupa'nın gücünün dünyaya hâkim olacak şekilde büyüdüğü bir dönemde, Rusya'nın hem bir ulus hem de bir imparatorluk olarak meydan okurcasına ortaya çıkmasını sağlayan bir etkendir. Büyük Petro'nun reformları, beş yıllık planlar, Yeltsin'in "şok terapisi" ve diğer pek çok şey gibi bu yetişme çabaları, Rusya ve Batı arasındaki ilişkilerin doğası ve önemiyle ilgili sonu gelmez tartışmalara sebep olmuştur.

Daha önceki örneklerin gösterdiği gibi coğrafya, tarihi etkilemektedir. Belirli coğrafi unsurların etkisi özellikle ısrarcı olma eğilimindedir. Böylece modern bilimsel uygarlığımız, iklimin etkisini azaltmak için çok şey yapsa da –bu gerçek, Finlandiya gibi bir kuzey ülkesinin gelişiminde açıkça görülmektedir– bazı Sovyet yazarların hayal etmesine rağmen "şimdiye kadar dağları ova yapamadık ya da yeni denizler oluşturamadık". Yine de ihtiyatlı bir şekilde bitirmek en iyisi: Coğrafya, tarih için sahneyi hazırlayabilir, ama tarihi yapanlar insanlardır.

2. Bölüm

RUSLARDAN ÖNCE RUSYA

"İran kültürünün Güney Rusya'da yüzyıllar boyunca kesintisiz evrimini fark etmek için dördüncü yüzyıldan sekizinci yüzyıla kadar olan göçler dönemi sırasındaki Güney Rusya'nın eski uygarlıklarını daha yakından incelemeliyiz. (...) Slav Kiev devleti de aynı özellikleri sunuyor. Çünkü aynı kültürel gelenek – Yunan-Pers demek istiyorum– yüzyıllar boyunca Güney Rusya'da bilinen tek kültürdü ve ne Alman ne de Moğol işgalcileri bunu yok edebildi."

MİHAİL ROSTOVTZEFF

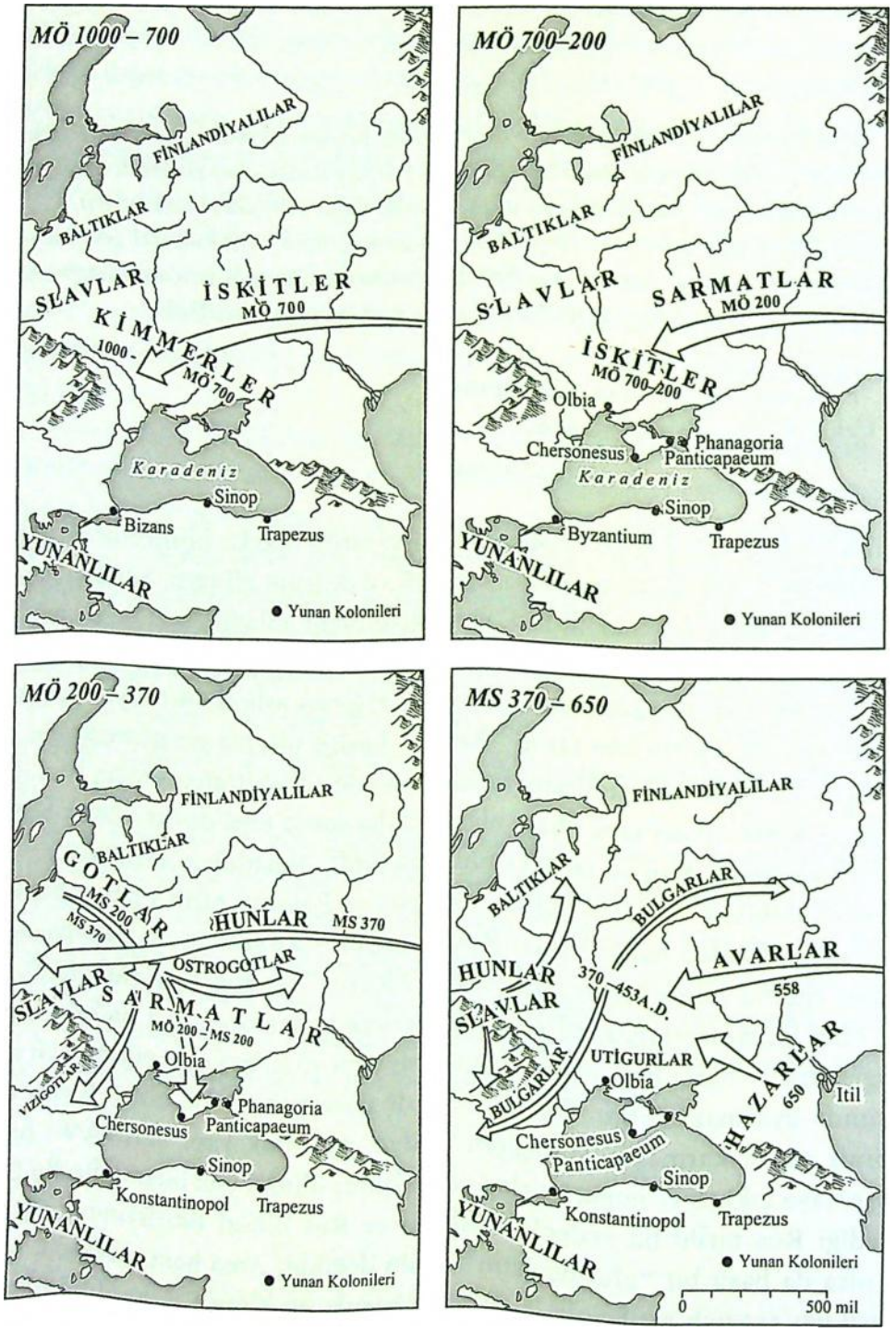
"Evet, biz İskitleriz. Evet, biz Asyalıyız.
Çekik ve açgözlü gözlerimizle..."

ALEKSANDR BLOK

Süreklilik tam olarak tarihin konusudur. Tüm tarihi olaylar birbirinden farklı olsalar da her biri kendi içinde çeşitlilik, akıcılık ve değişim gösterir. Şimdiki zaman ile bu zamanın geçmişi arasındaki bağ, şimdiki zamanı anlamlı, bizi de geçmişli kılar. Ancak süreklilikleri savlarla oluştururuz ve bunlar da genellikle tartışmalıdır. Bu kitabın başlığı bile görünüşte açık olmasına rağmen aslında bir savdır, çünkü pek çok belirli grubu, kültürü ve tarihi "Rusya" başlığı altında gruplamaktadır. Buna, farklı diller konuşan ve kendilerini farklı isimlerle adlandıran insanlar, bazı durumlarda da farklılık bilincinden ilham alarak daha sonra ulus-devlet olarak bağımsızlıklarını kazanacak olan ve tarihlerinin Rus tarihi olmadığı konusunda ısrar eden insanlar da dahildir. Örneğin çağdaş Ukrayna ve Polonya tarih yazımında, Kievan Rus'un sakinlerinden bahsederken Ruslar yerine *Russians* ya da *Ruthenians* diye bahsetme eğilimi vardır. Diğer tarihçiler de "Rusya" teriminin coğrafi olarak büyümekte olan imparatorluğun erişebileceği yerlere kadar uzanması nedeniyle çeşitliliği engelleme ve hatta imparatorluk hâkimiyetini yasallaştırma potansiyeli olduğu konusunda uyarmaktadırlar. Bu bölümün de göstereceği gibi, bizim Rusya olarak bildiğimiz şeyin, karmaşık ve değişen birden çok etnik yapı barındıran bir alan olarak ortaya çıkmış ve imparatorluğa dönüşmüş olması çok önemlidir. Bu kitabın belgelediği Rus tarihi bu nedenle Rusların ve Rus ulusal fikirlerinin rolü içinde güçlü olsa da basit bir "ulus-devletin" tarihi değildir. Ama hem süreklilik hem de karmaşıklığı aramak tarihçinin işidir. Bu nedenle bu kitap Rus tarihini oluşturan

süreklilikleri keşfetmek için uzun bir geleneği takip ederek "Rusya"yı çok geniş bir anlamda kullanacaktır, ama Rusya'nın süregelen karmaşıklığı ve birden fazla etnik çeşitliliği konusunda da ısrar ediyoruz.

Erken Göçler

SLAV OLMAYAN HALKLAR VE KÜLTÜRLERİ

SSCB sınırları içinde yer alan geniş coğrafyada sayısız antik kültür, yaşam bulmuştur. Ancak Transkafkasya ve Orta Asya'da büyüyenler Rus tarihinde sadece çevresel bir etkiye sahip olmuş, bu alanlar sadece on dokuzuncu yüzyılda Rus devletinin bir parçası olmuş ve yine yirmici yüzyılın sonlarında ayrılmıştır. Rus tarihine uygun bir giriş olarak Karadeniz'in kuzey kıyılarına ve steplerin ötesine dönmeliyiz. Bu geniş alanlar yüzyıllarca Antik Yunan, Roma ve Bizans dünyasının sınırlarında kalmıştır. Aslında MÖ yedinci yüzyılda Güney Rusya'da görülmeye başlayan Yunan kolonileri ve genel olarak ticari ve kültürel temaslar aracılığıyla Güney Rusya'nın steplerindeki halklar klasik medeniyete katılmışlardır. MÖ beşinci yüzyılda yaşayan Herodot bile Bug Nehri'nin ağzında bulunan Olbia'daki Yunan kolonisinde zaman geçirmiş ve bize step bölgesinin ve halkının çok güzel bir tarifini bırakmıştır: Herodot'un anlatıları ile dağınık ve nadir olan çağdaş kanıtlar, önce Çarlık Rusyası'nda, ardından da daha çok Sovyetler Birliği döneminde yapılan kazılar sayesinde büyük oranda artmıştır. Şimdi en azından genel çerçevede Güney Rusya'nın Kievan Rus devletinin kurulmasından önceki tarihi gelişimini biliyoruz ve Rus tarihi için bu arka planı takdir ediyoruz.

Arkeologlar daha üst paleolitik çağda (35.000 ila 10.000 yıl önce) bile Rus ovalarında avcı-toplayıcı topluluklar olduğunu belgelediler; alet, silah, mamut kemiği, mesken, mücevher ve sanat eserleri (muhtemelen kutsal) buldular. Hıristiyan devrinden yaklaşık 4000 yıl önce başlayan neolitik çağ özellikle güneydeki Dinyeper, Bug ve Dinyester nehir vadilerinde zengin kültürel gelişmenin olduğu bir dönemdi. O dönemden kalanlar, tarımın bu bölgede çoktan yerleştiği gerçeğine ve aynı zamanda yerleşik toprak çiftçileri ile işgalci göçebeler arasında var olan mücadelelere tanıklık etmektedir. Bu Güney Rusya ve daha sonra da Rus tarihinde tekrarlanan bir motiftir. Neolitik topluluklar da evcil hayvan besliyor, dokumayla uğraşıyordu ve dinsel inanışları da vardı. "Sarmal ve yılankavi çömlek" onları sadece Orta Avrupa'nın güney kısmına değil aynı zamanda Rostovtzeff'in özellikle ısrar ettiği gibi Küçük Asya'dakilere de bağlar, ancak arada kesin bir bağ kurmak zordur. Aynı dönemlerde Kafkasya'nın kuzeyinde Kuban Vadisi'nde, Mısır ve Mezopotamya'daki benzer kültürlerle eşzamanlı olarak metal kullanan bir kültür gelişir. Sayısız höyükte bulunan bakır, altın ve gümüş elişleri, zanaatkârların yetenek ve zevklerine şahitlik etmektedir. Güney Rusya'da bronz çağı görece az bilinir ve zayıf bir şekilde temsil edilirken demir çağı, yeni işgal dalgalarına ve Güney Rusya steplerinde ilk tarihi insan topluluklarının kurulmasına denk gelir.

Çok az bilgi sahibi olduğumuz Kimmerler genel olarak bu tür toplulukların ilk örneği olarak kabul edilir, bu konuda da yine esasen Herodot'a müteşekkiriz. Kimmerler Hint-Avrupa dil ailesinin Trakya alt bölümüne aittir ve Güney Rusya'yı ka-

baca MÖ 1000 ile MÖ 700 yılları arasında yönetmiş, bir dönem hâkimiyet alanları Kafkasların derinliklerine kadar uzamıştır. Yakın tarihçiler, nüfusun büyük bölümünün Karadeniz'in kuzey kıyılarında kültürün istikrarlı gelişimini sürdüren yerel unsurlardan oluştuğunu ve Kimmerlerin Güney Rusya'nın üst tabakasını temsil ettiğini öne sürmektedir. Yönetici grup daha sonraki yüzyıllarda bu temel kültürel sürekliliğe zarar vermeden birkaç kez değişmiştir.

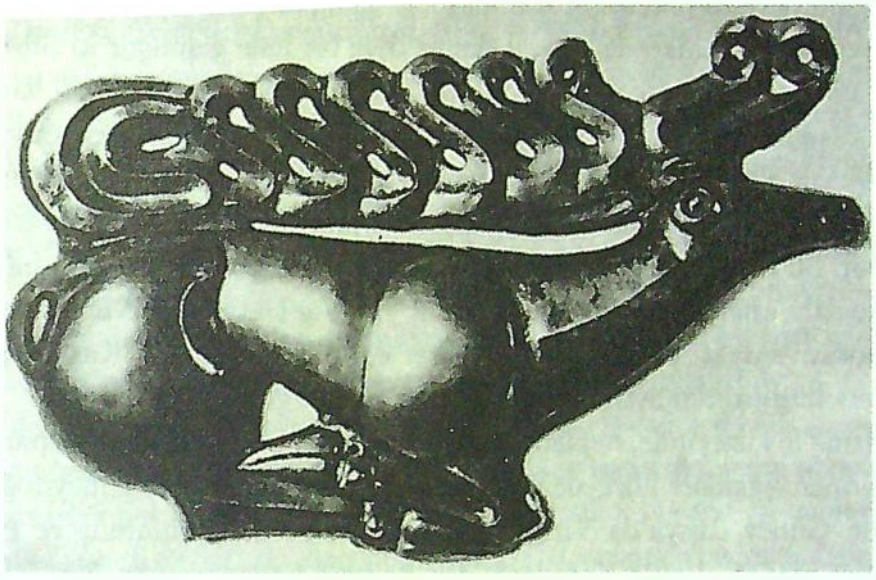
Kimmerleri, onları yenip devletlerini yok eden İskitler takip eder. Orta Asya'dan gelen yeni işgalciler görünüşe göre Moğol unsurlar da içermelerine rağmen İran dili konuşuyorlardı ve bu nedenle de Hint-Avrupa dil ailesine aitlerdi. Güney Rusya'yı MÖ yedinci yüzyıldan üçüncü yüzyılın sonuna kadar yönettiler. Bir çağdaşa, Herodot'a göre İskit egemenliği Tuna Nehri'nden Don Nehri'ne, Karadeniz'in kuzey kıyısından yirmi günlük seyahat mesafesi kadar içerilere kadar uzanmıştır. En muazzam ölçülerdeki haliyle İskit devletinin batı tarafı Tuna Nehri'nin güneyinden Kafkaslar boyunca doğu tarafındaki Küçük Asya'ya kadar uzanmaktadır.

İskitler tipik göçebeydiler. Öküzler tarafından çekilen çadır benzeri vagonlarda yaşarlardı ve zenginliklerini atlarının sayısıyla hesaplarlardı ki, bu atlar aynı zamanda yemek olarak da işlerine yarardı. Savaş zamanında mükemmel hafif süvari birlikleri oluştururlar, eyeri kullanarak ok, yay ve kısa kılıçlarla savaşırlardı. Harekete ve kaçmaya dayanan savaş taktikleri o kadar başarılıydı ki büyük İranlı rakipleri, güçlü Persler bile onları kendi topraklarında yenememişti. İskitler Güney Rusya'da güçlü bir askeri devlet kurmuş ve üç yüzyıldan uzun bir süre bu bölgede dikkate değer bir istikrar sağlamıştır. Yerel kültür gelişmeye devam etmiş, yeni ilişki ve fırsatlarla zenginleşmiştir. İskitlerin göçebe doğalarına rağmen tarım Karadeniz'in kuzeyindeki steplerde gelişmiştir. Genel uygulamaya uygun olarak bütün bölge nüfusundan İskit olarak bahseden Herodot, diğer grupların yanı sıra sadece "asil İskitler" değil aynı zamanda "İskit çiftçileri" ayrımında da bulunmuştur.

İskitler sonunda Orta Asya'dan gelen ve Farsça konuşan başka bir göçebe dalgası olan Sarmatlar tarafından yenilgiye uğratıldı ve Güney Rusya'da yerlerini Sarmatlar aldı. Sarmat sosyal örgütlenmesi ve kültürü, bazı çarpıcı farklılıklar görülmesine rağmen İskitlerinkine yakındı. Bu nedenle her iki halk da süvari olarak savaşmasına karşın Sarmatlar, İskitlerin daha hafif donanımına karşın üzengi, zırh, mızrak ve uzun kılıç kullanırlardı. Daha önemlisi, Güney Rusya'nın yöneticileri olarak yeni pozisyonlarını benimsemekte ve bölgenin ekonomi ve kültürüne uymakta pek zorluk çekmediler. Ünlü Yunan coğrafyacı Strabon, MS birinci yüzyılda yazdıklarında bu süreklilikten bahseder ve özellikle Güney Rusya stepleri boyunca uzanan büyük doğu-batı rotasının Sarmatların yönetimi altında açık kaldığını gözlemler. Sarmatlar çeşitli kabilelere ayrılmıştır ve Alanlar görünüşe göre sayı ve güç bakımından liderdir. Bugün Orta Kafkaslar'da yaşayan Osetyalılar doğrudan

Alanların soyundan gelmektedir. Güney Rusya'daki Sarmat yönetimi MÖ üçüncü yüzyılın sonundan MS üçüncü yüzyılın başına kadar sürmüştür.

Yunan-Pers kültürü Karadeniz'in kuzey kıyısında ve Rus steplerinde İskit-Sarmat dönemi sırasında gelişti. İran unsuru önce İskitler ve ardından da Sarmatlar tarafından temsil edildi. Bölge için temel siyasal örgütlenme modeli sağlayan büyük ve süreğen bir askeri devlet kurdular. Dillerini, geleneklerini, savaşa vurgu yapan dinlerini, dekoratif sanatta İskit hayvan stili olarak bilinen orijinal stillerini ve genel olarak canlı ve çeşitli olan, özellikle metal işlerindeki sanat ve zanaatkârlıklarını getirdiler.

İskit altın rengeyiği, MÖ altıncı yüzyıl. İskit sanatında ve muhtemelen dinlerinde hayvan betimlemesi çok güçlüydü. *(Hermitage Müzesi)*

Muazzam derecede zengin olan Yunan medeniyeti bölgeye esasen Yunan kolonileri aracılığıyla geldi. Bu koloniler önce balıkçılıkla başlayıp önemli ticaret merkezlerine ve büyüyen topluluklara dönüştüler. Bu koloniler arasında daha önce bahsettiğimiz ve MÖ yedinci yüzyılın ortalarına kadar erken bir dönemde inşa edilen Olbia, Kırım'da günümüzün Sivastopol kentine yakın Chersonesus, Don'un ağzında Tanais (Tana) ve Azov Denizi'ni Karadeniz'e bağlayan ve Kırım'la Kafkaslar'ı birbirinden ayıran Kerç Boğazı'nın her iki yanında bulunan Panticapaeum ve Phanagoria bulunmaktadır. Yunanlılar çeşitli ticari işlerle ilgileniyorlardı, ama asıl önemlisi Yunan dünyasına Güney Rusya'nın tahılını ithal etmeleriydi. Ticaret ve savunma konusunda özellikle tercih edilir bir pozisyonda olan Kerç Boğazı yakınındaki yerleşimler, uzun ve etkileyici bir tarihe sahip olan Bosporan Krallığı'nın çekirdeğini oluşturdular. Bu krallık da Güney Rusya'daki diğer Yunan merkezleri gibi MÖ birinci yüzyılda Pontus Kralı Büyük Mithridates'in, onun Romalılar karşısındaki

yenilgisinin ardından da Roma egemenliği altına girdi. Roma İmparatorluğu'nun kemer sıkmasından ve nihai çöküşünden sonra bile Karadeniz'in kuzey kıyısındaki Chersonesus gibi bazı eski Yunan kolonileri, Bizans İmparatorluğu'nun ileri karakolları olarak yeni bir canlanma yaşadı.

Böylece yüzyıllar boyunca İranlılar ve Yunanlılar yan yana yaşayıp birlikte çalıştılar. İskit ve Sarmatların Güney Rusya'daki Yunan kolonilerini yok etmek için hiçbir güç sarf etmedikleri, tam aksine onlarla canlı ticari ilişkiler ve çeşitli bağlantılar kurmayı tercih ettikleri kaydedilmiştir. Irklar arası evlilikler, İranlıların Yunanlılaşması ve Yunanlıların İranlılaşması gerçekleşmiştir. Sonunda elde edilen kültürel ve zaman zaman da siyasal sentez öyle bir hale gelmiştir ki iki unsur birbirinden ayrılamaz şekilde iç içe geçmiştir. Bosporan Krallığı'yla ilgili Rostovtzeff, bu ortak yaşamın değerli bir örneğini açıklar: "Yeni topluluğun gelişimini izlemek çok büyük bir ilgi konusudur. Başlangıçta birbirine gevşekçe bağlanmış şehirler ve kavimler konfederasyonu zaman içerisinde ikili doğası olan bir siyasi topluluk haline gelir. Bu topluluğun yöneticisi, Yunanlılar için seçilmiş bir sulh hâkimi, yerliler içinse ilahi adaletle yöneten bir kraldır." Bugün Hermitage Müzesi'nin odaları ya da Moskova'daki Tarih Müzesi ziyaret edildiğinde Güney Rusya'daki Antik Yunan-Pers kültürünün evrimi ve şöhreti kolaylıkla görülebilir.

Karadeniz'in kuzeyinde, steplerdeki Sarmat idaresi Gotlar tarafından parçalanmıştır. Bu Germen işgalciler kuzeyden, Baltık bölgesinden gelmiş ve güneydoğu yönüne uzanmıştır. Güney Rusya'da Vizigot ve Ostrogot olarak bölünmüş ve Hermanric (Ermanaric) idaresi altında Karadeniz'den Baltık'a kadar uzanan büyük bir devlet kurulmuştur. Ama Rusya'da MS 200 ila 370 arasındaki Got dönemi, Asya'dan gelen yeni işgalcilerin, Hunların görünmesiyle aniden sona erer. Dahası, Gotlar iyi birer asker ve denizci olduklarını kanıtlamış olmalarına rağmen genel kültür seviyeleri, çok az katkıda bulundukları Güney Rusya'nın kültüründen oldukça geridedir.

MS 376 civarında Gotların soyundan gelen Hunlar stepler üzerinden Orta Asya'dan Güney Rusya'ya kitle göçüyle geldiler. Avrupa tarihinde belirdiklerinde fevkalade karışık bir grup olan Hunlar, en iyi delillere göre büyük Moğol ve Ugor askeri birlikleri tarafından desteklenen, Türkçe konuşan bir halktı. Daha sonra, Orta ve hatta Batı Avrupa'ya ilerlediklerinde yanlarında yendikleri ve yoldan aldıkları farklı Germen ve İran unsurları da vardı. Güney Rusya'ya gelen en ilkel halklardan biri olmalarına rağmen Hunlar bu bölgeyi fethedecek ve aslında Avrupa'nın sözde büyük göçler döneminde kilit bir rol oynayacak yeterli güdüye ve askeri cesarete sahiplerdi. 451'de Fransa'nın içlerindeki Katalon Savaşı yenilgilerinden sonra bile İtalya'yı işgal ettiler ve geleneğe göre, sadece Papa I. Leo'nun liderleri Attila üzerindeki etkisi nedeniyle Roma'ya dokunmadılar. Ama Attila'nın 453'teki ani ölümüyle, güçlü bir şekilde organize olamamış Hun devleti çöktü. Halefleri

arasında büyük Bulgar göçebe toplulukları ve daha küçük olan Utigur ve Kutigur toplulukları bulunur.

Güney Rusya'ya giren bir sonraki insan dalgası yine Asya'dan, Moğol kökenli, Türkçe konuşan ve görece ilkel bir halk olan, Avarlardan oluşuyordu. İşgalleri MS 558 olarak tarihlenir ve devletleri Rusya'da bir yüzyıl, toplam olarak ise iki buçuk yüzyıl sürmüştür; hızlı gelmiş ve neredeyse hiçbir iz bırakmadan yok olmuşlardır. Bu, gelip geçici, siyasi açıdan tam gelişmemiş ve kültürel olarak zayıf olan göçebe imparatorlukların ortak kaderidir. Avarlar güçlerinin zirvesindeyken Doğu Rusya'dan, başkentlerini kurdukları ve Rusya'da kontrolü kaybettikten sonra da kaldıkları Tuna Ovası'na kadar hâkimiyet kurmuşlardı. Avar orduları Bizans'ı tehdit etmiş ve Charlemagne ve imparatorluğuna karşı başarısız olsa da önemli savaşlar açmışlardı.

MS yedinci yüzyılda Güney Rusya'da, daha kesin söylemek gerekirse genel olarak Aşağı Volga, Kuzey Kafkaslar ve Güneydoğu Rusya steplerinde yeni bir güç ortaya çıktı: Hazar Devleti. Hazarların etkisi Bulgarları ikiye ayırdı. Bir grup Balkanlar'da yerleşip Slav çoğunluk içinde çözülüp günümüz Bulgaristan'ına adını verirken diğeri kuzeydoğuya çekildi ve sonunda Volga ve Kama'nın birleştiği yerde, başkentine Büyük Bulgar adını verdikleri bir devlet kurdu. Utigurlar ve Kutigurlar Azov Denizi boyunca Don ağzındaki topraklara doğru küçüldüler.

Asya'dan gelen ve Türkçe konuşan bir halk olmasına rağmen Hazarlar tarihi rollerinin Hunlarınkinden ya da Avarlarınkinden oldukça farklı olduğunu kanıtladı. Öncelikle, Araplara karşı zorlu savaşlar yürüttüler ve İslam'ın Avrupa'ya yayılmasına karşı siper oldular. Kendi devletleri Güneydoğu Avrupa Rusya'sında biçimlendiğinde ticareti, uluslararası bağlantıları ve kanunlarının hoşgörülülüğü nedeniyle saygın hale geldiler. Yarı göçebe bir halk olmasına rağmen Volga ağzından fazla uzakta olmayan başkenti İtil ile Samandar (Semender) ve Sarkil gibi pek çok kentin kurulmasını teşvik ettiler. İki kıtanın kesişme yerinde olan konumu, Hazar ekonomisi için çok önemli olduğunu gösterdi. Hazar tarihçisi Douglas Dunlop'un sözleriyle, "Hazarların refahının ülkenin kaynaklarından çok, önemli ticaret yolları üzerinde bulunan konumuna bağlı olduğu açıktır." Sonuç olarak Hazarların geliri özellikle ticari harçlardan ve Hazar egemenliği Rusya ovasında batıya doğru geliştikçe artan vergilerden geliyordu. Paganlar, Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler hatırı sayılır bir özgürlük ve kendi kanunlarına uygun bir otonomi yaşadıkları Hazar Kağanlığı'nda birbirine karışmıştı. Sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda Hazarlar ya da en azından kağan adını taşıyan yöneticileri ve üst sınıftakiler Museviliği kabul etmiş, böylece olağandışı tarihlerine kural dışı bir bölüm daha eklemişlerdir. Aynı zamanda Hazarlardan, paralı askeri gücü kuran ilk halk olarak da bahsedilmektedir. Hazar Kağanlığı'nın gelişimi, Arap ve Bizans dünyaları ve diğer medeniyetlerle yakın bağlantıları, uzaklara yayılan ticaret ilişkileri ve genel kozmopolitliği, Kievan devletinin ortaya çıktığı bir zamanda büyük Rusya ovasında siyasi,

ekonomik ve kültürel evrimin bir hattını temsil etmektedir. Hazarlar ticari kalkınmada başarılıydılarsa da ticari ilişkinin daha kuzeyde, Volga Bulgarları ülkesinde de büyük ölçüde büyüdüğünü ekleyebiliriz.

DOĞU SLAVLARI

Karadeniz'in kuzey kıyısındaki ve güney steplerdeki kültürler, neolitik dönemden Hazarlara kadar Kievan Rus'un arka planının önemli bir parçasını oluştururlar. Ancak Rus ya da Ruslar olarak bilinen Kievan devletinin halkı ne İskit ne Yunanlı ne de Hazardı; bir şekilde kendilerinden öncekilerden ve komşularından etkilenmiş olmalarına rağmen büyük oranda Doğu Slavlarıydı. Bu nedenle Doğu Slavlarına da ilgi göstermeliyiz. Terimin kendisi dilseldir, antik halklarla ilgili en iyi sınıflandırmamız genellikle bu şekildedir. Slavcanın bir tür doğu çeşidini konuşan bir gruba atıfta bulunur. Zamanla üç belirli Doğu Slavca dili gelişmiştir: Büyük Rusça, çoğu zaman sadece Rusça denir; Ukraynaca ve Beyaz Rusça ya da Belorusça. Slav dilinin diğer dalları, Polonya ve Çek dillerini içeren Batı Slavca ve örneğin Bulgar, Hırvat ve Sırp dillerinin temsil ettiği Güney Slavcadır. Bununla birlikte Slav dilleri bugün Avrupa'da ve bir miktar da Asya'da kullanılan Hint-Avrupa dil ailesinin alt bölümünü oluşturur.

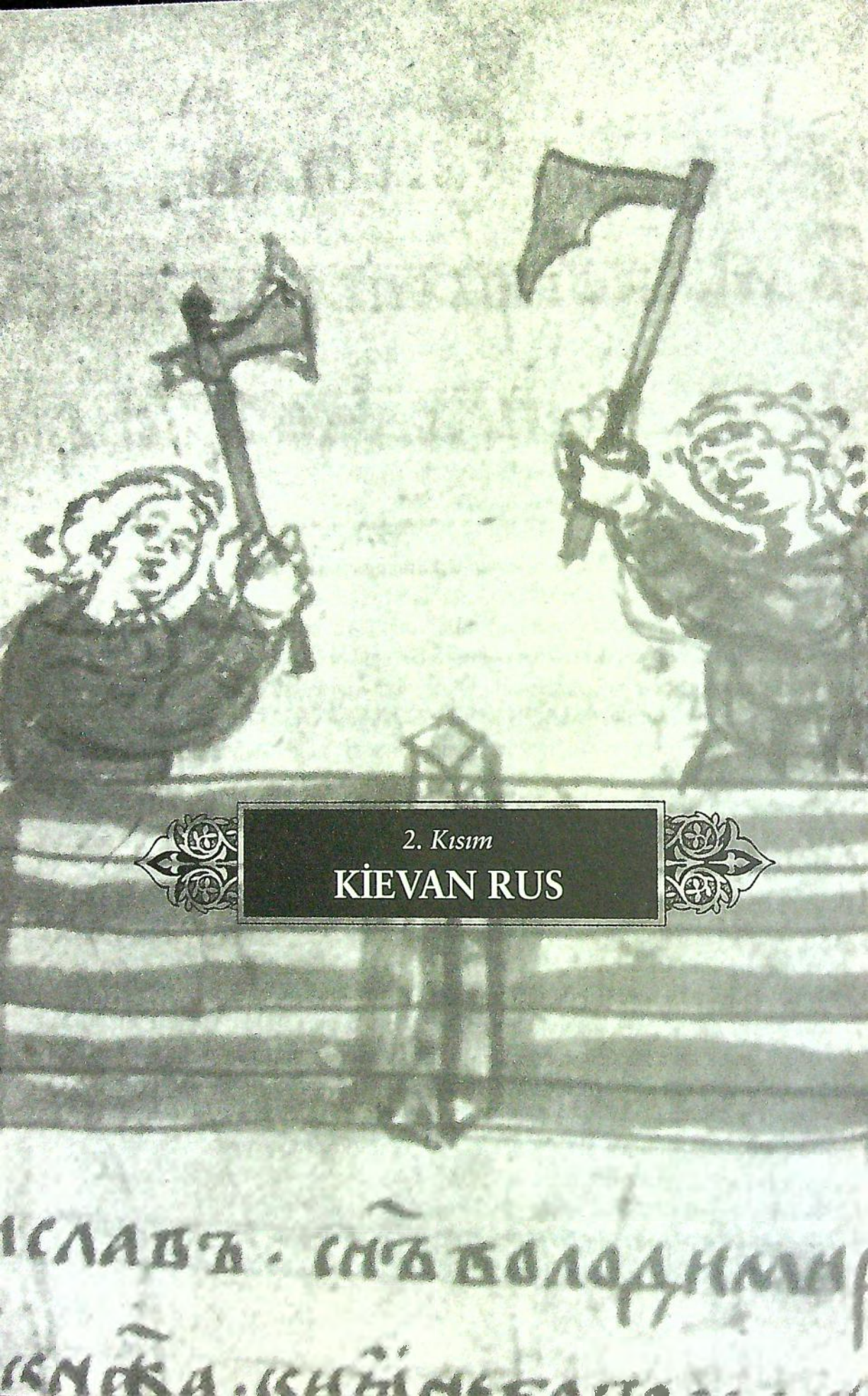
Diller, organik ve doğal olarak aynı alt-aile ile bağlantılıdır ve aynı aile içindedir. Buna karşın farklı aileler arasında örneğin Hint-Avrupa ile Ural-Altay arasında şans eseri alıntılanma haricinde kesin bir bağ kurulmamıştır. Bir aile içerisindeki diller arasındaki bu ilişkiyi ve aynı alt aileye ait diller arasındaki daha yakın ilişkiyi açıklamak için bilim insanları her bir aile için bir orijinal dil ve anayurt –örneğin Avrupa ve Asya'nın bazı kısımlarına yayılmaları nedeniyle bütün Hint-Avrupa halkları için– ve daha sonra daha ileri ayrım ve farklılaştırma için farklı alt-aileler, diller ve anayurtlar varsaydılar. Bu teori çerçevesinde Slavlara genellikle Vistül Vadisi'nde ve Karpatlar'ın kuzey yamaçlarındaki genel bölge ortak anavatan olarak atandı. Bölünmeleri, Aleksey Şahmatov ve diğerleri tarafından MS altıncı yüzyıl olarak, Doğu Slavlarının Avrupa Rusya'sının büyük ovasında yerleşimleri ise yedinci, sekizinci ve dokuzuncu yüzyıl olarak tarihlenir. Orijinal diller ve anayurtlar saptanırken ırklarla değil dillerle ilgilenildiği vurgulanmalıdır. Burada sıralanan kategoriler ırksal değil dilseldir ve herhangi bir fiziksel özellikle uyuşması gerekmemektedir. Ayrıca ırklar arası evlilikler, fetihler, taklit ve diğer başka unsurlar belirli bir dili konuşanların sayı ve bileşimini sürekli olarak değiştirmiştir.

Son bilimsel çalışmalar orijinal dil ve anayurt teorisini araştırmacı bir eleştiriye maruz bırakmıştır. Halen pek az uzman Hint-Avrupalıların tarihi anayurtları konusunda kesin bir şekilde konuşamamakta ve hatta bazıları bunu teorik bir kavram olarak bi-

le reddetmektedir. Rus tarihi öğrencileri için daha da önemlisi Slav anayurdunun da derinlemesine sorgulanmasıdır. Yeniden değerlendirme esasen Slavların çok daha eski zamanda ve Rusya'da geleneksel olarak tahmin edildiğinden daha büyük bir alanda varoluşlarının keşfiyle başlamıştır. Yeni kanıtlarla buluşabilmek için bazı bilim insanları orijinal Slav anayurdunu yeniden tanımlamış ve Rusya'nın bazı kısımlarını eklemiştir. Bazıları Slavların daha önceden dağıldığını varsayıyor, bazıları da hem Rusya ovasındaki eski mevcudiyetlerini hem de daha sonra buraya göçlerini açıklamak için bunun çeşitli dalgalar halinde ilerlediğini öneriyor, bazıları ise Slav anayurdunu tamamen bırakıyor. Slav tarihi öncesiyle ilgili son çalışmalar pek çok yeni gerçek çıkarsa da, ihtiyaç duyulanın yerine geçecek ikna edici bir genel teori yoktur.

Slavlara ait hâlâ mevcut olan ilk yazılı referanslar Yaşlı Pliny (Büyük Plinius) ve Tacitus dahil zamanımızın erken dönem klasik yazarlarına aittir. Daha sonraki önemli açıklamalar Bizanslı tarihçi Procopius ve Gotlu tarihçi Jordanes tarafından altıncı yüzyılda üretilenleri içermektedir. Slavları belirlemek için en çok kullanılan terimler "Venedi" ve "Ant"tır. "Ant" *Doğu Slavları* anlamına gelir ve aynı zamanda *Güney Rusya'nın Slav öncesi sakinleri* ya da *Gotlar* gibi başka yorumlara da sahiptir. Sovyet arkeologlar Rusya'daki Slav yerleşimlerinin, özellikle Don bölgesindekilerin en azından MÖ birinci binyılın ortaları olarak tarihlendiği konusunda ısrarcılar. Şimdi bazı tarihçiler Slavların İskitler zamanında Güney ve Orta Rusya nüfusunun büyük bir kısmını oluşturduğunu varsayıyorlar. Örneğin Herodot tarafından kullanılan "İskit Çiftçisi" gibi çeşitli unvanlar altında gizleniyor olabilirler. Doğu Slavlarının Gotlara karşı savaştıkları, Hunlar tarafından batıya doğru sürüldükleri ve Avarlar tarafından fethedildikleri biliniyor. Bazı Doğu Slav kavimleri Kievan tarihinin başlangıcında Hazarlara vergi ödüyordu. O dönemlerde, ana yazılı kaynağımıza, erken on ikinci yüzyıldan kalma Kievan *İlk Tarih*'e göre Doğu Slavlar, Karadeniz'den Tuna'dan, Karpat Dağları'ndan, Ukrayna'dan ve ötesinden kuzeyde Novgorod topraklarına ve doğuda Volga'ya doğru Rus ovasının geniş alanlarında yerleşen on iki kavime bölündü. Komşuları daha önce bahsedilen halkların yanı sıra Kuzey ve Doğu Rusya'ya dağılmış Fin unsurlar ve batıda Litvanya kavimlerini içeriyordu.

MS dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde Doğu Slav ekonomisi, toplumu ve kültürü zaten dikkate değer bir gelişme geçirmişti. Doğu Slavları arasında tarım gelişmişti. Diğer önemli meslekler arasında balıkçılık, avcılık, arıcılık, büyükbaş hayvan yetiştiriciliği, dokumacılık, çömlekçilik ve doğramacılık bulunuyordu. Doğu Slavları yüzyıllardır demiri kullanmayı biliyorlar ve çeşitli ticaret dallarıyla da ilgileniyorlardı. Dikkate değer sayıda şehre sahiptiler ve bu şehirlerden Novgorod, Smolensk ve Poliane kavmine ait olan Kiev gibi bazılarının tarihsel önemi ve sürekliliği olacaktı. Ant ve diğer kavimlerin yöneticilerine yapılan dağınık atıflar dışında Doğu Slavlarının siyasi örgütlenmesi hakkında çok az şey biliniyor.

2. Kısım

KİEVAN RUS

3. Bölüm

KİEVAN DEVLETİNİN KÖKENLERİ

"Bu yüzden okyanus ötesine, Vareg Ruslarına gittiler."

İLK TARİH

Rus tarihindeki ilk devlet olan Kievan Rus'un kökenleri son derce karmaşık ve tartışmalıdır. Erken tarihinin çoğu mit, efsane ve doğrulanabilir gerçek arasındaki sisli sınırda mevcuttur. Bu zorluğun merkezinde kaynaklarımız bulunur. Arkeolojik kanıtlar ve –Latin, Bizans, İslam ve Slav– metinlerden oluşan kaynakların bir kombinasyonu yardımcı olsa da hâlâ esasen daha yaygın olarak *İlk Tarih* olarak bilinen *Zamanın Yılları Hikâyesi*'ne (*Geçmiş Yıllar Hikâyesi* olarak da çevirebilecek *Povest' vremennykh let*) güveniyoruz. On birinci ve on ikinci yüzyıllarda Kievanlı keşişler tarafından derlenen bu kaynak, detaylı, anlatım açısından zengin ve renklidir; ancak yararlandığı çeşitli metinler gibi modern tarihi kanıt nosyonuyla kısıtlanmamıştır. Olayların tarihleri hatta bunların kronolojik sıralaması bile tam olarak kesin değildir, ama belirli bir bakış açısıyla ve belirli bir amaçla yazılmıştır. Metnin yakından incelenmesi, bu amaca egemen olan hanedan için belli bir hanedanlık ve toprak meşruluğu oluşturma, bir tür milli tarih yaratma ve siyaset, toplum ve din için ideal modeller hazırlama amacını ortaya çıkarır. Ancak konunun modern öğrencileri hiçbir şekilde bütün yanıtları üretemeseler de en azından en bariz hatalardan ve geçmişin gereğinden fazla basitleştirilmesinden kaçınabilirler.

Kievan devletinin ortaya çıkışını açıklama çabasıyla ilgili ilk kapsamlı bilimsel çalışma on sekizinci yüzyılda sözüm ona Norman teorisi bağlamında yapıldı. Gottlieb Bayer, August Ludwig von Schlözer ve diğerleri tarafından formüle edilen bu bakış, Rusya'ya uyum ve çoğunlukla da kültür verme konusunda İskandinav Vikinglerinin –Kuzeylilerin ya da Rus tarih yazımındaki yerleşik kullanımıyla Normanların– rolü üzerinde durur. Böylece Rus tarihinin Norman dönemi, sonradan gelen evrimin temeli olarak kabul edilir. 200 yıldan fazla bir süre içinde Norman teorisi pek çok saygıdeğer bilim insanı tarafından geliştirilmiş, düzeltilmiş ve değiştirilmiştir. Ancak bazı uzmanlar buna neredeyse başından beri karşı çıkmış, yerine şaşırtıcı çeşitli olasılıklar sunmuştur. Daha sonra Sovyet tarihçiler buna şiddetle karşı çıkmış, 1985 ve *Glasnost*'a kadar esasen Sovyet biliminin sınırları dışında kalmıştır.

Norman teorisinin değerini tahmin etmek için kültür alanındaki zorlayıcı sınırlamaları anlamak önemlidir. Rusya üzerindeki Norman etkisi konusunda orijinal iddia, bir önceki bölümde ana hatları verilen Güney Rusya'nın erken tarihi keşfedilmeden önce ortaya atılmıştı. Bu tarihle ilgili mevcut bilgimiz ile birlikte Kievan tarihini ve kültürünü açıklamak için kuzeyli Normanları işin içine katmamıza gerek yok. Dahası daha kuzeyde bulunan İskandinavya, kültürel merkezlere ve çapraz akımlara Dinyeper Vadisi'nden çok daha uzaktı. Kievan devletinin ortaya çıkmasından sonra kültürünün kuzeydeki komşusundan daha zengin ve hızlı bir şekilde gelişmesi hiç şaşırtıcı değildir; yazılı edebiyat, yazılı kanun ya da basılı paranın, Kievan Rus'ta İskandinavya'ya gelişinden dikkate değer bir zaman önce görüldüğünü kaydetmeliyiz.

Rus kültüründe İskandinav unsurların detaylı araştırması bunun görece önemsizliğini vurgulamak açısından işe yarar. Daha önceleri Rus dilinde oldukça fazla olduğu tahmin edilen Norman kelimeleri aslında sadece altı ya da yedi tanedir. Denizcilikle ilgili eski Rusça terimler çoğunlukla Yunanca, ticaretle ilgili olanlar Asya ya da yerli Slavcadandır, ancak İskandinav dilinden değildir. Kiev'de yazılı edebiyat İskandinav yazılı edebiyatından önce başlamıştır ve kuzeyli etkilerden çok Bizans ve Bulgar etkileri taşımaktadır. Bu şartlar altında bunu ısrarlı bir şekilde İskandinav epik yazınına bağlama çabaları sağlam bir inanç taşımamaktadır. Rus hukukuna Norman katkısı olduğu iddiaları da fiyaskoyla sonuçlanmıştır. Bir zamanlar bilim insanları Rus hukuk sisteminde İskandinav temeller olduğuna inanırken aslında Norman prototiplerinde Kievan hukuk unsurlarına rastlamanın imkânsız olduğu görülmüştür. Benzer bir şekilde Kievan paganizminde de Norman etkisine dair sağlam kanıtlar bulunmamaktadır. Doğu Slav panteonunda gök gürültüsü tanrısı ve baş ilah olan Perun, Thor'un kopyası olmaktan çok uzaktır ve on altıncı yüzyılda Ant tarafından en üstün tanrı olarak tarif edilmiştir. Doğu Slav tanrılarının isimleriyle ilgili dilsel analiz çeşitli kültürel bağlantılar açığa çıkarmaktadır ve bunlardan hiçbiri İskandinavya ile ilişkili değildir. Norman kültürel etkisiyle, örneğin Kievan devletinin örgütlenmesi ya da Rus giyimiyle ilgili diğer iddialar da özellikle Rusya'da Bizans'ın ağır etkisi ve bazı Doğu kültürlerinin hissedilir etkisiyle karşılaştırıldığında, anlaşılmaz ve etkisiz olma eğilimindedir.

İskandinav kültürünün Rus kültürü için önemi artık önemli bir tarihi konu olmamasına rağmen Normanların, Kievan devletinin kuruluşundaki rolleri daha sağlam temellere dayansa da hâlâ tartışmalıdır. Kievan devletinin kökeni sorusu *Rus* olarak bilinen grup, kavim ya da halkla yakından ilişkilidir; Ruslar adlarını da bu *Rus*'tan almaktadır. *Rus* ile bağlantılı olan hemen her şey Rusya'nın tarih yazımında önemli bir anlaşmazlık konusu haline gelmiştir. *İlk Tarih*, MS 862 yılı civarında

kavgalı Slav kavimler Sloveni ve Kriviçi ile bazı Finli kavimler tarafından yapılan davet üzerine *Rus*'un geldiğinden kısaca bahseder:

> Bu yüzden deniz ötesine, Vareg *Rus*larına gittiler. Bu Varegler *Rus* olarak biliniyorlardı, tıpkı bazılarının İsveçli ve bazılarının Norman, Anglus ve Got olarak bilinmeleri gibi, onlar böyle adlandırılmıştı. Çudlar, Slavlar, Kriviçianlar *Rus* halkına dediler ki: "Topraklarımız büyük ve zengin, ama düzen yok. Gelin yönetin ve saltanat sürün!" Böylece akrabalarıyla birlikte bütün Rusları alıp birlikte göç eden üç kardeş seçtiler. En büyüğü Rurik Novgorod'a yerleşti, ortancası Sineus Byeloozero'ya ve üçüncüsü Truvor da Izborsk'a. Vareglerle ilgili anlatılarda Novgorod bölgesi Rusların toprağı olarak bilinmeye başladı. Novgorod'un şimdiki sakinleri Vareg ırkından gelmektedir ama önceden Slavdılar.*

Norman teorisinin taraftarları Rus'un İskandinav bir kavim ya da grup olduğu anlayışıyla *İlk Tarih*'i kelimesi kelimesine kabul etmiş ve diğer kaynaklardaki *Rus-Ros-Rhos*'ları İskandinavyalılarla tanımlamaya yönelmişlerdir. Ancak çok geçmeden ciddi pürüzler ortaya çıkmıştır. İskandinavya'da *Rus* isimli bir grup bulunamamıştır ve Batı'da hiç bilinmemektedir. *İlk Tarih*, Novgorod'a atıfta bulunmasına rağmen *Rus*, Kievan devletiyle özdeşleşmiştir ve ismin ta kendisi Novgorod dahil kuzeyden farklı olarak Güney Rus devletini işaret etmektedir. Daha da önemli keşif, *Rus*'un MS 862 yılından önce bazı Bizanslı ve Asyalı yazarlar tarafından biliniyor ve apaçık Güney Rusya'da yer alıyor olmasıdır. Sonunda *İlk Tarih*'in kendisinden şüphe edilmeye başlanmış ve söz konusu kaynak araştırmacı bir eleştiriden geçirilmiştir.

Norman bakışının destekçileri ilk iş olarak *Rus* isminin İskandinav kökenini bulmaya girişmişlerdir. Schlözer zamanından şimdiye kadarki araştırmalar, en iyi ihtimalle karışık bir başarı elde etmiştir. Bazı derivasyonların terk edilmesi gerekmiştir. Vilhelm Thomsen tarafından geliştirilen ve Adolph Stender-Petersen ve diğerleri tarafından desteklenen görüşe göre *Rus* kelimesi Fince *İsveçli* anlamına gelen *Ruotsi* kelimesinden türetilmiştir. Bu yaklaşım dilsel açıdan kabul edilebilir olsa da tarihi zeminde son derece karmaşık olması ve pek ihtimali olmaması nedeniyle eleştirilmiştir.

Jonathan Shepard gibi yakın tarihçilerin öne sürdüğü İskandinav etkisine dair güçlü bir delil *Bertinian Kroniği*'dir. O dönemlerde yazılan bu metinde, MS 839 yılında İmparator Dindar Ludwig'in Ingelheim'daki sarayına Bizans'tan kendilerini "Rhos" diye adlandıran, krallarına ise "kağan" diyen elçiler geldiğide yazılıdır. Casus olduklarından şüphelenen Ludwig onların aslında "İsveçli" olduğuna karar verir. Bazı tarihçiler bu tuhaf "kağan" isminin kullanımında Norman etkisinden çok

---

* *İlk Tarih*'in Profesör S. Cross tarafından yapılan İngilizce çevirisi temel alınmıştır (*The Russian Primary Chronicle, Laurentian Text*. Cambridge, Mass, 1930), ancak genel olarak burada kullanılan örnek tamamen tatmin edici değildir.

Hazar etkisinin olduğunu öne sürseler de diğer kanıtlar, İskandinav yöneticilerin, (diğer Hazar uygulamalarıyla birlikte) gümüş ve çeşitli refah ve güç kaynağı arayışları içinde güneye doğru hareket ederken otoritelerini desteklemek için bu ismi benimsemiş olabileceğini ortaya koyar. Erken tarih bazı bilim insanlarının İskandinav Rus'un Rusya'ya kuramsal varışını MS 862 ile MS yaklaşık 840 arası olarak ileri sürmelerine neden olmuştur. Orijinal kronolojideki ufak değişiklik, bu uzmanların aynı zamanda MS 860'da Bizans'a saldırı düzenleyen ve bu sırada Patrik Photius tarafından tarif edilen Rus'u İskandinav olarak kabul etmelerini sağlamıştır.

Onuncu yüzyılda Kremonalı Piskopos Liutprand Bizans İmparatorluğu'nun komşularını tarif ederken *Rusio*lardan bahseder. Liutprand'ın *Rusio*lardan bahsederken Normanları mı kastettiği yoksa sadece kuzeylilerden mi bahsettiği hâlâ tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Onuncu yüzyıl Bizans imparatoru ve bilim insanı Konstantin Porphyrogenitus da Dinyeper'in yedi koluna "Slavca" ve "Rusça" isimler verdi. "Rusça" isimler ya da en azından bunların çoğunluğu, en iyi şekilde İskandinav dilinde açıklanabiliyordu. "Rus'un diline" ait bu kanıt oldukça şaşırtıcıdır: Rus'un İskandinav diline ait başka hiçbir bahis yoktur, tersine *İlk Tarih* Slav ve Rus dillerinin bir olduğunu belirtir. Norman teorisinin destekçileri Kievan Rus ile Bizans arasında yapılan antlaşmalarda geçen ilk Rus prenslerinin ve takipçilerinin İskandinav isimlerini işaret etmekte aceleciydiler. Muhalifleri, destekçilerin bazı isimlerden yaptıkları türetmelere karşı çıkarak antlaşmaların aslında Yunanca ve Slavca yazıldığı ve Rus'un Slav tanrılara yemin ettiği gerçeğini vurguladılar.

Bazı Arap yazarlar da Rus'tan bahsetmiş, bu konuda bazen tartışmış, bazen onları tarif etmişlerdir, ama Arap yazarların açıklamaları farklı bilim insanlarınca çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Genel olarak Arap yazarların Rus'u, bir Viking müfrezesi ya da İbn-Khurdadhbih'e (İbn Hordadbeh) göre "bir Slav kavminden" çok, çeşitli halklardan oluşmaktadır. Rus'un pek çok şehri vardı ve yöneticisi kağan adını taşıyordu. Gerçekten de Rus, çoğunlukla Slavlarla karşılaştırılıyordu. Ancak bu karşılaştırma basitçe Kievan Slavları ile kuzeydeki diğer Slavlar arasındaki farklılığa atıfta bulunuyor olabilir. Arap kaynaklarında tarif edilen, bekârların ölüm sonrası evlilikleri ve kocalarının ölümünden sonra kadınların intihar etmesi gibi bazı Rus âdetlerinin Norman değil kesinlikle Slav âdetleri olduğu görülmektedir. Arapların tanıdığı Rus muhtemelen Güney Rusya'da yaşıyordu. Arap yazarların esasen dokuzuncu yüzyıla atıfta bulunmalarına rağmen Rus'un o dönemde Doğu ile yaygın ve yerleşik ilişkisi, uzun dönemli bir tanışıklığı ortaya koymaktadır.

Öne sürüldüğüne göre, başka kanıtlar da Rus'un Güney Rusya'da daha erken dönem varlığına işaret ediyordu. Bazı ihtilaflı konulardan bahsedecek olursak, söylentiye göre Rus, dokuzuncu yüzyılın başlarında Kırım'da Surozh'a ve MS 820 ile 942 arasında Karadeniz'in güney kıyısındaki Amastris'e (Amasra) saldırdı. Ver-

nadski *Rus* ismini Alan kabilesi Roxolanlardan çıkarmaktadır. Diğer bilim insanları da Volga'nın antik ismi *Rha*'dan bazı nehirlerin Slavca isimlerine kadar topografik terimlere yönelmiştir. Yaratıcı ve uzlaşmacı bir hipotez hem İskandinav hem güney türevleri *Rus-Ros*'u hem de bu ikisinin birleşimini öne sürer.

Norman teorisinin ana kaynağı *İlk Tarih,* Shakhmatov ve diğer uzmanlar tarafından kapsamlı bir şekilde analiz edilmiş ve eleştirilmiştir. Bu eleştiriler, söz konusu kaynağın anlatımındaki açık yetersizliklere ışık tutmuş ve diğer eksiklikleri de açığa çıkarmıştır. Riurik ve kardeşlerinin Kuzey Rusya'da kurdukları şüpheli derecede barışçı yerleşimleri, bazı bilim insanlarının gözünde "Vareglerin davet edilmesi"nin mitolojik özelliğini göstermek için benzer Anglo-Sakson ve diğer hikâyelere, özellikle Widukind'in *Res Gestae Saxonicae* eserinde özel bir paragrafa bağlanmıştır. Oleg'in MS 882 yılında Riurik'in oğlu Igor adına Kiev'i ele geçirmesi de, *İlk Tarih*'e göre Kievan tarihinin başlangıç noktasıdır, fakat bu bazı sorunlar yaratmıştır. Özellikle yaş konusu dikkate alındığında Igor'un Riurik'in oğlu olamayacağı, *İlk Tarih* öncesindeki yani on ikinci yüzyıla kadarki hiçbir Kievan kaynağında Riurik'in olmadığı, ancak Kievan prenslerinin atalarının Igor'a kadar izlendiği kaydedilmiştir. Dahası, daha önce de belirttiğimiz gibi, bir bütün olarak *İlk Tarih* artık saf bir gerçekçi anlatı olarak görülmemektedir. Diğer yandan Norman teorisinin taraftarları makul bir şekilde *İlk Tarih*'in Rus devletinin kökenleri konusunda en iyi kaynak olmaya devam ettiğini ve hikâyesinin pek çok detay açısından hatalı olsa da bütününde gerçek olayları sadık bir şekilde yansıttığını öne sürmektedir.

Özetlemek gerekirse, Norman teorisi artık orijinal çerçevesiyle desteklenemez. En önemlisi, Kievan kültüründe önemli bir İskandinav etkisi iddia etmek için bir neden bulunmamaktadır. Ama teorinin destekçileri, Normanların dokuzuncu yüzyılda refah ve güç arayışı ile Rusya'daki varlıklarını doğrulamak için arkeolojik, filolojik ve öteki kanıtlara dayandıklarında, daha sağlam bir zemine basmış oluyorlar. Örneğin Shepard hem metin hem de arkeolojik kanıtlara dayanarak, "Kesin olan şey şudur ki, 838'ler geldiğinde Rus arasında bir tür siyasi yapı biçimlenmiştir," sonucuna varmıştır. Yüzyılın ilerleyen tarihlerinde bu büyümekte olan devletin merkezi Dinyeper'deki Kiev şehrine taşınır. İlk prenslerin ve onların takipçilerinin Bizans antlaşmalarında yer alan isimleri ile arkeolojik alanlardaki önemli kültürel kanıtlar, bugünün bilim insanlarının çoğunluğunu ilk Rus hanedanının ve yakın maiyetindekilerin İskandinavyalı olduğu konusunda ikna etmiştir. Tarihçi Omeljan Pritsak ise hem Normancı hem de Normancı karşıtı duruşları çok basit olması nedeniyle reddetmekte ve "Rus'un kökenleri" olarak Baltık, Akdeniz, Doğu Avrupa ve diğer etkileri içeren "çok etnikli ve çok dilli" sosyal ve ekonomik bir mevcudiyet yorumunu tercih etmektedir. Yine de bu görüşü kabul etsek bile Vikinglerin Rus ovasındaki rollerini, Normandiya ya da Sicilya'da daha çok bilinen faaliyetleri ile

kıyaslayarak yorumlamak tehlikeli olabilir. Tarihçiler kanıtların ötesine geçtiklerinde sorumluluk ancak kendilerine aittir.

Her durumda, iç değişim, dış müdahale ya da bu ikisinin bir tür birleşimi Rusya'da siyasi bir otorite yapısının (bir "devletin") dokuzuncu yüzyılda ortaya çıktığı açıktır. Yüzyılın sonuna doğru, muhtemelen Bizans ile ticaretin çekimiyle *Rus*'un siyasi ve askeri konumu Dinyeper'in ortalarına doğru kaymıştır; bu noktada Kievan devlet ve toplumunun başlangıcından bahsetmeye başlayabiliriz.

4. Bölüm

KİEVAN RUS: SİYASİ ÇERÇEVE

"Bu şehirde, Kiev şehrinde..."

EPİK BİR ŞİİRİN İLK MISRASI

Kievan'ın siyasi tarihi, sınırları tam kesin olmasa da üç döneme ayrılabilir. Birincisi Oleg'in 882 yılında Dinyeper'deki şehri yarı efsanevi işgaliyle başlar ve 972 ya da 980 yılına kadar devam eder. Kievan tarihinin ilk yüzyılında Kievan prensleri, Kiev'in "Vareglerden Greklere" giden ünlü yoldaki –yani Avrupa'nın kuzeyindeki İskandinav, Baltık ve Rusya'dan Konstantinopolis'e kadar uzanan önemli ticaret rotasındaki– konumu ile hem steplerin hem ormanların sakinleriyle bağlantılarını başarılı bir şekilde kullanarak ve nüfuz sahalarını bölgesel hırsları olan önemli bir Avrupa devleti haline getirerek değişik Doğu Slav kavimlerini kendi egemenlikleri altına almışlardır. İkinci dönem kabaca 980 ile 1054 arası, iki fevkalade prensin, Aziz Vladimir ve Bilge Yaroslav'ın egemen olduğu devirdir. Bu dönem Kiev'in gelişim, refah, istikrar ve başarı devriydi. Kievan tarihinin üçüncü ve son dönemi ise düşüş ve çökme tarihidir ancak kesin tarihler tartışmalıdır. Bazı bilim insanları, düşüşün Bilge Yaroslav'ın 1054'teki ölümüyle başladığını öne sürer. Diğerleri Kievan Rus'un "altın çağını" Vladimir Monomakh (1113–1125) devrine kadar uzatır. Hangi yabancı işgallerin, içsavaşların ve Kiev şehrinin önemindeki genel düşüşün bu devri kesin olarak kapattığı konusunda ise daha da az fikir birliği bulunmaktadır. Ancak bir tarih özellikle ilgi uyandırıcıdır: Önem açısından çoktan eski halinin bir gölgesi haline geldiği 1240 yılında Kiev, fethettikleri Rusya üzerinde hâkimiyetlerini kuran Moğollar tarafından tamamen harap edilir. Bir bilimsel tartışmadan daha bahsetmek gerekir: Kievan devletini ne olarak adlandırmalıyız? Pek çok bilim insanı şimdi daha modern olan "Rusya" yerine arkaik olan "Rus" terimini kullanmayı tercih ediyor. Bunun nedeni sadece *Rus* sözcüğünün tarihi bir terim olmasından değil, Kievan devletinin süregelen "Rusya" tarihinin erken dönemini temsil edip etmediği ile daha sonra genişlemekte olan Moskova devleti tarafından kapsanan bölgedeki farklı tarihlere sahip Slav halklarından biri olup olmadığı konusunda yoğun anlaşmazlık konusu olmasından da kaynaklanmaktadır. "Rus" teriminin kullanımı Kiev'de başkent kurulmadan önceki tarihin sürekliliğini vurgulamak için de tercih edilmektedir.

KİEVAN DEVLETİNİN YÜKSELİŞİ

Kiev şehri muhtemelen dokuzuncu yüzyılda Hazarlar tarafından yönetilen Doğu Slav bir yerleşkeydi. *İlk Tarih*'e göre Oleg isimli Vareg, Kiev'i 882 yılında işgal etti ve yeni başkent yaparak önemli Bizans pazarlarıyla daha yakın ilişkiler sağladı. Oleg prenslik soyundan gelmediği için, 913'teki ölümünün ardından tahta geçecek olan ancak henüz bebek olan Riurik'in oğlu Igor adına hüküm sürüyordu. Oleg ve Igor'u, Riurik gibi efsanevi figürler olarak değil, tamamen kesin olmasa da tarihi birer figür olarak tanımlayabiliyoruz. Bir önceki bölümde belirttiğimiz gibi pek çok detay belirsizdir; bunlara isimler, tarihler ve sözde ilişkiler de dahildir (tarihçiler özellikle Igor'un 882'de doğduğu konusunda büyük şüphe duymaktadırlar). Bildiğimiz şey Oleg'in Rusya devletinin gelişiminin ilk dönemlerinde ve genişlemesinde kilit bir hükümdar olduğudur. Oleg hizmetindekilerin, *druzhina*ların yardımıyla hâkimiyetini Poliane topraklarından komşuları olan pek çok Doğu Slav kavminin bölgesine kadar genişletmiştir. Drevliyanların bu genişlemeye sonradan gösterdikleri şiddetli muhalefete dair bazı kayıtlar günümüze kadar gelmiştir; diğer kavimlerden bazıları, görünüşe göre daha az mücadeleyle teslim olmuştur. Kiev'e bağlılıklarının işareti ve biçimi olarak vergi vermeyi göstermişlerdir. Ancak bazı kavimler Kiev'in yüksek otoritesini tanımadan, sadece Oleg ve Igor'un çeşitli girişimlerine ortaklık yapmış olabilirler. Oleg hayatının sonuna doğru, 907 yılında, Bizans'a karşı başarılı bir askeri harekât gerçekleştirecek yeterli gücü toplamıştı. Rus tarih yazıcıları yani vakanüvis ya da diğer bir söylemle kronikçileri Oleg'in başarısını abartarak, pek çok şeyle birlikte kalkanını Konstantinopolis kapılarına nasıl çivilediğini yazarlar. Bizans kaynakları Oleg'in askeri harekâtı konusunda şaşırtıcı bir şekilde sessizdir. Buna rağmen bazı Rus zaferleri olasıdır; çünkü 911 yılında Oleg Bizans'tan son derece yararlı bir ticaret anlaşması elde etmiştir.

Oleg'in halefi Prens İgor, Kievan Rus'u 913 yılından 945'teki ölümüne kadar yönetmiştir. Onunla ilgili bilgilerimiz Rus kaynaklara ek olarak Yunan ve Latin kaynaklardan gelmektedir ve Prens İgor yarı efsanevi Oleg'e karşın tamamen tarihi bir kişilik olarak kendini göstermektedir. Igor, Drevliyan'la savaşmak, Kievan otoritesini sürdürmek ve Kievan'ı diğer Doğu Slav topraklarına yaymak zorunda kalmıştır. Otorite görece istikrarsız olduğu için gelen her yeni prens kendinden önce gelenin yaptıklarının büyük kısmını yenilemek zorundadır. 941'de İgor, Konstantinopolis'e karşı büyük bir askeri operasyona girişmiş ve şehrin varoşlarını harap etmesine rağmen filosu, ünlü "Rum ateşini"* kullanan Bizans donanmasına yenilmiştir. Savaş, şartları Ruslar için 911'deki antlaşma kadar olumlu olmayan bir

* Rum ateşi, Bizans denizcilerinin, düşmanlarının gemilerini yakmak için bakır borularla fırlattığı yanıcı bir bileşendir. Bileşimi hâlâ bilinmemektedir.

antlaşmayla 944 yılında sona ermiştir. 943'te Rus, İran'ın uzakta bulunan trans-Hazar bölgelerine başarılı askeri harekâtlar düzenlemiştir. İgor 945 yılında topraklarından vergi topladığı Drevliyanlar tarafından öldürülmüştür.

Oleg ve İgor'un Bizanslılarla antlaşmaları özel bir ilgiyi hak eder. Özenle yazıya dökülmüş ve dikkate değer şekilde detaylandırılmış belgede Rus'un Konstantinopolis'teki misafirliği, kent halkıyla yapılan Rus ticaret ve genel olarak iki devlet arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Net olan şey Bizans ile ilişkiye özellikle bir ticaret kaynağı olduğu için çok değer verildiği, savaşın bu ilişkiyi korumak ve güçlendirmek amacında olduğu, aslında Rumları yabancılaştırmak olmadığıdır. Tarihçilerin deyimiyle "Bizans bağlantısının" çekimi, muhtemelen Rus liderlerin merkezlerini Kiev'e taşımalarına ve sonraki dış politikalarını şekillendirmelerine neden olmuştur.

Step sakinleri genç Kievan devletini bu dönemde de tehdit etmeye devam etti. Hazar Krallığı güçlü bir şekilde olduğu gibi kaldı, Kievan hükümdarları ise onların hâkimiyet alanlarına doğru ilerleyerek –bu vergi kaynaklarını tehdit etmekteydi– sürekli silahlı çatışmalara neden oluyordu. Hazar Kağanlığı istikrarlı bir rekabetçi güç olmaya devam ederken Kiev aynı zamanda batı tarafından baskı yapan çeşitli yarı göçebe kavimlerin de tehdidi altındaydı.

Kievan tarihinin başında, Fin-Ugor dili konuşan ve Hazar devletiyle geçmişe dayanan ortaklıkları olan göçebe bir kavim olan Magyarlar dokuzuncu yüzyılın sonunda Pannonian düzlüğüne girmek ve Macaristan'ın temellerini atmak için Güney Rusya steplerinden harekete geçtiler. Ancak doğudan gelen yeni bir dalga onların yerine geçti ve kısmen Güney Rusya'dan itti. Bunlar onuncu yüzyılın ikinci yarısında Hazarların çöküşünden sonra Kievan devletine sürekli saldırı düzenlemeye başlayan, acımasız ve gittikçe güçlü hale gelen Peçeneklerdi (onuncu yüzyıl ortalarında Konstantin Porphyrogenitus, Peçenek Hanlığı'nı, "Aynı sayıda büyük prense sahip sekiz eyalete ayrılmış geniş bir diyar," diye tarif etmiştir).

Igor'un, Drevliyanların elinden ani ölümü, karısı Olga'yı, hâlâ çocuk olan oğulları Sviatoslav yerine Kievan devletini yönetmek üzere başa getirmiştir. Olga kendini ispatlamış ve bu toprakları 945'ten 962 yılı civarına kadar yöneterek Rus tarihindeki ilk önemli kadın figür haline gelmiştir. *İlk Tarih*, Olga'nın Drevliyan'a karşı sinsi ve gaddar intikamına, Kievan otoritesini güçlendirme ve Doğu Slav kavimlerinden vergi toplamak için ısrarlı çabalarına (yine sinsi ve gaddar biçimde), muhtemelen 954 ya da 955'te Hıristiyanlığı kabulüne ve bu seyahati bize anlatan İmparator Konstantin Porphyrogenitus tarafından büyük bir törenle karşılandığı muhtemelen 957 tarihli Konstantinopolis seyahatine odaklanır. Ziyareti Rus ve Bizans arasında siyasi ve ticari ilişkileri güçlendirmeye yardımcı olmuştur. Olga aynı zamanda burada vaftiz edilmiştir. Bireysel olarak din değiştirmesi halkının ya da oğlu Sviatoslav'ın da din değiştirdiği anlamına gelmiyordu, ancak Rusya'ya Hı-

ristiyanlığı getirmekteki katkısı nedeniyle daha sonra Ortodoks Kilisesi tarafından "havarilere eşit" azize ilan edilmiştir.

Sviatoslav'ın Kievan Rus'u yönettiği on yıl, "büyük macera" olarak adlandırılır. Başarılı olsaydı bu macera Rus tarihine Tuna'da yeni bir merkez verebilirdi, biz de Rus tarihinin sonraki rotası için çeşitli sonuçlarıyla oldukça farklı bir Tuna Rus'unun tarihini yazıyor olabilirdik. Sonundaki başarısızlıklarına rağmen Sviatoslav'ın cesur askeri harekâtları ve tasarıları izlerini Konstantinopolis'ten Volga'ya ve Hazar Denizi'ne kadar her yerde bırakmıştır. Sviatoslav tarihte basit, haşin, yorulmaz, cesur, adamlarıyla sayısız zorluğu ve bitmeyen savaşları paylaşan klasik savaşçı bir prens olarak kendini gösterir. Kazak atamanlarına, Viking kaptanlarına ve diğer askeri geleneklerdeki liderlere benzetilir. Viking olmasa da Kazak karşılaştırmasının haklı bir tarafı var: Sviatoslav'ın görünüşü, giyimi ve yaşayış tarzı bize stepleri anımsatır. *İlk Tarih*'teki kelimelerle: "Seferlerinde ne yük arabası ne tencere taşıdı, etini kaynatmadı, ama at eti, av eti ya da sığır etini bıçağı ile ince şerit halinde kesti, kömürde kızartarak yedi. Çadırı da yoktu, ama eyer bezinin üstüne yatar, başının altına eyeri koyardı."

964'te Sviatoslav büyük bir Doğu seferine başladı; çeşitli Slav, Fin ve Türk kabilelerini fethetti, Volga Bulgarlarının başkentini yağmaladı, Hazar Kağanlığı'na saldırdı. Sviatoslav'ın güçlü Hazarlara karşı savaşının kapsamı genişti ve etkileyici sonuçları oldu. Ruslar Hazar ordusunu ezdiler, Hazar başkentini, İtil'i ele geçirip yağmaladılar ve stratejik konumdaki pek çok kaleyi aldılar. Hazar Kağanlığı bir yarım yüzyıl daha ayakta kalmış olmasına rağmen bu sarsıcı darbeden sonra toparlanamadı. Sviatoslav, Kiev'e 967 yılında döndü. Dikkate değer olan Doğu seferini Doğu Slavlarının Kiev etrafındaki birleşmelerini tamamladı, çeşitli grupları güneydoğuya bağladı ve Volga'nın bütün akışını getirerek büyük Volga–Hazar Denizi ticaret rotasını Kievan kontrolüne soktu. Ancak Hazarlar karşısındaki olağanüstü zaferin olumsuz bir tarafı da vardı; diğer Doğu halklarına özellikle de Peçeneklere karşı bir tampon olarak etkinliklerini kesin bir şekilde zayıflattı.

Sviatoslav'ın hırsı batıya doğru da yönelmişti. 968'de Bizans İmparatoru Nicephorus Phocas, Sviatoslav'ı altın karşılığında Bulgaristan'a karşı baskın düzenlemeye davet etti. Sviatoslav bunu kabul ederek Tuna Vadisi'ndeki Bulgaristan devletine saldırdı. Ruslar bir kez daha önemli bir askeri başarı elde ettiler; 969'da Sviatoslav'ın ve birliklerinin yokluğunda Kiev'i kuşatan Peçenekleri yenmek için seferi yarıda kesmelerine rağmen başkenti ele geçirip hükümdar Boris'i tutsak aldılar. Böylece Volga'dan Tuna düzlüğüne kadarki alanın kontrolünü alan Sviatoslav, yönetim merkezi Tuna'da olacak geniş bir Rus uluslar topluluğu hayal etmeye başladı ve oğullarını çeşitli şehirlere atadı. Ruslar bölgenin hem verimliliğinden hem de stratejik-ekonomik konumundan etkilenmişlerdi. *İlk Tarih*'e göre Sviatoslav şöyle

demişti: "Kiev'de kalmak umurumda değil, ama Tuna'daki Pereiaslavets'te yaşamayı tercih ederim; çünkü bütün zenginliklerin, altın, ipek, şarap ve Yunanistan'dan çeşitli meyvelerin, Macaristan ve Bohemya'dan gümüş ve atların ve Rusya'dan kürk, mum, bal ve kölelerin geldiği ülkemin merkezi orası."

Hâlâ güçlü olan ve ünlü askeri lider İmparator John Tzimisces tarafından yönetilen Bizans devleti, Rusların sınırlarını aştığını ve bölgedeki Bizans kontrolünü tehdit ettiğini düşündü. Sviatoslav Balkanları terk etmediği için 971 baharında şiddetli ve vahşi bir savaş yaşandı. Sonunda Sviatoslav yaz ortasında Balkanları, Kırım'ı terk etme ve gelecekte Bizans İmparatorluğu'na meydan okumama şartıyla Bizans ile barış yaptı. Diğer yandan Rusya, Konstantinopolis'le ticaret yapma hakkını elde etti. Sviatoslav, küçük bir grupla geri dönüş yolunda Peçenekler tarafından öldürüldü. Peçenek hanı Sviatoslav'ın kafatasından yapılma altın kaplama bir kadehe sahipti artık. Büyük macera sona ermişti. Sviatoslav'ın Balkan savaşları sadece içerdiği konular nedeniyle değil çarpışan orduların boyutları ve askeri tarihteki yeri nedeniyle de dikkat çeker: Bizans kaynaklarına göre Sviatoslav 60.000 askerden oluşan bir birliğin başındaydı ve barış geldiğinde geriye 22.000 asker kalmıştı.

Sviatoslav, annesi Olga'nın 969'daki ölümünden sonra sürekli ordusunun başındaydı ve Kiev bölgesinin yönetimini büyük oğlu Yaropolk'a bırakmış, ikinci oğlu Oleg'i Drevliyan topraklarını yönetmek üzere göndermiş ve üçüncü oğlu genç Vladimir'i de daha büyük bir akrabasıyla birlikte Novgorod'u yönetmek üzere yollamıştı. Sviatoslav'ın ölümünün ardından kardeşler arasında bir içsavaş patlak verdi. Önce Yaropolk üstündü, Oleg savaş sırasında yok oldu ve Vladimir yurtdışına kaçtı. İki yıl sonra Vladimir döndü ve yabancı paralı askerlerin ve yerel güçlerin desteğiyle Yaropolk'u öldürdü. 980'lerde bütün Kievan ülkesinin hükümdarı oldu.

ZİRVEDEKİ KİEV

1015'e kadar saltanat süren Vladimir atalarının yolundan gitmeye devam etti, bazı çok önemli ilerlemeler de yaptı. Öncelikle içsavaştan kötü şekilde etkilenen Doğu Slavları arasındaki düzeni sağlamak ve Kievan devletine duyulan sadakati pekiştirmek için siyasi ve askeri politikalar geliştirdi; topraklarını genişletti. Polonya'dan Galiçya kentlerini geri aldı, daha kuzeyde savaşçı Baltık kavimi Iatviagları bastırdı ve hâkimiyet alanını Baltık Denizi'nden bu bölgeye doğru genişletti. Vladimir aynı zamanda Peçenekleri kontrol altına almak için önemli ve genelde başarılı olan bir çaba gösterdi. Kale ve şehirler inşa etti, sınır bölgelerine yerleşimciler getirdi ve step sınırını Kiev'den iki günlük bir mesafeye itmeyi başardı. İkinci olarak, Kievan Rus'u yönetmek için daha istikrarlı bir hanedanlık prensibi yerleştirdi ki bu

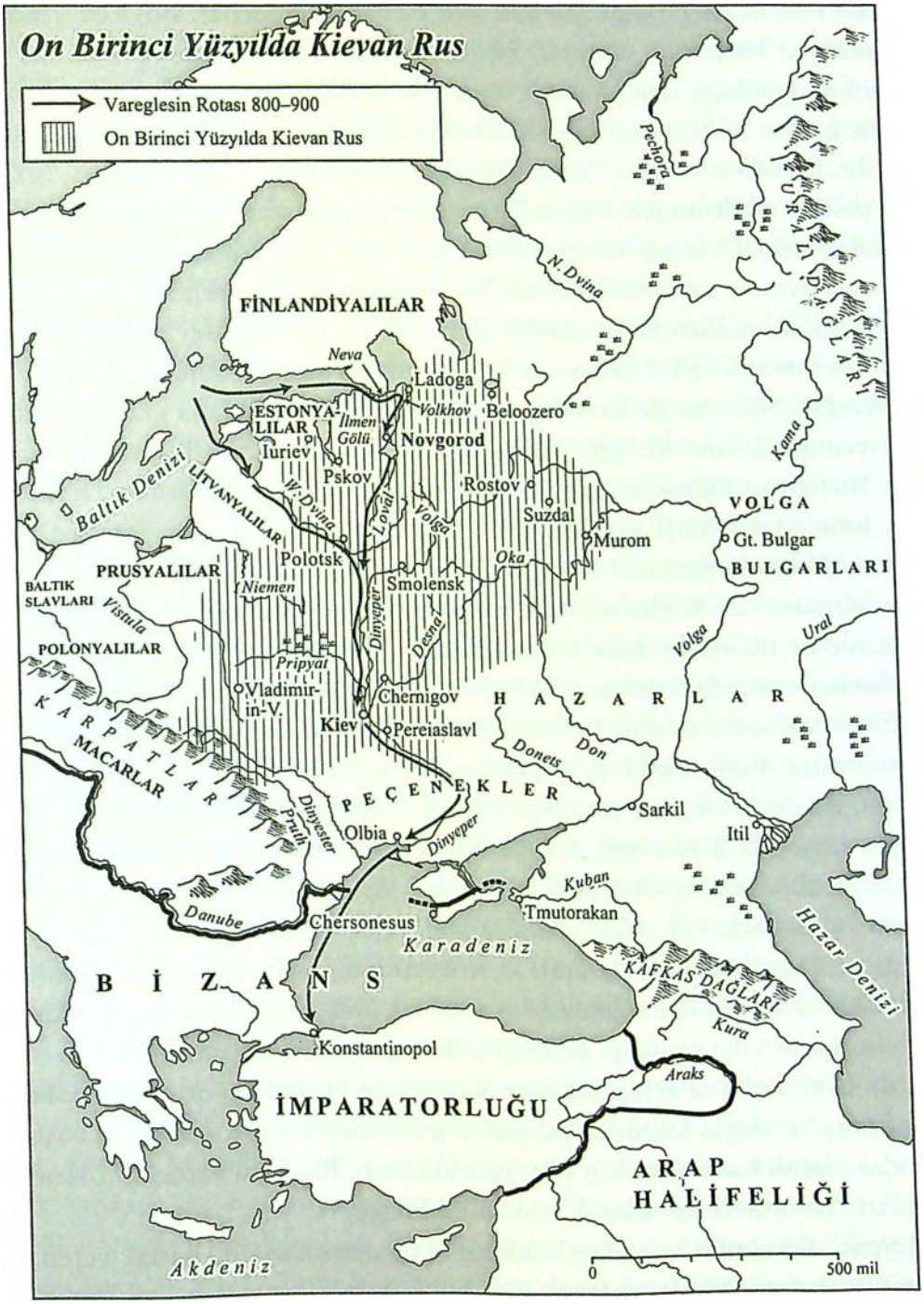
bir sonraki binyılın yarısı boyunca devam etti. Riurikid ailesi (efsanevi Riurik'in kabul edilmiş soyundan geldiklerini iddia edenler) kendilerini Rusya'daki tek kanuni siyasi kaynak olarak kabul ettirmeyi başardı. Sonuncusu ve en önemlisi ise Vladimir'in sadece kendi adına değil Rus devleti ve toplumu adına Hıristiyanlığı kabul etmesidir; bunun uzun dönemli etkileri olmuştur. Kievan Rus'un saygıdeğer bir tarihçisi olan Janet Martin kısa zaman önce Vladimir'in etkisini özetlemiştir: "Onun politikaları, hükümdarlığı altındaki toprakları kendisine ayrı ayrı vergi ödeyen kavimler yığınından, ortak bir din ve kültürle bağlı, aynı zamanda paylaşılan bir hanedanın sağladığı siyasi bir yapı ile bütünleşik bir ülkeye dönüştürmek için temel atmıştır."

Tarihçiler, Vladimir'in Hıristiyanlığı kabulünün, farklı halkları tek bir toplum içerisinde bütünleştirmeyi ve hükümdarlığını, sadece bir prensin karşılaştırılabileceği tek bir üstün tanrıyı vurgulayan bir dinin ve laik siyasi otoriteyle ittifak kuran bir kilisenin yardımıyla meşrulaştırmayı tasarlayan siyasi bir hareket olduğu sonucuna varırlar. Hıristiyanlaştırma aynı zamanda Bizans ile bağların daha da güçlenmesini kolaylaştırdı. Ancak bu seçimin önemi, bu adıma yol açan belirli siyasi ve kültürel şartların çok daha ötesine geçti. Ruslar arasında Hıristiyanlığa ilgi daha önce de görülmüştü. Aslında 867 yılı gibi erken bir tarihte bile Bizans kilisesinin Rus piskoposluk bölgesi mevcut olabilir, ancak bilim insanlarının hepsi eski bir belgede bulunan umutlandırıcı bir paragraftan bu anlamın çıkarılması konusunda aynı fikirde değildir. Azov Denizi kıyılarında eskiden bir Hıristiyan Rus yaşamış olsun ya da olmasın Kiev, Vladimir zamanından önce de kesinlikle Hıristiyan etkilerini tecrübe etmişti. Igor devrinde Kiev'de bir Hıristiyan kilisesi mevcuttu. Vladimir'in büyükannesi Olga'nın ise Hıristiyan olduğunu biliyoruz, ayrıca Vladimir'in büyük erkek kardeşi Yaropolk da Hıristiyanlığa eğilimli biri olarak tarif edilir.

Ama Olga'nın Hıristiyanlığı kabulünün tebaasının pagan inancını etkilemediğini, dahası Vladimir'in saltanatının ilk yarısında Kievan Rus'un güçlü bir pagan canlanma yaşadığını vurgulamak gerekir. Vladimir'in din değiştirmesine ve "Rusya'nın vaftizi"ne, bilim insanları tarafından farklı izahat ve yorumlamalara neden olan karmaşık bir dizi gelişme eşlik etmiştir. Bunlar Vladimir'in Bizans İmparatoru II. Vasili'ye askeri yardımı, Kırım'daki Bizans dış karakolu Chersonesus'un Rus tarafından kuşatılıp ele geçirilmesi ve Vladimir'in II. Vasili'nin kız kardeşi Anne ile olan evliliğidir. Bu ve diğer bazı olayların gerçek anlamı ve etkeni ne olursa olsun Kievan Rus, Hıristiyanlığı resmi olarak 988 yılı civarlarında Konstantinopolis'ten ve muhtemelen Kiev'de ya da yakınlarında kabul etti; ancak bazı tarihçiler Chersonesus'u tercih ederler.

Kievan Rus'un Hıristiyanlığı kabulü geniş bir tarihi model içine oturur. Hemen hemen aynı tarihlerde paganizmden benzer dönüşler bazı Baltık ülkelerinde ve Po-

lonya, Macaristan, Danimarka ve Norveç'te gerçekleşiyordu. Aslında Hıristiyanlık bütün Avrupa'da hızla yayılıyordu. Yine de Vladimir'in kararının gerçek ve önemli bir seçimi temsil ettiği öne sürülebilir. Rusların dinlerini nasıl kabul ettiklerine dair efsanevi bir anlatı daha önemli bir anlam taşır: İslam alkolü yasakladığı için –çünkü içmek "Rusların neşesidir"– Yahudiliği ise devleti olmayan yenik insanla-

rın inancı olduğu için geri çevirirler ve Bizans'ın ayin ve inancını tercih ederler: Rus, kültürel bir dönüm noktasındadır ve sadece Bizans'la ve diğer Hıristiyan komşularıyla değil, aynı zamanda Volga Bulgarlarının Müslüman devleti ve daha uzaklarda, güneydoğudaki Müslümanlarla ve Yahudi Hazarlarla da bağlantıları bulunmaktadır. Bu seçim aynı zamanda güçlü bir eğilime de uygundur; sıklıkla gördüğümüz gibi Rus liderler Doğu'dan çok Batı'ya bakmaktadırlar. Böylece Vladimir ve etrafındakiler Hıristiyan olmayan medeniyetlerin Avrupa'daki bir uzantısı olmaktansa Hıristiyanlığın doğu kanadı olmayı tercih etmişler, böyle yaparak oldukça gelişmiş Bizans kültürünün topraklarına girmesi için kapılarını sonuna kadar açmışlardır. Kievan edebiyatı, sanatı, hukuku, davranışları ve gelenekleri, Bizans'tan köklü şekilde etkilenmiştir. Din değiştirmenin en açık sonucu, Kievan Rus'ta Hıristiyan kilisesinin, Ortaçağ Avrupa'sının diğer taraflarında oynadığına benzer bir rol oynayacak yeni ve son derece önemli bir kurumun ortaya çıkmasıdır. Ancak Hıristiyanlık, daha önceden de belirtildiği gibi hiçbir şekilde kiliseyle sınırlı kalmamış, Kievan toplumuna ve kültürüne nüfuz etmiştir; bu konuya daha sonraki bölümlerde döneceğiz. Siyasette de Kievan prenslerine ve devletine daha güçlü bir ideolojik temel vermiş, ülkenin birliğini teşvik ederek aynı zamanda Bizans ve bir bütün olarak Hıristiyan dünya ile bağları vurgulamıştır. Francis Dvornik, Dimitri Obolenski, John Meyendorff ve daha pek çok bilim insanı, Bizans mirası ve Rusların bundan aldıkları konusunda bize *zengin* bir resim sunmuşlardır.

Unutulmamalıdır ki Hıristiyanlık Rusya'ya Roma'dan değil Bizans'tan gelmiştir. O dönemlerde bu ayrım daha sonra göreceği öneme sahip olmasa da ve Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki ayrılma 1054 yılında gerçekleşse de, Rusların Bizans ile ittifakı ülkenin sonraki tarihini belirlemiştir ya da büyük kısmının belirlenmesine yardımcı olmuştur. Bunun anlamı, Rusya'nın Roma Katolik kilisesinin dışında kalmış olmasıdır. Bu durum Rusya'yı sadece kilisenin sunduklarından mahrum bırakmakmış, aynı zamanda Rusya'nın, Avrupa'nın ve Latin medeniyetinin geri kalanından görece izole olmasına da katkıda bulunmuştur. Ayrıca, Rusya'nın Batı'ya karşı şüpheciliğini ve Ruslarla Polonyalılar arasındaki trajik husumeti uyandırmaya yardımcı olmuştur. Diğer yandan Vladimir'in Konstantinopolis'e dönüşünün, zamanında yapabileceği en zengin ve en ödüllendirici ruhsal, kültürel ve siyasi seçim olduğu öne sürülebilir. Latincenin eksikliği ile yerel dillere gösterilen önemin birtakım avantajları vardı: Dini, kolayca anlaşılabilecek Slavca ayin biçiminde, insanlara daha yakın hale getirmiş ve ulusal kültürün gelişimini güçlendirmiştir. Kudretli ve başarılı bir hükümdar olarak hatırlanmanın yanı sıra Vladimir, Rusların vaftizcisi olarak kilise tarafından "havarilere eşit olarak" takdis edilmiştir.

1015'teki ölümünün ardından Vladimir'in oğulları arasında patlak veren şiddet, Vladimir'in yerleştirdiği hanedanlık düzeninde kilit bir zayıflığı açığa çıkarmıştır.

Meşruluk bir bütün olarak Riurikid ailesine devredilirken bireyler arasındaki dağılımı, hiyerarşi ve intikal yapısı kesinleştirilmemiştir. Bu sistem, prenslerin bölgesel güçleriyle daha da istikrarsızlaştırılmıştır. Vladimir vergi toplamada aile kontrolünü elde tutmak için oğullarının her birine bölgesel bir üs vermiştir. Ama yerel güç ve destek kaynağı, düzenli bir hanedan idealini baltalamak için belirsiz bir intikal sistemi içerisinde bireysel hırslarla birleşmiştir. Öncelikle en büyük oğlan Sviatopolk çeşitli rakipleri karşısında zafer kazanmış ve Polonya'nın güçlü yardımından fayda sağlamıştır, ancak 1019 yılında diğer erkek çocuklardan biri, Novgorod'daki merkezinden çatışmayı sürdüren Iaroslav tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Sviatopolk'un Rus tarihindeki geleneksel ismi kabaca "Lanetli" olarak tercüme edilebilir ve listelenen suçları arasında –gerçek ya da yalan olabilir, çünkü son galip Iaroslav'dı– üç erkek kardeşinin, Sviatoslav, Boris ve Gleb'in öldürülmesi de bulunur. Son iki kardeş, Boris ve Gleb, Ortodoks kilisesi tarafından aziz ilan edilmiştir.

Bilge Yaroslav olarak bilinen Prens Yaroslav'ın saltanatı (1019–1054) genel olarak Kievan'ın kalkınma ve başarısının en üst noktası, istikrarlı bir siyasi otorite, birleşmiş bir toplum, askeri güvenlik, ekonomik refah içinde ve olgunlaşan yeni bir Rus Hıristiyan kültürü çağı olarak dikkat çeker. Siyasette işler biraz daha karmaşıktı. Yaroslav, 1026'daki bir antlaşmayla kendisini ülkeyi bölmeye zorlayan kardeşi Mstislav tarafından otoritesine yönelik meydan okumalarla mücadele etmek zorundaydı. Ancak Mstislav'ın 1036'daki ölümünden sonra Yaroslav, tüm Kievan devletinin hükümdarı haline geldi. Gerçekten de Vladimir'in oğullarından sadece biri, Yaroslav hayatta kaldıktan ve özgür olduktan sonra hükümdarlığın birleşik, güvenli ve istikrarlı olduğundan bahsedebiliriz. Tahtı için savaşmanın yanı sıra Yaroslav Suzdal'daki militan pagan canlanmasından çeşitli Fin ve Litvanyalı kavimlerin ayaklanmasına kadar yerel isyanları bastırmak zorundaydı. İç düzeni sağlamadaki başarısı, Sviatopolk'u desteklemek karşılığında Polonya'nın elde ettiği güneybatı bölümünün geri alınması dahil başarılı dış savaşlarla devam etti. Buna karşın yaklaşık on iki yıl sonra Bizans'a yapılan sefer başarısız oldu ve bu, Konstantinopolis'e karşı Rusya'nın yürüttüğü uzun askeri girişimler dizisinin sonuncusuydu. Ancak Yaroslav'ın saldırgan Peçeneklerle 1037'deki mücadelesinin özel bir önemi vardır: Rus zaferi işgalcilerin gücünü kırmış ve step sınırında çeyrek yüzyıllık görece bir barış getirmişti, ta ki doğudan yeni düşmanlar, Polovtsianlar gelene kadar.

Yaroslav zamanında Kievan devletinin saygınlığı doruk noktasındaydı; devlet Baltık'tan Karadeniz'e ve Oka Nehri'nin ağzından Karpat Dağları'na kadar uzanıyordu; Kievan hükümdar ailesi Avrupa'nın pek çok egemen hanedanı ile yakın ilişkilere sahipti. Bir İsveçli prensesle evli olan Yaroslav üç oğlunu üç Avrupalı prensesle evlendirdi, üç kızını ise Fransa, Macaristan ve Norveç krallarına verdi; kız kardeşlerinden biri Polonya kralının, diğeri de bir Bizans prensinin eşi oldu. Ya-

roslav, İngiltere ve Macaristan'dan kaçan prensler, Norveç Kralı Aziz Olaf ve oğlu ile kuzeni Harold Hardrada gibi sürgün edilmiş hükümdar ve prenslere sığınma sağladı. Yaroslav döneminde Avrupa'nın geri kalanı ile bağların fazlalığını eklemek gerekse de Kievan Rus'ta bu oldukça sıradan olaylardı. Örneğin Vernadski, Macaristan ile altı, Bohemya ile beş, Polonya ile on beş kadar ve Almanya ile en az on bir evliliğe dayalı ittifak olduğunu hesaplamıştır. Almanya konusunda daha kesin olmak gerekirse, en az altı Rus prensinin eşleri Almandı, "iki Alman markisi, bir kontu, bir Alman prensi ve bir imparator Rus eşlere sahipti."

Yaroslav'ın büyük ünü dış ilişkiler kadar içerideki eylemlerine de dayanıyordu. Adı, etkileyici bir dini canlanma ve Kievan hukuku, eğitimi, mimarisi ve sanatıyla birlikte anılır. Yaroslav'ın Hıristiyanlığın Rusya'da yaygınlaşması ve sağlamlaşmasını sağladığına inanılır. Rus, Konstantinopolis patrikliğinin bir vilayeti olmuştur, ancak bu dönemde Rus kilisesi ve Bizans arasındaki ilişkiler konusunda bazı belirsizlikler ve tartışmalar bulunmaktadır. Kiev'deki kilisenin başında kural olarak Bizans tarafından atanan ya da onaylanan bir metropolit ve yerel bölgelerin başında ise piskoposlar bulunmaktadır. Manastırlar ve kiliselerin sayısı artarken keşiş ve semt papazlarının da sayısı arttı. Bölgede piskoposlukların, manastır ve yerel kiliselerin yaygınlaşması halk arasında Hıristiyanlaşmanın artan başarısının bir ölçüsü olarak, aynı zamanda Kiev'in siyasi gücünün genişlemesi olarak da görülebilir, çünkü devlet ile kilise birlikte yayılmaktadır. Yaroslav'ın katkıları dikkat çekicidir. Özellikle metropolit olarak Rusya'nın yerlisi, becerikli ve eğitimli Hilarion'u (1051–1054 civarı) atamıştır. Daha göze batanlar ise kilise ve manastırların geniş çaplı inşasıdır. Tek başına hükümdarlık yapmaya başladığı andan itibaren Yaroslav, özellikle kilise inşaatlarıyla Kiev'i Rus topraklarında rakibi olmayan bir güç ve ihtişam sembolü haline dönüştürmeye kararlıdır.

Bilge Yaroslav aynı zamanda kanun yapıcı olarak da üne sahiptir, çünkü Kievan toplumu ve hayatı konusunda elimizdeki bilgiler açısından son derece değerli bir kaynak olan Rusya'nın ilk kanununun, *Rus Yasası*'nın *(Russkaia Pravda)* hazırlanmasından sorumlu olduğu düşünülmektedir. Ayrıca sanatçı ve mimarları himayesine alarak ve Kiev'de büyük bir okul ve kütüphane kurarak Kievan kültüründe önemli bir rol oynamıştır.

KİEVAN DEVLETİNİN DÜŞÜŞÜ VE ÇÖKÜŞÜ

Ölümünden önce Yaroslav, oğullarına ayrı prenslikler verdi. En büyüğü olan Iziaslav, Kiev ve Novgorod bölgelerini aldı; ikincisi, Sviatoslav, Çernigov etrafındaki alanı; üçüncüsü, Vsevolod, Pereyaslav'ı; dördüncüsü, Viacheslav, Smolensk'i ve

beşincisi Igor, Vladimir-in-Volynia'yı buraları çevreleyen topraklarla birlikte aldı. Anlaşılan prenslerin işbirliği yapması ve Kievan Rus'u bir arada tutması gerekiyordu. Dahası, bir boşluk oluştuğunda Kiev'i tepe noktasında tutarak adım adım ilerlemeleri gerekiyordu. Bu tür hareketler gerçekten de oldu, ama sistem –eğer buna gerçekten de bir sistem denebilirse– kısa sürede batağa saplandı: Yaroslav'ın hükümran ailede hâlâ var olan eski klan kavram ve ilişkilerine dayanan düzenlemesi, bir prens ile devleti arasındaki doğal bağı kırmaya yarayıp oğulları, amcaları yani ölen babalarının kardeşleri lehine intikal sırasından dışlıyordu. Bunun yanında prens sayısındaki sürekli artış, uygun atamalar için kesin hesaplamaları gittikçe zorlaştırıyordu. 1097'de Liubech'deki toplantılarında prensler, babadan oğula intikal uygulamasının geçerli olmasına karar verdiler. Ancak kardeşten kardeşe rotasyon prensibi uzun süre boyunca en önemli makamlardan biri olan Kiev Yüce Prensi ile bağlantılı olmaya devam etti.

Iziaslav, Sviatoslav ve 1093'te ölen Vsevolod ile Vsevolod'un yerine gelip 1113'teki ölümüne kadar hükümdar olan Iziaslav'ın oğlu Sviatopolk'un devirleri, Kievan Rus'taki siyasi güç problemine hiçbir derecede kalıcı çözüm getirmeyen, bitmez tükenmez korkutucu bir içsavaş sicili sunmaktadır. Kievan devleti aynı zamanda yeni bir büyük düşmanla, Polovtsianlarla ya da Batılı yazarlarca bilinen adıyla Kumanlarla yüzleşmek zorundaydı. Asya'dan gelen bu son işgalci Türk dalgası Peçenekleri yenmiş, onları Tuna'ya doğru sürmüş ve güneydoğu stepini işgal etmişti. Kievan topraklarına ilk olarak 1061'de saldırmış ve bu ilk saldırıdan sonra Kievan Rus'un güvenlik ve hatta varlığına karşı ısrarcı bir tehdit ve kaynakları için de sürekli bir kaçak olmuştur.

Zorluklar kuşatsa da Kievan devleti olağanüstü hükümdar Vladimir Monomakh yönetiminde bir kez daha canlandı. Yüce Prens Vsevolod'un oğlu olan Vladimir Monomakh, en üst otoriteye resmen hak kazanmadan çok önce ülkenin siyasi yaşantısında öne çıkmıştı. Pek çok konuda babasıyla ve onun adına hareket etmiş, 1097 ve 1100'deki yıkıcı anlaşmazlıkları düzeltmek ya da 1103'te step sınırını savunmak gibi eylemleri planlayarak prenslik birliklerine öncülük etmişti. Ayrıca Polovtsianlara karşı yapılan savaşta önemli bir rol üstlenmiş, belki de onlara karşı en büyük zaferini Kievan'ın en üst makamına yükselmeden önce 1111'de Salnitsa'da elde etmiştir. Yüce Prens olarak 1113'ten 1125'teki ölümüne kadar Vladimir Monomakh neredeyse sürekli savaşmıştır. Livonya, Finlandiya, Volga Bulgarlarının topraklarına ve Tuna bölgesine savaş ilan etmiş, diğerlerinin yanı sıra Polonyalıları ve Macarları geri püskürtmüştür. Ama hepsinden öte Polovtsianlara karşı seferler düzenlemiştir. Dikkat çekici *Vasiyet*'i toplam seksen üç büyük askeri harekât ve 200 kadar Polovtsian prensinin ölümünü yazar; söylendiğine göre Polovtsian anneler çocuklarını onun ismiyle korkuturlarmış. Vladimir Monomakh etkili ve

yorulmaz bir organizatör ve idareci olarak adından söz ettirmektedir. Örneğin iki nesil sonra büyük prensliğin merkezi olacak Kliazma Nehri'nin kuzeydoğusundaki Vladimir şehrinin kurucusudur, ayrıca önemli bir yazardır. Fakirlere ve özellikle borçlulara yardımcı olacak sosyal mevzuatı ilgi çekicidir.

Vladimir Monomakh'ın ardından becerikli ve enerjik oğlu Mstislav (1125–1132 arası) gelmiş, ondan sonra diğer oğlu Iaropolk 1139'daki ölümüne kadar saltanat sürmüştür. Ama çok sürmeden Kievan makamı yine Kievan'ın amcalar ve yeğenler arasındaki mücadeleleri izleyen şiddetli çekişme ve içsavaşın hedefi haline geldi. Kuzeydoğudaki Rostov ve Suzdal prensliklerinden Prens Andrew ya da Andrey Bogoliubski 1169'da Kiev'e saldırıp yağmalamakla kalmamış, içsavaştaki zaferinin ardından başkenti kendi sevdiği şehir Vladimir'e taşımıştır. Andrey Bogoliubski'nin eylemi hem yeni büyük prensin kişisel tercihini temsil etmekte hem de Dinyeper'deki şehrin önemindeki çarpıcı düşüşü yansıtmaktadır. Kiev 1203'te tekrar yağmalanmıştır. Sonunda 1240'de Moğolların elinde tam bir yıkım yaşamıştır.

KİEV'İN DÜŞÜŞÜ: NEDENLER

Kievan Rus'un düşüş ve çöküşü farklı şekillerde yorumlanmış ve çeşitli nedenlere bağlanmıştır. Aslında pek çok tarihçi aşırı derece basit terimler olan *düşüş* ve *çöküş*ü sorgulayıp Vladimir Monomakh'ın ölümünü takip eden yüzyılı yerel prensliklerin, özellikle Kiev'in batısındaki Volyn-Galicia ve kuzeydoğudaki Smolensk, Riazan, Vladimir-Suzdal ve Novgorod'un yükselme ve gelişme dönemi olarak gösterir. Kendi topraklarını genişletmek ve Kiev tahtına intikal hakkı kazanmak isteyen bu prensliklerin hükümdarları arasında gerçekten de rekabet ve çatışma varken bu bölgeler kendi yerel çıkarları ve güçleri doğrultusunda gelişiyorlardı. Bu bölgelerin çoğunluğu komşu devlet ve halklarla bağımsız ilişkiler kurmuş, komşuları ve hatta daha uzaktaki ülkelerle ticaret bağları geliştirmiş ve gelişmekte olan bir kültürel hayatın keyfini yaşamışlardır. Sovyet tarihçiler tarafından oldukça iyi şekilde geliştirilmiş bir görüş, Kievan devletinin gevşek doğasını ve daha fazla yerinden yönetim ve feodalizm yönündeki evrimini vurgulamaktadır. Bu yorumda Kievan devleti modern benzerlerini anımsatmaktan çok, sadece sınırlı bir süre için etkili bir şekilde ve olağanüstü becerikli hükümdarlar tarafından bir arada tutulabilen birkaç bölgenin oluşturduğu bir federasyon ya da birlik duygusunu temsil etmektedir. Büyük uzaklıklar ve zayıf iletişim, merkezileşme konusunu özellikle kaçınılmaz hale getirmiştir. Dahası Avrupa'nın geneli gibi Rusya'nın da doğal ekonomi, belirli bir topluluğa bağlılık ve feodalizme doğru evrimleştiği öne sürülmektedir. Bu nedenle görece zayıf birleştirici bağlar çözülmüş ve Rusya on ya da on iki ayrı bölgeden oluşan bir bütün olarak or-

taya çıkmıştır. Bu görüşe Rusya'daki feodalizmi ve başka diğer olayları işlerken tekrar döneceğiz. Bununla ilgili bir yorum aynı anda var olan iki muhalif siyasi eğilimi tarif etmektedir: Bir yanda güçlü prensliklerin yükselişi, diğer yanda ise Kiev'in ülke merkezinde olduğu ve bu yüzden taht için hararetli rekabetin yaşandığı azimli bir hanedanlık yapısının devamlılığı bulunuyordu. Bu ışık altında İngiliz tarihçi Simon Franklin'in, Kievan'ın siyasi istikrar ve birlik "altın çağı"nın imgesinin bile, kısmen kendi prenslerinin, özellikle Bilge Yaroslav'ın başarılarını idealleştirmek ya da siyasi düzen parçalanırken kaybolan Rusya'yı vurgulamak amacında olan tarih yazıcılarının icadı olduğu savını akılda tutmak önemlidir.

Bazı uzmanların yanı sıra Sovyet tarihçiler, Kiev'in düşüşünde sosyal anlaşmazlıkların da bir unsur olduğuna işaret ederler. Özellikle köylülerin toprak sahipleri tarafından kademeli bir şekilde serfleştirilmesine ve Vladimir Monomakh zamanındaki olayların gösterdiği gibi kent yoksullarının gittikçe kötüleşen pozisyonuna atıfta bulunmaktadırlar. Kievan Rus'un daha erken toplumlardan miras aldığı kölelik de bir zayıflık unsuru olarak aktarılmıştır.

Kievan Rus'un düşüşü için diğer bir önemli açıklama, ticarete ya da daha doğrusu ticaretin bozulmasına vurgu yapar. Kaba biçimiyle Kievan devletinin "Vareglerden Greklere" giden büyük ticaret rotası üzerinde yükseldiğini, bununla yaşadığını ve bu yol kesildiğinde yok olduğunu öne sürer. Daha sınırlı ve daha genel bir şekilde kabul edilen yorumunda ise Kievan'ın uluslararası ticaretteki kötüleşen pozisyonu, Kiev'in düşüşünün en önemli faktörlerinden biri olarak sunulmaktadır. Dinyeper'deki şehir, ticaret rotalarının on birinci yüzyıl itibariyle başlayan değişiminin acısını çekmiştir. Bu durum Akdeniz'deki İtalyan tüccarların faaliyetleri aracılığıyla bir tarafta Batı ile Orta Avrupa diğer tarafta ise Bizans ve Küçük Asya arasında daha yakın bağlantılar kurularak Kiev'in atlanmasıyla sonuçlanmıştır. Haçlı Seferlerinden, özellikle Konstantinopolis'in 1204'te Haçlılar tarafından yağmalanmasından ve Bağdat'taki halifeliğin düşüşünden olumsuz olarak etkilenmiştir. Smolensk ve özellikle Novgorod gibi belirli bazı Rus şehirlerinin ve bölgelerinin Avrupa'nın ticaret haritasının yeniden düzenlenmesinden kâr sağlamaları ve İtalyan ve Alman şehirlerin yükselişi, sadece Kievan'ın bunlar üzerindeki kontrolünün daha güvensiz hale gelmesine neden olmuştur. Son olarak Kiev, steplerin güneyinden Karadeniz'e kadar olan ticaret çizgisini step halklarından korumakta büyük zorluk çekmiş ve sonuç olarak da başarısız olmuştur.

Ekonomik ve sosyal analize ek olarak siyasi analize de bakılabilir. Bazı tarihçiler daha önemli ekonomik ve sosyal zorlukları yansıtmaktan çok Kievan Rus'un çöküşünde önemli, belki de belirleyici neden olarak düşündükleri Kievan yönetim sisteminin başarısızlığına daha fazla vurgu yapmışlardır. Kievan'ın siyasi prenslik sisteminin düzgün bir şekilde işlemediği konusunda fikir birliği bulunmaktadır,

ancak bu sistemin kesin doğası konusunda bir anlaşma yoktur. İki ana yorumdan biri, bunun karmakarışık bir durum olduğu ve prensipte kapsamlı bir anlaşma olmadan diktatörlük olduğu savındadır; diğeri ise ortak klan yönetimi ve prensin büyük oğlunun taht üzerindeki iddiasının, babasının üçüncü kardeşininkine yani üçüncü amcasınınkine eşit olduğu gibi, daha ileri şartların olduğu kardeşten kardeşe rotasyon uygulamasına tam bir itimat ve ağırlık vermektedir. Her halükarda sistem, sürekli anlaşmazlıklar ve yerel iç ihtilaflar içinde çöktü. Mihail Pogodin, Bilge Yaroslav'ın ölümünü takip eden 170 yılın savaş içinde geçtiğini hesaplamıştır. Çeşitli hata ve eksiklikleri, özellikle fazla maceraperest olmaları ve çoğunlukla somut hükümdarlık özelliklerine sahip olmamaları nedeniyle Kievan prensleri de suçlanmaktadır. Ancak bu noktada özelliklerinin zamana oldukça uygun olduğu görülmektedir.

Şehirler prenslik yönetimine ve prenslik özelliklerine fazladan karmaşa eklemiştir. Kievan Rus şehirleri, prenslik otoritesi daha ortaya çıkmadan önce mevcuttu ve deyim yerindeyse siyasi örgütlenmenin daha temel bir seviyesini temsil ediyordu. Prensliklerin anlaşmazlıkları artıp güç azaldıkça, şehirler, Kievan siyasetinde, özellikle belirli bir şehir ve bölgeyi hangi prensin yöneteceği konusunun kararlaştırılmasında gittikçe artan bir önemde bir rol oynamaya başladı. Novgorod'un daha sonraki oluşumu Kievan siyasi eğiliminde aşırı bir ucu temsil etmektedir.

En azından bir diğer faktörden daha bahsetmek gerekir: dış baskı. Kievan ekonomisinin, sosyal ilişkilerinin ve siyasetinin hepsinin devletin çöküşüne neden olduğu öne sürülebilecekken Kiev'in düşüşü aynı zamanda –belki de paradoksal bir şekilde– öncelikle dış saldırganlık bağlamında da açıklanabilir. Çünkü Kiev pek çok cephede, ancak hepsinden öte step sakinlerine karşı güneydoğuda sayısız yorucu savaş yapmak zorunda kalmıştı. Peçenekler Hazarların yerine geçmiş, ardından Polovtsianlar Peçeneklerin yerini almış, ancak savaş devam etmişti. Polovtsianlar ve Kievanlılar neredeyse karşılıklı olarak birbirlerini yenerken son darbeyi vurmak için Moğollar gelmişti. Ortaçağ Avrupa'sının savaşlarının tersine bu savaşlar, kitlesel ölçekte çok büyük çaba ve yıkımla sürdürülmüştü. Kievan tarihinin olduğu yüzyıllarda steplerin hissettirmeden ormanlara yaklaştığı ve ormanları yok etmenin Kiev'in askeri savunmasını zayıflatan etkenlerden biri olduğunun eklenmesi gerekebilir. Burada Rus topraklarının yıkımıyla ilgili epik bir Rus hikâyesi bulunmaktadır. Buna göre *bogatyri*ler, Kievan Rus'un azametli savaşçıları, istilacılara direkt karşılık verirlerdi. Bogatyriler sert savaşırlardı, gerçekten de düşmanlarını kılıçlarının darbeleriyle ikiye ayırırlardı. Ama daha sonra bu iki yarı bir bütün haline gelir ve düşmanlar Rusları ezene kadar gittikçe artan sayılarda gelirlerdi.

5. Bölüm

KİEVAN RUS: EKONOMİ, TOPLUM, KURUMLAR

"... Atlıkarınca, uyumlu ve melodik bir şekilde neşe içinde dönüyor. (...) Bu ruh yayılır, bu biçim Rusya'dan gelen her şeyi işaretler; şarkımız da böyledir, melodisi de, toprağımızın düzenlemesi de."

KONSTANTİN AKSAKOV

"Feodalleşme sürecinde belirleyici faktörün özel toprak sahipliğinin ortaya çıkması, özel olarak sahiplenilen toprakta feodal bir 'kiracıya' dönüşen küçük çiftçinin kamulaştırılması ve ekonomik ya da ekstra ekonomik zorlamayla istismarının olduğu görüldü."

PETR LİASHCHENKO

Kievan ekonomisine geleneksel bakış, ticaretin rolüne vurgu yapar. Bununla ilgili klasik bir belge, onuncu yüzyıl Bizans imparatoru ve bilim insanı Konstantin Porphyrogenitus'un derlediği, Rus faaliyetleriyle ilgili bir kayıttır. Her kasım, diye yazar Porphyrogenitus, Kievan prensleri ve onların maiyeti vergi veren farklı Slav kavimlerinin topraklarına bir tur düzenler ve kış boyunca rahat bir yaşam sürerler. Nisan ayında Dinyeper'deki buz kırıldıktan sonra vergilerle birlikte nehirden Kiev'e dönerler. Bu arada Rusların tebaası olan Slavlar ağaçları keser, tekne inşa eder ve ilkbaharda nehirler gidiş gelişe elverişli hale geldiğinde bunları Kiev'e götürüp prens ve maiyetine satarlar. Gerekli donanıma sahip olan ve tekneleri dolduran Rus, Dinyeper'den aşağıya Vitichev'e giderek burada Novgorod, Smolensk, Liubech, Çernigov ve Vyshgorod'dan onlara katılmak üzere gelen ve malzeme dolu diğer tekneleri beklerler. Sonunda bütün seyahat grubu Dinyeper'den Karadeniz ve Konstantinopolis'e doğru ilerler.

Klyuçevski ve diğer tarihçiler bu kısa Bizans anlatısının Kievan Rus'un en temel özelliklerinden birini ve tabiri caizse yaşam döngüsünü nasıl özetlediğini açıklamışlardır. Prens ve maiyetinin esas meselesi tebaa olan topraklardan ya tarif edildiği gibi kış sırasında ülkenin farklı parçalarını ziyaret ederek –buna Rusçada *poliudie* denmektedir– ya da verginin kendilerine getirilmesini sağlayarak –*povoz*– vergi toplamaktı. Prensin hükümdar olarak elde ettiği ve kürk, balmumu ve bal gibi

kalemlerden oluşan ayni vergi, Rus'un ticari taahhütlerinin temelini oluşturuyordu. Köleler diğer bir önemli ticari maldı: Kievan devletinin devamlı genişlemesi, tekrarlanan savaşlarla birleşince prensin dış pazarlar için sürekli köle elde etmesini gerektirdi. Bu haliyle Kievan hükümdarı büyük ölçüde tüccar-prens konumundaydı. Maiyeti, druzhina, mümkün olduğu kadar ona benzemeye çalışıyordu; kış aylarında vergi toplamasına yardımcı olup paylarını alıyor ve Rus'un büyük yaz seyahatiyle mallarını yurtdışına satmaya götürüyorlardı. Kievan Rus'un farklı bölgelerinden pek çok tüccar yolda mallarının korunmasını ve seyahat sonunda da çıkarlarının desteklenmesini sağlamak için prenslik kafilesine katılıyorlardı. Vergi toplanması, teknelerin inşası ve her ilkbaharda Kiev yanında satılması, ticaret konvoyunun organizasyonu ve sonunda seyahatin kendisi, Dinyeper havzasındaki nüfusun tamamını, hatta bütün Kievan Rus'u bağlıyor ve Kievan devletinin vazgeçilmez ekonomik temelini oluşturuyordu. Bizans ve Bağdat'tan gelen paralar düzenli olarak Oka ya da Volkhov Nehirlerindeki bankalara yollanıyorlardı.

Konstantin Porphyrogenitus'a ait belgenin, Rus'un mantıklı bir şekilde ekonomik çıkarları izleyen dış politikasını da açıkladığı öne sürülüyor. Kiev hükümdarları dış pazarları kazanmaya ve bu pazarlara giden ticaretin can damarlarını korumaya çabalıyorlardı. Kievan devleti her şeyden çok ekonomik ve siyasi yönelimini şekillendiren "Vareglerden Greklere" giden kuzey-güney rotasına güveniyordu ve bu rotanın yok olmasıyla devlet de yok oldu. Konstantinopolis'e karşı, 860 yılında, Oleg komutasında 907'de, Igor komutasında 941 ve 944'te, Sviatoslav komutasında 970'de ve Bilge Yaroslav'ın devrinde 1043'te yürütülen büyük askeri harekâtlar ticaret ve dış politika arasındaki sentezi çarpıcı bir şekilde göstermektedir. Tipik olarak savaşlar Konstantinopolis'te Rus tüccarlara yapılan saldırılar gibi olaylarla başlayıp ticaret antlaşmalarıyla bitiyordu. Rus–Bizans arasında günümüze ulaşan bütün antlaşmalar ticari bir karakter sergilemektedir. Dahası bu antlaşmaların ticarete değinen şartları hem son derece detaylı hem de hukuken oldukça gelişmiş olup aslında uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuk tarihinde ilginç bir bölümü oluşturmaktadır. Rus ticari çıkarlarının bu anlaşmalardan çeşitli avantajlar elde ettiğini ve Konstantinopolis tarafından özel girişimler olarak değil, müttefik Kievan tahtı ile ticaret misyonu olarak kabul edildiklerini de belirtmek gerekir.

Kievan ticaretinin tarihiyle ilgili kanıtlar elbette Rus–Bizans ilişkileri hikâyesinin çok ötesine gitmektedir. Ana noktaları Kievan devletinin biçimlenmesinden önce Güney Rusya'daki ticaret rotalarını ve faaliyetlerini içermektedir ki bu, Rostovtzeff ve bazı uzmanların ustalıkla işledikleri bir konudur. Ancak Oleg zamanından önce Doğu Slavlarının yaygın ticari girişimlerine ve Kievan tarihinin başında pek çok şehre sahip oldukları gerçeğine de dikkat çekilmesi gerekmektedir. Örneğin Pavel Saveliev, Doğu Slavlarının Asya halklarıyla -ki Çin sınırına kadar uzanmaktadır-

ticaretinin en azından MS yedinci yüzyıla kadar dayandığını tahmin etmektedir. Bazı Rus ağırlık ve ölçü birimleri Doğu'dan, özellikle Mezopotamya'dan alınmış, diğerleri ise Roma'dan gelmiştir. Benzer bir şekilde Doğu Slavları erken tarihlerden itibaren batıda daha yakın komşularıyla ve hatta İskandinavya gibi bazı uzak Avrupa ülkeleriyle de ticari ilişkiler kurmuşlardır. Kievan devletinin yükselmesiyle birlikte Rus ticareti etkileyici ölçülerde büyümeye devam etmiştir. Karmaşıklığı ve üst düzey gelişmişliği, örneğin on birinci yüzyıl kanunu *Rus Yasası*'nda görülmektedir.

Kievan ekonomisine yönelik geleneksel değerlendirme ticareti vurgularken, daha yakın yorumlar tarım üzerinde durmaktadır. Özellikle Sovyet tarihçiler Rusya'da tarımın erken kökenlerini, Kievan Rus'un kurulmasından önce ve kurulduktan sonraki büyük karmaşıklığını ve kapsamını dikkatli bir şekilde betimlemişlerdir. Daha önce de belirtildiği gibi zamanın o noktasında Güney Rusya'daki tarım İskit çiftçisine ve hatta MÖ dördüncü binyıldaki neolitik medeniyete kadar gitmektedir. Doğu Slavlarının geçmişi, tarımla olan temel bağlarına da tanıklık etmektedir. Örneğin dilsel veriler antikçağdan itibaren çeşitli tahıl ve sebze isimleri ile tarım araçlarına aşina olduklarını göstermektedir. Sahip oldukları pagan dini, toprak ana ve güneş kültleri içeriyordu ve tarımsal döngüye bağlı olan farklı inanç ve ayinleri bazı yönleriyle, bakire Meryem ve Aziz Elijah, George, Nikolay'a ve diğerlerine yaptıkları ibadetlerde yaşamaya devam etti. Doğu Slav takviminde ay isimleri, bir ormanda yaşayan tarım toplumunun yapmak zorunda olduğu görevlere göre biçimlenmişti: Ağaçların kesildiği ay, ağaçların kuruduğu ay, yakılan ağaçların küle döndüğü ay gibi... Arkeolojik bulgular benzer bir şekilde Doğu Slavları arasındaki tarımın eskiliğini ve yaygınlığını sergilemektedir; özellikle metal tarım aletleri ve çoğunlukla başka binalarda saklanan çeşitli tahıllar bağlamında.

Yazılı kaynaklar bu konuya fazladan destek sunmaktadır. "Toprağın ürünleri" altıncı yüzyıl kadar erken bir tarihte Ant'tan bahsederken geçmektedir. Dokuzuncu yüzyılda Orta Asya pazarlarında Slav keteninden bahsedilmiştir; burada "Rus ipeği" olarak bilinmektedir. Kievan yazıları Kievan hayatında tarımın merkezi pozisyonunu göstermektedir. Ekmek halkın, yulaf atların esas gıdası olarak ortaya çıkar. Ekmek ve su temel besini temsil etmektedir, ekmeğin çokluğu bollukla ilişkilendirilirken kuraklık afet demektir. Kievan Rus'un kış ürünü ile bahar ürünü arasındaki farkı bildiği de belirtilmelidir. Ticaretle ilgilenmesine rağmen *Rus Yasası* aynı zamanda tarla sınırlarıyla oynamaya karşı şiddetli cezalar koymuştur. Bazen kürkle ödenen vergi ve harçlar da temel birim olarak genellikle "tarla sürmek"le ilişkilendirilmiştir. Bu muhtemelen belli bir miktar ekili toprağa atıfta bulunmaktadır.

Boris Grekov ve diğer Sovyet tarihçiler tarımın Kievan ekonomisindeki bu temel rolünün prens ve *druzhina*sının sosyal karakterini ve doğrusu Kievan toplumunun sınıf yapısını belirlediğini öne sürmektedirler. Prenslerin ailelerini detaylandıran

atıflarda gösterildiği gibi, prens ve maiyetinin toprakla bağlarını, Kievan toprakları boyunca prens ve *druzhina*sının mülkünün yaygınlığını ve toprakla bağlantılı lakapları vurgulamışlardır. Derebeylik ekonomisinin yaygınlığını vurguladıkları Kievan Rus'un tamamen feodal bir toplum olarak geliştiğini düşünmektedirler.

Kievan Rus'ta ticaretin önemini destekleyen kanıtlarla tarımın önemini ileri süren kanıtların birbirlerini yok etmeyip tamamladıkları kolaylıkla görülebilse de bu ikisinin karşılıklı ilişkisi bazı zorluklar sunmaktadır. Bir grup, nüfusun çoğunluğunun tarımla geçindiği, prens ve üst sınıfın esasen ticaretle ilgilendikleri görüşünü öne sürer. Diğer uzmanlar, zaman içerisinde gelişimin üzerinde durmakta ve Konstantin Porphyrogenitus'un açıklamalarının onuncu yüzyıl ortaları için geçerli bir rehber olmasına rağmen ardından gelen Kievan gelişiminin teraziyi tarım lehine değiştirdiğini öne sürmektedirler. Gerçekten de prenslerin, boyarların ve onların maiyetlerinin kırsal mülk sahibi olduklarını iddia etmeleri esasen on birinci ve on ikinci yüzyılda gerçekleşmektedir. Bazı bilim insanları özel toprak sahipliğini daha erken döneme tarihlendirmektedirler.

Kievan ihracatı daha önce Bizans örneğinde de bahsedildiği gibi esasen hammaddeden, özellikle kürk, balmumu ve baldan, Kievan tarihinin erken döneminde ise köleden oluşmaktadır. Pek çok ürünün yanı sıra keten, kenevir, kıtık, çuval bezi, şerbetçiotu, koyun derisi ve post bulunmaktadır. Buna karşılık Kievan Rus, Bizans'tan şarap, ipek kumaş ve sanat objeleri, Asya'dan ise baharat, değerli taş ve çeşitli narin kumaşlar gibi lüks malzemeler almaktaydı. Bizans aynı zamanda denizcilik dükkânlarını doldurmakta, doğudan Şam işi kama ve kaliteli atlar da tedarik etmekteydi. Kievan Rus, batıdan önemli tekstil ve cam işi gibi sanayi ürünleri ile bazı metal malzeme ve Macar atları da almaktaydı.

Rus tüccarları farklı yönlere giderken yüksek sayıda yabancı tüccar da Rusya'ya gelmiş ve Kiev, Novgorod, Smolensk, Suzdal ve diğer merkezlerde bazen farklı topluluklar olarak yerleşmiştir. Yeni gelenler arasında Almanlar, Yunanlılar, Ermeniler, Yahudiler, Volga Bulgarları ile Kafkasya'dan ve diğer milletlerden de temsilciler bulunmaktadır. Rus tüccarlar çoğunlukla Batı'daki loncalara benzer birliklerde ve daha az resmi gruplarda örgütlenmişlerdir.

İç ticaret, dış ticaret kadar muazzam olmasa da tarihi eskiye dayanmaktadır ve önemli ihtiyaçları karşılamıştır. Kiev, Novgorod ve diğer önde gelen şehirler merkez görevi görmüş, ama ticaret ülke boyunca da yayılmıştır. İç ticaretin bir kısmı, step ve orman, tahıl üreten güney ve tahıl tüketen kuzey –Rus tarihi boyunca çok büyük öneme sahip bir gerçek– olmak üzere ikiye ayrılmış ve sonuçta ortaya değişimin önkoşulları çıkmıştır.

Ticaret yoğun bir para sirkülasyonuna neden olmuştur. Orijinalde değer olarak kuzeyde kürk, güneyde ise büyükbaş hayvan kullanılıyordu. Ama Aziz Vladimir'in dönemi itibariyle Kievan'da para, özellikle gümüş çubuk ve sikke basılmaya başlandı. Kievan Rus'ta önemli miktarda yabancı para da dolaşıyordu.

Tarım hem stepte hem de ormanda gelişti. Stepte yoğun değil ama yaygın bir özellik kazandı, köylü kendi eski tarlası daha az verim vermeye başlayınca yeni, farklı toprağı ekiyordu. Ormanda daha karmaşık bir süreç gelişti. Ağaçların kesilmesi –*podseka* denen bir süreç– zeminin ekim için hazırlanması gerekiyordu. Dahası, toprak yorulduğunda yeni bir tarla ancak zorlu bir çalışmanın ardından elde edilebiliyordu. Bu nedenle *perelog* uygulaması ortaya çıktı: Çiftçi toprağının bir kısmını kullanırken diğerini nadasa bırakır ve bu ikisini birkaç yılda bir değiştirir. Sonunda perelogdan düzenli iki tarla sistemi oluştu, toprak her yıl dönüşümlü olarak bölünüyordu. Kievan döneminin sonuna doğru üç tarla sistemi ortaya çıktı, tarım alanında daha önemli bir ilerleme ve ekim yoğunluğunda önemli bir artış yaşandı. Toprak üç parçaya bölünüyordu, biri ilkbahar mahsulü için ekiliyor, sonbaharda hasat ediliyordu; bir diğeri sözde kış mahsulü için sonbaharda ekiliyor ve yazın hasat ediliyordu; üçüncü parça ise nadasa bırakılıyordu, üç parça her yıl sırayla değiştiriliyordu. Tarım aletleri zamanla ilerledi; Doğu Slavları MS sekizinci hatta yedinci yüzyıl kadar erken bir tarihte tahta saban kullanıyorlardı. Güneyde mahsulün çoğunluğunu buğday oluştururken kuzeyinkini çavdar, arpa ve yulaf oluşturuyordu. Kievan devletinin evrimiyle prensler, boyarlar ve manastırlar tarımı geniş ölçüde geliştirdiler.

KİEVAN TOPLUMU

Smerdy olarak adlandırılan nüfusun çoğunluğu tarımla ilgiliydi ve kırsalda yaşıyordu. Kievan köylülerinin çoğunluğunun Kievan tarihinin başlarında özgür olduğu görülür ve özgür köylü sınıf, Kievan devletinin evrimi içerisinde önemli bir unsur olmaya devam eder. Özgür köylüler küçük topluluklar halinde genellikle bölgesel ya da klan komünleri (*vervy* ya da *miry*) içinde örgütlenmiş halde yaşıyorlardı. Bir prens ya da boyarın doğrudan kontrolü altında olmadıklarında özgür köylüler vergi ve harç ödüyorlardı. Çeşitli esaret biçimleri mevcuttu ve bunlar zaman içinde arttı. *Zakupy*, toprak sahibine borcunu ödeyemeyince belirli bir süre için zorunlu çalışan yarı özgür köylülere deniyordu. Sosyal piramidin en altında köleler bulunurdu ve bu duruma, zengin bir evde çalışmayı kabul ederek, kendi kendini köle olarak satarak (çoğu zaman bir borç ödemek için), bir köleyle evlenerek ya da doğuştan girilirdi.

Belirttiğimiz gibi Kievan toplumu aynı zamanda çok sayıda ve önemde kenti ve kentsel sınıfıyla da bilinirdi. Tikhomirov'un hesaplarına göre on birinci yüzyılda 89 kent, on ikinci yüzyılın sonuna doğru 224 kent, Moğol işgali zamanında yaklaşık 300 kent vardı ve bunun büyük olasılıkla yetersiz bir değerlendirme olduğu kabul ediliyordu. Bu kentlerin çoğu etkileyici bir şekilde büyüktü. Bilim insanları on ikinci yüzyılın sonunda Kiev'in nüfusunun 40.000 ile 50.000 arasında olduğunu tahmin ediyorlardı; bu Rus başkentini, o dönemin Paris ya da Londra'sıyla karşılaştırılabilir yapıyordu. Novgorod'un nüfusu on ikinci yüzyılın sonlarında 30.000 kadardı. Kent toplumunun en üstünde –Rus siyasetini de kontrol eden– prens ve sayısız dalıyla sürekli artan prens ailesi bulunuyordu. Onları prensin askeri maiyeti olan *druzhina* takip ediyordu. Druzhina, ülkenin üst sınıfını biçimlendiren ve *Rus Yasası*'nda ve zamanın diğer dokümanlarında *muzhi* olarak bilinen yerel aristokrasiyle birlikte, önemine ve fonksiyonuna bağlı olarak kıdemli ve kıdemsiz druzhina olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Kievan devletinin evrimiyle birlikte prensin çeşitli etnik gruplardan ve yerel Slav asillerinden oluşan maiyeti, Rusya tarihinde *boyarlar* adıyla önemli bir rol oynayacak tek bir grup içinde kaynaştı.

Kiev'in inşası. On üçüncü yüzyıl resimli el yazması. Emreden sınıf ile çalışan sınıfın gösterilmesine dikkat edin. (*Illinois Üniversitesi Kütüphanesi*)

Ancak kent nüfusunun çoğunluğu *liudi* (Rusça "halk" demek) yani tüccar, esnaf ve işçiydi; alt ve üst tabaka olarak da ayrılıyordu. Kentlerin çoğalması ve Kievan Rus'un kent ekonomisi nedeniyle bu orta sınıf, görece bir ağırlığa sahipti. Bu ağır-

lık çağdaşı olan diğer Avrupa ülkelerinden ve daha sonraki dönemlerde Rusya'dakinden daha fazlaydı. Kilise ile bağlantılı özel bir grup, hem evlenip aile sahibi olan ruhban sınıfı hem de evlenmeyen keşiş ve rahibeler ile çeşitli makamlarda büyük kilise kurumuna hizmet edenlerden oluşuyordu. Temel dini fonksiyonları gerçekleştirmenin yanı sıra faaliyetlerinden birkaçına değinmek gerekirse kilise, hastane ve konukevlerini işletiyor, yardım dağıtıyor ve eğitimle ilgileniyordu. Son olarak Kievan hayatının hem kentsel hem kırsal canlılığının bir parçası olarak yerleşik sınıflandırmaların kenarlarında yaşayan gruplar bulunuyordu: suçlular, ozanlar (*skomorokhi*), özgürleştirilmiş köleler, haydutlar ve diğerleri.

Kievan toplumunda sosyal statünün ölçüsü, hem "Rus Yasası" hem de "Rus Adaleti" olarak tercüme edilebilecek, Doğu Slav teamül hukuku ve prenslik ilkelerini içeren Kievan külliyatı *Russkaia Pravda*'daki cinayet ve zarar cezalarıydı. "Zarar", bir erkeğin sakalını kesmek ya da özgür birine tokat atan bir köle gibi elitlerin asalet ve onurlarına fiziksel hakareti içeriyordu. Diğer Ortaçağ toplumlarında olduğu gibi onur çok değerliydi. Bütün özgür kadın ve erkekler bir dereceye kadar korunuyorlardı, ancak yasa açık bir şekilde erkek ve elitlere daha yüksek bir değer vermişti. Bu özellikle öldürülen kişinin akrabasına ödenmesi gereken parasal tazminatta (Ortaçağ İngiltere'sinde buna cinayet kefaleti ya da kan dökme cezası deniyordu) açıktı: Prensin druzhinasından birini öldürmek için 80 grivna,* zengin bir toprak ağası ya da tüccar için 40 grivna, alt sınıf özgür adam için 5 grivna. Kievan Rus'ta özgür kadınlar pek çok Batı ülkesine göre daha fazla hakka sahipti. Toprak sahibi olabiliyor, hakaret ya da kötü davranışın (tecavüz dahil) intikamını alabiliyor, akrabaları kan dökme cezası alabiliyordu; ancak hakaret, zarar ve ölüm cezaları kendi sınıflarından olan bir erkeğinkinin yarısıydı.

KİEVAN KURUMLARI

Kievan siyaset kurumlarının başında Kievan devletinin sırasıyla otokrat ya da monarşik, aristokratik ve demokratik yönlerine tabi olan prensin dairesi, *duma* ya da boyarlar konseyi, *veche* veya şehir meclisi bulunuyordu. Kievan Rus'taki prensler hızla çoğalırken Kiev'deki özel bir pozisyona sahipti. On ikinci yüzyıldan itibaren büyük ya da yüce prens unvanını taşıyordu. Prenslik görevleri arasında askeri liderlik, adalet dağıtma ve yönetim bulunuyordu. Savaş zamanında prens her şeyden önce kendi druzhinasına ve sonra önemli şehirlerden gelen alaylara, hatta ihtiyaç halinde toplu asker alımına bel bağlardı. Kievan askeri tarihi daha önce de belirtil-

* On birinci yüzyıl Kievan Rus para birimi (çev.)

diği gibi şaşırtıcı derecede zengin olduğunu kanıtlamış, Kievan ordularının örgütlenmesi ve tecrübesi daha sonraki çağlara miras kalmıştır.

Hem hukuk hem yönetimde prens kilit konumdaydı. Ancak yine de hem seçilmiş hem de kendisi tarafından atanan görevlilerle çalışması ve genel olarak çabalarını yerel unsurlarla koordine etmesi gerekiyordu. Daha önceden değinilen bir noktayı tekrar etmemiz lazım; prenslik yönetimi görece geç bir tarihte gelmiş ve özellikle şehirlerde oldukça iyi gelişmiş kurumlara eklenmişti. *Rus Yasası* bu karmaşık ilişkiyi göstermektedir. Kısmen Bilge Yaroslav tarafından getirilen ve on üçüncü yüzyıldaki en istikrarlı biçimini alana kadar çeşitli şekillerde geliştirilen kanun, mevcut teamül uygulamalarını yasalaştırmış, ama aynı zamanda toplum gelişirken ve prenslerin gücü büyürken o da değişmişti. Toplumu yönetmek için devletin artan gücünün bir işareti, kanunda cinayete verilen yanıtların değişikliğinde görülebilir: Kanunun en eski halinde şiddetli bir intikam âdetini onaylıyordu, ancak toplumsal şiddet ve karışıklığı en aza indirmeye çalışan daha sonraki nüshalar bunun yerine para cezalarını getirmiştir. Kısmen gördüğümüz gibi yasa, özellikle ticaret ve finans alanlarında görece kalkınmış bir Kievan toplumuna işaret etmektedir. Ayrıca ceza sistemlerindeki ılımlılık –idam yerine para cezasını tercih etmeleri– dikkat çekmiştir. Kilise hukuku Hıristiyanlıkla birlikte Bizans'tan gelmiştir. On birinci ve on ikinci yüzyıllarda piskoposluk bölgelerinin artışıyla kilise mahkemeleri cinsel davranış, evlilik ve aile konularında; pagan rahiplere, büyücülere ve halk şifacılarına karşı mücadele başta olmak üzere din ve kiliseyi ilgilendiren konularda giderek artan düzeyde bir yetki alanına sahip oldular.

Boyar dumasının prens, yakın maiyeti ve kıdemli druzhinanın istişare ve ortak çalışmasıyla geliştiği görülür. Duma, Kievan Rus'un evrimi ile genişlemiş ve boyar sınıfının yükselişi ile Rusya'nın Hıristiyanlığı kabulü gibi gelişmelerle üst ruhban sınıfı da dumaya dahil olmuştur. Boyar dumasını parlamentoyla kıyaslamayı düşünmek –ancak kendinden önce gelen *curia regis** ile karşılaştırılabilir– hatta prenslik gücünün kesin bir yasal sınırlamasını talep etmek oldukça yanlış olsa da prensin sürekli danışmanı ve ortağı olma görevi ile son derece önemli bir kurum olmaya devam etmiştir. Prens kendilerine danışmadı diye kıdemli druzhinanın birkaç olayda onu izlemediklerini de biliyoruz.

Son olarak, Kievan devletindeki demokratik unsur, Batı'nın "barbar" krallıkla-rındaki özgür insanların meclisindekine benzer *veche* ya da şehir toplantısında kendine belli bir anlatım bulmuştur. Bir hanede bulunan herkes genellikle pazar meydanında gerçekleştirilen ve savaş ve barış, acil durum mevzuatı, prensle ya da prensler arası anlaşmazlık gibi konularda karar vermek için yapılan bu toplan-

* Krallık Konseyi, Asiller Konseyi anlamına gelen Latince terim (çev.)

tılara katılabilirdi. Sıklıkla yönetilemez olan veche'nin oy birliğiyle karar verme uygulaması, temsil ve çoğunluk kuralı gibi ilkeler göz ardı edildiğinde doğrudan demokrasinin uygulanması olarak tarif edilebilir. Veche tarih öncesi zamanlardan çıkmıştır ve bu yüzden hiçbir zaman tam olarak koordine olamadığı prenslik makamından öncedir. Kievan döneminde Kiev'deki veche önemli bir rol oynamıştır, ama Rusya'nın her yanında faal olan başka vecheler de vardır. Aslında bu kurumun en kapsamlısı kısa bir süre sonra Novgorod'da gerçekleşecektir.

6. Bölüm

KİEVAN RUS: DİN VE KÜLTÜR

"Eski gelenek ve inançlar önceki dönemlerden kalan dokümanlarda çok az iz bırakmıştır ve on dokuzuncu yüzyıl ortalarına kadar ulusal destanları kaydetmek için hiçbir çabada bulunulmamıştır. Dahası folklorun kurtuluşunun zaman içerisinde önemli değişimler geçirdiği kabul edilmektedir. Bu şartlar altında on yedinci yüzyıl öncesi Rusya'sının kültürel gelişimi için kapsamlı bir çalışma sunma çabaları başa çıkılmaz engellerle karşılaştığından eksik ve tek taraflıdır. Kaynaklar, sadece Hıristiyan edebiyatı korumuştur, ancak ulusal destanın çoğunluğu geri döndürülemez bir şekilde kaybolmuştur. Yerel kökenli erken edebi çabalar Bizans modellerinin körü körüne taklitlerinden fazlası değildir."

MİHAİL FLORİNSKİ

"Yine de Kievan Rus tıpkı çocukluğun altın günleri gibi Rus ulusunun hafızasında hiç solmamıştır. İsteyen herkes edebi çalışmalarının saf pınarında dinsel susuzluğunu dindirebilir, saygıdeğer yazarlarında modern dünyanın karmaşıklığına rehber bulabilir. Kievan Hıristiyanlığı Rus dini hafızasında Puşkin'in sanatsal anlamda sahip olduğu değere sahiptir: Bir standart, bir altın ölçü, asil bir yol..."

GEORGE FEDOTOV

Rus yaşantısında dinin önemini hafife almak, onuncu yüzyıl sonunda gerçekleşen Hıristiyanlığın kabulünden önceki dönemde bile zor olurdu. Hıristiyanların "pagan" dedikleri Hıristiyanlık öncesi Doğu Slav kültürü, derin, ruhani ve mistik bir kültürdü ve etkisi Hıristiyanlığın yükseldiği koşullarda bile tam olarak yok olmamıştı. Çeşitli Hint–Avrupa etkilerini birleştiren çok zengin inanç ve uygulama; ölü kültü (özellikle atalar), tanrı ve ruhlarla dolu bir tabiat görüşü ve insanlar, hayvanlar ve doğa arasında akıcı bir sınır duyusu içeriyordu. Eski folklor çoğu zaman hayvan ve insanları karşılaştırır, doğaya insan gibi davranır ve "nemli toprak ana"ya özel bir hürmet gösterirdi. Doğu Slav paganizmi özenli bir örgüt ya da kurumsal gelişmeden mahrum olsa da açık havada bulunan dini ayin alanlarıyla –özellikle tepelerinde tanrı heykellerinin bulunduğu (*İlk Tarih*'e göre Prens Vladimir'in tahrip ettiği, nehirlere sürükleyip parçaladığı tam olarak da bu heykellerdi) ve tapınmanın bir rahip tarafından yönetilmiş olabileceği alanlarla– ilgili kanıtlar bulunmakta.

Diğer Hint-Avrupa kültürleriyle pek çok paralelliğe sahip büyük bir tanrı panteonu olduğunu da biliyoruz, bu paralellikler cennet, ateş ve ışık tanrısı Svarog, güneş tanrısı Dazhbog ve fırtına ve şimşek tanrısı Peran gibi benzer isimleri de içermektedir. Yunan ve Roma paganizminin tersine tanrılar daha yakın olan gizemli güçlere –tabiat, yaşayan ve ölü– göre daha az güç ve etki sahibiydiler.

Hıristiyanlıktan sonra paganizmin devamlılığı sorunu uzun zamandır bir ihtilaf kaynağıdır. Bazı tarihçiler, özellikle kilise tarihçileri, gerçek inançları ve günlük uygulamalarında inatçı bir şekilde kâfir olan ve eski batıl inançlarının çoğunu Hıristiyanlığa katan kitleler üzerinde yeni dinin yüzyıllardır sadece yüzeysel etkiye sahip olduğunu yazmışlardır. Bazı bilim insanları çifte inanç anlamına gelen *dvoeverie*'den bahsederler. Bu, sıkıntılı olguyu tanımlamak için Aziz Theodosius gibi zamanın dini liderleri tarafından kullanılan bir terimdir. Modern tarihçiler Hıristiyanlığı sadece paganizm üzerindeki yüzeysel bir cila gibi görmektense senkretizmden bahsetme eğilimindedirler.

Kievan Hıristiyanlığı, tarihçiye kendi sorunlarını sunmaktadır. İçerik açısından zengin ve görece daha iyi bilinen Kievan Hıristiyanlığı, Bizans'a ait kökeninin ve modelinin muazzam etkisiyle, Rusya'nın koşullarına uymak için yapılan değişiklikleri ortaya çıkarmaktadır. Sonuçta ortaya çıkan ürün, organik olarak Rus ve genel olarak da üstün bir Hıristiyanlık türü olması nedeniyle gereğinden fazla övülmekte, yüzeyselliği ve türetilmiş doğası nedeniyle de aşırı derecede suçlanmaktadır. Bir denge kurmak için bazı önemli hususlarda Kievan Hıristiyanlığının Bizans'ı değil aşmak, onu kopyalayamayacağının bile netleştirilmesi gerekir. Bu nedenle teoloji ve felsefe, Kievan Rus'ta büyüyebileceği çok az bir alan bulmuş ve önemli hiçbir şey üretmemiştir. Aslında Kievan dini yazıları genel olarak Bizans orijinallerini izlemiş ve Hıristiyan mirasına çok az bağımsız katkıda bulunmuştur. Mistisizm de Kievan toprağında yabancı kalmıştır. Ancak başka bir açıdan Kievan Hıristiyanlığı kendi başına büyümüş ve gelişmiştir. Ne de olsa kendi özel davranışları, talepleri, etnik ve estetik gelenekleri olan, bütünüyle yeni vaftiz edilmiş bir halkın dinini temsil etmektedir. Bizans Hıristiyanlığının, deyim uygunsa-, bu şekilde Ruslaştırılması, Kievan azizlerinin ortaya çıkmasıyla, kilise mimarisi ve sanatında yaratıcı bir büyümeyle, Kievan Ortodoks Kilisesi'nin günlük hayatında, Rus toplum ve kültürü üzerindeki tam etkisiyle aşama aşama görünür olmaya başlamıştır.

Kievan azizlerinin, buna elbette Rusya'nın vaftizcisi Vladimir, Kiev'in ilk Hıristiyan hükümdarı Olga ve bazı prens ve dini liderler de dahildir, genç Rus kilisesine fazla parlaklık vermek konusunda isteksiz olan Bizans tarafından bazen önemli gecikme ve belirgin bir muhalefetle kutsandıkları da eklenmelidir. Yukarıda bahsedilen prenslerden Boris ve Gleb, hem Kievan siyasetini hem de bir anlamda –hayatları ve kutsanmalarıyla– Kievan zihniyetini yansıttıkları için özel bir ilgiyi hak etmektedirler. Daha önce de bahsedildiği gibi kardeşler, Aziz Vladimir ve Bulgar eşinin çocukları Bilge

Yaroslav'ın iktidara geçmesinden önce, kardeşlerin kardeşleri öldürdüğü mücadeleler sırasında, sözde üvey kardeşleri Sviatopolk tarafından öldürüldüler. İçsavaşın masum kurbanları olarak –en azından Boris'in durumunda– bu trajik çekişmeye aktif bir şekilde katılmaktansa ölümü tercih etmeleri nedeniyle azizlik mertebesine yükseltildiler. Yaklaşık 982 ile 1073 yılları arasında yaşayan Aziz Anthony ve 1074'te ölen Aziz Theodosius kutsanan kilise adamları arasında öne çıkmaktadırlar. Her ikisi de keşişti ve Rusya'da keşişlik kurumu ve Kiev yakınındaki Pecarska Lavra Manastırı'nın (Monastery of the Caves) kurulması ve örgütlenmesiyle ilişkiliydiler. Ancak birbirinden farklı kişiliklere sahiplerdi, ayrı din tiplerini temsil ediyorlardı ve Rus Hıristiyanlığında birbirinden farklı etkiler bıraktılar. Keşişlik yeminini Aynaroz'da (Mount Athos) eden ve keşişlik sisteminin kurucusu olarak hatırlanan Aziz Anthony ile aynı isme sahip olan Anthony, klasik çilecilik ve kişinin ruhunun kurtuluşu için mücadele yolunu izlemiştir. Müridi Theodosius ise, kendi hayatında son derece çileci olsa da en büyük katkıyı keşiş toplumunu geliştirmeye ve ihtiyacı olana, bu öğüde ihtiyaç duyan prens ya da aç fakir olsun, hizmet etme sosyal idealini vurgulamaya yapmıştır. Öğüt, gerektiğinde ikaza ve hatta kınamaya dönüşebilir. Aziz Theodosius'un farklı konulardaki yazılarından bir kısmı korunmuştur. Manastırlar Kiev yakınındaki Pecarska Lavra Manastırı'nın (Monastery of the Caves) öncülüğünde ve örgütsel modelinde ülke çapında yayılmış ancak Rus tarihinin daha sonraki dönemlerinin aksine Kievan Rus'ta şehirlerde ve şehir kenarlarında kümelenmiştir.

Kievan döneminin sonunda Kiev'deki metropolitin başında bulunduğu Rus kilisesi on altı piskoposluk bölgesi ihtiva ediyordu, Aziz Vladimir'in orijinal sekiz piskoposluk bölgesi ikiye katlanmıştı. Bu on altıdan iki tanesi başpiskoposluk statüsündeydi. Rus metropoliti ve kilisesi, Konstantinopolis'teki patriğin yetki sınırları içindeydi. Kiev zamanında sadece iki metropolitin Rus oldukları biliniyor; on birinci yüzyılda Hilarion ve on ikinci yüzyılda Clement. Özellikle başlangıçta piskoposların çoğu Bizans'tan geliyordu. Bizans ile bağ, devletle olan ilişkilerinde Rus kilisesinin güç ve bağımsızlığına katkıda bulundu. Ama genel olarak bu dönem, kilise ve devlet arasında çatışmadan çok, dikkate değer bir işbirliğine tanıklık etti.

Daha önceden de bahsedildiği gibi Kievan Rus'ta kilise çok geniş topraklar elde etti ve özel dini fonksiyonlarına ek olarak hayırseverlik, hastaların iyileştirilmesi, yolcuların barınması gibi alanları da ele geçirdi. Kilise hukuku sadece dini kurumlarla bağlantısı olanlara değil özellikle ahlak ve dini uygulamalarla ilgili konularda halka kadar uzanıyordu. Kilise aynı zamanda, göreceğimiz gibi, Kievan eğitiminde, edebiyatında ve sanatında da merkezi bir yer tutuyordu. Dinin Kievan toplumunda ve hayatındaki genel etkisini saptamak çok zordur. Kievan Hıristiyanlığı, çoğu zaman göklere çıkarılarak, insanın ve yaptıklarının malum sevinci ve onaylanmasıyla ilişkili olarak güçlü bir kozmik duyuya sahip ve belki de pagan Doğu Slavla-

rının doğayla yakınlığının etkisi altında tüm evrenin başkalaşımını vurgulayan ya da özellikle Hıristiyanlığın kenotik* unsurlarını ifade eden, yani Bizans'ın cennetin ve dünyanın yöneticisi olan Tanrı'ya vurgusunun aksine mütevazı İsa ve onun fedakârlığına olan inanç olarak tarif edilmiştir. Kievan Hıristiyanlığıyla ilgili bu ya da benzer değerlendirmelerin geçerliliği ne olursa olsun –içerdiği konuların karmaşıklığına ve sınırlı, hatta zaman zaman yanlı doğasına rağmen kaynaklarımızın bir miktar gerçeği içerdiği görülüyor– Hıristiyan ilkeler Kievan Rus'un hayatını etkilemiştir. Etkileri ve Vladimir Monomakh'ın *Vasiyet*'inden ortaya çıkan çarpıcı iyi prens kavramı, dönemin yazılarında sadaka vermeye yapılan sürekli vurgu ve Hıristiyan davranış standartlarının ezici şekilde desteklenmesi gibi özellikle ahlaki normları, Kievan edebiyatında zengin bir şekilde gösterilebilir.

DİL VE EDEBİYAT

Hıristiyanlığa geçiş Rusların dilini de etkilemiştir. Ruslar arasında Kiril alfabesi kullanılarak yazılı dilin ortaya çıkışı ülkenin vaftiz edilmesiyle ilişkilendirilmektedir. Yazının kendisi esasen dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Moravianlar için Slav havarileri Aziz Cyril ve Aziz Methodius tarafından tasarlanmıştı. Daha kesin söylemek gerekirse bugün daha baskın olan görüş Aziz Cyril'in daha eski olan Glagol alfabesini icat etmesi ve Kirilcenin ise müritlerinden biri tarafından, muhtemelen Bulgaristan'da yürütülen, daha sonraki bir gelişme olduğudur. Özellikle Bizans ile yapılan eski antlaşmalarda bazı kanıtlar bulunurken ve bu antlaşmaların Slavcaya çevrilmeleri Rusların yazıyla 988 yılından önce tanışmış olduğunu gösterirken, Hıristiyanlığa geçiş yazılı dili Rusya'da kesin ve kalıcı bir şekilde yerleştirmiştir. Tekrarlayalım, liturya ve kilisenin ikincil dereceden hizmetleri, Yunanca ya da Batı'daki gibi Latince değil halk tarafından kolaylıkla anlaşılabilecek olan kilise Slavcasıyla yürütülüyordu. Dinsel törenlere dayalı yazılı edebiyat hızla büyüdü ve kısa sürede diğer alanları da kapsadı.

Kievan edebiyatı sözlü eserlerden yazılı çalışmalara, belirli yazarlar ya da (esasen dini) topluluklar tarafından ve dinsel olmayandan kutsal metinlere doğru ulaştı; ancak burada sınırlar bulanıklaşmaktadır. Kievan folklorunun büyük bölümü muhtemelen kaybolmuş olmasına rağmen geriye kalanlar, zenginliğini ve çeşitliliğini gösterecek yeterliktedir. Bu folklor çoğu zaman antiktir, ancak yeni Kievan tecrübelerini içermek için gelişmeye devam etmiştir. Tarım çalışmalarına, festivallere ve bayramlara (hem pagan hem Hıristiyan) ve özellikle evlilik, doğum ve ölüm gibi

* Kenotisizm: İsa'nın tam anlamıyla insan olabilsin diye sahip olduğu bazı ilahi sıfatlarını bıraktığını ileri süren görüş (çev.)

yaşam-döngüsüyle ilgili olaylara eşlik eden ritüel şarkıları çok olağandı; günlük uygulama ve tutumlarla ilgili çok şeyi açığa çıkarıyordu. Örneğin düğün şarkıları bir gelin olmanın çeşitli koşullarını tarif ediyordu: rızayla, satın alınmayla, kaçırılmayla... Kievan folkloru aynı zamanda halk masalları, söylenceler, atasözleri ve farklı türlerde bilmeceler de içeriyordu.

Destana (epik şiirlere), ünlü *byliny'e* özel bir önem atfedilmektedir. Batı edebiyatının birkaç büyük epik döngüsünden birini oluşturmakta, Yunanların Homeros destanı ya da Sırp destanı ile karşılaştırılmaktadır. Byliny, antik Rusya'nın kudretli savaşçıları *bogatyri*nin faaliyetlerini anlatır. Bogatyri iki kategoriye bölünebilir: birkaç kıdemli bogatyri ve sayısı daha çok olan kıdemsiz bogatyri. Kendilerinden çok az bilgi kalan birinci grubun üyeleri çok eski antikiteye aittir, mitolojiyle çakışır hatta bir parçası haline gelir. Çoğunlukla doğanın gücü veya fenomeniyle ilişkili görünmektedir. 400 civarında epik şarkıya sahip olduğumuz kıdemsiz Kievan bogatyrisi, eylemleri genellikle fantastik ve mucizeler diyarına ait olmasına rağmen, Kievan tarihini çok daha iyi yansıtır. Genel olarak pek çok *byliny*nin başlayıp bittiği saray, Aziz Vladimir'in maiyetini oluşturur. Prensi ve Rus topraklarını korumaya her zaman hazırdırlar ve etkili bir yeteneğe sahiptirler. Ama aynı zamanda prense karşı açık konuşmaktan ve hatta yanlış yaptığında onu taciz etmekten korkmazlar. Çetin bireycilerden çok, az disiplinli asker olma eğilimindedirler. Her şeyin ötesinde, Rus'un düşmanlarına karşı savaşırlar. Yahudi Hazarlar küçümsemeyle bakılan efsanevi Yahudi Zhidovin şahsiyetinde ortaya çıkabilir ya da Polovtsian olan Tugor Han ejderha Tugarin olabilir. Kıdemsiz bogatyri belli bir tür şövalyelik ve Hıristiyanlığın özel olarak Kievan karışımıyla step halklarına karşı aralıksız devam eden mücadeleyi ifade eder.

Muromlu Ilia, Dobrynia Nikitych ve Alesha Popoviç destanın en sevilen kahramanları olarak öne çıkar. Aralarında en kudretlisi ve pek çok yönden en ilginci Muromlu Ilia, Kievan Rus'u düşmanlarına karşı savunma kariyerine mucizevi bir iyileşmenin ardından otuz beş yaşında başlayan sakat bir köylüdür. Muazzam askeri kahramanlıkları onu yüksek bir ahlak duygusundan mahrum etmemiş ve aslında son çare olmadığı sürece kavga etmek istememekle birleştirmiştir. Eğer Muromlu Ilia, Kiev'in kırsal kitlelerini temsil ediyorsa, Dobrynia Nikitych de net bir şekilde üst tabakaya aitti: Duruş ve tavrıyla köylü savaşçıdan daha farklı bir noktadadır ve aslında Aziz Vladimir'in amcası ve arkadaşı olarak gerçek tarihi figürle olan bağlantısı diğer bogatyrilerin hepsinden daha fazladır. Soyadının gösterdiği gibi Alesha Popoviç kâtiplik sınıfından gelmektedir ve özellikleri arasında muhaliflerini yiğitlikten başka araçlarla yenmesini sağlayan böbürlenme, açgözlülük ve belli bir kurnazlık bulunmaktadır. Büyük Kievan döngüsüne ek olarak, daha sonra şehir devletler tartışılırken bahsedilecek olan biraz Novgorod *byliny*si ve herhangi bir döngüye uymayan birkaç dağınık epik şiir ile Moskova döneminin daha az değere sahip tarihi şarkıları bulunmaktadır.

Kievan'ın yazılı edebiyatı daha önceden de belirtildiği gibi Hıristiyanlığa geçişle yakından ilişkili olarak gelişmiştir. Kilise ayin kitapları, Eski Ahit anlatılarını, Yunanca Eski Ahit anlamına gelen *Palaea* olarak bilinen kilise hukukuna ait ve doğruluğu kabul edilmemiş vaaz ve diğer didaktik çalışmalarını, ilahi ve azizlerin hayatlarını içermektedir. En göze çarpan parçalar arasında Turovlu Aziz Cyril'in ilahilerinden; Paterikon denen ve Kiev'in yanındaki Pecarska Lavra Manastırı'nın (Monastery of the Caves) azizlerinin hayatlarından oluşan bir derlemeden ve Bilge Yaroslav devrinde metropolit ve önde gelen bir Kievan entelektüeli olan ve Fedotov'un "antik Rusya'nın, Moskovalı dönemi dahil Rusya'nın en iyi teolog ve vaazı" dediği Hilarion'un yazılarından bahsetmek gerekir. Hilarion'un en bilinen çalışması *Emir ve İnayet Üzerine (On Law and Grace)* adlı vaazı, Musa'nın emirleri ile İsa'nın inayeti, Eski ve Yeni Ahitler arasındaki ustalıklı bir karşılaştırmayla başlar ve Rusya'nın vaftiziyle ilgili etkileyici bir açıklama ve vaftizci Aziz Vladimir'i öven bir şükran şarkısıyla devam eder. Kievan Hıristiyanlığının sevinçle onaylayan ruhunun güzel bir ifadesi olarak bahsedilir.

Dönemin birbiri ardına yazılan tarihi, yani vakayinameleri de özel bir ilgiyi hak etmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi vakayinameler sıklıkla keşişler tarafından yazılıyor ve Kievan hükümdarlarının meşrulukları ve faziletleri ile uygun Hıristiyan yönetiminin idealleri gibi belirli bir bakış açısını yansıtıyorlardı. Ayrıca vakayinameler hem geçmişle ilgili temel gerçekleri kaydeden hem de anlatımda iyi ve kötü ile insanların *nasıl* davranmaları gerektiği hakkındaki savları çerçeveleyen bir tarih yazımı modeli olsalar da, tarihi değil dini edebiyata aittirler. Çoğu zaman atıfta bulunduğumuz ve sonraki pek çok vakayinamenin temelini biçimlendiren en önemli belge olan *İlk Tarih,* Rusya'nın erken tarihine bakışı güçlü bir şekilde etkilemiştir. Detayları ve gerçekçiliği nedeniyle uzmanlar tarafından övülen *İlk Tarih* aynı zamanda efsane ve yorumların da yerleşmesine neden olmuştur. Örneğin Vareglerin çağrılmasıyla ilgili ünlü hikâyeyi anlatırken belge, Varegler "düzen" getirmeden önce yerlilerin "hayvanca yaşadığını" açıklar. Benzer bir şekilde *İlk Tarih,* Kievan prenslerini askeri yiğitlikleri, eğitimleri, dindarlıkları ve Rusya'nın büyüklük ve onuruna olan bağlılıkları nedeniyle idealleştirir ve "günahları", özellikle de düşmanları yerine birbirleriyle savaştıkları için "utanmazlıkları" nedeniyle suçlar.

Belki de dinsel olmayan edebiyatta en kayda değer ve açıklayıcı çalışma, 1185'te Polovtsianlara karşı yapılan başarısız Rus seferinin parıltılı şiirsel anlatısı *Igor'un Seferinin Hikâyesi (Slovo o polku Igoreve,* sade bir şekilde *Tale of Igor's Campaign* olarak çevrilebilir) olabilir. Bazı bilim insanları yıllar içerisinde modern kalpazanlık olduğunu öne sürseler de uzmanların çoğunluğu bu anlatıyı Kievan kültürünün ve dinsel olmayan zengin şiirsel dilinin gerçek bir ifadesi olarak kabul etmektedirler. Bu anlatı, daha sonraki pek çok metni etkilemiştir. Anlatı, Yüce Prens Sviatoslav'ın

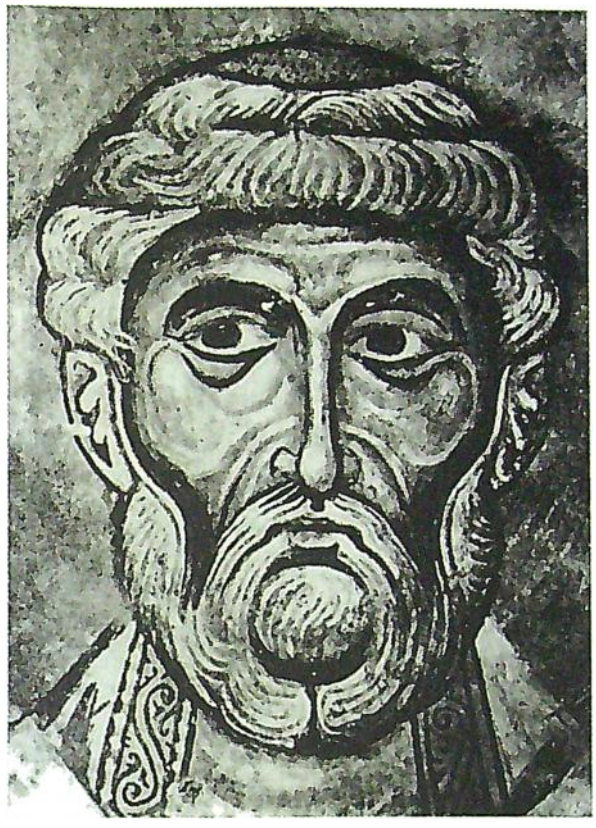
felaketi öğrendiği Kiev'deki savaş cephesinden, İgor'un karısı Yaroslavna'nın kaybolan kocasına ağıt yaktığı Putivl'de geçer. Hikâye İgor'un, onu tutsak edenlerin elinden kaçması ve Rusya'ya dönüşünün sevinciyle sonlanır. Bilinmeyen yazarı, savaşçıları överken doğudan gelen sürekli tehditler karşısında prenslerin birleşmesi ricasında bulunur. Gerçekten de bilim insanları *Igor'un Seferinin Hikâyesi*'ndeki "Rus toprağına" olan bağlılık ve düşmanlarına karşı mücadelesinde bir tür milliyetçilik tarif etmişlerdir. *Igor'un Seferinin Hikâyesi*, savaşın gürültüsünü ya da stepin hışırtısını unutulmaz seslerle yeniden yaratan muhteşem bir dille yazılmıştır. Etkileyici betimlemeleri, lirizmi, doğaya karşı çarpıcı tutumu –bir anlamda hayat dolu ve insana yakın– ve hikâyeyi anlattığı canlılığı, gücü ve tutkusuyla övgüyü hak eder.

MİMARLIK VE DİĞER SANATLAR

Eğer Kievan edebiyatı doğal bir şekilde sözlü ya da popüler ve yazılı olarak ikiye ayrılırsa, Kievan mimarisi de ahşap ve taş olarak sınıflandırılabilir. Ahşap mimari halk şiiri gibi Doğu Slavlarının ilkçağ geçmişinden çıkar. Taş mimari ve yazılı edebiyat Hıristiyanlığın kabulüyle ilişkilendirilir ve her ikisi de önemli bir Bizans etkisi geçirmiştir. Ama hiçbir şekilde sadece türetilmiş olarak bertaraf edilemezler, çünkü Kiev zamanında kendi çevrelerinde yaratıcı olarak gelişmiş ve değerli sonuçlar üretmişlerdir zaten. Ödünç alma ve adaptasyon şüphesiz kültürel tarihin merkezini oluşturmaktadır.

Ahşap oldukça yanıcı olduğu için Kievan döneminden günümüze hiçbir ahşap yapı kalmamıştır, ama o çağlardan iki düzine kadar taş kilise zamanımıza gelmiştir. Genel olarak kareler ya da dikdörtgenlerden oluşan bir haç ve diğer özellikleri bakımından temel biçimleri Bizans modellerini izler. Ama başlangıçtan itibaren pek çok kubbe, özellikle kuzeyde acımasız havaya dayanmak için küçük pencere ve dik çatı tercihi gibi bazı Rus nitelikleri de dahil edilir. Kievan çağının büyük mimarları Bizans'tan ve Balkanlar'daki Slav toprakları gibi Bizans ya da kısmen Bizans kültürü olan diğer bölgelerden, Kafkaslar'ın belirli bölümlerinden gelirlerdi, ama aralarında yerli Ruslar da bulunurdu.

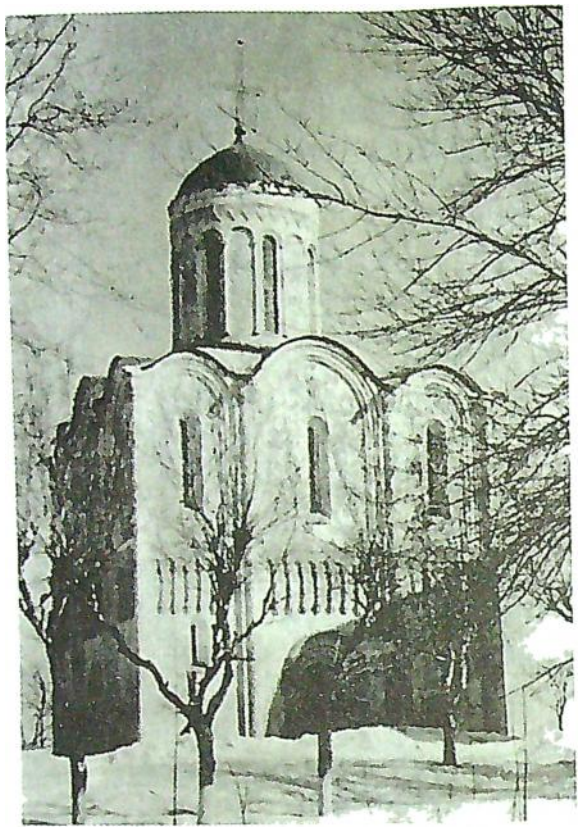
Kiev'de 1037 yılında ve sonrasında inşa edilen Aziz Sophia Katedrali genel olarak Kievan mimarisinin yaşayan en görkemli anıtı olarak bilinir. Modelini Konstantinopolis'teki kiliseden alan ve Yunan mimarlar tarafından inşa edilen katedral doğu ya da ibadethane tarafında beş apsis, beş nef ve on üç kubbe ile karelerden oluşan bir haç biçimini izler. Katedralin görkemli iç kısmı porfir, mermer ve kaymaktaşından sütunlar, mozaikler, freskler ve diğer dekoratif unsurlar içermektedir. Diğer bir görkemli ve lüks katedral olan Aziz Sophia Katedrali Novgorod'da

Alexandrialı Aziz Petro'nun kafası, Nereditsa, Novgorod'daki Kurtarıcı Kilisesi'nde bulunan bir freskten, 1197. *(Sovfoto)*

bulunmaktadır. Katedral Yunanlılar tarafından 1052'ler civarında inşa edilmiş, şehir ve çevresindeki hayatın merkezi haline gelmiştir. Ancak İgor Grabar'a göre sanatsal bakış açısıyla en olağanüstü olanı Novgorod yakınında bulunan Aziz George Manastırı'nın Aziz George Katedrali'dir. Rus usta Peter tarafından 1119–30 yılları arasında inşa edilen Katedral üç apsisi, üç kubbesi ve beyaz taştan süssüz duvarlarıyla unutulmaz bir zarafet, azamet ve sadelik sunmaktadır.

Kievan döneminin mimarisi on ikinci yüzyıl ve on üçüncü yüzyılın ilk yarısında, ülkenin doğu kısmında, o dönemde aynı zamanda Rusya'nın siyasi merkezi de haline gelen Vladimir-Suzdal bölgesinde özellikle çarpıcı sonuçlara ulaşmıştır. Bölgedeki kiliseler yerli gelenek ile Batı'nın Romanesk tarzını ve bazı Kafkas ve elbette Bizans etkilerinin güzel bir karışımını sergilemektedir. Kalan en iyi örnekler arasında, Vladimir'deki iki katedral, daha sonra aynı isimle Moskova Kremlin'deki katedralin prototipi olan Yükseliş Katedrali ve Aziz Dmitri Katedrali; belirgin yerli özellikleriyle Yuriyev Polski'deki Aziz George Katedrali; Vladimir'de Nerl Nehri'nde bulunan ve çoğu zaman antik Rus mimarisinin ulaştığı en yüksek başarı olarak

Vladimir'deki Aziz Dmitri Katedrali, 1194–97. Mimari olarak katedral Nerl'deki Şefaat Kilisesi'nin özelliklerini tekrarlar ama daha zengin bir şekilde dekore edilmiştir. İç tarafta azizlerin, kuşların, aslanların, panter ve bitkilerin oyulmuş taş rölyefleri bulunmaktadır. *(Bayan Henry Shapiro)*

bahsedilen Meryem Ana'nın Şefaati Kilisesi bulunmaktadır. 1166–71 yıllarında inşa edilen kilise, üç apsisi ve tek kubbesiyle bir dikdörtgeni temsil etmektedir; tasarım ve zarafet ile dekorasyonun uyumu nedeniyle cömert övgüler almıştır.

Kievan Rus'ta diğer sanat biçimleri de özellikle kiliselerle bağlantılı olarak gelişmiştir. Mozaik ve freskler Kiev'deki Aziz Sophia ile ülkedeki diğer katedral ve kiliseleri zengin bir şekilde süslemiştir. İkon boyama da Hıristiyanlıkla birlikte Rusya'ya Bizans'tan gelmiştir. Bizans geleneği bu sanat dallarına hâkim olmasına ve bunları Rusya'da uygulayan pek çok usta Bizans'tan ya da Balkanlar'dan gelmesine rağmen bir Rus okulu da kademeli olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle ikon boyamada Pecarska Lavra Manastırı'ndan Aziz Alipi'nin ve diğer Kievan öncülerinin başlattığı ve çoğu zaman Rus tarihinin en olağanüstü sanatsal gelişmesi olarak düşünülen şeylerin büyük bir geleceği olacaktı. Genel olarak yaldızlarla süsleme ve minyatür ile farklı diğer dekoratif sanatlardaki narin Kievan çalışmaları zamanımıza kadar geldi. Buna karşın Doğu kili-

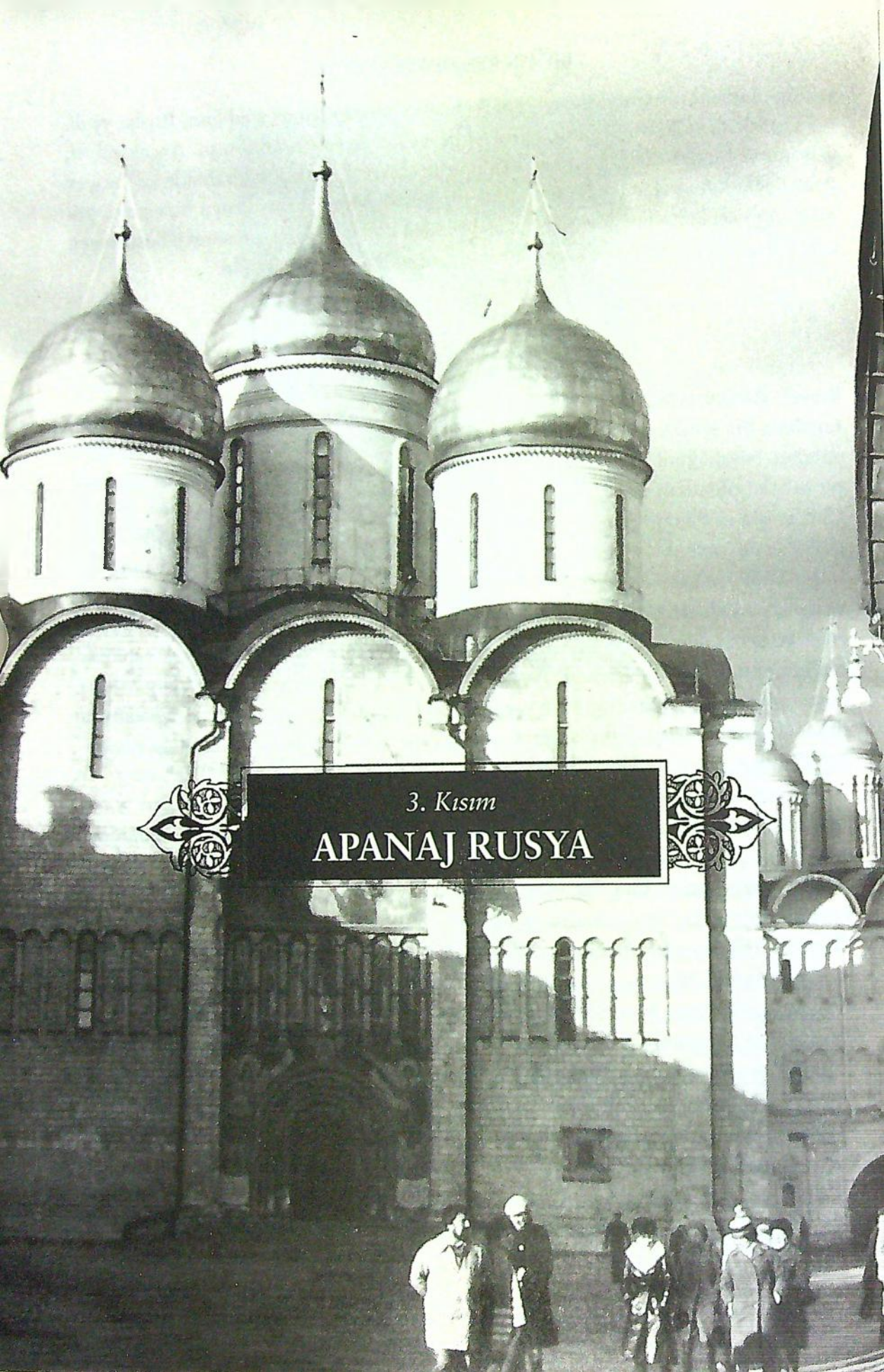
sesinin olumsuz tutumu nedeniyle hakiki heykel kiliselerden men edilmiş, Ruslar ve diğer Ortodoks halklar minyatür ve rölyef heykelleriyle sınırlandırılmıştı. Ancak rölyef, gelişmiş ve binden fazla rölyefiyle Vladimir'deki Aziz Dmitri Katedrali'nde ve Yuriyev Polski'deki katedralde en üst seviyesine ulaşmıştır. Müzik ve tiyatroyu birleştiren popüler eğlence, kilisenin ahlaksız ve paganizmden kalma olduğu için sürekli bastırmaya çalıştığı gezgin icracılar olan, skomorokhi tarafından sağlanmaktadır.

EĞİTİM VE SON SÖZLER

Kievan Rus'taki eğitimin kapsam ve seviyesi, ölçüsüz övgü ve aşırı suçlamalarla karartılmış bir şekilde tartışmalı konular olarak kalmaya devam etmektedir. Olumlu yandan bakıldığında, burada çerçevelenen Kievan kültürünün, toplumda eğitimli bir tabaka olmadan gelişmeyeceği açıkça görünmektedir. Dahası Klyuçevski, Dmitri Chizhevski ve diğerlerinin vurguladığı, *İlk Tarih* ve Vladimir Monomakh'ın *Vasiyet*'i gibi Kievan kaynakları eğitime karşı büyük saygı olduğunu açıklamaktadır. Özel bir bilgi olarak ise Kiev ve diğer şehirlerde okulların bulunduğuna, manastırların eğitim ve sanatı teşvik ettiğine ve yabancı dil bilen, kitap toplayan, bilim insanlarını himaye eden ve genel olarak eğitimi ve kültürü destekleyen prenslere dair dağınık raporlar bulunmaktadır. Bunun ötesinde Novgorod merkezli keşifler esnaf ve şehirlilerin geniş bir tabakasında ve hatta kırsalda yaşayan köylüler arasında okuma yazmanın kayda değer bir derecede yaygın olduğunu göstermektedir. Yine de Kievan nüfusunun çoğunluğunun, özellikle kırsal kitlelerin cahil kaldığı görülmektedir.

Kievan kültürünün kısa bir anlatımı bile, yaşadığı çeşitli yabancı etkileri ve evrimindeki önemlerini göstermektedir. İlk ve öncelikli olarak Bizans bulunmaktadır, ama diğer önemli katkıları da dikkate almak gerekir. Kievan kültür mirasının karmaşıklığı, Kievan ve İran destanları arasındaki bağları, Doğu Slavlarıyla bazı Türk kavimlerinin müzikal ölçülerini ya da İskit, Bizans ve İslam motifleri ile Kiev'deki süslemenin gelişimini tartışacak yerimiz olsa daha da açık hale gelir. Genel olarak bu etkiler yerel büyümeyi bastırmak yerine teşvik etmiş, hatta olası kılmıştır. Kievan Rus, kültürün çeperinde değil de kesişme noktasında yer almak gibi iyi bir şansa sahip olmuştur.

Belki de Kievan medeniyetinin yok olmasına ve eşsiz özelliklerinin kaybolmasına çok fazla vurgu yapılmıştır. Evet, Kievan Rus diğer toplumlar gibi bir daha ortaya çıkmamak üzere yok olmuştur, ama sosyal ve siyasal kurumlar, din, dil ve kültür konusunda Rusya tarihini incelerken karşılaşacağımız zengin bir miras bırakmıştır.

3. Kısım

APANAJ RUSYA

7. Bölüm

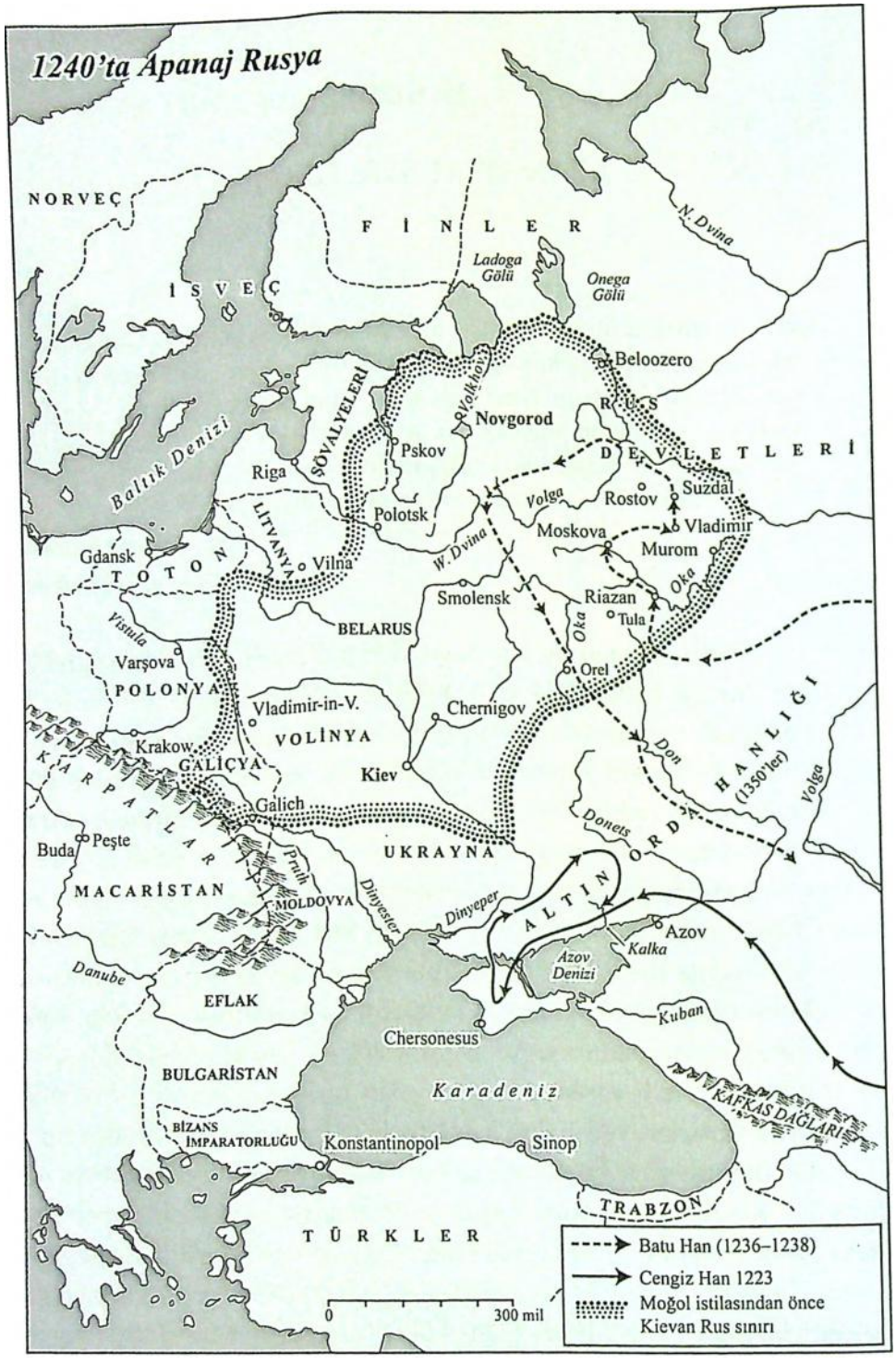
APANAJ* RUSYA: GİRİŞ

> "Çimler üzüntüyle eğiliyor toprağa, ağaçlar elemle bükülüyor. Çünkü kardeşlerim, kasvet sezonu çoktan geldi. Gücümüzü vahşet çoktan yuttu. (...) Prenslerin kâfirlere karşı zaferleri yok artık, şimdi kardeş kardeşe, "Bu benim, bu da benim," diyor, prensler çok az şey söylemeye, "İşte! Bu büyük bir konu!" demeye, birbirlerine karşı anlaşmazlık oluşturmaya başladılar. Ve bir yönden gelen kâfirler Rus toprağını zaferle istila ediyorlar."
>
> İGOR'UN SEFERİ DESTANI
>
> *(S. CROSS ÇEVİRİSİ)*

Apanaj dönemi olarak bilinen bu karmaşık değişim çağını incelerken süreklilik sorununa ve her zaman bu başlığa eşlik eden ihtilaflara dönmemiz gerek. Kievan Rus'un kurumlarının ve kültürünün yarattığı birlik bağının, bu bölünme ve yenilgi çağında, özellikle de Moğol istilasının karanlık ilk yüz yılını takip eden dönemde tarihi bir parçalanmayı ve bir bitişi engellediği, uzun zamandır tarihçiler tarafından öne sürülen ve bu kitabın da öne sürdüğü bir savdır. Bu bağlar ortak din, dil, edebiyat ve sanat (sayısız bölgesel ve yerel farklılıklara rağmen), zengin bir ekonomi, toplum ve siyaset mirası içermektedir. Kiev'deki metropolit, bütün ülkenin kilisesinin başındaydı ve yine Kiev'de bulunan yüce prens, devletin dünyevi gücünün bulunduğu makamı işgal ediyordu. Her iki makam da kendilerini yaratan toplumlardan fazla yaşamış, bulundukları yerin değişmesine ve devasa prenslik klanının farklı dalları arasındaki tercih yarışına rağmen, Rus tarihinde büyük bir öneme sahip olmuştur. Kievan yazarları ve vaizleri için çok değerli olan tek bir ortak "Rus toprağı" kavramının direnmesi ve büyümesi de bir o kadar önemlidir. Gerçekten de, iddia edildiğine göre, Kievan mirası Ruslar için bir tür ulusal hayatta kalışı temin etmiş ve gelecekteki tarihi rollerini de olası kılmıştır. Hiç kuşkusuz Avrupa düzlüğünün doğusunda ortaya çıkan güçlü Moskova devleti, selefi Kievan'dan çarpıcı derecede farklı görülmektedir ve çoğunlukla da farklıdır. Yine de her halükarda pek çok tarihçi için Moskovalı Rusya, pek çok konuda Kievan Rus'a bağlı olmaya devam etmiştir. Kievan mirasının en azından bir kısmını olumlamış ve değer vermiştir.

---

* Kral tarafından hanedana mensup olanlara irat ve maaş olarak tahsis olunan arazi veya para. (çev.)

Eleştirmenlerin bu anlatıda belli bir ulusalcı mitleştirme gördüğünü de kaydetmek gerekir. Örneğin Ukraynalılar, Kievan Rus ile kendi ulusları arasında farklı bir sü-

reklilik görürler. Bugün pek çok tarihçi apanaj dönemini sadece ve hatta esasen kriz ve hayatta kalma dönemi olarak değil aynı zamanda dönüşümlere neden olan değişiklik ve her biri Kievan geçmişinden aldığı kendi mirasıyla ileri doğru giden ve daha baskın olan Moskova'nın diğerlerini ezdiği, alternatif yollar arasındaki rekabet dönemi olarak görüyor. Her zaman sıkıntılı olan tarihi dönemleştirme sorunuyla ilgili bir bakış açısına göre, Kievan ve apanaj döneminden "Ortaçağ Rusya'sı", merkezileşmiş Moskovalı devletin kuruluşundan ise "erken modern" dönemin başlangıcının işareti olarak bahsetmek ve böylece daha geniş Avrupai eğilimlerle karşılaştırabilmek için Rusya'nın gelişiminin eşsizliğini yeniden vurgulamak, tarihçiler arasında büyümekte olan bir eğilimdir.

Kievan Rus'un korktuğu iki şey, iç bölünme ve dış istila, Kievan devletinin çöküşünü takip eden döneme hâkim olmuştur. Yeni dönemin adı her bir prensin kendisine ait toprağı anlamına gelen *udel* ya da apanaj isminden türedi. Gerçekten de o dönemde apanaj hızla çoğaldı. Genellikle bir hükümdar vasiyetinde prensliğini oğulları arasında böler ve böylece tek bir hareketle birkaç adet yeni siyasi oluşum yaratırdı. Birbirini izleyen bölünmeler ülkedeki narin siyasi birliği yıktı. Hukuk tarihçilerinin vurguladığı gibi özel hukuk kamu hukuku pahasına öne çıktı. Dönemin siyasi hayatı tarım ve yerel tüketimin hâkim olduğu ekonomik hayata eşti, bazıları ekonomik hayat tarafından kararlaştırıldığını da söyler. Kievan ticaretinin çoğu ve genel olarak Kievan Rus'un ekonomisinin çeşitliliği ve zenginliği yok olmuştu.

Apanaj döneminde Rusya'nın parsellenmesi, nüfusun yer değiştirmesi, siyasi, sosyal ve ekonomik yeniden gruplanmayla ve hatta yeni halkların ortaya çıkmasıyla birleşti. Bu süreçler Kiev'in nihai düşüşünden çok önce başlamış, genel olarak kademeli bir şekilde gelişmişti. Ama Rus tarihindeki toplam etkileri devrimci olarak düşünülebilir. Step sakinlerine karşı mücadele daha yorucu hale geldi ve Kiev'in varlığı azalırken göçmenler güneyden güneybatı, batı, kuzey ve özellikle kuzeydoğu yönünde hareket ettiler. Kiev'de ve Güney Rusya'daki son dehşetli Moğol yıkımı sadece bu gelişmelerin vurgulanmasına yardımcı oldu. Görece önem kazanan alanlar arasında güneybatıda Galiçya ve Volinya, batıda Smolensk ve Polotsk arazileri, kuzeyde geniş topraklarıyla Novgorod, kuzeydoğunun prenslikleri Rostov, Suzdal, Vladimir ve son olarak da Moskova bulunmaktaydı. Nüfus hareketleri Avrupa Rusya'sının kuzey ve kuzeydoğusunda büyük toprakların kolonileşmesine neden oldu, ancak yeni genişlemeler Novgorod, Rostov ve Suzdal gibi eski Kievan merkezlerinden yayıldığı için Kievan döneminin devamlılığı burada da sürdü.

Burada Kievan Rus'un dilsel ve etnik farklılaşma açısından üç halka ayrıldığını belirtmek önemlidir: Genellikle Ruslar olarak tanımlanan Büyük Ruslar, Ukraynalılar ve Beloruslar (ya da Belaruslar) veya Beyaz Ruslar. Bu gruplar arasındaki bazı farklar geçmişe dayansa da son ayrıma kısmen Kievan devletinin çöküşü ve

nüfusunun bundan sonraki tarihi neden olmuştu. Özellikle Ukraynalı ve Belaruslu milliyetlerin büyüdüğü güneybatı ve Batı Rusya, Litvanya ve Polonya hâkimiyeti ve etkisi altına girmişti, ancak Büyük Rusların toprakları bu iki etkiden çok uzaktı.

Apanaj Rusya sadece iç bölünmeler ve farklılıklarla değil aynı zamanda dış zayıflıklar ve aslında fetihlerle tanımlanır. Rusya'daki Moğol hâkimiyeti 1240'tan 1380 ve hatta Moğol hâkimiyeti dönemini dahil etmemize bağlı olarak, 1480'lere kadar sürdü. Bölünmüş Rusya başka cephelerden gelen sayısız saldırıya da maruz kaldı. Daha önce de bahsedildiği gibi, ülkenin batı ve güneybatı bölgeleri Litvanyalıların eline –ki bu devletin bir anlamda Kiev'in ardından gelen devlet oluğunu göreceğiz– ve sonunda Polonyalıların eline düştü. Kuzeydeki Novgorod Litvanyalılara ek olarak Alman şövalyelere, İsveçlilere ve Norveçlilere karşı sürekli savaşmak sorunda kalmıştı. Kievan devletinin çöküşü ve Moğol istilasıyla birlikte Rusya, Novgorod gibi küçük prenslikler diplomatik sahnede gayretle hareket etmeye devam etmelerine rağmen önemli uluslararası konumlarını kaybetti. Genel olarak ülkenin daha önceki tarihinin tersine, Avrupa'nın geri kalanından görece bir izolasyon, daha önceki dış bağlantılarının çoğu kesilmiş ve yerel sorunlara ve kavgalara gömülmüş Apanaj Rusya'nın niteliği haline geldi. Bu izolasyonla birlikte ekonomik, sosyal ve ekonomik dar görüşlülük, siyasi düşünce, hukuk ve en çok da tamamı olmasa bile dönemin pek çok kültür alanında görülebilecek bir durgunluğa ve hatta gerilemeye neden oldu. Novgorod ve çeşitli yerlerde bulunan alternatif siyasi modellerin gelişmesi, dini düşünce ve sanatta ihtilaflı da olsa yaşamsal bir diriliş yaşaması önemli bir istisnadır.

Apanaj Rusya'nın dengesinin istikrarlı olmadığı ortaya çıktı. Rus ekonomisi sürekli olarak en düşük seviyedeki yerel tarıma dayalı kalamazdı. Siyasi açıdan bakıldığında zayıf apanaj prenslikleri, dış saldırganlar için hatta kendi aralarında daha yeterli ve hırslı olanlar için bile kolay birer avdı. Litvanya ve Polonya ülkenin batı kısmını elde etmişti. Geri kalanında ise Moskova rakiplerine karşı son zaferini kazanana kadar birkaç devlet liderlik için çekişiyordu. Başarılı bir şekilde gerçekleştirilen Moskovalı "Rusya'nın toplanması", apanaj döneminin sonunu ve yeni bir çağın başını işaret ediyordu. Siyasi birleşmeyle birlikte ekonomik canlanma ve yavaş olsa da tutarlı bir kültürel ilerleme geldi; gelişmenin tamamı önceki yüzyılların temel eğilimlerini tersine çevirdi. Apanaj döneminin bitiş tarihi Moskova tahtına III. İvan'ın 1462'de, III. Vasili'nin 1505'te ya da IV. İvan'ın yani Korkunç İvan'ın 1533'te gelişi gibi çeşitli tarihlere sahiptir. Biz burada sonuncu tarihi benimseyeceğiz.

8. Bölüm

MOĞOLLAR VE RUSYA

"Tanrı'nın kiliseleri harap edildi ve kutsal sunaklarda kan akıtıldı. Ve şehirde kimse hayatta kalmadı: Hepsi ölüp aynı ölüm kupasından içti. İnleyecek kimse yoktu ya da ağlayacak, ne çocukları için anne ve baba, ne anne ve babaları için çocuklar, ne kardeş için kardeş, ne akraba için akraba, hepsi birlikte öldüler. Ve bütün bunlar başımıza günahlarımız yüzünden geldi."

RİAZAN'İN BATU TARAFINDAN YIKILMASI HİKÂYESİ

"Moğollar çok uzakta yaşarken, Rusların arasına karışmazken ve Rusya'ya sadece vergi toplamak ya da ordu olarak gelirken, çoğunlukla prenslerin kendi amaçlarına hizmet etmek için Rus prensleri tarafından getirilirken, Rus yaşantısında Moğolların etkisi nasıl hatırı sayılır derecede olabilir ki? Bu nedenle Rus toplumunun on üçüncü yüzyıldaki hayatını düşünürken Moğol boyunduruğu gerçeğine dikkat etmeden ilerleyebiliriz."

SERGEY PLATONOV

"Moğolların Rusya üzerindeki etkisini ölçmek için uygun bir yöntem Rus devlet ve toplumunun Moğol dönemi öncesi ve Moğol dönemi sonrasını karşılaştırmaktır, özellikle Moskovalı Rusya'nın ruhu ve kurumları ile Kievan dönemi Rusya'sının ruhu ve kurumlarını. Resim Moğol döneminden sonra tamamen değişmiştir."

GEORGE VERNADSKİ

Moğollar –ya da Rus kaynaklardaki adlarıyla Tatarlar*– Rusların karşısına ansızın çıktı. 1223 yılında güneydoğu Rusya'da aniden göründüler ve Rusları ve Polovtsianları Kalka Nehri yakınlarındaki bir savaşta ezip steplerde kayboldular. Ancak 1237–1240'da Rusya'yı fethetmek ve uzun dönemli hâkimiyetlerini kurmak için geri döndüler.

Moğolca konuşan kavimler, Rusların bilgisi dışında, yüzyıllar boyunca genel olarak şimdiki Moğolistan ve komşusu Mançurya ile Sibirya topraklarında yaşıyorlardı. Kuzeyli komşularını dikkatle izleyen Çinliler, Moğollar konusunda bize bilgilendirici açıklamalar bırakmışlardır. Çinli bir yazar şöyleder:

* "Tatarlar" esasen Moğol kavmine atfedilmiştir. Ancak Moğol devletinin genişlemesiyle Rus kaynaklarının Tatarları dil ve etnisite bakımından Moğol değil çoğunlukla Türktür. Biz "Tatar" yerine "Moğol" demeyi tercih ettik.

... Sürüleriyle çok ilgilidirler, etrafta dolaşırlar, ne şehirleri, ne duvarları, ne yazıları, ne kitapları vardır; bütün anlaşmaları sözlü olarak yaparlar. Çocukluktan itibaren at binip ok atarlar... Böylece yağma ve savaş için gerekli cesareti elde ederler. Başarı umutları olduğu sürece bir ileri bir geri hareket ederler, umut olmadığında ise zamanında yapılan bir kaçış ayıp karşılanmaz. Dini ayin ve yasal kurum bilmezler... Sadece öldürdükleri hayvanların etleriyle beslenirler, onların deri ve kürklerini giyerler. Aralarında en güçlü olan en büyük parçayı alır; diğer yandan yaşlılar geriye ne kalırsa onu yer ve içerler. Sadece en cesur olana saygı duyarlar, yaşlılık ve dermansızlık küçümsenir.

Harika dövüşçü ve savaşçı olsalar da genel olarak Moğolların çabaları pek çok kavim içindeki kardeşler arası ihtilaflara yönelikti ve bu çekişmeler Çinliler tarafından gayet güzel bir şekilde kışkırtılmaktaydı. Sadece olağanüstü bir lider Moğolları birleştirmeyi başarabilir ve onları aniden dünya çapında öneme sahip tek bir güç haline dönüştürebilirdi. Muhtemelen 1155 ya da 1162'de doğan ve bir kavim şefinin oğlu olan Temuçin yıllarca süren umutsuz bir mücadelenin sonunda 1206 yılında bütün Moğolların başı oldu ve Cengiz Han unvanını aldı. Tarihin belirleyici öneme sahip figürlerinden biri olan Cengiz Han bir bilmece olarak kalmaya devam ediyor. Babasının ihanete uğrayıp zehirlenmesi ve ardından ailesinin küçük düşürülmesinin intikamını almak güdüsüyle esinlendiği öne sürülür. Görünüşe göre Cengiz Han zamanla dünya üzerinde adaleti yeniden oluşturmanın kendi kapsamlı ilahi görevi olduğuna inanmaya başladı ve bazı diğer büyük liderlerde de olduğu gibi görünüşe göre davasının haklılığına dair sarsılmaz bir inanca sahipti. Yeni Moğol hükümdarı bu kararlılık ve görev duygusuna olağanüstü bir zekâ ve fevkalade bir askeri, diplomatik ve idari beceri ekledi.

Cengiz Han, Moğolları birleştirdikten sonra diğer komşu kavimleri kontrolü altına aldı ve sonra, 1211'de Çin Seddi'ni yararak Kuzey Çin'deki bağımsız Çin İmparatorluğu'nu işgal etti. Bu, beş yıl içinde *100 milyon insanın 100.000 asker tarafından fethi* olarak tarif edildi. Ancak Cengiz Han'ın ve generallerinin batı seferleri, daha da dikkate değer olduklarını kanıtlamıştır. Şiddetli direnişe rağmen Moğollar Orta Asya'daki Müslüman devletleri ezip Kafkaslar'a ulaştılar. 1223'te Kalka Nehri'nde Rusları ve Polovtsianları yendikleri Güneydoğu Rusya akınlarını Kafkaslar'daki geçitlerden düzenlediler. Cengiz Han 1227'de öldü. Ölümünden önce veraset konusunda düzenlemeleri yapmış, imparatorluğu dört oğlu arasında bölmüştü, ancak var olan birlik, aralarından birinin "ulu han" unvanına sahip lider olmasıyla korunabilirdi; bu pozisyon üçüncü oğul Ögeday'a düştü. Cengiz Han'ın halefleri yayılmacı fetihlerini devam ettirdiler ve Moğol hâkimiyetini Türkistan, Ermenistan, Gürcistan ve Kafkasların diğer kısımlarıyla, Volga Bulgarlarının devleti, Rusya, Pers, Mezopotamya, Suriye, Kore ve Çin'in tamamına yaydılar. 1259 ile 1294 yılları arasında Ulu Han olarak hüküm süren ve Çin'de Yuan Hanedanı'nın kurucusu olan Kubilay Han zamanında Moğol hâkimiyeti Polonya ve Bakanlar'dan Pasifik'e, Arktik Okyanusu'ndan Türkiye'ye, İran Körfezi'ne ve Çin'in güney sınırlarına kadar uzanmıştı. Dahası Moğollar Orta Avrupa'nın içlerine kadar girmiş, bu süreçte Lehleri, Almanları ve Macarları yenmişti.

Moğol ordularının olağanüstü başarısı eskiden olduğu gibi artık baş döndürücü sayılarına atfedilemez. Daha çok Moğolların etkili stratejisinden, üstün hareketli süvari olarak mükemmelliklerinden, dayanıklılıklarından ve bazı yönleriyle modern bir genelkurmayı anımsatan örgütlenmelerinin desteklediği disiplinli ve

koordineli savaşma tarzlarından kaynaklanmaktadır. Bu değerler özel bir öneme sahiptir, çünkü işgal edilen ülkelerin, özellikle Avrupa'daki ülkelerin askeri güçleri sıklıkla hantal, disiplinsiz ve koordinasyonsuzdu. Moğol hâkimiyetinin şaşırtıcı bir şekilde yayılmasına katkıda bulunan unsurlar arasında casusluk, terör ve Çin'den ve diğer topraklardan alınan üstün kuşatma malzemelerinden de bahsedilmektedir. Moğollar işgal edilen topraklara yeni inşa edilen yollar, kurye sistemi ve vergilendirme amaçlı ilkel bir nüfus sayımı gibi yöntemlerle sahip oldular.

Cengiz Han'ın torunu ve Ögeday'ın yeğeni olan ve babası Cuci'nin halefi olarak imparatorluğunun büyük bir kısmını alan Batu, Moğolların Avrupa istilasını yönetti. Emrinde 150.000 ya da 200.000 kadar asker ve başkumandan olarak da Gazi Subudey vardı. Moğollar Uralları 1236'da aşarak ilk önce Volga Bulgarlarına saldırdılar. Daha sonra 1237'de Rusya'nın Doğu prensliklerinden Riazan'a hiç beklenmedik bir şekilde kuzeyden geldiler. Moğol stratejisinde Rusya'nın fethedilmesi Avrupa'nın büyük istilasında yan taraflarını güven altına almaya yarayacaktı. Rus prenslerin bölünmüş ve tamamen hazırlıksız oldukları görüldü. Karakteristik olarak bu prensliklerin çoğu istila edilen prensliklerin yardımına gelmek ya da ortak bir çaba göstermektense topraklarını korumak için yerlerini korudular. Rus ordusunun yenilgisinin ardından Riazan kenti kuşatıldı; kent beş gün süren şiddetli bir mücadele ve bütün nüfusun katledilmesinden sonra ele geçirildi. Daha sonra, 1237–38 kışında Moğollar Suzdal topraklarına ve yüce prensin yaşadığı başkent Vladimir'e saldırdılar. Burada ve daha pek çok şehirde büyük çaplı bir savaş ve katliam silsilesi yaşandı. Sit Nehri kıyısında yapılan ve sonucu belirleyen savaşta yüce prens ve ordusu yok oldu. Böylece birkaç ay içerisinde Moğollar ülkenin en güçlü kısmını fethetmeyi başardılar. Dahası hedeflerine kış seferleriyle ulaştılar. Moğol süvarisi donmuş nehirlerde büyük bir hızla ilerliyordu (bu, Rus tarihinde tek başarılı kış istilasıdır). Ancak bahar aylarında buzların erimesiyle gerçek anlamda geçilmez hale gelen toprak, Moğolları Novgorod'a ilerlemekten vazgeçmek zorunda bıraktı ve Moğollar güney steplere geri çekildiler. Sonraki bir buçuk yılı büyük seferlere hazırlanmaya ve Çernigov dahil yeni Rus topraklarını harap edip fethetmeye ayırdılar.

Rusya'dan daha fazlasını hedefleyen 1240 Moğol saldırısı 1241 yılı ile 1242 yılının ilk yarısına kadar sürdü. Aslında öncesinde Macaristan kralına Moğol hâkimiyetine boyun eğmesi emri geldi. Moğollar, işe Kievan bölgesini istila ederek başladılar. İnatçı savunmacıları yenerek Kiev'i hızla aldılar ve bütün nüfusu yok ederek şehri yerle bir ettiler. Bu, sakinleri ya ölen ya da köle olan bölgedeki diğer şehirlerin de kaderiydi. Kiev'den sonra Moğollar güneybatı prenslikleri Galiçya ve Volinya'yı yerle bir ettiler. Ardından Polonya ve Macaristan geldi. Bir Moğol ordusu Polonyalıları ve Almanları yendi ve en önemli çatışma 1241 yılında Silesia'daki

Liegnitz'de olurken başka bir ordu Macarları ezdi. Karpat Dağları'yla önlenemeyen Moğollar, Macaristan Ovası'nı zapt ettiler; öncü birlikleri Adriyatik'e ulaştı. Oysa Orta Avrupa seferi özellikle de kalelerin çökertilmesi konusunda Moğollara bazı sorunlar yaratıyordu, ancak pek çok tarihçi Ulu Han Ögeday'ın ölümünün bazı Avrupa ülkelerini kurtardığına inanır. Moğolların iç politikalarından endişe duyan yeğeni Batu kısıntıya gitmeye karar verdi ve 1242 baharında ordularını güney steplerine doğru geri çekti, ancak yolda Bulgaristan, Moldova ve Eflâk'ı hâkimiyeti altına aldı. Moğollar bu şekilde doğuya doğru geri çekilse de doğrudan fetihten kurtulan kuzeybatı kısmı dahil bütün Rusya egemenlikleri altında kalmaya devam etti.

Bu şaşırtıcı askeri harekât tamamlandıktan sonra Moğol seçkinleri en azından her yılın belli bir bölümünde kendi göçebe, doğal yaşantılarına geri döndüler. Ama bu geniş toprakların varlığı idari ve ticari merkezler olarak yeni Moğol şehirlerinin kurulmasına ve bazı Rus şehirlerinin yeniden inşa edilmesine yol açtı. Batu, karargâhını Aşağı Volga bölgesinde kurdu, bu şehir sonra Eski Saray adını aldı ve Altın Orda olarak bilinen toprakların başkenti oldu. Altın Orda önce Moğol İmparatorluğu'nun bir parçasını oluşturuyordu ve daha sonra merkezi bağlar zayıflarken bağımsız bir devlet haline geldi. Bir *daruga* tarafından yönetilen Eski Saray'da bulunan bir idari merkez, Rusya ile ilişkilerini idare ediyordu. Eski Saray gibi şehirler artan memur, tüccar ve esnaf sayısının yanı sıra yerleşik Moğol yöneticileri ile birlikte kozmopolit merkezler oldular. Vergi ve harçların yanında yerel ve uluslararası ticaret de Altın Orda şehirleri için anahtar faaliyet haline geldi. Özbek Han (1313–41) devrinde Altın Orda zengin ve güçlü bir idari ve ticari devlet olarak zirveye ulaştı. Özbek Han aynı zamanda halkının İslamı kabulünü başlattı, bu durum büyük Müslüman dünya ile artan bir iletişim getirdi. Rusya üzerindeki Moğol hâkimiyeti, Rus hükümdarların Moğol hamiliğini kabul etmesi, Moğolların, ilk başta Moğolistan'daki Ulu Han'ın ve ardından da Altın Orda hükümdarının, Rus yüce prensine bir makam vermesi ve makam sahibi olan prensin de Moğol karargâhına gidip hükümdarına alçakgönüllü bir şekilde saygı göstermesi demekti. Dahası Moğolların Ruslardan vergi toplaması demekti. Vergi önceleri kendi vekilleri aracılığıyla toplanıyordu, ancak daha sonra Rus prenslerin aracılığıyla toplanmaya başlandı. Aynı zamanda Rusların ara sıra Moğol ordusuna askeri kıtalar göndermeleri gerekiyordu. Anavatanlarından çok uzakta hatta Çin'de Moğol ordusuna hizmet eden bir tür zorunlu asker olan Ruslar olduğunu biliyoruz.

Rus yaşantısına çok fazla karışmamalarına rağmen Moğollar, Rusya üzerindeki etkili kontrollerini neredeyse bir buçuk yüzyıl boyunca, 1240'tan 1380'e kadar sürdürdüler. 1380'de Moskova Prensi Dmitri, Moğolları Kulikovo alanındaki büyük bir savaşta yenmeyi başardı. Geri dönüşün bir yolunu bulmalarına rağmen

Moğolların yenilmezlikleri zarar görmüş ve hâkimiyetleri büyük çapta zayıflamıştı. Yine de "Moğol boyunduruğunun" yıkılması için bir yüzyıl daha geçmesi gerekti. Ancak 1480'de Moskovalı III. İvan hem kendisinin hem de Rusların Han'a olan bağlılığından vazgeçti. Moğollar III. İvan'ın bu hareketine ciddi bir karşılık vermediler ve Rusya, Altın Orda'nın halefi olan Kazan Hanlığı'nı 1552'de, Astrahan'ı 1556'da ve son olarak Kırım Hanlığı'nı 1783 yılında içine alarak genişledi.

MOĞOLLARIN RUS TARİHİNDEKİ ROLÜ

Moğollar ve Ruslar arasındaki ilişki ve Moğol hâkimiyetinin Rus tarihindeki etkisi uzun zamandır yoğun bilimsel anlaşmazlıkların konusudur. Tarihçi Donald Ostrowski'nin tarih yazarlığıyla ilgili yeni incelemesinde belirttiği gibi, "Bütün önemli konularda ve önemsizlerin çoğunda ateşli ve tutkulu bir anlaşmazlık var." Bilim insanları Moğol başarısının nedenleri, yıkımın boyutları, Moğolların ve hâkimiyetlerinin doğası ve özellikle de Moğolların Rus politikaları, toplumu ve kültürü üzerindeki etkisinin kapsamı konusunda tartışıyorlar. En eski yorumlar, esasen Rus kronikler, Tanrı'nın "günahlarımızın" cezası olarak verdiği pagan vahşilerin Rus topraklarına ve halkına yaptığı korkunç tahribata vurgu yapıyordu. Moğolların İslamı kabulü, özellikle kilise kaynaklarında yabancı hâkimiyeti anlatısını yoğunlaştırdı. On altıncı yüzyıl geldiğinde bu yorum ortak bir "Moğol (ya da Tatar) boyunduruğu" fikrine sabitlendi. Moğol hâkimiyetinin Rus yaşantısında eninde sonunda baştan atılacak bir boyunduruk olmaktan başka bir etkisi olmadığı (bkz. Sergey Soloviev ve Vasili Klyuçevski) ya da Moğol hâkimiyetinin etkisinin sadece olumsuz ve yıkıcı olduğu (bkz. Sergey Platonov) savıyla giderek dünyevileşen bu görüş tam olarak on dokuzuncu yüzyıl sonu Rus tarih yazımında gelişti.

Yirminci yüzyılda Rus siyasi göçmenleri arasında, Moğollar ve Rusya sorunuyla ilgili derinlemesine bir yeniden araştırma gerçekleşti. Avrasya denen yeni bir okul, Rusya'nın Asya'nın bazı bölümleriyle temel ilişkisini ilan etti ve böylece Rus tarihinin Moğol dönemini ilgi odağı haline getirdi. Avrasya Okulu Moğol etkisini çoğunlukla olumlu ve yaratıcı terimlerle yorumladı, ancak en etkili versiyonu George Vernadski'nin anlaşılması zor açıklamasıydı. Vernadski, ardından gelen Moskovalı devlet üzerinde iz bırakacak pek çok olumlu etki –özellikle idari ve askeri yapılanma ve silahlanma, vergilendirme sistemi ve mali yönetim– görse de esnaf pazarının harap olması, büyük boyutlu malikâne tarzı mülklerin tercih edilmesi, şehirlerin ve kentsel demokratik kurumların mahvolması ve merkezi devlete karşı olası aristokrat ağırlığın zayıflaması dahil olumsuz etkilere de vurgu yaptı. Özellikle Rus olmayan diğer tarihçiler, Rus otokratların despotluğunun doğrudan Moğol

hâkimiyetinin bir sonucu olduğunu öne sürmek için Moğol hâkimiyetinin olumsuz etkilerini hem üstesinden gelmek için ihtiyaç duyulan birlik ve güç nedeniyle hem de Moğol siyasetinin doğrudan gaddar ve otoriter bir yankısı olması nedeniyle daha derinlemesine incelemişlerdir. Daha yakın dönemde yapılan ve arşiv incelemelerine dayanan çalışmalar belirli etki biçimleriyle ilgili kanıtlara özellikle de dilsel ve kurumsal kanıtlara odaklanmaya eğilimlidir ve derin "olumlu" ve "olumsuz" etkiler gibi bir yargı diliyle "fetih" ve "özgürlük" gibi ulusalcı ve mitleştirici olarak düşünülebilecek bir dil kullanmaktan kaçınmaktadır.

Bir şey oldukça nettir: Moğol istilası korkunç bir fiziksel yıkım getirdi. Bilim insanları yıkımın boyutları konusunda tartışsalar ve bazı bölge ve şehirlerin diğerlerinden daha fazla acı çektiğini keşfetseler de istilacı Moğolların doğrudan yolları üzerinde olan şehirlerin yakıldığı ve yerle bir edildiği, bu şehirlerin nüfuslarının yok edilme noktasına kadar katledildiği, kasaba ve tarlaların tahrip edildiği konusunda hiç şüphe yoktur. 1245–46 yıllarında Moğolistan'a giderken Güney Rusya'dan geçen papalığın Moğol elçisi ve ünlü seyyah Piano Carpinili Keşiş (sonradan Başpiskopos) John (ya da Joannes), Rusya'nın Moğol istilasıyla ilgili olarak şunları yazmıştır:

> ... Rusya'ya karşı ilerleyip Rus topraklarında büyük katliamlar yaptılar, şehirleri ve ormanları yıkıp insanları öldürdüler. Rusya'nın başkenti olan Kiev'i kuşattılar ve uzun bir kuşatmanın ardından şehri ele geçirerek şehrin bütün sakinlerini öldürdüler; bu nedenle biz o topraklarda ilerlerken ölmüş insanların sayısız kafa ve kemiğinin yerlerde olduğunu gördük. Bu şehir son derece büyük ve kalabalıktı ama şimdi bir hiçliğe indirgenmişti: iki yüz ev ya var ya yoktu ve kalan insanlar en kötü kölelik koşullarında tutuluyorlardı.

Bu ve benzeri çağdaş açıklamalar, bir miktar abartının mümkün olduğunu kabul etsek dahi Moğol istilasının neden olduğu yıkım hakkında ikna edici bir resim sunuyor.

Yıkım ve katliamın uzun dönemli etkilerine ek olarak Moğol hâkimiyetinin başka olumsuz sonuçları da oldu. Güney Rusya steplerindeki Moğol işgali Rusları yüzlerce yıl boyunca verimli toprakların büyük bir kısmından mahrum etti; nüfusun, ekonomik faaliyetin ve siyasi gücün kuzeydoğuya kaymasına katkıda bulundu. Ayrıca Rusya'nın Bizans'tan ve kısmen Batı'dan kopmasına ve ülkenin zamana özgü görece izolasyonunun güçlenmesine neden oldu. Moğollar olmasaydı Rusya'nın Avrupa'daki Rönesans ve Reform gibi çığır açan gelişmelere katılabileceği öne sürülmektedir. Moğolların finansal zorlamaları, tam olarak da fakirleştiği ve rayından çıkmış ekonomisinin hiç hazırlıklı olmadığı bir dönemde Rusların üzerine ağır bir yük bindirdi. Moğol vergilerine karşı isyanlar yeni baskılara ve cezalara yol açtı. Bütün bir dönem özellikle de Moğol istilasının hemen ardından gelen on yıllar, ileri ve özenli Kievan tarzı hayat ile etik ve kültürel standartlardaki hızlı

düşüşle birlikte çetin bir hayatta kalma mücadelesi özelliği kazandı. Kanunla gelen yeni zalim cezalar, cahil prensler, taş bir katedralin üzerine bir kubbe yapamama ve kültürel gerilemeyle ilgili başka bilgiler edindik. Gerçekten de bazı tarihçiler Moğol istilasının ve Rusya üzerindeki hâkimiyetin ülkenin gelişmesini 150 ya da 200 yıl kadar gerilettiğini öne sürerler.

Moğolların Rusya tarihine yapıcı, olumlu katkıları genellikle oldukça belirli ve sınırlıdır. Tarihçiler, özellikle de Rusya'ya giren Moğol kökenli kelimelere kanıt olarak Moskova dönemi ve sonrasındaki askeri silahlanma, strateji ve formasyon (özellikle süvari), yönetim yapıları, vergilendirme ve hukuk, posta istasyonları sistemi, çeşitli ticari ve finansal uygulamalar gibi türlü kurumsal etkileri tarif ederler. Daha önemlisi Charles Halperin ve diğer yeni tarihçiler uluslararası ticarete olan Moğol ilgisinin en azından Rus ekonomisine yardım etmiş olabileceğini öne sürerler.

Ama bu sınırlı Moğol etkilerinin bile belgelenmesi gerekir. Moğolların finansal önlemleri, nüfus sayımı ve yolları Rusya'nın merkezileşmesi sürecine bir şeyler ekledi. Yine de bu vergilerin amacı olası en büyük haracın alınmasıydı ve bu anlamda ne halka yarar sağladı ne de uzun sürdü. İstilacılar, kişinin ödeme yetisini gözetmeyen, daha eski ve basit vergilerle birlikte eski "tütün" ve "saban" vergisini yeniden koydular. Bu yaratıcılık, Moğol vergi toplayıcıların yerine Rus prensler aracı olarak görev yapmaya başlayınca yok oldu. Parasal kâr anlamında basit düşünen Moğollar çoğu zaman akılsızca davranıyordu; yüce prens pozisyonunu en fazla parayı verene satıyorlardı, sonunda Moskova'nın yükselişini zamanında kontrol etmekte başarısız oldular. Yaygın rüşvet Moğolların finans politikalarını daha da bozdu. Askeri konulara gelince, istilacılar gerçekten de mükemmeldi, ancak piyadelere dayanan apanaj dönemi Rus ordu ve taktikleri, Moğol süvarisinden değil doğrudan Kiev'den gelişmişti. Ama bu süvari daha sonraki Moskovalı kibar sınıf at formasyonlarını etkileyecekti. Benzer bir şekilde Moğollar Rusya'ya posta hizmetinin getirilmesini ya da kadınların evin ayrı bir kısmında kapalı tutulması uygulamasını sınırlı bir şekilde üstlenebilirler. Gerçek bir posta sistemi Rusya'ya on yedinci yüzyıl kadar geç bir tarihte ve Batı'dan geldi. Moğollar sadece memurlar tarafından kullanılacak at, araba, tekne ve iletişime yardımcı olacak diğer şeylerin yerel nüfus tarafından sağlanması uygulamasına başvurmuşlardı, ancak bu uygulamayı kapsamlı bir şekilde kullananlar onlar olmuşlar ve Ruslara ulaşım alanında birkaç kelime bırakmışlardı. Kadınların gözden uzak tutulması sadece Rus üst sınıfta uygulanıyordu; Moğollardan ödünç alınan bir gelenek olmaktan çok, muhtemelen Moğolların da kendi katkılarını yaptığı, dönemin güvensiz ortamını yansıtıyordu. Moğolların bu uygulamayı tarihlerinin daha geç bir döneminde, Müslüman inancını ve fethettikleri halkların geleneklerini benimsedikten sonra benimsediklerini eklemek gerekir.

Siyasi, sosyal ve kültürel etkilerle ilgili anahtar soruna gelindiğinde pek çok tarihçinin bunların ne kadar belirleyici ya da elzem olduğunu sorguladıkları belirtilmelidir. Tarihçiler geçmişte Moskova otokrasisi nedeniyle çoğunlukla Moğolları suçluyorlardı, bazıları hâlâ suçluyor. Moskova prenslerinin Altın Orda ile ittifak kuran rakipleri karşısında üstün gelmelerini kolaylaştırarak ve Moskova'nın kilit idare kurumlarına katkıda bulunarak doğrudan, Moğolları yenebilecek güçlü ve disiplinli bir formasyonu harekete geçirerek dolaylı olarak Rus politikalarını sürdüren ve tanımlayan bu otokrasidir. Ancak Halperin dahi Moğolların, Moskova'nın "gücünü içinden alan" ve "Rus tarihinin iç süreçleri" ile şekillenen yükselişini sadece "kolaylaştırdığını" kabul ediyor. Bu yorumda etki ya da ödünç alma neden olmaktan oldukça farklı bir şekilde görülüyor (teşekkül Rus tarafına daha fazla kaymış görünüyor). Keza Moğolların "demokratik" kent veche'sini ve boyar aristokrasisinin gücünü baltalayarak Rusya'ya mutlakiyet getirdiği savı da kanıtlara dayanmaması nedeniyle eleştirilmektedir. Moğollar her ikisini de tehdit olarak görmemiş ve genel olarak yok saymışlardır. Benzer bir şekilde Moskovalıların zulüm, aldatma ve baskıyı Moğollardan öğrendiği savı da hem Moğollara karşı haksızlık hem de Kievan tutumuyla ilgili fazlaca iyimser bir bakış olarak görülmüştür. Otokrasinin Moğolları kovmaya yetecek büyüklükte bir güç yaratma gereğinden doğduğu savı bile, daha çok Moskovi'nin* kendi tarihinin bir sonucu olan Moğol sonrası gelişmeleri geriye, Moğol dönemine doğru değerlendirmek olarak eleştirilmiştir. Halperin'in belirttiği gibi, "Rusya'da mutlakiyet iç faktörlerden doğmuş, teori ve sembolik belirtilerini Saray'dan çok Bizans'tan almıştır." Moskova elbette Moğol kurumlarını kullanmıştır, ama ödünç almak neden olmakla aynı şey değildir.

Toplum ve kültür ise genel olarak Ruslardan ayrı duran, isteksiz tebaa ile ilgilerini birkaç maddeyle, özellikle haraç almakla sınırlayan Moğollardan daha az etkilenmiştir. Din, iki halk arasında zorlu bir engel oluşturdu; bunun nedeni önceleri Moğolların hâlâ pagan olması, daha sonra ise Altın Orda'nın Müslümanlığı kabulüydü. Bir noktayı tekrarlamak gerekirse Moğollar Rusları kendi hallerine bırakmaktan son derece memnundu; gerçekte ise Ortodoks kilisesini korudular. Moğol ve Rus toplumları çok az benzerlik taşırlar. Moğollar gelişmenin klan safhasında, göçebe olarak kalmışlardır. Kurumları ve yasaları, daha karmaşık bir tarım toplumu için uygun değildir. Moğol yasası, Cengiz Han'ın yasası ile apanaj çağındaki Rus kanununa örnek olabilecek Pskov *Sudebnik*'i arasındaki bir karşılaştırma, farkı son derece netleştirmektedir. Dönemin Rus ceza hukukundaki artan acımasızlık bile Moğollardan ödünç alınmaya değil dönemin şartlarına yorulmalıdır.

* Moskova Dükalığı: 1283'te Rusya topraklarında kurulan Moskova merkezli devlet. Moskova Knezliği, Muskovit de denir. (ed. notu)

Avrasya savı aynı zamanda Moğol devletlerinin doğasını da yanlış tanıtma eğilimindedir. Bırakın özellikle iyi örgütlenmişliği, etkinliği ya da uzun ömürlülüğü, görece istikrarsız ve kısa ömürlü oldukları ortaya çıktı. Böylece Kubilay Han 1260'da Pekin'i inşa edip 1280'de Güney Çin fethini tamamladı; ancak Moğol hanedanı 1368'de Çin'den atıldı, İran'daki Moğol hanedanı ise sadece 1256'dan 1344'e kadar devam etti, başkenti Buhara olan Orta Asya Moğol Devleti ise 1242 yılından 1370 yılında Timurlenk tarafından yıkılana kadar yaşadı. Rusya'da da tarihler oldukça benzer, ancak Moğollar bu ülkede kendi hanedanlıklarını hiç kurmayıp Rus prenslerinin hamisi olarak kaldılar. Moğol devletleri hayattayken genel olarak ihtilaf ve savaşlarla parçalanmaya ve keyfilik, yozlaşma ve yanlış yönetimden zarar görmeye devam ettiler. Moğollar üst düzey devlet idaresinde başarısız olmakla kalmamış, devletlerinin var oluşunu sağlamak için alfabeden danışmanlara kadar neredeyse her şeyi fethettikleri halklardan ödünç almışlardır. Bu danışmanlardan birinin belirttiği gibi, bir imparatorluk at sırtında kazanılabilir, ama eyerden yönetilemez. Evet, o dönemdeki zulüm, kanunsuzluk ve zaman zaman anarşi, Moğollar dışında Ruslar dahil başka halkların da yaşantısını tanımlamaktadır. Ama en azından bu halklardan çoğu, dünya sahnesine ani ve sersemletici gelişlerinin ardından steplere, klan yaşantısına geri dönen Moğollar hariç sonunda zorlukların üstesinden gelip etkili ve uzun süreli devletler örgütlemiştir.

Moskovalı devlet ortaya çıktığında, liderleri üst model olarak Bizans ile tarihi ve hâlâ anlamlı mirası nedeniyle de Kievan Rus'a baktı. Çalıştıkları konu serfliğin büyümesi, kibar sınıfın yükselişi ya da Moskovalı Rusya'da prenslik gücünün doğası olsun, tarihçiler de Moğolistan'la değil Rusya'nın geçmişi ve koşullarıyla bir bağ kurarlar. Kıyaslama amacıyla bile bakıldığında, Avrupa ülkeleri Rusya'ya Moğol devletlerinden daha yakın dururlar. Aslında Atlantik'ten Urallar'a mutlak monarşiler feodal bölünmeyi değiştirme sürecindeydiler. Bu nedenle Vernadski'nin Moğol etkisinin önemini Moskovalı Rusya'yla Kievan Rus'u karşılaştırarak doğrulaması bir noktayı atlamış gibi görünüyor. Rusya'daki değişikliklerin pek çok nedeni bulunuyor ve bu yüzyıllar içinde diğer ülkelerin değişirken Moğollarla hiçbir bağlantı kurmadıklarını söylemeye gerek bile yok.

9. Bölüm

BÜYÜK NOVGOROD

"İtalyan belediyeleri daha eski günlerde şehri devlete döndüren gücün sinyalini vermişlerdi."

JACOB BURCKHARDT

"Novgorodlular *Knaz** Vsevolod'a yolu gösterdiler. 'Seni burada istemiyoruz, nereye istersen git.' O Rusya'daki babasına gitti."

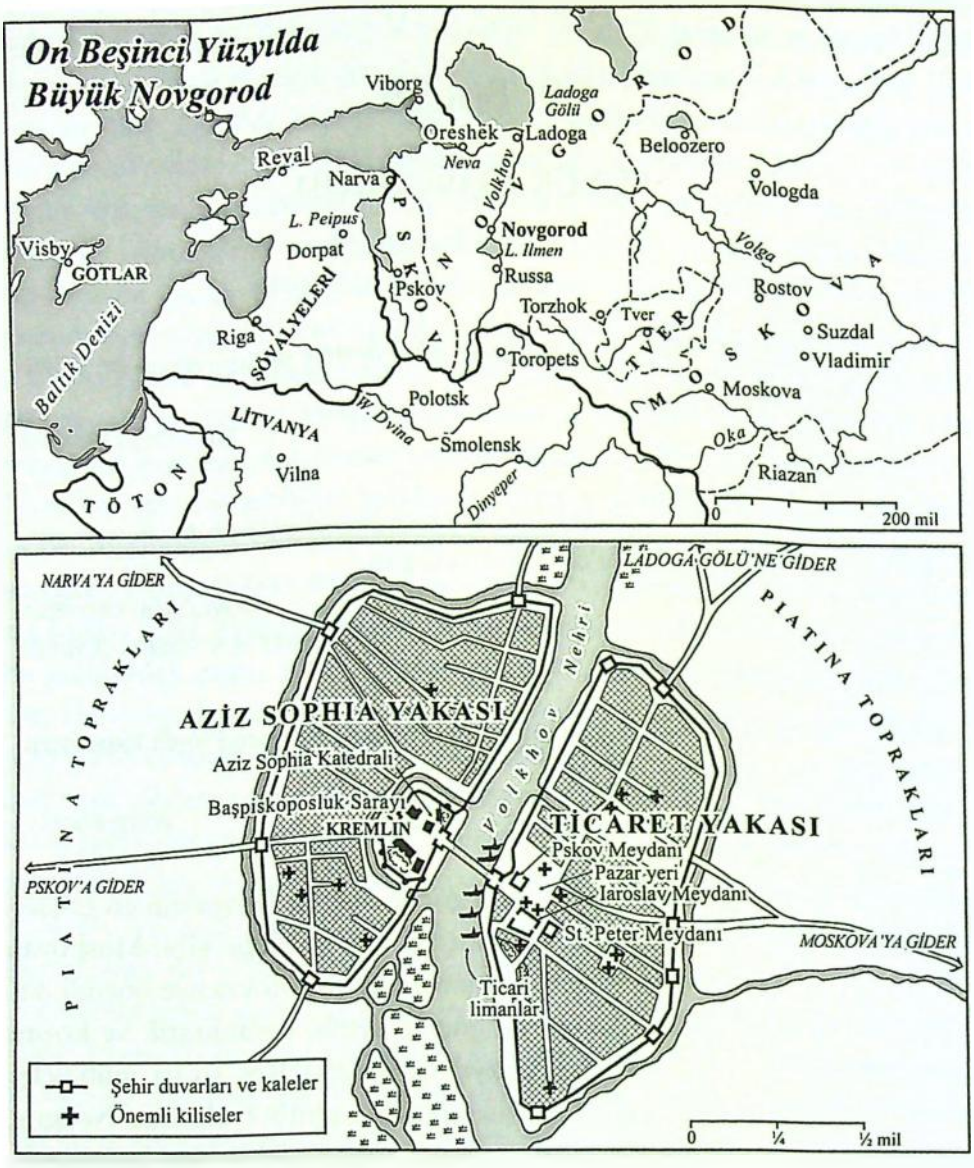
"NOVGOROD KRONİĞİ"
(R. MİCHELL ve N. FORBES ÇEVİRİSİ)

"Büyük Petro Avrupa'ya pencere açarken Ortaçağ Novgorod'unda kapı zaten sonuna kadar açılmıştı."

BORİS KİSELEV

Novgorod ya da resmi adıyla Büyük Novgorod apanaj Rusya'nın en etkileyici ve önemli devletlerinden biri ve pek çok tarihçinin öne sürdüğü gibi, Moskovalı devletin büyümesi ve hâkimiyetiyle birlikte merkezileşmiş otokrasiye önemli bir alternatif olarak ortaya çıkar. Gerçekten de görece özgür, demokratik ve kozmopolit bir Novgorod anısı, on dokuzuncu yüzyıl ve sonrası Rus siyasi muhalefeti için Rusya'nın bastırılmış demokratik mirasından bir sembol olabilir. Novgorod'un Rusya topraklarını Batılı güçlerin istilasından koruma rolü de Rus tarihindeki yarı-mitolojik statüsünün bir parçası haine gelmiştir. Kievan kudret ve otoritesi düşüşe geçip ekonomik ve siyasi ağırlık kaydığında Novgorod Kuzey Rusya'nın başkenti ve en büyük ticaret merkezi, ayrıca ve gerçekten de bütün ülkenin lider şehri olarak yükseldi. Avrupa Rusya'sının kuzeybatı köşesindeki göller bölgesinde bulunan konumuyla doğudan Urallar'a ve kuzeyden kıyı şeridine kadar uzanan muazzam bir alanı yönetmeye başladı. Ancak bir tarihçi için Novgorod Prensliği'nin alışılmamış siyasi sistemi, genel yaşam tarzı ve kültürü, boyutlarından, zenginliğinden ve gücünden daha ilgi çekicidir.

* *Knaz:* "Prens"

NOVGOROD'UN TARİHİ EVRİMİ

Rusya'nın geniş kuzeybatısı, Slav kavimler on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda bölgeye gelene kadar esasen Fin-Ugor kavimlerinin yaşadıkları bir alandı. Son arkeolojik çalışmalar Novgorod bölgesinde Slav ve Fin-Ugor halkları tarafından, muhtemelen işbirliği içinde inşa edilen, sekizinci yüzyıldan kalma pek çok şehre ait kanıt buldu. Kroniklere göre dokuzuncu yüzyılda, muhtemelen bu kavimler arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle, İskandinav Prensi Riurik hüküm sürmesi için davet edildi. Adamları Novgorod'dan üç kilometre uzakta, dokuzuncu yüzyıldan on beşinci

yüzyıla kadar Novgorod prenslerinin ikametgâhı olmaya devam eden Gorodişçe kentini inşa ettiler. Novgorod erken onuncu yüzyılda bir ticaret merkezi ve aynı zamanda toprak sahibi seçkinlerin meskeni olarak gelişti. Riurik'in davet edilmesi hikâyesi doğru olsun olmasın –Gorodişçe'de yapılan kazılar İskandinav prenslerin geldiğini gösteriyor ve dokuzuncu yüzyılda bir yerleşim olduğunu onaylıyor– Novgorodluların kendi prenslerini "davet" etmeleri Novgorod'un siyasi kültürü olarak kaldı, prensin onlara hizmet etmesi konusundaki süregelen ısrarlarını gerekçelendirdi.

Kiev hegemonyası sırasında Novgorod yüksek öneme sahip konumunu sürdürdü. Moğollar tarafından tahrip edilmemişti ve önemli Doğu Avrupa ticaret rotalarının kesiştiği yerdeydi (yakındaki Ilmen Gölü'nden Ladoga Gölü'ne akan Volkhov Nehri üzerindeydi). Novgorod hem "Vareglerden Greklere" giden ünlü kuzey-güney rotasının kuzey üssüydü hem de Volga Nehri aracılığıyla esas doğu-batı ticaret rotasına bağlıydı. Doğal olarak hâkim prens bu önemli bölgeyi kontrol etmek isterdi. Şehir hâkimiyetin kardeşten kardeşe kaldığı düzenli Kievan prenslik sisteminin dışında kalmış gibidir. Bunun yerine çoğu zaman Kiev yüce prenslerinin oğulları tarafından yönetilmiştir ki onlar da sık sık daha sonra Kievan tahtına çıkmışlardır. Aziz Vladimir, Bilge Yaroslav ve Vladimir Monomakh'ın oğlu Mstislav bir dönem Novgorod prensi olmuşlardır. Özellikle Bilge Yaroslav Kievan tahtına çıkmadan önce birkaç yıl yönettiği Novgorod ile sıkı bağlara sahipti, hatta pek çok bilim insanı *Rus Yasası*'nın Yaroslav'ın Novgorod dönemi faaliyetlerine ait olduğunu düşünür. Novgorod, prenslerinin büyük tutkuları ve taleplerine çok değerli destek sağlamıştır. Buna Bilge Yaroslav'ın Kievan tahtı için Sviatopolk ile yaptığı şiddetli mücadeleye verdiği destek gösterilebilir.

Novgorod içindeki otorite ve gücün evrimi Novgorodluların sevdikleri prensleri adına yaptıkları müdahalelerden daha önemli olduğunu kanıtlamıştır. Novgorod'un şehre atanan prensi reddettiğine dair birkaç erken örneği bilmemize rağmen –bir keresinde atanan kişi iki kafalıysa ancak gelebileceği tavsiyesinde bulunmuşlardır– Novgorodluların 1136'da bir hükümdarı kapı dışarı etmeleri onları kendilerine özgü bir siyasi rotaya oturttu. O tarihten sonra Novgorod prensi şehir tarafından çerçevesi belli otorite ve yetkilerle işe alınan bir memur haline geldi. Konumu İtalyan şehir devletlerinde bulunan *podesta*'yı anımsatır ve bazı tarihçiler Novgorod'dan "ticari cumhuriyet" diye bahseder. Novgorod 1156'da kendi başpiskoposunu seçme hakkını ele geçirerek dini yönetim anlamında da gerçek bağımsızlığını aldı. Kesin söylemek gerekirse yeni sistemde Novgorod veche'si başpiskoposluk pozisyonu için üç aday seçiyordu, sonra bu üç adaydan biri bu yüksek pozisyonu doldurmak üzere kurayla seçiliyor ve son olarak Rus kilisesinin başı metropolit tarafından yeni dini mevkisine yükseltiliyordu. Novgorod'un bağımsız bir prenslik olarak ortaya

çıkması, bölgede sıklıkla birbirine hasım olan rakip güçlerin eşliğinde, Kievan devletinin genel çöküş sürecinin bir parçasını oluşturdu.

Novgorod'un Rusya'nın kuzeybatı köşesindeki konumu nedeniyle Rus topraklarını yabancı istilacılardan savunması, tarihi anlamda diğer prensliklere karşı yürüttüğü savaşlardan daha büyük bir öneme sahip olabilir. Bu savunmanın en ünlüsü Neva Nehri kıyılarında İsveçlilere karşı kazandığı zafer nedeniyle Aleksandr Nevski olarak bilinen Nevalı Prens Aleksandr ile bağlantılıdır. Aleksandr, Novgorod prensi ve daha sonra da, ülkesinin özellikle zor bir döneminde, Rusya yüce prensi oldu. 1219 doğumlu olan ve 1263'te ölen Aleksandr, Moğol istilası ve Rusya'da Moğol hâkimiyetinin dayatmasıyla yüzleşmek ve aynı zamanda Avrupa'dan Rusya'ya yapılan önemli saldırılarla da uğraşmak zorunda kaldı. Bu saldırılar İsveç ve Töton Şövalyeleri tarafından yapılıyor, Fin ve özellikle güçlü Litvanyalı kavimler ek baskı uyguluyorlardı. Alman saldırısı en zararlısıydı; bu saldırı Almanların uzun zamandır var olan doğuya doğru ilerleme dürtüsünün devamını ve genişlemesini temsil ediyordu ve pek çok Baltık Slav ve Batı Litvanya kavminin Almanlaşması ya da yok olmasıyla sonuçlanmış ve Rusya'nın Estonyalı, Latviyalı ve Litvanyalı komşularına yayılmıştı. Bütün bu halkların Roma Katolik inancını kabul etmeleri, boyun eğmeleri ve Almanlaşmaları, kutsal topraklarda Haçlı Ordusu olarak kurulan ve daha sonra faaliyetlerini Baltık bölgesine aktaran Töton Şövalyeleri'nin amacını oluşturur.

Kiev'in Moğollara yenildiği 1240'da, Aleksandr sorumluluğu ele geçirerek Novgorodluları ilerlemekte olan İsveçlilere karşı Neva Nehri kıyılarında zafere götürdü. Bu sırada Töton Şövalyeleri 1239 yılında Rusya'nın kuzeybatı topraklarına sistemli saldırılarına başlamışlardı ve 1241'de de Pskov'u ele geçirdiler. İsveçlileri yenen Aleksandr Nevski yeni istilacılara döndü. Kısa sürede onları geri püskürtüp Pskov'u özgürleştirdi; dahası savaşı düşman topraklarına götürdü. Kritik muhabere 5 Nisan 1242'de Estonya'da Çud ya da Peipus Gölü'nün buzları üzerinde gerçekleşti. Muhabere Rus tarih geleneğinde "buz üzerinde savaş" olarak bilinmeye başlandı ve şarkı ve hikâyelerle kutlandı. Bunların en ünlüsü Prokofiev'in müziği ve Eisenstein'ın parlak filmi *Aleksandr Nevski*'dir. Zırhlı ve ağır silahlı Alman şövalyeler ve onların Finli müttefiklerinden oluşan büyük güç, Rus hatlarına devasa bir şahmerdan gibi çarptı. Hatlar biraz eğildi, ancak Aleksandr Nevski'nin birliklerinin bir kısmıyla kuşatıcı bir hareket yaparak düşmanın kanadına saldırmasına yetecek kadar dayandı; Töton Şövalyeleri tam bir hezimet yaşadı, göl üzerindeki bahar buzunun ayaklarının altında kırılması ise mahvolmalarına yardımcı oldu.

Aleksandr Nevski'nin başarıları önemliydi, ama Novgorod'un batı ve kuzeybatılı düşmanlara karşı verdiği mücadelelerin sadece bir dizisini temsil ediyordu. İki Sovyet uzman 1142 ile 1446 yılları arasında Novgorod'un İsveçlilerle yirmi altı kez, Alman şövalyelerle on bir kez, Litvanyalılarla on dört kez ve Norveçlilerle beş

kez savaştığını hesapladı. O dönemlerde Alman şövalyeler arasında 1237'de birleşen Livonya ve Töton tarikatları da bulunuyordu.

Moğollarla ilişkiler farklı bir yönde ilerledi. Moğol istilası Novgorod'a ulaşamadı, ancak prenslik diğer Rus topraklarıyla birlikte hana boyun eğdi. Aslında büyük savaşçı Aleksandr Nevski Moğollarla işbirliği yapma politikasını kurdu, han tarafından sevilen biri ve 1252'den öldüğü 1263 yılına kadar Rusya'nın yüce prensi oldu. Aleksandr Nevski'nin bu şekilde davranmasının basit ve sağlam bir nedeni vardı: Moğollara karşı koymanın boşuna olduğunu düşünüyordu. Özellikle hana karşı alçakgönüllü boyun eğişi ve sonuç olarak da Novgorod Prensliği ile birlikte bazı diğer Rus topraklarını zarar görmekten koruma becerisi nedeniyle Ortodoks kilisesi Aleksandr Nevski'yi on altıncı yüzyılda azizler listesine aldı.

Apanaj dönemi süresince Novgorod, Rusya'nın en önemli prensliklerinden biri olarak kaldı. Moskova ve Tver arasındaki rekabet ile Moskova ve Litvanya arasındaki mücadelede önemli bir rol oynadı. Moskova, Rus topraklarını "bir araya getirirken" Novgorod'u Moskova yüce prensinin "baba mirasının" ayrılmaz bir parçası ilan etti, Novgorod'un pozisyonu giderek zorlaştı. Novgorodlular şehirlerine Yüce (Rusça *Velikii*) Prens unvanına karşı dengeleyici bir karşı koyuşla Büyük (Velikii) Novgorod demeye başladılar. 1470'lerde Moskova ile çatışma çözüme yaklaştı. Moskovalı III. İvan, Novgorod karşıtı politikasını Novgorod yönetiminin Litvanya grandüklüğü ile ittifak yapıp Ortodoksluğu reddedeceğini iddia ederek haklı çıkardı. Gerçekten de Moskova'nın baskılarına karşı koymak için pek çok Novgorodlu bu tür bir ittifak arayışındaydı, ancak taslak antlaşma dini bağımsızlığı ve Ortodoksluğun korunmasını garanti altına alıyordu. 1471'de III. İvan Novgorod ordusunu yendi ve şehir teslim oldu. Litvanya ile ittifak girişiminde bulunanlar idam edildi. Ama sorunlar çoğu zaman şiddetli bir biçimde devam etti. Daha sonraki bir Moskova açıklamasına göre (*Nikon Kroniki*) Novgorodlular veche meclislerinde, "Onun mirası olarak bahsedilmek istemiyoruz. Bizler Büyük Novgorod'un özgür insanlarıyız," gibi "anlamsız ve ahlaksız şeyler" söylediler. Ama Moskova durdurulamazdı ve tam teslimiyet 1477-78'deki yeni bir saldırının ardından geldi. Moskovalılar bütün muhalefeti şiddetli bir şekilde bastırdı, pek çok kişiyi sürgüne gönderdi ve şehri Moskova devletine kattı.

NOVGOROD: KURUMLARI VE YAŞAM ŞEKLİ

Novgorod etkileyici bir şehirdi. Bağımsızlığı zamanında nüfusu 30.000'den fazlaydı. Daha önceden belirtildiği gibi hem kuzey-güney hem doğu-batı ticaretiyle bağlantısı olan önemli bir ticaret merkeziydi. Aslında bilim insanları on dördün-

cü yüzyılda bütün Rusya ekonomisini canlandırmada özellikle tarım, avcılık ve balıkçılık ürünlerine karşı Avrupa gümüşünün ithalatı aracılığıyla Novgorod'un önemli bir rol oynadığını öne sürerler. Bu önemli ticaretin kalıcı etkilerinden biri on üçüncü yüzyıl sonlarında gümüşten yapılan yeni para birimi olan rublenin kullanıma girmesidir. Diğer Ortaçağ şehirleri gibi Novgorod da kalabalıktan muztariptir, çünkü herkes duvarların içinde ikamet etmek ister. Zengin aileler ve hizmetkârları sağlam bloklarla inşa edilmiş büyük evlerde yaşarken daha fakir olan sakinler ellerine ne geçirirlerse onu kullanırlar. Volkhov esas pazarın bulunduğu ticari kısım ve St. Sophia olarak şehri ikiye böler. St. Sophia kısmında katedral ve şehrin antik kremlini ya da kalesi bulunur. Novgorodlular yangından korunmanın avantajlarının keyfini sürerler, yollar usta bir şekilde ahşapla kaplanmıştır ve ahşap bir su boru sistemi bulunur. Bu sistemin prensipleri Bizans'tan alınmıştır.

Yerel girişim, örgütlenme ve otonomi Novgorod'un farklılaştırıcı özelliklerini oluşturur. Şehirdeki birkaç blok ev bir caddeyi oluşturur, burası seçilmiş yaşlı biri tarafından yönetilen bir birim statüsündedir. Birkaç caddeden *sotnia* yani "yüz" oluşur. Bir araya gelen bu "yüz"ler ise mahalleyi, *kontsy*'yi oluşturur ki bunlardan beş tane vardır. Her bir *konets* geniş kapsamlı bir otonomiye sahiptir; sadece kendi veche'si ve yetkilileriyle kendini yönetmekle kalmaz, aynı zamanda *piatina* topraklarında, yani şehir sınırlarının dışında Novgorod'a bağlı olan büyük alanda da ayrı bir parçaya sahiptir. Konets'lerin piatina toprakları genellikle şehir sınırından itibaren yayılır. Uzak Novgorod arazilerinin piatina topraklarına dahil olmadığı ve şehir tarafından bir bütün olarak yönetildiği eklenmelidir. Ayrıca kontsy otonomisi nedeniyle resmi Novgorod belgelerin onaylanması zaman zaman sekiz kadar mühür gerektirir: beş kontsy'den her biri için bir ve merkezi otorite için üç mühür.

Novgorod bazı bilim insanlarının öne sürdüğü gibi demokratik bir "cumhuriyet" miydi yoksa boyarların, zengin tüccarların ve diğer seçkinlerin hâkim olduğu bir oligarşi miydi? Ya da politikaları kaba kitle demokrasisinden oligarşiye mi dönüştü? Yönetimdeki prens resmi olarak orduya komuta etmesine, adalet ve idarede merkezi bir rol oynamasına rağmen Novgorodlular, özellikle 1136 ayaklanmasından sonra bu hakları bile kısıtladılar, prensin gücüne ve faaliyetlerine gittikçe artan ağırlıkta ve keskinlikte kısıtlamalar getirdiler. Prensler ve şehir arasında yapılan bu tür sözleşmelerden bazılarının kesin koşulları elimizde mevcut olup bunların en eskisi Aleksandr Nevski'nin kardeşi Yaroslav ile 1265 yılında yapılanıdır. Bu tür sözleşmelerin çoğunda olduğu gibi prens, yönetimi sırasında antik Novgorod geleneklerine uyacağına, şehir topraklarının idarecileri olarak sadece Novgorodluları atayacağına, mahkemeye çıkarmadan yetkililerin görevine son vermeyeceğine ve şehri temsil etmek üzere *posadnik*, yani seçilmiş yetkili ya da onun delegesi olmadan mahkeme kurmayacağına söz verir. Karargâhını şehir sınırlarının dışında

kurması gerekir. O ve druzhina'sı Novgorod'da toprak sahibi olamaz ve Almanlarla ticaret yapamaz; ücreti, avlanma ve balık tutma hakları detaylı bir şekilde düzenlenmiştir. Böylece zaman içerisinde Moskova yüce prensi ya da en azından Moskova'nın hükümdar ailesinin bir üyesi Novgorod prensi unvanını alsa da yetkileri oldukça sınırlıydı.

Veche tarafından seçilen posadnik ve *tysiatski* yönetimde görevleri prensle paylaşır ve gerek olduğunda, özellikle posadnik, şehrin çıkarlarını prense karşı korurdu. Posadnik prensin esas iş ortağı ve yardımcısı olarak görev yapar, prensin yokluğunda yönetimin ve ordunun sorumluluğunu üstlenirdi. Tysiatski ya da *chiliarch* görünüşe göre en azında, iki ana fonksiyona sahiptir: Şehir alayına ya da bin kişilik birliğe –ismi buradan gelmektedir– kumanda eder ve ticari anlaşmazlıkları çözerdi. Bazen Novgorod'un sıradan halkının temsilcisi olarak görülürdü. Novgorod başpiskoposundan da bahsetmek gerekir. Prenslikteki en üst dini fonksiyonları yerine getirmeye ek olarak Seçkinler Konseyi'ne başkanlık yapmak, dünyevi konularda yetkililere danışmanlık yapmak, karşı fraksiyonlar arasında uzlaşma sağlamak ve bazen yurtdışında bulunan Novgorod elçiliklerinin başında bulunmak gibi siyasi işlerde de önde gelen bir rol üstlenmişti.

Görüleceği gibi Novgorod veche'sinin ya da şehir meclisinin gücü oldukça çoktu. Prensleri davet eder ya da gönderir, posadnik ve tysiatski'yi seçer, pozisyon için üç aday seçerek başpiskoposu belirlerdi. Savaş ve barış konularında karar verir, orduyu harekete geçirir, vergileri yükseltir ve genel olarak Novgorod'un en üst otoritesi olarak hareket ederdi. Kendisine kalıcı bir yüksek mahkeme bağlıydı. Veche bir prens, bir yetkili, halk ve hatta tek bir kişi tarafından da veche çanının çalınmasıyla toplantıya çağrılabilirdi. Bu nedenle 1478'de Moskovalılar tarafından çanın kaldırılması Novgorod'un bağımsızlığının ve özgün yasasının sonunu simgelemiştir.

Veche'nin gücü pek çok bilim insanının –ve sonraki yüzyıllarda mutlakiyet karşıtı nostaljik Rusların– Novgorod'u demokratik bir cumhuriyet olarak tarif etmelerine neden olmuştur; şehrin özgür insanlarından oluşan veche'yi kilit sorunlara kolektif bir şekilde karar veren bir oluşum olarak gören bir bakıştır bu. Buna karşın bölge tarihinin bugün belki en önde gelen uzmanlarından biri olan tarihçi V. L. Ianin, veche'de ve şehrin resmi memuriyetlerinde seçkinlerin hâkimiyetine vurgu yaparak Novgorod'a "boyar cumhuriyeti" der. Gerçekten de araştırmalar veche'nin oy hakkına sahip üyelerinin çoğunlukla boyarlarla ve kent içinde büyük toprak sahipleriyle sınırlı olduğunu göstermektedir. Ama Ianin bile bütün kent halkının –St. Nikolay Katedrali yakınında açık havada toplanan– veche meclisine erişebileceğini ve tartışmaları ve kararları yüksek sesli onaylama ya da karşı çıkmayla etkileyebileceğini (ya da etkilenebileceğini) kabul eder. Hikâyeyi daha da karmaşıklaştıran ise veche'nin, doğrudan demokrasi ve kararlarda oybirliği uygulamalarının teşvik

ettiği karşıt grup kavgaları nedeniyle sık sık çıkmaza sürüklendiğidir. Novgorodlular bağımsız ve kendi kendilerine yeten ve kendi işlerine bakan bir halk olarak saygı kazanmışlardır. Yine de başpiskopos umutsuz bir çabayla bir tür düzen sağlama amacıyla ağırbaşlı bir şekilde veche'ye katılır. Efsaneye göre Novgorodluların Hıristiyanlığı kabulünden sonra heykeli nehre atılan pagan tanrı Perun, kısa bir süreliğine yeniden görünüp şehir halkına bir değnek bırakmıştır; o zamandan beri halk birbirini bu değnekle dövmektedir. Bağımsızlıklarına yönelik Moskova'nın artan meydan okuyuşu, boyarların ve diğer seçkinlerin artan zenginliği ve yaygın düzensizlik, göreceğimiz gibi, Novgorod siyasetinin neden oligarşik bir yöne doğru hızlanarak ilerlediğini açıklayabilir.

Seçkinler Konseyi de Novgorod siyasetinde öne çıkar; bunun nedeni veche'nin günlük çalışmaları etkin bir şekilde yürütememesidir; ayrıca ve daha da önemlisi, bu prensliğin zenginlik ve gücünün gerçek paylaşımının bir yansımasıdır. Başpiskoposun başkanlık ettiği konsey dikkate değer sayıda etkili boyar, oldukça fazla sayıda eski ve mevcut posadnik ve tysiatski ve kontsy'lerin ve "yüz"lerin başkanlarını içeriyordu. Konsey veche tarafından tartışılan ya da çıkarılan yasal önlemleri hazırlıyor ve çoğu zaman, Novgorod siyasetinin rotasını kontrol edebiliyordu. Prensliğin zengin, tabiri caizse aristokrat unsurunu etkili bir şekilde temsil ediyordu.

Novgorod'un yargı sisteminden de bahsetmek gerekir. Olağanüstü bir özen, örgütlenme ve karmaşıklık, üst düzey hukuki ve insani standartlar gösteriyordu. Prens, posadnik, tysiatski ve başpiskopos kendi özel mahkemelerine sahiplerdi. Posadnik'in başkanlık ettiği yüksek mahkemede jüri (*dokladchiki*) sistemi çalışıyordu; on kişiden oluşan jüride beş kontsy'nin her birinden gelen bir boyar ve bir kentli bulunuyordu. Novgorod yargısı aynı zamanda sıklıkla uzlaştırmaya başvuruyordu: Mücadele eden kişilerden ikişer aracı seçmeleri isteniyordu ve bu dört kişi anlaşmaya varamayınca dava görülüyordu. Mahkemede haçın ciddiyetle öpülmesinin ardından başlayan "Yargısal Mücadele"* belirsiz davalarda doğru karara varmak için kullanılıyordu. Kadınlar arasında da bu tür mücadele örnekleri olduğu görülüyor. Novgorod cezaları tipik olarak hafifti. Ölüm cezası tamamen yok denemese de esasen para cezası, özellikle ciddi durumlarda ise malların elden gitmesiyle birlikte sürgünden oluşuyordu ve ceza alanın mal varlığı halk tarafından istendiği gibi yağmalanıyordu. Dönemin genel uygulamasına karşın işkencenin Novgorod yargı sürecinde neredeyse hiç yeri yoktu. Kanıtların çoğunluğu insan hayatına saygıyı Novgorod'un bir özelliği olarak gösteriyor: *Novgorod Kroniği* zaman zaman birkaç kişinin ölümünden bahsederken büyük katliama atıfta bulunur.

* Tanık ya da itiraf olmadığı durumlarda iki tarafın anlaşmazlığı çözmesi için kavga etmesi ve kazanan tarafın haklı ilan edilmesi. (çev.)

Novgorod büyük bir ticaret devleti olarak öne çıkar. Novgorod dış pazarlara ihraç etmek amacıyla Kuzey Rus ormanlarının muazzam zenginliğinden, özellikle kürk, balmumu ve bal zenginliğinden faydalandı; daha önce de bahsedildiği gibi çeşitli yönlere giden ticaret yollarındaki pozisyonu sayesinde de bir aracı gibi çalıştı. Sanayi ürünleri, bazı metaller, ringa, şarap ve bira gibi ürünler tipik ithal mallarıydı. Novgorod en kapsamlı olarak Gotland adası ve Baltık kıyısındaki diğer limanlarla ticaret yaptı, ancak ticaret ürünleri İngiltere, Felemenk ve diğer uzak topraklara da ulaştı. Pek çok tüccar, özellikle Gotland ve Almanya'dan gelen tüccarlar Novgorod'a gelerek kendilerine sağlanan otonomi ve ayrıcalıklı pozisyonun keyfini çıkardılar. Ancak Novgorodluların da uzun zaman aktif ticaret içinde yer almaları bazı bilim insanlarının kavrayamadığı bir noktadır. Yabancı topraklara giden Novgorodlular karşılıklılık antlaşmalarını temel alarak dışarıda Novgorod ticaret toplulukları kurdular. Gotland adasında bulunan iki Rus kilisesi ve bazı diğer kanıtlar bunu onaylar. Kuzey Avrupa şehirlerinin Hansa ticaret birliğinin başlaması ve Novgorodluların oldukça basit teknelerinden çok daha üstün özel ticaret gemilerinin gelişmesiyle birlikte Novgorod'un ticaretteki rolü on üçüncü yüzyılın ikinci yarısından itibaren aşamalı olarak tamamen pasifleşti.

Tüccarlar, özellikle dış ticaretle uğraşan zengin tüccarlar Novgorod'un en önemli unsurlarından birini oluştururken Sovyet araştırmaları toprak sahibi zenginlere ve bu iki üst sınıf grup arasındaki bağlantılara vurgu yapar. Her halükarda Novgorod'da sosyal ayrışma zaman içerisinde artarak siyasi husumete neden oldu. Bu durum İtalyan şehirlerindeki zengin ile yoksul, *populo grosso* ve *populo minuto* arasındaki çatışmayı anımsatır. Özellikle Moskova'nın gücü on dördüncü ve on beşinci yüzyılda artar ve Novgorod'un bağımsızlığını tehdit ederken, boyarlar önemli pozisyonları kontrol eden birkaç güçlü aile ile birlikte güçlerini birleştirdiler. Boyar güç konsolidasyonu artmakta olan yaygın hoşnutsuzluğa bir yanıttı; buna 1418 boyar ayaklanması dahildir. Bu sosyal gerilimler, on beşinci yüzyıl ortalarından itibaren "adaletsiz boyarlar"dan bahseden kronik girişlerinde de yankılanmıştır. En önemlisi bu tutumlar boyarların Moskova'ya karşı koyma çabalarında yaygın destek elde etmelerinde kaçınılmaz sonuçlara neden olabilirdi.

Novgorod içinde sosyal tansiyonun arttığı dönemlerde şehir, büyüyen topraklarını bir arada tutmakta da zorlanıyordu. Geniş Novgorod toprakları piatina bölgesi ve daha uzakta, kuzey ve doğudaki seyrek nüfuslu yarı-koloni olan topraklar olarak kabaca iki gruba ayrılıyordu. Novgorod siyasi uygulamasına uygun olarak, piatina şehirleri ve çevrelerindeki kırsal alan idari özerkliğe sahipti, ancak buradaki posadniki ve tysiatskie seçilmiyor, Novgorod tarafından atanıyordu. Zamanla özerklik, özellikle on ikinci yüzyılın sonlarında bağımsızlaşan Viatka ve on dördüncü yüzyılın ortasında bağımsızlaşan Pskov ile arttı. Buna ek olarak, daha önce

de bahsedildiği gibi Novgorod, güvenliği ve topraklarındaki sadakati koruyabilmek için güçlü ve başarılı Moskovitli yöneticiler tarafından ustalıkla temsil edilen kuzeydoğudaki prenslere karşı sürekli mücadele etmek zorundaydı.

Moskova en sonunda Novgorod'u yok etti. Veche yasaklandı, posadnik seçimi kaldırıldı ve veche çanı Moskova'ya götürüldü. Çatışmaların sonucu aslında Novgorod'un büyüyen boyutlarına rağmen esasen bir şehir devleti olmaktan çıkamaması nedeniyle bir anlamda önceden belirlenmişti. Oldukça özel ve bağımsız çıkarlarına bağlı kalan Novgorod, apanaj döneminde zenginliği ve gücüyle öne çıktı ve komşuları arasındaki rekabeti kullanarak büyüdü. Dahası, prensini kontrol ederek yeni apanajlara bölünmekten kurtuldu. Ama Rus topraklarını bir araya getirme konusunda Moskova ile yarışamadı. Sosyal çatışma da bu sonun gelmesine katkıda bulundu. Novgorod 1478'de Moskova prensinin eline düştüğünde, görünüşe göre boyarlar, kendi oligarşik hükümetleri yerine açıkça III. İvan'ı tercih eden sıradan halk arasında şehri savunacak kimseyi bulamadılar.

Novgorod kültürü de etkileyici bir şekilde gelişti. Şehir Moğol yıkımından kaçabilmek gibi bir şansa sahip oldu. Diğer apanaj prensliklerinin tersine Kievan kültürel geleneğini büyük çapta sürdürecek yeterli zenginliğe de sahipti ve Batı'yla zengin ilişkilerinden yararlandı. Apanaj döneminde Rus kültürü daha sonraki bölümde tartışılacak, ancak burada, Novgorod'un kilise mimarisi ve ikon boyama ile canlı ve çeşitli olan edebiyatta ünlü olduğundan da bahsetmek gerekir.

Özellikle önemli olan kanıt, Novgorod ve çevresindeki yaygın okuma yazma seviyesidir. Uzun zamandır nüfusunun, hatta seçkinlerinin bile cahil oldukları varsayılıyordu. Bu zan en azından Novgorod için Sovyet arkeologlar tarafından huş ağacı kabuğuna yazılmış yüzlerce belgenin keşfedilmesiyle kökünden revize edildi. Devam eden arkeoloji çalışmaları şimdi on birinci yüzyıldan on beşinci yüzyıla kadar tarihlenen binlerce metin açığa çıkardı ki daha pek çoğu gömülü halde duruyor. Baş döndürücü miktarda metin ise Novgorod'dan geliyor. Genellikle kısa, ciddi mesajlardan oluşan bu belgeler, okuma yazmanın boyarlardan esnafa, hizmetkârlara ve hatta kadınlara uzandığını açığa çıkarıyor. Diğer şehirlerde nadirken burada sayıca fazla olmaları, Novgorod'un özgün siyasi ve sosyal düzeninin yüksek bir kültür seviyesi gerektirdiğini öne sürüyor. Novgorod edebiyatı şehrin Moses ve Basil gibi başpiskoposlarının yazılarını, seyahatnameleri, özellikle kutsal topraklara yapılan ziyaretlerin hikâyelerini ve özel byliny döngüsü dahil sözlü gelenekle birlikte son derece kullanışlı olan kronikleri kapsıyor. Novgorod kökenli resimli 1056–57 tarihli *Ostromirovo İncili* uzun zaman boyunca yaşayan en eski Rusça, yani kilise Slavcası metin olarak düşünüldü, ancak 2000 yılında onun yerini, on birinci yüzyılın ilk çeyreği olarak tarihlenen ve yine Novgorod'da bulunan 67, 75 ve 76. mezmurların bulunduğu balmumu tabletler aldı. Gerçekten de pek çok du-

rumda olduğu gibi Novgorod kültürü, şehrin siyasi çöküşünden sonra da yaşadı ve Moskova ile Rusya'nın genelinde dikkate değer bir etkiye sahip oldu.

Uzmanlar Novgorod kültürünün bazı özelliklerinin şehir devletin özgün doğa ve tarihini yansıttığından bahseder. *Novgorod Kroniği* ve diğer Novgorod yazıları şehre, sokaklarına, binalarına ve ilişkilerine karşı güçlü ve sürekli bir bağlılığı ifade eder. Dahası Novgorod edebiyatının genel tonu, dini konularda bile çarpıcı derecede gerçekçi, pragmatik ve ciddi olarak tarif edilmiştir. Örneğin Başpiskopos Basil diğerlerinin yanı sıra şu savları cennetin ahirette ya da hayalde değil dünyada bulunduğunu kanıtlamak için ileri sürmüştür: Basil hevesli bir şekilde cennetten dört karasal nehrin aktığını tarif eder, bunlardan biri Nil'dir; St. Efrosimius cenneti ziyaret etmiş ve başrahibine üç elma getirmiştir, buna karşın St. Agapius oraya biraz ekmek götürmüştür; iki Novgorod teknesi uzak denizlere seyahat ederken cennet dağına ulaşmıştır. Gerçekçilik ve uygulanabilirlik ile birlikte giden enerji ve koşuşturma, örneğin sürekli inşaat işi ortaya çıkarır. Bağımsızlığının son iki yüzyılında şehirde yaklaşık 200 taş kilise inşa edilmiştir. Ziyaretçiler Novgorodluları, kadınları erkekleriyle eşit olan ve şehir işlerinde de göze çarpan, son derece canlı ve aktif insanlar olarak tarif ederlerdi.

Novgorod edebiyatının kahramanları da şehirdeki hayatı yansıtırdı. Novgorod byliny döngüsünün başkahramanı, olağanüstü işadamı ve seyyah olan tüccar Sadko ile komşularına karşı yaptığı kanlı baskınların sadece annesi tarafından kontrol edilebildiği, durdurulamaz ve sorumsuz genç dev Vasili Buslaev'i içerir. Buslaev'in ölümü, davranışını çok güzel bir şekilde sergiler: Kendisine bir kafatası tarafından bir yöne doğru atlayıp hayatta kalmak ya da diğer tarafa atlayıp yok olmak seçeneği sunulduğunda o ikinciyi seçer ve kafasını kırar. Buslaev, şehirlerini hem Ruslar hem Fince konuşan kavimler hem de diğer kavimler tarafından iskân edilen geniş topraklara yayan Novgorod'un özgür maceraperestlerinin gerçek temsilcisi olarak aktarılır.

Kendi başına bile olağanüstü olan Novgorod tarihi, Kiev'in düşüşünden sonra Kievan Rus'un topraklarının başka bir evrimi olarak da ilgi çeker. Novgorod'un özgün niteliklerine vurgu yapmak olağan olsa da bu niteliklerin doğrudan Kievan –ve bir noktaya kadar Kievan öncesi– döneminden geldiğini ve bazı bariz Kievan özelliklerini temsil ettiğini fark etmek önemlidir. Novgorod'un kent hayatı ve kültürü, orta sınıfın önemli konumu, ticareti ve dış dünya ile yakın ilişkileri Novgorod'u Kievan tarihinin ana akımına bağlar. Elbette veche'nin de Kievan hayatında ve siyasetinde önemli bir yeri vardı. Novgorodlular otoritesini ve fonksiyonlarını vurgulayarak Kievan Rus'un siyasi sentezinin bir unsurunu geliştirdiler: Daha sonra göreceğimiz, ülkenin diğer kısımlarında daha verimli topraklar bulan otokrat ve aristokrat unsurlar pahasına demokratik bir unsur.

PSKOV

Novgorod'un özelliği olan demokratik siyasi evrim, başka birkaç yerde ve özellikle diğer bir Kuzeydoğu Rusya şehri olan Pskov'da meydana geldi. Uzun zaman Novgorod'a tabi olan bu en uzaktaki Rus karakolu, 1348'de 250 mile 75 millik bir toprakta küçük bir bağımsız prenslik haline geldi. Pskov, gücü Novgorod prensinden daha da kısıtlı olan bir prense ve önem konusunda kendinden büyük olan şehrin veche'sini geçen bir veche'ye sahipti. Pskov veche'si diğer fonksiyonlarına ek olarak özellikle ciddi suçlar konusunda bir mahkeme görevi görüyordu. Şehrin iki seçilmiş posadnik'i ile kontsy yaşlıları vardı, ama tysiatski yoktu ve Novgorod'daki gibi sokak ve kontsy'lere bölünmüştü. Pskov'da da yaşlılar konseyi bulunuyordu.

Novgorod'dan çok daha küçük olan Pskov, daha az sosyal ayrışma ve sosyal gerilim yaşadı. Genel olarak "büyük ağabeyine" göre iç yaşantısında daha yoğunlaşmış, demokratik ve barışçı olarak tarif edilirdi. Diğer yandan bu "küçük kardeş" –bir yerde Pskov'a Novgorod tarafından verilen bir unvan–, Novgorod'un bir özelliği olan üstün kent hayatı ve kültürün gelişimine tam olarak katıldı. Aslında Pskovlu mimarlar daha çok tanındı ve Pskov veche'si tarafından yayınlanan kanun da, ünlü 1397 *Sudebnik*'i –daha önce Moğollarla Rusları karşılaştırırken bahsedilmişti–, 1467 tarihine kadar süren ekleriyle birlikte son derece gelişmiş, Rus Ortaçağ hukukunun en etkili ansiklopedisi oldu.

Pskov'un Moskova ile ilişkileri Novgorod'unkilerden farklıydı. Hiçbir zaman Moskovalı devletin rakibi olmayan Pskov tam tersine batıdan gelen saldırılara karşı sürekli Moskova'nın yardımına muhtaçtı, ancak Pskov aynı zamanda Hansa Birliği ile ilişkiler dahil Batı ile aktif bir ticaret bağına da sahipti. Böylece Pskov doğal olarak Moskova'nın etkisi altına girdi. Ancak Moskovalı devlet 1511 yılında Pskov'u tamamen yuttuğunda, sürgünlerin acısını çeken şehir, özel kurumlarını, bütün bağımsızlığını ve Moskova vergilerinin ve mevzuatlarının karşısında ticari ve orta sınıf hayatını kaybetti.

Parlaklığına ve pek çok başarısına rağmen Novgorod ve Pskov'un tarihi gelişimi, uzun dönemde sonuçsuz kaldı.

10. Bölüm

GÜNEYBATI VE KUZEYDOĞU

> "On ikinci yüzyılın sonunda artık Rus topraklarında etkili bir birlik bulunmuyordu; tersine birkaç önemli merkeze sahipti ki bu merkezlerin evrimleri bir noktaya kadar farklı yönler izleyip değişik görünümler üstlendiler."
>
> VENEDİKT MİAKOTİN

Novgorod tarihi Kievan temasının önemli bir varyasyonunu temsil ederken Güneybatı ve Kuzeydoğu Rus topraklarının evrimi bu temanın iki ayrı çeşidini daha sağlar. Novgorod'da olduğu gibi bu alanlar da Kievan Rus'un bölümlerini oluşturuyordu ve yaşantısına ve kültürüne bütünüyle katılıyordu. Aslında güneybatı, Kievan dönemi Ruslarıyla Doğu ve Orta Avrupa sakinleri arasında yakın bağlantılar kurma konusunda özellikle önemli bir role sahipti; kuzeydoğu ise zamanla Rus devletinin siyasi ve ekonomik merkezi olarak Kiev'in yerini aldı ve daha önce bahsettiğimiz parlak mimari okuluyla kültürüne önemli katkılarda bulundu. Kievan devletinin çöküşü ve birliğin bozulmasıyla birlikte iki bölge farklı yollara gitti. Novgorod'un gelişmesi gibi bu bölgelerin bağımsız evrimleri, çarpıcı şekilde farklı ama özünde birbirine bağlı toplumlar üretmek için Kievan mirasının bazı unsurlarını vurgularken diğerlerini küçülttü.

GÜNEYBATI

Kiev bölgesinin batı ve güneybatısındaki topraklar Volinya ve Galiçya olarak ikiye bölünmüştür. Daha uzun olan topraklar, Volinya, Kiev'in batısında Karpatlar'ın eteklerinden Belarusya içlerine kadar geniş bir kuşak halinde yayılır. Karpatlar'ın kuzey bayırlarında bulunan daha küçük Galiçya, Prut ve Dinyester gibi nehirlerle sulanır, Macaristan ve Polonya ile sınır paylaşır ve Kievan devletinin en güneybatıdaki ucunu temsil eder. Kievan döneminde güneybatı, uluslararası ticareti, diğerlerinin yanı sıra Vladimir-in-Volynia ve Galich gibi şehirleri ve genel olarak dönemin yaşam tarzına ve kültürüne katılımıyla ilgi çekiyordu. Vladimir-in-Volynia hatırlanacağı gibi prensliğin merkezi olarak üst sıradaydı, ancak bütün bölge devletin en

arzu edilen yerleri olarak düşünülüyordu. Volinya ve Galiçya'nın kültürü, Kievan kültürünün tamamlayıcı bir parçasını oluşturuyordu, ama özellikle güçlü Batılı etkiler de yaşamıştı. Gerçekten de bazı tarihçiler bir zamanlar Kievan Rus'un bir parçası olmasına rağmen bu bölgenin "Rus" olarak adlandırılıp adlandırılmayacağını sorgularlar; ayırt edici yerel özelliklerle, daha önce de belirtildiği gibi Ortaçağı yazarken "Rus" teriminin belirsizliğiyle ilgili tartışmalarla, Batı etkisinin gücüyle bölgenin sonunda bölünüp Polonya, Macaristan ve daha sonra da Ukrayna'yla birleşmesiyle şekillenmiş bir sorudur bu.

Kiev düşerken güneybatı ve birkaç bölge daha önem kazandı. On ikinci yüzyılın ikinci yarısında Galiçya en becerikli ve ünlü yöneticilerden birine sahip oldu; anlaşılması güç lakabı bazı tarihçiler tarafından "sekiz akıllı" anlamında kabul edilen ve bilgeliğini göstermek için kullanılan Prens Yaroslav Osmomysl'in gücüne *Igor'un Seferi Destanı*'nda büyük bir saygı gösterilmektedir. Yaroslav Osmomysl'in 1187'de ölümünden sonra Macaristan Kralı Andrew, prensliğe hâkim olmak için başarısız bir çaba harcadı ve ardından Yaroslav'ın oğlu Vladimir 1197'deki ölümüne kadar prensliği yönetti. Vladimir'den sonra Galiçya, iki güneybatı toprağını birleştiren ve etkisini Kiev'e kadar uzatan Volinyalı Roman gibi güçlü ve ünlü bir

prense sahip oldu. Roman Macarlara, Polonyalılara, Litvanyalılara ve Polovtsianlara karşı başarılı askeri seferler yürüttü. Bizans onunla ittifak kurmak istedi, Papa III. Innocent'ın sunduğu tacı ise reddetti. Canlı diliyle dikkat çeken, edebi öneme sahip bir çalışma olan Galiçya ve Volinya kroniği, Roman'ı şu şekilde resmeder: "Paganlara karşı bir aslan gibi atıldı, bir vaşak gibi hiddetlendi, bir timsah gibi yıkım getirdi ve toprağı bir kartal gibi süpürdü; bir yaban öküzü kadar cesurdu." Roman 1205 yılında Polonyalıların kurduğu bir tuzakta öldü, geride büyüğü dört yaşındaki Daniel olan iki küçük erkek çocuk bıraktı.

Roman'ın ölümünden sonra Galiçya, birbiri ardına gelen yöneticiler, içsavaş ve Macaristan ve Polonya'nın müdahaleleriyle damgalanan son derece sorunlu bir dönem yaşadı. Buna karşın Volinya daha şanslı bir tarihe sahipti ve 1121'den 1264'e kadar Roman'ın yetenekli oğlu Daniel tarafından yönetildi. Volinya'da birkaç yıl süren kesin zaferinin ardından Daniel Galiçya'ya döndü ve Galiçya'yı 1238 yılı civarında kardeşiyle beraber hâkimiyeti altına aldı. Daniel aynı zamanda, doğu-batı ticaret merkezi olarak bir yere kadar Kiev'in yerini alan Lviv (Lvov) gibi şehirlerin kurucusu, bilim ve sanat hamisi ve genel olarak Rusya'nın güneybatısının mimarı ve yöneticisi olarak ün kazanmıştır. Hükümranlığı bir anlamda Rusya ile Batı arasındaki *yakınlaşmanın* doruğuna şahit oldu. Daniel 1253'te Papa'nın verdiği krallık tacını kabul etti –Rus tarihinde tek örnektir bu– ve oğlu Roman, Avusturya hükümdar ailesinden biriyle evlendi. Ancak Daniel'in çalışmaları Moğol istilasından yıkıcı bir darbe aldı. Moğollar Galiçya ve Volinya ile birlikte Rusya'nın güneybatısını yerle bir ettiler. Onlar da diğer pek çok yerdeki yurttaşlarıyla birlikte Han'a boyun eğmek zorunda kaldılar.

Daniel'in 1264'teki ölümü ile Moğollarla daha da fazla sorun yaşayan oğlu ve halefi Leo'nun 1301'deki ölümünden sonra Volinya ve Galiçya düşüşe geçti. Düşüş dönemi neredeyse bir yüzyıldan fazla sürdü ve sonunda komşu devletler tarafından yutuldular. Volinya kademeli bir şekilde Litvanya devletinin bir parçası haline geldi ki bu konu daha sonraki bir bölümde tartışılacak. Galiçya, Polonya'nın 1387'deki nihai başarısına kadar aralıklarla Polonya ve Macaristan hâkimiyeti altına girdi. Galiçya'nın Polonya ile ittifakı, Katolikliğin ve Polonya'nın kültürel ve sosyal etkisinin Güneybatı Rusya prensliğine, en azından üst sınıfa yayılmasına büyük katkıda bulundu.

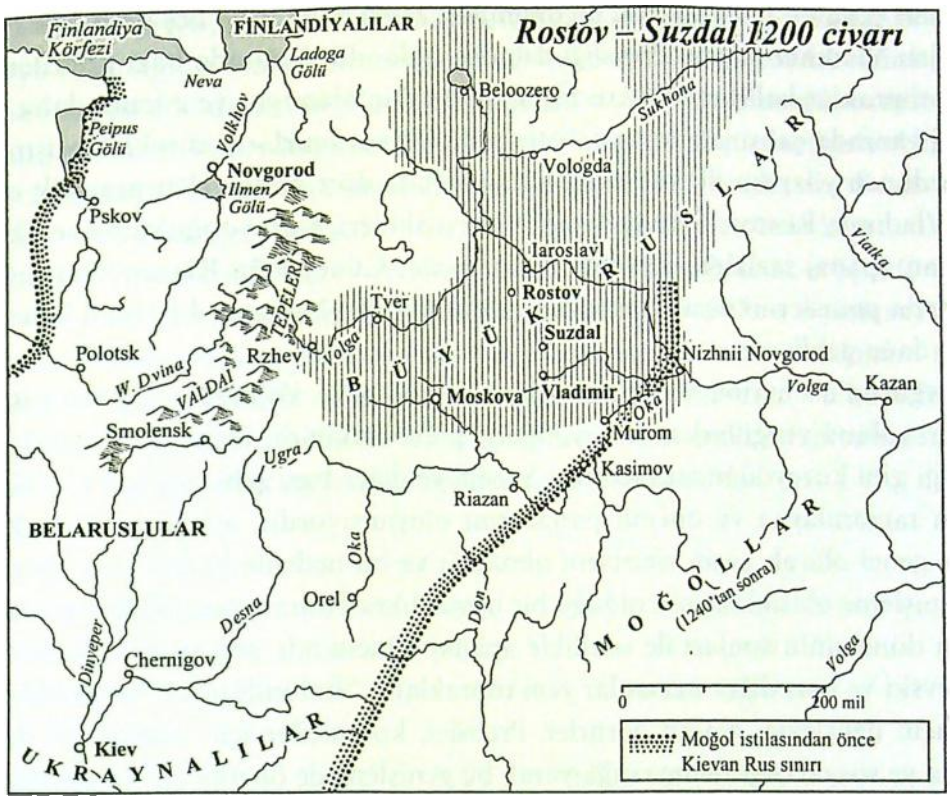
Volinya ve Galiçya'nın iç gelişimi, boyarların olağandışı büyüme ve gücünü yansıtır. Verimli topraklara ve zengin şehirlere yerleşmiş olan güneybatının toprak sahipleri, bir prens davet etme ya da kurtulma hakkını kendi üzerlerine almışlardı. Yine bu toprak sahipleri sayısız siyasi mücadele ve entrikada lider rol oynadılar. En olağandışı gelişme, boyarlardan birinin, bir Vladislav'ın, 1210 yılında kısa bir süre Galiçya tahtını işgal etmesidir. Bu, antik Rus tarihinde prens ailesinden başka

birinin prenslik tahtında oturduğu tek olaydır. Mihail Vladimirski-Budanov ve diğer uzmanlar, Galiçyalı boyarların prensi önemsemeyerek prensliğin bazı kısımlarını doğrudan yönetmeleri ve 1226'da Prens Mstislav ile anlaşmazlıkları sırasında hepsinin birden prenslikten çekilmeleri gibi olağandışı faaliyetlerini belirtmişlerdir. Boyarların otoritesinin aksine Galiçya ve Volinya'daki prenslik otoritesi daha gecikmiş, daha yüzeysel ve oldukça sınırlı bir olguyu temsil eder. Sadece Yaroslav Osmomysl gibi olağandışı güce sahip yöneticiler boyarları kontrol edebilirdi. Siyasette gerçekten bir rolleri olmasına ve en azından ara sıra boyarlara karşı prensleri desteklemesine rağmen Galiçya ve Volinya veche'si de boyarların güçlerini devamlı bir şekilde frenleyemiyordu. Güneybatı Rusya'da boyarların yükselişinin pek çok yönden komşu Polonya ve Macaristan'daki toprak sahibi sınıfın gelişmesini andırdığı belirtilmelidir.

KUZEYDOĞU

Güneybatı gibi kuzeydoğu da Kievan devletinin tamamlayıcı bir parçasını oluşturuyordu. Önde gelen şehirleri Rostov, Suzdal ve diğerleri Rusya'nın en eskileri arasındaydı. Vladimir Monomakh'dan gelen prensleri on ikinci yüzyıl Kievan siyasetine aktif bir şekilde katılmışlardı. Aslında daha önce gördüğümüz gibi Kiev ve Kievan bölgesi düşerken devletin siyasi merkezi kuzeydoğuya, Avrupa Rusya'sının orta ve doğu kısımlarında geniş toprakları kaplayan Vladimir-Suzdal Prensliğine kaydı. Kiev'i 1169'da talan eden ve yüce prenslik makamını kazanınca tahtı en sevdiği şehir olan kuzeydoğudaki Vladimir'e nakleden, bu prensliğin hükümdarı Andrey Bogoliubski idi. Babası, ilk bağımsız Suzdal prensi ve Vladimir Monomakh'ın oğlu ünlü Yuri Dolgorukiy, Uzun Kollu George, yüce prensliği zaten kazanmış, ancak Kiev'de bırakmıştı; Andrey ile birlikte kesin olarak kuzeydoğuya kaydı. Andrey Bogoliubski 1174 yılında bir komploya kurban gitmesine rağmen prensliğini büyütmekteki ve Suzdal prenslerinin kendi topraklarıyla Rusya'da otoritelerini vurgulamaktaki başarısı mevcut kaldı. Çalışmaları 1176 yılında kardeşi Vsevolod (bu isme sahip üçüncü Rus yüce prensi olduğu için III. Vsevolod ya da geniş bir aileye sahip olduğu için Geniş Yuva Vsevolod olarak da bilinir) tarafından sürdürüldü. Vsevolod 1212 yılındaki ölümüne kadar hükümdarlığını sürdürerek, muhalefeti bastırmak ve toprağı daha iyi yönetmek için şehirler, kaleler ve kiliseler inşa etmeye devam etti. Aynı zamanda yüce prens olarak otoritesini bütün Rusya'da hissettirdi.

Moğol istilasının Rusya'nın kuzeydoğusuna sarsıcı bir darbe indirdiği hatırlanacaktır. O dönemde yüce prens olan Yuri, III. Vsevolod'un oğlu savaşta öldü, Rus orduları ezildi ve her yer resmen harabeye döndü. Ancak Altın Orda'nın Rusya'da hâkimiyetini kurmasının ardından kuzeydoğu prensliklerinin bazı avantajları oldu.

Güneyin steplerinin tersine Moğollar tarafından doğrudan işgal edilen bölgenin dışındaydılar; buraları yeniden inşa edilip geliştiribelirdi. İşgalcilerden belli bir uzaklıkta olmanın onlara, sadece Kievan güneyine karşı değil aynı zamanda kuzeydoğunun evrimine paralel bir şekilde evrimleşen, ancak Moğol baskısını daha çok hisseden güneydoğudaki Riazan Prensliğine karşı da bir avantaj sağladığı eklenebilir. Dahası yüce prenslik tahtı Vladimir Monomakh'ın soyundan gelenlerle birlikte kuzeydoğuda kaldı. Daha kesin söylemek gerekirse, önceden de bahsedildiği gibi, Moğollarla ilişkileri dengelemeyi başaran Aleksandr Nevski'nin 1263'te ölümünden sonra yüce prenslik makamı sırasıyla kardeşleri Tverli Yaroslav ve Kostromalı Vasili'ye ve oğulları Dmitri ve Andrei'ye geçti. Andrei'nin 1304'teki ölümünün ardından Tverli Mihaili, Yaroslav'ın oğlu ve Aleksandr Nevski'nin yeğeni, 1319'da Altın Orda sarayında Moğollar tarafından öldürülene kadar bölgeyi yüce prens olarak yönetti. Mihail'in ardından yüce prenslik makamını üstlenmek üzere Moskova'nın ilk prensi olan rakibi ve Aleksandr Nevski'nin torunu Yuri ya da George geldi.

Ancak yüce prenslik pozisyonu kuzeydoğudaki yeri ve karmaşık Kievan veraset uygulamalarıyla Rus birliğinin sembolü olmaya devam ederken diğer yönlerden bölünme hâkimdi. Prensler topraklarını oğulları arasında bölmeye devam ettikçe

apanajlar çoğaldı. III. Vsevolod'un ölümüyle, zaten daha önce beş prensliğe bölünmüş olan Vladimir-Suzdal Prensliği daha da bölündü. Sonunda bazı prenslere çok küçük topraklar kalırken bazıları hiçbir şeye sahip olamıyor ve ailenin daha şanslı üyeleri yanında çalışmak zorunda kalıyordu. Siyasi sınırların sürekli değişmesiyle on dördüncü yüzyılın ilk yarısında kuzeydoğuda dört önde gelen prenslik ortaya çıktı: Vladimir, Rostov, Tver ve Moskova Prenslikleri. Kuzeydoğu'nun özelliklerinden olan apanaj fazlalığı, batıdaki topraklarda, Güneydoğu Riazan Prensliği'nde ve aslında prenslerini nasıl kontrol edeceklerini bilen Novgorod haricinde her yerde meydana geldi.

Novgorod'un evrimi veche'nin rolünü, Galiçya ve Volinya'nın evrimi ise boyarların rolünü vurgularken kuzeydoğuda prens hâkimdi. Daha önceden de bahsedildiği gibi kuzeydoğudaki Rostov, Suzdal ve diğer bazı şehir ve bölgeler Kievan Rus'un tamamlayıcı ve önemli parçalarını oluşturuyordu, ancak güneydoğunun tersine genel olarak kesin sınırların olmadığı ve bu nedenle kuzey ve doğuya büyük genişleme olasılıklarının olduğu bir ormanlıkta bulunuyorlardı. Bu genişleme, Kievan döneminin sonları ile özellikle apanaj döneminde gerçekleşti. S. Soloviev, Klyuçevski ve bazı diğer uzmanlar yeni toprakların "kolonileşmesi"ni sonraki Rus tarihi için belirleyici olarak görürler. Prensler, koloniciler için ekonomik destek, koruma ve sosyal örgütlenme sağlayarak bu genişlemede önemli rol oynamışlardır. Yeni öncü toplumlarda, prenslik otoritesine meydan okuyacak çıkar grubu ya da yerleşik kurum doğasına sahip çok az şey vardı. Andrei Bogoliubski'nin, başkenti antik Suzdal'dan yeni şehir Vladimir'e çoktan taşıdığı ve önde gelen siyasi muhaliflerinin, sahip olduğu toprakların daha eski bölümlerindeki boyarlar olduğunu belirtmek gerekir. Moğol istilası ve dönemin diğer savaş ve felaketleri, prenslik otoritesinin büyümesine katkıda bulundu, çünkü yerleşik ekonomik ve sosyal düzen parçalanmıştı ve tahrip olmuş toprakları yeniden inşa edip düzenlemek prenslere kalmıştı. Artan bağlılık ve yerel ekonomiye bağımlılık, apanajların yaygınlaşmasıyla birlikte prensin çoğu zaman prensliğinde sade bir mal sahibi gibi davranması, apanaj yaşantısının her detayına girmesi, kamu ve özel hukuk arasındaki ayrım konusunda çok az endişe duyması demekti. Zamanın geçmesiyle birlikte kuzeydoğudaki prensin rolü Novgorod ve Galiçya'daki prenslerinkine çok az benzemeye başladı.

Klyuçevski ve diğer Rus tarihçiler, kuzeydoğunun evrimini tek otantik Rus gelişimi ve Kievan tarihinin gerçek devamı olarak seçerken durumu abartıyor gibi görünüyorlar. Novgorod'u, güneybatıyı ve kuzeydoğuyu tamamen Kievan olarak değerlendirmek ve buraların daha sonraki bağımsız büyümeleri sırasında karışık ve karmaşık Kievan toplum ve sisteminin bazı yönlerinin önemi üzerinde durduklarını düşünmek daha iyi olabilir. Bunlar demokratik veche, aristokratik boyar yönetimi

ya da otokrat prens, şehir ya da kırsal, ticaret ya da tarım, Batı ile bağlantılar ya da Asya'ya yakınlığıdır. Rusya'nın kısa irdelememizde ele alınmayan Smolensk, Çernigov ve Riazan gibi diğer bölgeleri de Kievan mirasındaki paylarından mahrum olmamalılar. Ancak kuzeydoğunun Rus tarihindeki önemi küçümsenemez. Ukraynalı ya da Belarusyalılardan (bir zamanlar Büyük Ruslar, Küçük Ruslar, Beyaz Ruslar olarak ayırt edilen gruplardan) ayrı olarak Rus etnik tipi biçiminde tanımlanacak şey, burada Novgorodlu kuzey ve bitişiğindeki diğer topraklarda gelişti. Ortaya çıkışının koşulları arasında tamamen kuzeydoğuya özgü özelliklerin yanı sıra Kievan birliğinin bozulması ve aynı zamanda Fince konuşan kavimler tarafından mesken edinilen vahşi ormanlarda daha ilkel bir yaşam tarzının mevcudiyeti de bulunuyordu. Elbette "Rus topraklarını bir araya getirmek" üzere ayaklanan ve Rus tarihinde yeni bir çağ başlatan da kuzeydoğu prensliği Moskova'ydı.

11. Bölüm

MOSKOVA'NIN YÜKSELİŞİ

"... Kuzey Rusya nüfusunun ortasında gelişen Moskova Prensliği'ne ve onun prensine karşı tutumları hayal edebiliyoruz... 1) Moskova Yüce Prensi bir yönetici-idareci örneği ve ülkede barış ve huzurun kurucusu, Moskova Prensliği de sosyal ilişkiler konusunda yeni bir sistemin başlangıç noktası olarak görülmeye başlandı. Bu oluşumun ilk meyvesi ise kesinlikle iç barış ve dış güvenliğin büyük oranda kurulmasıydı. 2) Moskova Yüce Prensi Rus halkının dış düşmanlara karşı mücadelesinin lideri, Moskova ise Litvanya ve "çiğ et yiyen" kâfir Moğollar karşısında ilk popüler başarının aracı olarak görülmeye başlandı. 3) Son olarak, Kuzey Rusya, Moskova Prensinde Rus kilisesinin en büyük oğlunu, temel Rus hiyerarşisinin en yakın arkadaşı ve ortağını görmeye alıştı ve Moskova'yı, Rus toprağının en büyük azizinin kutsadığı ve bütün Rus Ortodoks halkının dini-ahlaki çıkarlarına bağlı olan bir şehir olarak düşünmeye başladı. Bu değer on beşinci yüzyılın ortasında, Moskova Nehri'nin kenarında bulunan ve bir buçuk yüzyıl önce komşularını pusuya düşürmek için köşede bekleyen ufak bir soyguncu apanaj prenslik tarafından gerçekleştirildi."

VASİLİ KLYUÇEVSKİ

"Büyük Rusya'nın birleşmesi yerel bağımsız siyasi güçlerin tek bir yüce prensin otoritesi lehine yıkılmasıyla gerçekleşti. Ama tarihi koşullar nedeniyle kader mahkûmu olan bu güçler, "antikite ve gelenek", Büyük Rus yaşantısının alışılmış, yasal temellerinin taşıyıcılarıydılar. Onların düşüşleri sağlam geleneklerini zayıflattı. Eski yaşantının yıkıntıları üzerinde yeni bir yaşam sistemi yaratmak, ülkenin güçlerini ve kaynaklarını emrederek sadece birlik değil tam bir özgürlük arayışında da olan yüce prens otoritesinin bir görevi haline geldi. Moskova'nın yalnız başına hâkimiyeti Moskovalı otokrasisine yol açtı."

ALEKSANDR PRESNİYAKOV

On dokuzuncu yüzyılın büyük Rus tarihçilerinden Klyuçevski'den yapılan yukarıdaki alıntı, Moğolların Rusya fethini takip eden yüzyılda, on dördüncü yüzyılın kendi halinde bir rustik şehrinde yerleşik küçük bir prenslik soyundan gelenlerin Rus tarihinin rotasını değiştirdiklerini öne sürer. On dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda Moskova kuvvetli ve genişleyen bir hanedanlığın merkezi haline geldi. Bu

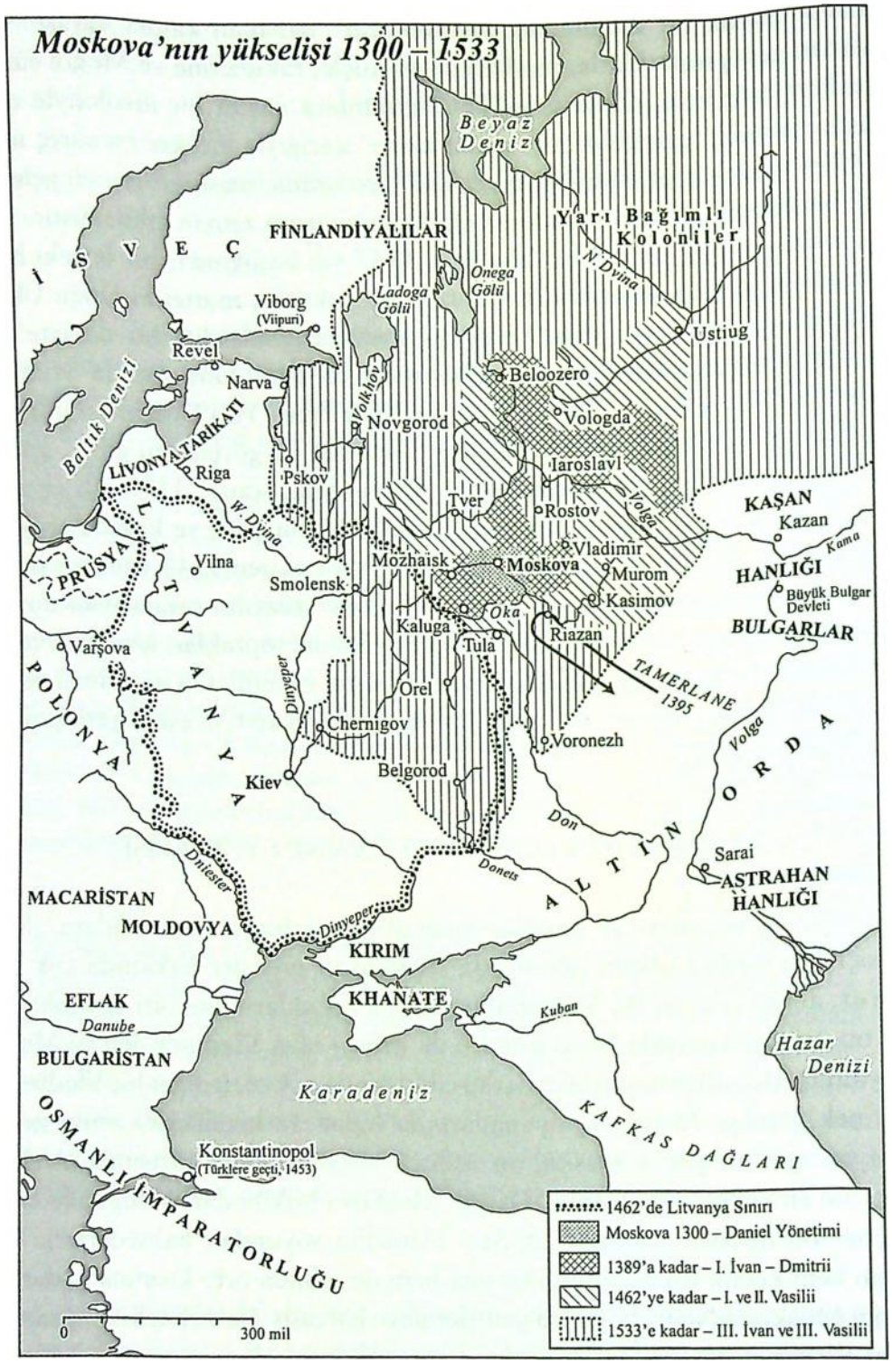
hanedanlık büyük bir zenginlikle, hükümdarın "babadan kalma mirası" olarak tanımlanan geniş topraklarla, merkezi siyasi güçle, rakiplerine ve Moğol sürüsüne karşı askeri zaferlerle, dünyevi ve dini kavramlara dayalı bir ideolojiyle takviye edilmişti. Aslında, 'gereklilik' ve 'ulusal kader' içeriğiyle birlikte bu süreç için yapılan "Rus topraklarının bir araya gelmesi" (*sobiranie russkikh zemel*) geleneksel tanımı, bu sürecin tarihsel yazınının çoğunluğunu uzun zaman etkilemiştir.

Moskova ismi ilk olarak bir kronikte, 1147 yılı başlığında, bir önceki bölümde bahsedilen Suzdal prenslerinden Yuri Dolgoruki'nin, müttefiki Doğu Ukrayna prensliği Novgorod-Seversk'ten Prens Sviatoslav'a gönderdiği bir davette görülmektedir: "Bana, Moskova'ya gel kardeşim." Ve Yuri, Moskova'da Sviatoslav'ı eğlendirir. Kronik yazarı, 1156 yılı altında, Yüce Prens Yuri Dolgoruki'nin "Moskova şehrinin temellerini attığını" –diğer olaylarda da görüldüğü gibi–, şehir duvarını inşa ettiğini belirtir. Moskova şehrinden daha sonra, 1177 yılı civarında, Riazan Prensi Gleb'e atfen, "Moskova'ya gelip bütün şehir ve kasabaları yaktı," diye bahsedilir. O zaman, görünüşe göre Moskova esasen 1147 yılından önce bir prenslik kasabası ya da yerleşkesiydi ve on ikinci yüzyılın ortalarında duvarları olan bir merkez, yani bir şehir oldu. Moskova Suzdal toprakları içindeydi ve Novgorod-Seversk ve Riazan Prensliklerinin sınırlarına yakındı. On dördüncü yüzyılda mütevazı bir kaleye (kremline) sahipti ve etrafında ticaret ve esnaf yerleşimleri ile tarlalar bulunuyordu.

III. İVAN DEVRİNDE MOSKOVA'NIN YÜKSELİŞİ

Sık sık değişen ve küçük ve önemsiz apanajlarını daha iyi pozisyonlara ulaşmak birer sıçrama tahtası olarak gören eski Moskovalı prensler hakkında çok az şey biliyoruz; ancak yine de III. Vsevolod'un küçük çocuklarından biri ve muhtemelen erken on üçüncü yüzyılda Moskova'nın ilk prensi olan Vladimir'den ve Moskova 1237 yılında Moğollar tarafından harap edildiğinde yok olan diğer bir Vladimir'den bahsetmek gerekir. Moskova, apanajlarında kalan ve kendilerini onun gelişimine adayan ayrı bir prens ailesini, on üçüncü yüzyılın ikinci yarısında, Aleksandr Nevski'nin en küçük oğlu Daniel (Daniil) Moskova hükümdarı olduğunda elde etti (tarihçiler bu nedenle Daniilovichi'den, Daniel'in soyundan bahsederler). Daniel çabasını hem küçük prensliğinin inşasına hem de aslında orta kısmına kadar kontrol ettiği Moskova Nehri boyunca genişletmeye harcadı. Daniel nehrin ağzını ve alt kısmını Riazan prenslerinden birinden kaptı. Ayrıca şansına, çocuğu olmayan bir hükümdar apanajını ona bıraktı.

1303'te Daniel'in yerine geçen oğlu Yuri, (ya da George) diğer bir komşuya, Mozhaisk Prensi'ne saldırdı ve onun topraklarını alarak en sonunda Moskova Nehri

boyunca Moskova'nın kontrolünü sağladı. Bunun ardından daha hırslı bir işe, Tver Yüce Prensi Mihail ile Rusya'nın liderliği yarışına girişti. Moskova ve Tver arasında-

ki rekabet, büyük ölçüde hangi prensliğin Rus topraklarını birleştireceğini belirlemek üzere, hemen hemen iki yüz yıl boyunca sürdü ve apanaj dönemine çok büyük dram ve vahşet ekledi. 1317 ya da 1318'de Yuri, Altın Orda Hanı'nın kız kardeşiyle, gelin Ortodoks olduktan sonra evlendi, handan yüce prenslik makamını aldı. Bunun ardından Tver'e karşı yapılan seferde Moskova ordusu bozguna uğradı, Yuri kaçmayı başarmasına rağmen karısı esir düştü. Karısının esir olduğu sırada ölmesi üzerine Yuri, Mihail'i karısını zehirlemekle suçladı. Tver Prensi Altın Orda mahkemesine gelmek zorunda kaldı, burada yargılandı, mahkûm oldu ve ardından idam edildi. Sonuç olarak Yuri, 1319'da yüce prenslik makamını tekrar aldı. Ancak 1322'de han, Mihail'in en büyük oğlu Dmitri'yi yüce prens yaptı. Yuri bu kararı kabul etti, ancak 1324'te Altın Orda'ya seyahat ederek entrikalarına devam etti. 1325'te burada Dmitri ile karşılaşan Yuri onun tarafından öldürüldü, ancak daha sonra Dmitri de Moğollar tarafından öldürüldü. Dmitri'nin küçük kardeşi, Tverli Aleksandr yüce prens oldu. Ancak o da kısa süre içerisinde Moğollarla anlaşmazlığa düştü. 1327 yılında Moskovalı birliklerin yardım ettiği cezalandırıcı bir Moğol seferi, Tver'i harap etti, ancak Aleksandr Pskov'a ve oradan da Litvanya'ya kaçtı. 1337'de Aleksandr'ın Tver Prensi olarak dönmesine izin verildiyse de 1338'de Altın Orda sarayına gelmesi emredildi ve burada idam edildi.

Tver'in harap edilmesi ve Aleksandr'ın kaçışından sonra, Yuri'nin küçük kardeşi, Moskova Prensi İvan Kalita, yüce prenslik makamını elde etti; bu pozisyonda kimilerine göre 1328 ya da kimilerine göre de 1332'den başlayarak 1341'deki ölümüne kadar kaldı. İvan Kalita "Para babası John" demekti ve I. İvan finansal ve idari yetenekleriyle tutumlu Moskova prenslerinin ilk örneğiydi. Altın Orda'yla dostlukta her zaman dikkatli olan İvan sadece yüce prenslik makamını almakla kalmamış, han için diğer Rus prensliklerinden vergi toplama görevini de almıştı. Artan gelirini daha fazla toprak almak için kullandı. İflas etmiş hükümdarların elinden hem bütün apanajlar hem ayrı kasabalar aldı. Yüce prens olarak elinde tuttuğu Vladimir Prensliğini başkenti Moskova'da tutarak kendi prensliğine kattı. Moskova topraklarına yerleştirmek için Rus esirlerin fidyelerini ödeyerek onları Moğolların elinden kurtardı. Sonuçta İvan Kalita, prensliğinin topraklarını birkaç kat büyütmeyi başardı.

Moskova, İvan Kalita'nın devrinde Rusya'nın dini başkenti haline de geldi. Kiev'in çöküşü ve ülke birliğinin genel olarak bozulmasıyla birlikte "Rusya'daki Hıristiyanlığın beşiği" Kiev'in yerini alacak dini bir merkez hemen ortaya çıkmadı. 1326'da Rus kilisesinin başı Metropolit Peter, Moskova'da kalışı sırasında öldü ve 1328'de İvan Kalita, Peter'in halefi Theognost'u Moskova'da kalmaya ikna etti. O tarihten itibaren "Kiev ve bütün Rusya'nın" metropolitleri –on beşinci yüzyıla kadar sahip oldukları bir unvan– türedi prensliğin ve onun yöneticilerinin önem ve saygınlığına ölçülemez derecede katkıda bulundu. Gerçekten de metropolitin varlı-

ğı Moskova'yı sadece Rusya'nın ruhani merkezi yapmakla kalmadı, aynı zamanda ileride göreceğimiz gibi manevi olmayan çeşitli konularda da birçok kere prensliğe yardımcı olduğunu kanıtladı.

İvan Kalita'nın 1341'deki ölümünden sonra, Gururlu soyadına sahip olan oğlu Simeon, Altın Orda Hanı tarafından yüce prens olarak onaylandı. Simeon'un unvanı, kendisinden "bütün Rusya'nın" prensi olarak bahsetmesi ve tüm hareketleri Moskova'nın yeni önemini gösteriyordu. Diğer Rus yöneticiler üzerindeki otoritesini vurgulamasın yanı sıra, Gururlu Simeon, selefinin Moskova'nın yetki alanının genişletilmesine dair çabalarını devam ettirdi. 1353 yılında otuz altı yaşında, neredeyse Avrupa'nın tamamını harap eden veba nedeniyle öldü. Gururlu Simeon vasiyetinde vârislerini dikkate değer bir rahip olan Aleksey'e itaat etmeye sevk etti. Aleksey Moskovalı metropolitlerin en ünlüsü olacaktı.

Aslında Aleksey, Gururlu Simeon'un 1353 ile 1359 yılları arasında hüküm süren zayıf halefi Uysal İvan zamanında ve İvan'ın oğlu Yüce Prens Dmitri'nin çocukluğunda, Moskova devletinin işlerini yönetmekte önde gelen bir rol üstlenmeye devam etti. Moskova'da işlerin yönetimi ve diğer Rus prensleri ile görüşmelerin yanı sıra metropolit, Moğollarla ilgilenmek üzere sık sık Altın Orda'ya seyahat etti. Aleksis'in kiliseyi ve devleti bilgece yönetimi, Moskovalı azizler panteonunda lider figürler arasında kutsanmasına katkıda bulundu. II. İvan devrinde, 1357'den sonra, Altın Orda'da iç anlaşmazlıklar patlak verdi. Takip eden yirmi yıl içindeki kanlı çatışmada yirmiden fazla hükümdar değişti. Ancak Moğol gücü azalırken Olgerd'in liderliğinde Litvanya'nınki artıyordu ve Moskova prensleri batı sınırının savunmasına artan bir dikkat göstermek zorundaydı.

Uysal İvan'ın ölümü, yüce prenslik makamı için kahramanların Suzdallı Prens Dmitri ile İvan'ın dokuz yaşındaki oğlu Dmitri'nin olduğu bir rekabete neden oldu. Bir anlamda bu yeni kriz "amcalar" ve "yeğenler" arasındaki eski Kievan siyasi çatışmasının canlanmasını temsil ediyordu: Suzdallı Dmitri, Moskovalı Dmitri gibi doğrudan III. Vsevolod'un soyundan geliyordu, Moskovalı prensten bir nesil daha büyüktü ve ondan kıdemli olduğunu iddia ediyordu. Hızla değişen Moğol yetkilileri her iki adayı da uygun buluyordu. Moskova halkının çocuk yöneticinin arkasında toplanması ve babadan oğula doğrudan veraset üstün geldi: Suzdallı Dmitri, Vladimir'deki karargâhını mücadele etmeden terk etti ve Uysal İvan'ın oğlu, Rus yüce prensi olarak sağlam bir şekilde yerini aldı. Kievan intikal sistemi kuzeydoğuda yeterli destek bulamadı.

Don Nehri yanında Moğollara karşı ünlü zaferi sonrası Dmitri Donskoi, yani Donlu Dmitri olarak bilinen Yüce Prens Dmitri, 1389'daki ölümüne kadar otuz yıl boyunca Moskova'da hüküm sürdü. Metropolit Aleksey'in de hükümette önemli bir rol sahibi olduğu hükümdarlığının erken döneminde Moskova topraklarını sürekli

büyüttü, hatta Moskova'da kremlinin tahta duvarlarının yerini 1367'de taş duvarlar aldı. Bu dönem aynı zamanda Litvanya tarafından desteklenen Tver ile şiddetli mücadelelere de tanık oldu. Gerçekten de Tverli Prens Mihail, Altın Orda'dan yüce prenslik unvanını aldı ve Litvanyalılarla birlikte Moskovalı rakibini yok etmeye çalıştı. Litvanyalı Olgerd iki kez, 1368 ve 1372'de Moskova'ya ulaştı ve çevresini harap etti, ancak tahkim edilmiş şehri elde edemedi. Dmitri, Litvanya saldırısını engelleyip onlarla barış yaptıktan sonra Tver'i de yendi ve Mihail'in kendisini yüce prens olarak kabul etmesini sağladı. Moskova birlikleri aynı zamanda Altın Orda'ya vergi ödeyen Riazan ve Volga Bulgarlarına karşı da zaferler kazandı.

Dmitri'nin ünü, Altın Orda'ya karşı zafer kazandığı savaştan gelmektedir. Moskova büyür ve iç çatışmalar Altın Orda'ya hızla yayılırken Rusya'daki Moğol hegemonyası istiladan bu yana ilk meydan okumayla karşılaşır. Dmitri'nin Tverli Mihail'i yüce prens yapma kararına başarılı bir şekilde karşı koyduğunu ve Altın Orda'nın buyruğu altında olan Volga Bulgarları Prensliğini yendiğini gördük. Ruslar ve Moğollar arasındaki bir dizi olay ve çatışma, 1378'de Dmitri'nin Vizha Nehri kıyılarında Moğol ordusuna karşı zafer kazanmasıyla doruğa ulaştı. Moğollar ya Moskova üzerindeki egemenliklerini yeniden kuracaklardı ya da Rusya üzerindeki hâkimiyetlerinden vazgeçeceklerdi. Altın Orda'da görece istikrarlı bir dönem, Moğol askeri lideri ve güçlü bir adam olan Mamai'nin Dmitri'ye karşı büyük bir güç bindirmesini sağladı.

Moğollar Litvanyalılarla ittifak kurdular ve Mamai, Moskova topraklarının ortak istilası için Yukarı Don bölgesinde Litvanyalı Yüce Prens Jagiello'nun güçleriyle buluşmak üzere birlikleriyle birlikte yola çıktı. Ancak Dmitri inisiyatifi ele geçirmeye karar verdi ve Litvanyalılar gelmeden Moğollarla dövüşmek için Don'u geçti. Ortaçağ kaynakları –eski kronikler ve epik şiir *Zadonshchina*– muhalif güçlerin boyutlarını önemli ölçüde büyütür. Moğolların 300.000 savaşçısına karşın Rusların en az 150.000 asker getirdiklerini yazar. Modern tarihçiler Dmitri komutasındaki birliklerin 20.000–50.000 arası, Mamai'nin emrindekilerin ise 90.000 olduğuna inanırlar. Kulikovo Tarlası Savaşı olarak bilinen bu nihai savaş, 8 Eylül 1380'de, Nepriadva Nehri'nin Don'a aktığı yerde, Rusların Moğol süvarisinin etkisini sınırlandıracağına inandığı için seçtiği, derelerle bölünmüş tepelik bir arazide yapıldı. Arazi öyleydi ki Moğollar Rus pozisyonlarını basit bir şekilde kuşatamıyor ve yarıp geçmek zorunda kalıyorlardı. Bu vahşi savaş –bir kaynağa göre Dmitri dövüş sırasında başından yara alarak bayılmış ve savaş sonunda cesetler arasında bulunmuştu– son Rus yedeklerinin ormanda pusudan çıkarak yorgun ve hiçbir şeyden kuşkulanmayan Moğollara saldırması sonucu Mamai'nin ordusunun tamamen bozguna uğramasıyla sonuçlandı. Litvanyalı güçleri Kulikovo'ya iki gün kadar sonra gelen Jagiello, Dmitri ile yalnız savaşmamaya karar verdi ve geri döndü. Rus-

ların büyük zaferi Moğolların yenilmez oldukları inancını kırdı. Dahası Don'un yeni galibi, nefret edilen Moğol zalimlerine karşı bütün Rusların savunucusu olarak aniden yükseldi. Bazı önemli Rus yöneticilerin Dmitri'yi desteklememelerine hatta Riazan'ınkilerin Moğollarla görüşmelerine rağmen yirmi kadar prens, ortak düşmana karşı kilise tarafından kutsanan ve Haçlı Seferi işaretleri taşıyan girişimde bir araya geldi. Olayların mantığı, 1380'deki gelişmelerin ötesinde, Moskova Prensliği ve Prensi için Rus tarihinde yeni bir role işaret etti.

Buna rağmen büyük Kulikovo zaferinden sonraki yıllarda savaşın sonuçları tersine döndü. Aslında sadece iki yıl sonra, 1382'de Moğollar geri geldi, bu sefer başlarında becerikli Han Toktamış vardı. Şaşıran Dmitri kuzeyde bir ordu toplarken onlar Moskova'yı kuşattı; saldırılar başarısız olunca şehre kurnazlıkla girmeyi başardı. Toktamış savaşı durdurmaya karar verdiği konusunda yemin edip kendisiyle birlikte küçük bir grubun, sadece meraklarını gidermek için duvarların içini görmelerine izin verilmesini istedi, ancak bir kez içeri girdikten sonra ev sahiplerinin üzerine hücum edip bir kapıyı ele geçiren Moğollar takviye birliklerini içeri aldılar ve böylece yağmalayıp yaktıkları Moskova'nın kontrolünü elde ettiler. Toktamış, Dmitri'nin ordusuyla karşılaşmak yerine olağanüstü bir ganimet elde ederek geri çekildi, başkent ve prenslik topraklarının çoğu harap edildi ve kaynakları resmen tüketildi. Bu yüzden Dmitri, kendisini Rus yüce prensi olarak onaylayan Moğol Hanı'nın hamiliğini kabul etmek zorunda kaldı. Ancak Kulikovo'dan sonra Moğolların Rusya üzerindeki kontrolleri eski sağlamlığını kaybetti. Dmitri Donskoi, hükümdarlığının son yıllarını otoritesini Rus prensleri, özellikle Tver ve Riazan üzerinde güçlendirmeye ve topraklarının yeniden inşa edilmesiyle ekonomik düzelmeye harcadı.

Dmitri Donskoi 1389'da otuz dokuz yaşında öldüğünde oğlu Vasili ne Rusya'dan ne de Altın Orda'dan herhangi bir meydan okuma olmadan yüce prens oldu. I. Vasili'nin 1389'dan başlayıp 1425'teki ölümüne kadar devam eden uzun saltanatı birkaç nedenden dolayı ilgiyi hak etmekte. Dikkatli ve zeki hükümdar, Moskova prenslerinin kendi prensliklerini genişletme ve refahını öncelik yapma geleneksel politikasını başarılı bir şekilde sürdürdü. Bu nedenle Vasili yeni apanajlar ve etraflarını çevreleyen topraklarla birlikte birkaç şehri ele geçirdi. Ayrıca Batı Rus toprakları için Litvanya'ya karşı sürekli mücadele etti. Savaşçı Yüce Prens, Litvanyalı Vitovt Rus damadına karşı bazı zaferler elde etse de Vasili'nin ısrarlı çabaları, mücadeleye sahne olan alanın çoğunda askeri ve siyasi açmaza neden oldu. Litvanya ile 1408'de gerçekleştirilen antlaşmanın ardından batı sınırlardaki apanaj prenslerden bazılarının bağlılıklarını Litvanya'dan Moskova'ya çektikleri de burada belirtilmelidir.

Doğu ile ilişkiler de Batı gibi birçok soruna sahipti. 1395'te Moskova, hâkimiyetini Ortadoğu'dan Kafkaslara kadar yayan ve 1391'de Toktamış'ı ezen ta-

rihin en büyük fatihlerinden Timur'un ordusu tarafından istila edilmeyi zar zor atlattı. Aslında Timur'un güçleri Riazan'ı yıkmış ve Moskova'ya doğru harekete geçmişti, ancak Oka Nehri'ne ulaşmadan önce steplere geri döndü. 1400'ler civarında Moskovalı birlikler Volga Bulgarlarının topraklarını yerle bir edip başkentleri Büyük Bulgar'la diğer şehirleri ele geçirdi. 1408'de Altın Orda, Litvanya'ya karşı bir sefer düzenliyor gibi yapıp vergi ödememesi ve genel olarak itaat etmeyerek hamisini önemsememesi nedeniyle I. Vasili'yi cezalandırmak üzere, aniden Moskova'ya karşı büyük bir saldırı düzenledi. Moğollar prensliği harap etti, ancak Moskova şehrini ele geçiremedi. Saltanatının daha sonraki dönemlerinde Litvanya ve Tver ile mücadele içinde olan I. Vasili, han ile iyi ilişkileri sürdürdü ve ona "hediyeler" gönderdi.

1425'te I. Vasili'nin ölümü Moskova prenslik tarihindeki tek veraset kavgasına yol açtı. Uzatmalı mücadelenin kahramanları, I. Vasili'nin yerini on yaşında alan oğlu II. Vasili ile II. Vasili'nin 1434'te ölen ancak davası oğulları Şaşı II. Vasili ve Dmitri Shemiaka tarafından üstlenilen amcası Prens Yuri idi. Prens Yuri, yeğenine karşı öncelik iddiasında bulunuyordu ve bir anlamda Moskova'nın yüce prenslerinin büyümekte olan gücüne ve onların merkezileşme faaliyetlerine karşı feodal bir tepki gösteriyordu. 1448'de şansın birkaç kez el değiştirmesinden ve dökülen kanların ve zalimliğin ardından –buna hem Şaşı Vasili'nin hem de II. Vasili'nin kör edilmesi dahildir ki bundan sonra Kör Vasili olarak anılmıştır– Moskovalı prens üstün geldi. Dmitri Shemiaka'nın son isyanı 1450'de bastırıldı. Boyarlardan ve Moskova halkından yeterli desteği alan II. Vasili, çok ağır bir bedelle olsa da sadece rakiplerini yenmekle kalmadı, aynı zamanda Şaşı Vasili, Dmitri Shemiaka ve ayrıca bazı başka apanaj prensler pahasına prensliğini de genişletti.

Altın Orda parçalanmaya başlayıp Moskova bağımsızlığını ilan ederken Moğollarla ilişkiler çalkantılı olmayı sürdürdü. 1445'te II. Vasili, muhalif Moğol liderler arasındaki bir savaşta kötü bir şekilde yaralanıp ele geçirildi, ancak kısa bir süre sonra yüklü bir fidye karşılığı özgürlüğünü elde etti. 1452 yılı yeni gelişmelere işaret etti: Moğol hükümdar ailesinden bir prens, Kasimov Prensliği kurulunca Rus hâkimiyetini kabul etti. II. Vasili, yandaşlarıyla birlikte Altın Orda'dan kaçan Moğol asillerini hizmetine alıyordu ve onlardan birini, Cengiz Han'ın soyundan gelen Kasim'i, Dmitri Shemiaka'ya karşı verilen mücadelede gösterdiği önemli yardım nedeniyle bir prenslikle ödüllendirdi. Moskova yüce prensine tabi olan bu Moğol prensliğinin yaratılışı, Moğol gücünün düşüşüne dair göstergelerden sadece biriydi. Daha önemli olanı doğrudan Altın Orda tarafından sahip olunan toprakların bölünmesiydi; II. Vasili'nin halefi III. İvan döneminde, 1430'da Kırım Hanlığı, 1436'da Kazan Hanlığı ve 1466'da Astrahan Hanlığı Altın Orda'dan koptu. 1475'te Kırım Devleti Osmanlı hâkimiyetini kabul etti ve Osmanlı birlikleri Karadeniz'in kuzey

kıyılarında birkaç kilit pozisyonu işgal etti. Elbette Altın Orda hanları bu akışa set çekmeye ve Rus buyruğundakileri yeniden boyun eğdirmeye çalıştılar. Ahmet Han Moskova'ya karşı 1451, 1455 ve 1461'de üç sefer düzenledi, ancak kalıcı bir sonuç elde edemedi. Gerçekçi nedenlerden dolayı Moskova en azından 1452'den sonra Moğollardan bağımsız olarak düşünülebilir, ancak boyunduruğun resmi ve son kaldırılışı 1480'de gerçekleşti. Aslında Vernadski, Kasimov Prensliği'nin kuruluşunu orman ve step arasındaki ilişkilerin ve ona göre Rus tarihinin temel ritminin dönüm noktası olarak kabul eder.

II. Vasili'nin 1425'ten 1462'ye kadar süren uzun saltanatı aynı zamanda Avrupa'da da (Altın Orda'nın tamamen parçalanması gibi ani siyasi etkisi olmasa da) Rus tarihini derinden etkileyen önemli olaylara şahit oldu. 1439'da Bizans'ın Osmanlılara karşı varoluş mücadelesi verdiği ve Batı'nın yardımını elde etmeyi umduğu Floransa Birliği'nde Yunan ruhban sınıfı Roma ile papalığın üstünlüğünü kabul eden başarısız bir anlaşma imzaladı. Bir Yunanlı olan Rus metropolit Isidore Floransa Birliği'ne katıldı ve Moskova'ya dönüşünde sonuçlarını ciddi bir ayinle ve papaya bir duayla açıkladı. Ayinden sonra yüce prensin emriyle tutuklandı ve bir manastıra hapsedildi, ancak uzun sürmeden Batı'ya kaçtı. 1443'te Rus piskoposlardan oluşan bir konsey, kilise birliğini kınadı, Isidore'yi azletti ve Başpiskopos Jonas'ı metropolit olarak seçti. Rus kilisesinin Bizans'a olan idari bağımlılığı sona erdi. Dahası pek çok Rus, kısa ömürlü olan Floransa Birliği'ni reddettikten sonra bile Yunanlılara karşı kuşkucu olmaya devam etti. 1453'te Konstantinopolis'in Balkan yarımadasının ve Bizans İmparatorluğu olarak bilinen yerlerin kontrolü Osmanlıların eline geçti. Bildiğimiz gibi, apanaj döneminde ve Kievan günlerinde eski Rusların Bizans ve Balkan Slavlarıyla önemli dini ve kültürel bağları vardı. Osmanlıların başarısı bu bağların zayıflamasına ve bu nedenle Rusya'nın tamamen izole olmasına çok büyük katkıda bulundu. İleride görüleceği gibi Moskovalı yabancı düşmanlığını, kendini önemsemeyi ve bu tutumlara dayanan çeşitli öğretileri de güçlendirdi. Bu Moskovalı dar kafalılığın artışının, uluslararası ilişkilerde önemli bir rol oynayacağı ve Batı bilgisine ihtiyaç duyan Kuzeydoğu Rus Prensliği'nin büyük bir devlet olma yolunda ilerlemesiyle aynı zamana denk geldiği de belirtilmelidir.

III. İVAN VE III. VASİLİ DEVİRLERİ

III. İvan'ın 1462'den 1505'e kadar devam eden saltanatı, ardından gelen III. Vasili'nin saltanatı ile birlikte genel olarak apanaj döneminin bitişi ve Rus tarihinde yeni bir dönemin, Moskovalı Rusya döneminin başlangıcı olarak nitelendirilir. Bu iki saltanat Moskova'nın yükselişi hikâyesi için uygun bir doruktur. III. İvan'ın

selefleri, prensliklerinin arazisini İvan Kalita'nın dönemindeki 600 mil kareden, II. Vasili'nin döneminin sonuna doğru 15.000 mil kareye çıkartmışlardı. Ama Novgorod ve Tver gibi eski rakipleri yutmak ve eskiden apanaj Rusya olan yerde neredeyse tek bir hâkimiyet kurmak III. İvan'a kaldı. Ayrıca bu bölümün daha önceki kısımlarında tarif edilen gelişmelerin sonucunda Moğollara karşı Rus bağımsızlığını başarılı bir şekilde ilan eden de III. İvan oldu. Uzun dönemli yükselişlerinin ardından, Moskovalı yüce prensler pozisyon ve otoritelerini, apanaj döneminde bilinmeyen azamet ve resmiyet gibi sıfatları onun döneminde elde etti. Büyük İvan olarak da bilinen III. İvan bu önemli role çok güzel uyuyordu: Kaynaklar bazı karakter özellikleri konusunda çeşitli olsa da genel izlenim, bir apanaj prensinin kullanışlı becerileri ile olağanüstü bir devlet adamlığı ve vizyonunu birleştiren kudretli bir figür olduğu yönündedir. II. Vasili öldüğü zaman daha yirmi iki yaşında olmasına rağmen yeni yüce prens III. İvan, kör babasının başyardımcısı olması ve hatta prensliği onunla birlikte yönetiyor olması nedeniyle onun yerini almaya tamamen hazırdı.

III. İvan ile "Rusya'nın bir araya gelmesi" hızla ilerledi. Şu olaylar dizisi bu sürecin doğası ve çeşitliliği konusunda bir gösterge olabilir: 1463'te –ya da Lev Cherepnin'e göre on yıl kadar sonra– III. İvan, Yaroslav'ın apanaj prenslerinin babadan kalma miraslarını ve 1474'te Rostov şehrinin kalan yarısını satın aldı. 1472'de bir apanajı, Dmitrov şehrini çocuğu olmayan kardeşi Yuri'den miras olarak aldı ve aynı yıl Fince konuşan bir halk tarafından iskân edilmiş ve eskiden üstü kapalı bir şekilde Novgorod'un hâkimiyetinde olan uzak kuzeydoğu toprakları Perm'i fethetti. Moskovalı yüce prens 1481'de diğer bir kardeşinin, Küçük Andrew'un ölümüyle yeni bir apanaj elde etti. 1485'te Vereialı Prens Mihail'i, Litvanya'ya hizmet etmeyi tercih eden oğlunu atlayıp prensliğini kendisine bırakmaya zorladı. 1489'da Novgorod göçmenleri tarafından kuzeyde kurulan veche ile yönetilen Viatka'yı aldı. III. İvan 1493'te Uglich şehrini kardeşi Büyük Andrew'in elinden aldı ve Andrew'i, Moğollara karşı Oka Nehri'ne bir orduyla saldırması emrini yerine getirmediği için hapsetti. Moskovalı yüce prens 1500 civarında Riazan Prensi İvan'dan prensliğinin yarısını miras olarak aldı ve Riazanlı İvan'ın küçük oğluna bırakılan diğer yarısının da koruyucusu olarak atandı.

Ancak III. İvan'ın en ünlü kazancı Novgorod ve Tver'di. Bir önceki bölümde gördüğümüz gibi Novgorod hem Moskova gücünün üstünlüğü hem de kendi iç zayıflıkları nedeniyle çöktü. II. Vasili tarafından Novgorod'a kabul ettirilen 1456 antlaşmasının ardından şehrin boyarları –bir posadnik'in ünlü dulu Martha'nın da içinde bulunduğu Boretski ailesinin liderliğinde– son umut olarak yüzlerini Litvanya'ya döndüler. Diğer yandan Novgorod'un sıradan halkı, görünüşe göre ne Litvanya'yı ne de kendi boyarlarını seviyordu. 1471'deki kritik seferde Novgorod birlikleri iyi dövüşmedi, başpiskoposun alayı ise Moskova yüce prensine karşı

savaşmayı açıkça reddetti. Novgorodlular Shelon Nehri kıyısında gerçekleştirilen savaşı kazanan III. İvan'ın insafına kaldılar. Yüce prense ve oğluna sadakat yemini etmek, büyük miktarda güvence ödemek ve topraklarının bir kısmını Moskova'ya devretmek zorunda kaldılar. Novgorod için tam bir yenilgi ve aşağılanma anlamına gelen, ama sistemini ve pozisyonunu esasen dokunulmamış halde bırakan bu yeni düzenlemenin uzun süre devam etmesi beklenemezdi. Gerçekten de Novgorodlu yetkililer kısa süre sonra III. İvan'ı hükümdarları olarak kabul etmeyi reddettiler ve yine Litvanya'dan yardım almaya çalıştılar. 1478'de kızgın yüce prens Novgorod'a karşı ikinci seferine başladı; Litvanya yardımı gerçekleşmediği (çünkü Litvanyalı hükümdar jeopolitik çıkarlarını Rusya'nın kuzeyinden kaydırıyordu) ve Novgorodlular kendi aralarında bölündüğü için şehir sonunda kendisini kuşatan Moskova ordusuna savaşmadan teslim oldu. Bu kez III. İvan muhaliflerinden bazılarını hain olarak astı, bazılarını sürgüne gönderdi, kayda değer sayıda Novgorod boyar ailesini de topraklarına el koyarak ülkenin diğer kısımlarına nakletti. Aslında tüm Novgorod sistemi feshedildi. 1489'da daha büyük çapta sürgünler yapıldı ve Novgorod, Moskova devletinin tamamlayıcı bir parçası oldu.

Ardından Tver geldi; bu prenslik Novgorod'dan da az direniş gösterdi. Mihail isimli başka bir Tver prensi Litvanya-Polonya Kralı IV. Casimir ile 1483'te bir antlaşma imzalayarak Moskova'nın genişlemekte olan kudretine karşı Litvanya'dan yardım istedi. Ama III. İvan Tver'e yürüyünce Mihail antlaşmayı reddederek kendisini Moskovalı yöneticinin itaatkâr "küçük kardeşi" ilan etti. Ancak 1485'te Litvanya ile ilişkileri yeniden başlattı; IV. Casimir'e gönderdiği mesajlar Moskova tarafından ele geçirilerek planları öğrenildi. Bunun üzerine III. İvan acilen Tver'i kuşattı. Mihail'in kendi yandaşları arasındaki desteği çöktü ve şehir Moskova ordusuna savaşmadan teslim olurken kendisi Litvanya'ya kaçtı. Mihail Litvanya'da öldüğünde ardında bir mirasçı bırakmadı ve Moskova prenslerinin en büyük rakip ailelerinden biri bu şekilde yok oldu. Novgorod'un tersine bir kuzeydoğu prensliği olan Tver'in Moskova'ya katılması Moskova yetkilileri için özel bir sorun oluşturmuyordu. III. İvan'ın kazanımlarının toplamı, küçük ya da büyük bir araya getirilecek çok az Rus apanajının kalması anlamına geliyordu ve Pskov gibi ya da Riazan'ın kalan yarısı gibi geri kalan birkaç tanesi de Moskova yüce prensleriyle işbirlikleri nedeniyle hayattaydılar.

III. İvan'ın ihtirası kalan Rus apanajlarıyla sınırlı değildi. Moskova yüce prensi kendisini eski Kievan topraklarının haklı vârisi olarak düşünüyordu, ona göre bu topraklar yasal mirasını oluşturuyordu. III. İvan bu konudaki görüşünü dış ilişkilerde oldukça net bir şekilde gösterdi, içeride ise bütün ülkenin tek hâkimi olarak konumunu benzer bir şekilde vurguladı. 1493'te *Tüm Rusya'nın Hükümdarı* –Rusça *gosudar*– unvanını aldı. III. İvan'ın Kievan devletinin bütün mirasına dair iddiası

her şeyden önce, Kiev'in çöküşünden sonra egemenliğini Rus topraklarının geniş batı ve güneybatısına kadar genişleten Litvanya'ya karşı bir meydan okumayı temsil ediyordu. Bazılarının Litvanya-Rusya Prensliği de dediği Litvanya Prensliği (ki bir sonraki bölümde inceleyeceğiz), büyük ölçüde Kiev'in halefi olarak ortaya çıktı: Kievan mülkünün nihai yapılanması, bir yanda Moskova'yla olan mücadeleye, diğer yanda ise Litvanya ve Polonya'ya bağlıydı.

III. İvan'ın Novgorod ve Tver'i ele geçirmesinin ardından Litvanya ile Moskova arasındaki sınır bölgesi Yukarı Oka'da bulunan bazı apanaj prensler, bağlılıklarını Litvanyalı hamilerinden III. İvan'a kaydırdılar. Litvanya onları bu kararlarından güç kullanarak vazgeçiremeyince bu değişikliği 1494 yılında bir antlaşmayla kabul etti. Ama bu kez daha güneydeki bazı prensler tarafından gerçekleştirilen Moskova lehine yeni terkler 1500'de savaş çıkmasına neden oldu. Ruslar Vedrosha Nehri kıyısındaki kritik savaşı kazanarak Litvanyalı kumandanla birlikte mühimmat ve malzeme de ele geçirdiler. 1503 barış antlaşmasıyla Litvanyalılar, Moskova yüce prensinin ordularının işgal ettiği toprakların ona ait olduğunu kabul ettiler. Böylece III. İvan, Smolensk ve Polotsk bölgelerinin bazı kısımlarını ve Çernigov-Seversk'in, eski Çernigov Prensliği'nin bulunduğu Güney ve Orta Avrupa Rusya'sındaki geniş toprakların çoğunluğunu ele geçirmiş oldu. 1503'teki başka bir barış antlaşması Moskova'nın Livonya tarikatına karşı Pskov Prensliği'ni savunmak için etkili bir şekilde yürüttüğü savaşı da sona erdirdi. Sonuçta III. İvan'ın diğer Rus devletleri ve yabancı savaşlardaki başarısı, hâkimiyetini muazzam şekilde artırdı.

Yüce prensin artan gücü ve saygınlığı, onu Moğollardan nihai olarak kopmaya yönlendirdi. Ancak Moğol boyunduruğunun kesin bir şekilde kaldırılması, Moğol istilasının bıraktığı yıkım ya da Kulikovo'daki destansı savaş ile karşılaştırıldığında o kadar da etkili bir olay olmadı. III. İvan, han tarafından onaylanmadan yüce prens oldu ve babası II. Vasili gibi o da Altın Orda'ya düzenli vergi ödemek yerine "hediyeler" göndermeyi tercih etti ki sonunda bunu da bıraktı. Moğolların 1465 ve 1472'deki cezalandırıcı seferleri Moskova devletinin sınır bölgelerinde durduruldu. Sonunda 1480'de III. İvan Altın Orda'ya herhangi bir bağlılığı olmadığını açıkça ilan edince, Ahmet Han söz dinlemez Ruslara karşı büyük bir girişimde bulunmaya karar verdi. Litvanya-Polonya Kralı IV. Casimir ile ittifak kurarak Moskova topraklarını istila etti. Buna karşın III. İvan, Kırım Hanı Mengli Giray'ın desteğini elde ederek Moğol ilerleyişini durdurmak ve her şeyden çok da nehir geçişlerini korumak için güçlerini hazırladı. Moğol ve Moskovalı ordular Ugra Nehri'nin karşı kıyılarına ulaşarak yüz yüze durdular. Moğollar Moskova ordusundan önce gelemedikleri için nehri geçememişlerdi. Ayrıca Litvanyalı ve Polonyalılardan bekledikleri yardım da gelmedi, çünkü bu ülkeler Litvanya'ya karşı büyük bir akın düzenleyen Kırım Tatarlarını geri püskürtmeye yoğunlaşmak zorundaydılar. Nehir buz tutup Altın Orda süvarisi için

geçiş mümkün olunca Ruslar geri çekilmeye başladılar, ancak Moğollar garip bir şekilde aniden kampı bozup steplere doğru hızla geri döndüler. Anlaşılan bir Rus ve Tatar müfrezesi tarafından ana üsleri Saray'a yapılan bir saldırıdan korkmuşlardı. Her halükarda Ahmet Han'ın Rusya'da otoritesini yeniden kurma çabası çöktü. Kısa süre sonra da Altın Orda içerisindeki bir anlaşmazlık sırasında öldürüldü, Orda'nın kendisi ise 1500'ler civarında Kırım Tatarlarının darbeleri altında yıkıldı.

III. İvan'ın mührü. Moskova prensleri kendilerini Bizans tahtının kutsal örtüsünün mirasçıları olarak resmettiler. Mühür olarak İvan, aile armasında bir ejderha öldüren Aziz George ile Bizans'ın çift başlı kartalını birleştirdi. *(Kremlin Cephaneliği, Moskova)*

III. İvan dönemindeki diğer önemli bir olay, 1472'de bir Bizans prensesi, Sophia, ya da Zoe Paleologue ile evliliğidir. Moskova yüce prensi ile son Türk saldırısında Konstantinopolis duvarlarında kaybolan Bizans İmparatoru XI. Konstantin'in yeğeni arasındaki ittifak evliliği, Vatikan tarafından Rusları Papa'nın egemenliği altına sokmak ve Türklere karşı geniş bir cephe oluşturmak umuduyla teşvik edildi. Bu beklentiler tamamıyla başarısızlığa uğradı, ancak evlilik başka nedenlerle dikkate

değer bir olay oldu. Özellikle Moskovalı hükümdarın pozisyonunun yükseltilmesi genel eğilimine güzel bir şekilde uydu. III. İvan, Bizans'ın çift kartalını kendi ailesinin Aziz George'una ekledi ve Bizans modelinde karmaşık bir saray seremonisi geliştirdi. Ayrıca hem *çar* ve *otokrat* unvanlarını kullanmaya başladı hem de kutsal bir kilise ayini ile taç giyme töreni uygulamasını başlattı. Moskova'da kullanıldığı haliyle *otokrat,* Moskovalı hükümdarın herhangi bir hamiden tam bağımsızlığına ve bu nedenle Moğol boyunduruğunun bitişine atıfta bulunsa da kelimenin kendisi –Rusçaya *samoderzhets* olarak çevrilmesine rağmen– ve ilişkili güç ve azamet kavramı Yunandı, tıpkı Roma dilinden ve bu nedenle Bizans dilinde *caesar*'dan çıkan *tsar* gibi. III. İvan ayrıca Moskova'da etkileyici bir inşaat programına da kalkıştı, kendisine hizmet etmek üzere pek çok ülkeden usta davet etti. 1497'de ana kaynakları *Rus Yasası* ve Pskov *Sudebnik'i* olan, bütün topraklarında uygulanmak üzere bir yasa ilan etti. Görünen oydu ki özellikle Bizans evliliğinin ardından Moskovalı hükümdar, işbirliği yaptıklarına karşı bir üstünlük tavrı takındı ya da en azından boyarlar sonraki yıllarda onu bu şekilde şikâyet ettiler.

III. İvan Kievan prenslerinin halefi olarak kendi önem ve rolünü öne sürmesine rağmen daha büyük planların içine çekilmeyi ya da bağımsızlığından herhangi bir ödün vermeyi de reddetti. Bu nedenle Roma ile birlik ve Konstantinopolis'te Moskovalı yöneticinin şahsında Hıristiyan bir imparator olasılığına dair papalık önerisini de geri çevirdi. Kutsal Roma İmparatoru kendisine bir krallık tacı teklif ettiğinde ise şu yanıtı verdi: "Tanrı'ya, bize ve şimdi bizim olduğumuz gibi çocuklarımıza kendi topraklarımızın efendisi olma olanağı vermesi için dua ederiz; tayin edilmeye gelince, daha önce hiç arzu etmediğimiz gibi şimdi de arzu etmiyoruz." III. İvan ilk milli Rus hükümdarı olarak tanınır.

III. İvan'ı, 1505'ten 1533'e kadar hüküm süren oğlu III. Vasili takip etti. Yeni saltanat pek çok yönden eskisini sürdürdü ve tamamladı. III. Vasili, 1511'de elde edilen Pskov ve 1517'de Moskova devletine katılan Riazan'ın kalan yarısı ve Starodub, Çernigov-Seversk Prenslikleri gibi kalan apanajların hepsini ve Yukarı Oka bölgesini aldı. Moskovalı hükümdar Litvanya ile savaştı, sonunda 1514'te ele geçirene kadar Smolensk'e yönelik üç sefer düzenledi; 1522 antlaşması Rusya'nın kazanımlarını onayladı. III. İvan'ın politikasını sürdüren III. Vasili, Rus sınırlarını o yönde ilerletip şehir ve devletin çalkantılı yaşantısında çekişen iki ana siyasi fraksiyondan Rus taraftarı hareket eden tarafı destekleyerek Kazan Hanlığı üzerinde baskı uyguladı. Moskovalı Rusya'nın yeni konumundan faydalanan III. Vasili, Kutsal Roma İmparatorluğu, ünlü Türk Sultan I. Süleyman yani Muhteşem Süleyman ve hatta Hindistan'da Babür İmparatorluğu'nun kurucusu Babar ile diplomatik ilişkiler kurdu. İşe bakın ki Ruslar, kendi hükümdarlarının saygınlığını azaltmamak için, Moskova'da kendisi hakkında neredeyse hiçbir şey bilinmeyen

bu hükümdarın imparatorluğuna fazlaca hürmet göstermemeye çalıştılar. Rusların hizmetine girmek isteyen yabancılara yapılan davetler devam etti. Tamamıyla yabancıların yaşadığı bir yerleşim bölgesi olan Alman banliyösü ise III. İvan ve III. Vasili'nin dönemlerinde Moskova'da ortaya çıktı.

III. Vasili iç işlerinde de babasının çalışmalarını devam ettirdi. Boyarları ve Moskova'nın sade hizmetkârları haline gelen eski apanajların prenslik ailelerini katı bir şekilde yönetti. Yüzyıllardır süren uygulamaların aksine, ancak III. İvan'ın politikalarına uygun olarak, başka bir gücün –bu gerçekte Litvanya anlamına geliyordu– lehine Moskova'nın hizmetinden ayrılmak vatan hainliği olarak yargılanmaya başlandı. Aynı dönemde Moskova'nın yürürlüğe koyduğu yükümlülükler de arttı. Bu ve apanajların merkezi yönetime geçişiyle ilgili diğer konular bir sonraki devirde çok trajik bir şekilde göze çarpacaktı.

AÇIKLAMALAR VE YORUMLAR

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, çağdaşları Moskova'nın olağanüstü yükselişine ve siyasi görünümünü değiştirmesine şaşırmak için her türlü nedene sahipti (ki yazılı kaynaklar böyle olduğunu gösteriyor). Ne de olsa Moskova çok az şeyle başladı ve uzun bir süre boyunca Novgorod ya da Galiçya gibi gelişmekte olan prensliklerle karşılaştırılmadı. Kendi bölgesinde, kuzeydoğuda dahi, sadece Rostov ve Suzdal gibi eski merkezler karşısında değil, Vladimir karşısında da önemsizdi ve çeşitli defalar kaybedilmiş görünen uzun süreli bir mücadele sonunda Tver'i yendi. Moskova'nın yükselişini açıklarken tarihçiler bizim kısa anlatımızda da açığa çıkan çeşitli unsurlara vurgu yaparlar.

En eski ve en temel açıklamalardan biri coğrafyayla ilgili S. Soloviev tarafından geliştirilmiş bir savdır. Moskova'nın coğrafi avantajları arasında üç yolun kesiştiği yerde olma konumu da bulunmaktadır ki bunlardan en önemlisi Kiev'den ve çökmekte olan güneyden çıkıp büyümekte olan kuzeydoğuya giden, hem yerleşimci hem de ticaret getiren rotadır. O dönemde daha da önemli olan ise Moskova'nın Avrupa Rusya'sına yayılan ve burayı birleştiren su ulaşımının kesiştiği yerde olmasıdır. Moskova dört önemli nehrin kaynağında olmak gibi nadir bir şansa sahipti: Oka, Volga, Don ve Dinyeper. Özellikle genç prensliği bastıracak dağ ya da diğer doğal engellerin olmaması akış vadisine doğru genişlemek için harikulade fırsatlar sunuyordu.

Moskova başka bir açıdan da merkezi bir konuma sahipti. Rus, özellikle Büyük Rus halkı tarafından mesken tutulmuş toprakların ortasında duruyordu ve geleneksel sava göre bu, her yöne doğru doğal bir şekilde büyümek için uygun bir

konum sağlıyordu. Aslında bazı uzmanlar, Büyük Rus dilinin iki ana diyalektiğini ayıran çizgiye yakınlığı gibi koşulları da belirterek Moskova'nın Rus halkının coğrafi merkezine ne kadar yakın olduğunu tahmin etmeye çalıştılar. Bir nokta daha eklemek gerekirse, Rusya içindeki merkezi konum Moskova'yı yabancı istilacılardan da korudu. Bu nedenle, örneğin kuzeybatıdan gelen düşmanlarla sürekli karşılaşmak zorunda olan Moskova değil Novgorod'du, diğer yandan güneydoğudan gelen darbeleri ilk emen Riazan'dı, Timur'un istilası ve diğer birkaç olayda da çok yardımcı olan bir durumdu bu. Sonuçta Moskovalı devletin genişlemesi için Moskova'nın konumunun hatırı sayılır önemi inkâr edilemez, ancak coğrafi unsur tek neden değildir ve aslında yakın dönem bilim insanları tarafından genel olarak görece daha az ağırlık verilmektedir.

Ekonomik sav kısmen coğrafi sava eklenir. Moskova Nehri önemli bir ticaret arteri görevi görüyordu ve Moskova prensliği bu nehrin suyolu boyunca genişlerken hem artan ekonomik bağlantıdan yararlandı hem de karşılığında ekonomik ilişkilerin gelişmesine yardımcı oldu. Özellikle Sovyet tarihçiler Moskova'nın genişlemesini çoğunlukla ortak pazarın büyümesiyle ilişkilendirdiler. Diğer bir ekonomik yaklaşım, Moskovalı prenslerin topraklarında tarımı geliştirmelerindeki ve kolonileşmeyi desteklemelerindeki başarıya vurgu yapar. Bu prensler, topraklarında köylülerin yerleşmesini sağlayarak rakiplerini açıkça geride bırakmışlardır; enerjik faaliyetleri çiftçilerin serbest bırakılmasından Moğollardan tutsakların satın alınmasına kadar çeşitlenmektedir. Daha da önemli bir avantaj ise topraklarında ekonomik yaşantı için çok yararlı olan görece bir barış ve güvenliği sağlamayı başarmış olmalarıdır.

Siyasi sav kısmen Moğol yığınının koşul ve politikalarına ve Moskovalı prenslerin hanlarla ilişkilerindeki akıllı politikalarına odaklanır. Ancak iyi zamanlama da iyi politika kadar önemliydi. On dördüncü yüzyıldan itibaren Moğol İmparatorluğu dönem dönem yeniden canlanma atakları yaşasa da yavaşça parçalanmaya ve zayıflamaya başlamıştı. Kara Veba'nın neden olduğu tahribat, Balkanlar ve Çin'deki sorunlar nedeniyle yıpranan ticari ilişkiler ve Orda içerisindeki vahşi güç mücadeleleri Rus prensler için fırsatlar yarattı. Moskova prensleri bunları iyi kullandı. Moğollar güçlerini toplarken Moskova prensleri hanlara tam bir itaat gösterdi ve aslında istekli bir şekilde işbirliği yaptılar. Kendi çıkarları için, daha sabırsız ve cesur olan Tver ve diğer Rus topraklarını tahrip etmelerinde Moğollara yardımcı oldular ve bu şekilde yüce prens olarak yerleştiler. Buna ek olarak Moğollar için vergi topladılar; böylece diğer Rus prensleri karşısında bazı finansal ve doğrudan olmasa da hukuki otorite elde ettiler. Aslında hanlar vergilerini ödeyemeyen apanajların tamamını Moskovalı prenslere devrettiler. Hatta on dördüncü yüzyılın sonunda paraların Moskova'da basılıyor olması bu karşılıklı bağımlı ilişkiye tanıklık eder. Örneğin 1382'den sonra Dmitri Donskoi yönetiminde üretilen bir paranın bir

yüzünde "Yüce Prens Dmitri İvanoviç" yazarken diğer yüzünde "Sultan Toktamış: Allah uzun ömür versin" yazar. Orda parçalanıp Moskova güçlenirken ilişki değişti. Elbette yeni Moskovalı prensler tahtta imtiyaz sahibi olmak için hana gitmeye devam ettiler, ta ki II. Vasili oğlunu hanın onayını istemeden vârisi olarak seçene kadar. Ancak görmüş olduğumuz gibi bağlılık ve sadakatle ilgili pek çok merasim ve somut gösteri zaten artan bir şekilde ihmal edilmeye başlanmıştı. Sonunda III. İvan Orda'ya olan bağlılığından vazgeçtiğinde Moğolların artık ne durdurma ne de geri çevirme gücüne sahip olduğu bu kademeli geçiş süreci tamamlanmış oldu.

Burada da görüleceği gibi Moskova'nın başarısındaki en önemli unsur yönetimdeki prenslerdi. Moskova genel olarak prensleri bakımından şanslı addedilir; bu pek çok nedene bağlıdır. Saf şans resmin sadece bir parçasıdır. Birkaç nesil boyunca Moskova prensleri Fransa'yı birleştiren Kapet kralları gibi kesinti ya da çatışma olmadan sürekli erkek vâris avantajına sahip oldular. Özellikle de Moskova prenslerinin oğullarının şansına, uzun bir süre boyunca, Moskova tahtı için onlarla yarışacak amcaları olmadı. "Amcalar" ve "yeğenler" arasındaki klasik çatışma sonunda II. Vasili döneminde patlak verdiğinde babadan oğula doğrudan intikal Moskova Prensliği'nde bu meydan okumanın üstesinden gelecek yeterli duruşa ve desteğe sahip olmuştu. Prenslik ayrıca Aleksandr Nevski'nin en küçük oğlunun soyundan gelen ve bu nedenle küçük bir prenslik kolunu temsil eden eski hükümdarlarının, başka yerde daha iddialı girişimler için küçük apanajlarını ihmal etmek yerine kendilerini ona adamayı kendi çıkarlarına daha uygun bulmaları nedeniyle de şanslı görülmüştür.

Genel olarak Moskovalı prenslerin politikalarının Moskova'nın yükselişine önemli ve etkili katkılar yaptığına inanılır. İvan Kalita'dan III. İvan'a ve III. Vasili'ye kadar bu yöneticiler, savaşçı ve diplomat oldukları kadar "Rus topraklarını bir araya getiren" becerikli toprak sahibi, yönetici ve işadamı olarak da öne çıkarlar. Bu prenslerin hepsi uzun bir süre boyunca küçük çaplı da olsa etkin bir şekilde hareket ettiler. Klyuçevski toprak elde etmek için beş ana Moskova yönteminin ayrımını yapar: Satın almak, silahla ele geçirmek, Altın Orda'nın yardımıyla diplomatik olarak ele geçirmek, apanaj prenslerle hizmet anlaşmaları yaparak ele geçirmek ve Volga ötesindeki toprakların Moskovalı nüfusunun yerleşmesi yoluyla elde etmek. Moskovalı prenslikte hüküm süren görece refah, iyi yönetim, barış ve düzen, sadece köylüleri değil, boyarları ve diğer sınıflardan üyeleri de gitgide büyüyen bu yüce prensliğe çekti.

Siyasi açıdan Moskovalı devletin gelişmesi, daha önce kuzeydoğuyla ilgili genel tartışmamızda da bahsedilen yöntemi izledi. Kievan siyasi sisteminin diğer unsurları düşer hatta yozlaşırken, görece ilkel bir toplumda ve genellikle değişken bir durumda prens –diğer yeteneklerinden küçük bir ayrımla– bir örgütçü ve bir yönetici olarak gitgide önem kazandı. Örneğin son Moskovalı tysiatski Vasili Veliaminov'un

1374'te öldüğünü ve onun ölümünün ardından bu görevin feshedildiğini biliyoruz. Diğer yandan akademisyenler son zamanlarda Moskova Dükalığı yönetiminin –en azından Korkunç İvan'dan önceki dönemlerde– iki önemli yerel güç olan boyarlar ve kilise ile işbirliği ilişkisine sahip olması gerektiğini savundular. III. İvan ve III. Vasili rakip prensleri kendi aristokrasilerine ve ordularına dahil etme sürecini tamamlarken –önce onları, bazı tarihçilerin verdiği isimle "hizmet prensi" yaptılar ve ardından onları boyarlarla birleştirdiler– bu genişletilmiş boyar statüsü dikkatle ele alındı. Boyar sadakatini sağlamak için eski Moskova prensleri devletle ilgili konularda kendilerine danıştılar ve toprak sahibi kodamanlar olarak kayda değer ölçüde yerel zenginlik ve güç sahibi olmalarını sağladılar.

Kiliseyle iyi ilişkiler de gerekliydi. Aslında kilisenin Rusya'yı birleştirmeye giden yolda başı çektiği öne sürülebilir. Çeşitli prensler Moğol istilasının ardından kendi apanajlarıyla ilgilenir ya da kuzeydoğuda gelişip genişlemekle meşgul olurken, kilisenin başpiskoposları Litvanya ve Kievan'ın güneybatısı dahil Ortodoks Rus'taki bütün dini bölgeleri birleştirmeye uğraştılar. Metropolit Cyprian'ın zamanında (1406) kilise bir kez daha haklı bir şekilde "Kiev ve bütün Rus'un" metropolitliğinden bahsedebildi. Dini birlik mantıksal olarak siyasi birliğe işaret ediyordu. On dördüncü yüzyılın başlarında metropolitlik makamı Moskova'ya geçerek bu şehri, ülkenin çoğunda etkili bir siyasi egemenlik iddia etmeden çok önce dini başkent yaptı. Eğer metropolit Kievan Rus kilisesinin vârisi olarak görülebilirse o zaman Moskova da Kievan atalarının örtüsünün mirasçısı olarak görülmemeli midir? Özellikle prens kendini bütün Ortodoks toplumunun koruyucusu olarak gösterir ve kilise tarafından da bu şekilde takdis edilirken... Moskova aynı zamanda Aziz Aleksis'in şehriydi ve özellikle Moskova'nın kuzeyindeki Kutsal Üçlü - Aziz Sergius Manastırı ile Aziz Sergius, geniş manastır hareketinin kaynağıydı; hızla en önemli dini merkez haline geldi. Bütün Rus tarihi boyunca tek rakibi Kiev yakınındaki Mağaralar Manastırı (Monastery of the Caves) oldu. Kilise liderleri Moskova'nın Rus topraklarını siyasi olarak birleştirme çabalarına desteklediklerı görülüyor, ancak bu konuda tarihçiler arasında ihtilaflar bulunuyor. Dini liderliğin bu amaca yönelik en büyük hizmeti muhtemelen prensler arası çatışma ve kavgalara tavsiye, uyarı ve hatta aforoz yoluyla sıklıkla müdahale etmiş olmalarıdır, bu müdahaleler genellikle Moskova lehine olmuştur.

Siyasi meşruluk için yeni mit ve sembollerin oluşturulması da Moskova'nın başarısının can alıcı yönlerinden biridir. Moskova prenslerinin bütün Rusya üzerinde hâkimiyet iddialarının, yüce prenslik tahtını oğullardan önce erkek kardeşlerin miras aldığı Kievan döneminin geleneksel intikal kurallarını ihlal ettiğini hatırlamak önemlidir. Bu nedenle hanedanlık geleneklerine göre Daniilovichi'ler meşru olmayan hükümdarlardı. Bu engeli aşmak için hanın desteğini kullandılar, ama

bu zayıf ve solmakta olan bir meşruluktu. Bu yüzden II. Vasili, III. İvan ve onların vârislerinin, bulabildikleri her türlü meşruluk biçimini aramaları şaşırtıcı olmamalı. Richard Wortman'ın öne sürdüğü gibi, on dokuzuncu yüzyıla kadar siyasi kutsallığa sahip Rus kaynaklar, esasen oldukça açık bir şekilde tanınmış yabancı medeniyetlerden, özellikle Antik Roma, Bizans ve evrensel Hıristiyanlıktan ödünç alınmıştı. Gördüğümüz gibi Moskova prensleri Bizans ile bağlarını gayretle ve yaratıcı bir şekilde vurguladılar; aslında onların mirası olan Konstantinopolis'in kutsal örtüsü 1453'te Türklerin eline düştü. III. İvan'ın, Sophia Paleologue ile evlenmesi, Bizans'ın çift başlı kartalıyla Aziz George'un ejderhayı öldürdüğü Moskovalı armasının birleştirdiği yeni devlet mührü ile çar ve otokrat unvanlarını benimsemesi hep bu sürecin bir parçasıydı. Ayrıca Hıristiyanlığın Rusya'ya Havari Aziz Andrew tarafından getirildiği, Moskovalı prenslerin atalarının Roma imparatorlarına kadar takip edilebileceği ve hükümdar tarafından kullanılan krallık sembollerinin Rus prenslerine Bizans imparatoru tarafından verildiği dahil soyla ilgili mitler de III. İvan ve III. Vasili dönemlerinde geliştirildi ve yayıldı. Moskova'nın Üçüncü Roma olarak doktrini daha sonra tartışılacağı gibi benzer amaçlara hizmet etti. Daha somut olarak belirtmek gerekirse III. İvan hem bir sembol hem de Rusları ve yabancıları aynı derecede etkileyecek bir araç olarak Moskova'nın yeni egemenliğinin işareti olacak Moskova Kremlini'ni inşa etmek için İtalyan mimarlar görevlendirdi.

Moskova'nın yükselişinin doğası ve anlamıyla ilgili yargılar bu sürecin tarifinden ve açıklamalarından bile daha ihtilaflıdır. Devrim öncesi Rus tarihçilerinin çoğu bu durumu saldırıların dışında yaşamak ve tarihteki rollerini oynamak için birleşmek zorunda kalan Moskova prenslerinin ve Rus halkının büyük ve gerekli başarısı olarak övdüler. Sovyet tarihçiler de aynı savı paylaşmaya başladılar ve bu sav Sovyet sonrası resmi tarih müfredatında ve Rus liderlerin milli geçmişleriyle ilgili verdikleri beyanlarda kutsal olarak kabul edildi. Diğer yandan bu yorum çoğu zaman –eleştirmenlerin gözünde "milliyetçi mit"– Aleksandr Presniakov gibi devrim öncesi Rus tarihçiler, günümüzün pek çok Batılı bilim insanı ve Polonyalı, Litvanyalı ve Ukraynalı tarihçiler tarafından anlaşılır bir şekilde sorgulandı. Bu yazarlar özellikle çok övülen "Rusya'nın bir araya getirilmesi"nin, her şeyin ötesinde, Moskovalı prenslerin Novgorod ve Pskov sakinleri gibi Ruslara ve en sonunda çeşitli Rus olmayan uyruklara karşı, onları özgürlüklerinden mahrum ve Moskovalı zorbalığına maruz bırakan saldırılar içerdiğini vurguladılar. Tarihi ihtilafların çoğunda olduğu gibi her iki okulun da ciddi anlamda haklı, aynı karmaşık fenomenin farklı yönlerinde doğru oldukları vurgulanmalı. Bu ya da diğer ilişkili konularda taraf tutmadan, apanaj Rusya'nın ekonomik, sosyal ve kültürel hayatına da biraz dikkat gösterdikten sonra dönemin karmaşıklığını ve sorunlarını biraz daha iyi kavrayacağız.

12. Bölüm

APANAJ RUSYA: EKONOMİ, TOPLUM, KURUMLAR

"Arazi hâkimiyetinin temel özellikleri ile Ortaçağ boyarlığımız böyledir; ayrılma hakkına sahip köylülerin bağımlılığı, ortak yönetimle sınırlandırılmış beylik yetkisi, hükümdarın kendi ekonomisinin önemsizliğiyle karakterize edilen ekonomik örgütlenme. Boyarlığımızın bütün bu özellikleri feodal beylik ile aynı doğaya sahip bir kurumu temsil ediyor, tıpkı Ortaçağ kırsal komünlerimizin yukarıda gösterildiği gibi aynı öze sahip bir kurumu, Alman komününü temsil etmesi gibi."

NİKOLAY PAVLOV-SİLVANSKİ

"...'hizmet eden tebaa' hizmet sağlamakla (saray, askeriye, sivil) yükümlü olan ve buna karşılık, şartlılık temeline dayalı toprak kullanım hakkına sahip olan bir sınıfın ismidir. Bu sınıfın ayrı bir şekilde varoluşunun temeli, haklarına değil devlete olan yükümlülüklerine dayanır. Bu yükümlülükler çeşitlidir ve bu sınıfın üyeleri ortak bir bütünlüğe sahip değildir."

MİHAİL VLADİMİRSKİ-BUDANOV

Kievan Rus'ta ticaret ve tarımın görece ağırlığıyla ilgili ihtilaflar devam ederken bilim insanları apanaj döneminde toprak sürmenin temel uğraş olduğu konusunda hemfikirdir. Çavdar, buğday, arpa, darı, yulaf ve birkaç ürün daha Rus tarımının temeli olmaya devam etti. Kiev'in düşüşünden ülkenin Moskova'nın liderliğinde birleşmesine kadar geçen yüzyıllar, yerel, tarımsal ekonominin, siyasi bölünmeye denk gelen ekonomik bir dar görüşlülüğün yaygınlığına şahit oldu. Dahası güneyin çöküşü ve Moğol istilasıyla birlikte Ruslar iyi topraklarının büyük kısmını kaybettiler ve ormanlık alanlarda ve çok zor iklim şartları altında tarımı yerleştirmek ya da geliştirmek zorunda kaldılar. Moğollara verilen haraçlar ise cılız Rus ekonomisini daha da zorladı. Matvei Liubavski'nin kelimeleriyle, "Devasa bir parazit popüler Kuzeydoğu Rusya'nın organizmasına kendisini tutturdu; parazit organizmanın bütün kanını emdi, kronik olarak bütün yaşam gücünü boşalttı ve zaman zaman karışıklıklar yarattı." Moğol fethinin ve haraçlarının etkisine ek olarak Bubonik veba (ya da Kara Ölüm) kuzeydoğu Rusya'ya on dördüncü yüzyıl ortalarında ulaştı ve sonraki yüzyıl içinde dönem dönem yeniden ortaya çıktı; bazı bilim insanlarının tahminine göre veba, nüfusun en az yüzde 25'inin kaybına neden oldu.

Fetih ve vebanın etkilerine karşın pek çok insanın kaçtığı kuzeydoğu, ticaretin itici güç olduğu yavaş bir ekonomik düzelme yaşadı. Moğol istilası nüfusta yeni hareketlenmelere neden oldu ve Moskova ve Tver gibi şehirler yeni göçmenlerin gelmesinden faydalandı. On dördüncü yüzyıl geldiğinde bu tür şehirlerde marangozluk, dericilik, dokumacılık ve metal işleri gibi zanaat üretiminde –esasen yerel ihtiyaçları karşılamak için– yeni bir büyüme görüyoruz, diğer yandan kent inşaatında da, özellikle kilise ve istihkâmda büyüme görüldü. Lüks ve artistik el sanatları ise çağın özelliği olan yoksulluk nedeniyle keskin bir düşüşe geçmesine rağmen bazı yerlerde ve esasen Novgorod'da ayakta kaldı, Moskova'nın yükselişiyle birlikte yeni başkent zamanla merkez haline geldi.

Ekonomik iyileşmenin esas nedeni ticaretti. On dördüncü yüzyılda, ticaretin büyük öneme sahip olduğu Novgorod şehri ve prensliği ve Galiçya gibi topraklar dışında kuzeydoğuda da yeni gelişmelerin işaretlerini görüyoruz. Moğol İmparatorluğu Çin'den Akdeniz'e uzanan bir ticaret ağı kurmuştu, Rus prensleri ve şehirleri bu ticaret ağına doğru çekiliyordu. Dahası Moğollar, bazı bilim insanlarına göre, kendi zenginliklerini artırmak amacıyla Rusları Baltık devletleriyle, Antik Volga ticaret arteri ve Don Nehri boyunca ve Karadeniz kıyılarında ortaya çıkan Cenevizli ve Venedikli kolonilerle ticaret yapmaya teşvik ediyordu. Ruslar kürk ve balmumu gibi ürünler ihraç etmeye devam ederken tekstil, şarap, gümüş, altın objeler ve diğer lüks ürünlerin ithalatını yapıyordu. On beşinci yüzyılın sonlarına gelindiğinde Moskova bu büyümekte olan ticaret ağını kontrol eden ve bundan faydalanan hâkim güç haline geldi. Ancak nüfusun büyük çoğunluğunun hâlâ toprak sürdüğünü ve en büyük kodamanların bile zenginliklerini tarım alanlarının ve insanların kontrolünden elde ettiklerini unutmamalıyız. Ticari çıkarlar ve genel olarak orta sınıf, Moskovalı devletin yükselişinde önemli bir ağırlığa sahipti.

RUS FEODALİZMİ MESELESİ

Apanaj Rusya'nın sosyal yapısı meselesi Rus tarihinde feodalizm tartışmalarıyla sıkı sıkıya bağlıdır. Bu döneme ait en yakın tarihler apanaj toplumunu yorumlamak için artık bu kavrama fazla ilgi göstermese de Rusya'ya karşılaştırmalı bir Avrupa çerçevesinden bakacak bir araç olarak ilgiyi hak ediyor. On ikinci yüzyılın başlarına kadar uzmanlar Rusya'da feodalizmin eksikliğine, Avrupalı ülkelerden önemli derecede farklı bir sosyal gelişmenin anahtarı olarak bakıyorlardı. Sonra Nikolay Pavlov-Silvanski bu fikir karşısında Rusya'nın da feodal bir dönem geçirdiğine dair parlak ve detaylı bir savunma sundu. Pavlov-Silvanski'nin tezi Birinci Dünya Savaşı'nın ardından gelen yıllarda ateşli anlaşmazlıklara konu oldu. Devrimden

sonra Sovyet tarihçiler "feodal"i son derece geniş bir anlamda tanımlamaya ve bu kavramı Kiev günlerinden on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar Rusya'nın gelişimine uygulamaya giriştiler. Sovyetler Birliği dışında bazı bilim insanları önemli noktalarda Pavlov-Silvanski ile aynı fikirde olmasalar da en azından Ortaçağ Rusya'sına uygulanabilir birkaç feodal özelliği kabul ettiler.

Pavlov-Silvanski feodalizmi tanımlayan üç özellik olduğunu ve apanaj Rusya'da bu üç özelliğin de mevcut olduğunu öne sürdü: Ülkenin bağımsız ve yarı bağımsız arsa sahipliği, derebeyliklere bölünmesi, vasal ilişkiler hiyerarşisi aracılığıyla bu toprakların tek bir sisteme dahil edilmesi ve bir tımara şartlı sahip olma niteliği. Rusya gerçekten de sayısız bağımsız prensliklere ve boyarların sahip olduğu ayrıcalıklı arsalara yani derebeyliklere bölünmüştü. Batı Avrupa'da olduğu gibi vasal hiyerarşisi toprakla bağlantılıydı: Miras kalan mülk *votchina* derebeyliğe eşti; hizmet karşılığı verilen mülk *pomestie* ise tımara. Pavlov-Silvanski'nin, Rus tarihinin Moskovalı dönemine özgü olan pomestiia'nın, apanaj çağında belirli bir arsa sahipliği kategorisini temsil ettiğine inandığı belirtilmeli. Batı'nın baronları, kontları, dükleri ve kralları Ortaçağ Rusya'sında karşıtlarını boyarlarda, hizmet prenslerinde, apanaj prenslerde ve yüce prenslerde buldular. Serbest sözleşmeye dayalı boyar hizmeti, özellikle askeri hizmetler, vasal ilişkileri hiyerarşisinin temelini oluşturdu. Batı'dakilerle karşılaştırılabilecek özel seremoniler bu hizmetin üstlenilmesini ve sonlandırılmasını damgaladı. Apanaj Rusya, feodal hamilik, takdir –bireysel ya da toprakla– ve toprak sahiplerine dokunulmazlık sağlanması, yani daha üst bir makamdan müdahale olmadan köylülerini yönetme, yargılama ve vergilendirme hakkı gibi kurumları biliyordu. Vasalların vasalları ortaya çıktı, böylece Rusya'da alt feodalleşme konuşulabilir oldu.

Ancak Pavlov-Silvanski'nin muhalifleri güçlü savlar öne sürdüler. Apanaj dönemi boyunca Rus toprak sahiplerinin mülklerini hizmet karşılığı değil miras yoluyla elde ettiklerini, bu nedenle de istedikleri kişiye hizmet etme hakkına sahip olduklarına vurgu yaptılar. Bir apanaj toprak sahibinin mülkü, toprak sahibinin kime hizmet ettiğine bakmadan genellikle toprağın bulunduğu yerin hükümdarının yetki alanındaydı. Dahası pek çok kurum ve neredeyse Batı feodalizminin bütün yönleri Rusya'da ya hiç gelişmedi ya da temel seviyeyi geçemedi. Örneğin bu durum, son derece karmaşık Batılı vasal hiyerarşisi, feodal askeri hizmetler ya da bütün bir şövalyelik fenomeni için geçerliydi. Köylünün konumu ve toprak sahipleriyle ilişkileri bile Doğu ile Batı'da belirgin bir şekilde farklıydı, çünkü serflik Rusya'da apanaj döneminden sonra sağlam bir şekilde yerleşti.

Kısaca, yasal özelliklerine dair yerinde gösterilen dikkatle birlikte feodalizmin kesin tanımı, Rus toplumuna uygulanamaz gibi görünmektedir. Ancak diğer yandan Rusya'daki pek çok gelişme, apanaj döneminde güç ve otoritenin bölünmesi

olsun, büyük zengin mülklerin ekonomisi ya da devlet hizmetinin daha sonraki pomestie sistemi olsun, feodal Batı'yla önemli benzerlikler taşır. Daha önceden belirtildiği gibi Rus sosyal biçimleri çoğunlukla Batılı örneklerinin henüz olgunlaşmamış ya da en azından daha basit ve kaba versiyonları olarak ortaya çıkar. Bu nedenle bazı bilim insanları Ortaçağ Rusya'sının sosyal örgütlenmesi için "henüz başlamış ya da gelişmemiş feodalizm" derler. Feodalizmin yüce prenslerin ve özellikle otokrat çarların yükselen gücüyle karşılaştırıldığında zayıf olduğunu kanıtladığını söylerler.

Bugün Moskovalı Rusya öncesinin, Batı Avrupa tarihinin –sadece benzerlikleri değil kıta boyunca etkileşimin– pek çok yönüyle karşılaştırılabilirliğini vurgulayan bilim insanları "feodal" yerine "Ortaçağ" terimini kullanmaya yatkındırlar ve bunu Kievan çağına kadar çekerler. Arada olma ve geçiş duyusu ile daha açık bir hale gelen bu terim, Rusya'yı Avrupa toplumlarına sosyal ve siyasi açıdan birebir benzeme zorunluluğundan kurtarırken diğer yandan da Avrupa'nın doğusu ve baztısındaki gelişmeleri takip ederek Ortaçağ toplumlarındaki çeşitliliği izlemesini sağlamaktadır. Gerçekten de Batı Avrupa tarihi araştırmacıları, geleneksel Marksistler hariç, Batı Avrupa'nın kendi içindeki önemli farklılıkları ve değişim süreçlerini maskelediği için artık "feodalizm" teriminden tamamen kaçınma eğilimindedirler. Yine de dönemlere ayırma ve tanım hâlâ çok önemlidir. Bu nedenle eski Rusya tarihçileri arasında Rusya'nın ne zaman Ortaçağ olmayı bırakıp "erken modern" olduğu sorusu "feodal" olup olmadığı konusundan daha meşgul edici bir soru haline gelmiştir.

APANAJ TOPLUMU VE KURUMLARI

Apanaj Rusya'nın sosyal yapısı, ikisi arasında herhangi bir kesilme olmadan Kievan dönemi toplumunun devamını ve daha da gelişmişini sunar. Prensler sosyal merdivenin en üst basamağını işgal ederler. Zaten büyük olan Kievan prenslik ailesi, bölünmez devletin çöküşünün ardından gelen yüzyıllar içerisinde daha da çoğalmış ve farklılaşmıştır. Apanaj dönemi doğal olarak yüce prenslerden minik prensliklerin hükümdarlarına ve hatta yönetecek hiçbir şeyi olmayan ve akrabalarının hizmetine girmek zorunda kalan prenslere kadar prenslerin ve prensçiklerin altın çağı olduğunu kanıtladı. "Moskova ve bütün Rusya'nın" yüce prenslerine ek olarak, herhangi bir prens ailesinin önemsiz üyelerinin daha güçlü büyüklerine sadakat yemini ettiğini, bazı bölge merkezlerinde, özellikle Tver ve Riazan'da da yüce prenslerin ortaya çıktığını eklemek gerekir. Moskova'nın genişlemesi bu prensler anarşisine ve bununla birlikte apanaj dönemine son verdi.

Ardından boyarlar ve onların ardından da prensin benzer bir işleve sahip, daha az aristokratik olan "serbest hizmetkârları" geldi. Prensleriyle sözleşme yapan boyar ve serbest hizmetkârlar istedikleri zaman ayrılmak ve kendilerine yeni bir efendi bulmakta özgürdü. Boyarların kendi maiyetleri vardı ve bunlardan bazıları oldukça kalabalıktı. Örneğin 1332'de 1700 kişiden oluşan bir yandaş topluluğu olan bir boyar Moskova yüce prensinin hizmetine girdi, onun gelmesinden kısa bir süre sonra da 1300 kişilik bir maiyete sahip bir boyar ayrıldı. Daha önce vurgulandığı gibi apanaj Rusya'nın üst sınıf üyeleri toprak sahibiydi. Kendi büyük mülklerinin gerçek yöneticileri olarak hareket edip vergi topluyor ve adalet uyguluyorlardı, ancak Moskova'nın yükselişiyle birlikte kendi topraklarını yönetmek için elde ettikleri dokunulmazlıkların arasında artık büyük suç davalarında yetki kullanımının olmadığından da bahsetmek gerekir.

Moskova devletinin yükselişiyle birlikte toprak sahibi olma modelinde önemli bir değişiklik oldu. Apanaj döneminin büyük bir kısmı boyunca, saray ve kilise topraklarından ayrı olarak arazi kullanım hakkının baskın biçimi *votchina* olarak bilinen kalıtsal biçimdi, özel topraklar alınıp satılıyor ya da miras kalıyordu. III. İvan döneminde ve sonrasında şartlı *pomestie* toprak sahipliği gittikçe daha yaygın olmaya başladı, buna Moskova yüce prensinin *votchiny*'leri ele geçirip ya kullanım haklarını değiştirdiği ya da toprak sahibine şartlı kullanım hakkı olan başka bir arazi verdiği durumlar da dahildi. *Pomestiia* askeri hizmet karşılığı tamamen prensin yetkisiyle veriliyordu. *Pomestie* sahibi, prensin hizmetinde kaldığı ya da ölümünü takiben erkek kardeşinin ya da oğlunun hizmet sağlamasını temin ettiği sürece pomestiia ailede kalıyordu. Ama votchina'nın tersine pomestie satılamıyor ya da para karşılığı ipotek edilemiyordu. III. İvan ve halefleri için pomestie sisteminin kilit amacı askerlik hizmeti verenler için bir geçim kaynağı sağlamak ve sadakatlerini garanti altına almaktı.

Tüccarlar, zanaatkârlar ve bir bütün olarak orta sınıf, apanaj döneminde bir düşüş yaşadı. Novgorod ve birkaç merkez haricinde toplumsal katmanlar görece az ve siyasi açıdan etkisizdi.

Köylüler nüfusun çoğunluğunu oluşturuyordu. Genel olarak Kievan devletinin çöküşünden sonraki yüzyıllarda durumlarının daha da kötüleştiğine inanılır. Siyasi bölünme, istilalar ve genel olarak güvensizlik, köylünün toprak sahibine bağımlılığını ve sonuç olarak köleliğini artırdı ve böylece Kiev günlerinde çoktan göze çarpan bir eğilimi hızlandırdı. Gittikçe artan yüzdede köylü, özgür çiftçi olmayı bırakıp kendilerini kodaman ya da manastırların mülklerinde bulduklarında, geleneksel özgürlükler de azaldı. Çeşitli hizmet biçimleri borçluydular, ama esasen iki türdü. İlki henüz görece az gelişmiş *barshchina* ya da zorunlu işçilik, yani toprak sahibi için çalışmaydı; diğeri ise *obrok* ya da mülkün kirası, yani toprak sahibine

para ya da ayni ödemeydi. Köylülerin kendi geleneksel özgürlüklerine değer verdikleri ve bunların saldırıya maruz kaldığına dair kanıtlar, toprak sahiplerine karşı açılan sert davalarda görülebilir. Ancak daha da önemlisi köylü hareketini durdurma çabalarıdır. Köylüler geleneksel olarak eski topraklar daha az verimli olmaya başladıkça yenilerine giderler. On beşinci yüzyılda toprak sahiplerine güvenilir işgücünü temin etmek için çıkarılan çeşitli devlet mevzuatı, bu uygulamayı sınırlamaya başladı. Daha önemlisi 1497 yasası (*Sudebnik*) bir köylünün efendisini bir yıl içinde sadece bir kez iki haftalık bir süre için, sonbaharın sonlarında Aziz George günü civarında, hasattan sonra ve hesaplarının temizlenmesi kaydıyla bırakabileceğini şart koşuyordu. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda hareket sınırlaması genişleyecek, köylüleri, özel olarak sahip olunan topraklara serf olarak bağlayacaktı. Ancak pek çok köylünün, özellikle kuzeydekilerin, özel toprak sahiplerinin olmamasına ve bu nedenle devlete karşı gittikçe artan ağır yükümlülüklere sahip olmalarına rağmen bunun onlar için şanslı bir durum olduğu unutulmamalıdır.

Kievan döneminin köleleri (*kholopy*) malikânelerde ve mülklerde her türlü görevi yerine getirerek Rus ekonomisinde önemli bir rol oynamaya devam ettiler. Aslında küçük bir üst kholopy grubu mülklerde yönetici ve idareci olarak önemli pozisyonlarda bulundu. Aslında Mihail Diakonov, Fransa'da olduğu gibi Moskova prensliğinde de saray görevlilerinin ve en asil evlerdeki meslektaşlarının orijinalinde köle olduğunu ve daha sonra serbest hizmetkârlar arasından en göze çarpanlarla yer değiştirdiğini ileri sürdü.

Kiev'in düşüşünü takip eden dönemde Rusya'daki kilise güçlü ve ayrıcalıklı konumunu sürdürdü ve geliştirdi. Bölünme zamanında ülkenin en iyi ve en yaygın örgütünden faydalandı ve hanların iyiliğinin ve Rus, özellikle de Moskovalı prenslerin koruyuculuğunun keyfini çıkardı. Kiliseye ait topraklar vergilendirme ve yayılan dokunulmazlıklardan muaf tutuldu, ayrıca Batı'da olduğu gibi –ihtilaflı bir noktadır bu– görece huzur, iyi yönetim ve istikrar nedeniyle muhtemelen köylüler için diğer mülklerden daha çekici geldiler. Kilise ya da daha çok bireysel manastırlar ve keşişler, çoğu zaman Rusların kuzeydoğunun vahşiliğine nüfuz etmelerine yol açtı. Sadece Aziz Sergius'un müritleri yerleşim hudutlarının üzerinde ya da ötesinde otuzdan fazla manastır kurdu. Ama dinsel mal varlığına en büyük ilave kesintisiz bağışlardı, özellikle de kişinin ruhuna yapılacak dua karşılığı mülklerin ya da mülk parçalarının miras bırakılmasıydı. Bu, feodal Batı'da Katolik kilisesine toprak hibe edilmesine benzer bir uygulamaydı. Apanaj döneminin sonunda Rusya'daki kilisenin ülkenin ekili toprağının yüzde 25'inden fazlasına sahip olduğu tahmin ediliyordu. Göreceğimiz gibi kiliseye, esasen de manastırlara ait bu devasa topraklar, hem dini vicdanda hem de devlet için büyük sorunlara neden oldu.

APANAJ RUSYA: EKONOMİ, TOPLUM, KURUMLAR

Rusya'nın Moskova'nın liderliğinde birleşmesi prensin baskın pozisyonuyla karakterize edilen kuzeydoğu siyasi sisteminin, aslında Rusya'nın yüce prensin babadan kalma kişisel mirası olarak ele alındığı sistemin başarısı demekti. Diğer yandan yakın dönem bilim insanları prenslik otoritesinin Moskova'da bile yüce prenslerin arzuladığı ve sıklıkla göstermeye çalıştığı kadar mutlak olmadığını ileri sürdüler. Prensler elbette apanaj dönemi boyunca önemli bir sosyal role sahiptiler. Köylerle ve kışlık paltolarla hiç ayrım yapmadan ilgilenen ünlü prenslik vasiyetlerinde gösterildiği gibi prensler, prensliklerinin yöneticileri hatta işletme sahipleri gibi hareket ettiler. Aslında prenslik faaliyetleri gittikçe daha önemsizleşmeye başladı; kamu hak ve çıkarları neredeyse özelden ayırt edilemez hale geldi. Moskova'nın ulusal egemenliğe yükselişiyle prenslerin rolleri "Moskova ve tüm Rusya'nın" "çar" ve "otokratı"nın güç ve çıkarına tabi oldu. Yine de bütün o engin görkemine rağmen Moskova çarları, ezici bir otorite ile önemsiz zalimliği, kamusal hedeflerle işletmeci güdüleri ürkütücü bir şekilde birleştirerek kuzeydoğu prenslik soylarından kalan pek çok şeyi korudular. Güçleri çok daha tehlikeliydi, çünkü karşılarında bunu dengeleyecek çok az şey vardı. Novgorod, Pskov ve Viatka'nın katılmasından sonra veche Rus siyasetinden kayboldu. Çarpışan prensler hizmet eden boyarlar durumuna indirgendi ve boyar duması denen şey, sonraki bölümlerde göreceğimiz gibi, sonunda hükümdarın otoritesini sınırlandırmak yerine destekledi.

Ancak kişi otokrat gücü abartmamalı, özellikle de bu erken yıllarda. Pek çok tarihçi, büyüyen otokrasi yüzeyinin –Nancy Shields Kollmann'ın kışkırtıcı bir şekilde "otokrasi yüzü" dediği ve sonraki Moskova tarihine dahi uyguladığı şeyin– altında, danışma ve fikir birliği oluşturarak yöneten, yüce prensler ve yüksek boyarlar yönetici sınıfının ısrarcılığı olduğu konusunda uyarıyor. Antlaşmalara, ticaret anlaşmalarına, askeri eylemler ve yasalara önde gelen boyarlar şahitlik etmeli ve bu toplanmış kodamanlar tarafından kabul edilmeliydi. Bu nedenle bu etkili ancak yine de ihtilaflı sava göre III. İvan ve III. Vasili'nin yasal kararlarındaki, "Yüce Prens boyarlarla birlikte karar verdi..." ya da (1497 yasasının açılış kelimelerinde olduğu gibi) "Tüm Rus'un Yüce Prensi İvan Vasilyeviç, oğulları ve boyarlarıyla birlikte bir yasa oluşturdu..." benzeri kalıplaşmış sözler sırf birer formalite olarak değil tartışılan güç ilişkilerinin karmaşık yapısını yansıtan veri olarak da görülmelidir.

13. Bölüm

APANAJ RUSYA: DİN VE KÜLTÜR

"Rus halkının yaptığı imalata ağır bir darbe vuran Moğol boyunduruğu en acı verici şekilde imalatla yakından ilgili olan sanatsal üretim ve tekniğe yansır. On üçüncü yüzyılın ikinci yarısı ve on dördüncü yüzyılın tamamı 'insanların hayatı üzerinde baskı, liderler arasında umutsuzluk, toprağın fakirleşmesi, ticaret ve zanaatta düşüş ve pek çok teknik becerinin yok oluş çağıydı.'"

DMİTRİ BAGALEİ

"Sadece edebiyatı düşünürsek Tatar istilasından Rusya'nın Moskovalı III. İvan tarafından birleştirilmesine kadar uzanan dönem karanlık çağ olarak adlandırılabilir. Edebiyat, Kievan geleneklerinin aşağı yukarı fakirleştirilmiş bir anısı veya Güney Slavca modellerin orijinal olmayan bir taklidiydi. Ancak edebiyatın Eski Rus kültürünün gerçek ölçüsünü vermediğini en çok burada akılda tutmak lazım. Edebiyatın karanlık çağı olan on dördüncü ve on beşinci yüzyıllar Rus dini ressamlığının altın çağıydı."

D. S. MİRSKİ

"Rus ikonu Antik Rusya'nın en artistik fenomeni, dini hayatının en temel ve ağırlıklı aracı ve aynı zamanda ödülüydü. Tarihi kökeni ve formasyonuna göre ikon, gelişiminde sanatsal ustalığın olağanüstü fenomenini temsil ederken en üst sanatsal geleneğin de bir ifadesiydi."

NİKODİM KONDAKOV

Apanaj Rusya'nın ekonomisi ve toplumu gibi din ve kültürünün de doğrudan Kievan döneminden çıkarak geliştiği açık olsa da tarihçiler, bölüm başındaki epigrafların da gösterdiği gibi din ve kültürün içinde bulunduğu durumu ve yönünü daha farklı görmektedir. Daha kesin belirtmek gerekirse, tarihçiler çelişkili eğilimler belgelemişlerdir. Elbette üniter devletin çöküşünü takip eden zor yüzyıllar, kültürün pek çok alanında belirli bir gecikme hatta gerilemeye şahit oldu. Fakirleşme ve görece izolasyon genel olarak eğitimde, büyük çaplı taş yapılarda ve bazı lüks el sanatlarında, masraflı ve zor arayışlar üzerinde ters etkiye sahip oldu. Aslında pek çok zanaat ve beceri neredeyse tamamen yok oldu. Edebiyat da eski sanatsallığının ve canlılığının çoğunu kaybetmiş gibiydi. Ünlü Rus tarihçi Dmitri Likhachev'in

gözlemlediği gibi, on birinci ve on ikinci yüzyıl kroniklerinde "kronik yazımı daha soluk ve kısa hale geldi ve Rusya çapındaki geniş ufkundan yoksundu." Yine de pek çok faaliyet alanındaki bu düşüş Rus yaratıcı zekâsının ahşap mimari ve özellikle ikon ressamlığı gibi bazı alanlardaki üstün başarılarıyla aynı zamana denk geliyordu. Aslında bazı yazarlar, özellikle on dördüncü ve on beşinci yüzyılda, dini hayatta büyük bir canlılık tarif etmişler, dini sanatta ifade edilen "Rus manevi Rönesans"ından, keşişliğin yükselmesinden, inanç ve ahlak gibi soruları da içeren yoğun bir kaygıdan (ve çatışmadan) bahsetmişlerdi. Apanaj Rusya'da din, halkın yaşantısında ve kültüründe merkezi konumunu sürdürürken dönemin güçlü ve zayıf yönlerini, başarılarını ve bozgunlarını da yansıttı. Bölünme çağında kilisenin birliği ve örgütlenmesi çarpıcı bir şekilde öne çıktı. On beşinci yüzyılın başlarında Rusya'daki Ortodoks kilisesi Moskova'daki metropolite ilaveten Novgorod, Rostov ve Suzdal dahil on beş piskopos ile başpiskoposluk unvanına da sahipti. 1448'de Floransa Birliği'nin ardından Rusya'da Yunan ruhban sınıfa yönelik artan şüphelerden sonra Jonas, Konstantinopolis'teki patriğin onayı beklenmeden metropolit haline gelerek Bizans piskoposluğuyla olan eski Rus ittifakını yıktı ve Rus kilisesi tarihinin bağımsız dönemini başlattı. Ancak Rus kilisesi içindeki idari birliğin korunmasının mümkün olmadığı görüldü. Toprağın ve halkın Moskova ve Litvanya arasında gittikçe daha fazla bölünmesi Kiev'de Litvanya devleti için ayrı bir Ortodoks metropolitliğin kurulmasına neden oldu; Moskovayla nihai ayrılma 1458'de gerçekleşti.

Bildiğimiz gibi kilise, muazzam mal varlığı ve ayrıcalıklı pozisyonuyla apanaj Rusya'nın ekonomik ve siyasi hayatında önemli bir rol oynadı, Moskova'nın yükselişinden kuzeydoğudaki el değmemiş toprakların kolonileştirilmesine kadar dönemin neredeyse bütün önemli gelişmelerini etkiledi. Ancak kilisenin kendi dini ve manevi alanındaki kesin etkileri belirlemek çok zor. Hıristiyanlığın ayinsel ve estetik taraflarının Ortaçağ Rusya'sında hüküm sürdüğü, en dolu ifadesini litürji ve son derece uzun ve karmaşık hale gelen diğer kilise hizmetlerinde bulduğu sıklıkla ve genellikle ikna edici bir şekilde ileri sürülmüştür. Oruç tutmak, dini tatillerin kutlanması ve genel olarak kilise takviminin takip edilmesi Rus halkının törenciliği için yeni fırsatlar sağladı, ikon ressamlığı ve kilise mimarisi ise güzellik arayışları için yeni birer yol görevi gördü. Ancak Rus Hıristiyanlığının etik ve sosyal manası bu dönemde Kiev hegemonyası dönemindekinden daha fazla küçümsenmemelidir. Pek çok uzman, köle sahiplerinin çoğu zaman vasiyetname aracılığıyla kölelerini azat etmelerini kilisenin öğretilerine bağlar. Genel anlamda Hıristiyan davranış standartları Rus halkının ideali olarak kalmıştır.

Azizler Rusların sorun ve emellerini yansıtmaya devam ettiler. Apanaj döneminde azizleştirilen figürler Aleksandr Nevski gibi prenslerden ve Metropolit Aleksey

örneğindeki gibi dini devlet adamlarına ve kimsenin tanımadığı münzevilere kadar çeşitlenmektedir. Ama Rus dini şuurunda en güçlü etki Radonezhli Aziz Sergius'un etkisidir. 1392'de yetmiş sekiz yaşında civarında ölen Aziz Sergius, keşişliğe ormanlık yabanda başlamış ve Rusya'nın önemli ruhani liderlerinden biri olmuştur. Görünüşe göre Yüce Prens Dmitri ve Rus ordusunu takdisi Kulikovo Savaşı'nda onların güçlerine güç kattı, bazen de sözleri prenslik kavgalarına son verdi. Metropolit olmayı reddetmesine rağmen aslında Rus kilisesinin manevi lideri oldu. Daha önce de belirtildiği gibi, Aziz Sergius tarafından Moskova'nın kuzeyinde kurulan ve Kutsal Üçlü – Aziz Sergius Manastırı olarak bilinen manastır ülkenin en büyük dini ve kültürel merkezlerinden biri ve güçlü monastik hareketin asıl kaynağı oldu. Aziz Sergius'un ölümünden yüzyıllar sonra dahi on binlerce ve yüz binlerce hacı her yıl Rusya'nın çeşitli bölgelerinden buraya, manastırdaki kiliselerden birinde bulunan mezarına gelmeye devam etti; hâlâ da geliyorlar. Diğer pek çok aziz gibi Aziz Sergius'un etkisinin esas açıklaması, Hıristiyanların hem inancı hem umudu olan alçakgönüllülük, nezaket, kardeşlik ve sevgi kavramlarına belirli bir gerçeklik vermesinde yatar. Aziz Sergius'un, yardımına ihtiyaç duyanlara sürekli yardım etmeye çalıştığı ve dini tefekkür ve törenler kadar çalışma ve öğrenmeye de vurgu yaptığı eklenmelidir.

Aziz Sergius'un müritleri daha önce de belirtildiği gibi Hıristiyanlığı Kuzey Rusya'nın geniş bölgelerine yaymış, çok sayıda manastır kurmuştur. Aziz Sergius'un arkadaşlarından en ünlüsü, Permli Aziz Stephen, Hıristiyanlığı Fince konuşan Zyriane kavimlerine getirdi. Onların lisanını öğrendi, harflerin temeli olarak dekoratif tasarımlarını kullanarak onlar için bir yazı dili yarattı. Böylece Ortodoks geleneğini takip eden Zyrianelar tanrıya kendi dillerinde tapınabildiler.

Ortaçağ Rusya'sında entelektüel hayat bütün Ortaçağ Avrupa'sında olduğu gibi din konularına odaklanıyordu, ancak kaygıları insani faaliyetin pek çok diğer alanını da kapsıyordu. Bu nedenle apanaj çağı, teoloji ve inanç kadar günlük yaşantı ve sosyal ahlakla da ilgili olan kilit sorunların olduğu bir dizi uyuşmaz eğilim –kurulu kilisenin bakış açısıyla dalalet– etrafındaki dini mayalanmayla damgalanmıştı. Rusya çoğunlukla Batı Hıristiyanlığında gelişen rasyonalist ve reformcu akımların dışında kalmasına rağmen, özellikle ülkenin batısında ve esasen Novgorod'da ortaya çıkan rasyonalizm ve radikal reform vurgusu yapan dini hareketlerden tamamen etkilenmemiş de değildi. 1311 gibi erken bir tarihte kilise konseyi manastır sistemini kınayan Novgorodlu bir rahibin "sapkınlığını" mahkûm etti. On dördüncü yüzyılın ikinci yarısında Novgorod'da *strigolniki*'nin öğretileri ünlendi. Batı'nın evanjelist Hıristiyanlarına oldukça benzeyen bu radikal mezhepçiler kilisenin ve hiyerarşisinin otoritesini ve vaftiz haricinde bütün ayinleri reddettiler ve havariler zamanına dönmeyi istediler; hareket içerisindeki aşırı bir fraksiyon İsa'yı da redde-

derek dini uygulamaları sadece Tanrı'ya duayla sınırlama arayışına girdi. Bu karşı çıkmanın ayinlere ücret ödenmesi konusu üzerine başladığına ve muhaliflerin, gittikçe radikal olan görüşlere tutunmak için hızla ortaya çıktığına dikkat çekmek gerekebilir. Bütün ikna çabaları başarısız oldu, ama Novgorod ve Pskov nüfusu ile yetkililerinin şiddetli baskısı, strigolniki içindeki anlaşmazlıklarla birleşince, mezhebin on beşinci yüzyıl başlarında yok olması kaçınılmaz oldu.

Bu yüzyıl içinde daha sonra Judaizer olarak bilinen yeni heretikler ortaya çıktı. Bu radikal dini hareket, 1470 yılında Novgorod'a Yahudi Zechariah ya da Skharia'nın gelmesine ve doktrinini yaymasına bağlandı. Judaizerler aslında Eski Ahit'i kabul edip İsa'yı Mesih değil peygamber olarak düşünerek Yeni Ahit'i reddettiler. Sonuç olarak aynı zamanda kiliseyi de reddettiler. Moskova'ya iki Novgorodlu papazın nakledilmesiyle hareket başkentteki kilise çevrelerinde de tutunma noktası elde etti. Heretiklere yönelik dini saldırıyı Volokolamsk başkeşişi Voloklu Joseph yönetti. Kilise konseyinin 1504 yılında Judaizerleri mahkûm etmesi üzerine sonunda III. İvan da kilisenin baskılarına kısmen boyun eğerek Judaizerları zalimce bastırdı ve liderlerini kazığa bağlayarak yaktı.

O dönemde Rus–Ortodoks kilisesi içindeki anlaşmazlıkların kiliseye dışarıdan yapılan meydan okumalardan daha büyük tarihi önemi bulunmaktadır. Çağın en önemli ve ünlü anlaşmazlığı "eldeciler"e karşı "eldeci olmayanlar" arasındaydı; yine burada da Voloklu Joseph ilk fraksiyonun olağandışı lideri olarak merkezi işgal ediyordu. Voloklu Joseph ve "eldeciler" otokrat bir hükümdar ile zengin ve güçlü bir kilisenin yakın birliğine inanıyorlardı. Prens ya da çar bütün toprakları ve ayrıcalıklarıyla birlikte kilisenin doğal koruyucusuydu. Buna karşın tam bir dini destek hak ediyor, otoritesi sadece dünyevi değil aynı zamanda kilise idaresine de uzanıyordu. "Eldeciler" dine karşı resmi ve törenci bir yaklaşıma, kilise hizmetlerinin, ayinlerinin, uygulamalarının ve öğretilerinin kutsallığına ve bütün muhaliflerin şiddetli ve tam olarak bastırılmasına vurgu yapıyorlardı.

Kökenleri kuzeydoğudaki manastırlar olduğu için bazen "Volga ötesinden ihtiyarlar" olarak da tanımlanan "eldeci olmayanlar"ın sözcüleri çarpıcı manevi niteliklere sahip Nil Sorski ya da Soralı Nilus idi. "Eldeci olmayanlar", isimlerinin de gösterdiği gibi dini zenginliğe, özellikle manastırların toprak sahibi olmalarına karşıydı. Keşişlerin aslında yeminlerine bağlı kalmaları, yoksul olmaları, yaşamak için çalışmak zorunda olmaları ve gerçek anlamda "dünyaya ölü" olmaları konusunda ısrar ediyorlardı. Kilise ve devlet birbirinden bağımsız olmalıydı, özellikle de gerçekliğin daha aşağıda bir düzeyine ait olan devletin, dini konulara müdahale etme hakkı yoktu. "Eldeci olmayanlar" tefekküre ve içsel manevi ışığa, dinsel şekilcilik ve törenciliğe karşı ahlaki mükemmellik için çabalama üzerinde durdular. Dahası "eldecilerin" tersine, kutsal kitap, gelenek ve insan âdetleri gibi kilisenin

öğretileri konusunda ayrılıyor, Kutsal Kitabı –yani Tanrı'nın emirlerini– tamamen bağlayıcı olarak görüyorlardı. Geri kalan eleştirilip değiştirilebilirdi. Ama kilisenin temellerine meydan okuyanlar bile iknayla karşılanmalıydı, güçle değil.

1503'te kilise konseyi "eldeciler" lehine karar verdi. Voloklu Joseph ve yardımcıları kendi pozisyonlarını desteklemek için Bizans örneklerinden alıntı yaptılar ve kilisenin, geniş kapsamlı hayırseverlik işleri dahil farklı fonksiyonlarını yerine getirebilmek için uygulamada büyük ve zengin bir tesise ihtiyacı olduğunu ileri sürdüler. Görüşleri, özellikle kilise ve devlet ilişkileri üzerine olanlar, III. İvan'ın manastırlara ait toprakları elde etme umuduyla "eldeci olmayanlardan" yana olması daha mantıklı gelse de, Moskova'nın artan mutlakiyetçiliğine uyuyordu. Voloklu Joseph'in 1515'teki ölümünden ve ardından aziz ilan edilmesinden sonra diğer üst düzey papazlar, özellikle de 1521'de metropolit olan Daniel onun çalışmalarını devam ettirdi. 1524 ve 1531 konseylerinde ve hatta 1554–55 konseylerinde Nil Sorski'nin bazı önde gelen yandaşları heretik ilan edildi. Ancak Nil Sorski'nin kendisi aziz ilan edildi.

"Eldeciler" ve "eldeci olmayanlar" arasındaki ihtilafı açıklarken pek çok bilim insanı, buna grup olarak Sovyet tarihçiler de dahil, "eldecilerin" Moskovalı hükümdarların otoritesinin yükselişini ve Rus toplumunda bu yükseliş taraftarı olan unsurları desteklediklerini vurguladılar. Diğer yandan "eldeci olmayanlar" üst düzey sosyal bağlantılarıyla merkezileşmeye aristokrat muhalefeti temsil ettiler. Ortodoks kilisesinin tarihinde farklı bir bağlamda "eldeci olmayanlar" Doğu manastır sisteminin, özellikle de Athos Dağı'nın, mistik ve tefekkürcü geleneğinden çıkmış olarak düşünülebilirdi. Ancak yine daha geniş bir anlamda "eldeciler" ve "eldeci olmayanlar", geçici ve sonsuz davranış standartları ve hedefleri arasındaki uyumsuzluğun ağırlığını çeken sadık Hıristiyanların, bu dünyanın işlerine yönelik tutunduğu tekrarlanan iki davranışı ifade ettiler. Bu nedenle "eldeci olmayanlar" Batı'nın Fransiskanları olduğu kadar bu dünyadan olmayan ama bu dünyada olmak için çok çalışan diğer dini grupları da andırırlar. Bütün on altıncı yüzyıl konseylerinden sonra bile tutum ve bakış açısı olarak Rus kilisesinin önemli bir parçası olarak kaldılar. Gerçekten de sosyal dünyada yaşayıp ahlaki eylem ve hayır işleriyle iyileştirmeye çalışma ya da (yine dünyayı iyileştirmek ve kurtarmak için) geri çekilme, kendini inkâr etme, tefekkür ve dua yolunu seçme arasında uygun bir dengeyle ilgili bu Ortaçağ din ve ahlak tartışması, Rus tarihinde, özellikle de yirminci yüzyılın başında ve komünizmin çöküşünden sonra dinamizm ve belirsizlik zamanlarında sıklıkla ortaya çıkar.

Siyasi otoritenin görünüşteki dünyevi entelektüel sorunu ile yöneticinin pozisyonu ve gücüyle ilgili sorunlar çoğunlukla dini birer görünüş kazandı. Bu, özellikle Moskova "Rusya'yı bir araya getirmek" için yükselişe geçer ve prensleri otokrat

çarlara dönerken önem kazandı. Daha önce bahsedildiği gibi, Moskova prenslerinin artan gücünü ve yetki alanını haklı çıkarmak ve desteklemek için birkaç efsane ve doktrin geliştirildi. Özellikle önemli olanlar hem Bizans hem antik Roma'nın halefi olma ve Moskova'nın, evrensel Hıristiyanlığın yasal yeni merkezi olma rolüyle ilgili göstergelerdi. Örneğin, Vladimir prensleriyle ilgili (görünüşe göre on altıncı yüzyılın ilk yarısında oluşturulan bir hikâye) Moskovalı prenslerin ünlü atası Kievli Vladimir Monomakh'ın, büyükbabası Bizans İmparatoru Konstantin Monomakh'tan, bu yüksek görevin, "Monomakh'ın şapkası" (büyük ihtimalle aslında on üçüncü yüzyıl Tatar el işçiliğinin bir çalışmasıdır) olarak bilinen ünlü taç dahil krallık sembollerini nasıl aldığıyla ilgilidir. Daha da görkemlisinde ise Moskova prensleri Roma imparatorlarıyla ilişkilendirildiler. Yeni soyağacına göre Roma ve dünya hükümdarı Augustus ilerleyen yaşlarında mal varlığını akrabaları arasında bölüştürdü ve kardeşi Prus'u Vistula kıyılarının yöneticisi olarak atadı. Riurik, Prus'un soyundan gelen on dördüncü nesildi, Aziz Vladimir Riurik'in dördüncü nesil vârisiydi ve Vladimir Monomakh da Aziz Vladimir'in dördüncü nesil vârisiydi. Moskova prenslerinin soyağacı revizyonuyla eşzamanlı olarak Rusya'daki Hıristiyanlık da erken bir tarihe alındı ve havari Aziz Andrew, Hıristiyanlığı gerçekten getiren kişi olarak ilan edildi.

Ama en ilginç –ve bilim insanlarından çeşitli yorumlar alan– doktrin, Moskova'nın Üçüncü Roma olmasıydı. Bunu yaratan kişi, Philotheus ya da Filofei isimli Pskovlu keşiş, III. Vasili'ye 1510'da üç Roma'yı tarif eden bir mektup yazdı: Sapkınlık yüzünden düşen Eski Roma Kilisesi, kâfirler tarafından devrilen Konstantinopolis Kilisesi ve son olarak da III. Vasili'nin kendi çarlığı içinde bir güneş gibi bütün dünyayı aydınlatacak olan kilise; Philotheus'un kendi kelimeleriyle, "Bütün Hıristiyan krallıklar sona erdi ve hükümdarımızın tek bir krallığı haline geldi... İki Roma çöktü, ama üçüncüsü ayakta ve bir dördüncü olmayacak." Bazı bilim insanları, Rus otoriter rejimi ve emperyalistliğinin büyümesine bağlayarak, Moskova'nın evrensel rolü fikrinin dünyevi siyasi sonuçları üzerine vurgu yaptılar. Bu nedenle Philotheus'un öncelikle devletleri değil kiliseleri düşündüğüne ve siyasi genişlemenin değil gerçek inancın korunmasıyla ilgilendiğine vurgu yapmak önemlidir. Ayrıca Philotheus çağının pek çok din adamı gibi hırslı dünyevi yöneticilere yönelik bir uyarı da ekledi. III. İvan'a yazdığı mektuptaki gibi, "Eğer imparatorluğunu doğru yönetirsen, ışığın oğlu ve cennet Kudüs'ün vatandaşı olursun. Dikkat et ve kulak ver." Her halükarda Moskovalı yöneticiler dış politikalarında hiçbir zaman Moskova'nın Üçüncü Roma ile ilgili görüşlerini aktarmadılar ve Bizans mirası konusunda, daha önce de bahsedildiği gibi oldukça ilgisiz kaldılar, ancak aynı zamanda Kiev prenslerinin mirasını ayağa kaldırmaya kararlıydılar.

EDEBİYAT VE SANAT

Apanaj dönemi edebiyatı genel olarak oldukça düşük bir seviyede derecelendirilir. Bu yargı sadece hâlâ var olan yazılı çalışmalara tamamıyla uygulanabilir, ancak sözlü eserlere gelindiğinde –buna folklora özgü çalışmalar da dahil– zengin ve çeşitli olmasına rağmen Kievan byliny'sine eşit sanatsallıkta hikâyeler üretememiştir. Ancak bazı bilim insanlarına göre, nitelik olarak günümüze ulaşan malzemenin apanaj edebiyatın kapsamı ve kalitesi açısından kesin bir görüş elde etmemizi sağlayacak yeterlikte olmadığı da eklenmeli.

Moğolların Rusya'yı fethi gerçek anlatılar kadar efsane ve yarı efsane hikâyelerin ortaya çıkmasına da neden oldu. Bunlar şiddetli savaşı, dehşeti ve istilanın tahribatını anlatıp olayları Rusların işledikleri günahların ilahi bir cezası olarak yorumluyorlardı. Felaketle ilgili en sanatsal anlatımlar Moğolların Riazan'ı harap etmelerini anlatan seriler ve apanaj döneminin başlarında on üçüncü yüzyıl hakkında olan ve sadece başlangıç kısmı günümüze ulaşan *Rus Toprağının Yıkımının Destanı*'nda (*Lay of the Destruction of the Russian Land*) okunabilir. Buna karşın Kulikovo zaferi edebiyatta yansımasını buldu. Böylece olaydan yaklaşık yirmi yıl kadar sonra yazılan *Mamai Katliamı'nın Hikâyesi* (*Story of the Massacre of Mamai*) Prens Dmitri'nin Moskova'dan ayrılışını, karısının üzüntüsünü, prensin Radonezhli kutsal Sergius'u ziyaretini, savaşın arifesini ve savaşın kendisini anlatır. Kulikovo ile ilgili diğer bir anlatım, on beşinci yüzyılın sonunda oluşturulan *Zadonshchina*'nın hem şiirsel yöntemleri hem de Rusların düşmanlarına karşı birleşmeleri gereği konusundaki ideolojik taraftarlığı ise *Igor'un Seferi Destanı*'nın zayıf bir taklididir. Moskova'nın genişlemesi diğer yönden de görüldüğü gibi şehrin acı içindeki bir vatanseveri tarafından yazılan *Pskov'un Ele Geçiriliş Hikâyesi*'dir. Novgorod ve diğer yerlerdeki kronikler kendi bölgelerine ait gelişmelerle ilgili detaylı ve ardışık bilgi vermeye devam etmiştir.

Dış dünyadan anlatımlar, dönemin seyahat edebiyatında bol miktarda bulunabilir. Bu kategoride en öne çıkan Afanasi Nikitin isimli Tverli tüccarın 1466'dan 1472'ye kadar İran'a, Osmanlı'ya ve Hindistan'a yaptığı seyahati anlatan *Üç Denizin Ötesine Geziler*'idir. Nikitin'in Vasco da Gama'dan yaklaşık yirmi beş yıl önce gördüğü Hindistan'a özel bir değer verilmektedir. Bu dönem içerisinde diğer ilginç seyahat kayıtları arasında Stephen isimli bir Novgorodlunun 1350'de kutsal topraklara yaptığı seyahat, Metropolit Pimen'in Konstantinopolis'e 1389'da yaptığı seyahat ve Keşiş Zosima'nın 1420'de Konstantinopolis'e, Athos Dağı'na ve Kudüs'e yaptığı seyahat ve ayrıca Floransa Birliği'ne yapılan iki seyahatin anlatımları da bulunmaktadır.

Arasında vaazların da bulunduğu kilise edebiyatı kayda değer ölçülerde üretilmeye devam etti. Azizlerin hayat öyküleri özel bir ilgiyi hak eder. On üçüncü

ve on dördüncü yüzyılda oluşturulan azizlerin hayatları, örneğin Abraham'ın, Smolensk'in, Aleksandr Nevski'nin, Çernigovlu Mihail'in ve Metropolit Peter'in hayatları, sadeliği ve biyografik detaylarıyla karakterize edilmektedirler. On beşinci yüzyılla birlikte gerçekçi betimlemeye karşıt sahte ve ağdalı yeni bir stil öne çıktı. Bu stil güney Slavlardan geldi ve Metropolit Aziz Peter'in hayatını yazan Cyprian, Randonezhli Aziz Sergius ve Permli Aziz Stephen hakkında yazan Bilge Epiphanius gibi yazarlar tarafından takdim edildi. Güneyli Slavların, *Moskova'nın Üçüncü Roma olması* doktrininin formülasyonu gibi apanaj edebiyatı ve düşüncesi üzerinde büyük etkisi olduğu eklenmelidir.

Bu çağ, görece daha az taş yapı inşasına şahit olsa da edebiyatın tersine mimari sıklıkla apanaj döneminin ihtişamlarından biri olarak düşünülür. Rus ahşap mimarisi en hafif şekilde ifade etmek gerekirse olağanüstü bir başarıya sahiptir. Hiç şüphesiz Kievan ve Kievan öncesi ile erken dönemlerden hiçbir bina ayakta kalmamıştır. Ancak apanaj ve Moskova dönemleriyle birlikte bu mimarinin art arda gelen gelişimini izleyebiliyor ve anıtlarını inceleyebiliyoruz.

Kimisi altı, kimisi yedi buçuk metre uzunluğunda, üst üste gelen kirişlerden yapılan dikdörtgen yapı *klet* ya da *srub,* Antik Rus ahşap mimarisinin temelini oluşturuyordu. Duvarlar çoğunlukla iki metre yüksekliğindeydi. Dik, iki eğimli çatı koruma sağlıyor ve kar birikmesini engelliyordu. Çatlak ve delikleri örtmek için önceleri yosun, daha sonra da kenevir kullanıldı. Önceleri zemin topraktı, daha sonra ahşap zeminler yapıldı. Bir klet bir ailenin yaşam alanıydı. Daha küçük olan başka bir klet ise hayvanları ve malzemeleri barındırıyordu. Genellikle bu ikisi daha küçük bir yapıyla, dışarıya açılan kapının da bulunduğu geçiş yoluyla birbirine bağlanıyordu. Köylü evi üç ayrı ama birbirine bağlı birimden oluşuyordu. Ev sahibi zenginleştikçe ya da oğulları kendi ailelerini kurdukça ek klet'ler inşa ediliyor ve eskilere bağlanıyordu ve bu topluluk belirli ancak birbirine bağlı gelişigüzel yapılar grubu olarak büyüyordu.

Ruslar Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra ahşap yapılarını Bizans yasalarının kilise inşasına uyarladılar. Bir kilisenin üç gerekli parçası şu şekilde yapılıyordu: Mabet her zaman doğu tarafındaydı ve küçük bir klet'ten oluşuyordu, cemaatin ayakta durduğu kilisenin ana bölümü büyük, biri diğerinin üzerinde çift klet olarak inşa ediliyordu ve son olarak da batı tarafından, esasen Hıristiyanlık öğrencilerinin kiliseye girme zamanını bekledikleri yer olan ayrı bir klet *pritvor*'u ya da giriş holünü oluşturuyordu. Büyük kletin yüksek iki eğimli çatısı üzerinde bir haçın olduğu küçük bir kubbeyle taçlandırılıyordu. Bu sade antik tarzdaki kiliseler eski ikonlarda görülebilir ve Kuzey Rusya'da bulunanlardan –ancak on yedinci yüzyılda inşa edilmiş olan– birkaçı zamanımıza ulaşmıştır.

Ardından kilise mimarisinde çeşitli gelişmeler oldu. Özellikle kilise çatıları gittikçe dikleşti, neredeyse çoğu kamaları anımsatacak hale geldi. Bizans'ın tek ya da

beş kubbeli kilise geleneğine karşın Ruslar taşla ya da tahtayla daha fazla kubbe yapmaya başladılar. Kiev'deki St. Sophia'nın on üç kubbesi olduğu, başka bir Kievan kilisesinin, Tith'nin ise yirmi beş kubbesi olduğu dikkate alınmalı. Sayısız ahşap kilise de çok sayıda kubbeye sahipti, aralarında on yedi tane ve yirmi bir tane kubbeye sahip olağanüstü kiliseler de vardı.

Ruslar Bizans taş kilise mimarisini başka bir araca, ahşaba çevirmenin yanı sıra onu yaratıcı ve çeşitli şekillerde ilerleterek geliştirdiler. Özellikle otağ ya da piramit kilise olarak adlandırılanlar orijinal ve çarpıcı kiliselerdir, on altıncı ve on yedinci yüzyılda yapılanlardan bazıları yıkılmaktan kurtulmuşlardır. Otağ kiliselerde kilisenin ana kısmı çok yüksek piramit, bazen de koni benzeri çatı yapımına olanak veren ve tepesinde küçük bir kubbe ve haç olan yüksek bir sekizgendi (ancak bazen altı ya da on iki yüzeyi de olabiliyordu). Çatıların bu yüksekliği 38 metreden 60 metreye kadar çıkabiliyordu. Sunak ve pritvor ise tersine genellikle alçaktı. Rus mimarisi ve sanatı konusunda saygıdeğer bir tarihçi olan Grabar'dan otağ kiliselerle ilgili bir alıntı yapalım:

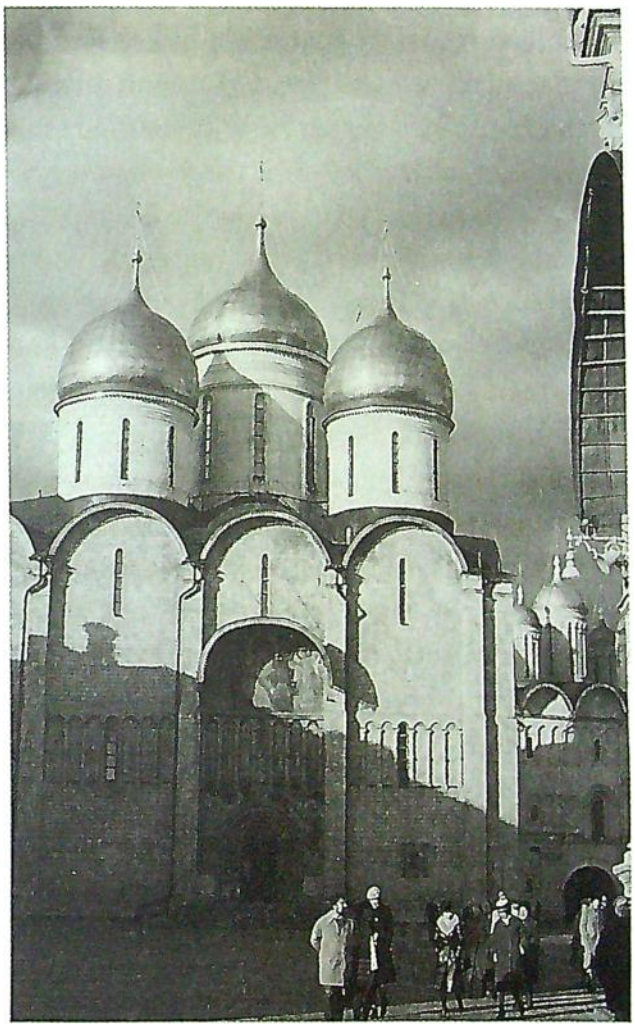
> Görkemli sadelikleriyle fevkalade sert, hatta şiddetli olan bu devler, sanki onunla birmiş gibi topraktan çıkarlar. İsa'nın kilisesinin sonsuzluk ve genişlik fikri burada inanılmaz bir güç ve kesin bir sadelikle ifade edilir. Hatların sadeliği, içlerinde en üstün sanatsal güzelliği tutar ve her çizgi kendi adına konuşur; çünkü zorlama değildir, yapmacık değildir, son derece gerekli ve mantıklı olarak kaçınılmazdır.

Weidle, Rusya'da gotiğin gelişmemesinden bahseder, gelişmemiş Rus feodalizmi kavramından pek de kopuk olmayan bir yaklaşımdır bu.

Buna karşın taş mimari, daha önce de gösterildiği gibi, apanaj döneminde bir düşüş yaşadı, ancak taş kiliseler Novgorod'da ve daha az sayıda da olsa diğer merkezlerde inşa edilmeye devam etti. Gerilemeyi göstermek için tarihçiler çoğunlukla Rus mimarların 1470'te Moskova'da, Vladimir'deki Yükseliş Katedrali modelinde bir kilise yapmada, yeni Yükseliş Katedrali'ni inşa etmelerindeki beceriksizlikten bahsederler. Ancak bu olay aynı zamanda bir dönüm noktasına da işaret eder, çünkü III. İvan Moskova'ya yabancı uzmanlar davet eder ve geniş çaplı bir taş bina inşası başlatır. Taş mimarinin canlanmasının en önemli sonucu Moskova'da, Moskovalı hükümdarların yeni otoritesinin, gücünün ve zenginliğinin uygun bir sembolü olan Kremlin'in merkezinin inşa edilmesidir.

1474'ten itibaren III. İvan Venedik'e özel memurlar gönderdi ve İtalyan mimarları ve diğer ustaları Moskova'ya davet etti, kendisi için çalışmaları konusunda ısrarcı oldu. Gönüllüler arasında ünlü mimar, matematikçi ve mühendis Aristotle Fieravanti ile Marco Ruffo, Pietro Solario ve Alevisio gibi önde gelen inşaatçılar vardı. 1475 ile 1479 arası Rusya'da yaşayan Fieravanti, Kremlin'de Vladimir örneğindeki gibi ama bazı farklılıklarla yeni bir Yükseliş Katedrali inşa etti. Pskovlu

mimarlar 1490'da aynı avluda, dört iç sütunu, üç sunak apsisi, beş kubbesi ve ilgi çekici süslemeleriyle kare bir bina olan Müjde Katedrali'ni inşa ettiler. Katedral, Vladimir mimarisinin baskın etkisini yansıtırken Novgorod ve Pskov mimarisi ile ahşap mimariden de unsurlar almıştır. Daha sonra III. İvan, yine Kremlin avlusu üzerinde ve tıpkı daha önce Yükseliş Katedrali'nde yaptığı gibi eskisinin yerinde yeni bir Başmelek Katedrali inşa edilmesini istedi. Alevisio bu görevi 1505 ve 1509 arasında ve Yükseliş Katedrali'nin planlarını sürdürerek gerçekleştirdi, ancak ön cepheye İtalyan süslemeleriyle farklı özellikler ekledi. Üç katedral, Müjde, Yükseliş ve Başmelek Michael Katedralleri deyim yerindeyse Kremlin'in kutsal kalbi haline geldi ve diğer fonksiyonlarının yanı sıra sırasıyla Rus hükümdarlarının nikâhlarına, taç giyme törenlerine ve cenazelerine ev sahipliği yaptı.

Yükseliş Katedrali, Moskova, Kremlin, 1475–79. Aristotle Fieravanti tarafından Vladimir'de bulunan ve "Rus" stilinin klasik bir örneği olarak görülen on ikinci yüzyıl tarihli Yükseliş Katedrali model alınarak tasarlandı. (*Mark Steinberg*)

Taş saraylar da görülmeye başlandı. Katedrallerde olduğu gibi muhtemelen en büyük önem Moskova'da, Kremlin'de bulunan saraya verildi. Saray Ruffo, Solario, Alevisio ve diğer İtalyan mimarlar tarafından ancak Rus ahşap mimarisinin kurallarına uyarak inşa edildi; tek bir bina değil ayrı parçalardan oluşan bir kümeydi. Aslında taş yapılar parça parça eskilerin yerini alıyordu. İtalyan mimarlar aynı zamanda Kremlin'de duvarları ve kuleleri yeniden inşa ederken Alevisio Moskova ve Neglinnaia nehirlerinin sularını birleştirerek etrafına bir hendek inşa etti.

Mimariden çok ikon ressamlığı Ortaçağ Rusya'sının eşsiz sanatı, apanaj dönemi Rusların maneviyatının ve yaratıcı zekâsının en büyük ve en otantik ifadesi olarak düşünüldü. Gördüğümüz gibi ikon ressamlığı Rusya'ya Hıristiyanlıkla birlikte Bizans'tan geldi. Ancak Ruslar Bizans mirasını oldukça erken bir tarihte değiştirmeye ve orijinal bir stilin ilkelerini geliştirmeye başlamışlardı. Kievan devletinin çöküşünü takip eden yüzyıllarda ikon ressamlığı konusunda birkaç Rus okulu kendiliğinden gelişti. Rusların hayatlarındaki ve kültürlerindeki rolünü anlamak isteyen bir kişi, ikonların, onlarda öteki dünya ile direkt bir bağlantı ve aslında öteki dünyanın maddileşmesini bulan inanan için önemini görebilir. Bir yandan eğer ikonlar batıl inanç ve hatta putperestliği akla getiriyorsa, diğer yandan da cisimleşme ve evrenin başkalaşımı gibi temel Hıristiyan doktrinleriyle, kavramanın en radikal ve en güçlü girişimlerinden birini de temsil ediyordu. Apanaj döneminde resimsel anlatım cahil kitlelere başka yöntemlerle elde edilemeyecek bir bilgi ve eğitim olanağı sağladı.

İlk orijinal ikon ressamlığı Rus okulu on üçüncü yüzyılın sonunda Suzdal'da ortaya çıktı, on dördüncü yüzyılda büyüdü ve on beşinci yüzyılın başlarında da Moskova okuluyla birleşti. Suzdal mimarisi gibi ikonları da incelik, zarafet ve güzel bir zevk niteliklerine sahipti ve aynı zamanda, Grabar'a göre, "kaçınılmaz bir şekilde ılık, sarımsı ve altına doğru meyilli olan Novgorod ressamlığının tersine her zaman serin ve gümüşümsü olan genel tonu" ile ayrılıyordu. Azizler Boris ve Gleb ünlü ikonu ve gümüş arka plan üzerine Başmelek Michael ikonu, Suzdal ikon ressamlığına mükemmel birer örnektir.

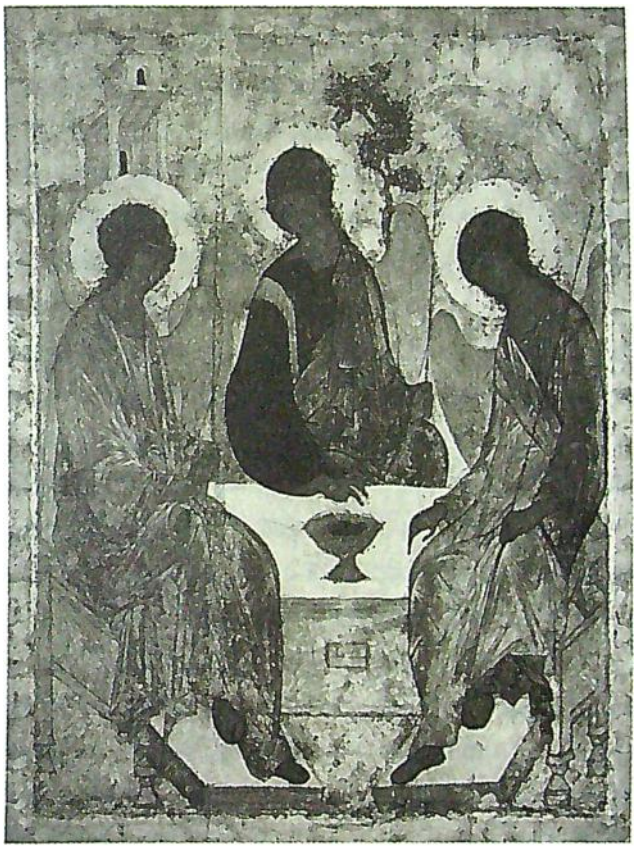
"Ilık, sarımsı, altın" Novgorod okulu, anıtsallığı ve genel olarak parlak renkleri nedeniyle biraz daha fazla ilgiyi hak ediyor. İkonlar çoğunlukla debdebeli bir stilde, boyut olarak kocaman, kompozisyon açısından muazzamdırlar, figür ve aksiyon doludurlar. "Suzdal Erkekleriyle Novgorodlular Arasındaki Savaş" olarak da bilinen "Dua Eden Novgorodlular" ve "Leydimizin Mucizesi", daha önce bahsedilen noktaları göstermektedir. Novgorod okulu en üst gelişimine on beşinci yüzyıl ortalarında erişti ve etkisi şehrin düşüşüne kadar devam etti.

On dördüncü yüzyılın ikinci yarısında Moskova içinde ve çevresinde başka bir okul oluştu ve kısa sürede bütün zamanların en ünlü ikon ressamı, yaklaşık olarak 1370'ten 1430'a kadar yaşayan Andrei Rublev tarafından yönetilmeye baş-

ladı. Rublev'in olduğu bilinen ve günümüze kadar gelen birkaç çalışma, özellikle başyapıtı, Eski Ahit Kutsal Üçlü olarak isimlendirilen betimleme, enfes bir çizim, kompozisyon, ritim, uyum ve şiirsellik sergiler. Aziz Sergius'un sanatçı üzerindeki etkisine vurgu yapan Pavel Muratov, Rublev'in şaheserini şu şekilde tarif eder:

> Bu başyapıt hoş ve mistik bir maneviyatla doludur. Kompozisyon sade ve uyumludur; kendi ritmini izler, herhangi bir vurgu ya da ağırlıktan bağımsızdır, açık bir şekilde algılanabilen ancak zorlukla fark edilebilen bir harekete boyun eğer. Bu ikonun verdiği uyum, huzur, ışık ve bütünlük izlenimi Aziz Sergius'un ruhunun açığa vurulmasıdır.

Diğer bilim insanları da Rublev'in çalışmasının "insani" yönünü vurgulamış, Giotto ve Fra Angelica ve hatta Raphael gibi Avrupa Rönesans sanatçılarıyla karşılaştırmalar yapmışlardır. Bu yorum, Rublev'in İsa ve diğer kutsal figürlerdeki güzellik, kibarlık, uyum ve insani yakınlığa vurgu yapar.

Andrei Rubiev'den *Kutsal Üçlü*, erken on beşinci yüzyıl. Bilim insanları (Eski Ahit'te bulunan, İbrahim ve Sarah'yı ziyarete gelen üç melek hikâyesine dayanan) Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un alışılmamış derecede yumuşak betimlemesine, düşünceli, huzur ve sevgi dolu bir Tanrı üzerindeki vurguya dikkat çeker.
(Tretiakov Galerisi, Sovfoto)

On altıncı yüzyılın ilk on yılında aktif olan Dionysus, Rublev ve Moskova okulunun geleneklerini en iyi şekilde sürdüren kişi olarak öne çıkar. Çağdaşları onun adını Rublev'inkinden hemen sonra anarlar, kalan birkaç çalışması ise bu yüksek itibarı destekler. Dionysus'un ikonları özellikle figürlerin çiziminde fevkalade bir zarafetle, belirli bir mükemmellik ve cilayla fark edilir. Konu olarak çoğunlukla Bakire Meryem'i, Moskova şehrinin koruyucusunu ve Kutsal Aile'yi seçer. Rublev ve Dionysus'un çalışmalarının sadece Rusya'da değil genel olarak bütün Ortodoks Doğu'da ikon ressamlığının yüksek standartlarını belirlediği unutulmamalıdır. Diğer yandan bunların Rus sanatındaki dönüm noktalarından çok zirve noktaları olduğu, çünkü bu başarıların, sonradan gelen Rus ressamların üzerine pek bir şey kuramayacağı kadar küçük başarılar olduğu öne sürülmüştür.

İkonlara ek olarak apanaj döneminden bazı çok değerli freskler de günümüze gelmiştir. Eski kiliselerde bulunan freskler muhtemelen Rublev ve kesinlikle Dionysus ve onun takipçilerinin çalışmalarını içermektedir. Minyatür sanatı da gelişmeye devam etmiştir ve on beşinci yüzyılda zirveye ulaşmıştır. On beşinci yüzyıl başlarında Khitrovo İncilleri olarak adlandırılanlarla birlikte diğer bazı el yazmaları, mükemmel resimler ve açıklamalar içeriyordu. Buna karşın bütün resim biçimleriyle birlikte heykel de bastırılmıştı, çünkü Ortodoks kilisesi heykel üzerindeki yasağı sürdürüyordu, ancak popüler yanlış anlamanın tersine heykelcilik, hatta büyük çaplı heykelcilik Antik Rusya'da biliniyordu. İzin verilen minyatür heykel ise olağanüstü bir şekilde gelişti. Figürleri 2 santim kesen, hatta uzunluklarını daha da az yapan Rus sanatçılar azizleri, İncil'lerden sahneleri ve hatta arka planda ağaçları, tepeleri ve binaları betimleyebildiler. Bu zor sanatın en ünlü uygulayıcısı, çalışması Kutsal Üçlü – Aziz Sergius Manastırı ile bağlı olan Keşiş Ambrosius'tu. Genel yoksulluğa rağmen bazı el sanatları da, özellikle nakış, apanaj döneminde gelişti.

Popüler kültürün canlılığını da ihmal etmemeliyiz. Elbette popüler şarkılar, hikâyeler ve oyunlar hakkında görece daha az bilgimiz var. Bu kültürün çoğu sözel ve geçici olduğundan bize çok az kaynak kalmıştır. Buradaki olağanüstü istisna *skomorokhi* ya da halk ozanlarıydı. Kievan döneminden beri var olan bu dünyevi gösteri sanatçıları kuzeydoğuya göç eden insanlara katıldılar. On dördüncü ve on beşinci yüzyıl el yazmalarındaki resimler, gösterişli kıyafetler içinde gösteri yapan müzisyenler, dansçılar, aktörler, akrobatlar ve hayvan terbiyecilerini gösterir. Apanaj devrinin istikrarsız koşulları besbelli onlara uyuyordu. Görünüşe göre bu gezgin göstericiler apanaj kuzeydoğuda Kievan Rus'ta bulduklarından ya da daha sonra, devlet gücünün 1648'de onları yasaklayacak kadar güçlü olduğu Moskovalı Rusya'da bulacaklarından daha büyük bir hoşgörü buldular. Yine de kilise, halk karşısındaki gösterilerini paganizm, büyücülük ve Satanizm ile bağlı günahkâr davranışlar olarak suçlayarak skomorokhi'ye karşı savaşmaya devam etti. Böyleyken

skomorokhi çoğu zaman şehirden şehre, kasabadan kasabaya seyahat ederek yollarda olmayı daha güvenli gördü.

EĞİTİM

Apanaj döneminde eğitim düşüşteydi. Daha önce de belirtildiği gibi Moğol yıkımı ve çağa özgü görece izolasyon ve yoksulluk, kültür ve öğretimin azalmasına neden oldu. Rus şehirlerinin düşüşü bu süreçte özellikle önemli bir rol oynadı, çünkü Kievan kültürü esasen kentseldi. Apanaj dönemi belgelerini incelediğimizde cahil prensler görüyoruz ve yüksek ruhban sınıf arasında rahiplerin cahilliklerine yönelik tekrarlanan şikâyetlere dikkat ediyoruz. Halk kitleleri elbette hiç eğitim almıyordu, ama daha önce de bahsedilen, Novgorod huş ağacı kabuğu belgelerine dayanarak bu beyana önemli bir niteleme gerekebilir. Ancak bu bölümde çerçevesi çizilen kültürel gelişmeleri destekleyecek öğretim ve beceriler vardı. Sadece Moskova'nın kuzeyindeki Kutsal Üçlü–Aziz Sergius Manastırı tarafından değil, Beyaz Göl'deki Aziz Cyril ya da Beyaz Deniz'deki Solovetski gibi daha uzakta olan manastırlar tarafından da korunup teşvik ediliyordu, tıpkı daha önce ve karşılaştırılabilir koşullar altında Batı'da olduğu gibi. Moğol istilasından sonraki ilk yüzyıl en alt nokta gibi görünüyor. Moskova'nın yükselişiyle birlikte Rusya'da eğitim ve öğretim de sancılı bir tırmanışa geçti.

14. Bölüm

LİTVANYA–RUS DEVLETİ

"Litvanya yüce prensliğini kökeninden ayıran bir özellik daha kendisini gösterdi. Bu devlet başından itibaren sadece Litvanya değil Litvanya–Rusya devletiydi."

MATVEİ LİUBAVSKİ

"Hızlı başarısı nedeniyle neredeyse benzersiz olan Litvanya'nın genişlemesi, Litvanyalıların ve üyelerinin pek çoğunun olağanüstü niteliklerine rağmen, çeşitli dalları arasındaki önemsiz rekabetler nedeniyle, tek bir şef liderliğinde ortak bir eylemi temin edemeyecek kadar bölünmüş bir hanedanlığın gerçek güçlerinin ötesini kanıtladı... Polonya'nın Litvanya ile birleşmesi ve Rutenya toprakları, Polonya ile bağlananlara eklenince gerçekten de Orta Avrupa'nın doğusunda büyük ve kritik bir bölümü kapsayacak ve hem Alman hem Rus ilerlemesini kontrol edecek kuvvette büyük bir güç oluşturabilirdi. Neredeyse düşsel görünebilecek bir planın şaşırtıcı başarısı, sadece bölge için değil Avrupa için de tarihte bir dönüm noktasıydı."

OSCAR HALECKİ

"Polonya ve Litvanya'nın yeni kurdukları devletlerin ideolojik merkezinde Polonya Krallığı'nın siyasi modelinden alınan şekiller mevcuttu; özellikle genişleyen ayrıcalıklar ve asillere tanınan siyasi haklarda bunu görmek mümkündür. Bu ayrıcalık ve haklar ya da daha güçlü bir terimle özgürlükler, yeni toprakları Polonya merkezine savaş yapmadan bağlayan ideolojik birliğin temellerini oluşturdu. Bu genişleme ve sonucundaki birliğin başarısının garantisi, sadece hükümdarın otoritesi ve karizmasında ya da idari ve askeri ekipmanında değil, yeni ülke ve etnik grup temsilcilerini kabul ederek büyümesine olanak veren görece geniş ve birleşmiş elit bir sınıfın yaratılmasında bulundu. Bu siyasi model, tebaadan vatandaşa kademeli evrime fırsat veren hak ve ayrıcalıklar 'karizmanın' kaynağıydı."

ANDRZEJ NOWAK

III. Vasili döneminde Moskovalı hükümdarlar Kievan devletinin eski topraklarının büyük bir bölümünü kendi otoriteleri altına almayı başarmışken Kievan mirasının başka bir büyük parçası Litvanya, yüce prenslerinin mülkiyeti altında kaldı. Doğrusu Batı Rusya topraklarının tarihi, yüzyıllar boyunca Litvanya ve Polonya sosyal

sistemleri ve zenginliklerine bağlıydı. Bazı tarihçiler Litvanya'nın, özellikle Polonya ile artan ortaklıktan ve Polonya siyasi modellerinin benimsenmesinden sonra büyüyen gücünün, Rusya için otokrat Moskova'nın temsil ettiği modele bir alternatif -yandaşları daha demokratik ve Batılı bir alternatif olduğunu söyler- temsil ettiğini ileri sürmüşlerdir. Farklar ve rekabet Rus tarihinde önemli bir rol oynayacaktır.

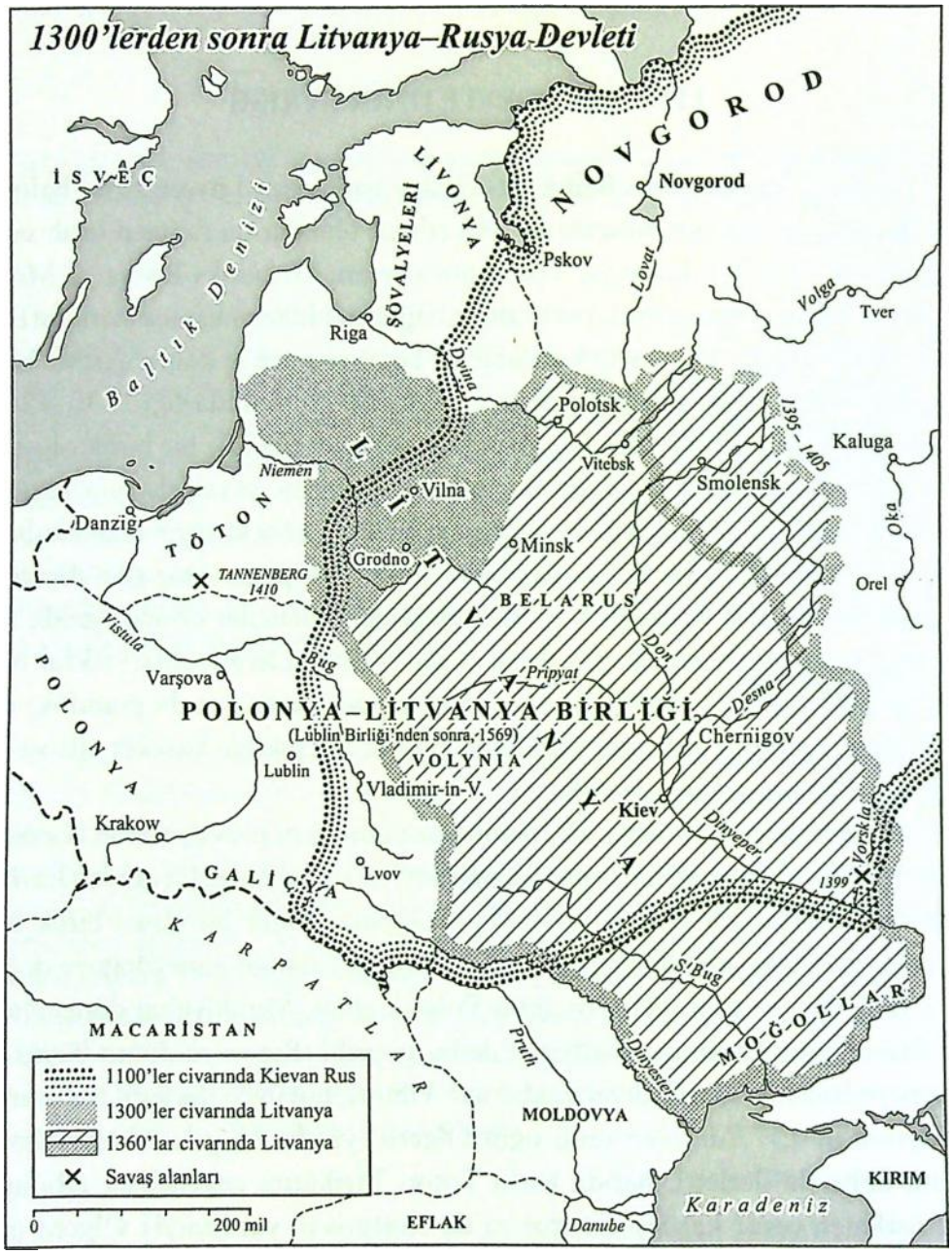
LİTVANYA DEVLETİNİN EVRİMİ

Dilleri Hint-Avrupa ailesinin Baltık alt ailesine bağlı olan Litvanyalılar Baltık bölgesindeki ormanları uzun dönemdir iskân ediyor olmalarına rağmen tarih sahnesine geç girdiler. Katolik Polonya, Töton Şövalyeleri, Ortodoks Rusya ve Moğollar arasında yerleşik olan pagan Litvanyalılar bağımsızlıklarını ustaca korudular, kendi başlarına büyüyen bir devlet kurdular ve doğu ve güneye doğru çarpıcı biçimde genişlediler. Bazı Litvanyalı kavimlerin en sonunda, hükümdarlığı 1240–1263 yılları arasında süren, Mindovg ya da Mindaugas'ın liderliğinde bir birlik oluşturmalarının nedeni anlaşılan -Novgorod'a saldıran- Töton Şövalyelerinin baskısıydı. Mindovg Hıristiyanlığı ve Papa IV Innocent'ın verdiği bir kraliyet tacını kabul etti, ancak daha sonra Batı ile bütün bağlarını koparark paganizme geri döndü. Suikastının ardından bir iç çatışma ve hızla değişen yöneticiler dönemi geldi. Ancak on üçüncü yüzyılın sonuna doğru Viten ya da Vytenis, Litvanyalıları tekrar bir araya getirmeyi başardı. 1295'ten 1316'ya kadar yüce prens (ya da grandük) olarak yönetti, hem içerde hem de dış ilişkilerde enerjik bir şekilde hareket etti ve Töton Şövalyeleri ile savaşırken yok oldu.

Viten'in 1316 ile 1341 arasında hükümdar olan kardeşi Gedymin'in (Gediminas) Litvanya devletinin gerçek kurucusu olduğu söylenir. Gedymin, Litvanyalı kavimlerin birleşmesini tamamladı ve sahip olduklarını sürdürülebilir bir siyasi birlik halinde örgütlemek için çok çaba harcadı. Dahası, hâkimiyet alanını güneydoğuya doğru genişletti. Bazı Kievan toprakları, özellikle Polotsk alanı, Mindovg'un döneminde Litvanya Prensli'ğine katılmıştı; Gedymin ile bu prenslik Rusya'ya doğru büyük çapta genişlemeye başladı. Vilna, Litvanyalılar için Vilnius, büyüyen devletin başkenti oldu.

Gedymin'in 1377'de ölen ünlü oğlu Olgerd (ya da Algirdas) babasının çalışmalarını daha da ilerletti. Batıda zorlu Töton Tarikatını engellemek gibi ağır bir görevi üstlenen cesur kardeşi Keistut ya da Kestutis'in yardımıyla Olgerd doğuya doğru büyük bir hızla genişledi. Otoritesi altına aldığı topraklar arasında Volinya, Kiev, Çernigov ve Smolensk'in büyük bir kısmı bulunuyordu. Bu süreç içerisinde Volinya'yı kazanmak için Polonyalıları yendi ve Moğollara karşı başarılı bir şekil-

de savaştı. Litvanya'nın egemenliği Baltık'tan Karadeniz'e uzandı. Aslında Olgerd, Rusya'yı yönetmek istedi. Moskovalı devlete yönelik üç sefer düzenledi, iki kez Moskova'yı kuşattı, ancak elde etmeyi ya da zorlamayı başaramadı.

Litvanya'nın Rusya içine doğru kapsamlı genişlemesinin birden fazla açıklaması bulunur. İç bölünme ve dış istilaların Rusya'nın direniş gücünü son derece

düşürdüğü açık olsa da Litvanyalıların saldırılarının Moğol istilasının ya da Töton Şövalyeleri'nin istilasının yıkım ve zalimliğiyle karşılaştırılamayacağı ve onların hâkimiyetinin, bir anlamda, Ruslar için yabancı hâkimiyetini temsil etmediği de dikkate alınmalı. Aslında pek çok tarihçi, iyi kanıtlara dayanarak bir Litvanya–Rusya devletinden bahseder. Nüfus istatistikleri bu durumu göstermeye yardımcı olur: Litvanya devletinin fiilen Karadeniz'e genişlemesinin ardından, eğer hâlâ çok az ayırt edilen Büyük Rusları ve Küçük Rusları (daha sonra Ukraynalı olarak anılmaya başlanmıştır) ve Beyaz Rusları (daha sonra Belaruslar ya da Beloruslar olmuştur) birlikte gruplarsak, halkının üçte iki hatta dörtte üçünün veya daha fazlasının Rus olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca çok az sosyal yer değiştirme gerçekleşti. Şehirler Rus karakterlerini korudu; Rus boyarları ve Ortodoks kilisesi üstün konumlarını ve kapsamlı ayrıcalıklarını bırakmadı, Rus prensleri Litvanyalı prenslerle birlikte Litvanyalı yüce prense bağlı olarak farklı apanajları yönetmeye devam ettiler. İki aristokrat grup arasında evlilikler ise oldukça yaygındı. Pagan olmalarına rağmen Litvanyalı hükümdarların, Ortodoks halkının hükümdarları olarak rollerinin dini açıdan onaylanması arayışında olmaları özellikle ilginçtir. Rus yüce prenslerinin bütün karşı çıkmalarına rağmen Konstantinopolis'teki patriklikten Litvanya, Kiev ve Batı Ortodoks toprakları için yeni metropolitlik istemiş ve bunu kazanmışlardır. Buna ilaveten Litvanyalı hükümdarlar Kievan Rus'un daha gelişkin olan kültüründe oldukça fazla değer buldular. Litvanya ordusu, idaresi, hukuk sistemi ve maliyesi Rus modelinde örgütlendi ve Rusça yeni devletin resmi dili haline geldi. Platonov'un Litvanyalı Yüce Prens Olgerd vakasında ısrarla belirttiği gibi, "Farklı milliyetlere ilişkin olarak Olgerd'in bütün sempati ve ilgisinin Rus milliyeti üzerine odaklandığı söylenebilir. Görüşleri, alışkanlıkları ve aile bağlarıyla Olgerd Rus milletine aitti ve onların Litvanya'daki temsilcisi gibi çalışıyordu." O zaman Litvanya devletinin Rusya'ya dayatılan yabancı bir mevcudiyet değil Kievan temasının başka bir varyasyonu ve Kiev'in vârisi olarak düşünülebilmesi şaşırtıcı değil. Bu rakibi, Moskova'yı, başarılı olan öbür vârisi, daha da gerekli ve önemli yaptı.

Olgerd'in ölümünden kısa süre sonra bu durumu yeni bir önemli faktör karıştırdı: Litvanya ve Polonya arasındaki bir ittifak. Genişlemekte olan bu iki devlet, bölgede toprak, ticari pazar ve rotaların kontrolü konusunda rakipti. 1385 Krewo hanedanlık anlaşmasının ardından Olgerd'in 1377'den 1434'e kadar hükümdar olan oğlu Jagiello (ya da) Jogaila 1386'da Polonyalı Kraliçe Jadwiga ile evlendi. Polonya'daki Piast hükümdarlık ailesinin erkek üyesi kalmadığı için Jagiello Polonyalı ismi II. Wladyslaw'ı alarak her iki devletin de yasal hâkimi oldu. Devletler ayrı, birlik kişisel kaldı. Gerçekten de 1392'de Jagiello kuzenini, Keistut'un oğlu Vitovt'u (ya da Vytautas) Litvanya'nın ayrı ancak vasal yüce prensi olarak kabul

etmek zorunda kaldı; düzenleme, her iki devletin de başına gelen yeni yöneticilerle birlikte 1413'te uzatıldı. Ancak her iki pozisyon da 1447'de aynı kişi tarafından işgal edildi. IV. Casimir, Litvanya Yüce Prensi pozisyonunu bırakmadan Polonya tahtına geçti. Aynı hükümdar olsun, farklı hükümdarlar olsun, Polonya 1385'ten sonra Litvanya üzerinde önemli ve artan bir etkiye sahipti.

On dördüncü yüzyılın sonları ile on beşinci yüzyılın başları Litvanya devletinin tarihinde fevkalade bir dönemdi. 1387 ile 1396 arasındaki on yılda Moldova, Eflak ve Besarabya Litvanya hükümdarlığını kabul etti. Vitovt'un 1392'den 1430'a kadar süren hâkimiyeti sırasında Litvanya nüfuz alanındaki en büyük genişlemeye şahit oldu. Büyük Rus düzlüğünde Moskova ile Litvanya arasındaki üstünlük mücadelesi devam ederken ileride daha cezbedici fırsatlar da görülüyordu. Ancak Moskova ile ilişkiler tamamen düşmanca değildi. I. Vasili, Vitovt'un kızı ile evlenmişti ve genel olarak bölgede genişlemekte olan Litvanya hâkimiyetini tanıyor ve onunla işbirliği yapıyordu (Novgorod ve Pskov üzerindeki mücadeleler ise bu konudaki önemli istisnalardı). Vitovt'un hükümdarlığının sonu geldiğinde Litvanya orijinal Rus topraklarının çoğunluğunu kontrol ediyor ve doğuya doğru ilerlemeye de devam ediyordu. Tver ve Riazan'ın hizmetlerini Litvanya'ya rehin vermeleri ve Novgorod üzerinde artan Litvanya etkisi buna kanıttır. Buna ek olarak Vitovt 1410'da ordularını kritik Tannenberg ya da Grünwald savaşına şahsen götürdü ve burada Polonya ile güçlerini birleştirip Töton Şövalyeleri'ni yenerek sonunda Slav ve Litvanya karşısındaki bu ölümcül tehdidi ortadan kaldırdı. Litvanyalı prensin büyük yenilgisi, 1399'da Moğollara karşı yürüttüğü büyük seferde Moğolların elinden oldu. Bazı tarihçiler, Vitovt Vorskla kıyılarındaki savaşı kaybetmeyip kazansaydı, Moskova ve Polonya üzerinde iradesini başarılı bir şekilde iddia edebilip Doğu Avrupa tarihine başka bir yön vereceğine inanırlar.

Son tahlilde, Jagiello'nun evliliği Litvanya için Vitovt'un savaşlarından ya da Litvanya–Moskova evlilik ittifakından (II. Vaslili, Vitovt'un torunuydu) daha önemli olduğunu kanıtladı. Ülkenin Polonyalılaşmasını işaret etti. Daha önemlisi, Jadwiga ile evlenebilmek için Jagiello Ortodoksluğu bırakıp Roma Katolik dinini tercih etti. Dahası pagan Litvanyalıların da Katolikliği kabul etmesini sağladı. Ruhban sınıf Litvanya'ya doğal olarak Polonya'dan geldi ve kilise, Polonya etkisinin güçlü bir kalesi oldu. Örneğin, Vilnius'un ilk dört piskoposundan üç tanesi Polonyalıydı ve on beşinci yüzyılın sonunda dahi Vilnius papaz meclisinin çoğunluğunu Polonyalılar oluşturuyordu. Dinin ardından eğitim geldi. İlkokullar ya katedral ya da manastır okullarıydı ve öğretmenleri esasen ruhban sınıfındandı. Litvanyalılar, yurtiçinde olmadığı için yüksek eğitim almak amacıyla, Litvanyalı elitlerin ihtiyaç duyduğu eğitimi sağlayan ve Krakov'da bulunan büyük Polonya

üniversitesine gidiyorlardı. Rusların Litvanyalılar üzerindeki kültürel etkisine vurgu yapan ve Polonyalılaşmanın zorla dayatıldığını düşünen Rus tarihçiler Ortaçağ sonu ve Rönesans dönemindeki Polonya kültürünün güçlü çekiciliğini çoğu zaman kavrayamamışlardır. Doğal olarak Litvanyalılar Polonyalıların sunduklarıyla büyülenmişlerdi ve yine doğal olarak mimarlardan sanatçılara ve diplomatlara kadar Polonyalı uzmanlar Litvanya'da görülmeye başlandı. Hatta Polonyalı koloniciler bile geldi. Kiliseye dönecek olursak, etkisi elbette dinin, eğitimin ve kültürün ötesine topluma, ekonomiye ve siyasete uzandı. Kilise mülkleri büyüdü ve genel vergilenmeden muaf kaldı. Piskoposlar yüce prensin konseyinde yer alırken eğitimleri nedeniyle çok saygı gören pek çok din adamı da devlet işleriyle meşgul oldu.

Polonyalılaşma en çok sarayda ve üst sınıfta yoğunlaşmıştı. Polonya, yaygınlaşan ayrıcalıkları ve kibar sınıfa verilen özgürlükleriyle Litvanyalı toprak sahipleri için son derece çekici olduğunu kanıtlamıştı. Pek çok Batı Rusyalı toprak sahibinin Polonyalılaşması, bölgenin etnik ve kültürel örüntüsünü daha da karmaşıklaştırmış ve gelecekteki çatışmalara ayrı bir unsur katmıştı. Kibar sınıfın bağımsızlığına ve onuruna vurgu yapan Polonya dili ve Polonya âdet ve davranışları kademeli olarak Litvanya hayatına hâkim olmaya başladı. Örneğin 1413'te kırk yedi Polonyalı asil aile aynı sayıda Litvanya aristokrat aileyle özel ilişkiler kurdu, her bir Polonyalı aile, aile armasını Litvanyalı karşıtına sundu. Ayrıca Jagiello ve Jadwiga'nın evlendiği ve Litvanya ve Polonya arasında yakın ilişkilerin başladığı 1386 yılı ile Lublin Birliği'nin yılı olan 1569 yılı arasında Litvanya üst sınıfının kayda değer bir değişim geçirdiğinin de altı çizilmelidir. Genel olarak evrimleri, Polonya'nın *szlachta*'sına benzer kibar sınıf gelişmesini sağladı, büyük toprak sahibi kodamanların önemi ise azaldı.

LUBLİN BİRLİĞİ: POLONYA–LİTVANYA DEVLETİ

Tarihçiler, Litvanya'nın Polonya'ya yaklaşarak Kievan Rus devletinin vârisi olmaktan da vazgeçtiğini ileri sürerler. 1569 Lublin Birliği bu ilişkiyi iki devletli bir konfederasyon içinde resmen bağladı. Bu durum, Litvanya Prensliği'nin tarihi evriminin akla yakın bir doruğu ve Polonya kültür, zenginlik ve siyasetinin çekimi gibi görünse de (Litvanya elit sınıfının bir parçası haline gelen Slavlar dahil), güç ve statü kaybetmekten korkan Litvanyalı kodamanların direnciyle karşılaştı, buna karşın önemsiz kibar sınıf ise yarar sağlamayı umdu. Ancak Polonya Kralı ve Litvanya Grandükü Sigismund II. Augustus Rus topraklarının büyük parçalarını Litvanya'dan ayırıp Polonya'ya eklemeye başlayınca Litvanyalı kodamanlar birleşme teklifini kabul ettiler.

Lublin Birliği yeni ve alışılmamış bir devlet yarattı. Resmi olarak Polonya Krallığı ve Litvanya Grandüklüğü olarak bilinen devlet, daha yaygın olarak Polonya–Litvanya Birliği (Lehçe Rzeczpospolita) olarak bilinir, ancak yabancılar çoğunlukla, özellikle de zaman geçtikçe, sade bir şekilde Polonya dediler. İttifak, Polonya'nın on sekizinci yüzyılda bölünmesine kadar çeşitli biçimlerde devam etti. Tarihçiler, pek çok halkın tarihinde kritik olan bu yeni çok etnikli, iki devletli konfederasyonun siyasi ve sosyal doğasını çok tartıştılar. Bu birliğin hayranları (ki çok fazlaydı ve sadece Polonyalı milliyetçi tarihçiler değildi) Polonya ve Litvanya asillerinin birleşik sınıfının eşsiz hak ve özgürlüklerine vurgu yaparlar, ancak aslında bu durum esasen Polonyalı szlachta'lara ait olan "altın özgürlüklerin" Litvanya topraklarındaki asillere de yayılmasını içerir. Birliğin siyasi düzeni pek çok hak ve ayrıcalıklara sahip güçlü bir aristokrasi ile zayıf bir kral üzerine kuruluydu. Parlamento ya da Sejm olarak bilinen meclis, yasaları çıkaran esas kurumdu. Sejm ile Polonya–Litvanya szlachta'sı kralı seçerdi (elbette hükümran hanedanlıktan) ve herhangi bir kraliyet kararnamesine karşı çıkabilirdi. Aslında Sejm'in herhangi bir üyesi azınlıkların hakkını koruyan ama aynı zamanda yönetimde kargaşa yaratan veto hakkını (ünlü *liberum veto*) kullanabilirdi. Bilim insanları Polonya–Litvanya'yı çoğu zaman "asil cumhuriyet" olarak tarif ederler.

Tarihçiler, 1569 öncesi Polonya ve Litvanya ittifakında bulunan milli eşitsizlik unsurlarının altını çizerler. Litvanya ve Polonya arasındaki resmi eşitliğe ve Litvanyalılara bağışlanan geniş özerkliğe karşın yeni düzenleme aslında bir Polonya zaferi olarak görülebilir. Polonya Krallığı, Litvanya'dan aldığı Rus topraklarını elinde tuttu. Bu topraklar Litvanya Prensliği'nin bütün güney kısmı ile en zengin alanlardan bazılarını da kapsıyor ve bütün arazisinin üçte birini oluşturuyordu. Kievanlılar, (1569'dan önce başlamış olan) otoritenin Polonya merkezli olması ve uzun zamandır keyfini çıkardıkları kendi kendini yönetme hakkını kaybetmeleri nedeniyle özellikle kızgındılar. Her ülke Sejm'e asil sınıftan iki temsilci gönderdiği ve Polonya'da Litvanya'da olduğundan çok daha fazla ülke olduğu için Polonyalılar Sejm'de Litvanyalıları üçe bir oranında geçiyordu (ancak *liberum veto* dahil çeşitli kurallar bu dengesizliği azaltmaya çalıştı). Belki daha da önemlisi, Polonya kültürü (Roma Katolikliği dahil) Birlik içinde çeşitli dinlere yönelik hoşgörü politikası olmasına rağmen hâkim ve yayılan bir güçtü. Kısaca Litvanyalılara bağışlanan sayısız koruma ve haklara rağmen Polonya yeni birlikte doğal olarak büyük ortaktı. Bazı tarihçiler Polonya'nın bir tür imparatorluk olduğunu öne sürdüler. Rusya, Ukrayna ve Belarusyalı tarihçiler bu yeni devlette Polonyalı olmayan Slav nüfusun kaderine özel bir ilgi gösterdiler. Polonya'nın Litvanya'ya ait Kiev, Volinya ve diğer güneydoğu topraklarını kendi topraklarına katması Ortodoks Slav nüfusun ken-

dilerini daha az özerkliğe sahip ve esasen Polonyalı ve Katolik otoritesinin etkisi altında bulması demekti. Polonya sisteminin asil sınıfa verdiği pek çok ayrıcalığa rağmen nüfusun büyün çoğunluğu bu tür haklardan mahrumdu. Köylüler her zamanki gibi baskıdan başka bir şey görmediler.

LİTVANYA DEVLETİ VE RUSYA TARİHİ

Rusya tarihi bakış noktasından bakıldığında Litvanya ya da Litvanya–Rusya Prensliği, ülkenin birleşmesi için Moskova'nın büyük ama başarısız bir rakibi olarak özel bir ilgi konusudur. Liubavski ve diğerleri tarafından geliştirilen ana tartışma çizgisi, Moskova'nın zaferi ile Vilna'nın başarısızlığını, iki devletteki merkezi otorite evrimi ve yapısı arasındaki farklara dayandırır. Kısaca Moskova'daki soylu mutlakiyetçilik Litvanya'daki merkezileşmemiş güce ve zayıf merkezi otoriteye baskın çıktı. Eleştirmenlerin, bu savı basit bir şekilde otoriteciliğin gerekçelendirilmesi olarak nitelemelerine ve çoğunluğunun Litvanya modelini siyasi olarak otokrasiden daha çekici bulmalarına rağmen konu bu kadar kolay bir biçimde baştan savılamaz. Güçlü boyarların ve esasen kendi kendini yöneten şehirlerin çıkarları ile sınırlanan Litvanya yüce prensleri, tebaalarına artan hak ve ayrıcalıklar bağışlayan, seçilmiş, anayasal hükümdarlar haline geldiler. Önce kendi aristokrat konseylerinin onayına bağlı oldular, 1529 ve 1566 yasalarından sonra da mecliste toplanan bütün kibar sınıfın onayına ihtiyaç duydular. Böylece Moskova otokrasisi Korkunç İvan döneminde eşi görülmemiş yüksekliklere ulaşırken Litvanya yüce prenslerinin otoritesi yeni bir uçuruma düştü. Moskovalı yöneticiler, bir bütün olarak büyük bir merkezi idare inşa etmeye ve ülkenin hayatını kontrol etmeye çabalarken Litvanya'dakiler artan bir şekilde yerel idarecilere ya da genel olarak toprak sahibi sınıfa güvenmeye başladılar veya onlara kendilerini bıraktılar. Her şey açığa çıktığında iyi ya da kötü Moskova sistemi daha güçlü olduğunu kanıtladı.

Elbette iki devletin karşıt evrimlerinin altında önemli nedenler vardı. Daha önceki bir analize atıfta bulunacak olursak Moskova Prensliği, yöneticilerin akıcı ve genişlemekte olan bir toplum içinde baskın pozisyonlar elde edebildiği, görece ilkel ve öncü kuzeybatıdan yükseldi. Diğer yandan Baltık ormanlarından ortaya çıkan Litvanya Prensliği, esasen eski ve yerleşik Kievan topraklarını aldı. Rusya'nın güneybatısının büyük kısmını kapsadı ve ekonomik, sosyal ve siyasi gelişimi, bir önceki bölümde ele aldığımız ve prense karşı boyarların büyük güçleriyle karakterize edilen güneybatı modelini yansıttı. Detaylı çalışmalar Litvanya prensliğinde aynı asil ailelerin on yedinci yüzyılda da, on altıncı ya da on beşinci yüzyılda olduğu gibi

sıklıkla aynı toprakları işgal ettiğini, bazen aşırı derecede zengin olduklarını, hatta devlete para bağışladıklarını, *pomestie* sistemi ikinci derece rol oynarken *votchina* toprak sahipliğinin baskın olduğunu gösterir. Hükümdarlar bu kolaylıkla değişmeyen toprak sahibi aristokrasiyi ve daha az derecede de olsa, eski ve zengin şehirleri mücadele edemeyecek kadar çok buldular ve prenslik gücüne yönelik kısıtlamaları kabul etmek zorunda kaldılar. Litvanya'nın Polonya'ya bağlanması aynı sonuca katkıda bulundu. Polonya, kibar sınıf için geniş kapsamlı ayrıcalıkların bulunduğu isteğe bağlı bir monarşi modeli görevini gördü, aslında tam bir kibar sınıf kültürü ve yaşam tarzı sundu. Litvanya'nın sosyal ve siyasi yapısı kendi geçmişinden uzakta evrimleşirken Polonya etkileri, kuramsal gerekçelendirmeler ve yasal yaptırımlar sağlayarak kibar sınıfın yükselişini destekledi. Litvanya'daki etnik ve dini çeşitliliğin de büyük bir etkisi oldu. Moskova on altıncı yüzyılda hâlâ görece homojen bir milletti. Vatandaşlarının çoğu Ortodoks Büyük Rus'tu ve Rus olmayan ve Ortodoks olmayanlar sadece küçük ve önemsiz gruplarla temsil ediliyordu. Buna karşın genişlemiş Litvanya, çeşitli dillerde konuşan Ortodoks, Katolik, pagan, Yahudi ve Müslümanları içeren çok etnik gruplu ve çok mezhepli bir rejimdi. Bu da üniter yerine federal bir devlet oluşumunu teşvik etti. Sonunda, daha önce gösterildiği gibi, Kievan mirası için ciddi bir yarışmacı yerine Polonya'nın önemsiz ortağı oldu.

Rusya tarihçileri için en az bu kadar önemli ve hatta daha ihtilaflı olan şey Litvanya prensliğinin tarihinin, Doğu Slavlara, Büyük Ruslara, Ukraynalılara ve Belorusyalılara (şimdi Belarusya) dilsel ve etnik bölünmesindeki etkisidir. Bilim insanları (sadece milliyetçiler değil) hâlâ modern Belarus ve Ukrayna dili olan eski Rutenya dili ile o zamanlar kuzeydoğuda konuşulan Rusça arasındaki ilişkiyi tartışırlar. Hepsi büyük ihtimalle Kievan Rus'un Doğu Slavcasından gelmektedir (bazıları daha da eski ayrımlardan bahseder), soru ise bu diyalektlerin ve dillerin ne zaman farklı hale geldiğidir. Bilim insanları, ayrımın kökenleri daha gerilere dayansa da genel olarak ayrılığın on dördüncü yüzyılda tam olarak fark edilebilir olduğu konusunda aynı görüşteler. Kuşkusuz bu dilleri, kısmen apanaj dönemindeki parçalanma, Litvanya ve Polonya kontrolündeki topraklarla Moskovalı Rusya arasında derinleşen bölünme gibi pek çok etki değiştirdi. Bu şekilde Büyük Ruslar Moskovalı ülkeyle ortaklık kurarken Ukraynalılar ve Belaruslar Litvanya ve Polonya ile kurdu. Ruslar Kievan devletinde siyasi birliği korusalardı ya da Moskova yerine Litvanya–Rusya yeni merkez olsaydı her şeyin daha farklı şekilleneceğini düşünmeden edemiyor insan. Hepsi aynı Kievan mirasıyla başlamalarına rağmen siyasi bölünme aynı zamanda kültürel farklılıkları da teşvik ediyor. Şimdi Ukrayna ve Belarusya olarak bilinen topraklarda Polonya aracılığıyla gerçekleşen güçlü Latin Avrupa etkisi burada ayrı bir kimliğin gelişmesine yardımcı olmak açısından

kritik olduğunu kanıtlayabilirdi. Rus Ortodoks kilisesi de bildiğimiz gibi sonunda idari açıdan bölündü ve Litvanya devletinde Ortodoksluğun başı olarak Kiev'de ayrı bir metropolitlik kuruldu. Rusların Büyük Ruslar, Ukraynalılar ve Belaruslar olarak ayrılmaları, ki bu yüzlerce yıllık ayrımla pekişmiştir, sonraki Rusya tarihinde önemli bir unsur haline geldi.

4. Kısım

MOSKOVALI RUSYA

15. Bölüm

KORKUNÇ İVAN, 1533–1584 VE FYODOR, 1584–1598 DEVİRLERİ

"İvan'ın boyarlarla olan mücadelesinde bir prensibin tehlikede olduğunu inkâr etmekten ya da bu mücadelede sadece siyasi durgunluk görmekten daha adaletsiz bir şey olamaz. IV. İvan başlatmış olsun ya da olmasın –muhtemelen o başlatmamıştı– *oprichnina*, Petro'nun zamanından yüz elli yıl önce kurulan ve sanki Petro dönemine ait bir monarşiymiş gibi, kişisel otokrasi kurmak için bir girişimdi. 'Reformların' burjuvalarla boyarların koalisyonunun bir sonucu olması gibi 1564 darbesi de kentliler ve küçük vasalların koalisyonu tarafından yürütülmüştü."

MİHAİL POKROVSKİ

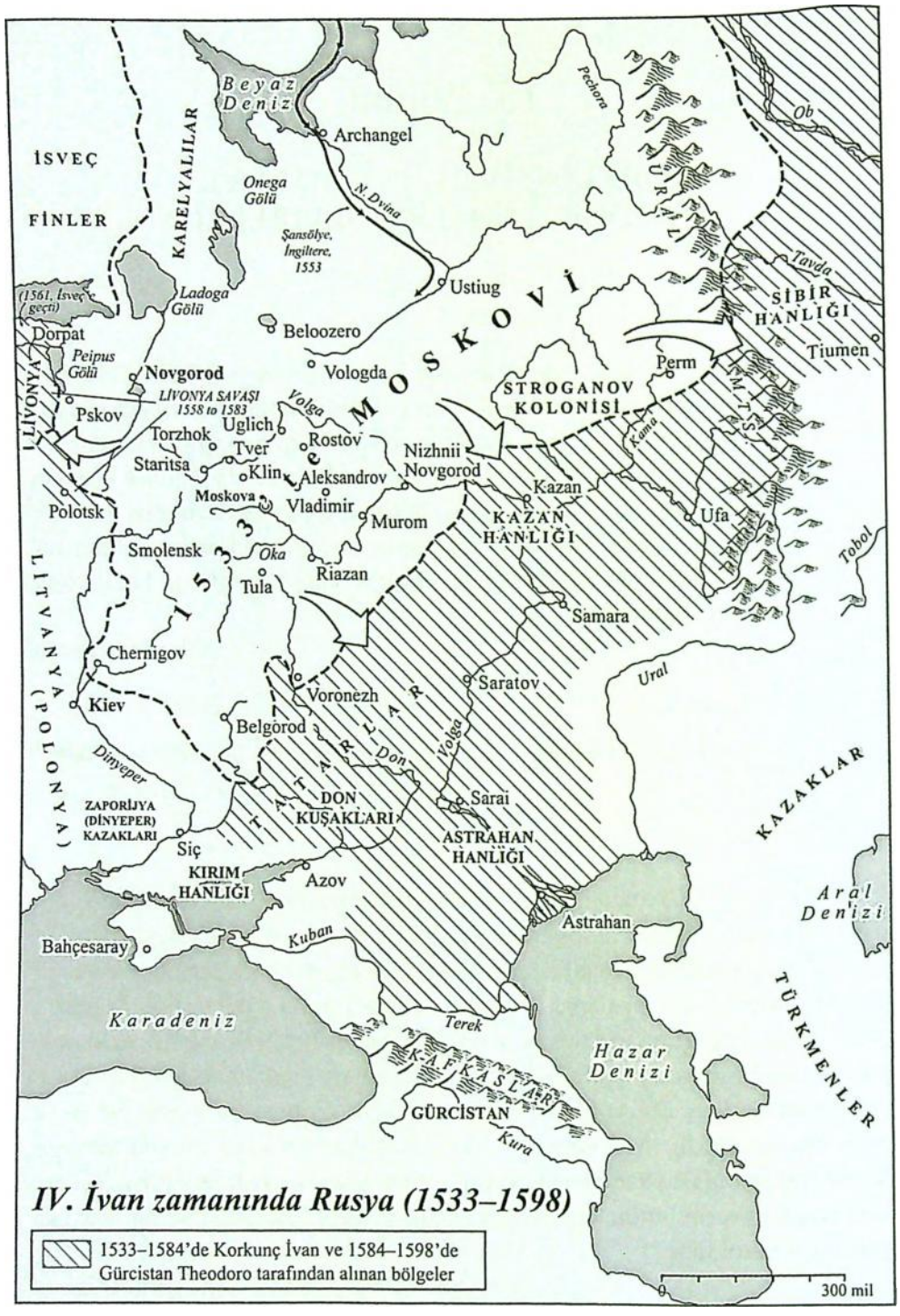
"Onun [Korkunç İvan'ın] kurduğu yeni sistem delilikti, ama bir dâhinin deliliği."

BERNARD PARES

"İvan'ın hayatı ve saltanatı, Moskova politikalarının, ritüel ve ideolojisinin söylendiği kadar otokrat olduğuna bizi ikna etmeli... [Ancak] Moskova politikaları basit otokrasiden daha karmaşıktı. Kabul etmeli ki, egemen hanedanlık haricinde hiçbir sosyal güç, iktidar üzerinde kanuni hakka sahip değildi... Ama Moskovi Avrupa'nın tersine siyasi ilişkileri şirket ayrıcalıkları ve kanuni haklar olarak tanımlamadı. Daha çok politikaları planlamak için kişisel sadakate güvendi ve ön cephedeki siyasi sadeliğin ardında karmaşık bir siyasi gerçeklik sürdürdü. Moskova politikalarının karmaşıklığı burada yatıyor: Boyar fraksiyonları yüce prensle karar verme yetkisini ve liderliği paylaştılar, ama siyasi hayatın bütün katılımcıları ritüel ve ideolojide yalancı bir otokrasi görünüşü takındılar."

NANCY SHİELDS KOLLMANN

IV. İvan'ın yani Korkunç İvan'ın saltanatıyla birlikte Moskova mutlakiyetçiliği tamamen yerine oturdu. IV. İvan çar olarak taç giyen, bu eylemi Doğu'daki patrikler tarafından onaylanan ve bu unvanı, hem topraklarını yönetir hem de dış ilişkileri yürütürken düzenli ve resmi olarak kullanan ilk Moskovalı yöneticiydi. Kendini

"otokrat" olarak adlandırarak ülkedeki tam gücünü vurgulamakla kalmamış, aynı zamanda bağımlı değil egemen bir hükümdar olduğu gerçeğini de vurgulamıştır. Yine de Moskova'nın ve şimdi de Rusya'nın hükümdarının elindeki yeni keyfi, kudretini çarpıcı bir şekilde sergileyen Korkunç İvan'ın unvan ya da fikirleri değil

eylemleriydi. Gerçekten de Korkunç İvan; Büyük Petro, I. Paul ve I. Nikolay gibi haleflere rağmen klasik Rus tiranı olarak görülmeye devam ediyor.

Ancak İvan'ın bu tiran imajına tarihçiler arasında oldukça fazla bir tartışma eşlik eder, bölüm girişindeki paragraflar da bunu göstermektedir. Saltanatında "reform" arayışıyla tanımlanan "mantıklı" bir ilk bölümün ardından "terör"le tanımlanan akıl hastası ikinci bölüm mü geldi, yoksa terör, reformun daha radikal araçlarla devam etmesi miydi? IV. İvan'ın saltanatını daha önce devlet inşa edenlerinkiyle karşılaştırabilir ve eylemlerini, zaman zaman aşırı da olsa "feodal parçalanmanın" (özellikle Sovyet tarihçiler tarafından beğenilen bir terim) üstesinden gelmek, dağınık toprakları bir devlet içinde bütünleştirmek ve hükümetin merkezileşmesi ve sistemleşmesi için karakteristik olarak modern bir çaba olarak tanımlayabilir miyiz? Boyar klanlarının ve geleneklerin etkisi güçlü olarak devam mı etti, yoksa İvan sonunda hep istediği gibi devleti boyar etkisinden kurtarabildi mi? Dönemin sınırlı ve taraflı kaynakları ışığında İvan'ın kişiliği, psikolojisi ve düşünceleri ve hatta eylemlerinin pek çoğu hakkında ne biliyoruz? Kısacası, aslında patolojik miydi akılcı mıydı? Ayrıca İvan'ın sonradan aldığı onursal unvan olan "Korkunç", Rusçada, İngilizcede olduğundan daha muğlaktır: Rusça "*groznyi*" terimi, dehşet ve huşu verici kudretin karmaşık ve çoğunlukla olumlu bir karışımını ifade eder, özellikle de grozny bir hükümdarın, Rusya'nın düşmanlarının kalplerine korku saldığı savaşta...

KORKUNÇ İVAN'IN ÇOCUKLUĞU VE SALTANATININ İLK KISMI

Babası III. Vasili 1533 yılında ölüp Rusya'nın yönetimini Galinski ailesinden karısı Helen'e ve boyar dumasına bıraktığında IV. İvan daha üç yaşındaydı. Yeni naip kibirli ve keyfi bir şekilde hareket edip dumaya itibar etmeyerek önce amcası, tecrübeli Prens Mihail Galinski'ye ve onun ölümünün ardından da annesinin sevgilisi Prens Telepnev-Obolenski'ye güvendi. Helen, 1538'de aniden, muhtemelen de zehirlenerek öldü. Helen'in ölümünü boyar hâkimiyeti takip etti, elbette çıkan çekişme ve kötü yönetim için bu deyim kullanılabilirse... Gelişmelerden kısa bir özet verecek olursak:

> Naiplik iki prens ailesi, Shuiskiler ve Belskiler arasında anlaşmazlığa neden olmuştu. İktidar bu iki aile arasında üç kez el değiştirdi, iki kez de Metropolitlerin kendileri zorla değişti ve aralarından biri, Joseph, bu kavgada öldü. Sonunda Shuiskiler galip geldi ve bu aile üst üste üç kez iktidarı elinde tuttu. İktidarı son derece bencil bir şekilde kullandılar, hatta sınıf çıkarlarını değil sadece kendi ailelerinin ve yandaşlarının çıkarlarını dikte ettirdiler.

Hapse atmalar, sürgünler, idamlar ve cinayetler oldukça fazlaydı.

Bütün kanıtlar IV. İvan'ın hassas, zeki ve zamanından önce olgunlaşan bir çocuk olduğuna işaret ediyor. Erken yaşta okumayı öğrendi ve bulabildiği her şeyi, özellikle Moskova kilise edebiyatını okudu. Etrafındaki mücadelelerin, entrikaların ve kendi konumunun belirsizliğinin acı bir şekilde farkına vardı. Otokrat olarak ona resmen biat eden ve törensel olaylarda ona son derece saygı gösteren boyarlar özel hayatlarında onu ihmal ettiler, hakaret ettiler ve ona zarar verdiler. Onu en sevdiği hizmetkârlardan ve arkadaşlarından mahrum edip sarayı ve Rusya'yı istedikleri gibi yönettiler. Zalimlik ve acımasızlık, hükümdarın hayvanlara eziyet ettiği çocukluk yıllarında yaşadığı olaylar üzerine gelişen karakter özellikleri oldu.

IV. İvan on üç yaşında aniden Andrei Shuiski aleyhine döndü ve Shuiski çarın hizmetkârları tarafından tutuklanıp gönderildi. Otokrat, mirasına nail oldu. 1547 yılı IV. İvan'ın etkili saltanatının başlangıcı olarak kabul edilir. Bu tarihte, on altı yaşında yüce prens olarak değil, çar olarak taç giymeye karar verdi. Daha önceki hükümdarlar zaman zaman "çar" terimini kullanırken İvan'ın bu unvan ile taç giymesi çığır açıcıydı; tıpkı törenin tamamı ve ardından yapılan özel ayin gibi. İvan (ya da daha doğrusu metropolit Macarius) tarihçilerin bugün sıklıkla altını çizdikleri bir şeyi, siyasette ritüel ve mitin önemini anlamıştı. Özenli ve huşu verici taç giyme töreni Bizans ritüelinden alınmıştı; hem çarı kutsal bir otoriteyle donatıyor hem de Bizans'taki kutsal hükümdarların meşru soyundan geldiğini gösteriyordu. Diğer yandan İvan taç giyme töreninde Bizans imparatorları gibi kutsal yağ ile meshedilmemişti ve metropolit İvan'a büyük gücünün sınırsız olmadığı öğüdünde bulunmuştu: Cennete girmek için ahlaklı ve Hıristiyan bir hükümdar olması gerekiyordu, imanı ve kiliseyi korumalı ve bilge danışmanları dinlemeliydi.

Aynı yıl IV. İvan popüler Romanov boyar ailesinden Anastasia ile evlendi; yabancı biriyle evlilik ittifakı yapma alternatifini düşünüp reddettikten sonra uygun genç Rus hanımlarını içeren özel bir listeden Anastasia'yı seçerken yine büyük bir ciddiyet ve üzerinde düşünerek hareket etti. Ancak bir Romanov'u seçmesi güçlü boyar klanlarının meraklı olduğu geleneksel "evlilik siyasetine" çok iyi uyuyordu. Evlilik, mutlu bir evlilik oldu. Yine aynı yıl Moskova'yı büyük bir yangın, ardından da bir ayaklanma yerle bir etti. Şehir yanarken ve hatta Kremlin'deki Büyük İvan Çan Kulesi yıkılırken, çıldırmış güruh çarın amcasını öldürdü ve dağıtılmadan önce çarın hayatını tehlikeye attı. Çar, şiddetli saltanatınında periyodik olarak var olan ruhsal krizlerinden birini geçirdi. Görünüşe göre, bu felaketin kendi günahlarının bir cezası olduğuna inanıyordu ve Kızıl Meydan'da halkın önünde tövbe ederek halkın çıkarlarını koruyarak yöneteceğine yemin etti.

Bunu takip eden dönem, geleneksel olarak IV. İvan'ın hâkimiyetinin ilk ve iyi yarısı olarak tarif edilir. Genç çar zarif ve çekici eşinin olumlu etkisiyle, aralarında Metropolit Macarius'un, Sylvester isimli bir rahibin ve görece daha düşük kökenli

bir saray memuru Aleksey Adaşev'in de bulunduğu küçük ve becerikli bir danışmanlar grubu olan, Seçilmiş Kurul'la çalıştı. 1549 yılında ilk kez bütün *zemski sobor*'u*, diğer Avrupa ülkelerinde mülk temsilcilerinin bir araya gelmesine benzer bir kurumu bir araya çağırdı ki bir sonraki bölümde bu konuyu tartışacağız. 1549 meclisiyle ilgili bilgimiz tam olmasa da görünüşe göre IV. İvan planlanan reformları, özellikle birkaç yeni yasa ve yerel hükümette değişiklikler konusunda ısrar etti ve onaylarını aldı. IV. İvan bu fırsatı tebaasının şikâyetlerini dinlemek ve çeşitli konularda görüşlerini almak için de kullandı. Pek çok reformunun genel amacı, daha sonra da görüleceği gibi, geleneksel siyasi ilişkileri baş aşağı etmek değil sistemleştirip düzenlemekti.

1551 yılında Yüz Fasıl Konseyi (Stoglav) olarak bilinen Büyük Kilise Konseyi toplandı. Emirleri kilisenin devletle ve toplumla bağlantılı olarak konumunu düzenlemeye ve dinsel ilişkileri düzene sokmaya yardımcı oldu. Belirtmek gerekirse, kilise çarın açık izni olmadıkça daha fazla arazi alma hakkını kaybetti, ancak bu, kilisenin etkin bir şekilde uygulayamadığı bir düzenlemeydi. Genel olarak Metropolit Macarius ve arkadaşları, kilise örgütünü, genişleyen ama şimdi sıkı bir şekilde birleşmiş Rusya devletinde sıkılaştırıp mükemmelleştirmeyi büyük çapta başardılar. Bu sürecin ilgi çekici yönlerinden biri farklı, bölgesel Rus azizlerini –1547 ile 1549 arasında azizleştirilmiş birkaç tane yeni aziz dahil– tek bir kilise takviminde bir araya getirmeleriydi.

İvan aynı zamanda kilise konseyine yeni yasa hükümlerini, 1550 tarihli *Sudebnik*'i ve yerel hükümet reformunu sunarak onayını aldı. Yeni yasa rejimin idari ve hukuki uygulamalarını sistemleştirerek daha etkin bir yönetim kurma kararlılığını ifade ediyordu. Ancak bu reform esasen mevcut normları reddetmiyor, onlara bir düzen getiriyordu. Özellikle 98. madde hükümdarın yeni kanunlar düşünürken boyarlarına danışması kuralını yeniden beyan ediyordu. Yeni bir yerel hükümet planı, daima zor bir sorunu çözmek için yapılan ve Rusya tarihinin en cesur çabalarından biri olarak özel bir dikkati hak ediyor. Yeni sistem, merkezi olarak atanan memurların yaptığı yolsuzluk ve baskının, yerel işlere halk katılımı yoluyla ortadan kaldırılmasını amaçladı. Pek çok bölge, suçla baş etmek için gerektiğinde şiddetle de olsa kendi yargı otoritelerini seçme iznini almıştı. Şimdi, nüfusları hazineye belli bir miktar vergi vermeyi garantileyen bölgelerde yerel olarak seçilen memurlar, valiler tarafından merkezi olarak atananların yerini aldı. Valilerin kaldığı yerlerde bile halk, faaliyetlerini yakından incelemek ve aslında gerekli olduğunda suçlamada bulunmak için denetçiler seçebiliyordu, ama Moskova hükümet sistemine daha sonraki bir bölümde değineceğiz.

* zemski sobor: ülke meclisi (ed. notu)

1556'da IV. İvan, soylu sınıfın askerlik hizmeti için genel kuralları koydu. Bu hizmet uzun süredir var olmasına rağmen kapsamlı bir organizasyondan ya da standartlaşmadan yoksundu; ta ki yeni kurallar mülkün büyüklüğü ile toprak sahibinin talep halinde vermek zorunda olduğu savaşçı ve at sayısı arasında kesin bir ilişki belirleyene kadar. On altıncı yüzyılın ortalarına gelindiğinde hizmet karşılığı verilen kalıtsal *votchina* ve *pomestie* arasındaki farklılığın büyük ölçüde yok olduğu dikkate alınmalıdır; özellikle çara hizmet borçlanmadan kalıtsal olsun ya da olmasın toprak sahibi olarak kalmak imkânsız hale gelmişti. 1550 ve civarlarında Korkunç İvan ve danışmanları silahlara ve mühendisliğe olduğu kadar güney savunma hattının gelişimine yeni vurgu yapan bir ordu reformuna giriştiler. Dahası, kullandıkları başlıca silah nedeniyle *streltsy* ya da silahşorlar olarak bilinen ilk kalıcı, düzenli alay, Rus ordusuna katılmıştı.

Askeri gelişmeler hiç de o kadar çabuk gelmemişti, çünkü 1550'lerde Moskova devleti çoktan bir dizi savaşa bulaşmıştı. En önemlisi step halklarına karşı mücadelede yeni bir safha ortaya çıktı. IV. İvan çar olduktan sonra, tıpkı kendisinden önce gelen atalarında olduğu gibi, Rusya sürekli olarak Tatar ordularının özellikle de Kazan, Astrahan ve Kırım Hanlıklarının büyük çaplı akınlarına maruz kalmaya devam etti. Ganimet ve köle arayışıyla tekrarlanan bu istilalar, neden oldukları kargaşa, yıkım ve devasa güneydoğu sınırını korumanın getirdiği muazzam yük yüzünden Moskova devletine pahalıya mal oluyordu. Korkunç İvan'ın saltanatının erken yıllarındaki bazı gelişmeler Tatarların güçlerini artırdıklarını ve eşgüdümlerini geliştirdiklerini gösterdi. Ancak Ruslar 1551'de en yakındaki Tatar düşmana, Kazan Hanlığı'na karşı saldırganlaşmaya başladılar ve vasal kavimlerinden bazılarını fethederek Kazan'ın yakınlarında Sviiazhsk kalesini inşa ettiler. Ama 1552'de Kazan'a karşı büyük sefer başlar başlamaz Kırım Tatarları Türk yeniçerilerinin ve silahlarının yardımıyla Moskova topraklarını istila ettiler. Ruslar, Kırım Tatarlarını kontrol altına alıp güney steplere geri çekildikten sonra Kazan'a ilerleyişlerine devam ettiler. Çarın birlikleri şehri kara ve denizden çevreleyip altı haftalık bir kuşatmadan sonra başarılı bir hücum gerçekleştirdi, istihkâmlardan bazılarını barut kullanarak patlattı. Bu şiddetli savaşın Rus kahramanları arasında Prens Mihail Vorotynski ve şehre giren ilk müfrezenin lideri Prens Andrei Kurbski gibi kumandanlar da bulunuyordu. Kazan Hanlığı üzerinde tam bir Rus hâkimiyetini kurmak beş yıl sürdü.

Orta Volga'daki Kazan'ın fethinin ardından Ruslar yüzlerini nehrin ağzına, Astrahan'a çevirdi. Burayı ilk olarak 1554'te zaptettiler ve han olarak kendi adaylarını yerleştirdiler. Bu vasal han Kırım ile bağlantı kurunca Astrahan Ruslar tarafından 1556'da bir kez daha zaptedildi ve bu kez hanlık Moskova devletine eklendi. Böylece Rusya'nın üç önemli Tatar düşmanından geriye sadece, arkasında görünen Osmanlı egemen devleti ile Kırım devleti kaldı. Kırım güçleri 1554, 1557 ve 1558'de Çar'ın topraklarını istila ettiler, ama her defasında geriye püskürtüldüler.

IV. İvan'ın Victor Vasnetsov tarafından yapılan
psikolojik bir portresi, 1897 (*Sovfoto*).

Son seferinde Ruslar karşı saldırıya geçerek güney step içlerine kadar ilerleyerek Kırım yarımadasına kadar girdiler.

Önemli diğer bir savaş Rus devletinin diğer ucunda, kuzeybatıda Livonya tarikatına karşı yürütülüyordu. 1558 yılında, Rusya'nın Neva'nın ağzındaki kıyı şeridinde bulunan küçük sığınağın ötesindeki Baltıklara erişme ve genişleme sorunu üzerine başladı. Bu savaşın 1563'e kadar devam eden ilk safhası Moskova ordularına çarpıcı bir başarı getirdi. 1558'de Livonya kalelerinden yirmisini ele geçirmişlerdi ve bunların arasında en büyükleri, Bilge Yaroslav'ın inşa edip Yuriev olarak adlandırdığı Dorpat şehri de vardı. 1561'de Livonya Tarikatı dağıldı, toprakları

kamulaştırıldı ve son tarikat lideri Gotthard Kettler miras yoluyla Courland Dükü ve Polonya Kralının vasalı oldu. Ancak sonuçta Polonya–Litvanya saldırısı başarısız oldu ve Rus güçleri 1563 yılında Polotsk'u Litvanya'nın elinden aldı.

IV. İvan ve yardımcılarının dış dünyada savaştan başka ilgi duydukları pek çok şey vardı. 1547 gibi erken bir tarihte Moskova hükümeti çara hizmet etmek üzere uzmanları davet etmek amacıyla Batı Avrupa'ya bir görevli, Saxon Slitte'i göndermişti. Sonunda Almanya'dan 120 doktor, öğretmen, sanatçı, tekniker, esnaf ve sanatçı Rusya'nın davetini kabul etti. Ancak Lübeck'e ulaştıklarında Hansa Birliği yetkilileri ve Livonya Tarikatı geçmelerine izin vermedi ve sonunda ancak birkaç tanesi kendi başlarına Rusya'ya gelebildi. 1553'te bir İngiliz kaptan, Richard Chancellor, doğuya doğru Kuzey Buz Denizi'nden bir geçiş yolu ararken Kuzey Dvina ağzı yakınlarında Rusya Beyaz Denizi'ne ulaştı. Moskova'yı ziyaret ederek İngiltere ve Rusya arasında doğrudan ilişki kurdu. 1555 antlaşması İngilizlere Moskova devletinde önemli ticari avantajlar verdi; vergi ödemeleri gerekmiyordu ve kendi baştemsilcilerinin yargı yetkisi altında ayrı bir örgüt kurabileceklerdi. Kuzey Dvina'daki Arkhangelsk (Archangel) giriş limanı oldu. IV. İvan İngiltere ile olan bağlantısına çok önem veriyordu. Karakteristik olarak İngiltere'ye gerçekleştirilen ilk Rus ziyareti, tıp ve madencilik alanında bazı uzmanlarla geri döndü. Tarihçiler İvan'ın reformları, savaşları ve diplomatik girişimleri sonucu Rusya'nın modern bir devlet, bir imparatorluk ve bir dünya gücü haline geldiğini öne sürer.

KORKUNÇ İVAN'IN SALTANATININ İKİNCİ KISMI

Korkunç İvan'ın boyarlara karşı giderek artan şiddette bir mücadele sürdürdüğü bu dönem çok daha karmaşık ve sorunlu hale geldi. Korkunç İvan Seçilmiş Kurul ile bağlarını kopardı ve danışmanlarının ve yardımcılarının çoğuyla, sonra da kuşkusu ve etki alanı genişledikçe boyarların bütünüyle ilişkisi vahşi bir şekle döndü. Aslında İvan'ın saltanatının ikinci kısmının, Rus siyasetinin aile ilişkileri, yöneten elit arasında görüş birliği ve yerleşik gelenekler üzerine kurulu muhafazakâr geleneği aşmaya yönelik radikal çabasını yansıttığı ileri sürülebilir. Bu görüşe göre İvan, daha önceki saltanatların kökenlerine bakmadan, hem siyasi teori hem de hükümet uygulaması açısından geçmişten uzaklaşan kişisel ve mutlak bir hâkimiyet için savaşıyordu. Bütünüyle başarılı olup olmadığı başka bir konu; ama kesin olan şey, çabalarının, en azından kısa vadede, siyasi hayat, toplum ve ekonomi açısında yıkıcı olmasıdır.

Bir anlamda çar ve boyarlar arasındaki çatışma mantıklı bir şekilde geçmişi izliyordu. Moskova mutlakiyeti Korkunç İvan'la en üst seviyelerine çıkarken Moskova'nın genişlemesiyle birlikte sürekli büyüyen boyar sınıfı da hükümdarın

gücündeki birkaç olası kontrolden birini temsil ediyordu. Dahası, boyarlar kısmen Moskovalı hükümdarların sert ve başarılı bir şekilde yok etmeye çalıştığı eski apanaj düzene bağlıydılar. Moskova boyarlığının boyutları ve oluşumu devletin hızlı büyümesini yansıtıyordu. On beşinci yüzyılın ilk yarısında Moskovalı hükümdara 40 boyar ailesi hizmet ederken on altıncı yüzyılın ilk yarısında bu ailelerin sayısı 200'e çıkmıştı. Moskovalı boyarlar arasında eski Rusya ve Litvanya yüce prenslerinin vârisleri, eski apanaj prenslerinin vârisleri, eski Moskova boyar ailelerinin üyeleri ve son olarak da Rusya'nın diğer kısımlarından gelip hizmetlerini Moskova'ya nakleden boyar ailelerinin üyeleri bulunuyordu. İlk iki grup, hizmet prensleri diye adlandırılanlar, en büyük nüfuz ve ayrıcalığa, aynı zamanda da geçmişle en güçlü bağlara sahip olanlardı. Bunlar, Moskova'nın hizmetkârları haline geldikten sonra bile, en azından bir dereceye kadar kendi mahallerinin hâkimleri olarak kaldılar. Ancak Moskovalı boyarların gücünü fazla da büyütmemek gerekir. Çok az inisiyatif gösterdiler, dayanışma ve örgütlenmeden yoksunlardı. Aslında sürekli olarak birbirlerine karşı küçük çekişmeler ve entrikalarla meşguldüler. Bu, Korkunç İvan'ın ilk yıllarında oldukça iyi sergilenen, nefret edilesi bir durumdu. Moskova'nın, boyar aileleri arasında ve herhangi bir aile içerisinde bireylerin hiyerarşik rütbelerine dayanan atama sistemi, kötü üne sahip *mestnichestvo*, boyar uyuşmazlığına katkıda bulunurken hükümdarın devlet memurlarını ve askeri komutanları atama özgürlüğünü de ciddi bir şekilde kısıtlıyordu.

İvan'ın bıktırıcı da olsa sürekli olarak aile ve geleneklerin anakronistik etkisinden bağımsız, merkezi bir devlet kurma çabasının bir parçası olarak zalim bir şekilde danışmanları ve boyarları aleyhine dönmesi yorumunun yanında, yine siyasal hâkimiyet sorunlarıyla bağlantılı da olsa çok daha kişisel ve psikolojik bir yorum da vardır. Gerçekten de İvan'ın değişen tutumuyla ilgili en sıradan yorum, İvan'ın hayatında onu derinden rahatsız eden kişisel olaylara odaklanır: 1553'te çar ciddi biçimde hastalandı ve ölüm döşeğinde olduğuna inandı. Boyarlarından, küçük oğlu Dmitri'ye bağlılık yemini etmelerini istedi, ama Sylvester gibi en yakın yardımcılarının bile muhalefetiyle karşılaştı, kayda değer sayıdaki boyardan ise bahsetmeye gerek bile yok: Görünüşe göre Korkunç İvan'ın karısının ailesinin prenslik ailesi değil sadece boyar ailesi olmasına içerliyor, reşit olmayan birinin saltanatında Moskova devletinin başına daha fazla şanssızlık gelmesinden korkuyor ve Korkunç İvan'ın kuzeni Staritsalı Prens Vladimir'i çar olarak tercih ediyorlardı. Sonunda Dmitri'ye bağlılık yemini edildi, ama Korkunç İvan bu sıkıntı verici tecrübeyi hiç unutmadı. Kısa süre sonra bazı boyarlar Litvanya'ya kaçma planı yaparken yakalandılar. Livonya Savaşı yüzünden yeni gerginlikler oldu. Bu olay Çar ve Baltık bölgesine önerilen saldırıyı onaylamayan ve Kırım Tatarlarına karşı bir saldırıyı tercih eden danışmanları Sylvester ve Adashev arasında bir kırılmaya neden oldu.

1560'da Korkunç İvan'ın genç ve sevilen karısı Anastasia aniden öldü. Çar, Sylvester ve Adashev'in, karısının zehirlenmesi planına katıldıklarına inanarak, onları olağanüstü bir adli kovuşturmaya mahkûm etti, bu süreç içerisinde kendi savunmalarını yapmaları için ortaya çıkmalarına izin verilmedi. Rahip görünüşe göre uzak bir manastıra sürgün edildi, rahip olmayan ise hapse atıldı ve orada öldü. Korkunç İvan'ın gazabının Seçilmiş Kurul ile bağlantısı olan herkesin üzerine düşmesi uzun sürmedi. Sylvester ve Adashev'in akrabaları, arkadaş ve dostları mahkeme görmeden ortadan yok oldular. İki prens sadece çarın davranışını onaylamadıklarını ifade ettikleri için hayatlarını kaybettiler. Olayların bu şekilde gelişmesi sonucu boyarların bir kısmı Litvanya'ya kaçtı. Kaçaklar arasında çarın ünlü komutanı ve arkadaşı Prens Andrei Kurbski de vardı. Prens Andrei Kurbski hayatının geri kalanını eski hükümdarı aleyhine güç ve koalisyon örgütlemekle geçirdi. Ancak Kurbski en çok Korkunç İvan'la 1564–79 yılları arasında değiş tokuş ettikleri olağanüstü mektuplarla bilinir ve bu mektuplara, Moskova Rusya'sının siyasi düşüncesini anlamaya çalıştığımızda özel bir ilgi gösterilmesi gerekir.

1564'ün sonlarında IV. İvan aniden Moskova'dan ayrılıp yüz kilometre kadar ileride küçük bir şehir olan Aleksandrov'a gitti. İki ay sonra Çar'dan metropolite hitaben iki mektup geldi. Bu mektupta IV. İvan tahttan ayrılma arzusunu ifade ediyor, boyarları ve ruhban sınıfı suçluyordu. Ancak halka okunmasını istediği mektupta sıradan halka yönelik herhangi bir şikâyeti olmadığını vurguluyordu. Şaşkınlık ve dehşet içinde kalan boyarlar ve Moskova halkı Çar'dan dönüp kendilerini yönetmesini istediler. Korkunç İvan 1565 yılının Şubat ayında, öne sürdüğü iki şart kabul edildikten sonra döndü. Bu şartlar, Moskova devletinde, tamamen Çar'ın uygun gördüğü şekilde idare edilecek olan ve *oprichnina* adıyla bilinen –*ayrı, yanında* anlamına gelen *oprich* kelimesinden– özel bir kurumun ve bölüğün yaratılması ve günahkâr ve hainlerin uygun gördüğü şekilde cezalandırılması, gerekli olduğunda idam edilmesi ve mal varlıklarına el konulması için kendisine çarlık hakkı verilmesiydi. Çar Moskova'ya döndükten sonra onu tanıyanlar başka bir sarsıcı ruhsal kriz geçirdiğini fark ettiler; gözleri donuktu ve saçı sakalı neredeyse yoktu.

Oprichnina birden fazla anlam kazandı. Rusya içerisinde orijinal olarak, kırsal alanıyla birlikte yirmi şehirden, devlet etrafına yayılmış birkaç özel bölümden ve Moskova'da Korkunç İvan'ın yeni sarayını inşa ettiği kısımdan oluşan bir nüfuz alanı anlamına gelmeye başladı. Sonunda Moskova Dükalığı'nın tamamına yayıldı. Çar, oprichnina için ayrı bir devlet idaresi kurdu, bu şimdi *zemshchina* olarak bilinen ve ülkenin geri kalanında sürdürülen eski idareye paraleldi. Çok daha sonraları yeni ve göstermelik bir hükümdar bile (vaftiz edilmiş Tatar prens Simeon) yerleştirildi ve Korkunç İvan bu prense biat etmiş gibi yaptı. Oprichnina yönetiminin yapısı ve işlevi konusunda bilgimiz oldukça sınırlı. Platonov 1564 reformundan

sonra devletin bir grup kuruma, ancak iki grup memura sahip olduğunu öne sürdü. Korkunç İvan doğrudan kontrolü altındaki yeni adamları oprichnina'yı idare ederken *zemshchina* boyar dumasının ve eski memur sınıfının kapsamında kaldı. Aslında oprichnina arazisindeki pek çok toprak sahibi başka bir yere nakledildi ve toprakları çarın yeni hizmetkârlarına hibe edildi. *Oprichnina* terimi Korkunç İvan'ın, bugün jandarma ya da siyasi polis olarak tarif edilebilecek yeni hizmetkâr ordusunu *–oprichniki–* tanımlamaya başladı. Oprichniki ilk başta 1000 kişiden oluşuyordu, ancak daha sonra sayısı 6000'e kadar çıktı. Amaçları çarın düşman olarak düşündüklerini yok etmekti. Çeşitli anlatılara göre siyah giyiniyor, bir köpek kafası ve bir fırça tutturdukları –çarın düşmanlarını ısırmayı ve onları süpürüp yok etmeyi sembolize eden– siyah atlara biniyorlardı.

Bir terör döneminin içine girilmişti. Önce Litvanya'ya kaçan Prens Kurbski ile bağları olan boyarlar ve diğer kişiler geldi. Çar'ın kuzeni Staritsalı Prens Vladimir, akrabaları, arkadaşları ve dostlarıyla birlikte ortadan yok oldu. Şüpheli ve kurban çemberi genişliyordu. Sadece gittikçe daha fazla boyar değil onların aileleri, akrabaları, arkadaşları hatta hizmetkârları ve köylüleri bile bu arındırma içerisinde silindi. Kurbanların mülklerine ve köylülerinin kasabalarına devlet tarafından el konuldu ve çoğu zaman yağmalanıp yakıldı. Korkunç İvan hiçbir itiraza tahammül etmedi. Çar'ı azarlamaya cesaret eden Metropolit Philip hapse atıldı ve burada oprichniki tarafından öldürüldü. Torzhok, Klin gibi şehirlerde ve özellikle 1570 yılında Novgorod'da tam bir tahrip ve yıkım yaşandı. Moskova devletinde sivil savaş hüküm sürüyor gibiydi, ama özel bir sivil savaştı bu; çünkü saldırganlar direnişle karşılaşmıyordu. İmha dalgasının, önde gelen oprichniki'lerden bazılarını da yutarak yok ettiğini eklemek lazım. 1572'de Korkunç İvan oprichnina'nın feshedildiğini ilan etti, ancak devletin iki kısma ayrılması 1575 yılına kadar sürdü. İlk karısının ölümünün ardından Korkunç İvan duygusal dengesini kaybetmiş gibiydi. Sonraki altı karısından hiçbiri onun üzerinde Anastasia'nınki gibi olumlu bir etkiye sahip olmadı. Çar zulüm ve korkutucu öfke patlamalarına gittikçe daha fazla kapılıyordu. Her yerde hain görüyordu. Oprichnina çalışmaya başladıktan sonra Korkunç İvan'ın hayatı kendisinin vücuda getirdiği bir karabasana döndü. Hükümdar Maliuta Skuratov ve diğer oprichniki'lerle birlikte soruşturmalara ve (çağdaşı olan tarihçilere inanılırsa) organların ayrılması, çarmıha germe ve kurbanların derilerinin yüzülmesini de içeren korkunç işkence ve idamlara şahsen katılıyordu. Olaylarla ilgili bazı çağdaş anlatılar hayal gücünü zorluyor. 1581'de bir şiddet nöbeti sırasında Korkunç İvan, oğlu ve vârisi İvan'a sivri uçlu bir değnekle vurup ölümcül şekilde yaraladı. Söylendiğine göre o andan itibaren hiç huzur bulmadı. İvan, kişisel davranış ve bakışının garipliğine ek olarak zalimliği dindarlıkla birleştirmişti; sürekli dua ediyor, kutsal kitapları okuyor, yeni azizler atıyor, tövbe ediyor ve ruhları için

şahsen dua ettirmek için öldürülenlerin isimlerinin toparlanmasını istiyordu (resmi rakam 4095). Bu paradoksal zalimlik ve dindarlık karışımı, Korkunç İvan'ın halk bilimdeki imajına da yansıdı. İvan'ın "Groznyi çar" –dehşet, korkutucu ve huşu verici kudretin bir karışımı olan *groza* (sıfat olan *groznyi* kelimesinin isim hali)– olduğu kavramdan çıkarak öfkeli, despot, zalim, adaletsiz ve korkutucu ama aynı zamanda merhametli, affedici, eli açık, adil ve ona iyi tavsiyeler vererek karşı çıksa bile astlarına ve yoldaşlarına karşı saygılı bir hükümdar portresi çizen popüler şarkılar ve hikâyeler hazırlandı. Çar 1584'te öldü. Sovyet otopsisi zehirlenme olduğunu gösteriyordu, ama bugün tarihçilerin çoğu bu konuda şüpheliler.

Oprichnina Rusya'yı kasıp kavururken düşmanlar dışarıdan bastırıyordu. Kırım Tatarları 1569'da Astrahan'ı almakta başarısız olmalarına rağmen Devlet-Giray Han 1571'de onları Moskova'nın üzerine sürdü. Kremlin'i ele geçiremeyince şehrin çoğunu yaktı. Moskovalı devletten, büyük bir bölgeyi harap ettikten ve olağanüstü miktarda ganimet ve 100.000 tutsak aldıktan sonra ayrıldı. Açlık ve veba Tatar yıkımının üzerine eklendi. Ancak ertesi yıl Kırım Tatarlarının yeni istilası Rus ordusunun elinde hezimete uğradı.

Moskovalıların Kırım Tatarlarına hazırlıksız yakalanmalarının nedeni çoğunlukla Livonya Savaşı'nın (1558–83) artan taleplerindendi. Savaş, geleneksel yoruma göre, Korkunç İvan tarafından denizaşırı ticareti geliştirmek için Rusya'yı Baltık Denizi'ne doğru genişletmek amacıyla başlatılmıştı, ancak bazı tarihçiler, amacın hazineyi yeniden doldurmak için vergi kazanmakla sınırlı olduğunu ileri sürerler. 1550'lerin sonlarında bir dizi zaferden sonra durum, 1560'ların başlarında, Polonya-Litvanya, İsveç ve Danimarka Livonya'yı kendi aralarında bölüşüp Rusya'nın bölgeye yönelik çabalarını durdurmak için birleşince ciddi bir şekilde değişti. 1572'de, II. Sigismund'un ölümünden sonra Polonya birkaç karmaşık yıl geçirdi. Polonya tahtı için yapılan iki seçim, tahtı ele geçirmeye kararlı Habsburglar ve üçüncü taraflarca aday olarak önerilen Korkunç İvan ile pek çok çıkar ve entrika içeriyordu. Ayrıca 1573 yılında tahta seçilen başarılı rakip Valoisli Henry, bir yıl sonra ölen kardeşinin vârisi olarak Fransa tahtına çıkmak üzere ülkeden ayrıldı. Durum, 1575 yılında Transilvanya'nın Macar Prensi Stephen Bathory, Polonya Kralı seçildikten sonra değişti. Yeni hükümdar istikrar getirdi ve mükemmel bir general olarak ününü geliştirdi. 1578'de Polonyalılar Güney Livonya'ya saldırmaya başladı. Ertesi yıl Polotsk ve Velikie Luki'yi ele geçirdiler, ama son derece şiddetli bir muharebenin ardından Pskov'u elde etmeyi başaramadılar. Diğer yandan, 1578'de İsveçliler Rus ordusunu Wenden'de ezdi. 1582'de Polonya, 1583'te de İsveç ile yapılan antlaşmalar sonucu Rusya savaşın ilk yarısında kazandıklarının hepsinden vazgeçti ve hatta İsveç'e fazladan birkaç şehir bile verdi. Böylece yaklaşık yirmi beş yıllık bir savaşın ardından Korkunç İvan'ın Baltık hareketi ciddi

şekilde başarısız oldu. Moskovalı devlet, *oprichnina*'nın içten tahribi ve sürekli dış savaşlar nedeniyle takatsiz kaldı.

Korkunç İvan'ın hikâyesini bitirirken Rusya'nın çok etnik gruplu bir imparatorluğa dönüşümüne yaptığı önemli katkıyı düşünmeliyiz. Aslında aralarında Slav olmayan, Hıristiyan olmayan yerli halkı da içeren Ortodoks Rusya devleti, Rusya'nın tarihinin geri kalanı için pek çok sonuca gebe olan bir oluşumdur. İlk kilit adım Moskova'nın Kazan ve Astrahan Tatar hanlıkları fethiydi ki bu Rusya'nın önemli Volga bölgesini kontrol etmesini sağlamıştı. Bir sonraki safha, özellikle batıya hareket engellendikten sonra doğuya, Sibirya'ya doğru genişlemekti. Bu, Rusya'nın çıkarları için tamamen yeni bir yön değildi. Moğol istilasından önce Novgorodlular Urallar'ın ötesine girmişlerdi. Ruslar Sibirya'ya hem karadan hem denizden girmek için kuzey rotalarını kullanmışlardı ve on altıncı yüzyılın ortalarına gelindiğinde Yenisey'in ağzına ulaşmışlardı bile. Sibirya'ya daha derinden nüfuz etmek ve fethetmek için girişim devletten değil, Stroganov ailesinden geldi. On altıncı yüzyılda Moskovalı devletin desteğiyle Stroganovlar Avrupa Rusya'sının kuzeydoğu kısmında özellikle Ustiug bölgesinde tuz çıkarma, balık ve kürk tedariki dahil kapsamlı bir ekonomik faaliyet geliştirdiler. Kazan'ın fethinden sonra Stroganovlar, garnizon ve ithal koloniciler besledikleri Kama bölgesinin vahşi yukarı kısımlarında hükümetten büyük araziler elde ettiler. Kürk arayışları onları, Ural Dağları'nın, başka bir deyişle Sibirya'nın ötesindeki ormanlıklara bakmaya yönlendirdi. Bölgenin çoğunlukla Şaman kavimlerden oluşan yerli halkı, ismen var olan hükümdarları, Sibir ya da Sibirya hanından cesaret alarak bu akınlara karşı koydular. 1582'de Stroganovlar Sibirya Hanlığı'na karşı bir keşif heyeti gönderdiler; heyet, Kazak kumandan Ermak idaresindeki yaklaşık 1650 Kazak ve diğer gönüllülerden oluşuyordu. Sayıca azınlıkta olan ama daha iyi örgütlenme, silah ve cesaretten faydalanan Ruslar art arda gelen saldırılarla yerlileri yendiler ve Sibirya Hanı Kuchum'un karargâhını ele geçirdiler. Korkunç İvan bu beklenmedik fethi takdir ederek bu yeni toprakları kendi ülkesine kabul etti ve takviye gönderdi. Ermak'ın daha 1584'te, yardım gelmeden önce ortadan yok olmasına ve Sibirya Hanlığı'nın tekrar fethedilmesi gerekmesine rağmen Stroganov seferi, Rusya'nın gerçek anlamda Batı Sibirya üzerinde kontrol elde etmesinin başlangıcına işaret etti. Müstahkem şehir Tiumen 1586'da, diğer bir müstahkem şehir Tobolsk ise 1587'de burada inşa edildi ve zamanla önemli bir idari merkez oldu.

AÇIKLAMALAR VE YORUMLAR

Başlangıçta da belirttiğimiz gibi, Korkunç İvan'ın olaylı ve trajik saltanatı çeşitli şekillerde yorumlandı ve değerlendirildi. Genel olarak tarihçilerin yargıları iki ka-

tegoriye ayrılır. En geleneksel bakış, Çar'ın patolojik karakterine, aslında deliliğine vurgu yapar; saltanatının, danışmanlarını dinlediği ilk bölüm, iyi olan bölüm ile çılgın ve kana susamış tiran haline geldiği ikinci bölüme ayrılmasına odaklanır. Bu bakış Andrei Kurbski ve diğer çağdaşların açıklamalarından çıkar. Karamzin son derece etkili eseri *Rus Devleti Tarihi*'nde bu görüşü benimsedi ve daha sonra diğer tarihçiler tarafından da kabul edildi. Bugün pek çok tarihçi, İvan'ın gittikçe kötüleşen "bozuk kişiliğini" ve hâkimiyeti sırasındaki mantıksız, gaddar ve insafsız şeyleri çoğunlukla kabul ederken eylemlerini, zalimliğini bile temel Moskova ihtiyaçları ve sorunları bağlamında, daha büyük bir amaç açısından açıklamaya odaklanıyor. Ancak tartışma burada bitmiyor. Patolojik olmayan savlar bile farklı amaç ve mantıkları vurguluyor.

İvan'ın saltanatının bu kısmıyla ilgili anlaşmazlıklar esasen standardizasyon ve merkezileşme çabalarının nasıl yorumlanacağıyla ilgili. Bazıları daha büyük ve daha etkin bir merkezi yönetimin, daha tutarlı bir dizi yasal kural ve prosedürün, daha güçlü bir ordunun, daha sadık bir orta sınıfın, işleyen ve sadık bir yerel idarenin gelişiminde siyasi "modernleşmenin" kanıtlarını görüyor. Diğerleri ise bu çabaların modernleşme değil esasen siyasi "seferberlik" olduğunu ileri sürüyor. Bu özgür bir toplum değildi ya da Batılı tarzda bağımsız, sivil alanda gelişen bir toplum da değildi; daha çok devletin ihtiyaçlarına göre daha iyi donanımlı olmasıydı.

İvan'ın saltanatının ikinci bölümüne dönersek, oprichnina bizi oldukça ateşli bir tarih tartışmasına davet eder. Çeşitli rasyonel amaçlar belirlenmişti: Devleti boyarların özel çıkarlarının gücünden kurtarmak; monarşinin bağımsız gücüne karşı gerçek tehditlere, özellikle eski prenslik klanlarından olan tehditlere yanıt vermek; çar kibar sınıftan askerler öne çıkarabilsin diye katı mestnichestvo sistemini aşmak ve genel olarak toprakları için tamamen hükümdara bağlı olan ve böylelikle mutlak sadık olacak bir hizmetkâr sınıf yaratmak. Mücadelenin acılığı ve zalimliği bile sanki Çar'ın karakterinden çok görevin zorluğu ve soyluların direncinin boyutlarından kaynaklanıyor gibi görülmüştür. Bu bakımdan Çar'ın görece yumuşak önlemlerle başladığı ve ciddi cezalandırmalara ancak boyarların muhalefetinin devamından sonra yöneldiği ileri sürülebilir. Böylece Korkunç İvan'ın saltanatı aristokrasiyi benzer bir şekilde bastıran Fransa'daki XI. Louis ya da İngiltere'deki VIII. Henry saltanatları ile paralel gibi görülebilir. Ancak eleştirmenler monarşiye *gerçek* yerel tehdit olmadığına ve boyarların hatta eski prenslik klanlarının çoktan kontrol altına alındığına ve pozisyonlarının düşmeye devam edeceği yönünde kanıtlar olduğuna dikkat çekerler. Diğer bir deyişle İvan, kendinden önce gelenlerin çok da dramatik olmayan araçlarla çoktan çözdüğü siyasi "sorunlara" saldırıyordu.

Diğer yandan Nancy Shields Kollmann'ın etkili bir şekilde öne sürdüğü gibi İvan, küçük yaşta tahta çıktığında Moskova sarayındaki gerçek boyar gücünü keş-

fetti. Kollmann, "Bu, İvan'ın karşı çıkmaya kararlı olduğu, önceleri kahramanca, sonraları ise gerilimi arttıkça ya da aklı daha dengesizleştikçe daha delice karşı çıktığı rüşvetçi, engelleyici ve düzensiz boyar gücünün beylik görünümüdür, pek çok ders kitabında ve en çok da Sergey Eisenstein'ın 1940'daki iki bölümlük filminde de görülen boyar gücü..." fikrini ileri sürer. Beklendiği gibi, hükümdarın bencil boyarlara karşı bu kahramanca mücadele modeli Moskovalı kroniklerde ve tarihlerde görünen resmi bakıştır. Kollmann, eski Moskovalı geleneğini izleyerek, "Aksine, boyarların siyasette dinamik ve meşru bir rolleri vardı," diye belirtir. Hükümdara tavsiyelerde bulunmakta, askeri ve idari liderlik sağlamaktaydılar. Bu ideal ve uyumlu bir sistem değildi, ancak boyar savunucuları bu şekilde resmetmişti. Çıkar grupları, rakip fraksiyonlar, politika üzerinde anlaşmazlıklar ve daha dengeleyici güç ile işaretlenmişti. Bu sistemin işlemesi için iki şey gerekliydi: Bütün taraflarca gözetilen karmaşık bir hiyerarşik yapı (bu yüzden mestnichestvo) ve farklılıkları çözebilecek ve işlevsel uyumu temin edebilecek karizmatik bir hanedanlık hükümdarı. Buna bağlı olarak otokrasinin pek çok sembolü ve ritüeli krallığın birliğinin işaretleriydi ve boyarlar arasındaki anlaşmazlıkları sınırlıyordu. Bu, çoklarının etkili olmak için dalavere çevirdiği ve halk karşısında mutlak hâkim olarak görünürken sürekli olarak ikna etmesi, tavlaması ve manevralar yapması gereken bir hükümdarın olduğu dağınık bir siyasi sistemdi. Pek çok tarihçi bunun o kadar da işlevsiz olmadığını öne sürer. Ama İvan'a, kibar sınıfa ve boyar elitlerinden olmayan askerlere öyle gelebilir. Bu durumda oprichnina bu sınırlayıcı sistemden bir kurtuluş çabası olarak görülebilir. "İvan'ın küçük hükümdar olarak güçlü ve kavgacı boyarlarla tecrübeleri düşünüldüğünde," diye öne sürer tarihçi Robert Crummey, "ritüel olarak her şeye kadir olmakla birlikte gerçek güçsüzlük gerçekten de sarsıcı olmalı." Gerçek Moskovalı politikalarla otokratik güç fikri arasındaki çarpışma oprichnina'yı başlatana kadar İvan'ın bütün tecrübelerine yayılmış olmalı.

Korkunç İvan'ın eylemleriyle ilgili Rusya tarihi ve karşılaştırmalı siyaset bağlamındaki bütün ehil ve değerli açıklamalara rağmen hâlâ ciddi şüpheler var. İktidarına karşı herhangi bir tehdit olmadığı ve boyar etkisinin de gerçekten işlevsiz olmadığını kabul edersek, o zaman en iyi açıklama, bu tehdit ve eksikliklerin İvan'a gerçekmiş gibi geldiğidir. Buna karşılık bu da bizi ya ideolojik ve semiyotik ya da psikolojik bir açıklamaya yöneltir. Birincisi İvan'ın, çarın –pek çok ritüel ve sembol içerisinde barınan– mutlak gücü mitine tamamen inandığı ve bunu gerçekleştirmeyi arzuladığını öne sürer. İkinci ve daha yaygın olan sav, İvan'ın iç şeytanlarına odaklanır. Korkunç İvan'ı anlamlı, feodal parçalanmanın ısrarcı kalıntılarının üstesinden gelen modern devlet bağlamında yorumlamaya çalışan Sovyet bilim insanları bile İvan'ın patolojik şüpheciliğini ve gaddarlığını kabul ederler. Pek az tarihçi İvan'ın çocukluk tecrübelerinin, üzerinde sorunlu etkileri olduğundan kuş-

kulanmaktadır. İşte bütün bunlar bizi tehlikeli tarihî psikanaliz sahasına sokar ve bir tarihçinin girmeden önce duracak kadar bilge olduğu bir alandır bu. Yine de çok azı IV. İvan'ın rahatsız ve dengesiz bir şahsiyet olduğu konusuna karşı çıkar. Bu tür karaktere sahip insanlar sayısız özel trajedi getirmişlerdir. Ancak Korkunç İvan sadece özel bir kişi değildi; aynı zamanda hareket gücünü sınırlayacak çok az kurumsal sınırın olduğu büyük bir devletin hükümdarıydı.

FYODOR'UN SALTANATI

IV. İvan'ın hayatta kalan en büyük oğlu Fyodor (1584–98) Rusya'ya bir dereceye kadar barış getirdi. Fiziksel olarak zayıf, zekâ ve beceri bakımından da son derece sınırlı ama iyi niyetli ve çok dindar olan yeni çar tamamen danışmanlarına güvendi. Şans eseri bu danışmanlar (özellikle Boris Godunov) görevlerini oldukça iyi yerine getirdi.

Bu dönemin önemli ve olağanüstü olayı 1589 yılında Rusya'da patrikliğin kurulmasıydı. Çoğunlukla Boris Godunov'un becerikli diplomasisinin sonucu Ruslar, Konstantinopolis'teki Patrik Jeremiah'ı Patriklik makamına, Ortodoks dünyadaki en üst makama çıkarmayı kabul ettirdiler. Daha sonra bütün Doğulu patrikler biraz isteksizce de olsa bu adımı kabul ettiler. Boris Godunov'un arkadaşı Metropolit Job, ilk Moskovalı patrik oldu. Rus kilisesinin yeni önemi, yeni metropolitlerin, başpiskopos ve piskoposların atanması aracılığıyla hiyerarşisinin yükselmesine ve genişlemesine neden oldu. Kilise örgütünün güçlenmesinin önemi Karışıklık Dönemi'nde kendini kanıtladı.

Bu dönem içerisindeki dış ilişkiler, Stephen Bathory'nin 1586'daki ölümünün ardından Fyodor'un Polonya tahtına yönelik başarısız adaylığını ve İsveç'e karşı yapılan başarılı savaşı içeriyordu. Bu savaş 1583 antlaşmasıyla devredilen Finlandiya Körfezi'ndeki şehir ve toprakların Moskova devletine dönmesiyle 1595'te bitti. Böylelikle Livonya Savaşı öncesi sınır yeniden yerleştirilmiş oldu. 1586'da etrafı Müslümanlarla çevrili bir Ortodoks Gürcü krallığı olan Transkafkasya, Rus çarın bir vasalı olarak kabul edilmek için yalvardı. Gürcistan'ın, on altıncı yüzyılda göstermelik, geçici bir bağlantı kurmak için gereğinden fazla uzakta olmasına rağmen bu talebi, daha sonraki Rusya genişlemesi için bir noktaya işaret ediyordu.

Fyodor'un saltanatı aynı zamanda, 1591'de Uglichli Prens Dmitri'nin ölümüne şahit oldu. Rus tarihini en ünlü detektiflik hikâyelerinden biri yapan bir sahneydi bu. Çarın kardeşi ve hükümran ailede hayatta kalan tek erkek üye dokuz buçuk yaşındaki Dmitri, Uglich'teki evin avlusunda boynu kesilmiş bir şekilde ölü bulundu. Halk ayaklandı ve çocuğun muhafızlarını cinayetle suçlayarak onları öldürdü.

Başında Prens Vasili Shuiski'nin olduğu resmi bir araştırma komisyonu, Dmitri'nin bıçakla oynarken sara krizi geçirdiğini ve kendisini ölümcül bir şekilde yaraladığını ilan etti. Dönemin pek çok tarihçisi ve daha sonraki tarihçiler de Dmitri'nin çar olmaya kararlı olan Boris Godunov'un emriyle öldürüldüğü sonucuna varmıştır. Ancak Platonov ikna edici bir şekilde bu görüşe karşı çıkmıştır: Korkunç İvan'ın yedinci karısının oğlu olarak –yasal olarak sadece üç taneye izin veriliyordu– Dmitri'nin tahta yönelik iddiası oldukça tartışmalıydı. Hâlâ otuzlarında olan çarın kendi oğulları olabilirdi; Boris Godunov cinayeti çok daha becerikli bir şekilde kendi ajan ve arkadaşlarına doğru ani bir yönlendirme olmadan sahneleyebilirdi. Daha sonraları Verndanski suikasta dair ilk elden herhangi bir kanıtın olmadığını, ancak Prens Dmitri'nin kaza olduğu açık olan ölümünün hemen ardından cinayet suçlamalarının ortaya çıktığını belirtti. Ama tarihçiler Platonov ve Verndanski'nin açıklamalarıyla tatmin olsalar da halk hiç şüphesiz daha eski versiyonu, Puşkin'in eseri ve Musorgski'nin operası *Boris Godunov*'da kutsallaştırılanı tercih ediyor.

Boris Godunov, Dmitri'yi öldürtmemiş olsa bile iktidarını güvenceye almak için her türlü çabayı gösterdi. Ortodoksluğu kabul edip Ruslaşan Moğol bir kibar sınıf aileden gelen ve kendisi de aslında okuma yazma bilmeyen Boris Godunov, saray entrikaları, diplomasi ve devlet idaresinde esrarengiz bir zekâ ve beceri gösterdi. Boris'in kardeşi İrina ile evlenen Çar Fyodor'a yakınlığından da faydalandı. Birkaç yıl içinde Boris Godunov saraydaki rakiplerini yenmeyi ve 1588'lerde Rusya'nın etkili idarecisi olmayı başardı. İktidar ve olağanüstü zenginliğe ek olarak, çok etkili ve gittikçe büyüyen resmi bir rütbe, Moskova devleti adına dış ilişkileri yürütmek için resmi yetki, yabancı elçilerin Fyodor'a saygılarını sunduktan sonra kendilerini tanıttığı, çarınkini taklit eden ayrı bir saray gibi üst pozisyonunun dışa yönelik getirilerini de elde etti. Çar 1598'de arkasında vâris bırakmadan öldüğünde Boris Godunov tahta geçmek için hazır bekliyordu. Ancak saltanatı, Karışıklık Dönemi'ne bir giriş olarak hırslarının o kadar da başarılı bir şekilde tamamına ermesiyle sonuçlanmayacaktı.

16. Bölüm

KARIŞIKLIK DÖNEMİ
1598–1613

"Tanrım, insanları koru ve mirasını kutsa... Bu şehri ve bu kutsal tapınağı ve bütün şehirleri ve toprakları salgından, kıtlıktan, depremden, selden, yangından, kılıçtan, düşmanların istilasından ve içsavaştan esirge."

ORTODOKS DUASI

Karışıklık Dönemi –Rusça *Smutnoe Vremia*– Rusya tarihinin özellikle karmaşık, kafa karıştırıcı ve acılı bir parçasına atıfta bulunur. Bu parça on yedinci yüzyılın başından ya da kabaca Boris Godunov'un 1598'de Moskova tahtına geçmesinden 1613'te Mihail'in çar olarak seçilmesi ve Rusya'da Romanov Hanedanlığı'nın kurulmasına kadar geçen süredir. Karışıklık Dönemi'nin en büyük öğreticilerinden biri olan Platonov'u izleyerek bu yılları (tehlikedeki en önemli konuları temel alarak) birbirini takip eden üç parçaya ayırabiliriz: Bunlar hanedanlıkla ilgili konular, toplumsal ve ulusal konulardır. Bu sınıflandırma hemen bu konunun karmaşıklığını akla getirir. Benzer şekilde, on dokuzuncu yüzyılın sonunda yazan Platonov'dan bu yana bilim insanları, bu sorunlu dönemin olaylarını nasıl en iyi şekilde tanımlayacaklarını tartışmışlardır; özellikle de sadece toplumsal ve sınıf çatışması mıydı (klasik Marksist tanımla "köylü savaşı") yoksa yatay ayrımdan çok dikey ayrımlar üzerine vurgu yapan bir bakışla bir "içsavaş" mıydı? Bu iki model aynı zamanda dış müdahalenin önemini de hafifletiyor –devrim öncesi Rusya ile Stalin dönemi Sovyet tarihçiliğinde kilit bir özellik– ve çatışmayı esasen iç sorunlarda kökleşmiş olarak görüyor.

Hanedanlık yönü ise Çar Fyodor'un ölümüyle birlikte Moskovalı hükümran ailenin bitmesi gerçeğinden çıkıyor. Moskova tarihinde ilk kez taht için doğal bir vâris yoktu. Veraset sorunu, Moskova devletinde mevcut bir veraset kanunu olmadığı, birkaç iddia sahibi ortaya çıktığı, Ruslar yeni bir hükümdar için farklı yönlere baktığı ve görünüşe göre nesli tükenmiş hanedanlıkla bağlantıya büyük prim verdikleri ve bu da fantastik entrikalara ve taklitlere yol açtığı için kötüleşmişti.

Hanedanlık sorunu kazara bir vâris olmamasından ortaya çıktı, ulusal sorun ise çoğunlukla batı ve kuzeyde olan yüzlerce yıllık Rus mücadelesinin sonucuydu.

Polonya ve o kadar olmasa da, kendilerini İsveç Rusya'nın ani zayıflığından faydalanmak zorunda hissettiler. Özellikle Polonya'nın karmaşık müdahalesi Doğu Avrupa tarihindeki kilit sorun ve olasılıklardan bazılarına yansıdı.

Bizim esas ilgi göstermemiz gereken toplumsal taleptir. Çünkü hanedanlık sorununu bu kadar kritik bir konu haline getiren ve Moskovalı devleti dış entrikalara ve istilalara açık bırakan, toplumsal düzensizlik, anlaşmazlık ve fiili çöküştür. Karışıklık Dönemi ona eşlik eden şaşırtma ve gerilimle birlikte Moskovalı devletin yükselişinin bir ürünü olarak anlaşılabilir. Batı Avrupa ülkelerinin tarihleriyle karşılaştırıldığında Rusya tarihinin çoğunlukla daha kaba ve basit bir süreç temsil ettiği söylenir; özellikle Rus toplum yapısı, belirli bir karmaşıklık ve farklılaşma eksikliği sergiler. Bu yaklaşım göz ardı edilmeden dikkatli bir şekilde işlenmelidir. Daha önce, apanaj Rusya'yı yeni başlayan ve gelişmemiş bir feodalizm bağlamında tarif etmenin uygun olacağını belirtmiştik. Moskova'nın yükselişi Rus toplumsal ilişkilerinin daha güçlü bir şekilde basitleştirilmesi anlamına geliyordu.

Büyüyen topraklarını genişletmek ve savunmak için Moskovalı devlet hizmet grubuna, yani savaşlarda dövüşen ve aynı zamanda hükümet için idari ve diğer işleri yapan insanlara güveniyordu. Hizmet grubunu –zamanla hizmetli kibar sınıfı ya da kısaca kibar sınıf– kendi mülkleri destekliyordu. Bu şekilde *pomestie*, yani hizmet karşılığı verilen mülk, Moskova sosyal düzeni için temel haline geldi. Novgorod'un alınmasından sonra pomestiia için uygun toprak arayışına devam eden Moskova hükümeti Novgorod boyarlarına ait toprakların çoğuna ve hatta Novgorod kilisesinin topraklarının yarısına el koydu. Miras yoluyla toprak sahibi olanlar da, hatırlanacağı gibi, kendilerini devlete hizmet etmek mecburiyetinde buldular. Moskova'nın hızlı genişlemesi, kuzey ve kuzeydoğu dışında bütün sınırlarda devam eden savaşlar hükümetin kaynaklarını ve halkı kırılma noktasına kadar tüketti. Moskovalı yetkililer daha fazla hizmetli sınıfı elde etmek için delice bir çaba harcadılar. "Eski hizmetkâr sınıfına ek olarak askeri hizmete uygun insana ihtiyaç duyan, özgür ya da köle, soylu ya da avam, hükümet Moskova toplumunun bütün katmanlarından askeri gereklere cevap veren unsurlara sahip gerekli adamları seçip her yerde pomestiia'lara yerleştirdi." Böylelikle örneğin Novgorod ve Pskov bölgelerindeki küçük toprak sahipleri ve hatta bir kısmı Hıristiyanlığı kabul etmemiş ancak gittikçe artan sayıdaki Moğol, Moskovalı hizmetli sınıfın birer üyesi haline geldi.

Moskova "Rusya'nın bir araya getirilmesinde" başarılı olup apanajlar ortadan kaybolunca prensler ve boyarlar Moskova'nın merkezileşme ve mutlakiyetine karşı güçlü bir şekilde karşı koyamadılar. Aslında çoğu fazla bir direnç gösteremeden Korkunç İvan tarafından katledilmişti, ama Moskovalı despotların eski üst sınıf üzerindeki görece kolay zaferi geride sorunlar bıraktı. Özellikle Moskovalı hükü-

metin apanaj yönetim unsurlarını çok çabuk, yerine etkili bir şekilde ikame edecek bir şey koyamadan hızla değiştirdiği öne sürüldü. Sonuçta siyasi ve sosyal çerçevede zayıflama, Karışıklık Dönemi'ne kendi katkısını yaptı. Tıpkı Boris Godunov'un ölümünden sonra çar otoritesinin düşüşünün ardından boyarların tepkisi gibi.

Moskovalı devlet genişlerken idarenin ve kurumların merkezileşmesi ve standartlaşması diğer sınıfların çıkarlarına kibar sınıfınkiler karşısında boyun eğdiriyordu ve bundan şehirler de acı çekiyordu. Yerel öz yönetim, ticari unsurlar ve bir bütün olarak orta sınıf uğruna idari ve askeri merkezler haline geldi. Bu dönüşüm en çarpıcı şekilde Novgorod ve Pskov'da oldu, ama diğer pek çok şehri de benzer bir şekilde etkiledi.

Ancak en önemlisi halkın büyük bir çoğunluğunu oluşturan köylülerin konumundaki kötüleşmeydi. Elbette hizmetli sınıfa ait mülklerdeki iş gücünü onlar sağlıyordu, bu nedenle bu sınıfın yükselmesinden hemen ve doğrudan etkilendiler. Özellikle hizmetli sınıfın büyümesi pomestie sistemi aracılığıyla gittikçe daha fazla devlet toprağının ve köylünün kibar sınıfın eline düşmesi demekti. Devlete karşı ağır yükümlülüklerini yerine getirmeye çalışan kibar sınıf, toprak sahibi köylülerden alabilecekleri ne varsa alıyorlardı. Dahası oprichnina'nın neden olduğu tahribat zaten fazla vergilendirilen orta Rusya köylü ekonomisine büyük bir yıkım getirdi. Korkunç İvan'ın saltanatının ikinci yarısında ortaya çıkan kıtlık, o korkutucu 1601–1603 yıllarında geri dönecekti.

Pek çok köylü kaçmaya çalıştı. Rusya'nın Kazan ve Astrahan Hanlıklarını fethi güneydoğuda verimli topraklar açtı ve hükümet de başlangıçta bölgedeki Rus hâkimiyetini bütünleştirmek için göçü teşvik etti. Ama bu politika, devlete hizmet etmeleri için köylülerine sahip çıkmaları gereken hizmet sınıfın çıkarlarıyla örtüşmüyordu. Bu nedenle on altıncı yüzyılın son çeyreğinde Moskovalı yetkililer kibar sınıfın işgücünü güvenceye ve garantiye almak için kararlı bir çaba gösterdiler. Yasal göç durdu. Devlet ayrıca kilisenin toprak sahibi olmasını da sınırlamaya, özellikle kibar sınıfa ait toprakların kilisenin eline geçmesini engellemeye çalıştı. Dahası böylece serflik, sonunda Rusya'da tamamen yerleşti. Serfliğin uzun dönemli büyümesi daha sonra tartışılacak, ancak hükümetin hizmetli kibar sınıfın çıkarlarına bağlılığının en azından katkısı olduğundan burada bahsetmek gerekir.

Ekonomik açıdan zorlanan ve haklarından gittikçe daha fazla mahrum kalan köylüler bütün engellemelere rağmen sınırlara doğru kaçmaya devam ettiler. Oprichnina'nın parçalayıcı etkisi Karışıklık Dönemi'nde önemli bir rol oynayan huzursuz, yerinden olmuş ve memnuniyetsiz orta sınıf unsurun büyümesine diğer bir uyarıcı sağladı. Dahası bazı kaçak köylüler Kazak oldular. İlk olarak 1444 kroniklerinde bahsedilen Kazaklar uzak sınırlar boyunca ya da çakışan yargı alanlarının ya da belirsiz kontrolün bulunduğu yerlerde ortaya çıkan özgür ya da fiilen

özgür, savaşçı, maceracı toplulukları temsil ettiler. Askeri örgütlenme ile beceriyi, macera ruhu ve Moskovalı siyasi ve sosyal sisteme duyulan nefretle birleştirip geniş kitleleri sosyal anlamda birbirine bağlayan Kazaklar, Karışıklık Dönemi'nin diğer bir önemli ve patlayıcı unsuru olarak hareket etmişlerdir.

Rus devletinden memnun olmayan unsurlar arasında, özellikle Volga Havzası'nda, fethedilmiş bazı halk ve kavimler de bulunuyordu. Kibar sınıfın kendisi de ayrıcalıklı bir sınıf olmasına rağmen çok şey isteyen hükümetten şikâyetçiydi. Son olarak büyük Moskova devletinin farklı kısımlarında koşul ve sorunların çeşitlendiğini ve Karışıklık Dönemi'nin yerel olduğu kadar ulusal gelişmeleri de içerdiğini vurgulamak lazım. Rusya'nın kuzeyinde örneğin savunma sorunu yoktu ve çok az kibar sınıf ve serf vardı. Kısa bir genel açıklama bu yerel değişimlere ancak çok az değinebileceği için ilgilenen öğrenciler Platonov'un yazılarından başlayarak daha uzmanlaşmış bir yazına yönelmelidirler.

KARIŞIKLIK DÖNEMİ'NİN HANEDANLIK SAFHASI: BORİS GODUNOV VE İLK DÜZMECE DMİTRİ

Fyodor'un ölümüyle birlikte Moskova hanedanlığı da öldü ve yeni bir çarın bulunması gerekiyordu. Genel olarak Boris Godunov'un duruma hâkim olduğuna inanılsa da tahta resmi ve özel olarak toplanmış *zemski sobor* tarafından seçildikten ve patrik, ruhban sınıfı ve halkın tacı kabul etmesi için yaptıkları ricaların ardından çıktı. Zeki ve becerikli bir hükümdar olduğunu kanıtladı. Batı'dan öğrenmeye ilgi duyan Boris Godunov Moskova'da bir üniversite kurmayı bile düşündü, ama ruhban sınıfın muhalefeti nedeniyle vazgeçti. Ancak yurtdışında eğitim görmeleri için on sekiz delikanlıyı gönderdi. Boris Godunov dış politikada diğer ülkelerle barışçı bir ilişki sürdürdü ve ticareti geliştirerek İngiltere ve Hansa Birliği ile ticaret anlaşmaları yaptı.

Ancak bu çabalara rağmen Boris Godunov'un 1598–1605 arası süren kısa saltanatı trajik olaylara tanık oldu. 1601'de kuraklık ve kıtlık felaket getirdi. Ürün 1602'de ve bir dereceye kadar 1603'te de iyi değildi. Açlık felaket boyutlarına ulaştı, ardından salgınlar geldi. Hükümetin Moskova halkını ücretsiz beslemeye, diğer şehirlere malzeme göndermeye ve muhtaçlara iş bulmaya çalışmasına rağmen felaket karşısında bu önlemler çok az yararlı oldu. Sadece başkentte 100.000'den fazla insanın öldüğü tahmin ediliyordu. Aç insanlar çim, ağaç kabuğu, hayvanların ve hatta bazen insanların cesetlerini yediler. Geniş halk grupları kırsal kesimde dolaşıp oraları yağmaladılar, bazen de ortaya çıkan düzenli birliklerle savaştılar ve Karışıklık Dönemi'nin karakteristik fenomeni haline geldiler.

Bu noktada Boris Godunov'un bir suçlu ve gaspçı olduğu, Rusya'nın onun günahları nedeniyle cezalandırıldığı söylentileri yayılmaya başladı. Prens Dmitri'nin suikastını planladığı, aslında başka bir oğlanın öldürüldüğü, prensin kaçtığı ve hak ettiği mirası almak için döneceği iddia edildi. Hak sahibi kısa süre sonra şahsen ortaya çıktı. Pek çok tarihçi Düzmece Dmitri'nin Grigori Otrepiev isimli, memur

sınıfından gelme bir genç olduğuna ve keşişken manastırından ayrıldığına inanır. Büyük olasılıkla kendisinin gerçek Prens Dmitri olduğuna inanıyordu. Görünüşe göre 1601 ile 1602'lerin başlarında Moskova'da yaşıyordu, ama yetkililer iddialarına ilgi göstermeye başlayıp onu tutuklamaya karar verince Kazaklara kaçmıştı. Sonra yine Korkunç İvan'ın oğlu Prens Dmitri olduğuna dair iddialarını tekrarladığı Litvanya'da ortaya çıktı. Polonya hükümeti onu resmen tanımadı, ama Düzmece Dmitri Krakov'da kralla tanıştı ve ona Rusları Katolik yapma sözü verdi. Sejm, Düzmece Dmitri'yi desteklemek için askeri destek vermeyi reddetti, ama Katolikliği yayma sözü üzerine Cizvitlerin ve bazı Litvanyalı ve Polonyalı aristokratların desteğini kazandı. Bu bağlar güçlü bir Polonyalı aristokratın kızı Marina Mniszech ile nişanlanması ve muhtemelen Katolikliği kabul etmesiyle güçlendi. Buna karşın Düzmece Dmitri'nin yükselişinde Moskovalı boyarların rolü pek net değildi. Yine de kanıt yetersizliğine ve hatta sıklıkla kanıt yokluğuna rağmen pek çok bilim insanı önemli boyar çevrelerin Boris Godunov'u yok etmek için gizlice Düzmece Dmitri'yi desteklediğine ikna olmuştur. Aslında bütün Düzmece Dmitri perdesi bir boyar taktiği olarak tarif edilir. Diğer yandan Boris Godunov kendi konumunu koruma çabası içinde taht etrafındaki boyarlara karşı vahşileşmiş ve 1601'de onlara yönelik ciddi bir arındırma geçekleştirmişti. Ekim 1604'te Düzmece Dmitri, Kazak, Polonyalı paralı askerlerle diğer maceracılardan oluşan 1500 kişilik bir orduyla Rusya'yı istila etti.

En şaşırtıcı olanı, bu gözü kara girişim başarılı oldu. Boris Godunov'un Prens Dmitri'nin öldüğünü onaylama denemelerine ve kilise tarafından aforoz edilip Grigori Otrepiev'in amcasının şahitliği gibi araçlarla taklitçinin sahtekâr ve suçlu olarak damgalanmasına rağmen Düzmece Dmitri'nin gerçek çar olduğunu iddia eden beyanları etkili olmuştu. Çernigov gibi büyük merkezler dahil Güney Rusya'nın çoğunluğu Düzmece Dmitri'yi iyi karşılamıştı; bazı yerlerde yetkililer ve halk bocalamış, ancak sağlam bir direniş gösterememişlerdi. Moskovalı devlet içindeki memnuniyetsizlik ve huzursuzluğun, taklitçinin davası için Polonya ya da Litvanya'nın yardımlarından çok daha değerli olduğu kanıtlandı. Düzmece Dmitri'nin karışık gücü tekrar tekrar yenilip sonra tekrar bir araya gelip ortaya çıktı. Yine de Düzmece Dmitri zaferini şansa borçluydu: Nisan 1605'te taklitçiye yönelik askeri ihtimaller ezici gibi görünürken Boris Godunov aniden öldü. Ölümünden kısa süre sonra kumandanı Fyodor Basmanov, Düzmece Dmitri'nin yanına gitti, Boris Godunov'un karısı ile küçük oğlu ve vârisi Fyodor alındı, Moskova'da öldürüldü. 20 Haziran 1605'te Düzmece Dmitri başkente zaferle girdi.

Gerçek çarın kalıtsal tahtına çıkmak üzere mucizevi dönüşüyle halk neşelenmişti. Godunovları düşüren isyanların arifesinde Vasili Shuiski tanıklığını değiştirmiş ve Uglich'de Prens Dmitri'nin katillerinden kaçtığını ve başka bir çocuğun öldürül-

düğünü ilan etmişti. Temmuz 1605'te Prens Dmitri'nin Martha ismini alarak rahibe olan annesi sözde kayıp oğlunu teşhis etmesi için çağrıldı. Duygusal bir karşılaşmanın ardından oğlu olduğunu kabul etti. Düzmece Dmitri'nin Fyodor Basmanov gibi yandaşları saray çevresinde Godunov'un destekçilerinin yerini aldılar. Taklitçinin yanındaki ilklerden biri olan Yunanlı bir ruhban sınıf üyesi Ignatius, Patrik olarak Boris Godunov'un arkadaşı Job'un yerini aldı. Yeni çar, halefinin saltanat yıllarında gözden düşürülmüş, hapsedilmiş ya da sürgüne gönderilmiş boyarları geri getirdi. Tekrar göze girenler arasında Boris Godunov tarafından rahip olmaya zorlanıp sürgüne gönderilen kuzey manastırının baş keşişi Philaret de –daha önceden Fyodor Romanov'du– bulunuyordu. Philaret, Rostov metropoliti oldu.

"Düzmece Dmitri" Latincenin kullanılmasına ve Polonya kıyafetine dikkat edin.
(Tsartvuiushchi dom Romanovykh)

Düzmece Dmitri bel çizgisi olmayan, kol uzunluğu ile bacak uzunluğu aynı olan, sürekli dik duran kızıl saçları, yüzünde kocaman siğili, büyük çirkin burnu ve hem sevimsiz hem de melankolik yüz ifadesiyle itici görünüşlü biri olarak tarif edilmiştir. Bir çar olarak başarılarının değerlendirilmesi kaynak yetersizliği nedeniyle

engellenmiştir (kaynakların çoğu devrilmesinin ardından yakıldı). Bazı tarihçiler onu, muhafazakâr boyarlara karışan bir yenilikçi olarak görmüştür. Diğerleri ise boyarlara çok güvenen hatta Polonya modelinde bir kibar sınıf etkisi oluşturmaya başlayan biri olarak tarif ederler. Benzer şekilde sosyal politikalarının köylülerden yana olduğunu gösteren çok az kanıt bulunmaktadır. Görünüşe göre esas endişesi en sadık hizmetkârlarının çıkarlarını korumaktı, onların kölelerinin durumlarını iyileştirmek değil. Herhangi birinin kuklası olmayı reddetti; özellikle de Rusya'ya Katolikliği getirmekle ilgili sözünü yerine getiremedi. Bu sözleri tutmak yerine Türkleri Avrupa'dan atmak gibi görkemli bir projeyi teklif etti.

Yeni hükümdarlarının davranışları Moskovalıları kızdırdı. Düzmece Dmitri yerleşik gelenek ve görgü kurallarını yerine getirmekte tekrar tekrar başarısız oldu. Kilise ayinlerine katılmıyor, öğleden sonraları dinlenmiyordu, bunların yerine şehirde Polonyalı gibi giyinerek kendi başına dolanıyordu. Çarın Polonyalı maiyeti daha da rahatsızlık vericiydi. Gürültücü ve göze çarpan Polonyalılar genel olarak kendilerinden şüphelenen, düşman ve kâfir oldukları için nefret eden Ruslardan iğreniyorlardı. Ama Platonov ve diğer birçok uzmana göre Düzmece Dmitri'ye karşı esas sav, amacına çoktan hizmet etmiş olmasında yatıyordu. Boyarlar onu başarılı bir şekilde Godunovlara karşı kullanmışlardı ve şimdi de ondan kurtulmak için düzenlemeler yapıyorlardı.

Düzmece Dmitri'nin zaferinin neredeyse hemen ardından Vasili Shuiski ve kardeşleri yeni çarın aslında bir sahtekâr olduğuna dair söylenti yaymaya başlamışlardı. Yakalanıp idama mahkûm edildiler, fakat idam cezası uygulanmadı, sürgüne gönderildiler; birkaç ay sonra da yumuşak çar tarafından tamamen affedildiler. Bu bazı uzmanlara göre Düzmece Dmitri'nin kendisinin gerçekten de tahtın gerçek vârisi olduğuna dair inanışının bir işaretiydi. Bu devrin önemli diğer bir olayı, Çar'ın Marina Mniszech ile evlenmesi ise gerginliği artırdı. Evlilik 8 Mayıs 1606'da Moskova'da kutlandı ancak Marina Katolik olarak kaldı ve kendisiyle birlikte büyük bir grup Polonyalı daha geldi. Polonyalı ve Ruslar arasındaki tartışma ve çatışmalar arttı.

Temeli hazırlayan Prens Vasili Shuiski, Prens Vasili Golitsyn ve diğer boyarlar 26 Mayıs gecesi yakınlarda görevli olan büyük bir askeri birliği Moskova'ya yönlendirdiler. Darbe, Çar'ı Polonyalılardan kurtarma sloganıyla başladı, ama ilerledikçe Çar'ın kendisi sahtekârlıkla suçlandı. Sarayı koruyanlar altüst oldular. Düzmece Dmitri kaçmaya çalıştı, ama görünüşe göre çarının bir sahtekâr olduğuna dair Uglichli Prens Dmitri'nin annesi rahibe Martha tarafından ikna edilen bir streltsy muhafızı tarafından asilerin eline ve ölüme teslim edildi. Fyodor Basmanov ile 2000–3000 kadar Rus ve Polonyalı öldü. Patrik Ignatius devrildi.

Hem Godunovlar hem de rakipleri sahneden silindi. Prens Vasili Shuiski, taraftarlarının dilekleri ve Moskovalı kalabalığın onaylayıcı çığlıkları yeterli onama

kabul edildiğinden bir sonraki çar oldu. Yeni hükümdar birkaç açıklayıcı söz verdi: Boyar dumasının kararı olmadan kimseyi idam etmeyecekti, suçlu bir akraba nedeniyle ailenin masum üyeleri acı çekmeyecekti, dikkatli bir araştırma yapılmadan suçlamalara inanılmayacaktı ve sahte muhbirler cezalandırılacaktı. Vasili Shuiski'nin açıklamasında otokrasiye yönelik etkin bir kısıtlama gören tarihçiler durumu biraz abartıyor gibiler. Çarın sözleri boyarlarla olan bağlarını yansıtmanın yanı sıra boyarların Korkunç İvan ve Boris Godunov gibi hükümdarların uyguladığı türde zulme karşı asgari bir garanti elde etme çabalarını da yansıtıyor. Dahası görünüşe göre boyarlar yeni hükümdar sayesinde bazı özgürlükler elde ettiler ve onunla olan ilişkilerinde çoğunlukla kasti ve itaatsiz davrandılar.

Hükümet, halkı, tahtı sihirle kazanan ve rahibe Martha ve diğerlerini kendisini gerçek prens olarak kabul etmeye zorlayan Düzmece Dmitri'nin bir taklitçi olduğuna inandırmak için elinden geleni yaptı. Düzmece Dmitri'nin cesedi Kızıl Meydan'da sergilendi ve sonra yakıldı. Efsaneye göre külleri bir top içerisinde Polonya yönüne ateşlendi. Buna ve Vasili Shuiski'nin ve Martha'nın Düzmece Dmitri'yi ithamlarına ek olarak başka bir ikna çabası daha gerçekleşti: Haziran 1606'da Uglichli Prens Dmitri aziz ilan edildi ve kalıntıları Moskova'ya getirildi.

SOSYAL SAFHA: BOLOTNİKOV İSYANI VE İKİNCİ DÜZMECE DMİTRİ

Düzmece Dmitri'nin görevden alınması ve öldürülmesiyle ülkedeki devlet otoritesi daha da zayıfladı, hoşnutsuzluk ve isyanın hem boyutları hem de gücü arttı. Gerçekten de Ruslar on üç buçuk ay içinde tam dört çar gördüler: Boris ve Fyodor Godunov, Düzmece Dmitri ve Vasili Shuiski. Bir zamanların sıkı hükümet kontrolü ve önderliği entrika, içsavaş, cinayet ve genel bir zayıflığa düşmüştü. Yine değişiklikler boyarlara ne tür avantajlar kazandırmış olursa olsun kitleler yine hiçbir şey kazanmadı ve memnuniyetsizlikleri büyüdü. Aslında Vasili Shuiski'nin 1606–1610 arası süren şanssız saltanatı halk tarafından kabul görmemişti ve çok az halk desteğine sahipti; bu haliyle sadece boyarların o kapalı grubunun zaferini temsil ediyordu.

Hükümete muhalefet ve açık açık isyan pek çok şekilde görüldü. Vasili Shuiski'nin düşmanlarından Prens Grigori Shakhovskoy ve diğerleri, Güney Rusya şehirlerini çara karşı kışkırttılar. Düzensizlik Volga üzerindeki şehirleri sardı ve uzak güneydoğuda bulunan Astrahan Valisi Prens İvan Khvorostinin, Vasili Shuiski'ye karşı çıktı. Benzer bir şekilde diğer yerlerde de yerel otoriteler yeni hükümdara itaat etmeyi reddettiler. Düzmece Dmitri'nin ölümden kurtulduğuna dair söylentiler devam etti, halk kitleleri sadece ismiyle bile bir araya geldiler. Serfler ve köleler, toprak sahibi efendilerine ve devlete yönelik sayısız ve çoğunlukla büyük ayaklanmalar başlattı.

Zaman zaman Fince konuşan Mordva gibi Moskovalı Rusya'nın baskıcı siyasi ve sosyal sistemini yıkmayı isteyen yerli halk da onlara katıldı.

Güneyde Shakhovskoy ve Bolotnikov tarafından idare edilen isyan, hükümete ve aslında bütün yerleşik düzene en büyük tehdidi teşkil ediyordu. İvan Bolotnikov, Karışıklık Dönemi'ndeki sosyal çalkantı yüzünden gözden düşen önemli bir kişilikti: Eski bir asker köle ve Kazak olduğunu, kaçarak Polonya üzerinden Rusya'ya dönen eski bir Tatar ve Türk esiri olduğunu iddia ediyordu. Shakhovskoy'a Polonya'dayken Çar Dmitri ile karşılaştığını söylemişti; Vasili Shuiski'nin cinayet teşebbüsünden kurtulmuş ve Bolotnikov'u ordusunun kumandanı ilan etmişti, Shakhovskoy bu iddiayı kabul etmişti. Asi orduları aşağı sınıfları hak sahibi çar adına savaşmanın ötesinde otoriteye ve mülkiyete karşı savaşmaya topluyordu. Bazı kaynaklar –çoğunlukla Shuiski taraftarı güçlerin tanıklıklarına dayanıyor, bu nedenle pek kesin değil– yoksulları kendi çıkarları için savaşmaya, ayaklanmaya, karşılığında topraklarına, eşlerine ve yüksek mevkilerine konacakları efendilerini öldürmeye çağıran bildiriler tespit eder. Ekim 1606'da Güneyli ordular Moskova kapılarına geldiler, ama burada çarın parlak genç yeğeni Prens Mihail Skopin-Shuiski kumandasındaki hükümet güçleri tarafından engellendiler. Belki de asiler kaçınılmaz bir şekilde bölündü. Liapunov kardeşlerin idaresindeki Riazan'ın kibar sınıf orduları ile Filip Pashkov idaresindeki Tula orduları sosyal asi Bolotnikov'dan ayrıldı, hatta büyük kısmı Vasili Shuiski'nin tarafına gitti. Çarın yanına başka takviyeler de geldi. 1607'de büyük bir hükümet ordusu Tula asilerini çevirdi ve dört ay süren zorlu bir kuşatmadan ve şehrin kısmen sel altında kalmasından sonra teslim olmaya zorladı. Shakhovskoy kuzeye sürgüne gönderildi. Bolotnikov de sürgüne gönderildi, ama kısa süre sonra kör edildikten sonra boğularak öldürüldü.

Asiler Çar Dmitri'yi şahsen ortaya çıkaramadıkları için de zayıf düştü. Kısa süreliğine başka bir taklitçi, sözde 1592'de doğan ve Çar Fyodor'un oğlu olduğunu iddia eden Düzmece Peter ortaya çıktı, ancak Fyodor'un böyle bir oğlu hiç olmamıştı. Düzmece Peter Tula'da ele geçirildikten sonra asıldı. Düzen çöker ve düzensizlik yayılırken daha fazla taklitçi ortaya çıkmaya başladı. Özellikle Kazaklar sayısız ve farklı isimlerle taklitçi üretiyor, çeteleri ve hareketleri için garip bir şekilde meşru bir onay talep ediyorlardı. Ama ulusal bir figür haline gelen yine bir Dmitri, İkinci Düzmece Dmitri'ydi. 1607 Ağustos'unda Tula'nın düşüşünden kısa bir süre sonra ortaya çıkmasına ve bu nedenle Shakhovskoy ve Bolotnikov'a katılmak için geç kalmasına rağmen başlı başına bir ilgi odağı haline geldi.

Uglichli Prens Dmitri ve Godunovları yenen ve boyarların bir komplosu nedeniyle devrilen Çar Dmitri olduğunu iddia eden yeni Düzmece Dmitri her ikisine de benzemiyordu. Birinci taklitçinin tersine sahtekâr olduğunun kesinlikle farkındaydı ve yardımcılarının da bu konuda herhangi bir hayalleri yoktu. İkinci Düzmece Dmitri'nin

kimliği ya da geçmişiyle ilgili kesin bir şey bilinmiyordu. Kaynaklarda hakkındaki en erken iddia, onu Litvanya sınırında bir hapiste konumlandırıyordu. Ama bu ümit vaat etmeyen başlangıca rağmen yeni taklitçi hızla kendine destek topladı. Shakhovskoy ve Bolotnikov'un yenilgisinden sonra sosyal hoşnutsuzluk ve huzursuzluk güçlerinin odak noktası haline geldi. Kazaklardan, özellikle Polonya ve Litvanya'dan gelen paralı asker ve maceracılardan büyük bir maiyetin ilgisini çekti, bunların arasında birkaç ünlü Polonyalı kumandan da vardı. Marina Mniszech onu kocası olarak tanıdı ve daha sonra ona bir erkek evlat verdi; rahibe Martha onu kendi çocuğu olarak ilan etti.

Vasili Shuiski bu yeni düşmanı önemsememe ve zamanında gayretle hareket etmeme gibi büyük bir hataya düştü. 1608 baharında ikinci Düzmece Dmitri çarın kardeşlerinden Prens Dmitri Shuiski'nin kumandasındaki hükümet ordusunu yenerek Moskova'ya yaklaştı. Karargâhını yakınlardaki büyük kasaba Tushino'da kurdu, tarihi unvanını da bu şekilde aldı: "Tushino Suçlusu." Başkentin ele geçirilmesini yine Prens Mihail Skopin-Shuiski engelledi, ama taklitçiyi ne yenebildi ne de yerinden edebildi. Alışılmadık bir durum ortaya çıktı: İkinci Düzmece Dmitri Tushino'da Moskova'dakine paralel olarak kendi sarayını, bir boyar duması ile bir idare oluşturdu; vergi topladı, toprak, unvan ve çeşitli ödüller bağışladı, yargıladı ve cezalandırdı. Güney Rusya ve kuzeydeki bazı şehirler otoritesini tanıdı. Birbirine çok yakın olan Moskova ve Tushino sürekli gizli kapaklı bir ilişki sürdürdü. Pek çok Rus taraf değiştirdi; aileler aynı anda iki hükümdara da hizmet etti. Ancak ikinci Düzmece Dmitri orduları, Kuzey Rusya'ya geçiş kapılarından biri olan iyi takviye edilmiş Kutsal Üçlü - St. Sergius Manastırını ele geçirmeye çalıştığında başarısızlığa uğradı. Daha sonra 900 kişilik bir birlikle takviye edilen 1500 kişilik bir garnizon, geleneksel açıklamalara göre 30.000 kişiden oluşan bir gücün kuşatmasına karşı on altı ay dayandı. Ayrıca Tushino Suçlusu'nun otoritesini tanıyan kuzey şehirleri üzerindeki hâkimiyeti, şehirler onun tarafından gönderilen memurları ve önlemlerini görünce, kısa ömürlü olduğunu kanıtladı.

Umutsuzluk içinde ve zor durumda bulunan Vasili Shuiski sonunda Şubat 1609'da İsveç'le anlaşmaya vardı ve Livonya'daki bütün haklarını terk etme, bir sınır bölgesini devretme ve Polonya'ya karşı sonsuz bir ittifak sözü verme karşılığında Jakob De la Gardie kumandasında 6000 kişiden oluşan bir İsveç müfrezesinin yardımını elde etti. Yılın geri kalanı ve 1610 yılı boyunca Prens Mihail Skopin-Shuiski İsveçlilerin yardımıyla Kuzey Rusya'yı Tushino Suçlusu'nun birliklerinden ve çetelerinden temizledi, Kutsal Üçlü - St. Sergius Manastırı'ndaki kuşatmayı kaldırdı ve sonunda Moskova'yı rakip Tushino komşusundan kurtardı. Taklitçi ve maiyetinin bir kısmı Kaluga'ya kaçtı. Onun ayrılmasından sonra ve bütün ordugâhın dağılmasından önce Tushino'daki Rus kibar sınıfı, Polonya Kralı

III. Sigismund'dan, on beş yaşındaki oğlu Wladyslaw'ın belirli koşullar altında Rus çarı olması için izin vermesini istedi.

III. Sigismund bu isteği kabul etti ve Şubat 1610'da Tushino'dan gelen ve o dönemde Rusya'da herhangi örgütlü bir mevcudiyeti artık temsil etmeyen Rus temsilcilerle bir anlaşma imzaladı. Polonya Kralı 1609 sonbaharında İsveç'le kurduğu Polonya karşıtı ittifak nedeniyle Moskovalı devlete savaş açtığında Rusya'nın işleriyle çok haşır neşir olmuştu. Rusya'ya doğru ilerleyişi Smolensk'deki destansı bir savunmayla engellendi. Müdahalesinin başından beri III. Sigismund'un büyük oynadığı ve Rusya'nın parçalanmasından büyük yarar elde etmek amacında olduğu görülebilir. Esas amacı Polonya gibi Rusya'nın da hâkimi olmaktı. Wladyslaw için yapılan davet ona Moskova'nın işlerine karışmak için fazladan bir fırsat sağlıyordu.

Mart 1610'da başarılı ve popüler Prens Mihail Skopin-Shuiski Moskova'ya ordusunun başında zaferle girdi, ama zaferi uzun sürmedi. Mayıs ayında daha yirmi dört yaşında olmasına rağmen aniden öldü. Söylentilere göre, Dmitri Shuiski'nin çocuksuz Çar Vasili'nin ölümünden sonra tahtın kocasına kalacağından emin olmak isteyen karısı tarafından zehirlenmişti. Bunu yeni felaketler izledi. Polonyalı kumandan Stanislaw Zolkiewski, Smolensk'i kurtarmaya çalışan Dmitri Shuiski'yi yendi ve Moskova'ya doğru yürüdü. Polonya askerlerinin işgal ettiği alanda halk Wladyslaw'a bağlılık yemini etti. Olayların bu yönde gelişmesi sonunda Tushino Suçlusu da tekrar Moskova'ya ilerlemeye başladı, bir kez daha başkent yakınına yerleşti. Sonunda, Temmuz 1610'da Vasili Shuiski tahtı kaybetti. Moskovalı ruhban sınıfı, boyar, kibar sınıf ve sıradan halkın oluşturduğu bir mecliste görevden alındı ve keşiş olmaya zorlandı. Yedi boyardan oluşan boyar duması en büyük üyesi Prens Fyodor Mstislavski ile hükümeti ya da ondan geriye ne kaldıysa devraldı. Bu fetret devri 1610'dan 1613'e kadar sürdü.

ULUSAL SAFHA

Karışıklık Dönemi'nin ulusal safhası Rus toplumu içinde Polonyalıların ve kısa süre sonra da İsveçlilerin bu siyasi ve sosyal mücadelelere dahil olmaları, özellikle de Polonya'nın Moskova'yı işgal etmesine karşı artan bir muhalefetle başladı. Rus halkının muazzam bir araya gelişi, ki uzun zamandır Karışıklık Dönemi'nin nasıl atlatıldığı açıklayan geleneksel Rus anlatılarında tarif edilir, ilhamını esasen ülkesini yabancılardan ve kâfir hükümdarlardan kurtarmayı ulusal ve dini kararlılığında bulmuştur. Ulusal ve dini mücadelenin bu artan önemi, kilisenin Karışıklık Dönemi'nin son yıllarındaki önemli rolünü de açıklar. Yine de tabii ki hanedanlık ve sosyal konular bu yıllarda önemlerini sürdürdü. Aslında fevkalade karmaşık

Karışıklık Dönemi'ni üreten unsurların herhangi bir titiz sınıflaması zorunluluk gereği nedensiz ve yapaydır.

Ülkenin içinde bulunduğu durum, *zemski sobor*'un çağırılmasını engelledi. Yine de bazı kararların alınması, hem de acilen alınması gerekiyordu. Moskovalı boyarlar, ruhban sınıf ve rütbeli memur kibar sınıf toplandığında fikirleri ayrılıyordu. Taht için önerilenler arasında Prens Vasili Golitsyn ve bir oğlan, Metropolit Philaret'in oğlu Mihail Romanov vardı; ancak Polonyalı Prens Wladyslaw'ın özellikle boyarlardan destek bulan adaylığı üstün geldi. Muhtemelen Wladyslaw yeni bir boyar çara karşı heyecan eksikliğinden faydalandı. Ama daha önemlisi, alandaki iki güçlü adaydan biriydi, diğeri ise aşağı sınıf arasından ve muhtemelen Moskova'dan da desteği olan Tushino Suçlusu'ydu. 1610 Ağustos'unun sonlarında Moskovalılar Polonyalı kumandan Zolkiewski ile Wladyslaw'ın Rusya'yı yönetmek üzere davetiyle ilgili bir anlaşmaya vardılar: Wladyslaw'ın Ortodoks olması üzerine vurgu yapan Rusya'nın şartları birçok açıdan Polonyalı prense daha önce Tushino grubu tarafından teklif edileni andırıyordu, ama kibar sınıftan çok boyar renklerine sahipti. On gün sonra Moskova Wladyslaw'a bağlık yemini etti. Başında Prens Vasili Golitsyn, Metropolit Philaret ve diğer kodamanların olduğu etkili bir elçi grubu Polonyalı kralla yeni antlaşmayı onaylamak üzere III. Sigismund'un Smolensk yakınlarındaki karargâhına doğru hareket etti. Zolkiewski'nin birlikleri Moskova'ya girerken Tushino Suçlusu yine Kaluga'ya kaçtı.

Moskovalı devletin, sonunda işlerini düzene koyduğu ve sağlam bir hükümet elde ettiği bu noktada başka bir geri dönüş yaşandı: III. Sigismund hiç beklenmedik bir şekilde Rusya'nın teklifini geri çevirdi. Özellikle Wladyslaw'ın Ortodoksluğu kabul etmesine ve Smolensk kuşatmasının kalkmasına karşı çıkıyordu. Ama –bunların ve diğer belirli konuların ötesinde– esas niyeti Rusya'nın başına koşulsuz bir şekilde kendisinin geçmesiydi. Hiçbir anlaşmaya varılamadı. Sonunda uluslararası uygulamanın tersine III. Sigismund, taleplerini uygun bulanlar hariç Rus temsilcileri tutukladı ve dokuz yıl kalacakları Polonya'ya gönderdi ve açık bir şekilde Rus tahtını silahla, diplomasiyle ve propagandayla kazanmak için kampanyasını geliştirdi.

1610 sonbaharında Moskovalı devlet tamamen çaresiz bir durumdaydı. Polonyalılar yine Rusların düşmanı olmuşlardı ve Moskova'yı ve ülkenin batısındaki büyük bir parçayı ellerinde tutuyorlardı. İsveç, Moskova Wladyslaw'a bağlılık yemini ettikten sonra Ruslara yeniden savaş ilan etmişti. Kuzeyden ilerlediler, Novgorod'u tehdit ettiler ve kısa süre sonra da Moskova tahtını kendi adayları Prens Philip için talep ettiler. Wladyslaw'ın adaylığının çöküşü ile Tushino Suçlusu yeniden yandaşlarını artırmıştı ve Doğu Rusya'nın çoğunluğu liderlik için ona dönmüştü. Sayısız kanunsuz çete ülkeyi dolaşıyor ve harap ediyordu. Yine de –"Biraz iyilik getiren haricinde başka kötülük yoktur" Rus atasözünü sergilermiş gibi– en azından sorunlar

kademeli bir şekilde netleşti. III. Sigismund'un Wladyslaw'ı Rus tahtına yerleştirme düzenlemesini reddetmesi Ruslar için önemli alternatiflerden birini yok etti. Daha da önemlisi, İsveç ve özellikle Polonya saldırısı ulusal birliğe neden oldu. Dahası Rus birliği davası, Tushino Suçlusu kişisel bir hesap nedeniyle adamlarından biri tarafından öldürülünce Aralık 1610'da hiç beklenmedik ve kuvvetli bir destek aldı.

Bir çar yokluğunda ve Polonya işgali altındaki Moskova'da boyar dumasının ve diğer dalların iktidarsızlığı nedeniyle bu bir araya toplanmanın başında kilise vardı. Moskova'da Patrik Hermogen, Rusları Wladyslaw'a olan bağlılıklarından azat etti ve güvenilir temsilciler aracılığıyla diğer şehirlere bildiriler göndererek onları bir ordu kurmaya ve başkenti özgürleştirmeye teşvik etti. Patriğin ricaları ulusal olduğu kadar güçlü bir dini karaktere de sahipti, çünkü Polonyalılar Katolikti ve Hermogen özellikle Uniat* yetki alanının Moskova topraklarına uzanmasından korkuyordu (daha sonra Ukrayna'yı tartışırken ele alacağımız bir konu bu). Ruhban sınıftan olan olmayan herkes halkı ayağa kaldırmak için patriğe katıldı. İlk yanıt Riazan'dan geldi, Procopius Liapunov kibar sınıftan, köylülerden ve Skopin-Shuiski'nin birliklerinden kalanlarla ve diğer unsurlarla bir ordu oluşturdu. Liapunov'un ordusu 1611'in başlarında Moskova'ya ilerlerken Tushino Suçlusu'nun Kaluga'dan gelen ve özellikle Prens Dmitri Trubetskoy'un kumandasındaki karışık bir grup, İvan Zarutski liderliğindeki Kazaklardan oluşan eski ordusu dahil diğer güçlerle de birleşti. Procopius Liapunov, Trubetskoy ve Zarutski liderliğindeki bu sözde ilk ordunun aynı zamanda Moskovalı devletin hükümeti olarak hareket ettiğine de dikkat edilmelidir. Seferin daha acil talepleriyle birlikte devlet mevzuatı ve politikasıyla da ilgilenen bir temsilciler konseyi içeriyordu.

Moskova'da küçük bir garnizonları olan Polonyalılar baskı altında geri çekildiler, şehrin büyük bir kısmını yaktılar ve Kremlin'e yerleştiler. Büyük Rus ordusu duruma hâkim gibi görünüyordu, ama sosyal karşıtlıklar bir kez daha kendini gösterdi. Kibar sınıf yararına bazı yasal önlemlerin özellikle de toprak, kaçak serf ve Kazak soygunculuğu konularındaki önlemlerin geçmesine kızan ve muhtemelen Polonyalılar tarafından üretilen sahte belgelere inanan Kazaklar, 1611 Temmuz'unda Procopius Liapunov'u öldürdü. Liderinden mahrum kalan ve Kazaklarla işbirliği yapmayı istemeyen kibar sınıf ordusu dağıldı. Diğer yandan Trubetskoy ve Zarutski'nin adamları Moskova civarında kalarak kuşatmaya ve hükümet makinesini ilga edilmiş birinci ulusal ordudan haczetmeye devam etti. Haziran 1611'de esas Polonya ordusu sonunda Smolensk'i ele geçirdi, geleneksel anlatılara göre şehrin nüfusu kuşatma sırasında 80.000'den 8000'e düştü. Temmuz'da İsveçliler

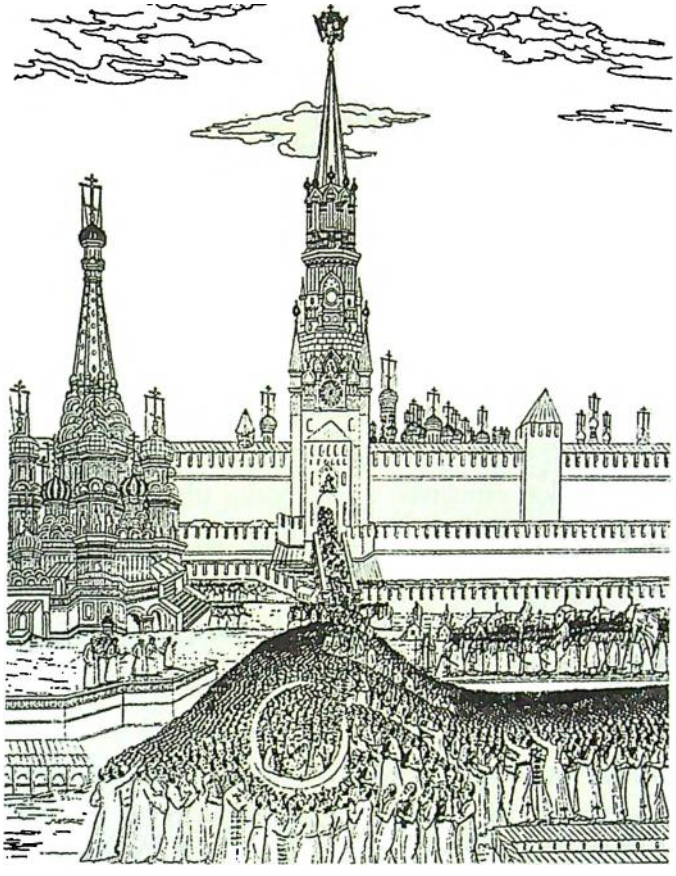
* Uniat: Hıristiyanlıkta kendi ayin biçimlerini ve dillerini koruyan ancak yine de Papa'nın otoritesini kabul eden Ortodoks ve Doğu Ortodoks kiliselerine Doğu Katolik veya Uniat Kiliseleri denir. Piskoposları Papa tarafından onaylanmalıdır. (ed. notu)

Novgorod'u hile yoluyla ele geçirdiler ve Pskov'da, bazen üçüncü Düzmece Dmitri olarak anılan yeni bir taklitçi ortaya çıktı. Kaluga'da Marina Mniszech ve Tushino Suçlusu'ndan olma oğlu –Küçük Suçlu olarak bilinir– memnuniyetsiz unsurlardan oluşan yeni bir çekim merkezi oluşturdu.

Ruslar bütün bu darbelerin altında çökmedi. Düşmanlarının tarafındaki enerji ve inisiyatif eksikliğinden faydalandılar: III. Sigismund, Moskova'daki Polonyalıları kurtarmak için büyük bir orduyla ilerlemek yerine küçük bir süvari müfrezesi göndermişti ve bu müfreze Kazaklar tarafından durdurulmuştu; İsveçliler ise Novgorod'u ele geçirmelerinin ardından yerlerini kaybetmekten korkuyor görünüyorlardı. Yine de Rusların kendilerini toparlamalarının büyüklüğü azımsanmamalıdır. Yine Patrik Hermogen'in, Kutsal Üçlü – St. Sergius Manastırı Başrahibi Dionysus ve diğerlerinin ricalarıyla güdülenen yeni özgürlük hareketi Volga'daki Nizhni Novgorod şehrinde başladı. Hareket, şehrin kasabı ve şehir halkının seçilmiş temsilcisi Kuzma Minin'de olağanüstü bir lider buldu. Yeni ulusal ordunun ihtiyaç duyulan kaynaklarını artırma görevini üstlendi. Nizhni Novgorod halkı varlıklarının dörtte üçünü bu davaya bağışladı ve diğer kuzeydoğu şehirleriyle birlikte kısa sürede büyük bir ordu oluşturdu. Kumanda, güvenilir bir eski savaşçıya, Nizhni Novgorod'da Liapunov'un ordusunda general olarak aldığı yaraların iyileşmesini bekleyen Prens Dmitri Pozharski'ye verildi. Hareketin tamamı ulusal, oruç ve dua eşliğinde dinsel bir canlanmaya işaret ediyordu. İkinci ulusal ordu halefi gibi hem askeri bir güç hem de Moskovalı devletin hükümeti gibi hareket etti. Bunun da farklı yerlerden gelen temsilcilerden oluşan bir meclisi vardı, seyahat eden bir *zemski sobor* doğasına sahipti.

Eylül 1612 başlarında ikinci ulusal ordu Moskova'ya ulaştı ve Polonyalıları kuşattı. Şehri ablukaya alan Kazaklar tarafsız kaldı; sonunda aralarından bir parçası Minin ve Pozharski'ye katılırken diğeri Zarutski'yle birlikte isyanlarına devam etmek için sınır bölgelerine gitti. Kasım ayının başlarında Ruslar Moskova'ya hücum etti ve zorlu bir kavganın ardından Polonyalıların şehrin merkezindeki pozisyonlarını özellikle Kremlin'dekini ele geçirdi. Moskova sonunda düşmandan temizlenmişti. Moskova'daki Polonya garnizonuna yardım etmek için sonunda III. Sigismund'un başına geçtiği Polonyalıların bütün çabaları başarısız oldu.

Muzafferlerin ilk amacı bir çar seçmek ve böylece Rusya'da sağlam, meşru bir hükümet kurmak ve Karışıklık Dönemi'ni sona erdirmekti. Özel olarak sadece bu amaç için 1613 başlarında çağrılan zemski sobor, 500 belki de 700 üyeden oluşuyordu, ancak nihai belgede sadece 277 imza vardı. Aralarında ruhban sınıfı, boyarlar, şehir halkı ve hatta birkaç köylü bile vardı; bunlar elbette serf değil Kuzey Rusya'nın devlet köylüleriydi. İmzalardan on iki tanesi köylülere aitti. Meclis hakkında herhangi bir kayıt olmamasına ve müzakereler konusunda çok az bilgi olmasına rağmen çarlık için olası aday sayısının yabancıların hariç tutulmasıyla azaldığını

Zemski sobor Mihail Romanov'u seçer. Orijinal başlığa göre, "Zemski sobor'dan sonra Kızıl Meydan'da Moskova halkına (narod) kimi hükümdar olarak istedikleri soruldu." (*Tsarstvuiushchi dom Romanovykh*)

biliyoruz. Bahsedilen yarım düzine kadar Rus arasından meclis Mihail Romanov'u seçti ve Romanov ailesi Rusya'yı 1613 ile 1917 arasında 300 yıldan fazla yönetti.

Tarihçiler bu tercih için çeşitli nedenler öne sürmüşlerdir. Korkunç İvan'ın Anastasia Romanova ile evliliği sayesinde Mihail Romanov eski hanedanlıkla bağlantılıydı. Aile kitleler tarafından seviliyordu: Özellikle Korkunç İvan'ın iyi olan birinci eşi Anastasia ve onun vahşi çara karşı bazı kurbanları savunmaya cesaret gösteren kardeşi Nikita Romanov. Zemski sobor zamanında Polonya'da tutuklu olan Metropolit Philaret, Nikita'nın oğlu ve Mihail'in babası ise ailenin avantajlı konumuna katkıda bulunuyordu. Bilhassa Paul Miliukov ve diğerleri Philaret'in Tushino kampına yakın durduğu ve Kazaklarla boyarlarla olduğundan daha iyi ilişkileri olduğu üzerinde durdular. Mihail'in gençliği de ondan yanaydı. Sadece on altı yaşındaydı, Polonyalılara ya da taklitçilere hizmet etmemişti ve genel olarak Karışıklık Dönemi'nin son derece karmaşık ve acı verici dolambaçlarından uzak kalmıştı.

Mihail Romanov aynı zamanda Patrik Hermogen'in seçimi olarak da itibar kazanmıştı, ancak patriğin kendisi bu seçimi görecek kadar yaşamamıştı, Moskova'nın özgürleşmesinden kısa bir süre sonra Polonyalıların tutuklusu olarak öldü.

Böylece Şubat 1613'te zemski sobor Mihail Romanov lehine karar verdi. Sonra yerel fikirleri almak üzere Moskovalı devletin farklı köşelerine özel elçiler gönderildi. Halkın bu karara yönelik güçlü onayı gelince Mihail Romanov Rusya'yı yönetmek üzere çar olarak seçildi, bu unvan gelecekteki ardıllarına kalacaktı. Teklifi kabul etmesi için annesini ve onu ikna etmek daha uzun sürdü. Sonunda Mihail Romanov 21 Temmuz 1613'te çar olarak taç giydi. Platonov'un kelimeleriyle, "Genel fikre göre hükümdarı Tanrı'nın kendisi seçmiş, bütün Rus ülkesi bayram etmiş ve sevinmişti." Burada da önerildiği gibi bu siyasi sonucun nasıl gerekçelendirildiğine yakından dikkat etmeliyiz. Çarın bütün ulusun temsilcileri tarafından "seçilmesi" kesinlikle siyasi bir ilke olarak kabul edilmemişti ya da karar, ulusun iradesi ve dolayısıyla halkın egemenliği fikriyle haklı çıkarılmamıştı. "Seçim" ilahi bir müdahalenin sonucuydu, diye önerilmişti. Dahası taç giyme töreninde ve sonrasında Mihail Romanov'un tahtın yasal vârisi olduğu, Riurik ve St. Vladimir'in soyundan geldiği vurgulandı.

KARIŞIKLIK DÖNEMİ'NİN DOĞASI VE SONUÇLARI

Bunun sonucunda, 1598 ve 1613 arasında olan her şeye rağmen otokrasi, ilke ve siyasi düzen olarak esasen zarar görmeden ayakta kalmayı başarmıştı. Aksine bütün bunların sonunda otokrasi her zamankinden daha meşru bir hükümet formu, huzur ve güvenliğin tek kesin garantisi olarak görünmüştü. Devletin merkezileşmesi elbette bu siyasi ve sosyal düzensizliğin ardından güçlendi. Korkunç İvan'ın döneminde gelişen mahalli idare Karışıklık Dönemi'nde fazla yaşamadı. Kilise de ülkenin ve halkının çıkarlarının büyük savunucusu ve laik düzenin çökmesine rağmen ayakta kalan ülkedeki en etkili örgüt olarak yetki kazandı. Popüler muhalefete gelince, görüleceği gibi farklı bir yönetim şekli değil hâlâ daha iyi bir çar fikrine bağlıydılar. Aynı zamanda çeşitli taklitçilerin işlediği acımasız şiddet ve yağma, en azından bir süreliğine, yeni alternatif çar tarafından yönetilen yeni ve popüler bir hareket fikrini muhtemelen zayıflattı.

Pek çok tarihçi, otokrasinin ısrarcılığı ve güçlenmesi üzerindeki genel vurguyu paylaşır, ama farklı devamlılık ve değişim unsurlarının altını çizer. Örneğin tarihçiler hangi sosyal grupların en çok fayda elde ettiği konusunda uyum içinde değiller. Platonov ve pek çok tarihçiye göre en çok kaybedenler boyarlar ve sıradan halktı, esas kazananlar ise otokrat devlet ve orta hizmet soylularıydı. Boyarlar en büyük

gücü Vasili Shuiski devrinde ve devrilmesinin hemen ardından gelen dönemde elde etti.

Arzuları Vasili Shuiski'nin tahta çıkmasıyla ilişkilendirilen son derece ılımlı "şartlarda" ifade buldu, yani boyarların keyfi bir şekilde tasfiye edilmemesi ve Moskovalıların Wladyslaw'ı davet etmesi sözünde buldu ki bu, liyakate göre terfi, dışarıda eğitim görme hakkı ve yabancıların Moskovalı prens ve boyar ailelerinin başına getirilmemelerinde ısrar gibi daha önceki Tushino koşullarını değiştirmişti. Ancak boyar etkisi sonunda başarısız oldu ve devlet eski otoritesiyle geri dönerken Karışıklık Dönemi'nde ailelerinin çoğu yok olan boyarlar açık bir biçimde çarın hizmetkârları oldu. Ancak yeni bilgiler bu yorumu sorgulamakta ve her ne kadar resmi "otokrasi görüntüsü" devam etse de eski prens-boyar aristokrasisinin devlet üzerindeki yüksek etkiyi sürdürmek konusunda ısrarcı olduğunu ileri sürmekte.

Ancak hiç kimse sıradan halkın kaybettiği konusunda şüphe duymuyor. Serfler, köleler, kaçaklar, avareler ve kökleri olmayanlar Kazaklarla birlikte Bolotnikov, çeşitli taklitçi ve hatta daha küçük sayısız ordu ve çete için savaştılar. Arkalarında çok az yazılı malzeme bırakmış olmalarına rağmen temel talepleri yeteri kadar açık görünüyor: Moskova'nın baskıcı sosyal ve ekonomik düzeninin yok olması; ama görünüşe göre siyasi düzenin yok olması değil... Hayallerini hayırsever ama yine de son derece güçlü bir çarın gelmesine odaklamışlardı. Ancak eski sosyal düzen ayakta kaldı ve güçlendi. Karışıklık Dönemi'ni takip eden on yıllar Rusya'da serfliğin kesin ve tam bir şekilde yerleşmesini ve genel olarak emek sarf eden çoğunluğun kibar sınıfın çıkarlarına daha da fazla boyun eğmesini getirdi.

Orta hizmetli sınıf, en zengin tüccarlarla birlikte belki de en büyük fayda sağlayanlardandı, ancak bu bir değişiklikten çok on altıncı yüzyıldan bu yana yerleşik olan sosyal-siyasi ilişkilerin bir devamıydı. Tushino'daki hizmet sınıfının Wladyslaw'a Moskova tahtına çıkması için gönderdiği davet gibi belgelerden, bu sınıfın bazı değişiklikler istediğini anlayabiliriz. Teklifin şartları arasında Rusya'daki Ortodoks kilisesinin tam korunması ve din özgürlüğü (çünkü Wladyslaw Katolikti); boyar duması ve zemski sobor'un yardımıyla yönetim; mahkemede dava görülmeden ceza verilmemesi; ruhban sınıfın, hizmet sınıfının ve bir dereceye kadar tüccarların haklarının korunması ve genişletilmesi; hizmet edenlerin liyakatine göre ödüllendirilmesi, aynı zamanda serflerin efendilerini terk etmelerinin yasaklanması ve kölelerin azat edilmeyeceğinin garanti edilmesi bulunuyordu. Tushino kibar sınıfının bu hükümet kurma çabası başarısız oldu. Yine de kibar sınıfın Karışıklık Dönemi'nde kendi çıkarlarını korumakta ve kısmen de olsa zaten merkezi bir konumu işgal ettiği siyasi ve sosyal düzeni yeniden kurmakta başarılı olduğu öne sürüldü.

Belki de bu nedenle Karışıklık Dönemi'nin en önemli sonucu, daha önceden de belirttiğimiz gibi, devletin otoritesinin ve meşruluğunun artmasıydı. Örneğin tarih-

çi S. Soloviev bu dönemin Rusya'da aile ve klan kavramlarından önce devlet kavramının gelmesi zaferine yardımcı olduğunu öne sürer. En az bu kadar önemli ama uzun dönemli potansiyeli çok daha karmaşık olan şey ise Karışıklık Dönemi'nin yeni bir ulusal kimlik duygusu beslemiş olmasıdır, en azından bu olaylar sonraki yıllarda böyle hatırlanacak, mitleştirilecek ve kullanılacaktı. Slavcılar –on dokuzuncu yüzyıl Rus düşüncesini tartışırken ele alacağız– muhtemelen Karışıklık Dönemi'nin, en zor sınav ve sıkıntılara katlanan, bütün düşmanlarının üstesinden gelen, kendi inançlarını ve ülkelerini koruyan ve monarşiyi yeniden yerleştiren Rus halkının büyüklüğünü açığa çıkarma konusundaki olumlu etkileri konusunda en heyecanlı olan gruptu. Platonov dahil pek çok tarihçi yabancı müdahalesine, aristokrasinin tepkisine ve popüler anarşiye karşı savaşta ulusal duygunun büyümesine benzer şekilde işaret ederler. Platonov için bunun hükümdar ve tebaa tarafından özele karşı kamu hak ve görevlerinin yeniden tanınmasını beslemesi gibi yararlı bir etkisi de vardı. Elbette tarihçilerin hepsi bu kadar umutlu değildi. Liberal yazarların çoğu otokrat gücün ayakta kalmasını, devlet ve ulus gibi modern fikirleri güçlendirmesini, alternatif siyasi yollar oluşturmaktan çok imparatorluk genişlerken Rus olan olmayan bütün tebaanın çoğunluğunun sosyal ve siyasi itaatine katkı olarak gördüler. Bağlantılı bir bakış açısından ise Rus tarihçi Klyuçevski, Karışıklık Dönemi'nin sosyal ayaklanmalarının uzun dönemli önemine vurgu yaptı, ancak bu, Sovyet tarihçilerin daha sonra yapacağı gibi olumlu yönde değildi. Klyuçevski sıradan halkın sabırla acı çekmesi geleneğinin terk edilmesine, yıkım ve anlaşmazlık mirasının daha sonraki yılların büyük isyanlarına işaret ettiğine dikkat çekti ve ekledi: "Taklitçilerin kendilerine özgü rolleri ve önemleri, Rusların siyasi toyluklarını sergiliyordu."

17. Bölüm

MİHAİL, 1613–1645; ALEKSEY, 1645–1676 VE FYODOR, 1676–1682 DEVİRLERİ

"On yedinci yüzyıl ne kendinden önce ne de kendinden sonra gelen devirden ayrılamaz; geçmişin devamı ve sonucudur, tıpkı geleceğin hazırlığı olması gibi. Esasen, Petro'nun reformları için hızla zemin hazırlayan bir geçiş dönemidir."

PAUL MİLİUKOV

Nikolay Kostomarov'un kelimeleriyle, "Tarihte çok az örnek vardır ki yeni bir hükümdarın tahta çıktığı zamanki koşullar bir çocuk olan Mihail Fedoroviç'in seçildiği dönemdeki kadar üzücü olsun." Gerçekten de Mihail Romanov iktidarı devraldığında başkentiyle birlikte ülke harap olmuş ve şehirlerinden bazıları da yanmıştı. Hazine boştu ve devletin mali çöküşü tamamlanmış gibiydi. Astrahan'da yanında Marina Mniszech ve Küçük Suçlu ile Zarutski, Kazakları ve diğer memnuniyetsizleri bir araya getirerek Karışıklık Dönemi'nin karakteristiği olan taklitçiler ve sosyal isyan hikâyesini sürdürüyordu. Başıboş dolaşan çetelerin çoğu, ki bazılarının birkaç bin adamı bulunuyordu, ülkeyi yağmalamaya devam ediyordu. Dahası Moskovi Smolensk ve Novgorod'u ve Rusya'ya ait bazı toprakları ele geçiren ve Moskova tahtı için kendi adayları olan Prens Wladyslaw ve Prens Philip'i destekleyen Polonya ve İsveç'le savaş halindeydi.

Bu şartlar altında on altı yaşındaki çar, zemski sobor'dan dağılmamasını ama Moskova'da kalarak yönetimde kendisine yardım etmesini istedi. Zemski sobor içinde bulunanlar birkaç kez değişmelerine rağmen yeni dönemin büyük bir kısmında Rusya'nın yönetimine katıldılar. Platonov ve diğerleri Moskova toplumunun "istikrarlı" sınıflarıyla monarşi arasındaki bu ittifakın doğallığına işaret etmişlerdir. Mihail boyar duması ile de yakın çalıştı. Hatta bazı tarihçiler tahta çıkışıyla dumaya otokrasiyi sınırlama konusunda bazı sözler verdiğine inanırlar, bu hiçbir kanıtla desteklenmeyen ilgi çekici bir varsayımdır. Çok azı yetenek sahibi olan Çar'ın danışmanları, öncelikle Çar'ın anne tarafından akrabası olan Saltykov ailesinden üyeleri içeriyordu. Ancak 1619'da Mihail'in babası Metropolit Philaret Polonya'daki tutukluluğundan döndü ve patrik olarak atanarak devletin en önemli

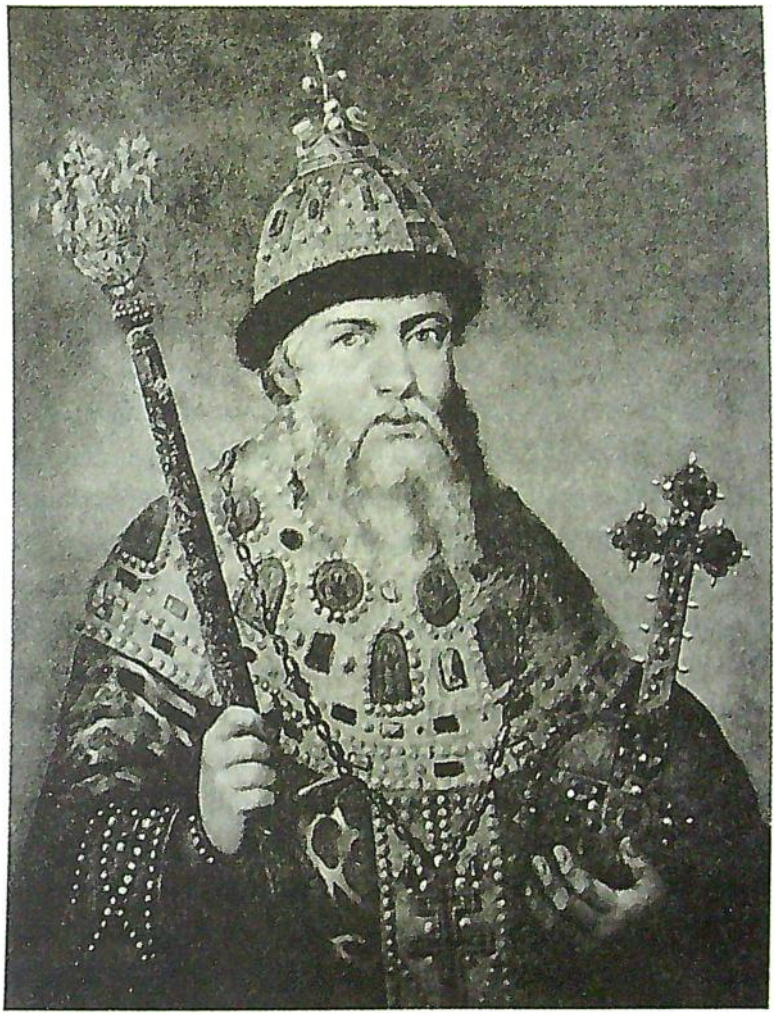
adamı haline geldi. Dini makamlarına ek olarak Philaret Büyük Hükümdar unvanını da aldı, bunun sonucu olarak ülkenin iki büyük hükümdarı vardı ve belgeler her ikisinin de adına hazırlanıyordu. Ancak Philaret'in gerçek gücü yetenek ve tecrübesinde, özellikle oldukça zayıf olan oğluna tahakküm etmesini sağlayan zorlayıcı karakterindeydi. Philaret 1633'te neredeyse seksen yaşındayken öldü.

1613 ve ardından gelen yıllarda en acil çözüm bekleyen sorunlar iç düzensizlik, yabancı istilası ve mali çöküştü. Birkaç yıl içinde hükümet yeni isyanlara rağmen düzensizlikle etkili bir şekilde baş edebildi. Yetkililer Kazaklara karşı bazı imtiyazlar verdiler, çeteciler ise İsveç'e karşı savaşmak üzere orduya katılmaları karşılığında affedildiler ve sonra kalan muhalifleri grup grup yok etmeye başladılar. Mihail'in ilk görevlerinden biri en tehlikeli düşmanlarını, Kazak lider Zarutski, Marina Mniszech ve birinci Düzmece Dmitri'den olma "doğumu nedeniyle istemsiz taklitçi" olarak tarif edilen üç yaşındaki oğlu Küçük Suçlu'nun üzerine yürütmekti. 1614'te hükümet birlikleri, vatandaşları çoktan Zarutski'nin zalim yönetimine isyan etmiş olan Astrahan'ı ele geçirdi ve kısa sürede hepsini yakaladı. Zarutski kazığa oturtuldu, Küçük Suçlu asıldı ve Mniszech de kısa zaman sonra hapiste öldü.

Her şey göz önüne alındığında Çar Mihail'in hükümetinin yabancı saldırılarını kontrol altına almak ve uluslararası ilişkileri bedel karşılığı olsa da istikrarlı bir hale getirmek konusunda başarılı olduğu iddia edilebilir. Avrupa'nın başka bir yerinde meşgul olan İsveç'in yeni kralı II. Gustavus ya da Gustavus Adolphus ile 1617'de Stolbovo'da barış yapıldı. Antlaşmaya göre İsveçliler Novgorod'u ve Kuzey Rusya'da komşusu olan bölgeleri geri verdiler, ama Finlandiya Körfezi'nde bir kuşağı ellerinde tuttular, böylece Rusları denizden biraz daha uzağa ittiler. Buna ek olarak İsveç 200.000 ruble aldı. Polonyalılar daha büyük hırslara sahiptiler, ancak Wladyslaw'ın Moskova'yı elde etmek için 1617-18'de düzenlediği sefer başarısız olunca bir anlaşmaya varıldı. On dört yıl sürecek 1618 Deulino Ateşkesi'yle Polonya Smolensk'i elinde tuttu ve Batı Rusya'dan başka kazanımlar da elde etti. Philaret dahil Rus tutukluların evlerine dönmelerini sağlayan, bu anlaşmanın koşullarıydı. Anlaşmanın 1632'de bozulması ile husumet geri geldi. Ancak 1634'te yine barış yapıldı: Polonya Rusya'nın batısındaki kazanımlarını korumanın yanı sıra 200.000 ruble de para aldı, Wladyslaw ise sonunda Moskova tahtına karşı olan talebini geri çekti.

Mihail'in saltanatı sırasında Moskova'nın güney sınırlarında önemli olaylar oldu. 1637'de Don Kazakları kendi başlarına Osmanlıların Azov Denizi kıyısında bulunan Azov Kalesi'ni ele geçirdiler. 1641'de büyük bir Osmanlı ordusu ve donanması geri geldi, dört ay süren destansı bir kuşatmanın ardından işgalcileri yerinden edemedi. Osmanlıları geri püskürten Kazaklar Azov'u Çar Mihail'e teklif ettiler. Kabul etmek Osmanlı'yla savaş demekti. Özellikle bir araya gelen 1642

zemski sobor'unda hizmet sınıfından gelen delegeler savaşı tercih ettiler, ama tüccarlar ve şehir halkı mali sıkıntının büyük çaplı bir askeri harekâtı imkânsız hale getirdiğini öne sürdüler. Çar bu ikinci kararı uygun buldu ve Kazaklar Azov'u terk etmek zorunda kaldı. Azov bölgesinde de tıpkı Finlandiya Körfezi'nde olduğu gibi bir sonraki Rus hareketi Büyük Petro zamanında olacaktı.

Çar Aleksey kraliyet kostümü içinde, Rus tahtının sevdiği meşruluk kaynaklarından bazılarını simgeleştiriyor: Bizans imparatorlarının omuz parçalarına eş olan barmy (omuz örtüsü), çarmıhtan tahta bir parça taşıdığına inanılan "Hayat Veren Haç"; sözde Bizans imparatoru tarafından eski Moskova hükümdarına verildiğine inanılan Monomakh Taçı; küre ve asa (hem Roma hem Bizans'a kadar izlenebilir) ve çift başlı kartal. (*Tsarstvuiushchi dom Romanovykh*)

Mali durumdaki istikrar sağlamanın hem yurtiçinde hem yurtdışında güvenliği kurmaktan daha zor olduğu kanıtlandı. Miliukov ve diğerleri, Moskovalı devletin yıkıcı mali durumunun aşırı genişlemesinin, ihtiyaç ve gereklerinin halkın ekonomik kapasitesini aşma eğiliminde olduğu gerçeğinin bir sonucu olduğuna işaret ederler. Karışıklık Dönemi daha fazla bir fakirleşme ve düzensizliğe neden oldu. Çar Mihail'in hükümeti para elde etmek için umutsuz bir çabayla çeşitli önlemler denedi: Borçların toplanması, yeni vergiler ve borçlar (arasında Stroganovlardan alınan sırasıyla 3000, 16.000 ve 40.000 ruble bulunmaktadır)... 1614'te şehirlerde ve kırsal kesimde olağanüstü bir vergi, "beşinci para" vergisi kondu. Uzmanlar bu yükümlülüğün kişinin mal varlığının beşte biri mi yoksa gelirinin beşte biri mi olduğu konusunda anlaşmazlık yaşarken konunun acımasız doğası çok açıktı. Başka iki olayda daha hükümet benzer bir şekilde "onuncu para" toplama işini gerçekleştirdi. Bütün olarak devletin faaliyetlerini sürdürmesi için yeterli miktar elde edildi, ama Mihail'in devrinin sonunda, tıpkı başında olduğu gibi mali durum umutsuzdu. Mali durum çarın ardıllarını da daha başka krizlerle rahatsız edecekti.

ALEKSEY VE FYODOR DEVİRLERİ

Mihail 1645'te kırk sekiz yaşında öldü ve on altı yaşında bir genç olan oğlu Aleksey çar olarak yerine geçti. Öfke patlamalarına ve genel delişmenliğine rağmen *Tishaishii*, *En Sessiz Olan* olarak adlandırılan Aleksey çağdaşlarının ve sonra gelen tarihçilerin çoğunun üzerinde olumlu bir etki bıraktı. Çarın karakteriyle ilgili parlak canlandırmasında Klyuçevski, Aleksey'i, "Son derece nazik bir adam, harikulade bir Rus ruhu," diyerek tarif etmiş ve hem Moskova kültürünün simgesi hem de Batı'ya yönelik yeni Rus ilgisinin öncülerinden biri olarak sunmuştur. Klyuçevski'nin ünlü analizinde belli bir ölçüye kadar abartı ve yapaylık olduğunu kabul etsek bile yine de geriye çekici, başkalarıyla ilişkilerinde dikkate değer derecede duyarlı ve düşünceli bir adam, despot olmayan mutlak bir hükümdar kalır. Aleksey geleneksel Moskova diniyle yetiştirildi ve hayatı boyunca sadık ve bir şekilde kiliseye gitmeye devam etti, oruçlarını tuttu ve ritüellerini sürdürdü. Aynı zamanda Batı'ya ve Batı kültürüne karşı bir ilgi geliştirdi; buna mimari ve tiyatro da dahildi ki bu Rusya için bir yenilikti. Çar yazmayı seviyordu, arkasında büyüleyici mektuplar bıraktı.

Aleksey'in 1645–76 arası süren uzun saltanatı tamamen sessiz de değildi. Eski krizler ve sorunlar sürdü, bunlara bazen yenileri eklendi. Özellikle biriyle, Moskova'da gerçekleşen iki önemli halk ayaklanmasıyla karşı karşıya kaldı. İşin kötüsü, çar zayıf bir hükümdardı ve özellikle saltanatının ilk yıllarında kendisini

çoğunlukla yüzüstü bırakan akraba ve diğer danışmanlara güveniyordu. Aleksey'in karısının kız kardeşiyle evlenen ve Batı'ya yönelik eğitmeni boyar Boris Morozov ve Aleksey'in kayınpederi Prens İlya Miloslavski yeni hükümdarın tahta çıkmasından sonra öne çıktılar. Morozov zekâ ve yetenekle hareket ediyordu, ama tuz vergisi ve şimdiye kadar yasak olan ve kilisenin itiraz ettiği tütün satışı ile hazineyi yeniden doldurma çabaları kent nüfusunun çoğunluğunu kızdırmıştı. Ayrıca koruduğu ve atadığı kişilerden bazıları halkı soydu. Bencillik, açgözlülük ve rüşvet Miloslavski ve etrafındakilerin davranışını karakterize ediyordu.

Mayıs ve Haziran 1648'de Moskova'nın sabrı taşan sakinleri büyük bir isyan çıkardılar. Esnaf ve tüccar tarafından başlatılan isyana kısa zamanda askerler *(streltsy)* ve bazı kibar sınıf üyeleri de katıldı. Şehir halkı Çar Aleksey'e şehrin zayıf yönetimi ve özellikle ağır vergi yükü nedeniyle bir dilekçe verdiler. Babacan geleneğin tersine Aleksey halkın dilekçesini reddetti ve bunun yerine tutuklama yapılmasını emretti. Kısa süre sonra büyük kalabalıklar sokağa düşmüş, idaredeki seçkinlerin evlerine ve mülklerine saldırmaya başlamıştı. Şehri yöneten yüksek mahkeme başkanı dahil resmi görevlilerden bazıları kalabalık tarafından gaddarca linç ya da idam edildi, ancak Morozov ve Miloslavski kurtulmayı başardılar. Kaynakları tartışmalı olan yangınlar Moskova'nın büyük kesimini yok etti. Moskova'daki isyanın ardından pek çok şehirde de ayaklanma çıktı. 1650'de Novgorod ve Pskov'da zengin tüccar ve şehir görevlilerine karşı çıkan yeni isyanlar başkentten gönderilen birliklerce bastırıldı.

Ancak özellikle hükümetin sürekli yeni savaşlara fon sağlamak için gerek duyulan parayı toplama çabalarına yanıt olarak hoşnutsuzluk ve isyan devam etti. Sadece vergiler artırılmakla kalmadı, hükümet gümüş madeni paranın bakırla ayarını düşürerek para birimini artırmaya da çalıştı. Bu reform diğer ülkelerdeki benzer reformlardan daha başarılı olamadı; kalpazanlık ve enflasyona neden olurken aynı zamanda 1662'deki büyük "bakır para ayaklanmasına" esin kaynağı oldu. Ama bu dönemin en büyük isyanı, başında Stepan (ya da Stenka) Razin'in olduğu, uzun süre hatırlanan ve Rus folklorunda romantikleştirilen 1670-71'de çıkan isyandı. Don Kazaklarından bir topluluğun reisi (atamanı) olan Razin ilk olarak Pers, Hazar Denizi ve Aşağı Volga boyunca bulunan diğer topraklara baskın düzenleyen gözü pek bir haydut olarak dikkati çekti. Don Nehri Kazakları arasındaki Moskova'ya yönelik hoşnutsuzluk kısmen Kazak topraklarına kaçan serflerin dönmesine yönelik hükümet baskıları ve bu gerçekleşmediği için uygulanan maddi yaptırımlar nedeniyle büyüyordu. 1670 ilkbaharında Razin Moskova'daki "hain boyarları" ortadan kaldırma fikriyle Kazakları Volga'dan yukarıya sürdü. Hareketi, geriye Karışıklık Dönemi'ne değil ileriye, daha sonraki Kazak ve köylü isyanlarına doğru işaret eden belirsiz ama oldukça tahrik edici ideolojiye sahip pek çok taraftar çekti.

Hedef "iyi çar" adına hükümdarın amaçlarına müdahale eden, gerçekten "hain" olan ve sıradan halka baskı yapan zengin ve güçlüler arasındaki "kötü" adamları (bir "sınıf" olarak değil farz edilen davranışlarına göre bireyler olarak) iktidardan indirmek ve böylece sıradan insana "özgürlük" vermekti. Bir İngiliz seyyahın Razin'in iddialarıyla ilgili verdiği tarife göre, "Özgürlük sözü verdi; bir de ülkenin zalimleri olduğunu söylediği boyar ya da soylu boyunduruğundan kurtarma sözü." Bütün anlatılar kelimenin tam anlamıyla düşmanlarını parçalara ayıran ve cesetlerine saygısızlık yapan isyancıların azılı gaddarlığı konusunda hemfikirdir, ancak bu hükümetin isyanları bastırırken uyguladığı gaddarlıktan farklı değildi. Yaygınlaşmış yangın ve yağmanın yanı sıra bu vahşi davranışlar, pek çok devrime özgü bir şekilde, toplumu ayrıcalık ve baskıdan temizleme, hem zenginliği hem de gücü yeniden dağıtmaya yönelik sembolik hareketler olarak da görüldü. Bu isyan sadece Kazakları değil aynı zamanda garnizon askerlerini, kadınları, köylüleri ve Volga bölgesinde yaşayan özellikle Çuvaş, Mordva, Mari ve Tatarlardan oluşan Rus ve Hıristiyan olmayan şehir halkını da kapsadı. Daha önce de ileri sürüldüğü gibi bütün bu asiler farklı şekillerde Moskovalı devletin büyümesine ve devletin geleneksel özgürlükleri aşındırmasına kızgınlık duyuyorlardı. En büyük haliyle asi ordusu 20.000 kişiye ulaştı. Asiler Astrahan'dan, Batılı şekilde eğitim görmüş birkaç garnizon dahil düzenli Moskova birliklerinin en sonunda bu uyumsuz gücü durdurduğu, Simbirsk'in varoşlarına kadar Volga şehirlerini ele geçirdiler. Razin ve bazı yandaşları Don'a kaçtı ama 1671'de sadık Kazak yetkililer tarafından ele geçirilerek Moskova'ya gönderildiler, Razin burada işkence gördü ve Kızıl Meydan'da dört parçaya bölünerek idam edildi. Birkaç ay sonra isyanın kalan son merkezi olan Astrahan da teslim oldu.

Hükümet, ayaklanmaları bastırmanın yanında halktaki hoşnutsuzluğu gidermek için idare ve hukuku ilerletecek adımlar attı. Bunlar arasında en büyük önemlisi, yeni yasanın yani 1649 *Ulozhenie*'sinin kabulü oldu. Sadece bu amaçla toplanmış 1648 *zemski sobor*'unca prensipte onaylanan ve sobor tarafında seçilen bir komisyon tarafından üretilen yeni yasa Moskova yasalarının 1550'den beri ilk kez sistemli bir şekle sokulmasını sağlıyordu. Öncüllerinden çok daha büyük bir ilerlemeye işaret etmesine rağmen sonunda serfliği bütünlüyordu ve 1835 yılına kadar yerine yenisi gelmedi.

Moskova'nın 1654'te Ukrayna üzerindeki yetki alanının genişlemesi daha büyük ve daha uzun süreli öneme sahip bir olayı temsil ediyordu. Hatırlayacağımız gibi o topraklar 1569'dan sonra Litvanya'nın değil daha çok Polonya'nın kontrolü altındaydı. Polonya ile birlik, Polonya'nın sosyal düzenine daha fazla baskı –kibar sınıfın kapsamlı ayrıcalıklarına ve kitlelerin hizmetine dayanarak– yani Katolikliğin Ortodoks olan Ukraynalı halk üzerindeki baskısı demek oluyordu. Dini konu

1569'dan sonra daha yoğunlaştı. Bu yıl Brest Birliği'nin ve Uniat Kilisesi'nin kuruluşuna işaret ediyordu. Bu kilise Roma'ya bağlıydı, ancak Doğu ritüelini, ayinlerinde Slavcayı ve diğer uygulama ile âdetlerini koruyordu. O dönemlerde sıradan bir kullanım olmasına rağmen "Uniat" terimi bugün Doğulu Katolikler, Bizans Ayini Katolikleri ya da Yunan Katolikleri gibi terimleri tercih eden pek çokları tarafından aşağılayıcı olarak görülüyor. Ortodoks topluluk birleşme konusunda son derece keskin bir şekilde ayrılmasına ve her iki tarafın da birbirini karşılıklı aforoz etmesine rağmen Polonya hükümeti, sanki birlik tamamen başarılıymış ve Uniate Kilisesi ülkenin doğusunda Ortodoksluğun yerini almış gibi hareket etmeyi tercih etti. Aslında Polonya devletinde Ortodoks piskopos birlik taraftarı olsa da Ortodoks halkın çoğunluğu değildi. Bu nedenle iki kilise Ukrayna'da yarışıyordu: Hükümet tarafından teşvik edilen ama başka desteğe sahip olmayan Uniat ile yetkililer tarafından karşı çıkılan ve bazen cezalandırılan ama çoğunluk tarafından desteklenen Ortodoks. Sıradan Ortodoks kardeşliği çerçevesinde küçük ve yok olmakta olan ama etkiye sahip toprak sahibi Ortodoks kodamanlar halkın kilisesine yardımcı oldu.

Kazaklar da kavgaya karıştı. On altıncı yüzyılın ortalarında, bütün Kazak "ordularının" en ünlüsü olan Dinyeper Kazakları karargâhları Sech'i –Ukrayna dilinde Sich– Dinyeper'de, çağlayanların ötesinde bir adaya kurdular. Bütün yönlere doğru, özellikle –Mykhailo Hrushevski ve diğer Ukraynalı tarihçiler tarafından detaylı bir şekilde tarif edildiği gibi– Kırım Tatarları ve Osmanlılara karşı oldukça gözü pek baskınlar düzenlediler. Kazaklar hem askeri hem demokratik olan farklı bir toplum geliştirdiler, çünkü makamlara seçimle geliniyordu ve en önemli kararlar bütün Kazakların bir araya geldiği genel bir toplantıda alınıyordu. Polonya hükümeti Kazakları kontrol etmede zorluklarla karşılaştı. Stephen Bathory ve halefleri onlara kayda değer bir imtiyaz verdi, ama aynı zamanda "ordu" için katı bir örgütlenme yerleştirdiler. Hem imtiyazların hem de yeni örgütlenmenin uygulandığı kayıtlı, yani resmen tanınmış Kazak kategorisini başlattılar. Diğer bütün Kazaklara basit birer köylü gibi davranılacaktı. Polonya politikası, üst katman Kazaklarla Polonya kibar sınıfı arasında ekonomik ve sosyal bağların gelişmesine yardımcı olma açısından biraz başarılı oldu. Ancak yerleşik Kazaklardan bazıları Ukrayna halkıyla etnik ve özellikle dini bağlarını korudu ve genel olarak Polonya hâkimiyetine karşı Ukrayna'yı destekledi. Ancak özellikle kumandanlar arasında çok kararsızlık vardı. Atamanlar ve 1625 genişlemesinden sonra 6000 kişiye çıkan kayıtlı Kazaklar, Polonya ile ilişkilerinden bazı avantajlar elde ettiler ve kendilerini sadakatleri bölünmüş bir halde buldular. Ancak köylüler ve tanınmamış Kazaklar, ki sayıları birkaç kat daha fazlaydı, Polonya hâkimiyetini sadece serflik ve Katoliklik olarak görüyorlardı.

1624'ten 1638'e kadar Ukrayna'yı bir dizi Kazak ve köylü isyanı sardı. Polonya ordusu ve hükümeti duruma ancak büyük bir gayret ve birkaç yenilginin ardından hâkim olabildi. Acımasız Polonya, kontrolü on yıldan uzun bir süre sürdürmeyi başaramadı. 1648'de Ukraynalılar becerikli Bogdan (ya da Bohdan) Khmelnitski liderliğinde yine ayaklandılar ve buna Ukrayna Özgürlük Savaşı denildi. Kırım Tatarlarının yardımıyla ulaşılan birkaç parlak başarı ve Polonya ile iki başarısız antlaşmadan sonra Ukraynalılar yüzlerini yine Moskova'ya döndü. Daha önce 1625, 1649 ve 1651'de Moskovalı hükümet Ukrayna'nın, eğer kabul edilseydi Polonya ile savaş anlamına gelecek taleplerine cevap verememişti. Ancak 1653 zemski sobor'u, Çar Aleksey'i, Ataman Bogdan Khmelnitski'yi ve ordusunu "bütün şehirleri ve topraklarıyla birlikte" egemen otoritesi altına almaya zorladı. Uzmanlar, Moskova'nın sonunda Khmelnitski'yi Polonya-Litvanya'ya karşı yürüttüğü savaşta destekleme istekliliğinin, Polonya'nın Kazaklara karşı yenilgilerinden sonra askeri olarak görece zayıflığı ve özellikle Litvanya'ya karşı kaybedilen ve savaş nedeniyle nispeten savunmasız olan Rus topraklarının geri kazanılma arzusu nedeniyle olduğunu belirtirler.

Ocak 1654'te Pereiaslav'da Ukraynalı Kazak orduları ve onların topraklarını Moskova ile birleştiren önemli ama tartışmalı bir antlaşma imzalandı. Anlaşma, başında Khmelnitski'nin olduğu temsilci bir *rada* ya da konsey ile Moskova çarının temsilcileri arasında imzalandı. Son metin günümüze geldi ve bilim insanları bazen yüksek sesle de olsa gerçekte ne konuda anlaşıldığı ve her iki tarafın da görünenin altında yatan niyet ve tahminlerini tartışmaya devam ettiler. Khmelnitski'nin Polonya-Litvanya Milletler Topluluğu'na katılmak ya da Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimine girmek dahil pek çok seçeneği düşündüğünü, hatta görüştüğünü biliyoruz. En vaat edici seçenek Moskova çarına sadık kalmak gibi görünüyordu. Pek çok tarihçi, Kazakların bu birleşmeyle Polonya ya da Osmanlı'dan kazanabileceklerinden çok daha fazlasını kazandıklarını, hatırı sayılır bir imtiyaz ve çeşitli haklar elde ettiklerini savunur. Tarihçi Serhi Plokhy bunu, "Kazaklığın müşterek ayrıcalıklarının onaylanması ve Kazak devlet olma durumunun uluslararası tanınması" olarak tarif etti. Diğer tarihçiler yeni düzenlemenin Moskova'nın otoritesinin koşulsuz kabulünü temsil ettiği konusunda ısrar etti. Moskova'nın anlaşmadan Aleksey'in yeni atamanlardan etmelerini istediği yeminin tam bir Kazak "teslimiyeti ve sadakati" anlamını çıkardığı görülüyor. Sonraki yıllarda Ukraynalılar, kendilerine verilen kayda değer imtiyazı Moskovalı çara bağlılık yemini ettikten sonra tamamen fesheden, serflik ve Ukrayna dil, edebiyat ve kültürünü geliştirmeyi tutuklanma nedeni olarak gören, baskıyla özgürlükleri kısıtlayan Rus hükümetinden şikâyet etmek için geçerli nedenlere sahip oldular. Aynı zamanda Ukraynalılar Moskova hükümetinde ve kültüründe de önemli bir rol oynadılar ve bu sadece Batı'ya daha

yakın olmaları nedeniyle değildi. Özellikle pek çok Ukraynalı kendilerini Rusya'da Batılılaşma reformlarının önde gelen destekçileri olarak ayrı tutarlar.

Yeni Kazak-Moskova ittifakına yanıt olarak Polonya-Litvanya, Rusya'ya savaş ilan etti. Bir noktada İsveç'in müdahalesini de içeren acımasız On Üç Yıl Savaşı, 1667 yılında Andrusova Antlaşması'yla sona erdi. Bu savaşın çok önemli bir etkisi, antlaşmaya da yansıdığı gibi, Moskova devletinin daha da genişlemesiydi. Dinyeper, Polonya-Litvanya ile Moskova arasındaki yeni sınır haline geldi. Ukrayna'nın sol kesimi Moskova'ya devredilirken sağ kesimi ise Polonya'da kaldı. Sağda kalan Kiev bir istisnaydı, çünkü iki yıl boyunca Moskova hâkimiyetinde kalacaktı. Aslında Kiev belirlenen dönemden daha uzun süre Moskova'nın hâkimiyetinde kaldı, tıpkı Smolensk gibi on üç buçuk yıl boyunca çara hibe edildi ve 1686 antlaşması şehirlerde kalıcı Rus hâkimiyetini güçlendirdi. Moskova devleti aynı zamanda İsveç'e karşı 1661 yılında biten sonuçsuz bir savaşta da mücadele etti ve Ukrayna'da elde ettiği varlığı korumak için Osmanlılara karşı 1681 yılına kadar mücadele etti. Ukrayna tarihinde Pereiaslav Birliği, Bogdan Khmelnitski'nin 1657'de ölümü ve Andrusovo Antlaşması'ndan sonraki dönem açık bir şekilde "iflas" olarak tarif edilir ve karışıklığı Rusya'nın Karışıklık Dönemi'ni aratmaz. Hem fiziksel hem de yönelim ve ittifak açısından bölünmüş olan Ukraynalılar öyle ya da böyle kendi çıkarları için Moskova'ya karşı Polonya'yı kullanan birkaç rakip liderin peşinden gittiler; hatta Ataman Petr Doroshenko Osmanlı'ya bile bağlılık yemini etti. Sürekli ve sık gerçekleşen kardeş kavgası halkın büyük kısmını yok edip ülkeyi yordu. Ama Moskova'nın sol kıyı Ukrayna üzerindeki nüfuzu devam etti ve 1654 düzenlemesinin önemi geçen zamanla birlikte arttı.

Aleksey'in saltanatının ikinci yarısındaki önemli olaylar arasında Patrik Nikon tarafından üstlenilen dini reform ve sonucunda Rus Ortodoks kilisesindeki büyük bölünme bulunuyordu. Nikon kesinlikle ilgiyi hak ediyor. Köylü kökenli olan Nikon'un zeki, son derece güçlü ve baskın bir karaktere sahip olması çarın ilgisini çekti, kendisini Novgorod metropoliti olarak seçtirdi ve 1652'de patrik oldu. Güçlü bir iradeye sahip olan rahip, daha genç ve yumuşak olan hükümdar üzerinde güçlü bir kişisel etki sağladı. Hatta Aleksey, Nikon'a Büyük Hükümdar unvanını da verdi; böylece Patrik Philaret'e oğlu Çar Mihail tarafından bağışlanan oldukça istisnai olan onuru tekrarlamış oldu. Yeni patrik Ortodoks dünyanın değil ama Katolik Batı'nın ortak bakış açısını ifade ederek kilisenin devletten üstün olduğunu iddia etti ve otoritesinin hükümdarının otoritesi üzerinde olduğunu göstermeye çalıştı. Papalıkla suçlanınca karakteristik olarak yanıt verdi: "Niye iyi olan şey için Papa'ya saygı duyulmasın?" Nikon gücünü ve konumunu çok zorladı. 1658'de Aleksey, sert yaradılışlı arkadaşı ve akıl hocasıyla tartıştı. Sonunda Doğulu patriklerin katıldığı 1666–67 kilise konseyi Nikon'u görevden aldı ve papazlıktan çıkardı. Eski Büyük Hükümdar, günlerini uzak bir manastırda sürgünde tamamladı.

Patrik Nikon'un önlemlerinden en kalıcı öneme sahip olanı kilise kitaplarının ve uygulamalarının reformuyla ilgiliydi ve Rus inananlar arasında kalıcı bir bölünmeyle sonuçlandı. Bu konunun tamamı, büyüleyici Eski İnanç konusu, Moskovalı Rusya'da dini tartışırken ele alınacaktır, ancak Nikon'u cezalandıran 1666–67 dini konseyin onun reformlarını desteklediğini belirtmek lazım. Çar Aleksey'in saltanatının son on yılı dini anlaşmazlık ve zulümle geçti.

Aleksey'in vârisi, ilk karısından olma oğlu Fyodor on dört yaşında çar oldu ve yirmisindeyken öldü. Hastalıklı ve sönük biriydi, ancak eğitimi, ilginçtir sadece Rusça ve kilise Slavcası değil aynı zamanda eğitimli bir teolog ve yazar olan Polotsklu Simeon tarafından öğretilen Latince ve Polonya dillerini de içeriyordu. Fyodor'un kısa saltanatı (1676–82) mestnichestvo'nun feshedilmesiyle bilinir. 1682 yılında bu oldukça hantal hizmet atama sisteminin kaldırılması, daha sonra Büyük Petro'nun devleti düzeltme ve yönetme işini kolaylaştırdı. Mestnichestvo kayıtları yakıldı.

18. Bölüm

MOSKOVALI RUSYA: EKONOMİ, TOPLUM, KURUMLAR

"Tahtı aldıktan sonra Çar ya da Büyük Prens bütün ülkeyi yönetir; bütün tebaası, soylular ve prensler ve elbette sıradan halk, şehirliler ve köylüler kendi hizmetkârlarına davranan bir efendi gibi davrandığı serfleri ve köleleridir. Eğer meşru ve gaddar düzen arasındaki temel ayrım akılda tutulursa, yani birincisinin tebaasının refahına, ikincisinin ise hükümdarın kişisel arzularına hizmet ettiği akılda tutulursa, o zaman Rus hükümeti gaddarlıkla yakından ilişkili olarak düşünülebilir."

ADAM OLEARIUS, 1647

"Moskova'nın başarılarının anahtarı ve Moskovalı prenslerin (ya da onların adına yönetmeyi seçenlerin) başarılarının sırrı bu prenslerin (gerçek sır burada) boyar klanların oligarşisinin odak noktası –ve rehinesi– haline geldikleri istikrarlı bir siyasi sistemin gelişmesidir. Çünkü Moskovalı prenslerin askeri güçlerinin can alıcı çekirdeğini sağlayan, geleneklerin bağladığı süvarilerin yakın bir şekilde örgütlenmiş geniş aileleri olan bu klanlardı, Rus köylerinin mevcut kaynaklarının harekete geçirilmesinden etkilenen ve faydalanan bu klanlardı. Moskovalı saraydaki siyaset oyunlarını kontrol eden ve esas oyuncuları olan bu süperklan da diyebilceğimiz klanlardı."

EDWARD KEENAN

"Otokrat devletin çatlaklarında toplum pek çok imtiyaz alanı geliştirdi ve halk hayatlarını çarist rejimin denetleyici gündeminden oldukça bağımsız olarak sürdürdü."

VALERİE KİVELSON

Moskovalı Rusların büyük çoğunluğu için tarım, ekonomik hayatlarının merkezindeydi. Çavdar, buğday, yulaf, arpa ve darı en temel ürünlerdi. Tarım teknolojisi yüzyıllardır nasılsa öyleydi. Alet edevat arasında ahşap ve demir sabanlar, tırmıklar, tırpanlar ve oraklar vardı. Öküz ve at, çekiş kuvvetini sağlıyordu ve gübre işlevi görüyordu. Hayvan yetiştiriciliği, sebzecilik ve özellikle batıda keten ve kenevir gibi daha özel ekinlerin yetiştirilmesi, avcılık ve balıkçılık, arıcılık köylülerin en önemli geçim kaynaklarıydı. Bu yıllar aynı zamanda tarım hayatında da büyük değişiklikleri beraberinde getirdi. Moskovalı devlet genişleyip köylülerin hareket

etmesi engellenirken bedava toprakların mevcudiyetine dayanan eski ormanlık araziyi yakarak tarla açma yöntemi, yerini sabit üç-tarla sistemine bıraktı. Buna, riski aileler arasında dağıtmak ve toprağı mevcut işgücü ile koordine etmek için köylülerin tarlaları ince uzun kuşaklara böldüğü kuşak çiftçiliği eşlik etti. Ülkenin çoğunluğunda kullanılan aletlerin ilkelliği, kötü toprak ve hava koşulları nedeniyle randıman düşüktü. Bütün bunlar on altıncı yüzyılın ikinci yarısında *oprichnina*'nın etkisi, ölümcül salgınlar, içsavaş ve kibar sınıfın köylüleri gittikçe artan şekilde sömürünün gelen ekonomik kriz nedeniyle daha da kötüleşti; pek çok köylünün sınır bölgelerine kaçması işgücü sıkıntısına ve böylece sömürmenin daha da kötüleşmesine yol açtı. On altıncı yüzyıl ekonomik bunalımı aynı zamanda ticaret, zanaat, imalat ve kent hayatını da etkiledi. Karışıklık Dönemi'nden sonra çoğunlukla, genişleyen Moskova devletinin talepleriyle canlanan etkileyici bir yeniden büyüme görüyoruz, ancak bütün araştırmalar Rus ekonomisinin o dönemin Batı Avrupa ekonomisinin çok daha gerisinde kaldığı konusunda hemfikir. Rusya diğer ülkelere hammadde satmaya devam etti ve dış ticareti İngiliz ve Hollandalılarla yeni kurulan ilişkiler nedeniyle arttı. Ancak Rusların bir ticaret filosu yoktu ve alışverişteki rolleri pasif kaldı. İç ticaret arttı; özellikle Karışıklık Dönemi'nden sonra, oldukça ilerici bir ticaret yasasının 1667'de yürürlüğe girmesinden de yararlandı. Metal madenciliği ve imalatı her şeyden önce ordunun ve hazinenin ihtiyaçlarını karşılamalıydı. Sanayi yatırımları ya devlete aitti ya da özel girişime; özel yatırımcılar arasında özellikle tuz çıkarma işi dahil çeşitli girişimleri olan Stroganov ailesi ile Aleksey'in döneminde büyük bir potas işi geliştiren Morozovlar vardı. Yabancı girişimciler ve uzmanlar Moskova madenciliğinin ve imalatının büyümesinde öncü rol oynadılar. Moskova'daki Batı etkisini tartışırken onlara geri döneceğiz. Yoğunlaştırılmış ve daha çeşitlenmiş ekonomik faaliyetin bir sonucu olarak bölgesel farklılıklar arttı. Örneğin Urallar'da, Tula şehrinde ve Moskova'da metal işçiliği gelişti; diğer yandan tuz girişimleri esasen kuzeydoğuya odaklandı.

SERFLİK–MOSKOVA TOPLUMU

Serflik Moskova'nın ekonomik ve sosyal sisteminin temeliydi. Serflik kibar sınıfı ve devletin bütün yapısını destekliyordu. Gördüğümüz gibi, köylü esaretinin Kiev günlerine dek uzanan uzun bir geçmişi vardı. Kölelik dahil daha önceki köylü bağımlılığının esasen sözleşmelerin bir sonucu olduğu görülüyor: Borç para, tohum ya da tarım aletleri karşılığı köylü toprak sahibine borcunu, kirasını (ya da *obrok*'u) ödemeye söz verir ve onun için çalışır, zorunlu hizmet (ya da *barshchina*) eder. Bir ile on yıl arası bir dönem için yapılmış olmasına rağmen anlaşmaların

devam etme gibi bir eğilimi vardır, çünkü köylüler nadiren yükümlülüklerini ödeyebilirler. Gerçekten de toprak sahibinin ekonomisine yıllık katkıları sadece alınan borcun faizini karşılardı. Buna karşın güvenilir işgücü kaynağı temin etme ihtiyacı, özellikle kibar hizmet sınıfında köylülerin izinlerine sınırlama taleplerini doğurdu. Kademeli bir şekilde köylünün efendisini sadece yılda bir kere, sonbahar sonlarında Aziz George gününde bırakması olası oldu, o da elbette borçlarının ödenmiş olması koşuluylaydı.

Bu gelişmeler Moskova devletinin yükselişinden önceydi ve serflik on yedinci yüzyıla kadar tamamlanmadı. Pomestie tarımın büyümesi, çar tarafından köylüleriyle birlikte toprakların kibar hizmet sınıfına hibe edilmesi, esaretin hızla yayılması demekti. Hükümet, özellikle köylülerin naklini sınırlama ve yok etme çabasıyla köylülerin kaçışlarını durdurarak kibar sınıfın çıkarlarına katkıda bulunmaya devam etti. Serfliği doğrudan kuran herhangi bir yasa olmamasına rağmen bazı yasal düzenlemeler bu sonuca katkıda bulundu. Hükümet özellikle yasak yılları ilan etti, yani köylülerin Aziz George gününde bile hareket edemeyeceği –ya da daha gerçekçi olmak gerekirse, yükümlülüklerini ödeyenler tarafından hareket ettirilemeyeceği– yılları ilan etti. Örneğin 1601 ve 1602 yıllarında, pek çok köylü kategorisi ile bağlantılı bu tür düzenlemeler olduğunu biliyoruz. Ayrıca kibar sınıfın tekrar eden ricalarına yanıt olarak hükümet, kaçak bir serfin efendisine artık geri döndürülemeyeceği dönemi uzatmaya girişti. Bu dönemin on altıncı yüzyılın sonunda beş yılken 1649 tarihli *Ulozhenie*'de sonsuz olduğunu görüyoruz. Dahası, 1607'de ve diğer yıllarda da devletin kaçak serfleri koruyanlar için ceza kanunu çıkarttığını biliyoruz. 1550'den 1580'e kadar yapılan ilk sayım ve daha sonra yapılanlar köylü ikametiyle ilgili kayıt sağlayarak ve serflerin çocuklarını ebeveyni gibi aynı kategoride listeleyerek serfliğin büyümesine yardımcı oldu.

Serfliğin özü 1649 tarihli *Ulozhenie* ile kutsanmıştı ve etkin bir şekilde yürütülebilirdi: Bir köylü efendisinin izni olmadan bir yere gidemezdi. Yeni yasa kaçaklar için zamanaşımını ortadan kaldırıyor ve kaçakları koruyanlara ağır cezalar yüklüyordu. Hükümet aynı zamanda kırsalda kaçakları araması için özel ekipler kurdu. Çok özel bazı istisnalar haricinde *Ulozhenie* özünde, "Bir kez serf olan her zaman serf olur" mantığıyla kibar sınıfı tamamen tatmin etti. Vladimirski-Budanov ve diğerleri 1649'dan sonra hükümetin serfleri sadece kibar sınıf malından çok, sorumlu tebaa olarak görmeye devam ettiği konusunu ikna edici bir şekilde iddia ettiler, bununla birlikte aslında serflerin pozisyonu efendilerininki karşısında hızla kötüleşmişti. Yükümlülükleri tanımlanmayan serfler mülklerinde artan şekilde hukuki yetki ve polis yetkisi kullanan toprak sahiplerinin insafına kalmışlardı. Yüzyılın sonu geldiğinde serflerin alınması, satılması ve miras bırakılması uygulaması gelişmişti, yani tam anlamıyla köle muamelesi görüyorlardı. Serfliğin Rusya'da herhan-

gi bir tür feodallikle değil merkezileşmiş monarşiyle eşzamanlı olarak ortaya çıktığına dikkat çekmek gerekiyor. Sonunda iki önemli unsur ortaya çıktı: Köylünün toprak sahibine olan eski ve büyümekte olan ekonomik bağımlılığı ile Moskovalı devletin kibar sınıfı destekleme faaliyeti.

Richard Hellie on yedinci yüzyılda Moskova'nın yüzde 85 kadarının serf olduğunu tahmin ediyor; buna özel toprak sahipleri yerine devlete ya da kiliseye hizmet borcu olan ve daha az kötü muamele gören az sayıdaki devlet köylüleri ve manastır köylüleri de dahil. Belki nüfusun yüzde 10 kadarı büyük hanelerde ve mülklerde önemli bir rol oynamaya devam eden kölelerdi. On altıncı yüzyılın sonları ve on yedinci yüzyılın başlarındaki huzursuzluk ve felaket döneminde kendilerini köle olarak satarak bu kategoriye daha fazla insan katıldı. Serfliğin büyümesi ve nihai zaferiyle birlikte kölelik ve serflik arasındaki ayrım gittikçe daha az göze çarptı. Devlet köylüleri kuzey ve kuzeydoğuda nüfusun çoğunluğunu oluşturuyordu.

Genişlemekte olan Rus devletinde toprakların kontrolü ve gelişmesinde şehirler kilit rol oynadılar. Şehir halkının ana sınıfı birkaç hiyerarşik gruba ayrılan tüccarlar ve zanaatkârlardı. 1649 *Ulozhenie*'si düzen ve özellikle vergilendirme için kent hayatını düzenliyordu; aslında hükümet, vergilerinin büyük çoğunluğunu şehirlerden topluyordu. Kentlerde kolektif vergi ödemeden sorumlu mahalli örgütlerden gelen ricalara yanıt olarak yasa, kilise ya da zengin tüccarlar tarafından kontrol edilen banliyölerin vergi muafiyetlerini ("beyaz") feshetti ve bütün kent gruplarını vergi mükelleflerinin "kara" şehrinde birleştirdi. Hükümet aynı zamanda vergi ödeyen topluluğa kent ticaretinde ve imalatında tekel bağışladı (ancak devlet dış ticaret ile şarap ve tütün gibi içerde satılan bazı malların ticaret tekelini elinde tuttu, ayrıca kürk ticaretinde de tek büyük çıkar sahibiydi). Bu yararların yanında *Ulozhenie* şehir halkının haklarını etkili bir şekilde elinden aldı: Şehrin izni olmadan vergi ödeyen topluluktan ayrılmaları yasaklanmıştı ve kaçak şehir halkının geri kazanımı için zamanaşımı feshedilmişti. Tüccarlar ve zanaatkârlar, köylüler gibi kapalı ve kalıtsal bir sınıf olmuşlardı, oğullar babalarının mesleğini yapıyordu; bu değişmezdi.

Toprak sahipleri Moskovalı Rusya'nın üst sınıfı olarak düşünülebilir. Bunlar son derece zengin ve etkili boyarlardan tutun hizmet yükümlülüklerini sık sık yerine getirmeyen meteliksiz çar hizmetkârlarına kadar çeşitlenirler. Yine de daha önce de belirtildiği gibi pomestie sisteminin büyümesi ve devlet hizmetlerinin bir örnek genişlemesi ve standartlaştırılmasıyla farklar önemini kaybetti ve toprak sahipleri kademeli bir şekilde oldukça homojen bir kibar hizmet sınıfı oldu.

Mestnichestvo, ya da onun öncesindekiler, kadim Rus prenslik ve boyar ailelerinin Moskovalı devletin hizmetine nasıl adapte olduklarını ve devlet ile olan karmaşık ilişkilerini sergiler. Mestnichestvo devlet ve askeri atama sistemidir, bütün boyar ailelerin 1475'te Moskova devletinin hizmetine kalıtımsal olarak kaydedilmesiyle

başlar. Kişinin pozisyonu ailesinin duruşuyla ve kendisinin o aile içindeki duruşuyla uyuşur ve mestnichestvo ölçeğine göre kendisinden aşağı olan kimse onun üstüne atanamaz. Hizmet geçmişine bağlı aile duruşu ve onur, tecrübe ya da yetenekten çok daha önemliydi. Boyarlar için kendilerinin ve ailelerinin "onuru" ve "haklı pozisyonu" son derece değerliydi. Hatta bazı boyarlar masada kendi rütbelerine uymayan bir yerde yemek yemektense yerde oturup yemeyi tercih ediyorlardı.

Yakın zamana kadar tarihçilerin çoğu birleşmiş bir şekilde mestnichestvo konusunda olumsuz düşünüyordu ve bu nedenle de 1682'de feshedilmesini daha fazla sadelik ve devlet hizmetinde birlik ve liyakati ödüllendirme olasılığı gerektiren mutlakçı bir devlet için mantıklı bir hareket olarak gördüler. Bu tarihçiler öncelik sırası tartışmalarını devletin modernleştirici otoritesini baltalar ve aristokrasinin uygun bir sosyal sınıf olarak birleşmesini engeller olarak tarif etme eğilimindedirler. Crummey ve Kollmann gibi tarihçiler tarafından son zamanlarda yapılan araştırmalar ve çoğunlukla A. Presniakov ve S. Veselovski gibi yirminci yüzyıl bilim insanları tarafından geliştirilen savlar mestnichestvo'nun elit bir sadakat temin eden, böylece düzenli bir hiyerarşik atama sistemi aracılığıyla olumlu siyasi uyum ve istikrar işlevini vurgular. Ayrıca araştırmalar devletin atamalar konusunda sistemi eleştirenlerin öne sürdüğünden daha esnek olduğunu ileri sürer. Hükümet bazı askeri seferlerin öncelik sırası kurallarından muaf olduğunu ilan etti ve çar mestnichestvo sistemi dışında pek çok atama da yaptı (bu pozisyonlara *bez mest* ya da "yersiz" adı verildi). Yine de bu önlemler önde gelen bir aristokrat aileye ait olmayan yetenekli bir erkeğin devlette ya da askeriyede önemli bir pozisyona sahip olmasını son derece zorlaştıran bir sistemin asli katılığını değiştirmedi. Böylece bu tutucu düzenleme ilerleme değil istikrar üretiyormuş gibi görülebilir. Mestnichestvo'nun feshedilme nedenleri üzerine tartışmalar benzer görüş açılarını yansıtır. Geleneksel açıklama benzerlik, etkililik ve sadakat prensiplerine dayalı, hem devlet hem de altındaki kibar sınıfın çıkarlarına hizmet eden, daha mantıklı bir sistem yararına gözden çıkarıldığı yönündedir. Diğerleri ise, gittikçe daha fazla rütbe ve askeri seferin "yersiz" ilan edilmesi, klanların ölümünün öncelik sıralaması hesaplarını daha zorlaştırması ve çok sayıda erkeğin devlet ve askeri hizmete ve böylece mestnichestvo'ya akmasıyla sistemin artık etkisiz olduğunu öne sürerler. Her halükarda seçkinlerin kendi ayrıcalıklarını, statülerini ve onurlarını korumak için yeni yollar bulduğu ileri sürülmüştür.

Görüleceği gibi sosyal gruplarla ilgili genelleştirmemiz esasen erkeklerle ilgilidir. On altıncı ve on yedinci yüzyıl köylü, zanaatkâr ya da tüccar ailelerdeki kadınlar konusunda görece daha az bilgi sahibiyiz. Dini öğretiler ve popüler kültür, Batı'daki diğer Ortaçağ toplumları gibi kadınların tehlikeli birer baştan çıkarıcı olduklarını, saf olmadıklarını ve ahlaki açıdan zayıf olduklarını ve bu nedenle erkeklerin

emrine tabi olmaları gerektiğini, fakat aynı zamanda kadınların anne olarak sosyal hayatta önemli birer rol oynadıklarını öğretir. Çağdaş alışılmış metinler kadınların son derece kısıtlanmış domestik rollerinden bahseder. Kutsal bir kadın olan Iuliana Osorina hakkında erken on yedinci yüzyıl hagiografik biyografide geçen kelimelerle ideal kadın "alçak gönüllü, sessiz ve itaatkârdır." Ama kadınların gerçek günlük yaşantıları bizim için çoğunlukla görünmezdir. Daha ortada olanı, yabancı ziyaretçileri büyülediği için aslında oldukça da ünlü olanı, seçkin kadınların gözlerden uzak olmasıdır. Moskova'daki seçkin kadınların erkeklerden ayrı bölümlerde yaşamaları ve kamu hayatının dışında olmaları gerekirdi. Evlilik esasen aileler arası ittifak kurmanın bir yoluydu, özellikle bir erkek ve klanı için daha büyük siyasi bir güç elde etmeyi sağlıyorsa. Bazı bilim insanları bunun, kilit aileleri birleştirerek, bilgi naklederek ve birbirleriyle evlilikle birleşmiş klanlar arasındaki çatışmaları yatıştırarak kadınlara belirli bir gizli güç verdiğini ileri sürmüştür. Bu bakışa göre gözlerden uzak olmak seçkin kadınlara bir tür statü ve güç verdi. Ayrıca Rusya'da kadınlar kendi mallarına sahip olabiliyorlardı ki bu, Avrupa'da çok nadirdi.

MOSKOVA SİYASİ KÜLTÜRÜ VE KURUMLAR

Moskova siyasetinin hâlâ güçlü olan geleneksel görünüşü, Rus devletinin etkili bir şekilde otokrat, mutlakçı ve babadan kalma (bütün devlet ve toplumun hükümdarın özel malı olduğu iddiası), hatta bir tür "oryantal despotizm" haline geldiğidir. Başka bir deyişle, çara hitap ederken Ruslar tarafında sıklıkla tekrarlanan formülde bütün Moskovalılar hatta en üsttekiler bile çarın "köleleriydiler" (*kholopy*). Bugün pek çok Moskovit uzmanı muhtemelen geriye, mutlakiyetçiliğin resmi ve ritüelleştirilmiş yüzü olarak gördükleri şeye bakacaklar. Güçlü boyar klanların siyasi manevralarını içeren karmaşık ama istikrarlı bir "güç politikası oyunu", sarayda olma kalıtsal hakkına sahip olan yakın bir aileler grubu, çar ve klan seçkinleri arasında kolektif danışmanlık süreci ve saray dışında yerel imtiyaz görecekler. Bu bakış açısından bakıldığında çarın "kölelerinin" el pençe divan durmaları kelimenin tam anlamıyla değil, bu politikaya üyelik ve katılma "hakkının" ritüelleştirilmiş bir tasdiki, çarın yüksek statüsüne saygı gösterirken hükümete yönelik gerçek iddialarda bulunma yolu olarak yorumlanmalı.

Otokrat ideolojisinin kendisi çarın gücünün farklı yorumlarına izin verir gibi görülebilir. Bir yandan, gördüğümüz gibi, ritüeller, semboller ve kamusal söylem güçlü bir şekilde hükümdarın mutlak ve kutsal gücüne vurgu yapar. Diğer yandan da aynı ritüel ve semboller, herkese, çarın gerçek bir Hıristiyan hükümdar olması, en iyi adamları ile istişare halinde hükmetmesi ve her zaman halkının iyiliği

için hareket etmesi gerektiğini hatırlatır. Başka bir deyişle, çarın meşruluğu hem ilahi seçime hem dini ve ahlaki yükümlülüklere dayanır. Çarın resmi otokrat gücünün karmaşıklığı on yedinci yüzyılın en önemli saray ritüellerinden biri olarak da görülebilir. Paskalyadan önceki pazar günü çar, üzerinde patriğin bulunduğu bir merkebin yanında yürür. Bu sembolik olarak İsa'nın Kudüs'e gelişini canlandırır. Bir yorum bunun çarın İsa ve kilise önündeki itaatini ve laik hükümetin dini hükümet karşısındaki ikincilliğini simgeleştirdiğidir. Diğer yandan –ya da belki aynı zamanda– Michael Flier'in öne sürdüğü gibi, çarın ritüel hareketini itaat değil, ama dünyevi siyasi alemde mutlak ve kutsal otoritesini açığa çıkarır olarak görebiliriz. Başka bir deyişle, alçakgönüllülüğü kutsal statüsünü sergileyen ve böylece otoritesini yükselten dindar bir eylemdi (*podvig*).

Moskova siyasetinin karmaşıklığı –ve olayların hem resmi görünüşünü hem de gerçek uygulamaları inceleme ihtiyacı– hükümetin esas kurumlarına döndüğümüzde görülebilir. Moskovalı çarlar belki on ile on beş milyondan oluşan bir tebaanın mutlak hükümdarları olduklarını gerçekten iddia edebilseler de yüksek otoritelerini tek başına uygulamazlar: Boyar duması ya da konseyi, sürekli refakatçisi olmak konusunda ısrarcıdır ve yeni bir önemli devlet kurumu ortaya çıkar, bu zemski sobor ya da ülke meclisidir. Terimlerin kendileri on sekizinci ya da on dokuzuncu yüzyıl icatları olsalar ve kurumlar fazlaca romantikleştirilmiş olsa da hem Moskovalı "otokrasinin" karmaşık yapısının bir parçası oldukları hem de Batılı kurumlara varsayımsal benzerlikleri için boyar duması ile zemski sobor'un varlığının ilgimizi hak ettiği açıktır.

Moskovalı çarların boyar duması elbette Moskovalı yüce prenslerin boyar dumasının devamıydı. Ancak yeni çağın şartlarında zamanla belirli değişiklikler geçirdi. Böylece hâlâ büyük boyarları içermesine rağmen üyeliğin artan oranı çar tarafından getirilen daha az aristokrat insanlar, tabiri caizse bürokratik unsurlardı. Duma üyeliği, Diakonov'un rakamlarından alıntılayacak olursak, Boris Godunov zamanında 30, Aleksey zamanında 59 ve Fyodor zamanında ise 167 idi. Çeşitli özel komitelerin oluşturulmasına rağmen sayının çokluğu çalışmaya müdahale ediyordu. Boyar duması sık sık, genellikle her gün toplanıyordu ve sürekli oturum halinde gibi düşünülebilirdi. Adeta her tür devlet işiyle ilgileniyordu. Fyodor ve diğerleri boyar dumasının esasen bir danışmanlık kurulu olduğunu ve otokrasiyi sınırlamadığını ikna edici bir şekilde sergiledi. Ama diğer yandan, hep var olan boyar duması aslında sadece bir hükümet dairesi ya da biriminden çok ülkenin en büyük otoritesinin ayrılmaz bir parçasını oluşturuyordu. Devlet kararlarıyla ilgili ünlü, "Hükümdar direktif verdi, boyarlar onayladı" Moskovalı formülü, insana İngilizlerin, "Kral Konseyde" deyimini anımsatıyor. Boyarlar da farklı Avrupa monarşilerindeki kraliyet konseylerine benzer. Çarın Moskova'da bulunmadığı zamanlarda ya da

Vasili Shuiski'nin azledilmesinden sonraki dönemde olduğu gibi hükümdarsızlık dönemlerinde yönetim otoritesini boyar duması üstlenirdi.

Zemski sobor'un doğası ve Moskovalı otokrasiyle ilişkisi boyar dumasınınkinden daha karmaşık sorunlar içerir. Yine unutulmamalıdır ki Moskova siyaset uygulaması modern siyaset teorisinin net ayrımlarına yönelik çok az kanıt gösterir ve âdetlere dayanır, yazılı anayasaya değil. Daha önce ara sıra gördüğümüz gibi zemski sobor esasen, bir şeyi tartışmak ve özellikle önemli bir konuda "bütün ülkeyle birlikte" karar vermek istediğinde çar tarafından çağrılan düzensiz toplantılardı. Bazı Batılı kurumlarla ve özellikle Genel Meclis* adlı meclisle ortak çok yönü vardı. Aslında ana özellikleri, pek çok bilim insanına göre tam olarak en az üç sınıfı içermesinden oluşuyordu: ruhban sınıf, boyarlar ve çarın kibar hizmet sınıfı. Bunlar genellikle şehir halkı ve en az bir kere, 1613'te, köylülerle tamamlanıyordu. Temsil sınıflar aracılığıyla oluyordu. Bazen, Batı'da olduğu gibi, örneğin sınıflar önce boyar dumasında ya da kilise konseyinde ayrı ayrı toplanıyor ve sonra görüşlerini tüm zemski sobor'a sunuyorlardı.

Novgorod seferinden önce III. İvan tarafından 1471'de toplanan meclis genellikle zemski sobor'un atası olarak listelenir. Tam kapsamlı ilk zemski sobor Korkunç İvan döneminde 1549, 1566, 1575 ve muhtemelen 1580'de oldu, çarın reform programı ile Livonya Savaşı gibi önemli konularla ilgilendi. Korkunç İvan'ın ölümün hemen ardından, 1584'te, yeni bir zemski sobor oğlu Fyodor'u çar olarak onayladı, muhtemelen Korkunç İvan'ın bir vasiyet bırakmadığı ve Moskovalı Rusya'da resmi bir veraset yasasının olmaması gerçeği nedeniyle önerilen bir adımdı. 1598'de zemski sobor tahtı Boris Godunov'a teklif etti. Daha önce de tartıştığımız ünlü 1613 zemski sobor'u, Mihail Romanov'u ve vârislerini Rusya'yı yönetmek üzere seçti. Bildiğimiz kadarıyla Çar Mihail zamanında zemski sobor faaliyeti zirvesine ulaştı. Saltanatın ilk on yılında neredeyse sürekli, daha sonra 1632-34'te, 1636–37 ve 1642'de Polonya savaşını sürdürmek için özel vergiler, Kırım ve Azov sorunu, Osmanlı ile ilişkiler gibi konularla uğraşmak üzere toplandılar. 1645'te zemski sobor Aleksey'in tahta geçişini onayladı, Aleksey döneminde bir zemski sobor 1649 *Ulozhenie*'si ile 1650'deki Pskov'daki huzursuzluk ve 1651-53'teki de Ukrayna sorunuyla ilgilendi. Pek çok tarihçi zemski sobor listesine mestnichestvo'nun feshedilmesi ve yeni bir hükümdarın tahta çıkışı ile bağlantılı 1681–82 toplantısını ya da toplantılarını da ekler. Bilinmeyen bir zemski sobor henüz olmadı. Ama yine de zemski sobor esasen Moskova Rusya'sına aitti ve faaliyetleri dönemin kronolojik sınırlarıyla örtüşüyordu. Büyük Petro'nun ıslah edilmiş imparatorluğunda yerleri yoktu.

* Genel Meclis: Fransa'da Fransız Devrimi'nden önceki dönemde görev yapmış bir parlamento.

Zemski sobor konusunda kilit anlaşmazlık konusu, yetkilerinin kapsamı ve Moskova'daki düzen içindeki kesin yerleriydi. Klyuçevski ve diğer bazı önde gelen uzmanlar zemski sobor'un çarın politikalarına yardımcı olup desteklediğini ama güçlerini sınırlamadığını göstermiştir. Hükümdarın otoritesini sınırlama sorunu bu toplantılarda hiçbir zaman ortaya atılmamıştı. Dahası, en azından on altıncı yüzyılda, üyeler seçilmiyor hükümet tarafından atanıyordu. Ancak Karışıklık Dönemi'nde merkezi hükümetin çöküşü ve hükümdarsızlık dönemiyle birlikte seçim prensibi oluştu. Ülkedeki en yüksek otorite olarak bir zemski sobor çıktı ve yeni çara bütün gücü devretmeye de son derece istekliydi. On altıncı yüzyıl gibi on yedinci yüzyılda da zemski sobor üyeliği tahta karşı hak ve ayrıcalıklar yerine hükümdara karşı yükümlülük ve hizmeti temsil etmeye devam etti. Olsa olsa katılanlar sıkıntılarını dile getirip düzeltilmesi ricasında bulunurlardı, hükümdar bütün karar verme ve eylemde bulunma gücünü elinde tutuyordu.

Durumun farklı bir görünüşü, Mihail Tikhomirov ve diğer Sovyet tarihçiler ile J. L. H. Keep gibi bazı Batılı bilim insanları tarafından vurgulandı. Zemski sobor'un en önemli konularla ve çoğunlukla kararlı bir şekilde ilgilendiğine işaret ettiler. Bunlar tahtın vârisi, savaş ve barış gibi önemli finansal önlemlerdi. Mihail'in saltanatının büyük bir kısmı boyunca zemski sobor'un onayı olmadan hiçbir yardımın salınmadığı ya da yardıma haraç kesilmediği ayrıca belirtilmelidir. Böylece kesenin ipleri, belki de devlet maliyesinin tüm kontrolü ellerindeydi. Pek çok buyruk şu karakteristik cümleyi içerirdi: "Hükümdar ve bütün ülkenin arzusuyla..." Yine çarın yetki alanının Ukrayna'ya kadar uzanması gibi çığır açıcı kararlar zemski sobor'un görüşüne bağlıydı. Bunun yanında özellikle on yedinci yüzyılda Karışıklık Dönemi'nden sonra devam eden seçim prensibi ve birkaç zemski sobor bileşiminde olduklarını iddia eden bu meclisler sadece çarın plastik mührü gibi hareket etti. Örneğin, 1649 *Ulozhenie*'sinin zemski sobor'un hükümet üzerinde zorladığı karar ve inisiyatifi temsil ettiği öne sürüldü. Bu sav, on yedinci yüzyılın ikinci yarısında çarlar ve danışmanları hükümdarın pozisyonuna yönelik olası tehditleri nedeniyle zemski sobor gittikçe daha seyrek toplamaya başladıklarını öne sürer. Rusya'da çarcı mutlakiyetin zemski sobor'a karşı onaması, Avrupaka'daki –mesela Fransa'da Genel Meclis'in 1614 ve 1789 yılları arasında toplanamaması ve İngiltere'de Stuartçılarla Parlamento'nun on yedinci yüzyıl boyunca büyük bir çekişme halinde olması gibi– gelişmelere paralel olarak benzerlik göstermektedir. Ama zemski sobor Batılı denklerine yakından ya da uzaktan benzese de –eleştirmenler bize Avrupalı kurumların tersine zemski sobor'un kanunla hatta âdetle bile tanımlanmadığını hatırlatırlar– devam eden gelişiminin önlendiğini biliyoruz. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde devlet "ülkenin" bu tür temsilcilerini danışmanlık için bile olsa toplama gereğini görmedi.

Moskovalı devletin genişlemesi beraberinde merkezileşme ve standartlaşmayı getirdi. Hukuk, toplumun merkezi düzenlenmesi ve kaynakların hareketi için on yedinci yüzyıl güdüsünün merkezindeydi, ancak devletin tutkuları çoğunlukla gerçek kapasitesini aşıyordu. Pek çok alan ve grup, çarın kanunlarının dışında kaldı. Örneğin sahiplerin serfleri üzerinde neredeyse mutlak gücü vardı (gerçekte kanun bunu onaylıyordu); kilise, kuralların pek çoğundan muaftı ve imparatorluk genişlerken pek çok yerel özelliğin kalmasına izin verildi. Yine de apanaj dönemine ait sayısız yasal özellik ve yerel uygulama çoğunlukla yok olmuştu ve merkezi kontrol, 1497 ve 1550 kanun hükümleri (*sudebniki*) ve sonraki düzenlemeler ve özellikle çok önemli olan 1649 kanunnamesi, *Ulozhenie* sonucu arttı. Bu devasa çalışma 965 maddesiyle "en alttakinden en üsttekine bütün Moskova devleti halkının" yasası olarak ilan edildi. Ayrıca basılan ve geniş anlamda yaygınlaştırılan ilk yasaydı ve bu yeni mevzuatların da sonu değildi. Bir açıklamaya göre, yüzyılın ikinci yarısında 1500'den fazla buyruk yayınlandı. Yasanın hedefi toplumu düzenlemekti. Gördüğümüz gibi köylüler ve şehirliler hareket etme haklarını kaybetti; halk sınırlı sosyal rütbelere bağlıydı. Sosyal hiyerarşi kanunla sabitlenmişti; böylece birinin onuruna hakaret etmek kurbanın sosyal statüsüne göre cezalandırılıyordu. Cezalar daha sertleşti, cadılık ve büyücülük gibi alışılmışın dışındaki dini uygulamalar güçlü bir şekilde bastırıldı ve çarın otorite sembollerine saldırı bile suç olarak kovuşturulmaya başlandı.

Devletin sınırları ve çıkarları genişledikçe bürokrasi de genişledi. Merkezi idare farklı daire ve büroların oldukça gelişigüzel bir şekilde büyümesiyle gelişti. On yedinci yüzyıl geldiğinde kançılarya ya da *prikazy* –tekili *prikaz*– adı verilen birimlerin sayısı çoktan elliyi bulmuştu ve oralarda çalışan memurlar eğitimli ve becerikliymiş gibi çoğalmaya da devam ediyordu. Prikaz'ın otoritesi, sözgelimi büyükelçilik prikaz'ı örneğinde, dış politika gibi belirli tür işleri; köleler ya da streltsy gibi belirli halk kategorilerini ya da Sibirya, eski Kazan ve Astrahan Hanlıkları gibi belirli bölgeleri kapsıyordu. Zamanla örtüşme ve karmaşa arttı, ama bazı bilim insanları bu beceriksiz Moskova düzenlemesinde, karşılıklı denetim ve kontrol sağlama niyetini görüyorlar.

Yerel hükümet Moskova siyasi sisteminin en zayıf kısmını oluşturuyordu. Devlet sınırları genişledikçe elbette sorun da büyüdü. Bir hükümdar olarak Moskova yeni topraklar elde ettikçe oraları yönetmesi için temsilcilerini, *namestniki* ve *volosteli*'yi gönderdi. *Kormleniia*, yani besleme olarak bilinen bu atamalar kamusal hareketler olduğu kadar kişisel ödüller olarak da düşünülüyordu. Memurlar fiilen tam güçlerini uyguluyor ve aynı zamanda halkın üzerinden kendilerini zenginleştiriyorlardı. Hem âdet hem yasa "besleme" ilişkisini düzenlese ve halkın idarecilerine sağlaması gereken nakit, mal ve hizmet miktarını sınırlasa da, adlandırıldığı

haliyle "yozlaşmanın siyasi ekonomisi" (doğrudan rüşvet de bir özelliğiydi) devam etti. Bunun nedeni yerel toplumların "beslemeyi" sadece idarecileri kendi karşılıklı yükümlülük sistemleri içine çekmek için yararlı bir yol olarak görmeleri de değildi.

Gördüğümüz gibi yerel idare on altıncı yüzyılda güçlü bir şekilde gelişti. Suçla savaşmak için çoktan işlevsel hale gelen, yerel olarak seçilen adli memurlara ve polis memurlarına (*gubnye* denen memurlara) ek olarak o yılın kararnameleri, yerel *zemski* kurumlarının finans, idare ve hukukla da ilgilenmelerini sağlamıştır. Nüfusun hazineye belli bir miktar ödemeyi garantilediği yerlerde yerel olarak seçilen şehir idarecilerinin yerini –*gorodovye prikazchiki*– yani merkezden atanan memurlar alır ve bu memurun olduğu yerlerde dahi nüfus, onun faaliyetlerini yakından incelemek için denetçi seçebilir ve gerek görüldüğünde suçlayabilir. Ne yazık ki on altıncı yüzyıl Moskova'sında yerel özyönetim kurumlarının kayda değer şekilde gelişmesine ve geniş çaplı yeterliliğini göstermesine rağmen bu kurumlar uzun süre ayakta kalmamıştır. Karışıklık Dönemi'nden sonra özyönetimin yerini kapsamlı askeri ve sivil güçlere sahip yüksek Moskova mevkilerine atanmış valilerin, yani *voevody*'lerin merkezi sistemi aldı. *Voevody* yönetimi aynı zamanda kabul edilmiş yasaları izleyerek ve düzenli hesaplama ve raporlama prosedürleri uygulayarak gittikçe daha modern bir bürokrasi haline geldi. Ayrıca taşra kibar sınıfı üzerine yapılan araştırmalar büyüyen bir yerel ittifak ve topluluk duygusu olduğunu göstermiş, ama bu hiçbir şekilde merkezi devlet otoritesini zorlamamıştır, çünkü çoğunlukla kendi maddi çıkarlarını destekleyen kibar sınıfı içerir. Yerelde özyönetimin ölümü, daha sonra reform yapan yöneticilere bela olan bu zayıflık, Moskovalı devletin devam eden merkezileşmesini ve eski Rusya'daki sosyal bağımsızlığın, inisiyatifin ve eğitimin zayıf gelişimini hatırlatır bize.

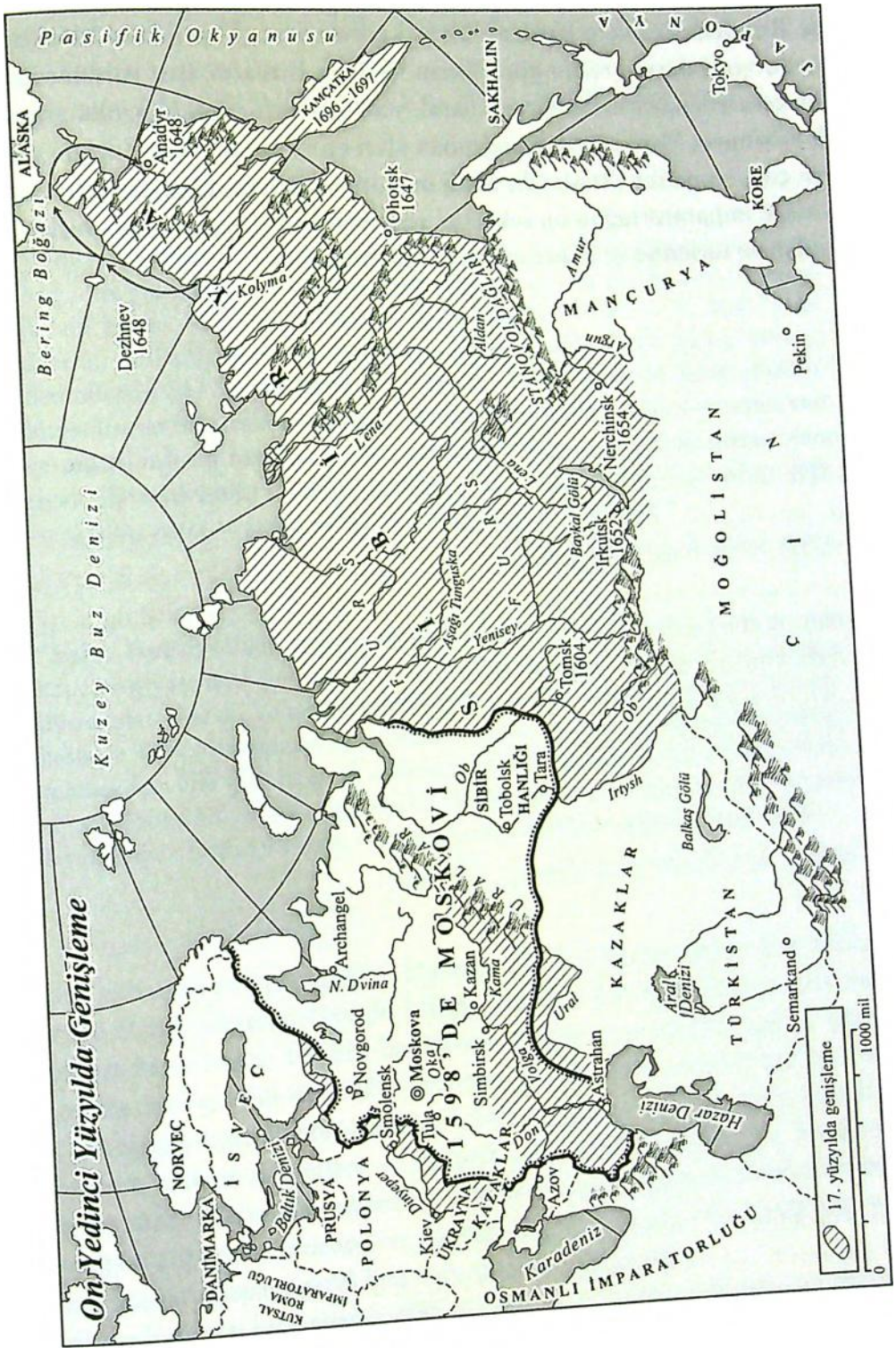
İMPARATORLUĞUN ORTAYA ÇIKIŞI

Moskova devletinin on yedinci yüzyıldaki genişlemesi Eski Moskovalı prensliğin batı, kuzey, güney ve doğudaki topraklarını ve halklarını çarın egemenliği altına soktu. Pek çok tarihçi uzun zamandır batıya doğru genişlemenin, özellikle Ukrayna'nın büyük bir kısmını Rusya'nın hâkimiyeti altında getiren 1652 antlaşmasının kadim Rus topraklarıyla yeniden birleşme olduğunu öne sürerken, çoğunluğu doğu ve güneydoğuya genişlemenin "sömürgeci" bir niteliğe sahip olduğu konusunda hemfikirdirler. Güney steplerine doğru ilerleme Kazan ve Astrahan Hanlıklarının fethinden sonra da devam etti. Sadece 1610 ile 1640 arasında, Rus askeri hattının ve kolonicilerin steplerin içine doğru, Kırım Tatarları ve diğer göçebelerle sürekli çatışma koşulları altında 300 mil kadar ilerlediği tahmin edilmekte-

dir. Ama en çarpıcı genişleme daha az yerleşik olan doğu yönünde gerçekleşti, aynı yıllar içerisinde Ruslar Ob Nehri'nden Pasifik'e doğru 3000 mil ilerledi, Sibirya'yı keşfetti ve fethetti, ancak gerçek yerleşim biraz daha yavaş gerçekleşti. Güçlü siyasi toplulukların olmayışı ve yerel seçkinlerin kolaylıkla asimile edilebiliyor oluşları sayesinde Ruslar fazla bir direnişle karşılaşmadılar. Yine de Rusların genişlemesinin batı ve kuzeyde güçlü İsveç ve Polonya-Litvanya devletleri, güneyde ise Safevi ve Osmanlı İmparatorlukları tarafından sınırlandırılması gibi Çinliler de Kuzey Asya'nın dışında Rus genişlemesine karşı durdular. Rus koloniciler Amur bölgesindeki Çin İmparatorluğu'nun sınırlarına ulaştığında Çinliler Rusların kalelerini yıkıp bu sınırdan geriye doğru ilerlemeye zorlayan birlikler gönderdi.

Kürk; samur, as, kunduz ve diğer kürk hayvanlarının bolca olduğu Sibirya'nın esas çekim nedeniydi. Kürk Moskova'nın finansı ve dış ticareti için son derece önemli bir malzemeydi. Rus hâkimiyeti Sibirya'nın seyrek yerli nüfusu üzerinde artarken yeni hükümdarlarına *iasak*, yani kürk vergisi ödemek zorundaydılar. Ayrıca merkezi otoriteler, Sibirya'daki idareciler aracılığıyla kürklerin özel olarak edinimini sınırlamak için büyük çaba harcadılar. Genel olarak Avrupa'nın batıya doğru ilerleyerek Afrika ve Amerika'yı keşfetmesi ile karşılaştırılan Sibirya'nın sınırlara dahil edilmesi, Moskovalı devlet için de oldukça kârlı bir girişimdi. Sibirya aynı zamanda kişinin kaçabileceği bir toprak olarak da önem kazandı. Pek az kibar sınıfı ile kaçakların gidebileceği sonsuz alan olan Sibirya serflikten kurtuldu. Yerlilerin asimilasyonu –ırklar arası evlenme olağandı– ve Avrupa Rusya'sından göçlerle birlikte Sibirya toplumu geliştikçe Urallar'ın ötesindekinden daha özgür ve daha demokratik bir sosyal sistemi ve çoğunlukla Amerikan sınır bölgesi ile ilişkilendirilen belirli bir sağlamlık ve bağımsızlık niteliği temsil etmeye başladı. Bu bilgiler ışığında Sibirya, Rus kültüründe belirli bir statü elde etti.

Rusya'nın Rus ve Ortodoks olmayan pek çok tebaasını nasıl yönettiği sorusu çok tartışılmıştır. Bilim insanları yakın dönemde bu tarihi, özellikle güney ve doğu kesimini yakından incelediler. Ancak sonraki yüzyılların daha saldırgan imparatorluk politikalarını on yedinci yüzyıl uygulamalarından ayırmak önemlidir. Fark, hem sınırlı kapasiteye hem de Rus olmayanları yönetmekteki yaklaşımla göze çarpar. Sibirya'daki Moskova devleti politikası, kiliseninkiyle birlikte, yerel farklılıkların hoş görülmesi, yerel seçkinlerin asimilasyonu ve kademeli entegrasyonunun bir bileşimine yönelmişti. Fethin erken safhalarında Moskova ödül, ödemeler ve geleneksel güçlerinin ve ayrıcalıklarının korunması gibi yeminlerle yerli seçkinleri kazanmaya büyük ağırlık vermişti. Yerliler vaftiz olmaya zorlanmamışlardı, ama eğer Ortodoks olurlarsa, ki bu memnuniyetle karşılanırdı, Rus olarak muamele göreceklerdi. Bu, diğer pek çok şeyin yanı sıra onları iasak ödemekten muaf tutan bir koşuldu ve bu nedenle bu durumun arzu edilebilirliği konusunda devletin ikinci kere düşünmesine

On Yedinci Yüzyılda Genişleme
Pasifik Okyanusu
Kuzey Buz Denizi
Bering Boğazı
ALASKA
KAMÇATKA 1696 – 1697
Anadyr 1648
Dezhnev 1648
Kolyma
Ohotsk 1647
SAKHALIN
Tokyo
KORE
Amur
MANÇURYA
Ussuri
Pekin
Aldan DAĞLARI
STANOVOI DAĞLARI
Lena
Nerchinsk 1654
Baykal Gölü
Irkutsk 1652
Yenisey
Tomsk 1604
Ob
Irtysh
Balkaş Gölü
MOĞOLISTAN
ÇİN
SİBİR HANLIĞI
Tobolsk
Tara
MOSKOVİ DEVLETİ 1598
Moskova
Okal
Tula
Smolensk
Novgorod
Archangel
N. Dvina
Kazan
Kama
Simbirsk
Volga
Ural
Astrahan
Don
KAZAKLAR
Aral Denizi
Semarkand
TÜRKİSTAN
Hazar Denizi
Azov
Karadeniz
Dinyepr
Kiev
UKRAYNA
KAZAKLAR
POLONYA
PRUSYA
Baltık Denizi
İSVEÇ
NORVEÇ
DANİMARKA
KUTSAL ROMA İMPARATORLUĞU
OSMANLI İMPARATORLUĞU
17. yüzyılda genişleme
0
1000 mil

neden olabilirdi. Hükümet aynı zamanda, Lantzeff ve diğerlerinin tarif ettiğine göre, yerel ihtiyaç ve sorunları belirlemeye, yerel ekonomiyi geliştirmeye ve hem yerlilere hem de Rus yerleşimcilere babacan bir ilgi göstermeye çalıştı. Ama Moskova çok uzaktaydı, yerel durum resmi görevlilerin ve diğer Rusların aşırı istismarını ve zalimliğini cesaretlendiriyordu. Genel olarak yerleşim arttı, yerel seçkinler aracılığıyla dolaylı hâkimiyet Moskova'dan doğrudan idari otoriteye yol açtı. Yine de yeni toprakların çoğu yönetim altındaydı, Moskova özendirme ve diğer zorlayıcı olmayan politikaları, imparatorluğun on sekizinci yüzyılda modernizasyonuyla birlikte gelecek müdahale türlerine ve kontrole tercih ediyordu.

19. Bölüm

MOSKOVALI RUSYA: DİN VE KÜLTÜR

"İmparator, imparatorluk tahtında oturur, altın ve gümüş sütunlar üzerinde, 3–4 adım yüksekliğinde, başında imparatorluk tacı, sağ elinde asası ve solunda arz küresi. Ve gördüğüm kadarıyla hareketsiz oturdu, ta ki bütün efendilerim, kralların rütbelerini sayıp majestelerine selamlarını verene kadar... Ben odadan çıkacakken 20 ve 30 arası yüce prens ve devlet vekili gördüm. İmparatorun sol tarafında oturan, her birinin üzerinde altından yapılma, inci ve değerli taşlarla bezeli uzun robaları ve kafalarında metrelerce samur veya siyah tilki kürkünden yapılma başlıkları. Kapıdan dışarı çıkarken onlara doğru eğildim ve onlar ayağa kalktı ve bana başlıklarını çıkardı."

SİMON DİGBY'DEN SİR JOHN COKE'A

"Sizler, Hıristiyanlığın öğretmenleri! Roma uzun süre önce yıkıldı ve yere kapanmış yatıyor, Polonyalılar da onun gibi yıkıntılar içinde, Hıristiyanlığın düşmanları olarak. Ve siz Ortodoksluğun arasında melezler yetişiyor hiç şüphesiz ve Türk Muhammed'in şiddetiyle iktidarsızlaştınız ve bundan böyle öğrenmek için bize gelmesi gerek sizlersiniz. Tanrı'nın lütfuyla aramızda otokrasi var; dönek Nikon'un zamanına kadar Rusya'mızda dindar prensler ve çarların altında Ortodoks inancı saf ve lekelenmemişti ve kilisede fesat yoktu."

AVVAKUM (J. HARRİSON İLE H. MİRRLEES'İN ÇEVİRİSİ)

Moskova yabancılara garip gelirdi. İngiltere'den II. Charles tarafından Aleksisey'e gönderilen elçilik sekreteri Guy de Miege gibi Batı'dan gelen ziyaretçiler ve daha pek çokları Moskova'yı büyülü bir dünya olarak tarif ederler: garip, görkemli, renkli, daha önce gördükleri hiçbir şeye benzemeyen ve tamamen barbar. Yabancı temsilciler zengin kostümlere, özellikle kürklere, çarpıcı gri sakallara, özenli saray seremonisine, müsrif ziyafetlere ve dehşetli içki içmeye dikkat etti. Moskova'nın ziyaretçiler tarafından hızla keşfedilen önemli temel karakteristiklerinden bazıları çarın olağanüstü gücü, otoritesi ve en önemsiz konularda bile karar için yüksek mercilere başvurulmasını gerektiren aşırı merkezileşmeydi.

Moskova'nın ayrı bir yabancı dünya olarak görülmesi az da olsa bir gerçek içeriyordu. Moskovalı Rusya örneğin Kievan Rus ile karşılaştırıldığında görece izole

yaşıyordu. Dahası din ve ritüelizme dayalı farklı bir kültür geliştirmişti ve dışarıdan gelebilecek her türlü etkiye karşı bir üstünlük ve şüphe niteliği kazanmıştı. Ama durum abartılmamalıdır. Gerçekte Moskovalı kültürün ana unsurları –din, dil, hukuk ve diğerleri– dış dünya ile bağlantı görevi görüyordu. Zaman olarak da Moskova sadece kendi kendine yeten bir kültür değil, geleneğin yenilikle yarıştığı ve yerli kültürün yabancı etkilerle etkileştiği geçişken bir kültürü temsil ediyordu ve ne de olsa –masal ülkesi ve bazen de Batılı seyyahların karabasanı– ülkelerini ve kültürlerini modern Avrupa'nın en büyük devletlerinden birine dönüştüren, Büyük Petro'nun liderliğinde Moskovalıların kendileriydi.

DİN VE KİLİSE: AYRIŞMA

Din Moskovalı Rusya'da hayatın her alanına yayıldı. Dini inanç, kimlik ve ritüel Rusya'nın büyük dünya ile ilgisi hakkındaki tartışmalarda, sanat ve edebiyatta kısacası sosyal yaşantının her gününde, devletin büyümesi ve sağlamlaşması üzerine güçlü bir rol oynadı. Din hem dar kafalı, bencil gurura hem de reform ihtiyacının tanınmasına katkıda bulundu. Daha önceden de bahsedildiği gibi Moskovalı devletin genişlemesi ve güçlenmesi Moskova'da kilisenin evriminde bir paralellik buldu. 1547, 1549, 1551 ve 1554 kilise konseyleri dini örgütlenmeyi ve uygulamaları ilerletip suistimalleri yok etmeye çabaladı. 1547'de yirmi iki Rus, 1549'da ise on yedi kişi daha aziz ilan edildi. Sonuçtaki birleşmiş ulusal azizler panteonu siyasi birleşmenin dini dengini temsil ediyordu. 1551 tarihli Yüz Fasıl (Stoglav) konseyi, adından da belli olacağı gibi kilise hayatındaki pek çok konu üzerinde çalıştı. 1554 konseyi kökenleri ya Protestanlıkta ya da eldeci olmayanların öğretilerinde olan bazı Rus kâfirleri ve sapkınları mahkûm etti. Hiçbirinin halk desteği elde etmediklerine dikkat edilmeli.

Konstantinopolis'teki patriklik dahil pek çok Ortodoks kilisesinin Müslüman Türklerin egemenliği altına girdiği bir dönemde Rus kilisesinin yükselen itibarı Moskova'nın güven ve gururunu artırdı. Kutsal Rus topraklarına, Kutsal Rusya'ya atıflar on altıncı yüzyılın ikinci yarısına kadar gider. Bildiğimiz gibi 1589'da Moskovi, Konstantinopolis'e yapılan kayda değer bir siyasi baskı sonucu kendi patriğini elde etti. Yine daha önce gördüğümüz gibi bu pozisyonun sonraki bazı görevlileri, örneğin Hermogen'in Karışıklık Dönemi'nde ve Philaret'in oğlu Mihail'in saltanatı döneminde oynadığı gibi önemli tarihi roller üstleneceklerdi. On yedinci yüzyıl kilisesi gücünü ve kültürel etkisini geliştirmek için çok çalıştı. Resmi olarak devlet ve kilise bir otorite "senfonisinde" birleşmişti, ancak bu yıllarda çarın mı yoksa

patriğin mi daha önemli olduğuna dair oldukça yoğun manevralar gerçekleşti, bu nedenle Philaret daha önce sadece çarlar tarafından üstlenilen Büyük Hükümdar (Veliki Gosudar) unvanını üstlendi. Kilise aynı zamanda Rus topraklarında Katoliklik ile Protestanlık arasındaki yarışı da sınırlandırmaya çalıştı. Moskova batıya doğru genişledikçe ve yabancı uzmanlar Rusya'ya artan sayılarda geldikçe büyüyen bir tehditti bu. Kilise, inancı ve ritüeli yaymak ve standart bir hale getirmek için dini kitaplar basmaya başladı ve uzaklardaki manastır ve mıntıka papazlarını daha iyi kontrol etmeye çabaladı. Daha az bilgili olan ve Hıristiyan inancı ve uygulamalarını geleneksel halk inancı ve uygulamalarıyla karıştırmaya devam eden din adamı olmayanlardan bahsetmeye gerek bile yok. Hükümetin kiliselerin mal varlığını gemlemek ve özellikle kibar sınıfın haklarına tecavüz etmesini engellemek için tekrar eden çabalarına rağmen manastırların muazzam bir toprak zenginliğiyle diğer mal varlığının keyfini çıkardığı eklenmeli.

On yedinci yüzyıldaki büyük bölünme ya da ayrışma –Rusça'da *raskol*– görünüşte kudretli ve tek parça görünen Moskova kilisesinde ciddi zayıflıklar olduğunu açığa çıkardı. Kilise liderliğindeki Rus dini yaşantısında bir reform ihtiyacı olduğuna dair artan farkındalık, ayrışmanın kilit tarihi bağlamıydı. Kilise liderleri bazen bölge papazlarının ricalarına yanıt olarak inancın saflığında gerçekleşen sapmalara dikkat ediyorlardı. Bunlara, pek çok kilisede bir eğilim haline gelen ayinleri kısaltmak için liturjinin çeşitli kısımlarını aynı anda söylemek (gerçekten de çok uzun bir hale gelmişti, özellikle Ortodoks ayin sırasında ayakta durulması gerektiği göz önüne alındığında), Hıristiyanlık öncesi festivallerin dinsel olmayan kutlamalarına devam etmek, pagan halk ozanlarının (*skomorokhi*) devam eden popülerliği, ruhban sınıf arasında bile günlük yaşantının ahlaka aykırılığı, Rus metin ve uygulamalara giren Yunan orijinallerle uyumsuzluk ve sapma örnek olarak verilebilir. Ancak reformların aktif destekçisi olan Aleksey döneminden önce çok az şey yapıldı. Bu yıllar liturjinin kutlanmasını ilerletmek ve mıntıka hayatına daha yüksek ahlaki ve ruhsal bir ton getirmek isteyen Rus Ortodoks kilisesinde dini ve ahlaki canlanma yıllarıydı. Bazı tarihçiler bunu Protestan Batı'nın çağdaş reform hareketleriyle, özellikle Katolik Reformu ile karşılaştırdı. Kilit figürler tarihte Takva Bağnazları olarak bilinen bir grup rahipten oluşuyordu. Aralarında çarın günah çıkarttığı papaz Stefan Vonifatiev, ünlü başrahip Avvakum, ya da Habakkuk ve pek çok etkili rahip bulunuyordu. Daha iyi vaaz, liturjinin uygun şekilde kutlanması ve İsa'nın ahlaki öğretilerinin günlük yaşantıya dahil edilmesini destekliyordu. Çar Aleksey bu politikaların çoğunu yasalaştırdı, bunların arasında skomorokhi'nin yasaklanması ve ayinin tamamının yapılması gerekliliği de vardı. Reform çoğunlukla din mesleğinden olmayanlarla yerel rahiplerin muhalefetine, bazen de şiddetli muha-

lefetine neden oldu. Avvakum, otobiyografisinde, dövüldüğünü ve taşra şehirlerinden kendilerine yönelik ahlaktan dem vuran suçlamaları nedeniyle öfkelenen rahiplerin köylüler ve ev kadınları tarafından kovulduğunu anlatır.

Reform hareketi, Takva Bağnazları'na yakın olan Nikon 1652'de patrik ilan edildikten sonra kaçınılmaz bir dönemeci aştı. İradesi güçlü bir idareci, çarın sırdaşı ve reformcuların müttefiki olan Nikon, hem kilisenin Rusya'nın ruhsal refahını geliştirmek konusunda devletten daha üstün olduğuna yönelik ısrarcılığı (Nikon da kendisini "Büyük Hükümdar" olarak adlandırdı) hem de kilisede reform konusundaki amirane teşviki nedeniyle tartışmalara yol açtı. Dini hayatta daha büyük dindarlığı ve saflığı teşvik etti; kutsal günlerde votka içilmesinin yasaklanması bunun bir örneğidir. Ancak Ortodoks ibadetini Doğu Ortodoksluğun geri kalanıyla uygun hale getirme çabaları üzerine sorunlar oluştu. 1653 ve 1654'te Yunan uzmanlarla yoğun görüşmelerin ve eski metinlerin incelenmesinin ardından Nikon ayin kitaplarının (*sluzhebniki*) ve diğer metinlerin yeni ve düzeltilmiş haliyle basılmalarını emretti. Ayrıca, Rusya'nın iki parmakla yapılan (işaret parmağı ve orta parmakla) haç çıkarma hareketinin yerini Yunanlıların üç parmakla haç çıkarma işaretinin (baş parmağın uzanan işaret ve orta parmakla birleşmesi) alması, İsa'nın yazılımının Isys'dan Iisus'a değiştirilmesi, bazı dualardan sonra Ruslar tarafından iki kez tekrarlanan "Hallelujah" teriminin üç kez tekrarlanması, bazı geçit törenlerinde derin reveransların sayısının ve yönünün değiştirilmesi, İznik Amentüsü'ndeki birkaç kelimenin değiştirilmesi, komünyon ekmeğindeki haçın değiştirilmesi gibi ritüel ve liturjide oldukça zorlayıcı düzeltmeler yapılmasını emretti. Ritüel ve geleneğin merkezi olduğu bir din için bunlar önemsiz değişiklikler değildi.

Ayrışma aslında bu reformlarla ve arkalarındaki devlet gücüyle ciddi bir şekilde başladı. Reformcuların pek çoğu Nikon'a sırt çevirdi. Kibrinden, bu reformları zorlamasındaki inatçılığından ve Rus geleneklerini terk etmesinden şikâyet ettiler. Buna karşın her zamanki saldırgan davranışıyla Nikon eski müttefiklerini aforoz etti, hapse attı ve sürgüne gönderdi. Direnmeye devam edenleri daha acımasız cezalar bekliyordu. Muhalefeti yenmek için patrik, reformlarını destekleyecek olası en üst otoritenin peşinden gitti: Rus kilise konseyleri tıpkı Konstantinopolis patriği tarafından toplanan bir konsey gibi değişikliklerini onayladı. Ancak 1658'de Nikon çar ile bağlantıyı kopardı. Buna karşın patriğin buyurgan tutumu, artan etkisi ve zenginliği Aleksey'i tahammülsüz bir hale getirdi. Anlaşmazlığın bir kısmı, Nikon'un kilisenin laik devletten üstün olduğu ısrarcılığı odaklıydı. Örneğin kiliseyi güneşle laik hükümeti ise ay ile karşılaştırması onu bir otokrata sevdirmeyecek bir şeydi. Diğer Doğu kiliselerinden temsilcileri içeren 1666 ve 1667'deki önemli kilise konseyleri hem reformların hem de Nikon'un yeri sorununu çözdü.

Nikon görevden alındı ve devletin kilise üzerindeki üstünlüğü sağlamlaştırıldı, ama reformlar tamamen onaylandı. Muhaliflere boyun eğme emri verildi ya da hem kiliseye hem de devlete meydan okuyacaklardı.

Patrik Nikon. Ruhban sınıfa talimat verirken resmedilmiş.
1665 tarihli bir tablo. (*Ukrainskaia portretnaia zhivopis' XVII-XVIII yy.*)

Dogmatik ya da doktrine bağlı farklılıklar olmamasına rağmen rahip olan ve olmayan oldukça fazla sayıda kişi bunu reddetti. Eski İnananlar ya da Eski Ayinciler –*starovery* ya da *staroobriadtsy*– değişiklikleri ve bu yüzden de yerleşik kiliseyi reddettiler. Onlar için ritüellerin kendileri kutsalın bir dışavurumuydu ve Ortodoks topluluğun geri kalanıyla daha büyük bir benzerlik adına olsa bile değiştirilemezdi.

Georg Michels ve diğer bilim insanları ayrışmanın sadece reformların değil aynı zamanda sıradan Rus halkı ile kiliseleri arasındaki derin yabancılaşmayı içeren daha büyük bir krizin sonucu olduğunu öne sürdüler. Eski İnananlara uygulanan zulüm şiddetli ve acımasızdı.

Çarpıcı otobiyografisi Eski İnanç'ın en büyük belgesini ve insan inancının en büyük belgelerinden birini temsil eden Avvakum, 1682 yılında kazığa bağlanarak öldürüldü. Uzak kuzeydeki Solovetski Manastırı 1668'den 1676'ya kadar süren bir kuşatmanın ardından ele geçirilebildi. Bu yıllarda Rus toplumunda büyümekte olan kıyamet görüşleri, özellikle kilise reformunda dünyanın sonunu ve Nikon'da ise Deccal gören kadim Eski İnananlar arasında çok güçlü hale geldi. Hükümet güçleri Eski İnanan manastır ve köylerine saldırdığında muhalifler boyun eğmektense bazen kendilerini yakarak intihar ediyorlardı. 1672 ile 1691 arasında bilinen otuz yedi komünal yangında 20.000'den fazla muhalifin kendini canlı canlı yaktığı tahmin ediliyor.

Eski İnanç varlığını sürdürdü. On sekizinci yüzyılda becerikli liderler, Andrei ve Semen Denisov kardeşler tarafından yeniden örgütlenerek 1917 devrimine kadar ve sonrasında da milyonlarca Rus'un bağlılığını talep etti ve bugün hâlâ mevcut. Kabul edilmiş temelleri ve bağımsız bir teolojisi olmayan Eski İnanç tekrar tekrar bölündü, ama hiçbir zaman yok olmadı. Esas ayrım *popovtsy* ve *bespopovtsy*, rahipleri olanlar ve olmayanlar arasındaydı. Eski İnananlar kısa süre sonra kendilerini rahipsiz, bu nedenle de liturjisiz ve ayinlerin çoğundan mahrum buldular. Papazlığa yücelmek için piskopos gerekiyordu, ama hiçbir piskopos Eski İnanç'a katılmıyordu. Bazı muhalifler, popovtsy, yeni rahipler elde etmek için ellerinden gelen her yolu denediler; örneğin onları yerleşik kiliseden ayrılmaları için ayartmaya çalıştılar. Diğer yandan rahipsiz olanlar durumlarının mantığını kabul ederek dini hayatlarını farklı çizgilerde düzenlediler. Pek çok Rus mezhebi bu rahipsiz Eski İnananlar'dan çıkar. Ama bütün bunlar bizi Rusya tarihinin Moskova döneminin ötesine götürür.

Raskol Rusya'da Ortodoks kilise, tarihinin tek önemli ayrışmasını oluşturur. Önemli bir bağlamda bu Reform'un tersidir: Batı'da Hıristiyanlar değişim istediklerinden kendi dini otoriteleri aleyhine döndüler, Rusya'da inananlar geleneksel dini kullanımdaki en ufak bir değişimi bile kabul etmeyi reddettiklerinden isyan ettiler. Pek çok bilim insanı raskol'u açıklamaya çalıştı. Bu nedenle Afanasi Shchapov ve diğerleri Eski İnananlar'ın sosyal kompozisyonuna ve isyanlarının sosyal ve ekonomik nedenlerine vurgu yaptılar. Muhalifler esasen çoğunlukla köklü, köylü ve tüccarlardan geliyorlardı ve öyle olmaya da devam ettiler. Bu nedenle eylemleri kibar sınıf hâkimiyetine ve baskıcı Moskova sistemine bir protesto olarak yorumla-

nabilir. Nikon altında, rahiplerin atanmasına neden olan artan dini merkezileşmeye –eskiden kuzey mıntıkaları tarafından seçiliyorlardı– ve bölge otonomluğunun ve demokrasinin kaybına daha çabuk tepki verdiler. Demokrat olmanın yanı sıra –bu, bazı tarihçilerin iddiasıdır– Eski İnananlar Rus halkının girişimci ve iş zekâsını da ifade ettiler. Zaman içerisinde ticarette kendilerine dikkat çekici bir sicil oluşurdular. Batı'nın Kalvincileri ile aralarında bazı paralellikler çizildi. Diğer yandan ise reform güdüsü, bilinen nedenlere ek olarak, daha eğitimli Ukraynalı ruhban sınıfın etkilerine ve Moskova kilisesi ile devletinin, Ukraynalıları ve Belarusları dahil etmek için uyarlama arzusuna yoruldu. Aleksey'in Ukraynalı, Belarus ve Yunan bilim insanlarına, bütün ekümenik Ortodokslukta Rus liderliği teşebbüsünün bir parçası olarak ve belki de S. Zenkovski'ye göre, Balkanlar'a ve İstanbul'a doğru olası bir genişleme hazırlığı olarak kilisenin entelektüel liderlerine önemli roller verdiği öne sürüldü.

Raskol'un bir açıklaması olarak daha önemlisi, Moskova kültürünün esas şekilcilik, ritüelcilik ve gelenekçilik üzerindeki vurgusuydu. Din de şekil ve gelenek gücünün, meşruluğunun bir parçasıydı ve ödün verilemezdi. Dinsel seremoni ve ritüel, inananlar için büyük bir birleştirici bağ, geçmişe bir bağlantı ve günlük hayatın temelinin bir parçası işlevi görüyordu. Bu ve Moskova kilisesinin ve uygulamalarının üstünlüğüyle bağlantılı inanç, isyanı açıklamak konusunda başarılı oldu. Reformcular da benzer bir şekilcilik sergilediler. Konstantinopolis patriği gibi yüksek otoritelerin tavsiyelerine rağmen Nikon ve yandaşları yerel uygulamaların ya da önemsiz çeşitlemelerin kalmasına izin vermeyi reddetti, bu nedenle onlar da bilgiyi ruh ile karıştırdı. Bu yüzden raskol Moskova kültürünün halk üzerindeki hâkimiyetine bir övgü olarak düşünülebilir. Diğerleri ise bu kültürün sonunu işaret ettiğini düşündüler.

Miliukov ve diğerleri bölünme nedeniyle Rus kilisesinin en sadık ve an aktif üyelerini ve aslında canlılığını kaybettiğini öne sürdü. Cesaretli olanlar Eski İnanç'a katıldı; korkak ve ilgisizler yerleşikte kaldı. Bu bakıştaki abartılı içeriğe izin versek ve en cahil ve fanatik olanların çoğunluğunun muhaliflere katıldığını belirtsek dahi kayıp yine büyüktür. Büyük Petro'nun kiliseye küstahça davranmasını kolaylaştırdığı ise kesindir.

MOSKOVALI DÜŞÜNCE VE EDEBİYAT

Gerçek inanç konusuna ek olarak uygun hükümet biçimi konusu da bazı Moskovalıları meşgul ediyordu. Bu otokrasinin doğası ve yeni rolü tartışması III. İvan

ve III. Vasili dönemlerinde net bir şekilde gözlemlenen entelektüel eğilimi devam ettirdi. On altıncı yüzyılın ortalarında yazan İvan Peresvetov gibi yazarlar çarın yeni gücünü ve otoritesini desteklerken Karışıklık Dönemi olayları uygun hükümet temasına çeşitlemeler sağladı. Methiyeler çoğunlukla hükümdarı İsa'ya benzetti: alçakgönüllü, dindar ve erdemli ama aynı zamanda kutsal bir güç bahşedilmiş... Siyaset üzerine en ünlü tartışma Korkunç İvan ile Prens Andrei Kurbski arasında, 1564 ve 1579 yılları arasında çarın yazdığı iki, kaçak soylunun ise yazdığı beş mektupta yer aldı. Ancak Edward Keenan bu yazışmanın on yedinci yüzyılın başlarında uydurulduğunu öne sürer. Korkunç İvan büyük bir gayretle eylemlerini kutsallık ve otokrasi gereği temelinde savundu. Gücü "Tanrı'nın iradesinden ve atalarımızın inayetinden", gerçek kiliseyi düşmanlarına karşı savunma görevinden, bencil ve kavgacı boyarları kontrol edebilecek güçlü bir hükümdara yönelik kanıtlanmış tarihi gereklilikten geliyordu. Tiran bile olsa bir Hıristiyan ve inançlı bir tebaa olarak Kurbski'nin tek alternatifinin sabırla acı çekmek olduğunu ilan ediyordu. Diğer yandan Prens, "cüzzamlı vicdanı", "safsatacı" savları ve günahkâr gururu nedeniyle İvan'a acımasızca saldırdı. Ancak onun görüşleri de siyasi bir inanç sistemini temsil ediyordu: Hükümdarı başdanışmanlarından hiçbir şeyin ayıramadığı ve aristokratların IV. İvan'ın bahşettiğinden daha fazla özgürlük ve itibar kazandığı eski düzene geri dönüş niteliğindeydi.

İç işlerinde olduğu gibi dış ilişkilerde de Korkunç İvan ve diğer çarlar otokrasinin görkemini sağlamlaştırdılar ve tam bir saygı talep ettiler. Tahta başkaları tarafından çıkarıldıkları için Polonyalı kralları küçük gördüler; bu nedenle kalıtsal ya da köklü hükümdarlar olarak kabul edilemezlerdi. İsveçli hükümdarların niye danışmanlarına dostlarıymış gibi davrandıklarını sordular. Ya da Korkunç İvan'ın İngiltere Kraliçesi Elizabeth'e 1570'de yazdığı sıklıkla bahsedilen sert mektuptan alıntılayacak olursak: "Sizin devletinizde hükümdar olduğunuzu ve hükmettiğinizi ve hükümdarlık onurunuzu ve ülkenizin çıkarlarını koruduğunuzu düşündük. Ama sizin topraklarınızda halkın sizin yanınızda hükmettiği ve sadece halkın değil ticaret yapan köylülerin de hükmettiği ortaya çıktı."

Moskova'nın edebi hayatı çağdaş Batı'nın zenginliği hatta Moskova'nın mimarisi ve diğer sanatlarla karşılaştırıldığında zayıftır, ancak Batı ile karşılaştırma Rus kültürünü yorumlamanın tek yolu olmamalıdır. Elbette "kitap kültürü" ölçüsü ile Moskova, Batı'nın çok gerisindedir. Resim Rusya'ya ancak 1560'lardan, Gutenberg'den bir yüzyıl sonra gelmiştir ve çok daha az kitap ve çok daha az din dışı çalışma üretilmiştir. Ama basılı kitap eksikliği kültür hatta kültür değişikliğinin tek ölçüsü değildir. Eski biçimler çoğunlukla yeni hayat buluyor ve yeni içerik barındırıyorlardı. Azizlerin hayatları, mucize masalları, kahramanlık byliny'leri ve

Kazan'ın ele geçirilmesi, Sibirya'nın fethi ya da Stenka Razin isyanı dahil tarihi olayları anlatan halk şarkıları ve hikâyeleri ile en yaygın edebiyat popüler biçimini sürdürdü. Hacılar ve dilenciler kutsal sayılan tapınaklarda dini şiirler yazdılar ve bütün yasaklara rağmen skomorokhi insanları eğlendirmeye devam etti. Popüler Hıristiyanlığın yakın dönem tarihçileri, iyi ve kötü her tür uhrevi ruh ile dolu bir dünya görüntüsü ve bu dünyada sıkıntıyla nasıl başa çıkılacağına dair dualar, sihirli sözler, tılsımlar ve mucizevi ikonlarla dolu zengin bir fikir ve uygulama grubu üreten Hıristiyan öğretiyle folklor ve sihrin karmaşık bir karışımını tarif etmişlerdir. Bu canlı popüler kültürün köylerle ya da yoksul kesimle sınırlı olmadığına dikkat çekmek gerekir.

Domostroi ya da "ev yöneticisi", Moskovalı Rusya'nın en dikkate değer işlerinden birini oluşturmaktadır. Sylvester'e atfedilen ve orijinal hali 1556 yılı olarak tarihlenen *Domostroi*, altmış üç bölüm boyunca bir Moskovalı aile reisine ve ailenin üyelerine evlerini nasıl uygun bir şekilde yürüteceklerini ve hayatlarını nasıl yaşayacaklarını öğretmeye çalışmaktadır. *Domostroi* öğretileri Moskovalı toplumun ritüelliğini, dindarlığını, ciddiyetini, ataerkil doğasını yansıtır. Muhtemelen en fazla alıntılanan direktif aşağıdakidir:

> Oğlunu küçüklüğünde cezalandır ki sana sakin bir yaşlılık, ruhuna huzur versin. Çocuğu dövmeyi zayıflatma, çünkü onu sopayla dövmenle ölmez, ama daha sağlıklı olur: Bedenini döverken ruhunu ölümden kurtarırsın. Eğer oğlunu seviyorsan onu sık sık cezalandır, bundan daha sonra mutlu olabilirsin.

Domostroi bazıları tarafından bir tür kapsamlı Moskovalı yapıt olarak düşünülür; diğer olaylar, özellikle on yedinci yüzyıldakiler yeni bir yöne işaret eder. Özellikle belirtilmesi gerekenler, Moskova'da resmi belgelerin yazılması, konuşulan deyimlere dayanan idare dilinin gelişmesi ve kitabi Slavca-Rusça yerine popüler dilin edebiyata girmesi gibi edebi dildeki yeniliklerdi. Avvakum'un erken 1670 tarihli otobiyografisi, ki Rus edebiyatında bir kilometre taşıdır, gerçekçi konuşulan deyimlerle yazılmıştı. Dini yazılar on yedinci yüzyılda gelişti. Aralarında azizlerin hayat öyküleri ve özellikle ilgili festivallerinin bulunduğu tarihlerin altında azizlerin hayatlarının anlatıldığı takvimler bulunmaktadır; bunların en önemlisi Metropolit Macarius tarafından derlenmiştir. Aynı zamanda teolojik ve tartışmalı çalışmalar, vaazlar ve başka yazılar da bulunmaktadır. Ukrayna'nın Moskova'ya katılmasından sonra daha iyi eğitimli ve daha az izole olan Ukraynalı ruhbanlar Rus edebi canlanmasında lider rol oynadılar.

Batı'nın dini olmayan edebiyatı gittikçe Rusya'ya yayıldı. Aslında bilim insanları on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Avrupalı eğilimlere bağlı seçkinler için bir

edebiyat kültürünün ortaya çıktığını gördü. Polonya, Ukrayna ve Balkanlar'dan, bazen de Doğu'dan gelen hikâyeler romantik, didaktik ya da taşlama niteliğine bürünmüştü ve genellikle kadim Rus yazınında kural olarak eksik olan macerayla doluydu. Çoğunlukla yedi bilge adam ya da Tristan ve İsolde hikâyelerinin tekrarlanan temaları aracılığıyla hikâyeler Moskovalıları şövalyelik, saray aşkı ve çarların diyarında bilinmeyen diğer kavram ve uygulamalarla tanıştırdı. Kısa süre sonra Batı modellerini takip eden Rus masalları görünmeye başladı: Örneğin ruhunu şeytana satan Savva Grudtsyn ve hilekâr Frol Skobeev. Bu masalların çoğu popüler oldu.

Hece şiiri de Batı'dan, Latince ve Polonya dillerinden ve büyük ölçüde 1680'de ölen Polotsklu Simeon'un çabalarıyla geldi. Bu on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar Rus şiirinin baskın biçimi olarak kaldı. Bazı özel girişimler tarafından düzenlenen bazı oyun sahnelemelerinden sonra Çar Aleksey 1672'de Alman rahip Johann Gregory idaresinde bir saray tiyatrosu kurdu. Kısa süre sonra esasen İncil'den konulara adanmış repertuarıyla birkaç Rus oyunu zenginlik kattı.

Sadece biçimler değişmiyordu. Edebiyat tarihçileri on altıncı yüzyılın sonları ve özellikle on yedinci yüzyılda, Rus edebiyatında ve yine özellikle birey ve içerideki öz ile ilgili önemli, hatta radikal kültürel değişiklikler tarif ettiler. Dmitri Likhachev Rus edebiyat ve sanatında "insan kişiliğinin değerinin keşfi" ve "bireyselciliğin yükselişi" konusunda güçlü bir savunma yaptı. Grudtsyn ve Skobeev hikâyeleri gibi görece laik hikâyeler ve Iuliana Osorina'nın biyografisi ile Avvakum'un otobiyografisi gibi dini "hayatlar" günlük yaşam, bireysel ahlak, insani duygular ve kişisel acı gibi daha gerçekçi bir yeni kaygı açığa çıkarır. On yedinci yüzyıl Rus edebiyatında yeni bir bilinç tarif eden Victor Zhivov da erken Rus edebiyat ve kültürünü –ahlaki bütünlüğe, bireyin acı çekmesi ve kişisel cesarete yeni bir dikkatle– anlamak için laik ve dini olana ayrı muamele göstermenin yanıltıcı olabileceğini, çünkü ikisinin de her zaman mevcut ve birbiriyle bağlantılı olduğunu ekledi.

SANAT

Hem ahşap hem taş mimari on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda gelişti, büyük ölçüde eski stilleri sürdürüp süsledi. Boyarların ahşap evleri ve hükümdarların ahşap malikâneleri –*khoromy*– simetri eksikliğini telafi eden bol miktardaki parça çeşitliliğiyle bağımsız birimlerin olağanüstü birikimine evrildi. Bu tür inşaatların olağanüstü örnekleri arasında Stroganovların Solvychegodsk'taki khoromy ve Çar Aleksey'in Moskova yakınlarındaki Kolomenskoe köyündeki büyük yaz sarayları bulunmaktadır. Dahası Rus ahşap mimari prensipleri, Moskova çağında en zengin

ifadesini taşta özellikle de kiliselerde buldu. Kızıl Meydan'ın sonunda, Kremlin duvarlarının dışında bulunan Kutsal Aziz Vasili Katedrali taş yapının ahşap türünün en çarpıcı örneğini sağlar. 1555-60'da Pskov'dan iki mimar, Barma ve Posnik tarafından inşa edilen katedral ziyaretçileri büyülemeye ve hayal gücünü heyecanlandırmaya devam etmektedir. Orijinal olarak Bakire Şefaat Katedrali olarak bilinen bu kilise aslında ortak bir temel üzerindeki dokuz ayrı kiliseden oluşmaktadır. Dokuzunun da uzun sekizgen biçimleri bulunur –her birinde daha geniş bir sekizgen üzerinde daha dar bir sekizgen– ve diğer sekizinin çevrelediği merkez kilise bir çadır çatıyla kaplıdır. Çarpıcı ve farklı kubbeler kilise parçalarının çeşitliliğini ve bağımsızlığını daha da vurgular. Parlak renkler ve bol süs, güçlü, bir yere kadar kendine özgü izlenime kendi paylarını katarlar.

On yedinci yüzyılın ikinci yarısında barok stil Ukrayna yoluyla Moskova'ya ulaştı ve Moskovalı ya da Naryshkin –bu isim sponsorluğunu yapan boyar aileye atıfta bulunur– baroğu denen stile gelişerek hızla popülerlik elde etti. Popüler süslemeli eğilimi yeni bir yöne doğru geliştiren Moskova baroğu eski binalardaki asimetrik karışımı karmaşık simetrilerle değiştirdi ve sütunlarla, alınlıklarla, kıvrımlarla, pencere kalkanlarıyla ve diğer klasik biçimlerle "Rus" süslemelerinin yerini aldı. Şimdi Moskova'nın bir parçası olan Fili köyünde 1693'te inşa edilen kilise Rus baroğuyla ilgili ilgi çekici bir örnek sağlamaktadır.

Büyük Rus geleneği olan ikon ressamlığı on altıncı ve on yedinci yüzyıllar sırasında sürdürüldü, ancak daha sonra etkin bir şekilde sonlandı. Stroganov okulu ve çarın ikon ressamları okulu olmak üzere iki önemli okul ortaya çıktı. Kuzeydoğunun en büyük tüccar ailelerinden biri tarafından desteklenen birincisi yaklaşık 1580 ile 1630 yılları arasında aktifti. Özellikleri arasında parlak arka planlar, zengin renkler, süslü ve ince desenler ve dekoratif unsur ve altına, mesela altın kontöre eğilim bulunuyordu. Aslında Stroganov ikonları minyatür haline gelme eğilimindeydi. Bir eleştirmenin sözleriyle, "Artık büyük sanat eserleri değillerse de güzel ve çok değerli objeler." Daha sonra çarın ikon ressamlarına katılan ve hatta Çar Mihail'in en beğendiği sanatçı olan Procopius Chirin, Stroganov grubunun olağanüstü üyelerinden biriydi.

Çarın ikon ressamları sahneye on yedinci yüzyılın ikinci yarısında hâkim olmuşlardı. Becerikli ve aydın bir boyar olan Bogdan Khitrovo tarafından yönetilen *Oruzheinaia Palata* ya da Silahhane'de hamilik buldular. Oruzheinaia Palata on altıncı yüzyılın başlarında silahhane olarak kullanıldı, ama Arthur Voyce'dan alıntılayacak olursak, "Sırasıyla teknik, bilim, pedagoji ve sanat enstitüsü oldu ve ikon ve portre ressamlığı, altın ve gümüş işleme atölyesine ve stüdyolarına sahipti, aynı zamanda orijinal amacını yani silah üretimini de sürdürüyordu." Çarın ikon

Aziz Vasili Katedrali, Moskova. Korkunç İvan tarafından 1552'de Moğollara karşı Kazan zaferi anısına sipariş verilen katedral Bakire'nin Şefaati Katedrali olarak adlandırıldı. Daha sonra "Kutsal Soytarı" Aziz Vasili'ye armağan bir defin alanı olarak küçük bir şapel inşa edildi. *(Olearius, Voyages, 1662)*

ressamları muazzam bir stil geliştirdiler, perspektif ve anatomi bilgileriyle birlikte Batı'nın etkisini yansıttılar. Yaklaşık 1626 ile 1686 yılları arasında yaşayan Simon Ushakov okulun en ünlü ustasıydı. İkon ressamlığında yeni tekniklerin ve imgelerin kullanımına öncülük yaptı, bunlara yüz gölgelemede gölge ışık tekniği ve çağdaş binaların ve insanların gerçekçi tasviri de dahildi. Aynı zamanda çalışması Ortodoks dinselliğiyle doluydu. Ancak çarın ikon ressamları okulu uzun bir yolun so-

nuna işaret ediyordu. Ushakov ve arkadaşları Bizans ve Batı unsurlarını birleştirme becerileri nedeniyle övüldü, ama kısa süre sonra Batı, Doğu'yu yuttu. İkon ressamlığı elbette sürdü, ama yaratıcı ve önde gelen bir sanat olmadı.

Yeni boyama biçimleri yerini aldı. On yedinci yüzyıl çoktan dini olmayan resmin doğuşunu görmüştü. Ushakov kendisi Silahhane'de dini olmayan resim atölyesi düzenlemişti: Bu çalışma haritadan mobilya dekorasyonuna kadar değişiyordu. Çok önemli ve hâlâ nadir olan gelişme on yedinci yüzyılın sonuna doğru portre ressamlığının ortaya çıkmasıydı. Stil açısından Polonya stilini taklit etse de – aslında Polonyalı ve Ukraynalı sanatçılar büyük rol oynadılar – hükümdar ve özellikle boyar portreleri, bazıları tıraşlı ve Polonya tarzı giyimli kişilerin olduğu portreler, sadece Rus sanatının Batılılaşmasının değil aynı zamanda birey için artan kültürel ve sosyal saygının işareti olarak da yorumlandılar.

Moskova'da başka sanatlar da gelişti, özellikle fresk boyama ve kitap yaldızlama, dini ahşap blok baskı (*lubki*), ahşap oyma (özellikle kilise ikonostazları), seramik, mine, değerli metal işleri ve mücevher gibi el sanatları... Burada da Batı'nın artan etkisinin kanıtlarını görüyoruz.

OKURYAZARLIK VE EĞİTİM

Petro Rusya'sından önceki dönemde okuryazarlığın kapsamı hâlâ tartışmalıdır ve bunun nedeni sadece bunu ölçecek iyi kaynaklarımızın olmaması değildir. Zamanın yabancı gözlemcileri ve eleştirel Rus seçkinlerin çoğu neredeyse tamamen okumamışlık ve cehalet tarif ederler ve pek çok tarihçi de bununla hemfikirdir. Buna karşın on dokuzuncu yüzyıl sonu uzmanı Aleksey Sobolevski gibi tarihçiler yaygın bir okuma ve yazma becerisi bulmuşlardır: Oran, toprak sahipleri arasında yüzde 75, şehirliler arasında yüzde 50 ve köylüler arasında da yüzde 15 idi. Her iki aşırılık konusunda da şüpheci olmak için yeterli neden bulunur. Bu durumda pek çok durumda olduğu gibi kişi, dengeli bir karar arayışındadır. Elbette Moskova'da resmi bir okullaşma sistemi yoktu. Ama okuma yazma kiliselerdeki ya da manastırlardaki küçük okullar aracılığıyla veya akraba ya da özellikle seçkinler arasında yabancılar dahil eğitmenler aracılığıyla elde ediliyordu. Arşiv araştırmaları on yedinci yüzyıl sonlarında okuma kitabı ve alfabe üretiminde kayda değer ölçüde bir büyüme gösterdi, ancak basılan miktar halkın sadece az bir bölümüne hizmet edebilirdi. Bu tür kanıtlara dayanarak Gary Marker okuryazarlığın büyümekte olduğu, ama "okumanın birkaç kişinin ayrıcalığı ve yazmanın ise çok minik bir azınlığın alanı" olduğu hükmüne vardı. On yedinci yüzyılda şişen bürokrasi ile il-

gili çalışmalar idari işlerde çalışanların pek çoğunun işlerini yapacak kadar okuma yazma bildiğini gösterdi. Elbette bu bölümde tartıştığımız Moskova kültürü, bir miktar aydınlanma olmadan var olamazdı.

Özellikle on yedinci yüzyılda bazı ileri seviye okulların, bilhassa Ukrayna'nın Moskova tarafından ilhak edilmesinden sonra ortaya çıkması önemliydi. Batı'ya daha açık olan ve Ortodoksluğun kendisini Katolikliğe karşı savunmak zorunda kaldığı Ukrayna'da, Kiev'de, Metropolit Peter Mogila (ya da Mohila) Cizvit kolejler modelinde bir akademiyi 1631 yılında kurdu. 1648-49'da Moskova'da bir boyar olan Fedor Rtishchev manastır inşa ederek Slavca, Latince, Yunanca, belagat sanatı, felsefe ve diğer disiplinlerde eğitim vermeleri için otuz Kievan keşiş davet etti. 1666'da Polotsklu Simeon Latince ve beşeri bilimler öğrettiği bir okul açtı. Ölümünden sonra okul, öğrencisi Sylvester Medvedev tarafından yeniden açıldı. 1683'te Yunanca öğreten bir okul bir basımevi ile birlikte açıldı ve sonunda 230 öğrenci topladı. Daha sonra, 1680'lerde Medvedev ve basımevi okulları Slavca–Yunanca–Latince Akademisini oluşturmak için birleştiler. Okul eğitimli Yunanlı keşişler, Ioannicius ve Sofronius Lichud kardeşlerin idaresindeydi. Planlandığı gibi akademi, inancı koruyacak, bilgiyi kontrol edecek ve aynı zamanda yayacaktı. Kiev ve Moskova net bir şekilde Rus aydınlanmasının merkezinde dururken bazı görece ileri eğitim, Kutsal Üçlü – Aziz Sergius Manastırı ile Novgorod ve Kharkov'da da devam etti.

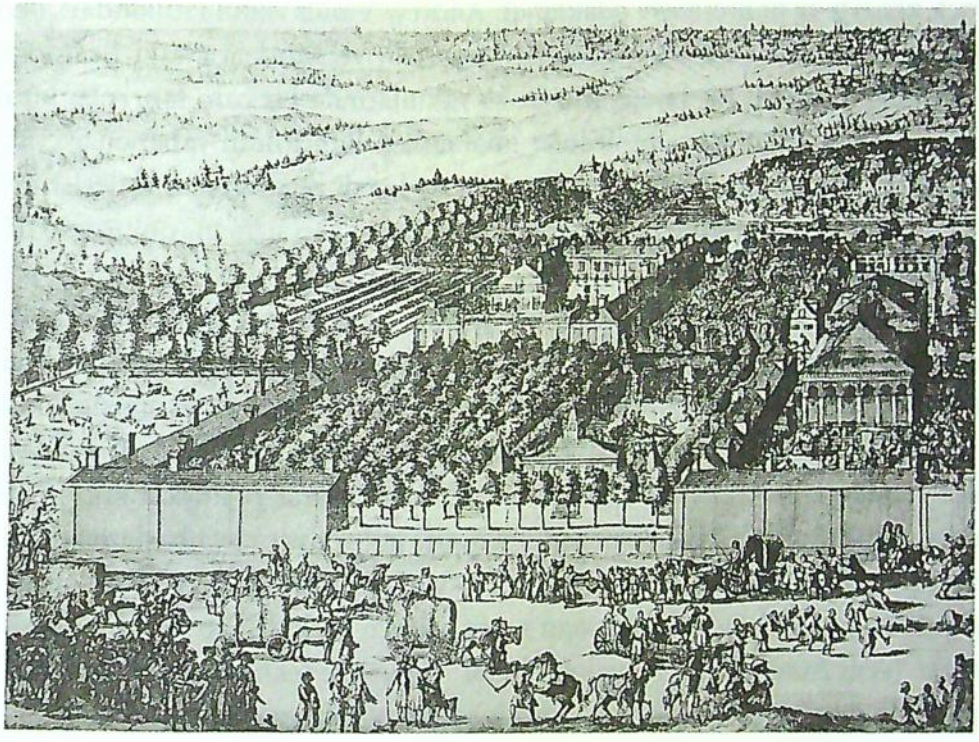
Moskova okulunun müfredatı benzer seviyelerdeki Ortaçağ Avrupa okullarınınkini yakından andırıyordu. Özellikle neredeyse hiç bilim ve teknoloji çalışması içermiyordu. Sosyal bilimlerden en iyi durumda olan tarihti. On altıncı ve özellikle on yedinci yüzyıllarda aritmetik, tarih, gramer, sözlük, Rus ders kitapları ve hatta basit ansiklopediler ortaya çıkmıştı ve dönemin sonuna doğru Sylvester Medvedev ilk Rus bibliyografyasını derledi.

BATILI ETKİLER - ÖZELEŞTİRİNİN BAŞLARI

Moskova aydınlanmasına tam bir hoşgörü versek bile Moskova'nın pek çok açıdan Batı'nın çok gerisinde kaldığı gerçeği hâlâ yerinde durur. Rusya ne Rönesans'ı ne de Reform dönemini yaşadı ve erken modern dönemin denizcilik keşiflerinde ya da bilimsel ve teknolojik ilerlemelerinde hiç yer almadı. Eksiklikler en çok savaş zamanında, tıp ve madencilik gibi uygulamalı alanlarda görünür oldu, ancak hemen hemen her alana yayıldılar. Moskova hükümetinin Batı'ya ve Batı'nın sunabileceği pek çok şeye sürekli ve artan bir ilgi duyduğu dikkate alınmalıdır. Moskovalı top-

lum da dar kafalılık ve önyargıya rağmen "heretiklerden" azar azar öğrenmeye başladı.

Diplomasi Moskovalı devlet ile diğer Avrupalı ülkeler arasında tek açık bağlantıyı oluşturdu. Rus dışişlerinin ana hatlarını önceki bölümlerde incelemiş olsak da bu ilişkilerin İngiltere ve Hollanda gibi uzak topraklar kadar Polonya ve İsveç gibi komşuları da tekrar tekrar içerdiğini ve pek çok konuyla ilgili olduğunu burada belirtmeliyiz. Örneğin İngiliz tüccar Sir John Merrick, İsveç ve Rusya arasındaki Stolbovo Antlaşması'nda pazarlıklara yardımcı oldu. Ya da I. Charles'ın idamından sonra Çar Aleksey İngiliz tüccarların Archangel'a girmesini yasaklamış ve daha sonra II. Charles olarak tahta geçen kralın oğluna para ve hububat yardımı yapmıştı.

Aleksey devrinde Moskova'da yabancı yerleşimi (Nemetskaia sloboda). Şehirde özel bir semt olarak hem Moskova'da artan Batı etkisinin hem de bunu sınırlama çabalarının bir işareti. (*Alekseeva, Graviura petrovskogo vremeni*)

Moskova'ya pek çok yabancı gelip yerleşti. III. İvan devrindeki ilk büyük akının ardından sayı artmaya devam etti. On altıncı yüzyılın sonunda Moskova hizmetindeki yabancılar yüzlerle hatta Polonyalıları, Litvanyalıları ve Ukraynalıları da

eklersek binlerle ifade edilebilirdi. Çarın ordusundaki yabancılar bölümü ise 2500 kişiden oluşuyordu. Karışıklık Dönemi bu sayıları azalttı, ama Mihail'in saltanatıyla birlikte yabancı akını tekrar başladı. 1652'de Çar Aleksey Moskova'nın kuzeydoğu kısmını onlara ayırdı, burası *Nemetskaia Sloboda* ya da Alman Banliyösü oldu. Bu arada Rusça *Alman* demek olan *nemets* kelimesi yine Rusça *aptal* demek olan *nemoi* kelimesinden türetilmişti ve "Slav ve Latin hariç bütün Avrupalılar" demek oluyordu. 1670'lerde bir ziyaretçi Moskova'da yaklaşık 18.000 yabancının yaşadığını ve çoğunun da başkentte yaşadığını, ama Archangel ve diğer ticaret merkezlerinde ve madencilik alanlarında da bulunduklarını hesap etmişti.

Yabancı topluluğun önemi özellikle ülkenin ekonomik gelişimi için sayılarının çok ötesindeydi. Rus dış ticaretini idare etmeye ek olarak yeni gelenler çeşitli imalat ve sanayi de kurmaya başladılar. Bir diplomat olarak bahsettiğimiz Sir John Merrick kenevir ve lif üretmeye odaklandı. Andrew Vinius isimli Hollandalı, demir cevherinin endüstriyel olarak işlenmesini örgütledi ve Moskova'daki ilk modern demir işlerini inşa etti. Bir İsveçli Moskova yakınlarında bir cam fabrikası kurdu. Diğerleri barut ya da kâğıt gibi ürünler imal ettiler. İkinci nesil yabancılar çoğunlukla hem Rus ekonomisini ilerletmekte hem de kendi zenginliklerini ilerletmekte becerikli olduklarını kanıtladılar. Yabancılar ayrıca askeri uzman, doktor ve diğer uzmanlıklarda da hizmet ettiler.

Rus seçkinler yavaş ve tereddütlü bir şekilde Batı davranışlarına dönüyordu. Prens Vasili Golitsyn gibi tamamen Batılılaşmış adamlar on yedinci yüzyılın sonlarında bile nadirdi. Ama değişim işaretleri çok dindar bir toplumun sınırları içinde bile yaygındı. Gördüğümüz gibi Ruslar din dışı okuyor hatta yazıyor, barok binalar inşa ediyor ve portre resim yapıyorlardı. Bazıları salata ve kuşkonmaz yemeye başlamış, bütün yasaklara rağmen tütün içmeye, gül yetiştirmeye başlamıştı. Batılı giyim popülerlik kazanmıştı, bazı cüretliler aynı zamanda sakal ve bıyıklarını da kestiler. 1664'te Batılı modele dayanan posta hizmeti başladı. Çar Fyodor devrinde fakirlerle "yeni Avrupalı şekile uygun olarak" ilgilenme teklifi öne sürülmüştü.

Sahne Büyük Petro için hazırdı. Ancak sonuç olarak reformcunun mevcut düzeni topyekûn suçlaması çok olağandışı olsa da Moskova'nın geçmişinde emsallerinin olduğu eklenmelidir. Dini yakınmalar bir yana laik yazarlar Moskova hükümet şeklini överken bile çoğunlukla ülkede adalet olmadığından şikâyet ettiler, tıpkı Peresvetov'da olduğu gibi. Daha radikal eleştirmenler arasında Prens İvan Khvorostinin (1625 yılında ölen ve ilk Rus serbest düşünürü olarak tanımlanan), Juraj Krizanic ve Grigori Kotoshikhin bulunuyordu. Hırvat ve bir Katolik papaz olan Krizanic çarın memleketinde 1659'dan 1677'ye kadar on sekiz yıl geçirdi ve din, felsefe, dil ve siyaset üzerine dokuz kadar kitap yazdı. Slavlığın doğal lideri ve

kurtarıcısı olarak Rusya için son derece üstün bir saygı ile apaçık duran eksiklikleri ve her şeyin ötesinde kara cahilliğine yönelik genel bir ayıplamayı birleştirmişti. Krizanic'in yazıları görünüşe göre Rusya'da hükümdarlık çevresinde biliniyordu. Dış görevde bir memur olan Kotoshikhin bazı kişisel sorunlardan sonra 1664 yılında İsveç'e kaçtı. Burada –1667'de efendisini öldürmek suçuyla idam edilmeden önce– anavatanını suçladığı bir yazı yazdı. Kotoshikhin Moskovalı gururuna, hilekârlığına ve yine halkının tecrit edilmesine ve cahilliğine vurgu yapmıştı. Görünüşe göre suçladığı sistem ondan çok da fazla yaşamadı ve dönüşümü Moskovalı hayat ve kültürün içinde doğan güçlerden geldi.

5. Kısım

İMPARATORLUK RUSYASI

20. Bölüm

BÜYÜK PETRO DEVRİ
1682–1725

"Halkımız çocuklar gibi, cahillik nedeniyle efendileri onları zorlayana kadar alfabelerini öğrenmeye girişmeyecek çocuklar..."

BÜYÜK PETRO

"Bütün Rusya senin heykelin, uzman becerinle yeniden şekillendirilmiş."

FEOFAN PROKOPOVİÇ

"Eğer konuyu derinlemesine incelersek, o zaman haklı bir şekilde, bize *Rus* değil *Petrovyalı* denmesi lazım... Rusya *Petrovya* olarak, biz de *Petrovyalılar* olarak anılmalıyız."

KONT EGOR KANKRİN

"Dünya vatandaşı olduk, ama bazı konularda Rus vatandaşı olmayı bıraktık. Hata Petro'nun."

NİKOLAY KARAMZİN

"I. Petro Rusya'nın antikalaşmış toprak sahibi yönetimini Avrupalı idare rejimiyle değiştirdi; İsveç ve Alman yasalarından kopyalanabilecek her şey nakledildi. Ama yazılı olmayan kısım, otoriteyi ahlaki olarak sınırlayan kısım, bireyin haklarının içgüdüsel olarak tanınması, düşünce özgürlüğü gerçek özgürlüğü, gelemezdi ve gelmedi. Devlet büyüyordu, ilerliyordu, ama birey kazanmıyordu."

ALEKSANDR HERZEN

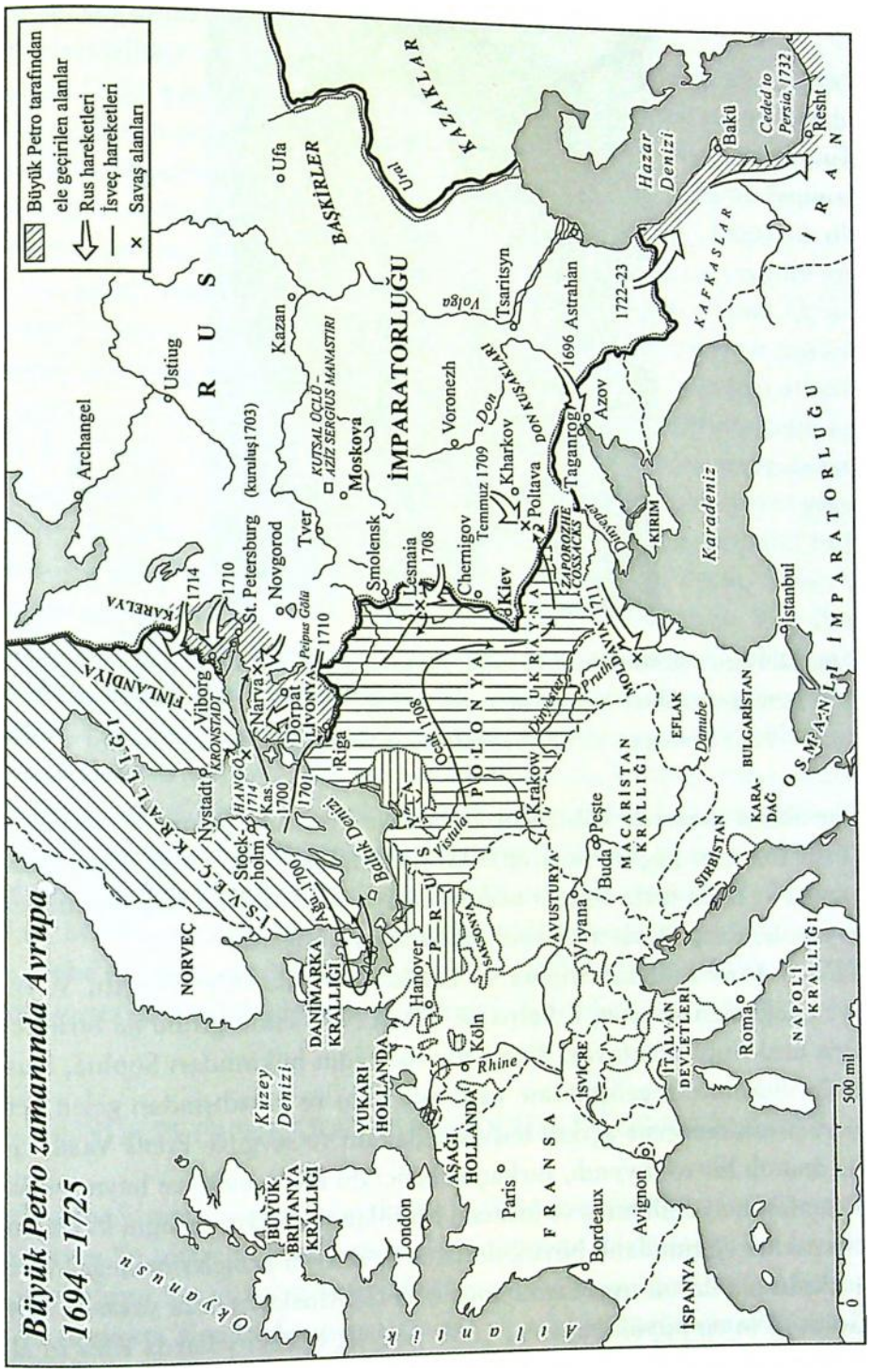
Büyük Petro'nun devri Rusya tarihinde çeşitli isimler verilen bir çağ başlattı. Hükümdar ve ülkenin yeni tanımlaması nedeniyle İmparatorluk Çağı, yeni başkent nedeniyle St. Petersburg Çağı ya da Büyük Ruslar yani eski Moskovalılar haricinde gittikçe daha fazla halk ihtiva etmeye başladığı için Bütün Rusya Dönemi... Önemli ölçüde farklı şekillerde yorumlanan radikal değişimler çağıydı: Akılcılık, aydınlanma ve eşi görülmemiş bir ekonomik, sosyal ve kültürel ilerleme dönemi, belki modernizasyon uğruna ya da belki sadece güç nedeniyle katı mutlakiyetçi idare dönemi, Rusya'yı büyük bir güç yapan ama aynı zamanda da Rus olmayanlara

boyun eğdiren genişleme savaşları dönemi... Petro hem büyük bir Rus kahraman hem de Rus geleneklerine ihanet eden ve onları kirleten biri olarak görülüyordu. Benzer şekilde, pek çoğu Petro'nun çağdışı Moskova geçmişinden kararlı bir şekilde koptuğunu ileri sürerken diğerleri Moskova başarılarının üzerine inşa ettiğini ve çoğunlukla da yeni hedeflerin yararına eski yöntemleri kullandığını öne sürdü. Hiç şüphe olmayan şey, Büyük Petro'nun muazzam etkisidir. Bu modern dönemi yerleştirmekteki şahsi rolünün bir işareti olarak onun devriyle başlayıp 1917'de aniden biten Rusya tarihinin o dönemi tarihçiler tarafından sade bir şekilde "Petro Rusya'sı" ve önceki dönem ise "Petro Öncesi" olarak adlandırılır.

BAŞLANGIÇLAR: 1682–1694 ARASI RUSYA TARİHİ

İmparatorluk Rusya'sının kronolojik sınırları daha önceki çağlarınkinden çok daha net olsa da Büyük Petro'nun saltanatının kesin başlangıcının çeşitli tarihleri bulunur. 8 Şubat 1725'te ölen reformcu, kademeli olarak ve kaderin tersine çevrilmesiyle üstün bir güç elde etti: 1682'de on yaşında bir çocuk olarak önce çar ilan edildi, sonra aynı yıl kendisinden büyük ama sağlıklı olmayan üvey ağabeyi İvan ile eş-çar oldu. 1689'da kendisi, ailesi ve taraftarları, hükümetin etkin kontrolünü yeniden kazandı. 1694'te Petro'nun annesi öldü ve böylece sadece ismen değil fiilen de yönetime geçti. 1696'da İvan öldü ve Petro'yu Moskova'nın tek ve mutlak hükümdarı olarak bıraktı. Reformcunun ünlü tarihine ve faaliyetlerine geçmeden önce Petro'nun otoritesinin en hafif haliyle sözde olduğu yıllara bakmalıyız.

Çar Aleksey iki kere evlenmişti. 1648 ile 1669 arası Maria Miloslavskaia'yla ve 1671 ile 1676 arası Natalia Naryshkina'yla evli kaldı. Birinci karısından on üç çocuğu oldu, ancak bunlardan sadece iki tanesi erkekti; Fyodor da, İvan da hastalıklıydı, ancak babalarından uzun yaşadılar. 9 Haziran 1672'de çarın ikinci evliliğinden bir yıl sonra doğan Petro ise güçlü ve sağlıklıydı. Bildiğimiz gibi Fyodor, Aleksey'in yerine geçti ve 1682 yılında bir vâris bırakmadan öldü. Veraset kanunu olmayınca iki boyar aile, Miloslavskiler ve Narişkinler taht için yarıştılar. Naryshkinler erken bir zafer kazandı. Patrik, boyar dumanın çoğunluğu ve toplanan kibar sınıfın desteğiyle Petro Nisan 1682'de çar ilan edildi. Genç yaşı nedeniyle annesi naip oldu, akrabaları ve arkadaşları ise devlette önde gelen konumlara sahip oldular. Ancak daha mayıs ayında Aleksey'in becerikli ve güçlü kızı ve Petro'nun üvey kardeşi Sophia'nın liderliğindeki Miloslavski grubu, Moskova'ya odaklanan streltsy ya da silahşor alaylarında bir isyan teşvik etti. Naryshkin grubunun önde gelen üyeleri öldürüldü –Petro bu cinayetlerden bazılarına şahit oldu– ve Miloslavskiler gücü ele geçirdiler. Streltsy'nin talebi üzerine boyar duma İvan'ı kıdemli çar ilan ederek

Büyük Petro tarafından ele geçirilen alanlar
Rus hareketleri
İsveç hareketleri
Savaş alanları
Büyük Petro zamanında Avrupa
1694–1725
İMPARATORLUĞU
RUS
İMPARATORLUĞU
Archangel
Ustiug
Kazan
Ufa
BAŞKİRLER
Ural
KAZAKLAR
Moskova
Tver
Novgorod
St. Petersburg
(kuruluş 1703)
Volga
Tsaritsyn
Astrahan
1696
1722–23
Hazar Denizi
Baku
Ceded to Persia, 1732
Resht
İRAN
KAFKASLAR
Voronezh
Don
Kharkov
Poltava
Taganrog
Azov
KIRIM
Karadeniz
Smolensk
Lesnaia
1708
Chernigov
Temmuz 1709
Kiev
ZAPOROZHIE COSSACKS
Dnyepr
Dnyestr
1711
Prut Nehri
Pruth
İstanbul
Ocak 1708
Riga
Dorpat
Narva
Viborg
KRONSTADT
Nystadt
Stockholm
Kas. 1700
1701
1700
1710
1714
HANGÖ
Peipus Gölü
LİVONYA
KARELYA
FİNLANDİYA
NORVEÇ
Kuzey Denizi
DANİMARKA KRALLIĞI
YUKARI HOLLANDA
AŞAĞI HOLLANDA
BÜYÜK BRİTANYA KRALLIĞI
London
Paris
FRANSA
Bordeaux
Avignon
İSPANYA
Hanover
Köln
Rhine
SAKSONYA
PRUSYA
Vistula
Büyük Denizi
POLONYA
Krakow
AVUSTURYA
Viyana
Peşte
Buda
MACARİSTAN KRALLIĞI
İSVİÇRE
İTALYAN DEVLETLERİ
Roma
NAPOLİ KRALLIĞI
EFLAK
Danube
SIRBISTAN
BULGARİSTAN
KARA-DAĞ
OSMANLI İMPARATORLUĞU
Akdeniz
Adriyatik
Okyanusu
0
500 mil

Büyük Petro'nun Batılı bir zırh içinde bir savaşçı şeklinde simgesel betimlemesi 1690'larda çoktan başlamıştı. Latince "imparator" unvanının kullanımı, 1721'de resmen bu ismi benimsemesinden önce görüldü. (*Sovfoto*)

Petro'nun ikinci derecede kalmasını sağladı ve kısa süre sonra da Sophia'yı naip yaptı. Eski İnanç'ın güçlü etkisi altında olan streltsy hükümete daha fazla baskı uygulamaya ve daha fazla soruna neden olmaya başladı, ama boşunaydı; yeni naip liderleri cezalandırıp alayları kontrol altına almayı başardı.

1682'den 1689'a kadar Sophia ve ortakları Moskova'yı yönetti, V. İvan yönetme yeteneğinden yoksun, I. Petro ise bütün Naryshkin grubu ile birlikte devlet işlerinden uzak tutulmaktaydı. Rusya'nın ilk kadın hükümdarı Sophia, Rusya'nın Avrupa ile ilişkilerinin gelişmesine yardımcı oldu ve yurtdışından gelen yeni fikir ve etkilere artan derecede açıktı. Dışişleri Bakanı ve sevgilisi Prens Vasili Golitsyn özellikle önemli bir rol oynadı. Birkaç yabancı dil bilen, evini ve hayatını Batılı şekilde düzenleyen aydınlanmış ve insancıl biri olan Golitsyn serfliğin kaldırılması ve büyük kapsamlı eğitim dahil büyük ilerleme ve reform projelerine değer veriyordu. Daha tutkulu planlarını uygulayamamış olsa da Moskova ceza yasasını liberalleştirdi. Golitsyn'in en büyük başarısı, 1686 yılında, önceki yıllarda Kiev'in alınması dahil Rusya'nın kazanımlarını onaylayan Rusya ve Polonya arasındaki "sonsuz barış" antlaşmasını imzaladığında gerçekleşti. Ancak aynı antlaşma Osmanlı'nın

desteklediği Kırım Tatarlarına karşı bir savaş için uygun bir ortam hazırlamıştı. Golitsyn'in önderliğindeki bu savaş Moskova orduları için felaket olmuş ve Sophia'nın çöküşüne katkıda bulunmuştu.

Petro büyüdükçe otoritesi olmayan bir çar pozisyonu gittikçe gücendirici olmaya başladı. Diğer yandan Sophia ise yerinin güvensizliğini fark etti ve kendi başına hükümdar olmayı arzuladı. 1689'da Sophia tarafından streltsy'i yönetmek üzere atanan Fedor Shaklovity, anlaşılan birliğini başka bir darbe yaparak Sophia'yı tahta geçirmek ve muhaliflerini yok etmek üzere kışkırttı. Streltsy başarısız olmasına rağmen sonuca ulaşılmıştı. Bir suikast planından korkan Petro, gecenin yarısında Moskova yakınlarında yaşadığı Preobrazhenskoe köyünden Kutsal Üçlü – Aziz Sergius Manastırı'na kaçtı. Sonraki kritik günlerde patrik, boyarların çoğu ve kibar sınıf, Batılı usulde eğitilen ve General Patrick Gordon'ın idaresindeki askeri birimler ve birkaç streltsy alayı Petro'nun yanında toplandı. Diğerlerinin çoğu kararsızdı, ama hiç kimse Sophia'yı desteklemedi. Sonunda kız kardeş savaşmadan erkek kardeşine teslim oldu ve hayatını geçirmek üzere bir rahibe manastırına gönderildi. Shaklovity ve yardımcılarından ikisi idam edildi; Vasili Golitsyn dahil birkaç subay ve boyar sürgüne gönderildi. Böylece Ağustos 1689'da Petro, Rusya'nın fiili hükümdarı olarak tanındı, ancak İvan eş-çar pozisyonunu korudu. Yine de on yedi yaşındaki Petro işlerin sorumluluğunu üzerine alma arzusunda değildi. Bunun yerine hükümet, annesi Natalia ve ortaklarının, esasen Natalia'nın ağabeyi boyar Lev Naryshkin, Patrik Joachim ve onun 1690'daki ölümünden sonra Patrik Hadrian'ın eline düştü. Sonra yaşananlar Sophia'nın Batılılaştırma yönüne karşı geleneksel bir tepki olarak tarif edilebilir. Geleneksel dini normların eski hallerine gelmesi teşvik edildi. Rusya'ya gelmek isteyen yabancılar sorguya çekildi, çoktan gelmiş olanlara ise şüpheyle bakıldı. Birlikleri Batılı usulde eğitmek bile yasaklandı. Böylece 1689-94 yılları Moskovalı sofuluğun, ritüelciliğin, dar kafalılığın ve yabancı olan her şeyden şüphe etmenin son demlerine şahit oldu. 1694'te Natalia öldü ve I. Petro en sonunda, yirmi iki yaşında devletin yönetimini üstlendi.

BÜYÜK PETRO: KARAKTERİ, ÇOCUKLUĞU VE GENÇLİĞİ

I. Petro'nun çağdaşları üzerinde bıraktığı ortak izlenim muazzam gücü ve enerjisiydi. Neredeyse iki metre boyunda ve güçlü yapılı olan çar şaşırtıcı bir fiziksel güce ve dinçliğe sahipti. Bu huzursuz enerji bütün saltanatı boyunca simgesi haline gelen kişisel bir özellikti. Kendinden önceki hiçbir çara benzemez biçimde Petro olumlu ve aktifti. Bu özelliği siyasette de kendini gösterdi. Hükümetin ulusun hayatında oynayacağı olumlu ve aktif bir rolü olduğuna inanırdı. İnatçı ve kararlı olan Petro

en kötü yenilgilerden bile hızla kurtuluyordu. Fiziksel çalışmaya olan şahsi ilgisi de bununla ilişkiliydi. Sürekli ellerini kullanarak bir şeyler yapıyordu, buna model tekneler, mobilya, çanak çömlek dahildi. Hatta iyi bir dişçi olduğunu düşünüyor ve maiyetindekilerin dişlerini o çekiyordu. Devlet idaresi ve savaşın her yönüyle şahsen ilgileniyordu.

Askerlik ve denizcilik mesleklerini en alttan başlayarak öğrenmeye başladı, önce erat olarak başlayıp subay olarak ilk görevine kendisini atamadan önce bütün silahların nasıl kullanıldığını öğrendi. Hükümdar Poltava zaferinden sonra bir general rütbesini ve Büyük Kuzey Savaşı'nın başarılı bir şekilde neticelenmesinden sonra da amiral rütbesini almıştı. Karakteristik olarak her yerde olmak ve her şeyi kendi görmek istiyordu, geniş topraklarında hiçbir Moskovalı hükümdarın yapmadığı kadar çok ve yorulmaz bir şekilde seyahat ediyordu. Yine, daha önce benzeri görülmemiş bir şekilde öğrenmek üzere iki kez, 1697–98 ve 1717'de Batı'ya gitti. I. Petro'nun aklı en iyi şekilde aktif ve pratik, sorunları hemen kavrayan ve çözüm üreten olarak tarif edilebilir. Beceri ve teknik için Batı'ya bakıyordu, teori için değil. Ya da daha doğrusu Batı medeniyetini arıtım ya da liberal değerlerin değil akıl ve teknolojinin kullanılabilir kültürü olarak görüyordu.

Petro aynı zamanda ve bu heybetli siyasi kişilikten tam olarak bağımsız olmayan bir şekilde vahşi, kaba ve zalim olabilirdi. Gerekli olduğunu hissettiğinde soyluları, arkadaşlarını ve sarayının diğer üyelerini kendi değneğiyle şahsen dövüyordu. Siyasi açından daha önemli olan ise anlaşmazlıkların kanlı şekilde bastırılmasından kaçınmamasıydı. Dış ilişkilerde görüleceği gibi kendisini asil bir savaşçı olarak biçimlendirdi. Kişisel seviyede, kamuya açık at yarışlarından zevk alıyordu ve dostları varken olağanüstü bir şekilde içiyor, başkalarının da kendisine yetişmesini istiyordu. Belki de bu aşırılığın en kötü üne sahip ifadesi "Bütünüyle Çılgın, Bütünüyle Alaycı, Bütünüyle Sarhoş Meclis" idi. Petro en yakın danışmanlarıyla birlikte devlet ve kilisenin bazen günlerce süren süslü ritüellerinin taklidini yapardı. Meclisteki bu hareketler, gülünç geleneklerle başa çıkmanın bir hazırlığı olarak görülüyordu. Pratik bir siyasi ifadeyle Petro'nun arkadaşlarıyla dostluk bağını, eğlence ve içkiyle geliştirmesi, Petro'nun Rusya'yı dönüştürme çabalarını destekleyecek kişileri birleştirmesinin bir yolu olarak da görülebilir. Aynı zamanda Petro'nun karakteristik aşırılığını yansıtır.

Bununla birlikte Büyük Petro, takdir ettiği Korkunç İvan'la karıştırılmamalı. Reformcu, paranoyak bir megalomani dünyasında ya da zulüm hayallerinde kendini kaybetmedi; hatta kendini devletle tanımlamayı bile reddetti. Önemli bir detaydan bahsetmek gerekirse, orduda reform yaparken I. Petro askeri bağlılığın konusu olarak "Majesteleri çarın çıkarları" ifadesini sildi, yerine "devletin çıkarları" ifade-

sini getirdi. Sürekli ülkesine hizmet etmek için, ülkesinin değişmesi ve aydınlanması için çaba harcadı. Hükümdarın hayatının son ayında, Vitus Bering'in ilk keşfiyle bağlantılı olarak yazmış olduğu gibi, "Düşmana karşı devletin güvenliğini temin etmiş olmak, sanat ve bilim aracılığıyla zaferi onun için kazanmaya çalışmak lazım." Ya da Büyük Petro'nun eğitime olan vurgusunu desteklemek için başka –ve özellikle bir ders kitabına uygun olan– bir alıntı: "Öğrenmek iyi ve gereklidir; çünkü kilise ve devlette iyi ve kullanışlı olan her şeyin kökü, tohumu ve ilk ilkesidir."

Petro sistemli bir eğitim almadı, okuma ve yazma güçlükle öğretildi. Bunun yerine çok erken yaştan itibaren kendi kendine bir şeyleri öğrenmeye başladı ve ilgisini çeken çeşitli şeyleri takip etti. Kendisini özellikle oyun arkadaşlarıyla karışık savaş oyunlarına adadı. Bu oyunlar şaşırtıcı şekilde yıllar içerisinde ciddi askeri girişimler olarak gelişti ve ilk iki muhafız alayının, *Preobrazhenski* –çünkü Petro Preobrazhenskoe köyünde yaşıyordu– ve *Semenovski* –yakınlardaki bir köyün ismi– oluşmasıyla sonuçlandı. Benzer bir şekilde genç çar deniz kuvvetlerine de erken yaşta ilgi gösterdi. Önce küçük gemiler inşa etti, 1694 kadar erken bir dönemde Archangel'de bir gemilik kurdu ve orada kendi başına bir gemi inşa etti. Bilgi ve talimat için Petro, Moskova'nın yabancılar semtine gitti. Daha sonra askeriye, denizcilik, geometri ve tahkimat yapılması konularında en çok öğrenmek istediği şeyleri sayısız uzmandan öğrendi. Çar kendini burada yoğun, gayri resmi ve serbest bir atmosferde zaten hiçbir zaman kendine aitmiş gibi hissetmediği daha muhafazakâr, geleneklere bağlı saray ortamında olduğundan daha rahat hissediyordu. İlk kez Moskova'nın yabancılar semtinde keşfedilen içki, sigara, sevişme ve kaba mizacı Büyük Petro'nun yaşamının bir parçası haline geldi. Petro'nun annesinin onu yola getirmek için kararlı bir çabayla 1689'da Lopukhina ile evlendirmesi arzulanan amaca ulaşmayı sağlamadı.

PETRO'NUN YARDIMCILARI

Petro devlet işlerini yürütmeyi eline alıp Moskova'yı ıslah etmeye başlayınca birkaç işbirlikçi buldu. Kendi ailesi, saray çevreleri ve boyar duma değişime büyük bir çoğunlukla karşı çıktı. Devlet yapısının en tepesinden çok az destek bulduğunu keşfettiği ve köken ya da rütbeye çok fazla önem vermediği için hükümdar nereden olursa oradan yardımcılar elde etmeye çalıştı. Çok fazla sürmeden son derece karışık ama genelinde oldukça becerikli bir grup ortaya çıktı. Klyuçevski'nin renkli özetinden alacak olursak:

> Petro gerekli adamları her yerden topladı, rütbe ya da kökeni umursamadı. Ona farklı yönlerden ve mümkün olan her türlü koşuldan geldiler: Bir tanesi

> bir Portekiz gemisinde kamarot olarak geldi, yeni başkentin polis şefi de Viere gibi; bir diğeri Litvanya'da domuz güdüyordu, tıpkı ilk Senato Temsilci Generali Yaguzhinski hakkında söylendiği gibi; bir üçüncüsü küçük bir dükkânda katip olarak çalışıyordu, başvekil yardımcısı Shafirov'da olduğu gibi; dördüncüsü Rus bir ev serfiydi, Archangel Vali vekili, damgalı kâğıdın mucidi Kurbatov gibi ve beşincisi yani Ostermann Westphalialı bir papazın oğluydu. Ve diye devam eder hikâye... Bir zamanlar Moskova sokaklarında kek satan bütün bu adamlar Prens Menşikov'la birlikte Rus boyar soylularından geri kalanlarla birlikte Petro'nun toplumunda buluştular.

Yabancı yardımcılar arasında çar, Patrick Gordon, ve 1699'da erkenden ölen İsveçli Francis Lefort gibi önemli rol oynayan eski arkadaşlarından bazılarının değerli yardımlarına sahipti. Daha sonra Almanya'dan diplomat Andrew Ostermann ve askeri uzman Burkhard Münnich gibi becerikli kişiler hükümdarın maiyetine katıldı. Yabancı yardımcılarından bazıları, örneğin ona silah, madencilik, denizcilik ve diğer konuları öğreten İskoç James Bruce gibileri, Rusya'da doğmuşlardı ve Moskova'da yabancı yerleşimcilerin ikinci nesline aitlerdi.

Petro'nun Rus yardımcıları bütün bir toplumsal yelpazeden geliyordu. Diğer pek çoklarının yanı sıra Aleksandr Menşikov, Pavel Yaguzhinski, Petr Shafirov ve Aleksey Kurbatov alt sınıflardan geliyordu. Büyük bir grup kibar hizmet sınıfına aitti ve bunlar arasından iki örnek, baş amiral Fedor Apraksin ve başvekil Gavril Golovkin idi. Eski aristokrat aileler de önemli katkılarda bulunmuşlardı, Feldmareşal Kont Boris Sheremetev ve Senatör Prens Iakov Dolgoruky bunların arasındaydı. Genel olarak reformlara karşı olmasına rağmen kilise de Büyük Petro'nun çalışmalarına yardımcı olan ruhbanlar sağladı. Aralarındaki şeref yeri, Rusya'da değişimi teşvik edenlerin pek çoğu gibi Ukrayna'dan gelen Başpiskopos Theophanes veya Feofan, Prokopoviç'e aitti. Puşkin'in deyimiyle "Petro'nun yuvasının bütün palazları" arasında en büyük önem ve gücü elde eden Menşikov'du. Bir onbaşı ya da bir seyisin oğlu bir hükümdarın alter egosu olabilecek kadar yakınına geldi ve bütün faaliyetlerine katıldı. Genç çarın Preobrazhenski alayındaki emir eri olarak başlayan Menşikov başkomutan, Rusya'da prens ve Kutsal Roma İmparatorluğu prensi oldu, bunlar sadece en göze çarpan unvanlarıydı. Kendini beğenmiş ve rüşvetçi, aynı zamanda becerikli ve enerjik olan Menşikov soruşturma ve saray kovuşturmalarının sürekli hedefiydi ve Büyük Petro'nun asasıyla devamlı cezalandırılıyordu, ama bir şekilde pozisyonunu korumayı sürdürdü. Paul Bushkovitch'in öne sürdüğüne göre, Petro kendisini geleneksel seçkinlerden hiçbir zaman tamamen kurtaramamış olabilir. Hem eski hem yeni insanların katkılarından faydalandı ve kendini öncekiler gibi saray siyasetinde dengeyi sağlamak ihtiyacıyla sınırlandı.

SAVAŞ, AVRUPA'YA BÜYÜK SEYAHAT, İSYAN

Osmanlı'ya karşı savaş, I. Petro'nun 1694'te annesinin ölümünden sonra Rus hükümetini eline almasının ardından yaptığı ilk büyük eylemiydi. Kırım Tatarlarının koruyucusu ve Karadeniz ve Güney Rusya'daki kıyıları kontrol eden güç olan Osmanlı İmparatorluğu ile savaşarak yeni hükümdar seleflerinin adımlarını takip etti. Ancak çok sürmeden işlerini farklı şekilde yönettiği görüldü. Savaş 1695'te başladı ve Azov'a yapılan ilk Rus harekâtı başarısız oldu. Deniz tarafından destek sağlanan kale, Moskova ordusunca zaptedilemezdi. Sonra bir kış mevsimi çar, Don Nehri'ndeki Voronezh'de bir filo inşa etti. Yorulmaz bir biçimde çalıştı, başkalarına emir verip kendi yaptığının aynısını yapmaya zorladı ve daha önce elde ettiği bilgiler dahil mevcut yabancı uzmanların bilgisini en iyi şekilde kullandı. Muazzam enerjisini her yerde sergileyen Büyük Petro Mayıs 1696'da Azov'a otuz adet deniz aracı ve yaklaşık bin adet nakliye mavnası getirdi. Bu sefer karadan olduğu kadar denizden de kuşatılan Osmanlılar, Azov'u temmuz ayında teslim ettiler.

Osmanlı'ya karşı ileride de devam edecek mücadele inancı ve Rus silahlı kuvvetlerinin devam eden büyümesi ve modernizasyonu ışığında çar, elli genç erkeği öğrenim için, özellikle de gemi inşası ve denizcilik öğrenmeleri için Hollanda, İtalya ve İngiltere'ye gönderdi. Petro saltanatı boyunca eğitim almaları için birkaç kaz daha çeşitli grupları yurtdışına gönderdi. Öğrenciler döndükten sonra hükümdar onları şahsen inceledi. Uzmanlara ek olarak çarın, Osmanlılara karşı savaş açmak için müttefiklere ihtiyacı vardı. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kuvvetli bir koalisyon kurma arzusu ve Batı'ya yönelik yoğun bir ilgi Petro'yu birkaç Avrupa ülkesine seyahat düzenlemeye –bir Moskovalı hükümdar için en alışılmadık şeye– ve bu seyahate katılmaya yöneltti.

Lefort'un liderliğinde 250 kişiden oluşan grup 1697 Mart ayında yola çıktı. Hükümdar Petro Mihailov takma adıyla seyahate katıldı. Ancak kimliği ne ziyaret ettiği ülkelerin hükümdar ve yetkilileri ne de sıklıkla etrafında biriken kalabalık için bir sır değildi. Çar diplomatik bazı konularda çeşitli görüşmeler yaptı. Ama her şeyin ötesinde Batı'dan mümkün olduğu kadar çok şey öğrenmeye çalıştı. En çok denizcilikle ilgileniyor görünüyordu, ama tavır ve hareketleriyle birlikte diğer teknik beceri ve zanaatı, aslında gördüğü Avrupa yaşantısının tamamını özümsemeye çalıştı. Bu büyük seyahat kıta boyunca ilerledikçe ve Petro Mihailov kendi başına özellikle İngiliz adalarına seyahat ettikçe İsveç, Prusya, bazı Alman devletleri, Hollanda, İngiltere ve Habsburg İmparatorluğu'nun Baltık kentleriyle ilgili ilk elden bilgi edindi. Çar Viyana'dan İtalya'ya gitmek niyetindeydi, ama bunun yerine streltsy isyanı haberi üzerine acele Moskova'ya döndü. Büyük Petro 1697–98 yıllarında yurtdışında toplam olarak on sekiz ay geçirdi. O dönemde 750 yaban-

cı, özellikle de Hollandalı, Rusya'ya hizmet etmek üzere silah altına alındı. Hem 1702'de hem de başka dönemlerde çar, her milliyetten Avrupalıyı, geçişi sübvanse etme, avantajlı istihdam sağlama, dini hoşgörü ve ayrı hukuk mahkemeleri sözleriyle kendi ülkesine gelmeleri için davet etti.

Streltsy zaten Petro'ya sorun yaratıyordu ve çarın Batı seyahati arifesinde şiddetli bir şekilde cezalandırılmış, seyahatin gecikmesine neden olmuştu. Petro'nun devrilmesi ve Sophia'nın iktidara getirilmesiyle ilgili yeni bir komplo, hükümdarın dönmesinden önce etkili bir şekilde bastırılmıştı, ama çar istisnai bir şiddet ve vahşetle hareket etti. Soruşturma ve işkenceden sonra binden fazla streltsy idam edildi ve ezilmiş cesetleri ibret olması için sergilendi. Sophia rahibe olmaya zorlanmış ve aynı kader asilere sempati gösteren Petro'nun karısı Eudoxia'nın da başına gelmişti.

Streltsy'nin korkunç ölümü eski düzenin yıkılmasını simgelerken pek çok işaret de yenisinin geldiğini gösteriyordu. Batı'dan dönüşünden sonra çar sakalların kesilmesini ve saray halkı, yetkililer ve askeriye tarafından yabancı kıyafetlerin giyilmesini talep etmeye başladı. 1705'te bu tüccar ve esnaf dahil bütün "rütbe sahipleri" için yasa haline geldi. Sakallarını kesmeyi reddedenler vergi ödemek zorundaydı; şehri ziyarete gelen köylüler bile sakallarını korumak için küçük bir ücret ödemek zorundaydı. Yeni yüzyılın başlamasıyla hükümdar Rus takvimini değiştirdi: artık yıllar dünyanın yaratılışına göre değil İsa'nın doğumuna göre hesaplanacaktı ve eylül ayının değil ocak ayının biri itibariyle başlayacaktı. Daha da önemlisi, Büyük Petro, ordusunu Batılı modele göre yeniden organize etmeye girişti.

BÜYÜK KUZEY SAVAŞI

Büyük Seyahat, Büyük Petro'nun Osmanlı'ya yönelik tasarılarını ilerletmede başarısız oldu. Ancak Avrupalı güçler Osmanlı'ya karşı büyük bir savaş teklifine yanıtsız kalsalar da başka siyasi fırsatlar ortaya çıktı. Çok geçmeden Petro, Saksonya ve Polonya hükümdarı II. Augustus tarafından İsveç'e karşı düzenlenen askeri ittifaka katıldı. Müttefiklerin, Danimarka, Rusya ve Saksonya-Polonya'nın çıkarları, Otuz Yıl Savaşları'ndaki son derece başarılı katılımlarından sonra Baltık bölgesinde baskın bir konum elde eden İsveç'inkilerle çatışıyordu. Çarpışma zamanı gelmiş gibi görünüyordu, çünkü daha on beşinde bir genç olan XII. Charles 1697'de İsveç tahtına çıkmıştı. I. Petro Osmanlı'yla uzayıp giden barış görüşmelerini sonuçlandırmaya odaklanmışken II. Augustus 1700 yılında İsveç'e savaş ilan etti, birkaç ay sonra Danimarka onun izinden gitti. 14 Temmuz'da Rus-Osmanlı antlaşması nihayet İstanbul'da imzalandı: Ruslar Azov ve Taganrog ile Osmanlı'da yerleşik bir bakan bulundurma hakkını elde ettiler. 19 Ağustos'ta Büyük Petro, Osmanlı Dev-

leti ile antlaşmanın sonuçlandığını öğrenmesinden ve resmi olarak ilan etmesinden on gün sonra İsveç'e savaş ilan etti. Böylece Rusya, Büyük Kuzey Savaşı olarak bilinen savaşa girmiş oldu.

Ruslar kendilerini umduklarından çok daha zor bir durumda buldular. XII. Charles büyük bir cesaretle boğazları geçti ve savaşı Danimarka'nın merkezine taşıyarak Danimarkalıları hızla teslim olmaya zorladı. Danimarka'dan kurtulan İsveç kralı vakit kaybetmeden yeni düşmana saldırdı. 30 Kasım 1700'de birliklerini Baltık üzerinden Livonya'ya naklederek Narva Kalesi'ni kuşatan ana Rus ordusuna aniden saldırdı. Rus birliklerinin sayı üstünlüğüne rağmen İsveçliler Rus güçlerini çevrelediler ve yaklaşık 10.000 askeri ya öldürdüler ya esir aldılar, 30.000 kadarının da silahlarını bırakıp hızla geri çekilmesine neden oldular. Narva'daki Rus performansını özetleyen bir tarihçinin kelimeleriyle: "Eski moda süvari ve düzensiz ordu savaşmadan kaçtı. Yeni piyade askerler disiplinsiz birer milisten başka bir şey olmadıklarını, yabancı subaylar ise beceriksiz ve güvenilmez olduklarını kanıtladılar. Sadece iki muhafız ve bir piyade alayı iyi iş çıkardı."

Bazıları tarafından hem o tarihte hem daha sonraları Narva'dan sonra XII. Charles'ın Rusya'yı savaştan atmaya yoğunlaşması gerektiğine ve kararlı bir hareketle bu amaca ulaşabileceğine inanılıyordu. Bunun yerine İsveç kralı yıllar boyunca Moskovalı muhalifini önemsemedi ve ihmal etti. 1701 yazında Riga'daki Sakson kuşatmasını kaldırdıktan sonra esas husumetini Polonya'ya doğru çevirdi, II. Augustus'u en tehlikeli düşman olarak gördü. İsveç ordusu burada da dikkate değer bir başarıya sahip oldu, ama yaklaşık altı yıl boyunca kesin bir sonuç elde edemedi. Bu sırada Petro elde ettiği bu aradan sonuna kadar faydalandı. Çar, karakteristik enerjisiyle hareket ederek Narva fiyaskosundan sonraki bir yıl içinde yeni bir ordu ve cephane sahibi oldu. Mecburi askerlik, idare, finans ve diğer her şey sonuna kadar zorlanıp savaşın taleplerine adapte edilmişti, ama hükümdar amacından caymadı. Top yapmak için eritilen kilise çanları devasa savaş çabasının kalıcı birer simgesi olarak kaldı.

I. Petro yeniden yapılanmış askeri gücünü iki şekilde kullandı. II. Augustus'a yardım gönderdi ve XII. Charles'ın az bir koruma bıraktığı Livonya ve Estonya'ya sistemli bir şekilde ilerlemeye başladı. 1701 ve 1702'de Sheremetev'in başında olduğu büyük bir ordu bu bölgeleri yerle bir etmiş, zayıf İsveç kuvvetlerini iki kez yenmiş ve Ruslar Finlandiya Körfezi'ne sağlam bir şekilde yerleşmeye başlamıştı. 1703 yılı, Neva ağzında, başlangıçta İsveç'le savaşmak için sağlamlaştırılmış bir dış karakolun, sonra da Rus imparatorluğunun yeni başkenti olarak St. Petersburg'un kurulmasını işaret eder: Petro'nun koruyucu azizi onuruna isimlendirilmişti, ama aynı zamanda Petro'nun Hollandalı olan her şeye olan sevgisinin bir işaretiydi. İsmin orijinal telaffuzu Sankt Pieter Burkh ise, zamanla modernleşerek Sankt Pe-

tersburg oldu. Bir sonraki yıl Büyük Petro gelecekteki başkentini korumak için Kronstadt Kalesi'ni inşa etti, bu arada Rus birlikleri Estonya'daki eski Dorpat ve Yuriev şehrini ve Narva'yı ele geçirdi. Çar, Kuzey Savaşı nedeniyle kullanılamaz hale gelen güney filosu yerine Baltık'ta hızla yeni bir filo inşa etti ve yeni gemiler kara ve deniz operasyonlarına etkili bir şekilde katıldı.

Ancak II. Augustus'un zamanı tükenmişti. Kendi saksonyası tarafından kıstırılan II. Augustus 1706 Eylül ayı sonunda XII. Charles ile Altranstadt Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Antlaşma şartları gereği II. Augustus İsveç taraftarı Leszczynski lehine tahtından feragat etti ve elbette savaştan çekildi. Büyük Petro böylece Avrupa'nın en korkulan ordularından biri ve en korkulan generallerinden biriyle tek başına yüzleşmek zorunda kaldı. İsveç kralı Rusya'ya karşı nihai seferine 1708 yılı Ocak ayında başladı, Vistula'yı yaklaşık 50.000 kişilik bir güçle geçti ve Moskova'ya doğru ilerledi.

I. Petro'nun pozisyonu hem Rus hükümetinin zorla aldığı paralar hem de reformları nedeniyle tetiklenen isyanları bastırma ihtiyacıyla daha da tehlikeye girdi. 1705 yazında bir keşiş ve bir streltsy, Astrahan'da üst sınıfa ve yabancı etkisine yönelik başarılı bir ayaklanma başlattı. Hatta Astrahan'da bütün Rus kızlarının Almanlarla evlenmeye zorlanacağına dair söylenti bile çıkmıştı, pek çok acele evliliğin yapılmasına neden olan bir tehditti bu. Şehir ancak Mart 1706'da, şiddetli bir savaşın ardından Sheremetev tarafından yeniden ele geçirildi. 1707'de Don kazaklarından bir lider, Konrad Bulavin, Don bölgesinde önemli bir isyan yönetti. Hükümetin kaçakları yakalama kararlılığına kızan ve aynı zamanda Eski İnanç'tan da etkilenen Bulavin hareketi, geçmişin büyük sosyal ayaklanmalarının modelini izledi. İsyan en tepe noktasında Güney Rusya'nın büyük bir alanına yayılmıştı ve buna düzinelerce kasaba dahildi, isyancı ordusu 100.000 kişiye kadar çıkmıştı. Bu tür ayaklanmalarda olduğu gibi bu büyük güç disiplin ve organizasyondan yoksundu. Hükümet birlikleri isyancıları, İsveç ile savaşın doruk noktasına ulaştığı 1709 yazından bir yıl kadar önce bastırmayı başardı. Ama başka bir isyan, Rusların kendi yaşam tarzlarını bozmalarına ve devletin ağır vergilerine karşı çıkan Türk Başkurtların isyanı, 1705 yılında Orta Volga'da patladı ve 1711 yılına kadar tamamen bastırılamadı.

Bazı tarihçiler 1708 taarruzunu Moskova'ya kadar bastırması durumunda XII. Charles'ın savaşı kazanabileceğine inanır. Bunun yerine XII. Charles yoldan saptı ve Ukrayna'ya girdi. İsveç kralı taarruzuna devam etmeden önce dinlenmek ve ordusunu savaşın dokunmadığı zengin topraklarda güçlendirmek istedi, ayrıca gizlice Rusya'ya karşı dönen Ataman İvan Mazepa'ya çok güveniyordu. Ancak hesapları tutmadı. Mazepa, İsveçlilere karşı genel bir sempati eksikliği ve Menşikov'un Ukraynalıların sadakatinin Büyük Petro'dan yana olmasını temin eden hızlı karşı

önlemleri nedeniyle İsveç tarafına ancak 2000 kadar Kazak getirebildi; birkaç bin kadarı daha sonra katıldı. Ayrıca XII. Charles'ın güneye doğru hareketi, çar yönetimindeki Rus gücünün Lesnaia'da 15.000 kişilik İsveç takviye birliklerini ve büyük bir malzeme trenini ele geçirmesini kolaylaştırdı. Halktan çoğunlukla soyutlanmış, evlerinden uzakta, malzemeleri azalmış ve davalarını askeri ya da diplomatik açıdan ilerletemeyen İsveç ordusu, Ukrayna'da kasvetli bir 1708–1709 kışı geçirdi. Ancak XII. Charles geri çekilmiyordu. Ertesi yazın ortalarında ana Rus ordusu nihayet İsveç işgalindeki Poltava kalesini kurtarmaya geldiğinde iki düşman açık arazide karşılaştı ve sona doğru nihai adım atıldı.

İsveç ordusu 8 Temmuz 1709'da Poltava Savaş'ında yok edildi. 40.000 Rus'a karşı çok daha az bir cephaneyle savaşan 22.000 ile 28.000 arası İsveçli, hatları parçalanana kadar inanılmaz bir savaş verdi. Generaller dahil pek çoğu sonunda ya savaş alanında ya da birkaç gün sonra geçemedikleri Dinyeper kıyısında teslim oldu. XII. Charles ve Mazepa Osmanlı topraklarına kaçtı. Halbuki geriye bakıldığında Poltava'nın sonucu pek şaşırtmaz, birkaç yıl önce İsveçlilerin daha büyük farka rağmen Narva'da kazandığını ve XII. Charles'ın yenilmez kumandan olarak ünlendiğini hatırlamak lazım. Ama Narva fiyaskosuna karşın Rusların komuta etme yeteneği, disiplini, savaş ruhu ve etkinliği önemli derecede ilerlemişti. Savaşın en yoğun olduğu anda ordusunu kendi yöneten Büyük Petro, ortaya çıkan sonucun etkisini tam olarak anladı. Aslında zaferi kutlamak ve tutuklu İsveçli "öğretmenlerine", verdikleri çok değerli "dersler" nedeniyle teşekkür etmek için mükemmel nedenleri vardı.

Poltava'dan kısa süre sonra I. Petro'nun ve devletinin şansı belki de en dip noktasına ulaştı. Fransa ve XII. Charles tarafından kışkırtılan ancak şimdiye kadar düşmanlıklara katılmaktan kaçınan Osmanlı, 1710 yılında Rusya'ya savaş ilan etti. Petro atak davrandı, düşmanı küçümsedi ve vasal Osmanlı prenslikleri Moldavya ve Eflak'ın problemli desteğine ve sultanın diğer yerlerdeki, özellikle Sırbistan ve Karadağ'daki Hıristiyan tebaasına çok güvendi. Temmuz 1711'de kendisini Prut Nehri yanında, cephane ve malzeme ihtiyacı duyan yetersiz bir ordunun başında ve kendinden çok daha büyük bir Osmanlı gücüyle kuşatılmış buldu. Osmanlıların karşı konulmaz avantajlarından niye daha fazla yararlanmadıkları konusunda tartışmalar halen devam eder. Yanıtlar, Osmanlı birliklerinin yorgunluk ve kayıplarından becerikli Rus diplomasisine ve hatta rüşvete kadar değişmektedir. Her halükarda Büyük Petro bir barış antlaşması imzaladı ve güney filosunu terk etti, Azov'u ve 1700'deki diğer kazanımlarını Osmanlılara verdi, Polonya'ya müdahale etmemeye söz verdi ve XII. Charles'ın İsveç'e güvenli geçişini garantiledi. Ancak güneydeki kazançlarından feragat etme karşılığında kendisini geçici bir durumdan kurtarabildi ve Büyük Kuzey Savaşı'nda baskın durumunu korudu.

Aslında 1709'da sona eren savaş uzun yıllar sürünmeye devam etti. Poltava'dan sonra çar esas çabasını Baltık'a yöneltti, Viborg'u (ya da Vlipuri'yi), Riga'yı ve Reval'i 1710'de zaptetti. XII. Charles'ın Ukrayna'daki bozgunu, kendisine karşı bir koalisyonun yeniden canlanmasına neden oldu. Yeni koşullar altında Büyük Petro askeri operasyonlarını iki ana hatta geliştirdi: Rus birlikleri müttefiklerine Baltık'ın güney kıyısında düzenledikleri seferlerde yardımcı olurken diğer güçleri Doğu Baltık bölgesinde ilerlemeye devam etti. Böylece 1713-14'te çar Finlandiya'nın çoğunu işgal etmiş oldu. Yeni Rus donanması daha aktif hale geldi. Petro'nun doğrudan kumandası altında, Hango dışında bulunan İsveç filosuna karşı 1714'te bir zafer kazandı.

Rusya'nın ani yükselişi diğer Avrupalı ülkeler için sürprizdi ve ilişkileri, örneğin İngiltere ile Rusya arasındaki ilişkileri gerdi. Aynı zamanda kuzeyli devin niyetleri ve gelecekteki adımları konusunda kayda değer bir korkuya ve endişeli yorumlara yol açtı. Bu daha sonra Büyük Petro'nun, kendisinin ve Rusya'nın dünyayı fethetme amacını ifade eden sözde vasiyetnamesi gibi sahtekârlıklara yansıdı. 1717'de çar Paris'e seyahat etti ve Fransızların İsveçlilere yardım etmeyecekleri sözünden başka diplomatik bir başarıya imza atamamasına rağmen bir kez daha pek çok şey gördü ve öğrendi. 1718 Aralık ayında XII. Charles Norveç'teki küçük bir askeri çatışmada öldürüldü. Kız kardeşi Ulrika Eleonora ve daha sonra kocası I. Frederick İsveç tahtına geçti. Savaşın yönünü değiştiremeyen ve aslında gittikçe daha fazla tehdit altında olan İsveç (çünkü Büyük Petro 1719-21'de İsveç topraklarına sürekli keşifler gönderiyordu) sonunda yenilgiyi kabul etti ve barış yaptı.

30 Ağustos 1721'de İsveç, Rusya ile Nystadt Antlaşması'nı imzaladı. Rusya Livonya, Estonya, Ingermanland, Karelya'nın bir kısmı ve belirli adaları aldı, ancak Finlandiya'nın büyük kısmını geri verdi ve 2 milyon gümüş ödedi. Aslında Versay Antlaşması'ndan sonra bağımsız Estonya ve Letonya devletleri olacak bölgeyi, Baltık vilayetleri olarak anılan yerleri ve stratejik olarak St. Petersburg'un ve Finlandiya Körfezi'nin yanında konumlanmış güneydoğu Finlandiya sınır topraklarını elde etti. Viborg Kalesi'nin ele geçirilmesi ve muhafazası Rusya'ya özellikle Körfez'de kontrol sağladı.

Modern Avrupa tarihinde Büyük Kuzey Savaşı önemli savaşlardan, Poltava ise kesin sonuç elde edilen savaşlardan biri sayılır. Rusların İsveç karşısındaki zaferi ve sonuçta gerçekleşen Nystadt Antlaşması, Rusya'nın Baltık'a sağlam bir şekilde yerleşmesi, "Avrupa'ya açılan bir pencere" elde etmesi ve kıtanın kuzeyinde baskın bir güç olarak İsveç'in yerini alması anlamını taşıyordu. Tarihçiler bu zaferlerin Rus imparatorluğunun gerçek kuruluşunu işaret ettiğini öne sürerler. Dahası Rusya İsveç'i küçük düşürmekle kalmamış, aynı zamanda kadim rakibi Polonya'ya karşı üstün bir pozisyon elde etmişti. Almanya ile doğrudan ilişki kurdu –bu ilişkilere

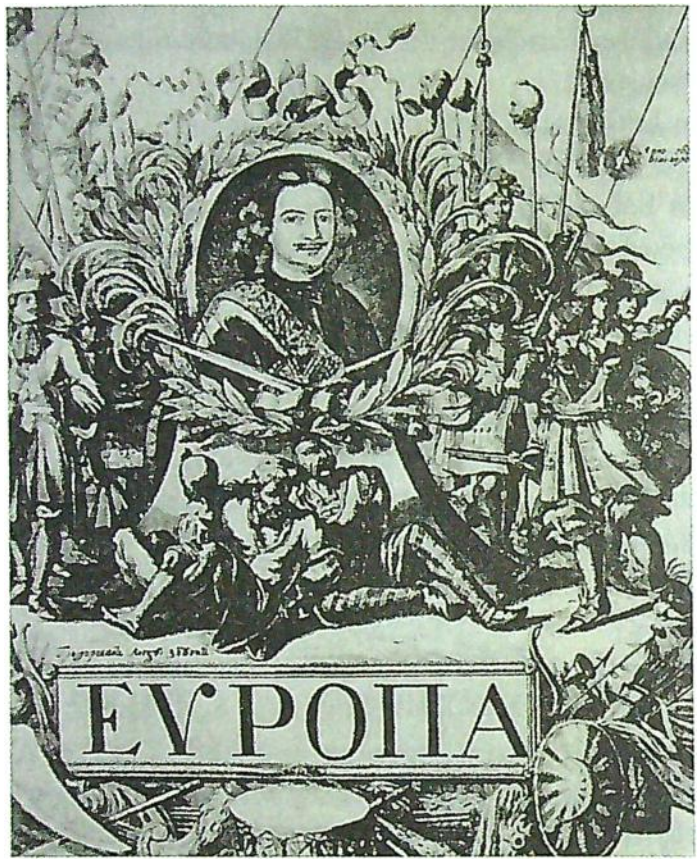
kendi kızları ile üvey ağabeyi İvan'ın kızları için evlilik ittifakları dahildi– ve genel olarak önemli bir Avrupa gücü olarak öne çıktı. Petro'nun devrindeki diğer iki savaş, Osmanlılara karşı Azov Seferi ve Pers Seferi çok başarılı olmamalarına rağmen Büyük Kuzey Savaşı ile aynı ortak hedef olan ticaret ve donanma limanlarını elde etme amacına hizmet etmiştir. Rusya'nın Orta Asya'daki çıkarları aslında askeri olmamalarına rağmen Hindistan ve Çin ile ilişkilerle ticareti geliştirmeye yönelik ilginin bir yansımasıydı.

Bu zaferlerin kutlamaları Rusya'yı ve hükümdarını simgesel olarak doruklara yükseltti. Richard Wortman'ın gösterdiği gibi kelime ve imgelerle Petro klasiklerden ve İncil'den kahraman ve tanrılarla karşılaştırıldı; bunların arasında Mars, Herkül, Samson ve Davud da bulunuyordu. Senato Petro'yu "Büyük", "Atayurt'un Babası" ve "İmparator" unvanlarını, özellikle büyük askeri lider olarak *imperator* unvanının eski anlamını kabul etmeye ikna etti. Ancak şan ve güç betimlemesi sadece laik olarak kalmadı. Poltava kutlamasında Petro, normalde paskalyadan önceki pazar günü ritüellerinde İsa rolüne bürünen patrik için ayrılmış bir ilahiyle onurlandırıldı: "Tanrı adına gelen kimse kutsandı, şükürler olsun en tepeden, Tanrı karşımızda belirir." Başpiskopos Prokopoviç, Aziz Samson festival gününde gerçekleşen Poltava Savaş için "Tanrı'nın sakınması olmadan gerçekleşmeyeceğine inanıyorum," dedi.

RUSYA'NIN ISLAHI: GİRİŞ CÜMLELERİ

Büyük Petro devrinde içişleriyle ilgili bilim insanlarının iki aşırı ve karşıt yaklaşım üstlendiğini görüyoruz. Bir yandan çarın reform geçiren Rusya'sına anın ihtiyaçlarının, özellikle de Büyük Kuzey Savaşı'nın baskılarının gerektirdiği birbirinden bağımsız bir dizi önlem sunulmuştu. Diğer yandan ise aynı faaliyet kapsamlı, radikal bir şekilde yeni ve iyi bütünleşmiş bir programın yürütülmesi olarak tanımlandı. Birçok nedenden dolayı ilk görüş gerçeklere daha yakın görünüyor. Klyuçevski'nin belirttiği gibi Büyük Petro'nun devrinde sadece bir yıl, 1724 yılı tamamıyla savaşsız geçti, ancak bu döneme on üç barış dolu aydan daha fazlası eklenemedi. Savaşın muazzam gerilimine, bir de (Büyük Petro gittikçe büyüyen talepler yapmadan önce zaten ağır bir yük altında ve neredeyse tam bir çöküş durumunda olan) Moskova mali sisteminin yetersizliği ekliydi. Devletin sorunu basit bir şekilde ayakta kalmak haline geldi ve ayakta kalmanın bedeli yüksekti. Büyük Petro'nun devrinde Rus nüfusu azalmış olabilir. Miliukov ve diğer bilim insanları askeri nedenlerin sürekli olarak mali önlemlere ve buna karşılık Rus ticaret ve sanayisini hareketlendirmeyi amaçlayan fermanlara, ilerlemediği takdirde bu ve buna benzer diğer fermanların

etkisiz kalacağı idari sistemde değişikliklere, yokluğundaysa modern bir idarenin işleyemeyeceği eğitimi teşvik çabalarına ve bunun gibi daha birçok çıkarıma ne şekilde sebep olduğunu gösterdi. Ayrıca her halükarda Büyük Petro'nun teorisyen ya da plancı değil oldukça enerjik ve pratik bir insan olduğu ısrarla öne sürüldü.

Bir Avrupa haritasından I. Petro'nun portresi, streltsy isyanları ve düşman Osmanlı ve Tatarların üstünde zaferlerinin portresini gösteriyor.
(*Alekseeva, Graviura Petrovskogo vremeni*)

Ancak adaletli bir yargının karşıt görüşe de fırsat vermesi gerekir. Büyük Petro'nun saltanatının büyük bir kısmı boyunca Büyük Kuzey Savaşı ile meşgul olmasına ve Rusya'nın başarılı bir şekilde ilerlemesi için pek çok şey feda etmesine rağmen Rusya'yı ıslah etmesi hiçbir surette savaş çabasını güçlendirmek için ateşli önlemler almasıyla sınırlı kalmamıştır. Aslında bütün Rus hükümetini, toplumunu, hayatını ve kültürünü Batılılaştırmak ve modernleştirmek istedi. Çabaları bu hayret verici amaca ulaşamasa ve büyük boşluklar bıraksa da temel model netti. Zengin bir Avrupalı devlet ve toplum arasında seçim yapmalarına ve Batılı kurum-

ları Rus ihtiyaç ve olasılıklarına adapte etmeye çalışmalarına rağmen Batılı ülkeler, imparatorun ve dostlarının çalışmalarında model işlevi gördü. Reformcu, kuramcı olmamasına rağmen yine de öngörülü bir yapıya sahipti. Karakterindeki cesaret ve olumlulukla modern, güçlü, zengin ve eğitimli bir ülkenin imgesini gördü. Bu durumda reformları değerlendirirken anın gereklerini ve daha uzun vadeli amaçlarını da düşünmek gerektiği açıktır. Ayrıca zaman geçtikçe Petro genel konular ve daha geniş modellerle ilgilenmeye başladı.

Ancak Büyük Petro'nun vizyonunu yorumlarken tartışılabilecek daha pek çok şey bulunur. Reformların Rusya'nın geçmişiyle ilişkisi neydi? Batılı biçimler Rus koşullarına evrilirken hangi değişiklikler oldu? İlerleme ve medeniyet gerçekte Petro ve müttefikleri için ne anlama geliyordu? Esasen rasyonelleşme ve teknik ilerleme miydi yoksa insanların hayatlarının iyileştiği daha aydın ve kültürlü bir toplum vizyonu muydu? Pek çok tarihçinin söylediği "yukarıdan devrim"de kullanılan anlamlar sonuçları etkiledi mi? Reformlar ne kadar kalıcıydı? Değişim ve ilerleme hangi insani maliyete rağmen oldu? Tartışılmayan şey Büyük Petro'nun Rusya'yı dönüştürdüğüdür.

ORDU VE DONANMA

Askeri reformlar doğrudan savaştan kaynaklandı. Bu alanda Büyük Petro'nun önlemleri Batı taklidi olduğu kadar radikal, başarılı ve kalıcı olarak görülmektedir ve haklı bir şekilde modern Rus ordusunun kurucusu olarak düşünülür. İmparatorun seleflerinin büyük orduları vardı, ama bu orduların örgütlenmeleri yetersizdi, teknik olarak eksik ve genel olarak düşük niteliklere sahiptiler. Seferler için bir araya geliyor ve sefer sona erince dağılıyorlardı. Zaman içinde Batılı subay ve teknisyenlerle "düzenli" ordular görülmeye başlandı. Korkunç İvan tarafından kurulan ve genişleyerek her birinde bin askerin olduğu yirmi iki alay içeren streltsy, ya da silahşorlar bile kuşkulu bir varlık gösteriyordu. Esasen Moskova'da görevli olan, çeşitli ticaret ve zanaatla ilgilenen streltsy en iyi haliyle yarı profesyonel bir güç oluşturuyordu. Daha önce de bahsedildiği gibi streltsy Moskova siyasetinde bir unsur haline geldi, ayaklanmalar çıkardı ve Büyük Petro tarafından şiddetli bir şekilde cezalandırılıp dağıtıldı. Reformcu, genel bir mecburi askerlik kurdu ve orduyu yeniden düzenleyip modernleştirdi. Elbette kibar sınıf Moskova devletinin oluşmasından beri kişisel askeri hizmete tabiydi. Büyük Petro yönetiminde bu zorunluluk çok daha etkin ve her şeyin ötesinde sürekli bir şekilde uygulamaya koyuldu. Uygun olmayanlar ve sivil görevlere verilenler haricinde kibar sınıfın bütün üyeleri hayat boyunca alaylarında kalacaktı. Kendilerine başka yerlerde ihtiyaç

duyulan ruhban ve tüccar loncalarının üyeleri haricinde diğer sınıflar askere alındı. Büyük sayılarda askere alımlar yapıldı, özellikle Büyük Kuzey Savaşı'nın ilk yıllarında. 1715'te Senato yetmiş beş serfli hanelerden bir asker alınması kuralını getirdi. Muhtemelen aynı kural devlet köylülerine de uygulanıyordu. Ek askerler ise şehirlilerden elde ediliyordu. Her biri ailelerinden ve meşguliyetlerinden ayrılacak ve hayat boyu hizmet edeceklerdi, bu dönem on sekizinci yüzyılın son on yılında yirmi beş yıla indirildi.

Çok sayıda adam elde eden I. Petro, onları modern bir orduya dönüştürme işine girişti. Yeni ve güncel askeri yönergeyi bizzat tanıttı, bütün silahlarda usta oldu ve en küçüğünden en büyüğüne kadar bütün birliklere komuta etmeyi öğrendi. Bütün acemi erlerin, aristokrat ya da serf, benzer şekilde aşağıdan yukarıya doğru çalışarak yükselmeleri, layık oldukları kadar hızlı ve yukarıya çıkmaları konusunda ısrar etti. Askeri kurumda önemli değişiklikler arasında seçkin muhafız alaylarının ve daha pek çok düzenli alayın kurulması, çakmaklı tüfek ve süngünün kullanılması ve cephanede inanılmaz ilerlemeler gerçekleşmişti. Poltava zamanında Rusya kendi tüfeklerini üretmeye başlamıştı. Rus ordusu saldırıda süngüyü kullanan ilk orduydu ve bu silah aslında saldıran bir düşmana karşı savunma amaçlı olarak tasarlanmıştı. Silahlara gelince, Büyük Petro hem 1704 yılında Rusya'nın Narva'yı ele geçirmesinde çok etkili olduğunu kanıtlayan ağır kuşatma silahları hem de 1707 civarında hem piyade hem süvari ile birlikte savaşa katılan hafif silahlar geliştirdi. 1698'de isyan çıkaran sakallı, yabancı düşmanı, artık kullanılmayan bir eğitim almış streltsy ile yabancılar tarafından komuta edilen temiz tıraşlı, modern eğitimli ve Batılı kıyafetler içindeki muhafızlar arasındaki karşıtlık ne kadar çok şeyin değiştiğini simgeler. Elbette bir de İsveç zaferi.

Muhafızlar, Petro'nun ordusunda seçkinlerden daha önemli bir noktadaydı; tabiri caizse imparator ile birlikte büyümüşlerdi ve aralarında onun en sadık ve en heyecanlı destekçileri bulunuyordu. Özellikle saltanatının ikinci yarısında Büyük Petro özel görevler için sıklıkla muhafızlardan subay ve astsubayları kullanarak normal idari kanalları atladı. Kanuna karşı gelen bir vali ya da üst düzey bir görevliyi zincirlere vurulmuş bir şekilde geri getirmek genellikle hafif bir kuvvetle donanmış olarak vergilerin toplanmasını hızlandırmak ya da askere adam almak, adli teşkilatın işlemesini iyileştirmek ya da sözde idari çürüme ve suistimali araştırmak için gönderilirlerdi. Düzenli bürokratik yapının dışında çalışan bu elçiler hükümdarın kişiliğinin birer uzantısı olarak düşünülebilirdi. I. Aleksandr ve I. Nikolay gibi sonradan gelen imparatorlar da Büyük Petro'nun bu değişik uygulamasını geniş çaplı bir şekilde kullandılar, çeşitli konularda hızlı sonuçlar elde edebilmek ve hükümet aygıtının çalışmalarını denetleyebilmek için özel (ve genellikle de askeri) ajanlara güvendiler.

Ordudan çok, modern Rus donanması Büyük Petro'nun eseridir. Kolaylıkla, tutkusu olduğu söylenebilir. Sıfırdan başladı –tam olarak söylemek gerekirse demode bir gemiyle– ve ardılına 48 önemli savaş gemisi, 787 daha küçük ve tamamlayıcı gemi ve bunlarda hizmet eden 28.000 asker bıraktı. Aynı zamanda ardından gelenlere ilk Rus gemi inşa endüstrisini ve elbette Baltık limanlarını ve kıyı şeridini bıraktı. Dahası İngiliz modelinde inşa edilen donanma, İsveç filosunu yenerek zaten büyük bir saygı kazanmıştı. İngilizler Rus gemilerinin aynı sınıftaki en iyi İngiliz gemileriyle karşılaştırılabileceğini düşündüler, İngiliz hükümeti Rus donanmasının bu ani yükselişinden o kadar endişelendi ki 1719'da Rusya'da hizmet veren adamlarını geri çağırdı.

İDARİ REFORMLAR: MERKEZİ HÜKÜMET, YEREL HÜKÜMET, KİLİSE

Petro, çoğunlukla askeri konularla meşgul olmasına rağmen Rusya'da merkezi ve yerel hükümet ile kilise idaresi ve maliyesini düzenledi; Rus ekonomi ve kültüründe önemli değişikliklerin oluşmasında etkili oldu. I. Petro tahta Moskovalı bir çar ve otokrat olarak çıktı ve döneminin hatta bütün dönemlerin en güçlü ve etkileyici hükümdarlarından biri olduğunu kanıtladı. Ancak Korkunç İvan ya da diğer Moskovalı selefler ile karşılaştırma yanlış olabilir. Büyük Petro Akıl Çağı denen dönemde Avrupa'da örgütlenen ve bir dereceye kadar da uygulanan aydınlanmış despotizme inanıyordu. Otokrasi ve hükümdar ile tebaası arasındaki ilişki tanımını Moskova geleneklerinden değil İsveç'ten ödünç aldı. Korkunç İvan'ın tersine Büyük Petro'nun kanuna büyük bir saygısı vardı ve kendisini devletin ilk hizmetkârı olarak düşünüyordu. Ancak genel bakış açısıyla uyumlu bir şekilde ne boyar duma'dan ne de zemski sobor'dan haz ediyor, kiliseye karşı ise seleflerinden çok daha küstahça davranıyordu. Böylece reformcu Moskova'daki mutlak gücün çoğunlukla belirsiz ama yine de gerçek olan geleneksel engellerinden kaçtı. Bunların yerine tamamen yeni bir idari kurumlar yapısı kurdu.

Büyük Petro 1711'de, Osmanlı seferi için yola çıkmadan önce Senato'nun kurulmasını sağlayan iki emir yayınladı. Senato bütün adli, mali ve idari ilişkileri denetleyecek en üst devlet kurumu olarak kuruldu. Orijinalinde sadece hükümdarın yokluğu dönemi için kurulmuştu, ama dönüşünde kalıcı bir organ oldu. İlk başta senatör sayısı dokuzdu, 1712'de on kişiye çıktı. Özel bir üst görevli, *ober procurator* (baş temsilci), hükümdar ile senato arasında bir bağ görevi görüyordu ve imparatorun kendi kelimeleriyle "hükümdarın gözü" olarak hareket ediyordu. Onun imzası olmadan hiçbir senato kararı yürürlüğe girmiyordu, ober procurator ile senato arasındaki herhangi bir anlaşmazlık hükümdar tarafından çözümlenmek

zorundaydı. Belirli bazı resmi yetkililer ve yüksek mahkeme de senatoya bağlıydı. Senato daha sonra pek çok değişiklik geçirmesine rağmen imparatorluk Rusya'sının özellikle idare ve hukuk anlamında en önemli kurumlarından biri oldu.

Büyük Petro 1717 ve hemen sonrasında eski, sayısız, birbiriyle çelişen ve hantal prikazy yerine *collegia*, yani *kurullar* kurdu. Daha sonraki bakanlıklarla karşılaştırılabilecek olan bu yeni kurullar başlangıçta dokuz taneydi: dış ilişkiler, savaş, donanma, devlet harcamaları, devlet geliri, hukuk, mali teftiş ve kontrol, ticaret ve imalat. Daha sonra madencilik, mülkler ve şehir örgütlenmeleriyle ilgilenen üç kurul daha oluşturuldu. Her bir kurulda bir başkan, bir başkan yardımcısı, dört kurul üyesi, dört denetçi, bir temsilci, bir sekreter ve bir idari işler görevlisi bulunuyordu. Başlarda her kurulda nitelikli bir yabancı bulunuyordu, ancak kural olarak bu kişi başkan olmuyordu. O dönemde kurul idaresi Avrupa'da oldukça fazla ilgi ve uygulama kaydetmişti. Büyük Petro özellikle İsveç modelinden ve muhtemelen de Leibniz'in tavsiyelerinden etkilenmişti. Kurullar aracılığıyla idarenin görüş açısında daha fazla çeşitlilik ve karşılıklı etkileşim temin ettiği öne sürüldü, çünkü kararlar bireyin iradesine değil oy çokluğuna bağlıydı ve bu devlet işlerinin tamamen yasal ve uygun bir şekilde ele alınmasına katkıda bulundu. Açıkçası imparator, yürütmenin farklı dallarının başına geçireceği yeterli sayıda güvenilir yardımcısı olmadığını ve bu nedenle birbirlerini kontrol edecek kişilerden oluşan gruplara güvenmek zorunda olduğunu belirtti. Kurullar neredeyse bir yüzyıl boyunca ayakta kaldılar ve I. Aleksandr döneminde yerlerine bakanlıklar geçti.

Yerel hükümet de reform geçirdi. 1699'da kasabalar vergilendirmeyi kolaylaştırmak ve devlet adına daha fazla gelir elde etmek için yeniden düzenlendi. Hükümet adına tüccarlar tarafından yürütülen bu sistem finanstan başka herhangi bir şeyi çok az dikkate alıyordu ve Batılı etkilerden çok Moskovalı uygulamalardan çıkmıştı. Diğer yandan 1720-21'de Büyük Petro ileri Avrupalı çizgisinde kapsamlı bir belediye reformu getirdi. Seçim ilkesine dayalı ve kasaba halkının girişim ve hareketliliğini sağlamak amacındaki bu hırslı plan yerel atalet ve çıkarlar nedeniyle uygulamaya konmakta başarısız oldu.

Eyalet reformu, Petro'nun boşa çıkan belki de en olağanüstü reform çabasıydı. Yine değişim bir şekilde gelişigüzel, çoğunlukla savaş baskısı ve umutsuz bir para arayışıyla başladı. 1708 reformundan sonra ülke sekiz, on ve sonunda on bir adet *guberni*'ye, yani hükümete ayrıldı. Ama 1719 mevzuatıyla birlikte tamamen gelişmiş ve son derece kapsamlı bir plan ortaya çıktı. Her birinin başında birer *voevoda*'nın bulunduğu elli eyalet ana idari birimler haline geldi. Bu birimler başlarında birer komiser bulunan *uezdy*'lere bölündüler. Komiserler ve voevoda'ya bağlı iki ya da dört üyeden oluşan bir konsey yerel kibar sınıf tarafından kendi aralarından seçilecekti. Bütün görevliler maaş alıyordu ve eski Moskova uygulaması *korm-*

leniia –besleme– yok olmuştu. Büyük Petro eyalet organlarına yerel sağlık, eğitim ve ekonomik kalkınma sorumluluğu vererek İsveç modelinin de ötesine gitti. 1719 reformunun Rusya'ya birbirinden ayrı bir idari ve hukuki güç getirdiğini belirtmek gerekir. Ama bütün bunlar olgunlaşmamış ve gerçek dışı olduklarını gösterdi. Yerel girişim uyandırılamadı, uygun görevliler de bulunamadı. İdarenin ve hukukun ayrılığı 1727 civarlarında yok oldu, reformun bazı hırslı yönleri ise kâğıttaki varlıklarından öteye geçemediler.

Bu dönem belirli sınır bölgelerinde hükümet kontrolünün güçlenmesine tanık oldu. Bulavin'in büyük isyanının bastırılmasının ardından imparator Don bölgesindeki hâkimiyetini sağlamlaştırdı ve bu bölgenin Rusya'nın geri kalanıyla bağları daha sıkı kuruldu. Ancak Kazaklar Rus İmparatorluğu'nun sonuna kadar hatta Sovyet döneminde de farklı bir idari ve askeri örgüte sahip olmaya devam ettiler. Benzer bir şekilde Mazepa'nın XII. Charles'ın tarafına geçerek ihanet etmesi Ukrayna üzerindeki Rusya kontrolünü sıkılaştırdı. Diğer politikaların arasında, daha sonraları Ruslaştırma olarak anılacak şeyin ilk örneklerini de görüyoruz: 1714'te bir buyruk Ukraynalılarla Rusları karıştırma ve Ukrayna'ya Rus görevlilerin getirilmesi arzusuna vurgu yapıyor, bu konuyla ilgili savları İngiltere'nin İskoçya, Galler ve İrlanda'ya yönelik başarılı politikalarına atıflarla destekliyordu.

Petro'nun kilise reformları esasen kiliseyi hükümetin aynı hatlarda ilerleyen bir dalı yaptı. Muhafazakâr Hadrian 1700'de ölünce çar makamını boş bıraktı ve kilise yirmi yıldan fazla bir süre önemsiz *locum tenens* tarafından, reformların becerikli ılımlı destekçisi Metropolit Stephen Yavorski tarafından yönetildi. Sonunda 1721'de, görünüşe göre çoğunlukla Başpiskopos Theophanes Prokopoviç tarafından yazılan, Manevi Şartlar Kilisesi'nin yeni organizasyonunu kurdu. Daha sonra da on iki ruhbandan oluşan kutsal sinod patriğin yerini aldı. Bu organın görevlerini yasaya uygun ve doğru bir şekilde yürüttüğünü görmek üzere ruhban olmayan bir görevli yani kutsal sinod'un ober procurator'u atandı. Yeni düzenleme Ortodoks kilisede yaygın olan konsey prensibine uyuyordu ve Doğulu patriklerden onay almasına rağmen reform –Büyük Petro'nun diğer reformlarında olduğu gibi– Moskova ya da Bizans geleneğine değil Batılı geleneğe aitti. Özellikle kilise ve devlet Kuzey Avrupa'nın Lüterci ülkelerinde ilişkilerini yeniden kurmaya çalıştı. Bazı yazarların iddia ettiği gibi Rusya'yı Bizans yapmadı hatta çarın Hıristiyan kilise üzerindeki tam otoritesini bile sağlamadı –çünkü imparator inanç sorunları üzerinde bir otorite elde etmedi– ama hükümetin, kilise örgütü, mal varlıkları ve politikaları üzerinde etkili bir kontrol sahibi olmasını sağladı. Moskova iki yüce lidere yani çar ve patriğe sahipken St. Petersburg döneminde sadece çar kaldı. Kutsal sinod ve kilisenin hükümet üzerindeki hâkimiyeti 1917'ye kadar sürdü.

Kilise ve dine yönelik diğer politikalar Petro'nun genel bakış açısını yansıtır. Kilisenin halkın yararına ve devletin çıkarlarına ve bütün olarak imparatorluğa hizmet etmesini bekledi. Kilise okullarını güçlendirip genişletmeye çalıştı ve kiliseye düşkünler evi gibi yardım kurumları örgütleme yükümlülüğü verdi. Fakir durumda olan laik papazların durumlarını iyileştirmeye çalışırken keşişlerin dalgacı ve işe yaramaz olduklarını düşünüyordu. Kiliseye ait mal varlıklarını sınırlamak ve zenginliklerini kontrol etmek için adımlar attı, ancak kilise topraklarını laikleştirmeye geçmeden durdu. Hükümet aynı zamanda günah çıkarma sırasında duydukları hükümete karşı herhangi bir hareketi de rapor etmelerini emretti. Bekleneceği gibi diğer mezheplere Moskovalı seleflerinden daha fazla hoşgörü gösterdi, genel olarak Protestanları Katoliklere tercih etti. 1721'de kutsal sinod Ortodoks ve Batılı Hıristiyanlar arasında evliliklere izin verdi. Görünüşe göre imparator Eski İnananlar'a yönelik herhangi bir dini düşmanlık beslemiyordu ve onlara karşı hoşgörü göstermeyi tercih ediyordu. Ancak onlar reform programının acımasız muhalifleri olduklarını kanıtladılar. Bu nedenle saltanatının başlarında Eski İnananlar'a yönelik gevşeklik yerini özel vergilendirme gibi yeni sınırlama ve cezalara bıraktı.

Büyük Petro'nun idari reformlarının toplam etkisinin bir değerlendirmesini yapmak güçtür. Bu reformlar Batılı modelleri kopyalayıp adapte ettiler, Rusya'ya Avrupa'nın herhangi bir yerinde bulunabilecek en iyi kurum ve uygulamaları ithal etmeye çalıştılar. Bütün kurumların otoritelerini kısıtlama, güç ve fonksiyonları ayırma, prosedürleri standartlaştırma ve her şeyi detaylarıyla anlatma çabaları eski Moskovalı bakış açısıyla devrim niteliğinde düşünülebilir. En azından görüntüde yeni sistem İsveç'e ya da Alman devletlerine iyi Çar Aleksey'in ülkesine taşıdığı benzerlikten daha büyük bir benzerlik taşıyordu. Yeni kurumların ve büroların isimleri ve onlarla bağlantılı teknik terimler bile Batılı etkilerin seline ve Moskovalı geçmişten bir kopuşa tanıklık ediyordu. Yine de gerçeklik bu görünüşten önemli ölçüde farklıydı. Reformların yaşadığı yerlerde bile –bazen yerel hükümet durumunda olduğu gibi yaşamadığı yerlerde– değişim imparatorun niyetlendiği kadar büyük değildi. Hükümler, buyruklar ve kesin kurallar kâğıt üzerinde iyi görünüyordu, ancak gerçekte büyük şehirlerde ve özellikle de dar görüşlü Rusya'nın inanılmaz genişliklerinde eskiden olduğu gibi görevlilerin inisiyatifine, becerisine ve davranışına bağlıydı. Kormleniia feshedilebilirdi, ama her yere nüfuz etmiş rüşvet ve çürümüşlük edilemezdi. Kişisel ve çoğunlukla keyfi yönetim, özet olarak Rusya'nın idaresinin temeli, yerinde kaldı. Elbette Petro'nun Rusya'yı dönüştürme vizyon ve güdüsü ile çok yakından bağlı olan reformların kendisi Rusya'nın kişisel hakimiyet geleneğini ölümsüzleştiriyordu. Ayrıca reformcunun yeni bir sistem yaratma konusundaki çılgınca çabası –burada tamamıyla tartışılamayacak kadar karmaşık olan bir süreç– yeni, ancak bütünleşmeden, koordinasyondan ve uyumdan yoksun bir

düzen üretti. Platonov gibi az sayıda bilim insanı, Büyük Petro tarafından kurulan idari düzenin Moskova Rusya'sınınkinden daha tutarsız ve düzensiz olduğunu kanıtladığını ileri sürer.

MALİ VE SOSYAL ÖNLEMLER

Rus gerçeğini yeni ve Batılı bir şeye dönüştürme zorluğu Büyük Petro'nun sosyal mevzuatını ve Rus toplumu üzerindeki genel etkisini düşündüğümüzde daha da açık hale gelir. Bu konuya dönmeden önce imparatorun mali politikalarına kısaca değinmemiz lazım; zira bu politikaların plan ve eylemlerinde önemli ve sürekli bir rolleri vardı.

Büyük Petro kendini para ihtiyacı içince buldu ve bazen bu ihtiyaç son derece umutsuzdu. Tek yol, zaten ağır yük altında ve neredeyse kırılma noktasında olan Rus kitlelerinden daha fazlasını sızdırmaktı. Bir hesaba göre hükümetin 1702 yılında elde ettiği gelir 1680'de elde ettiğinin iki katı, 1724'te elde ettiği ise beş buçuk katıydı. Süreç içinde neredeyse her şeyi vergilendiriyordu; buna arı kovanları, değirmenler, su ürünleri, sakallar ve hamamlar da dahildi, ayrıca devlet tekelciliğini yeni çeşitlere kapsayacak kadar genişletmişti. Örneğin yasal işlemler için gerekli olan damgalı kâğıt devlet için ek bir gelir kaynağı oldu, tıpkı meşe tabutlar gibi. Aslında hükümet fonlarını büyütmek için yeni yollar bulmak ya da uydurmak belirli bir tür meşgale haline geldi. Diğer bir önemli değişiklik doğrudan vergilendirmenin esas biçimindeydi: 1718'de Büyük Petro hane vergisi ve ekili arazi vergisi yerine kelle vergisi getirdi.

Kelle vergisinin bir amacı haneleri birleştiren ya da topraklarına ekim yapmayan kaytarıcıları yakalamaktı. Nüfusun bütün alt sınıfına salınmıştı, ağır bir vergilendirmeyi temsil ediyordu –yerini aldıklarından daha ağırdı– ve nakit olarak ödenmesi gerekiyordu. 1718'den 1722'ye kadar kelle vergisine tabi nüfusun sayımı yapıldı. Başlangıçta sayım sadece özel mülklerde toprağı eken serf ve köleleri içerdi. Sonra hane kölelerini ve toprağa bağımlı olmayan bütün herkesi ekleme buyruğu geldi, sonunda avareler bile eklendi. Sayımda kayıt olan herkes aynı belirlenmiş kelle vergisini ödemek zorundaydı. Mülklerde paranın hazineye hızlı akışından toprak sahibi sorumluydu. Bilim insanları kelle vergisinin, sonunda serfler ve köleler arasındaki bütün farklılıkları ortadan kaldırdığını ve bütün köylüleri birbirine bağlı bir kitle haline getirdiğini vurguladılar. Elbette toprak sahibinin keyfi gücünün ve köylülerin zayıflığının Rusya'da serfliği kölelikten ayırdığını görmüştük. Bu gözden geçirmenin ardından bir serf mülkten sadece efendisinin yazılı izni olursa ayrılabilecekti, pasaport sisteminin başlangıcına işaret eden bir önlemdi bu. Kelle vergisinin imparatorun süregelen yeniliklerinden biri olduğu da burada eklenmeli.

Büyük Petro Rus toplumunu olduğu gibi, serflik ve kibar sınıfın ekonomik ve sosyal hâkimiyeti ile birlikte kabul etmek zorunda kaldı. Ancak imparator bu toplumu kendi amaçlarına hizmet etmeye boyun eğdirmek için savaşın başarılı bir şekilde yürütülmesi, Batılılaşma ve reform konularında olağanüstü bir çaba harcadı. Her şeyin ötesinde hükümetin para ve adama ihtiyacı vardı. Kelle vergisi mali nedenlerle geçirilen önemli sosyal önlemler için mükemmel bir örnek sunar. Ama kelle vergisi alt sınıfları etkilerken diğer sosyal gruplar da kendilerini imparatorun ve büyüyen imparatorluğunun doymak bilmez talepleriyle karşı karşıya buldular. Örneğin kelle vergisinden muaf olan tüccarlar, birkaç profesyonel ve diğer orta sınıf unsurlar devlete karşı ekonomik alanda ve diğer faaliyet alanlarındaki yükümlülüklerini yerine getirebilmek için eskisinden daha fazla çalışmak zorundaydılar.

Pek çok alanda, görebildiğimiz gibi, imparator hizmette ısrar ediyordu. Bu özellikle kibar sınıfa uyuyordu. Bildiğimiz gibi devlet hizmeti bu sınıfın eski bir yükümlülüğüydü. Ama daha önceden de gördüğümüz gibi ordu Büyük Petro'nun idaresinde daha düzenli ve sürekli ve daha da ağır bir yükümlülük haline geldi. Kibar sınıfın bütün üyeleri on altı yaşından ölene kadar hizmet etmek zorundaydılar ve imparatorun kendisi bazen on dört hatta on yaşındaki çocuklara sınav yapar, onları okula ve kariyer yapmaya gönderirdi. Genellikle Moskova'da yapılan teftişten sonra kibar sınıf gençleri kabaca üçte iki ile üçte bir olarak askeri ve sivil hizmet dallarına ayrılırdı. Büyük Petro sivil hizmette de alay ve gemilerde olduğu gibi adayların en aşağıdan başlayıp liyakate göre yükselmelerinde ısrarcıydı. 1722 yılında ilan edilen Rütbeler Tablosu bu düzenli ve kapsamlı hizmet prensiplerinin en açık ve ünlü ifadesiydi. Tablo hizmet edenlerin paralel hizmet alanlarında –ki bu alanlar ordu, donanma, sivil hizmet ve saraydı– tırmanacakları on dört rütbeden oluşan basamaklı bir hiyerarşik düzen sıralıyordu. Rütbelerin etkileyici isimleri esasen yabancı rütbelerden ödünç alınmış ya da uyarlanmıştı. Tablo hem liyakati ödüllendirmeyi başarmış hem de soyluları toplumun liderleri olarak tanımayı sağlamıştı. Belli bir derecenin ötesine ilerleyen bireylere kişisel asalet veriliyordu. Daha da üst seviyeye çıkanlara –sivil hizmet için sekizinci basamak ve askeri hizmet için on ikinci basamak– ardıllarına kalacak kalıtsal asalet veriliyordu. Petro aynı zamanda soyluluk unvanları da vermeye başladı, buna olağanüstü başarı için "prenslik" de dahildi ve daha sonraki imparatorlar da bu uygulamayı sürdürdü. Rütbeler Tablosu imparatorluk Rusya'sının bürokrasi temeli görevi gördü ve modifikasyonlarla 1917 yılına kadar kullanıldı.

Büyük Petro'nun kibar sınıfı ele alışı bir güç gösterisini andırıyordu ve imparatorun bu sınıftan büyük oranda hizmet elde etmesini sağlamak bağlamında başarılı olduğunu kanıtladı. Ama reformcunun ardılları onun bu şiddetli politikalarını sürdüremedi. Aslında on sekizinci yüzyılda kibar sınıfın hizmet yükümlülüklerinden kademeli bir şekilde nasıl kaçtığını göreceğiz. Aynı zamanda bu sınıfa girmek daha

da zorlaştı, bu yüzden Büyük Petro'nun bütün becerilere yol açma çabası bir anlamda yok oldu. İmparatorun sosyal mevzuatlarından bazılarının baştan itibaren başarısız olduğu da eklenmeli. Bu nedenle örneğin, 1714 yılında toprağın erkek çocuklar arasında bölünmesi yerleşik Rus uygulamasına karşı reformcu bütün mülkün tek bir erkek çocuğa bırakılmasını gerektiren bir miras yasası tebliğ etti. Bu miras bırakma seçimle olacaktı ve eğer seçim yapılmadıysa büyük oğlana kalacaktı, böylece diğerleri İngiliz soylularında olduğu gibi sadece hizmet ederek yaşayacaklardı. Ama bu yasayı uygulatmak Büyük Petro'nun zamanında bile çok zordu ve 1731 kadar erken bir tarihte feshedildi.

ULUSAL EKONOMİNİN GELİŞMESİ

İmparator karakteri olduğu üzere Rus ekonomisini geliştirme acil kararlılığı içinde önce savaşı ve onun taleplerini düşündü. Ama buna ek olarak 1710'larda askeri ihtiyaçlara bağlı olmayan sanayilerin geliştirilmesi, Rus ihracatının artırılması ve genel olarak ülkeyi daha çeşitli ve aktif bir ekonomiyle donatmak için uğraştı. Büyük Petro özel girişimi hareketlendirmek için her türlü çabayı gösterdi, ama aynı zamanda büyük çapta doğrudan devlet aracılığıyla hareket etti. İmparator ideolojik açıdan Avrupa'da o dönemde popüler olan ve 1724 Rus tarifesinde yansımasını bulan ev endüstrisinin korunmasına vurgu yapan merkantilizme sıkıca tutundu. Bir açıklama Büyük Petro'nun devrinde 200 imalathanenin kurulduğunu söyler –86'sı devlet tarafından ve 114'ü özel kişi ya da kuruluşlar tarafından– ve bunlar 1695 tarihinde mevcut 21 taneye eklenmiştir. Başka bir açıklama ise imparatorun öldüğü dönemde bu tür 250 kuruluş olduğundan bahseder. En büyük gelişme metalürji, madencilik ve tekstilde gerçekleşmiştir. Aslında Rus tekstil sanayisini imparator kurdu, madencilik ve metalürjiyi ise en başından, Urallar'dan başlayarak geliştirdi. Diğer pek çok sanayi dalını da teşvik etti; bunlar arasında porselen ve cam sanayi de bulunuyordu.

Büyük Petro ticareti kolaylaştırmak için kanallar inşa etti ve ticaret filosu inşasına başladı. Örneğin 1703 ile 1709 yılları arasında Neva ile Volga'yı bağlamak üzere bir kanal inşa edildi. Aslında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet hükümeti tarafından tamamlanan Volga-Don Kanalı da reformcunun projelerinden biriydi. Büyük Petro'nun döneminde Rus dış ticareti Rus tüccarlardan çok yabancılar tarafından idare edilmesine rağmen dörde katlandı. Elbette bu hızlı gelişmenin özellikle alt sınıfların yüklü ve ipotekli hayatları üzerinde ağır bir sosyal bedeli vardı. Ne var ki projelerinden bazıları başarısız oldu, ama Büyük Petro genel olarak Rus ekonomisinin gelişmesinde, daha sonraki nesillerin üzerine inşa edeceği temeli oluşturmakta önemli ve yaratıcı bir etkiye sahipti. Geri dönüş yoktu.

EĞİTİM VE KÜLTÜR

Kültürde de geri dönüş yoktu. Bir anlamda Büyük Petro'nun eğitim ve kültür reformları diğerleri yanında en kalıcı reformlar olduklarını kanıtladılar, çünkü Rusya'yı sağlam ve geri dönülmez bir şekilde Batı'ya doğru ittiler. Bu önlemler on sekizinci yüzyıl Rus kültürü ile ilgili bölümde detaylı bir şekilde incelenecek; ancak imparatorun genel faaliyet modeline son derece iyi bir şekilde uyduklarının burada belirtilmesi gerekiyor. Çıkarcı bir yaklaşımla hükümdar hizmet için en az minimum eğitim gerekliliğine vurgu yaptı ve 1701'de kurulan Matematik ve Denizcilik Okulu gibi uzman yetiştirecek okulların kurulmasını teşvik etti. Planları arasında kibar sınıf için zorunlu eğitim –ki o dönemde uygulamaya geçilememişti– ve Rusya'da eğitimi geliştirecek, yönlendirecek ve taçlandıracak Bilimler Akademisi'nin kurulması da vardı. Bu akademi reformcunun ölümünden birkaç ay sonra kuruldu. Büyük Petro hayatı boyunca diğer bilgi alanlarına olduğu kadar bilim ve teknolojiye de yakın bir ilgi gösterdi.

İmparator medeniyeti Batı'dan ana yurduna getirirken Batılı giyim, davranış ve kullanımları çoğu zaman buyrukla ve güçlü bir muhalefete karşı getirmeye çalıştı. Sakalların tıraş edilmesi saltanatın ünlü ve kalıcı simgesi oldu. Hükümet bunu "devletin ve asker mesleğinin zaferi ve çekiciliği için" talep ederken –Sumner'in Büyük Petro ile ilgili harika küçük kitabından alıntı– gelenekçiler tıraş olmanın insanda Tanrı'nın görünümünü bozduğunu ve Rusları Lüteryenler, Polonyalılar, Kalmıklar, Tatarlar, kediler, köpekler ve maymunlar gibi uygunsuz varlıklar yaptığını ileri sürerek karşı çıktılar. Benzer bir şekilde daha önceden bahsedilen takvimin Tanrı'dan zaman çaldığını ve yeni basitleştirilmiş sivil el yazmalarının Kilise Slavcasının yerini almasına izin verilmemesi gerektiğini öne sürdüler. Kadınların katıldığı *toplantılar* ya da sosyete partileri de fırtına kopardı. Batılı giysiler içindeki zarif kadın ve erkeklerin bulunduğu toplantılar seçkin kadınların gizlenmesini öngören Moskova geleneğini de açıkça sona erdirdi, böylece kadının kamusal alandaki yeriyle ilgili radikal bir izlenim verdi, ancak bu safhada mevcudiyetleri çoğunlukla dekoratifti. Yine de Petro devrinin sonunda üst sınıfın sivil hizmetteki ve ordudaki üyeleriyle özellikle iki önemli şehirde yaşayan orta sınıfa mensup halk tıraşlıydı ve yabancı giysiler giyiyordu. Diğer Batılı yenilikler de genel olarak zamanla daha dazla destekçi buldu. Eleştirmenler uzun zamandır Büyük Petro'nun Rus toplumunu Batılı seçkinler ve geleneksel çoğunluk olarak ikiye böldüğünü öne sürüyorlar. Elbette isteseydi bile (bunu gerçekten bilmiyoruz) çoğunluğun kültürel dönüşümü çok gerçekçi olmazdı. Seçkinleri değiştirmek yeteri kadar zordu. Büyümekte olan bu boşluğu doldurmak, ardından gelenlerin isteğine kalmıştı.

VERASET SORUNU

Eski Moskova ile yeni imparatorluk Rusya'sı arasındaki çatışma, hükümdarın kendi ailesi içinde de süregelen bir durumdu. Büyük Petro'nun hem annesi hem de annesi tarafından seçilen ve Petro tarafından 1698 yılında rahibe olmaya zorlanan karısı Eudoxia reform karşıtıydı. Eudoxia 1690'da Petro'ya bir erkek evlat, Aleksey'i verdi. Oğlan, annesi inzivaya çekilene kadar annesiyle ve daha sonra da teyzeleriyle eski Moskova sarayında yaşadı. İmparatorun oğluna ayıracağı çok az zamanı vardı ve hiçbir zaman onunla tam bir iletişim kuramamıştı. Tersine Aleksey yeni düzen karşıtlarının umudu ve toplanma noktası olmuştu. Büyük Petro 1711'de Aleksey'i bir Alman prensesiyle evlendirdi. 1712'de Petro ikinci kez evlendi ve kendisine Martha isimli Livonyalı bir köylü kadını eş olarak aldı. Martha daha sonra Ortodoksluğu kabul edince Katerina adını aldı. Petro, Katerina'yı uzun zamandır mutlu bir şekilde yaşadığı ve çocuklar doğurduğu arkadaşı Menşikov'un evinde bulmuştu. Katerina, İmparator için iyi bir arkadaş olduğunu kanıtladı. Alkol ve partilere olan düşkünlüğünü onunla paylaşıyordu. Anlayışlı ve enerjik olan Katerina aynı zamanda askeri seferlerde de ona eşlik ediyordu. Evlendikten sonra Petro Katerina'yı yasal eşi ve "hükümdar çariçe" olarak ilan etti.

1715'te Aleksey'in karısı ona bir erkek evladı, Petro'yu verdikten sonra öldü. Bu sıralarda Büyük Petro değersiz bir yasal vâristense "değerli bir yabancıyı" kendinden sonra tahta çıkmasını tercih ettiği konusunda Aleksey'i uyardı ve ondan reformlarını onaylamasını ya da tahta yönelik haklarından feragat etmesini istedi. Karakteristik pasifliğiyle Aleksey haklarından feragat etti. Kısa süre sonra, 1716'da Danimarka'dayken Büyük Petro oğlunu yanına çağırınca Aleksey bu fırsattan yararlanarak Avusturya'ya kaçtı ve ölmüş olan karısının kardeşlerinden biriyle evli olan VI. Charles'tan koruma istedi. Bu noktada Büyük Petro'yu indirmek ve öldürmek üzere bir komplo hazırlandığına dair raporlar bulunuyor. Tahttaki haklarından vazgeçmesi ve kaçmaya kimin teşvik ettiğini söylemesi karşılığında affedileceği söylenerek 1718'de Moskova'ya getirilen Aleksey, yeni düzene karşı muhalefet ve nefret konusunda pek çok şeyi açığa çıkaran bir araştırma komisyonunun karşısına çıkarıldı. Sonuç olarak af geri çekildi ve dava açıldı. Özel mahkeme görevi gören yüzden fazla ileri gelen devlet görevlisi Aleksey'i ihanet ve hükümdarı katletme teşebbüsü nedeniyle ölüme mahkûm etti. Ancak idam gerçekleşmeden önce 1718 yazında Aleksey, Peter ve Paul Kalesinde muhtemelen ve sorgulama sırasındaki uygulanan işkence yüzünden öldü. Ortaklarından dokuzu idam edildi, diğer dokuzu ağır cezaya ve pek çoğu da hafif cezalara çarptırıldı.

Katerina Petro'ya on çocuk doğurdu, ancak sadece iki kız hayatta kaldı. Bu nedenle olası vârisler imparatorun torunu Petro, kızları ve üvey kardeşi Çar V. İvan'ın

kızları ve imparatorun karısı Katerina'nın çocuklarıydı. 1722 yılında Büyük Petro kalıtsal büyüklüğü göz ardı eden ve hükümdarın kendi ardılını atayabildiği bir veraset yasası çıkardı. Bir kez daha konum liyakat ve iradeyle belirlenecekti! Ama imparator bu yeni yasayı hiç kullanmadı. Güçlü organizması hastalık, gerilim ve düzensiz hayata yenik düştü ve 8 Şubat 1725'te son derecede başarılı, çokuluslu, modernleşen, sallanan ve yorgun imparatorluğuna bir vâris belirlemeden öldü.

BÜYÜK PETRO'NUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hem kendi zamanında hem de sonrasında Büyük Petro Jüpiter, Mars, Neptün, Herkül, Davut, İsa ve Samson'la karşılaştırıldı. Onlar gibi düşmanlarına karşı Rusya'ya zafer, yasa ve mantık getirdiği söylendi. Ama aynı zamanda, gördüğümüz gibi, onun Rusya'ya yaptıklarından nefret eden düşmanları da vardı. Reformcunun Çar Aleksey'in oğlu değil çarın yurtdışına yaptığı seyahatte onun yerine geçen bir yabancı olduğuna, bir sahtekâr, bir gaspçı ve aslında Deccal olduğuna dair söylentiler yayıldı ve efsaneler gelişti. Düşünce kutuplaşmasına Petro'nun kendisi de katkıda bulundu. Her şeyi siyah ve beyaz olarak görüyor, eski Moskova'dan nefret ediyor ve kendisinin yeni Rusya'nın kurucusu olduğuna inanıyordu. Ayrıca hükümdarlığının karanlık yanını da ihmal etmemeliyiz. Medeniyet adına eleştirmenlere karşı hoşgörüsüzdü ve amacına ulaşmak için baskı ve şiddet kullanmak konusunda tereddüt etmiyordu. Bunlar da saltanatına damga vuran özelliklerdendi.

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılın büyük bir kısmı boyunca Petro benzer bir şekilde ya yabaniliği medeniyetle değiştiren aydın bir hükümdar olarak karanlığa karşı aydınlığın cesur savunucusu ya da Rusya'nın özel ulusal ruhunu küçümseyip bozarak Batı rasyonalizminin yabancı ruhunu ithal eden kaba bir tiran olarak saygı gördü. Dengeyi kurmak ve Petro'nun reformlarının gerekliliği ve büyüklüğüne vurgu yaparken aynı zamanda neden olduğu insani maliyete ağıt yakmak için Aleksandr Puşkin gibi duyarlı bir şair gerekliydi.

Pek çok yönden St. Petersburg bu karşıtlıklar için uygun bir simgeydi. Petro'nun savaşta kazanılmış sınır bataklıklarını parlak bir Batılı imparatorluk başkentine dönüştürme kararlılığı önemli bir hareketti. Bunu gerçekleştirmek için St. Petersburg'a bataklıkları kurutacak, meşe yığınlarını yere serecek ve büyük bir şehir inşa edecek binlerce serf, mahkûm ve savaş esiri getirdi. Çok çalışma ve hastalığın neden olduğu korkunç ölü sayısı belki de Poltava Savaşı'ndakinden bile fazlaydı ve şehirle ilgili efsanelerin kalıcı bir parçası oldu. Tarihçi ve şair Nikolay Karamzin'in 1811'de yazdığı gibi: "Petersburg gözyaşı ve cesetler üzerine kuruldu." Rusya'nın kültür tarihinde Petersburg karşıtlıkların cisimleşmesi haline geldi: Modern ilerleme ve

modern acının, medeniyet ve hoşnutsuzluğun, otoriter güç ve kişisel özgürlüğün, zarif mimari ve çökmüş gecekondu ların, parlak açık alanların, sis ve pisliğin yeri.

Tarihçiler çoğunlukla Büyük Petro ile ilgili bu eski tartışmaları aktarırlar, ancak belgesel araştırma ve tarihçilerin zanaatıyla ilgili daha modern kavramlar, daha dengeli ve karmaşık yorumlara da izin verir. Sergey Soloviev ve Vasily Klyuçevski gibi on dokuzuncu yüzyıl Rus tarihçileri, reformcunun başarılarını küçültmeden ve onun başarılarını takdir etmelerine ve modernleşmenin gereğini anlamalarına rağmen Petro'yu efsaneden çıkarmak için pek çok şey yaptılar. Daha sonraki tarihçiler Petro'nun yönetimini tarihselleştirmek için çabalarını sürdürdüler. Böylece Soloviev'den bu yana bilim insanları, Büyük Petro ve Moskova geçmişi arasında pek çok yakın bağ fark ederek Petro'nun orijinalliğinin önemini azalttılar. Örneğin dış politika ve sosyal politikada görece az şey değişti. Ve elbette esas konu olan Batılılaşma süreci, Petro'dan çok önce başlamıştı ve on yedinci yüzyılda ivme kazanmıştı. Tarihçiler aynı zamanda hem Petro'nun reform güdüsünün çoğunlukla kaotik, bölük pörçük ve etkisiz kısmını hem de değişim ne kadar gerekli olursa olsun bu değişimin getirdiği gaddarlık, şiddet ve acıyı fark ettiler. En son çalışmalar, karmaşıklığı derinleştirmek ve uzun zamandır devam eden Petro'yu pohpohlama ya da kötüleme geleneğinden gittikçe daha uzaklaşma eğiliminde. Örneğin araştırmalar imparatorun hükümdarlığını meşrulaştırmak için dini kullandığını, saray ritüel ve seremonisinin karmaşık anlamını ve hem yerleşik hem de yeni seçkinler ağına olan bağımlılığını gösterdi.

Rusya'nın Batılılaşacağı büyük bir olasılıktı, ancak Büyük Petro'nun bu kaderin esas baş kahramanı olarak rolü inkâr edilemez. Ya da modern tarihçilerden birinin yazdığı gibi Büyük Petro, Rusya'nın tarih patikasında bilinçsiz, bir şekilde ilerleyişten bilinçli bir şekilde ilerleyişe geçişini işaretledi. En azından imparatorun saltanatı Batılılaşma sürecine inanılmaz bir hız getirdi ve daha önce bireysel seçim ve şansın hâkim olduğu bu patikayı devlet politikası ve kontrolünün eline verdi. Ancak Büyük Petro pratik ve çıkarcı olduğu için bu tartışmayı tarihi kader üzerine bir tartışma yerine Petro'nun etkisinin daha sıradan bir değerlendirmesiyle tamamlamak iyi olabilir. Mihail Pogodin (on dokuzuncu yüzyılın muhafazakâr tarihçi ve yazarı) şunları yazdı:

> Evet, Büyük Petro Rusya için çok şey yaptı. İnsan bakıyor ve inanmıyor, eklemeye devam ediyor ve toplama ulaşamıyor. Onunla her yerde, evde, sokaklarda, kilisede, okulda, sarayda, alayda, gezintide karşılaşmadan gözlerimizi açamayız, hareket edemeyiz, herhangi bir yöne dönemeyiz. Her zaman o, her zaman, her gün, her dakika, her adımda!
>
> Uyanırız. Bugün günlerden ne? 1 Ocak 1841. Büyük Petro yılları İsa'nın doğumundan itibaren saymamızı emretti; Büyük Petro ayları ocaktan itibaren saymamızı emretti.

Artık giyinme zamanı... Giyimimiz Birinci Petro tarafından yerleştirilen modaya uygun, üniformalarımız onun modeline uygun. Kumaş onun kurduğu fabrikada yapılıyor, yün onu yetiştirmeye başladığı koyunlardan.

Gözümüze bir kitap çarpıyor... Büyük Petro bu yazmayı getirdi ve kelimeleri o kesti. Okumaya başla! Bu dil yazılı dil haline geldi, edebi dil, Birinci Petro zamanında, daha önceki kilise dilinin yerine.

Gazeteler geldi... Büyük Petro getirdi onları.

Farklı şeyler almalısınız... Hepsi, ipek mendilden ayakkabınızın tabanına kadar, size Büyük Petro'yu hatırlatacak; bazıları onun tarafından ısmarlanmış, diğerleri kullanıma sokulmuş ya da onun tarafından geliştirilmiş, gemilerinde taşınmış; limanlarında, kanallarında, yollarında...

Yemek sırasında bütün yemekler tuzlu ringadan yetiştirilmesini emrettiği patatese ve üzümlerden yapılan şaraba kadar her şey Büyük Petro'dan bahseder size.

Yemekten sonra dışarı ziyarete gidersiniz. Bu Büyük Petro'nun toplantısıdır. Orada hanımlarla tanışırsınız; erkeklerin olduğu topluluklara Büyük Petro'nun emriyle kabul edildiler.

Üniversiteye gidelim. İlk laik okul Büyük Petro tarafından kuruldu.

Rütbe edindiniz... Büyük Petro'nun Rütbeler Tablosu'na göre. Rütbe bana kibar statüsü kazandırdı. Büyük Petro öyle düzenledi.

Şikâyette bulunmalıyım... Büyük Petro formunu hazırladı. Ele alınacak, Büyük Petro'nun adalet aynasının önünde. Ona göre davranılacak, Genel Koşullar gereği.

Dışarıya seyahat etmeye karar verdiniz, Büyük Petro'yu örnek alarak. İyi karşılanacaksınız... Büyük Petro Rusya'yı Avrupa devletleri arasına soktu ve ona yönelik saygı aşıladı vs. vs. vs...

21. Bölüm

BÜYÜK PETRO'DAN BÜYÜK KATERİNA'YA KADAR RUSYA TARİHİ: I. KATERİNA, 1725–1727; II. PETRO, 1727–1730; ANNE, 1730–1740; VI. İVAN, 1740–1741; ELİZABETH, 1741–1762 VE III. PETRO, 1762 DEVİRLERİ

"Tanrı tarafından seçilmiş, Bütün Rusya'nın tahtını nezaketi ve güzelliğiyle süsleyen otokrat geldi. Ve herkes, tek bir ses ve tek bir kalp ile Tanrı'nın lütfu ve kutsamasıyla, ata yurdunu sayısız yıl boyunca sonsuz neşe ve refah ile yönetsin ister."

NOVGOROD BAŞPİSKOPOSU AMBROSİ, İMPARATORİÇE ELİZABETH'İN MOSKOVA ZİYARETİ ONURUNA VERDİĞİ NUTUK, 1742

"Büyük Petro'nun ölümü ve Büyük Katerina'nın tahta çıkışı arasında bulunan 1725 ile 1762 arasındaki dönem bazı tarihçiler tarafından yüzeysellik, karmaşa ve çürüme çağı olarak düşünülür. Bazıları ise Rusya'nın manevi büyüme ve siyasi ilerlemesine atfederler. Gerçek her iki taraf için de geçerlidir. Petro'nun dönemindeki hızlı ve şiddetli değişimler devam etmedi, ama Batılılaşma süreci devam etti, derinlik kazandı ve ülkenin hırsları ile gerçek potansiyeli arasında daha iyi bir orana doğru ilerledi."

WALTER KİRCHNER

Büyük Petro'nun ölümünden Büyük Katerina'nın tahta çıkışına kadar Rusya tarihi hiç hak edilmediği şekilde ihmal edilmiştir. Dahası mevcut değerlendirmeler hiç de az olmayan bir şekilde doğası açısından yüzeysel ve alaycıdır. İki ünlü devir arasında sıkışan bu dönem –bir yazar, "Rusya'yı âşıklar yönettiğinde..." demiştir– etkilemek, büyülemek ya da esinlemek için çok az şey sunar. Daha çok tahta uygun olmayan adayların sürekli mücadelesi, acınacak durumda olan gözdelerin yükseliş ve düşüşleri, her türden saray entrikası, Biron'un polis terörü, Elizabeth'in Fransız modasına düşkünlüğü ve III. Petro'nun aptallığıyla doluydu. Otuz yedi yıl boyunca Rusya, eleştirmenlerin alaycı anlatımıyla altı otokrata sahipti: üç kadın, on iki yaşında bir oğlan çocuğu, bir bebek ve bir zekâ özürlü.

Yine de Batılılaşma Rus hayatının daha geniş alanlarına yayılmaya devam etti. Dış ilişkiler Rusya'ya diğer Avrupa güçleri ile daha yakın ilişkiler getirdi. Kibar

sınıf avantajlarını artırarak devletin zorunlu hizmetlerinden kendini kurtarabildi. Yakın dönem tarihçilerden bazıları on sekizinci yüzyılda hükümdar olarak kadınların rolünün –Büyük Petro'nun 1725'teki ölümünden sonra yüzyılın kalan kısmının en az yedi yılında kadınlar hükümdardı– Rus siyasi hayatına, en azından iktidarın "ince" ve "sevgi dolu" olması ve ülkeye "mutluluk" getirmesi beklentisiyle damgalanan yeni bir ruh getirdiğini ileri sürdüler. Elbette Rus tahtında bir kadının bulunmasının nedeni diğer koşulları da yansıtıyordu, bunlara Büyük Petro'nun bir hükümdarın liyakat ve mantığa dayalı olarak kendi vârisini seçebilmesi kavramı, bir kadının çok daha uysal olabileceğini düşünmesi, muhtemel saray soylularının ve aristokrat muhafız alaylarının iktidar ve etkisi ile yetişkin, becerikli ve sağlıklı erkek vârislerin eksikliği dahildi.

I. KATERİNA, II. PETRO

Birinci imparator vâris belirtmeden ölünce taht için birkaç aday ortaya çıktı. Baskın olanlar Aleksey'in oğlu ve Büyük Petro'nun torunu Petro ve Büyük Petro'nun ikinci karısı Katerina idi. Merhum hükümdarın kızları Anne, Elizabeth ve yeğenleri, üvey kardeşi IV. İvan'ın kızları Katerina ve Anne, o dönemde daha uzak olasılıklar olarak görünmüşlerdi, ancak çok geçmeden aralarından iki tanesi Rusya'yı yönetecek ve diğer ikisinin soyundan gelenler de tahta oturacaktı. Petro tek doğrudan gelen erkek vâristi ve böylece büyükbabasının mantıklı ardılıydı. Eski aristokrasinin desteğine sahipti ki bunların arasından bazıları birinci imparatorun saltanatı döneminde önde gelenlerdi. 1724'te özel bir törenle imparatoriçe olarak taç giyen Katerina –bazılarına göre Büyük Petro'nun verasetle ilgili niyetinin açık bir göstergesiydi– reformlarla yükselen ve Petro'nun oğlu Alekseyle eski Moskova ile bağlantılı her şeyden korkan Yaguzhinski ve özellikle Menşikov gibi "yenilerin" desteğine sahipti. Preobrazhenski ve Semenovski muhafız alayları imparatoriçe lehine karar vererek konuyu sonuçlandırdılar. Katerina'nın karşısında muhalefet çöktü ve devletin ileri gelenleri Katerina'yı "Büyük Petro'nun arzusuna uygun olarak" Rusya'nın hükümdarı ilan etti. Göreceğimiz gibi muhafızlar Rusya'yı kimin yöneteceği konusunda pek çok kez karar verici rol oynadılar. Menşikov'un hükümette lider bir rol üstlendiği Katerina devri sadece iki yıl üç ay sürdü. İmparatoriçenin en önemli faaliyeti Şubat 1726'da "istisnai durumlarla" ilgilenecek olan Yüksek Danışma Kurulu'nu, Gizli Kurul'u kurmasıydı. Kurul'un altı üyesi, Menşikov ve beş kişi daha, hükümdarın sürekli danışmanları ve bir anlamda ortakları oldu. Bu, Büyük Petro'nun idari örgütlenme ve uygulamasından bir nevi uzaklaşmaydı. I. Katerina 1727 yılında ölmeden önce genç Petro'yu halefi olarak atadı ve kızları

Anne ve Elizabeth'in de birer üye olarak eklendiği Yüksek Danışma Kurulu'nu naip olarak görevlendirdi.

Henüz on iki yaşına bile basmadan imparator olan II. Petro, hükümdarı saraydan kendi konutuna taşıyıp kızıyla nişanlayan Menşikov'un eline düştü. Ancak II. Petro, Menşikov'u sevmiyor, genç Prens İvan Dolgoruky'e güveniyordu. Dolgoruky ailesi bu fırsatı Menşikov'u tutuklatmak için kullandı. Bir zamanlar her türlü güce sahip olan gözde ve Büyük Petro'nun en yakın arkadaşı, Kuzey Sibirya'da iki yıllık bir sürgünün ardından öldü ve onun yerine sarayda ve hükümette başa Dolgoruky'ler geçti. Bu aileden iki üye Yüksek Danışma Kurulu'nda yer aldı ve 1729 sonlarında II. Petro'nun Prenses Dolgorukaia ile nişanlandığı resmen açıklandı. Ama yine tablo aniden ve şiddetle değişti. II. Petro 1730'un başında evlilik gerçekleşemeden ve daha on beşine girmeden çiçek hastalığından öldü.

ANNE, VI. İVAN

Genç imparator bir vâris belirlememişti. Dahası ölümüyle Romanovların erkek soyu sona ermişti. Takip eden huzursuz ve karmaşık müzakerelerin ardından Prens Dmitri Golitsyn'in, V. İvan'ın kızı ve Courland dükünün çocuksuz karısı Anne'i tahta çıkarma tavsiyesi Yüksek Danışma Kurulu'nda ve diğer devlet kodamanları arasında hâkim oldu. Anne zayıf, zararsız ve bu nedenle de iktidarı aristokrat grubun ellerine bırakacak gibi görünüyordu. Dahası kendi başına hareket eden Yüksek Danışma Kurulu Anne'i katı ve son derece sınırlı koşullar altında hüküm sürmek üzere davet etmişti. Müstakbel imparatoriçe evlenmemeye ve vâris belirlememeye söz verdi. Yüksek Danışma Kurulu yedi kişiden oluşan üyelerini koruyacak ve devlet işlerini kontrol edecekti. Yeni hükümdar Kurul'un onayı olmadan savaş ilan edemeyecek ve barış yapamayacak, vergi salamayacak ya da devlet fonu veremeyecek, mülk hibe edip el koyamayacak ya da kimseyi albaydan daha yüksek bir rütbeye atayamayacaktı. Muhafızlar ve diğer silahlı güçler imparatoriçenin değil Yüksek Danışma Kurulu'nun yetkisi altındaydı. Rus tarihinde daha önce benzeri görülmemiş bu sert koşullar Büyük Petro'nun hükümdarın konumu ve fonksiyonları görüşünden ve bu görüşün uygulamaya konmasından kutuplar kadar uzaktı. Ama kaybedecek çok az şeyi olan Anne bu sınırlamaları kabul ederek Rusya'da anayasal bir kural yerleştirdi. Ancak Rus meşrutiyeti son derece kısa ömürlü olduğunu kanıtladı. Yüksek Danışma Kurulu kendi dar ve istisnai çıkarları yönünde hareket ettiği için kibar sınıfta tansiyon yükseldi. Bazı eleştirmenler siyasi avantajların bütün bir kibar sınıfa yayılması hakkında konuşur ve yazarlar, diğerleri ise bunları basitçe reddederler. Anne tahta çıkmasından kısa süre sonra, tebaasının

arzularını temsil ettiğini düşündüğünü iddia ederek, kabul ettiği koşulları yırtmak için, muhafız ve diğer kibar sınıf üyeleri tarafından düzenlenen bir gösteriyi kullandı, ancak sonunda bütün bunların bencil bir entrikanın taktikleri olduğu ortaya çıktı. Anne Yüksek Danışma Kurulu'nu feshetti. Otokrasi kendiliğinden geri geldi.

İmparatoriçe Anne'in on yıllık saltanatı ardında acı bir iz bıraktı. Geleneksel olarak Rusya'da, bazı Almanların ve hatta "Alman partisinin" zulüm ve aptallık dolu hâkimiyet dönemi olarak görüldü. Bu yorum abartılı olsa da –çünkü ne de olsa 1730'lar özellikle Alman olan herhangi bir şeyden çok dış politikada, sosyal mevzuatta ve diğer önemli alanlarda on sekizinci yüzyılda Rus evriminin önemli parçalarını oluşturur– Anne, Courland'dan bir sürü gözde getirmişti ve etkilerini sınırlandırmak için elinden geleni yaptığı Rus yüksek soylularına güvenmiyordu. Genel olarak Almanları ve diğer yabancıları himaye ediyordu. Anne hükümette aktif bir rol almak konusunda gönülsüzdü ve bu nedenle küçük bir görevli ve danışman grubuna güveniyordu.

Başında Ostermann'ın olduğu dış ilişkiler ya da Münnich'in olduğu ordu gibi bazı daireler Petro döneminin becerikli Alman liderliğinden faydalandı, ancak yeni gözdelerden pek çoğu bulundukları pozisyon için yeterli niteliklere sahip değildi; kendi kişisel çıkarları yönünde hareket ediyorlardı ve Rusya konusundaki kayda değer cehaletlerini Rus olan her şeye karşı dudak bükmeyle destekliyorlardı. İmparatoriçenin Courland'dan sevgilisi Ernst-Johann Biron en yüksek rütbeleri ve ücretleri elde etti ve devrin en nefret edilen figürü haline geldi. Bironovshchina –yani Bironculuk– özellikle bu saltanat döneminde birkaç bin kişinin idam edilmesine ve 20.000 ile 30.000 kadar kişinin de Sibirya'ya sürgüne gönderilmesine yol açan polis işkencelerine ve siyasi teröre atıfta bulunur. Kurbanlardan pek çoğu siyasi muhaliften çok Eski İnanan ve sıradan suçlular olmasına ve Biron'un ve dostlarının zulmünün o dönem için istisnai olarak düşünülmemesi gereğine rağmen, işkenceler popüler hayal gücünü harekete geçirmiş ve bu devir kötü bir şekilde, örneğin sonra gelecek olan Elizabeth hâkimiyeti ile karşılaştırılmıştır. Yüksek Danışma Kurulu'nun feshinden sonra Anne'in senatoyu üst yönetim kuruluşu olarak eski konumuna getirmediği, ancak devlet işlerinin sorumluluğunu vermek için iki ya da üç kişilik bir kabineye güvenmeye devam ettiği eklenmelidir.

Anne 1740 sonbaharında öldü. Ölümünden kısa bir süre önce iki aylık bir bebek olan İvan'ı tahtın vârisi olarak ilan etti. İvan, V. İvan'ın torununun torunu ve Anne'in 1716'da Mecklenburg Dükü Charles Leopold ile evlenen ablası Catherine'in torunuydu. Bu evlilikten olan Anna Leopoldovna, Brunswick-Bevern-Lüneburglu Dük Anthony Ulric ile evlendi. Yeni imparator, Anna Leopoldovna ile Anthony Ulric'in çocuğuydu. Ancak her iki ebeveyn de Rus sarayında yaşamasına rağmen İmparatoriçe Anne naip olarak Biron'u belirledi. Bu düzenleme çok

sürmedi. Öncelikle bir ay içerisinde Biron, Münnich tarafından devrildi ve Anna Leopoldovna naip oldu. Ardından bir yıl sonra, 1741 sonlarında, VI. İvan, Anna Leopoldovna ve bütün "Alman partisi" yetkili makam ve iktidardan devrildi. Bu son darbe, tahta Rusya İmparatoriçesi Elizabeth olarak çıkan Büyük Petro'nun kızı Elizabeth'in yönlendirdiği muhafızlar tarafından yürütüldü.

ELİZABETH, III. PETRO

Anne'in ve saltanatının Rus tarih yazımında aşırı derecede suçlanması gibi Elizabeth de gereğinden fazla övülmüştür, ancak bu kısmen kendi döneminde yapılan pohpohlamanın bir yansımasıdır. Güzel, genç ve karizmatik yeni hükümdar pek çok çağdaşı ve daha sonraki yorumcular için Biron'la ilişkilendirilen acımasız ve skandal dolu "yabancı" hâkimiyetinin sonunu, hatta bir dereceye kadar Büyük Petro'nun ihtişamlı günlerine dönüşü simgeliyordu. Bu, imparatoriçenin kendisinin mümkün olduğu kadar vurguladığı bir ilişkilendirmeydi. Elizabeth Ruslara ve Rus seçkinlere saygı ve Rus politikalarında da yeni bir nezaket sözü verir görünüyordu. Belki de bir anlamda biraz fazla büyüleyiciydi. Enerjik ve zorlayıcı babasının tersine İmparatoriçe Elizabeth aptal değildi, ama son derece tembel, disiplinsiz ve zevk düşkünüydü.

Elizabeth ya da en azından onun yönetimi Büyük Petro'nun mirasını sürdürmek için pek çok şey yaptı. Senato eski otoritesine yeniden kavuşturuldu ve saltanatı döneminde hükümet kuruluşları daha da rasyonelleştirildi. Hükümeti, yerel gümrük engellerinin çoğunu feshederek ve özel teşebbüsü teşvik ederek ekonomiyi hareketlendirmeye çabaladı. Sanatsal ve kültürel gelişmeyi destekledi, Moskova Üniversitesi'ni kurdu. Dış politikada orduları Yedi Yıl Savaşları'nın bir parçası olarak Prusya'yı yenerek ve kısa bir süreliğine Berlin'i işgal ederek Rusya'nın Avrupa'nın önemli bir gücü olduğunu sergiledi. Sosyal hayatta idam cezasının kaldırılması hem Anne'in hükümetinin uygulamaları hem de Rus gelenekleri ışığında çarpıcı bir gelişmeydi, ancak devasa, ısrarcı ve aslında büyümekte olan serflik karşısında soluk kalıyordu.

Halkın siyasi söyleminde yönetici olarak ulusa neşe ve mutluluk getiren kibar ve sevgi dolu bir hükümdar imgesi (Büyük Petro'yla ilgili bütün pohpohlamalara rağmen kimse ona kibar diyemezdi) gerçekten de yeni ve önemli bir şeydi, ancak siyasi uygulamadaki değişiklikten çok siyasi ideolojideki değişimin işaretiydi. Kısmen bu yeni standart Elizabeth'in darbesinin sona erdirdiği Bironovshchina ile karşılaştırılmaktan kaynaklanıyordu. Bu aynı zamanda aydınlanmış hükümdar konusunda evrimleşen Avrupai fikirlerin de bir yankısıydı. Elizabeth sürekli sadece Almanları

kovan "yerli" bir imparatoriçe olarak değil aynı zamanda eskinin bütün "baskı ve hakaretini" yeni "altın çağ" ile değiştiren bir yönetici olarak da övüldü. Tarihçiler Stephen Baehr ve Richard Wortman'ın da gösterdiği gibi siyasi ritüellerde, metin ve vaazlarda yeni bir "mutluluk ikonografisi" yaygın hale geldi. Elizabeth devamlı olarak, ulusun iyiliğine bağlılığı için onu sevdiği söylenen tebaasına mutluluk ve memnuniyet getiren biri olarak resmedildi.

Elizabeth. Portreler sürekli olarak Elizabeth'in dişiliğini ve nezaketini vurgular. Bunlar halk karşısındaki imajının kilit özellikleridir.
(Tsarstvuiushchi dom Romanovykh)

Bu zevk ve sevgi kültü oldukça farklı, ancak çok da ilgisiz olmayan bir şekilde Elizabeth'in özel hayatında da yankılandı. Evlenmediği için her biri göz önünde olan pek çok sevgili değiştirdi. Aslında bu bir hak ve zevke verdiği değerin bir göstergesiymiş gibi davranıldı. Genel olarak Elizabeth de İmparatoriçe Anne gibi yönetiminde çoğunlukla gözdelerine ve onların akrabalarına güvendi, ancak Elizabeth'in grubu İmparatoriçe Anne'in desteklediği gruptan çok daha becerikli ve çekici olduklarını kanıtladı.

Elizabeth'le denk olmayan bir evlilik yapmış olabilecek olan Aleksey Razumovski hükümdara en yakın kişiydi. Ülkesi Ukrayna'da kasabanın koyunlarını güden basit bir kazaktı. Ama muhteşem sesi nedeniyle geleceğin gözdesi, şarkıcı olarak saraya getirilmişti. Elizabeth ona âşık olmuş ve bu bağlılığı ölümüne kadar sürmüştü. Ancak Razumovski çok yakın bir ortak olmasına rağmen devlet işlerine çok az ilgi göstermiş, rütbe ve nişan elde etmeyi hükümetin günlük işlerine tercih etmişti. Tersine Shuvalovlar, Petr ve Aleksandr kardeşlerle kuzen İvan enerjik ve etkiliydiler.

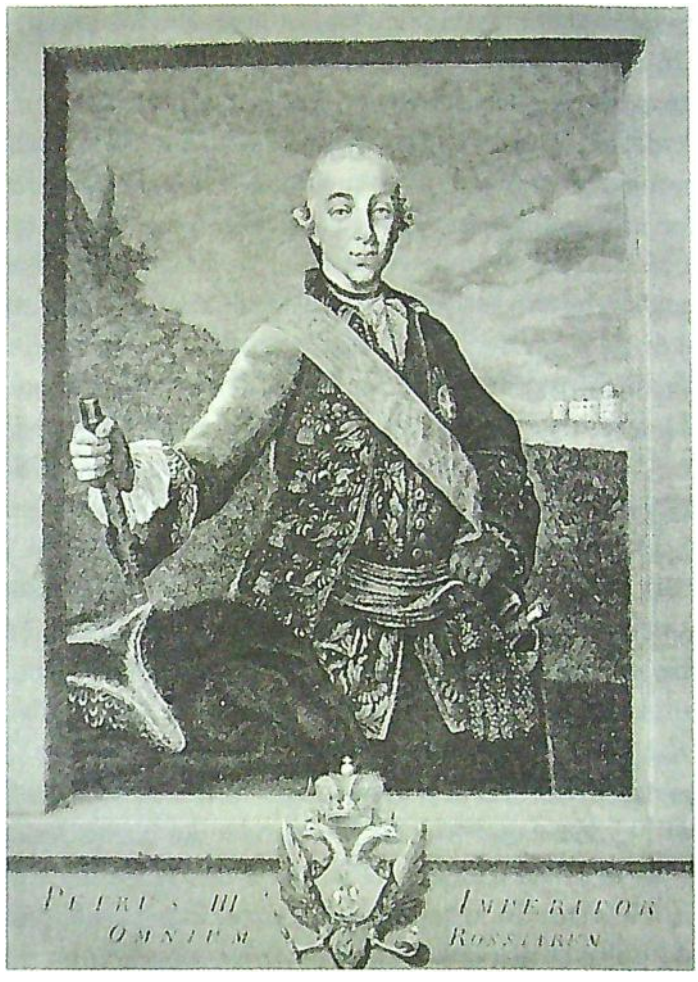
İvan Shuvalov, imparatoriçenin gözdesi, rütbe ve ödülleri reddedip çeşitli alanlarda özellikle Rusya'da Aydınlanma'yı teşvikte özverili bir şekilde hizmet ederek, arkasında eşsiz bir dürüstlük ve incelik ünü bıraktı. Kurduğu Moskova Üniversitesi kalıcı bir anıt olarak durmaktadır. Petr Shuvalov ise imparator tarafından Kont yapılmıştı (bu, İvan Shuvalov'un reddettiği bir unvan). Her tür devlet işinde, özellikle mali konularda ve ordu teşkilatında parmağı olması için saraydaki güçlü konumunu kullandı. Becerikli ama utanılacak derecede yozlaşmış ve sinik olan Petr Shuvalov devrin zarar verici mali politikalarına çok fazla katkıda bulunmuştur. Değeri düşürülmüş madeni paranın taşınması gereken daha az bir miktar olduğunu ve votkaya konacak verginin kötü zamanlarda daha uygun olduğunu, çünkü insanların o zamanlarda sarhoş olmak istediklerini söylediğine inanılmaktadır.

Elizabeth'in güzelliğe olan aşırı düşkünlüğü de devletin mali krizine katkıda bulundu. Son derece pahalı Kış Sarayı'nın yapımı talimatını verdi. Söylendiğine göre 15.000 civarında kıyafet alımının da mali krize katkısı oldukça büyüktü. Bir Fransız şapkacı sonunda Rus imparatoriçesine daha fazla kredi açmayı reddetti! Daha da önemli olan ise mali karmaşanın, serfliğin önemli ve bunaltıcı yüküyle birlikte köylülerin kaçmasına ve ayaklanmasına neden olmasıydı ki, bu da dönemin karakteristik özelliklerinden biriydi.

Elizabeth tarafından devrilen Almanya'ya yönelim –ki kendi çevresi daha çok Fransa kültürünü ve Fransa'yı çekici buluyordu– III. Petro tahta çıktığında, kısa süreliğine de olsa, büyük bir şiddetle geri geldi. Elizabeth 1761 sonları ya da 1762 başlarında öldüğünde –kullandığımız takvime göre değişir, Rus takvimi ya da Av-

rupa takvimi– imparatoriçe tarafından 1742 gibi erken bir tarihte vâris olarak tayin edilen Holstein-Gottorp Dükü Petro, İmparator III. Petro oldu. Yeni hükümdar, Elizabeth'in ablası Anne'in –bu nedenle Büyük Petro'nun torunuydu– ve Holstein-Gottorp Dükü Charles Frederick'in oğluydu. Annesini bebekken, babasını ise daha çocukken kaybeden Petro önce İsveç tahtının vârisi görüşüyle yetiştirildi, çünkü babası XII. Charles'ın kız kardeşinin oğluydu. Elizabeth'in kararından sonra Romanovların tahtının vârisi olarak eğitildi. On dört yaşından itibaren Rusya'da yaşamasına rağmen III. Petro yeni ülkesine alışamadı. Zekâsı son derece sınırlı, aynı zamanda davranışları da son derece kaba ve vahşi olan Petro, Prusya'yı özellikle de II. Frederick'i ideali olarak görürken Ruslardan korkmaya ve nefret etmeye devam etti. Birkaç ay süren saltanatı uzun dönemde en çok kibar sınıfın zorunlu devlet hizmeti yasasını feshetmesiyle anımsanır; bu Rus olan her şeye vahşi bir saldırı ve Prusya lehine Rus çıkarlarının isteyerek feda edilmesi olarak çağdaşlarının pek çoğunu etkiledi. Siyasi işkenceye meraklı olmayan ve aslında güvenlik polisinin feshedilmesini sağlayacak yasayı imzalamaya istekli olan yeni imparator, muhafızları dağıtmakla tehdit etti ve hatta kiliselerden ikonların çıkarılması ve Rus rahiplerin Lüteran papazlar gibi giyinmesi talebinde bulundu ki kutsal sinod her iki talebi de uygulamaya cesaret edemedi. Dış politikada III. Petro'nun Büyük Frederick'e olan hayranlığı Rusların Yedi Yıl Savaşları'ndan çekilmesine neden oldu, muhtemelen Prusya'yı ezici bir yenilgiden kurtardı ve Rusya'yı da olası bir zaferden etti. Aslında Rus imparator geri çekilmesi karşılığında Büyük Frederick'in vermeye istekli olduklarını da kabul etmedi ve Prusya kralı ile ittifak kurdu.

III. Petro hızla düşman kazanırken 1745'te onunla evlenen ve aslen küçük bir Alman prensliği, Anhalt-Zerbst'li bir prenses olan karısı Katerina daha büyük bir zekâ ve anlayışla davrandı. Sayısız aşk maceraları olan ve gözdelerinden biriyle evlenmek isteyen kaba kocası tarafından izole edilen ve tehdit edilen Katerina, kendisini zorlu çevresine adapte etti, hükümet ve ülke hakkında çok şey öğrendi ve pek çok destek buldu. 1762 yaz ortasında Katerina, III. Petro'ya yönelik memnuniyetsizlikten faydalandı ve muhafızları yeni bir saray darbesine yönlendirdi. İmparator kolaylıkla indirildi ve kısa süre sonra da, muhtemelen isyanın liderlerinden Aleksey Orlov tarafından sarhoşken yapılan bir tartışma sırasında öldürüldü. Katerina, III. Petro'yla evliliği sırasında 1754'te doğan ve sadece tahtın vârisi olarak ilan edilen oğlu Paul'u atlayarak imparatoriçe oldu. 1762 darbesi on sekizinci yüzyıl Rus tarihinin karakteristiği olan müzmin devirme dizisinde başka bir darbe olarak görünmesine ve Katerina'nın iktidarını sağlama alma şansı kendisinden hemen öncekilerden daha sönük görünmesine rağmen aslında baştaki başarısı uzun ve ünlü bir saltanatın başlangıcına işaret ediyordu.

Petro. Resmî portreler dahi Petro'nun ünlü kibir ve kabalığını gösteriyor gibi.
(*Brikner, Illustrirovannaia istoriia Ekateriny vtoroi*)

KİBAR SINIFIN KAZANIMLARI VE SERFLİĞİN BÜYÜMESİ

1725 ile 1762 yılları arasında Rusya'da hükümdar hızla değişir ve gözdeler sürekli yükselip düşerken temel sosyal süreçler devam etti. En önemlisi kibar sınıfın gücünün ve konumunun, serflerin konumunun daha da kötüleşmesi gibi tamamlayıcı süreçleriyle birlikte büyümesiydi. Bildiğimiz gibi Büyük Petro'nun mülkün sadece bir oğula miras kalması ısrarı reformcunun döneminde bile zorlukla uygulanıyordu ve resmi olarak 1731 yılında yürürlükten kalktı. İmparatoriçe Anne kibar sınıftan destekçilerine devlet topraklarından vermeye başladı. Topraklardaki köylüler serf

haline geldiler ve Elizabeth de bu uygulamaya heyecanlı bir şekilde devam etti. Bu hibeler artık hizmet yükümlülükleriyle bağlantılı değildi.

1731'de İmparatoriçe Anne kibar sınıf için St. Petersburg'da bir askeri okul açtı. Bu okuldan mezun olanlar aşağı rütbelerde hizmet etmeden subay oluyorlardı; Büyük Petro'nun niyetleri ve uygulamasına tamamen karşı olan bir ayrıcalıktı bu. Yüzyıl ilerlerken kibar sınıf hem eğitim hem de hizmette ilerleme için bu tür askeri okullara artan bir şekilde güvenmeye başladı. Yararlarına olan bir başka gelişme ise St. Petersburg'da İmparatoriçe Elizabeth tarafından bir kibar sınıf bankasının açılmış olmasıydı; Moskova'da bir şubesi bulunuyordu ve toprak sahiplerine makul bir faizle kredi sağlıyordu. Kibar sınıf gittikçe daha fazla sınıf bilincine sahip oldu ve ayrıcalıkları arttı. 1746 tarihli buyruk, kibar sınıf hariç başkalarına "topraklı ya da topraksız erkek ya da köylü" elde etmeyi yasakladı. 1758'de serf sahibi olan diğer sınıf üyeleri onları satmak zorunda kaldı. 1756 tarihli senato kararı, kibar sınıf kökenlerini kanıtlayabilenlerin kibar sınıf kayıtlarına dahil edilebileceklerini onaylarken 1758–60 tarihli kararlar aslında devlet hizmeti aracılığıyla kalıtsal kibar sınıf statüsü elde etmeyi ortadan kaldırdı, böylece Büyük Petro'nun karakteristik düzenlemelerinden birini daha yok etti. Aynı zamanda sınıfın kişisel ya da kalıtsal olmayan üyeleri kibar sınıf hakları açısından son derece katı bir şekilde sınırlandılar.

En önemli evrim, kibar sınıfın devlete karşı hizmet yükümlülükleri bağlamında gerçekleşti. 1736 yılında o tarihe kadar süresiz olan bu hizmet, çocuklardan birini mülklerin başında durması için hizmetten muaf tutma koşuluyla yirmi beş yılla sınırlandı; bunu kibar sınıfın kendisi istedi. Bu yasanın yayınlanmasından hemen sonra ve sonraki yıllarda pek çok kibar sınıf üyesi topraklarına dönmek için hizmetten ayrıldı. Dahası bazı toprak sahipleri hayatların erken bir döneminde alay hizmetine girmeyi başardı. Son olarak 18 Şubat 1762'de III. Petro döneminde kibar sınıfın zorunlu hizmeti feshedildi. Bundan böyle kibar sınıf üyeleri devlete ister hizmet ederlerdi ister etmezlerdi ve hatta isterlerse dışarıda yabancı hükümetlere de hizmet edebilirlerdi. Bu buyruk kibar sınıfa, eğitimin ve mülklerine uygun şekilde bakmalarının önemini, diğer bir deyişle hükümete doğrudan hizmet etmeseler de yararlı olmalarını vurguluyordu.

1762 yasası tarihçilerin çok ilgisini çekti. Eski bilim insanlarının çoğu için, diye örnek gösterir Klyuçevski, herkesin hizmet ettiği Rus toplumunun temel yapısını baltaladı: Serfler toprak sahiplerine hizmet eder, toprak sahipleri devlete. Eşitlikçi bir durumda zorunlu kibar sınıf hizmetinin kaldırılmasının ardından serflerin özgürleştirilmesinin gelmesi gerekir. Ancak –yine Klyuçevski'den alarak– serfliğin feshedilmesi ertesi gün gerçekleşmiş olmasına rağmen (19 Şubat) bu tarih doksan dokuz yıl sonra gelmişti. Serfler görünüşe göre bir haksızlık yapıldığı duygusunu

paylaşıyorlardı, çünkü kibar sınıfın özgürlüğünün ardından köylülerin özgürlük talepleri ayaklanmalarının tekrarlanan bir modeli haline gelmişti. Tersine bazı uzmanlar 1762 yasasının olumlu sonuçlarına vurgu yaptılar: Rus toplumunda en azından bir sınıfın gerçek bağımsızlığını elde edişini temsil ediyordu ve böylece Rusya'da liberalleşme yolundaki ilk önemli adım atılmıştı. Ayrıca zengin kibar sınıfın kültürünün büyümesine ve bunun da ötesinde aydın sınıfın ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştu.

Kibar sınıf yükseldikçe serfler sefaletin daha derinlerine düştü. II. Petro devrinde askeri hizmete gönüllü olmaktan ve böylece içinde bulundukları koşuldan kurtulma şansından men edilmişlerdi. İmparatoriçe Anne zamanında çıkan bazı yasalarla köylülerin emlak ya da değirmen almaları, fabrika kurmaları ya da hükümet sözleşmelerine ya da kontratlarına taraf olmaları yasaklandı. Daha sonra Elizabeth zamanında serflere mali yükümlülük üstlenmeden önce efendilerinin izinlerini almaları emredildi. Özellikle 1731'den sonra toprak sahipleri vergilerinden sorumlu tutuldukları serfleri üzerinde artan bir mali kontrol elde ettiler. 1736'dan sonra serfler başka bir yerde geçici olarak çalışabilmek için efendilerinden izin almak zorundaydılar. Toprak sahipleri serfleri bir mülkten diğerine nakletme hakkına sahip oldular ve Elizabeth'in yasalarından biriyle birlikte görevini yerine getirmeyen bir serfi Sibirya'ya sürme ve geri getirme hakkını elde ettiler, ki hükümet bu sürgünleri mülklerden verilmesi gereken asker sayısına dahil ediyordu. 1754 ceza yasası serfleri kibar sınıfın malları altında sıralıyordu. Hiçbir zaman kölelikle tam anlamıyla aynı olmamasına ve Rusya durumunda ırk ya da etnik köken ile ilgili olmamasına rağmen Rus serfliği köleliğin oldukça yakınındaydı.

PETRO'DAN KATERİNA'YA RUS DIŞ POLİTİKASI

Büyük Petro'dan Büyük Katerina'ya kadarki Rus dış politikası gayet net bir çizgide ilerledi. İlk imparator bildiğimiz gibi Rusya'yı, eskiden olduğu gibi sadece Osmanlı, Polonya ve İsveç gibi komşularıyla ilgili faaliyetlerle değil kıtanın genel işleriyle ilgilenen büyük bir güç olarak zorla Avrupa devletler topluluğunun içine soktu. Büyük Petro zamanından beri Rusya ve diğer Avrupa devletleri arasında –duruma bağlı olarak değil– kalıcı olarak bir temsilci değiş tokuşu bulunuyordu.

Tarihçi Michael Karpovich'in işaret ettiği gibi 1726–1762 arasında, hemen öncesi ve sonrasındaki Rus dış politikası dama tahtası sistemi denen şeye yaklaşıyordu. Rusya komşuları için önemli bir noktaya kadar düşman ve komşularının komşuları için dosttu ve diğer ilişkiler bu temel modelden etkileniyordu. Örneğin Fransa sürekli olarak Rusya'ya karşı hasımdı, çünkü kıtanın egemenliği için Os-

manlı, Polonya ve İsveç'in baş düşmanı Habsburgları kuşatıp zayıflatmasına güveniyordu. Rusya elbette Fransa'nın Doğu Avrupa'daki üç müttefikine karşı sürekli olarak savaşıyordu.

Habsburgların idaresindeki Avusturya bunun tersine Rusya'nın en güvenilir müttefiki olarak öne çıkıyordu. İki devlet Fransa'ya, Rusya açısından daha da önemlisi, Osmanlı'ya ve Otuz Yıl Savaşlarına büyük bir müdahaleyle dahil olup Habsburgların aleyhine sürekli Almanya'nın yanında yer alan İsveç'e düşmandı. Polonya'da ise hem Rusya hem Avusturya Fransızların ittifakına karşıydı. Bu iki Doğu Avrupalı monarşi arasındaki ilk ittifak 1726'da imzalanmıştı ve bazı istisnalarla birlikte on dokuzuncu yüzyıl ortalarındaki Kırım Savaşı'na kadar Rus dış politikasının köşe taşı olarak duruyordu. Rusya ve Avusturya Polonya'da Fransız etkisini yerinden etmeye çalıştı. Polonya–Litvanya devletler topluluğu kötüleşirken Rusya istikrarlı bir şekilde etkisini artırdı. Aslında bazı tarihçiler Rusya'nın on sekizinci yüzyıl ortasında Polonya üzerindeki etkisini bir haminin etkisine eşit olarak tarif ederler.

Diğer önde gelen Alman güç olan Prusya, Rusya için potansiyel bir müttefikten çok bir tehditti. Prusya'nın 1740'tan sonra Büyük Frederick'in yönetiminde büyük bir güç haline gelmesi ve hemen öncesinde Rusya'nın Büyük Petro yönetiminde yükselmesi Avrupa'da siyasi dengeyi bozdu. Kont Aleksey Bestuzhev-Riumin Prusya tehdidine dikkat çeken ilk Avrupalı devlet adamıydı. Özellikle Rusya'nın Baltık'taki konumundan endişe duyuyor, Büyük Frederick'i "ani prens" olarak adlandırıyor ve tipik on sekizinci yüzyıl kuramcı tavrıyla Avusturya ve Büyük Britanya'yı Rusya'nın "doğal dostları" ve Fransa ve Prusya'yı "doğal düşmanları" olarak adlandırıyordu. Rusya'nın Prusya'ya yönelik hasım tavrı, bazı kesintilerle Büyük Katerina dönemine ve Polonya'nın her iki monarşiyi de tatmin eden ve bir araya getiren bölünmesine kadar sürdü.

Düşünülen dönem içerisinde Büyük Britanya, Rusya'nın "doğal dostu" olarak adlandırılabilir. Büyük Petro'nun ve donanmasının başarılarının verdiği korkudan sonra yüzyılın son yıllarına kadar ikisi arasında hiçbir ciddi çatışma ortaya çıkmadı. Tersine Büyük Britanya Rusya'ya hem Fransa'ya karşı bir ağırlık olarak hem de imal edilmiş mal karşılığı deniz malzemesi dahil hammadde aldığı bir ticaret ortağı olarak değer veriyordu. Böylece Rusya'nın ilk modern ticaret antlaşmasını Büyük Britanya ile yapmış olması şaşırtıcı değil.

Çıkar ve ittifakları ile uyumlu olarak Rusya, 1725 ile 1762 yılları arasında beş savaşa katıldı. 1733-35'te Rusya ve Avusturya, Polonya veraset savaşında Fransa'ya karşı savaştı; savaş Fransız adayı Stanislaw Leszczynski'nin yenilgisi ve II. Augustus'un oğlunun III. Augustus olarak Polonya tahtına geçmesiyle sonuçlandı. 1736-39'da yine Avusturya ile bir araya gelerek Fransa tarafından desteklenen Osmanlı'ya karşı savaş açtı. Münnich ve diğer Rus komutanlar Osmanlı

güçlerine karşı dikkate değer zaferler elde ettiler. Ancak Avusturya yenilgileri ve Fransa aracılığı nedeniyle Rusya yaklaşık 100.000 adam kaybettikten sonra Belgrad Antlaşması koşullarına göre çok az şey elde etti: Donetler Bug arasındaki step bölgesinden bir parça, tahkimatlarını yerle bir etme ve Karadeniz'de bir filo kurmama şartıyla savaş sırasında ele geçirilen Azov'da kalma hakkı. 1741-43'te Rusya, Avusturya'nın desteğiyle Fransa'nın desteklediği İsveç'le savaştı. İsveç intikam amacıyla savaşı başlattı ve Abo Antlaşması'yla Finlandiya topraklarından bazılarını fazladan Rusya'ya devretti.

Büyük bir güç olarak yeni rolüyle Rusya, Rus çıkarlarıyla doğrudan bağlantılı olmayan konular üzerine kendi sınırlarından uzaklardaki savaşlarla da ilgilenmeye başladı. Bunlardan en önemlisi Rusya'nın 1756–63 yılları arasında esasen Silezya üzerine yapılan Yedi Yıl Savaşları'na müdahalesiydi. Bir noktada, 1760 yılında Rus birlikleri kısa bir süre Berlin'i ele geçirdi. Dahası Rusya ve müttefikleri Prusya'yı çöküş noktasına getirdi. Sadece İmparatoriçe Elizabeth'in ölümü ve tahta Büyük Frederick hayranı III. Petro'nun geçişi Prusya kralını kurtardı. Rusya savaştan herhangi bir tazminat almadan geri çekildi ve Prusya ile Rusya, Büyük Katerina III. Petro'nun yerine geçince sona eren bir ittifak kurdu.

Rus dış politikasının 1725 ile 1762 arasında mal olduğu para ve can kaybı, Rusya'nın acil önemi olmayan Avrupa ilişkilerine karışması ve Avusturya ya da ülkedeki "Alman grup" çıkarları için sözde ulusal çıkarlardan fedakârlık yapması nedeniyle şiddetli bir şekilde eleştirilmesine rağmen bu eleştiriler bir bütün olarak ikna edici değildir. Yeni rolü ile Rusya kendini Avrupa işlerinden ve çatışmalarından koparamazdı. Genel olarak Rus diplomatları ülkelerinin çıkarlarını başarılı bir şekilde takip etmiş ve savaşlarda önemli kazanımlar sağlamıştır; bunların arasında Rusya'nın Polonya'daki konumunun güçlenmesi ve III. Petro'nun Yedi Yıl Savaşları'nın sunduğu fırsatları harika bir şekilde silmesine rağmen İsveç'in yenilmesi de bulunmaktadır. Büyük Katerina seleflerinin temel politikalarına devam edebilirdi. Ayrıca askeri açıdan Ruslar kendilerini çok iyi akladı. Yeniden örgütlenmiş, ilerlemiş, savaşlarla sertleşmiş Rus ordusu ilk önemli zaferlerini 1736–39 yılları arasında Osmanlılara karşı kazandı ve Yedi Yıl Savaşları'nda Avrupa'nın göbeğinde ilk önemli rolünü oynadı. Petr Rumiantsev ve Aleksandr Suvorov gibi ünlü komutanlar kariyerlerine bu iki ünlü saltanat arasındaki dönemde başladı.

22. Bölüm

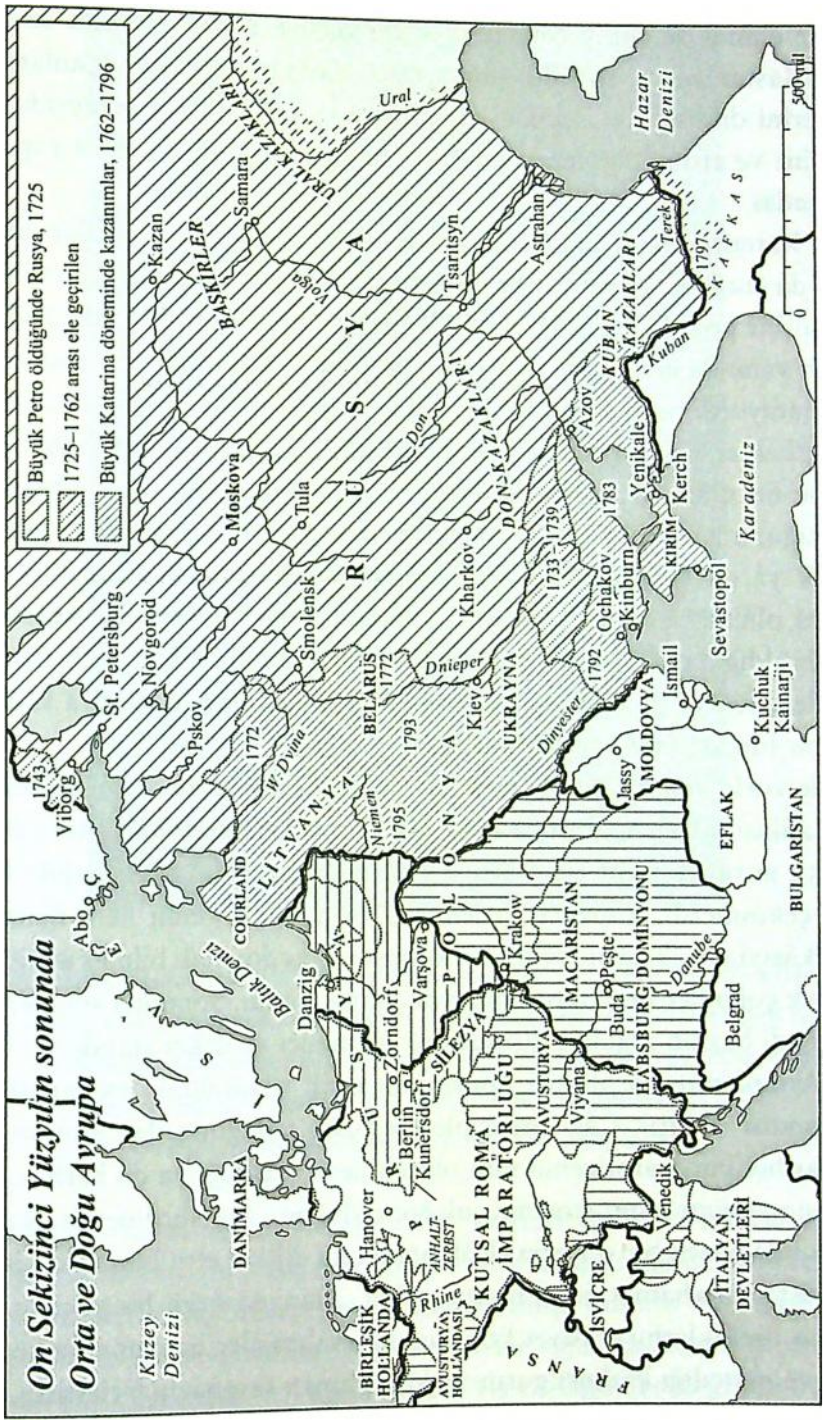
BÜYÜK KATERİNA, 1762–1796 VE PAUL, 1796–1801 DEVİRLERİ

"Rusya bir Avrupa devletidir... Hükümdar mutlaktır, onun şahsında toplanmış güç haricinde hiçbir otorite, bu kadar büyük bir alan üzerine yayılmış topraklara uygun bir enerjiyle hareket edemez... Diğer hükümet biçimlerinin hepsi Rusya için sakıncalı olmakla kalmaz, tamamen yok olmasına neden olurlardı... Monarşinin gerçek amacı nedir? İnsanları doğal özgürlüklerinden mahrum bırakmak değil en yüksek iyiliğe ulaşmak için hareketlerini düzeltmektir. Bu nedenle bu amaca en iyi şekilde ulaşacak hükümet biçimi ve aynı zamanda diğerlerinin doğal özgürlüklerine en az sınırı koyacak hükümet biçimi, rasyonel yaratıkların görüş ve amaçlarına denk gelendir... Tanrı korusun, bu yasadan sonra hiçbir ulus daha adil olmayacak ve daha fazla gelişmeyecek... Öyle ki Rus halkı, insan olarak dünyadaki en mutlu ulus haline gelecek."

BÜYÜK KATERİNA, YÖNETME KURALLARI (NAKAZ)

Büyük Katerina Rus tahtına çıktığında otuz üç yaşındaydı. Kayda değer bir eğitim ve tecrübe edinmişti. Küçük Alman prensliği Anhalt-Zerbst'te prenses olarak doğan geleceğin Rusya imparatoriçesi alçakgönüllü ama kültürlü bir ortamda yetişti. Anhalt-Zerbst'teki saray on sekizinci yüzyıl Avrupa sarayları gibi güçlü bir şekilde Fransız kültüründen etkilenmişti ve Katerina da çocukluğundan itibaren Fransızca kitaplar okumaya başlamıştı. 1744'te on beş yaşında Holstein-Gottorp'lu Petro ile evlenmek üzere Rusya'ya geldi ve kendisini Rus hükümdarın eşi olmak üzere hazırladı.

1744 ile 1762 yılları arası Katerina için zor geçti. Petro berbat bir kocaydı ve Alman prensesin imparatorluk sarayındaki pozisyonu haklı bir şekilde izole hatta "kocasının keyfine tabi" diye tarif edilebilirdi. Katerina'nın zorluklarına ek olarak annesinin Büyük Frederick'in ajanı olduğu keşfedilmiş ve Rusya'dan ayrılmak zorunda kalmıştı. Ancak müstakbel imparatoriçe sarayda sadece hayatta kalmaktan daha fazlasını başardı. Petro'yla evlenmek için Ortodoks olmaya ek olarak Rus dilini ve edebiyatını iyi bir şekilde öğrenmeye ve yeni ülkesiyle ilgili bilgi elde etmeye girişti. Aynı zamanda Voltaire, Montesquieu ve diğer *filozofların* yazılarına da ilgi gösteriyordu, daha önceki Fransız edebiyatı temeliyle buna hazırdı. Göreceğimiz

On Sekizinci Yüzyılın sonunda
Orta ve Doğu Avrupa
Büyük Petro öldüğünde Rusya, 1725
1725–1762 arası ele geçirilen
Büyük Katarina döneminde kazanımlar, 1762–1796
Kuzey Denizi
Baltık Denizi
Hazar Denizi
Karadeniz
Ural
Volga
Don
Dnieper
Dniester
Danube
Rhine
W. Dvina
Niemen
Terek
Kuban
Abo
Viborg
St. Petersburg
Novgorod
Pskov
Moskova
Tula
Smolensk
Kazan
Samara
Tsaritsyn
Astrahan
Kharkov
Kiev
Azov
Yenikale
Kerch
Kinburn
Ochakov
Sevastopol
Ismail
Jassy
Kuchuk Kainarji
Danzig
Zorndorf
Berlin
Kunersdorf
Varşova
Krakow
Viyana
Peşte
Buda
Belgrad
Venedik
Hanover
Amsterdam
Viborg
1743
1772
1793
1795
1772
1733
1739
1783
1792
1797
0
500 mil
RUSYA
POLONYA
LİTVANYA
BELARUS
UKRAYNA
DON KAZAKLARI
KUBAN KAZAKLARI
URAL KAZAKLARI
BAŞKİRLER
KAFKAS
KIRIM
EFLAK
MOLDOVYA
BULGARİSTAN
MACARİSTAN
HABSBURG DOMİNYONU
AVUSTURYA
SİLEZYA
KUTSAL ROMA İMPARATORLUĞU
ANHALT-ZERBST
İSVİÇRE
İTALYAN DEVLETLERİ
FRANSA
BİRLEŞİK HOLLANDA
AVUSTURYA HOLLANDASI
DANİMARKA
COURLAND

gibi Büyük Katerina'nın Aydınlanma'ya olan ilgisi saltanatının önemli bir yönünü oluşturacaktı. Genç prenses kendini yeni çevresine becerikli bir şekilde adapte etti, arkadaşlar edindi ve saray çevrelerinde bir ölçüye kadar yakınlık ve popülerlik kazandı. Masumiyet ve uysallık numarası yaparken entrika ve planlara katılmış, ancak izlerini dikkatli bir şekilde kapatmıştı; ta ki 1762 yaz ortasında kocasının devrilmesine ve ardından ölerek kendisini İmparatoriçe II. Katerina yapan başarılı darbeye kadar.

Büyük Katerina'nın kişiliği ve karakteri daha sonraki yorumcular gibi pek çok çağdaşını da etkiledi. İmparatoriçe üstün bir zekâya, doğal bir yönetme becerisine, olağanüstü bir gerçekçiliğe, harcayacak enerjiye ve demir bir iradeye sahipti. Kararlılığının yanında cesaret ve iyimserlik de vardı. Katerina bütün engelleri geçebileceğine inanıyordu ve pek çok kez de haklı çıktı. Özdenetim, karar ve propaganda becerisi, erkekleri ve durumları kendi arzusuna göre akıllı bir şekilde idare etme becerisi ise bu olağanüstü hükümdarın ek değerleriydi. Kendisini besleyen şeyin tutku olduğunu söylemişti. Eğer bu tutku sadece tacı ele geçirmek, savaşta zafer elde etmek ya da *filozoflardan* övgü almak olarak anlaşılmadığı ama her şeyde mükemmel olmak ve her şeyi kontrolü altına almak konusunda ısrarlı bir güdü olarak anlaşıldığı takdirde tarihçi buna katılır. Çünkü Büyük Petro zamanından bu yana ilk defa Rusya gece gündüz çalışan, büyük küçük her konuya kişisel dikkat gösteren bir hükümdara sahip olmuştu.

Yine de zorlu erdemlerinin yanında Büyük Katerina'nın bazı zayıflıkları vardı. Aslında ikisi birbirine özünde bağlıydı. Kararlılık kolaylıkla acımasızlık haline geldi, tutku gururu, gurur ise tutkuyu besledi; propaganda becerisiyle yalan söylemekten çekinmezdi. Yabancı gözlemciler çoğunlukla onun hem fiziksel varlığı hem de zekâsıyla başkalarını etkileme konusundaki doymak bilmez açlığına dikkat çektiler. Pek çoğu her zaman rolünü oynadığına inandı. Sonunda son derece bencil olduğu, kendi baskın arzuları dışında çok az inancı ve değer standartı olduğu öne sürüldü. Aydınlanma ile ilişkisi döneminin tarih yazınındaki en tartışmalı konu olmalı: Kendisi Mantık Çağı prensiplerine bağlı olduğunu ilan etmesine rağmen pek çok tarihçi imparatoriçenin tam olarak neye inandığı ya da herhangi bir şeye inanıp inanmadığını tespit etmenin çok zor olduğunu öne sürdüler. II. Katerina'nın hayranları bile bazen bir şeylerin eksik olduğuna dikkat etti; buna ister hayırseverlik deyin, ister merhamet, ister insani şefkat. Zamana özgü bir şekilde çağdaşlar bazen onun özelliklerini cinsiyet konusundaki tahminler bağlamında görürler: Erkeksi güç ve inatçılığı kadınsı gurur ve kompliman sevgisiyle birleştirdi. Bu arada bazıları ara sıra giymeyi seçtiği erkek kıyafetleri içinde çok iyi göründüğünü düşünüyordu.

II. Katerina 29 Haziran 1762'de birliklerin başında, kocası III. Petro'ya karşı. Katerina asker kıyafeti içinde (burada Preobrazhenski muhafızlarından bir albay kıyafetinde) elinde kınından çıkmış bir kılıç, sevdiği atı Brilliant'ın üzerinde (ancak bu ünlü resimde atın cinsiyetinin anlaşılması güç). (*Brikner, Illiustrirovannaia istoriia Ekateriny vtoroi*)

Ayrıca, İngiliz büyükelçinin kelimeleriyle "şehvete eğilimli" bir kadınsılığı vardı. Büyük Katerina'nın ünlü aşk ilişkileri popüler imgelemde hâkimiyetinin kalıcı anılarından biri haline gelmiştir. Bu da güdülenmiş, tutkulu ve kibirli kişiliğine yansımış görünür. İlk sevgilisinin Katerina'ya bir oğul ve Rusya'ya da bir vâris kazandırmak için zorlandığı ve Paul'un Petro'yla evliliğinden değil bu ilişkiden olduğu öne sürüldü. Her halükarda Katerina durumu ellerine aldı. İmparatoriçenin, sonuncusu altmışından sonra edindiği, bilinen yirmi bir sevgilisi olduğu söylendi.

Gözdeleri arasında Büyük Katerina'yı tahta çıkarmakta yararlı olduğunu kanıtlayan ve kardeşi III. Petro'yu öldürmüş olma ihtimali bulunan muhafız subayı Grigori Orlov, imparatoriçenin Polonya kralı yaptığı Polonyalı asil Stanislaw Poniatowski ve en önemlisi Grigori Potemkin bulunuyordu. Potemkin hem Rus hükümetinde dönemin en önemli devlet adamı olarak düşünülecek kadar değerli bir yer işgal etti hem de imparatoriçenin özel hayatında eşsiz bir yere sahipti. Bazı uzmanlar evlendiklerine inanır ve Potemkin diğer gözdelerin yükselmelerinden sonra da etkili olmaya devam etmiştir.

SALTANATIN İLK YILLARI, YASAMA KOMİSYONU

II. Katerina tahttaki ilk yıllarında çok dikkatli hareket etmek zorundaydı. Bir saray devrimi ve taç üzerinde meşru bir hak sahibi olmadan iktidara getirilen imparatoriçe, Orlov kardeşler gibi muhafızların ateşli desteğine sahipti, ama bunun dışında çok az desteği vardı. Yaşlı devlet adamları ondan yana biraz şüpheyle bakıyorlardı. Oğlu Paul'u hükümdar yapıp Katerina'yı naipliğe indirecek hatta tamamen ortadan kaldıracak başka bir olasılık vardı. Buna ek olarak saltanatının erken dönemlerinde bazı krizlerin tehdidiyle karşı karşıyaydı. Bunlar, IV. İvan'ı Schlüsselburg'daki kaleden kurtarmak için 1764 yılında yapılan başarısız bir girişim -ki İvan'ın muhafızlarının onu öldürmesiyle ve komplocunun daha sonra idam edilmesiyle sonuçlandı- ve Katerina'nın kilise arazilerini devletleştirmesiyle bazı kilise liderlerinin 1763-64'te başlattığı isyandı. Ama II. Katerina zamanla pozisyonunu sağlamlaştırdı. Bolca nişan ve ödül, özellikle köylüleriyle birlikte devlet arazisi dağıttı, köylüler böylece serf haline geldi. Bütün Rusya'yı dolaştı, Büyük Petro'nun uygulamasını yeniden canlandırdı, hem ülke hakkında bilgi edindi hem de popülerlik kazandı. Danışmanlarını dikkatli ve iyi bir şekilde seçti. Zaman imparatoriçe lehine ilerledi. Zaman içinde 1762 darbesinin anıları soldu ve II. Katerina'nın tahtta kalması bu saltanata belli bir meşruluk kazandırdı.

1766'nın sonlarında Katerina Rusya'ya Aydınlanma'nın ilkelerine dayalı önemli değişiklikleri tanıtmaya kendini hazır hissetti ve bu amaçla Yasama Komisyonu'nu topladı. Komisyonun amacı yasaları düzenlemekti, en son 1649 yılında ülkenin Batılılaşmasından önce gerçekleştirilen bir görevdi bu. Dahası Büyük Katerina komisyonun çalışmasının Rus hukukunu ve yaşantısını rasyonelleştirmek ve modernleştirmekte yararlı olacağına inanıyordu. Komisyona hazırlık olarak Katerina, delegelerin tartışmalarına rehberlik etmesi için dikkate değer bir belgenin taslağını kaleme aldı. Hazırladığı oldukça uzun *Yönetme Kuralları* (ya da *Nakaz)* Rusya'nın nasıl yönetilmesi gerektiğine ve toplumun nasıl organize olması gerektiğine dair

vizyonunu ortaya seriyordu. Katerina tarafından kişisel olarak on sekiz ay içinde oluşturulan metin en beğendiği okumalardan, özellikle imparatoriçenin dua kitabı olarak atıfta bulunduğu ve genel siyasi ilkeler için kullandığı Montesquieu'nun *Yasaların Ruhu* (1748) eserinden ve Katerina'nın suçlulara daha yumuşak davranma olasılığını düşünmesine neden olan Cesare Beccaria'nın *Suçlar ve Cezalar Hakkında* (1763) eserinden faydalanıyordu. Katerina'nın bu çalışmalarında, Rus koşullarını kendi anladığı şekillere adapte ettiğine dikkat edilmelidir. Böylece, diye ileri sürer eleştirmenler, Katerina versiyonuna göre otokrasinin işleyişini ilerletmek anlamına gelen idari bir düzenlemeye indirgenen güçler ayrılığı gibi Montesquieu'da elzem olan pek çok şeyi terk etmiştir. Elbette Rusya'da otokrasiyi bitirmek gibi bir niyeti yoktu. Rusya gibi devasa bir ülkeyi bir arada tutmak ve ilerlemeyi temin etmek için uygulanabilir tek hükümet şeklinin otokrasi olduğuna inanıyordu, ancak merkezi güç eğer tiran olmayacaksa, temel yasalar ve "en üstün iyi"nin ilerlemesi temeli üzerine kurulmalıydı. Elbette bu hükümet görüşü pek çok Aydınlanma düşünürü tarafından paylaşılıyordu. Keza ahlaki açıdan nahoş bulduğunu iddia etmesine rağmen serfliğin kaldırılmasını önermek konusunda tereddüt etti. Aslında daha eski bir taslakta bu konuda güçlü kelimeler kullanmıştı, ama bunları kaldırması tavsiye edildi. *Yönetme Kuralları*'nın son hali efendilerin serflerini taciz etmeyeceklerine dair göstermelik bir arzudan daha fazlasını içermiyordu. Beccaria'nın etkisine gelince, Büyük Katerina sosyal sözleşmeye dayalı hükümet fikirlerini açıkça reddediyordu, ama ceza yasasındaki keyfilik ve zulüm eleştirilerini çok yararlı buldu. Böylece *Yönetme Kuralları* idam cezası ve işkence aleyhindeydi cezayı önlemeyi savunuyordu. Bütün olarak *Yönetme Kuralları* çarpıcı derecede liberal bir belgedir, öyle ki Fransa'da yasaklanmıştı.

1767 yazında görüşmelere başlayan Yasama Komisyonu 28'i atanmış ve 536'sı seçilmiş 564 delegeden oluşuyordu. Atananlar senato gibi devlet kurumlarını temsil ettiler. Seçilen delegeler imparatorluk halkının farklı kesimlerinden gelen delegelerden oluşuyordu: 161'i toprak sahibi kibar sınıf, 208'i şehirli, 79'u devlet köylüsü ve 88'i Kazak ve ulusal azınlıklardandı. Yine de bu büyük çoğunluk –Klyuçevski'den alıntılayacak olursak "Bütün Rusya'nın etnografik bir sergisi"– serfler ve aynı zamanda Aydınlanma'nın laik eğilimlerine uygun olarak kutsal sinod tek bir atanmış delege aracılığıyla temsil edilse de ruhban sınıf gibi Rus halkının büyük kitlelerini dışarıda bırakmıştı. Delegeler seçmenlerinden yazılı talimat ya da buyruklar aldılar. Kazaklar ve ulusal azınlıklarla birlikte devlet köylüleri bu tür talimatlardan yaklaşık binden fazlasını tedarik etmişlerdi. Bütün hepsi bir arada alınınca 1767 talimatları bir tarihçiye on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Rus toplumuna dair önemli bir içgörü sağlar, bunlar ünlü 1789 muhtırasında Fransa için elde edilebilenler ile karşılaştırılabilir. Aleksandr Kizevetter ve diğer bazı uzmanlar talimatların nere-

deyse evrensel olan şu karakteristiklerini vurguladılar: Gerçekçi bir karakter, mevcut rejimin kesin kabulü, yerinden yönetim arzusu, dayanılmaz mali taleplerden şikâyetler ve özellikle vergilerin indirilmesi ve bütün toplum sınıflarının hak ve yükümlülüklerinin açıkça belirtilmesi isteği.

Yasama Komisyonu bir buçuk yıl toplandı, 203 oturum gerçekleştirdi, buna ek olarak özel konularla ilgilenmek için temel oluşturmak amacıyla özel komiteler kuruldu. Ama bütün bu çabalar boşa çıktı. Komisyon hantal çıktı, yeteri kadar ön çalışma yapılmadı, imparatoriçenin *Yönetme Kuralları*'nın Fransız felsefesi ile Rusya gerçeği arasında çoğunlukla çok az bir bağ var gibiydi. Ancak en önemlisi komisyon üyeleri sınıfları gereği bölündü. Örneğin kibar sınıf delegeleri tüccar temsilcilerle serf sahibi olma, ticaret ve sanayiyle ilgilenme hakkı üzerine tartıştı. Daha kötüsü kibar sınıf delegeler serflikle ilgili kritik konularda köylü sınıf delegeleriyle çatıştı. Hiç şüphesiz Büyük Katerina bu tür karşılaşmaların potansiyel tehlikesini hızla fark etmişti. 1768'de Osmanlı'ya karşı savaşın başlaması Yasama Komisyonu'nu dağıtmak için iyi bir mazeret sundu. Bazı komiteler Pugachev İsyanı'na kadar birkaç yıl daha toplanmaya devam etti, ama yine uygulanabilir sonuçlar elde edemediler. Yine de komisyon bir işe yaradı: Katerina'ya ülke hakkında kayda değer bir bilgi sağladı, bu da sonraki politika ve bazı reformlarının genel rotasını etkiledi.

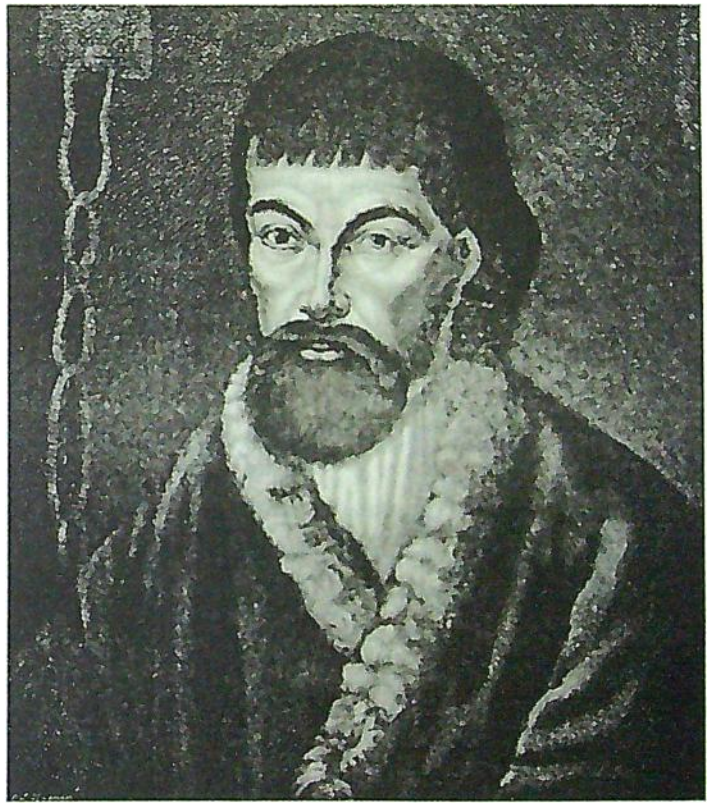
PUGACHEV İSYANI

Yasama Komisyonu'nda kaynamaya başlayan toplumsal düşmanlık Pugachev İsyanı'nda patladı. Emelian Pugachev, Don kazaklarındandı, ancak onların artan Moskova otoritesini kabullenmeleri nedeniyle Kazak düzeninden uzaklaşmıştı. Çeşitli savaşların gazisi olan Pugachev sonradan da kaçak olmuştu. 1772 Kasım ayında onları baskılardan kurtaracağını söyleyip III. Petro olduğunu iddia ederek Ural Kazakları ve köylülerinin arasına girdi; pek çok köylü, Petro'nun serfleri özgürleştirmek istediği için öldürüldüğüne inanıyordu. İsyan hızla Ural (o zamanlar Yak) Nehri ve Volga Havza'sının batısı boyunca yayıldı. İsyanın zirvesinde Kazan gibi önemli şehirler de dahil Doğu Avrupa Rusya'sının büyük kısmı vardı. Gözlemcilere göre 1774 Ocak ayında birliklerin 30.000 kişiye ulaştığı söyleniyordu.

Ayaklanma imparatorluk Rusya'sında yaygın olan sosyal huzursuzluk üzerine inşa edilmişti. Bir Kazak hareketi olarak başlayan şey hızla serfleri, devlet köylülerini, maden ve fabrikalara "tahsis edilen" serfleri, fakir şehir sakinlerini, Eski İnananlar'ı ve Başkirler, Tatarlar, Kalmıklar ve diğerleri dahil Rus olmayan unsurları çekti. Bütün bu gruplar kendilerini şu ya da bu şekilde geleneksel özgürlüklerini kaybetmiş his-

sediyorlardı. İsyanın aşırı vahşeti huzursuzluğun yoğunluğunu gösterir. Zenginlerin mal varlıklarının yağması, talanı, dayak ve cinayet saldırıya uğrayan şehirlerde olağandı. Kırsal mülklerdeki saldırılar pek çok toprak sahibinin ölümüyle sonuçlandı.

Konuşmalarında ve bildirilerinde, III. Petro, yandaşlarına serfliğin sonu (tam olarak bütün köylülerin özel şahıslara değil çara ait topraklarda çalışacağı), toprakların ödeme olmadan serbest kullanımı, vergilerden ve askere alınmadan muafiyet ve Eski İnananlar'a hitap ederken eski dini geleneklerin dönüşü ("eski haç ve dualar, baş ve sakallar, hürriyet ve özgürlük") sözü veriyordu. Açıklamalara dini dil hâkimdi, bazen Pugachev'i, İsa adına "Rusya'yı aşağılık hizmet boyunduruğundan kurtarmak için" gelen bir kurtarıcı olarak resmediyordu. Hepsinden öte, zalimlere karşı ilahi adalet, tam özgürlük ve mutluluk sözü veriyordu: "Bu düşmanların yok edilmesiyle birlikte herkes sonsuza kadar sürecek mutlu ve huzurlu bir hayat yaşayabilecek."

İsyancı Pugachev. (*Brikner, Illiustrirovannaia istoriia Ekateriny vtoroi)*

Bu bölgelerde kısmen Osmanlılarla savaşa bağlı olan zayıf askeri mevcudiyet, hareketin engellenemeden büyümesine neden oldu. İyi eğitimli birlikler bu bölgelere ulaştığında ise asi ordusu yenildi. 1774 sonlarında birliklerinin yenilgisinin ve Urallar'a geri kaçışının ardından Pugachev'in kendi adamları onu hükümet güçlerine teslim etti. Moskova'ya zincirler ve kafes içinde getirilen Pugachev yargılandı ve bu tür toplumsal asiler için önceden belirlenen bir şekilde idam edildi: Kafası kesilerek organları dörde bölündü, kafası kazığa geçirildi ve bedeninin parçaları ibret olsun diye eski başkentin etrafında sergilendi. II. Katerina, Pugachev'in bildirilerini okurken bunları "gökyüzünde saraylar kurma" vaatleri gibi başından savdı. Bir rasyonalist olarak intikam, kurtuluş, kusursuz özgürlük gibi rüyaların insanları harekete geçirme gücünü göremiyordu. İsyan aynı zamanda etkili bir siyasi şoktu. Katerina'nın saltanatının erken liberal yıllar ile sonraki muhafazakâr ve tepki dönemi arasındaki kesin bölünüşü çok inandırıcı görünmüyordu, ama isyan Yasama Komisyonu tecrübesiyle birleşince Katerina'nın hayal kırıklığına katkıda bulunmuş, Fransız felsefesi ile Rusya gerçeği arasındaki uçurumu açığa çıkarmış olabilir. Toprak sahibi soyluların çıkarlarına karşı hareket etme niyetine hiçbir zaman sahip olmamasına rağmen bu isyan taht ile kibar sınıf arasındaki ittifakın sağlamlaşmasına, daha belirgin ve hatta daha savaşçı olmasına katkıda bulundu. Yine de Büyük Katerina basit bir tepkici olmayacak kadar zekiydi. Baskı ve zorlamayı biraz reform ve oldukça fazla propagandayla birleştirmeye niyetlendi.

REFORMLAR, KİBAR SINIF VE SERFLER

Büyük Katerina tarafından 1775 yılında başlatılan yeni yerel hükümet sistemi Pugachev isyanı sırasındaki korkutucu yerel otorite çöküşüyle yakından ilgiliydi, ancak yerellerin zayıf ve yetersiz bir şekilde yönetildiği uzun ömürlü soruna da çözüm çabasıydı. Bilim insanları bu reformların amacının daha rasyonel, etkin ve etkili bir yerel yönetim yapısı mı yaratmak –ki kesinlikle ihtiyaç vardı– yoksa katılım ve otokrasi prensiplerine dayalı kökten farklı bir yerel siyasi yaşam modeli mi geliştirmek olduğu konusunda tartışırlar. Her iki yön de, idari gücü ve fonksiyonları daha açık bir şekilde dağıtan, ama aynı zamanda kontrolü de dağıtan ve yerel kibar sınıfa katılım talimatı veren 1775 Eyalet Yönetimi Mevzuatı'nda görülebilir. Her iki yön aynı zamanda Katerina'nın hem "düzenli" bir idare hem de tebaasının aktif katılım ihtiyacı hakkındaki açıklamalarında da karşımıza çıkar.

Bu reformların kapsamı çok büyüktü. Ülkenin idari coğrafyasını yeniden örgütledi, her biri on *uezdy*'ye, yani bölgeye bölünen elli *guberni* –hükümet ya da eyalet– kurdu. Her eyalet 300.000 ile 400.000, her bölge ise 20.000 ile 30.000 kişiyi

barındırıyordu; tarihi ve bölgesel hususlar bu "düzenli" sınırları çizerken tamamen göz ardı edilmişti. Her eyalet atanmış bir vali ve prensipte yürütme, yasama ve yargı fonksiyonlarına bölünen kurum ve yetkili şebekesi tarafından yönetilecekti. En önemlisi, Katerina, inisiyatif ve enerji göstermeye teşvik edilen yerel kibar sınıftan aktif katılım bekliyordu. Kibar sınıfın katılımını kolaylaştırmak için soylu meclisleri kurdu ve kibar sınıfa, ilçelerde, soylu polisi ve valinin tavsiyesiyle ilçe hâkimi ve derebeyi seçme yetkisi verdi. Katerina aynı zamanda eyalet mahkeme sistemini, farklı mülkler için mahkeme ve prosedürlerle sınıf bazında yeniden örgütledi, yerel sorumluluk çeşidini genişletti. Eyalet yönetimlerine okullar, hastaneler, düşkün evleri, akıl hastaneleri ve yoksullar için diğer başka kurumlar kurmaları amacıyla yeni Kamu Refah Büroları kurmaları söylendi.

Soylu sınıfın kurumsal kimliğini tanıma ve Rus yaşantısında toprak sahiplerinin statü ve rollerini güçlendirme süreci tam gelişimine 1785 Asalet Beratı ile ulaştı. Berata göre Rus soylu sınıfının tarihini bir hizmet sınıfı olarak tanımlayan "hizmet, sadakat ve coşku" kalıtsal onura, "haysiyete" dönüştü, ancak devlet hizmetinde kayıtlı olmasalar da soyluların ülkelerine hizmet etmeleri bekleniyordu. Bu kurumun hak ve ayrıcalıkları doruğa ulaştı. Yeni Soylu Meclisleri aracılığıyla eyaletin birleşmiş kibar sınıfı "birleşik ihtiyaç ve çıkarları konusunda" hükümdara doğrudan dilekçe verebiliyordu, nüfusun geri kalanından esirgenen bir haktı bu. Berat eski ayrıcalıkları onaylıyor ve yenilerini ekliyordu. Kibar sınıf üyeleri kişisel hizmet ve vergilendirme yükümlülüklerinden muaftı ve beden cezasından da muaf olmuşlardı. Kibar sınıf duruşlarını, mülklerini ya da hayatlarını ancak mahkeme kararıyla kaybedebilirdi. Toprak sahiplerinin mülkiyet hakları yeni zirvelere ulaştı; kibar sınıf üyeleri satış ya da toprağın, ormanların ya da mineral kaynaklarının işletilmesinde hiçbir sınırlama olmadan mülklerinin tam sahibi olarak kabul edildiler, bir suç nedeniyle müsadere durumunda mülk ailede kalıyordu.

Daha önce de olduğu gibi kibar sınıfın pozisyonunda bir yükseliş serfliğin genişlemesi ve güçlenmesi anlamına geliyordu, Büyük Katerina'nın bütün saltanatını karakterize eden bir gelişmeydi bu. Serflik yeni alanlara ve özellikle Ukrayna'ya yayıldı. Katerina'nın hükümeti, özünde Ukrayna'da daha önceden var olan bir sistemi konfirme etmesine rağmen, serfliğin Ukrayna'da meşrulaşması ve tabiri caizse bu iblisin imparatorluk boyunca standartlaşması sorumluluğunu üstlenir. 1763–83 arası mali konuda yayınlanan bir dizi yasa, Ukraynalı köylülerin bulundukları mülkten toprak sahibinin izni olmadan ayrılmalarını yasakladı ve genel olarak "yerlerinde ve görevlerinde kalmalarını" emretti. Büyük Katerina 1762 darbesi liderlerinden başlayarak gözdelerine sıklıkla büyük arazi parçaları ile köylüler hibe ederek şahsen serfliği büyük oranda genişletti. Bu şekilde serf haline gelen toplam köylü sayısına dair tahminler çeşitlidir, ama birkaç yüz bin çalışan erkek –imparatorluk Rusya'sın-

da köylüleri saymanın sıradan şeklidir bu– ve milyonlarca insan olması gayet olasıdır. 1794–96 sayımı serflikteki bu büyümeyi gösterir. Serfler köylü nüfusun yüzde 53,1'ini ve toplam nüfusun yüzde 49'unu oluşturuyorlardı. Efendilerin serfleri üzerindeki güçlerine gelince; buna çok az şey eklenebilir, ama hükümet bunun için yine de elinden geleni yapmaya çalıştı. Toprak sahiplerinin serflerini Sibirya'da ağır işçiliğe sürgün etmeleri daha kolaylaştı ve istedikleri zaman köylüleri geri getirme yetkisine sahip oldular, serflere yönelik tehdit ya da sert ceza nedeniyle toprak sahiplerine karşı imparatoriçe ya da hükümetten dilekte bulunma yasaklandı. Büyük Katerina ayrıca, Dinyeper'deki ünlü Sech'i feshederek ve Don ve Urallar'daki "yığınların" otonomilerini sınırlayarak Kazaklar üzerinde de daha sağlam bir kontrol tesis etti.

Diğer arazi ve halka ait hükümet önlemleri arasında, büyük sınır ve tapu araştırması –arazi sahipliğini meşrulaştırmak ve onaylamak için önemli bir adımdı bu– yukarıda bahsedilen ve sözde ekonomi kurumunun tebaası haline gelen 2 milyon köylüsü ile geniş kilise mülklerinin sonunda devletleştirilmesi ve kolonileşme programı vardı. Serflik ve hükümet mevzuatı Rus halkının hareketliliğini önemli derecede kısıtlamıştı. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni kazanılmış alanları ve diğer bölgeleri doldurmak için çok iyi şartlarda ve büyük bedel karşılığında yurtdışında koloniciler aranıyordu. Elizabeth Rusya'da Sırp toplulukları kurmuştu bile. Büyük Katerina ise pek çok yabancı kolonisini, özellikle Volga boyunda ve Güney Rusya'da Alman kolonilerini desteklemişti.

II. Katerina'nın Rusya'da ekonomiyi, eğitimi ve kültürü ilerletme çabaları daha sonraki bölümlerde detaylı bir şekilde incelenecek. Ama faaliyetinin kapsamı burada fark edilmeli. Ekonomik hayatta imparatoriçe bazı alanlarda katı merkantilizmden, yeni popüler olan serbest girişim ve ticaret fikirlerine döndü, soylu çiftçi ve iş sahiplerini teşvik ederek ekonomik faaliyeti hareketlendirmeye çalıştı. Kültürel hayatta Rusya'yı uygarlaştırmayı kendi özel göreviymiş gibi gördü, kendi kelimeleriyle "daha iyi bir halk" yapmayı arzuladı. Bedava, kamuya açık birinci ve ikinci derece okulları teşvik etti ve Rus tarihinde ilk defa özel basın ve yayına yetki verdi. Aynı misyoner coşkuyla hastaneler açtı, bulaşıcı hastalıklara karşı mücadele yürüttü ve Rusya'nın kendi ilaçlarını ve ameliyat aletlerini üretmesi buyruğunu verdi. Aynı zamanda mütevazı bir şekilde de olsa sosyal refaha öncülük yaptı, dul ve yetimler gibi imkânları az olanlara yardımcı olacak bazı önlemler getirdi.

DIŞ İLİŞKİLER: GİRİŞ SÖZLERİ

Büyük Katerina imparatorluğu genişletirken ve Rusya'nın konumunu Avrupalı ülkeler sisteminde büyük bir güç olarak ilerletirken aynı zamanda hem kendisi

hem de ülkesi için bir başarı ve zafer arayışındaydı. Nikita Panin ve Potemkin gibi devlet adamlarının, Rumiantsev ve Suvorov gibi generallerin yardımıyla imparatoriçe uluslararası sahnede zafer üzerine zafer kazandı, bu zaferler imparatorluğun sınırlarının önemli bir şekilde genişlemesi, milyonlarca tebaanın eklenmesi ve Rusya'nın Avrupa'da yeni bir önem ve saygınlık kazanmasıyla sonuçlandı. Ancak Büyük Katerina'nın dış politikası hiç de yeni bir gidiş değildi. Panin'in Avusturya, Fransa ve İspanya'ya karşı denge için kuzey ahengi ya da kuzey Avrupalı devletlerin ittifakı erken doktrini ve Potemkin'in yeri geldiğinde inceleyeceğimiz ünlü "Grek Projesi" gibi yeni fikirler görüldü, ama aslında bu fikirler geçici olduklarını kanıtladılar ve Rusya eski rotasında ilerlemeye devam etti. Rus tarihçilerin ifade etmekten hoşlandıkları gibi Büyük Petro Rus dış ilişkilerinin üç temel sorunundan birini çözmüştü: İsveç. Büyük Katerina geri kalanını çözdü: Osmanlı ve Polonya.

Katerina döneminde Rus dış politikasındaki önemli olaylar iki zaman kesiminde kümelenir. 1768–74 yılları Birinci Osmanlı-Rus Savaşı'na ve Polonya'nın ilk bölünmesine şahit oldu. 1787 ile 1795 arasında Rusya, İkinci Osmanlı Savaşı'na katıldı (1787–92). Rusya'ya 1788'de saldırmalarının ardından İsveç'le sonuçsuz bir savaşa girdiler ve Polonya'nın 1793 ile 1795'te ikinci ve üçüncü bölünmesini gördüler. Diğer kayda değer bir gelişme, Britanya'nın asi Amerikan kolonileriyle savaşı sırasında Katerina'nın muharip olmayanlar için denizde serbest ticaret doktrinini desteklemekteki başarısıydı ki bu, 1780 Silahlı Tarafsızlık Birliği'nin biçimlenmesine yol açtı. 1789 Fransız Devrimi ek kaygılara neden oldu. Önceleri Katerina Fransa'daki olayların önemini küçümsemeye çalıştı ve kendi sevgili Aydınlanma'sından ayrı tuttu. Ama devrim daha radikal bir hal aldıkça imparatoriçe öfke ve husumetle davrandı. Ülkesinde eleştirel entelektüeller ve aslında yaratmak için çok çaba harcadığı kültürel iklimin çoğunluğu aleyhine döndü. 1793'te XVI. Louis'in idamıyla birlikte Fransa ile ilişkileri tamamen kopardı ve Fransa'ya karşı askeri bir koalisyon düşündü. Ama Fransız Devrimi ve Batı'daki diğer dikkat çekici şeyler aynı zamanda Katerina'ya yardımcı olmuş olabilir: İkinci kritik yıllar silsilesinde bütün güçler dikkatlerini Fransa'daki devrime çevirirken Büyük Britanya, Birinci Osmanlı-Rus Savaşı'nın son kısmında Kuzey Amerika'daki kolonileriyle çatışmaya gömülmüştü.

RUSYA VE OSMANLI

Osmanlı İmparatorluğu'na karşı mücadelelerinde Ruslar, Karadeniz'e ulaşmayı ve böylece doğal güney sınırları olarak düşünülebilecek ve Kievan devletinin parçası olan, ancak doğudan gelen işgalcilere kaptırılan verimli toprakları geri almayı amaçlıyordu. Altın Orda'nın o bölgede vârisleri olan Kırım Tatarları, Osmanlı'daki

sultanın egemenliğini kabul etmişti. Büyük Katerina imparatorluğu güneye zorlayarak Moskovalı çarların ve Büyük Petro ve Anne gibi imparatorluk seleflerinin izinden gidiyordu. 1768-74'teki Birinci Osmanlı-Rus Savaşı hem karada hem de Ruslar için hiç de olağan olmayan bir şekilde denizde yapıldı. Rumiantsev komutasındaki bir Rus ordusu büyük Türk birliklerine karşı etkileyici zaferler kazanıp Hıristiyanları efendilerine karşı ayaklanmaya çağırarak Besarabya ve Balkanlar'a ilerledi. Başka bir Rus ordusu Kırım'ı işgal etti ve sonra da ele geçirdi. Aleksey Orlov liderliğindeki bir filo, Baltık'tan Türk sularına girdi ve 6 Temmuz 1770 günü Çeşme Koyu'nda Osmanlı donanmasını batırdı, ancak Boğazları zorlamaya cesaret edemedi. Rusların Balkanlar'a doğru ilerleyişi çıkmaza girmişti, ama 1774 yazında Türkler barış yapmak istediler.

Bir zamanların güçlü Osmanlıları için küçük düşürücü bir darbe olan Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Rusya, Karadeniz'e geçiş ile birlikte diğer bazı stratejik noktaları elde etti, bunlara Yenikale ve Kerç Kırım limanları, Kinburn Kalesi ve Karadeniz kıyısının bir kısmı dahildi, neredeyse Azov dahil Kafkas sınırı ayaklarına kadar uzanıyordu. Kırım Tatarları bağımsızlık ilan ettiler, ancak sultanı halife, yani İslam dini lideri olarak kabul ettiler. Rusya Osmanlı sularında serbest ticaret seferi yapma hakkını kazandı; buna Boğazlar'dan tüccar yollamak da dahildi. Moldavya ve Eflak Osmanlılara geri verildi, ama hoşgörülü idare edileceklerdi ve Rusya onların yerine müdahale etme hakkını saklı tuttu. Ayrıca Rusya İstanbul'da bir Ortodoks kilisesi inşa etme hakkını elde etti, Osmanlılar ise Hıristiyan kiliseleri koruma sözü verdi ve başkentte inşa edilecek yeni kiliseler adına Rus temsilciliğini kabul etti. Antlaşmanın Hıristiyanlar ve Hıristiyan inancıyla ilgili koşulları Osmanlılarla ilgili olarak daha sonraki Rus taleplerinin temelini oluşturdu.

Büyük Katerina'nın devrindeki Birinci Osmanlı-Rus Savaşı Rusya'nın Osmanlıları ilk defa kesin bir şekilde yenmesine işaret etse ve Küçük Kaynarca Antlaşması Rus zaferini yansıtsa da, Rusya sadece amaçlarının bir kısmını gerçekleştirebildi. Karadeniz'in kuzey kıyısının bir kısmı Osmanlılarda kaldı, Kırım ise bağımsızlaştı. Osmanlı bakış açısından savaş sadece silah gücüyle intikam alınması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun eski konumuna geri gelmesiyle düzeltilebilecek bir felaketti. Kırım'daki istikrarsız siyasi durum gerilime kendi katkısını yapıyordu. 1783'te Rusya Kırım'ı topraklarına katmak üzere harekete geçti ve Kırım Tatarlarının Sultan'ın topraklarına kaçmasına neden oldu. 1785'e gelindiğinde Rusya, Karadeniz'de ana üssü Sivastopol'de olan oldukça büyük bir filo inşa etmişti.

Potemkin yeni ilhak edilmiş Kırım'ı geliştirmek, yerleşimcileri kolonileştirmek, ekonomiyi geliştirmek, şehirler inşa etmek ve Karadeniz'de bir donanma kurmak için yoğun bir şekilde çalıştı. Katerina 1787'de yanında Fransız, İngiliz ve Avusturya büyükelçileriyle birlikte bölgeyi gemiyle dolaştı. Potemkin, ziyaretçileri etkile-

mek için elinden geleni yaptı. Yol üzerindeki köyleri süsledi ve en güzel köylerde duraklamalarını sağladı, buralarda mutlu şarkı söyleyen köylüler vardı. Saraydaki dedikodular sahne yönetimiyle ilgili abartılı şeyler taşıyordu, sözde kıyıdaki köylerin sadece dış cepheleri boyanmıştı ve şarkı söyleyen köylüler de ziyaretçiler ilerledikçe ilerliyordu. Bu hikâyeler ünlü "Potemkin köyleri" ifadesinin kaynağıdır. Ama tarihçilerin Potemkin'in şovmenliğini ihmal etmeden gösterdiği gibi imparatorluğun güney bölgesindeki ilerleme çok gerçekti.

O dönemlerde Potemkin ve Büyük Katerina "Grek Projesi" olarak bilinen geniş kapsamlı amaçlar taşıyorlardı. Bu proje kabaca Osmanlı'nın fethini ya da en azından Avrupa'daki varlıklarının fethini ve İstanbul merkezli büyük bir Hıristiyan imparatorluğun kurulmasını –ya da proje destekçilerinin ısrar ettiği gibi yeniden kurulmasını– içeriyordu. Büyük Katerina ikinci torununa Konstantin adını verdi, onu Yunanlı bir bakıcıya teslim etti ve madalyonlarına Aziz Sophia reprodüksiyonu basılması emrini verdi! Avusturya yeni imparatorluğun Rusya'dan tamamen ayrı olacağı teminatının ve Balkanlar'da tazminat ve diğer bazı avantajların teklif edilmesinden sonra projeye izin verdi. Yine de diğer birçok hırslı planda olduğu gibi Grek projesi de geçici olduğunu gösterdi. Ne proje ne de baş destekçisi Potemkin İkinci Osmanlı-Rus Savaşı'na yetişti.

Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'nın Kırım'ı ve Karadeniz'in kuzey kıyılarını boşaltmasını talep eden ültimatomu reddetmesi üzerine 1787 yılında savaş açtı. Bab-ı Âli birkaç Avrupa ülkesinin sempatisinden yararlandı, özellikle İngiltere neredeyse 1791 yılında savaşa katılıyordu ve çok geçmeden İsveç Rusya'ya saldırarak aktif bir şekilde desteğini gösterdi. Büyük Katerina'nın yanında müttefik olarak Avusturya vardı. 1787–92 arasındaki İkinci Osmanlı-Rus Savaşı kara savaşıyla sınırlı kalmıştı. Suvorov'un komutasındaki Rus birlikleri Osmanlılara karşı zafer kazandı, özellikle 1790'da Suvorov sözde ele geçirilmez İsmail Kalesi'ne saldırıp kazandı. Bu arada İsmail Kalesi'ndeki direnişi ilk kıran da 1812 kahramanı Mihail Kutuzov'du. Savaşın sonunda Suvorov İstanbul'a ilerliyordu. 9 Ocak 1792'de imzalanan Yaş Antlaşması'yla Rusya Özü Kalesi'ni ve Dinyester Nehri'ne kadar Karadeniz kıyısını elde etti, Osmanlı ise bu arada Rusya'nın Kırım'ı ilhakını tanıdı. Rusya güneyde doğal sınırı olarak görünen sınıra ulaştı; Osmanlı sorunu esasen çözülmüş kabul edilebilirdi.

POLONYA'NIN BÖLÜNMESİ

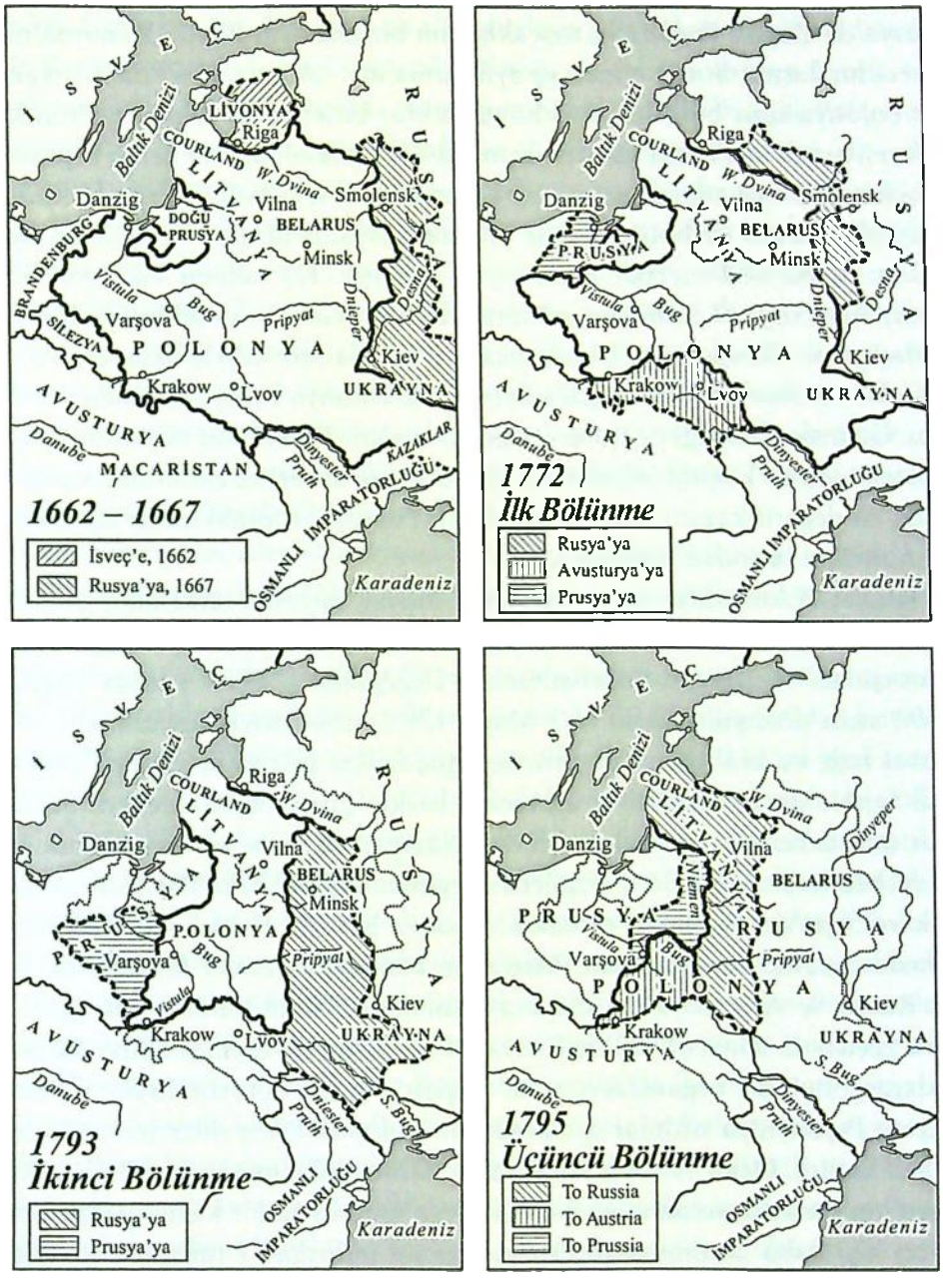
Önemli bir Avrupa devleti olan Polonya'nın bölünmesi, Osmanlılardan yerleşilmemiş büyük bir step kesiminin elde edilmesinden çok imparatorluk genişlemesiyle ilgili büyük bir yetenek gösterisini temsil ediyordu. Ama Osmanlılarla anlaşma kesin

ve birçok tarihçiye göre mantıklı ve doğal olduğunu kanıtlasa da aynı şey Polonya durumunda –nereden bakılırsa bakılsın– iddia edilemezdi. Gerçekten de bu ülkenin bölünmesi Rusya'yı ve Avrupa'yı kalıcı bir acı ve çatışma içine soktu.

Yaklaşık on yedinci yüzyıl ortalarından itibaren Polonya'nın siyasi sistemindeki zayıflık ve düzensizlik (doğrusunu söylemek gerekirse Polonya–Litvanya Devleti) bu felakete yol açan unsurlardandı. Gördüğümüz gibi Polonya–Litvanya'ya, otoritesini Sejm (parlamento ya da rejim) aracılığıyla ifade eden çok güçlü bir aristokrasi ve zayıf, seçilmiş bir kral hâkimdi. Elbette diğer yerlerdeki hükümdarlar gibi onlar da iktidarlarını genişletmeye çalıştılar, ama başarılı olamadılar. Sejm eyalet parlamentolarından gelen delegelerden oluşuyordu ve prosedürü gereği ulusal bir yasama organından çok diplomatik bir kongreyi andırıyordu. Parlamento üyelerinden herhangi birinin herhangi bir yasayı veto etme hakkı hatta Sejm'i dağıtma hakkı –ünlü *liberum veto*– artan bozulma ve yabancı müdahalesi (Rusya'nın artan etkisi dahil) sık sık siyasi kaos oluşmasına neden oluyordu. Sejm'i dağıtmak için seçilecek en geleneksel yöntem, belirli bir seviyedeki yandaşlardan oluşacak bir konfederasyon ilan etmekti. Konfederasyon *liberum veto* tarafından engellenemezdi ve görüşlerini zorla dayatmaya çalışabilirdi. Siyasi sistem "sivil savaşın kıvama getirdiği anarşi" olarak tarif edilmişti. Partizanlar sistemin demokratik niteliklerini ya da en azından mutlakiyeti engellemekteki rolünü takdir etmişlerdi, çünkü nüfusun büyük bir çoğunluğu ayrıcalıklı değildi. Ancak tarihçilerin çoğu artan siyasi istikrar ve komşu devletlerin artan merkezileşmesi göz önüne alındığında bunun ölümcül bir yol olduğuna dikkat çekerler.

Elbette Polonya kendi kendine bölünmedi; üç güçlü ve açgözlü komşu tarafından parçalandı. Burada vurguya gerek var, çünkü Polonya dış müdahale olmadan sorunlarını aşabilirdi. On sekizinci yüzyılda Polonya toplumu, siyasete yayılmaya başlamış entelektüel ve kültürel bir canlanma yaşıyordu. Zaman olsaydı Polonya, siyasi sistemini daha fazla düzen ve etkinlik yaratmak için başarılı bir şekilde ıslah edebilirdi. Ama komşuları Polonya'nın bu zamana sahip olmamasında kararlıydı. Aslında, tarihçilerin iddia ettiğine göre, kendi çıkarlarına kullanmak için Polonya'nın iç sorunlarını teşvik ettiler. 1764 ile 1795 arasında hüküm süren son Polonya kralı –ve Büyük Katerina'nın eski sevgilisi– Stanislaw Poniatowski bazı reformları sunmaya çalıştı, ama 1764'te Polonya konusunda işbirliğinde mutabık kalan Rusya ve Prusya'dan sağlam bir destek elde edemedi. 1766-68'de müttefikler Ortodoks ve Protestan azınlıklara yönelik hoşgörü konusunu tekrar açtılar ve Polonya hükümetini onlara Katoliklerle aynı hakları vermeye zorladılar. Tarihçiler bunun prensipte dini hoşgörünün savunmasından çok, Polonya'nın birliğini zayıflatmak için kasti bir çaba olduğunu öne sürerler. Her halükarda bu taviz reforma, Poniatowski'ye ve Polonya'da Rusya müdahalesine karşı şiddetli protestolara

Polonya 1662–1667 ve Polonya'nın Bölünmeleri

neden oldu. Bu da Bar Konfederasyonu'nun oluşmasına ve içsavaşa yol açtı. Fransa, Konfederasyona biraz destek verdi ve Osmanlı İmparatorluğu "Polonya özgürlüklerini" koruma maskesi altında Rusya'ya savaş ilan etti. Sonunda Rus birlikleri Konfederasyon birliklerini bastırdı ve Polonya'nın ilk bölünmesi 1772'de gerçek-

leşti. Büyük iktidar politikaları bu olağanüstü Polonya sorununu çözme çabasında büyük rol oynadı. Rusya'nın Türk Savaşı'ndaki başarısı Avusturya'yı alarma geçirdi. Prusya'da Büyük Frederick, topraklarının bir kısmıyla Büyük Katerina'nın genişlemeci hırslarını tatmin etmek ve aynı zamanda –aslında 1769'da inisiyatifi ele alarak Polonya sınır bölgelerine el koyup tekrar birleştiren– Avusturya'nın kayıplarını karşılamak ve Prusya'ya uzun zamandır peşinde olduğu ve kendi topraklarını ikiye bölen Polonya topraklarını geri kazandırmak için Polonya'nın bölünmesini önerdi. Polonya'nın ilk bölünmesiyle birlikte Rusya, Belarusya ve Letonya Litvanya'sından Dvina ve Dinyeper Nehirlerini, yaklaşık 1,3 milyon sakiniyle birlikte elde etti; Avusturya 2,6 milyon sakiniyle birlikte Galiçya dedikleri bölgeyi aldı, arasında Lwow (Rusça Lvov, Ukraynaca Lviv) ya da yeni adıyla Lemberg de vardı, ama Krakov'u alamadı. Prusya, Kraliyet ya da Polonya Prusya'sı denen yerleri aldı, ama Gdansk (Danzig) ve Torun (Thorn) hariçti. Prusya'nın kazanımı boyut ve nüfus açısından en küçüğü olmasına rağmen siyasi, askeri ve ekonomik açıdan üçü arasında en değerli kazanımdı. Bütün olarak Polonya, topraklarının üçte birini ve nüfusunun üçte birinden fazlasını kaybetti.

Bu felaket Polonyalıları uzun zamandır ihtiyaç duyulan reformları çıkarmaları için teşvik etti, ama bunlar yeniden canlanan bir devletler topluluğundan korkan komşuları tarafından engellenecekti. Değişiklikler 1773 yılında başladı ve 1788–92 arası dört yıllık Sejm ve 3 Mayıs 1791 anayasasıyla neticelendi. Monarşi kalıtsal hale ve kral da etkili yürütücü güç haline gelecekti; yasama yetkisi iki meclisli Sejm'e devredilecekti ve alt meclis baskın pozisyonda olacaktı. Sejm orta sınıftan temsilciler de içerecekti, işlevsel olmayan *liberum veto* çoğunluk kuralı lehine feshedilecekti. Modern çizgilerde örgütlenmiş bir bakanlar kurulu oluşturulacak ve Sejm'den sorumlu olacaktı. Polonya Reform Partisi yeni Polonya'dan daha fazlasını elde etmeyi uman Prusya'nın cömert tavrından faydalandı. Resmi olarak Rusya ve Avusturya da anayasayı kabul etti. Ama bütün bu hoşgörü taktiksel ve geçiciydi. Mayıs 1792'de Rusya eski düzenin savunması adına Targowica Konfederasyonu'nun organizasyonunu başlattı ve bu konfederasyonu desteklemek üzere Polonya'ya ordular gönderdi. Bu noktada Prusyalılar tersine dönerek işgalcilere katıldı. Ocak 1793'te Polonya'nın ikinci bölünmesi geldi. Bu kez Rusya, Litvanya'nın bir kısmını daha ve Batı Ukrayna'nın büyük bir kısmını aldı. Toplam 3 milyon kişi daha katılmıştı ve Prusya toplam nüfusları 1 milyon olan Danzig, Thorn ve Büyük Polonya'yı ele geçirdi; Avusturya katılmadı. Buna ek olarak Rusya, Polonya'dan geriye kalan yerlerde birliklerini hareket ettirme ve dış politikayı kontrol etme hakkına sahip oldu.

Polonyalılar Mart 1794'te Tadeusz (Thaddeus) Kosciuszko tarafından yönlendirilen büyük bir ulusal ayaklanmayla karşılık verdiler. Cesaretlerine rağmen savaş

umutsuzdu. Polonyalılar Suvorov'un komutasındaki Rus ve Prusyalılar tarafından ezildiler. Avusturya Polonya'nın Ekim 1795'teki üçüncü bölünmesi için müttefiklerine katıldı. Şartlar gereği Litvanya ve Ukrayna'nın geri kalanı 1 milyondan fazla sakiniyle Rusya'ya geldi, buna Courland Dükalığı da dahildi. Prusya 1 milyon kişiyle Varşova dahil Mazovia'yı aldı. Avusturya Krakov dahil Küçük Polonya'nın geri kalanını aldı. Polonya bağımsız bir devlet olarak varlığını kaybetti.

Polonya'nın bölünmesi Polonyalılara trajedi yaşattı. Bu durumun başarılı saldırganlar üzerindeki etkisini ölçmek daha da zor. Bir yandan Prusya, Rusya ve kurak Avusturya dikkate değer, aslında eşi görülmemiş bir diplomatik ve askeri darbe gerçekleştirmişti. Büyük bir Avrupa devletini parçalara ayırıp tamamen yok ederek eski bir düşmanı, rakibi, çatışma kaynağını ortadan kaldırırken aynı zamanda kendi topraklarına, kaynaklarına ve nüfuslarına katkıda bulundular. Doğu Avrupa tamamen onların kontrolüne girdi, Fransa eski müttefikinden mahrum kaldı. Polonya'nın bölünmesinden sonra uzun bir süre bu üç Doğu Avrupa monarşisi uluslararası sahnede önemli ölçüde işbirliği yaptı.

Diğer yandan bölünmeler kalıcı sonuçları olan bir sorunlar mirası bıraktı. Özellikle Rus İmparatorluğu'nda "ulusal sorun"un başlangıcını bölünmelerden sonrası için tarihlendirebiliriz. Rus tarihçilerin çoğunluğu, Polonya'nın üç kez bölünmesiyle Rusya'nın sadece bir zamanlar Kievan devletinin bir parçası olan ve esasen Ortodoks Ukraynalıların ve Belorusyalıların yaşadığı, iki Alman gücün el koyduğu, etnik ve tarihi olarak Polonya toprakları olan eski Rus topraklarını geri aldığını vurgularlar. Bu bakış gerçeklere dayalı olarak doğru olsa da oldukça fazla şeyi göz ardı eder. Öncelikle, Polonya'ya karşı gaddar Rus politikası diğer saldırganların çıkarlarına izin vermek, bölünmeyi daha da ilerletmek ve Varşova ile Polonya'nın tam merkezini 1815 yılında Rusya'ya bağlamak zorundaydı. İkinci olarak Polonya-Litvanya'nın ilhak edilen topraklarındaki köylüler esasen Litvanyalı, Belorus ve Ukraynalı olsa da soylu sınıf genel olarak dil ve kültür bakımından Polonyalıydı. Her halükarda Büyük Katerina yeni tebaasının sadece inanç ya da etnik kökeniyle ilgilenmediğini gösterdi. Böylece Bar Konfederasyonu'nu bastırdıktan sonra Rus birlikleri aynı zamanda Ukraynalı köylülerin Polonyalı ve Polonyalılaşmış toprak sahibi efendilerine karşı ayaklanmalarını da bastırdı. Aslında bazı Ukraynalı tarihçiler Polonyalı toprak sahipleri tarafından sindirilmenin Rus işgali sırasında daha da arttığını, çünkü güçlü Rus hükümetinin yasa ve düzeni, zayıf Polonyalı yetkililerden daha başarılı bir şekilde uyguladığını öne sürdüler.

Başka bir deyişle, bölünmeler, Rusya'ya getirdiği bütün yararlara rağmen aynı zamanda büyümekte olan imparatorluğa birkaç olası ulusal çatışma ve Rus olmayan milliyetçilik kaynağı da getirdi. Kısa vadede Rus devleti için en kaygı uyandırıcı olanları Katolik Polonyalılar ve Yahudilerdi. Polonyalıların çoğu elbette

uluslarının parçalanmasını ve yabancı hâkimiyetini reddettiler. Polonyalı seçkinler Rus İmparatorluğu'nda diğer halklar arasında sonradan ortaya çıkacak yüksek bir milliyetçilik bilincine çoktan sahip olmuşlardı ve Batı ile güçlü bağları bulunuyordu. Bazı yönlerden "Polonya sorunu" bölünmeyle daha da kötüleşmiş oluyordu. Polonya'nın parçalanması ayrıca imparatorluğa, uzun zamandır düşmanlıkla bakılan ve Rusya'dan dikkatli bir şekilde uzak tutulan, daha büyük bir dini "yabancı" grubu getirmişti: Yahudiler. Gerçekten de Rus İmparatorluğu şimdi Avrupa'nın en büyük, en eski Yahudi topluluklarından birini almıştı.

BÜYÜK KATERİNA'YI DEĞERLENDİRMEK

Büyük Katerina kendi zamanında ve tarihte hem çok eleştirilmiş hem de çok övülmüştür. Hayranları sadece Rusya'nın Batılılaşmasında ve uluslararası konumunda başardığı ilerlemelere odaklanırken, muhalifleri ise belirttiği hedeflerinden başaramadıklarına özellikle serfliğin artan büyümesine odaklanır. Tarihçiler sözde aydın görüşleriyle bu büyük sosyal şeytanı kabul etmekteki rahatlık ve bütünlüğü arasındaki karşıtlıktan nefret ederler. Daha genel ifade etmek gerekirse, tarihçiler, Aydınlanma ilkelerine ne kadar gerçek ve derinden bağlı olduğunu sorgularlar. Sadece kibir miydi –yabancıları, seçkinlerini ve kendi özsaygısını etkileme arzusu– yoksa içten bir inanç mıydı? Ya da geleneksel sava uygun olarak, Aydınlanma'nın özgürlük ve eşit haklar fikirlerine yönelik Fransız filozofların bilgisi ve Rusya'nın cahilliğiyle beslenen saf ve genç bağlılık, düşman soyluların, köylü isyanlarının ve Fransa'daki korkutucu devrim örneğinin baskısı altında bozuldu mu?

Bu savlar çok basit. Daha dengeli bir değerlendirme –ama son bir yargıya varmadan önce politikalarının gerçek işleyişi ve etkisi konusunda hâlâ daha çok araştırma yapılması gerekse de– bütün bu ikilikten kolaylıkla kaçınır. Isabel de Madariaga, Katerina'nın siyaset görüşünü tanımlayan ve sınırlayan şeyin "olası olana duyarlılığı" olduğunu öne sürdü. Bu şekilde Katerina'nın kendi reformlarına inandığı ama aynı zamanda katı gerçekleri fark ettiği de öne sürülebilir. *Yönetme Kuralları*'nda da yazdığı gibi insanların doğal itibar ve özgürlükleriyle "rasyonel yaratıklar" olduğuna ama aynı zamanda eğitilmeleri gerektiğine inanıyordu. Aktif bir toplum, hatta yerel inisiyatif gerekliliğine ama aynı zamanda "en üstün iyilik" arayışında olan güçlü ve aktif devlet düzenlemelerine inanıyordu. Kısaca, de Madariaga ve yakın dönemdeki diğer tarihçilerin öne sürdüğü gibi liberal ya da demokrat değildi, ama aydınlanmış ya da ikiyüzlü bir despot da değildi. Fransız

Aydınlanması'ndan, Alman kameralizmi* ve kendi gözlem ve içgüdülerinden çıkan ideali, herkesin kendi işlevlerini iyi ve ortak iyilik adına yerine getirdiği, ayarlı ve düzenli bir yönetim biçimiydi.

Uzun saltanatı boyunca pek çok yetersizlikler, tutarsızlıklar ve gaddarlık vardı. Katerina'nın kendine aşırı güveni her zaman iyi bir rehber de olmadı. Ama çoğu tarihçi başarılarının kayda değer olduğu konusunda hemfikirdir. Kendisinden önce başlayan Rusya'yı büyük bir güç olarak ilerletmek, imparatorluğu genişletmek, idareyi modernleştirmek ve eğitim ve sanatı desteklemek gibi pek çok eğilimi sürdürdü. Doruk noktasında olan saltanatı gemiyi yeni bir yöne doğru götürdü. Daha fazla sosyal inisiyatif ve yerel yükümlülüğü teşvik ederek (bazı bilim insanları burada modern sivil toplum fikirleri bile gördüler), ulusal tartışma ve müzakere fikrini düşünülebilir yaparak, yeni meşruluk ve adalet kavramlarını tanıtarak, dikkatli ve hatta tereddütlü bir şekilde yöneticiler ve yönetenler arasında yeni bir ilişki vaadini besledi. Bu şekilde on dokuzuncu yüzyıl için sahneyi hazırladı.

PAUL DEVRİ

İmparator Paul 1796 yılında tahta çıktığında annesinin çalışmalarını mahvetmeyi, 1801'de bir saray darbesinde ölümüyle biten kısa hükümdarlığının göze çarpan bir özelliği yaptı. Katerina saltanatı sırasında Paul'u iktidardan uzak tuttu. Buna karşılık Paul annesinden, onun gözdelerinden, danışmanlarından ve temsil ettiği her şeyden nefret etti. Simgesel bir şekilde, öldürülen babası III. Petro'yu gösterişsiz mezarından çıkararak ihtişamla yeniden gömdü. Liberal ve radikal entelektüellerle ve Kosciuszko gibi Polonya isyanının liderleri dahil annesi tarafından hapsedilen ya da sürgüne gönderilenleri serbest bıraktı, zamanla onlar da düşmanı algıladıklarının arasında yerlerini aldılar. İdeoloji ve politikada bağımsız her tür sosyal aktiviteden şüphe ediyordu, özellikle soylular tarafından yapılanlardan. Soylu Beratı ve Şehirler Beratı'nı geçersiz kıldı ve hem devlet hem toplum için askeri bir model teşvik etti. Ayrıca Fransız modasını, yabancı kitapları ve yurtdışına seyahati yasakladı. Paul'un politikaları aynı zamanda kişiliği ve karakteriyle de şekillendi. Tarihçiler Paul'u çeşitli şekillerde "kaprisli", "nevrotik", "manik", hatta "taçlı psikopat" olarak tarif ettiler. Son derece kuşkucu, sinirli ve sık sık öfke nöbetlerine kapılan imparator, yardımcılarını baş döndürücü bir hızla ve çoğunlukla görünürde bir neden olmadan terfi ettirip sonra da rütbelerini düşürüyordu. Her şeyin ötesinde, askeri olan her şeye bayılıyordu. Geçit alanında çok fazla vakit geçiriyordu. Talimleri ve Rus ordu-

* Temelde genişçe bir orta sınıf yaratıp ekonomik sistemi bu orta sınıfın üzerine yerleştirmeye dayalı anlayış. (çev.)

sunun üniformalarını şahsen değiştirmişti; bu düzenlemeler ordu içinde terör yaratıyordu. Daha da önemlisi, imparator saray festivallerinde dans ve selamlama gibi en küçük şeylerde bile otokrat gücünde ve görkemde ısrar ediyordu. Sözde, Fransız büyükelçisine söylediğine göre Rusya'daki en önemli insan imparatorla konuşan ve imparatorun konuştuğu kişiydi. Aklında Rus monarşisinin ihtişam kavramıyla ve hiç şüphesiz kendisinin uzun ve acılı taht bekleyişine tepki olarak 1797'deki taç giyme töreninde Rus tahtının veraset yasasını değiştirdi: En büyük erkek çocuğun vâris olması, Büyük Petro'nun getirdiği hükümdarın vârisini seçme yasasının yerini aldı. Rusya sonunda tamamen yasal ve istikrarlı, ama aynı zamanda kadınları açık bir şekilde dışlayan bir veraset sistemine sahip olmuştu.

İmparatorun görüş ve tavırları kritik serflik ve kibar sınıf sorununa yönelik tutumunda da yansımasını buldu. Paul, Büyük Katerina'nın serfliği destek ve teşvikini, serfliği 1797'de Rusya'nın en güneyine, Yeni Rusya denen yere yayarak, devlet arazilerini ve köylülerini annesinden daha hızlı bir şekilde gözdeleri arasında dağıtarak sürdürdü. Ayrıca bütün köylü kargaşalarını acımasızca bastırdı ve alt sınıfların itaatsizlik ya da protestolarına hoşgörü göstermedi. Ancak Paul annesinin kibar sınıfa güvenini ve sevgisini paylaşmıyordu, 1797'de haftanın üç günü efendilerine, üç günü kendilerine çalışacaklarını ve pazar gününü dinlenmeye ayıracaklarını ilan ederek, serflerin efendilerine olan yükümlülüklerini düzenlemeyi ve sınırlamayı ilk kez o denedi. Paul'un yeni yasası uygulanamasa da, ki belki hiç uygulanamayacaktı, Rus hükümetinin serfliğe yönelik tavrı açısından bir dönüş noktasını temsil ediyordu. O tarihten itibaren serfliğin sınırlanması ve hatta feshi devlet politikasında gerçek bir konu haline geldi. İmparator kibar sınıfa duyduğu memnuniyetsizliği fiziksel cezayı şehir halkına olduğu gibi bu sınıfın üyelerine uygulamayı geri getirme, yerel öz yönetimde ve genel idarede kibar sınıftan çok bürokrasiye güvenme gibi önlemlerle daha da ileri bir şekilde ifade etti. Paul'un devri en kalıcı hatırasını dış politika ve özellikle savaş alanında bıraktı. Ölümünden hemen önce Büyük Katerina Fransız karşıtı koalisyonla birleşmeye yaklaşmıştı. Paul, Rusya'nın barış arzusunu ilan ederek başladı, ama çok sürmeden o da Fransız zaferleriyle ve Fransa tarafından düşüncesizce yapılan bazı hatalar nedeniyle kışkırtılmış bir halde devrimci hükümetin düşmanlarından yana döndü. Rusya, Fransa'ya karşı savaşa büyük oranda Paul tarafından organize edilen ve Rusya, Büyük Britanya, Avusturya, Napoli, Portekiz ve Osmanlı'nın oluşturduğu İkinci Koalisyon'un bir üyesi olarak katıldı. Ardından gelen seferlerde Fedor Ushakov komutasındaki bir Rus filosu Boğazlar'dan geçerek Yedi Adaları Fransızlardan aldı ve Osmanlı'nın himayesinde Rus kontrollü bir cumhuriyet kurdu. Rus etkisi Akdeniz boyunca yayıldı, çünkü Paul Malta Şövalyelerinin büyük ustası olarak seçilmesini ve böylece stratejik adanın yöneticisi olmayı kabul etmişti.

Ancak esas operasyon tiyatrosu karadaydı. Rus birlikleri Aşağı Ülkeler ve İsviçre'de ittifak ordularına katıldı, ama en etkin müdahaleleri İtalya'nın kuzeyinde oldu. Suvorov'un liderliğinde 18.000 Rus ve 44.000 Avusturya askerinden oluşan bir ordu 1798–99 yıllarında beş ay süren bir süre içinde Fransızları atmayı başardı. Suvorov Fransa'yı işgal etmek istedi. Ancak diğer cephelerdeki yenilgiler ve ittifak yüksek komutanlığındaki plan değişiklikleri nedeniyle 1799-1800'de Fransız gücünün elindeki İsveç Alpleri yoluyla Güney Almanya'ya gerilemek zorunda kaldı. Geri çekilirken sergilediği başarılı yönetim askeri tarihin en büyük başarılarından biri olarak düşünülür. İsveç seferinden kısa süre sonra, yetmiş yaşında ölen Suvorov genel olarak Rusya'nın şimdiye kadar yetiştirdiği en becerikli askeri komutan olarak kabul edilir. Bu tuhaf ve ne yapacağı belli olmayan general, hız ve güvene, ayrıca askerleriyle olağanüstü psikolojik yakınlığa büyük bir ağırlık veriyordu.

Avusturya'dan ve Rus ordularını Hollanda'da yeteri kadar destekleyemeyen Büyük Britanya'dan tiksinen Paul koalisyonu terk etti. Aslında 1800'de taraf değiştirerek Fransa'ya katıldı, Napolyon'un yükselişini istikrarın ve devrimin sonunun bir garantisi olarak düşündü. Yeni düzenleme Rusya'yı Büyük Britanya ile rakip haline getirdi. Malta'yı da İngilizlere kaptıran Paul etkileyici bir hareketle haritalanmamış arazilerde Hindistan'ı işgal etmeleri için Don Kazaklarını gönderdi. İmparatorun ölümü bu noktadan sonraya müdahale etti ve I. Aleksandr hızla Kazakları geri çağırdı.

Paul 1801 yılının Mart ayında bir saray darbesinde öldürüldü. Kabalığı, vahşi yaradılışı ve beklenmeyen tavırları imparatorun en güvendiği yardımcıları hatta ailesi arasında bir komplonun büyümesine yardımcı oldu. Gatchina'daki kendi mülkünde birliklerin eğitiminde bulunması muhafızları kışkırtmış ve görünüşe göre tehdit etmişti. İmparatorun Büyük Britanya aleyhine dönmesi yeni düşmanlar üretti. St. Petersburg'un askeri valisi Kont Petr Pahlen bu komploda aktif bir rol oynadı; Paul'un oğlu ve vârisi Grandük Aleksandr da anlaşılan bunu onayladı. Cinayetin, komplocuların orijinal planlarının bir parçası mı olduğu –görünüşe göre Aleksandr beklemiyordu– yoksa kazayla mı olduğu kesin değil.

23. Bölüm

ON SEKİZİNCİ YÜZYILDA RUSYA'DA EKONOMİK VE SOSYAL KALKINMA

"Serflik bütün haliyle Rusya'da, diğer Batılı ülkelerde olduğundan çok daha uzun sürdü, çünkü ekonomik dezavantajları daha önceleri avantajlarından ağır basmadı; çünkü nüfus artışı on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısına kadar köylüler arasında yeteri kadar toprak kıtlığına neden olmadı; çünkü serf sahipleriyle karşılaştırıldığında orta sınıf daha zayıftı; çünkü bireyin ruhunun değeriyle ilgili insani ve diğer fikirler henüz çok az gelişmişti; çünkü Fransız Devrimi fikirlerine karşı tepki uzun süredir var olan kurumlardaki ataleti güçlendirdi; çünkü serflik sadece serf sahibinin ekonomik temeli değil aynı zamanda Rus devletinin de sayısız ham milyonları yönetme görevinin esas temeliydi."

B. H. SUMNER

"On sekizinci yüzyıl ile on dokuzuncu yüzyılın başlarında Rus ekonomisi ile ilgili yazan hiçbir Batı Avrupalı çağdaş yazarın Rusya'nın ekonomik açıdan geri bir ülke olmasından bahsetmemesi dikkate değerdir. Aslında on sekizinci yüzyılın bazı dönemlerinde Rus sanayi, en azından bazı dalları, sadece diğer kıta ülkelerinin değil İngiltere'nin de çok ilerisindedir."

MİHAİL KARPOVİÇ

Rusya'nın "geriliği" fikri uzun zamandır sadece ekonomiyi tartışırken değil, Rus tarihini de anlatmanın çekici bir metaforudur. Ama ekonomi tarihçileri on sekizinci yüzyılın ne dereceye kadar –zorlu iklim koşulları ve üretimi zorlayan toprak koşullarına rağmen– radikal değişikliklerin, hububat fiyatlarının dramatik artışının, ticaret ve piyasalarda sağlıklı gelişmenin, para ekonomisinin büyümesinin hatta gittikçe artan köylü ekonomisinin zamanı olduğunu vurgularlar. Büyük Petro ve Büyük Katerina'nın reformları bu gelişmeyi kolaylaştırmada büyük rol oynadı. Diğer yandan, görüleceği gibi bu ilerleme çoğunlukla çelişkiliydi. Tarım büyür ve toprak sahipleri gittikçe daha fazla kâr elde ederken serflik her zamankinden daha güçlü hale geldi, yoksul üzerindeki vergi yükü arttı, şehir, kasaba ve kent imalatı cansızlaştı.

Rusya'nın kalkınmasıyla ilgili önemli bir işaret nüfus eğrisindeki değişimlerdi ki Avrupa'daki eğrilere paralel oldukları belirtilmelidir. Rusya'daki nüfus Büyük Petro dönemine kadar bir yüzyıldan daha fazla bir süre boyunca çoğunlukla sa-

bit kalsa ve reformcunun zorlu saltanatı boyunca azalsa da ardından hızla arttı. 1725 yılında Rusya sınırları içinde yaklaşık 13 milyon kişi, 1762'de 19 milyon ve 1796'da 29 milyon kişi yaşıyordu. İmparatorluğun sınırlarını genişletmenin sonucu olarak yaklaşık 7 milyon tebaanın elde edildiği hesaplandığında Rusya on sekizinci yüzyılın sonunda 36 milyondan fazla sakine sahipti.

Nüfustaki hızlı artışa ek olarak on sekizinci yüzyılda Rus İmparatorluğu'nun genişlemesi ülkenin ekonomik hayatı için bir dizi sonucun daha ortaya çıkmasına neden oldu. Büyük Petro'nun Büyük Kuzey Savaşı'ndaki zaferi devletine Baltık'a erişim sağlamıştı ve Riga gibi limanların denizcilik ve ticaret konusunda Ruslardan daha bilgili olan vatandaşları imparatorluğa getirildi. "Avrupa'ya açılan pencere" kültür ya da politikaya olduğu kadar ekonomik ilişkilere de atıfta bulunur. Büyük Katerina'nın Polonya'nın bölünmesinden elde ettiği büyük kazanımlar Rusya'yı diğer Avrupa ülkelerine yaklaştırdı ve görece daha gelişmiş ekonomiye sahip şehir ve bölgeler kazandırdı. Hem Baltık bölgesinin Alman toprak sahipleri hem de Batılı eyaletler olarak bilinmeye başlanan Polonyalı ya da Polonyalılaşmış kibar sınıf bazı yönlerden Rus denklerinden daha ileriydi. Güneydeki kazanımlar benzer şekilde önemli olduklarını kanıtladı. Büyük Katerina'nın iki Osmanlı savaşındaki başarısı –daha önceki yıllarda ve yüzyıllarda elde edilenlerin daha da genişletilmesi– Güney Rusya'ya kolonileşme ve kalkınma için geniş verimli toprakların kapısını açtı ve imparatorluğu sağlam bir şekilde Karadeniz'e yerleştirdi. Serflik hareketliliği kısıtlasa da güneydeki nüfus gönüllü göç ve serflerle devlet köylülerinin nakledilmesiyle hızla büyüdü.

TARIM VE DİĞER MESLEKLER

Genişlemeye farklılaşma eşlik etti. Güneyin verimli, çoğunlukla "kara toprak" olan tarım arazileri merkezin ve kuzeyin daha çorak olan topraklarından gittikçe daha fazla ayrılmaya başladı. Barshchina sistemi yani kişinin efendisi için çalışması sistemi güneye, obrok yani toprak sahibine ayni ya da nakdi ödeme yapması kuzeye hâkim oldu. Güneyin zengin kara toprağında serfler kendilerininkiyle birlikte efendilerinin tarlalarını da sürüyorlar ve aynı zamanda efendileri için yakacak odun kesmek veya ekinleri biçmek gibi diğer görevleri de yerine getiriyorlardı. Hububat ve diğer tarım ürünlerindeki artışa ek olarak büyükbaş hayvan yetiştiriciliği de büyük çapta gelişti. Toprak sahipleri genel olarak kendi ekonomi ürünlerini yerel pazarlarda satıyorlardı, ama yüzyılın sonuna doğru ihracat arttı.

Orta ve kuzeyde, toprağın o kadar verimli olmadığı şehirlerde *obrok* ya da kira uygulaması büyüdü. Toprağa sadece çavdar ya da şiddetli iklime uygun hububat ekilebiliyordu; bu nedenle köylü nüfusu kendilerini geçindirmek için başka yollar

bulmak ve toprak sahibine ve devlete yükümlülüklerini ödemek zorundaydı. Çeşitli yerlerde özel zanaatlar gelişti. Bazı yerlerde köylüler kilit, bıçak ya da çatal gibi demir aletler; diğer yerlerde ise tahta mutfak aletleri, kaşık, kâse, tabak, oyuncak ve benzerlerini ya da deri malzeme ürettiler. Bu tür yerel yan işlerin ortaya çıkmadığı yerlerde pek çok köylü, özellikle kış aylarında dönemsel olarak evlerini bırakıp başka yerlerde iş yapıyorlardı. Çoğu zaman köylüler gruplar halinde *arteli* –tekili *artel*– olarak bilinen birliklerde birlikte iş arıyor ve marangoz, boyacı ya da inşaat işçisi oluyorlardı. Diğerleri sanayi üretiminde, ulaşımda ya da küçük ticarette para kazandı. Bu çeşitli kazançlar cılız tarım gelirleriyle birlikte köylülerin büyük bir kısmının toprak sahiplerine kiralarını ödemelerini, yükümlülüklerini yerine getirmelerini ve çok düşük bir yaşam standardında da olsa kendilerini ve ailelerini geçindirmelerini mümkün kılıyordu. Daha az verimli alanlarda yaşayan köylü nüfusunun dörtte birinin kışın başka yerde iş bulmak amacıyla köylerini terk ettiği tahmin ediliyor.

Rusya'da tarımın büyük kapsamı ve süren genişlemesi teknik açıdan modern olması ya da çok verimli olması anlamına gelmiyordu. Rus tarımı oldukça ilkel kaldı ve geri kalmış işleme tekniği nedeniyle en iyi topraklarda bile düşük gelir sağlanıyordu. Serflik, işgücünün verimsiz kullanımına ve kırsal nüfus çokluğuna büyük katkıda bulunuyordu. Tarımda Batılılaşma aslında çok yavaş geldi. 1765 yılında kurulan Serbest Ekonomi Topluluğu'nun, diğer grupların ve bireylerin çabalarına rağmen yüzyılın sonunda modernleşme açısında kayda değer bir gelişme sağlanmamıştı. Sovyet tarihçilerin tekrar tekrar vurguladıkları gibi, kalifiye olmayan bol işgücü ile serflik on sekizinci yüzyılda oldukça ağırkanlı ve dar görüşlü Rus kırsal ekonomisinin ihtiyaçlarını etkili bir şekilde karşılıyordu.

SANAYİ VE İŞGÜCÜ

Bir anlamda, bu dönemde Ruslar sanayide daha da büyük bir ilerleme kaydettiler. Büyük Petro öldüğü zaman 200 ya da 250 olan fabrika sayısı yüzyılın sonuna gelindiğinde bir görüşe göre 1200'e ya da küçük imalathaneler de eklenirse belki 3000'in üzerine çıkmıştı. Toplam işçi sayısı tahmini olarak 100.000 ile 225.000 arasında değişen rakamlara ulaşmıştı. Pek çok fabrika yüzlerce işçi çalıştırıyordu, bilinen en büyük rakam 3500 civarındaydı. Bir o kadar önemli olan madencilik ve metal sanayi o kadar gelişti ki bu Rusya'yı Avrupa'da bu tür üretimde lider konumuna getirdi. Ural bölgesi o dönemde Rus bakır üretiminin yüzde 90'ını ve dökme demirde ise yüzde 65'ini sağlıyordu. Metal sanayinin daha küçük merkezleri Fin sınırındaki Olonets ve Moskova'nın güneyindeki Tula'daydı. Tekstil sanayisi Moskova'da ve

çevresinde, daha az miktarda da olsa diğer şehirlerde ve St. Petersburg'da gelişti. On sekizinci yüzyıl Rusya'sında başka birkaç sanayi daha gelişti.

Ancak Rus toplumu bağlamında uygun işgücünün elde edilmesi çoğu zaman özel sorunlarını da yarattı; Rus imalat işletmeleri imparatorluğun sosyal yapısını yansıttı ve etkiledi. Böylece bazı fabrikalara açıkça sahip olur ve işletirken işgücü tedarikinin az olduğu alanlarda devlet, tüccarlar tarafından işletilen ve devlet köylülerinin "mülkiyetli işçiler" olarak bağlı olduğu "mülkiyetli fabrikalar" kurdu. Bunlar aslında sanayi serfleriydi, ama bir kişiye değil bir fabrikaya aitti. Bu mülkiyetli fabrikalar ağır sanayide özel önem elde ettiler. Bazı toprak sahipleri kendi sıraları gelince özellikle hafif sanayide derebeylik fabrikaları kurdu ve buralarda kendi serflerinin ipotek karşılığı işçiliğini kullandı. Yine de serbest işgücü Rusya'da on sekizinci yüzyılda sanayinin gelişmesinde son derece önemli bir rol oynadı. Çoğu zaman olduğu gibi kirasını ödemek için çalışan başkasının serfinin işçiliği de olsa bu fabrikalarda yeni, daha "kapitalist" bir ilişkiye yol açtı. Örneğin yüzyılın ortasında tüccarlar Rusya'daki tekstil fabrikalarının yüzde 70 kadarına, Moskova ve St. Petersburg bölgelerinde tüm sanayiye sahiplerdi.

Hükümet idarecileri, tüccarlar ve kibar sınıf girişimcilere ek olarak köylü hatta serf gibi farklı geçmişlere sahip işadamları da ortaya çıktı. Birkaç örnekte köylü zanaatı kademeli bir şekilde sanayileşti ve bazı eski serfler fabrika sahibi oldu, tıpkı Avrupalı Rusya'nın merkezindeki İvanovo-Voznesensk içinde ve çevresinde gelişen tekstil sanayi gibi. Devlet doğrudan endüstriyel kalkınmayla ilgiliydi, ama özel girişimi de destekliyordu. Teşvik işe başlama konusundaki çeşitli kısıtlamaların kaldırılması gibi –özellikle kibar sınıfın ekonomik hayatın her alanında yer almalarını olası kılacak– önlemlerde ve 1782 ve 1793 koruma tariflerinde çok açıktı.

TİCARET

On sekizinci yüzyıl Rusya'sında ticaret de büyüdü. Yerel ticaret 1753 yılında İmparatoriçe Elizabeth'in mevzuatında Büyük Petro'nun izinde yeni kanalların açılması, arazi kazanımlarının, özellikle ekonomik hayatın hızlı temposu ve artan çeşitliliğiyle en tepeye çıkan yerel tarifelerin feshedilmesiyle hareketlendi. Özellikle verimli güney, kültürel fazlasını sanayi ve zanaat ürünleri karşılığında merkeze ve kuzeye gönderdi, bu arada kırsal bir bütün olarak şehir ve kasabalara hububat ve diğer gıda maddeleriyle hammadde sağladı. Moskova hem iç ticaretin en önemli merkezi hem de dış ticaretin ana dağıtım ve geçiş noktasıydı. Diğer önemli iç ticaret pazarları arasında St. Petersburg, Riga, Archangel ve Penza, Tambov ve Kaluga gibi hububat üreten alanların ortasındaki kasabalar, Yaroslavl, Nizhni Novgorod, Kazan ve Saratov gibi

Volga limanları vardı. Uzak Sibirya'da Tobolsk, Tomsk ve Irkutsk önemli ticaret ve idare merkezleri olarak gelişti. Pek çok büyük fuar ve sayısız küçük fuar ticaret döngüsüne yardımcı oldu. Aralarında en çok bilinenler Volga'da Nizhni Novgorod şehrinde St. Macarius Manastırı'nın yakınında kurulan fuar, güney steplerde Kursk şehri yakınındaki fuar ve Ural bölgesindeki Irbit fuarıydı.

Dış ticaret hızla gelişti, özellikle yüzyılın ikinci yarısında. Hem ithalat hem ihracatın yıllık ruble değeri Büyük Katerina devrindekini üçe katlamıştı; enflasyon için belirli bir indirim yapsak bile etkileyici bir başarıydı bu. Rusya'nın Büyük Kuzey Savaşı'ndaki zaferinden sonra St. Petersburg, Riga ve Libau "Liepaja" gibi limanlar, Rusya'da ticaretin ana bulvarları haline geldi ve bu baskın pozisyonlarını on dokuzuncu yüzyıla kadar sürdürdü. Rusya diğer Avrupa ülkelerine kereste, kenevir, keten, mum yağı ve çeşitli hammadde, bazı demir ve tekstil ürünleri, özellikle yelken için branda ihraç etti. Ayrıca yüzyıl içinde büyük önem kazanacak hububat ticaretine de başladığı görüldü. Bu ticaret büyük çapta Büyük Katerina'nın Güney Rusya'yı elde etmesi ve burada Rusya'nın hem tarım hem de Karadeniz limanlarının özellikle de ilk olarak 1792'de Osmanlılardan alınan ve 1794'te liman haline döndürülen Odessa'nın inşaatıyla mümkün oldu. Rusya'nın ithalatı şarap, meyve, kahve, şeker ve narin kumaş ve imal edilmiş ürünlerden oluşuyordu. On sekizinci yüzyıl boyunca ihracat, değer açısından ithalatı çok aştı. Büyük Britanya Rusya'nın en iyi müşterisi olarak kaldı, Rusya'nın toplam ticaretinin neredeyse yarısı oluşturuyordu. Ruslar Batı ile ticari ilişkilerinde pasif kalmaya devam etti: St. Petersburg'a ve imparatorluktaki diğer merkezlere gelen yabancı işadamları işlemleri kendileri yürütüyor, Rus ürünlerini yabancı gemilerle özellikle İngiliz ve Hollanda gemileriyle taşıyorlardı. Rusya, St. Macarius Fuarı, Moskova, Astrahan ve diğer yerler aracılığıyla ürünleri yönlendirerek Orta Asya, Ortadoğu hatta Hindistan ve Çin'le ticaret yaptı. On sekizinci yüzyılda Hindistan'dan gelen kayda değer bir tüccar kolonisi Astrahan'da yaşıyordu.

İMPARATORLUK TOPLUMU

On sekizinci yüzyıl Rusya'sı büyük ölçüde kırsaldı. 1724'te nüfusunun yüzde 97'si kırsalda, yüzde 3'ü ise şehirlerde yaşıyordu, 1796 geldiğinde rakamlar ufak bir değişiklikle yüzde 95,9 ile yüzde 4,1 oldu. Halkın büyük bir kısmı elbette köylüydü. Kabaca aynı boyutlarda olan iki kategoriye ayrılıyorlardı: serfler ve devlet köylüleri. Yüzyılın sonuna doğru serfler toplam köylü nüfusunun yüzde 53,1'ini oluşturuyordu. Daha önceki bölümlerde ana hatlarıyla belirtildiği gibi serflerin pozisyonu Büyük Petro'nun devrinden Paul ve Aleksandr devrine kadar geçen sürede

kötüleşmiş ve en düşük noktaya 1800'de varmıştı. Artan vergi yüküne ek olarak – kafa vergisi ve alınan-satılan ürünlerin vergileri– köylülerin karşısındaki artan ekonomik istismar, serflerin tazmin talep etme hakkına dahi sahip olmadan tamamen efendilerinin iradelerine bağlılıklarıyla daha da kötüleşti. 1760 ile 1800 arasında *obrok*'un para değerinin iki buçuk kat arttığı tahmin ediliyordu. Buna karşı *barshchina* üç ya da dört ve hatta bazı durumlarda haftada beş güne çıkmıştı. İmparator Paul'ün 1797 tarihli etkili olmayan yasasının gemlemeye çalıştığı, *barshchina*'nın bu çarpıcı genişlemesiydi. Belki de en şanssızları, ekecek toprakları olmayan ama hizmetkâr ya da derebeylik evinde başka şekillerde çalışan sayısız ev serfiydi. Nüfusun bu kesimi toprak sahipleri yeni zevkler edindikçe ve daha incelikli bir yaşam tarzı geliştirdikçe genişledi. Aslında bazı ev serfleri ressam, şair ya da müzisyen oldu, hatta bazıları yurtdışında eğitim aldı. Ama kolaylıkla hayal edilebileceği gibi efendilerinin sürekli ve tam kontrolü altında olanlar da bu ev serfleriydiler ve durumları kölelikten zorlukla ayırt edilebilirdi. Devlet köylüleri serflerden daha iyi durumdaydı, ancak onların da yükümlülükleri yüzyıl içerisinde arttı. En iyi koşulda makul derecede otonomiye ve refaha sahiplerdi. En kötü koşulda ise mülkiyetli işçilerde örneklendiği gibi içinde bulundukları duruma serfler bile gıpta etmezdi.

Gördüğümüz gibi köylüler acılarını tamamen sessiz bir şekilde geçirmiyorlardı. Büyük Petro'nun dönemindeki Bulavin ve Büyük Katerina'nın devrindeki Pugachev ile ilişkilendirilen büyük isyanlardan başka köylüler diğer her yerdeki köleler gibi memnuniyetsizliklerini *barshchina* sırasında yavaş ve baştan savma iş yapmaktan devlet arazilerinde küçük hırsızlıklara kadar her şekilde ifade ettiler. Çoğu, hükümetin zayıf olduğu sınırlara kaçtı. Özellikle kışkırtıldıklarında, örneğin yeni bir iş talebinde köylüler yasa tarafından yasaklanmış olmasına rağmen sıklıkla yerel olarak toplanarak toprak sahiplerine hatta çara dilekte bulundular.

Buna karşın on sekizinci yüzyılın özellikle ikinci yarısı, Büyük Katerina'nın dönemi Rus kibar sınıfın altın çağı olarak düşünülür. Nüfusun yüzde 1'inden biraz fazlasını oluşturan bu sınıf kesinlikle ülkede hayata egemendi ve bu elverişli ekonomide artan zenginliğin keyfini çıkarıyordu. Hayat tarzları gittikçe incelikli ve pahalı, hizmetkâr, zarif mobilyalar, ithal kitap ve sanat eserleri, pahalı balolar, çocukları için en iyi eğitim ve yurtdışı seyahatleri gerektirir hale geldi. Soyluların çoğu hizmet yükümlülüklerinin azalması ve sonunda feshedilmesiyle birlikte bu hayattan zevk almaya odaklandılar, pek çok toprak sahibi mülklerine ilgi göstermeye başladı ve bazıları imalat gibi diğer ekonomik faaliyetlerde de bulundular. Büyük Katerina tarafından 1786'da kurulan Devlet Kredi Bankası'nın ana görevi kibar sınıfın mal varlığını korumaktı. Soylu sınıfın Rusya'nın Batılılaşmasını kolaylaştırdığı ve modern Rus kültürünü geliştirdiği düşünülebilir. Elbette kibar sınıf tahtı çevrelemeye, orduya subay sağlamaya ve idari konumları doldurmaya devam etti.

Kibar sınıf zenginleşirken ruhban sınıfın ve onlara bağımlı olanların pozisyonları düştü. Bu yaklaşık yüzde 1 oranında oldukça büyük Rus grup, –Ortodoks rahiplerin evlenip çocuk sahibi oldukları hatırlanmalı– çağın kilise karşıtı ruhunda özellikle de 1764 yılında kilise topraklarının devletleştirilmesinden zarar gördü. Hiçbir zaman zengin olmayan Rus rahipler 1764'ten sonra daha da fakir ve mali açıdan daha da güvensiz bir konuma geldiler. Neredeyse tamamen fakir olan kilise cemaatinin bahşiş ve bağışlarına bağlıydılar ki bu da çoğunlukla kızgınlık üretiyordu. Rahiplerin ve ailelerinin yaşam tarzı özellikle kırsal bölgelerde köylülerinkinden çok az farklıydı ve sık sık aşağılamaya neden oluyordu. Buna ek olarak Gregory Freeze'in gösterdiği gibi on sekizinci yüzyıl, kilise topluluklarının dağılmasını gördü. Dini ve laik faaliyetlerin sınırlarının bir zamanlar örtüştüğü ve yerel kilisenin birleştirici bir merkez oluşturduğu yerde ayrılık ortaya çıkmıştı ve kiliseyi sadece dini bir kurum olarak bırakmıştı.

Şehir halkının çoğunluğu üç yasal sınıfa ayrılmıştı: tüccarlar, zanaatkârlar ve işçiler. Kendilerini imalatçı olarak geliştiren köylüler ya da işte başarı sağlayıp tüccar olanlar gibi bu sınıflar büyümekteydi. Yine de bu sınıfların hiçbiri on sekizinci yüzyıl Rusya'sında sayıca fazla ya da belirgin değildi. Her zamanki gibi inisiyatifi, kamu ruhunu harekete geçirmeye ve loncaların oluşturulmasını, kentsel öz yönetim sağlayan 1785 Beratı gibi araçlarla yerel konulara şehirlilerin bir dereceye kadar katılımını sağlamaya çalışan devletti. Ve yine her zamanki gibi bu çabalar boşa çıktı.

Seçkinlerin Batılılaşmış ve çoğunlukla eğitimli eşlerinin keyfini çıkardığı büyüleyici ayrıcalık halkasının (ve elbette imparatoriçelerin) dışında kalan kadınlar erkeklerinin yüklerini çekme mecburiyetindeydiler ki, buna ev sorumluluklarının ve aile hiyerarşisinin ataerkil yükleri de eklenir. Kadınlar tarlalarda çalışır, hizmetkârlık yapar, ara sıra ticaretle uğraşır, evlerini yönetir, çocuklara bakar ve yeterli yemek olması ve artan vergileri ödeme konularında endişelenir. Muskovit kaygıları yansıtarak hükümet, kadınların cinselliğini kontrol altında tutmak için özel çaba göstermiş ve "sefih" kadınları özel kurumlara hapsetmiş ve bazen onları cezalandırmıştı. Diğer yandan Büyük Katerina kızlar arasında ilkokulu yaygınlaştırmayı ummuştu.

Rus tacının altında yaşayan Rus ve Ortodoks olmayanların çarpıcı artışı, on sekizinci yüzyılın tanımlayıcı sosyal değişimlerinden biriydi. İmparatorluğun genişlemesi için nedenler ne olursa olsun –tarihçiler "denize gitme arzusundan", henüz ulaşılmamış doğal sınırlardan, istikrarsız sınır topraklarından, Mesih hırslarından, uluslararası rekabetten bahsederler– etkisi Rus hayatına farklı etnisite ve dinleri temsil eden halkların zorla girmesiydi. Alman–Rus ekonomisti Heinrich Storch'un 1979'de gözlemlediği gibi, "Rus imparatorluğunun yaşayanları en az sekiz ayrı ulustan oluşur... Bu kadar olağanüstü sayıda halk ve etnik grubun tek bir devlet vücudu altında birleşmiş olması çok nadir bir durumdur, ikinci bir örneğini

dünya tarihinde boşuna ararız." Bazı gruplar otonom örgütlenme açısından çok az ilerlemişken Polonyalı soylular, Kazak liderler, Baltık Almanlar, Yahudiler ve Müslümanlar çoktan kurumlar geliştirmişlerdi ve güçlü bir farklı kimlik duygusuna sahiplerdi. Gördüğümüz gibi bazı etnik gruplar, özellikle güney ve doğuda Rus gücünün tecavüzüne karşı savaşıyorlardı.

Farklı gruplara yönelik politikalar çeşitliydi; genellikle tahta ya da ülkeye potansiyel hizmetlerine devletin ne kadar değer verdiğine bağlıydı, ancak bu aynı zamanda mevcut önyargılardan da etkileniyordu. Genel olarak eğilim seçkinleri bünyeye katmak, asimile etmek ve yerel özellikleri göz ardı etmekti. Moskovalı geleneğin izinde ve Osmanlı tecrübesinin incelenmesinden etkilenerek on sekizinci yüzyıl imparatorluk hükümeti genel olarak dil, din ve toplumsal örgütlenmedeki yerel farklılıklara hoşgörü gösterdi. Ancak hoşgörü Uniat Ukraynalıları ve Belarusları içermiyordu, çünkü onlar gerçek inancın sapkınları olarak görülüyorlardı ve kural olarak Yahudi ve Müslümanlara da şüpheyle bakılıyordu. Büyük Katerina yeni tebaayı Rus toplumsal hiyerarşisine özümsetmek ve yerel toplumsal kurumları yerel idarelerin bir örnek sistemiyle değiştirmek için de çaba harcadı. Yine de on dokuzuncu yüzyıl milliyetçilik çağıyla karşılaştırıldığında Rusya'nın Rus olmayan etnik ve dini gruplara yönelik politikası Andreas Kappeler gibi tarihçilerin gösterdiği gibi dikkat çekecek kadar pragmatik, esnek ve hoşgörülüydü. Bunun pek çok nedeni vardı, bunlara insanları yararlarına göre gören rasyonalist felsefesi, imparatorluğun içindeki devasa uzaklıklar ve yerel hükümetlerin zayıflığı ve geleneksel duruşlarına müdahaleye yerli direnci dahildi. Ama Rus etnisitesine ve Ortodoks dinine devletin henüz Rus politika ve toplumunu birleştiren ve istikrar sağlayan bir temel olarak davranmadığı gerçeğini de göz ardı edemeyiz. Bu tür milliyetçilik ilişkinin her iki tarafına da sonradan gelecekti. "Bu nedenle," diye öne sürer Kappeler, "Rusya on dokuzuncu yüzyılın başında hâlâ 'modern öncesi' bir imparatorluktu. Ama çatışma ve protesto potansiyeli oradaydı ve imparatorluğun çok etnikliliğini imparatorluk için artan bir endişe, istikrar bozucu bir gerçek teşkil ediyordu."

Açıkçası, Rusya'nın ekonomisini ve toplumunu tartışırken devleti hiçbir şekilde göz ardı edemeyiz. Devletin on sekizinci yüzyıldaki tutkuları insanları ve kaynakları sıkıştırmayı gerektiriyordu. Fakir, gelişmemiş ve cahil bir ülke olmasına rağmen Rusya'nın büyük ve ihtişamlı bir ordusu, karmaşık bir bürokrasisi ve Avrupa'nın en görkemli saraylarından biri vardı. Batılılaşmanın gelmesiyle tepedeki küçük ve ayrıcalıklı kesim ile en dipte yaşayan büyük çoğunluk arasındaki trajik ve sonunda görüldüğü gibi ölümcül uçurum daha da genişledi. Bu konuyu on sekizinci yüzyıl Rusya kültürünü ve aslında imparatorluk Rusya'sının tarihini tartışmamız boyunca ele alacağız.

24. Bölüm

ON SEKİZİNCİ YÜZYILDA RUS KÜLTÜRÜ

"...Dillerin bir karışımı,
Nizhni Novgorod'unkiyle birlikte Fransız dili."

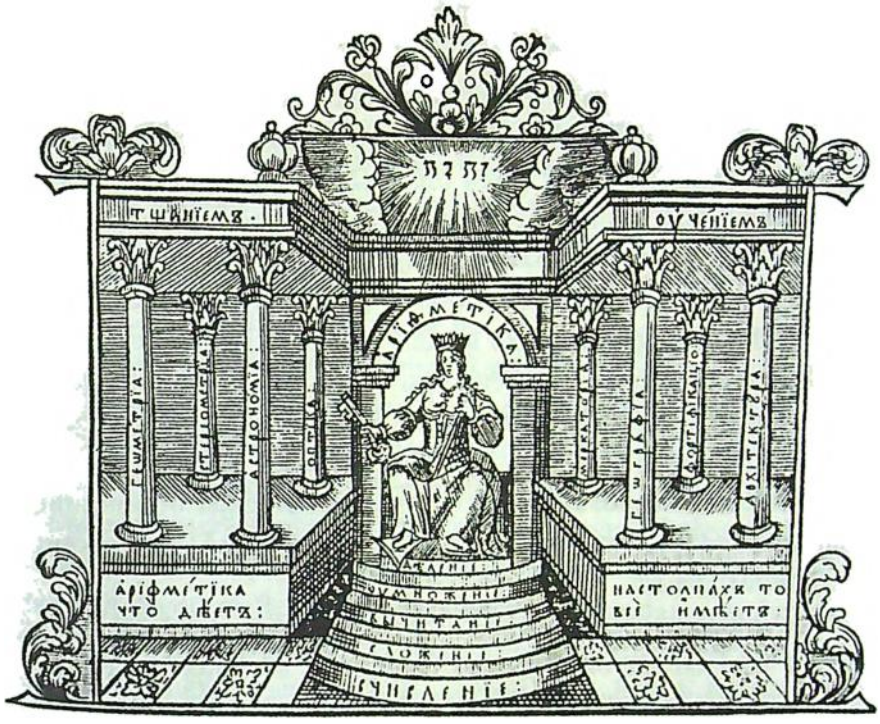
ALEKSANDR GRİBOEDOV

Bir yanda on sekizinci yüzyıl Moskovalı geçmişiyle kesin bir kopuşa işaret etmekteydi. Büyük Petro'nun şiddetli hareketliliği belki de kültür alanında en devrimci olandı. Rusya aniden skolastik felsefenin bütün dönemlerini, Rönesans'ı ve reform dönemini atlayarak, dar görüşlü, dini, yarı Ortaçağ medeniyetinden Akıl Çağı'na hareket etti. Diğer yandan on sekizinci yüzyıl Rus kültürü daha sonraki dönemlerin kültüründen önemli derecede ayrılıyordu. Büyük Petro'nun reformlarından başlayıp Büyük Katerina'nın ölümüne kadar Ruslar kendilerini devasa ve önemli bir iş olan Batı'dan öğrenme işine verdiler. Rusya'da on sekizinci yüzyıl, eşi görülmemiş bir çıraklık ve imitasyon çağıydı. Denir ki, yüzyılın ilk yıllarında Büyük Petro Batı teknolojisini ödünç aldı, İmparatoriçe Elizabeth dönemin ortasında ana ilgiyi Batı modasına ve tavırlarına çevirdi, Büyük Katerina yüzyılın son üçte birinde Rusya'ya Batılı fikirler getirdi. Çok basit olsa da bu planda gerçek payı var. Rusya'nın Batı kültürünü özümsemesinin safhaları konusunda bir gösterge sunuyor ve 1800'ler geldiğinde sürecin ağır silahlardan felsefeye kadar her şeye yayıldığını öne sürüyor.

RUS AYDINLANMASI

Rusya'nın ödünç aldığı Aydınlanma kültüründe birkaç göze çarpan özellik vardı. Esasen laikliğin zaferini temsil ediyordu ve böylece Moskova'nın kilise merkezli medeniyetiyle kesin bir karşıtlık içindeydi. Ortodoksluk imparatorluk Rusya'sında kaldı ve hatta bir anlamda devletle bağlı olmaya ve yüksek bir konum işgal etmeye devam etti, ama Rus yaşantısında ya da kültüründe merkezi olmak yerine en azından hükümet ve eğitimli halk söz konusu olduğunda daha çok ihmal edilmiş bir bölüm haline geldi. Dahası bu bölüm içinde George Florovski ve diğer uzmanları izleyecek olursak, kişi çok az orijinallik ya da büyüme fark edebilirdi. On sekizinci

yüzyıl Avrupa'sında sahneye hâkim olan laik felsefe akıl, eğitim ve aydın insanın toplum çıkarına ilerlemesine vurgu yapıyordu. Son nokta özellikle bir ülkenin hayatını yönetmek için ellerinde büyük olanaklar olan yöneticilere uygulanıyordu. Bu görüşler imparatorluk Rusya'sına son derece iyi uyuyordu.

'Matematiğin Alegorisi", 1703. Petro döneminde çoğunlukla kitaplarda görülen görsel alegoriler fikirlerin ortak ifadesiydi. Bu imge bilimsel ve teknik bilgiye verilen yüksek önemi öne sürüyor. Tanrı'nın İbranice yazılan adı astronomiden tahkime kadar pek çok bilimin anahtarını elinden tutan kadını kişileştirmeyle bu matematik tapınağının üzerinde durmaktadır.
(Alekseeva, Graviura Petrovskogo vremeni)

Bütün bu yayılmacı hükümet sponsorluğuna ek olarak Aydınlanma, Rusya'ya eğitimli kibar sınıf aracılığıyla geldi. Büyük Petro'nun yabancı ve Rus yardımcılardan oluşan renkli grubu ile öncülük yıllarından sonra kibar sınıf bildiğimiz gibi artan bir şekilde ülkenin gelişmesinin pek çok safhasını kontrol etmekte ısrar etti. Bazı çarpıcı bireysel beklentilere rağmen modern Rus kültürü kibar sınıf kültürü olarak ortaya çıktı ve bu karakteri on dokuzuncu yüzyıla kadar taşıdı. Salonları,

Fransızca bilgisi ile eğitimli, aristokratik elitin medeniyeti haline geldi: Felsefe ya da politikadan çok zarif, edebi tarz ve uygun davranışla daha meşgul olan bir medeniyet... Yine de bu kültür modern Rus entelektüel ve kültürel tarihinin ilk safhasını ve sonraki gelişmenin temelini oluşturdu.

EĞİTİM

Büyük Petro Rusları eğitme işine giriştiğinde Büyük Katerina çağının ışıltısı hâlâ uzaklardaydı. Gereklilik nedeniyle pek çok yönde çaba gösteriyor ve önemli konularla ilgileniyordu. 1700 kadar erken bir tarihte Hollandalı bir basımevi aracılığıyla Rus kitaplarının basımını düzenledi, birkaç yıl sonra basım işi Rusya'ya nakledildi. Reformcu döneminde basılan kitaplardan altı yüz farklı kitap zamanımıza ulaştı. 1702'de ilk Rus gazetesi *Vedomosti* (*Haberler*) yayımlanmaya başladı, ilk sayının düzenlemesini hükümdarın kendisi yapmıştı. Büyük Petro daha sonra sivil Rus alfabesi olarak bilinen alfabeyi oluşturmak için alfabe reformuna girişti. Slavca, Yunanca ve Latin harflerinden oluşan yeni alfabe eski Slavcanın oldukça sadeleştirilmiş halini temsil ediyordu. Eski alfabeye kilise kitapları için izin veriliyordu, ama 1710'ların başındaki bir buyruğun ardından diğer bütün kitaplar yeni sistemi kullanmak zorundaydı. Ayrıca Büyük Petro zorlayıcı Slavca rakamlar yerine Arapça rakamları getirdi.

Büyük Petro yüzlerce genç Rus'u yurtdışında eğitim almaları için gönderdi ve Rusya'da yeni tarzda okullar açtı. Örneğin 1701 kadar erken bir tarihte Moskova'da Matematik ve Denizcilik Bilimleri Okulu'nu açtı. Esasen ortaokul olan enstitü aritmetik, geometri, trigonometri, astronomi ve coğrafya eğitimine vurgu yaptı. 1715'te öğrenci sayısı 500'e ulaştı ve Rus erkek çocuklarının bu okula girmesi için iki ilkokul kuruldu. 1715'te St. Petersburg'da 300 öğrencili bir denizcilik akademisi açıldı. Buna karşılık Moskova aynı genel modelde ağır silahlar ve mühendislik akademisi sahibi oldu. "Bahriye" ve "matematik" gibi bazı uzmanlık okulları da bu dönemde ortaya çıktı. 1716'da daha kapsamlı bir eğitim sistemi geliştirme çabasıyla hükümet taşra şehirlerinde on iki adet ilkokul açtı. 1723 yılı geldiğinde bu okulların sayısı kırk ikiye ulaşmıştı. 1706'da 50 öğrencisi ile bir tıp okulu Moskova'da eğitimlere başladı, 1709'da başka bir tıp okulu bu kez 30 öğrenciyle birlikte St. Petersburg'da eğitime başladı. I. Petro aynı zamanda Çince, Japonca ve imparatorluk içindeki bazı Rus olmayan halkların dilleri gibi özel konularda da küçük sınıflar örgütledi. Devlet okulları kurmaya ek olarak reformcu kiliseninkileri de iyileştirip modernleştirmeye çalıştı. Sonunda Rusya'da eğitim yine onun devrinde özel okullar aracılığıyla genişlemeye başladı.

Büyük Petro'nun Rusya'da Aydınlanma'yı teşvik etme önlemleri arasında doğal bilimler müzesi ve St. Petersburg'da oldukça büyük bir genel kütüphanenin kurulması da vardı. Her ikisi de halka açıktı. Ama bu reformcunun en tutkulu kültürel girişimi İmparatorluk Bilimler Akademisi'nin oluşturulmasıydı. Akademi Büyük Petro'nun ölümünden birkaç ay sonra kurulsa da Petro'nun son yıllarındaki en önemli projesiydi. Akademide üç bölüm vardı; matematik, fizik ve tarih, ayrıca sanat kısmı da bulunuyordu. Akademisyenler eğitim veriyor ve akademiye bağlı bir lise bu ileri eğitim için öğrencileri hazırlıyordu. Akademi önceleri küçük çaplı olarak çalışmaya başlasa ve hepsi yabancı olan sadece on yedi uzmandan oluşsa da çok geçmeden tıpkı niyetlendiği gibi Rus İmparatorluğu'nda bilim ve ilimin ana yönetim merkezi haline geldi. Tekrar tekrar ve bazen de yakışık almayan bir alayla Rusya'nın ilkokuldan önce Bilimler Akademisi'ne sahip olduğu söylenir. Büyük Petro'nun reformlarının doğası ve devletin on sekizinci yüzyıl Rus kültürü üzerindeki rolüyle ilgili önemli bir yorumdur bu.

Büyük Petro'nun ölümünden sonra Rusya'da eğitimde belirli bir düşüş oldu. Hükümet baskısını biraz gevşetince devlet okulları boş olmaya ve eğitim planları çökmeye başladı. Reformcuya daha az bağımlı olan kilise okulları daha iyi durumdaydı. Pek çok eğitimli Rus yetiştireceklerdi, bunlardan bazıları on sekizinci yüzyıl ve sonraki yüzyıllarda çeşitli faaliyetlerde önemli hale geldiler. Ancak bütün olarak kilise okulları kilisenin ihtiyaçlarına hizmet ediyordu; yani ruhban sınıfın eğitimine eğiliyordu ve Rusya'daki ana eğitim rotasından ayrı duruyordu. On sekizinci yüzyılda kibar sınıfın yükselişiyle, mezunlarına özel ayrıcalıklar tanınan kibar sınıfa özel okullar gittikçe daha önemli oldu. Büyük Petro'nun ağır silah ve mühendislik akademileri bu sınıfın üyeleriyle sınırlandırılmıştı. İmparatoriçe Anne ve ardıllarının idaresinde açılan yeni askeri öğrenci okulları, ilk imparatorun rütbeyle yükselme ısrarına karşın soylu sınıfın oğullarını orduda subaylık görevlerine hazırlayacaktı. Yabancı eğitmenlerle evde eğitim de kibar sınıf arasında gelişti. Rusların Büyük Petro'nun reformları döneminde Batı'dan öğrenmeye başladıkları iyi davranış ve sosyal görgü kurallarına gittikçe daha fazla dikkat ediliyordu; ilk imparatorun 1717 gibi erken bir tarihte Almancadan çevrilmiş edilmiş bir sosyal görgü kuralları kitabı bile vardı: *Gençliğe Ayna*. Kibar sınıfın eğitiminde toplumda uygun davranış, eskrim, dans ve Fransızca ve bazen de yabancı diller gibi konulara zaman ve çaba harcanıyordu. Daha önce bahsedilen planda belirtildiği gibi Batılı tavır ve modası eğitimli Rusların aklını çok fazla meşgul ediyordu.

Rus okulları I. Petro ve II. Katerina devirlerinde daha az bir gelişme gösterirken hükümet en azından ileri doğru kararlı bir adım attı: Moskova'da 1755'te ilk Rus üniversitesi kuruldu. İvan Shuvalov ve Mihail Lomonosov tarafından teşvik edilen bu ilk Rus yüksek eğitim kurumu bir bütün olarak ülkenin tarihinin en önemlisi ve

diğer üniversiteler için de bir model olacaktı. Doğrudan Senato'ya sorumlu olan ve hatırı sayılır idari otonomiye sahip olan üniversitenin üç bölümü vardı: hukuk, tıp ve felsefe. Felsefe okulu, günümüz felsefe doktoru derecesinin kapsamına yansıyan hem beşeri hem fen bilimlerini içeriyordu. Moskova Üniversitesi on profesör ve birkaç profesör asistanıyla başladı, bu on profesörden iki tanesi Rustu, bir matematikçi ve bir sözbilimci. On yıl içinde profesörlerin sayısı yaklaşık ikiye katlandı ve Ruslar neredeyse yarısını oluşturuyordu. Orijinal olarak eğitim Latince gerçekleşiyordu, ama 1767'de üniversitede Rusça da kullanılmaya başlandı. 1756'da üniversite gazete yayınlamaya başladı: *Moskovskie Vedomosti* ya da *Moskova'dan Haberler.* Rusya'da yükseköğrenim hem Akademi hem de Moskova Üniversitesi ile yavaş ve zor bir başlangıca sahipti, birkaç nitelikli öğrenci ve genel olarak çok az ilgi ya da destek vardı. Gerçekten de bir dönem profesörler birbirlerinin derslerine giriyorlardı. Yine de bu alanda da pek çok alanda olduğu gibi on sekizinci yüzyıl ardılına daha fazla gelişme için birçok temel miras bıraktı.

Büyük Katerina'nın devri ya da kabaca yüzyılın son çeyreği Rus kültürel hayatında olağanüstü bir büyüme ve yoğunlaşmaya şahit oldu. Örneğin Büyük Petro döneminde 600 farklı kitap basıldığını biliyoruz ve bunlardan 2000 tanesi 1725 ile 1775 arasında üretildi ve 1775 ile 1800 arasında ise 7500 kitap piyasaya çıktı. Büyük Katerina'nın özel basımevlerine izin veren 1783 tarihli fermanı bu eğilime katkıda bulundu. Süreli yayınların çoğalması daha da çarpıcıydı. Burada da temel Büyük Petro'ya gitse de, II. Katerina'nın tahta çıkışına kadar çok az bir ilerleme vardı. Rus gazeteciliğinin aniden ortaya çıkmasına neden olan şey, büyüyen eğitimli Rus katmanının ilgi ve ihtiyaçlarıyla birlikte imparatoriçenin görüşlerini yaygınlaştırmanın kişisel ilgi alanı olmasıydı. 1770 geldiğinde Rusya ve Avrupa sahnesi konusunda yorumlar ve birbirleriyle canlı tartışmalar yapmak üzere sekiz süreli yayın alana girdi, bu tartışmalarda Büyük Katerina da aktif bir katılımcıydı. Farklı türde bilgilerin gelişmesi ve teşviki için çok iyi bilinen Serbest Ekonomi Topluluğu gibi topluluklar II. Katerina'nın devrinde ikiye katlandı.

Eğitim alanında Katerina'nın hem toplumu değiştirme konusundaki kapsayıcı tutkusunu hem de Büyük Petro'nun esasen daha liberal ve insani bir yaklaşım için teknik ve profesyonel odaklanmaya yaptığı vurgudaki değişimi açıkça görüyoruz. Katerina insanların, bu nedenle de toplumun, eğitimle ilerleyebileceği aydınlanma görüşünü paylaşıyordu. Ana işbirlikçisi, felsefe ilgisini paylaşan İvan Betskoy idi. İyimser hedefleri "yeni bir varoluş vermek" ve "yeni tarz bir insan" biçimlendirmekti. Bunun anlamı bireyleri hem entelektüel hem de ahlaki olarak geliştirmek, bilgi ve beceri vermek ama aynı zamanda sivil sorumluluk ve erdem sevgisi beslemekti. Rousseau'nun izinde ilerleyerek bunun öğrencileri çürümüş çevreden uzaklaştırmayı gerektirdiğine inandılar. Böylece Katerina ve Betskoy, Rus imparatorluk

tarihinin genç kızlara yönelik ilk ve en ünlü devlet okulu olan yeni Smolny Soylu Kızlar Okulu'nu da içeren seçilmiş yatılı okullara güvendiler.

Katerina ve işbirlikçileri bu çabaların zayıflığını ve sınırlarını görebiliyordu. Ne de olsa elitler için yatılı okullara çok az insan ulaşabiliyordu. Yine de tutkuları çok büyüktü: Aydınlanmayı toplum içinde derin bir şekilde yaymayı hatta eğitimli bir "üçüncü statü" geliştirmeyi istediler. Ayrıca seçilmiş bir azınlık için bile olsa yatılı okul duvarlarının kültürel çevreyi dışarıda tutamadığı açıktı; öğrenciler çoğu zaman aydınlanma ve erdem örneği olmayı başaramadılar. Bu nedenle başka yaklaşımlar, daha kapsamlı ama amacı daha sınırlı yaklaşımlar denendi. İmparatoriçe özellikle 1774'te Avusturya İmparatorluğu'nda meydana getirilen ve İmparator II. Joseph'in kendisinin ona açıkladığı popüler eğitim sistemiyle ilgilendi. 1782'de Avusturya hükümdarının tavsiyesine uyarak Sırp eğitmen Fyodor Iankovich de Mirievo'yu Avusturya'dan davet etti ve Popüler Okulların Kurulması Komisyonu'nu şekillendirdi. Komisyon Iankovich de Mirievo'nun üç seviyeli okullar ağı ile okul programlarını onayladı. Sırp eğitmen ardından Rus okullar için Avusturya ders kitaplarını tercüme ve adapte etmeye, aynı zamanda da Rus öğretmenleri eğitmeye odaklandı. 1783'te St. Petersburg'da bir öğretmenler okulu kuruldu. İlk yüz öğrencisi kilise okullarından gelmişti ve 1786 yılında mezun olmuşlardı. O yıl özel bir öğretmenler semineri eğitimlere başladı. On beş yıllık mevcudiyeti boyunca 425 öğretmen yetiştirdi. Yeni öğretmenlere güvenerek hükümet 1786 sonbaharında 26 tane, 1788'de ise 14 tane daha ileri popüler okul açtı, hepsi taşra merkezlerindeydi. Ayrıca bölge şehirlerinde popüler ilkokullar kurulmaya başlandı. Bu tür okullardan 169 tanesi 11.000 öğrenci toplamıyla 1787'de çalışmaya başladı; yüzyılın sonunda sayılar 315 okul ve 20.000 öğrenciye ulaştı.

Her şey düşünüldüğünde Büyük Katerina eğitim alanında önemli miktarda övgüyü hak ediyor. Değerli önlemleri kızlara eğitim sağlamaktan Rusya'daki ilk önemli öğretmen eğitim programının başlatılmasına kadar öncülük yapmaya ve okulların pek çok taşra ve bölge şehrine yayılmasına kadar çeşitleniyor. Elbette hükümetin sınırlı çabaları Rusya'daki eğitimin tamamını temsil etmiyor. Kilise okulları varlığını korudu ve kibar sınıfın eğitimi on sekizinci yüzyılın son çeyreğinde ilerledi. Herhangi bir türde özel askeri okula devam etmeyen soylu sınıf erkek çocukları evde özel eğitmenlerden ders aldı, bu eğitimler artan sıklıkta yurtdışına seyahatle çoğaltıldı. Fransız Devrimi Fransa'nın Rus seyahat güzergâhlarından çıkarılmasına neden olsa da Rusya'da eğitmen olarak çalışmak üzere pek çok Fransız göçmenin gelmesine neden oldu.

Elitleri eğitmenin ve Batılılaştırmanın uzun dönemli etkileri hayli fazlaydı. Öncelikle sayısı artan genç ve eğitimli Ruslar, toplum ve birey konusunda ileri fikirlerle doldurulmuş ve çoğunlukla fikirlerini Rusya'nın gerçeklerine uygulamak

için yanıp tutuşmaktaydılar. Bunun devlet tarafından tasarlanmamış arzulanmayan sonuçlarını özellikle on dokuzuncu yüzyılın başlarında göreceğiz. İkinci olarak eğitim ve kültür reformunun Rusya'da "kamusal alan" –insanların bir araya gelip genel kaygı konusu olan şeyleri tartıştıkları devletle özel hayat arasındaki bu önemli toplumsal alan– ile ilgili ilk işaretleri ürettiği öne sürüldü. On sekizinci yüzyılın sonunda, hiçbir zaman devlet müdahalesinden tamamen bağımsız olmasa da bu tartışmanın üniversitede, akademilerde ve Mason localarında, yeni bağımsız basın çevresinde ve zenginlerin evlerinde düzenlenen salon toplantılarında devam ettiğini görüyoruz.

Eğitim tarihi aynı zamanda bize Rus toplumunun apaçık bölünmesini de hatırlatıyor. On sekizinci yüzyıl kültür devrimi nüfusun çoğunluğuna fazlaca dokunmadı. Elitler arasındaki baskın kültürel eğilim gittikçe laikleşirken köylüler arasındaki kültür iyiden iyiye din, ruh ve mistisizm ve gelenekle doluydu. Bunlara dair kanıtlar dağınık olsa da bağlantı ve değişimle ilgili önemli işaretler görülebilir. Bilim insanları geleneksel olarak köylü sınıfı apayrı bir dünya olarak görürler. On sekizinci yüzyılda eğitimli Ruslar bu görüşü paylaşmış ve zamansız kültürün bir kanıtı olarak folklor örnekleri biriktirmeye başlamışlardır. Ama Marina Gromyko gibi tarihçilerin araştırmaları köylülerin tamamen izole olmadığını göstermiştir. Örneğin folklor, çağdaş savaşlar –ne de olsa köylüler askerdi– ve diğer etkinliklerle ilgili hikâyeler içeriyordu. Köylüler arasında sözlü olarak dolaşan monarşiyle ilgili söylentiler, hem büyük dünyanın hem de halka özgürlük getirebilecek adil bir hükümdarın gücünün farkında olduklarını açığa çıkarıyordu. Baskı işinin bile bir etkisi vardı. Hem şehirlerde hem de köylerde elden ele dolaşan ucuz, çoğunlukla cafcaflı renkleri olan *lubki* ya da popüler baskılar folklorik temaları, egzotik olayları ya da açık saçık durumları resmediyordu; bunlar aynı derecede popüler olan basılı dini imge ve metinlerle yan yana satılabilirdi.

DİL

Rus dilinin on sekizinci yüzyılın yeni gereklerine adapte olması Rus eğitim, edebiyat ve genel olarak kültürü için önemli bir sorun oluşturuyordu. Büyük Petro'nun reformlarının hemen öncesinde Rusça dil kullanımının bir değişim içinde olduğunu unutmayalım, çünkü günlük Rusça arkaik, kitabi ve Slavcalaşmış biçimleri pahasına edebiyata kendini zorla dahil ediyordu. Bu temel süreç on sekizinci yüzyılda da devam etti, ama Batılılaşmayla birlikte gelen yabancı kelime ve ifadelerin toplu istilasıyla daha da karmaşıklaştı; bir şekilde ele alınması gerekiyordu. Büyük Petro ve yardımcıları tarafından kullanılan dil kaotik bir durumdaydı ve bir noktada ilk

imparator sorunu çözmek için eğitimli Rusların Hollandacayı kendi dilleri olarak benimsemelerini bile istemişti!

Yüzyıl içerisinde temel dil konularının çözülmesiyle modern edebi Rusça ortaya çıktı. 1800'e kadar tamamen bitmeyen biçimler savaşı, çağdaş Rusçanın Slavcalaşmış Rusçaya, akıcının resmiye, pratik ve doğal olanın gösterişli ve sahte olana karşı zaferiyle sonuçlandı. On sekizinci yüzyılın son on yılları ile on dokuzuncu yüzyılın ilk on yılları arasında yazan Nikolay Karamzin, kendi popüler çalışmalarında yeni stili etkili bir şekilde kullanarak son karara büyük katkıda bulundu. Yabancı kelime ve ifadeler ya reddedildi ya da zamanla Rus dili içinde özümsenerek söz varlığının büyümesine etken oldu. 1800'lerin Rus dili, Moskova'da duyulmamış birçok terim ve kavrama sahipti. On sekizinci yüzyıl Rus dil evriminin dikkat çekici derecede başarılı olması en iyi bir şekilde, hemen ardından gelen ve modern Rusçanın dahi hâlâ dilsel ve edebi anlamda mükemmeliyet standardı olan Rus edebiyatının altın çağının gelmesiyle görülebilir. Aslında Puşkin on sekizinci yüzyılın son yılında doğmuştu.

Dil evrimi dil ile bilinçli bir şekilde meşgul olmaya, ilk Rus gramerine, sözlüklerine, felsefi ve edebi tezlerine bağlıydı. Batılılaşmanın bir yönü olan bu çabalar modern Rus edebiyatının kurulmasına katkıda bulundu. 1755 yılında basılan ve oldukça etkili olduğunu kanıtlayan ilk etkili Rus grameri için Mihail Lomonosov özel bir övgüyü hak eder. Yaklaşık elli yazar tarafından oluşturulan ve neredeyse bütün önemli yazarları içeren zengin bir sözlük 1789–94 arasında altı cilt olarak ortaya çıkmıştır. Vasili-Trediakovski, Lomonosov ve diğerleri arasındaki teorik tartışma ve deneme şimdi yerleşik olan modern Rusça şiir kalıbı sisteminin yaratılmasına yol açmıştır.

EDEBİYAT

Modern Rus edebiyatı Büyük Petro'nun reformlarına tarihlenmelidir. Rus edebiyat geleneği elbette *İgor'un Seferi* ve diğer çalışmalarla Kievan çağına ve hatta halk şarkıları ve masallarıyla tarih öncesi geçmişe kadar gitse de ilk imparatorun devri kesin bir ayrıma işaret etmiştir. Rusya bir kez Batı'ya dönünce Avrupa'nın Moskova'yla ortak çok az şeyi olan entelektüel ve edebi dünyasına katıldı. Aslında şiir, tiyatro ve roman gibi önemli Batılı edebi ifade biçimlerini kendi anavatanlarında tanıtmak ve geliştirmek eğitimli on sekizinci yüzyıl Ruslarının en acil görevi haline geldi. Doğal olarak orijinal ve oldukça yaratıcı Rus edebiyatının ortaya çıkması zaman aldı ve bu gelişmenin yavaşlığı dil evrimiyle vurgulandı. Yüzyıl, yaratıcı yetenek açısından oldukça zengin olan son on yıl ile esasen taklitçi ve bir anlamda deneysel olmalıydı.

Yine de on sekizinci yüzyıl yazarlarının öncü çalışmaları modern Rus edebiyatının kurulmasına ve gelişmesine önemli bir katkıda bulundu.

Rusça eğitim gören ve Rus dışişlerinde görevli olan Moldovyalı Prens Antioch Kantemir (1709–44) "modern Rus edebiyatının mucidi" olarak anılır. Kantemir şiir ve düzyazı, hicivler, şarkılar, lirik eserler, fabllar ve denemelerin hem orijinal çalışmalarını üretmiş hem de çevirilerini yapmıştır. Mihail Lomonosov (1711–65) ise Kantemir'den daha büyük bir şiir yeteneğine sahipti. Edebiyatta bazıları hâlâ türlerinin klasikleri olarak kabul edilen kasideleriyle hatırlanır, özellikle de bu kasideler evrenin genişliği ve ihtişamına dokunuyorlarsa... Üretken ve etkili bir yazar olan Aleksandr Sumarokov (1718–77) Rus tiyatrosunun babası olarak onurlandırılmıştır. Hiciv ve şiir yazmanın yanı sıra trajedi ve komedi yazmaya ve ilk süreli yayını yazmaya ek olarak Sumarokov kalıcı Rus tiyatrosunun ilk yönetmeniydi. Sumarokov oyunlarını çağın özelliklerine uygun yarı klasik tarzda yazıyordu ve çoğunlukla tarihi konuları işliyordu.

Büyük Katerina devri Rus edebiyatında miktar olarak olağanüstü bir artışa şahit olmakla kalmadı, aynı zamanda kalitesinde de kayda değer bir ilerlemeyi gördü. Dönemin iki yazarının yanı sıra on sekizinci yüzyıla olduğu kadar on dokuzuncu yüzyıla da ait olan Nikolay Karamzin, Rus edebiyatında kalıcı üne sahip oldu. Bu iki yazar Gavriil Derzhavin ve Denis Fonvizin'di. 1743–1816 tarihleri arasında yaşayan Derzhavin haklı bir şekilde Büyük Katerina'nın resmi şairi olarak adlandırılabilir. Sürekli olarak mağrur imparatoriçeyi, Potemkin ve Suvorov gibi onun döneminin önde gelen Ruslarını övmüştür. Pek çok saray şairi gibi çok yazmıştır, ama en iyi zamanında Derzhavin hem ünlü "Tanrı" kasidesi gibi ses getiren kasideler hem de daha az bilinen lirik parçalar olmak üzere fevkalade şiirler üretmiştir. Şair ona ilham veren saray dünyasına aitti, hatta I. Aleksandr hükümetinde Adalet Bakanı olarak görev almıştı.

1745–92 tarihleri arasında yaşayan Fonvizin ilk önemli Rus tiyatro yazarı, kesin söylemek gerekirse komedi yazarı olarak geniş ölçüde kabul görmüştür. Fonvizin'in süren ünü esasen tek bir çalışmaya dayanır, *Anasının Kuzusu* olarak çevrilen *Nedorosl.* Yarı klasik biçim ve içerdiği bir dizi sahte karakter ve uydurma durumlarla oyun yine de Rus taşra kibar sınıfının tavırlarını tarifte büyük bir zenginlik ve gerçekçiliğe ulaşır. Komedinin kahramanı bütün isteksizliğine rağmen Rus yaşantısının değişen koşullarında ilkokula gitmek zorunda kalan tembel ve tepkisiz oğul ve onun üzerine titreyen, otoriter ve gerici annesi görünüşe göre ölümsüzlüğe mahkûmdur. *Anasının Kuzusu*'na ek olarak Fonvizin başka oyunlar da yazmış, tercümeleri ve adaptasyonları olmuştur. Bunların arasında Rusya'daki abartılı Fransa hayranlığını alaya aldığı komedi *Tuğbay* da bulunmaktadır. Ayrıca hiciv makaleleri ve yabancı ülkelerle ilgili izlenimlerini anlattığı dikkate değer ve önemli bir mektuplar serisi de bulunmaktadır.

Klasisizm ya da neo-klasisizm on sekizinci yüzyıl Avrupa edebiyatındaki baskın eğilimi temsil ediyordu, diğer akımlar da bu dönemin sonuna doğru öne çıkmaya başladı. Yine Ruslar Batılı orijinalleri hevesli bir şekilde tercüme ettiler, adapte ettiler ve özümsediler. 1766–1826 tarihleri arasında yaşayan Nikolay Karamzin Rus edebiyatında duygusallığın babası olarak adlandırılabilir. Duygusal ve göz yaşartıcı *Rus Seyyahın Mektupları* ve sansasyonel hikâyesi *Zavallı Liza* yüzyılın son on yılının başında ortaya çıkmış ve Rusya'da yeni hassasiyetin zaferini belirtmiştir. Karamzin'in aynı zamanda bir yayıncı olarak da başarılı olduğu ve genel olarak Rus hayatında profesyonel yazarın önemini yükseltmeye yardım ettiği eklenebilir. Hans Rogger'in "milli bilinç" çalışmasının gösterdiği gibi on sekizinci yüzyılda önemli olan bir yeni eğilim, folklora olan yeni ilgi, ülkenin tarihine yönelik kaygı ve Batı'ya karşın Rus olan şeylere vurguydu.

SOSYAL ELEŞTİRİ

Fikirler tarihi edebi tarihten ayrılamaz, hele de Rusya gibi bir sahnede. Sosyal eleştiri on sekizinci yüzyıl Rusya'sında her ikisinin de baskın içeriğini oluşturuyordu. Akıl Çağı'nın bir karakteristiği olan bu didaktik eğilim pek çok şeyin hızlı bir şekilde öğrenilmesi gereken Rusya'da özel bir uygulama buldu. "Modern Rus edebiyatının mucidi" olan Kantemir tercihi nedeniyle hiciv yazıyordu, tercümeleri arasında ise Montesquieu'nun *Pers Mektupları* bulunuyordu. Hiciv on sekizinci yüzyıl Rus yazarları arasında beğenilen bir tür olmaya devam etti, Fonvizin'in parlak komedilerinden Büyük Katerina'nın sıkıcı çabalarına ve sayısız diğer gelecek vaat eden yazara kadar çeşitleniyordu. Aynı hiciv ve aynı sosyal eleştiri gazeteciliğe de ilham veriyordu; aslında iki alan arasında açık sınırlar yoktu. Rus yazarlar ve yayıncılar milletlerinin geriliğini, yabaniliğini ve ahlaksızlığını eleştiriyorlardı, onları medeniyete ve ışığa doğru döndürmek için hiçbir fırsatı kaçırmıyorlardı. Aynı zamanda dönem dönem "biçimsiz canavarların" Batı'yı özellikle Fransa'yı çok fazla takdir etmeye başladıklarına ve kendi ülkelerini küçümsediklerine de dikkat ettiler. Bu da yüzyıl boyunca hicvedildi ve suçlandı.

Eleştiri ruhu özellikle Büyük Katerina devrinde gelişti ve imparatoriçenin desteğinden ve örnek olmasından yardım aldı. Aslında tabiri caizse etki alanı geniş eleştirmenlere ve filozofların görüşlerine resmi onama verdi. Hatta Serbest Ekonomi Topluluğu ilk ödülünü serfliğin kaldırılmasını savunan çalışmaya verdi. Ferney bilgesine duyulan takdirle Rus hayatının pek çok yönüne yönelik şüpheli tutumu birleştiren, bir tür Rus Volterciliği ortaya çıktı. Bazı tarihçiler Volterciliği yüzeysel bir moda olarak reddetseler de hiç şüphesiz bazı Ruslar için eleştiri okulu hizmeti görmüştü.

Masonluk Ruslar için başka ve daha karmaşık bir eleştiri ve düşünce okulu haline geldi, çünkü birbirinden tamamen farklı doktrin ve eğilimleri birleştirdi. Rusya'ya elbette yine Batı'dan, Büyük Britanya'dan, Almanya, İsveç ve Fransa'dan geldi. İlk kardeş locaları İmparatoriçe Elizabeth zamanında gelse de hareket ancak Büyük Katerina döneminde önemli hale geldi. O dönemde St. Petersburg, Moskova ve bazı taşra şehirlerinde yaklaşık 2500 üyesi olan 100 kadar loca vardı ve üyelerin neredeyse tamamı kibar sınıftandı. Masonluğun kibar toplum hayatına yaptığı katkıya ek olarak, ki büyük ihtimalle bu bazı üyeleri için esas çekim noktasını oluşturuyordu, uzmanlar on sekizinci yüzyıl Rusyası'nda bu hareket içinde bütün masonların üstlenmesinin beklendiği çift yükümlülükten kaynaklanan iki ana eğilim ayrımını yapıyorlar. Birincisi kişisel ve çoğunlukla mistikti: Manevi tefekkür ve öz-mükemmelleştirme, Tanrı'yı bilme çabası ve bütün insanların ilahi imgede yaratıldığı ilkesine kişinin kendi hayatında farkına varması. İkincisi, kişinin diğer insanlara karşı göreviydi: Diğerlerinin Tanrı vergisi asaletin farkına varmalarına yardımcı olmak, bunu aşağılayıcı bir hayırseverlikle değil ama insanları yazılı kelime dahil eğitimle yükselterek yapmak. Bu daha sosyal odaklı masonların pek çoğu Moskova Üniversitesi merkezinde toplanmışlardı. Eğitim ve yayıncılıkla uğraşıyor,

Nikolay Novikov. Levitski'nin 1797 tarihli ünlü tablosuna dayanarak yapılan bir gravür. Levitski aynı zamanda Büyük Katerina'yı da resmetti. Mantıklı bir tartışma içindeymiş gibi elin hafifçe uzatıldığına ve ağzın hafifçe ayrıldığına dikkat edin. *(Brikner, Illustrirovannaia istoriia Ekateriny vtoroi)*

özel okullar kuruyor ve Rusya'da hükümet dışındaki ilk geniş kapsamlı yayın programına girişiyorlardı. Süreli yayın edebiyatına ve sosyal eleştirisine yoğun şekilde katkıda bulundular. Büyük Katerina masonların mistisizmini küçümsediğini ifade etti, ama 1790'lara kadar sosyal eylemciliklerini destekledi.

1744–1818 tarihleri arasında yaşayan Nikholai Novikov, bu çabanın lideriydi. Bazen çağdaş Amerikan masonu Benjamin Franklin ile karşılaştırılan Novikov özel bir basım ve yayın firması kurdu, pek çok yayın için denemeler düzeltti ve bunlara katkıda bulundu. Rus kitap ticaretini teşvik etti ve ilk Rusça çocuk kitapları serisini çıkardı. Büyük Katerina'nın takdir ettiği erken çalışmaları, özellikle asil rütbelerinden boş bir gurur duyan ama kamu yararına çok az katkıda bulunan ve köylülerine karşı zalim olan toprak sahiplerine karşı kaleme aldığı esasen hafif, eğlenceli hicivlerdi. Sonraki yazıları ahlak ve etik sorunlar üzerine ağır ve acıtıcı denemelerdi. Rus hayatındaki "zayıflık, eksiklik ve ahlaksızlığı" azarlıyor ve insanın (geleneksel kilise dilinde) "çürümüş ve ilk günahın iğrenç bir aracı" olmadığını, ama Tanrı'nın yaratısının ihtişamı olduğunu ve bu nedenle doğal olarak bütün insanların haysiyet ve haklar açısından eşit olduğunu kabul etmeleri için topluma ricada bulunuyordu.

Rusya'da eleştirilecek bütün her şey arasında serflik en büyüğü olarak duruyordu. Yine de bu kurum o kadar iyi kabul edilmişti ve Rus hayatı için o kadar elzemdi ki on sekizinci yüzyıl içinde pek azı buna meydan okumaya cesaret edebildi. Sayısız yazar bir efendinin zalimliği ya da diğerinin savurganlığı gibi serfliğin bazı bireysel aşırılıklarını eleştirdi, ama sistemin kendisine sataşmadı. Novikov ve birkaç kişi daha biraz daha ileriye gitti: Serf ilişkileriyle ilgili tasvirleri bireysel anormalliklere atfedilemezdi ve reform diye çığlık atıyorlardı. Yine de serfliği tam ve şüphe götürmez bir açıklıkla kınamak Aleksandr Radişçev'e kalmıştı. Büyük Katerina dönemine özgü olan kültürel ilericilik ve esenlik cilasını söken, Radişçev'in serfliğe saldırısıydı ve hükümet ile önemli entelektüeller arasında keskin bir kırılma ortamı görevi gördü.

1749–1802 tarihlerinde yaşayan Radişçev, Rusya'da ve Liepzig Üniversite-si'nde eğitim gördü, on sekizinci yüzyıl düşüncesiyle ilgili geniş bilgi edindi. Özellikle Rousseau'nun, Mably'nin ve sonraki aydınlanmanın bütün eşitlikçi ve genellikle daha radikal eğilimlerinin etkisini tecrübe etti. Kibar sınıfın bir üyesi, bir subay ve övgüye değer bir yazar olarak Radişçev, Rus tarihine 1790 tarihli çarpıcı eseri *Petersburg'dan Moskova'ya Seyahat* ile damgasını vurmuştur. *Ayrılış* adlı ilk kısım, her biri bu rotadaki isyasyonların ismini alan yirmi kusür bölümden oluşur ve serfliğin en belirgin ve farklı dehşetlerini betimler. Manzara, pazar günü çalışan serfler gibi sahneler içerir, çünkü haftanın geri kalanı barshchina'ya ayrıldığı için kendi topraklarını ancak o gün ekebilmektedirler. Sahneler arasında tek bir ailenin üyele-

rinin farklı alıcılara satıldığı bir açık artırma ve fazlaca gayretli bir efendi nedeniyle düzenlenen zorunlu evlilikler de bulunmaktadır. Dahası Radişçev, serfliği açıkça kınayışını kapsamlı bir felsefi, sosyal, siyasi ve ekonomik bakış açısıyla birleştirmiş ve *Seyahat*'e ve diğer yazılarına yansıtmıştır. Rus zorbalığına ve idari yozlaşmaya saldırmış, bunun yerine birey için bütün özgürlüklerin olduğu bir cumhuriyet önermiştir. Gerçekten de serfliğin kaldırılması için bir plan ve buna eşlik eden bir toprak yerleşim planı hazırlamıştır.

Radişçev'in ağır eleştirisi ölüme mahkûm edilmesiyle sonuçlandı, şans eseri Sibirya'da on yıl hapis cezasına döndürüldü. Fransız Devrimi'nden korkan Büyük Katerina, sonunda, teşvik etmek için çok şey yaptığı Aydınlanma fikirlerinin aleyhine döndü. Novikov ve Moskova'daki diğer masonlar da zarara uğradı. 1792'de Büyük Katerina, Novikov'u "yıkıcı" diyerek tutuklattı ve mahkemeye çıkarmadan St. Petersburg yakınlarındaki Schlisselberg Kalesi'nde on beş yıl hapse mahkûm etti. Eğitim ve yayın işleri aniden sona erdi. Seyahat ve devrimci Batı ile diğer her türlü iletişime karşı buyruklar çoğaldı, Paul'un devrinde son derece saçma oranlara çıktı. Ama konunun önemi Fransız Devrimi'ne yönelik bir tepkiden çok daha büyük olduğunu kanıtladı. 1790'a kadar devlet tarafından Rusya'yı aydınlanma yolunda ilerletti. O tarihten itibaren frenlere basmaya başladı. Radişçev'in *Seyahat*'i Rusya'da radikal bir entelektüel protestonun ortaya çıkması anlamına geliyordu: Radikal aydın sınıfı konusunda bir ön adım...

BİLİM

Laik felsefe, edebi tartışmalar ve sosyal eleştiri aydınlanmanın merkezindeydi, aynı zamanda kültürün diğer yönleri de gelişti. Her zamanki gibi Batı'yı izleyerek Rusya, modern bilimi ve sanatı özümsemeye doğru ilerledi. Bilim Rusya'da çok yavaş köklendi, birkaç on yıl boyunca Ruslar yurtdışından davet edilen bilim insanları hariç bu alanda çok az şeye sahip olduklarından bu bilim insanlarından bazıları çok değerliydi. Ama –genelleştirmelerin ve planların tehlikesini vurgulamak isteriz– on sekizinci yüzyılın önemli Rus bilim insanlarından biri sahneye oldukça erken çıktı; dahası başarılarının bir örneği Rusya'daki bilim alanında gerçekleşti. Bu olağanüstü adam en kuzeyde, Archangel şehrinde köylü bir ailede doğan, Rusya'da ve beş yıl Almanya'da, çoğunlukla da Marburg Üniversitesi'nde eğitim alan Mihail Lomonosov idi. 1711–65 tarihleri arasında yaşayan ve öncü dilbilgisi uzmanı, önemli bir edebiyat insanı ve yetenekli bir şair olarak daha önce adından bahsedilen Lomonosov aynı zamanda bir kimyager, fizikçi, gökbilimci, meteorolog, jeolog, maden bilimci, metal bilimci, denizcilik uzmanı, coğrafya uzmanı, eko-

nomist, tarihçi ve yorulmaz bir mucitti. Puşkin ona ilk Rus Üniversitesi diye atıfta bulunuyordu. Lomonosov'un çalışmalarını düşünürken, aşırı bilimsel uzmanlaşma zamanından önce ve tek bir aklın hâlâ pek çok disiplinde ustalaşıp ilerleyebileceği bir zamanda yaşadığını hatırlamalıyız. Lomonosov başka bir deyişle Batı'nın büyük ansiklopedik bilim insanlarının Rus dengiydi.

Lomonosov muhtemelen en büyük çalışmalarını kimya, fizik ve bu iki bilim arasındaki geniş alanda verdi. Aslında fiziksel kimyayı geliştirip 1751'de dünyada ilk kez öğreten oydu ve 1752'de bu alanda bir ders kitabı yayımladı. Rus bilim adamının diğer en göze çarpan başarıları arasında Lavoisier'den çok önce maddenin ve enerjinin korunması kanununun keşfi, Venüs'te atmosferin keşfi, elektrik üzerine parlak çalışmalar, ısı teorisi ve optik, doğanın yerleşimi, kristallerin, kömürün ve kara toprağın kompozisyonu vardı. Lomonosov'un bilimsel çalışması ne yazık ki zamanının çok ötesindeydi, özellikle Rusya'da hiçbir yandaş bulamadı ve ancak Vasili Menshutkin ve diğer yirminci yüzyıl bilim insanları tarafından tamamen keşfedildi.

Lomonosov esasen izole bir kişilik olarak kalsa da on sekizinci yüzyıl Rus tarihinde büyük kapsamlı, organize bilimsel çabalar nedeniyle de dikkate değerdi. Bu çabalar imparatorluğun uzak bölgelerini ve bazı komşu deniz ve toprakları meydana çıkarmak, araştırmak ya da incelemek üzere keşif gezileri biçimindeydi. Coğrafya, jeoloji, maden bilim, botanik, zooloji, etnografya, filoloji ve diğer disiplinler bu iyi düşünülmüş ve bazen de son derece cesur girişimlerden faydalanmıştır. Büyük Petro zamanında başlayan bu keşifler yüzyılın ilk yarısında bile önemli sonuçlara yol açtı. Örneğin Alaska 1732'de keşfedildi. İlk Akademik Keşif olarak adlandırılan keşif gezisi 1733'ten 1742'ye kadar sürdü, 570 katılımcı içeriyordu ve Sibirya'nın kuzey kıyısının haritalanması ve keşfedilmesi gibi devasa bir görevi başarılı bir şekilde üstlendi. Yüzyılın kalan kısmında çoğunlukla büyük bilimsel değeri olan sayısız keşif gezisi düzenlendi.

Ruslar kendilerini aynı zamanda sosyal ve beşeri bilimlere de adadılar. Dil ve edebiyatla bağlantılı yeni Rus biliminden daha önceden bahsedilmişti. Modern Rus ekonomi çalışması Büyük Petro zamanına tarihlenmektedir. Zengin bir köylü, olağanüstü bir eleştirmen ve ilk imparatorun hayranı ve kayda değer bir bilimsel inceleme olan *Fakirlik ve Zenginlik Üzerine Kitaplar* eserinin yazarı olan İvan Pososhkov çoğunlukla bu ekonominin yaratıcısı olarak anılır. Pososhkov ilhamını, cahili olduğu Batılı bilimde değil Büyük Petro'nun reformlarında ve Rusya'nın karşı karşıya olduğu konularda buldu. Tarih çalışması da Rusya'da hızla gelişti. Ruslar, yüzyıl boyunca olağanüstü bir tarihçi olan Alman August-Ludwig von Schlözer gibi yabancı bilim insanlarının varlığından faydalandılar. On sekizinci yüzyıl Rus tarihçileri arasında Büyük Petro'nun önemli idarecisi ve işbirlikçisi Vasili Tatish-

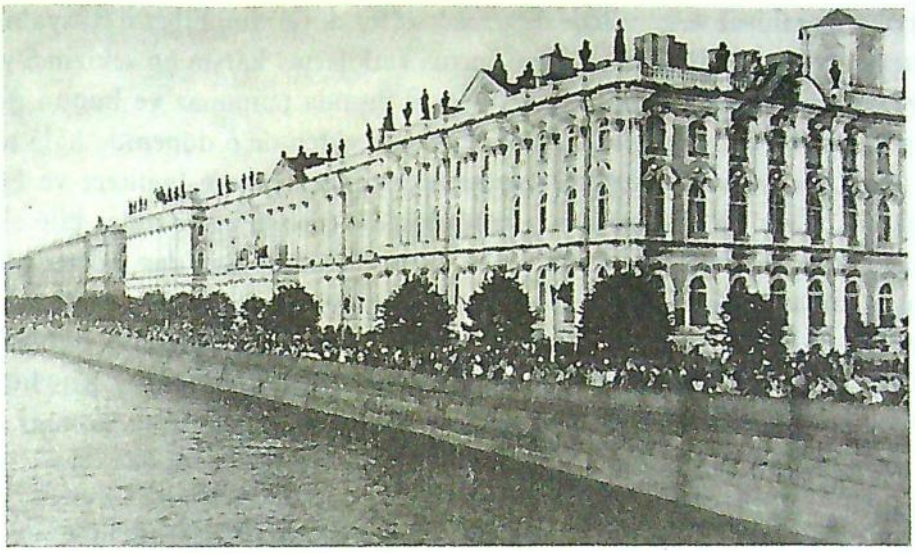
chev, Büyük Katerina'nın Yasama Komisyonu'nda kibar sınıfın hakları davasını savunan ve ilginç çalışmalar üreten Prens Mihail Shcherbatov ve Tümgeneral İvan Boltin bulunmaktadır. Tatishchev zamanından beri Rus tarihçiler anlaşılır bir şekilde hükümdarın ve devletin rolünü vurgulama eğilimindedirler.

SANAT, SON SÖZLER

Mimari, Büyük Petro'nun ve haleflerinin ilgileri ve eli açıklıkları sayesinde on sekizinci yüzyıl Rusya'sında gelişti. Büyük Katerina tutkulu bir inşaatçı olduğunu kanıtladı. Bu Paul için de geçerliydi, tıpkı on dokuzuncu yüzyılda I. Aleksandr ve I. Nikolay için olduğu gibi. Bataklıktan yükselip dünyanın gerçekten en güzel ve etkileyici şehirlerinden biri olan St. Petersburg mimariye olan bu imparatorluk bağlılığının en güzel anıtıdır. Yüzyılın başında barok, yüzyılın sonlarına doğru da neo-klasik Avrupa ve Rusya mimarisine hâkim olmuştur. Romanovların imparatorluğundaki inşaatçılar arasında birkaç yetenekli yabancı, özellikle heykeltıraş babası Büyük Petro tarafından davet edilince İtalya'dan Rusya'ya çocukken gelen ve St. Petersburg'daki Kış Sarayı'nı, Smolny Enstitüsü'nü, Tsarskoe Selo'daki harika sarayı ve daha pek çok binayı tasarlayan Kont Bartolomeo Rastrelli vardı. Vasili Bazhenov ve Matvei Kazakov gibi bazı mükemmel Rus mimarları yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktı.

Diğer sanatlar da büyüdü ve gelişti. 1750'lerde Bilimler Akademisi'nin sanat bölümü bağımsız bir Sanatlar Akademisi oldu. Resim alanında, 1735–1822 tarihleri arasında yaşayan, babası rahip ve dini sanatçı olan Ukraynalı Dmitri Levitski'nin çalışmalarında örneklenen portre ressamlığı en iyi durumda olandı. Lomonosov gibi 1740–1805 tarihlerinde yaşayan Fedot Shubin de uzak kuzeyden gelen bir köylüydü ve ilk önemli Rus heykeltıraştı. İlk eğitimini kemik oymacısı ailesinden alan Shubin St. Petersburg, İtalya ve Fransa'daki mevcut en iyi eğitimi almaya gitti ve hem yurtiçinde hem de dışarıda üstün bir şekilde tanındı. Shubin'in heykellerinin karakteristiği ifade gücü ve gerçekçiliktir.

On sekizinci yüzyıl aynı zamanda Rusya'da modern müziğin de, özellikle opera, bale ve tiyatronun ortaya çıkmasına şahit oldu. Bütün bu sanat biçimleri Batı'dan geldi. Ama pek çoğunda olduğu gibi taklit ve çıraklık ustalığa, zamanla da orijinalliğe erişti. Tiyatroya gelince, Büyük Petro Alman aktörler davet etti ve daha sonraları hükümdarlar Fransız ve İtalyan tiyatro topluluklarına sponsor oldular, yerel Rus tiyatrosu ancak 1750'lerde gelişti. Yaratıcısı Volga'da Yaroslav'da başarılı bir tiyatro düzenleyen ve daha sonra aynı şeyi şehirde yapması talep edilen bir tüccarın oğlu, Fedor Volkov idi. Yüzyılın sonuna gelindiğinde Rusya birkaç halk

St. Petersburg'daki Kış Sarayı. Elizabeth tarafından sipariş edilen ancak onun ölümünden sonra tamamlanabilen ve Rastrelli tarafından tasarlanan saray 1917 devrimine kadar Rus imparator ve imparatoriçelerin ikametgâhıydı. Daha sonra Büyük Katerina tarafından saraya bir kanat olarak yaptırılan Hermitage müzesinin bir parçası olarak halka açıldı. *(Sovfoto)*

tiyatrosuna, bir tiyatro okuluna ve bir süreli yayına, 1786'da görülmeye başlayan Rus Tiyatrosu'na sahipti. Dahası tiyatro sadece Moskova'da on beş özel tiyatro besleyen büyük toprak sahipleri arasında da popülerlik kazanmıştı. Yakın dönem bilim insanlarına göre, tiyatro Rus aydınlanmasının medenileştirme misyonunda sadece kilit bir rol üstlenmekle kalmayıp aynı zamanda Rusya'da hükümet dışı sivil faaliyet ve sosyalleşme olan tek kilit alan olmuştu, sivil toplumun gelişiminde potansiyel olarak çok önemliydi.

1800'ün Rus kültürü 1700'ünkine çok az benziyordu. Elbette devam eden şeyler vardı, en azından dini inancın süregelen etkisi bulunuyordu. Sıradan insanın kültür dünyası çok az değişmişti; burjuvazi hâlâ kayıptı ve az miktarda görülen muhalif ses ise kolaylıkla susturulabiliyordu. Her şeyin ötesinde eğitimli üst sınıf Batılılaşmıştı. Karamzin'in daha sonra öne süreceği gibi (erken on dokuzuncu yüzyıl ulusal kimlik ve deha fikirlerinden etkilenerek) "Dünya vatandaşı haline geldik ama bazı yönlerden Rus vatandaşı olmayı bıraktık." Karamzin gibi pek çok Rus, Batı'dan toptan alımdan endişeleniyordu. Çok sayıda yazar, özellikle Sovyet tarihçiler ulusal ruha yabancı olan her şeyin atıldığı konusunda ısrar edip yerel Rus başarılarına ve orijinalliğine vurgu yaparak Batı'nın rolünü küçülttüler. Yaralanmış ulusal gurur

ortak olsa da talihsiz ve genellikle de gerekçesiz bir duygudur. Elbette Rusya'nın on dokuzuncu yüzyılda dünya kültürüne önemli katkılarına karşın on sekizinci yüzyıl Rus yazar veya sanatçılarından hiçbiri Rusya dışında tanınmaz ve bunun nedeni esasen haksız bir ihmal değildir. Rus kültürü gerçekten de o dönemde hâlâ taklitçiydi. Ama bu bir istisna değildi: Avrupa ülkelerinden sadece İngiltere ve Fransa entelektüel, edebi ve kültürel tam devamlılık iddia edebilirler ve onlar bile elbette yabancı etkiler tecrübe etmişlerdir. Daha önemlisi Ruslar Batı'dan ödünç aldılar, ama aynı zamanda Batı kültürünü özümsediler, adapte ettiler ve geliştirdiler. Miras kaynakları tarihçi için önemli olmalı, ama nasıl kullanıldığı hâlâ daha önemli olarak düşünülebilir. Bu bölümde bu kullanımdan bir şeyler gördük ve Rus kültürü üzerine sonraki tartışmalarımızda daha fazla şeyler görmeye devam edeceğiz.

25. Bölüm

I. ALEKSANDR DEVRİ
1801–1825

"İlahi bir melek gibi parlıyorsun
İyilik ve güzellikle,
Ve ilk sözlerin vaat ediyor
Katerina'nın altın çağını,
Mutluluk, neşe ve zafer günleri,
Bilge yasama,
İçerideki huzurumuzu korurken,
Ve Rusya dışarıda yücelirken."

NİKOLAY KARAMZİN'DEN
I. ALEKSANDR'A, 1801

"Onlara ayı olmadığımızı göstermeliyiz."

I. ALEKSANDR, 1815

Büyük Petro'nun Rusya'sını Bolşevik Devrimi Rusya'sından ayıran, iki yüzyıl sırasında otoriter geçmişin büyüsünün üzerinden gelinebileceği bir dönem olduysa eğer, devlet biçimleri anayasada liberalleştiyse ve Rus gelişimi Batı'nın tarihi akımlarıyla birleştiyse, bu I. Aleksandr devrinin başlarıdır. Ya da insan öyle düşünmeye meyleliyor.

RICHARD CHARQUES

Yirmi üç yaşındaki I. Aleksandr'ın, babasının devrilmesi ve suikastının ardından tahta çıkışı coşku ve büyük umutlarla karşılandı. Gençliği, aydın eğitimi ve hükümdar olarak ilk açıklamaları bu beklentileri haklı çıkarır gibiydi. Sonraki bazı tarihçiler, İngiliz tarihçi Charques'nun yazdıklarında da önerildiği gibi, Aleksandr'ın devrini Rusya'yı sonunda otoriter rejim yolundan çıkarma potansiyelini elinde tutuyormuş gibi görüyorlardı. Aslında muhafazakâr çağdaşlar Aleksandr'ın niyetinin tam da bu olmasından korkuyordu. Ancak çoğunlukla tarihçiler I. Aleksandr'a "gizemli çar", "esrarengiz" ya da "taçlı Hamlet" diyerek şaşırtıcı şekilde çelişkili yaklaşmışlardı. Çağdaş söylemler dramatik şekilde çeşitli. Aralarında Thomas Jefferson'ın da bulunduğu pek çok yazar tarafından liberal olarak alkışlandı, fakat

diğerleri tarafından gerici olarak kınandı, ki aralarında Lord Byron da vardı. Kutsal İttifak'ın yaratıcısı, barış yanlısı ve genel olarak dünyada barış ve Hıristiyan kardeşliği yerleştirmek için elinden geleni yapan biri olarak göklere çıkarıldı. Yine de bu "melek" –I. Aleksandr'a sıklıkla yakıştırılan bir sıfat– aynı zamanda bir eğitim çavuşu ve merasim alanı hayranıydı. Bazı anlatılar ardı arkası kesilmeyen bir bocalamadan, diğerleri ise devrinin başlangıcı ile sonu arasında liberallikten gericiliğe bir dönüşten bahseder.

I. Aleksandr. Bu çağdaş tablo I. Aleksandr'ın her iki görünümü de yakalamış: Rusya'nın siyasi ve askeri kudretine bağlılık ve ona "kutsanmış" unvanının sunulmasını ve öldüğü zaman "meleğimiz" olarak çağrılmasına neden olan kibarlığı ve iyi niyetlerini. *(Tsarstvuiushchi dom Romanovyh)*

İmparatorun çelişkili imgesiyle ilgili ortak açıklama psikolojiktir: İstikrarsız, belirsiz ve çelişkili kişiliğe sahiptir. Psikoloji bir tarihçi için tehlikeli topraklar olsa da Aleksandr'ın, hayatları sürekli öfkeli araştırma ve hayal kırıklığı gösteren o son derece duyarlı, büyüleyici ve huzursuz insanlardan olabileceği gözlenebilir. Denge, tutarlılık ve amaca bağlılıktan yoksundurlar. Esasen çelişkilidirler. I. Aleksandr'ın kendisiyle hesaplaşamaması ve düzgün bir rotada ilerleyememesi davranışlarını sinizm ya da Makyavelcilik iddialarından daha iyi açıklamakta, diye öne sürüldü. Türün karakteristiği olarak kişisel sorunlar zaman geçtikçe büyür: İmparator gittikçe daha sinirli, yorgun ve şüpheci oldu; hayattan daha az memnundu; üstün cevaplar arayışında daha telaşlıydı.

Bununla ilgili bir açıklama, yetiştirilmesine odaklanır. Başlangıç olarak Aleksandr'ın zor geçen çocukluğu ve gençliği, özellikle de birbirinden nefret eden babası Paul ile büyükannesi Büyük Katerina'yla belirsiz ilişkisi var. Aleksandr, Katerina'yla, ebeveyniyle geçirdiğinden daha fazla zaman geçirdi ve pohpohlama, duygularını gizleme ve riyakârlık sanatlarını erkenden öğrendi ya da en azından gençlik mektupları öyle gösteriyor. İmparatoriçe, Aleksandr'ı başından beri sevmişti ve görünüşe göre onu Paul'u atlayarak vârisi yapmayı istedi. Ani ölümü bu planı bozmasaydı oldukça da büyük bir olasılıktı bu.

Geleceğin imparatorunun karakterini, görüşlerini ve faaliyetlerini eğitim de etkiledi. Büyük Katerina, Aleksandr'ın aydınlanma fikirlerinin rehberlik ettiği yetiştirilmesine kişisel ilgi gösterdi. Katerina şahsen ve durmadan ideal bir hükümdarı tanımlaması gereken ilkeler konusunda ona talimatlar verdi; buna mantığın yüksek sesinin duyulmasını sağlayan Stoacı özdenetim, merhamet, erişilebilirlik ve ortak iyiye bağlılık da dahildi. Bu dersler, Katerina'nın grandük için seçtiği ve Aleksandr'a aklın rehberlik ettiği, halkının iyiliği için çalışan, klasik erdemli hükümdar örnekleri gösteren Frederic-Cesar de La Harpe isimli İsveçli bir filozof ve inançlı bir cumhuriyetçi olan eğitmen tarafından hazırlanıyordu. Ama aynı zamanda dersler, insanların doğal eşitliğine saygı duyulan ve vatandaşların sivil hayata aktif bir şekilde katıldığı "sivil toplum" ideali üzerine de kuruluydu. La Harpe, Aleksandr'ın, aydınlanmanın hem klasik hem modern bütün büyük kitaplarını, bunların yanı sıra bütün Avrupa uluslarının ve yeni Birleşik Devletler cumhuriyetinin tarihlerini okumasını sağladı. Katerina ayrıca Tanrı'nın gerçeğinin düşünülerek aranmasına ve Tanrı'nın esas arzusunun bütün insanlığın mutluluğu olduğu inancına odaklanan kişisel ve evrensel inancı savunan dini bir eğitmen de ayarladı. Tarihçiler sorunun, La Harpe'ın öğretilerinin Rus gerçeğiyle çok az ortak yanının olduğunu ileri sürer. Bazı bilim insanları I. Aleksandr'ın devrindeki teori ve pratik arasındaki karşıtlığın bu tek taraflı eğitimden kaynaklandığına inanır.

I. Aleksandr'ın tahta çıkmasındaki koşullar da hükümdarın karakter ve idaresi

üzerindeki etkileri açısından analiz edilmiştir. Aleksandr kendisini, Paul'un devri sırasında tehlikeli bir konumda buldu, çünkü Paul karısını boşayıp Aleksandr'ı ve ondan olan diğer erkek evlatlarını mirasından çıkarmayı düşünüyordu. Genç grandük, babasının aleyhine yürütülen komployu neredeyse kesin olarak biliyordu, ama İmparator Paul'un öldürülmesi, görünüşe göre bir sürpriz ve şoktu. Bazı eleştirmenler I. Aleksandr'ın tahta çıkma trajedisine güçlü bir suçluluk duygusu ve daha sonraki mistisizmini ve denge eksikliği atfederler.

Son olarak, Aleksandr'ın döneminin çelişkili olma hali ayrıca tarih ve siyasi kültür bağlamında da açıklanabilir. Sevgi dolu, iyiliksever ve Rusya'nın iyiliğine bağlı çar ideali ile heybetli (groznyi) ve gücüyle her şeye kadir çar ideali arasındaki gerilimi daha önce pek çok kez gördük. Teoride bir çelişki yok: Mutlak güç, ülkeyi birleştirmek ve kamu yararı için elzem. Karamzin'in Aleksandr'ın tahta çıkışında kullandığı kelimelerle, "mutluluk, neşe ve zafer" temin etmek için güçlü merkezi iktidar gerekli. Pratikte daha önce de gördüğümüz ve sonra da göreceğimiz gibi bu ilkeler çatışabilir.

Otokrat, 1825 yılında daha kırk sekiz yaşındayken öldü. Ancak I. Aleksandr'ın gizemini devam ettirir gibi bazı uzmanlar, onun ölmediğini, Sibirya'da Fyodor Kuzmich isimli bir rahip olarak yaşamak için tahttan kaçtığı konusunda ısrar ederler. İmparatorun sürekli, mevkiinin ağırlıklarından kurtulma arzusu ve saray doktorunun ölüm ruhsatını imzalamayı reddetmesi gibi ikincil kanıtlara dayanan bu tür bir varsayımın daha fazla kanıta ihtiyacı bulunur, ancak tamamen göz ardı edilemez. İntihar, hükümdarın ölümünü çevreleyen gariplik ve karışıklık için başka bir açıklama sunabilir.

LİBERALİZM VE REFORM

I. Aleksandr tahta çıkınca, ülkeyi aydınlanma ruhuyla yöneteceğine dair (eğitimli Ruslar arasında) umut doğmasına neden oldu. Taç giyme günü bildirisi, ilgisini esirgemeyen ve erdemli bir idareci olarak kendi öz-idealini ilan ediyordu: "Halkımızın mutluluğunu samimi bir şekilde arzuluyoruz, baba toprağımızın gerçek evlatlarının önünde baba toprağımıza olan sevgimizi ve iyiliğine ilgimizi ilan etmek bizim için ne büyük mutluluk!" Yeni imparatorun ilk eylemleri de liberal umutları cesaretlendiriyordu. Bir af, Paul tarafından kovulan 12.000 kadar insanı eski pozisyonlarına geri getirdi. Yurtdışına çıkış ve Rusya'ya yabancıların girişiyle birlikte yabancı kitap ve süreli yayınların girişi üzerindeki iğrenç kısıtlamalar kaldırıldı, sansür gevşedi ve özel basımevlerinin çalışmasına tekrar izin verildi. Soruşturma sırasında işkence feshedildi ve Büyük Katerina tarafından kibar sınıfa ve şehirlere

verilen beratlar tam güçlerini yeniden kazandı. Elbette bu memnuniyetle kabul edilen önlemler en iyi haliyle liberal bir programın başlangıcına işaret ediyordu. Karşılaşılacak kilit konular arasında, ülkenin genel geriliği ve idare mekanizmasının yetersizliği ve çürümüşlüğüyle birlikte serflik ve otokrasi vardı. Aleksandr devrinin çarpıcı yanlarından biri, ne kadar çok reform konuşması olduğu ama bunu gerçekleştirmek için aslında ne kadar az şeyin yapıldığıydı. Seleflerinin tersine Aleksandr, otokrasiyi sınırlama ve serfliği kaldırmayı düşünmeye istekliydi, ama önemli bir değişiklik yapmak konusunda isteksiz ya da acizdi.

I. Aleksandr'ın taç giyme madalyonu. Arka tarafta "Herkese Mutluluk" yazıyor. Taçlı sütunda ise "Kanun" kelimesi var. (*Tsarstvuiushchi dom Romanovykh*)

I. Aleksandr devrinde iki "liberal" dönem olduğu söylenir: Biri 1801 ile 1805 arası, diğeri ise 1807 ile 1812 arası. Her ikisinin de ardından tesadüf eseri Fransa'yla

savaş olmuştur. I. Aleksandr'ın tacı almasının hemen ardından gelen ilk reform dönemi amaç açısından en kapsamlı ve en umut dolu olanıydı. Yeni imparator görgülü, zeki ve liberal dört genç arkadaşıyla birlikte, Gayri Resmi Komite'nin yardımıyla Rusya'yı dönüştürmeye karar verdi. Bu komitenin üyeleri Nikolay Novosiltsev, Kont Pavel Stroganov, Kont Viktor Kochubey ve Polonyalı vatansever Prens Adam Czartoryski; İngiliz hayranlığından Jakoben bağlantılara kadar dönemin aydınlanma görüşünü yansıtıyordu. Radikal olarak sınıflandırılamasalar da bu dört kişi Paul yönetiminden sonra yeni bir başlangıcı temsil ediyordu. İmparator onlardan şakacı bir şekilde "Kamu Güvenliği Komitesi" diye bahsediyordu, selefini titretecek bir Fransız Devrimi'ne atıftı bu. Komiteyle resmi olmayan bir şekilde ve sık sık her gün kahve içerken buluşuyordu.

Gayri Resmi Komite'nin çalışmalarıyla ilgili bilgimiz –ki Stroganov'un toplantılarla ilgili notlarını içerir– I. Aleksandr'ın önce otokrasiyi ve serfliği feshetme niyetinde olduğunu öne sürer. Ancak bu iki konuyla bağlantılı tehlike ve zorluklar, yönetimin ve halk kitlelerinin reform için hazırlıksız olduğunu açığa çıkardı. Aslında serflik imparatorluktaki tek büyük çıkarı temsil ediyordu ve ilga edilmesi bütün Rus toplumunu, özellikle de son derece önemli olan kibar sınıfı etkileyecekti. Otokrasi, bir zamanlar cumhuriyetten bahsetmiş olmasına rağmen imparatorun kendisi otoritesinde herhangi bir azaltmayı kabul etmekte tereddüt etti. Karakteristik olarak ilerlemeler hayal kırıklığına uğratıp sabırsızlandırdı ve Gayri Resmi Komite'yi gittikçe daha az çağırmaya başladı. 1805 Savaşı faaliyetlerinin sona erişini damgaladı. Böylece Rusya ıslah olmamış ve düzeltilmemişti. Rusya haklar beratının ilanı gibi sınırlı projeler bile uygulamaya çevrilemedi.

Aslında yakın zamanlarda bilim insanları I. Aleksandr'ın otokrasiyi feshetmeyi hiçbir zaman ciddi bir şekilde düşünmediğini öne sürdüler. Evet, sık sık bir *anayasa*dan bahsediyordu, ama sorun bunu nasıl anladığıydı. Marc Raeff ve diğer tarihçilerin öne sürdüğü gibi I. Aleksandr ve en azından danışmanlarının çoğu muhtemelen idarecinin gücünü demokratik bir dengeyle sınırlamayı söylemek istemediler. Daha çok o dönemde Avrupa'da da diğer yerlerde olduğu gibi, esasen düzenli bir idare ve hukuk sistemi getiren, keyfilikten ve inatçı kapristen uzak, çeşitli toplumsal kurumların temsiliyle belki de gelişmiş bir anayasa düşündü. Kısacası, ideal *Rechtsstaat* yani "hukuk"a dayalı devlet, rasyonelleştirilmiş yazılı prosedürleri olan ve fonksiyonların açık ve rasyonel bir şekilde ayrıldığı güçlü merkezi hükümetti. Başka bir deyişle, Büyük Petro ve Büyük Katerina gibi Aleksandr da düzen ve mutluluk garanti edecek, değişim için dinamik bir güç olacak güçlü ve rasyonel merkezi devlet gerekliliğine inandı. Bu bakışla, bir otokrat olarak imtiyazlarını kıskançlıkla koruması ne riyakârlık ne de bocalama, ancak belirli bir siyaset felsefesinin yansıması olarak görülebilir.

Bütün bu tartışmalardan hiçbir büyük reform gerçekleşmemesine rağmen Aleksandr devrinin ilk yılları bazı önemli özel önlemlerin yasalaşmasına şahit oldu. Örneğin senato yeniden kuruldu ya da belki devlette daha üstün bir pozisyona yükseltildi: İmparatorluktaki en üstün hukuki ve idari kurum olacaktı ve buyrukları hükümdarınki gibi bir otoriteye sahip olacaktı; sadece hükümdar bu buyrukları durdurma yetkisine sahipti. Büyük Petro'nun on sekizinci yüzyılda değişik ve genel olarak mutsuz bir tarihe sahip olan kolejleri 1802'de ve sonraki yıllarda bakanlar tarafından aşamalı olarak yenilendi, her birinden bir bakan sorumluydu. Önceleri savaş, denizcilik, dışişleri, adalet, içişleri, maliye, ticaret ve eğitim bakanlıkları olmak üzere sekiz taneydi. Daha sonra ticaret bakanlığı feshedildi ve güvenlik bakanlığı ortaya çıktı. Bakanlıkların sorumluluklarını tarif eden 1810 tarihli buyrukta açıklandığı üzere bunun nedeni karakteristik olarak mantıklıydı: "Devlet işlerini daha eşit bir şekilde bölmek ve yürütülmelerinde daha fazla birlik sağlamak, işlevlerini daha sadeleştirip kolaylaştırmak; böylece otorite ve sorumluluk sınırları kesin bir şekilde tanımlansın."

Hükümet aynı zamanda bazı sınırlı mevzuat da üstlendi. 1801'de mülk sahibi olma hakkı kibar sınıf dışında bütün özgür Rusları kapsayacak şekilde genişletildi. 1803'te "serbest çiftçileri ilgilendiren yasa" yürürlüğe girdi. Serflerin efendileri tarafından gönüllü olarak serbest bırakılmasını temin ediyor, serbest bırakılmış serflere toprak verilmesini sağlıyor ve bütün koşulların yerine getirilmesini güven altına almak için kural ve mahkemeleri kuruyordu. Yeni serbest bırakılmış serfler pek çok açıdan devlet köylüsü statüsünü alacaklardı, ama onların tersine daha güçlü mülkiyet hakları ve belirli yükümlülüklerden muafiyet sahibiydiler. Ancak pek az toprak sahibi serflerini serbest bırakmaya istekli göründü. Kesin söylemek gerekirse, yürürlüğe girmesinden bir yarım yüzyıldan fazla bir süre sonra "büyük reformların" arifesinde askıya alınmasına kadar geçen süre içinde, serbest çiftçilerle ilgili yasa koşullarına uygun olarak 384 "efendi", 115.734 çalışan erkek serfi aileleriyle birlikte serbest bıraktı.

Rusya'nın geriliği ve cahilliği ülkenin içinde bulunduğu koşulları incelerken hükümdar ve Gayri Resmi Komite için çarpıcı bir şekilde açık hale geldi. Bu nedenle eğitime saltanatın ilk yıllarındaki resmi plan ve faaliyetlerde büyük öncelik verildi. Şans eseri bu çaba serflik ve otokrasi konularına bağlı tehlike ve engeller sunmuyordu. I. Aleksandr, Rusya tarihinde eğitime ilk defa büyük paralar yatırarak Moskova Üniversitesi'ne ek olarak birkaç üniversite, kırk iki orta dereceli okul ve kayda değer sayıda değişik okul kurdu. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Rusya'da eğitim daha sonraki bölümde incelenecek, ama I. Aleksandr'ın eğitim kurumları kurmasının ve okul politikasının tamamının kendi zamanı için oldukça liberal olduğu burada belirtilmeli. Aslında hükümdarın genellikle tereddütlü ve kırılgan liberalliğinin en iyi meyveleri oldukları söylenir.

I. Aleksandr devrindeki ikinci reform dönemi, 1807–1812 Fransa ittifakına denk geliyordu ve imparatorun en göze çarpan asistanı Mihail Speranski'nin egemenliğindeydi. 1772–1839 yıllarında yaşayan Speranski tamamen kendi kendini yaratmış bir insandı. Gayri Resmi Komite üyelerinin ve hükümdarın diğer yardımcılarının çoğunun tersine aristokrasiden değil fakir bir köy ruhban sınıfından geliyordu. Onu I. Aleksandr'ın bir dönem ismen olmasa da gerçekte başbakanı yapan (çünkü o dönemde bu tür resmi bir görev yoktu) Speranski'nin zekâsı, çalışma becerisi ve olağanüstü idare kapasitesiydi. Speranski uzmanlarının çoğu bu alışılmamış devlet adamının Rusya'da kanun ve hukuk prosedürlerine dayalı ve böylece keyfilikten, çürümüşlükten ve karmaşadan uzak güçlü bir monarşi yerleştirmeye çalıştığına inanırlar. Başka bir deyişle Speranski ilhamını bir *Rechisstaat* vizyonundan buldu, ileri liberal ya da radikal planlardan değil. Yine de Marc Raeff, bu konunun en iyi yazarı, Rus devlet adamının liberal olmadığını söylerken çok ileri gider. Rus şartlarında Speranski'nin görüşleri çağdaşlarının çok iyi anladığı gibi elbette liberaldi. Dahası eğer fırsatlar oluşsaydı daha liberal bir şekilde gelişebilirdi.

1809'da imparatorun talebi üzerine Speranski bir anayasa için kapsamlı bir teklif sundu. Alışılmış metodik tutumuyla, nüfusu üç kategoriye ayırdı: kibar sınıf; "orta şartlarda" olan halk, yani tüccarlar, esnaf, köylüler ve belirli bir değeri olan mülke sahip olan diğer küçük mal sahipleri, son olarak serfler, hizmetkârlar ve çıraklar dahil çalışan sınıf. Plan aynı zamanda üç tür hak varsayıyordu: genel sivil haklar, hizmetten muafiyet gibi özel sivil haklar ve mal varlığı niteliğine dayanan siyasi haklar. Kibar sınıf üyeleri bütün bu haklardan yararlanıyordu. Orta gruba ait olanlar genel sivil haklardan ve mal varlığı gerekliliğini yerine getirebildikleri zaman da siyasi haklardan yararlanabiliyorlardı. Çalışan kesim de genel sivil haklara sahipti, ama siyasete katılmak için yeteri kadar şeye sahip olmadıkları açıktı. Rusya dört idari seviyede yeniden örgütlenecekti: volost –"kanton" ya da "ilçe" olarak adlandırılabilecek küçük birim– bölge, şehir ve ülkenin bütünü. Her seviyede şu kurumlar bulunacaktı: bütün Rusya için devlet duması ile sonuçlanan yasama meclisleri ya da dumy; en tepe noktasından Senato'nun olduğu mahkemeler sistemi; sonunda bakanlıklara ve merkezi yürütme gücüne giden idari kurullar. Speranski'nin sisteminin en çekici kısmı olan devlet duması, devlet adamının ihtiyatlılığını gösteriyordu, çünkü seçmenlerine dayatılan mal varlığı sınırlamasına ek olarak dolaylı bir seçimler silsilesine dayanıyordu. Volosti meclisleri ilçe meclis üyelerini seçiyor, onlar şehir meclis üyelerini, onlar da devlet duması ya da milli meclis üyelerini seçiyordu. Ayrıca devlet dumasının faaliyetleri görünüşe göre oldukça kısıtlanmıştı. Ancak diğer yandan devlet duması yasama sürecine halk katılımı sağlıyordu. Bu Speranski'nin fonksiyonların ayrılması, sıkı kanunilik ve eğer başarılı bir şekilde uygulanırsa, hâkimlerin halk tarafından seçilmesi gibi belirli diğer koşullar üzeri-

ne ısrarıyla birlikte Rusya'yı zamanla dönüştürebilirdi. Aslında Speranski'nin dört katlı yerel özyönetim ve milli yasama meclisi teklifinin Rusya'nın geleceği için ileri görüşlü bir çerçeve sunduğu gözlemlenmiştir. Ancak bu geleceğin gerçeğe dönüşmesi oldukça uzun sürdü. Böylece Rusya 1864 zemstvo reformuyla ilçe ve şehir özyönetimine, 1905-1906'da milli bir parlamentoya, dumaya ve 1917'de volost özyönetimine sahip oldu.

1809 ve sonrasındaki yıllarda I. Aleksandr, Speranski'nin teklifini uygulayamadı. Devlet adamının 1812'de düşmesi, memur sınıfın muhalefeti ve kibar sınıfın Speranski'nin idaresi, finans önlemleri ve projelerine karşı çıkışı, imparatorun korkuları, şüpheleri, kararsızlıkları ve Napolyon'dan kopuş sonucu oldu; Speranski Fransız hayranı olarak damgalandı. Speranski daha sonra kamu görevine geri dönmesine, daha başka yararlı ve önemli çalışmalar gerçekleştirmesine rağmen 1809 tarihli planı çapında bir daha temel bir reform önerme fırsatına sahip olamadı. I. Aleksandr devrindeki ikinci reform dönemi de birincisi gibi Rusya'da temel değişiklikler gerçekleştiremedi.

Yine de birinci gibi ikinci liberal dönem de daha sınırlı bazı önemli mevzuata neden oldu. 1810'da Speranski'nin tavsiyesi üzerine –aslında bu devlet adamının planının hükümdarın uygulamaya koyduğu tek bölümüydü– I. Aleksandr, Napolyon'un *Conseil d'Etat* modelinde yarattığı Devlet Şurası'nı oluşturdu, Speranski vekil olarak bu konseye bağlıydı. Bu uzmanlar grubu otokrasi prensibini engellemeyecek şekilde yasama işlerinde ona yardım etmek üzere hükümdar tarafından atanıyordu, dahası Devlet Şurası son derece muhafazakâr olma eğilimindeydi. Yine de Speranski'nin bağlı olduğu kanuni yeterlilik ve doğru prosedüre yapılan vurguyu açıkça yansıtıyordu. Ayrıca Rus İmparatorluğu'nun daha sonraki tarihinde de belirtildiği gibi bütün temel reformlar Devlet Şurası tarafından düzenli bir prosedürle kabul edildi, izleyen hükümetlerin neredeyse en zararlı eylemleri, mümkün olduğu zaman geri çekildi ve ismen geçici olan sadece idari düzenlemeler olarak kabul edildi. Speranski ayrıca bakanlıkları yeniden örgütledi ve idareye iki özel ajans daha ekledi; biri hükümetin maliyesini denetlemek diğeri ise ulaşımın geliştirilmesi içindi. Yıllık bütçe sistemi getirildi, başka mali önlemler de önerildi ve kısmen benimsendi. Belki de en önemlisi Speranski devlet memurluğu sınavına benzer bir şey başlatarak, ehliyetli ve etkili örgüte vurgu yapacak başka yollar deneyip Rus bürokrasisini güçlendirerek kusursuz bir iş yaptı.

Speranski'nin anayasal reform projesi sadece en olağanüstü planı temsil etmekle kalmıyor, aynı zamanda I. Aleksandr zamanında hükümet çevrelerinden gelen bu tür planlar konusunda tek örneği de temsil ediyordu. Burada birinden daha bahsedilmeli, o da Novosiltsev. Novosiltsev'in *Rus İmparatorluğu'nun Anayasal Beratı* hükümdarın pozisyonu ve otoritesine ağır vurgu yapıyordu. Kanu-

nilik, haklar konusuna vurgu ve zorlukla temellendirilmiş zayıf yasama meclisi açısından Speranski'nin planına büyük benzerlikler taşıyordu. Ancak Novosiltsev, Speranski'nin özenli merkezciliğinden federal ilkeye izin vererek ayrılıyordu: Novosiltsev Finlandiya ve Rusya Polonya'sı dahil Rus İmparatorluğu'nun belirli bir otonomiye sahip olacak on iki büyük taşra grubuna ayrılmasını istiyordu. Novosiltsev'in projesinin tarihi özel bir ilgiyi hak etmektedir. İkinci ve nihai versiyonu I. Aleksandr'a 1820'de, saltanatının ileriki döneminde sunuldu. Dahası hükümdar planı zarif bir şekilde kabul etmekle kalmadı, aynı zamanda –öne sürüldüğüne göre– küçük bir kısmını uygulamaya da başladı. Söylemek gerekirse, birkaç şehri birleştirerek Novosiltsev tarafından önerilen on iki birimden birinin modelini oluşturdu. I. Aleksandr'ın 1825'teki ölümünden sonra Novosiltsev'in planı tamamen terk edildi ve deneme yapılan şehirlerde eski idare sistemi yeniden kuruldu. Novosiltsev'in *Berat*'ının hikâyesi diğer bazı gelişmelerle birlikte I. Aleksandr'ın genellikle keskin olan liberal birinci yarı ile gerici ikinci yarı arasındaki bölünmeye bazı nitelikler getirir ve "gizemli çar" kaderleri üzerinde oturmaya devam ettiği sürece anayasanın Rusya için olası bir alternatif olmaya devam ettiğini önerir.

DIŞ POLİTİKA, SAVAŞLAR VE İMPARATORLUĞUN GENİŞLEMESİ, 1801–1812

Reformun başarısız olmasıyla ilgili bir açıklama olarak I. Aleksandr'ın diplomasi ve savaşla, özellikle Napolyon'a karşı zorlu hatta dehşetli savaşlarla meşgul olması verilebilir. Aleksandr devri barışçı niyetlerle ve belirli bir soyutlanma politikasıyla başladı. Ancak 1805 civarında (Aleksandr'ın Polonya'nın bölünmesine duyduğu üzüntüyü ve bir gün tekrar birleşeceği umudunu anlattığı) Czartoryski'den etkilenerek, Rusya lehine mevcut güçler dengesinin korunması ile hizmet edileceği tahminine dayalı olan soyutlanma politikası yerini Rusya'nın stratejik avantajlarının ona Fransa'nın yayılmacılığının tehdit ettiği kıtayı barışa götüreceği tahminlerine dayanan eylemci politikaya bıraktı.

Hem Fransa'yla savaşan hem de sonra Büyük Britanya'ya karşı onunla birleşen Paul'un ardılı olarak yeni imparator tarafsızlık politikası ilan etti. Yine de Rusya Avrupa'da sürmekte olan çatışmalardan uzun süre uzak kalamazdı. Beklendiği üzere I. Aleksandr Fransa muhaliflerine katıldı. Hem Büyük Britanya ile ekonomik bağlar hem de Avusturya ve Büyük Britanya ile geleneksel Rus dostluğu Fransa'ya karşı eşit derecedeki düşmanlıkla birlikte bu karara katkıda bulundu. Dahası I. Aleksandr Napolyon'u Avrupa için bir kötülük olarak düşünmeye erken zamanda başladı, çünkü Rus hükümdarın yeni Avrupa düzeniyle ilgili kendi vizyonu vardı.

Sonraki Kutsal İttifak ve Avrupa İttifakı'nın ana hatları dini renklendirme olmadan 1804 yılında Büyük Britanya'daki Rus elçisine verilen talimatlarda bulunabilir.

Üçüncü Koalisyon Savaşı 1805 yılında Avusturya, Rusya ve İsveç, Fransa ve müttefiki İspanya'ya karşı Büyük Britanya ile birleşince patladı. Birleşik Avusturya ve Rusya orduları 2 Aralık 1805 yılında Austerlitz'de Napolyon'un elinden yıkıcı bir yenilgi yaşadı. Avusturya savaştan dışlanmasına rağmen Rusya savaşmaya devam etti ve hatta 1806'da yeni bir müttefik kazandı: Prusya. Ama Fransız orduları *Blitzkrieg*'in on dokuzuncu versiyonu olarak Prusya ordularını Jena ve Auerstadt çarpışmalarında hızla yok etti ve Rusları yok edememelerine rağmen sonunda Friedland'da büyük bir yenilgi tatmalarına neden oldu. Temmuz 1807 başlarında Fransa ve Rusya ile Fransa ve Prusya arasındaki Tilsit Antlaşmaları imzalandı. Fransa-Prusya antlaşması Prusya'yı Rus hükümdarın ısrarları sayesinde tam bir imhadan kurtararak ikinci sınıf bir güç haline getirdi. Fransa ve Rusya arasındaki antlaşma başka bir konuydu, çünkü I. Aleksandr'ın Napolyon'un Avrupa haritasını yeniden çizmesini kabul etmesine ve hatta esasen Büyük Britanya'ya karşı desteklemesine rağmen Rusya, Doğu Avrupa'nın büyük bir kısmının hâkimi ve Fransa haricinde kıtanın en büyük tek gücü olarak ortaya çıktı.

Aleksandr'ın saltanatının birinci yarısında Ruslara birkaç hasımla daha savaşma ve imparatorluğun sınırlarını genişletme fırsatı veren, Fransa ile yapılan geçici antlaşmaydı. 1801'de Transkafkasya'daki kadim Ortodoks ülke Gürcistan'ın doğu kısmı Rusya'ya katıldı ve Rusya'nın egemenliği 1803-10'da Gürcistan'ın batısına yayıldı. Güçlü Müslüman komşuları, Persler ve Türkler tarafından baskı altında olan Gürcüler sürekli Rus yardımı istemiş ve zaman zaman da almıştı. Özellikle İran ve Osmanlı İmparatorluğu zayıfladığı için Rusya'nın genişlemesi sürecin mantıklı bir sonucunu temsil ediyordu. Elbette Gürcülerin Rusya hâkimiyetiyle ilgili hayal kırıklığı daha sonra gelişecekti, ama bunun imparatorluğa gönüllü bir katılım olduğuna dair zamanın resmi Rus görüşü gerçeklerle tutarlıydı. Bu aynı zamanda Rus imparatorluk otoritesinin büyük Kafkas Dağları silsilesine uzanması için ilk adımdı. Buna yanıt olarak Britanya ve Fransa, Rusya'yı sömürgeci bir rakip olarak görmeye başladı.

Beklendiği gibi Gürcistan'ın Rusya'ya eklenmesi 1804–1813 yılları arasında süren Rusya-Pers savaşına yol açtı. Ruslar galip çıktılar ve Gülistan Antlaşması ile Persler Gürcistan'da Rus hâkimiyetini kabul etmek ve Kafkaslar'daki Dağıstan ve Şamahı bölgelerini kuzeyli komşularına devretmek zorunda kaldılar. Gürcistan'ın alınması aynı zamanda 1806 ile 1812 arasında süren Osmanlı-Rus savaşının da nedenlerinden biriydi. Napolyon'un Rusya'yı işgal etmesinin arifesinde acele bir şekilde Kutuzov tarafından tamamlanan Bükreş Antlaşması, Besarabya ile Karadeniz'in doğu kıyısını Romanovların imparatorluğuna ekledi ve ayrıca Rusya'ya Tuna

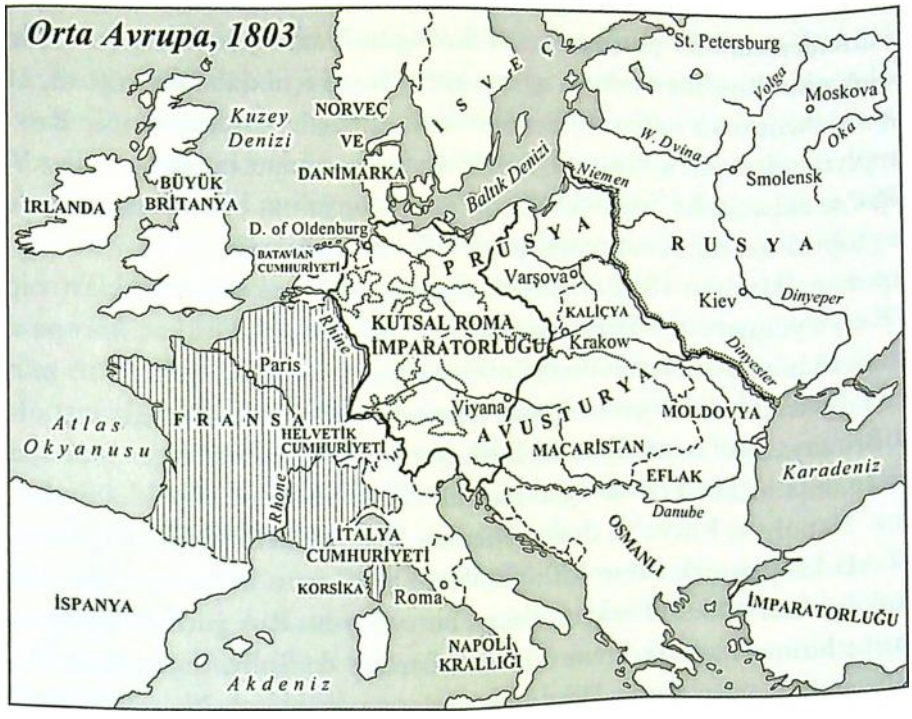
prenslikleri Moldavya ve Eflak'ta geniş haklar verdi. Son olarak 1808-9'da I. Aleksandr İsveç'le savaştı ve onları yendi, Frederikshamn Barışı Finlandiya'yı Rusya'ya verdi. Finlandiya, yüce prensi Rus imparatoru olan özerk bir grandüklük oldu.

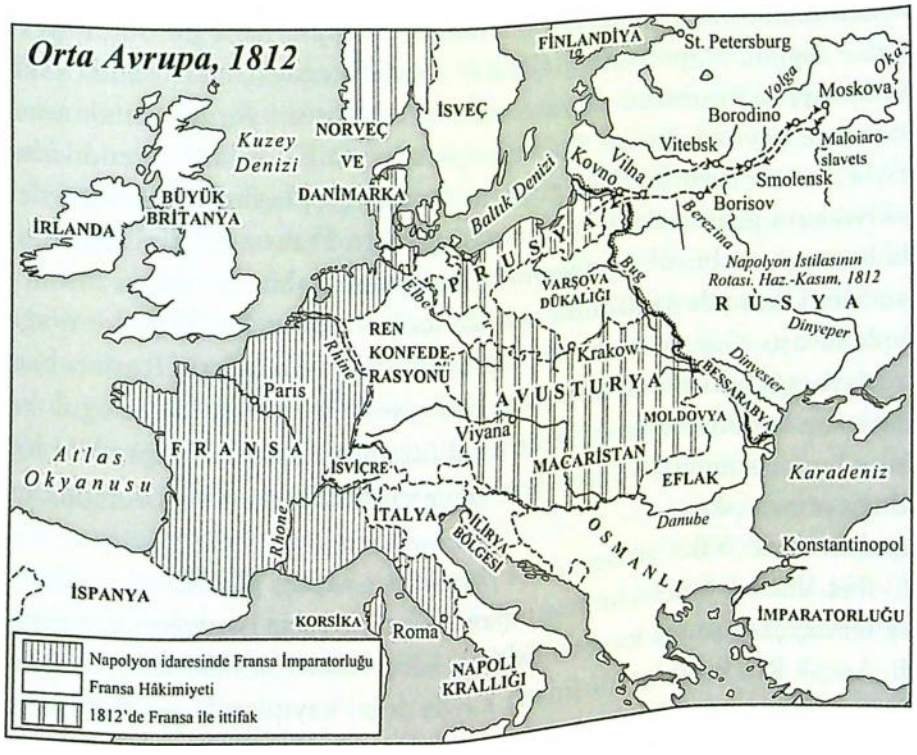
I. Aleksandr'ın saltanatının ilk yarısı Rusya'nın on sekizinci yüzyılda Alaska'da başlayan Kuzey Amerika genişlemesinin devamına da şahit oldu. Yeni kaleler sadece Alaska'da değil 1812'de Ross Kalesi'nin inşa edildiği Kuzey Kaliforniya'da da inşa edildi.

1812

Rusya'nın Napolyon'la ittifak günleri sayılıydı. İki imparatorun 1807'de Tilsit'te yaptığı ve 1808'de Erfurt'taki görüşmeler sırasında yenilenen anlaşma uzun dönemde her iki tarafı da tatmin etmekte başarısızdı. Askeri yenilgileri nedeniyle anlaşmayı kabul etmek zorunda kalan Ruslar, Napolyon'un kıtadaki hâkimiyetine, Rus çıkarlarını göz ardı etmesine ve özellikle de kıtasal ablukaya katılma zorunluluğuna sinirleniyorlardı. Büyük Britanya ile diğer Avrupa ülkeleri arasındaki her tür ticareti yok etmek ve İngiliz ekonomisini boğmak anlamına gelen bu abluka aslında İngiliz rekabetini dışarıda tutarak Rusların imalat sanayine özellikle de tekstil imalatına yardımcı oldu. Ama Rus ihracatçılarına ve böylece güçlü toprak sahibi sınıfa zarar verdi. Fransızların elindeki Rus askeri, özellikle de kesintisiz olarak bir yüzyıl boyunca devam eden Rus zaferlerinden sonra intikam diye bağırıyordu. Ayrıca korkutucu Fransız Devrimi'nden ortaya çıkan, Avrupa'da meşru düzeni eşi görülmemiş boyutlarda bozan ve kitlelere yönelik bazı Rus propagandalarında Deccal olmakla suçlanan Napolyon acayip ve istenmeyen bir müttefik olarak görünüyordu. Napolyon ve teğmenleri kendi açılarından Rusya'yı son derece güvenilmez bir ortak ve aslında kıtayı tamamen ele geçirmelerinde son büyük engel olarak görmeye başladılar.

Devlet güçleri arasındaki geleneksel rekabete yeni imparatorluk ve koloni rekabeti unsurları dahil olunca gerilim ve krizler çoğaldı. Fransızlar, Rusların Napolyon'un 1809'da Avusturya'ya karşı savaşına baştan savma ve aslında sahte katılımını ve I. Aleksandr'ın 1810 itibariyle kıtasal ablukaya uymaktaki başarısızlığını protesto ettiler. Ruslar Yakındoğu'da aktif bir Fransız politikasının gelişmesine ve Napolyon'un, Rusya'nın Balkanlar ve Yakındoğu'daki pozisyonunu ve amaçlarını desteklemek yerine kontrol etme çabalarına yönelik hoşnutsuzluklarını ifade ettiler. Fransızlar Rusya'nın Tuna prensliklerindeki kontrolüne karşı çıktılar, Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki üslerine itiraz ettiler ve İstanbul ve Boğazlar konusunda Rusların istedikleri gibi at oynamalarına izin vermediler. Napolyon'un

Orta Avrupa, 1803
Kuzey Denizi
İRLANDA
BÜYÜK BRİTANYA
NORVEÇ VE DANİMARKA
İSVEÇ
Baltık Denizi
D. of Oldenburg
BATAVİAN CUMHURİYETİ
PRUSYA
St. Petersburg
Volga
Moskova
W. Dvina
Oka
Niemen
Smolensk
RUSYA
Varşova
KALİÇYA
Kiev
Dinyeper
Rhine
KUTSAL ROMA İMPARATORLUĞU
Krakow
Dinyester
Paris
Viyana
AVUSTURYA
MOLDOVYA
Atlas Okyanusu
FRANSA
HELVETİK CUMHURİYETİ
MACARİSTAN
EFLAK
Karadeniz
Rhone
Danube
İTALYA CUMHURİYETİ
OSMANLI
İSPANYA
KORSİKA
Roma
İMPARATORLUĞU
NAPOLİ KRALLIĞI
Akdeniz

Orta Avrupa, 1812
FİNLANDİYA
St. Petersburg
Volga
Oka
Moskova
Kuzey Denizi
İSVEÇ
NORVEÇ VE DANİMARKA
Borodino
Vitebsk
Maloiaroslavets
Kovno
Vilna
Smolensk
Baltık Denizi
Borisov
İRLANDA
BÜYÜK BRİTANYA
PRUSYA
Berezina
Napolyon İstilasının Rotası, Haz.-Kasım, 1812
Elbe
VARŞOVA DÜKALIĞI
Bug
RUSYA
Dinyeper
REN KONFEDERASYONU
Rhine
Krakow
Dinyester
BESSARABYA
Paris
AVUSTURYA
MOLDOVYA
Viyana
Atlas Okyanusu
FRANSA
İSVİÇRE
MACARİSTAN
EFLAK
Karadeniz
İTALYA
Rhone
Danube
İLİRYA BÖLGESİ
OSMANLI
Konstantinopol
İSPANYA
KORSİKA
Roma
İMPARATORLUĞU
NAPOLİ KRALLIĞI
Napolyon idaresinde Fransa İmparatorluğu
Fransa Hâkimiyeti
1812'de Fransa ile ittifak

Orta ve Doğu Avrupa'yı siyasi olarak yeniden düzenlemesi de Rus düşmanlığını canlandırdı. Özellikle Oldenburg dükünün görevden alınması ve Almanya'da yeniden düzenlemenin bir parçası olarak düklüğün Fransa'ya eklenmesi dükle yakın akrabalığı olan Rus hükümdarın ağrına gitti. Rusya için daha da kötüsü, 1809'da Fransa'nın Avusturya zaferi ve Schönbrunn Antlaşması'ndan sonra, Batı Galiçya Napolyon tarafından Prusya Polonya'sından yaratılan bir devlet olan Varşova Düklüğü'ne eklendi. Bu değişiklik Rusya'nın Polonya'nın bölünmesinden elde ettiği geniş toprakları elinde tutmasını tehdit eder görünüyordu.

Napolyon, Haziran 1812'de gerekli diplomatik ve askeri hazırlıkları yaptıktan sonra Rusya'yı işgal etti. Fransa, Avusturya ve Prusya dahil birkaç Avrupa devletinin, müttefikinin, uydusunun desteğini elde etmişti. Bunlar popüler Rus geleneğinde on iki işgalci dil olarak geçer. Rusya Osmanlı'ya barışı henüz sağlamıştı, İsveç ve Büyük Britanya aktif müttefiklerdi. Tarihçiler düşman orduların gerçek boyutlarını tartışırlar, ama hiçbiri Fransız işgal gücünün baş döndüren büyüklüğünden şüphe duymaz. Napolyon Rusya'ya doğru Nieman Nehri'ni belki de 200.000 Rus asker ve Kazakla karşılaşmak üzere 450.000 ile 600.000 arası bir askerle geçti. Rus ordusu takviyelerle 400.000 askere ulaşan bir orduydu. Rus güçleri iki ayrı orduya ayrılmıştı; birinin başında Prens Michael Barclay de Tolly, diğerinin başında ise Prens Peter Bagration vardı. Devasa boyutlarına ek olarak Napolyon'un ordusu yenilmezlik ününe ve eşi olmayan bir liderliğe sahipti. Yine de bütün avantajlar tek tarafta değildi. Napolyon'un *Grande Armee*'si oldukça az oranda eski asker içeriyordu. Ayrıca Fransızlar da yarısından azını oluşturuyordu. İttifak askerlerinden ise sadece büyük bağımsız Polonya için savaşan Polonyalılar kendilerini farklılıklarıyla öne çıkarıyordu. Rus güçlerin Osmanlı cephesinden dönmesiyle, diğer Rus takviyelerin gelmesiyle ve korunması gereken Fransız iletişim hattının uzunluğuyla Fransızların büyük sayı üstünlüğü avantajı azalmıştı. Dahası bütün ülke I. Aleksandr'ın arkasında sağlam bir şekilde toplanmıştı ve Rus askerler olağanüstü bir azimle savaştı. Gerçekten de Napolyon'un, erken yenilgilerin Rusları barış istemeye zorlayacağı beklentileri boş çıktı. Erken ve istisnai derecedeki soğuk kış Rusların davasına katkıda bulundu. Her şeyin ötesinde, Fransız kampındaki lojistikle ilgili sorunların çözümünün Napolyon'un ve yardımcılarının öngördüğünden daha zor olduğu ortaya çıktı.

Napolyon, tıpkı XII. Charles'ın bir yüzyıl önce yaptığı gibi Rusya'nın merkezine doğru Vilna-Vitebsk-Smolensk hattından ilerledi. Ruslar işgalcileri durduramıyorlardı ve birkaç çarpışmayı kaybetmişlerdi, buna Smolensk'deki kanlı muharebe de dahildi. Ancak Rus birlikleri düşmana kayda değer kayıplar da verdirmişti ve Smolensk yakınlarında ayrı olan Rus orduları bir kavşak oluşturmayı, böylece işgalcilere karşı birleşmiş bir cephe sunmayı başardılar. Süren Fransız ilerleyişiyle alevlenen

kamu görüşünün baskısıyla I. Aleksandr, Prens Mihail Kutuzov'u Rus ordularının yüksek kumandanlığına getirdi. Suvorov'un öğrencisi ve pek çok seferden tecrübeli olan altmış yedi yaşındaki Kutuzov aslında Barclay de Tolly'nin geri çekilme politikasıyla aynı fikirdeydi. Yine de Moskova'yı teslim etmeden önce savaşmayı kendisi ve birliği için zorunlu hissetti; böylece 7 Eylül'de büyük Rus şehrinin yetmiş beş mil uzağındaki Borodino kasabasında Napolyon'a karşı büyük bir savaş verdi. Borodino muharebesinin savaş şiddeti açısından tarihte birkaç benzeri bulunur. Tek bir gün sürmesine rağmen akan kanın boyutları baş döndürücüydü. Rus ordusunda ölen ve yaralananların sayısı (ki pek çoğu da daha sonra yaraları nedeniyle öldü) savaşa katılan 100.000 kişinin 40.000'i civarındaydı. Fransız kaybı 120.000 savaşçıdan 28.000'di. Kayıplar arasında generaller ve binlerce subay vardı. Prens Bagration ve diğer önde gelen kumandanlar ölenler arasındaydı. Gece olduğunda merkez sol kanattaki Ruslar hafifçe geri çekilmeye zorlandılar, sağ taraf ise sıkı tutundu. Ancak Kutuzov muharebeyi kesmeye ve Güneydoğu Moskova'ya çekilmeye karar verdi. 14 Eylül'de Napolyon Kremlin'e girdi.

Napolyon'un nihai zafer ve barış beklentileri zalim bir şekilde bozuldu. Nadir bir azim gösterisiyle I. Aleksandr Rus topraklarında tek bir Fransız askeri dahi kaldığı sürece barışı düşünmeyi bile reddetti. Fransız imparator ve ordusu için ihtişamlı bir konfor sağlamak şöyle dursun, çoğunlukla ahşaptan yapılma Moskova, Fransız işgalinin ilk günlerinde yandı. Şehrin Rus valisi ve askeri kumandanı olan Kont Fedor Rostopchin yangını bilerek başlatmış olabilirdi –pek çok Fransız ve bazı Rus uzmanlar bu şekilde iddia ediyordu– ama bu ihtilaflı bir konu olmaya devam etmektedir. Aleksandr'dan barış elde edemeyen ve çoğunlukla Rus çorak arazisinde soyutlanan Napolyon kış başlamadan geri çekilmek zorunda kaldı. *Grande Armee*'nin 19 Ekim'de başlayan geriye doğru gidişi zamanla düzensiz hale geldi. Öncelikle Rus ordusunun Maloiaroslavets'deki eylemi Fransızların savaşın dokunmadığı verimli topraklardan geçen yeni bir yolda ilerlemelerini engelledi ve onları geldikleri yerden dönmeye zorladı. Napolyon'un askerleri yavaşça batıya doğru ilerlerken kış üzerlerine bastırdı. Takip eden Rusların sürekli baskısı altındaydılar ve Kutuzov'un büyük bir çarpışmadan kaçınmasına rağmen Kazak ve diğer düzensiz gruplar tarafında taciz ediliyorlardı; bunlara köylü ve gerillalar da dahildi. Fransızlar ve müttefikleri yığınlar halinde yok oldular ve disiplinleri parçalanmaya başladı. Kasım sonlarında *Grande Armee*'den kalanlar Berezina Nehri'ni geçerken aslında Rus kumandanın hatası nedeniyle kaçmış oldukları için şanslıydılar. Bütün ordudan geriye kalan belki 30.000 belki 50.000 asker sonunda zorlukla Rusya'dan çıktı.

Yıkıcı Fransız yenilgisi birkaç unsura atfedilebilir: Rus ordusunun savaşma ruhu, Kutuzov'un bilge kararları, Napolyon'un kritik hataları, Aleksandr'ın savaşa

devam etme kararlılığı, kış ve diğer şeyler. Ama *Grand Armee*'nin ulaşım ve tedarik aksaklığı, çöküşünün nedenleri arasında en üst sıralardadır. Napolyon'un askerlerinden çoğu soğuktan çok açlık ve hastalıktan öldü, çünkü devasa uzaklıklar nedeniyle engellenen tedarik hizmetleri, güvensiz iletişim hatları ve genel olarak kötü planlama, askeri çabaları sürdürmeyi başarısız kıldı. Efsanenin tersine tarihçilerin Rus yüksek komutanlığının Napolyon'un ordusunu harap olmuş ülkenin derinliklerine çekmek gibi bir "İskit geri çekilme politikasına" sahip olmadığını belirlediklerinden bahsetmek gerekir. Fransız ilerlemesi Rusların işgalcileri durduramamasından çok Napolyon'un Moskova'yı ele geçirme saplantısının bir sonucuydu. Pek çok yönden 1812 Savaşı Rus tarihinde popüler, vatansever bir savaş olarak ünlenmeyi hak ediyor. Bazı ufak saray çevreleri hariç Rus hükümeti ve hem eğitimli hem de sıradan halk arasında yenilgiyi kabullenme durumu ortaya çıkmadı. Dahası Rus köylüleri sadece sıradan ordu saflarında kahramanca savaşmakla kalmayıp aynı zamanda düşmana kendi başlarına saldırmak için de gerilla müfrezeleri olarak birleşti; İspanya haricinde eşi olmayan bir faaliyetti bu. Aslında daha önce bahsedilen kayıplar arasında savaş içerisinde hem çeteci hem de sıradan köylüler olmak üzere siviller vardı.

RUS DIŞ POLİTİKASI, 1812–1825

I. Aleksandr savaşı Rus sınırlarının dışına taşıdı. Prusya ve birkaç ay sonra da Avusturya; Rusya, İsveç ve Büyük Britanya'ya katılmak üzere taraf değiştirdi. Avusturya, Prusya ve Rusya birleşik güçleri sonunda Napolyon'a karşı 16–19 Ekim 1813 arasında süren ve "Milletler Savaşı" olarak bilinen Leipzig Savaşı'nda kesin bir zafer kazandılar. O yıl daha sonra Ren Nehri'ni geçip Fransa'yı işgal ettiler. Umutsuz savaşlar ve Fransız imparatorun yeni bir askeri dehasına rağmen müttefikler 31 Mart 1814'te Paris'e zaferle girdi. I. Aleksandr o gün için, "Hayatımın en mutlu günü!" der. Napolyon koşulsuz bir şekilde feragat etmek ve Elba adasına çekilmek zorunda kaldı. 1 Mart 1815'te geri döndü, Fransız tahtını hızla geri kazandı ve 18 Haziran'da Waterloo'daki kesin yenilgisine kadar müttefiklerini tehdit etmeyi sürdürdü.

Fransız imparatorun başarısız geri dönüşü böylece Viyana Kongresi'nin muzaferleri tarafından çizilen yeni Avrupa yerleşimini geri döndürmekte başarısız oldu. Eylül 1814'ten akdin imzalandığı 9 Haziran 1815'e kadar süren kongre, tarihin de en etkileyici ve önemli diplomatik toplantılarından birini teşkil etti. I. Aleksandr Rusya'yı temsil etti ve kongrede Avusturya'nın Metternich'i, Büyük Britanya'nın Castlereagh'ı ve Prusya'nın Hardenberg'ü ve son olarak da Fransa'nın Talleyrand'ı ile birlikte lider bir rol üstlendi. Viyana'da bir araya gelen büyük güçler hem daha

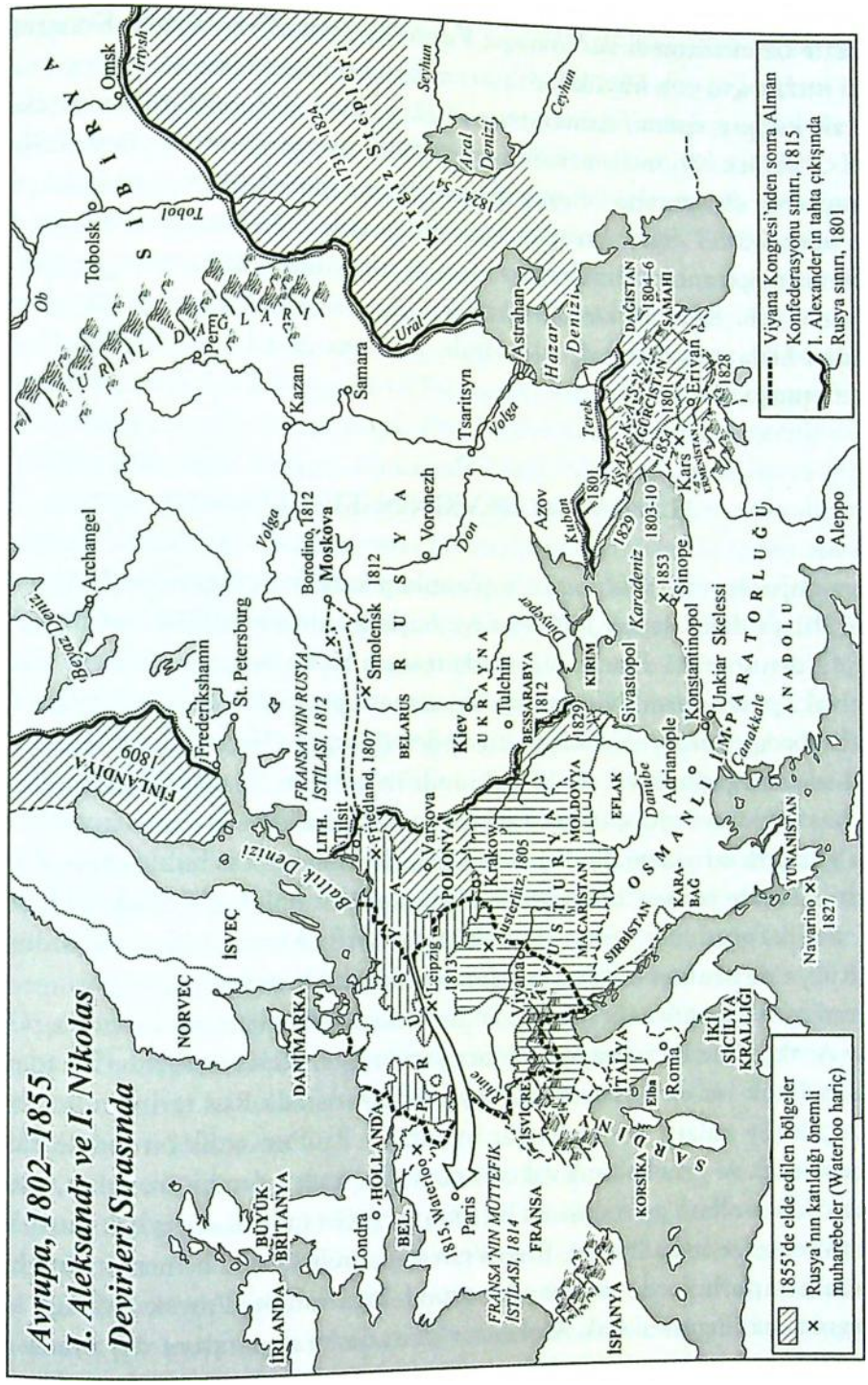
büyük bir istikrar hem de kazanımlarını korumak ve ilerletmek amacıyla Avrupa haritasını yeniden çizdiler, Afrika ve Asya koloni topraklarındaki belirli çatışmaları çözdüler. Rusya'nın jeopolitik tutkuları özellikle konferansın en çekişmeli konularından biri olan Polonya üzerine odaklanmıştı. I. Aleksandr, Rusya'yla kişisel olarak birleşmiş, yani kendisinin kral olduğu büyük bir Polonya krallığı kurmak istiyordu. Nedenleri arasında muhtemelen sadece jeopolitik genişlemeyi ilerletmek değil aynı zamanda Polonya'nın haksız bölünmesini düzeltmek ve liberal reform için bir deneme alanı yaratmak da vardı. Tazminat olarak Prusya'nın Saksonya üzerindeki iddiasını desteklemeyi önerdi. Prusyalılar kabul etti, ama Büyük Britanya ve Avusturya plana güçlü bir şekilde karşı çıktı. Talleyrand Fransa'yı Büyük Britanya ve Avusturya'nın yanında diplomatik sahneye yeniden çekmek için bu fırsatı kullandı. Çatışma neredeyse savaş çıkarıyordu. Aleksandr fedakârlık yapmak zorunda kaldı. Bu, Avrupa'yı Napolyon'dan kurtardığı için "minnettarlık" bekleyen Rusları kızdırdı. Polonya Krallığı'nı, küçültülmüş haliyle elde etti, Prusya ise Saksonya'nın beşte üçünü aldı. Kesin olmak gerekirse Polonya Krallığı eski Varşova grandüklüğünün çoğunluğunu içeriyordu ve Varşova başkentti. Prusya, Polonya'nın kuzeybatı kısmını geri kazandı, Avusturya ise ülkeden eskiden aldığı payın çoğunluğunu elinde tuttu. Krakow, Rusya, Avusturya ve Prusya'nın ortak koruması altında serbest şehir devlet oldu. Yeni Polonya I. Aleksandr'dan liberal bir anayasa aldı. Böylece otokrat Rusya imparatoru ile anayasal Finlandiya grandüklüğü görevlerini birleştirerek Polonya kralını oluşturdu. Aynı zamanda Bourbonların tahta mutlak değil anayasal hükümdarlar olarak geri döndüğü Fransa'nın meşrutiyetini yeğlediğini eklenebilir.

I. Aleksandr'ın Viyana Kongresi dönemindeki coşkun, mistik hatta mesihvari ruh durumu, ki görünüşe göre Napolyon'un ezici düşüşünden sonraki ay ve yıllarda pek çok Avrupalı tarafından bir dereceye kadar paylaşılacak karmaşık bir duygular yumağıdır bu, kendisini en iyi Kutsal İttifak olarak bilinen fevkalade ve alışılmamış dokümanda ifade etti. 26 Eylül 1815'te Rusya, Avusturya ve Prusya ve sonradan da Avrupalı güçlerin büyük çoğunluğu tarafından imzalanan ittifak sade bir şekilde Hıristiyan hükümdarlara kardeşçe yaşamaları ve Avrupa'da barışı korumaları için ricada bulunuyordu. Kutsal İttifak'ın en azından iki önemli Batı geleneğinde, Hıristiyanlık ve uluslararası hukukta derin kökleri bulunurken, anın uluslararası sorunlarına tek bir küçük atıfta bulunuyordu ve Hıristiyan kardeşliğin uygulanması ya da zorlanması için herhangi bir mekanizma sunmuyordu. Aslında Castlereagh kolaylıkla görkemli bir mistisizm ve saçmalık olarak tarif edebilirdi, Papa ise kuru bir şekilde hatırlanamayacak kadar eski zamandan bu yana papalığın Hıristiyan gerçekliğin sahibi olduğu ve bunun için yeni bir yoruma ihtiyaç olmadığını söyledi.

Ama Kutsal İttifak'ın uygulanabilir hiçbir sonucu olmadıysa bile sonunda Dörtlü İttifak'ın ve ondan sonra gelen Beşli İttifak'ın oldu. Dörtlü İttifak müttefiklerin savaş zamanı ortaklıklarının sürdürülmesini temsil ediyordu ve 20 Kasım 1815 tarihliydi. O dönemde Büyük Britanya, Avusturya, Rusya ve Prusya, Fransa ile anlaşmayı sürdürme ve özellikle Napolyon'un ya da hanedanlığının Fransa tahtına dönmesini engelleme konusunda mutabıklardı. Bu ittifak yirmi yıl sürdü. Dahası, altıncı maddesi, imzalayan güçler arasında düzenli konsültasyonlar sağlıyordu ve sonunda Kongre Sistemi ya da Avrupa Konfederasyonu olarak da bilinmeye başlayan "hükümet konferansları" oldu. Konferanslar 1818'de Aix-la-Chapeile'de, 1820-21'de Troppau ve Laibach'da ve 1822'de Verona'da düzenlendi. Aix-la-Chapeile'de tazminat ödeyerek ve müttefik işgal birliklerinin geri çekilmesi sonucu Fransa yenik ulus statüsünden kurtuldu ve Beşli İttifak ile diğer dört büyük Avrupa ülkesine katıldı.

Etkileyici bir başlangıçtan sonra Kongre Sistemi işlememeye başladı. 5 Mayıs 1820 tarihli İngiliz devlet gazetesinin açıklamasına göre egemen devletlerin iç işlerine müdahalesine karşı çıkan Büyük Britanya ile Troppau Protokolü'nde belirtildiği üzere nerede olursa olsun devrimi bastırmaya kararlı olan Avusturya, Prusya ve Rusya arasında önemli bir bölünme meydana geldi. Ayrıca İngiltere, Rusya'yı gittikçe artan bir şekilde Avrupa'daki ve denizaşırı kolonilerdeki çıkarlarına karşı tehditkâr bir rakip olarak görüyordu ve İngiliz halkı Rus otokrasisinin baskıcı eğilimlerini memnuniyetsizlikle izliyordu. Fransa aracı bir pozisyondaydı, ancak bu arada liberal rejimi yıkmak için İspanya'yı işgal etti. Metternich, özellikle elit Semenovski muhafız alayının isyan çıkarmasından ve diğer olaylardan korkan I. Aleksandr'ın, Avusturya başbakanının her yerde devrimle savaşma hevesini izlediği kritik 1820–22 yıllarında Doğu Avrupa monarşilerinin ortak politikalarına hâkim olma eğilimindeydi. Böylece Ortodoks Grekler 1821'de Osmanlı yöneticilerine karşı ayaklandığında Metternich, Aleksandr'ı, ulusal azınlıkların haklarını hatta Hıristiyanların haklarını bile ayaklar altına alan nefret edilesi bir Müslüman yönetici olsa dahi, monarşinin meşruluğunu korumaya ikna etti. Muhafazakâr Avrupalı güçler Avrupa kıtasında bir dizi liberal devrimi yenmekte başarılı oldu, ancak bu zaferler daha sonra gelen on dokuzuncu yüzyıl Avrupa tarihinin gösterdiği gibi kısa ömürlü oldu.

Kongre Sistemi pek çok tarihçi tarafından bir reaksiyon aracı olmakla birlikte tehlikeli ve esasen Avrupa'da düzen ve istikrarı sürdürmekte etkisiz olmakla adamakıllı suçlandı. Yine de en azından bu olağandışı siyasi fenomenin ve I. Aleksandr'ın bundaki rolünün dikkati hak eden bir olumlu yönü vardı. Kongre Sistemi'nin mimarları en iyi ihtimalle büyük güçlerin diplomatik ittifakından biraz daha fazla bir şey yaratmış olabilirler. Aix-la-Chapelle Kongresi hakkında yazan bir İngiliz

Avrupa, 1802–1855
I. Aleksandr ve I. Nikolas
Devirleri Sırasında
1855'de elde edilen bölgeler
Rusya'nın katıldığı önemli muharebeler (Waterloo hariç)
Viyana Kongresi'nden sonra Alman Konfederasyonu sınırı, 1815
I. Alexander'in tahta çıkışında Rusya sınırı, 1801
RUSYA
OSMANLI İMPARATORLUĞU
İSVEÇ
NORVEÇ
DANİMARKA
HOLLANDA
BELÇ.
BÜYÜK BRİTANYA
İRLANDA
FRANSA
İSVİÇRE
İSPANYA
İTALYA
POLONYA
AVUSTURYA
MACARİSTAN
SIRBİSTAN
KARA-BAĞ
YUNANİSTAN
EFLAK
MOLDOVYA
BESSARABYA
UKRAYNA
BELARUS
KIRIM
ANADOLU
KONSKA
İKİ SİCİLYA KkrallığI
FİNLANDİYA
Londra
Paris
Waterloo
Leipzig
Viyana
Roma
Elba
Varşova
Krakow
Tilsit
Friedland, 1807
Frederikshamm
St. Petersburg
Archangel
Smolensk
Borodino, 1812
Moskova
Kiev
Tulchin
Sivastopol
Adrianople
Konstantinopol
Unkiar Skelessi
Sinope
Karadeniz
Azov
Kuban
Tsaritsyn
Astrahan
Kazan
Samara
Perm
Tobolsk
Omsk
Irtysh
Ob
Ural
Volga
Don
Dnyepr
Dnyestr
Danube
Terek
Hazar Denizi
Aral Denizi
Seyhun
Çeyhan
Ural Dağları
Sibirya Stepleri
1731–1824
1824–54
Baltık Denizi
Beyaz Deniz
Austerlitz 1805
1813
1815, Waterloo
FRANSA'NIN MÜTTEFİK İSTİLASI, 1814
FRANSA'NIN RUSYA İSTİLASI, 1812
LITH.
BELÇ.
1809
1829
1803-10
1801
1804–6
1828
1853
1854
1827
DAĞISTAN
GÜRCİSTAN
ERMENİSTAN
Kars
Erivan
Aleppo
Navarino

tarihçi buna "Avrupa temsili organı" ve hatta "hükümdar ve tebaalarından her tür başvuru ve dilekçeyi alan bir tür Avrupa Yüksek Mahkemesi" der. Bu Avrupa uyumu elbette uzun sürmedi ve "Avrupa Konfederasyonu" da Viyana Kongresi'nden sonraki ittifak için çok büyük bir tasarım gibi görünmektedir.

Ancak kongre sistemi zamanımızın hâlâ gelişen Avrupa Birliği'nin erken, bir anlamda kâhince bir öncüsü olarak görülebilir. Ayrıca Dörtlü ve Beşli İttifakların geniş kapsamlı oluşumuna vurgu yapan ve Avrupa'da işbirliği ve birlik geliştirmeye çalışan lider, bütün diğer Avrupalı liderlerden çok I. Aleksandr'dı. Hatta Avrupa yapılanmasını garantiye almak için kalıcı bir uluslararası ordu kurmayı bile önerdi ve bu amaç için Rus birliklerini teklif etti, ama öneri Castlereagh ve Metternich tarafından hızla reddedildi. I. Aleksandr, yine başarısız bir şekilde, silahsızlanma da teklif etmişti.

ALEKSANDR DEVRİNİN İKİNCİ YARISI

"Avrupa imparatoru" uluslararası toplantılara katılıp dış ülkelerin işleriyle meşgul olurken Rusya'daki olaylar kötüleşmeye başladı. Aleksandr devrinin ikinci yarısı, yani 1812'den sonraki dönem yasamada resmen hiçbir ilerleme görmedi. Bu yönde sadece birkaç plan vardı; Novosiltsev'in anayasa projesi ise kayda değer bir istisna teşkil ediyordu. Polonya'da kâğıt üzerinde etkileyici olan anayasal rejim çok iyi işlemiyordu, bu çoğunlukla da I. Aleksandr'ın kötü bir anayasal hükümdar olmasından kaynaklanıyordu, çünkü eleştiriye ya da muhalefete hemen kızıyor ve yasayı sıklıkla göz ardı ediyordu. Serfler Baltık şehirlerinde serbest bırakılmıştı, ama topraksız bir şekilde serbest bırakıldıkları için değişim onlar için şüpheli bir lütuftu. Ancak serflik, görünüşe göre, son hükümdar serfleri serbest bırakmayı düşünene kadar Rusya'da azalmamıştı ve tartışmasız bir şekilde devam ediyordu.

Speranski saltanatın ilk yarısında I. Aleksandr'ın başyardımcısıysa, General Aleksey Arakçev de bu pozisyonu ikinci yarıda işgal etmeye başladı. İki adam arasındaki farklılık ise on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Rus tarihinin rotasıyla ilgili bize çok şey anlatır. Bir zamanlar İmparator Paul'un sadık bir hizmetkârı olan Arakcheev silah ve genel olarak askeri konularda önde gelen bir uzmandı, ancak zalim, kaba ve kurallara aşırı düşkün bir amirdi. Aleksandr'ın savaş bakanı ve sonunda da unvansız başbakanı oldu. Rusya'nın içişlerinde hemen hemen önemli her şeyi hükümdara raporluyordu ve her tür sorumluluğa sahipti. Ancak oldukça sıradan bir şeytani zekâ imgesi olarak Arakcheev'in iradesini imparatora dayatması ilişkiyi kötü bir şekilde çarpıtıyordu. Aslında generali hükümdar için vazgeçilmez kılan tam olarak da Aleksandr'ın emirlerini sorgusuz sualsiz ve hemen uygulamasıydı.

Napolyon savaşlarını takip eden yıllarda Aleksandr artan bir şekilde ideal disiplin ve düzene tutunmaya başladı, bu çoğunlukla kendi kutsal otoritesini ve misyonunu artan bir şekilde takdir etmesiyle bağlantılıydı. Askeri geçit törenleri, mimari düzen ve temizlik prensiplerine örnek oluyor ve Richard Wortman'ın kelimeleriyle "imparatorun inatçı gerçek üzerindeki yenilmez gücünü" gösteriyordu. Arakcheev bu eğilimlere çok iyi uyuyordu. Bu kültün mükemmel –mükemmel bir şekilde kusurlu– bir ifadesi Arakcheev hakkında çoğunlukla hatırlanan tek şey olan askeri yerleşimler ya da askeri kolonilerdi. Projenin Aleksandr'ın fikri olduğu açıktı, ancak uygulayan Arakcheev'di. Plan esasen Arakcheev'in Aleksandr'ın 1810'da ziyaret ettiği kendi mülkündeki kesinlik ve düzenden esinlenmişti. Arakcheev topraklarında serflerin denetimi ile acımasız cezaları –söylendiğine göre diğer düzenlemelerin yanı sıra evli her kadına her yıl bir çocuk doğurma emri verilmişti– bir tür kırsal esenlik vizyonuyla birleştirmişti. Köy kulübelerinin yerini simetrik düzende dizilmiş kışla barakaları almıştı. Aleksandr bütün o simetri, zarafet ve temizliği beğenmişti. Askeriyeye uygulandığında fikir, askeri hizmeti hem ordunun masrafını azaltmak hem de askerlerin normal bir hayat sürdürmelerini temin etmek için çiftçilik ile birleştirmekti, çünkü bu aynı zamanda insani bir çabaydı. Reform 1810 yılında başladı, savaşla kesintiye uğradı ve en büyük gelişmeyi 1816 ile 1821 yılları arasında yaşadı. Rus ordusu barış zamanının üçte biri hatta belki yarısında, askerlerin merkezinde bir gözetleme kulesinin olduğu meydanlarda düzenli bir şekilde dizilmiş kışla barakalarında yaşadığı askeri yerleşimlerde yapılanıyordu. Her şeyin "iyi bir şekilde düzenlendiği" söyleniyordu. Tarihçiler bu yerleşimleri düzenli, rasyonel, insan ve alanın düzenlendiği deneysel birer "ütopya" olarak tarif ettiler. Ancak bu yerleşimlerdeki sorunlar ve ayaklanmalar büyümelerini engelledi. 1831 isyanından sonra I. Nikolay reforma karşı kesin olarak sırtını döndü, ama son yerleşim ancak çok daha sonra feshedildi. I. Aleksandr'ın ve Arakcheev'in planı esasen bu reformun gerektirdiği ve dayanılamayacak hale gelen aşırı sistemli düzenleme ve titiz despotizm nedeniyle başarısız oldu. Richard Pipes daha ileri giderek Rus askerlerin devlet yönetiminde ve paternalizminde bu tür bir macera için zayıf birer malzeme olduklarını kanıtladıklarını ve hatta kullanışlı temizlik düzenlemelerine bile içerlediklerini iddia eder.

Aleksandr'ın saltanatının son yıllarında mutluluğa giden en iyi yol olarak rasyonel düzene olan inancını kaybettiğine yönelik bazı işaretler bulunur. Ölümlülerin gerçekten dünyanın acı ve kötülüklerini sona erdirip erdiremeyeceğine dair şüphelerini dile getirmeye başladı. Gittikçe daha dindar ve esrarlı olup halkın mutluluğunu temin için en iyi aracın laik değişimden çok dini inanç olduğunu görmeye başladı, Rus İncil Topluluğu'nun İncil dağıtmak ve yükseköğretimi akıl çağının habis etkilerinden aklamaya çalışan eğitim memurları yararına yaptığı devasa kam-

panyaya desteği bu nedenleydi. Hükümete daha az ilgi göstermeye başladı. Hatta eski çekiciliğini kaybetti, aksi ve buyurgan olmaya başladı. Aleksandr, başkentten kaçmak ama aynı zamanda halka onların ihtiyaçlarını düşündüğünü göstermek için son yıllarını Rusya'yı dolaşarak geçirdi. Sıcak karşılanmış, duyarlı ve sevgi dolu bir çar olarak övülmüştü, halkı arasında dolaşmaya istekli alçakgönüllü bir adam olarak görülmüştü. Ama seyahatlerinde gördüğü gerilik ve acı, endişelerini güçlendirmiş gibiydi. Kilit an 1824'te St. Petersburg'da gerçekleşen ve korkunç bir yıkıma neden olan dev sel felaketiydi. Sonrasında Aleksandr şehri turladı ve kıyımı gördü. Bir noktada arabasından indiği, ayakta durduğu ve ağladığı söylenir. Puşkin kısa bir süre sonra bu seli, imparatorluk devletinin doğayı kontrol etme ve dünyaya bir düzen dayatma projelerinin kibir simgesi olarak ünlü yaptı. Aleksandr'ın bu felaketten anladığı şey bu mu bilmiyoruz. Ancak söylendiğine göre birisi selin Tanrı'nın insanların günahları ve kusurlarının bir cezası olduğunu öne sürdüğünde yanıtı, "Hayır, benim günahlarım ve kusurlarım," oluyordu. Mit ve gerçek arasındaki çelişki bir kesişme noktasına gelmişti.

DEKABRİST HAREKET VE İSYAN

I. Aleksandr'ın saltanatının rotasıyla ilgili hayal kırıklığı Aralık 1825'teki başarısız ayaklanmalarından sonra Dekabristler olarak adlandırılan ilk Rus devrimci grubunun ortaya çıkmasında önemli bir rol oynadı. Dekabristlerin çoğu aristokrat ailelerden ve elit alaylardan gelen, iyi eğitimli, Fransızca ve başka yabancı diller de bilen, Napolyon'a karşı yapılan seferler sırasında ve hemen sonrasında Batı hakkında ilk elden bilgi elde eden ordu subaylarıydı.

Başlangıçta bu genç adamlar I. Aleksandr'ın aydınlanmış amaçlarına sempati duymuşlardı, ama önce olumlu sonuçların eksikliği sonra da artan muhafazakârlıkla inançlarını yitirdiler. Dekabristler esasen Aydınlanma ve Fransız Devrimi geleneğinden olan liberallerdi; Rusya'da meşrutiyet ve temel hakların yerleşmesini, serfliğin feshedilmesini istiyorlardı. On dokuzuncu yüzyılda eğitimli Ruslar arasındaki liberal görüş çeşitliliğini gösteren çeşitli bildiri ve programlar ürettiler. En ılımlısı, gücü yasama organı ile paylaşan kalıtsal bir hükümdar tarafından yönetilen bir Rusya tahayyül eden Nikita Muraviev tarafından taslak haline getirilen "anayasa"ya yansıdı. En radikal belge Albay Pavel Pestel'in *Rus Adaleti (Russkaia Pravda)* belgesiydi; devrimden sonraki ilk on yıl için Jakoben tarzı bir diktatörlük ve sonra da merkezi bir cumhuriyet taraftarıydı. Görüleceği gibi hepsi ilerlemeyi temin etmek için güçlü bir devlet gerekliliğinde hemfikirdi. En azından bireylerinin haklarını korumak, serfliği feshetmek (bireyin doğal özgürlük ve onurunun çiğnenmesinin

en üst noktası), eğitimi ve sosyal refahı ilerletmek ve temel sivil hakları özellikle de konuşma, basın, din ve toplanma haklarını temin etmek bu devrimci devletin sorumluluğuydu. Dekabristlerin arasında Rus gençliğinin en yetenekli ve önde gelenleri bulunuyordu. Puşkin ve Griboedov gibi edebi aydınların da aralarında bulunduğu pek çok eğitimli Rus'un sempatisini kazanırken isyanları için çok az sosyal desteğe sahipti. Rus liberalizmi İngiltere ve Fransa'da görülen geniş sosyal hareketlerden hâlâ çok uzaktı. Rus orta sınıfının güçsüzlüğü ve geriliği pek çok kilit farktan biriydi.

Geleceğin Dekabristleri tarafından oluşturulan Kurtuluş Birliği gibi ilk topluluklar 1816'da St. Petersburg'da kuruldu, Refah Birliği bir yıl sonra onun yerini aldı, hâlâ I. Aleksandr ile işbirliği yapmak istiyordu ve yardımseverlik, eğitim ve Rusya'daki sivil ruhun gelişmesiyle askeri isyanla olduğundan daha çok ilgileniyordu. Ancak tepki büyür ve yukarıdan gelecek bir liberal dönüşüm umudu sönerken bu idealist gençlerden bazıları ciddi bir şekilde devrimi düşünmeye başladılar. Hareket iki merkez elde etti: Kuzeyde, Kurtuluş Birliği'nin 1821'de daha siyasi ve komplocu hale geldiği Kuzey Topluluğu'nun bulunduğu St. Petersburg ve Batı Ukrayna'da, Pestel'in liderliğinde, Tulchin'de konumlanmış, İkinci Ordu'nun karargâhı radikal olan Güney Topluluğu. Örgütsel olarak Güney Topluluğu özellikle etkili ve giderek büyüyen bir topluluktu. Kısa süre sonra Birleşik Slavlar Birliği'ni -Dekabristlerle genel amaçları paylaşan, ancak buna ek olarak bütün Slav halklarının demokratik federasyonu gibi bir hedefi olan daha düşük rütbeli subayların oluşturduğu, daha az aristokratik bir ittifak- içine aldı ve Polonyalı devrimci grupla bağlantılar kurdu. Ancak isyan saati aniden geldiğinde Pestel'in tutuklanmasıyla sakatlanan Güney Topluluğu Kuzey'den ancak biraz daha fazla hazırlıklı olduğunu kanıtladı.

Bir hanedanlık krizi harekete geçme fırsatı yarattı. I. Aleksandr 1825 yılı Aralık ayında aniden öldüğünde tahta kimin çıkacağı tam olarak açık değildi. Son imparatorun oğulları ya da erkek torunları olmadığı için Paul'un veraset kanununa göre sıradaki kişi Aleksandr'ın ağabeyi Konstantin'di. Ancak soylu kanından olmayan Polonyalı bir aristokratla evlenince tahttaki haklarından beş sene önce feragat etmişti. Aleksandr 1822'de bir bildiriyle bunu kabul etmiş ve üçüncü kardeş Nikolay'ı tahtın vârisi olarak isimlendirmişti. Ama bildiri yayınlanmamıştı ve sadece birkaç kişinin bu konuda kesin bilgisi vardı. Sorun sadece belirsizlik değildi elbette. Eğitimli toplumun çoğunluğu arasında Nikolay'ın gerici olduğu, Konstantin'in ise daha liberal görüşleri olduğu biliniyordu. Her halükarda, başkent ve ordu yeni imparator I. Konstantin'e bağlılık yemini etti, Konstantin bu iddiayı reddederek pozisyonunu teyit etti; Nikolay, Aleksandr'ın 1822 tarihli bildirisini yayınladı ve sonra St. Petersburg'daki muhafız alaylarına yeni hükümdara ikinci kez bağlılık yemini etmeleri söylendi, ancak bu sefer hükümdar I. Nikolay'tı.

Bu noktada Dekabristlerin Kuzey Topluluğu isyanı sahnelendi. Hareket etmek için eşsiz bir şansları olduğunu fark eden komplocu subaylar, tahtı ele geçiren kardeşine karşı Konstantin'in haklı çıkarlarını korumak amacıyla asker üzerindeki etkilerini birkaç isyan çıkarmak için kullandılar. 3000 kadar yanlış yönlendirilmiş isyancı başkentin ortasındaki Senato Meydanı'na askeri formasyonda geldiler. Hükümet hazırlıksız yakalanmış olmasına rağmen isyancılar kısa süre sonra kendilerinin birkaç katı büyüklükte ve güçte birliklerle karşı karşıya kaldılar. Dekabristler genel karmaşa ve lider eksikliği nedeniyle başarısız oldular; yeni imparator saltanatına tebaasını katlederek başlamak konusunda tereddüt etti, teslim olmaya ikna olacaklarını umdu. Ama sözlü ikna yöntemleri başarısız oldu ve o kuzey kışı öğleden sonrasında kasvet birikmeye başladı, silahlar harekete geçti. Birkaç şarapnel atışı isyancıları dağıtmış, altmış, yetmiş tanesini öldürmüştü. Ardından geniş kapsamlı tutuklamalar geldi. Güneyde de bir ayaklanma kolaylıkla bastırıldı. Sonunda aralarından Pestel'in de bulunduğu beş Dekabrist lider ve Kuzey Topluluğu'nun meşalesi şair Kondratti Ryleev idam edildi. Neredeyse 300 katılımcı Sibirya'da sürgüne ya da başka cezalara çarptırıldı. Otoriter gücü sıkılaştırmakla ünlenen I. Nikolay'ın devri burada başladı. Rusya'nın devrimci hareketinin başlangıcını da Dekabrist isyanın yükselişi ve düşüşüyle tarihlendirebiliriz.

26. Bölüm

I. NİKOLAY DEVRİ
1825–1855

"Burada [orduda] düzen var, katı, koşulsuz meşruluk var. Bütün cevapları bilmek için arsız talepler yok, çelişki yok. Her şey bir yerden diğerine mantıklı bir şekilde akıyor, kendisi itaat etmeyi öğrenmeden kimse emir vermiyor, kimse geçerli bir neden olmadıkça diğerinin önüne atılmıyor. Her şey tek bir kesin hedefe bağlı, her şeyin bir amacı var. Bu yüzden kendimi bu insanlar arasında bu kadar iyi hissediyorum ve asker olarak anılmayı her zaman bir şeref olarak taşıyacağım. Bütün insan hayatını bir hizmet olarak görüyorum, çünkü herkes hizmet eder."

I. NİKOLAY

"Otokratların en tutarlısı."

THEODORE SCHİEMANN

İnsan ve hükümdar olarak I. Nikolay'ın, kardeşi I. Aleksandr ile çok az ortak yönü vardı. Selefinin psikolojik paradokslarına, belirsizliğine ve kararsızlığına karşı yeni hükümdar kararlılık, tek amaca bağlılık ve demir gibi bir irade gösterdi. Aynı zamanda yoğun bir görev duygusuna ve büyük bir çalışma kapasitesine de sahipti. Karakter olarak, hatta çarpıcı ve güçlü görüntüsüyle I. Nikolay mükemmel mutlak hükümdar resmi çiziyordu. Gereğine uygun olarak her zaman bir askerdi, ordunun disiplinli düzeninde zevk ve güç buluyordu. Askeri alıştırmalara, tören alanlarına ve son düğmesine kadar üniformalara bağlıydı (aslında imparator olarak üniformalarda değişiklikler emretti, hatta düğme sayısını bile değiştirdi). Aynı ruhla otokrat, etrafındaki her şeyi dikkatle ve kesin bir şekilde düzenleme ve sıralamada ısrarcıydı. Gerçekten de Nikolay için tören alanı toplum ve siyaset için bir modeldi. Mühendislik, özellikle savunma inşası Nikolay'ın bitmeyen tutkusuydu. Çocukken bile sandalyelerden, "çamurdan ya da oyuncaklardan kendisi ya da mürebbiyesi için nereye bir ev yaparsa yapsın –koruma için– silahla tahkim etmeyi unutmuyordu." Sonradan kaleler konusunda uzmanlaşarak ordu mühendisler birliğinin başına geçti. Böylece ülkesinin baş askeri mühendisi oldu ve yine daha sonra imparator olarak bütün ülkeyi ele geçirilmez bir kale yapmak için her şeyi göze aldı.

Bu kişiliği karıştırmak için Nikolay aynı zamanda dindar, ahlaklı ve evcil bir insandı ya da en azından halk karşısındaki acımasız otokrat kişiliğinin yanı sıra bu imgeyi de geliştirmişti. Ama dini, kardeşi Aleksandr ve zamanın diğer eğitimli Rus-larının sahip olduğu din gibi değildi. Karamsar bir şekilde gerçeği arayış değil ama basit ve sorgusuz bir inanç, Nikolay'ın kendisinin ifade ettiği gibi "köylülerinki gibi bir tavırdı." Ahlaki duyguları da esasen disiplin, düzen ve sadakat değerlerine bağlıydı. Son olarak, belki de şaşırtıcı bir şekilde, kendisini bir aile adamı olarak görüyordu ve öyle de resmedilmişti: Çar ve ailesinin görüntüleri Rusya'da ilk de-fa geniş kapsamlı bir şekilde dağıtılmıştı. Peterhof'daki aile sayfiyesi "Kulübe"de kendisine sıcak ve huzurlu bir evcil hayat inşa etti.

I. Nikolay. Burada Polonya ordu üniformasıyla gösterilen I. Nikolay fiziki güzelliği ve ihtişamı nedeniyle övülürdü. Amerikalı diplomat Andrew White onu, "Endamı devasa, Yunan paralarında görülenler gibi bir yüz ama Moskovalı melankolisinin gölgesi altında," diye tarif etmişti. (*Tsarstvuiushchi dom Romanovykh*)

Güçlü insanların kanunlardan ve kurumlardan daha önemli olduğu bir ülkede ve zamanda, çarın kişiliği ve zevki konusundaki bu soruların önemleri göründüğünden biraz daha fazladır. Dahası çarın karakteri, güç ve idare konusundaki ideolojisine de çok güzel uyuyordu. 1796'da doğan yeni hükümdar sadece ağabeyi gibi aydınlanmanın son döneminin atmosferinde değil, aynı zamanda Napolyon'a karşı savaşların ve artan muhafazakârlığın olduğu bir atmosferde de yetişmişti. Onunki aynı zamanda milliyetçilik çağıydı ve Nikolay büyük kişisel gücünü, Batı'nın aydınlanmış despotizm fikirlerinden çok ataerkil otoriterci Rus geleneklerinde köklenmiş olarak, üstelik gittikçe artan bir şekilde görmeye eğilimliydi. Bu ideolojinin en iyi ifadesi daha sonraları "Resmi Milliyet" olarak anılacak doktriniydi. Resmi olarak çarın eğitim bakanı olan Kont Sergey Uvarov tarafından 1833'te ilan edilen Resmi Milliyet üç prensip içeriyordu: Ortodoksluk, otokrasi ve milliyet. Düzen belirli ve değişmezdi, hatta "inanç, çar ve Atayurt" gibi farklı terimler kullandığı zaman bile. Bu temel prensipler grubu çeşitlemeleriyle birlikte bugün dahi Rus siyasetinde etkili olmaya devam etti.

Uvarov'un dediği gibi bunlar ayrı fikirler değillerdi; "birleşmiş bir ruh" oluşturuyorlardı. Ortodoksluk (*Pravoslavie*) hem resmi kilisenin rolünü hem de etik ve ideallerin esas kaynağını vurguluyordu. Pek çok yönden bu akıl çağının inkâr edilmesi, insan aklına ve insani kapasitelere verilen üstün yerin reddedilmesiydi. Bunun yerini, hayatın "gizemi ve anlaşılmazlığı" üzerine vurgu, böylece aklın beyhudeliği aldı. Siyasi bir ilke olarak bu, mükemmel toplum için insan çabalarının reddedilmesi ama aynı zamanda mevcut otoritenin Tanrı'dan geldiğinin kutsallaştırılması anlamına geliyordu. Daha önce belirtildiği gibi hepsi "kendi yerinde Tanrı'ya hizmet etmeliydi". Kutsal bir yetki olarak otokrasi prensibi (*samoderzhavie*) bunun ardından geliyordu. Buna ek olarak insanların doğaları gereği zayıf ve günahkâr -zamanın önde gelen yayıncılarından biri olan Nikolay Grech'in kelimeleriyle "aşağılık ve nankör bir kabile"- oldukları varsayımıyla düzenin korunması için hükümetin güçlü eline ihtiyaç vardı. Resmi Milliyet'in destekçileri Rusya tarihinin bu dersi güçlendirdiği görüşündedirler. Aynı zamanda ve yine geleneğin izinde, otokrasiyi Rusya'nın ilerleme ve mutluluğunu temin için en iyi araç olarak görürler. Böylelikle otokrasinin despotluk değil, halka olan sevgi ile birleşmiş babacan bir güç olduğu söylenir. Böylece Rus politikası tekrar tekrar, çarın katı ama müşfik bir baba ve halkın ise itaatkâr ve sevgi dolu ama disiplin ve yardıma ihtiyaç duyan çocuklar olduğu bir "aile" olarak tarif edilir.

Son olarak, bir o kadar önemli olan milliyet (*narodnost*) Rus halkının özel doğasına atıfta bulunur. Bu kısmen otokrasinin arka yüzüdür: Eşsiz bir şekilde sevgi dolu ve itaatkâr bir tebaadır, ama aynı zamanda güçlü bir ele de ihtiyaçları bulunmaktadır. I. Nikolay'ın görüşü kesinlikle buydu. Örneğin Dekabrist ayaklanmadan

sonra "bu tasarımın Rus halkının karakterine ya da adetlerine uymadığı, hükümdara olan sevginin ve tahta bağlılığın halkın doğal özelliklerine dayandığı" üzerinde ısrar etmişti. Benzer şekilde 1831 askeri ayaklanması sırasında sıradan askerin kendisine karşı olmadığı konusunda ısrarcıydı: "Görün, Orlov ve Chernyshev (üst düzey görevliler) haricinde onların arasında yalnızdım ve hepsi yere kapaklandı, yüzleri yerdeydi! Rus halkı budur!" Görüleceği gibi bu milliyet idealinin kökenleri hem Rus geleneklerinde hem de günün Avrupa düşüncesindeydi, özellikle her milletin kendi eşsiz dehası, ayırıcı tarihi, kurumları, dili, mizacı ve erdemleri olduğuna dair romantik milliyetçi fikirdeydi. Rusya'nın dehasının halk ile çarı arasındaki eşsiz sevgi ve düşkünlük bağı olduğu hissediliyordu.

NİKOLAY'IN "SİSTEMİ"

I. Nikolay'ın saltanatının başındaki Dekabrist isyanı yeni imparatorun görüşlerini sertleştirmekle kalmadı, aynı zamanda devrimle sonuna kadar savaşma kararlılığını da sağlamlaştırdı. Hiç şüphesiz imparatorun kibar sınıfa, tebaasının bağımsızlık ve inisiyatifine güven duymamasına da katkıda bulundu. Karakteristik olarak I. Nikolay Dekabristlerin tutuklanma, soruşturulma, mahkemeye çıkarılma ve cezalandırılmalarına kişisel ilgi gösterdi ve yıkıcılığın tehlikeleriyle meşgul olma durumu saltanatı boyunca onunla kaldı. Yeni rejim en üst seviyede militarist ve bürokrasi rejimi haline geldi. İmparator kendi etrafını askerlerle o derece sardı ki saltanatının son döneminde yakın yardımcıları arasında hiç sivil yoktu. Ayrıca çoğunluğu maiyetindeki generallerden oluşan ve hükümdarın iradesini hemen yürütmek üzere özel görevlerle Rusya'nın çeşitli bölgelerine gönderilen özel elçilere çok güveniyordu. Bu elçiler düzenli idari sistemin dışında çalışarak tabiri caizse hükümdarın kişiliğinin bir uzantısını temsil ediyordu. Aslında doğrudan emirler, mutlak itaat ve kesinlik, en azından resmi raporlar ve görünüş söz konusu olduğunda, bütün hükümet mekanizmasının içine işlemişti. Ancak yozlaşma ve karmaşa bu disiplin ve pürüzsüz çalışma görünüşünün hemen altındaydı.

Devlet işlerini yürütüşünde I. Nikolay çoğunlukla düzenli kanalları atlıyor ve resmi görüşmelerden, istişareden ve diğer prosedüre bağlı gecikmelerden genel olarak hoşlanmıyordu. Bakanlar komitesinin, devlet şurasının ve senatonun önemi onun döneminde azaldı. Bu kurumları tam olarak kullanmak yerine imparator kendi kontrolünde kalırken arzularını hızla yürütecek özel bürokratik araçlara gittikçe daha fazla güvendi. En tercih edilen yöntemlerden biri olarak I. Nikolay olağan devlet mekanizmasının dışında kalan özel amaçlı komiteler kullandı. Bu komiteler genellikle imparatorun güvendiği birkaç yardımcıdan oluşuyordu ve

bunların sayısı az olduğu için I. Nikolay'ın saltanatı boyunca aynı insanlar farklı kombinasyonlarda bu komiteleri oluşturdu. Kural olarak komiteler çalışmalarını gizlilik içinde yürütüyor, imparatorluğun zaten hantal olan idaresine daha fazla karmaşa ve karışıklık katıyorlardı.

Bu komitelerin çalışmalarının çoğu özen gerektiriyordu, ama sonuçlar genellikle önemsizdi. Buna, en geniş yetkilerle Kont Kochubey'in başkanlığında toplanan ve Aralık 1826'dan 1832'ye kadar bir araya gelen ve kendilerinden Rusya'daki hükümet ve sosyal örgütlenmenin adeta bütün önemli yönlerini yeniden incelemeleri ve öneriler sunmaları istenen komite de dahildi. Aslında bu ilk özel amaçlı komitenin zahmetli gereksizliği, imparatorun çalışmalarında aktif olarak yer alması gerçeğine rağmen, I. Nikolay devri sırasında sonraki komitelerin çoğunun karakteristik modeli haline geldi. Bir komitenin görevini yerine getirememesi diğerinin oluşmasına yol açtı. Örneğin yaklaşık dokuz komite serflik konusunu ele almaya çalıştı.

Majestelerinin Mahkemesi bürokrasi ve hukukun düzenli yapılarının dışında kişisel yetki uygulamanın etkili bir yolu olarak özel komitelerden çok daha kullanışlıydı. Esasen hükümdarın şahsi katılımını gerektiren konularla ilgilenmek ve imparatorun emirlerinin yerine getirilmesini denetlemek üzere bir büro olarak kurulan mahkeme, I. Nikolay devrinde hızla büyüdü. 1826 kadar erken bir tarihte iki yeni daire eklendi: İkinci Daire yasaların kanunlaştırılması ve Üçüncü Daire de yeni oluşturulan jandarma birliğinin idaresiyle ilgileniyordu. 1828'de Dul İmparatoriçe Mary'nin yetkisi altındaki hayır ve eğitim kurumlarını yönetmek üzere Dördüncü Daire oluşturuldu. Sekiz yıl sonra da Beşinci Daire kuruldu ve devlet köylülerinin yaşam koşullarını düzeltmekle görevlendirildi, iki yıllık faaliyetten sonra yerini yeni Devlet Toprakları Bakanlığı aldı. Son olarak 1843'te Majestelerinin Mahkemesi'nin Altıncı Dairesi kuruldu, Transkafkasya için idari bir plan oluşturmakla görevlendirilen geçici bir kurumdu. Mahkemenin daireleri I. Nikolay'ın düzenli devlet kanallarını atlayarak kişisel politikasını yürütmesi için önemli birer araç görevi gördüler.

Majestelerinin Mahkemesi'nin Üçüncü Dairesi, siyasi polis -ki pek çok Rus için I. Nikolay devrini simgeler hale gelmiştir- otokratın yıkıcılık ve devrime karşı birincil silahı ve tebaasının davranışlarını kontrol eden ve cezalandırıp ödüllendiren esas kurum gibi davrandı. Görevlendirildikleri ana faaliyet alanları "yüksek polise ait olan bütün vakalarda bütün düzen ve raporlardan" "istisnasız bütün olaylarla ilgili raporlara" kadar uzanıyordu! Gök mavisi üniformalarıyla devletin yeni muhafızları harıl harıl çalışıyorlardı:

> Halkın tüm hayatını kucaklama çabasıyla gerçekten müdahale edilebilecek her şeye müdahale ediyorlardı. Aile hayatı, ticari işlemler, şahsi kavgalar, buluş projeleri, manastırlardan kaçan papaz adayları, her şey gizli polisi ilgilen-

diriyordu. Üçüncü Daire aynı zamanda çok fazla talep, şikâyet, suçlama alıyordu ve her biri bir soruşturmayla sonuçlanıyor, her biri bir vaka oluyordu.

Üçüncü Daire ayrıca imparator için her türden detaylı, ilgi çekici ve oldukça samimi raporlar hazırlıyor, edebiyatı denetliyor –Puşkin'in titizlikle kontrol edilmesinden Rusya'nın ve mevcut sistemin savunması için "ilham dolu" makalelerin emredilmesine kadar çeşitlenen bir faaliyet– ve devrimci bozulmanın bütün izleriyle savaşıyordu. Üçüncü Daire'nin arka arkaya gelen iki başkanı Kont Aleksandr Benckendorff ve Prens Alexsi Orlov muhtemelen I. Nikolay'la diğer yardımcılarının geçirdiğinden çok daha fazla zaman geçirmişler, örneğin Rusya'yı kapsayan çeşitli seyahatlerinde ona eşlik etmişlerdir. Yine de jandarmanın en ateşli faaliyetinin hiç amacı yok gibiydi. Hükümdarın kendi şüpheciliğinden kaynaklanan sonsuz yıkıcılık soruşturması çok az şey açığa çıkardı. Bu dönemde açığa çıkarılan en radikal grup olan Petrashevtsy bile jandarmanın değil onların büyük rakibi ve İçişleri Bakanlığı'nın bir parçası olmaya devam eden sıradan polisin eline düştü.

Üçüncü Daire'nin esas amaçları olan halkın hayatlarını ve düşüncelerini detaylı bir şekilde kontrol etme arzusu ve her şeyin ötesinde her tür yıkıcılığı engelleme çalışmaları aynı zamanda Eğitim Bakanlığı'nın da politikalarını yönlendiriyordu; özellikle sansür konusunda ve aslında bir anlamda Nikolay'ın bütün rejiminin politikalarını yönlendiriyordu. Kalelerin inşasına gelince, savunma vurgulanıyordu: Düşmana karşı sağlam durmak ve içeriye girmesini engellemek lazımdı. Hükümdarın kendisi, savunma hatlarını desteklemek için yorulmadan çalıştı. Büyük ve zor hükümet işine çok büyük özen gösterdi, ülkeyi denetleme işini kendi yaptı, kolera salgınından ve ayaklanmalardan askeri yerleşimlerdeki isyanlara kadar her tür acil duruma koştu ve orduya özel bir ilgi gösterdi. Bunun ötesinde imparator, halkının babası olarak ideal çarı canlandırmaya çalıştı. Fiziksel olarak her yerde olmaya gayret etti, böylece halk emin ve canlı olacaktı. Tepede değişen siyasi tarzın ve ruh durumunun bir göstergesi, I. Aleksandr'ın 1824 St. Petersburg seline göstermiş olduğu belirsiz ve trajik tepki ile I. Nikolay'ın 1830'da Moskova'daki kolera salgınına gösterdiği tepkinin karşıtlığıdır. Nikolay karşı önlemleri yüklenmek üzere sahneye gelmişti ve Kont Benckendorff'a göre, muhtemelen ironi içermeden yazmıştır: "Öyleydi ki hastalık bile onun her şeye kadir gücü karşısında teslim olacaktı."

REFORM KONUSU

Daha önceden de belirtildiği gibi, imparatorun ve hükümetinin bütün çabaları çok az meyve verdi ve Nikolay'ın reforma olan yaklaşımının sınırlamalarını kritik olan serflik konusunda net bir şekilde açığa çıkardı. I. Nikolay şahsen bu durumu

onaylamıyordu. Orduda ve genel olarak ülkede ortaya çıkardığı perişanlığı çok iyi biliyordu ve başkaldırı tehlikesi konusunda da sürekli olarak endişeliydi; ayrıca otokrat, devletin çıkarlarıyla çarpıştığında aristokrasinin ayrıcalıklarına anlayış göstermiyordu. Yine de 1842 devlet şurasında da açıkladığı gibi: "Halen ülkemizde mevcut olan serfliğin bir kötülük olduğundan hiç şüphe yoktur, aşikârdır ve herkes için açıktır. Ama bu konuya şimdi dokunmak daha büyük kötülüktür. Pugachev isyanı yaygın öfkenin ne kadar ileri gidebileceğini göstermiştir." Aslında saltanatı boyunca imparator aynı anda iki farklı devrimden korktu. Eğer hükümet toprak sahiplerini serflerinden mahrum etmeye kalkarsa kibar sınıfın anayasa elde etme önerisinde bulunma tehlikesi vardı. Diğer yandan temel, yaygın bir ayaklanmayla arzulanan serflerin serbest bırakılması gibi kurulu düzene büyük bir şok da dizginlerden kurtulmayı sağlayabilirdi.

Hükümet, neredeyse sürekli olarak serflik konusunda endişelenmesine rağmen çok az şey başardı. Yeni yasalar ya serflerin statüsünü değiştirme konusunu toprak sahiplerinin eline bıraktı, böylece Aleksandr'ın iyi niyetli ama etkili olmayan çabalarını sürdürdü ya da bir ailenin üyelerini farklı alıcılara satmak gibi serfliğe bağlı aşırı kötüye kullanımları yasakladı. Köylülere bahşedilen en ufak imtiyazlar bile geçersiz kılındı. 1848 Avrupa devrimlerinin ardından hükümetin serfler için cılız ve tereddütlü kaygıları bile sona erdi. I. Nikolay devrinde sadece Batı Rusya şehirlerindeki bağlı köylüler kayda değer avantajlar elde etti. Göreceğimiz gibi, hükümet bu ayrıcalıklı tutumu, onları bölgedeki toprak sahipleri arasında yaygın olan Polonya etkisine karşı kullanmak istediği için aldı.

Otokrasiyi korumaya kararlı, serfliği feshetmekten korkan ve bütün bağımsız girişimlerden ve halk katılımından şüphe duyan imparator ve hükümeti, ülkelerine çok ihtiyaç duyulan temel reformları getiremediler. Hem uygulamada hem de teoride geriye doğru baktılar. Yine de değişimin Rusya İmparatorluğu'ndaki temel siyasi, sosyal ve ekonomik yapıyı tehdit etmediği belirli alanlarda, özellikle yasaların kanunlaşması ve devlet köylüleri için kapsayıcı reform konusunda önemli gelişmeler gerçekleşti. 1820'lerin sonları ve 1830'ların başlarında Speranski ve yardımcılarının devasa çabasıyla yapılan yeni kanun, eksikliklerine rağmen Rus hukukunda muazzam bir başarı ve kilometre taşına işaret etti. Ocak 1835'te Çar Aleksis'in 1649 tarihli Ulozhenie'sinin yerini aldı ve kaderinde 1917'ye kadar yürürlükte kalmak vardı.

Devlet köylülerinin yeniden örgütlenmesi birkaç yıl sonra, Kont Pavel Kiselev'in 1837'de Devlet Toprakları Bakanı olmasının ardından gerçekleşti. Kiselev'in vergilendirmenin şahıslardan toprağa transfer edilmesini, fakir köylülere ek hisse, köylülere biraz özyönetim verilmesini, köylerde mali yardım, okul ve tıbbi yardım geliştirilmesini içeren reformu, devrim öncesi tarihçiler tarafından neredeyse genel

bir övgü aldı. Ancak konunun önde gelen isimlerinden Sovyet bilim insanı Druzhinin, etkili kanıtlara dayanarak Kiselev'in reformunun olumlu yönünün kapsamının ve uygulamasının dar olduğunu, esasen devlet köylüleri üzerine son derece ağır bir yük bindirdiğini, bunun yerel idarenin haraçları ve kötü uygulamalarıyla daha da kötüleştiğini öne sürdü.

SON YILLAR

Ama 1848'den sonra en sınırlı reformlar bile imkânsız hale geldi. Avrupa devrimlerinden korkan I. Nikolay tamamen gerici hale geldi. Rusların yurtdışına çıkması yasaklandı, bu özelikle öğrencileri ve öğretmenleri etkileyen bir emirdi. Tıp hariç hükümet bursu olmayan öğrenci sayısı üniversite başına 300'dü. Uvarov tamamen gerici ve itaatkâr bir görevli lehine eğitim bakanlığından ayrıldı, yardımcılarından birine bir dönem, "Kendime ait bir irademya da aklım olmadığını bilmem lazım, ben sadece imparatorun kör bir aletiyim," demişti. Yeni kısıtlamalar üniversite otonomisini ve akademik özgürlüğü daha da azalttı. Anayasa hukuku ve felsefe müfredattan çıkarıldı, mantık ve psikoloji tutuldu, ama teoloji profesörü tarafından öğretilecekti. Aslında bazı tarihçilere göre, üniversiteler yok olmaya yaklaştı ve yüksek görevlilerin yaptığı zamanında bir müdahale bu felaketi engelledi. Sansür komik boyutlara gelmişti, sansür üzerine sansür yapan yeni kurumlar ortaya çıktı. Faaliyetlerinden birkaç örnek vermek gerekirse; sansürcüler bir fizik ders kitabından "doğanın güçleri"ni çıkardılar, bir aritmetik kitabındaki elipsin gizli anlamını araştırdılar, Roma imparatorlarıyla ilgili bir anlatıda "öldürüldüler" kelimesini "yok oldular" olarak değiştirdiler, bir falcılık kitabının yazarından niye yıldızların insanın kaderini etkilediğini düşündüğünü açıklamasını istediler ve müzik notaları arasında gizli kodların gizlenmesinden endişe duydular. Edebiyat ve düşünce fiilen bastırılmıştı. Sağ kanat tarih profesörü ve Resmi Milliyet doktrininin önde gelen örneklerinden Mihail Pogodin bile saltanatın son dönemlerinde hükümeti Rusya üzerine "hem fiziksel hem ahlaki anlamda çürüyen ve kokuşmuş bir mezarlık sessizliği" dayatmakla suçlandı. Rusya, yıkıcı Kırım Savaşı yenilgisini bu boğucu atmosferde yaşadı.

DIŞ POLİTİKA VE İMPARATORLUK

Pek çok bilim insanının ısrar ettiği gibi eğer Kırım bozgunu I. Nikolay'ın dış politikasının ve saltanatının mantıklı sona erişini temsil ediyorsa, bu, duruma özgü tarihi bir mantık durumudur ve izlemesi de güçtür. Öncelikle Rus imparatoru diğer

Avrupalı güçlerle savaşmak niyetinde değildi. Aslında kendi vatanında otokrasinin sadık bir destekçisi olarak dışarıda meşruiyetin korkusuz destekçisi haline gelmişti. I. Nikolay Avrupa'daki mevcut düzeni sürdürme ve korumaya kararlıydı, tıpkı kendi ülkesindeki arkaik sistemi korumayı kendi kutsal görevi olarak görmesi gibi. Bu ikisini bir bütünün çok yakın iki parçası olarak görüyordu ve her ikisinin de aynı düşman tarafından tehdit edildiğini düşünüyordu. Bu düşman Napolyon'un son yenilgisiyle büyük bir darbe alan ama ölmeyi reddeden çok başlı devrim yılanıydı. Gerçekten de tekrar tekrar başkaldırdı: 1830'da, 1848'de ve daha birçok durumda ayaklanıp 1815'te yapılanları bozmak istiyordu. İlkelerine sadık kalan kararlı çar, düşmanla savaşmaya girişti. Bu mücadele sırasında Rusya'nın polisi "Avrupa'nın jandarması" olarak ilave sorumluluklar üstlendi. İmparatorun, saltanatın dışişleri bakanı olarak görev yapan Kont Karl Nesselrode liderliğinde dış politika alanındaki yardımcıları genel olarak hükümdarlarının görüşünü paylaşıyor ve iradesine boyun eğiyorlardı.

I. Nikolay'ın tahta geçmesinden kısa bir süre sonra Rusya, Perslere karşı Haziran 1826'dan Şubat 1828'e kadar süren bir savaşa girdi. Gürcistan üzerine mücadelelerden biri olan düşmanlık Perslerin yenilgisi ile sonuçlandı. Türkmençay Antlaşması Rusya'ya Erivan şehriyle birlikte Ermenistan'ın bir kısmını, Hazar Denizi'nde bir donanma bulundurma hakkını, ticari tavizler ve büyük bir tazminat kazandırırken, I. Nikolay karakteristik bir biçimde zafer baskısı yapmayı reddetti. Özellikle şahı devirmek ve idaresini yok etmek için oluşan yerli hareketi desteklemeyecekti. İran ile barış yaptıktan birkaç hafta sonra Rusya Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş ilan etti. Bu anlaşmazlık Yunan Bağımsızlık Savaşı denen ve Yunanlıların 1821'de Türk efendilerine isyanlarıyla başlayan uluslararası krizin doruk noktasına işaret ediyordu. Rus hükümeti Yunan devrimine karşı tutumunda kararsızdı, bir yandan Rusya Ortodoks Yunanlılara karşı sempati duyuyordu ve geleneksel olarak Osmanlılara düşmandı, diğer yandan ise Avrupa'daki kurulu düzeni korumaya ve desteklemeye bağlıydı. Dahası Yunan krizi alışılmamış bir şekilde diplomatik sonuçlarını ve olasılıklarını karmaşıklaştırdı. Diğer Avrupalı güçler de Osmanlılara karşı Yunanlıların mücadelesinde tutarlı bir politika sürdürmekte zorlandılar. Kardeşinden daha sebatlı davranan I. Nikolay önce Büyük Britanya ve Fransayla, sonra da kendi başına Osmanlı'yı engellemeye ve Balkan anlaşmazlığını çözmeye çalıştı. 20 Ekim 1827'de Navarino Savaşı'nda İngiliz, Fransız ve Rus ortak birlikleri Osmanlı hamilerine yardım etmek üzere çağrılan Mısır filosunu imha ettiler. Ama Rus–Osmanlı husumeti Nisan 1828'e kadar resmi olarak başlamadı. Osmanlı'yı yenmek Rus imparatorun beklediğinden daha zor çıksa ve ikinci büyük savaş seferi Rus ordusuna maliyetli olsa da kesin bir zafer kazandırdı. Osmanlı Devleti 1829'da Edirne Antlaşması'nı kabul etmek zorunda kaldı.

Anlaşma Rusya'ya Tuna Nehri'nin ağzını ve Kafkaslarda kayda değer miktarda toprak, Rus hamiliği altında Tuna'daki Moldavya ve Eflak prensliklerinde otonom bir mevcudiyet sözü, Osmanlı'ya ağır bir tazminat dayatması, Rus ticaret gemilerinin Boğazlar'dan geçişinin garantisini kazandırdı ve bu arada Yunanlıların çarın nefret etmeye devam ettiği devrimlerinin başarısını temin etti. Bunlara ve antlaşmada kapsanan diğer Rus kazanımlarına rağmen antlaşma çoğunlukla ve haklı bir şekilde uluslararası ilişkilerde bir hafifleme örneği olarak düşünülür. Rus imparator eski muhalifini yok etmeye çalışmadı, Osmanlı'yı Avrupa'daki güç dengesinin önemli ve arzulanan bir unsuru olarak gördü. Aslında Osmanlı Devleti'ni koruma kararı, Osmanlı'nın yenilgisi ve Balkanlar'da değişen durumun ortaya çıkardığı sayısız sorunla ilgilenmek üzere I. Nikolay tarafından 1829'da atanan özel komitenin düşünülerek verilmiş yargısını temsil eder. Elbette komitenin, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da korunmasının sunduğu avantajlar, sunduğu rahatsızlıkları aşmaktadır," mealindeki raporu Rus hükümdarın tam onayını aldı.

Temmuz 1830'da Paris'teki devrim, çar için bir şok oldu ve etkileri eylül ayındaki Belçika ayaklanması ve İtalya ve Almanya'daki huzursuzluklarla yükseldi. Viyana Kongresi'nin yarattığı sisteme karşı isyan açıkça ilerliyordu ve yayılıyordu. I. Nikolay bunu ezmeye kararlıydı. Prusya ile eylemi koordine etmesi için Berlin'e özel bir elçi yolladı ve Polonya'da batıya yürümesi için bir ordu kurmaya çalıştı. Louis-Philippe rejimi diğer Avrupalı hükümetlerce hemen kabul edildiğinde Rus imparatoru resmi tanımayı dört ay daha bekletmiş ve sonra yeni Fransız yöneticiye kindar ve kaba bir şekilde davranmıştı. Belçikalıların Hollanda'ya karşı devrimi, benzer bir şekilde kutsal meşruiyet prensibine karşı başka bir saldırı ve buna ek olarak da Viyana Antlaşması'nın araziyle ilgili şartlarının açıkça ihlali olarak kabul eden Rus otokratın kızmasına neden oldu. Bir kez daha diğer güçlerden diplomatik destek alamayan I. Nikolay, konunun asilerden yana olan uluslararası çözümünü onaylamak zorundaydı, ancak Londra Antlaşması'nın tasdikini birkaç ay erteledi ve yeni devletle 1852 yılına kadar düzenli diplomatik ilişki kurmadı. 1830 Kasım ayı sonlarında patlayan ve Rus hükümetinin yaklaşık bir yılda bastırabildiği Polonya devrimi olmasaydı, Rusya'nın Batı Avrupa'ya askeri müdahalesiyle ilgili planlarının da gerçekleşebileceği eklenmeli.

Polonya'da Rus idaresine yönelik kızgınlık bölünmeden sonra sürekli arttı. 1815 anlaşması Rus imparator tarafından yönetilen Polonya Krallığı'nı (Kongre Polonya'sı olarak da bilinir) yarattı. Pek çok Polonyalı, tarihi devletlerinin yeniden kurulmasından çok "dördüncü bölünme" olarak gördükleri şeyden nefret etti. Bu anayasal bir monarşiydi, ancak kendi mevzuatı, ordusu, para birimi, okul sistemi ve idaresi vardı. Bütün resmi işler Polonya dilinde yapılıyordu. Bu haklar ve özerklik bazen I. Aleksandr ve özellikle imparator adına Polonya'yı yöneten karde-

şi Grandük Konstantin tarafından çiğneniyordu. Ama I. Nikolay'ın yoğun anayasa karşıtlığı, yeni imparator anayasayı ilga edecek adımları atmamasına rağmen, daha büyük bir tehlike olarak görüldü. Avrupa'da devrimler patladığında çarın bu ayaklanmaları bastırmak için Polonya ordusunu kullanmayı planladığına dair söylentiler Kasım 1830'da Varşova'da subay birlikleri arasında başlayan Polonya isyanını hızlandırmış olabilir. Hızla, belki de I. Nikolay'ın herhangi bir anlaşmayı reddetmesi nedeniyle hareket büyüyerek Polonya bağımsızlığı ve özgürlüğü için ulusal bir ayaklanmaya döndü. Rusya kısa sürede hem Polonya hükümeti hem de ordusu üzerindeki kontrolünü kaybetti ve Polonya'yı tam kapsamlı bir savaşla yeniden fethetmek zorunda kaldı. General İvan Paskeviç'in liderliğindeki Rus birlikleri Polonyalı güçleri sayı anlamında kat kat aşıyordu, ancak Paskeviç'in vatansever müfreze ve grupları yoğun Polonya ormanlarında yok etmesi aylar sürdü. Ancak Polonya tarafında da kayıplar vardı. Bazı Polonyalı tarihçiler başarı için gerçek bir şans olduğundan bahseder. Ama liderlik organize olmaktan çok uzaktı ve hatta yeterli derecede kararlı değildi. Daha da önemlisi St. Petersburg'daki Dekabrist ayaklanması gibi Polonya isyanı da, bırakın Ukraynalı ve Belorusyalı köylüleri, Polonyalı köylülerin dahi desteği olmadan üst sınıfın bir olayı olarak kaldı.

Sonuç Polonya için yine bir trajediydi. 1815 Polonya anayasasının yerini Polonya'yı Rusya İmparatorluğu'nun "ayrılmaz bir parçası" yapan 1832 anayasası aldı. Ülke, Polonya fatihi, yeni Varşova Prensi ve Nikolay'ın valisi Mareşal Paskeviç tarafından gaddar ve otoriter bir tutumla idare edilirken, sivil özgürlükler, ayrı hukuk ve yerel yönetim sistemleri, Polonya dilinin yaygın kullanımı gibi sözler içeren anayasa uygulanmıyordu. Valinin çalışmasını hükümdarın kendisi dikkatli bir şekilde yönetiyor ve denetliyordu. Asilerin mülklerine el konuldu, Polonya'nın yüksek eğitim kurumları kapatıldı, Katolik kilisenin toprakları devletleştirildi ve ruhban sınıfa sabit ücretler verildi. Aynı zamanda Polonya yasal, idari, eğitsel ve ekonomik konularda gittikçe daha fazla Rusya kalıbına girmeye zorlandı. Orta dereceli okullarda, idarede Rus dili hâkimdi, katı bir sansür önde gelen pek çok Polonyalı yazarın çalışmalarını yıkıcı niteleyerek yasakladı. Buna karşın isyan ve bastırılması, daha radikal bir Polonya milliyetçiliğini harekete geçirdi, buna Batı'da önemli bir göçmen topluluğu kuran ve çoğunlukla Polonya'nın bağımsızlığına bağlı olan eğitimli Polonyalılar da dahildi.

Ruslaştırma Belarus ve Ukraynalı köylülerin ve Polonyalılaşmış toprak sahibi sınıfın bulunduğu batı ve güneybatı bölgelerde Polonya'da olduğundan daha kapsamlı bir şekilde gelişti. Hatta 1830–31 ayaklanmasından önce I. Nikolay hükümeti, bu toprakları Rusya ile daha yakın bir birliğe getirmek üzere hareket etmişti; süreç imparatorun merkezileştirme ve standartlaştırma genel eğilimiyle bağlantılıydı. Devrim bastırıldıktan sonra asimilasyon özel bir komitenin yönlendirmesi altın-

da hızla ilerledi. Litvanya, Belorusya ve Ukrayna illerindeki asilere Polonyalılara sunulan af sunulmamıştı. Ortodoks kilisesi en büyük kazanımını bu topraklarda, Uniatlar 1839'da Romayla bağlarını koparıp onların cemaatine katıldığında elde etti. 1840'da Litvanya yasası Rus yasası lehine feshedildi. Toprak sahipleri Polonya unsurunu temsil ettiği için I. Nikolay ve yardımcıları genel politikayı onların çıkarları aleyhine yasalaştırmak için değiştirdiler. Bazı vilayetlerde serflerin efendilerine karşı yükümlülüklerini tanımlayan ve düzenleyen "envanterler" hazırlayacak ve 1851'de batı bölgelerde kibar sınıfa zorunlu devlet hizmeti getirecek kadar ileriye gittiler. Küçük kibar sınıfın binlerce fakir ve muhtaç aile üyesi köylü ya da şehirli olarak yeniden sınıflandırıldılar, bazıları Kafkaslar'a gönderildi.

Alman romantizminden etkilenen milli kimlik fikirleri 1830 ve 1840'larda Rusya İmparatorluğu'nun batı sınır topraklarında büyürken, I. Nikolay bunun Rus milli birliğini ve ilkelerini zorlamasına izin vermemekte kararlıydı. Bunlar, özellikle imparatorluk hükümetinin gizli Cyril ve Methodius Kardeşliğini ezdiği –Ukraynalı entelektüellerin kültürel aktivizmden siyasi aktivizme ilk geçişleri olarak tarif edilir– ve üyelerini, özellikle de Ukraynalı romantik şair Taras Shevchenko'yu Ukrayna'da şiddetli bir şekilde cezalandırdığı görülebilir.

Avrupa'daki görece istikrarın ardından Yakındoğu'da yeni sorunlar ve daha fazla Rusya müdahalesi geldi. 1832'de Mısır'dan Muhammed Ali bağlı olduğu Osmanlı sultanını Yunan savaşında desteklemenin ödülü olarak Suriye'yi alamayınca Suriye'yi fetheden bir ordu gönderdi ve Osmanlı güçlerini ezerek Anadolu'yu işgal etti. Sultanın umutsuz yardım ricalarına St. Petersburg haricinde hiçbir Avrupalı başkent yanıt vermedi. I. Nikolay'ın Babıâli'ye ihtiyaç anında yardım etmeye istekliliği Rusya'nın bu önemli müdahaleden çıkarabileceği siyasi avantajlarda bol bol haklılığını ispat etti. Bu tür bir eylem aynı zamanda Muhammed Ali'yi başka bir büyük asi olarak gören Rus otokratın meşruiyet taraftarı inançlarına mükemmel bir şekilde uyuyordu. 20 Şubat 1833'te bir Rus donanma filosu İstanbul'a vardı ve birkaç hafta sonra 10.000 kadar Rus askeri Boğaziçi'nin Asya kısmına indi, tarihte Boğazlar'da Rus askeri güçlerinin göründüğü tek örnektir. Bu beklenmedik gelişmeyle son derece endişelenen büyük güçler Osmanlı ve Mısır'ı bir araya getirmek için ortak hareket ettiler; iki savaşçı arasında Kütahya Konvansiyonu'nu düzenlediler ve sultanı koşulları kabul etme konusunda ikna ettiler. Ruslar, Orlov'un Türklerle 8 Temmuz 1833'te Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı imzalamasının hemen ardından çekildiler. Üçüncü bir tarafın saldırması halinde karşılıklı istişare ve yardım içeren bu anlaşma sekiz yıl sürdü, gizli bir madde aynı zamanda Çanakkale Boğazı'nı diğer yabancı savaş gemilerine kapalı tutma karşılığında Türkiye'yi Rusya'ya yardım etmekten muaf tuttu. O dönemde başlayan ve devam eden yaygın tahminlerin aksine Hünkâr İskelesi, Boğazlar'dan Rus savaşçılarının geçmesine izin

vermemesine rağmen –Philip Mosely tarafından kesinleştirilen bir nokta– Rusya için bir zafer anlamına geliyordu. Çarların imparatorluğu kadim ve çürümekte olan düşmanlarının özel müttefiki ve bir dereceye kadar da koruyucusu olmuş, dolayısıyla işlerine müdahale etme ve geleceğini etkileme için önemli bir araç elde etmişti.

Avrupa'daki 1830–31 olayları ve daha az olarak da Yakındoğu'daki anlaşmazlıklar I. Nikolay'ın aklına muhafazakâr güçlerle yakın işbirliği ve ortak eylem gerekliliğini soktu. Avusturya ve belirli bir ölçüde Prusya da aynı ihtiyacı hissetti, bunun sonucunda Doğu Avrupa'nın üç monarşisi 1833 sonunda bir araya geldi. Anlaşmalar Münchengratz ve Berlin'deki toplantılar sonunda tamamlandı. Rusya ve Habsburg İmparatorluğu, özellikle milliyetçiliğe karşı ortak mücadele ve Yakındoğu'da Osmanlı hâkimiyetini sürdürme arzularında kapsamlı bir anlayışa vardı. Benzer bir şekilde Rusya'nın Prusya'yla anlaşması parçalanmış Polonya'yla ilgili ortak politikalara vurgu yaptı. Koşulları ve çıkarımları daha geniş olan ve "her bir bağımsız egemen gücün, iç sorunları olması ve ülkesine dışarıdan bir tehdit gelmesi durumunda diğer bağımsız egemen güçleri yardıma çağırma hakkını kabul eden" ve herhangi bir kuvvetin Avusturya, Prusya ya da Rusya'yı bir diğerine "maddi yardım" yapmaktan silah gücüyle alıkoymaya çalışması durumunda bu davranışı "her birine yöneltilmiş olarak" göreceğini şart koşan Berlin Konvansiyonu ise 15 Ekim 1833'te üç kuvvet tarafından imzalandı. 1833 anlaşmaları böylece sadece imzalayan güçlerin hemen görülen çıkarlarını değil aynı zamanda bütün muhafazakâr Avrupa'nın çıkarlarını da korumak anlamına geliyordu. Özellikle I. Nikolay kıtaya polislik yapma konusunda istekliydi. Krakow'daki 1846 ayaklanmasından sonra Avusturya hükümetine, kalan özgür Polonya'nın, Doğu Avrupa monarşileri tarafından daha önce ayarlandığı gibi, Habsburg devletinin bir parçası olması konusunda ısrar eden Rus imparatoruydu.

Fransa'daki 1848 devrimi eski düzen ve on dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sının modern liberalizm, milliyetçilik ve sosyalizminin yükselen güçleri arasındaki mücadelede yeni bir çığır açtı; buna Avrupa'daki hızlı ekonomik, sosyal ve entelektüel değişikliklerin siyasi sonuçları da dahildi. I. Nikolay'ın bir baloda misafirlerine Fransa'da cumhuriyet ilan edildiği için atlarını eyerlemelerini söylediğine dair ünlü hikâye gerçek olmasa da Rus otokrat, Paris'ten gelen habere hemen ve şiddetle tepki verdi. Taht hırsızı ve meşruiyet haini olarak nefret ettiği Louis-Philippe'in düşmesine memnun olmasına rağmen çar, devrime hoşgörü gösteremezdi. Bu nedenle Fransa ile diplomatik ilişkileri kopardı ve Ren'e yürümek üzere Batı Rusya'dan 300.000–400.000 asker topladı. Ama isyan Rus hükümdarın karşı önlemlerinden daha hızlı yayıldı. Bir aydan kısa bir sürede Prusya, Avusturya ve diğer Alman devletlerinde halk ayaklanmaları patlak verdi ve kıtanın bütün yerleşik düzeni hızla yok olmaya başladı.

Ardından gelen sıkıntılı aylarda I. Nikolay Avrupa'da meşruiyetin savunucusu olarak bütün endamıyla ayağa kalktı. Başlangıçta başarılı olan 1848 ve 1849 devrimlerinin sonraki olağanüstü başarısızlıkları en iyi, dahil olan farklı ülkelerin özel siyasi, sosyal ve ekonomik koşulları bağlamında açıklanabilir. Yine de Rus hükümdar dengeyi tepki lehine döndürmek için elinden geleni yaptı. 14 Mart'ta devrime karşı "yasal otoriteyi ve bütün sosyal kurumları devirmeye" karşı tehdit dolu olan, "bütün Rusları hükümdarlarının çağrısına sevinçle yanıt vermeleri" için çağıran ve bu tehdidi sona erdirmek için "inanç, çar ve anayurdumuz için kadim dualarımıza" yalvaran bir şiddetli bir manifesto yayınladı. Kıtayı ele geçiren sayısız ayaklanmaya karşı kullanabildiği bütün kaynakları kullandı. Örneğin, Rus hükümeti Avusturya'ya 6 milyon ruble verdi ve eğer herhangi bir dış güç Habsburg'lara karşı İtalyan devletini destekleyecek olursa Rusya'nın tam kapsamlı bir muharip olarak Avusturya'ya katılacağına Büyük Britanya'nın dikkatini çekti. Bir devrimi bastırmak için ilk Rus askeri müdahalesi, Temmuz 1848'de, Rusya'nın Romanyalı milliyetçi hareketi yenmek için kendisi ve Türkiye adına hareket ettiği Tuna prenslikleri Moldovya ve Eflak'ta gerçekleşti. En önemli eylem, 1849 yazında, I. Nikolay 1833 anlaşmalarına dayanarak Macaristan'daki isyana karşı mücadeleye yardım etmek için Avusturya'nın ricasına kulak vererek Paskeviç'i ve bu sefer için neredeyse 200.000 askeri görevlendirdiğinde gerçekleşti. Rusya'nın başarılı Macaristan müdahalesi –Macarların bitmeyen nefretini kazanan– kısmen Polonya tehlikesine karşı yönelmişti, çünkü Polonyalı devrimciler Macaristan saflarında savaşıyordu. Ama esas gerekçesi Rus otokratın Avrupa'da mevcut düzeni koruma kararlılığındaydı, çünkü Avusturya İmparatorluğu bu düzenin önemli destekçilerinden biriydi.

1848 ve 1849 devrimcilerinin çöküşüyle, Rusya'nın kıtada kazandığı etkileyici ve bazı yönlerden baskın pozisyon sonunda düştü. Aslında "Avrupa'nın jandarmasının" uluslararası duruşu ve yönettiği ülkenin görünümü gerçeğinden çok daha güçlüydü. Yenilmiş olmasına rağmen liberalizm ve milliyetçilik ölmemişti. Polonya ve Macaristan'dan Fransa ve İngiltere'ye kadar Avrupa halkının görüşünü taşıyordu; Avusturya gibi çara dost olan ülkeler bile Prusya'da olduğu gibi kendi çıkarlarına müdahalesinden şikâyet ediyorlar ya da baskıcı endişesine kızıyorlardı. Diğer yandan I. Nikolay'ın kendisi de – bazı uzmanların görüşüne göre– kendi başarısına eskisinden daha anlayışsız, anlaşmaz, doktrinci ve otoriter olarak tepki verdi. Bozgun için sahne hazırdı.

KIRIM SAVAŞI

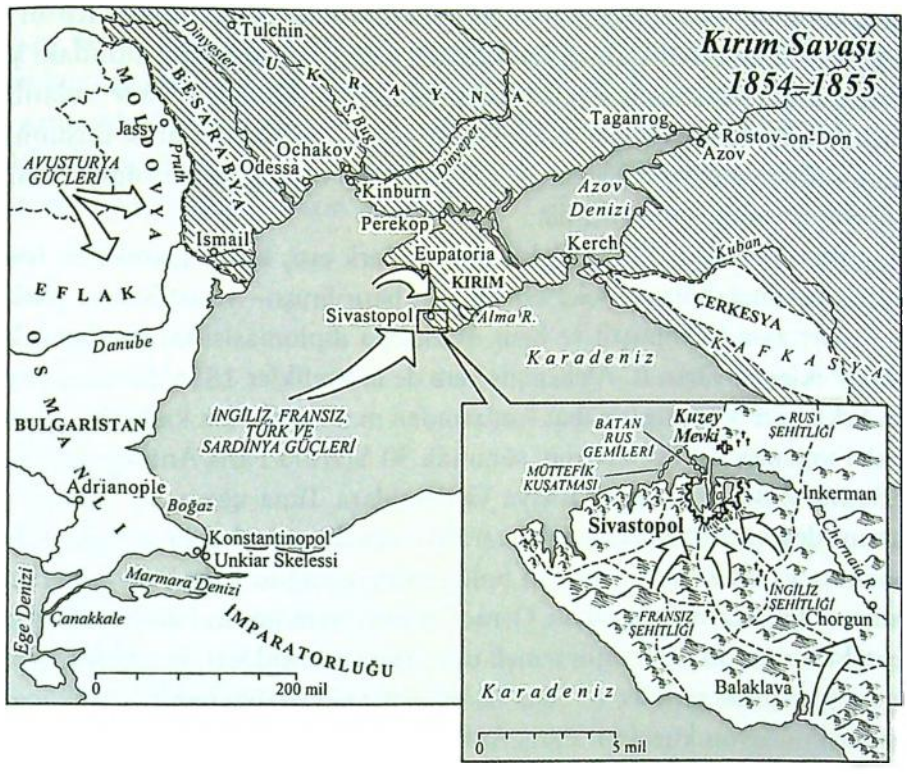
Ancak bozgun geldiğinde ona eşlik eden koşullar hem son derece karmaşıktı hem de özellikle Yakındoğu sorunlarıyla ilgiliydi. Osmanlı İmparatorluğu ve Mısır ara-

sındaki husumetin 1839-40'da yeniden başlaması Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın sonu oldu. Avrupalı güçler savaşan taraflara 15 Temmuz 1840 Londra Antlaşması koşullarında bir anlaşma dayatmak için birlikte hareket ettiler, ayrıca 13 Temmuz 1841'de de Boğazlar Konvansiyonu'nu imzaladılar. Büyük Britanya, Avusturya, Prusya, Rusya ve Fransa'nın katıldığı Konvansiyon, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının barış zamanında bütün yabancı savaş gemilerine kapatılmasını yeniden onayladı ve Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan ayrı antlaşmanın yerini almak üzere beş imzalı uluslararası bir garanti getirdi. I. Nikolay diğer devletlerle işbirliği yapmaya istekli olduğunu kanıtladı ve aynı ruh durumuyla daha sonraki yıllarda Büyük Britanya'yla ortak bir anlayışa varmak için özel bir çaba gösterdi. 1844 yazında İngiltere'ye seyahat etti ve Dışişleri Bakanı Lord Aberdeen ile Yakındoğu durumunu ve olasılıkları görüştü. Bu görüşmelerin sonuçları Nesselrode tarafından hazırlanan ve İngiliz hükümeti tarafından gerçek olarak kabul edilen resmi Rus genelgesinde özetlendi. Koşullarına göre Rusya ve Büyük Britanya mümkün olduğu sürece Osmanlı devletini koruyacaklardı ve bir çözülmenin yaklaşması durumunda iki taraf söz konusu toprakların bölünmesi ve diğer sorunlarda bir anlayışa varmak için önceden bir araya geleceklerdi. Kırım Savaşı'ndan önceki yıllarda kritik Rus–İngiliz ilişkileri farklı tarihçiler tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmış ve değerlendirilmiş olsa da durumla ilgili birkaç unsur net bir şekilde öne çıkmaktadır. I. Nikolay'ın Büyük Britanya'yla başarılı anlaşmasının görünüşe göre aldatıcı ve gerçekte tehlikeli bir karakteri vardı. Anlayıştaki iki ana konu –Osmanlı'nın korunması ve bölünmesi– bir anlamda çelişkiliydi ve bu nedenle bütün anlaşma, özellikle her iki tarafın Yakındoğu'daki gelişmeleri eş ya da en azından benzer yorumlamalarına bağlıydı, uyuma hiçbir zaman ulaşılamazdı. Dahası anlaşma biçimi de belirsizlik ve görüş farklılığına belirli bir katkıda bulunuyordu: I. Nikolay ve yardımcıları büyük öneme sahip sağlam bir anlaşma olarak görürken İngilizler anlaşılan Majesteleri hükümetinin sonraki başbakanları ve dışişleri bakanlarını etkilemeyecek gizli bir görüş alışverişi olarak görüyorlardı. Ayrıca İngiltere'de yüksek rütbedekiler tarafından da paylaşılan ve Rusya'nın Osmanlı üzerindeki etkisi arttıkça çoğalan halk arasındaki Rus korkusunun etkisini de küçümsememek gerekir.

Rusya'nın 1848'den sonra görünüşteki yenilmezliği Nikolay'ın gözünü Rusya'ya karşı Avrupa'da, hatta müttefikleri arasında bile artan güvensizlik ve düşmanlığa kapatmıştı. Büyük Britanya ile yaşanan karışıklık I. Nikolay'ın Yakındoğu politikasının Avrupa'da güçlü bir desteğe sahip olduğu yanlış inanışına neden olmuştu. Bunların hiçbiri savaşı engelleyemedi. Tetikleyici olay, kutsal topraklarda Katolik ve Ortodoksular arasında Hıristiyanlığın bazı en kutsal tapınaklarıyla bağlantılı belirli haklar konusundaki anlaşmazlıktı. III. Napolyon'un Katolik davasını desteklemesiyle karşılaşan I. Nikolay, her zamanki doğrudan ve zorlayıcı tavrıyla hareket ederek Prens Aleksandr

Menşikov'u Şubat 1853'te Osmanlılara bir ültimatom vermek için gönderdi: Kutsal toprak anlaşmazlığı Ortodoksların lehine çözümlenecekti ve Babıâli bu imparatorluğun geniş Ortodoks nüfusunun haklarını açıkça tanıyacaktı. Osmanlı İmparatorluğu ilk talepler serisini kabul etti, ama Rusya'nın Babıâli'nin Ortodoks tebaası adına müdahale etmesini Türk egemenliğine bir tecavüz olarak görerek onaylamadı. Menşikov görüşmeleri kesip İstanbul'u terk etti. Rusya'nın "maddi garanti" olarak Tuna prensliklerini işgali ateşi körükledi. Çatışmadan kaçınmak istemesine rağmen I. Nikolay'ın acele hareketlerinin savaşı tetiklediğine hiç şüphe yok. Daha önce tarif edilen ihtilafların ilk safhalarından sonra Rus hükümeti, bir uzlaşma anlaşması olarak Viyana Notası'nı kabul ederek prenslikleri boşalttı ve düşmanlıkların patlamasından sonra bile barış arayarak barışçıl bir tutumla hareket etti. Bu geç safhada savaş suçu, esasen Rusya'dan artan taleplerde bulunan Osmanlı, Fransa, Büyük Britanya ve hatta Avusturya arasında bölüştürülmelidir. Her halükarda Rusya ve Osmanlı arasında Ekim 1853'te kavganın başlamasından ve Rusların 30 Kasım'da Sinop açıklarında bir Osmanlı filosu ve nakliyesini imha etmesinden sonra Büyük Britanya ve Fransa, Mart 1854'te Babıâli'ye katıldı, bir yıl sonra da Sardunya müdahale etti. Avusturya, Rusya'ya karşı düşmanlıkların dışında kalarak müttefiklere yoğun diplomatik baskı uyguladı. I. Nikolay ülkesini Avrupa koalisyonuna karşı yalnız başına savaşırken buldu.

Rus imparatorun Kırım Savaşı'yla neticelenen Yakındoğu politikası çeşitli yorumlar aldı. Pek çok tarihçi Osmanlılara karşı Rus saldırganlığına vurgu yaparak Rusya'nın Karadeniz aracılığıyla hububat ticaretini koruma ihtiyacı ya da Yakındoğu'da pazar elde etmek gibi ekonomik gereklilikleri, Boğazları kontrol etme stratejik mecburiyeti ya da Büyük Katerina'nın izinde büyük siyasi genişleme planıyla açıkladılar. Yine de daha önce görme fırsatına sahip olduğumuz gibi çarın Osmanlılara yönelik tavrı uzun zamandır meşruiyete olan temel inancının damgasını taşıyordu. En sonunda Osmanlı imparatorluğunu parçalama kararı bile Osmanlı'nın modern dünyada yaşayamayacağına ve bu nedenle anarşi, devrim ve savaştan kaçınmak için lider Avrupa devletlerinin Balkanlar'da ve Yakındoğu'da gücü ve varlığı uygun bir şekilde bölüştürmeleri gerektiğine olan inancının bir sonucu olarak yorumlanabilir. Başka bir deyişle Nikolay'ın Büyük Britanya'ya yaklaşımı samimi olarak düşünülebilir, bu nedenle sonradan gelen yanlış anlaşılma daha da trajiktir. Ancak I. Nikolay'ın Yakındoğu politikasını değerlendirirken bir unsur daha değerlendirilmelidir: Ortodoksluk. Kırım Savaşı'na kısmen dini anlaşmazlıklar neden oldu ve çarın kendisi saltanatı boyunca sultana karşı belirli bir kararsızlık sürdürdü. Sultan tekrar tekrar Osmanlı İmparatorluğu idaresindeki meşruiyetini ifade etti, ama yine de sayısız Ortodoks tebaası ile Müslüman devletin serpilmesinden huzursuzluk duydu. Anlaşmazlık başladığında I. Nikolay kendini kâfirlere karşı haçın savunucusu ilan etti.

Kırım Savaşı birkaç önemli devleti içerse de cephesi oldukça kısıtlıydı. Avusturya birlikleri Balkanlar'da Rusları Türklerden ayıran Moldovya ve Eflak'ı işgal ettikten sonra muharipler tek bir ortak sınıra sahip oldular, bu Kafkaslar'daki Rus-Türk sınırıydı ve son derece zorlu arazi koşullarına sahip olan bu uzak bölge önemli operasyonlar için hiç de uygun değildi. Müttefikler denizi kontrol altına alarak birkaç deniz gösterisiyle Karadeniz, Baltık Denizi ve Beyaz Deniz'den Bering Denizi'ne kadar Rus kıyılarında ufak saldırılar düzenlediler ve nihai bir cephe arayışıyla Eylül 1854'te Kırım'a indiler. Savaş, müttefiklerin Kırım deniz üssü Sivastopol'ü ele geçirme çabası üzerine yoğunlaştı. Kırım haricinde savaş sadece Rusların oldukça başarılı oldukları ve hatta önemli Rus kalesi Kars'ı ele geçirdikleri Kafkaslar'da sürdü. Sivastopol Fransız, İngiliz, Osmanlı ve Sardunya güçlerinin üstün silahlarıyla yaptıkları sürekli bombardıman ve saldırılara on bir buçuk ay boyunca dayandı. Rus tedarik hizmetleri bozulup üst komutanlık çok az inisiyatif gösterirken, amiraller Pavel Nakhimov ve Vladimir Kornilov –bu arada ikisi de savaşta öldü– tarafından yönetilen Karadeniz filosunun asker ve denizcileri şehirleri için umutsuzca savaştılar. Sivastopol'deki baş askeri mühendis olan ve müttefiklerin ilerleyişini engellemek için herkesten fazla uğraş veren Albay Kont Eduard

Totleben, savunma konusunda büyük bir yaratıcı olduğunu kanıtladı. Kırım Savaşı cehennemi ve kahramanlıkları en iyi biçimde, kendisi de kuşatma altındaki şehirde topçu subayı olan Lev Tolstoy tarafından *Sivastopol Hikâyeleri*'nde anlatılır. Pek çok tarihçi tarafından yanlış anlaşılmaların gereksiz sonucu olarak düşünülen bu çatışmanın tifüs ve diğer salgınların savaştan fazla ölüme neden olması nedeniyle daha da trajik olduğu eklenmelidir.

Rus güçleri Sivastopol'ü 11 Eylül 1855'te terk etti, kalan gemilerini batırdı – diğerleri daha önce limanı bloke etmek için batırılmıştı– ve istihkâmı patlattı. I. Nikolay mart ayında ölmüştü ve hem Avusturya diplomasisi tarafından etkili bir şekilde desteklenen vârisi II. Aleksandr hem de müttefikler 1856'da barış yapmaya hazırdı. Etkileyici bir kongre şubat sonlarından mart sonlarına kadar bir ay boyunca Paris'te toplandı. Çalışmalarının sonunda 30 Mart'ta Paris Antlaşması imzalandı. Antlaşma koşullarına göre Rusya Osmanlılara Tuna ağzını ve Besarabya'nın bir kısmını devrederek Karadeniz'in tarafsızlaştırılmasını kabul etti (yani burada bir donanma ya da kıyısal istihkâm bulundurmayacağını kabul etti). Ayrıca Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoksların hamiliği iddialarından vazgeçti. Gelecekteki Romanya devletinin temeli olan Tuna prenslikleri, imza atan tarafların ortak garantisi altına girdiler ve Tuna'da güvenli taşımacılığı temin etmek için uluslararası bir komisyon kuruldu. Paris Antlaşması Rusya'nın Güneydoğu Avrupa ve Yakındoğu'daki, aslında dünyadaki konumunda çarpıcı bir düşüşe işaret ediyordu.

I. Nikolay 18 Şubat 1855'te kısa ama şiddetli bir hastalığın ardından sevgili askeri gücünün Batı'nın modern orduları karşısında başarısız olduğunu seyrederek öldü. Askeri tarihçi William Fuller'in tarihçiler arasındaki neredeyse fikir birliğine vardığı sözleriyle, "Kırım Savaşı otokrasinin gerekçelendirme prensiplerinden birini patlattı; bu da askeri güç ve güvenlik yaratma gücüdür." I. Nikolay'ın ölümüyle ilgili bir söylenti de –efsane olması muhtemel– şok geçiren ve hayal kırıklığına uğrayan imparatorun kendisini zehirlediğidir.

SON SÖZLER

Tarihçiler I. Nikolay'ın ve sabit inanışlarının Rus tarihini güçlü bir şekilde etkilediği ama yeni bir yön vermediği konusunda hemfikirdirler. Nikolay tam tersine eski sisteme ve eski âdetlere umutsuz bir kararlılıkla sarılmıştır. Resmi Milliyet doktrininin yaratıcısı Kont Uvarov bir kez, "Rusya'yı onun için hazırlanan teorilerden bir elli yıl kadar geriye götürürse", görevini yerine getirdiğine inanarak öleceğini söylemiştir. Bir anlamda I. Nikolay ve yardımcıları tam olarak bunu başardı: Avrupa'nın geri kalanı değişirken Rusya'yı ellerinden geldiği kadarıyla otuz yıl –elli yıl değil–

dondurdular. Kırım Savaşı felaketi Rusya'da temel reformların ihtiyacının altını çizerken saatin oldukça geç olduğu gerçeğini de vurguladı. II. Aleksandr'ın "büyük reformları" gerekli değişimle ilgili yeni bir farkındalığı yansıttı. Ama bu reformlar aynı zamanda bizim şimdi inceleyeceğimiz Rusya ekonomisi, toplumu ve kültürü içindeki değişimi de gösterdi. Aslında bu alanlarda Nikolay'ın politikalarının tersine, hareket durgunluğa baskın gelmişti.

27. Bölüm

ON DOKUZUNCU YÜZYILIN İLK YARISINDA RUSYA'DA EKONOMİK VE SOSYAL KALKINMA

> "Para ekonomisi, ancak on dokuzuncu yüzyılda halkın çoğunluğu ticaret döngüsü içine çekilmeye, pazar için çalışmaya ve kendi ihtiyaçlarını başkasının çalışarak ürettiği ürünleri alarak karşılamaya ve aynı zamanda pazara mal olarak getirilmeye başlayınca gelişimin ikinci safhasına evrilmeye başladı."
>
> NİKOLAY ROZHKOV

Dönemin pek çok yabancı gözlemcisi ve eski tarihçilerin çoğu için on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısındaki Rus ekonomik ve sosyal hayatı yoğun bir gerilik, durağanlık ve baskıyla tanımlanır. Bu görüşe, bu zorlu dönemin başarılarına vurgu yapan sonraki tarihçiler, özellikle Sovyet uzmanlar ve Rus göçmen bilim insanları tarafından karşı çıkılmıştır. Bu dönemde başarılara sadece Rus edebiyat ve kültürünün parlaklığı değil aynı zamanda ülkeye kapitalizmin girişi, belirli teknolojik gelişmeler, demiryollarının ve pamuk sanayisinin gelişmesi, ticaretin genişlemesi ve bütün orta sınıf da dahildir. Aslında toplumun eski yapısı kırılıyordu; geleneksel sosyal gruplara, asillere, ruhban sınıfa, tüccarlara, şehirlilere ve köylülere zorlukla uyan sosyal gruplar ilerliyordu.

Yine de Rus ekonomisinin ve toplumunun diğer Avrupalı ülkelerle yarışamadığı gerçeğini göz ardı edemeyiz. Rusya'yı etkileyen kapitalizm güçleri Büyük Britanya'yı, Belçika'yı ve Fransa'yı kökten değiştiriyordu. Serflik ve devletin toplumu kontrolü hiç şüphesiz Rusya'nın ekonomik gelişimini engelledi. Rus sanayisi Avrupa ve dünya sahnesinde 1860'larda 1800'lerde olduğundan daha az öneme sahipti ve yüksek gümrük vergileriyle korunması gerekiyordu. Rus kentli sınıfı hızla yükselse de Batı Avrupa'nın çoğunluğundaki burjuvaziyle karşılaştırıldığında küçük ve zayıf kalıyordu. Ülke buharlı gemi ve demiryolları elde etse de ulaşım sistemi ne barış zamanı ihtiyaçlarını ne de Kırım Savaşı'nın ihtiyaçlarını karşılamaya yeterliydi. Rus silahları ve askeri ekipmanı Avrupalı muhaliflerin sahip oldukları karşısında kalitesizdi; ahşap yelkenli gemilerden oluşan Karadeniz filosu müttefiklerin buhar gücüyle ilerleyen savaş gemileriyle rekabet edemezdi. Elbette koloni sonrası tarihçilerin şimdi tartıştıkları gibi Avrupa modernliğin tek ölçütü olmamalı.

Ama on dokuzuncu yüzyılda Rusya gibi ülkeler için Avrupa modeli ve standardı ancak sonuçları kabul edildiğinde ihmal edilebilirdi.

TARIM, TOPRAK SAHİPLERİ VE KÖYLÜLER

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısı Rusya'da derebeylik ekonomisinin ve serflik tarımının doruk noktasına işaret etti, ama on dokuzuncu yüzyılın ilk yılları ekonomi sahnesinde önemli değişikliklere tanık oldu. Güney Rusya Karadeniz aracılığıyla tahıl ihraç etmeye başlarken Rusya hem yurtiçinde hem de hatta yurtdışındaki pazarlara daha fazla mal göndermeye başladı. Nüfusun artan büyümesiyle birlikte pazarlama için yeni fırsatlar, toprak fiyatlarında güçlü ve düzenli bir artışa yol açtı. Ancak eğitimleri ve bakış açıları nedeniyle buna tamamen hazırlıksız olan pek çok toprak sahibi, rekabete ve mülklerinde etkili üretim yerleştirmeye etkin bir şekilde ayak uyduramadı. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında sadece kibar sınıf üyelerinin serf sahibi olabilmeleri gerçeğine rağmen kibar sınıf üyesi olmayan toprak sahipliği büyüdü. Buna ek olarak kibar sınıfın devlete olan borçlanması hızla arttı, yüzyılın ortalarında inanılmaz boyutlara ulaştı. 1861'de serflerin serbest bırakılmasının arifesinde serflerinin üçte ikisinin ipoteğinin devletin elinde bulunduğu tahmin ediliyor. Özellikle küçük mülkler kötü etkilendi. Daha varlıklı toprak sahipleri az çok koşullara uyum sağlarken daha fakir, sermayesi ya da diğer mal varlıkları daha az olan diğerleri yarışı kaybetti. Böylece yüzyılın ilk yarısı kibar sınıf toprak sahipliğinde bir yoğunlaşma ve küçük kibar sınıf toprak sahiplerinde ise bir düşüş, çoğunlukla yoksullaşma görüldü. Aslında kibar sınıf, bir uçta başarılı toprak sahibi kodamanlar ve diğer yanda fakir hatta muhtaç kibar sınıf arasındaki artan farklılaşma, on sekizinci yüzyılın *altın çağ*ından sonra, soylu sınıfta bir düşüşün yanılmaz işareti olarak görüldü.

Elbette serflik, reform öncesi Rus tarımının merkezindeydi. Önemli miktarda kanıt, toprak sahiplerinin yeni pazar fırsatlarına ve genel olarak ekonomik hayatın artan temposuna uymaya, öncelikle kendi tarlalarından daha fazla ürün elde etmeye çalışarak yanıt verdiklerini gösterir. Bu nedenle *barshchina* kapsam olarak artmış ve daha talepkâr hale gelmişti. Bu, 1840'larda doruk noktasına ulaşan bir süreçti. Ama serf gücünün yoğun istismarı etkin, gelişmiş üretim elde etme sorununa çözüm sunmadı. Serflerin sadece modern teknikler konusunda cahil ve değişime dirençli olmalarının yanı sıra mülk topraklarında daha fazla çalışma gibi bir istekleri de yoktu. Pek az toprak sahibi –daha ileri olan eğitimlerini ve kaynaklarını çiftçilik yöntemleri ve ekipmanı geliştirmekte kullanarak– tarımsal işletmede doğrudan bir rol almakla ilgilendiği için en iyi seçenek köylülerin istedikleri gibi

çiftçilik ve pazarlama yapmasına ve yüksek ödemeler talep etmelerine izin vermekti. Böylece 1840'larda ve özellikle 1850'lerde *barshchina** pahasına *obrok*** arttı. Köylüler efendilerine 1800'lere kıyasla 1860'larda on kat daha fazla *obrok* ödemek zorundaydılar. Serfler *obrok* karşılığı ilave toprak aldılar, ama aynı zamanda bu artan ödemeleri yapmak için gittikçe daha fazla serf fabrikalarda, nakliyede ve evlerinden uzakta kiralık çiftlik işçisi olmak dahil diğer işlerde çalışarak ek gelir elde etti. Gittikçe daha fazla özgür işgücünün tarımda, özellikle Volga bölgesi ve Karadeniz bölgelerinde çalışmaya başlaması da önemlidir.

Tarımda olumlu değişiklik işaretleri vardı. Bazı mülkler başarılı "kapitalist" üreticiler haline geldiler; makine, gübre ve çiftçiliğin daha modern yöntemlerini kullanıyorlardı. Genel olarak Rusya'da tarım yoğunlaştıkça üretim de bir dereceye kadar arttı. Ayrıca ürünler de daha çeşitlenmeye başladı. Eski temel ürünler özellikle çavdar ve buğday geniş anlamda üretilmeye devam etti. Bazı yeni maddeler de ülkenin tarımında önemli pozisyonlara yükselmeye başladı, buna patates ve şeker kamışı, güneyde ise şarap dahildi. Bu başarılı üretimin gerçekleşmesi önemli bir bilgi ve beceri gerektiriyordu. Patates üretimi 1840'larda beşe katlandı, şarap üretimi 1830'larla 1850 arasında üçe katlandı. Rusya'da şeker kamışı üretimi ise şeker kamışı fabrikalarının sayısıyla ölçülebilir: 1825'te 7, 1844'te 206 ve 1850'lerin başlarında 380 fabrika vardı. İpek ve bazı bitkisel boya kültürü ise Transkafkasya'da gelişti. Rusya'ya 1803'te yeni ve üstün bir koyun türünün girmesi üzerine yün üretimi başladı. Hükümet yardımıyla bu koyunların sayısı 1812'de 150.000'e, 1853'te ise 9 milyona ulaştı.

Geçmişte olduğu gibi köylüler hayatlarının maddi zorlukları ve belirsizlikleriyle başa çıkmak için çeşitli yollar buldu. Bunlar, gördüğümüz gibi, dünyanın derin bir dini bakışla gözlenmesinden küçük ya da büyük direniş hareketlerine kadar çeşitlenmekteydi. Burada Rusların sahip oldukları özerkliğe vurgu yapmak önemlidir, çünkü buna reformcular tarafından artan bir şekilde meydan okunmuştu. Yasal olarak kölelerden çok az farklı olmalarına rağmen sosyal hayatları 1800'lerin başlarında Amerika Birleşik Devletleri'nin güneyindeki kölelerden çok farklıydı. Peter Kolchin'in gösterdiği gibi Rus toprak sahipleri, mülklerinin idaresini uzaktan yapmayı tercih ettikleri için köylü hayatının önemli kurumu toprak sahibi ve onun vekili değil –hoş bu temsilciler toprak sahiplerinin ne istediklerini netleştiriyor ve itaat sağlamak için dayak cezasını rahatça kullanıyorlardı– köylü komünü ya da *obshchina*'sıydı (bazen de hane reislerinin düzenli olarak toplandığı meclisi ifade eden *mir* olarak adlandırılırdı). Komün, köylülerin toprak sahipleriyle ve devletle olan ilişkilerinden ve topluluğun refahı niçin kuralların konmasından sorumluydu. Topluluk meclislerinde –genellikle hanelerin reisleri, bazen de kadınlar dahil

* barshchina: Rus köylülerinin ücretsiz, zorunlu hizmeti. (ed. notu)

** obrok: Rus köylülerinin efendilerine ya da devlete ödemek zorunda oldukları kira bedeli. (ed. notu)

bütün topluluk katılırdı– önemli kararlar verilirdi, ancak günlük topluluk işleri seçilmiş yetkililer tarafından yapılırdı. Komün, devlete olan vergileri ve toprak sahibine olan obrok'u toplar, köyde düzeni sağlar (komün kurallarını ve normlarını çiğneyen bireyleri cezalandırır), kimin orduya hizmet edeceğine karar verir ve en önemlisi, arazi çalışmasını düzenler (köylüler ailelere ait çiftliklerde değil mülk ve köylü topraklarına dağılmış tarla şeritlerinde çalışırdı) ve her ailenin boyutlarına göre uygun toprak parçasının olması için tarla şeritlerini düzenli aralıklarla değiştirerek dağıtırlardı. Bilim insanları komünün kime hizmet ettiği üzerinde tartışırken –yetkililer mi köylülerin kendileri mi– çift fonksiyonu olduğu görülebilir. Steven Hoch'un gösterdiği gibi komün, köyü huzurlu ve uyumlu bir yer haline getiriyordu. Köylü sınıflarında bir yapıdan çok aile ya da bireysel koşullara bağlı olarak daha zengin ve daha fakir köylüler vardı; erkek olan reislerin kadın ve gençler üzerinde baskın olma eğilimleri ve kırgınlık, kızgınlık ve küçük suç gibi yerel sorunlar vardı.

SANAYİ VE İŞGÜCÜ

Sanayi tarımdan geri kalmayacak şekilde büyüyen pazar ekonomisinden etkilendi. On beş kişiden fazla kişiyi çalıştıranları saydığımızda Rus imalat firmalarının sayısı yüzyılın başında 1200 iken 1860 olduğunda 2818'e çıkmıştı. İşgücü daha da hızlı genişledi: 1800'de 100.000 ile 200.000 arasıyken "büyük reformların" arifesinde 500.000 ile 900.000 arasına çıkmıştı.

Endüstride anlaşmalı zorunlu çalışmanın Rusya'da yayılması Batı Avrupa'daki sanayi gelişiminden çarpıcı şekilde farklıdır. "Zilyetli" ve "bağlı" işçiler –bir fabrikaya bağlı ve özel ya da devlet kuruluşunda uzun saatler çalışmakla yükümlü olan devlet köylüleri– Büyük Petro zamanından sonra çoğaldı. Serf sahiplerinin serflerini soylu olmayan imalatçılara sözleşmeyle vermeleri 1820'lerde yasaklandı. Ancak 1830'dan itibaren, özellikle hızla büyümekte olan pamuklu tekstil sanayisinde serbestçe kiralanan fabrika işçileri yükselişteydi. Bu görece yeni sanayinin ürünü yarım yüzyıl içinde on altı kat arttı. Önemli teşviklerden biri, İngiliz hükümetinin 1842'de pamuklu eğirme makinesi üzerindeki ihracat yasağını kaldırması oldu. Rusya'nın sanayi makinesi imalatı hâlâ az gelişmişti, bu yüzden sanayi işçiliğinin çoğu hâlâ elişiydi ve çoğunlukla parça başı işti. Ama şimdi en azından pamukluyu elde eğirme işinin (örme işinin makineleşmesi yıllar sonra gelecekti) ve parça başı işin yerini gerçek fabrikalar alabilirdi: Tek bir çatı altında buharla çalışan makinelerde doğrudan denetimle çalışan işçiler.

Bütün olarak serbest işgücü, kontrolü bağımlı işgücünün elinden alırken "kapitalist" fabrikalar da hem zilyetli hem de derebeylik elinden aldılar. Bir hesaba göre

1825'te "kapitalist" fabrikalar bütün sanayi kuruluşlarının yüzde 54'ünü oluşturuyordu.

Bahsedildiği gibi, makinenin kullanımı ithal ekipmanın yoğun artışıyla canlanmıştı. Böylece Ruslar 1825'te 42.500 ruble değerinde, 1845'te 1 milyon 164 bin ruble değerinde ve 1860'da da 3 milyon 103 bin ruble değerinden makine ithal ettiler. Dahası kendi makinelerini yapmaya başladılar: Ülkede yıllık çıktısı 1851 yılında 500.000 ruble değerinde olan 19 makine fabrikası, 1860 olduğunda 8 milyon ruble ürün değeriyle 99 fabrika vardı. Ancak Rus sanayisi esasen Urallar'da, Moskova bölgesinde, hızla büyüyen St. Petersburg – Baltık bölgesinde ve daha önce yerleşmiş birkaç merkezde daha sınırlıydı. Özellikle hiçbiri geniş Rus güneyinde ortaya çıkmamıştı.

TİCARET VE ULAŞIM

Rusya'da on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında ekonomideki hızlanma ticarete de yansıdı. İç ticaret dikkate değer bir büyüme gördü. Ülkede tahıl üreten güney ile tahıl tüketen merkez ve kuzey arasındaki fark daha da belirgin hale geldi, daha güçlü ve daha geniş kapsamlı bir değiş tokuş sağladı. Böylece kuzey ve merkez, sanayi ve zanaat ürünlerini güneye gönderdi ve karşılığında tahıl, et ve yağ aldı. Bazı bölgeler kendi özel ürünlerini geliştirdi. Örneğin kuzeybatı bölgesi neredeyse Rusya'nın tamamı için kendir üretiyordu. Uzak Archangel ilinde bir bölge özel bir tür kuzeyli ineği yetiştiriyordu. Birkaç Ukrayna ili atlarıyla ünlendi, en iyi koyun ise Güney Rusya'da, Volga ile Don arasında yetiştiriliyordu. Yün çorap gibi şeyler bile bölgesel özellik haline gelmeye başladı. Birkaç bilim insanı on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında köylüler arasında satın alınan giysilerin nasıl zamanla ev yapımı giysilerin yerini almaya başladığına dikkat çekti.

Tüccar sermayesi arttı ve fuarlar genişledi. Nizhni Novgorod'daki Aziz Macarius Manastırı'nın yakınına kurulan ünlü fuar 1817 yılında Nizhni Novgorod'a kendisine taşındı ve burada yeni doruklara ulaştı. 1825 yılında bu fuarda satılan ürünlerin değeri 12,6 milyon rubleydi, 1852'de bu rakam 57,5 milyona çıktı. Diğer bazı fuarlar da etkileyici işler yaptı.

Ulaşım da gelişti, ama görece daha yavaştı. Nehir ve göller ticaret ve seyahatte önemli birer rol oynamaya devam etti. Birkaç kanal, özellikle 1804 ile 1810 arası inşa edilenler, örneğin Batı Tuna ile Dinyeper'i, St. Petersburg ile Volga'yı birbirine bağlayarak ve böylece yukarı Volga'dan Baltık Denizi'ne kadar ürün satışını mümkün kılarak su ağının kullanışlılığına katkıda bulundu. Rusya'da ilk buharlı gemi 1815'te Neva'da görüldü. 1820'de Volga'da düzenli buharlı deniz taşımacı-

lığı başlamış ve daha sonra diğer önemli nehir ve göllere yayılmıştı. Bir fabrikanın ihtiyaçlarını karşılamak üzere inşa edilen küçük bir demiryolu inşasının birkaç yıl sonrasında, St. Petersburg'la imparatorluk banliyö ikametgâhı olan Tsarskoe Selo arasındaki ilk Rus kamu demiryolu 1837'de trafiğe açıldı. 1851'de ilk önemli Rus demiryolu çalışmaya başladı, I. Nikolay'ın arzuladığı gibi dikkat çekecek kadar düzgün bir çizgide St. Petersburg ve Moskova'yı birbirine bağlıyordu. Ruslar bir demiryolu sanayi kuracak kadar ileri gitti ve kendi lokomotif ve vagonlarını yaptı. Bu, ressam James McNeill Whistler'ın babası George Whistler dahil Amerikalıların önemli rol oynadıkları bir gelişmeydi, ama ülkenin boyutları düşünüldüğünde ulaşım sistemleri oldukça yetersiz kalıyordu. Özellikle 1850'de Rusya 3000 milden biraz daha fazla birinci sınıf yola sahipti. Kırımdaki Rus ordusu deniz yoluyla tedarik alan müttefiklerle karşılaştırıldığında kendi vatanlarında daha izoleydiler.

Dış ticaret –iç ticaretle olduğundan daha fazla kesin bilgimizin olduğu bir konu– on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında hızla büyüdü. "Büyük reformlar" öncesinde Rus ihracatının yıllık değeri 230 milyon ruble, ithalatı ise 200 milyon rubleydi; yüzyılın başında bu rakamlar sırasıyla 75 ve 52 milyondu. Rusya kereste ve kereste ürünleri, kenevir, kendir ve mum yağı gibi hammadde ve artan miktarlarda tahıl ihraç etmeye devam etti. Tahıl ticareti, Güney Rusya'da tarımın gelişmesinin, özellikle de buğdayda artışın, çoğunlukla Yunan bayraklı gemilerin Karadeniz aracılığıyla tahıl ihracatının düzenlenmesinin ve sanayileşmiş Batı Avrupa'nın artan tahıl talebinin bir sonucuydu. Yüzyılın başında başlayan tahıl ticareti 1855'te Rusya'nın toplam ihracatının yüzde 35'ini karşılamaya başladı. Odessa ve Taganrog gibi limanların hızla yükselmesine yol açtı ve Karadeniz'i Rusya ile ticaretin bir yolu olarak Baltık'la rakip yaptı. Buna karşın Rusya'nın mamul ürünleri Batı'da talep bulmadı, ama Osmanlı, Orta Asya, Moğolistan ve Çin'den birkaç müşteri çekti. Rusya'nın ithalatı meyve ve kahve gibi tropik ürünler ve daha önce de bahsedilen çeşitli makineler gibi fabrika mallarından oluştu.

SOSYAL ÇEŞİTLİLİK

Nüfus bu dönemde de hızla büyümeye devam etti, 1796 yılında 36 milyon olan nüfus 1815'te 45 milyona, 1851'de ise 67 milyona çıktı. Aynı zamanda toplum gittikçe çeşitlendi. Jerome Blum'a göre serfler on sekizinci yüzyılda ikiye katlanırken 1796'da Rusya'nın toplam nüfusunun yüzde 49'unu ve 1811'de yaklaşık yüzde 58'ini oluşturuyorlardı. 1858'e gelindiğinde ise toplam nüfusun yüzde 44,5'ini oluşturuyorlardı. Mevcudiyetin ezici koşulları elbette bir unsurdu, ama yakın dönem tarihçileri köylü yoksulluğunun boyutları konusundaki eski savları da sorgu-

ladılar. Bir bu kadar önemli olan ise toplumda diğer grupların büyümesiydi. Kent nüfusu 1800 ile "büyük reformlar" arasında geçen dönemde özellikle, hem mutlak sayı olarak hem de toplam nüfusa oran olarak büyüdü. Şehir halkı yüzyılın başlarında imparatorluk halkının yüzde 4,1'ini oluştururken 1851'de yüzde 7,8'ini oluşturmaya başlamıştı.

Özel öneme sahip olan ise çoğunlukla *raznochintsy* olarak bilinen ve çeşitli rütbe ve kökenden gelen herkesi tanımlayıp içermeye kararlı olan bir devlet tarafından belirlenen geleneksel sosyal gruplar arasındaki halkın büyümesiydi. Bunların arasında Rütbeler Tablosu'nun en altının da altında olan memurlar ve kalıtsal asalet kazanmamış devlet hizmetlilerinin çocukları, soylu olmayan lise ve üniversite öğrencileri, soylu olmayan bilim insanları ve sanatçılar, babalarının mesleğini sürdürmeyen rahip çocukları, tüccar olarak kaydedilmemiş her tür girişimci (serfliğin normal kısıtlamalarından özgürleştirilmiş), askerlerin eş ve çocukları bulunmaktaydı. Elise Wirtschafter'ın öne sürdüğü gibi, "Toplumun gelişmesini kalıtsal sosyal kategoriler içerisinde tutmaya çalışırken imparatorluğun insan ve malzeme kaynağını hareket ettirme ihtiyacı aynı zamanda sosyal sınırların geçilmesi için yasal fırsatlar da yarattı." Hükümetin okumuş ve eğitilmiş hizmet edecek insana olan ihtiyacına ek olarak büyümekte olan orta sınıf, kendisini eğitim ve çabayla ilerleten halk tabakasının enerjisi, becerisi ve inisiyatifiyle inşa edildi.

Süregelen imparatorluk genişlemesinin bir sonucu olarak Rus nüfusu etnisite, dil ve din açısından daha çeşitli hale geldi. Transkafkasya'nın 1801'de Gürcistan'ın eklenmesiyle başlayan ve kısa süre sonra Ermenistan'a ve Azerbaycan'a yayılan fethi, Rus İmparatorluğu'na dünyanın etnik ve dini açıdan en çeşitli yerlerinden birini katmış oldu. Daha sonraları ulusal sorun olarak adlandırılacak resmi bir farkındalığın büyümekte olduğunun işareti, I. Nikolay'ın devrinde başlayan ve Sibirya'nın Hıristiyan olmayan halklarının *inorodtsy* ya da "yabancılar" olarak yeniden tanımlanmasıydı; bu terimin uygulanışı sürekli genişleyecekti. Diğer endişe işaretleri arasında hükümetin Yahudi topluluk kurumlarını zayıflatma ve batı sınır topraklarını, özellikle isyandan sonra Polonya'yı Ruslaştırma çabaları bulunuyordu. Buna karşılık Rusya hâkimiyeti, tebaası olan bazı halkların, özellikle Polonya'daki halkların ama aynı zamanda başka grupların da direnişiyle karşılaştı. Bu direniş hareketleri okumuş Ukraynalılar arasındaki bağımsız ulusal kültürel gelişmeden tutun Kafkaslar'daki dağ halklarının Rus hâkimiyetine karşı gerilla hareketine kadar çeşitleniyordu.

Farklı şekillerde bu ayrım ve fark modelleri –kırsal ekonomik baskılar, yeni sanayilerin ve serbest işgücünün yükselişi (ve bu gelişmedeki sınırlamalar), coğrafi ve sosyal hareketlilik için artan fırsatlar ve sorunlu etnik çeşitlilik– Rus toplumunu on dokuzuncu yüzyılda ve ilerisinde tanımlayacak eğitimleri gösteriyordu.

28. Bölüm

ON DOKUZUNCU YÜZYILIN İLK YARISINDA RUS KÜLTÜRÜ

"Puşkin. Bu isim, bu ses günlerimizi dolduruyor. İmparatorların, askeri kumandanların, cinayet silahı mucitlerinin, işkencecilerin ve şehitlerin kasvetli isimleri vardır. Ve onların yanında parlak bir isim: Puşkin."

ALEKSANDR BLOK

"İnsan ırkının büyük ailelerinden hiçbirine ait değiliz. Ne Batı'danız ne Doğu'dan, hiçbirinin geleneklerine sahip değiliz. Bir bakıma zamanın dışında duruyoruz. Zaman içinde o kadar garip hareket ediyoruz ki ilerlerken geride bıraktığımız geçmiş, geri döndürülemez bir şekilde yok oluyor bizim için. Bu, tamamen ithal ve taklit edilen bir kültürün sonucu. İnsan fikirleri toplamına tek bir fikir eklemedik. İnsan ruhunun ilerleyişine katkıda bulunmadık. Ve bu ilerleyişten ödünç aldıklarımızı tamamen bozduk."

PETR CHAADAEV, 1829

"Taze güçler kendilerini ifade etmek için kaynayıp mücadele ediyorlar, ama sıkıntılı bir ağırlık altında eziliyor ve çıkış noktası bulamıyorlar; bu güçler sadece keder, bıkkınlık ve kayıtsızlığa neden oluyorlar. Tatar sansürcülüğüne rağmen sadece edebiyat hâlâ ayakta ve ilerliyor. Bu nedenle yazar unvanına bu kadar itibar ediyoruz. Bizim için şair ve yazar unvanı çoktan apoletlerin ve süslü üniformaların parlaklığını söndürdü."

VİSSARİON BELİNSKİ, 1847

"Siyasi alanı reddeden ve hükümetine sınırsız siyasi güç veren Rus halkı kendilerine hayatı sakladılar, ahlak ve topluluk özgürlüğünü, Hıristiyan bir topluma ulaşma yüksek amacını sakladılar."

KONSTANTİN AKSAKOV, 1855

On dokuzuncu yüzyıl başları Rus edebiyatının "altın çağı" olarak adlandırılır. Az değil, felsefi, sosyal ve siyasi düşünce otokrasiye ve sıkı sansüre rağmen büyüdü ve gelişti. Mimari, resim, müzik ve tiyatro da gelişti. Bilimde önemli ilerlemeler oldu. On sekizinci yüzyıl esasen Batı'dan öğrenme dönemiydi. Bu on dokuzuncu yüzyılın

başında devam etti ve yoğunlaştı. Ama basit bir ödünç alma, yaratıcı adaptasyona ve orijinalliğe yol açtı. On dokuzuncu yüzyılın başında belki de en olağanüstü ve orijinal kültürel gelişme *aydınlar sınıfı*nın yükselişe geçmesiydi. Bu terim –1860'ların sonlarında üretilmiştir– sadece okumuşları ya da fikir hayatına adanmış insanları değil çağdaş Avrupa düşüncesinden çıkma ama Rus tecrübesiyle şekillenme eğiliminde olan mutlak prensipler adına baskıcı, kısıtlayıcı, siyasi ve sosyal düzen olarak gördüklerine şeye karşı çıkan okumuş ve entelektüel açıdan meşgul bireyleri tanımlıyordu.

Bu kültür hâlâ kibar sınıf kültürüydü. Ruhu ve tonu Tolstoy'un *Savaş ve Barış*, Turgenyev'in *Asilzade Yuvası*, Sergey Aksakov'un aile kroniği ve Aleksandr Herzen'in parlak anıları gibi edebiyat çalışmalarında korunmuştu. Bu kültür serflerin işgücüyle desteklenen, zengin ve zorlu bir dünyada büyüdü. Okumuş kibar sınıf evde yabancı ve Rus özel hocalar ordusunun yardımıyla Fransız ve daha az derecede Alman dil ve edebiyatına yapılan vurguyla kozmopolit bir yetiştirilişin keyfini çıkarıyordu. Mülkleri çoğunlukla değerli kütüphaneler içeriyordu. Batı'daki gelişmeleri takip ediyor ve sık sık yurtdışına seyahat ediyorlardı. Kibar sınıfın erkek çocukları orduya subay olarak girmeden önce çoğunlukla askeri okullara devam ediyor ve yine burada da Fransızca ve uygun sosyal tavırlara vurgu yapılıyordu. Gittikçe daha çoğu hem anavatanda hem de Batı'da üniversiteye gidiyorlardı. Kibar sınıf kadınları da, üniversiteye gidemeseler de, çoğunlukla kapsamlı kozmopolit eğitim alıyor, yabancı dil konuşuyor ve müzik yapıyorlardı.

EĞİTİM

Devlet okullarındaki üniversite eğitimi de ortaöğretim gibi I. Aleksandr'ın reformlarından sonra daha elverişli hale geldi. 1802'de eğitim bakanlığının kurulmasıyla imparatorluk, her birinin başında bir yöneticinin bulunduğu altı eğitim bölgesine bölünmüştü. Plan her bölgede bir üniversitenin bulunmasını, her il merkezinde bir ortaöğretim kurumu olmasını ve her bölgede iyileştirilmiş bir ilkokul olmasını gerektirmekteydi. Devrin sonuna gelindiğinde öngörülen genişleme çoğunlukla tamamlanmıştı. Rusya o dönemde 6 üniversiteye, 48 orta dereceli devlet okuluna ve 337 devlet ilkokuluna sahipti. I. Aleksandr Kazan'da, Kharkov'da ve St. Petersburg'da –buradaki üniversite başlangıçta eğitim enstitüsü olarak kurulmuştu– üniversiteler kurmuş, Vilna'daki "esas okul" ya da akademiyi üniversiteye dönüştürmüş ve Dorpat'taki Alman üniversitesini canlandırmıştı. Moskova üniversitesiyle birlikte üniversitelerin sayısı altı oluyordu. Buna ek olarak Finlandiya grandüklüğünde de bir üniversite vardı: Orijinal olarak Abo'da –Fince Turku'da– ve 1827'den itibaren de Helsingfors'taydı

(Helsinki). Geleneksel Avrupa modelinin izinde giden Rus üniversiteleri geniş ölçüde özerklik sahibiydi. Üniversitelere kaydolma sayılarına bakıldığında genellikle her birine birkaç yüz ya da altında öğrenci kaydolmasına, orta dereceli okul öğrencilerinin toplam sayısının ise 1825 yılına gelindiğinde ancak 5500'e yükselmesine rağmen bu rakamlar Rusya'da yadsınamaz bir ilerlemeyi temsil etmektedir. Dahası, hükümetin çabalarını tamamlamak üzere özel girişim de ortaya çıktı. Özel girişim Kharkov Üniversitesi'nin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynadı ve yükseköğretimde daha sonra Yaroslav'da Demidov Hukuk Okulu ve Nezhin'de Prens Bezborodko Tarih-Filoloji Enstitüsü olacak iki özel kurum kurdu. Son olarak Puşkin'in devam ettiği ünlü Tsarskoe Selo İmparatorluk Lisesi de I. Aleksandr devrinde kuruldu.

Aleksandr'ın hâkimiyetinin son yıllarında eğitim memurları birkaç üniversitede bir dizi gerici arındırma hareketi üstlendiler. En aşırısı Mihail Magnitski'nin Kazan Üniversitesi'ni bir tür manastır barakalarına çevirme çabasıydı. Fakülte ve kütüphaneyi boşalttı, üniversiteyi İncillerle doldurdu ve karşılıklı casusluk ve dini törenlere katılma zorunluluğu getirerek öğrencilere sert cezalar getirdi. Bu aşırı politikalar Magnitski'nin gözden düşmesiyle sona erse de bu durum eğitimi bu tehditten kurtarmadı. I. Nikolay'ın eğitim üzerindeki etkisi çok daha talepkârdı. Otuz yıl süren Resmi Milliyet yıllarında Uvarov'un 1833 ile 1849 arasında eğitim bakanlığı yaptığı dönemde hükümet eğitimi merkezileştirmeye ve standartlaştırmaya, herkesin hayatta kendilerine atanan yerde kalmalarının sağlanması için geçmişine bağlı olarak bireyin okullaşmasını sınırlandırmaya, resmi ideolojiyi özellikle beslemeye ve hepsinden öte, entelektüel muhalefet ya da yıkıcılığın bütün izlerini yok etmeye çalıştı. İmparatorun üniversitelerle ilgili görüşünü anlatan bir hikâye şöyle anlatılır: "Arabasıyla Moskova Üniversitesi'nin önünden geçerken yanındaki arkadaşına şöyle der: 'İşte kurt yuvası.'"

I. Nikolay ve yardımcıları Rusya'nın eğitim sistemine mutlak bir düzen getirmek için ellerinden geleni yapmışlardı. Hatta devlet özel okullara ve evlerdeki eğitime kadar titiz kontrolünü yaydı. 1833 ve 1853 arası yayınlanan kanun ve kurallarla devlet okullarının bulunmadığı yerlerde özel kurumlar, merkez yetkililerinden yönerge ve talimat alıyor ve bunlara uyulmasını sağlamak için de müfettişler atanıyordu. "Saltanatın temelini oluşturan birlik hukukuna uymaları gerekiyordu." Evde eğitim, öğretmenlerin hükümetin tarafından sıkı kontrolüyle devletin etkisi altına girdi: Rus özel öğretmenler devlet memuru olarak görülmeye başlandı, uygun sınavlara tabiydiler ve diğer memurlar gibi aylık ve ödüller alıyorlardı. Aynı zamanda hükümet akademik yeterliliği kanıtlayan zorunlu sertifikası bulunmayan ve örnek "ahlaki" özelliklere sahip olmayan yabancı eğitmenlerin tutulmasını kesin bir şekilde yasaklamıştı. I. Nikolay Rusya'da okulların denetimi ve kontrolü konusunda ön ayak oldu, yardımcıları da onun izinden gitti.

Eğitim bakanlığının kısıtlayıcı politikaları mantıklı bir şekilde sosyal görüşlerinden ve amaçlarından kaynaklanıyordu. Rusların her bir sınıfının "genel aydınlanma hazinesinden ihtiyacı olan kadarını alması" temin etmek için hükümet, arttırdığı öğrenci harçlarının yanı sıra ve toplumun daha alt katmanlarından olan öğrencilerin orta okula devam edebilmek için köy ya da kasabalarından ayrılmalarını sağlayacak özel bir ayrılma sertifikası almaları gibi yollara başvurdu. Buna karşın üst sınıf öğrenciler eğitimlerine devam etmek için teşvikler alıyordu ve kibar sınıf yatılı okullarının pek çoğu bu amaç için oluşturulmuştu. Hükümetin planlarına göre –ki gerçekleşemedi– köylülerin ve genel olarak aşağı sınıftan olanların çocukları kilise okullarına ya da benzer seviyede eğitim veren okullara devam edeceklerdi, orta sınıf kökenli öğrenciler bölge okullarında okuyacaklardı ve ikinci derece okullar ve üniversiteler tamamen olmasa bile esasen kibar sınıfın ihtiyacını karşılayacaktı. Serflerin temel ve "yararlı" konularda eğitimini kısıtlamak için devir boyunca özel bir çaba gösterildi. Ana imparatoriçenin himayesinde ve majestelerinin dördüncü mahkemesi yetkisi altında olan kız okulları erkeklerinkiyle aynı amaca hizmet ediyordu.

Gerçek doktrin olan Resmi Milliyet'in telkini ve bütün kötücül fikirlere karşı sonsuz mücadele, eğitim bakanlığının esas faaliyetlerini oluşturuyordu. Sadece resmi olarak onaylanan görüşler destekleniyordu ve tartışmak yerine sorgusuz sualsiz kabul edilmeleri gerekiyordu. Öğretmenler, öğrenciler, dersler ve kitaplar genel olarak şüphe altındaydı ve dikkatli bir denetim gerektiriyordu. Öğrencilerin sınıf dışındaki davranışlarına göz kulak olmak için 1834'te üniversitelerde tam zamanlı müfettişler görevlendirildi. Eğitim, imparator ve yardımcılarının gözünde kolaylıkla yıkıcı olabilirdi! Daha önce de bahsedildiği gibi 1848 devrimiyle dinmeyen bir baskı yerleşti.

Yine de I. Nikolay hükümeti Rusya'da eğitimin gelişimine önemli katkılarda da bulundu. Bu nedenle eğitim bakanlığının yeni binalar, laboratuvarlar ve kütüphaneler kurduğunu, bilime mükemmel Pulkovo gözlemevi gibi başka yardımlarda bulunduğunu, öğretmenlerin maaşlarının önemli derecede arttığını, 1835 üniversite mevzuatına göre profesörlerin maaşının olağanüstü derecede arttığını, genel olarak I. Nikolay hükümetinin eğitim için gerekli fiziksel donatıma ve eğitimle ilgilenenlerin maddi refahına övgüye layık bir ilgi gösterdiğini belirtmek lazım. Özellikle Uvarov, bakanlığın başında olduğu on altı yıl boyunca Rusya'da eğitim ve okul standartlarını yükseltmek için çok çalıştı. Bunların arasında pek çok yeni kürsünün kurulması, imparatorluğun üniversitelerinde buna uygun sayısız yeni öğrenme alanının açılması ve geleceği parlak Rus bilim insanlarının daha kapsamlı eğitim için yurtdışına gönderilmeleri gibi önemli girişimler vardır. Rus eğitim sistemi bütün temel eksikliklerıyle birlikte akademik bütünlük ve yüksek standartları vurgulamıştır. Gerçekten de hükümet okullaşmanın her seviyesinde eğitimin daha kapsayıcı

olması için standartları kullanmıştır. Polonya isyanının ardından Polonya'daki Vilna Üniversitesi kapandı, bunun yerine 1833'te Kiev'de bir Rus üniversitesi açıldı. I. Nikolay hükümeti başka yeni üniversite kurmadı, ama teknoloji enstitüsü, hukuk okulu, mimarlık okulu, güzel sanatlar, el sanatları, tarım ve veterinerlik okulu gibi birkaç teknik ve "pratik" yüksek eğitim kurumu oluşturdu.

BİLİM

Yüksek eğitim olanaklarının genişlemesi ile birlikte Rusya'da bilim de büyüdü. Yolu açan matematik oldu. 1793 ile 1856 arasında yaşayan ve Kazan Üniversitesi'nde ders veren Nikolay Lobachevski, dönemin, belki de her dönemin en büyük Rus matematikçisiydi. "Geometrinin Kopernik'i", Öklid planının tek bir örnekle temsil edildiği Öklid bağıntısına dayanmayan geometriyi formüle ederek düşünce tarihine damgasını vurdu. Lobachevski'nin devrimci görüşleri hem Rusya hem de diğer ülkelerdeki çağdaşlarından çok az kabul görse de –aslında tam olarak da yalnız değildi, birkaç Batılı bilim insanı da aynı zamanlarda benzer sonuçlara ulaşıyorlardı– matematik ve fen bilimlerinin modern gelişimine yönelik büyük buluşları temsil ediyordu. On dokuzuncu yüzyılın başında birkaç yetenekli Rus matematikçisi de kendi alanlarında büyümeye katkıda bulundu.

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Rusya'da astronomi de son derece iyi durumdaydı. 1839'da St. Petersburg yakınında ünlü Pulkovo gözlemevi inşa edildi. Gözlemevi dönemin önde gelen astronomlarından biri ve eskiden Dorpat Üniversitesi'nde profesör olan Frederick Georg Wilhelm von Struve yönetimindeydi. O dönemde dünyanın en büyük teleskopuna ve genel olarak en modern ekipmanına sahip olan Pulkovo, sadece Rusya'daki astronominin önemli bir merkezi haline gelmekle kalmadı, aynı zamanda hem Avrupa hem de Amerika'dan gelen astronomlar için değerli bir eğitim alanı oldu. Struve 3000'in üzerinde çift yıldız inceledi, yıldızların ağırlığını hesaplamak için yöntemler geliştirdi ve yıldızların dağılışı, galaksimizin şekli ve yıldızlar arası boşlukta ışığın emilimi gibi sorunlarla ilgilendi. Struve'nin yardımcıları ve öğrencileri –aslında Struve ailesinin birkaç başka üyesi daha– Rusya'daki astronomi çalışmasını daha da ilerletti.

Fizik (Vasili Petrov özellikle kayda değer deneysel bir fizikçiydi), kimya (etkili bir organik kimyacı olan Nikolay Zinin) ve biyoloji (büyük Baltık Alman embriyolog Karl Ernst von Baer) gibi diğer fen bilimleri de bu yıllarda gelişti. On sekizinci yüzyılda diğer imparatorluk güçlerinde olduğu gibi fen bilimleri de keşif ve buluşlarla zenginleştirildi. Ruslar Sibirya'yı ve kuzey denizlerini keşfetmeye devam ettiler, ama aynı zamanda gemiyle dünyanın etrafını dolaşmak için keşifler de dü-

zenlediler. Rus kâşifler Pasifik Okyanusu'nda sayısız adayı bulan ilk Avrupalılardı, ancak Rus hükümeti bu adalarda hak iddia etmeyi seçmedi. Güney kutup bölgesine 1819'dan 1821'e kadar gerçekleştirilen ilk keşfi yapan Faddei Bellingshausen'di ve Antarktika kıtasını gören ilk Avrupalıydı.

Beşeri ve sosyal bilimler de benzer bir şekilde evrimleşti. Bunda da yine Rusya'nın imparatorluk ve küresel çıkarlarının büyük etkisi vardı. Rusya'nın hem Avrupa hem de Asya'daki konumu "Doğubilimciliğin" gelişmesini teşvik etti. 1818'de St. Petersburg'da bir Asya müzesi kuruldu, pek çok üniversitede de benzer kurumlar açıldı. Bu alandaki katkılar Orta Asya halklarının etnografik tariflerinden Peder Iakinf Bichurin'in Çin üzerindeki kapsamlı araştırmasına kadar çeşitleniyordu. Bu milliyetçilik çağında tarih yazımının güçlü bir şekilde gelişmesi ve yeni bir kitle kazanması doğaldı.

Rus dilinin ve edebiyatının evrimiyle bağlantılı olarak Nikolay Karamzin ilk popüler tarihçi oldu. Zengin bir şekilde belgelenmiş, 1816'da görülmeye başlayan, ama Karışıklık Dönemi'ni anlatırken 1826'da yazarın ölmesi üzerine tamamlanamayan on iki ciltlik *Rus Devletinin Tarihi* adlı eseri, Rusya'nın geçmişini son derece okunabilir şekilde yeniden oluşturan Karamzin'i okumaktan keyif alan kesimin beğenisini kazandı. Ama Karamzin'in amacı sadece eğlendirmek değildi, öne sürmek istediği önemli bir siyasi ve milli savı da vardı: Otokrasi ve güçlü devlet Rusya'yı büyük yapıyordu ve bozulmamalıydı. 1811'de Karamzin benzer görüşlerini Speranski'nin reformcu etkisine karşı koymak üzere I. Aleksandr'a verdiği *Antik ve Modern Rusya Üzerine Anılar* eserinde de kısa ve öz bir şekilde ifade etmişti. Rus üniversitelerinde tarih üzerine yeni kürsüler kuruldu. Resmi Milliyet'in taraftarlarından Mihail Pogodin 1835'te Moskova Üniversitesi'nde ilk Rus tarihi profesörü oldu.

DİL VE EDEBİYAT

Rus dili ve elbette edebi çalışmalar da gelişti. Eğer Karamzin'in yazıları yeni tarzın eskisi üzerindeki zaferine işaret ediyorsa, o zaman Puşkin'inkiler çoktan modern Rus dilinin ve edebiyatının doruğunu temsil ediyordu ve klasik model haline gelmişti. Puşkin'in dilinin sadeliği, kesinliği, zarafeti ve akıcılığı Rus edebi dilinin Büyük Petro zamanından beri gösterdiği devasa gelişmeye tanıklık eder. 1824–1828 arası eğitim bakanı olarak görev yapmış gerici Amiral Aleksandr Shishkov gibi bu sürecin muhalifleri, kaybedilmiş bir savaş için dövüştüler. Yazarlar Rus dilini geliştirirken bilim insanları dil üzerinde çalıştı. On dokuzuncu yüzyılın ilk birkaç on yılı olağanüstü filolog Aleksandr Vostokov'un ve birkaç başka dil bilimcinin ça-

lışmalarına şahit oldu. Edebi eleştiri yeni bir önem kazandı. Eleştirmenler, Moskova Üniversitesi'nden Stepan Shevyrev gibi Resmi Milliyet doktrinine yapışıp kalan muhafazakâr üniversite profesörlerinden, Vissarion Belinski gibi radikal bir delifişeğe kadar değişiyordu. Gerçekten de Belinskiyle Rusya'daki edebi eleştirinin kapsayıcı bir sosyal, siyasi ve genel olarak ideolojik bir önem kazandığını göreceğiz.

Edebiyat on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Rus kültürünün övünç kaynağıydı. Karamzin'in daha önceki bir bölümde bahsedilen ve on sekizinci yüzyılın sonu ile on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında popüler olan duygusallığı zamanla parlaklığını kaybetti. Yeni edebi eğilimler arasında devrim öncesi ve Sovyet bilim insanlarının romantizm ve realizm olarak tarif ettikleri eğilimler vardı, ancak bu kategorilerin tanım ve yararlılıkları tartışılır. Romantizm birkaç yetenekli şair ve yazarın ilgisini çekti ve aynı zamanda Puşkin, Lermontov ve Gogol gibi aydınların sanatsal gelişimlerine katkıda bulundu. Vasili Zhukovski burada özel bir bahsi hak eder. 1783 ile 1852 yılları arasında yaşayan Zhukovski, şiirinde duygusallık, öznel duygulara ve geçmişe ilgi, geçmişin idealleştirilmesi, gizemli, hayali ve tuhaf olana eğilim gibi yaygın olan bazı belirli romantik ruh hallerini ve özellikleri yansıttı. Genel olarak şair romantizmin "şeytani" ve aktif yönlerinden çok hümanist, hüzünlü ve düşünceli yönlerini temsil etti.

Hem on dokuzuncu yüzyıl hem de Sovyet eleştirmenler Rus "realizminin" daha büyük olan değerinde ısrar etmişlerdir. Görüşlerine göre realizm ile Rus edebiyatı sonunda gerçek bağımsızlığına ve orijinalliğine ulaşmış, kalıcı yücelik için sağlam bir temel yerleştirmişti. Kullanımı zor bir kavram olan realizm terimi on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Rusya'da çeşitli edebi gelişmeye uygulanmıştı. Çelişkili bir biçimde fabl yazarı İvan Krylov örnek bir realist olarak tarif edilmiştir. 1768 ile 1844 arası yaşayan ama fabl yazmaya komedi, trajedi ve hicve başarısız bir şekilde odaklandıktan sonra otuzlarının sonlarında başlayan Krylov, bu yeni tarzında neredeyse mükemmelliğe ulaşmış, Aesop ve La Fontaine gibi dünya ustalarına rakip olmuştu. Krylov'un yazar hayattayken yayınlanan ve hemen çoksatar olan ve o zamandan bu yana da çok satmaya devam eden, zenginliği ve popüler dilindeki neşesi, canlılığı, kesinliği, az ve öz anlatımındaki kusursuz ifade tarzının yanı sıra yazarının insanları gözlem gücüyle ve yorumuyla da okur kazanan yaklaşık 200 fablı bulunmaktadır. Hayvanlar çoğunlukla başkahraman olurken onların zaafları ve açmazları hem Krylov'un Rusya'sını hem de genel olarak insani durumları göstermek açısında uygun bir resim görevi görmüşlerdir.

Hayatı 1795'te başlayan ve 1829 yılında Tahran'daki Rus elçiliğinde İranlı bir güruh tarafından öldürülerek vahşice sona erdirilen Aleksandr Griboedov tek bir yapıtıyla (*Gore ot uma - Akıldan Bela)* realizmde ölümsüzlüğe ulaşmıştır. Bu başyapıt 1824'te tamamlandı, ancak Rusya yüksek sosyetesine yönelik güçlü eleştirisi

nedeniyle ancak 1831'de ve çeşitli kesintilerle sahneye konabildi. *Gore ot uma* biçim açısında neo-klasiktir ve çok az hareket barındırır, zekâyla akıp gider. Pek çok karakterinin neredeyse tamamen parlak, grotesk ya da iğneli söz ve gözlemlerini içerir. Bu karakterler küstah bir hizmetçiden tutun küskün kahraman Chatski'e kadar değişir ve her biri Moskova yüksek sosyetesinin çevresine yerleştirilmişdir. Bu öyle bir parlaklıktır ki karakterlerin gözlemlerinin çoğu –Krylov'un fabllarındaki mısralar gibi– Rus günlük dilinin bir parçası olurken Griboedov'un oyunu sonsuz bir tazelik ve coşkuya sahiptir. Elbette komik bir biçim ciddi içerikten mahrum değildir. *Gore ot uma*, I. Aleksandr döneminde Rus toplumunun önde gelen çevrelerinin olağanüstü bir eleştirisi, nesiller arası çatışma konusunun –Turgenyev ve diğer Rus yazarlar tarafından geliştirilen bir tema– akıllı bir şekilde erkenden işlenmesi ve ana karakteri Chatski aracılığıyla Rusya edebiyatının çevresiyle uyumlu olmayan özgün "lüzumsuz" kahramanının ilk örneği olarak övülmüştür.

Griboedov gibi çağın en büyük Rus yazarı Aleksandr Puşkin de on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru doğdu ve I. Aleksandr'ın saltanatının son dönemlerinde ünlü oldu. Yine Griboedov gibi Puşkin de vahşi bir ölümle karşılaşmadan önce kısa bir hayat sürdü. 1799'da doğru ve 1837'de öldü. İlk önemli şiiri, tuhaf ve kibar bir şekilde ironi olan *Ruslan ve Liudmila*'nın tamamlandığı 1820 tarihi ile ölümü arasında Puşkin, kendisini kesin olarak en büyük Rus şair, Rus nesir yazarlarının en büyüklerinden biri; lirik, epik ve dramatik biçim ustası ve hatta edebiyat eleştirmeni, yayıncı, tarihçi ve etnograf olarak kanıtlamıştı. Puşkin'in *Bahçesaray Çeşmesi* ve *Kafkas Mahkûmu* gibi mükemmel biçime sahip eserleri koloni çağına özgü alışılmamışa ve egzotik olana belirli bir ilgiyi yansıtıyordu. Ancak 1822–1831 arasında yazılan *Yevgeni Onegin* gibi eserlerde Puşkin, Rusların okumuş kesimi ve onların sorunlarını delici ve olağanüstü bir gerçekçilikle işlemişti. Onegin, modern Rus edebiyatının en etkili ve zorlayıcı figürlerinden biri oldu, hem o hem de şiirin kadın kahramanı Tatiana Larina ve elbette sade hikâyeleri, Lermontov, Turgenyev, Gonçarov ve daha pek çok yazarın eserlerinde farklı şekillerde tekrar tekrar ortaya çıktı. *Yevgeni Onegin* çok zarif bir nazım ile yazılmışken Puşkin aynı zamanda Rus nesrinin de gelişmesine özellikle *Yüzbaşının Kızı* gibi hikâyelerle katkıda bulunmuştur. Puşkin şiirden çok düzyazıda Rusya'da realizmin kurucusu olarak düşünülür. Puşkin'in son derece derin olan duygusal ve çok yönlü dehası eşsiz kişisel liriklerden tarihi temalara –örneğin *Boris Godunov* trajedisinde ve uzun şiiri, tekrar tekrar sahneye çıkan kahramanı Büyük Petro methiyesi Poltava'da– ve zamanının Rusya'sının realist çağrışımlarından dörtlükler halinde yazılmış masallara kadar çeşitlenir. Öldürüldüğü zaman önde gelen bir derginin, *Çağdaş*'ın yayımıyla ve tarih çalışmalarıyla meşguldü.

Puşkin'in dehası çoğu zaman "klasik" olarak nitelendirilmiştir. Olağanüstü karakteri müthiş bir biçim, uyum ve ölçü duyusundan oluşuyordu ve mükemmel sanat çalışmalarıyla sonuçlanıyordu. Yazarın temel bakışı aynı klasik dengeden bir şeyleri yansıtıyordu; insancıl, makul ve esasen onaylayıcı ve olumluydu. Trajediden de uzak değildi. Uzun şiiri, *Bronz Atlı* belki de Puşkin'in dünyadaki trajediyi tanıyışını en iyi ifade eden eserdi. Sıradan küçük insan, Yevgeni ile, yaşanan sellerinden birinde Yevgeni'nin sevgilisinin ölümüne neden olan, gerçek anlamda geçilmez bir arazide konuşlanan yeni başkentin –yani St. Petersburg'un–kurucusunun devasa bronz heykeli arasındaki korkunç çatışmayı tarif eder; birey ile devlet, insan arzusu ve gereklilik, insan ve kaderi arasındaki çatışma. Yine de –küçük bir uzman azınlığı şiiri bu şekilde okumayı reddetse de– *Bronz Atlı* da Büyük Petro'nun çalışmasını, modern Rusya'yı ve hayatın kendisini doğrular.

Aleksandr Puşkin. *(New York Halk Kütüphanesi)*

Puşkin, Rusya'nın "ulusal şairi" statüsüne ölümünden sonra ulaştı. Bu terim Puşkin hayattayken Nikolay Gogol tarafından kullanılmıştı: "Puşkin'in adı akla Rus ruhunun dışavurumu olan Rus ulusal şairi Puşkin'i hatırlatır. Onda Rus doğası, Rus ruhu, Rus dili, Rus karakteri yansır." Fyodor Dostoyevski için Puşkin (Moskova'da 1880'de Puşkin anıtını açarken yaptığı konuşmada söylediği gibi) (Dostoyevski'ye göre "aşırı sevinç nidaları" ile karşılanan konuşması) en Rus olan insandı, özellikle evrensel bir insan olduğu, herhangi bir milletin ruhunu ifade edebildiği için. Aslında sesi, Rusya'nın kendisi gibi "Avrupa çatışmalarını son bir kez çözecek, evrensel olarak insan ve birleştirici Rus ruhumuzdaki Avrupa bıkkınlı-

ğından çıkışı" gösterecek eşsiz ve kâhince ve kurtarıcı güce sahipti. Bu tür savlar 1800'lerin sonlarında ve Stalin'in Sovyetler Birliği'nde, güçlü bir şekilde Puşkin miti haline gelecekti. Ancak Puşkin, bazı bilim insanlarının kendisini gösterdiği gibi, Rus hayatına ne kadar iyi uyduğu konusunda kendi adına o kadar da emin değildi. Afrika kökenleri ve esmer görünüşü –aile efsanesine göre büyük büyükbabası, bir Habeş prensinin oğlu olan İbrahim Hannibal, kendisini Türk sultandan alan Rus elçisi tarafından Büyük Petro'ya hediye olarak verilmişti– Puşkin'in zaman zaman kendini bir yabancı gibi hissetmesine neden oluyordu. Onun Dekabristlere açıkça sempati göstermesine ve I. Nikolay'ın bitmeyen şüpheciliğini kazanmasına neden olan Rus otoriterciliğine karşı memnuniyetsizliği de bir nedendi. Diğer yandan Puşkin, Rusya'daki ayrıcalıklı elit sosyetenin bir parçasıydı ve şiirlerinin de gösterdiği gibi sosyete hayatından zevk aldığı açıktı. Ama çalışmaları aynı zamanda sosyete hayatının özellikle duyarlı bireyler için karanlık yönlerini de gösteriyordu. *Bronz Atlı* gibi şiirler sıradan halkın acısına yönelik bir anlayış da gösteriyordu. Puşkin'in Batı'ya göç etmek arzusunu ifade ettiğine dair dağınık kanıtlar da bulunuyor.

Hiçbir zaman Puşkin kadar ünlü olmayan Mihail Lermontov'un Puşkin'in gölgesinde kalmasına izin verilmemeli. 1814'te doğan ve 1841'de bir düelloda ölen Lermontov yazmaya çok erken yaşta başlamış ve arkasında kayda değer boyutta ve zenginlikte edebi bir miras bırakmıştır. Mizaç ve bakış açısından Puşkin'den çok farklı olan Lermontov Rus yazınının önde gelen romantik dâhisi olmaya en yakın kişi, "Rus Byron'udur." Hayatı çevreye karşı sürekli bir protesto, hem Puşkin'in ölümü nedeniyle Rus yüksek sosyetesini lanetleyen çarpıcı şiiri gibi dışa yönelik hareketlerinde hem de kendi ölümüyle sonuçlanan özel sorunlarında ifade bulan bir protestoydu. Lermontov çoğunlukla ordudayken zaman geçirdiği Kafkaslar'ın görkeminde geçen fantastik, egzotik ve son derece öznel temalar seçti. Hayatının büyük kısmı boyunca *Şeytan* ismini verdiği muhteşem şiiri yazdı. Bu şiirde kendi sorunlu özünü, farklılık ve yabancılaşma ruhunu bedenleştiren bir şeytan figürü aracılığıyla keşfeder.

Ben oyum
Bakışları umudu söndüren
Umudun açtığı anda
Ben oyum
Kimsenin sevmediği
Yaşayan her ruhun lanetlediği
Dünyevi kölelerimin felaketiyim
Bilgi ve özgürlüğün çarıyım
Cennetin düşmanı ve doğanın kötülüğüyüm.

Yine de Lermontov'u romantik olarak tarif etmek ona hakkını tam olarak vermez. Düzyazıları aracılığıyla, özellikle de kısa romanı *Çağımızın Bir Kahramanı*yla hem konu hem de biçim açısından Rus realist romanının kurucularından biri olmuştur. Dmitri Mirski kadar önemli bir eleştirmen Lermontov'un muhteşem derecede güçlü, öz ve şeffaf düzyazısını Puşkin'inkinden bile üstün görmüştür. Hiç şüphesiz Lermontov yirmi altı yaşında vurulmasaydı çok daha fazla şeyler yapabilirdi.

Nikolay Gogol'un erken şiir macerası katıksız bir felaket olmuştur. Ama öykü yazarı olarak Gogol'un sadece birkaç eşiti vardı ve bu konuda ondan üstün kimse yoktu. 1809 ile 1852 arasında yaşayan Gogol, Ukrayna taşra kibar sınıfından geliyordu. Hikâye ve oyunlarının karakteristik toplumu, Chatski ve Onegin'in dünyasından birkaç basamak daha aşağıdaydı. Gogol'un 1831'de yayınlanan ve yayınlanır yayınlanmaz övgüler alan ilk hikâyeler koleksiyonu *Dikanka Yakınlarındaki Bir Çiftlikte Akşam Toplantıları* genel olarak neşeli bir mizah ve Ukrayna folklorunun parlak renkleriyle ışıldar. Eğlence ve folklor, belirli bir görkemli ton ve debdebeli bir tavır –bazı eleştirmenlerce çok beğenilen ama bazıları tarafından etkilenmiş düşünülen– Gogol'un daha sonraki çalışmalarında, mesela Ukraynalıların Polonyalılara karşı mücadelesini ele alan ünlü Kazak epik hikâyesi *Taras Bulba*'da görülecektir. Ancak zamanla edebiyatta gerçek Gogol ortaya çıkar: Basmakalıp ve biraz da grotesk olan, kendi başına bunaltıcı bir psikolojik dünyada şekillenen, dahil olmamış, düzensiz ve görünüşe göre beceriksiz bir tarzda yazan ve kesinlikle karşı konulamayan bir Gogol... Ara sıra örneğin *Bir Delinin Hatıra Defteri* ve *Burun* gibi hikâyelerde bu büyülü edebi güce paralel garip bir içerik vardır. Daha sıklıkla, ünlü *Müfettiş* oyunu ve Gogol'un başyapıtı *Ölü Canlar* romanında olduğu gibi, konu sıra dışı hiçbir şey içermez ve hikâye çok az gelişir.

1842'de yayınlanan *Ölü Canlar* Gogol'un dehasının kapsamını ve kudretini gösterir ve Gogol'un farklı yorumları için bir mihenk taşı görevi görür. Hayattaymışlar gibi iş anlaşmalarında kullanmak üzere toprak sahiplerine gidip onların ölü serflerini –Rusya'da serflere "canlar" denirdi– satın alan alçak bir adam olan Chichikov'un basit hikâyesi, Belinski'den Sovyet ve Sovyet sonrası pek çok eleştirmene herkesçe önemsendi; I. Nikolay dönemindeki kırsal Rusya'nın çarpıcı, gerçekçi, hicivli bir resmi olarak haklı beğeni gördü. Ama Gogol'un romanında bundan daha fazlası var gibiydi. Chichikov'un karşılaştığı farklı psikolojik türlerdeki toprak sahipleri ve Chichikov, sadık bir şekilde yansıtmaları gereken toplumun geçişine aldırmadan yıllar içinde daha canlanmış görünür, çünkü aslında onlar "hayattan çok daha gerçektirler". Rus biçimci eleştirmenleri ve Dmitri Merezhkovski ile Vladimir Nabokov gibi yazarlar Gogol'un diğer "gerçekçi olmayan" yönlerini ve güçlerini vurguladıkları için takdiri hak ederler. Büyük yazarın kendisinin de muhtemelen ne yaptığını bilmediği eklenmelidir. Rusya'daki mevcut sistemin mu-

halifleri tarafından alkışlanan utandırıcı hicvi herhangi bir sol ideolojiden değil, doğrudan tuhaf ve sorunlu dehasından kaynaklanmaktadır. Aslında Gogol, *Ölü Canlar*'ın ikinci cildinde karakterlerini düzeltmeye ve Rusya'yı kurtarmaya çalışır. Elbette proje başarısız olur. Hâlâ Rus toplumunu diriltmeye çalışan Gogol 1847'de, örneğin serflerin cahil kalmaları gerektiğini öne süren ve Rusya'yı şoka uğratan saf ve gerici *Dostlarla Yazışmalardan Seçilmiş Pasajlar*'ı yayınlar. Gogol aynı zamanda kendisi –ve tabii bunun bir uzantısı olarak Rusya– için dini tecrübede bir kurtuluş arar, ama boşunadır. 1852'de *Ölü Canlar*'ın birinci cildinin devamının büyük bir kısmını yaktığı yıkıcı bir sinir krizinin ardından ölür.

Karamzin, Zhukovski, Krylov, Griboedov, Puşkin, Lermontov ve Gogol elbette ki I. Aleksandr ve I. Nikolay devirlerinin yegâne Rus yazarları değillerdi. Puşkin parlak şairler neslinin olağanüstü üyelerinden biriydi. Düzyazı ustaları arasında, daha önceden bahsedilenlere ek olarak taşra kibar sınıf hayatının mükemmel anlatıcısı Sergey Aksakov ve daha başkaları da vardı. Dahası, reform öncesi Rusya Turgenyev, Dostoyevski ve Tolstoy gibi Rus ve dünya edebiyatının devlerinin ilk yayınlarını gördü. Bir altın çağdı.

İDEOLOJİLER

Aleksandr Herzen, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısını dışarı yönelik siyasi kölelik ve içeriye doğru entelektüel serbest bırakmanın olağanüstü çağı olarak tarif etti. Yine Rusya, Batı ile ilişkisinden ve bir önceki yüzyılda Rusya'daki kozmopolit ve laik eğitim ve kültürün büyük gelişmesinden yarar sağladı. İdeolojik olarak aydınlanma liberalizmi ve radikalizmi özellikle I. Aleksandr'ın gayriresmi komitesi ve Dekabristler gibi farklı gruplar arasında 1800'lerin başlarına kadar kaldı. Ama genel olarak okumuş Ruslar arasındaki entelektüel oryantasyon Alman idealist felsefesine ve romantizme doğru kaymıştı. Yeni entelektüel *Zeitgeist* saf rasyonalizme karşın derin, kapsamlı bilgiyi, mekanik görüşe karşın dünyanın organik görüşünü ve şu anla kısıtlı vizyon ile faydacı davranışa karşın topluma tarihi yaklaşımı doğruluyordu. Aynı zamanda uyum, birlik ve kozmopolitlik, aydınlanma idealleri yerine mücadele ve evrenin bileşen parçalarının temel ayrılıkları gibi değişik doktrinlere de vurgu yapıyordu. Sanat ve kültürün üstün değerleri önem kazandı. Bireyin ve ulusun anlamı ve misyonuyla ilgili sorular –Novikov gibi on sekizinci yüzyıl düşünürleri ve Dekabristler arasında kesinlikle mevcut olsa da– bu dönemde büyük güç elde etti.

Romantizm ve idealist felsefe Rusya'ya çeşitli şekillerde kendini gösterdi. Örneğin Moskova Üniversitesi'nde fizik, mineral bilim ve tarım bilim dersleri veren Mihail Pavlov'un tipikleştirdiği profesörler on dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında

derslerinde alışılmamış Alman fikirleri sunuyorlardı. Eğitimli Ruslar istekli bir biçimde okumaya devam ettiler ve Schiller ve diğer parlak Batılı Romantiklerden güçlü bir şekilde etkilendiler. Elbette çarın tebaası da Avrupalıydı ve bu nedenle Avrupalı entelektüel hareketlerin bir parçası olmayı engelleyemezdi. Bazı Ruslar Batılı düşüncenin farklı akımlarını geliştirdi. Genel olarak Rusların romantik fikirlere olan ilgisi taklitçilikten çok yaratıcı olarak düşünülebilecekken, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Rus entelektüel tarihini, ideolojik gelişmelerin dini doğasının benzersizliğini savunmak ya da Rus milliyetçiliğini tatmin etmek adına Avrupa'nın geri kalanından ayrı tutmanın bir anlamı yoktur.

Özellikle iki Alman filozof, önce Schelling ve sonra da Hegel, Ruslar üzerinde güçlü etkiye sahipti. Schelling bazı profesör, şair –Schelling görüşlerinin en iyi Rus ifadesi Fyodor Tyutçev'in emsalsiz doğa şiirlerinde bulunabilir– ve entelektüel grupları, hatta Slavcılık gibi düşünce okullarını etkiledi. İlk felsefi "çevrenin" kurulmasına ve Rusya'da ilk felsefi incelemeye yol açan çoğunlukla Schelling'e olan ilgiydi. 1823'te edebi bir grupta Schelling'i tartışan birkaç genç adam ana objesi Alman idealist felsefesi olan ayrı bir topluluk oluşturdu. Bu grup "Erdemseverler" adını aldı. Rus entelektüel hayatında öne çıkacak bir düzine üye ve ortakları vardı. *Mnemosyne* isimli bir dergiden dört sayı bastılar. Erdemseverler'in önde gelenleri arasında 1827 yılında yirmi iki yaşında ölen yetenekli şair Dmitri Venevitinov ve 1803–69 arasında yaşayan ve Batı'nın düşüşü ve hem Petro öncesi hem de Petro dönemi miraslarının birleşimi sonucu Rusya'nın büyük geleceğiyle ilgili ilginç görüşler geliştiren Prens Vladimir Odoevski de vardı. Erdemseverler kendi nesillerinin romantik mizacını bütün bakış açılarına, sanata tapmalarında, doğaya panteist bir biçimde hayran olmalarında ve siyaset dahil hayatın "kaba" yönlerine boş vermelerinde bir tür şiirsel ruhanilikle yansıtıyordu. Grup Dekabrist isyanından sonra polisin dikkatini çekmemek için dağıldı.

On yıl sonra Rusya'nın doğası ve kaderi sorusu Petr Chaadaev tarafından güçlü ve şok edici bir biçimde sunuldu. 1829'da Fransızca yazılan ve 1836'da ilk kez yayınlanana kadar elden ele dağıtılan eseri *Felsefi Mektuplar*'da Chaadaev, aslında Rusya'nın geçmişi, şimdiki zamanı ve geleceği olmadığını önde sürdü. Aslında gerçekten ne Batı'ya ne de Doğu'ya ait olmuştu ve kültüre hiçbir katkıda bulunmamıştı. Özellikle Rusya bütün Batılı medeniyetin temelini oluşturan Katolikliğin dinamik sosyal prensibinden yoksundu. Aslında Rusya "şeylerin entelektüel düzeni arasında bir boşluk" olarak kalmıştı. Mektubun yayınlanmasından sonra öfkeli otoriteler tarafından resmen deli ilan edilen Chaadaev daha sonra tezini *Bir Delinin Özrü*'yle düzeltti. Şimdi, Rusya'nın tarihe Büyük Petro'nun çalışmalarıyla girdiğini ve bütün taze gücünü ortak bir Hıristiyanlık kültürü inşa etmeye vererek muzaffer bir gelecek elde edebileceğini öne sürüyordu.

Schelling'in, artan Hegel etkisinin ve genel olarak Alman romantik düşüncenin, 1812 felaketinden bu yana Avrupa'da Rusya'nın artan öneminin ve gelişen Rus kültürünün tahrikiyle birkaç ideoloji ortaya çıkarak eğitimli kesimin ilgisini çekme yarışına katıldı. Muhafazakâr düşünce güçlü ve ısrarcıydı. Karamzin'in daha önce bahsedilen 1811 tarihli *Antik ve Modern Rusya Üzerine Anılar* eseri sosyal bölünmenin (özellikle de "aristokrasinin çok başlı yılanının") tehlikelerini ve özellikle erdem ve ahlaki amaçlarla tavlanmış güçlü bir merkezi hükümet gerekliliğini göstermek için Rus tarihinin tartışmalı bir araştırmasını kullandı. I. Aleksandr'ın mesajı anladığından emin olmak için otokrasiyi sınırlandırmanın hem tehlikeli hem de gayrimeşru olduğu konusunda onu uyardı: "Her şeyi yapabilirsiniz, ama otoriteyi yasayla sınırlandıramazsınız!" Otokrasinin ideolojik gerekçelendirmeleri arasında en etkilisi daha önceki bölümde ele alınan "Resmi Milliyetti". Profesör ve yazarlar, sansürcüler ve diğer yetkililer arasında, özellikle eğitim ve kilisede etkili sözcüler buldu. Moskova Üniversitesi'nde tarih profesörü olan Mihail Pogodin'in kişiselleştirdiği en milliyetçi kanat, Alman romantizminin etkisindeydi. Romantizm soldaki radikal düşünceyi de güçlü bir şekilde etkilemişti. Özellikle –devlet destekli olanlara karşı– düşünce okullarının en önemlilerinden bağımsız iki okulu etkilemişti, bunlar Rusça adları *slavianofily* ve *zapadniki* olan Slavcılar ve Batıcılardı. Bu terimlerin birbirinin yanına ironik, biraz da alaycı tanımları nedeniyle bir araya getirildiklerinden bahsetmek lazım. Bu nedenle ana görüşlerin kesin tanımlarından çok onların birer karikatürüdürler. Slavcılar, Ortodoksluğun ve Rusya'nın üstün doğası ve üstün tarihi misyonu inancına odaklanan kapsamlı ve olağanüstü bir ideoloji biçimlendirdiler. Her biri toprak sahibi, geniş kültürel ve entelektüel ilgiye sahip centilmen bilim insanları olan grubun önde gelen üyeleri arasında teolojiden dünya tarihine, tıptan teknik icatlara kadar her şeye ilgi duyan Aleksey Khomyakov, hareketin filozofu olarak adlandırılan İvan Kireevski, halk şarkıları derleyen ve geriye yazılı çok az şey bırakan kardeşi Petr, Rus tarihi ve dili uzmanı olan Konstantin Aksakov, imparatorluğun sınır toprakları sorunu ve Rusya'da reform konusu üzerine yazan Georgi Samarin vardı. Moskova'nın salon ve evlerinde bir araya gelen bu gayri resmi grup 1856'da Kireevski kardeşlerin, 1860'da Khomyakov ve Konstantin Aksakov'un ölümüne kadar 1840'larda ve 1850'lerde gelişti.

Slavcılık, insanlar arasında temel bir entegrasyon, barış ve uyum amacını ifade ediyordu. Dini alanda, Khomyakov, sevgi, özgürlük ve gerçekte birleşen inananların birliği, *sobornost* kavramını üretti; Khomyakov Ortodoksluğun özünün bu olduğunu düşünüyordu. Tarihi açıdan, Slavcıların iddiasına göre, bireylerin benzer bir uyumlu entegrasyonu Slavların sosyal hayatında, esasen köylü komününde –Konstantin Aksakov tarafından "ahlaki koro" olarak tarif edilmiştir– ve *zemski sobor* gibi diğer kadim Rus kurumlarında bulunabilir. Aile de yine sevgide enteg-

rasyon ilkesini temsil eder ve aynı ruh insanların diğer birliklerine de hâkim olabilir. Sevgi, özgürlük ve işbirliğinin karşısında rasyonalizm, gereklilik ve yükümlülük dünyası duruyordu. O da din, metafizik ve günlük hayatın her safhasında vardı. Bu nedenle kendisini Roma Katolik Kilisesi'nde –sevgi ve uyum yerine rasyonalizm ve otoriteyi seçmiş, Ortodoks Hıristiyanlıktan ayrılmıştı– ve Katolik kilise aracılığıyla Protestanlıkta ve Batı'nın bütün medeniyetinde ifade ediyordu. Dahası Rusya'ya uyumlu yerel gelişimi yok edecek ya da engelleyecek ve eğitimli halkı baştan çıkaracak rasyonalizmi, meşruluğu ve yükümlülüğü getiren Büyük Petro'ydu. Rusya'nın geleceği yerel prensiplere dönmekte, Batılı hastalığı yenmekte yatıyordu. Tedavi edildikten sonra Rusya uyum ve kurtuluş mesajını uyumsuz ve ölmekte olan Batı'ya götürebilirdi. Kapsayıcı Slavcı ikiliğinin –Fyodor Stepun ve başkaları tarafından gösterilen– romantik ideal ile akıl çağı arasındaki temel romantik çelişkiyi içerdiğini fark etmek önemlidir. Hem özel hem de genel olarak Slavcılık Avrupa romantizminin çerçevesine uyuyordu, ama Slavcılar kendileri de Ortodoks dinin düşünce ve geleneklerini tecrübe etmiş olmalarına rağmen romantik doktrinleri kendi durum ve ihtiyaçlarına adapte etmekte oldukça yaratıcıydılar.

Andrzej Walicki gibi bazı bilim insanları karmaşık Slavcı ideolojisini, paradoksal bir "geçmişe dönük ütopyacılık" olarak tarif ettiler. Başka bir deyişle Slavcılar çoğunlukla hayali geçmişe dayanan bir gelecek hayal ettiler. Elbette I. Nikolay'ın Rusya'sına uygulanmasında Slavcı öğretiler çoğunlukla paradoksal sonuçlar verdi; hükümeti kışkırttı, Slavcı dost ve düşmanları hayrete düşürdü. Bir anlamda Slavcılar dini anarşistlerdi, çünkü kendi dini idealleri adına bütün kanunları saymayı ve yükümlülükleri mahkûm ediyorlardı. Yine de insanın günahkâr durumu göz önüne alındığında hükümetin gerekliliğini kabul ediyor ve hatta otokrasiyi tercih ettiklerini ifade ediyorlardı. Kadim Rusya'ya olan bağlara ek olarak otokrasi, otoritenin bütün ağırlığını ve yükümlülüğünü tek bir bireye verme ve böylece halkı bu ağır yükten kurtarma erdemine sahipti. Bunun yanı sıra Slavcılar Batı'nın anayasal ve diğer kanuncu ve biçimci aletlerine değişmez bir şekilde karşı durmaya devam ettiler. Gerçi bu gerekçelendirmeyle otokrasi hem tarihi hem de işlevsel ve dolayısıyla ilgili olmanın yanı sıra asla dinî ve mutlak olmamayı da sürdürdü. Dahası Slavcılar serflerin serbest bırakılmalarını ve diğer reformların yapılmasını arzuluyorlar ve her şeyin ötesinde "ruhun hayatının özgürlüğü" konusunda yani vicdan, konuşma ve yayın özgürlüğü konusunda ısrar ediyorlardı. Konstantin Aksakov'un hükümete açıklamaya çalıştığı gibi: "İnsan, Tanrı tarafından zeki ve konuşan bir varlık olarak yaratılmıştır." Ayrıca Khomyakov ve arkadaşları ölüm cezası, hükümetin özel hayata karışması ve genel olarak bürokrasi gibi kurulu düzenin bazı yönlerine de karşı çıktılar. "Böylece hükümet ve halk arasındaki ilk ilişki karşılıklı müdahale etmeme ilişkisidir." Slavcı yayınların sansürden kaçamayıp uzun süre yasaklı olmasına şaşırmamak lazım.

Batıcılar Slavcılardan daha çeşitliydi ve görüşleri tek, entegre bir bütün oluşturmuyordu. Sosyal olarak bile Batıcılar, Slavcılar gibi kibar sınıf bir aileden gelen Mihail Bakunin'den tutun, babası fakir bir doktor, büyükbabası ise bir rahip olan Vissarion Belinski'ye ve tüccar bir aileden gelen Vasili Botkin'e kadar çeşitlenen farklı unsurlardan oluşuyordu. Yine de genel olarak harekete bir birlik ölçüsü veren görüş ve doktrinlere sahiptiler.

Slavcılar gibi Batıcılar da savlarını Alman idealist felsefesi üzerine kurdular. Gerçekten de ortaya çıkan aydın sınıfın fikir ve prensiplere bağlılıkla, diğerlerinin (ulusun, sıradan insanın) iyiliği konusunda endişeyle, baskıcı ve sınırlayıcı siyasi ve sosyal düzene muhalefetle tanımlanan bir kültürü ve aydınlanmış bireylerin kendilerini daha üstün bir amaca adayacakları bir inanç kültürünü paylaştıkları öne sürülebilir. Aynı zamanda belirli bir romantik ruh durumunu da paylaşıyorlardı. Sıradan üst sınıf gençleri gibi bezgin ve uzak değil, ama özellikle fikirler konusunda tutkulu, duygusal ve heyecanlı olacak, ancak insan ilişkileri konusunda da aynı kalacaklardı. Pek çoğu arkadaştı ve görüşüp fikirlerini tartışıyor, çok farklı sonuçlara varıyorlardı. Elbette kilit farklılık Rusya'ya ve Batı'ya bakışlarındaydı. Khomyakov ve arkadaşları gerçek Rus prensiplerinin Batı'nınkinden üstün olduğunu öne sürerken Batıcılar Rusya'nın misyonunu ancak Batı medeniyeti bağlamında başarabileceğini ileri sürüyorlardı. Rusya'nın Batılılaşmasını olumlu olarak görüyorlardı, ama bu yolda tam olarak ilerlemedeki başarısızlığı için kurulu düzeni eleştiriyorlardı. Ancak farklılıklar Rusya ve Batı görüşlerinden daha derinlerdeydi (aslında Batıcılar kendi yüksek ideallerine uygun olmadıkları için Batı'ya karşı oldukça eleştirel olabiliyorlardı). Daha derin fark ise her grubun insanı birey olarak nasıl gördüğündeydi. Slavcılar insanların doğal bir şekilde birbirine bağlı olduğu idealleştirilmiş bir dünya görüyorlardı (*sobornost* kavramında çok iyi bir şekilde ifade edilmiştir). Batıcılar ise göreceğimiz gibi bireyi idealleştirdiler, her şeyin ötesinde kişinin hak ve onuru konusunda kaygı duyuyorlardı. Bu gruplar dine yönelik tavırları konusunda da ayrılıyorlardı. Slavcılar bütün ideolojilerini Ortodoksluğun yorumuna bağlamışlardı. Batıcılar ise evrensel ahlak kuralına inanmalarına ve hatta bunun İsa'nın öğretilerinde örneklendiğine inanmalarına rağmen dine aslında çok az önem verdiler. Ateizme yönelmeyenler bile mevcut dini, akla bir hakaret olarak görüyordu. En ılımlı Batıcılar esasen, değişimi yavaş yavaş gerçekleştirmeye ve popüler aydınlanmaya vurgu yapan idealist liberallerdi. Bu ılımlıların en tipik örnekleri ilk ünlü Batıcı çevreyi bir araya getiren, 1840 yılında yetmiş yedi yaşında ölen Nikolay Stankeviç ile 1813 ve 1855 yılları arası yaşayan, Moskova Üniversitesi'nde popüler Avrupa tarihi dersi veren Profesör Timofei Granovski idi. Ancak aşırı Batıcılar çoğunlukla Hegelcilik ve Sol Hegelcilik yoluyla din, toplum ve tüm Rus ve Avrupa sistemine meydan okur, devrim ister hale geldiler. Sayıları az

olmasına rağmen tarihteki etkileri büyüktü. Önemli şahsiyetler arasında Vissarion Belinski (1811–48), Aleksandr Herzen (1812–70) ve Mihail Bakunin (1814–76) bulunuyordu.

Belinski edebiyat eleştirmeni olarak tanınan etkili biri haline geldi. Rus edebiyatının olağanüstü bir döneminde yazma şansına sahip olmuştu. Puşkin, Lermontov ve Gogol gibi yazarların eserleri üzerine yazabildi; Dostoyevski, Turgenyev ve Nekrasov gibilerin çıkışlarına şahit oldu. Daha da önemlisi edebiyat eleştirileri, tutku, sövgü ve methiyeleri, edebiyat çalışmalarını zamanlarının bir ifadesi olarak görme yeteneği ve edebiyatı basit bir estetik görünümden kurtarma çabasıyla ünlüydü. Belinski için sanat insanlara ilham vermeli, onları uyandırmalı, canlandırmalı ve yüceltmeliydi. "Gerçeği" ifade etmeliydi. Nekrasov'un daha sonra belirttiği gibi, Belinski için kişi şair değil vatandaş olmalıydı. Belinski'nin içgörü ve örneğinin izinde edebiyat ve edebi eleştiri, sosyal ve siyasi koşulları incelemek ve değişimi hayal etmek için Rusya'daki en özgür yer haline gelebilir. Sosyal geçmişi nedeniyle Herzen ve Bakunin gibi soyluların sahip olduğu eğitimden mahrum olmasına rağmen Belinski entelektüel sadakat ve şevkiyle bunu kapatmıştı. Bu, entelektüel tarzının özü haline geldi: "Benim için düşünmek ve hissetmek, anlamak ve acı çekmek birdir." Her şeyin ötesinde insan fikri –Rusçada *lichnost*– düşüncelerinde kilitti. Pek çoğu gibi, bireyin doğal asalet ve haklara sahip olduğuna inanarak bu temel üzerine mevcut toplumun kapsamlı bir eleştirisini kurdu. Felsefeye soyut yaklaşımı reddetti: "Birey olarak kişi (*lichnost*) acı çekerken, evrenin var olmasından bana ne." Otokrasi ve serfliği, "Uzaktan yakından insani ve asil olan her şeyi ayaklar altına alıyor," diyerek sert bir şekilde eleştirdi. Aynı temele dayanarak yoksulluğu, fahişeliği, sarhoşluğu, bürokratik soğukluğu ve daha güçsüz (kadın dahil) olanlara yönelik zulmü ayıpladı. Elbette Belinski'nin görüşleri bir dizi kriz ve değişimden geçti. Ama Isaiah Berlin'in de belirttiği gibi, "Tutarlılığı ahlakiydi, entelektüel değil."

Herzen'in anı, edebiyat, felsefe ve siyasi eleştiri bileşimi *Geçmişim ve Düşüncelerim* isimli otobiyografisi on dokuzuncu yüzyılda yazılan Rus metinlerin en dikkat çekicilerinden biridir. Sivri dilli bir yazar ve karmaşık bir düşünürdü; insan mevcudiyetinin sorunlarının ne kadar zorlu olduğuna karşı duyarlıydı. Belinski gibi sürekli olarak bireyin onuruna, özgürlüğüne ve Rusya'da kişilik üzerindeki baskıya vurgu yapardı. Bu nedenle despotluktan nefret ederdi, ama aynı zamanda radikal solun mutlakiyetçiliğinden de korkardı. Batılı hayatın yetersizliklerine kör değildi. 1847'de Rusya'dan ayrılarak önemli bir Rus muhalif yayın ve gazetecilik merkezi örgütleyebildiği Londra'ya yerleşti. Ama Batılı burjuva liberalizmi konusunda hızla hayal kırıklığına uğradı. Batı Avrupa'daki baskın ruhun rehber ilkesinin insan olarak kişi (*lichnost*) değil mal varlığı olduğunu ileri sürmüştü, "küçük burjuva" haline geldiğini öne sürdü. Sosyalizm fikirlerini çekici bulmaya başladı. Slavcılar

gibi Rus köylü komününü yeni sosyal düzenin olası kaynağı olarak görmeye başladı. Ama onun sosyalizmi her zaman bireysel özgürlüğe ve basit olan her tür çözüme yönelik şüpheciliğe olan bağlılığıyla hafifletilmişti.

Bakunin, "nihilizmin kurucusu ve anarşinin havarisi" olarak tarif edilir. Herzen onun bir yıldız altında değil, kuyrukluyıldız altında doğduğunu söylerdi. O da Alman düşüncenin, özellikle Hegel'in heveslisi olarak yola çıkar. Herzen'den birkaç yıl önce Bakunin de Rusya'dan ayrılır, ama kısa süre sonra döndüğü Sol Hegelciliği anarşizme doğru taşıyarak Rusya'da ve dünyada devletin, toplumun, ekonominin ve kültürün kapsamlı bir şekilde suçlanmasına kadar ilerletir. Bakunin yıkıma vurgu yapar, bir eski makalesinde yıkım tutkusunun aslında yaratıcı tutku olduğunu iddia eder. Herzen 1848'de Paris'te devrimin yenilgisine acımasız bir şekilde şahit olurken, Bakunin Prag'da Pan-Slav kongresinde yer alır ve Saksonya'daki devrime katılır. Avusturya hükümeti onu Rus yetkililere teslim ettikten sonra on yıldan fazla bir süreyi kalelerde ve Sibirya'da sürgünde geçirecektir.

Bu yıllarda çeşitli ideolojilerden ilham alan pek çok küçük radikal grup ortaya çıktı. Belki de en ünlüsü Petrashevtsy'ydi ve bunun tek nedeni de gençken bu grupla ilgisi olan genç Dostoyevski'nin tecrübesi değildi. İki düzine ya da daha fazla erkeğin 1845'lerden 1849 baharında tutuklanmalarına kadar her cuma günü Mihail Butaşeviç-Petrashevski'nin St. Petersburg'daki evinde bir araya geldiği bu gayri resmi grup özellikle Fransız ütopyacı sosyalist Charles Fourier'nin öğretilerini destekliyordu. Fourier toplumun küçük, iyi entegre olmuş ve kendi kendini destekleyen komünlere barışçıl bir şekilde dönüşmesini vaaz ediyordu. Bu komünler aynı zamanda insani tutkuların serbest bırakılması ve uyumunu da sağlayacaktı. Ancak Petrashevtsylerin çoğu Fourierciliğe siyasi protesto, I. Nikolay Rusya'sında reform talebi ve genel bir muhalefet de eklediler. Hükümet durumu o kadar ciddiye aldı ki yirmi bir kişiyi idama mahkûm etti, ancak cezalarını idam yerine daha hafif cezalara çevirdi. Bir Petrashevtsy üyesi olarak Dostoyevski idam cezasıyla karşı karşıya kaldı ve sonra da Sibirya'ya gitti. Petrashevtsylerin genel olarak toplumun Erdemseverler, Slavcılar ve Batıcılardan daha aşağıdaki bir katmanından geldiği ve genel olarak önemsiz memur, subay ve öğrencileri içerdiği belirtilmelidir.

Eğitimli Ruslar, kurulu düzeni eleştirip radikal değişime daha da bağlı hale geldikçe, Alman idealizm çıkarımlarının ve hatta romantizmden doğan belirsiz isyan ruhunun çözüldüğünü görebiliriz. Konuşmalar mevcut gerçekleri daha eleştirir hale geldi ve bazıları eyleme dönüştü. Bu eylemler, Herzen'in Londra'daki matbaasında bastığı özgür ve cüretkâr kelimelerden, Bakunin'in Avrupa'nın devrimci barikatlarında matbaayı silahlı bir şekilde korumasına kadar değişiklik gösteriyordu. Ayrıca hareket büyüdükçe sosyal erişimi de soylu sınıfın ötesine dek genişledi. 1830 ve 1840'larda, esasen ayrıcalıklı gençlerden oluşan küçük çevrelerde ateşli bir

entelektüel mücadele ve araştırma olarak başlayan şey, tarih yazımında "aydın sınıfın doğuşu" olarak yerini alır. Sıklıkla duyulan terimin öne sürdüğü gibi bu, Rusya tarihinin geri kalanında önemli bir etkiye sahip olacak sürecin bir başlangıcıydı. Bazı anlatılarda ise bu, "Rus devriminin" başlangıcıydı.

SANAT

On dokuzuncu yüzyılın başlarında gelişen mimari genelde hükümet tarafından destekleniyordu. Yerel geleneklere oldukça başarılı bir şekilde adapte edilen neoklasik ve imparatorluk tarzı, I. Aleksandr döneminde Rusya'da zirveye ulaştı. St. Petersburg, Moskova ve Rusya'nın geri kalanında sayısız malikânenin görünüşünü güçlü bir şekilde etkiledi. Önde gelen mimarlar arasında St. Petersburg'da fevkalade güzel amirallik binasını yapan Andreian Zakharov, başkentte Kazan Katedralini ve birkaç tane daha imparatorluk sarayı yapan serf kökenli Andrei Voronikhin, başkentte aralarında Alexandrinski tiyatrosu ve meydanı bulunan pek çok önemli meydan ve bina tasarlayan Carlo Rossi (çocukken İtalya'dan Rusya'ya gelmişti) bulunuyordu. I Nikolay döneminde neo-klasisizm stillerin derlemeci bir karışımını etkili oldu. August de Montferrand'ın St. Isaac Katedrali bunun önemli bir örneğidir; uzmanlar tarafından hem görkemli ve haşmetli hem de esasen zevksiz ve inceliksiz olarak tarif edilir.

Rus müziği 1804–57 yılları arasında yaşayan Mihail Glinka sayesinde sonunda orijinallik ve itibar kazandı. Tarihçiler uzun zamandır Glinka'yı özellikle folklorik melodileri ve motifleri kapsamlı bir şekilde kullanımı ve anlatıcı kaynaklar olarak Rus tarihi ve mitine gösterdiği ilgi nedeniyle "Rus ulusal müziğinin babası" olarak görürler. Karışıklık Dönemi'yle ilgili prömiyerini 1836'da yapan vatansever operası *İvan Susanin*'in *(Çar için Bir Yaşam)* Uvarov'un Resmi Milliyet fikirlerini mükemmel bir şekilde yansıttığı dile getirilmişti ve I. Nikolay bu esere övgüler yağdırmıştı. Ancak bu görüşteki müzik tarihi eleştirmenleri Glinka'nın vatanseverliği konusunda hemfikir olmalarına rağmen tamamen Avrupa geleneğinde beste yaptığı, halk şarkılarını yeni ulusal bir müzik yaratmak için değil halktan karakterler çıktığında bunu belirtmek için kullandığı iddiasını öne sürerler.

Diğer sanatlara gelince, çoğunlukla sanat akademisi tarafından yönetilen resim neo-klasisizmden romantizme doğru kademeli bir şekilde gelişti; Karl Briullov'un geniş apokaliptik tablosu *Pompei'nin Son Günleri*'nde temsil edilen bir değişimdi bu. Tiyatro, aralarında *Akıldan Bela* ve *Müfettiş* gibi oyunların da olduğu Rus oyunlarının yeni mevcudiyeti ve bazı mükemmel aktörlerin ortaya çıkması nedeniyle gelişti. Toprak sahipleri, mülklerinde, serflerin aktör olduğu özel tiyatrolar kurmaya devam etti. En önemlisi pek çok şehirde halk tiyatroları görüldü. Devlet

ve seçkinler tarafından balolar özellikle tercih ediliyordu. Dansçıların yetenekleri Fransız ve İtalyan ustaların eğitimiyle arttıkça Rus sanatında yeni bir bale ortaya çıkmaya başladı.

Chaadaev'in Rusya'nın kültürel anlamda boş olduğu ve "insan ruhunun ilerlemesine" hiçbir katkıda bulunmadığı iddiası, bu kelimeler 1836'da yazılı olarak ortaya çıktığında bile zaten çok aşırıydı ve 1855 ya da 1860'larda geldiğinde daha da fazla haksızlık içeriyordu. Chaadaev'in Rus hayatının durumu karşısındaki öfke ve acı patlamasıyla ifade etmeye çalıştığı ve Slavcıların, Belinski, Herzen, Bakunin ve diğer eleştirel düşünceler taşıyan Rusların ısrarla dile getirdiği gibi çarların toprağında her şey iyi değildi. Eğitimli toplumla halkı birbirinden ayıran devasa bir uçurum vardı ve toplumsal piramidin tepesindeki şanslı azınlık bile serflik ve otokrasinin boğuculuğunu ve utancını hissediyordu.

29. Bölüm

II. ALEKSANDR DEVRİ, 1855-1881

"Aynı coşku sokaklara yayılmıştı. Köylüler ve eğitimlilerden oluşan kalabalık, sarayın önünde duruyor, 'Yaşasın çar!' diye bağırıyordu ve Çar ortaya çıktığında coşkulu kalabalık arabasının peşinden koşuyordu... Ağustos 1861'de ve yine 1862 yazında Nikolskoe'de bulundum. Köylülerin yeni koşulları sessiz ve akıllıca kabul edişleri beni derinden etkilemişti. Aslında serfliğin yükümlülüklerinin karşılığında soylulara ödenmekte olan, toprak üzerinden alınan itfa vergisinin ödenmesinin ne kadar zor olacağının farkındaydılar. Yine de kişisel köleliklerinin sona ermesine verdikleri değer o kadar yüksekti ki, köylüyü mahvedecek olan bedeli ödemeyi, söylenmeden olmasa da, zorunluluk sonucunda, kişisel özgürlükleri sağlandığı an kabul etmişlerdi. Nikolskoe'deki köylümüzü, özgürleştikten on beş ay sonra gördüğümde, onlara hayranlık duymadan edemedim. Doğuştan gelen iyi huyları ve cana yakınlığı kalmış, ancak itaatkârlıklarından eser yoktu. Efendileri ile eşitler arasında konuşurmuş gibi, farklı bir ilişkileri hiç olmamışçasına konuşuyorlardı."

PETR KROPOTKIN

II. Aleksandr, babası I. Nikolay'ın yerine Rusya tahtına çıktığında otuz yedi yaşındaydı. İyi bir eğitim almış ve devlet işlerinde uygulamalı olarak oldukça tecrübe kazanmıştı. Aleksandr'ın öğretmenleri arasında, öğrencisinin insancıl duygularının gelişmesinde büyük katkısı olduğu söylenen ünlü şair Zhukovski yer almaktaydı. Yine de Büyük Dük Aleksandr güçlü irade sahibi babasının itaatkâr oğlu olarak kalmış ve imparator olmadan önce liberal eğilimler göstermemişti. Tam tersine, ömrü boyunca tutumları ve zihniyeti oldukça muhafazakârdı. II. Aleksandr'ın özellikle güçlü veya yetenekli biri olduğu söylenemez, ancak içinde bulunduğu durumun gereği olarak yeni hükümdar, Büyük Petro zamanından beridir Rusya tarihinde eşi görülmemiş reformlar yapmaya karar vermiş ve uygulamaya koymuştur. Bu reformlar had safhada önemli olmalarına rağmen, Rusya'nın tüm sorunlarını çözmemiş ve Özgürleştirici Çar'ın suikastına kadar giden yeni sorunlar ve huzursuzluklar yaratmıştır.

II. Aleksandr *(Tsarstvuiushchi dom Romanovykh)*

SERFLERİN SERBEST BIRAKILMASI

II. Aleksandr'ın Kırım Savaşı'nı sona erdiren manifestosunun son sözlerinde reform sözleri halkı derinden etkilemiştir. Savaşın sonlandırılmasından önce uygulamaya konan yeni imparatorun ilk icraatları, I. Nikolay'ın son yıllarında getirilen yurtdışına çıkış yasakları ve üniversiteye kaydedilen öğrenci sayılarıyla ilgili bazı baskıcı uygulamaların sonunu getirmişti. Bütün bunlar olumlu bir giriş olarak görülürken, Rusya'yı değiştirmek isteyen son hükümdar olan I. Aleksandr döneminde olduğu gibi, asıl mesele serflik olarak devam etmekteydi. Ancak son elli veya elli

beş yıllık dönemde serfliğe ilişkin çok değişiklik olmuştu. Önceki bölümde belirtildiği gibi, köle emeği Rusya İmparatorluğu'nun ekonomik ihtiyaçlarını etkin şekilde karşılayamamaktaydı. Paraya dayalı ekonominin büyümesi ve pazar için rekabetin artmasıyla düşük kaliteli serf emeğinin yetersizlikleri açıkça görülmeye başlamıştır. Birçok toprak sahibi, özellikle küçük çiftlikleri olanlar, serflerine yiyecek vermekte bile zorlanırken, soylular büyük borçların altına girmeye başlamıştır. Bildiğimiz gibi, özgür işçilik, gerçekten özgür ya da başkalarının serfleri taşeronluğunda da olsa, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Rus ekonomisinde daha sık rastlanır hale gelmişti. On dokuzuncu yüzyıl ortasında Rusya'da görülen ekonomik kriz, İvan Kovalchenko'nun niteliksel yöntemlerle geliştirmiş olduğu, serflerin aşırı ve dayanılmaz biçimde sömürülmesiyle ilgili empatik ifadelere dayalı tezinden, Pavel Ryndziunski'nin sosyal dokunun zayıflamasına yaptığı vurguya kadar, farklı şekillerde yorumlanmaktaydı. Çağdaş ekonomik liberaller ve o zamandan beridir tarihçiler, serfliğin çağdışı kaldığı konusunda hemfikir olmuşlardır. Ancak reformun yapılmasının ana sebebi yüksek olasılıkla bu değildir. Öncelikle, bazı tarihçiler yakın zamanlarda serfliğin ekonomik çöküşü ve köylülerin yaşam koşullarının kötüleşmesiyle ilgili kanıtları sorgulamaya başlamıştır. Sonuç ne olursa olsun algılar ve tutumlar genellikle yazılı gerçeklerden daha belirleyici olmaktadır. Ekonomik durum ne olursa olsun, yönetimde sözü geçenler ve soylu toprak sahiplerinin çoğunun serfliğin kaldırılmasında ekonomik sebeplere önem vermedikleri açıktır. Buna göre farklı sebepleri incelemeliyiz.

Devletin serfliği sona erdirmesindeki kilit sebebin köylülerin ayaklanmasından korkulması olduğu sıklıkla söylenir. Dayanmanın sınırlarına gelecek düzeyde baskı altında tutulan serfler efendilerine karşı ayaklanmaktaydı. On dokuzuncu yüzyılda hiçbir köylü ayaklanması Pugachev ayaklanmasının etkisini tekrarlayamasa da, ayaklanmalar daha sık ve daha ciddi şekilde olmaya başlamıştır. Serflerin serbest bırakılmasından önce, Vasili Semevski resmi kayıtlara bakarak on dokuzuncu yüzyılda 550 ayaklanmanın olduğunu bildirmektedir. Sovyet tarihçi Inna Ignatoviç toplam sayıyı 1467'ye yükseltmiş ve şu şekilde tarif etmiştir: 1801'den 1825'e kadar toplamda 281 köylü ayaklanması (toplamın %19'u) gerçekleşmiş, 1826'dan 1854'e kadar 712 ayaklanma (toplamın %49'u) ve serflerin serbest bırakılmasından önce II. Aleksandr'ın hüküm sürdüğü altı yıl ve iki ayda 474 ayaklanma (toplamın %32'si) gerçekleşmiştir. Ignatoviç ayaklanmaların süresinin, hoşnutsuzluğunun, insani ve maddi kayıpların ve ayaklanmaları bastırmak için gereken askeri kuvvetlerin büyüklüğünün giderek arttığını vurgulamıştır. Semen Okun ve diğer Sovyet bilim insanları Ignatoviç'in ayaklanma listesini daha da genişletmiştir. Sovyet bilim insanları serflerin serbest bırakılmasında köylü ayaklanmalarının büyük rol oynadığını iddia etmiş ve "büyük reform" öncesinde Rusya'nın devrimsel

bir durum yaşadığını söylemişlerdir. Abartılı olsa da, bu görüş tamamen geçersiz sayılamaz. İlginç bir şekilde, I. Nikolay devrinde Üçüncü Daire, jandarma, serfliğin tehlikesine dikkat çekmiştir. Ayaklanmalarının yanı sıra, serfler efendilerinden kaçmakta, bazen yüzlerce veya binlerce serf firar etmekteydi. Bazı durumlarda büyük askeri birlikler serfleri yakalamak için görevlendiriliyordu. Kaçan köylüler Kafkasya'da özgürlüğün elde edilebileceği söylentilerini takip etmekte, bazıları ise hizmet ederek özgürlüğe kavuşabileceklerine aldanarak Kırım Savaşı sırasında orduya katılmaya çalışmaktaydı.

Ahlaki değerlere bağlı olarak serflerin serbest bırakılmasına verilen destek, serfliğin ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmuştur. Dekabristler, Slavcılar, Batıcılar, Petrashevtski, Resmi Milliyet destekçilerinin bazıları, diğer Ruslar gibi serfliğin kaldırılmasını istemişlerdir. Rusya'da eğitim ve özellikle Rus edebiyatı geliştikçe, insancıl tutumlar ve değerler yayılmaya başlamıştır. Puşkin ve 1852'de serflerin eksiksiz ve unutulmaz insanlar olarak gösterildiği hikâyelerini *Sporcunun Skeçleri* adı altında yayımlayan Turgenyev gibi önde gelen yazarlar hiç şüphesiz sürece etki etmişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri'nin güney eyaletlerinde kölelikle ilgili gerçekleşen durumun aksine, Rusya'da serfliğin kaldırılmasının arifesinde serfliği savunan kimse kalmamıştır. Serflerin serbest bırakılmasına karşıt olanlar özgürleştirme gibi radikal bir değişimin tehlikeli etkilerine işaret etmekteydiler.

Sonunda Kırım Savaşı ile serfliğin neden olduğu yetersizlikler ve tehlikeleri askerlerin fiziksel zayıflığına ve isteksizliklerine katkıda bulunmuştu. Yine bu süre zarfında ekonomik ve teknolojik gerilik gözlenmiştir. Bunun yanı sıra, Alfred Rieber'ın vurguladığı gibi, yönetim askerlerin köylerine dönmesine izin vermekten korktuğu için, Rusya yedek kuvvetleri olmadan savaşan bir orduya güvenmek zorunda kalmıştı.

II. Aleksandr'ın yönetimi almasından bir yıl sonra gerçekleşen taç giyme töreninde, daha sonra sıkça hatırlanacak konuşmasıyla Moskova kibar sınıfına seslenen imparator, serfliğin aşağıdan çözülmesini beklemektense tepeden inme bir şekilde kaldırılmasını tercih ettiğini bildirmiş, kibar sınıftan bunu düşünmelerini istemişti. Hükümetin toprak sahiplerinden serflerin serbest bırakılması konusunda inisiyatif almasında zorluklar yaşanmasına rağmen, üç Litvanya ilinden gelen, toprak verilmeden özgürlük verilmesine dair teklifi değerlendirilebilmiştir. Ardından başlayan süreçte hükümet serflerin serbest bırakılmasını resmi politika olarak benimsemiş ve özgürlüğün sağlanmasının toprak verilerek yapılacağını kesinleştirmiştir.

Serflerin serbest bırakılması sürecinde, basının etkinliği ve kamuoyu tartışmaları dikkat çekmektedir. Hükümet planlarını açıkladıktan sonra, öneri ve tartışmaların olması için açık davet vermiştir; şeffaflık ve açıklamaya dayalı bu süreç *glasnost* olarak bilinmektedir. Soyluların meclislerinden reformun ne şekilde uygulanacağı-

nın tartışılması istenmiştir ve bu meclisler bazen kapılarını soylu olmayanlara da açmıştır. Basında uygulanan serfliğin ortadan kaldırılmasına yönelik haber yasağı kaldırılmıştır. Aleksandr aynı zamanda, polisten halkın tutum ve durumuyla ilgili haftalık raporlar talep etmiştir. Aşırı eleştirel bakışlar dile getirildiğinde uyarı ve gözaltılar gerçekleşmiştir. Bazı tarihçiler hükümet veya daha liberal üyelerinin kamuoyu bilincini canlandırmak istedikleri, aslında "büyük reformların" amacının modern bir sivil toplum yaratmak olduğunu savunmuştur. Diğer bazı tarihçiler ise hükümetin seçeneği olmadığını, halkın ayaklandığı ve isteklerinin dikkate alınması zorunluluğu olduğunu savunmaktadır. Durum her ne olursa olsun, hükümetin emrinin yayımlanmasından sonra, ülkeye bir beklenti ve coşku yayılmıştı. Herzen bile II. Aleksandr'a demişti ki: "Sen fetih yaptın, Galileli!"

Sonunda, 1858 yılında tüm illerde özgürleşmeyi değerlendirmek üzere kibar sınıf komiteleri kurulmuş, St. Petersburg'da ise dokuz üyeden oluşan bürokratik Ana Komite oluşturulmuştu. Az sayıda direnen olmasına rağmen toprak sahipleri gerçekçi bir yaklaşım geliştirmiş, hükümet isteklerini açıkça belirttikten sonra serflerin serbest bırakılmasını kabul etmişlerdi, ancak reformun kendileri için olabildiğince olumlu şekilde gerçekleşmesini talep etmişlerdi. Zengin ve verimli toprakların bulunduğu Güney ve Güney-Orta Rusya'nın kibar sınıfı tazminat olarak para almaktansa toprak almayı tercih etmekteydi. Bunun yanında Kuzey ve Kuzey-Orta Rusya'nın kibar sınıfı serf emeğini ve ortaya çıkan obruk'u ana varlıkları olarak görmüş, topraklarını dağıtmayı kabul etmiş, ancak serf emeğinin kaybedilmesi karşısında yüksek miktarda parasal tazminat ödenmesini istemişti. Kibar sınıf komiteleri serbest bırakılan serflerin yasal durumları ve onların idaresi gibi önemli meselelerde farklı sonuçlara varmışlardı.

İl komitelerinin tutumları iki komisyondan oluşan ve beraber oturumlar yürütüp tek kurum olarak hareket eden Düzenleme Komisyonlarına aktarılmaktaydı. Bu komisyonlar 1859 başında kurulmuş, Slavcı Georgi Samarin ve Prens Vladimir Cherkassy gibi köylü sorunlarıyla ilgilenen önde gelen kişilerden ve üst düzey memurlardan oluşmaktaydı. 20 aylık bir çalışmanın ardından Düzenleme Komisyonu reform planını Ana Komite'ye teslim etmiş, buradan da Devlet Konseyi'ne gönderilmişti. Devlet Konseyi'nde hızlıca görüşüldükten sonra, II. Aleksandr serflerin serbest bırakılmasına dair manifestoyu 3 Mart 1861 tarihinde (Rus takvimine göre 19 Şubat) imzalamıştı. Bundan 12 gün sonra kamuoyuna bildirim yapılmıştı.

Uzun ve hantal bir süreçten sonra serflerin serbest bırakılmasına dair reform, hükümet ve toplumda muhafazakârların tepkisini çekmişti. Bu derece derin etkilere sahip olacak bir yasanın uygulanabilmesi, İçişleri Bakan Yardımcısı Nikolay Miliutin gibi memurlar, Düzenleme Komisyonu'na liderlik eden iki üye ve Samarin gibi halktan katılımcılar başta olmak üzere, "aydınlanmış bürokratlar" ve "libe-

ral" kesimin kararlı çabalarının sonucudur. Kraliyet ailesinin iki üyesi, çarın kardeşi Büyük Dük Constantin ve çarın halası Büyük Düşes Helen, liberal kesim arasında sayılmaktadır. Daha da önemlisi, II. Aleksandr bu kesimin yanında yer almış, liberal veya muhafazakâr olmayan ve serflerin serbest bırakılması sürecinde önemli rol oynayan Iakov Rostovtsev gibi kendini adamış bürokratlar için çarın arzuları kanun olmuştu. Çar hasmane yaklaşan Devlet Konseyi'nden reformu hızlı bir şekilde geçirmiş, Devlet Konseyi ise kanuna sadece bir düşmanca ekleme yapabilmişti. Bu ekleme "fukara hakkı" olarak anılırken, ilerideki bölümde incelenecektir. Muhafazakârlar kibar sınıfın hakları ve çıkarlarını gözetirken, liberaller ise devletin çıkarlarının kapsamlı bir reformdan geçmesi gerektiğini savunuyor, adilane bir tazminatın nasıl olması gerektiğini tartışıyorlardı.

19 Şubat Kanunu ile serflik ortadan kaldırıldı. Bu tarihten sonra kölelik Rusya'da silinecekti. Yine de serfliğin yükümlülüklerini belirli süreler dahilinde uzatan bazı geçici düzenlemeler dikkate alınmazsa bile, reform köylüye diğer sosyal sınıflarla eş statü vermeyi başaramamıştı. Köylülerin kafa vergisi vermeleri gerekiyordu; komünlerine bağlı hale gelmişlerdi ve geleneksel kanunlara göre yargılanıyorlardı. Toprak sahiplerinin serflerinin yanında, kraliyet ailesinin topraklarında çalışan köylülere ve geniş kitleleri içeren, oldukça karmaşık olan devlet köylülerine yeni özgürlükler verilmişti.

Özgürlükle birlikte, toprağı işlemekte olan serflere toprak verilirken, evlerde çalışan serflere verilmemişti. Toprak tazminatının ayrıntıları oldukça karmaşık olup farklı bölgelerde farklı uygulamalar görülmüştü. Ancak temelde toprağın yarısı köylülere verilecek, diğer yarısı eski toprak sahibinde kalacaktı. Verilen topraklar için eski toprak sahiplerine ödeme yapmaları gerekmekteydi ve serflerin çoğu ödeme yapabilecek durumda olmadıklarından, kibar sınıfa hükümet bonoları verilmişti. Eski serfler ise 49 yıllık bir vadeyle devlete taksitler halinde ödeme yapacaklardı. Alternatif olarak, serfler olağan toprak miktarının çeyreğini ödeme yapmadan almayı tercih edebilirlerdi ki, bu da yukarıda bahsedilen "fukara hakkı"ydı. Ukrayna ve diğer bazı bölgelerin dışında topraklar köylüye doğrudan değil, köylü komünlerine verilmişti.

Serflerin serbest bırakılmasına büyük bir reform denilebilir, ancak Amerikalı bir tarihçi, "tarihteki en büyük yasal reform" dediğinde abarttığı kesindir. 52 milyon köylü reformdan etkilenmiş olup 20 milyonu özel mülkiyette çalışan serflerdi. Karşılaştıracak olursak, barışçıl bir reformla değil, içsavaş sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nde 4 milyon siyahi köle özgürleştirilmiştir. Serflerin serbest bırakılmasının ahlaki değeri ölçülemese de, şüphesiz ki çok büyük olmuştur. Yeni düzenlemenin hükümleri, düzenlemenin karşılıklı tavizler sayesinde sağlandığı, kibar sınıfın tüm mallarına el konamayacağı temeline dayanılarak savunulmuş hatta övgüye

layık bulunmuştur. Buna göre, Rusya'da serflerin serbest bırakılması ve verilen toprak miktarı, on dokuzuncu yüzyıl başında toprak verilmeden Prusya'da gerçekleştirilen reform ve diğer bazı ülkelerde toprak verilerek yapılan reformlarla karşılaştırıldığında, Rusya'da gerçekleştirilen reformun görece iyi olduğu söylenebilir.

Bunun yanında serflerin serbest bırakılması ciddi şekilde eleştirilmelidir. Serflere verilen toprak miktarının yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır. Teoride 1861'de kendi işledikleri topraklar verilecek olsa da, uygulamada ellerine geçen toprak %18 daha az olmuştur. Bunun yanında, verimli güney illerinde kayıpları ulusal ortalamayı geçmiş, bazı durumlarda toplamın %40'ı civarında olmuştur. Toprakların dağıtılması sırasında, eski serfler ormanlık alanları veya nehir kenarlarını elde edememiş, eski toprak sahiplerine daha çok ödeme yapmak durumunda kalmışlardır. Liashchenko düzenlemeyi aşağıdaki şekilde özetlemektedir:

"30.000 civarındaki soylu reform sonrasında 95 milyon desyatin verimli toprağı elinde tutmuş, 116 milyon desyatin uygun toprak ise sayıları 20 milyonu bulan 'özgürleştirilmiş' köylüye dağıtılmıştır." Bazı tarihçiler geçiş döneminden sonra artık toprak sahipleri için çalışmak zorunda olmayan ve kendi ihtiyaçlarını gidermek için elinde daha az toprak olan eski serflerin arasında nüfus büyüklüğü nedeniyle kalabalık ve işsizliğe vurgu yapmaktadır. Devlet köylüleri, çok iyi durumda olmamalarına rağmen, özel mülkiyette çalışan serflere göre daha iyi koşullar elde etmişlerdir.

Finansal düzenlemelerin gerçekçi olmadığı ve uygulanamadığı ortaya çıkmıştır. Serbest bırakılan serfler ağır tazminatları ellerinden geldiğince ödemeye çalışsalar da, ödemeler kazançlarıyla ilişkilendirilmemişti ve borçları artmaya başladı. 1905 yılında borçlar kaldırıldığında, eski serfler değeri 1 milyar rubleyi bulmayan topraklara yıllar içinde faiziyle beraber 1,5 milyar ruble ödemişlerdi.

Aslında serfler sadece topraklar için ödeme yapacaklardı, yani kendi özgürlükleri için bir şey yapmaları gerekmiyordu, ancak ödemelerin içinde gizli olarak emek kaybı için tazminat bulunmaktaydı. Buna göre alınan ilk birim toprak, yani ilk *desiatina* için sonrakilere göre daha fazla ödenmesi gerekiyordu. Güney Rusya'daki toprak sahipleri, değeri 280 milyon ruble olarak biçilen topraklar için 340 milyon ruble, obrok'un hüküm sürdüğü Kuzey Rusya'da değeri 180 milyon ruble olan toprak için yine 340 milyon ruble almışlardı. Polonyalı olduğu şüphelenilen ya da Polonyalı olan toprak sahiplerinin bulunduğu Batı illerinde ise tam tersine, toprak sahipleri biçilen değerin altında bir ödeme almışlardı.

Birçok bölgede toprağın köylüler yerine köylü komünlerine devredilmesi bir diğer büyük hata olarak görülür, ancak bu mesele oldukça karmaşıktır. Komün lehine argümanlar Slavcıların bu kurumun ahlaki değerlerine olan hayranlıklarından,

hükümetin vergileri ve orduya katılımı garantiye almak için komünal sorumluluğa güvenmesi ve serbest bırakılan köylülerin kendilerine bakamamaları durumunda komünden destek alabilecekleri fikrine kadar çeşitli savlara dayanmaktaydı. Pratikte hükümet, köylülerin geçimleri ve köydeki sosyal ve ahlaki yapının korunması için serflerin serbest bırakılması sırasında komünlerin de kaldırılmasının mümkün olmayacağından aslında komünlerin ekonomik dezavantajları, avantajlarından daha fazlaydı. En başta komünler toplumun devamlılığını desteklemekteydi. Buna göre toplumun hayatta kalması tüm değerlerin üstündeydi ve Rus tarımının gelişme ve modernleşmeye ihtiyaç duyduğu dönemde bu yaklaşım üretkenlik düşüklüğünün devamını, yeniliklere direnç ve kırsal alanlarda nüfus fazlası getirmişti.

Serflerin serbest bırakılması, reformu yetersiz bulan Rus radikallerini hayal kırıklığına uğratmıştı. Daha da önemlisi, toprağı ödeme yapmadan alma hakkına sahip olduklarına inanan köylüleri hayal kırıklığına uğrattı. Serflerin serbest bırakılmasından sonra bir dizi kırsal huzursuzluk baş göstermiş, imparatorluk döneminin sonuna kadar kırsalda süregelen hayal kırıklığı, sefalet ve öfke Rusya için ciddi bir tehdit olarak kalmıştır.

DİĞER "BÜYÜK REFORMLAR"

Serflerin serbest bırakılması diğer önemli değişimleri daha kolay hale getirmiştir. II. Aleksandr ve kurmayları gözlerini yerel yönetim reformuna ve *zemstvo* sisteminin kuruluşuna çevirmişlerdi. Yüzyıllar boyunca yerel yönetim Rus idare hayatının zayıf noktası olmuştur. Reform öncesinde kırsal bölgelerde serfleri serbest bırakan çarın devraldığı yönetim biçimi, Büyük Katerina zamanından kalma kanunlar ve yerelde kibar sınıfın sahip olduğu topraklar üzerinde söz sahibi olduğu bir idareydi. 1864 yılının Ocak ayında getirilen yeni kanun yerel yönetimde güçlü bir modernleşme ve demokratikleşmeyi temsil ederken, kırsal Rusya'nın önemli ihtiyaçlarını karşılamak üzere yerel inisiyatif ve faaliyetlerin harekete geçirilmesini öngörüyordu. İl ve ilçe düzeylerinde yerelin kendi kendini yönetmesine yönelik zemstvo meclisleri ve kurulları oluşturulmuştur. Zemstvo kelimesi bölge, ülke veya halkı merkez yönetimden ayrı olarak kasteden bir anlama sahiptir. İlçe zemstvo meclislerinin seçmenleri üç başlık altında toplanabilir: kasabalar, köylü komünleri ve kibar sınıf dışındakiler dahil olmak üzere tüm bireysel toprak sahipleri. Temsil, sahip olunan toprakla orantılıydı, ancak kasabalardaki özel mülkiyet dikkate alınıyordu. Seçimler dolaylı olarak yapılıyordu. İlçe meclislerinin üyeleri, kendi aralarından, sınıfları gözetilmeden il meclisine delege seçmekteydi. *Zemstvo* otoritesinin bulunduğu ilçe ve il zemstvo meclisleri yıllık bütçe ve temel politikaları görüşmek

üzere sadece yılda bir defa toplanırken, sistemin yürütme kolundan sorumlu olan ve bunun için personel istihdam eden zemstvo kurulları seçimle oluşturuluyordu. Eğitim, sağlık hizmetleri, veterinerlik, sigorta, yol yapımı, acil durumlar için gıda stoklarının oluşturulması gibi yerel ihtiyaçların birçoğu zemstvo kurumlarının sorumluluğundaydı.

Zemstvo sistemi birçok açıdan haklı olarak eleştirilmiştir. Örneğin uzunca bir süre boyunca imparatorlukta Rusların ağırlıklı olarak yaşadığı 34 bölgede uygulanmış, sınır illerinde uygulanmamıştır. Aynı zamanda vergi toplama hakkı bulunurken, birçoğuna göre bu hak sınırlı veya yetersizdi. Aslında yerel kurumlar merkezi yönetimin küçük ortağı olarak kurulmuştu, kırsal alanlarda polis ve idari kontrolü elinde tutuyordu. Valiler zemstvo'nun işlerine müdahale edebiliyor, ancak zemstvo valiliğin yetki alanına dahil olamıyordu. En küçük zemstvo birimi olan ilçe, birçok ihtiyacı etkin ve hızlı şekilde yerine getirmek için fazla büyüktü ve zemstvo birimlerini daha da küçük birimlere bölme ihtiyacı ortaya çıktı. Sistemin demokratik yapısının sınırları da açıktı. Daha fazla toprağı elinde bulunduran kibar sınıf ilçe meclislerinde çoğunluğu elde etmişti. Eğitim, eğlence ve gelir elde etme faaliyetlerinin toplandığı il meclisleri ve zemstvo kurulları kibar sınıf delegelerini üstte tutuyordu. Bir sayıma göre, kibar sınıf il meclis sandalyelerinin %42'sine, il meclislerinin %74'üne ve zemstvo kurullarındaki pozisyonların %62'sine sahipti. Yine de otokrat ve bürokratik Rusya için sistemin kurulması demokrasi adına önemli bir adımdı. Zemstvo kurumlarının Kuzey Rusya gibi toprak sahiplerinin olmadığı ve köylülerin yerel yönetimleri idare ettiği bölgelerde etkin şekilde işlediği dikkat çekicidir.

Tüm yetersizliklerine rağmen zemstvo sistemi, 1864'teki kuruluşundan 1917'de kaldırılıncaya kadar kırsal Rusya için önemli atılımlar gerçekleştirmiştir. Özellikle eğitim ve sağlık hizmetlerinde önemli katkıları olmuştur. Uygulamada Rusya zemstvo ile diğer ülkelerden çok daha erken bir tarihte kamusal sağlık sistemine kavuşmuştu; tıbbi ve cerrahi tedavi ücretsiz olarak verilmekteydi. George Fisher ve bazı diğer tarihçilerin belirttiği gibi, zemstvo sistemi hükümetin niyetinin aksine, 1905 ve 1906 olaylarına kadar yerelden ziyade ulusal platformda ifade edilemeyen radikallik ve liberalliğin gelişmesine olanak vermiştir.

1870 yılında belediye reformuyla kasaba idaresi düzenlenmiş, zemstvo ilkeleri birçok kasabada hayata geçirilmiştir. Yeni kasaba idaresi, kasaba konseyi ve konsey tarafından seçimle görevlendirilen idari kurul getirirken, amaç "kentsel ekonomi ve refahın gözetilmesi ve idare edilmesi" olarak ifade edilmişti. Kasaba konseyi tüm mülk sahipleri ve vergi ödeyenler tarafından seçilirdi, ancak seçimler üç sınıflı sisteme göre yapılırdı. Buna göre vergilerin üçte birini ödeyen üst sınıf, vergilerin orta üçte birini ödeyen halk ve vergilerin son kısmını ödeyen geniş kitle kendi grubu için delegelerin üçte birini seçimle getiriyordu.

Zemstvo yönetiminin hayata geçirildiği 1864 yılının sonunda, bir diğer önemli kanuni değişiklik olmuştu: Yargı sistemi reformu. Rus yargı sisteminde yenilik ihtiyacı aslında yerel yönetim sistemindekinden daha büyüktü. Eski, bürokratik, hantal, yozlaşmış, kanun önünde eşitlikten ziyade sınıfa dayalı, yazılı ve gizli prosedürler üstüne kurulu olan eski sistem bilinçli ve düşünen Rusların nefretini toplamıştı. Radikaller ise yargı reformuna özel bir önem veriyordu. Slavcı muhafazakâr İvan Aksakov'a göre, "Eski mahkeme! Anımsayınca insanın tüyleri diken diken oluyor, titreme geliyor!"

Reformun en önemli özelliği mahkemelerin yönetimden ayrılmasıydı. Bürokrasinin bir parçası olmaktansa, yargı hükümetin bağımsız bir organı haline gelecekti. Yargıçların işten çıkartılması veya tayin olmaları sadece yargının kararıyla olabilecekti. Yargı prosedürleri kamuya açık ve sözlü hale kavuşacak, eski bürokratik gizlilik ortadan kalkacaktı. Tarafların mahkemede kendilerini ifade etmeleri ve uygun yasal destek almalarının yolu açıldı. Aslında reform Rusya'da hızlı bir şekilde toplumda ön plana çıkacak şekilde avukatların ortaya çıkışına sebebiyet verdi. Eski sistemde bir davanın görülmesinin 21 şekli varken, yargı sürecine genel ve kısaltılmış dava şekilleriyle açıklık getirildi. Bazı ciddi suçlar için jüriyle yargılama getirilirken, adi suçlar ve küçük anlaşmazlıklar için kamu davaları görülmeye başlandı. Mahkemeler tek bir birleşik sistemde organize edilirken, en yüksek organ senato haline getirildi. Tüm Rusların kanun önünde eşit olmaları ve aynı muameleyi görmeleri sağlandı. Genel sistemin dışında kalan mahkemeler ise askeri ve ruhban mahkemeleri ile geleneksel kanunlara göre yaşayan köylülerin özel mahkemeleri olmuştu.

Yargı reformu, Adalet Bakanı Dmitri Zamiatnin, en önemli yardımcısı Sergie Zarudny ile bazı diğer önde gelen memurların eseri olurken, "büyük reformların" en başarılısı olmuştur. Neredeyse bir gecede Rus adalet sistemi dünyanın en kötü sisteminden, medeni dünyanın en iyi sistemi haline gelmiştir. Sonrasında bazı durumlarda hükümet, yargıçları politik nedenlerle etkilemeye çalışmıştır; daha da önemlisi radikallik ve devrim tehdidine karşı mücadelede bazı suçlar 1864 kanunuyla oluşturulan yargı kategorisinden çıkartılıp askeri mahkemelerin yetki alanına sokulmuştur. Uygulamada yargı reformu bazı kısıtlara sahip olsa da, imparatorluk hükümeti reformu geri alamadı. Reformun uygulandığı alanlarda ise karmaşa ve keyfiyetin yerini modern adalet aldı. Rus yasal reformu Batılı, özellikle de Fransız modelini takip etti, ancak Samuel Kucherov ve diğerlerinin de gösterdiği gibi bu modeller Rusya'nın ihtiyaçlarına göre başarılı bir şekilde uyarlanmıştı. Mahkemeler, zemstvo kurumları gibi politik olarak ön plana çıkmış, halkın çıkarlarını temsil etmiş ve Rusya'da alışagelinmiş ifade özgürlüğü kısıtlarını bir ölçüde aşmıştır.

1874 yılında askeri hizmetin düzenlenmesi ve orduda düzenlemelerin yapılması son "büyük reform" olarak kabul edilir. Askeri ihtiyaçlardan dolayı gerçekleş-

tirilen ve teknik olarak oldukça karmaşık olan reform Rus toplumunu derinden etkilemişti ve ülkenin modernleşme ve demokratikleşme sürecinde önemli bir yere sahipti. Nikolay Miliutin'in kardeşi olan Savaş Bakanı Dmitri Miliutin tarafından uygulanan reform, muzaffer Prusya ordusunun ortaya koyduğu örnekten faydalanmaktaydı. Bazı önemli yenilikler getirilmiş, askerlik hizmetinde değişiklikler yapılmıştı. Askerlik yükümlülüğü alt sınıflarla kısıtlıyken, reform ile tüm Ruslara getirilmişti. Hizmet süresi de ciddi şekilde azaltılmış –II. Aleksandr döneminin başında yirmi beş yıl olan hizmet süresi altı yıl olmuştu– ve yedek kuvvetler oluşturulmuştu. Erler çekilişle çağrılıyordu; özel ve zor durumda olanlar için çeşitli muafiyetler getirilmişti. Bunun yanında, Rusya için mantıklı bir şekilde, eğitim almış olanlar için hizmet süresi azaltılmıştı. Miliutin aynı zamanda askeri kanunları ve yargıyı reformdan geçirmiş, fiziksel cezayı kaldırmış, subayların mesleki kalitesini artırmak için adımlar atmış, askeri okullar açmış ve en önemlisi, katılan tüm erler için temel eğitim getirmişti. Miliutin'in yaptıklarının bir benzeri donanmada Büyük Dük Constantin tarafından uygulanmıştı. II. Aleksandr döneminde diğer reformlar, Valeri Tatarinov'un tek devlet hazinesi kurması, ulusal bütçenin yayımlanması, 1866 yılında kredi ve finansın merkezi hale getirilmesi için Devlet Bankası'nın kurulması gibi mali reformlar, eğitim ve sansürle ilgili liberal adımların atılmasıdır.

"Büyük reformlar" Rusya'nın dönüşümünde önemli etkilere sahip olmuştur. Tek başlarına önemli olan reformlar, daha sonraki bölümlerde değineceğimiz gibi, ekonomi ve sosyal ilişkiler alanlarında devamlı ve bazen dramatik değişimlere sebep olmuştur. Kapitalizmin gelişmesi, kibar sınıfın önemini kaybetmesi, özellikle eğitimli profesyonellerden oluşan orta sınıfın yükselişi, köylüler için hareket özgürlüğü, işçi sınıfının büyümesi ve kamusal kurumların gelişmesi reformlardan etkilenmiştir. Rusya modern toplum olma yolunda uzun adımlar atmaya başlamıştır. II. Aleksandr yönetimi şüphesiz ki otokrasi olarak kalmıştır, ancak bu değişimlerin çoğunu zorlayan bir otokrasi olmuştur. Aynı zamanda değişim, bu otoriter politik düzenin çağdışı kalmasına sebep olmaktaydı ve çoğu Rus'a göre ilerlemenin devam etmesinin önünde bir engel haline gelecekti.

ZOR GEÇEN 60'LAR

Hükümet eski sosyal ve yasal düzeni tekrar getiremezdi, ancak açılan yolda atılan adımları durdurabilir ve değişimin etkilerini sınırlamaya çalışabilirdi. II. Aleksandr döneminin ikinci yarısı, III. Aleksandr ve II. Nikolay dönemlerinde, 1905 devrimine kadar hükümetin çabaları bu yönde olmuştur. Reform ihtiyacı açıkça görülürken, tepkinin nedenleri daha kapalı ve daha karmaşıktı. En başta, reformlar Rus kibar

sınıfında ve resmi kurumlarda bazı kişiler tarafından direnç görmüştü. Köylü ayaklanmaları, öğrenciler arasında huzursuzluk, 1862 yıllarının faili meçhul yangınları, 1863 Polonya isyanı ve Dmitri Karakozov'un 1866 yılında imparatora suikast girişimi gibi özel durumların etkisi olmuştu. Daha da önemlisi, hükümet değişimin temel sorunsalını çözememiş, nerede durulması gerektiğini bilememişti. "Büyük reformlar" Rusya'nın genel gelişimi ve zamanının entelektüel ortamıyla birlikte, daha fazla reformun yapılması için baskı doğurmuştu. Meşrutiyetin sağlanması ve bazı diğer tavizlerin verilmesi bu talepleri doyurabilir ve imparatorluğun huzura kavuşmasına olanak verebilirdi, ancak II. Aleksandr ve vârisleri bu kadarını kabul etmemişti. Bunun yerine daha fazla değişim isteyen kesimleri karşılarına aldılar ve kurulan düzeni korumak için çabaladılar. "Büyük reformların" Kırım Savaşı sonrasında gelmesi eski sistemin çürüklüğünü gösterirken, II. Aleksandr ve kurmaylarının vizyon veya liberalliğinden söz edilemez. Ardından gelen süreç ise imparatorluk yönetiminin yeniliklere alışmasının ne kadar zor oluğunu gösterecekti.

I. Nikolay devrinin politik durgunluk ve hareketsizliğinin ardından "büyük reformların" etkisiyle, 1860'ların başında Rusya'da bir hareketlilik ve canlılık hâkimdi. Köylü gösterileri sıklıkla ve büyük ölçekli bir şekilde gerçekleşiyordu. 1861 ve 1862 huzursuzlukları büyük ölçüde yeni eğitim bakanı Kont Amiral Evfimi Putiatin'in beceriksiz ve otoriter politikalarından dolayı gerçekleşmiş ve Rus üniversitelerini etkisi altına almıştı. 1862 yılında *Tver* kibar sınıfının il meclisi, Aleksey Unkovski başkanlığında kibar sınıfın ayrıcalıklarını reddetmiş ve Rusya'da tüm halkı temsil edecek yeni bir düzen oluşturmak üzere bir meclis seçilmesi için çağrıda bulunmuştu. Yine 1862 yılında St. Petersburg ve Volga kıyılarındaki şehirlerde sebebi bilinmeyen bir dizi yangın çıkmıştı. Yine 1861 ve 1862 yıllarında Rus kentlerinde devrim isteyen bazı el ilanları yayılmaya başladı. 1863 yılında Polonya'da isyan çıktı.

Rus politikalarına antiemperyalist milliyetçiliğin getirdiği tehdit ve ulusal sorun konusunda hükümetin reformizminin sınırlılıkları Polonya sorununda baş göstermişti. Polonya'da da II. Aleksandr reformcu olarak ümitle karşılanmıştır, ancak 1856 yılındaki ziyaretinde Polonyalıları, "Beyler, hayal kurmayın!" diyerek uyarmış ve çekinceli olduğunu ortaya koymuştur. Yine de erken politikalarıyla Polonya'da özerkliğe izin vermiş, daha fazla değişimin olabileceğine işaret etmiştir. Norman Davies'in dediği gibi, II. Aleksandr Polonyalı tebaasına bazı özgürlükler tanırken, onlar çok daha fazlasını almayı düşündü. Duruma hâkim olmayı ümit eden imparator Marki Aleksandr Wielpolski'yi Polonya yönetiminin başına getirdi. Onun yönetimi altında Polonya kültürel özerkliğe kavuştu, sosyal reformlar gerçekleştirildi ve aykırı sesler bastırıldı, ki bu şekilde reform ve baskı politikası Rusya'da sıkça uygulanacaktır. Bu durum ılımlı ulusalcı "beyazlar" ile sosyal açı-

dan radikal olan "kızıllar"ı tatmin etmedi. Bir dizi huzursuzluktan sonra imparatorluk hükümeti, çoğu öğrenci olan ve huzursuzluğun kaynağı olarak görülen binlerce Polonyalı genci orduya almaya karar verince isyan patlak verdi. 1831'deki durumun aksine, Polonya'nın düzenli ordusu bulunmamaktaydı ve büyük ölçüde çetelerle savaşıyordu. İsyan hızla büyüdü ve Litvanya ve Belarus topraklarına yayıldı. 1863 yılının Ocak ayında başlayan isyan 1864 yılının Mayıs ayına kadar sürdü. Büyük Britanya, Fransa ve Avusturya diplomatik girişimlerle Polonyalılara destek olmaya çalışsa da Rusya müdahaleye izin vermedi.

İsyanın sonucu olarak Polonya yakın zamanda kazandığı sınırlı özerkliğini kaybetti. Serflerin serbest bırakılması ve toprak dağıtımında Polonya'daki isyankâr kibar sınıfın sarsılması amaçlandı; köylülere imparatorluğun diğer bölgelerine göre çok daha fazla toprak dağıtılmıştı. Genel olarak hükümet merkezileşmeyi, polis kontrolünü ve Ruslaştırmayı artırmış, Polonya okullarında Rusça eğitim zorunlu hale getirilmişti. Polonyalıların gayrimenkullerine %10'luk bir vergi getirildi, Lehçe kullanımı yasaklandı ve Katolik kilisesinin mallarına el konuldu. 1875 yılında Polonya'daki Katolikler şiddet zoruyla Ortodoks yapılmıştı.

II. Aleksandr dönemini ve "büyük reformları" incelerken, tarihçiler tutarsızlık ve kararsızlıklara değinmektedir. Rusya'nın diğer yöneticilerinin tarihlerini incelerken de gördüğümüz bir yaklaşım zamanla yaşanan değişikliklere odaklanmaktadır. Çar liberal olarak başlamış, zamanla muhafazakârlığa dönmüştür. Bir dönüm noktası 1860'ların başında yaşanan zorluklar olarak görülebilecekken, bu dönemde tersine hareketler de görülebilir. Örneğin yönetim, devrimci tutumları olduğundan şüphelenilen Rus öğrencileri ve halktan kişileri ciddi şekilde cezalandırırken, daha liberal bir yaklaşıma sahip bir memur olan Aleksandr Golovnin, 1862'de Amiral Putiatin'in yerine eğitim bakanı olmuş ve 1863 yılında yeni ve daha özgürlükçü bir üniversite yönetmeliği kanunlaştırılmıştır. Birçok tarihçiye göre, 1866 yılında psikolojik açıdan dengesiz bir öğrenci olan Dmitri Karakozov'un imparatora suikast girişimi, çok daha kararlı bir dönüm noktasıdır. Aynı yıl muhafazakâr Kont Dmitri Tolstoy eğitim bakanlığına getirilmiş, hükümet Rusya'da eğitim sürecini ciddi şekilde değiştirmeye başlamış, daha sert kontroller getirilmiş ve klasik dillerde verilen eğitimin öğrencilere disiplin getirmesi ve güncel olaylardan uzak tutması beklenmiştir. Yıllar içinde muhafazakâr tutumlar basın özgürlüğünün sınırlandırılması, zemstvo tarafından toplanan vergilerin sınırlandırılması ve toplanan vergilerin kullanımına düzenleme getirilmesi, politik ve basın davalarının olağan yargıdan uzak tutulması, devam eden Ruslaştırma politikası, yargıçlara uygulanan idari baskı gibi örneklerle etkisini göstermiştir. Diğer açıdan, dönemin politik ortamından bağımsız olarak, 1870 yılında yerel yönetim reformu ve 1874 yılında askeri reform gerçekleştirilmiştir.

Bir diğer argüman, zaman içinde tutumun değişmesindense, tutarsızlıklar için daha derin nedenler aramaktadır. Bir yaklaşım II. Aleksandr'da reformist veya muhafazakâr içeriğiyle güçlü bir kararlılığının olmadığını öne sürerek olguları kişisel olarak ele almaktadır. Buna göre, II. Aleksandr, bakan ve danışmanlarını karşıt görüşte olanlar arasından seçiyordu. Daha az kişisel olan bir yaklaşım ise "büyük reformlarda" tutarsızlıklara, belirli bir yapısal belirsizliğe odaklanmaktadır. Reformcuların, yani çar ve bakanlarının reformlar hakkında söyledikleri ve yaptıklarına bakılırsa bir ikilem görülebilir. Bir taraftan Rus toplumunun ve politikalarının ulusal gücü artırmak üzere modernleştirilmesi, hükümetin düzenli prosedür ve hukuk kuralları temeline dayanmasının sağlanması ve özellikle ülkenin çıkarlarına katkıda bulunması için halka gerekli özgürlüklerin verilmesi amaçlanırken, diğer taraftan Reformu gerçekleştiren yaratıcı güç odaklarının korunması (Rus örneğinde bu otokrasi oluyor) ve değişimin devrime dönüşmesine engel olacak sosyal yapıların korunması gibi amaçlar, modernleşen devletlerin gösterdiği çelişkili politik mantığa göre oluşturulmuştu. Diğer bir deyişle, alışagelmiş Rus reform geleneğini görüyoruz; ilerleme ve güç, değişim ve düzen, kararlılık ve modernliği dengeleme çabasını...

YENİ RADİKALİZM VE DEVRİMCİ HAREKET

Rusya tarihi, olayların akışını durdurmaya gücü olmayan liberaller ve ılımlıların ortada durduğu, sağ hükümet ile radikal ve devrimci sol arasındaki çekişmeye sahne olagelmiştir. Polonya isyanı sol tarafından olumlu karşılandı, ancak muhafazakâr Rus milliyetçiliğini tetikledi ve sağ ile hükümet arasındaki ilişki hiçbir zaman tamamen güven dolu ve iyi şartlar altında olmasa bile, muhafazakârların hükümete yaklaşmasına izin verdi. 1863 yılında, bir zamanlar Batıcı ve liberal olan gazeteci Mihail Katkov, hükümet ve Rusya'nın ulusal çıkarlarını destekleyen bir çıkış yaptı. Katkov'un bu tavrı Polonya savaşı sırasında halk arasında oldukça tutulacaktı. Bir anlamda Katkov ve yanındaki vatanseverler Rus devletine verdikleri destekle Almanya ve Prusya'daki liberallerin Bismark'ın arkasında toplanmasını hatırlattılar. Ancak uzun vadede, Rusya'da alışagelindiği gibi, azınlıkta olan solcu devrimciler eğitimli halkın sempatisini kazandı.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın entelektüel tarihi daha sonraki bölümlerde incelenecektir, ancak 1860 ve 1870'lerde Rus radikalizminin bazı özelliklerinden bahsetmek gerekir. Turgenyev sonrasında, 1860 kuşağını "oğullar" ve "nihilistler" olarak anma geleneği başlamıştı ve bu kuşak 1840'ların "babalarıyla" karşılaştırıldığında aradaki çarpıcı farklılıklar görülecektir. Rusya'daki dönüşüm Avrupa'da gerçekleşmekte olan, romantizmden realizme geçiş olarak ta-

nımlanabilecek olan değişimin bir parçası olarak görülebilir. Rusya şartlarında bu dönüşüm abartılı ve şiddetli bir hal almıştır.

"Babalar" Alman idealist felsefesi ve metafizik, dini, estetik ve tarihi olarak gerçekliğe vurgu yapan yaklaşımıyla, genel anlamda romantizm akımının etkisi altında büyümüştü; ancak "oğullar" Nikolay Çernişevski, Nikolay Dobrolyubov ve Dmitri Pisarev gibi genç radikal liderleriyle yararcılık, pozitivizm, materyalizm ve en önemlisi "realizmin" bayrağını taşıyorlardı. Nihilizm ve özellikle "kritik realizm" başta olmak üzere realizm, kabul gören değerler ve standartlara karşı kökten bir isyan anlamına geliyordu; soyut düşünce ve aile kontrolü, lirik şiir ve okul disiplini, din ve retoriğe karşı bir duruştu. 1860'ların heyecanlı genç erkek ve kadınları, tüm katmanlara girmek, geleneksel saçmalıkları bir kenara bırakmak ve işin aslını öğrenmek istediler. Batı dünyasında bilimin hayranlıkla izlendiği bir çağda doğal ve fiziksel bilimler, basit ve içten insan ilişkileri, cehalet, önyargı, sömürü ve baskı yerine bilgi ve mantık üzerine kurulu toplumu gerçek ve çabaya değer buluyorlardı. Nihilizmin ahlaki gücü, özgürlük, serbestlik ve on dokuzuncu yüzyıl ortasında Rusya'da sayıları oldukça fazla olan sahte idollerin alaşağı edilmesi olacaktı.

1860'ların isyancılarının, Slavcılardan ve 1830 ve 1840'ların diğer idealistlerinden oldukça uzak olduklarına dikkat çekmiştik. 1860 asileri daha sonraki radikal dönemlerinde Herzen, Bakunin ve bir ölçüde Belinski'nin öğrencileri olarak düşünülebilirler. Bu gözlem doktrin anlamında doğru olsa da, ton ve yaklaşım olarak farklılıklar vardı. Samarin'in Herzen hakkında söylediği gibi, "En radikal Batıcılar bile diğer kıyıdan bir avuç toprağı elinde tutar." Burada kıyı, gençlikleriydi. Yeni kritik kesim daha basit ve ham haldeydi. 1860'ların radikalleri yine "babalardan" sosyal anlamda farklıydı. Bu da Rusya'da eğitimli halkın giderek demokratikleştiğini yansıtmaktadır. Birçoğu Rusçada *raznochintsy* denilen, kibar sınıfın altında ve karışık ortamlardan gelen, örneğin babalarının mesleklerini devralacak kadar yükselemeyen papaz çocukları, küçük memur çocukları veya kendi eğitim ve çabalarıyla halkın arasından sıyrılmayı başaran kişilerdi. Kadınların bu harekete katılımları da bir diğer önemli sosyal değişimdi. Kadınlar için devam eden eğitimin etkileri ve 1860 ve 1870'lerde gençlerin cinsiyet, cinsellik ve aileyle ilgili geleneksel değerleri reddetmeleri, birçok kadının radikal düşünce ve devrimci politika arenasına girmelerine izin verdi. Bu geçiş döneminde, dünyaya ve var olan Rus düzenine karşı kritik bir yaklaşımla ilişkilendirilen "*intelligentsia*" (aydın sınıf) kelimesi ve kavramı değer kazanmaya başladı.

Rus devrimci hareketinin başlangıcı, 1860'ların devrimci propagandası ve ortamlarında aranabilir. 1870'lerde ise ilk defa görülür hale gelmeye başlamıştı. Bu devirde mutlak kişisel özgürlüğe verdiği önemle bireyselci ve anarşik bir düşünce olan nihilizm, yeni bir değer olan halkçılık (*narodnichestvo)* bütünleşti ve kimi

zaman yerini bıraktı. Bu değerle "kritik realistler" politik, sosyal ve ekonomik programlarına kavuştular. Halkçılık daha geniş anlamıyla Dostoyevski, Tolstoy, bazı sağ ideolojiler ve diğer Rus grupları takipçi olarak sayabilirken, dar anlamıyla Herzen, Bakunin, Çernişevski, Petr Lavrov ve daha sonraki bölümde incelenecek olan Nikolay Mihailovski'nin öğretilerine dayanmaktaydı ve Rusya'da on dokuzuncu yüzyılın son 30 yılında radikal ve devrimci hareketin ana eğilimi olacaktı. Nihilistler özgürlük, bağımsızlık ve etraflarındaki çürük dünyada üstünlüklerini kutlamış olsalar da, Narodnikler kendilerini halka, Rusya özelinde ise köylülere dönmek zorunda hissettiler. Özgürlüklerini borçlu oldukları eğitimlerini sağlamak için ter ve hatta kan akıtmış olan *muzhik*, yani köylüye olan borçlarını ödemek istediler. Entelektüeller öğrenmek ve hatta öğretmek arzusunda olmuşlardı. Özellikle Herzen ve Bakunin'i takip ederek geleceğin sosyal düzenine temel oluşturabilecek olan köylü komününün benzersiz değer ve potansiyeline inandılar. Öyle veya böyle, birçok Narodnik kendi ortamlarında bulamadıkları ahlaki saflık ve gerçekliğe sahip olan insanlara ulaşmaya çalıştı. Bu arayışlarının sebebinin mantık, kritik "realizm", irrasyonel veya ütopik rüyaları veya daha adil ve mutlu bir dünyaya duydukları derin ahlaki ve duygusal arzu olması tartışma konusudur.

1873 ve 1874 yıllarında olaylar patlak verdi. 1873 yılında imparatorluk hükümeti, Rusların, özellikle de kadınların kendi ülkelerine göre yüksek eğitim fırsatlarını daha kolay yakaladıkları İsviçre'de bulunan tüm Rus öğrencilerin yurda dönmelerini emretti. Birçoğu Rusya'da kalmış olan genç erkek ve kadınlarla beraber "halka yönelmeyi" tercih etti. Yaklaşık 2500 genç köy öğretmeni, memur, doktor, veteriner, hemşire veya esnaf olarak köylere gitti. Bazıları ellerinden geldiği kadar halka yardımcı olmayı amaçlarken, diğerleri radikal ve devrimci planlarının tohumlarını ektiler. Özellikle Bakunin'in takipçileri, sadece başlatacakları spontane, kökten ve büyük bir devrime inanmışken, Lavrov'un öğrencileri, eski düzeni yıkıp yenisini kuruncaya kadar halkın eğitimi ve propaganda yapılmasına yöneldi.

Narodniklerin çabaları boşa çıkmış, köylüler tepkisiz kalmıştı. Narodniklerin sebep olduğu tek ayaklanma etkileyici ancak sahte olan, çarın sadık kullarına düşmanları olan toprak sahiplerine karşı ayaklanmaya çağıran bir manifesto sayesinde gerçekleşti. Birçok örnekte *muzhik*ler kentlerden gelen bu tuhaf kişileri polise teslim ettiler. Polis ise hummalı bir şekilde bulabildikleri tüm Narodnikleri gözaltına aldı. 1877 yılındaki 193'ler davasının ve görülen 50 davanın toplu duruşmaları, Narodniklerin "halka yönelme" evresinin üzücü bir şekilde son bulmasından başka bir şey değildi.

Mücadele için bir diğer olasılık olarak Narodnik teorisyen Petr Tkachev ve ahlaksız ve kendini adamış devrimci Sergey Nechaev tarafından savunulan ve Fransız Devrimi sırasında gücü eline alan Jakobenlere ithafen "Jacobin" olarak

anılan yaklaşım duruyordu. Köylüler harekete geçmezse devrimciler hükümetle doğrudan savaşmalı, başarıları halka hükümetin zayıf olduğunu gösterecek ve kelimelerin işe yaramadığı yerde eylemler ilham verecekti. Bundan sonraki birkaç yıl devrimci komplo, terör ve suikastlarla geçti. İlk şiddet eylemleri kendiliğinden, bazen de polisin uyguladığı şiddete tepki olarak gerçekleşti. 1878 yılının başlarında Vera Zasulich, politik bir tutsağın dövülmesi emrini veren St. Petersburg'un askeri valisi olan General Fyodor Trepov'u vurdu (daha önce de Polonya isyanlarının bastırılmasında etkin rol oynamıştı). Trepov'u vurduğunu reddetmese de, jüri hüküm vermeyi reddetti. Tam tersine, savunması eyleminin ahlaki olarak doğru olmasıydı. Daha sonra da yazdığı gibi, "Bir insana bu şekilde davranan hiç kimsenin cezasız kalmayacağını kanıtlamak içindi." Hükümet için yaşanan bu utançtan sonra, politik davalar olağan yargı sürecinin dışına çıkartıldı. Çok geçmeden eylemlerinin merkezine terörizmi koyan bir oluşum ortaya çıktı. "Vatan ve Özgürlük" adı altında 1876'da kurulan komplocu devrimci topluluk, 1879 yılında propagandaya yönelen "Kara Dağılım" veya "Tam Toprak Dağılımı" örgütü ve hükümete karşı toptan terör yaklaşımını benimseyen "Halkın İradesi" olmak üzere bölündü. *Halkın İradesi* grubunun üyeleri, Rus devletinin merkezi yapısı nedeniyle birkaç suikastın rejime aşırı düzeyde zarar verebileceğine ve halka ilham kaynağı olabileceğine inanıyordu. Bu da "eylem propagandası" olarak anılıyordu. Ana hedefleri olarak imparator II. Aleksandr'ı seçtiler ve onu gıyabında ölüme mahkûm ettiler. Bundan sonra yaşananlar "imparator avı" olarak tarif edilmiştir ve bazı yönlerden inanılır gibi değildir. *Halkın İradesi* örgütünün yönetim kurulu, serf kökenli olan Andrei Zheliabov ve Rusya'nın idari sınıfının en üstünden gelen Sofia Poravskaia gibi kişilerin liderliğinde sadece 30 kişiden oluşuyordu, ancak devlete kafa tutuyordu. Polis, devrimcileri yok etmek için her yolu denese ve birçok terörist ölse de *Halkın İradesi*, imparatoru öldürmek için sürekli olarak girişimlerde bulunuyordu. Birçok defa, II. Aleksandr kıl payı kurtuldu. Sarayın yemek odasında bomba patlatıldığında birçok ölüm oldu. Bir örnekte de güvenlik güçleri, imparatorun kentin dışında bulunan konutundan sadece gemi yoluyla ayrılmasına izin verebiliyordu.

Kış sarayında yaşanan patlamadan ve grev, öğrenci ayaklanmaları, eğitimli halkın ilgisizliği ve Halkın İradesi'nin yaşattığı terörle karşılaştıktan sonra imparator halkla uzlaşma sağlayabilecek daha ılımlı bir politika takip etme kararı aldı. General Kont Mihail Loris Melikov'u özel idari komisyon başkanı olarak, birkaç ay sonra da içişleri bakanı olarak atadı. Loris Melikov'un görevi, terörün bastırılması ve aynı zamanda reformların teklif edilmesiydi. Bazı ılımlı veya liberal bakanları, muhafazakârların yerine atadı. Loris Melikov'un planı serflerin serbest bırakılması planında olduğu gibi, idari ve finansal reformlarda halktan seçilen ve ata-

nan temsilcilerin katılımı üzerineydi. 13 Mart 1881 tarihinde II. Aleksandr Loris Melikov'un teklifini dikkate alacağını belirtti. Aynı gün, Halkın İradesi'nin kalan üyelerinin düzenlediği suikasta kurban oldu.

DIŞ POLİTİKA

II. Aleksandr devrinde dış politika, iç politika kadar olmasa da, dikkatli bir şekilde incelenmelidir. Kırım Savaşı'nın bitmesi ve Paris Antlaşmasıyla belki de on dokuzuncu yüzyılda Rusya'nın Avrupa'daki en aşağı noktada olduğu dönemde başlayıp Rusya'nın kaybettiği saygınlığı geri kazanmasını sağladı. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı başarılı savaşlar verdi ve Balkanların haritası büyük ölçüde yeniden çizildi. II. Aleksandr devrinde Romanovların imparatorluğu Kafkasya, Orta Asya ve Uzakdoğu'da ciddi atılımlar yaptı, ancak tüm girişimler başarıyla tamamlanmadı. Rusya, zaferlerin yanında önemli diplomatik sorunlar da yaşadı. Avrupa'da değişen güç ilişkileri –özellikle çar hükümetinin engellemekten çok yardım ettiği Almanya'nın birleşmesi– birçok yönden 1881 yılında Romanovların durumunu 50 yıl öncesine göre daha kötü hale getirdi.

Kırım Savaşı I. Nikolay'ın dünyasının, kendisinin lider olduğu meşru düzenin çökmesi anlamına geliyordu. Özellikle, Rus hükümeti Avusturya tarafından hayal kırıklığına uğratılmıştı. 1849 yılında Rusya, Avusturya'ya önemli yardımlar yapmıştı; sonraki yıllarda ise Avusturya savaşa girmese de Rusya'nın düşmanlarına her türlü yardımı yapmıştı. Tiutchev'in dediği gibi, hiçbir Avusturyalı hain Habsburg'lar adına I. Nikolay'a son defa saygılarını sunmaya gelemeyecekti. Yeni dışişleri bakanı Prens Aleksandr Gorçakov durumu değerlendirdiğinde, olası müttefik olarak Fransa'yı görmüştü, III. Napolyon ise bu ilgiye karşılık verdi. Ancak bu dönemde, 30 yıl sonra olacakların aksine, Fransa ve Rusya'nın uzlaşması arasında 1863 Polonya isyanı sorunu duruyordu. Daha önce de söylendiği gibi, Fransa hükümdarı ve halkı Polonyalılara sempatiyle bakıyordu. Büyük Britanya ve Avusturya örneklerinde olduğu gibi Viyana Kongresi sırasında Polonya Krallığı'nın kurulmasının Rusya içişlerinin bir parçası olmadığı, uluslararası bir mesele olduğu konusunda Fransa diplomatik bir girişimde bulunmuştu. İmparatorluk hükümeti bu güçlerin öne sürdükleri iddiayı Rus halkından ve Prusya'dan aldıkları güçlü destekle geri çevirebildi. Bismark, Polonya milliyetçiliğinin Prusya için tehdit olduğunun farkına varmış, çara iyi niyet göstergesi olarak Kont Konstantin von Alvensleben'i Polonya asilerine karşı mücadelede destek sözü vermek ve bu yönde bir konvansiyon imzalamak için göndermişti. Bismark'ın Rusya'yla ilgili öngörüsü, çar hükümetinin 1866'da Avusturya ve 1870'de Fransa'yı yenilgiye uğratan Almanya'nın Prusya al-

tında bütünleşmesine olumlu bakmasına katkıda bulunmuştu. Geriye baktığımızda Rusya'nın, yeni Almanya'nın Avrupa'nın devi olarak ortaya çıkmasını engellemek için bir şey yapmamış olması çarcı diplomasinin en büyük hatası olarak görülebilir. Bu yargıyı desteklemek için, Rus devlet adamlarının bu kilit dönemde Avrupa'daki durum ve potansiyelleri yanlış okuyan tek taraf olmadıklarını söyleyebiliriz. Aynı zamanda Rusya, Paris Antlaşması'yla Karadeniz hakkındaki hükümlerin feshedilmesiyle zararlarını bir ölçüde tazmin etmişti. Tüm Avrupa'nın Fransız–Rus savaşına odaklandıkları yıllarda Gorçakov, Bismark'ın desteğiyle Rusya'nın antlaşmayla girdiği, Karadeniz kıyılarında savaş filosu veya kale bulundurmama hükmünü çiğneyebilmişti. Mart 1871'de Londra'da toplanan uluslararası bir konferansta İngiltere protesto etmiş, ancak imzalayan taraflar Rusya'ya karşı savaşa girmek istemediklerinden Ruslar filo ve kalelerini korumuşlardı.

1870'lerde çarcı hükümet müttefik aradığında bir kere daha Prusya, yani Almanya ve Avusturya–Macaristan haline gelen Avusturya'yı bulmuştur. Hohenzollernler bir yüzyıl boyunca Romanovların en iyi dostu olmuşlardı; Habsburglar ise Kırım Savaşı sırasındaki hareketleriyle Rus öfkesini üzerlerine çekmiş, Avusturya'nın yaşadığı yenilgi ve talihsizliklerle geri plana düşmüştü. Yeni ittifak, Üç İmparator İttifakı 1872 ve 1873'te oluşturuldu. Rusya'nın yükümlülüğü, Almanya ile askeri anlaşma imzalanmasından sonra, bir ortağın Avrupalı bir güç tarafından saldırıya uğraması durumunda 200.000 asker göndermesiydi. Avusturya–Macaristan ile olan antlaşma daha hafifti. İttifakın kurulu düzeni korumaya adanan, muhafazakâr Doğu Avrupa monarşilerinin eski birlikteliklerinin canlandırılması olarak görülebilirdi. Daha önceki yıllarda I. Aleksandr ve I. Nikolay'ın liderlik ettikleri ittifaklardan farklı olarak, yeni ittifakın liderliği Bismark'a aitti. Aslında Rus hükümeti ortak olarak muhatap alınmaktan minnettardı. Bunun yanında, bazı önemli konularda Rus ve Alman çıkarları örtüşmüyordu. 1875 yılında bu uyumsuzluk, Rusya ve Büyük Britanya'nın Almanya'yı Fransa ile savaşa girmemesi konusunda zorlamasıyla iyice ortaya çıktı.

Üç İmparator İttifakı, 1870'lerde uluslararası krizlere ve Rusya-Osmanlı arasında savaşa sebep olan Osmanlı İmparatorluğu ve Balkanlar meselelerinde yaşanan anlaşmazlıkla çöktü. Temmuz 1875'te Bosna-Hersek'te başlayan, Osmanlı buyruğuna karşı çıkan isyan dalgası Balkanlar'ı sardı. 1876 yılında Bulgar ayaklanması Osmanlı tarafından kanlı şekilde bastırıldı, yarımadada çatışma ve katliamlar yaşandı; Sırbistan ve Karadağ, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açtı. Rus halkı bu gelişmelere tepki verdi ve bundan önce sadece bazı entelektüeller arasında sözü

geçen Pan-Slavcılık ilk defa etkin bir kuvvet oldu. Pan-Slav komiteleri toplumun önde gelen üyelerinden basit köylülere kadar, içlerinde 800 Rus subay olmak üzere, Sırp ordusunda savaşacak 5000 gönüllü gönderdi. Sırp ordusu ise yine Rus gönüllü olan General Mihail Çernayev tarafından yönetiliyordu. Osmanlılar Sırpları yenilgiye uğrattı; Balkan halklarının Osmanlı'ya karşı tek umutları Rusların müdahale etmesiydi. İmparatorluk hükümeti çekimser bir şekilde müdahaleyi değerlendirdi. Uluslararası çözüm, Rusya'nın karşısında Büyük Britanya ve Avusturya-Macaristan durduğundan, savaşa gitmemek olacaktı. Yurtiçinde, orduda ve hazinede reformlar uygulanma aşamasındaydı ve Narodnik tehlikesi devam ediyordu. Bunun yanında Gorçakov ve diğer sorumlu yöneticiler Pan-Slavcılığa inanmıyordu. Tek istisna Rusya'nın İstanbul elçisi Kont Nikolay Ignatyev idi. Balkanlarda çatışmalar sürdükçe ve uluslararası diplomasi çözüm getirmekte başarısız oldukça, Rusya olaylara dahil olmaya başladı, Avusturya–Macaristan ile anlaşmaya vardı ve 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etti.

Bu çetin geçen pahalı savaş Rusya'nın kesin zaferiyle sonuçlandı. Ateşkes ilan edildiğinde çarlık güçleri İstanbul'a yaklaşmaktaydı. Mart 1878'de imzalanan San Stefano Antlaşması, Osmanlı'nın yenilgisini yansıttı. Rusya, Kafkasya ve Güney Besarabya'da toprak kazandı; Plevne ve diğer savaşlarda Rusya'nın yanında yer alan Romanya'ya Dobruca verildi, Sırbistan ve Karadağ toprak kazandı ve Romanya'yla birlikte tanınacaktı, Bosna-Hersek özerklik kazandı ve reformlar yapılacaktı. Antlaşmayla Ege kıyılarına uzanan Bulgaristan, iki yıl boyunca Rus güçlerin elinde kalacaktı. Osmanlı İmparatorluğu büyük bir tazminata mahkûm oldu.

Ancak uluslararası diplomasi Rusya'nın zaferini yenilgiye çevirdi. Avusturya-Macaristan ve Büyük Britanya, Rusya'nın antlaşma şartlarını yeniden görüşmeye açmaya zorladı. Avusturya-Macaristan, Balkanlar'da Bulgaristan olarak büyük bir Slav devleti kurulmasından huzursuzdu ve Rusya bunun yapılmayacağına dair söz vermişti. 1878 yazında Berlin Kongresi'nde yapılan görüşmelerden sonra Balkanlar'ın haritası yeniden çizildi. Berlin Antlaşması'nın şartlarına göre, Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsızlıklarını korudu. Rusya, Güney Besarabya ve Batum, Kars ve Ardahan gibi Kafkasya'da kazandığı toprakları elinde tuttu, ancak San Stefano Antlaşması'nın diğer şartları oldukça değişti. Sırbistan ve Karadağ bazı topraklarını kaybetti. San Stefano'da yaratılan büyük Bulgaristan üç bölüme ayrıldı; Balkan dağlarının kuzeyinde kalan Bulgaristan özerk olacaktı, dağların güneyinde kalan Doğu Rumeli, Osmanlı yönetiminde özel idareyle yönetilecekti ve Makedonya'da bazı reformlar yapılacaktı. Yine Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek ve Yeni Pazar sancağını ilhak olmasa da işgal etme hakkını kazandı, Kıbrıs İngiltere'ye verildi. Berlin kararlarında yansıtılan Rusya'nın diplomatik yenilgisine karşı Rus kamuoyu İngiltere, Avusturya-Macaristan ve doğru olmasa da kongrenin "dürüst arabulucusu" durumunda olan Bismark'a nefret kustu.

ASYA'DA GENİŞLEME

II. Aleksandr döneminde Avrupa güçleriyle ilişkiler karışık sonuçlar doğursa da, çarlık Asya'da genişlemeye devam etti ve çokuluslu olan Rus İmparatorluğu gerçekten bir koloni gücüne dönüştü. Birçok tarihçi, Rusya'nın Batı'da itilmesi ve yalnız kalması karşısında Doğu'ya doğru ilerlemesi arasında bir ilişki olduğunu savunmaktadır. Rusya'nın sömürgeci ilerlemesi İngiltere ve diğer koloni sahibi güçleri tedirgin ediyordu. Yine de on dokuzuncu yüzyılın üçüncü çeyreğinde Rusya; Asya, Kafkasya ve Uzakdoğu'da geniş topraklar elde etti. Aynı zamanda 1867 yılında Çarlık hükümeti Alaska'yı Amerika Birleşik Devletleri'ne 7,2 milyon dolar karşılığında satarak Batı yarımküreden çekildi.

Daha önce de söylendiği gibi, Rusya yönetiminin Gürcistan tarafından kabul edilmesi ve İran ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı on dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında kazanılan zaferlerin sonucunda Transkafkasya ve Kafkasya'nın tamamı çarlık yönetimine girmişti. Ancak dağlık arazide yaşayan kalabalık kabileler için imparatorluğun otoritesi yok sayılacak kadar azdı. Dağlık alanda yaşayanları buyruk altına almak için 1810'lardan itibaren Çerkezler, Abazalar, Osetyalılar, Çeçenler ve diğerlerine karşı savaşlar başlatıldı. Çoğu Müslüman olan bu halklar özgürlükleri ve inançlarını korumak için Rus işgaline karşı bir cihat başlatarak birleştiler. Kafkasya'nın düzenli yönetime girmesi onlarca yıl almıştı. Ruslar için bu etkileyici topraklarda askerlik yapmak ise ölüm cezasına eşdeğerdi. 1857'den itibaren ise, Prens Aleksandr Baryatinski komutasındaki Rus ordusu, yeni ve güçleri tükenmiş olan düşmanlarının elindeki teçhizata göre daha üstün olan silahlarla kararlı bir taarruz gerçekleştirdi. 1859 yılında Baryatinski Kafkasya'da Rusya'ya karşı direnişte 25 yıl boyunca askeri, dini ve politik lider olan, efsanevi Şeyh Şamil'i esir aldı. Bu olay Kafkasya'da savaşın sonu olarak düşünülebilir, ancak düzenin kurulması için bir süre daha geçmesi gerekiyordu. Dağ halklarının büyük bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmeye karar verdi.

Orta Asya'nın fethi ise II. Aleksandr döneminde başladı ve 1865 ile 1876 yılları arasında bir dizi sefer yapıldı. On yıl gibi bir sürede, Rusya Kokand, Buhara ve Hiva Kağanlıklarını ele geçirdi ve 1881 yılında Hazar bölgesini aldı. Rusya'nın Orta Asya'ya girmesi diğer bölgelerde yapılan koloni savaşları ve Amerika'nın batıya doğru hareketini hatırlatmaktadır. Orta Asya pamuk başta olmak üzere hammadde zenginliği açısından çekiciydi ve Rus mallarına yeni bir pazar olarak görülüyordu. Aynı zamanda genişleme, sınır bölgesinin düzene girmesi ve sınıra yakın Rus kentlerinin saldırgan komşulardan korunması sebebiyle güvenlikle de yakından ilgiliydi. İdeolojik olarak da, bu yıllarda Batı emperyalizmine benzer bir mantık ortaya çıktı; Rusya, medeni bir ulus olarak geri kalmış halkları kontrol etme ve onları düzene sokma görevine sahipti. Orta Asya yerlileri, yaratık ve –değersiz "ötekiler"– tam anlamayla *–inorodtsy–* olarak görülmekteydiler ve Rus yönetimine ait kurumlar yerlilerin ekonomi, toplum, kanun, din veya geleneklerine nadiren müdahalede bulunmaktaydılar. Rusya'nın Orta Asya'daki imparatorluk yaklaşımı, Kafkasya'da olduğu gibi yine asimilasyondan ziyade kontrole odaklanmaktaydı.

Rusya'nın Uzakdoğu'daki sınırları 1689 yılında imzalanan Nerchinsk Antlaşması'ndan II. Aleksandr dönemine kadar değişmemişti, ancak Sibirya'daki Rus nüfusu oldukça artmıştı. 1847 yılında enerjik ve hırslı Muraviev-Amurski, yani Amurlu olarak bilinecek olan Kont Nikolay Muraviev, Doğu Sibirya'nın valisi olarak atandı. Muraviev, Amur bölgesinde Rusya'nın ilerlemesini destekleyerek Büyük Britanya ve Fransa'yla savaş halinde olan ve isyanlarla çöken Çin'le iki defa

oldukça avantajlı antlaşma imzaladı. 1858 yılında imzalanan Aigun Antlaşması'yla Çin, Amur Nehri'nin sol kıyısını Rusya'ya bıraktı. 1860 yılında imzalanan Pekin Antlaşması'yla Ussuri bölgesi Rusya'nın oldu. Rus İmparatorluğu'nun Pasifik kıyısına Rus askerler ve koloniciler yerleşmeye başladı.

Rusya'nın Uzakdoğu, Kafkasya ve Orta Asya'da genişlemesi, ekonomik ve güvenlik gerekçeleriyle yapılmış olsa da, Rusya kendini Britanya başta olmak üzere diğer koloni imparatorluklarıyla karşılaştırmakta, modern bir imparatorluk olarak görmekteydi. Yazarlar Rusya'nın Asya'daki "medeni misyonundan" ve uygarlaştırıcı olarak kazandığı prestijden söz ediyordu. 1881 yılında Dostoyevski'nin yazdığı gibi: "Avrupa'da sığıntı ve köleydik, Asya'da efendiyiz. Avrupa'da Tatardık, Asya'da Avrupalıyız." Pasifik kıyısında 1860 yılında kurulan önemli yeni kentlerden birine Vladivostok, yani "doğunun hükmü" adı verilmişti. Bu isim, Asya'nın en doğusuna ulaşmış olan imparatorluğun önemli başarısına işaret ediyordu ve bu da Rusya'nın Asya'daki son icraatı olmayacaktı.

30. Bölüm

III. ALEKSANDR DEVRİ, 1881–1894 VE II. NİKOLAY DEVRİNİN BAŞLANGICI, 1894–1905

"Doğal olarak gelinen sonuç, Rusların, Shakespeare'in 'çivisi çıkmış zaman' olarak tanımladığı dönemde yaşadıklarıdır."

MAKSİM KOVALEVSKİ

III. Aleksandr ve 1905 devrimine kadar II. Nikolay dönemleri, politik açıdan derinleşen krizler ve otokrat monarşinin gücünü korumaya çalışmak adına yoğunlaşan çabalarla geçmiştir. Aynı zamanda, gittikçe muhafazakârlaşan monarşi, ekonominin modernleşmesi ve sanayinin geliştirilmesi gereğinin farkına varmıştır. 1880 ve 1890'lar, Rusya'da ekonomik ve sosyal alanlarda hızlı değişimlerin olduğu, politik arenada güçlü bir tepkinin oluştuğu yıllardır (1905 devriminin bir yorumu da bu imkânsız çelişkinin çöküşü olmasıdır). II. Aleksandr devrinin sonunda, çar krizin giderilmesi için reformu olası bir yol olarak görmekteydi. Suikastının ardından devam eden sosyal ve politik karmaşaya rağmen III. Aleksandr ve II. Nikolay politik reformu reddettiler. Çarın mutlak gücü elinde bulundurmasının gerekli ve kutsal olduğuna inanan imparatorlar, daha fazla reformun yapılmasını reddettikleri gibi, daha önce yapılan reformların etkisini de azaltmaya çabaladılar. Buna göre, Rusya tarihinde karşı reform olarak bilinen girişimleri olmuştu. Rusya'da koşullar ve ihtiyaçlarla ilgili resmi beklentiler gerçeklikten uzaklaşmaktaydı. Hükümet, kibar sınıfa güvenmekteydi, ancak bu sınıfın durumu gittikçe kötüye gidiyordu. Hükümet Ortodoksluk ev–otokrasi–milliyetçilik değerlerine sıkıca sarılmıştı, ancak Ortodoksluk çokuluslu imparatorlukta çok farklı inançları olan insanları birleştiremeyeceği gibi, resmi olarak Ortodoks olan, ancak kimlik ve hayatlarında dine önem vermeyen, kişisel inanç ve değerler edinmiş insanları da kapsayamazdı. Otokrasi, on dokuzuncu yüzyıla göre yirminci yüzyılda daha da çağdışı kalmıştı ve ilerlemeye engeldi. Milliyetçilik ise çar ve halkı arasında mistik bir sevgi ve adanmışlık idealine dayanırken, Rusların politik ve sosyal arzularını yerine getirmekten uzaktı ve Ruslaştırma politikası çokuluslu imparatorluğu sadece daha da çok bölebilirdi. Rusya'da hüküm süren son iki Romanov, prensipler ve politikalarda uzlaşsalar da karakter olarak çok farklıydılar. III. Aleksandr güçlü, II. Nikolay ise zayıf bir

adamdı. Nikolay'ın kararsızlık ve şaşkınlığı hükümetin temelde zararlı çabalarını daha da karmaşıklaştırıyordu.

1845 yılında doğan III. Aleksandr, babasının suikastından sonra Rusya tahtına çıktığında güçlü ve zindeydi. Yeni hükümdar, isyanları bastıracağını ve otokrasiyi koruyacağını 11 Mayıs 1881 tarihinde yayımladığı manifestoyla açıkça belirtmişti. Bunun ardından, Loris Melikov, Dmitri Miliutin, Büyük Dük Konstantin ve Maliye Bakanı Aleksandr Abaza istifa etti. Ancak Loris Melikov'un belirlediği yönün tamamen değişmesi ve hükümetin reformdan uzak bir rotaya geçmesi için ayların geçmesi ve yönetimde sorumluların daha da değişmesi gerekecekti. İrtica taraftarı olanlar arasında Moskova Üniversitesi'nin önde gelen hukukçularından, Aleksandr'a hocalık yapan ve 1880 yılında Kutsal Kilise Meclisi'nin başkanlığına getirilen Konstantin Pobedonostsev, içişleri bakanı olarak 1882 yılında hükümete geri gelen Dmitri Tolstoy ve aynı yıl içerisinde eğitim bakanlığını devralan İvan Delianov bulunuyordu. On dokuzuncu yüzyılın son yıllarında Rusya'da gericiliğin baş teorisyeni ve uygulayıcısı olan Pobedonostsev insanın güçsüzlüğü ve saldırganlığına, insani mantığının tehlikelerine vurgu yapmakta, sanayi devrimi ve kentlerin büyümesini nefretle izlemekte ve hatta "insanların icat yapmalarını engellemek" istemekteydi. Onun inancına göre devlet, halk arasında kanun, düzen, istikrar ve birlikteliğin koruyucusu olarak yüksek bir misyona sahipti. Rusya'da bu amaca sadece otokrasi ve Ortodoks kilisesiyle ulaşılabilirdi.

1881 yaz sonunda yayımlanan, devlet güvenliği ve kamu düzenini korumak için getirilen "Geçici Düzenleme", belirli bölgelerde memurlara basın ve kamu düzenini bozabilecek kişilerle ilgili geniş otorite verilmiştir. Üst arama, tutuklama, hapsetme, sürgün ve askeri mahkemede yargılama sıkça rastlanan şeyler olmuştu. "Geçici Düzenleme" Halkın İradesi örgütüne yönelik olarak çıkartılmıştı ki örgüt yeni hükümdardan af ve seçilenler meclisine giriş hakkı istemişti. Halkın İradesi örgütü imparatora suikasttan önce büyük ölçüde dağıtılmış ve üyelerinin çoğu gözaltına alınmış olsa bile Geçici Düzenleme yürürlüğe girdi ve içerisinde yer alan ifadelerin belirsizliğine dayanarak, yönetimin şüphelendiği veya hoşlanmadığı kişilere uygulandı. Yıllar boyunca, Halkın İradesi örgütünün dağıtılmasıyla Rusya'da terör olayları neredeyse hiç yaşanmadı, ancak nadiren de olsa bazı eylemler gerçekleşti. Başta üç yıllığına uygulamaya konan Geçici Düzenleme tekrar yenilendi. Çarlık hükümeti varlığının kalanı boyunca Geçici Düzenleme'yi yürürlükte tuttu ve sonuç olarak Rusya kısmi olarak olağanüstü hal yönetimi altında yaşadı.

III. Aleksandr hükümeti aynı zamanda II. Aleksandr devrinde getirilen yenilikleri durdurmaya ve merkezi, bürokratik ve sınıfa dayalı Rus sistemini desteklemeye yönelik karşı reformlar getirmişti. Yeni basın yönetmeliğiyle radikal yayımlara darbe vuruldu; bu, ılımlı liberal basını dikkatli davranmaya itti. 1863 yılında

1889 yılında III. Aleksandr. Aleksandr koyu muhafazakâr tutumu ve fiziksel gücüyle bilinirken, "taştan dağ" olarak tarif edildi. Büyük Petro'dan beri sakal bırakan ilk Rus hükümdarı oldu. (*Rusya'nın Hazineleri Sergisi*).

geçirilen ve daha liberal olan yasanın yerine çıkartılan 1884 üniversite kanunu, üniversite özerkliğini kaldırdı ve öğrencilerin topluluk kurma veya temsil talep etme hakkı olmayan "bireysel ziyaretçiler" olduğuna vurgu yaptı. Aslında eğitim bakanlığının politikalarının çoğu, sonraki bölümlerde değineceğimiz gibi, liselerde klasik dillere odaklı, kadınların yüksek eğitime erişimlerini ciddi şekilde etkileyen veya öğretimde kilisenin rolünü genişleten düzenlemeler olsa da, rejimin radikal muhafazakâr tutumunu bilinçli bir şekilde ön plana çıkarttı.

Çar ve kurmayları her fırsatta kibar sınıfa destek oldu ve Rusya'da lider konumlarını vurguladılar. Örneğin, 1885 yılında Devlet Kibar Sınıf Toprak Bankası'nı kurmuştu. Aynı zamanda, vatandaş yerine devletin koruması altında olan kişiler olarak

görülen köylülere daha da fazla sınırlama getirildi. 1889 yılında *zemski nachalnik*, zemstvo şefi veya toprak başkanı ofisinin kurulması gibi köylülerin bürokratik kontrolüne dair politikalar ve kırsalda kibar sınıfın ön plana çıkartılması, devrin en çok dikkat çeken karşı reform uygulamaları içindedir. Zemstvo öz yönetimiyle hiçbir şekilde ilişkili olmayan bu memur, toprak başkanlığı bölgesindeki valinin önerisiyle içişleri bakanı tarafından atanıyor ve görevden alınıyordu. Görevi ise köylüler üzerinde bürokratik denetleme yürütmek, aslında onları idare etmekti. Buna göre toprak başkanı seçilmiş köylü memurların seçimini onaylıyor, köylü toplantı kararlarını gözden geçiriyordu ve memurların görevlerinin getirdiği yetkileri kullanmasını engelleyebiliyor, hatta onlara para cezası verebiliyor, tutuklayabiliyor ve hapsedebiliyordu; ancak verilen para cezaları birkaç rubleyi, hapis cezaları birkaç günü geçemiyordu. 1864 yasalarına uymayan bir yetki toprak başkanına verilmiş, yargı gücü verilerek yine idare ve yargı birleştirilmişti. Halkın çoğu için bu atanan memurlar bağımsız yargıçların yerini alıyordu. 1889 kanununa göre toprak başkanları belirli kıstasları sağlayan kibar sınıf üyelerinden seçiliyordu. Her ilçenin birkaç toprak başkanı oluyordu; bir toprak başkanı birkaç *volosti*, yani kasaba veya kantonu idare ediyordu. Bu şekilde, toprak başkanlıkları sistemi Rusya için yeni bir idari ağ haline gelmişti.

1890 yılında, hükümet zemstvo sisteminde önemli değişiklikler yaptı. 1864 yılında getirilen düzenleme, toprak sahiplerini tanımlarken kibar sınıf ve toprak sahibi olan ancak soylu olmayan Ruslar arasında bir ayrım yapmamıştı. 1890'da ise kibar sınıf ayrı bir grup haline getirildi ve temsil oranları oldukça artırıldı. Öte yandan köylüler, sadece zemstvo sandalyeleri için adaylar seçebilecekti; ilçe zemstvo meclislerinin üyeleri vali tarafından toprak başkanlarının önerileri doğrultusunda seçilebiliyordu. Buna ek olarak, içişleri bakanı zemstvo kurulu üyelerini onaylama yetkisi kazanmıştı ve benzer şekilde kurul üyeleri ve çalışanlarıyla ilgili vali tarafından onaylanacaktı. 1892 yılında kasaba yönetimleri benzer bir karşı reforma tabi tutuldu ve oy verebilmek için sahip olunması gereken mülk miktarı artırıldı. Bu yasanın uygulanmasından sonra, St. Petersburg'daki seçmen sayısı 21.000'den 8000'e, Moskova'daki seçmen sayısı 20.000'den 7000'e düştü.

III. Aleksandr yönetiminde aynı zamanda Ortodoksluk dışındaki mezheplere baskı arttı ve Ruslaştırma politikasında bir büyüme görüldü. Roma Katolikleri ve Luteranlar bile, bazı batı bölgelerinde çoğunluk oluşturmalarına ve uluslararası düzeyde tanınırlık sahibi olmalarına rağmen ayrımcılıkla karşılaştı. Örneğin bir tarafı Ortodoks olarak doğan çocuklar otomatik olarak Ortodoks olarak kaydedilirdi ve baskın kilisenin dışındaki dinlere geçmek yasaklandı. Eski inançlara sahip olanlar ve Rus mezhepleri büyük zorluklarla karşılaştı. Hükümet daha sonrasında Hıristiyanlık dışında, imparatorlukta geniş kitlelerin takip ettiği İslam ve Budizm gibi dinlere de karşı çıkmaya başladı.

Ruslaştırma ile militan Ortodoksluk, aynı olmasalar bile beraber uygulandı; örneğin Ukraynalılar ve Gürcüler Büyük Ruslara dahil olmasalar da Ortodoks kilisesine bağlıydılar. 1831 ve 1863 isyanlarından sonra batı illerinde ve bir nebze de Polonya'nın içinde Polonyalılara karşı Ruslaştırma politikası uygulanmış, ortaya çıkmakta olan Ukrayna milliyetçiliğini bastırmak için kullanılmış olsa da, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında Rus hükümetinin genel politikası haline gelmişti. Bu politika imparatorluğun altında yaşayan farklı halkların milli duygularına ve devlet bütünlüğüne oluşturdukları tehdide karşı bir reaksiyon ve aynı zamanda Rusların arasında hızla büyüyen milliyetçiliğin yansımasıdır. III. Aleksandr Rus tahtına çıkan ilk milliyetçi olarak anılır, ancak I. Nikolay'ın resmi milliyet uygulaması da Rus milliyetçiliğine dayanmaktadır. III. Aleksandr devrinde Ruslaştırma politikası sadece isyankâr Polonyalılara değil, Transkafkasya'da Gürcülere ve Ermenilere, yavaşça da sadık Finlilere uygulanmaya başlandı.

Ortaçağın sonunda davetkâr olan Polonya kralları nedeniyle, Batı Rusya'da Yahudi nüfusu oldukça yüksekti ve Yahudiler saldırgan Ortodoksluk ve Ruslaştırma politikalarından zarar görecekti. Eski sınırlamalar yeni bir şiddetle uygulandı, yaşamlarına ve faaliyetlerine ek sınırlamalar getiren tasarılar yasalaştı. Önceki yasaların hafif bir şekilde uygulanmasından sonra, Yahudilerin sadece "Yahudi yerleşimlerinde" yani uzun zamandır yaşadıkları Batı Rusya'da yaşamalarına izin veriliyordu; bunun yanında sadece tüccar ve zanaatkârların yaşadıkları bölgelerde kalabileceklerdi, kırsal bölgelerde yaşamaları yasaklanmıştı. Eğitimli ve önde gelen Yahudiler genelde bu sınırlamaları aşabiliyordu, ancak fakir olan çoğunluk yaşadıkları yere bağlanmıştı. 1887 yılında hükümet yükseköğretimde Yahudi kotasını belirlemişti: Yahudi yerleşimlerinde %10, diğer illerde %5, Moskova ve St. Petersburg'da %3. 1881 yılında pogromlar (pogrom Rusçadan Türkçeye geçmiş bir kelimedir) şeklinde Yahudilere karşı şiddet, Güneybatı Rusya'da patlak verdi. Kasaba ve diğer yerleşimlerde Yahudi malları yok edildi, bazen Yahudiler katledildi. İmparatorluk döneminin sonuna kadar nadiren de olsa bu eylemler devam etti. Yerel otoriteler pogromları engellemek için çaba göstermedi ve bazı durumlarda açıkça destekledi. Bir iddiaya göre Pobedonostsev, Rusya'daki Yahudi sorununun çözümü için üçte birinin Ortodoksluğa çevrilmesi, üçte birinin göç ettirilmesi ve son üçte birinin öldürülmesini önermişti. Rus hükümeti Yahudileri dine göre sınıflandırmıştı; Hıristiyanlığı kabul edenler bu sınıflandırmadan çıktılar, ancak yine de önyargıyla karşılaşıyorlardı.

III. Aleksandr değişim ve reforma tamamen karşı değildi. Rusya'nın tüm modern liderleri gibi, sadece devlet ve halkın gücünü korumak ve artırmak adına olsa da ilerlemeye olan ihtiyacı anlıyordu. Ekonomik ve sosyal değişimin politik değişimden ayrı olabileceği fikri ise yeniydi. İlerici ekonomik girişimler ise büyük ölçü-

de maliye ve ekonomiden sorumlu bir dizi bakanın eseriydi. Ekonomik ve sosyal tarihi daha sonraki bölümlerde inceleyeceğiz. Ancak 1881 ile 1887 arasında maliye bakanı olan Nikolay Bunge'un, ekonomik gelişmeyi tetiklemesi ve yoksulluğun yük ve tehlikelerini korumak üzere Köylü Toprak Bankası'nı oluşturması, kafa vergisini kaldırması, veraset vergisini getirmesi ve çalışma mevzuatını Rusya'ya getirmesi kayda değerdir. Oldukça ilerici olan fabrika yasası ile 12–15 yaş arasında olan çocuklar için günlük mesaiyi 8 saatle sınırlamış, tekstil sanayisinde çocuklar ve kadınların gece çalışmasını yasaklamış ve işçilerin işverenlerden ücretlerini düzenli ve eksiksiz olarak almalarına yönelik düzenlemeler yapmıştır. Fabrika müfettişliği kurularak yeni mevzuatın uygulaması izlenmiştir. Bunge'un uygulamalarına direnç gösterilmesi ve sosyalist olduğu iddiaları nedeniyle maliye bakanlığından ayrılması gerekecekti. 1887–1892 arasında bakan olan İvan Vişnegradski ve 1892–1903 arasında bakanlığı devralan Sergey Witt sanayinin gelişmesi ve modernleşmesi icraatları nedeniyle daha da övüleceklerdi. Devlet demiryolları programı uygulanmış, ağır sanayi yüksek tarifeler, devlet ihaleleri ve destekleriyle teşvik edilmiştir.

II. NİKOLAY

1868 yılında doğan II. Nikolay, III. Aleksandr'ın en büyük oğlu olarak 1894 yılında babasının ölümünün ardından tahta çıkmıştır. Son çar alçakgönüllülük, disiplin, inanç, vatanseverlik, görev bilinci ve ailesine bağlılık gibi hayranlık duyulan özelliklere sahipti. Ancak bu erdemler güç, uyum yeteneği ve vizyon gibi özellikler gerektiren bir durumda çok önemli değildi. İkinci bir Büyük Petro'nun Romanovları ve imparatorluk Rusya'sını kurtarabileceği düşünülebilir; ancak II. Nikolay yapamazdı. Büyük potansiyellere sahip durumlara itildiğinde bile politik olarak at gözlüklerini çıkartmayı başaramadı ve aynı zamanda verdiği tepkileri etkin bir şekilde idare edemedi. II. Nikolay'ın yetiştiriliş tarzı, zihni ve kişiliği nedeniyle en geleneksel şekille güç paylaşımının doğruluğuna inanıyordu. (Bunu, Petro öncesi Rusya'sının nostaljik bir bakışına dayandırıyordu.) Nikolay çarın mutlak ve sınırsız gücünün Rusya'nın millet olarak gücü, istikrarı ve ilerlemesinin tek güvencesi olduğuna inanıyordu. Bu ahlaki bir güçtü. Otokrasi Ortodoksluk ve milliyet ile bağlantılıydı. Hükümdar, Nikolay'a göre Tanrı tarafından kutsanmıştı ve onun tarafından yönlendiriliyordu. "Çarın kalbi Tanrı'nın elindedir," atasözünü çok severdi. Ona göre, Rus hükümdarı halkla mistik sevgiye dayanan özel bir bağa sahipti. 1905 yılında istemeden de olsa halktan gelen tepkilerin karşısında dayanamayıp ulusal bir meclis oluşturmayı kabul ederken bile, reformla dönüştürülecek politik düzeni geleneksel bir şekilde görecekti: "Eski zamanlarda olduğu gibi, çar

ve Ruslar arasında, kendim ve bu toprakların halkı arasından eşsiz Rus ilkelerine uygun bir düzeni kurmak için bir birliktelik olsun." Aynı zamanda Nikolay düzen ve disiplini severdi. Örnek ve ilham aldığı düzen askeri düzendi ve askeri ritüelleri severdi. Bu yargılarını daha da karmaşık hale getirecek olan, birçoğuna göre kararsızlık ve zayıflığının belirtileri olarak algılanacak davranış şekliydi. Bazılarına göre imparator tutum ve hareketlerinde tuhaf şekilde otomatik davranıyordu ve kendiliğinden karar verme yetisinden uzaktı. Bazıları pozisyonlarını hak etmeyen bakanlar, hükümdarın tamamen anlayamadığı veya değerlendiremediği kritik kararlar vermişti. Devrin sonraki zamanlarında, Alman doğumlu olup Ortodoksluğa geçen ve eski Rus gelenekleri, ahlaki muhafazakârlık, mistisizm ve reformcu

1903 yılında II. Nikolay on yedinci yüzyıl tarzındaki kıyafetiyle Kış Sarayı'nda maskeli baloda. Nikolay, Büyük Petro'dan önce Rusya'da daha milliyetçi ve sağlıklı olarak gördüğü ruha hayranlık duyuyordu. (*New York Halk Kütüphanesi*)

ideallere karşı tutumunda Nikolay'tan bile inatçı olan imparatoriçe Aleksandra, çarın en yakın sırdaşı ve danışmanı haline geldi. Nikolay'ın karar verme yetisinin zayıflığı ve Aleksandra'nın kötü etkisinin en büyük göstergesi, Rasputin gibi birinin devlette en üst kademelere kadar ilerleyebilmesidir. Bunun üstüne, Nikolay'ın kaderci bakışı dikkat çekiyordu. Birçok defa, "Tanrı bizim için en iyisini biliyor, biz de kafalarımızı eğip, kutsal, 'Senin emrin gerçekleştirilecek' sözlerini tekrarlamalıyız," dediği kayda geçmiştir. Nikolay'ın iyi birisi, hatta aziz düzeyinde olduğu tartışmaları yapılmaktadır (2000 yılında Rus Ortodoks Kilisesi tarafından aziz ilan edilmiştir), ancak kriz anında kendini kaybetmiş bir lider olduğu açıktır. Rusya'da ve dünyada her şeyin değişmekte olduğu bir anda ve Rusların çoğunluğu sınırlı merkezi yönetim, toplumsal haklar, demokratik katılım ve hukuk devleti ilkelerine dayalı bir politik düzenin kurulması için zamanın geldiğini düşünürken otokrasi, inatçı ve hatta körleme bir şekilde Tanrı tarafından seçilip kutsanmış ve modern demokratik kurumlar yerine mistik bir sevgi bağıyla halkına bağlanmış bir kralın mutlak hâkimiyeti gibi geleneklere sığınıyordu. Lev Troçki ve diğer devrimciler eski ve yozlaşmış Rus sisteminin geçmiş zamandan kalma bu etkisiz liderden başka bir ürünü ortaya koyamayacağını düşünüyordu. Eski bir atasözünün dediği gibi: Tanrılar yok etmek istediklerini önce körleştirir.

II. NİKOLAY ALTINDA REAKSİYON

Babasının baskıcı politikalarını değiştireceği ve gereken reformları gerçekleştirebileceği beklentileri üzerine, II. Nikolay hızlı bir şekilde topluma politik duruşunu açıkça belirtmişti. 1895 yılının Ocak ayında kibar sınıf, zemstvo ve kent temsilcilerine seslenirken, basında geniş yankı bulan şu sözleri etmişti: "Biliyorum ki son zamanlarda bazı zemstvo meclislerinde iç idare meselelerinde zemstvo temsilcilerinin katılımıyla ilgili saçma rüyalar dile getiriliyor. Herkes bilsin ki, halkın iyiliğine tüm gücümü adıyorum ve unutulmaz babam gibi otokrasinin ilkelerini güçlü ve yılmaz bir şekilde koruyacağım." Ortaya çıkan politikalar bu yöndeydi. Pobedonostsev'in eski öğrencilerinden olan Nikolay, Kutsal Meclis'in başkanına ve içişleri bakanları Dmitri Sipiagin ve Viacheslav Plehve gibi muhafazakâr gericilere güvendi. Hükümet Geçici Düzenleme'yi uygulamaya ve uzatmaya devam ederken, basın baskı altında tutularak izlendi ve eğitim kontrol edilerek çoğu kez kısıtlamalar getirildi. Zemstvo ve belediye yönetimlerinin yetki alanları daraltıldı. Örneğin, 1900 yılında zemstvo vergilendirme yetkileri kısıtlandı ve acil durumlar için gıda stokları zemstvo yetkilerinden çıkartılarak bürokrasiye devredildi. Bunun yanında, yönetim zemstvo kurul üyeleri ve çalışanlarının atamalarını birçok defa reddederek

sadece rejime sadık olan kişilerin memuriyet yapmalarının sağlanmasına yönelik çabada bulunuldu.

Resmi Rus milliyetçiliği, muhafazakâr politik değerlerle bağlantılı olarak, hem çar ve gerçek Rus halkı arasındaki "sevgi bağının" sürekli olarak anılması hem de ulusun dışında kalanların baskı altında tutularak yaşamlarına sınırlamaların getirilmesi anlamına geliyordu. Bu politikaların ne anlama geldiği de bazen belirsiz kalmaktaydı. Farklı halkların entegre edilerek ortak bir imparatorluk topluluğunun oluşturulması çabaları kapsamında, Nikolay'ın tahta çıkışı gibi olayların kutlamalarında olduğu gibi, devlet imparatorluğun tüm tebaasını Rusların liderliğine vurgu yaparak da olsa kutluyor, yerel gelenekler ve dillere tolerans gösteriyor, Rus olmayanlar için eğitim ve idarede roller belirliyordu. Ancak farklı olana karşı tahammülsüzlük oldukça açık ve şiddetliydi. Dini baskılar büyürken, devleti tanımayan ve askerlik gibi devletin getirdiği yükümlülükleri reddeden gruplar başta olmak üzere Rus mezhepleri en zararlı çıkan gruplar oldu. Birçoğu Orta Avrupa Rusyası'ndan Kafkaslara ve diğer uzak bölgelere sürüldü. Rus devletinin politikaları nedeniyle, ilginç bir şekilde Lev Tolstoy'un yardımıyla, Dukhobory ve diğer bazı mezhepler toplu olarak Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etti. Devlet aynı zamanda Ermeni kilisesinin malvarlığı ve hayır işleri fonlarına da el koydu, birçok yoldan diğer dini gruplara baskı kurdu. Yahudilerin durumu da kötüleşmişti. Yerleşik oldukları bölgelerin dışında gayrimenkul alıp satmalarına yasak getirilmesi gibi bazı ek kısıtlamalara maruz kaldılar ve Güneybatı Rusya'da, 1903 Kişinev olayları gibi pogromlar patlak verdi.

Finlandiya örneğinde Ruslaştırma politikasının yanlışları birçok açıdan en açık şekilde görüldü. 1809 yılında İsveç'ten alınan Finlandiya, özerk bir dükalık olarak Finlandiya Büyük Dükü olan Rus imparatorundan, İsveç yönetimi altında bulunduğu zamana göre daha fazla hak elde etmiş, on dokuzuncu yüzyıl sonunda Ruslaştırma politikası başlatılıncaya kadar sadık kalmış ve devletin göreceli olarak üretken ve mutlu bir parçası olmuştu. Finli askerler Polonya isyanının bastırılmasında yardımcı olmuş ve genel anlamda Finler imparatorluk yaşamının her alanına etkin ve verimli bir şekilde katılmışlardı.

Yeni milliyetçilik akımına göre onların da Ruslaştırılmaları gerekecekti. Bu yöndeki ön girişimler III. Aleksandr döneminde başlamış olsa da, gerçek anlamda Ruslaştırma 1898 yılında General Nikolay Bobrikov'un Finlandiya valisi, Plehve'nin de Fin işlerinden sorumlu bakan olarak atanmasıyla başlamıştır. Rus yönetimi Finlandiya'nın sadece yerel meselelerde Rusya'dan bağımsız davranabileceğini, ancak devletin tümünü ilgilendiren konularda genel sistemi kabul etmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu doğrultuda, 1899 yılında Finlandiya ve Rusya'daki ortak yasalar konusunda bir manifesto, Finlilerin askeri yükümlülükleri konusunda bir yasa

yayımlandı. Neredeyse bir gecede Finlandiya Rusya'ya karşı duruşunu değiştirdi ve güçlü ancak pasif bir direniş gelişti. Yeni yasalar uygulanmadı, askere alınanlar gelmemeye başladı ve 1901 yılında Finlandiya'da toplanma özgürlüğü askıya alındı. 1902 yılında Vali Bobrikov'a Finli memurlar ve yargıçları görevden alma ve yerlerine Rus memur atama yetkisi verildi. 1903 yılında devlet güvenliği ve kamu düzenini koruma adına olağanüstü güçler verildi ki, bu da 1881 yılında yürürlüğe giren Geçici Düzenleme'nin Finlandiya'ya uzatılmasıydı. 1904 yılında Bobrikov bir suikast sonucu öldürüldü. Sonraki yıl, Finlandiya'daki muhalefet, imparatorluğu saracak olan devrimin bir parçası olacaktı.

WİTTE VE MALİYE BAKANLIĞI

III. Aleksandr döneminde olduğu gibi, II. Nikolay'ın tahtta olduğu yıllarda da maliye bakanlığı Rus ekonomisi ve yaşamını farklı yönlerden etkileyecek, farklı yönde değişimlerin olduğu bir kurumdu. Bakan Sergey Witte, imparatorluk Rusya'sında yüksek memuriyette eşine az rastlanan bir ekonomik plancı ve yöneticiydi. Witte olağanüstü enerjisi ve yeteneklerini maliyenin istikrara kavuşması, ağır sanayinin geliştirilmesi ve demiryollarının inşasına harcadı. 1897 yılında, yeterli altın rezervi oluşturduktan sonra bir altın standardı geliştirerek, Rusya'nın ekonomik gelişmesinin istikrar ve prestijine büyük katkıda bulundu, yabancı yatırımın çekilmesi için çaba gösterdi. Witte hükümet ihaleleri, kredilerin verilmesi, dış yatırımın getirilmesi, tarif düzenlemeleri ve ulaşımın geliştirilmesi başta olmak üzere elindeki tüm imkânları kullanarak ağır sanayinin gelişimini teşvik etti. Bakan, meslek hayatına demiryolu yöneticisi olarak başlamıştı ve demiryollarına ilgisi her zaman büyüktü. Ekonominin canlandırılması, imparatorluğun birleştirilmesi ve dış politikanın ilerlemesinde demiryollarının katkı sağlayacağını düşünüyordu. 1895 ve 1905 arasında Rusya'daki demiryollarının uzunluğu iki katına çıktı. 1891–1903 arasında yapılan eklemeler, Baykal gölü arasında sonraki yıllar içinde yapılacak olan kısım hariç olmak üzere, dev Trans-Sibirya hattının tamamlanmasını da kapsıyordu.

BERLİN KONGRESİ SONRASINDA RUS DIŞ POLİTİKASI

Berlin Kongresi'ni takip eden yıllarda Rus dış politikasında önemli değişiklikler olmaya başlamıştı. En başta, Avusturya-Macaristan ve Almanya'yla ayrılık, Fransa'yla yeni ittifak olmuştu. Üç İmparator İttifakı Balkan krizinde sendelese de, yeni ittifak Haziran 1881'de üç yıllık süreyle oluşturulmuş, 1884 yılında ittifak

üç yıl daha uzatılmıştı. En kilit hükmü, taraf devletler olan Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya arasında birinin Osmanlı İmparatorluğu dışında bir devletle savaşa girmesi halinde, diğer iki devletin dostane tarafsızlık sürdürecek olmasıydı. Ancak Balkanlar'daki çıkarlarının çatışması nedeniyle, Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın aynı ittifak içinde kalması mümkün olmayacaktı. Bir sonraki kriz, Charles Jelavich ve diğer uzmanların gösterdiği gibi, baskıcı ve ahmakça politikalar sayesinde Rusya'nın oldukça popüler olduğu Bulgaristan meselesi üzerine çıkacaktı. Bulgaristan hükümdarı Battenbergli Aleksandr ile Rusya arasında çıkan tartışmalar ve 1885 yılında Rusya'nın Bulgaristan ve Doğu Rumeli'nin birleşmesini onaylamamasına rağmen birleşmenin gerçekleşmesi sonucunda, Aleksandr tahttan feragat etti ve Bulgaristan meclisi, Avusturya'ya yakın duran bir isim olan Saxe-Coburglu Ferdinand'ı tahta çıkardı. Bulgaristan Rus etkisinden çıktı ve Avusturya'ya yaklaştı. Böylece imparatorluk Balkanlar'daki müttefikini yitirmiş oldu. Aynı zamanda Rusya ve Avusturya-Macaristan ilişkileri oldukça gerilmişti. Ancak Almanya, Avusturya-Macaristan'dan farklı olarak, 1879 yılında Habsburg'ların yakın ortağı olmuş olmasına rağmen Rusya'yla ilişkilerini sürdürmeye çalıştı. Üç İmparator İttifakı 1887 yılı sona erdiğinde, Almanya ve Rusya "Sigorta Antlaşması" olarak anılan belgeyi gizlice imzaladı; Bismark'ın St. Petersburg'la olan iletişimi gerçek bir güç gösterisiydi; taraflar diğerinin savaşa girmesi durumunda tarafsız olarak kalacak, ancak Almanya'nın Fransa'ya, Rusya'nın Avusturya-Macaristan'a savaş açması durumunda diğer devlet yardım edecekti. Bu koşullar altında Almanya'nın Avusturya-Macaristan'a verdiği sözleri tutması ve antlaşmaya sadık kalması mümkün olmayacaktı. 1890 yılında Bismark'ın zorla istifa ettirilmesinden sonra Almanya sigorta antlaşmasını feshetti ve böylece Rusya'yla olan bağlarını kopardı.

Germen güçleriyle Rusya'nın ayrılığı ve Rusya'nın genel izolasyonu, Rusya'nın Orta Asya'daki genişlemesinden dolayı İngiltere ile olan gerilim yüzünden daha da karamsar bakış açıları yarattı. İngiltere, Orta Asya'da Rusya'nın Hindistan'ı tehdit ettiğini düşünüyordu. 1885 yılında Rusya'nın nerede olduğu belirsiz olan Afgan sınırına varmasıyla Emirlik askerleriyle çatışmalar çıktı. İngiltere–Rusya arasında savaş çıkmamış ve sınır uzlaşma yoluyla çizilmiş olsa da, İran başta olmak üzere Rusya güneyindeki dev arazilerde etki ve kontrol için mücadeleleri nedeniyle, Büyük Britanya ve Rusya arasında çekişme devam edecekti.

Politik gerçeklik ise, Bismark'ın kâbusu ve Sigorta Antlaşmasının ardındaki asıl nedeni, Fransız–Rus ittifakını işaret ediyordu. Çünkü Fransa'da Rusya kadar izole olmuştu daha da tehdit altındaydı. III. Aleksandr, dikkatli davranan Dışişleri Bakanı Nikolay Giers ve diğer üst düzey memurlar bu sonuca isteksiz bir şekilde vardılar. Çünkü Üçüncü Cumhuriyet'e güvenleri yoktu ve Rus dış politikasında geleneksel Alman yönelimi devam ediyordu. Ancak Fransa ulaşılabilecek tek ortak duru-

mundaydı ve verecek çok şeyi vardı. Özellikle 1887 yılında Berlin finans pazarının Rusya'ya kapatılmasından sonra Paris, Rusya için büyük bir pazar ve imparatorluk hükümetinin ihtiyaç duyduğu yabancı mali desteğin sağlanması için iyi bir fırsattı. Aslında Fransızlar Rus ekonomisine hem krediler hem de doğrudan yatırımlarla destek olmaya hevesliydi. Politika yolu açmış olsa da, sonrasında süreç ekonomik kaygılarla birlikte yürümüştür. İttifak adım adım somutlaştırıldı; 1891 yılında diplomatik mutabakatla başlayan ilişki Aralık 1893–Ocak 1894'te oluşturulan askeri konvansiyonla noktalandı. Boris Nolde, William Langer ve diğer tarihçiler uzun süren görüşmelerde Fransızların daha sıkı ve bağlayıcı bir anlaşma için bastırdığını, tereddüt eden Rusları sonunda ikna ettiklerini anlatır. Antlaşmanın son metnine göre Fransa, Almanya veya Alman desteğiyle İtalya tarafından saldırıya uğrarsa, Rusya Almanya'ya tüm güçlerini gönderecekti. Rusya, Almanya veya Alman desteğiyle Avusturya-Macaristan tarafından saldırıya uğrarsa, Fransa yine tüm kuvvetleriyle Almanya'ya saldıracaktı. Ek hükümler seferberlik durumu, gönderilecek asker sayısı ve diğer özel askeri ayrıntılarla ilgiliydi. Fransız–Rus antlaşması Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya üçlü ittifakı sürdükçe devam edecekti.

II. Nikolay Rus–Japon savaşında cepheye giden askerleri kutsarken, 1905. Nikolay, Rus halkının çara karşı geleneksel sevgi ve adanmışlıklarından sıkça söz ederdi ve bu gibi anları oldukça duygusal olarak tarif ederdi. (*Terra Publishers*)

II. Nikolay, III. Aleksandr'ın dış politikasını genelde takip etti. Ancak yeni imparator içişlerinde olduğu gibi dışişlerinde de babasına göre daha istikrarsız ve

daha tutarsız davranıyordu. Aynı zamanda III. Aleksandr dikkatli ve tecrübeli olan Giers'e tahtta olduğu süre boyunca güvendi, ancak II. Nikolay imparatorluğun diplomasisini etkileyen farklı ve kişisel bakışları olan bakanları görevlendirmişti. Bunun yanında, son çar döneminde saray hizipleri ve entrikaları etkili oldu. Aynı zamanda bu gruplar Rus dış politikasını sorumsuz bir şekilde etkiledi.

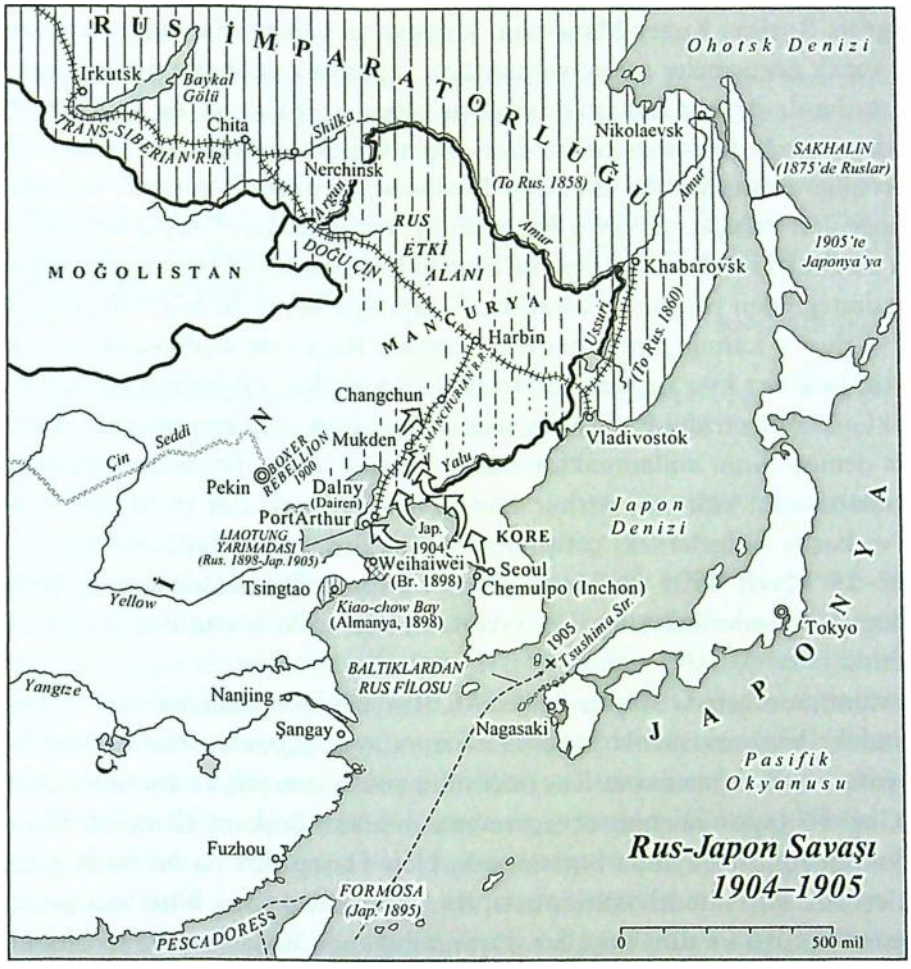
II. Nikolay 1899 yılında 26 devletin temsilcilerinin katıldığı ilk Lahey Barış Konvansiyonu'nu topladığında uluslararası arenada ön plana çıkmıştı. Rusya'nın finansal zorlukları ve özellikle Avusturya'nın silahlanmasıyla yarışamamasından kaynaklansa da, bu girişim imparatorun genelde barışçıl tutumuyla uyumludur. Konferans, silahsızlanma ve çatışmaların uzlaşmayla çözülmesi konularında başarılı olamasa da sonrasında uygulamada dikkate alınmayacak olan bazı "savaş kanunları" oluşturuldu ve kalıcı olarak ilk savaş mahkemesi olan Lahey Uluslararası Adalet Mahkemesi oluşturuldu. Daha da önemlisi bu, silahsızlanma ve barış konulu bir dizi uluslararası konferansın ilki olmuştu. Rusya yine 1907 yılında toplanan ikinci Lahey Barış Konferansı'na temsilci göndermişti, ancak tartışılan ana meselelerde bir anlaşmaya varılamadı.

RUS–JAPON SAVAŞI

II. Nikolay'ın uyguladığı politikalar her zaman barış yanlısı değildi. Yirminci yüzyıl başında Rusya, Uzakdoğu'da saldırgan ve maceracı bir tutum gösterdi; sonuç olarak 1904–1905 Rus–Japon savaşı çıktı. 1891–1903 arasında Trans-Sibirya demiryolunun yapımı, Sibirya'nın ihtiyaçlarının giderilmesi açısından meşru olsa da Rusya, Mançurya, Çin, Kore ve dolaylı olarak da Japonya'ya ulaşmıştı. Japonya hızlı bir şekilde modernleşmiş, 1894–95'te Çin'e karşı savaşmış ve kazanmış, sonuç olarak Shimonoseki Antlaşması'yla Formosa, Pescadores Adaları ve Liaotung Yarımadası'nı bazı diğer topraklarla beraber almış ve Kore'nin tam bağımsızlığının tanınmasını sağlamıştı. Japonya, Liaotung Yarımadası'ndan faydalanmaya başlamadan önce Rusya, Fransa ve Almanya müdahale ederek Japonya'yı bu toprakları iade etmeye zorladı. Rusya, Çin ile gizli bir antlaşma imzalayarak dış güçlere karşı Çin'in topraklarını koruma sözü karşılığında Mançurya'dan kıyıya kadar demiryolu yapılması için izin almıştı. Doğu Çin Demiryolu olarak adlandırılan bu proje, büyük bir hissesi Çinlilere ait olan özel bir iştirakti. Uygulamada, Kuzey Mançurya Rus etkisi altına girecek, Harbin merkezli olarak yapılan demiryolları ve mülkler özel Rus demiryolu muhafızları tarafından korunacaktı

Rusya Asya'da birtakım çıkarlara sahipti. Öncelikle, Batı'da rekabet edemediğinden, işlenmiş ürünlerini Doğu'ya satabiliyordu. O zamana kadar Rusya'nın

Doğu'daki emperyalizmi barışçıl fetihlere dayanırken, bundan sonra durum gerilmeye başladı. Rusya yeni fırsatlar karşısında daha da saldırgan davranmaya başladı. 1897 Kasım ayında iki Alman misyonerin öldürülmesiyle başlayan olaylar sonrasında, Almanya Kiao-chow'u 90 yıllığına kiraladı. II. Nikolay ise Liaotung Yarımadası'nın Arthur Limanı'nı içeren güney kısmını kiralamayı talep etti ve Witte'nin Rusya'nın Çin ile imzaladığı antlaşmanın şartlarının çiğnenmesine şiddetle karşı çıkmasına rağmen, 25 yıllık bir kira antlaşması yapıldı. Witte ise

durumu değerlendirmeye çalıştı ve Güney Mançurya'da Rus çıkarlarının geliştirilmesi için çaba gösterdi. 1900–1901 yıllarında sabrı tükenen Çinlilerin yabancılara karşı çıkardıkları ve Rus askerlerin bastırılmasında yardım ettikleri "Boksör" İsyanı'ndan sonra, çarlık askerleri yerel koşulların demiryollarını tehdit ettiği bahanesiyle Mançurya'da kaldı. Ek olarak, Rus sarayıyla güçlü bağları olan bir grup

maceraperest, Yalu Nehri'nde kerestecilığin, Rusya'nın Kore'ye girmesi için bir araç olabileceğini savunmaya başladı. Bu yeni ve tehlikeli plana şiddetle karşı çıkan Witte, maliye bakanlığından ayrılmak zorunda kaldı, dışişleri Rusya'nın Uzakdoğu politikası üzerinde etkisiz kalmaya başladı, II. Nikolay neşeyle maceraperestlerin yanında yer aldı. Çar Rus milli misyonunun Asya'daki varlığının gerekliliğine inandı. Herkes gibi Japonya'yı ciddi şekilde küçümsüyordu.

Bulvar gazetelerinin Japonları "sarı maymun" olarak nitelendirmesine rağmen, Japonya'nın çetin bir düşman olduğu ortaya çıktı. Japonlar bir bölünme teklif etti. Buna göre, Ruslara Kuzey Mançurya, Japonya'ya Güney Mançurya ve Kore kalacaktı, ancak görüşmeler sonuç vermeyince, Japonya zamanını iyi seçerek, 8 Şubat 1904 tarihinde Arthur Limanı'ndaki Rus filosuna saldırarak ilk Pearl Harbour'u gerçekleştirdi. Ardından gelen ise Rusya için küçük düşürücü bir savaştı. Rus ordusu yenilgi ardına yenilgi alıyordu. Bu sonuç, zamanında şaşırtıcı olsa da mantıklı nedenlere sahipti. Japonya hazırlanmış, iyi organize olmuştu ve uygulamada Rusya'dan daha moderndi. Rusya ise hazırlıksız, organize olamamış, içte karmaşık, halkın desteğinden yoksun ve karamsardı. Japonya Büyük Britanya ile ittifak halindeydi ve dünya kamuoyunun desteğini almıştı. Rusya ise diplomatik olarak izole olmuştu. Japonya kısa iletişim hatları kullanırken, Rus güçlerinin ise çok uzun ve Baykal Gölü'nün etrafında dolaşan kısmı henüz bitmediği için tek yön olan Trans-Sibirya demiryolunu kullanmaktan başka çareleri yoktu. Japonlar Uzakdoğu'daki Rus donanmasını yok etti, Arthur Limanı'nı kuşatarak aldı ve Mukden yakınlarında ve başka bölgelerdeki çatışmalarda Rus ordusunu Mançurya'nın kuzeyine attı. 27–29 Mayıs 1905 tarihinde geçen Tsushima Boğazı savaşında, Baltık'tan Uzakdoğu'ya gönderilen Amiral Zinovi Rozhdestvenski'nin antika filosu tamamen yok edildi.

Tsushima sonrasında ateşkes ilan edildi. Rusya birçok yenilgi almıştı ve hükümet yurtiçindeki devrimci isyanla baş etmek zorundaydı. Japonlar finansal olarak gerilmişti; zaferlerine rağmen ana Rus ordusunu yok edememiş ve sonuca gidememişlerdi. Gizli bir Japon talebine cevap veren Amerikan Başkanı Theodore Roosevelt, 1905 yılının Ağustos ayında Portsmouth, New Hampshire'da bir barış görüşmesi gerçekleştirdi. Portsmouth Antlaşması, Rusya'yı temsil eden Witte'nin ustaca diplomasisini yansıttı ve tüm koşullar düşünüldüğünde Rusya masadan oldukça kazançlı kalktı. Rusya, Kore'deki Japon çıkarlarını tanıdı ve Liaotung Yarımadası'nı, Changchun'a kadar demiryolunun güney kesimini ve Sakhalin Adası'nın güney yarısını Japonya'ya devretti. İki ülke ortak bir kararla Mançurya'yı Çin'e geri verdi ve Japonların yoğun ısrarına rağmen savaş tazminatı ödenmedi.

Rus hükümeti Japon savaşını tam zamanında bitirmişti. Çatışmalar bittikten hemen sonra, ülke 1905 Devrimi olarak bilinen olayların etkisiyle sarsılacaktı.

31. Bölüm

II. NİKOLAY DEVRİNİN SONU: 1905 DEVRİMİ VE 1905–1917 MEŞRUTİYET DÖNEMİ

"Yirminci yüzyılın başında Rusya 'devrim' kelimesinden daha sihirli bir sözcük bilmiyordu. Devrim fikri toplumdaki mülk sahibi sınıflar tarafından korku ve nefretle, özgürlük hayali kuranlar tarafından sevgiyle karşılanıyordu. Yeni bir yaşamın hayalini kuran Ruslara ise, kelimenin seslendirilmesinde bir sihir vardı. Bu hayali kurduklarında, kutsal sözcükler olan 'Yaşasın devrim!' dudaklarından döküldükçe, Ruslar bir şekilde özgürlük yolunda yarıya geldiklerini hissediyordu."

İSAAC STEİNBERG

"Rus monarşisinin imparatorluk döneminde en zayıf noktası, şu veya bu şekilde tanımlanmış bir azınlığı temsil etmeleri kesinlikle değildi. Aslında gerçek şuydu ki, monarşi hiç kimseyi temsil etmiyordu."

GEORGE FLOROVSKİ

Yüzyılın başından I. Dünya Savaşı'na kadar geçen kritik yıllar Rusya'nın eski politik, sosyal ve kültürel düzeni için belirsizlik ve kriz yılları ama aynı zamanda olasılık, hayal gücü ve cesaretin yıllarıydı. Birçok açıdan 1905 Devrimi bir dönüm noktasıydı. Rusya'nın sosyal dönüşümü, özellikle işçi sınıfının yükselişi, profesyonellerin ve işadamlarının çoğalması, politik muhalefetin büyümesiyle birlikte 1905 Devrimi'ni mümkün kılmıştır. Sonraki bölümlerde sosyal ve ideolojik gelişmeleri daha yakından inceleyeceğiz, ancak burada üç gelişmeye dikkat çekilmesi gerekmektedir: liberalizmin yükselişi, Marksizmin gelişmesi ve işçiler arasında huzursuzluğun artışı. Tabii ki memnuniyetsiz burjuvalar, eleştirel entelektüeller ve kızgın işçilerin arkasında yoksulluk ve memnuniyetsizlik içinde olan köylü ordusu duruyordu ki bu ordu Rus tarihinde yüzyıllar boyunca sayısız defa çatışmıştı.

Muhalefet bu yıllarda organize olmaya başlamış, faaliyetlerini çoğu zaman yasadışı bir şekilde yürütmek zorunda kalmıştı. 1891–92 yıllarındaki korkunç kıtlık Rusya'da bir durgunluk döneminin sonunu getirdi ve rejimi eleştiren sosyal ve politik faaliyetler artmaya başladı. İlk defa liberaller öncülük etmişti. Rusya'da liberalizm, büyümeleri, sosyal değişimleri ve "büyük reformları" yansıtan orta sınıf

profesyonelleri arasında oldukça geniş şekilde kabul görmüştü. 1864 yargı reformu avukatları ortaya çıkarmıştı, zemstvo sisteminin uygulanmasıyla zemstvo'nun "üçüncü unsuru" olarak (diğer iki unsur kibar sınıftan ve köylülerden seçilen temsilciler ve merkez yönetim tarafından atananlardı) doktorlar, veterinerler, öğretmenler, istatistikçiler ve diğer uzmanlar iş olanağı bulmuşlardı. Liberalizmin profesyoneller arasında yayılması için koşullar uygundu ve aynı zamanda kibar sınıftan bazı toprak sahipleri ve eğitimli kentsel seçkinler de taraftar toplamıştı. 1905 öncesinde, sosyal tabanları küçük olsa da liberallerin arasında birçok önemli isim bulunmaktaydı. Örgütsel olarak, 1903 yılında Özgürlük Birliği'ni kurmuşlardı ve yayın organı olan *Özgürlük*, yurtdışında önde gelen ekonomist Petr Struve tarafından yayımlanıyordu. 1905 yılında, Anayasal Demokratik Parti veya kısa adıyla "Kadet", tarihçi Pavel Milyukov başkanlığında kuruldu.

Liberaller ideolojik olarak çeşitlilik gösteriyordu ve aralarında meşrutiyet yanlıları, cumhuriyetçiler, ılımlı reformistler ve radikal demokratlar bulunuyordu. Ancak hukuk devlet ilkeleri, temel sosyal haklar, seçilmiş parlamento, yerel öz yönetim ve kamusal eğitim, ılımlı toprak reformu ve koruyucu iş hukuku başta olmak üzere sosyal istikrar ve adaletin sağlanması için sosyal reformlar gibi Rusya'nın dönüşümü için ortak amaçlara sahiptiler. Sosyalistler liberallerin demokratik hedeflerine ve liberal demokrasinin temel felsefesine katılıyorlardı; politik ve sosyal değişim bireyin üzerindeki sosyal, kültürel ve politik sınırlamaları kaldırarak, özgürlük ve insanlık onurunu ön plana çıkartmalıydı. Sosyalistler ise bu ideale yaklaşımlarında, Rusya'nın özgürleştirilmesinde tüm sosyal ve politik ilişkilerin kökten değişmesi gerektiğini radikal bir şekilde savunuyorlardı. Yüzyılın ilk yıllarında bazı gizli sosyalist oluşumlar kurulmaya başlandı. Halkçı sosyalistler 1901 sonrasında Sosyalist Devrimci Parti'nin etrafında kuruldu. İdeolojik olarak, işçileri (*narod*) seçmenleri olarak, sosyalizmi ise toplum ve özgürlük değerlerine vücut verecek gelecekteki toplumu olarak görüyorlardı. Marksistler veya sosyal demokratların sayıları ve etkileri 1880'lerden itibaren gittikçe artıyor ve çoğu zaman işçi hareketleriyle yakın değerlendiriliyorlardı. Georgi Plehanov göçmenler arasındaki ilk Marksist grubu 1883 yılında, *İşçiliğin Özgürlüğü* adıyla kurmuştu. Rusya'nın ilk Marksist grubu ise 1895 yılında St. Petersburg'da, *İşçi Sınıfının Özgürlüğü için Mücadele Birliği* adı altında partide "Lenin" olarak bilinen Vladimir İlyiç Ulyanov ve "Martov" adıyla bilinen Yuli Tsederbaum gibi genç entelektüellerin liderliğinde kurulmuştu. Üyelerinin çoğu gözaltına alındı. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi kuruluş kongresi 1898 yılında Minsk'te gerçekleşmişti. Yine tutuklanmalar oldu ve parti 1903 yılında Brüksel ve Londra'da kongrelerle yeniden kuruldu. Son toplantıda parti, örgütlenmeyle ilgili sorunlardan dolayı ikiye bölündü. Lenin başkanlığındaki

Bolşevikler profesyonel devrimcilerden kurulu disiplinli bir örgüt isterken, Martov başkanlığındaki Menşevikler daha açık bir oluşum tercih ediyordu. Zamanla bu ilk farklılık büyük önem kazanmaya başlayacaktı.

Rusya, yirminci yüzyılın başında karışıktı. Ülkenin dört bir yanında işçi gösterileri ve grevler oluyordu. 1898'den itibaren neredeyse sürekli öğrenci gösterileri gerçekleşiyor, huzursuzluk artıyordu. Köylülerin zaman zaman eylem yapmaları kırsal alanlarda da gerilimi artırmıştı ve işçi hareketinin büyümesiyle Sosyal Demokratlar güçlenirken, köylü olaylarıyla da Sosyalist Devrimciler güçlenmekteydi. 1902–1903 yıllarında ve 1904 başında ulusal ekonomiyle ilgili komiteler, öğretmen ve doktor konferansları ile tüm diğer kamusal kuruluşlar reform talep ediyordu. Bunun yanında, Sosyalist Devrimciler, Halkın İradesi gibi kendilerinden önce gelen örgütlerin terörist taktiklerini uygulamaya başladı. Sosyalist Devrimciler'e, bağlı olan "Savaş Örgütü" bazı ileri gelen memurlara suikast düzenlemişti. İçişleri bakanlığı yapan gericiler Sipiagin ve Plehve 1902 ve 1904 yıllarında öldürülürken, 1905 yılında Moskova bölgesi ordu komutanı olan II. Nikolay'ın kayınbiraderi ve ikinci göbekten kuzeni Büyük Dük Sergey öldürüldü. Japonya'ya karşı savaş ve alınan yenilgiler ise durumu daha da kötüleştirdi, ancak hükümet tamamen tepkisiz değildi. Plehve'nin yerine içişleri bakanlığına, daha önce çarlık hükümetlerinde açıkça dile getirilmemiş fikirleri savunan ve halkın sesine kulak vermeyi öneren Prens Dmitri Sviatopolk-Mirski atandı. Bu doğrultuda devlet ve toplum arasında politik bir "bahar" döneminin başlaması beklenmekteydi, ancak bu gelişme sadece reform taleplerini daha da artırdı. 1904 yılının Kasım ve Aralık aylarında, 1847–1848 Fransız örneğinden ilham alan liberaller, "ziyafet kampanyası" yürüterek politik değişimin demokratikleşmesi için hararetli konuşmalar yaptılar ve bildiriler yayımladılar. Kasım ayında St. Petersburg'da toplanan bir zemstvo kongresi temsili bir meclis ve sivil özgürlükler talebinde bulundu. Diğer sivil örgütlerde benzer talepler sıklıkla yapılmaya başlandı. Özellikle doktor ve öğretmen birlikleri gibi mesleki örgütler ve diğer oluşumlar Rusya'da yayılarak seslerini duyurmaya başladılar.

1905 DEVRİMİ

Devrim hükümet tarafından gerçekleştirilen, inanılması güç bir baskıcı şiddet olayıyla başladı. 22 Ocak 1905 tarihinde (Rus takviminde 9 Ocak), polis Kışlık Saray'a doğru yürüyen ve çara taleplerini bildirmek isteyen dev bir işçi gösterisine ateş açarak, resmi tahminlere göre 130 kişiyi öldürdü ve yüzlercesini yaraladı. Rus tarihinde "Kanlı Pazar" olarak bilinen bu olay, tüm imparatorluk çapında daha önce

benzeri görülmemiş politik ve sosyal bir değişim sürecini başlattı. Gösteri karizmatik bir papaz olan ve kentteki işçileri örgütleyerek "Rus Fabrika İşçileri Birliği"ni kuran Georgi Gapon tarafından düzenlenmişti. İronik bir şekilde, Gapon'un birliği 1904 yılında, işçileri sosyalistlerden uzak tutmak, ucuz çayhaneler, birleştirici konuşmalar ve günlük ihtiyaçlarıyla ilgilenerek otokrasiye olan bağlılıklarını geliştirmek için polis çabalarının bir parçası olarak kurulmuştu. Ortaya çıkan oluşumun toplantılarında ise sosyal eleştiri, ahlaki değerler ve kutsal amaçlar konuşuluyordu. Birlik, işçilere yardımcı olmak ve onları korumak için hareket etmeye başlamıştı. Yine ironik bir şekilde, işçiler II. Nikolay'ın orada olmadığını bilmeden Kışlık Saray'a yürürken, çarın sadık kulları ve hatta çocukları olarak onun yardımlarını esirgememesi için yalvarmaya hazırdılar ve çarın portre ve resimlerini taşıyorlardı. Katliam sonrasında ülkede tepkiler yağdı ve devrimci harekete destek bir kat daha arttı. Konuda uzman birçok tarihçinin savunduğu gibi, "Kanlı Pazar"a kadar çara sadık olan birçok işçi ve çar arasındaki bağ kopmuş oldu.

1905 yılında Sosyal Demokrat gösterisi. Pankartlarda "Tüm Ülkelerin Proletaryaları, Birleşin!", "Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi", "Seçilen Meclis İstiyoruz" ve "Otokrasiye Ölüm" yazıyor.
(Rusya Film ve Fotografik Dokümanlar Devlet Arşivi)

Artan baskı altında kalan II. Nikolay, mart ayının başında bir danışma meclisi kurma niyetini açıklamış, barışın sağlanması için dini gruplara tolerans verileceğini

ilan etmiş ve etnik azınlıkların aleyhinde olan bazı kanunları geri çekmişti. Yine de devrimci hareket güçlenmeye devam etti. Devrim çok yönlüydü. İşçi ve öğrenci grevleri ve gösterileri sokakları kaplamıştı, zaman zaman kamu mallarına zarar veren şiddet olayları oluyordu. En bilineni, Karadeniz'de bulunan Potemkin zırhlısı olmak üzere deniz kuvvetlerinde isyanlar gerçekleşiyor, birçok ilde köylüler isyan ediyor, imparatorluğun uç köşelerinde milliyetçi hareketler ortaya çıkıyordu. 19 Ağustos tarihinde yayımlanan bir manifestoyla, danışma gücü bulunan, seçimle görevlendirilen Yasama Meclisi (Duma) kuruluyordu, ancak halk ve eğitimli kesim bu kadarıyla tatmin olmayacaktı. Devrimci hareket, tarihte görülmüş en büyük, en kapsamlı ve en başarılı grev olarak tarif edilen, 20–30 Ekim tarihleri arasında gerçekleşen bir grevle şahlandı. Ruslar tek vücut halinde davranarak, otokrasiyi sona erdirmek için ortaya koydukları sarsılmaz iradeyi gösteriyorlardı. Taleplerini daha da etkin bir şekilde dile getirmek için tüm toplum daha da organize davranıyordu. Mayıs ayında 14 mesleki örgüt birleşerek liberal Kadetler liderliğinde sendikalar birliği kurdular. Sanayi işçileri resmi onay aramaksızın, sosyalist işçi ve entelektüellerin liderlik yaptığı sendikalar kurdular. Grevler komiteler tarafından organize edilmeye başlandı, daha sonrasında bizzat işletme sahipleri grevleri düzenlemişti. Buna ek olarak, birçok örgüt kendi gazetelerini basmaya başladı. Ekim ayındaki genel grevin yönetilmesi için, St. Petersburg'daki işçiler ve sosyalistler bir *sovyet* (konsey) oluşturdular (henüz bilinmeyen gelecekte etkin rol oynayacak bir kurum olacaktı). Temel işlevleri felç olan ve muhalefetin ne kadar büyük olduğunu sonunda kabul etmekte olan II. Nikolay ve hükümeti sonunda teslim oldu. 30 Ekim tarihinde imparator, Witte'nin danışmanlığıyla Ekim Manifestosu'nu yayımladı. Bu kısa belgeyle tüm Ruslara sivil özgürlükler garantilemiş, tüm kanunları geçirme veya reddetme yetkisi bulunan ve gerçek anlamda yasama faaliyetini devralacak bir Yasama Meclisi (Duma) kurulacağı sözü verilmiş, Rusya'da yeni düzenin daha da genişleyeceğinin altı çizilmişti. Kısacası, Ekim Manifestosu'yla Romanov imparatorluğu meşrutiyete dönüştü.

Manifesto muhalefeti de bölmüştü. Liberaller bu reformların yeterli olup olmadığı konusunda bölünmüştü. Sol-liberal Kadetler hükümetin tavizlerini olumlu ancak yetersiz buluyordu. 17 Ekim Birliği veya Ekimciler olarak bilinen yeni bir parti, verilenlerin yeterli olduğunu, daha fazla değişimin şiddet olaylarına sebep olacağını ve tüm sosyal düzene tehdit oluşturacağını düşünüyordu. Liberaller ve halk hareket arasındaki ayrım ise daha da önemliydi. Sosyalistler bu kitle hareketini teşvik etmeye devam etti ve reformları, Rus politikası ve toplumunun gerçek demokratik dönüşümü mücadelesi için bir fırsat olarak görüyordu. Bölünmüş olan muhalefet, gücünün büyük bir kısmını yitirdi. Aralık ayının ortasında hükümet St. Petersburg

Sovyeti'nin üyelerini tutukladı. Sovyet'in devrim çağrısı sadece Moskova'da karşılık buldu ve işçiler ve diğer bazı radikaller 22 Aralık ile 1 Ocak 1906 tarihleri arasında bir muhafız alayını içeren asker ve polise karşı çetin savaşlar verdi.

1905 yılında Rusya'da kanlı çatışmalar böylelikle sona erdi. Kış sırasında, birçok sorunlu bölgede düzen askeri mahkemeler ve cezalandırma amaçlı baskınlarla sağlandı. Aşırı sağcılar polis ve orduya katıldı. "Kara Yüzler" olarak bilinen sağcı hareketin birlikleri Yahudileri, liberalleri ve diğer entelektüelleri dövdü, hatta öldürdü. Bir anlamda proto-faşist olan bu gruplar, etnik ve dini nefret üzerine kurulmuştu ve özellikle zengin köylüler ile kasabalardaki alt orta sınıfa hitap ediyordu.

TEMEL KANUNLAR

6 Mayıs 1906 tarihinde, İlk Yasama Meclisi'nin toplantısı öncesinde, hükümet Temel Kanunları geçirdi. Bu kanunlar Rus politik sisteminin çerçevesini oluşturacaktı; Ekim Manifestosu sadece temel çizgilerini belirlemişti. Temel Kanunlara göre, imparator büyük bir yetkiyi elinde tutacaktı. İmparator yürütme işlevini, silahlı kuvvetlerin komutasını, savaş ve barış kararları dahil olmak üzere dış politikayı, tahta çıkış sırasını, imparatorluk sarayı ve topraklarını elinde tutacaktı. Rus kilisesindeki en üst makam olarak pozisyonunu da koruyordu. Otokrat unvanını bile elinde tutuyordu. Yasama Meclisi'nin yıllık oturumlarını toplayacak, Yasama Meclisi'ni dağıtabilecek, bu durumda da seçim zamanını ve yeni Yasama Meclisi'nin ilk oturumunun tarihini belirleyebilecekti. Yasaları veto etme hakkı olacaktı. Yasama Meclisi'nin toplanmadığı acil durumlarda kanun hükmünde kararname yayımlayabilecekti, ancak bu kararnamelerin Yasama Meclisi'nin oturumlara başlamasından sonraki iki ay içinde gerçekleştirilecek ilk oturumda onay için görüşülmesi gerekecekti.

Temel Kanunlara göre, Yasama Meclisi önemli yasama ve bütçe işlevlerini devralmış, ancak bu yetkiler ciddi şekilde kısıtlanmıştı. Devlet bütçesinin %40'ı, ordu, donanma, saray giderleri ve devlet kredilerine ayrılacak, Yasama Meclisi'nin yetki alanı dışında olacaktı. Kalan bütçe ise Yasama Meclisi tarafından planlanacak, harcanmayan miktar bir sonraki yılın bütçesine aktarılacaktı. Bakanlar ve yürütmeden sorumlu kol yine imparatora karşı sorumlu olacaktı, ancak kanunlara göre Yasama Meclisi bakanlardan hesap sorabilecekti. Bunun yanında I. Aleksandr tarafından danışma kurumu olarak kurulan Devlet Konseyi, beklenmedik bir şekilde Yasama Meclisi ile aynı yetkilere sahip bir yasama üst kurulu olarak görevlendiriliyor, Yasama Meclisi'ne karşı muhafazakâr bir denge unsuru haline getiriliyordu.

Bu kurulun üyelerinin yarısına kadar olan kısmı imparator tarafından atanacak, yaşam boyu olmasa da yıllık listeler halinde seçilecekti. Diğer yarısı ise aşağıdaki gruplar tarafından seçilecekti: 56 üye il zemstvo tarafından zengin mülk sahipleri arasından, 18 üye kibar sınıf tarafından, 12 üye ticaret ve sanayi tarafından, 6 üye kilise tarafından, 6 üye Bilim Akademisi ve üniversiteler tarafından ve 2 üye Finlandiya Meclisi tarafından. Aynı zamanda Ekim Manifestosu'nun sosyal politika reform sözleri yasalar çıkartılarak tutulmaya başlandı. Sendikalaşma ve grevler yasal hale geldi. Bu noktada işverenler de örgütleşmeye başladı, ancak polis, sendikaların hareketlerini izlemek için olağanüstü yetkiler aldı ve yasadışı politik faaliyetlere bulaşan sendikaları kapabilecekti. Basına daha fazla özgürlük garanti edildi, ancak uygulamada basın dikkatli bir şekilde izleniyordu ve izin verilen sınırların dışına çıkıldığında para cezası ve hatta kapatma cezaları verilebiliyordu.

Kişisel olarak, II. Nikolay 1905-1906'da yetkilerini devretmekten pişmanlık duyuyordu ve baskı altındayken verdiği bu tavizleri geri almak için sonraki yıllarda elinden geleni yapacaktı. Nikolay'ın 1905 sonrasındaki mektup ve konuşmaları, Ekim Manifestosu'nun bir çaresizlik anında Witte'nin tavsiyelerine uyularak çıkartıldığını gösteriyor, ancak çar temel politik değerlerinden vazgeçmemişti ve asla vazgeçmeyecekti. Prensip olarak, istikrarın sağlanması için verdiği tavizler olsa da, çarın kişisel otoritesine getirilecek kısıtlamaları kabul etmiyordu. Bu doğrultuda da otokrat unvanı ve gücün büyük bir kısmı elinde kalacaktı. II. Nikolay'ın, danışmanlığını ve destekçiliğini yapan önde gelen muhafazakârlarla birlikte, Rusya'da imparatorluk döneminin sonunda ortaya çıkan politik düzende, istikrarsızlığın kaynağı olduğu savunulmuştur. Witte ve Stolipin gibi bakanlar Yasama Meclisi yetkilileriyle birlikte çalışarak modernleşmiş bir otokrasinin hukuk devleti ilkelerine göre vatandaşlardan oluşan bir toplumu yönetmeleri üzerine kurulu istikrarlı bir politik birlik kurulması için çabalarken, II. Nikolay meşru devlet güçlerinin imparatorda topladığı bir politik vizyondan vazgeçmemiştir. Wortman'ın dediği gibi, II. Nikolay "sivil toplumun kurulması talepleri karşılığında monarşi için bir yer bulmaktansa", I. Nikolay zamanından kalan, "ulusun kralın efsanevi bir özelliği olacak şekilde yeniden tanımlanması" üzerine kurulu geleneğe körü körü bağlanmıştı. Çarın bu çağdışı kalmış politik vizyona olan bağlılığının Rusya için iyi sonuçlarının olması beklenemezdi.

İLK İKİ YASAMA MECLİSİ (DUMA)

Temel Kanunlarla Yasama Meclisi'nin pozisyon ve yetkilerine birçok sınırlama getirilmişse de, seçim kanunu temsili özelliğini ön plana çıkartıyordu. Karmaşık ve

sınırlı olan seçim sisteminde, seçmenler sosyal bazda ayrılıyor, özellikle köylüler örneğinde dolaylı seçimler yapılıyordu ve kent sakinlerini temsil eden üye sayısı diğerlerine oranla daha azdı. Ancak Rus olan tüm erkekler Yasama Meclisi seçimlerine katılma özgürlüğüne sahipti ve temsil hakkının olmadığı çarların imparatorluğunda bir gecede erkekler için evrensel seçim sistemi kurulmuş oldu. Seçim kanununun göreceli olarak demokratik olması, kanunun son haline geldiği 1905'te Witte'nin popüler taleplere cevap verme kararına dayanıyordu. Daha da önemlisi, kanun hükümet çevrelerinde basit Rus halkı olan köylülerin çarları ve sağ kanada destek vereceği varsayımını yansıtıyordu. Özgür seçimler sonrasında, İlk Yasama Meclisi (Duma) 10 Mayıs 1906 tarihinde toplandı.

Ilımlı tahminlerine rağmen, hükümet seçimlerde açık bir yenilgi almıştı. Walsh'a göre, İlk Yasama Meclisi'nin 497 üyesi şu şekilde sınıflandırılabilirdi: 45 vekil sağ partilerden, 32 vekil Polonyalılar ve Müslümanlar gibi ulusal ve dini gruplardan, 184 vekil Kadetlerden, 124 vekil solcu gruplardan çıkmış, 112 vekil ise bağımsızdı. Vekillerin %38'ini çıkartmış olan Kadetler, Yasama Meclisi'ndeki en güçlü taraftı ve becerikli, düşüncelerini anlaşılır şekilde ifade edebilen, aynı zamanda parlamenter prosedürler hakkında bilgi sahibi olan liderlere sahipti. Kadetlerin solunda yer alanlar ise birlik ve örgütlülükten yoksundu ve basitçe rejime karşı savaşmak istiyorlardı. İlk Yasama Meclisi'nde sol kanat, Sosyalist Devrimciler ve Sosyal Demokratların büyük ölçüde seçimleri boykot etmesiyle darbe almıştı. Bağımsız vekillerin çoğu, politik gruplarla taraf olmak istemeyen ama geniş anlamda muhalefetin bir parçası olan köylülerden oluşuyordu. Yasama Meclisi üyeleri arasında, durağan sağın çok az sayıda vekili ve bazı ılımlı Ekimciler hükümeti destekliyordu.

Şaşırtıcı olmayan şekilde, Yasama Meclisi ve hükümet beraber çalışamıyordu. İmparator ve bakanları Yasama Meclisi'nin kendilerinin altında bir pozisyonda olacağını açıkça belli ettiler ve aşırı sağa destek vererek birçok vekili daha da kızdırdılar. Yasama Meclisi'nde faaliyetlerin yürütülmesi oldukça zor olacaktı. Solcular sadece muhalefet ve engel olmak istiyordu. Kadetler daha ılımlı ve yapıcı olsalar da daha fazla yetkisi olan bir meclisi talep etmek ve İlk Yasama Meclisi'ni 1789 meclisiyle karşılaştırmak gibi boylarını aşan işlere kalkıştılar. Temel Kanunlara karşı çıktılar ve pratikte hükümetin istifasını istemiş oldular. Benzer şekilde politik genel af talep ettiler, ancak soldaki destekçilerini kızdırmamak için teröre karşıtlıklarını dile getirmediler. En önemli fikir ayrılığı toprak konusunda çıkmıştı. Yasama Meclisi köylülere devlet, imparatorluk ve kiliseye ait toprakları ve bir toprak sahibine ödenecek bir bedel karşılığında belirli bir büyüklüğü aşan toprak sahiplerinin mülklerinin fazlalığını dağıtmak istiyordu. Hükümet ise bedeli ödense bile özel mülkiyetin ele geçirilmesini kabul edilemez buldu. İmparatorluk rejimi

toprak sahiplerinin yanında durmaya devam etti. 73 gün boyunca devam eden 40 oturumda sonuca varılamayınca, II. Nikolay İlk Yasama Meclisi'ni dağıttı.

Yasama Meclisi'nin dağıtılmasından sonra, yarısından fazlası Kadet olan 200 vekil, Finlandiya'nın Viborg kentinde toplandı ve hükümetin eylemlerini eleştiren bir manifesto yayımlayarak halkı pasif direnişe çağırdı. Yeni yasama meclisi oluşturuluncaya kadar halkın vergi ödememesi veya askerlik görevinin yapılmaması isteniyordu. Viborg Manifestosu İlk Yasama Meclisi'nin çözülmesinde bazı tuhaflıklardan meşruiyet kazandığını iddia etse de, sonuçları düşünülmeden atılmış bir adımdı. Bu girişim sonuç olarak halk tarafından benimsenmedi ve başarısız oldu. Viborg katılımcıları üç ay hapse mahkûm oldu. Daha da önemlisi İkinci Yasama Meclisi seçimlerine girmeleri yasaklandı ve Yasama Meclisi potansiyel liderlerinin çoğunu yitirmiş oldu.

İlk seçimlerin aksine, İkinci Yasama Meclisi seçimlerinde hükümet kendisi için olumlu sonuçlar almak için elinden geldiği kadar baskı kurdu ve yine Rusya'nın çoğunun sıkıyönetim altında olmasından faydalandı. Ancak sonuçlar yine imparator ve kurmaylarını hayal kırıklığına uğratacaktı. Kabul gören bir hesaba göre, Yasama Meclisi muhalefeti, çoğunlukla Kadetler ve solcuların sandalye oranı %69'dan %68'e düşmüştü, ancak muhalefet daha da radikal hale gelmişti. Aslında bu seçimin en önemli sonucu, merkez temsilcilerinin sayılarının düşmesi ve iki kanadın güçlenmesi, yani politik görüşlerin kutuplaşması olmuştu. Kadetlerin vekil sayısı 184'ten 99'a düşmüş, bu seçimlerde katılım kararı alan Sosyal Demokrat ve Sosyalist Devrimler, 64 ve 20 vekil çıkartmışlardı. Buna göre Yasama Meclisi'ndeki sol vekillerin sayısı 124'ten 216'ya çıktı. İkinci Yasama Meclisi'nde bağımsız vekiller de yaklaşık olarak %50 azalmış oldu.

İkinci Yasama Meclisi 5 Mart 1907 tarihinde ilk oturumunu gerçekleştirdi ve üç ay gibi bir süre boyunca faaliyetlerine devam etti. Yine başlangıçtan itibaren hükümetle içinden çıkılması zor bir duruma gelinmişti. Yasama Meclisi'nin karşısında ilk anayasal başbakan olan Witte'nin yerine geçen ve etkisiz kalan İvan Goremykin değil, yetenekli ve kararlı olan Petr Stolipin idi. Yasama Meclisi Stolipin'in önemli toprak reformunu görüşme imkânı olmadan, vatan hainliği için tutuklanmak istenen toplamda 55 ancak özellikle 16 Sosyal Demokrat vekilin dokunulmazlıkları kaldırılmadığı bahanesiyle dağıtıldı.

SEÇİM KANUNUNUN DEĞİŞMESİ VE SON İKİ YASAMA MECLİSİ

İkinci Yasama Meclisi'nin dağıtıldığı tarih olan 16 Nisan 1907'de, II. Nikolay ve bakanı anayasayı ihlal ederek seçim kanununu değiştirdi. Çar gerekçe olarak tarihi gücünü, verdiklerini geri alma yetkisini ve otoritesini veren Tanrı'nın huzurunda

Rus devletinin kaderi hakkında hesap verme niyetini göstermişti. Seçim kanununun değiştirilmesinde amaç ise hükümetle işbirliği yapacak bir yasama meclisinin ortaya çıkarılmasıydı. Köylüleri temsil eden vekil sayısı yarıya düşürüldü ve işçilerin temsili de ciddi şekilde düşürüldü, ancak kibar sınıf, nüfusunun ötesinde bir vekil sayısıyla temsil edilecekti. Aynı zamanda Polonya, Kafkasya ve diğer sınır bölgeleri vekillerinin çoğunu kaybetti, Orta Asya'nın temsili geri kalmış bir bölge olduğu gerekçesiyle tamamen kaldırıldı. Seçim prosedürü kısmi olarak Prusya modelinden örnek alınarak daha dolaylı ve daha ilgili hale geldi. Bunun yanında içişleri bakanına seçim bölgelerini manipüle etme yetkisi verildi. Haziran 1907 seçimlerinin sonuçları şu şekilde hesaplanmıştı: Toprak sahiplerinin 1 oyu, üst burjuvazinin 4 oyu, orta sınıfın 65 oyu, köylünün 260 oyu ve işçilerin 540 oyuna denkti. Farklı bir ifadeyle, toprak sahibi kibar sınıfın nüfusu 200.000 civarındayken, Yasama Meclisi'ndeki sandalyelerin %50'sini seçiyorlardı.

Seçim kanununun değiştirilmesiyle hükümet sonunda işbirliğine açık bir yasama meclisi elde etmişti. Sadece birkaç ay çalışabilen ilk iki yasama meclisinin aksine Üçüncü Yasama Meclisi 1907 ve 1912 arasında 5 yıllık süresi boyunca faaliyet gösterdi. Yine Dördüncü Yasama Meclisi 1912'den, görev süresinin bitiminden hemen önce Şubat Devrimi'nin olduğu 1917'ye kadar 5 yıl hizmet verdi. Üçüncü Yasama Meclisi döneminde 442 vekilden 310'i hükümet yanlısıydı; 160 sağcı vekil ve yaklaşık 150 Ekimci. 120 vekili olan muhalefette 54 Kadet, az sayıda ılımlı ve 33 eski solcu vekil bulunuyordu. Sosyalist Devrimciler Üçüncü ve Dördüncü Yasama Meclislerini (Dumaları) boykot etmişti. Bir başka değişikliğe işaret etmek gerekirse, İlk Yasama Meclisi'nde Büyük Ruslar dışındaki milletler vekillerin yarısına yakın bir kısmı tarafından temsil edilirken, Üçüncü Yasama Meclisi'nde 377 Büyük Rus ve diğer imparatorluk milletlerinden 36 temsilci bulunuyordu.

1912 seçimlerinde hükümet Ekimcilerin oyuna olan ihtiyacı ortadan kaldırmak ve sağ çoğunluk elde etmek için çaba gösterdi, ancak bu amaca ulaşamadı. Dördüncü Yasama Meclisi'nde 185 sağ, 98 Ekimci ve Ekimcilerin solunda 150 vekil bulunuyordu. Merkez duruşlarından dolayı sayıları ciddi şekilde düşse de Ekimciler, Yasama Meclisi'nde önemli bir rol oynamaya devam ettiler. Diğerleri arasında, sağcılardaki artış, solun kazandığı sandalyelerle dengeleniyordu.

Haziran 1907'deki seçim kanunu değişikliğiyle Yasama Meclisi'ndeki en kalabalık grup olarak Kadetlerin yerine geçen Ekimciler, daha az muhafazakâr olan kırsal kibar sınıfı ve işletmeleri temsil ediyordu. Ekimcilerin sol kanadı Kadetlerle temas halindeyken, sağ kanadı eski fikirli sağcılara yakın duruyordu. Ekimcilerin Aleksandr Guçkov başta olmak üzere becerikli liderleri vardı ve parlamentoda iyi şekilde çalıştılar. Ekimciler son iki yasama meclisindeki en zengin gruptu. Kadetler ise muha-

lefette sesleri en çok çıkan gruptu ve profesyonel insanların partisi olarak etkileri orta sınıf, belki de üst orta sınıf ve bazı toprak sahipleri ve diğer gruplara kadar uzanıyordu. Birden çok partiden oluşan sağ grup, toprak sahiplerinin çıkarlarını korumaya çalışacak, ancak daha geniş kitlelerin desteğini almak için demagojilere başvurarak meclise bazı papaz ve köylüleri gösterecekti. Rusya'da halk arasında yaygın olarak görülen sert memnuniyetsizlik, mecliste sol tarafından ifade edilebiliyordu.

STOLİPİN'İN POLİTİKASI

Yasama Meclisi'ni kontrol altına alan hükümet kendi yasama programını geliştirebilirdi. Programın mimarı olan Stolipin, imparatorluk Rusya'sının son etkin ve önemli bakanı olarak tarif edilir. Abraham Ascher'ın söylediği gibi, Stolipin'in "hırs ve kararlılığı" ve "emreden tavrı" 1906–1911 yılları arasında hükümetin politikalarını yönlendirmekte etkili olmuştu. Stolipin'in amacı reform ve "barışçılıktı". Barışçılık, devrimcilere karşı amansız bir mücadele verilmesi anlamına geliyordu. 1905 yılında yaşanan kitle muhalefet hareketleri artık rejimi tehdit etmese de, terör geniş çaplı olarak devam ediyordu. Sosyalist Devrimcilere bağlı Savaş Örgütü ve ana partiden ayrılan Sosyalist Devrimci Maksimalistler tarafından uygulanan terör 1906 yılında 1400, 1907 yılında 3000 kadar kişinin ölümüne sebep olmuştu. Kurbanlar arasında polis memurları, ajanlar, üst ve alt düzey memurlar ve masum vatandaşlar bulunuyordu. 1906 yılının Ağustos ayında, Aşırıcılar Stolipin'in banliyöde bulunan evini havaya uçurdu. Olayda 32 kişi öldü, başbakanın oğlu ve kızı dahil birçok kişi yaralandı, ancak Stolipin'in kendisine bir şey olmamıştı.

Stolipin doğrudan ve sert müdahalelerde bulundu. 1906 sonunda Rus İmparatorluğu'nun 82 bölgesinde sıkıyönetim vardı. Aynı zamanda 206 gazetenin basımı durdurulmuş, 200'den fazla editöre dava açılmıştı. Bunun yanında Stolipin askeri mahkemelerde adil olmayan yargıyı getirmişti. Görev yapan, yargı konusunda eğitimsiz subaylar, isyan ve terörle suçlananları yargılıyordu. Davalar ve cezaların uygulanması birkaç saatten en fazla iki güne kadar sürüyordu. Bu askeri mahkemeler sadece birkaç ay boyunca faaliyet göstermiş olsa da –Stolipin bu mahkemelerin oluşturulduğu yasa tasarısını Yasama Meclisi'ne teslim etmemişti ve tasarı süresi İkinci Yasama Meclisi'nin ilk oturumundan iki ay sonra bitmişti– binden fazla kişi bu mahkemeler tarafından idam edilmişti. Rusya'da "Stolipin'in boyunbağı", darağacı, sıkça konuşulur hale gelmişti. Barışçılık politikası genel anlamda başarılı oldu. Aşırıcılar ve diğer teröristler öldürüldü veya idam edildi ve devrimcilerin birçoğu ülkenin dışına kaçtı. Ülkede göreli olarak sakin bir dönem başladı.

Başbakan Petr Stolipin. Çağdaşları ve tarihçilere göre Stolipin 1905 sonrasında devrimi engellemek için Yasama Meclisi'ni zayıflatarak ve isyanı kanlı bir şekilde bastırarak en çok çaba gösteren Rus liderdi. *(St. Petersburg Film, Fotoğraf ve Ses Dokümanları Merkez Devlet Arşivi)*

Stolipin devrimci harekete polislerin sızmasını, ajan ve muhbirlerden oluşan aşırı karmaşık sistemi desteklemeye devam etti. Polisin bu uygulamaları inanılmaz çifte ajanların ortaya çıkmasına sebep olmuştu. En ünlüleri olan Evno Azeff, Sosyalist Devrimciler hakkında baş muhbir ve Savaş Örgütü'nün başı olarak çifte ajan görevini yürütüyordu. İkinci görevinde, Plehve'nin suikastı ve diğer terör eylemlerini düzenlemişti.

Stolipin "barışçılık" politikasının önemli değişimlere, özellikle kökten tarım reformuna önayak olmasını istiyordu. Bu reform, 1906 sonbaharında imparatorluğun yasal emriyle getirilecek, 1910 yazında Üçüncü Yasama Meclisi tarafından onaylanacak ve 1911 yasalarıyla daha da geliştirilecekti. Yasa, köylü komünlerinin dağıtıl-

masını ve güçlü, bağımsız ve bireysel çiftçilerin, Stolipin'in ayık ve güçlü olarak tabir ettiği kesimin ön plana çıkmasını sağlayacak şekilde planlanmıştı. Üretken ve memnun bir köylü grubunun ortaya çıkmasının, Rusya kırsalını hayal kırıklığına uğramış bir isyan yuvasından, rejimin muhafazakâr kalesine dönüştürmesi beklenmekteydi.

Yeni yasa tüm köylü komünlerini iki gruba ayırmıştı: toprakların yeniden paylaşımına dahil olanlar ve olmayanlar. İlk grupta olan köylüler topraklarını özel mülkiyetlerine aldılar. Komünlerde periyodik olarak toprak dağıtımı yapılıyor, hane reisleri hak ettikleri toprakların kendilerine teslim edilmesini talep edebiliyorlardı. Aynı zamanda toprakların dağınık olarak değil, birleşik bir arsa halinde verilmesini de talep edebiliyorlardı. Komün toplu toprak dağıtımları sırasında bu isteklere olumlu cevap vermek zorunda kalıyordu, diğer zamanlarda "mümkün olabildiğince" uymaya çalışıyordu. Benzer şekilde komün, toplam hane sayısının en az beşte birinin talep etmesi halinde, topraklarını konsolide ve tek arsalara bölmek zorundaydı. Ayrılan köylülerin ortak alanlar, mezralar ve ormanlar üzerindeki hakları devam ediyordu. 1911 yılında otlak alanlar ve mezraların paylaşımına izin verildi. Son olarak, toprakların tekrar bölünmeyeceği komünlerde çoğunluk oyuyla, tekrar bölüneceği komünlerde üçte iki çoğunlukla komün tamamen ortadan kaldırılabiliyordu. Reformla hane reisi, hanenin sahip olduğu toprakların tek sahibi olmuştu. Sadece hane reisinin soyundan başka soydan gelen kişilerin olduğu hanelerde, eski sistem olan hane içinde ortak sahiplik durumu kalmıştı.

Stolipin'in reformuyla, köylüler yasal olarak diğer sınıflarla daha eşit hale geldi ve potansiyel olarak hareket özgürlükleri arttı. Hükümet, çoğunlukla Yasama Meclisi ile işbirliği halinde başka reformlar getirdi. Kamusal eğitimin geliştirilmesi için önlemler alındı; aslında 1908 yılında çıkartılan bir yasayla tüm Rus çocuklarının 1922 yılına kadar eğitim görmeleri gündeme gelmişti. Hükümet çalışma yasalarını genişletti, ordu ve milli savunmayı güçlendirdi ve bir dizi geliştirici faaliyet yürüttü.

Ancak yapılanlar yine kökten reformdan uzaktı. Sadece Stolipin'in tartışmaya sebep olan tarımsal yasaları Rus halkının durumunu temelden değiştirmeyi amaçlamıştı. Belki de bu yasanın bile kapsamı dardı, çünkü Stolipin bedeli ödense bile kibar sınıfın topraklarına el koymamaya kararlıydı. Bunun yanında, ilerici uygulamalar reaksiyonla birlikte hayata geçirildi. Buna göre meşrutiyet döneminde Rusya, tıpkı solcu terör gibi sağcı teröre de sahne olmaya başladı –1906 ve 1907'de İlk Yasama Meclisi üyesi iki Kadet öldürülmüştü– ancak sağcı terör genelde cezasız kalacaktı. Batı sınır alanlarından gelen Stolipin, ulusalcı ve Ruslaştırıcı olarak davrandı ve ilk uygulaması fiyaskoyla biten Finlandiya'nın Ruslaştırılması politikasını canlandırdı. Başbakan, anayasal düzen taraftarı olsa bile solun yanında sağın da tepkisini çekti. Bir önemli yasayı çıkartmak için tasarısını incelemek üzere impa-

ratora üç gün verdi ve devlet konseyinin iki önemli üyesini görevden aldı. Kendini üstün sayan taktikleri yüzünden Ekimci lider Guçkov, Üçüncü Yasama Meclisi başkanlığından istifa etti. 14 Eylül 1911 tarihinde, Stolipin bir devrimci grupla bağları olan bir polis ajanı tarafından ölümcül şekilde yaralandı. Stolipin'in yerine gelen Kont Vladimir Kokovtsov zeki ve becerikli olsa da, Stolipin'in sahip olduğu hırs ve hükümet içindeki nüfuza sahip değildi. İki yıl gibi bir süre görev yaptıktan sonra ikinci defa başbakanlık yapan zayıf ve yaşlı Goremikin göreve getirildi. Goremikin 1914 yılı başında hükümet liderliğini devraldı ve birkaç ay içinde kendisi ve Rusya 1. Dünya Savaşı'nın yıkıcı gerçekliğiyle yüzleşme zorunda kalacaktı.

İMPARATORLUK VE MİLLET

Rus ulusunun imparatorluk bağlamındaki sorunu resmi çevrelerde devamlı olarak konuşuluyor ve politikalar geliştiriliyordu. Bildiğimiz gibi, Rusya etnik bir ulus değil, bazıları bağımsız ulusal tarihleri olduğunu iddia eden, bazıları da kendilerini keşfeden ve ulus olarak inşa eden, çok sayıda etnik grubu kapsayan bir imparatorluktu. Anadile göre Rus olmayan "azınlıklar" 1897 nüfus sayımı sırasında az da olsa çoğunluktaydı. Bu sayıma dahil edilmeyen Finlandiya dışında, nüfusun sadece %44,9'u anadilleri olarak Rusça konuşuyordu. Tabii ki o zamanda Beyaz Rus ve Ukrayna dilleri Rusçanın dalları olarak görülüyordu ve bu grupların dahil edilmesiyle "Ruslar" çoğunluk olarak görülüyordu. Birçok etnik ve dini azınlık kentsel merkezlerde özellikle işletme ve mesleki pozisyonlarda çalışıyordu.

Birçok tarihçi, Rusya'da imparatorluğun Batı tarihi ve pratiğiyle paraleller çizmek amacıyla emperyalizm, kolonicilik, oryantalizm, sınır ve sınır bölgeleri gibi terimlerin kullanımıyla anlaşılıp anlaşılamayacağını tartışmıştır. Devlet politikaları düzeyinde bir modeli uygulamak gerçekçi olmayacaktır. Yahudiler, Katolik Polonyalılar, Ortodoks Ukraynalılar, Müslüman Tatarlar ve pagan Evenklere aynı muamele yapılmamıştır. Aynı zamanda yerel politikalar, yerel ihtiyaçları ve imkânları daha iyi bilen yerel imparatorluk yöneticileri ve eğitimcileri tarafından oluşturuluyor, bu politikalar St. Petersburg'dan gelenlerden daha farklı olabiliyordu. Meslekleri ve asimilasyon düzeylerine bağlı olarak kişilere de farklı davranılıyordu. Yakın zamanda bir tarihçi tarafından söylendiği gibi, devletin imparatorluğun halklarına olan muamelesinin ne olacağı büyük ölçüde belirsiz, değişken, bilinmez ve tartışmalıydı.

Bir açıdan II. Nikolay hükümeti, babasının döneminde olduğu gibi ulusun dışında kalan kesimler için acı sonuçları olan, yenilenmiş bir Rus milliyetçiliğini savunuyordu. Çarın halkıyla olan birlikteliğini resmeden resmi görüntüler, çarpıcı

bir şekilde Rus olmayan milletleri dışarıda bırakıyordu. Bu dışlama, II. Nikolay'ın Rus olmayanları, özellikle de Yahudi ve Polonyalıları sorumlu tuttuğu 1905 olaylarından sonra daha da güçlü hale geldi. II. Nikolay aynı zamanda Rus olmayan milletler arasında babasının uyguladığı Ruslaştırma politikalarını devam ettirdi. Rusçanın eğitim ve yönetim dili olması, etnik Rusların sınır bölgelerine yerleştirilmesi, imparatorluk çapında Ortodoks misyonerlik faaliyetlerinin desteklenmesi, Yahudiler ve diğer bazı grupların yükseköğretimdeki kotalarının sıkılaştırılması, Yahudilik karşıtı şiddetin görmezden gelinmesi (bazıları pogramların devlet destekli olduğunu savunuyordu), Rus olmayan ulusal partilerin Yasama Meclisi'ndeki temsiliyetlerinin azaltılması ve radikal milliyetçi partiler ve gösterilerin bastırılması bu politikanın uygulamalarıydı.

Ancak hükümetin imparatorluk ve ulusa yaklaşımı sırf Rus milliyetçiliğinin yeniden canlandırılması ve "ötekinin" bastırılmasından ibaret değildi. Devlet özellikle 1905 sonrasında görece dini tolerans ve yerel liderlerin sivil toplumda rol almasına olanak sağlanması politikasını takip etmişti. Bazı etnik grupların ortak imparatorluk halkına asimile edilmesi bazen uygulamada, yerel gelenekler ve yerel dillerde eğitime saygı gösterilmesi anlamına gelebiliyordu. İmparatorlukta çeşitlilik, çar veya önde gelen kişilerin sınır bölgelerine ziyaretleri sırasında, bazen görülebilir şekilde kutlanıyordu. Ancak imparatorluk halklarını içeren kutlamalarda ulusal hiyerarşi ve misyon ideolojisi olan Rusya'nın "medeni" millet olduğu, "düzen" ve "kültürü" geri kalmış halklara getirdiği fikri görülebiliyordu. Genelde bu yıllarda Rus imparatorluk vizyonu, entegrasyon ve birlik üzerine kuruluydu. Bu vizyon bazen cömert ve içerici bir şekilde uygulandı. Çoğunlukla, imparatorluğun son yıllarında farklılık sadece geleneksel otorite ve imparatorlukta birliği ön plana çıkarttığında kabul ediliyordu.

RUS DIŞ POLİTİKASI, 1905–1914

Diğer güçler gibi Rusya da kendini bir anda 1. Dünya Savaşı içerisinde bulmuştu. Çarlık hükümeti uluslararası antlaşmalar, gerilimler ve krizleri yaşamıştı ve 1914 yazında Sırbistan'ı desteklemeye, böylelikle silaha başvurmaya karar vermişti. Ancak ünlü "savaş suçluluğu" konuşulduğunda Rus hırsının ve istekliliğinin abartılmaması veya parmakla gösterilmemesi gerekir, çünkü diğer devletlere göre Rusya savaşa girmeye daha da istekli değildi ve Rusya'nın savaşa hazırlığı diğerlerine göre daha azdı. Çarlık imparatorluğu 1. Dünya Savaşı'nın arka planında önemli bir etken olan denizaşırı kolonicilik yarışına katılmamıştı. Rusya'nın Balkanlar ve Orta-

doğu'daki çıkar ve planları büyük ölçüde Avusturya-Macaristan, hatta daha sonra bir ölçüde Almanya'nınkiler ile benzerlik gösteriyordu. Savaşın başlarında Rus askeri hareketi Avusturya'nınkiyle yaklaşık olarak aynıydı. Son olarak, Avusturya-Macaristan'ın haricinde, 1914 yazında hiçbir devletin savaş istemediği söylenebilir; Avusturya Sırbistan'ı hızlı bir şekilde ortadan kaldırmayı amaçlamış, kıta düzeyinde bir çatışma istememişti. Savaşın başlamasından sonra ise Rusya'nınkiler dahil olmak üzere birçok saldırgan emel ortaya çıkmıştı. Rekabetçi ve hırslı bir şekilde davranan Avrupa'nın bu gibi anlaşmazlıkları gidermek için bir sistemlerinin olmaması nedeniyle savaş çıkmıştı. Aynı zamanda yeni kıta savaşının ne kadar yıkıcı ve politik olarak felaketle sonuçlanabileceğini kimse tahmin etmemişti.

Rus–Japon savaşı sonrasındaki yıllarda Rusya Almanya'dan uzaklaşmış, Rus–Avusturya ilişkileri zayıflamış ve Rusya ile Fransa arasında bir uzlaşma sağlanmasından sonra Rusya ve İngiltere ittifak kurma girişiminde bulunmuştu. Büyük Britanya ile yapılan antlaşma 31 Ağustos 1907 tarihinde imzalanmış ve Rus dış politikasında kilometre taşı olmuştu; geleneksel olarak düşmanca olan bir ilişki karşılıklı uzlaşmaya dönüştürülmüştü. Bu sonuç iki ülkenin çıkarlarının çatıştığı yerlerde anlaşmaya varılarak elde edilmişti. İran'da, Rusya'ya ülkenin kuzeyi bırakılmış, İngiltere ise güneydoğu kısmında kalmayı kabul etmişti. Ülkenin merkez bölgesi ise tarafsız kalacaktı. Rusya Afganistan'a karışmamayı ve Afgan hükümdarıyla sadece İngiltere üzerinden muhatap olmayı kabul ederken, İngiltere ülkenin durumunu değiştirmemeyi ve içişlerine karışmamayı kabul etmişti. İki ülke Çin'in Tibet üzerindeki himayesini tanıyacaktı. Büyük Britanya ve Fransa 1904 yılında bir anlaşmaya varmış, yeni ortaklık ile Üçlü İtilaf olan Büyük Britanya, Fransa ve Rusya, Üçlü İttifak olan Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya ile karşı karşıya geliyordu. Bunun yanında, savaş öncesi yıllarda Büyük Britanya ve Fransa'nın Rusya'da popülerliklerinin arttığına dikkat çekmek gerekir. Fransız ve İngiliz sermayesine bağlı çalışan işletmeciler, radikaller ve liberaller bu gruplaşmayı desteklemişti; aynı zamanda Pan-Slavizm savunucuları ve Almanyay'la tarife savaşlarından zarar gören ve Rus tarımına tarife anlaşmalarının zararlı olduğunu savunanlar da olumlu bakmaktaydı.

1906 ve 1910 arasında Rus Dışişleri Bakanı olan Aleksandr Izvolski, Balkanlar ve Yakındoğu'da etkin bir politika geliştirmişti. Aslında, Izvolski ve 1910–1916 arasında bakan olan Sergey Sazonov ile kurmayları, çeyrek yüzyıllık bir gerilemeden sonra Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan'a karşı Rus çıkarlarını geliştirmek isteyen, yeni nesil Rus diplomatları olarak tarif edilmektedir. Aslında 1896 gibi erken bir tarihte, Rusya'nın İstanbul büyükelçisi olan Aleksandr Nelidov, hükümetine Rusya'nın Boğazları ele geçirmesi gerektiğini ifade etmiştir, ancak bu teklifi hiçbir zaman hayata geçirilmemiştir. Izvolski ise farklı bir plan yapmıştı. Ey-

lül 1908'de, Buchlau, Moravya'da Avusturya Dışişleri Bakanı olan Kont Alois von Aehrenthal ile bir anlaşmaya varmıştı: Rusya, Avusturya'nın Berlin Antlaşması'na göre yönetmekte olduğu Bosna-Hersek'i topraklarına katacaktı, Avusturya-Macaristan ise Boğazlar'ın Rus savaş gemilerine açılmasına itiraz etmeyecekti. Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i topraklarına kattı, ancak Rusya'nın Boğazlar'la ilgili durumu değerlendirmesine yeterli vakit kalmamıştı. Izvolski'ye göre bu, anlaşmanın şartlarının ihlal edilmesiydi, ancak Aehrethal'a göre değildi. İhanete uğramış olup olmadığı tartışılır, ancak Büyük Britanya başta olmak üzere diğer devletler Rus savaş gemilerini Boğazlar'da görmek istemiyorlardı. Çarlık hükümeti Avusturya'da yaşanan darbeyi desteklemekte çekimser kaldıktan sonra, Almanya tarafından verilen ültimatom nedeniyle desteklemek zorunda kalınca yine küçük düşmüştü.

Takip eden yıllarda Balkanlar ve Yakındoğu'da sürekli gerilimler, krizler ve çatışmalar yaşandı. Avusturya-Macaristan ve Rusya gibi, Almanya da bu bölgede ilerleme politikası izliyordu. 1912 ve 1913 yıllarında Balkanlarda önemli savaşlar yapılacaktı. Öncelikle Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ, Osmanlı'ya karşı birleşerek genişlediler. Bir sonraki aşamada galip Balkan devletleri aralarında anlaşamadılar Bulgaristan ise Sırbistan, Yunanistan, Karadağ ve aynı zamanda Romanya ve kaybedilen toprakların bir kısmını geri almak için harekete geçen Osmanlı'ya karşı yenilgiye uğradı. Balkan savaşları sonrasında gerilimler devam ederken, özellikle Bulgaristan memnuniyetsiz ve doğru bir devlet haline geldi, Avusturya-Macaristan ve Sırbistan arasındaki ilişkiler gerildi.

Habsburg tahtının vârisi Arşidük Francis Ferdinand'ın 28 Haziran 1914 tarihinde Sırp milliyetçilerinin saldırısıyla öldürülmesinden sonra, Avusturya Sırbistan'a ezici bir ültimatom verdi. Rus hükümeti Sırbistan'a destek verdi. Alternatif, Balkanlar'da yine ve bu kez ezici bir yenilgi alınmasıydı. İttifaklar otomatik olarak tepki vermeye başladı; Almanya Avusturya-Macaristan'a, Fransa Rusya'ya destek verdi. Avusturya-Macaristan 28 Temmuz tarihinde Sırbistan'a, Almanya ise 1 Ağustos'ta Rusya'ya, 3 Ağustos'ta da Fransa'ya savaş ilan etti. 4 Ağustos tarihinde Almanya'nın Belçika'ya saldırmasıyla Büyük Britanya, Fransa ve Rusya ile birlikte savaşa girdi. Böylelikle Avrupa kıtasında 1. Dünya Savaşı başlamış oldu.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA RUSYA

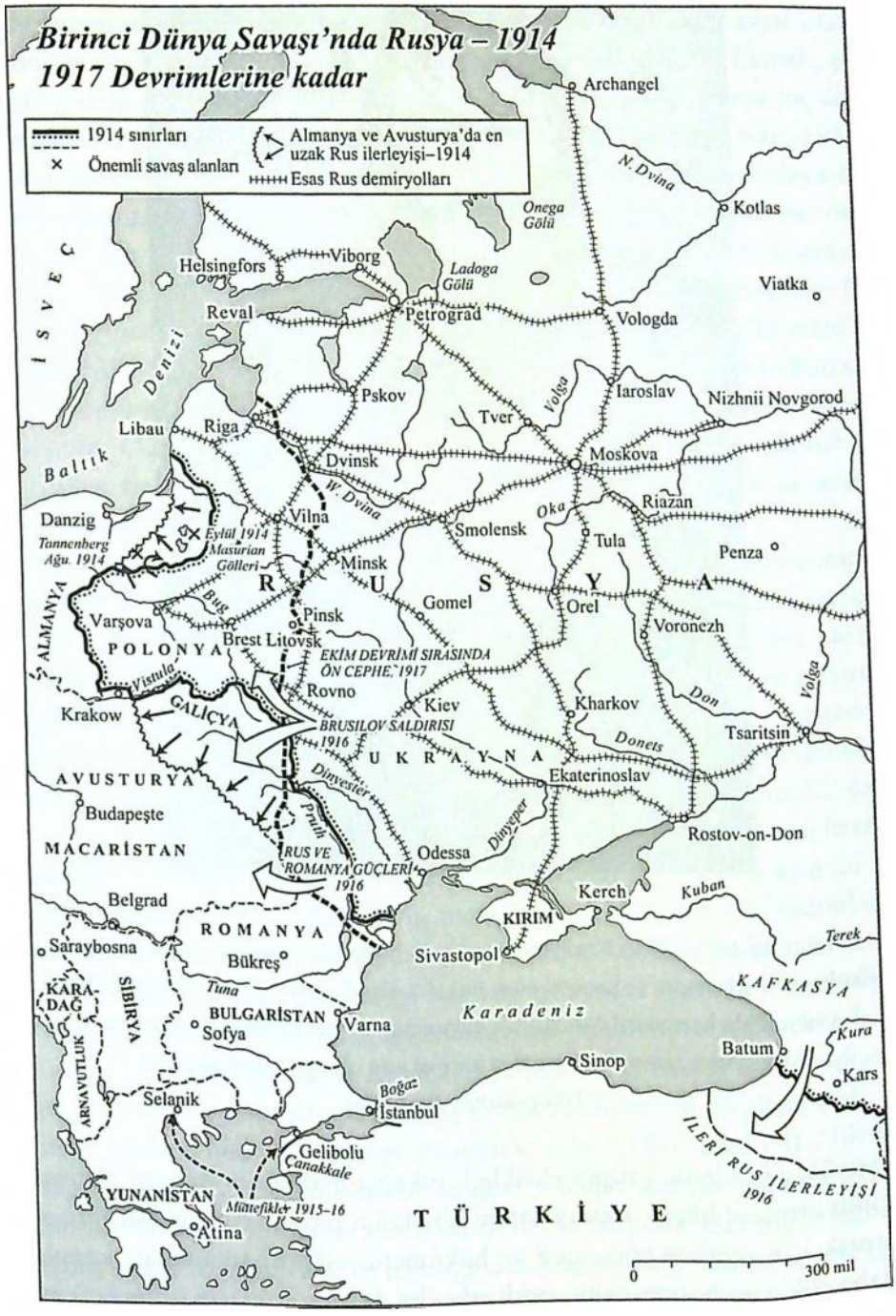
Rus tarihinde savaşlar her zaman belirleyici olmakta, ülkenin güçleri ve zayıflıkları ortaya çıkmakta ve politika yönlendirilmektedir. İngilizcede Büyük Savaş denilen bu çatışma, olağan bir savaş değildi. Daha önce benzeri görülmemiş biçimde top-

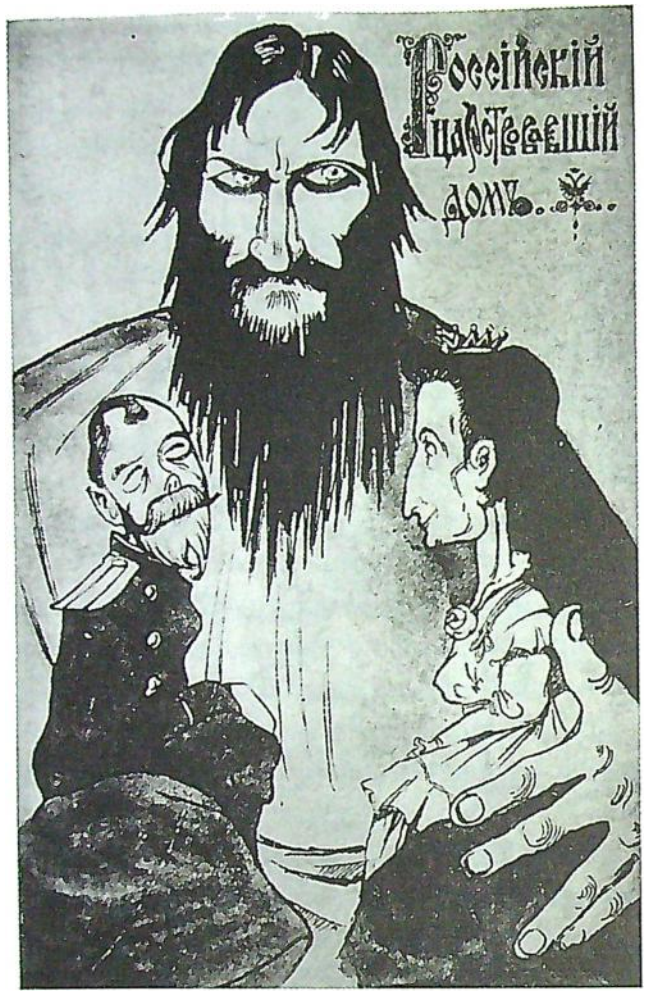
lumun ve ekonominin, askeri teçhizat ve personelin harekete geçmesini gerektiren, uzatmalı ve modern bir askeri çekişmeydi. Rusya hiçbir zaman böyle bir zorluktan geçmemişti. Öncelikle, Ağustos 1914'te savaşın patlak vermesiyle Rusya'da politik ve sosyal protestolar durdu ve tüm tepkiler harici düşmanlara odaklandı. Ancak bu yurtsever birlik uzun ömürlü olmayacaktı. Alman Kayzerine olan düşmanlık ve toprak larını koruma isteği, çar veya hükümete bağlılık anlamına gelmiyordu. Bazıları için savaş, zengin ve güçlü kesimin, yoksulların değil kendi çıkarlarını gözettiğinin bir göstergesiydi. 1914 gibi savaşın başı sayılabilecek bir zaman diliminde köylü bir asker birçoğunun fikrini ifade etmişti: "Savaş bize hiçbir artı getirmeyecek ve Almanlar bizi yenecek." Bunun aksine, Rusya'nın generalleri ulusun savaşçılarının cesaret ve haklı coşkularından, iyi ruh hallerinden gururla bahsedeceklerdi.

Çok zaman geçmeden Ruslar savaştan bir felaket olarak bahsetmeye başlayacaklardı. Ölüm oranları felaketin en büyük göstergesiydi. Savaş başladıktan sadece beş ay sonra, 1914 sonunda, yaklaşık 400.000 Rus askeri ölmüş, 1 milyon kadarı da yaralanmıştı. Beklendiğinden çok önce, çok az eğitim almış askerler göreve çağrıldı ve savaş boyunca kayıplar arttıkça bu durum devam etti. Savaş alanlarında yaşanan dev kayıplar, insan gücüyle sınırlı değildi. Ordu kısa sürede silah ve cephane stoklarını bitirdi, üniforma ve gıda sıkıntısı görülüyordu. 1915 yılında Rus askerlerinin %25'i cephelere silahsız olarak gönderilerek ölülerden toplayabildikleri kadar teçhizat almaları söylenmişti. Haklı olarak, askerler insan muamelesi görmedikleri ve hatta asker olarak davranılmadığı ancak zengin ve güçlüler tarafından düşüncesizce harcanacak hammadde oldukları konusunda şikâyet etmeye başladılar. 1915 baharında ordu çekilmeye başlamıştı, ancak bu çekilme her zaman düzenli değildi. Firar, düzensiz hareket ve yağmalama sıkça görülüyordu.

1916'ya gelindiğinde durum biraz da olsa düzelmişti. Rus askerleri geri çekilmeyi tamamladı ve yıl içinde can kayıpları oldukça yüksek olsa da, taarruzlarda başarılar elde edilmişti. Malzeme eksikliği sorunu, yurtiçinde üretimin artırılması için büyük çabaların verilmesiyle aşılmıştı, ancak 1916 sonunda askerlerin arasındaki moral, 1915 çekilmesinden bile daha düşük düzeydeydi. Savaşta Rusya'nın kaderi değişmişti, ama ülkenin gücünü azaltan, aile ve bireylerin yaşamlarını bitiren savaşın baskısı devam ediyordu. Moral seviyesinde yaşanan kriz, savaş ve devrim dönemi Rus tarihi uzmanı Allan Wildman'a göre katliamın hiç bitmeyeceği ve zaferin kazanılamayacağına dair ümitsizlikten ileri geliyordu.

Savaş sadece ordu için yıkıcı olmamıştı. 1915 sonunda ekonominin savaş zamanı talebin oluşturduğu baskıyla kırılmaya başladığı görülüyordu. Ana sorunlar gıda stoklarının tükenmesi ve fiyatların artmasıydı. İşçilerin orduya alınmasından

Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya – 1914
1917 Devrimlerine kadar
1914 sınırları
Önemli savaş alanları
Almanya ve Avusturya'da en uzak Rus ilerleyişi–1914
Esas Rus demiryolları
Archangel
N. Dvina
Kotlas
Onega Gölü
Ladoga Gölü
Helsingfors
Viborg
İSVEÇ
Denizi
Reval
Petrograd
Vologda
Viatka
Pskov
Tver
Volga
Iaroslav
Nizhnii Novgorod
Libau
Riga
Baltık
Dvinsk
W. Dvina
Moskova
Oka
Riazan
Danzig
Tannenberg Ağu. 1914
Eylül 1914 Masurian Gölleri
Vilna
Smolensk
Tula
Penza
Minsk
R U S Y A
Gomel
Orel
Varşova
Bug
Pinsk
Voronezh
ALMANYA
POLONYA
Brest Litovsk
EKİM DEVRİMİ SIRASINDA ÖN CEPHE, 1917
Vistula
Rovno
Kiev
Kharkov
Don
Volga
Krakow
GALİÇYA
BRUSILOV SALDIRISI 1916
Donets
Tsaritsin
U K R A Y N A
AVUSTURYA
Dinyester
Ekaterinoslav
Budapeşte
Prut
Dinyepr
Rostov-on-Don
MACARİSTAN
RUS VE ROMANYA GÜÇLERİ 1916
Odessa
Belgrad
Kerch
Kuban
KIRIM
ROMANYA
Saraybosna
Bükreş
Sivastopol
Terek
KAFKASYA
KARA-DAĞ
SIBIRYA
Tuna
BULGARİSTAN
Karadeniz
Sofya
Varna
Batum
Kura
Sinop
Kars
ARNAVUTLUK
Selanik
Boğaz
İstanbul
Gelibolu
Çanakkale
İLERİ RUS İLERLEYİŞİ 1916
YUNANİSTAN
Müttefikler 1915–16
T Ü R K İ Y E
Atina
0
300 mil

Grigori Rasputin. "Rus Kraliyet Ailesi" adlı bu çağdaş karikatürde Rasputin, Nikolay ve Aleksandra'yı kontrol eden kuklacı olarak gösteriliyor. Bu gibi resimler çoğunlukla kartpostal formatında yayımlanıyor, bazılarında Rasputin ve Aleksandra arasında ahlak dışı bir ilişkinin olduğu ima ediliyordu. (*Fülöp-Miller, Rasputin*)

dolayı büyük çiftliklerde çalışan eksikliği, tüketici mallarının arzının azalması ve fiyatlarının artması, küçük toprak sahibi köylünün pazar yerine kendi ihtiyaçlarını gidermek için üretime yönelmesi ve hükümetin askeri harcamaları karşılamak üzere daha çok para basması gibi çeşitli etkenler de bu sorunların ortaya çıkmasına katkıda bulundu. Sebepleri karmaşık olsa da, sonuçlar özellikle alt ve orta sınıflar için açık ve basit bir şekilde görülüyordu. Enflasyonla gerçek gelirler azaldı ve arzın

düşmesi nedeniyle halk alabileceği mallara ulaşmakta zorluk çekti. Yurtsever bir şekilde Petrograd olarak adı değiştirilen başkentte bu eksiklikler zayıf ulaşım ağı ve ürünlere olan uzaklıktan dolayı önemli bir sorun haline geldi. Ekmek, şeker, et ve diğer gıdalara ulaşamayan esnaf, dükkânlarını erken kapatır veya hiç açmazdı. Kalan mallar için uzun kuyruklar oluşmaya başladı. Beklendiği üzere, 1915 ortasından itibaren grevler artmaya başladı. Aynı şekilde suç oranı artmaya başladı. Ancak halkın çoğu acı çekse de dayandı; Petrograd'da işçi sınıfı kadınlar ortalama olarak haftada kırk saat kuyrukta yemek almayı bekliyordu. Yemek arayışı, suç veya fuhşa dönülmesi, ısınmak için tahta çitlerin yağmalanması, zenginler hakkında şikâyet etmek ve bunun nasıl sona ereceğini düşünmek günlük hayatın parçası haline gelmişti. Haklı olarak, kamu düzeninden sorumlu memurlar halkın sabrının ne kadar devam edeceğini merak etmeye başladılar. 1916 yılının Ekim ayında güvenlik polisi Okhrana'nın Petrograd kolunun verdiği bir raporda "günlük hayatın yüklerinden bunalan imparatorluğun alt sınıflarının yakın zamanda ayaklanma olasılığı" ifadesi kullanılmıştı.

Rusya ordu komutanları bazı askeri hatalar yaparken, Rus hükümetinin politik hataları daha büyük etkilere sahip olacak ve duruma daha fazla zarar verecekti. II. Nikolay ve bakanları savaşın başlamasından sonra halkın düşmanlara karşı tepkilerini değerlendirememişti. Bunun aksine, ulusal kaynakları harekete geçirmek için sadece bürokratik yolları kullanmaya ve hem Avusturya'dan alınan yerlerdeki hem de imparatorluk içerisindeki etnik ve dini azınlıklara baskı kurmaya devam ettiler. Rusya'nın yenilgileri, ikmal hattının çökmesi gibi olaylarda tek sorumlu olan beceriksiz savaş bakanı General Vladimir Sukhomlinov ve diğer memurların hataları nedeniyle bazı düzenlemelere gidildi. Yasama Meclisi Ağustos 1915'te kısa bir oturum için toplandığında, Sukhomlinov ve üç meslektaşı istifaya zorlandı. Ardından hükümet orduya destek olmak için topluma başvurmaya başladı. Bu çabalar toplumun önde gelenleri ve Guçkov gibi sanayi liderleri tarafından yürütüldü ve geniş ölçekli olarak, Kızılhaç gönüllülüğünden askeri malzeme üretiminin artırılmasına kadar yürütülüyordu. Zemstvo Birliği ve Kasabalar Birliği, Prens Georgi Lvov başkanlığında birleşti, özellikle Guçkov altındaki Savaş Endüstrisi Komitesi ön plana çıktı.

Ancak eğitimli halk ve hükümet arasındaki uzlaşma kısa sürdü. II. Nikolay yeni kurulan, ılımlı olan ve aşırı sağcılar ve aşırı solcular dışında Yasama Meclisi'nin tüm vekillerini kapsayan, aynı zamanda devlet konseyinde bile çoğunluğun desteğini almış olan Progresif Blok ile işbirliğinden kaçınıyordu. Bunun yerine eşi İmparatoriçe Aleksandra ve danışmanı, köylü papaz olan Grigori Rasputin'e daha da çok güvenmeye başladı. Rasputin'in bu derece ön plana çıkması, imparatoriçenin oğullarını hemofiliden koruyabileceği ve onu, eşini ve Rusya'yı yönlendirmek üzere

Tanrı tarafından gönderildiği inancından geliyordu. Durumu daha da kötü hale getiren, II. Nikolay'ın Tanrı'nın yol göstermesine ve subaylar ve askerler üzerinde varlığının ilham verici etkisi olacağına inanıp silahlı kuvvetlerin komutasını bizzat eline almak için cepheye gidişi oldu. Sonuç olarak, Rusların çoğu hükümetin yönetiminin "Alman" imparatoriçe ve "ahlaksız" Rasputin'in eline geçtiğini düşünüyordu. Bir tarihçinin şu tarifi, yaygın görüşü yansıtmaktadır: "Dar düşünceli, gerici ve histerik bir kadın ile cahil ve tuhaf bir köylü, imparatorluğun kaderini ellerine almıştı." Bakanlar "köşe kapmaca" olarak anılan bir süreçte sürekli değişmekte, bir sonraki gelen bakan Rasputin'in etkisinin daha da altına girmekteydi. Genel olarak bu üst düzeydeki görevlendirmenin kalitesi düşüktü ve İçişleri Bakanı Aleksandr Protopopov'un frengi hastası olup aklını yitirdiği konuşulurken, bakanların politik olarak hesap verebilirlikleri bulunmuyordu. 1916 yılı Aralık ayında Rasputin'e suikast düzenlendi. Uzun süren ve tüyler ürperten bu cinayet, imparatorluk ailesinden gelen, evlilik bağıyla imparatorun ailesinden bir aristokrat olan aşırı sağcı bir lider tarafından gerçekleştirildi. Amacı kraliyet ailesini ve Rusya'yı kurtarmaktı. 1917 yılı başında imparatorluk hükümetine aklıselimliğin ve liderliğin geri getirilmesi için bir darbe yapılması görüşülüyordu, ancak bunun öncesinde popüler bir devrim gerçekleşti.

32. Bölüm

BÜYÜK REFORMLARDAN 1917 DEVRİMİNE KADAR RUSYA'DA EKONOMİK VE SOSYAL KALKINMA

"Hayat harekettir. Telgraf telleri dünyayı çevreler ve tüm kalplerin insani bir ilgiyle atmasını sağlar. Sadece yerel koşullar değişir."

SKİTALETS (GEZGİN) TAKMA ADLI KÖŞE YAZARI, GAZETA-KOPEİKA, TEMMUZ 1911

"Gerçekliğimiz karanlık. Bu yılın sonucu sıfır. Tüm umutlar boşa çıktı. Sonsuzluğa geçen bu yıl hakkında, örneğin ne hatırlayacağız? Yeni yılı "yeni mutluluk" beklentileriyle gürültülü bir şekilde karşıladık, ancak yıl sona erdiğinde elimizde pek az şey vardı. Bize ne getirdi? Kalan ne oldu? Hiçbir şey. Acı ve hayal kırıklığı dışında hiçbir şey. Yeni mutluluklar değil Hiçbir mutluluk yoktu."

"SKİTALETS", GAZETA-KOPEİKA, OCAK 1913

Tüm sosyal sınıflar "büyük reform" ve sonrasındaki etkilerini hissetmişti. Ülkedeki baskın sınıf değişmemiş, kibar sınıf olarak kalmıştı. Aslında daha önce de belirtildiği gibi, III. Aleksandr ve II. Nikolay kibar sınıfı güçlendirmek ve çıkarlarını korumak için çaba sarf etmişti. Saray çevreleri çoğunlukla büyük toprak sahiplerinden oluşuyordu. Bakanlar, senatörler, devlet konseyi üyeleri ve merkezdeki üst düzey memurlar, valiler, vali yardımcıları ve illerdeki farklı kurumların başkanları kibar sınıf arasından seçiliyordu. Yine 1889 yılında kibar sınıftan seçilecek toprak başkanlığının oluşturulmasıyla Rusya, köylüleri uygulamada kontrol eden bir kibar sınıf ağına kavuşmuştu. Bir yıl sonraki zemstvo karşı reformu, yerel özyönetimde kibar sınıfın rolünü pekiştirdi ve hükümette sınıf prensibini ön plana çıkarttı. Orduda üst subayların çoğu kibar sınıftan geliyordu, donanmada ise subayların neredeyse tümü kibar sınıftandı. 1885'te toprak sahiplerine oldukça avantajlı koşullarda fonlar sağlayan Devlet Kibar Sınıf Toprak Bankası'nın kurulması gibi önlemlerle, hükümet kibar sınıfın tarımsal faaliyetlerini destekledi.

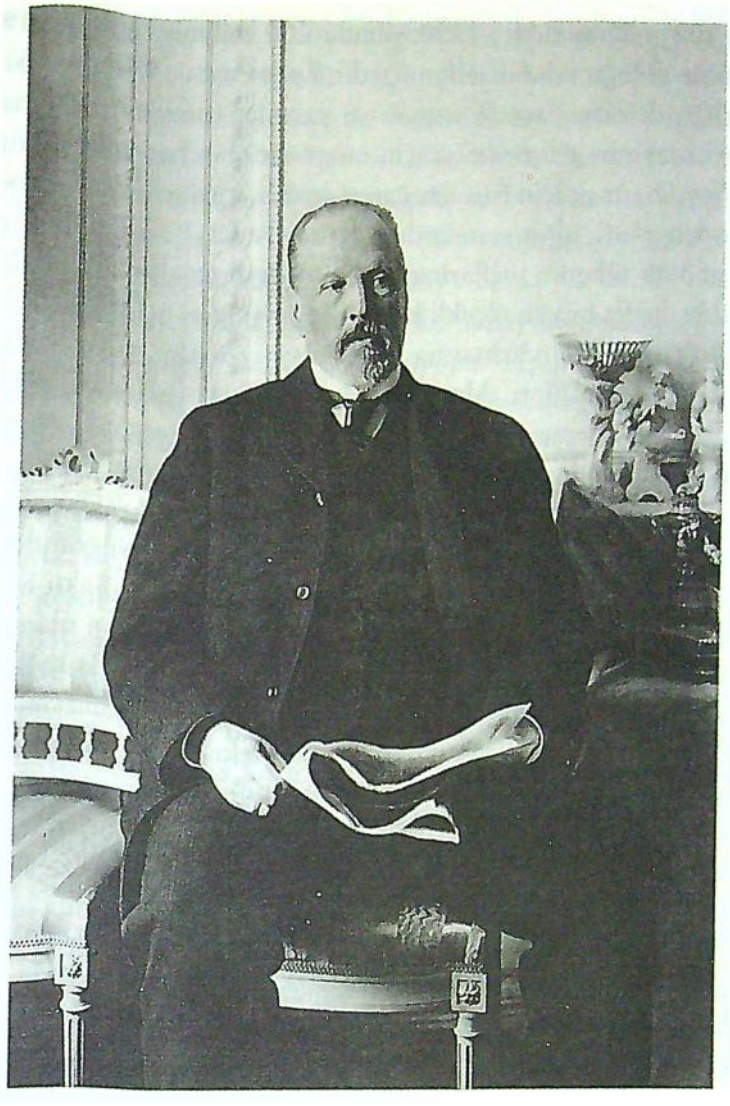
Her şeye rağmen, büyük reformlar sonrasında kibar sınıf gerilemişti. 1877 sayımına göre kibar sınıf 73,1 milyon desiatina* toprağı elinde tutarken, 1887 sayı-

* Bir *desiatina* 2,7 dönümdür.

mına göre toprak miktarı 65,3 milyon desiatinaya, 1905 yıllık istatistiklerine göre 53,2 milyon desiatinaya, 1911 yılında Nikolay Oganovski'nin hesaplarına göre ise 43,2 milyon desiatinaya gerilemişti. Aynı zamanda, Geroid Robinson'un ifadesiyle, "Varlıklarının ortalama büyüklüğü azalmıştır. 1887 yılında 538,2 desiatina olan ortalama 1905'te 488 olmuştur. Sahip oldukları atların sayısı 1888-1891'de 546.000 iken, 1904-1906 arasında 499.000 olmuş, yani %8,5 kadar azalmıştır." Serflerin serbest bırakılmasında kibar sınıfa cömertçe ödemeler yapılmış olsa da, 1861 öncesinde sınıfın sahip olduğu zenginliğin büyük bir kısmının devlet tarafından ipotek edildiğini ve bu nedenle reform sonucunda kibar sınıfın eline geçen tazminatların çoğunun borçlarının ödenmesi için kullanıldığını, dolayısıyla kibar sınıf ekonomisinin modernleşmesi ve gelişimi için fazla bir miktar kalmadığını hatırlamak gerekir. Bunun yanında, toprak sahiplerinin çoğu kaynak ve fırsatlarını etkin şekilde kullanmakta başarısız olmuştu. Serf emeğinden yoksun olarak, sert rekabet ve değişen dünyanın çetin şartlarıyla başa çıkmak zorunda kalan kibar sınıfın, başarılı kapitalist çiftçiler olmak için eğitimleri, bakış açıları ve karakterleri uygun değildi. Birçok toprak sahibi aslında Rusya'daki koşullarda yaşamaktansa, ellerindekini harcayarak Paris veya Nice'te oturmayı tercih ediyordu. Diğerleri ise topraklarında kalıp yaşam mücadelesi verdi, ancak istatistiklerin de belirttiği gibi çoğunlukla başarısız oluyorlardı. Sayısız "vişne bahçesi" kibar sınıfın elinden kayıp gitti. Sovyet bilim insanları tarafından sıklıkla vurgulandığı gibi, kibar sınıfın küçük bir kısmının gerekli fedakârlıkları yapıp başarılı olması ve büyük zenginliğin birkaç ailede toplanması, baskın sınıfın gerilemesini durdurmakta etkili olmamıştı.

RUSYA'NIN SANAYİLEŞMESİ

Büyük reformlar kibar sınıfı geri dönülemez bir gerilemeye itmiş olsa da, Rus orta sınıfının yükselişine, özellikle de sanayici, işadamı ve teknisyenlerin ön plana çıkmasına sebep oldular. Her iki sonuca isteyerek varılmamıştı. Serfliğe dayanan modern bir sanayi devletini hayal etmek zordur, ancak serfliğin ortadan kaldırılması Rusya'da kapitalizmin gelişimi için önkoşullardan sadece biriydi. Serflerin serbest bırakılmasından sonra bile ülkenin çoğunluğunun köylü olması nedeniyle, gözlemcilerin çoğu çarların imparatorluğunun tek başına Batı kapitalist modeline geçemeyeceğini düşünüyordu. Çoğulcular Rus köylüsünün kendi kendine yettiğini, kendi gıda ve kıyafetlerini kendi ürettiğini ve eşitlikçi köylü komünleri sayesinde kapitalizme ihtiyaç duymayacağını ve cevap vermeyeceğini savunuyordu. Aslında köylüler oldukça yoksuldu ve Rus sanayisi için yeterli bir iç pazar oluşturamayacaktı. Aynı zamanda imparatorluk hükümeti, özellikle de güçlü konumda olan içişleri

Kont Sergey Witte St. Petersburg'ta, 1905. *(Terra Publishers)*

bakanlığı, otokrasinin korunması ve kibar sınıfın desteklenmesine önem veriyordu ve uzun bir süre boyunca sanayileşmeye sırtını dönmüştü.

Her şeye rağmen Rus sanayisi büyümeye devam etti ve Aleksandr Gerschenkron'a göre ortalama olarak %8 olmak üzere, 1890'larda inanılmaz bir hızla gelişti. Rus sanayiciler sonunda gelişen ulaşım ağına güvenebilecekti. Demiryolu ağının uzunluğu 1881 ve 1894 arasında %40 kadar büyüdü ve yine 1895 ve 1905 arasında iki katına çıktı. Rus finansal kaynakların yanı sıra yabancı sermaye ülkenin gelişimine geniş kapsamlı bir şekilde katılmaya başladı: Rus sanayisinde yabancı yatırımın

1880 yılında 100 milyon ruble, 1890 yılında 200 milyon ruble ve 1900 yılında 900 milyon ruble olduğu tahmin edilmektedir. En önemlisi, Witte'nin bakanlığında maliye bakanlığı, demiryollarının yapımı ve yabancı yatırımın çekilmesi dışında, Rusya'da ağır sanayinin geliştirilmesi için mümkün olan her yola başvurdu. Witte bu endüstriyi teşvik etmek için Rus ihracatını artırdı, ithalatı ciddi biçimde sınırlandırdı, bütçeyi dengeledi, altın standardını getirdi ve köylülerden gereken fonların alınması için günlük tüketim mallarına ağır ve dolaylı vergiler koydu. Rusya örneğinde, bu şekilde devlet büyük ölçekli kapitalist girişimleri geliştirmede liderlik etti.

Liashchenko'nun sınıflandırmasına göre Rusya yüzyılın sonlarına doğru sekiz temel sanayi bölgesine sahipti. Altı ilden oluşan Moskova sanayi bölgesi her tür tekstil sanayi, metal işleme ve kimyasal fabrikaları bünyesinde barındırıyordu. Polonya sanayi bölgesinde tekstil, kömür, demir, metal işleme ve kimyasal sanayi bulunuyordu. Yakın bir geçmişte geliştirilen Güney Rusya Ukrayna bölgesi kömür, demir cevheri ve temel kimyasal ürünleri sağlıyordu. Ural bölgesi demir, demirli olmayan metaller ve mineral üretiyordu. Transkafkasya'daki Bakü bölgesi petrol sağlıyordu. Güneybatı bölgesinde şekerpancarı işleniyordu. Son olarak da Transkafkasya manganez-kömür bölgesi her iki üründen bol miktarda sağlıyordu. Yeni Rus sanayisi bazı önemli özelliklere sahipti. Rusya sanayileşmesini geç ve hızlı bir şekilde tamamladığı için, Ruslar Batı'nın ileri teknolojilerini toptan almıştı ve sonuç olarak, Rusya'daki fabrikalar Batı'dakilere göre daha moderndi. Ancak ekonominin bazı sektörlerindeki bu gelişmişliğe rağmen, bazı sektörlerde de inanılmaz bir geri kalmışlık vardı. Sanayide işletmeler karmaşık makinelerle ucuz ve eğitimsiz işgücünü bir araya getirmişti. Teknolojik nedenler ve aynı zamanda hükümet politikalarından dolayı, Rusya dev fabrikalar ve büyük ölçekli sanayiyi neredeyse bir gecede edinmişti. Kapitalistlerin organize olmalarından uzun bir süre önce, 1902 yılında bir metalürji birliği, 1904 yılında ise bir kömür birliği kurulmuştu. Takip eden yıllarda bu birliklerin sayısı daha da artacaktı. Rus girişimcileri ve işverenleri kibar sınıftan eski serflere kadar farklı sınıflardan gelmekteydi ve oldukça fazla da yabancı vardı. Liderleri arasında tanınmış Morozov ailesi gibi Eski İnananlar'dan oluşan, eski tüccar ve sanayici aileler bulunuyordu. Pazarlar konusunda, yoksul Rusya halkı Rus fabrikalarında üretilen ürünlerin sadece bir kısmını tüketebildiğinden, sanayiciler hükümet ihalelerine güveniyordu, aynı zamanda ihracata ağırlık vermişlerdi. Batı'da Rus ürünleri genelde rekabet edemediğinden, yakında bulunan Osmanlı, İran, Afganistan, Moğolistan ve Çin gibi Ortadoğu ve Asya ülkelerine ihracat yapılıyordu. Yine Witte ve hükümet Rus-İran Bankası ve Rus-Çin Bankası gibi kuruluşlarla ve Doğu Çin ve Trans-Sibirya demiryollarının yapımıyla elinden gelen desteği sağlıyordu. Önce de belirtildiği gibi, Uzakdoğu'da Rusya'nın ekonomik faaliyetleri Rus-Japon savaşının arkasındaki sebeplerden biriydi.

1890'lardaki büyük sanayi atılımının sonrasında, "temelin gittikçe zayıflaması", Rusya'da köylünün tükenmişliği başta olmak üzere birçok nedenden dolayı ortaya çıkan 1900 bunalımı gelmişti. Bu ekonomik gerileme dönemi birkaç yıl sürdü ve politik huzursuzlukla bütünleşerek, 1905 devrimine katkıda bulundu. Yine de düzenin yeniden kurulması ve Rusların çalışmaya dönmeleriyle sanayileşme süreci devam etti. İmparatorluk Rusya'sında ekonomik gelişmenin son dönemi, İlk Yasama Meclisi'nin toplanmasından 1. Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde, 1890'lar kadar hızlı olmasa da yine hızlı bir sanayileşmeye tanık oldu. Önceki dönemde yıllık olarak ortalama %8'lik büyüme yaşanırken, son yıllarda büyüme %6 civarındaydı. Petrol dışındaki temel sanayinin üretimi tavan yaptı. Milyon pudlar* hesaplanır ve karşılaştırma yılları olarak 1909 ve 1913 yılları kullanılırsa, Rusya'daki pik demir üretimi 175'ten 283'e, demir ve çelik 163'tan 246'ya, bakır 1,3'ten 2,0'a ve kömür 1591'den 2214'e yükseldi. Yeni sanayi atılımı ağır sanayi ve büyük fabrikalara verilen önem başta olmak üzere birçok açıdan önceki atılıma benzerlik gösteriyordu, ancak bazı önemli yeni özellikleri de vardı. Witte'nin görevden ayrılmasından sonra, hükümet sanayileşmeyi hızlı bir şekilde büyümeye zorlamaktan vazgeçti, kapitalistlere doğrudan verilen destekleri azalttı ve alt sınıflara uygulanan finansal baskıyı hafifletti. Rus sanayisi gerekli düzenlemeleri yapabildi ve artık kendi ayakları üzerinde durabiliyordu. Aynı zamanda, ülkenin ekonomik gelişmesinde rehberlik etmeye başlayan bankalar sanayiye yardım ediyordu. Ancak finansal kapital bir tarafa bırakılırsa, Rus sanayiciler yavaş yavaş güçleniyor ve bağımsızlıkları artıyordu. 1. Dünya Savaşı öncesindeki yıllarda, Rus sanayisinin çeşitlendiği, iç pazarın büyüdüğü ve faydaların işçi ve tüketicilere daha etkin şekilde aktarılmaya başlandığı söylenebilir.

Madalyonun diğer tarafında ise durum farklıydı. Yirminci yüzyılda üretimin artmasına rağmen Rusya imparatorluğu birçok analizciye göre Batı'nın lider devletlerinin daha çok gerisine düşüyordu. Rus hükümeti yabancı kredilere güvendiği gibi, Rus sanayisi de yabancı kapitale bağlı durumdaydı ve 1916–1917 yıllarında yabancı yatırımlar 2,25 milyar rubleyi bularak toplam yatırımın üçte birini oluşturuyordu. Rus pik demir sanayisinin üçte ikisi ve kömür sanayisinin yarısı Fransızlara aitti, Almanlar kimya ve elektrik mühendisliği sanayilerine, İngilizler ise petrol sanayisine yatırım yapıyordu. Yatırım istatistiklerine bakıldığında bazı uzmanlar Rusya'nın "yarı sömürgeci" bir yapıda olduğunu belirtmektedir. Daha da kötüsü, Rus sanayisi karamsar ve memnuniyetsiz bir proletarya ve aşırı yoksul bir köylü kitlesinin üzerinde yükseliyordu.

* Bir *pud* 36 pound'a eşittir.

KÖYLÜ MESELESİ

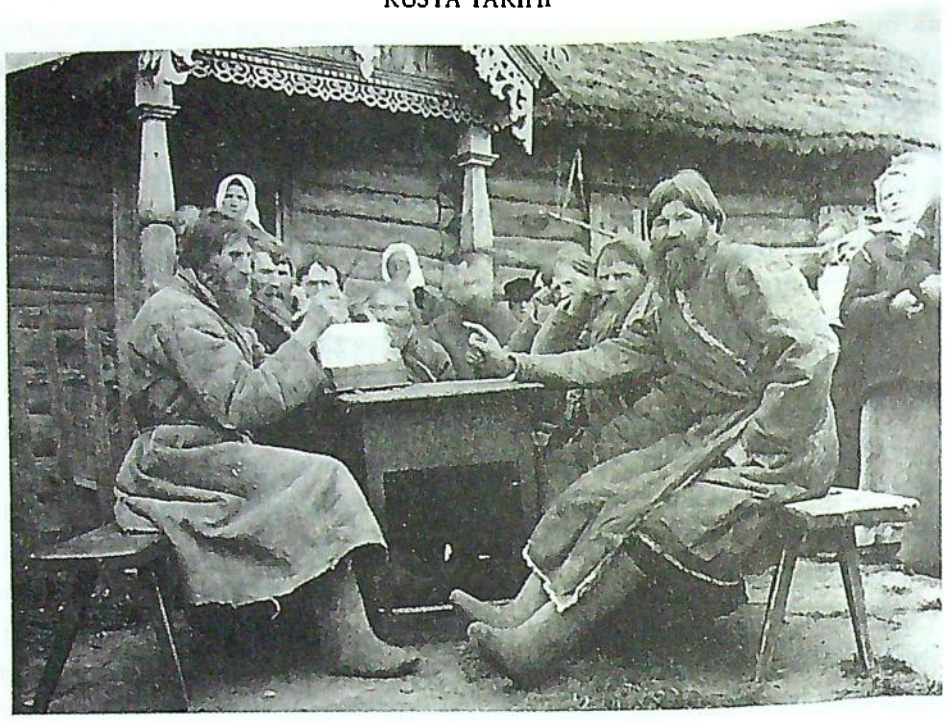
Rusya halkının büyük bir çoğunluğu, 1913 yılında çıkartılan istatistiklere göre toplam nüfusun %85'i köylülerden oluşuyordu. Rusya aynı zamanda Avrupa ülkeleri arasında kırsal bölge nüfus oranının en yüksek olduğu ülkeydi. Serflerin serbest bırakılması tüm "büyük reformların" en büyüğü olsa da serbestleşen köylülerin durumu Rusya'nın en ciddi sorunlarından biri olarak kalmıştı. Daha önce de söylendiği gibi, serbestlik koşulları sağlıklı bir köylü ekonomisinin geliştirilmesi için yeterli değildi. Tarihçilerin iddia ettiği gibi köylüler yeni durumlarının getirdiği imkânsızlık ve adaletsizliği hissetmişlerdi. Köylüler arasında toprakların işleyenlere ait olması gerektiği yargısının yaygın olması nedeniyle, büyük toprak sahiplerinin düzenleme sonrasında topraklarını ellerinde tutmaları ve işçi çalıştırmaları köylüler arasında muhtemelen büyük hayal kırıklığı yaratmıştı. En büyük hayal kırıklığı ise köylülere daha önce kendi ihtiyaçlarını gidermek üzere işledikleri toprakların tümünün verilmemiş olmasıydı.

1861 yılında serflerin serbest bırakılmasından sonra köylülerin günlük hayatlarında pek az şey değişecekti. Çalışma, toplum, aile ve din köylerde günlük yaşamın alametleri olarak kalmıştı. Geçim derdi, aile çiftlikleri ve el sanatları günlük tecrübe için önemli teknolojik yeniliklerden büyük ölçüde etkilenmeden devam etmekteydi. Köylerde hayat komün tarafından idare edilirdi; çoğunlukla erkek hane reislerinden kurulu meclisin toplanmasıyla faaliyet gösteriyordu. Günlük köylü sosyal ve ekonomik yaşamında aile temel birim olmaya devam ediyordu. Aile içinde erkek hane reisi gücü elinde tutuyordu; aile bireylerinin davranışlarını bazen şiddet kullanarak kontrol ediyor, aileyi köy komün toplantılarında temsil ediyor, köylerde idari, polis ve yargı görevlerinde çalışıyordu. Bu erkek egemen dünyada, kadınlar eve, bir miktar da olsa tarlalarda çalışmaya ve törensel hayata itilmişti. Dini yaşamdaki en büyük rolü kadınlar oynuyordu. Halk inanışları, büyü ve kilise geleneklerini birleştiren geleneksel inançlar hâkimdi (Eski İnanç ülkenin birçok bölgesinde takip ediliyordu, mezhepçilik yaygındı).

Bu yıllarda köylülerin durumları ve beklentilerindeki köklü değişim de aynı şekilde önemliydi. Köylüler, elit tabaka için korkutucu bir şekilde politik olarak aktif hale gelmekteydi. Köklü değişimlerin olası göründüğü 1905–1907 yıllarında ülke çapında yaşanan isyan dalgasında köylüler memnuniyetsizliklerini ve isteklerini hükümete açıkça bildirmişler, Rus Köylü Birliği gibi yeni politik organizasyonlar bu amaçla ortaya çıkmıştı. Daha fazla sayıda köylü kendi başına harekete geçerek toprakları ele geçirdi, hasatları aldı ve yeniden dağıttı, toprak sahiplerinin mülklerini yağmaladı ve konaklarını ateşe verdi. Köylü toplumu ve kültüründe sessizce ancak yine de önemli bir şekilde değişimler gerçekleşiyordu. Sonuçları büyük

olacak bu değişimle köylülerin "dünyadan kopukluğu" giderek azalıyordu. Kısmi olarak, bu durum hükümet politikalarıyla ilgiliydi ki, yüzyılın başında köylüleri yasal olarak ayıran ve alt sınıf olarak belirleyen hükümlerin bazıları kaldırılmıştı. Vergi yükümlülüğünün topluca tüm köylülere ait olma durumu 1903'te sona erdi, 1904 yılında ise köylülere bedeni ceza ortadan kalktı ve Stolipin'in reformlarıyla köylüler komün yönetiminden özgürlüklerini elde ettiler. Buna ek olarak, köye dışarıdan gelenler –eğitimli reformcular, öğretmenler, din adamları ve diğerleri– sayısal olarak artmaya başladı; kooperatifler, ortak eğitim kuruluşları, öğretim faaliyetleri, tiyatrolar ve ılımlı organizasyonlar kuruluyordu. Eğitim ve okuryazarlığın gelişimi, bir sonraki bölümde ele alınacağı gibi, sokaktaki insana yönelik gazeteler ve diğer yayınlar sayısında bir patlamaya neden olmuş, okuryazar olmayanların bile köy kahvehanelerinde konuşulan konulara dahil olmaları ile köylüler daha önce erişemedikleri daha geniş bir dünyaya açılma fırsatı bulmuşlardı. Belki de en önemlisi, Rusya'nın devam eden ekonomik gelişimiyle birçok köylü köylerinden çıkıp kentlerde ve sanayi kollarında istihdam olanakları bulmuşlardı. Bu durum milyonlarca köylünün hayatını etkilemişti, sadece göç edenler değil, bu göç edenler tatil için veya hastalık ve yaşlılık nedeniyle köylerine geri geldiklerinde aileleri ve köylüleri de bu tecrübelerden faydalanmışlardı. Köylülerin günlük yaşamları oldukça somut bir şekilde değişiyordu. Özellikle genç erkek ve kadınlar başta olmak üzere, kentte yaşamış olan ve yeni sosyal değerlerden etkilenen (örneğin kişisel ve cinsel ilişkilerde) köylüler kentlerin giyim tarzına ayak uydurmuş, saatler, kentsel mobilyalar, modaya uygun çizme ve şapkalar, porselen tabaklar ve kozmetik gibi mallar almış veya en azından almak istemişti. Beklentilerin yükselmesi ve isteklerin artması, aynı zamanda daha çok hayal kırıklığı anlamına da geliyordu. Kentlerde çalışmış olan köylü kadınlar hakkında söylendiği gibi, yaşamları geleneklerle artık kısıtlanmayan köylüler, "konuşma tarzlarındaki canlılık, daha özgür olmaları ve karakterlerinin inatçı olmasıyla diğerlerinden ayrılıyordu." Bu değişimler beklentilerin artmasına ve hayatın canlılığına katkıda bulunduğu gibi, köylülerin ekonomik gerçekliği düşünüldüğünde hayal kırıklığı ve tehlikeye de neden olabiliyordu.

Daha önce de gördüğümüz gibi komün, köylü ekonomisinin ve köylü toplumunun merkezinde duruyordu. Serflerin serbest bırakılmasından sonra komünlere köylü topraklarının kontrolü verilmiş, vergiler ve askere alımlardan sorumlu hale getirilmişlerdi. Genel olarak komünlere kırsal bölgelerde düzen ve düzenli yaşamın koruyucuları rolü verilmişti. Sonuç olarak komün köylülerin hayatında daha da büyük bir yer tutmaya başlamıştı. Periyodik olarak erkek olan hane reislerinin toplanmasıyla faaliyet gösteren komünler toprak kullanımıyla ilgili kararlar veriyordu –hangi işler hangi tarlada ne zaman ve hangi yöntemle yapılacaktı– ve geleneğe göre periyodik olarak topraklar ailelerin arasında, her ailede çalışabilen

1900 civarında İngiliz fotoğrafçı Netta Peacock tarafından çekilmiş bu karede köylü komünü (mir) toplantısında hane reisleri poz veriyor. Mir, köylülerin devlet tarafından kontrol edilmesi ve vergi toplanması için bir araç veya toplu şekilde hayatta kalmak için bir yol, ahlaki düzen ve adalet olan köylü değerlerinin bir ifadesi ya da Rusya'da sosyalist bir toplumun kurulmasının yolunu açan ilkel bir sosyalist topluluk, modern kırsal kalkınmanın önünde duran gerici bir unsur, erkek aile reislerinin köy üzerinde baskın olmalarını sağlayan bir araç gibi çeşitli şekillerde algılanabiliyordu. (*Victoria ve Albert Müzesi*)

ve beslenmesi gereken kişi sayısına göre dağınık toprak parçaları halinde yeniden dağıtılıyordu. Komün aynı zamanda köylü toplumunun devamı için önemli olan idari işlevlerin birçoğunu yüklenmişti. Vergilerin toplanması ve askerlik yapacakların belirlenmesi dışında komün, köyden çalışmak için uzaklaşmak isteyenlerin izinleriyle ilgileniyor, adi suçların incelenmesini gerçekleştiriyor ve cezalandırıyor, yol ve köprülerin bakımını yapıyor, yerel kilise veya şapele bakıyor ve dullar, yetimler ve yaşlılar gibi toplumdaki ihtiyaç sahipleriyle ilgileniyordu. Reform sonrası dönemde birçok köylünün yaşamlarını idame ettirmelerine yardımcı oldukları kesindir ve çoğunlukla üyeleri için en azından temel düzeyde güvenliği sağlıyorlardı.

Ancak tarımda komün otoritesinin bedeli yüksekti. Çağdaşların pek çoğuna (ve tartışmaların devam etmesine rağmen tarihçilerin çoğuna göre) komün yönetimleri

geri ve aslında çağdışı yöntemler uygulayarak tarımsal üretimin düşük kalmasına ve böylelikle köylülerin daha çok toprağa ihtiyacının olmasına sebep oluyordu. Toprakları işlemek için gereken hayvanlar ve gübre eksikliği, tahta saban gibi kullanımı etkin olmayan teçhizat ve yatırım kapitalinin eksikliği gibi bazı koşullar köylünün kontrolünün dışındaydı. Ama üretkenliğin düşük olmasında bir diğer "suçlunun" komünal tarım olduğu iddia edilmekteydi. Bir köylü ailesinin çalışmakta olduğu toprak yeniden dağıtımla başka bir aileye geçebileceğinden, kişilerin gübreleme, derin sürme veya ürün çeşitlendirme gibi modern yöntemlerle toprağını daha iyi hale getirmek için inisiyatifi pek yoktu. Her ailenin her kalitedeki topraktan faydalandırılması için toprağın tarlalarda dar şeritler olarak dağıtılması nedeniyle şeritler arasında kullanılmayan boşluklar bulunuyor, büyük miktarlarda toprak kullanılmıyordu. Daha genel anlamda, komünlerin başındaki hane reisleri en iyi rehber olarak yenilikçi bilim yerine geleneği görüyorlardı. Aynı zamanda komünler köylülerin hareketliliğini kısıtlıyor ve kırsalda kalabalıklaşmaya doğru giden nüfus artışını destekliyorlardı. Komün üyeleri ayrılmak için izin istediklerinde çoğunlukla verilmiyordu, çünkü ayrılmaları durumunda komünler devlete olan yükümlülüklerini daha az adamla yerine getirmek zorunda kalacaktı. Aynı zamanda, komünler toprakları aileler arasında yeniden dağıttığında, hane reisi daha az üyenin daha az toprak verilmesi anlamına geleceğinden, ailesinden kimsenin köyden ayrılmasına izin vermeyebiliyordu.

Serflerin serbest bırakılmasından sonra Rus nüfusu hızlı bir şekilde arttı; 1861 yılında 73 milyon olan nüfus 1897 sayımına göre 125 milyon, 1917'de 170 milyon olacaktı. 1860 ve 1905 arasında toprak fiyatları iki katına çıktı; yine 1905 ve 1917 arasında neredeyse yeniden ikiye katlandı. Köylüler geniş bir zaman diliminde kibar sınıfın sattığı toprakları alıyordu, ancak kişi başına düşen toprak miktarı giderek azalıyordu. Rusya ekonomik tarihi uzmanları serflerin serbest bırakılmasından sonra köylü nüfusunun %28'sinin kendi ihtiyaçlarını giderecek kadar toprağı olmadığını hesaplamıştır. 1900 yılında ise bu rakam %52'ye çıkmıştı. Köylünün elindeki toprak miktarının diğer ülkelerdeki durumlarla karşılaştırıldığında yüksek olması teselli değildi, çünkü Rusya'da tarımın geri kalmış koşullarında bu topraklar yeterli olmayacaktı. At sahibi olan köylülerin oranı da ciddi şekilde düştü. 1901 yılında köylü ailelerin üçte birinin atı yoktu. Köylüler ise bu zor durumlarını hafifletmek için, mevsimsel işçilikten kentlere göçe kadar çözümler denemişlerdi, ancak pek başarılı olamamışlardı. Kendilerini ve topraklarını tüketerek daha fazla toprak almak için rekabet halinde, çalışabildikleri kadar çok çalıştılar. Bu marjinal ekonomide kuraklık felaket demekti ve 1891 yılında yaşanan kıtlık dünyanın sonu gibiydi. Ancak kıtlık döneminin dışında bile köylüler çok çabuk ölüyorlardı. Yirminci yüzyılın başında Avrupa kıtasında bulunan Rus topraklarında ölüm oranı binde

31,2'ydi ve kırsalda kentlere göre daha yüksekti. Bu oranı karşılaştırmak gerekirse, Fransa'da 19,6, İngiltere'de 16'ydı. Doğal olarak, dev Rusya İmparatorluğu'nda farklı bölgelerde farklı koşullar mevcuttu ve örneğin Sibirya köylüleri daha iyi durumdaydı. Öte yandan, Avrupa Rusya'sının nüfus yoğunluğu yüksek merkez illerinde, "merkezin fakirleşmesi" olarak anıldığı gibi, tüm ülkenin en kötü koşullarına da sahipti. 1905–1907 isyanlarında sonuçlanan kırsal isyanlarda açıkça belli olduğu gibi köylüler durumlarından memnun değildi.

Rus köylülerin altında oldukları yükü tam olarak anlamak için köylülerin üzerinde bulunan mali baskıları dikkate almalıyız. Resmi bir inceleme sonuçlarına göre, serflerin serbest bırakılmasından sonra, bir desiatina toprak başına köylülerin devlete verdikleri yıllık vergi miktarı, eğer toprak taksitlerini de sayarsak, kibar sınıfın verdiğinin on katıydı. 1886 yılında kafa vergisinin, 1905 yılında toprak ödemelerinin kaldırılmasından sonra bile, yoksul kitleler dolaylı vergilerle devleti desteklemek zorunda olmaya devam etti. Bu vergiler geleneksel olarak imparatorluğun ana para kaynağıydı ve votka, şeker, tütün, pamuk ve demir gibi ithal edilen ve yerli üretimi olan günlük tüketim mallarının üstünden alınıyordu. Özellikle 1894 yılında Witte tarafından devlet tekeline alınan alkole uygulanan verginin getirisi çok yüksekti. Amansız finansal baskı nedeniyle köylüler satabildikleri her şeyi sattılar. Rusya'nın sanayileşmesinde ticaret ve finans dengesin kurulabilmesi için Witte başta olmak üzere hükümet, tahılın ihracatına destek vermişti. Serflerin serbest bırakılması sırasında ihracatın %40'ı gıda maddelerinden oluşurken, yirminci yüzyılın başlarında Rusya'nın ihracat gelirinin yaklaşık %65'i gıda maddelerinden kazanılıyordu.

Ancak Rusya'da imparatorluğun son yıllarında, 1905 Devrimi'nden 1. Dünya Savaşı'na kadar, Rus köylülerinin yani Rus halkının çoğunluğunun hayatında olumlu gelişmeler olmuş, birçok uzmana göre umut gelmişti. Bu gelişme birçok faktör nedeniyle olmuştu. Daha önce de belirtildiği gibi, Rusya'nın sanayileşmesi artık 1890'larda olduğu gibi aşırı derecede fedakârlık gerektirmiyordu ve yeni Rus sanayisinin tüketiciye sundukları çok daha fazlaydı. Sergey Prokopoviç'in hesaplarına göre, Rusya'nın 50 Avrupa ilindeki milli gelir, 1900'de 6,579 milyon rubleden 1913 yılında 11.805,5 milyon rubleye yükselmişti. 1913 yılında Rus imparatorluğunun tamamındaki kişi başına düşen gelir 102,2 rubleye yükselmişti; bu değer Almanya için 292 ruble, Fransa için 355 ruble, İngiltere için 463 ruble ve Amerika için 695 ruble kişi başına düşen gelir ile karşılaştırıldığında yetersiz kalsa da yine de önemli bir artıştı. 1. Dünya Savaşı öncesindeki yıllarda hasatlar oldukça iyiydi ve bu şansı yakalayan Rus köylüleri kooperatif hareketinin büyümesi ve Rus hükümetinin yeni topraklara göçü desteklemesiyle kâra geçmişlerdi. 1901 yılında sayıları 2000'i bulan kooperatifler çoğaldı ve 1905 yılında 4500, 1. Dünya Savaşı başladığında üye sayısı 12 milyonu bulan 33.000 kooperatif oldu. Kooperatifler

arasında kredi ve tüketici kooperatifleri çoğunlukta olsa da, Sibirya mandıra kooperatifleri gibi bazı üretici birlikleri oldukça başarılı olmuştu. 1905 Devrimi'nden sonra hükümet göç konusundaki politikasını değiştirmiş, göçün yönlendirilmesi için gerekli kurumlar oluşturulmuş, vergilerin askıya alınması gibi göçmenlere bazı destek inisiyatifleri uygulanmıştı. 1907 yılında 500.000 kişi göç ederek yeni topraklara hareket etti ve 1908 yılında göç edenlerin sayısı 750.000'e ulaşmıştı. Bundan sonra ise savaş öncesi ortalama olan yılda yaklaşık 300.000 ile sabit kalmıştı. İşlenen toprak miktarı 1901–1905 arasında 88,3 milyon desiatinadan 1911–1913 için 97,6 milyon desiatinaya yükselmişti. Daha önce de bahsedildiği gibi, Köylü Toprak Bankası daha da aktif hale gelerek 1896–1905 döneminde 0,96 desiatina toprak satın alabilen köylünün 1906–1915 döneminde 4,3 milyon desiatina toprak almalarına destek vermişti. Yaklaşık 1,25 milyon desiatina civarında olan devlet ve imparatorluk ailesine ait topraklar köylüye satışa sunulmuştu.

Stolipin'in toprak reformu kırsalda bir dönüşümü hedeflediği için köylünün durumunun değişmesini sağlayan en önemli faktör olarak görülebilir. Stolipin'in 1906, 1910 ve 1911 yıllarındaki yasaları, önceki bölümde anlatıldığı gibi, komünlerin dağıtılmasını ve güçlü bir köylü çiftçi sınıfının ortaya çıkartılmasını amaçlamıştı. Bu köylü sınıfının toprakları şeritler halinde değil, bütünleşik arsalar halinde dağıtılacaktı. Göreceli olarak kısa bir süre içerisinde reform derin etkilere sahip olacaktı, ancak tarihçiler bu değişimin ne kadar derin olduğu ve tam olarak etkilerinin ne olduğu konusunda tartışmaya devam etmektedir. Birçoğunun ortak kanısı, 1 Ocak 1916 tarihine kadar hanelerin %24'ünün komünlerden çekildiği ve topraklarının özel mülkiyet haline geldiği yönündedir. Ancak birçok tarihçi, reformun daha fazla bir potansiyele sahip olduğunu ve daha geniş şekilde yayıldığına dikkat çekmektedir. Komünlerde yer almış olan 470.000 hane yeni bağımsız durumlarını resmiyete dökmüş olsa da, 1910 kanunuyla uygulamada tüm komün üyeleri bağımsız toprak sahibi haline gelmiştir. 2 milyon, 470.000'e göre daha gerçekçi bir rakam olarak görülebilir. Eğer bağımsızlıklarına yeni kavuşan bu hanelerin sayısı ile 3 milyondan fazla olduğu tahmin edilen, komün sistemine hiç dahil olmamış toprak sahibi köylülerin sayısını toplarsak, 1916 başında Rusya'nın Avrupa'daki bölgelerinde toplam 13 veya 14 milyon köylü hanesinden 7 milyon civarında hanenin bağımsız üreticiler olduğunu söyleyebiliriz. Diğer bir ifadeyle, komünler içerisinde çalışan köylüler Rusya'daki tüm köylülerin yarısından azını oluşturuyordu. Reformun en önemli kısımlarından biri olan toprakların bütünleşik arsalar haline getirilmesi, komünlerin dağılmasından daha yavaş şekilde gerçekleşmiş, ancak yine de önemli gelişmeler yaşanmıştı. Bir diğer istatistik, komünlerden ayrılan, sayıları 2 ila 5 milyon arasında olan hanelerin yarısından fazlasına, 1916'ya kadar bütünleşik halde arsalar tahsis edildiğini göstermektedir.

Bu etkileyici rakamlar Stolipin'in reformlarının ne kadar derin ve başarılı olduğunu tam olarak göstermemektedir. Stolipin'in yaptıkları, Sovyet dönemi sonrasında Rus tarihçiler ve kararlı davranan başbakanın imparatorluğu kurtardığını ve tarımsal reformlarının zamanla ülkeyi dönüştürme ve istikrara kavuşturabileceğini söyleyen Donald Treadgold gibi Amerikalı tarihçiler tarafından övülmüştür. Ancak eleştirenlerin sayısı da yüksek olmuş, bunlar halkçılar ve diğer komün savunucularıyla sınırlı olmamıştır. Bir görüşe göre, Stolipin'in reformları sınırlı olmuş, köylünün zaten sahip olduğu toprakların yeniden bölüşülmesiyle kibar sınıfın kurtarılması için girişimde bulunulmuş ve reform karşılıklı uzlaşıyla değil, zorunlu olarak uygulanmıştır. Buna göre Rusya'nın kırsalında yaşanan temel sorunlara değinilmeden reform kendi kendini tüketmiştir. Bunun yanında eski sorunlara yenileri eklenmiş, hükümetin daha iyi şartlarla komünlerden çekilmeleri konusunda destek verdiği daha zengin ve güçlü köylüler ile geride kalan daha yoksul ve eşitlikçi kardeşleri arasında bir ayrım oluşturularak, köylü kitlesi içerisinde sınıflaştırılmaya gidilmiştir.

İŞÇİ SINIFI

On dokuzuncu yüzyılın ortasından bu yana Rusya'nın sanayileşmesi ve kentsel kalkınmadaki en büyük göstergesi, sanayi işçilerinin sayısındaki artıştır ki, işçilerin çoğu köylerden gelmiş ve kendilerini kentlerin vahşi ortamında yaşam savaşı verirken bulmuşlardır. 1900 yılında Rus sanayi işçilerinin sayısı 2 milyon, 1914 yılında ise 170 milyonluk nüfusun 3 milyonu olmuştur. Genel nüfusa oranla sayıları çok yüksek olmasa da, Rusya'da proletarya diğer ülkelere göre daha yoğun bir kitle olarak bulunuyordu. Rus sanayisinin yoğunluğundan dolayı, sanayi girişimlerinin yarısından fazlası 500 veya daha fazla işçi çalıştırıyordu, bunların birçoğunda 1000'den fazla işçi çalışıyordu. St. Petersburg ve Moskova gibi sanayi merkezlerinde işçiler sayıca çoktu ve kişilerin birbirine sıkı şekilde bağlı olduğu gruplardan oluşuyordu.

1800'lerin sonunda iş kanununun çıkartılmasıyla çalışma koşulları hafifletilmişti. Maliye Bakanı Bunge fabrika sistemindeki ciddi ihlalleri ortadan kaldırmak veya azaltmak için, kanunun uygulamasını izlemek üzere fabrika müfettişliği sistemini kurmuştu. 1897 yılında çıkan bir yasa 20 ve daha fazla işçi çalıştıran işletmelerde çalışma gününü yetişkinler için 11,5 saat, gece vardiyasını 10 saat olarak sınırlamıştır. 10 saatlik çalışma günü cumartesileri ve büyük tatillerin arifesinde uygulanacaktı, pazar ve tatil günlerinde çalışma yasaklanmıştı. Ergenler ve çocukların çalışma saatleri günde 10 ve 9 saat olarak belirlenmişti. 1903 yılında işçilik

sigortası kanunu çıkartılarak fabrikalarda çalışma sonucunda oluşan kazalarda işverenler sorumlu tutulmaya başlanmıştı, ancak kazalar ve hastalık durumlarını kapsayan geliştirilmiş ve etkin bir sigorta kanunu 1912'ye kadar beklemişti. 1906 yılında sonunda sendikalara izin verilmiş, ancak sendikaların ulusal düzeyde değil sadece yerel düzeyde faaliyet göstermelerine müsaade edilmişti.

İş kanununun çıkması ve 1. Dünya Savaşı öncesindeki yıllarda maaş düzeylerinin yüksek olasılıkla artmış olmasına rağmen Rus işçilerinin durumu oldukça kötüydü. İşçiler aşırı kalabalık evlerde çoğunlukla sağlıksız koşullarda yaşarken, yorucu çalışma temposu (on dokuzuncu yüzyıl sonundaki reformlara rağmen, haftada 6 gün, günde 10 saat), salgın hastalıklar (verem gibi) ve alkol tüketiminin yüksek olmasıyla paralel olarak, kısa bir ömür, iş güvenliğinin zayıf olmasından dolayı her an sakatlık tehlikesi, işyerinde sert disiplin ve yetersiz maaşlarla karşı karşıyaydılar. Kentsel sanayi koşullarında yaşamın olumlu etkileri işçilerin hayatlarını etkilese de, bunlar sosyal ve politik statüko için tehlikeli hale gelmişti. Yeni beceriler kazanmak ve şehir hayatıyla başa çıkmayı öğrenmek, işçilere yeni bir özgüven ve saygı kazandırmış, bu doğrultuda beklentiler ve istekler artmıştı. Tüketicilere sunulan malların artması yeni keyifler ve ümit verirken, sınırlı gelirleriyle işçilerin kıskançlık ve kızgınlık hissetmeleri olasıydı. Aynı zamanda kent işçileri arasında okuma yazma oranı köylülerden daha yüksekti ve yeni tecrübe ve fikirlere açık hale gelmişlerdi. Aslında okuma ve "kültürlenme" davranışıyla halk, yaşamında olağan olarak karşılaştığı yoksunluk, zorluk ve alt sınıf olmanın getirdiği aşağılanmaya katlanmakta daha da çok zorluk çekmeye başladı.

Beklendiği gibi, işçiler durumlarını iyileştirmek için örgütlenmeye başladı. 1897 kanunlarının çıkartılmasında olduğu gibi bazı zamanlarda iş kanunlarının geliştirilmesi için baskı kurmayı başardılar. 1905 Devrimi'ne kadar uygulanan sendikalaşma yasağına aldırmadılar, ancak sendikalar yasal hale geldikten sonra bile hükümetin zorlaması ve şüpheciliğine katlanmak zorunda kaldılar. İlk önemli grevler 1878 ve 1879 yıllarında St. Petersburg'da, ardından 1885 yılında Moskova yakınındaki Mozorov tekstil fabrikasında gerçekleşmiştir. Varlığı kısa süren ancak önemli olan Kuzey İşçiler Birliği, Stepan Khalturin başkanlığında, başkentte erken dönem işçi hareketinin organize edilmesinde önemli rol oynamıştı. 1890'larda St. Petersburg dışında, Riga, Polonya'nın sanayi bölgelerinde ve Ukrayna'daki yeni fabrikalarında önemli grevler gerçekleşmişti. Bunun yanında bazı yerlerdeki demiryolu işçileri greve gitti. Grev hareketi yirminci yüzyılın ilk yıllarında hız kazandı ve 1905 Devrimi'yle sonuçlandı. Hemen hemen ülkenin her bölgesindeki tüm sanayi kollarında grevler gerçekleşti. Sendikalar ve sovyetler oluştu. Hükümet işçilerin yeni Yasama Meclisi'nde temsil edilmelerinin yolu açılırsa işçi hareketinin daha barışçıl bir yola getirilebileceğini ümit ederek 1905 yılı Aralık

Dizgici Aleksey Medvedev, 1903. Medvedev 1903'te basımevi grevini düzenleyenlerden biriydi ve Rusya'daki ilk yasadışı sendikaların birinin kurucularındandı. "Bilinçli" işçiler arasında "burjuva" modasına uygun giyinmek sıkça rastlanan bir davranıştı. İşçilerin protestolarında ana temalardan biri olan insanlık onurlarının bir göstergesi olarak saygıdeğer giyim önemliydi.
(*Moskovskie pechatniki v 1905 godu*)

ayında grevleri, 1906 yılı Mart ayında ise sendikaları yasal hale getirdi. İlk aşamada sonucun bu yönde olduğu görülüyordu. Binlerce işçi sendikalara katıldı ve daha iyi ekonomik koşulların elde edilmesi için çalıştı. Liderleri olarak, işçiler elde edilebilir liberal demokratik ilerlemeler için kısa dönemde yasal çerçeve içerisinde mücadeleyi savunan Sosyal Demokratların ılımlı kolu olan Menşevikler arasından kişileri seçiyordu. İşçi hareketinin gelişmesi devam edemedi ve birçok yönden suçlu

hükümet oldu. Sendikalar yasal olsa da, polisin kontrolü ve gözetimi altında kaldılar ve polis sıkça toplantılara engel oldu, liderleri tutukladı ve sendika gazetelerini kapattı. Bu arada işverenler kendi birliklerini kurdular ve çoğunlukla başarılı bir şekilde, 1905 yılında işçilerin elde ettiği ekonomik kazançları geri almak için çabaladılar. 1910–1914 arasında grev hareketi yeniden doğduğunda, işçilerin hayal kırıklıkları, grevcilerin inatçı tavırları, politik taleplerin yeniden canlandırılması ve radikal Bolşeviklere desteğin artmasıyla açık şekilde görülüyordu. Birçok sendika, yönetim kurullarına Bolşevikleri getiriyordu. 1912 sonbaharındaki Yasama Meclisi seçimlerinde neredeyse tüm seçim bölgelerinde, işçilerin oylarının çoğunu Bolşevikler almıştı. 1912 yılının Nisan ayında Lena altın ocaklarındaki gösteride polisin, protestocu işçilerin üzerine ateş açmasıyla 100 işçinin öldüğü ve yaralandığı katliamdan sonra grevler sıkça olmaya başladı. 1912 yılında 725.000 işçi, 1913 yılında 887.000 işçi ve 1914 yılı Ocak ayından Temmuz ayına kadar 1,25 milyon işçi greve gitmişti. 1914 yılının Temmuz ayında, savaşın başlamasından sadece günler önce, Bakü petrol kuyularında olduğu gibi St. Petersburg'da da büyük ve bazen şiddetli bir grev başlamıştı.

İşçilerin grev talepleri ekonomik ve politik konuları birleştirdi, ancak işçilerin "onurunu" konu eden, ahlaki olarak kabul edilebilicek talepleri de vardı. Aynı zamanda işçi protestolarında hayal kırıklığı ve kızgınlık dile getiriliyor, bazen şiddet olayları oluyordu. Tabii ki işçi protestolarının bulguları tüm işçi sınıfının zihniyetini temsil etmemektedir. İşçiler arasındaki bazı aktivistler ve birçok "bilinçli işçi", ortalama bir işçinin hayatının sarhoşluk, kader önünde etkisizlik, bulvar romanları, müzikhol ve savaş öncesinde kalitesiz popüler sinemayla geçtiğini düşünüyordu. İşçi sınıfı kadınlarının ise, erkeklerin içkiye harcadıkları paraları konusundaki yalanları ve erkeklerin yumruklarının kurbanı oldukları, birçok erkek işçiye göre daha derin bir geri kalmışlığın içinde kaybolmuş oldukları düşünülüyordu. Bazı tarihçiler bu gibi zihniyetin, tutumların ve davranışların elitlerin ahlaki değerleri ve hatta sınıf egemenliğine karşı bir duruş, bir protesto olduğunu savunmaktadır. Zamanın işçi aktivistleri, entelektüeller ve işçilerin kendileri, bu şekilde bir "isyanın" kaçıştan başka bir şeyle sonuçlamayacağını düşünüyordu.

SİVİL TOPLUM

Son dönemde tarihçilerin altını çizdiği gibi büyük reformlar sonrasında Rusya'da gerçekleşen en önemli gelişmelerden biri, 1800'lerin sonu ve 1900'lerin başında sivil toplumun genişlemesiydi. Birey ve devlet arasında arabuluculuk eden, geneli ilgilendiren konularda vatandaşların tartıştıkları ve kamuoyunun oluştuğu örgüt-

lerin kurulduğu bu sivil toplum, Rusya'da sosyal yaşamı, politikayı da etkileyecek biçimde ciddi şekilde değiştirdi. Sivil toplumun gelişmesi için bir önemli adım, 1800'lerin sonundan itibaren gönüllü kuruluşların hayata geçmesiydi. Bunların arasında eğitim kurumları, okuryazarlık ve halk eğitim örgütleri, iş ve mesleki kuruluşlar, hayırseverlik ve hizmet kuruluşları, işçiler için yardımlaşma fonları ve bazı kültürel kuruluşlar ve çevreler bulunuyordu. 1905 sonrasındaki uygulamada basın özgürlüğü sağlanması ve 1906 yılında basının ön sansürden kurtarılmasından önce, günlük gazetelerin kitlelere dağıtılması, dergiler ve kitaplar bilgi ve fikir paylaşımı için güçlü ve yaygın araçlar haline gelmişti. Bunun yanında üniversiteler, okullar, mahkemeler, yerel kırsal ve kentsel yönetim organları, hatta kilise devlet kuruluşu olma ve sivil topluma katılma arasındaki ince çizgide olma durumundaydı ve kişilerin ortaya çıkmakta olan sivil topluma katılımı için önemli platformlardı. Görüldüğü üzere 1905 Devrimi, sivil kamuoyunu ve organizasyonu daha önce eşi benzeri görülmemiş şekilde serbest bıraktı. 1905 sonrasında sivil hakların artmasıyla süreç hızlanırken, yasal politik partiler ve yeni sivil toplum örgütü çeşitleri kuruluyordu. Bu örgütlerin çoğu günlük konularla ilgilenirken, genişleyen sivil toplumda din de önemli bir konu olmuş, çoğunlukla tartışmalar yerleşik kilisenin resmi kanalları dışında olmuştu. Örneğin 1901 sonunda St. Petersburg'da gerçekleştirilen dini-felsefi toplantılar önde gelen entelektüel ve din adamlarını bir araya getirerek, dinin toplumsal hayattaki rolünün tartışılması için bir platform olmuştu. 1905 sonrasında Ruhani Topluluk ve Rus Teosofik Topluluğu gibi dini oluşumlar kurulmuştu. Aynı zamanda kentsel bölgelerde orta ve alt sınıflar arasında din konusunda bir coşku ve organizasyonun canlandığı görülmekte, localarda din konusunda toplantılar olmakta, "Kardeş" Tolstoycular olarak bilinen karizmatik hareket büyümekte ve baptistler, molokani (süt içenler) ve skoptsi (hadımlar) gibi aykırı dini gruplar daha görünür hale gelmekteydi.

Bu yıllarda sivil toplum hareketleri zararlı grupları da kapsamaya başlamıştı. İşçi hareketinin yükselmesini daha önce açıklamıştık. Bu yıllarda aynı zamanda kadın hakları ve kadın özgürlüğünün geliştirilmesi için organize çabalar gerçekleşti. 1905 yılında, kadınlar toplantılarda insan olarak saygı görmek ve vatandaş olarak eşit haklar için taleplerini dile getiriyorlardı. Bu amaçla Rus Kadın Eşitlik Birliği kurulmuş, feminist ve kadın grupları birleşerek kadın hakları, fuhuşa karşı mücadele ve kadınların eğitimi konularıyla ilgilenen kadın kongreleri oluşturmuş, organizasyonlar ve yayın faaliyetleri gerçekleştirmişlerdi.

İmparatorluğun Rusların çoğunluk olmadığı bölgelerinde ve büyük kentlerde yaşayan etnik ve dini azınlıklar için bu yıllar geniş çapta milliyetçi hareketlerle geçmişti. Birçok azınlık, Polonyalılar, Ukraynalılar, Finler, Baitler, Yahudiler, Gürcüler, Ermeniler, Müslümanlar ve diğerleri kendilerini, önem kazanan modern bir

Nevski prospect Passazh toplantısı, St. Petersburg, 1901. Alışveriş merkezleri Rusya'da tüketici hayatının yükselmesinde ekonomik olarak önemli role sahipti ve kamusal gösteriler (ürünlerin teşhiri ve insanların gösterileri) ve arzuların dile getirilmesi için modern mekânlar olarak görülüyordu.
(*St. Petersburg Film, Fotoğraf ve Ses Dokümanları Merkez Devlet Arşivi*)

kavram olan "millet" olarak tanımlıyorlardı ve eylemciler kültürel özerklik ve bazı durumlarda bağımsız bir ulus devlet talep eden hareketler organize ediyordu. Rus olmayanların yaşamları ve beklentilerinin değişmesi ise politik tarih ve ulusalcı hareketlerle sınırlı değildi. Birçok Rus olmayan topluluk için yeni olasılıklar ve yeni kimliklerin keşfedilmesi önemliydi. Rus tarihinin Ruslara dair olmayan bu açısı tarihçiler tarafından daha yeni incelenmeye başladığından bu arayışların ne kadar derine indiğini bilemeyiz. Örneğin, Yahudiler arasında yüzyıl başında İbranice veya Yidiş dilinde eğitim veren okulların açılması gündeme gelmişti. Rusya'da eğitim almış Yahudilerin sayısının artmasıyla da Yahudi edebiyatı ve yayınları ortaya çıkmış, geleneksel Yahudi okullarında güncel konuların işlenmesi artmış, Rus İmparatorluğu'nda değişime odaklanan Yahudi sosyalizmi ve yeni bir ülkede kurtarılmaya odaklanan Siyonizm akımları ortaya çıkmıştı. Benzer ulusal canlanma ve organizasyon hareketleri Rusya'nın Müslüman nüfusunda –Tatarlar, Azeriler, Orta Asyalılar ve diğerlerinde– görülmekteydi. Kütüphaneler, hayır kurumları, kredi birlikleri, ulusal kongreler, liberalizm ve sosyalizmden Panislamizm ve Pantürkizm'e

kadar farklı ideolojiler savunan politik birlikler ve partiler başta olmak üzere Müslüman kuruluşlar ortaya çıkmaya başlamıştı.

Rusya'nın giderek önemi artan sivil hayatının merkezinde yer alan bir kurum olarak günlük gazete, insanlara bu hayatın aslında ne kadar çelişkili olduğunu hatırlatıyordu. Bir açıdan gazeteler, bilimsel ve teknolojik bilgi, toplumda yukarıya doğru hareketlilik için fırsatlar, artan kültürel kurumlar (müzeler, okullar, kütüphaneler, sergiler, tiyatrolar) ve toplumsal kuruluşlar gibi modern yaşamın ürettiği şeyleri anlatıyordu. Reklamlar ve günlük röportajlar Rusya'nın ortaya çıkan tüketici hayatını vurguluyordu; bunun en açık göstergesi olarak sadece somut ihtiyaçlara cevap vermekle kalmayıp modaya uygun ve saygıdeğer görünmekle ilgili yeni fikirleri tetikleyen, Moskova'daki ünlü Muir ve Merrilies ile St. Peterburg'da "Passage" gibi cam vitrinli büyük mağazalara dikkat çekiliyordu. Gazeteler aynı zamanda cebinde bir miktar parası olan vatandaşın (ki işçiler bu gibi etkinliklere katılmak için para biriktiriyordu) katılabileceği kamusal eğlenceleri takip etmekte, tüm fiyat düzeylerinde müzikholler, gece kulüpleri, yazın kurulan açıkhava "eğlence bahçeleri" ve tiyatrolar hakkında yazılar yayımlıyordu. Aynı zamanda basın okuyucularına modern kamusal hayatın karanlık taraflarını hatırlatıyordu. Bazı işveren ve tüccarların egoist ve saldırgan davranışları, irrasyonel holiganların saygıdeğer vatandaşlar ve toplumsal düzene saldırıları, sahtekâr ve dolandırıcıların, hırsız ve yankesicilerin yarattıkları tehlikeler, cinsel sapkınlık, cinayet ve intihar, ihmal edilen ve terk edilen çocuklar (bunların sokakta suça yönelmeleri) ve frengi, verem ve kolera gibi salgın hastalıkların yayılması kentsel toplumsal hayatın koşullarının doğrudan sonucu olarak görülüyordu.

SONUÇ

Tarihçiler uzun yıllarda Rus toplumu ve ekonomisinin 1. Dünya Savaşı öncesinde önü alınamaz bir kriz ve devrime doğru veya reform gören bir sivil toplum ve politik düzene doğru gittiği konusunda tartışmışlardır. Erken dönem tarihçilerinin çoğunluk olduğu "optimistler", ekonomik modernleşme ve gelişim, sosyal reformlar, orta sınıfın yükselişi ve diğer değişimlerin gelişme adına birer işaret olduğunu savunur. Sovyet tarihçiler ve modern tarihçilerin çoğunun yer aldığı "pesimist" grubu ise çabalara rağmen Rusya'da ana sorunların çözülemediğini savunmaktadır. Savaş öncesi dönemde koşulların iyileşmesi veya kötüleşmesinden bağımsız olarak, nüfusun çoğunluğu için yaşam koşulları kötüydü ve parlamenter sistemin sınırlılıkları, gittikçe muhafazakârlaşan hükümdar, sürekli devam eden sosyal düzensizlik ve çatışmalar bu koşulları daha da zor hale getiriyordu. Aynı zamanda, tarihçilerin

sırf taraf tutmak için konuyu indirgemesi doğru değildir. Rus toplumunda modern toplumlarda bulunan belirsizlik görülebilir. Çağdaş birçoğunun dediği gibi, bu dönem hem ilerleme hem de çöküş dönemiydi, hem olasılık hem de kriz ortamıydı. Doğal olarak bu çelişki bir tehlike oluşturuyordu. Devrimlerin insanların kırıcı bir yoksulluk içerisinde oldukları, baskı altında tutuldukları ve tamamen ümitsiz oldukları bir ortamda oluşmadığı söylenir. Ezici koşullar körlemesine ve başarısız isyanlar getirir; büyüme, ilerleme ve yüksek beklentilerin olduğu, ancak çağdışı bir yönetimin ve katı bir düzenin olduğu ortamlarda devrimler başarılı olabilir.

33. Bölüm

BÜYÜK REFORMLARDAN 1917 DEVRİMİNE KADAR RUS KÜLTÜRÜ

"Herkese geleceğin sıcak ve güzel olacağını söyleyin. Onu sevin, ona doğru çabalayın, onun için çalışın, onu yaklaştırın ve ondan şu ana taşıyabileceğiniz her şeyi taşıyın."

NİKOLAY ÇERNİŞEVSKİ, 1863

"Bireyin fiziksel, zihinsel ve ahlaki gelişimi, doğruluk ve adaletin sosyal ilişkilere dahil edilmesi... Benim inancıma göre, ilerleme olarak nitelendirilebilecek her şeyin kısa formülü budur."

PETR LAVROV, 1870

"Metafizikçilerin dediği gibi sanat, gizemli bir fikrin, güzelliğin veya Tanrı'nın alameti değildir. Duyguların dışsal işaretlerle ifadesi değildir. Mutluluk veren nesnelerin üretimi değildir. Her şeyden çok, bir keyif değildir. Hayat için, bireyler ve insanlığın iyiliğine doğru hareket için, insanlar arasında toplumsallaşma için bir gerekliliktir ve onları tek ve aynı duygularla birleştirir."

LEV TOLSTOY, 1897–98

"Reaksiyon başarılı oldu, idamlar henüz bitmedi ve toplum bir mezarlık gibi sessizdir. Geçmişte, bir genç kendi hayatının amacını tanımlamak gibi bir riske girmek zorunda değildi, onu hazır bulmuştu. Kişisel ve sosyal yaşamın tüm pisliği ve düzensizliği için otokrasiye suç atılıyordu, birey sorumluluktan beraat etmişti. Şimdi ise yeni zorlukların olacağı yeni bir çağa giriyoruz. Herkes kendi hayatının anlamı ve yönünü kendi başına tanımlamak zorunda kalacak. Uzun bir süre için genç insanların üstünde sivil aktivizm gaddarlığı kırılacak ve zaman gelecek ki insan kişiliği, ne kadar alçalabildiğini gördükten sonra yeni bir sosyal idealizm şekli keşfedecek."

MİHAİL GERŞENZON, *VEKHİ* (YOL İŞARETLERİ), 1909

Serflerin serbest bırakılması ve 1917 Devrimi arasında geçen süre Rus kültür tarihinde etkin, verimli ve ilginç bir dönem haline gelmiş, ancak kültürel sorunların da baş gösterdiği bir zaman dilimidir. Tüm düzeylerde eğitim engeller ve hüküme-

tin "karşı reformlarına" rağmen gelişmeye devam etti; yirminci yüzyılda gelişim hızlı bir şekilde artmıştı. I. Nikolay devrinin sonunda oturmuş olan Rus bilimsel kurumları gelişmeye devam etmiş ve meyve vermeye başlamıştı. Kısacası, Rusya Batı dünyasının entelektüel ve akademik bilgi birikimine tam ortak olarak katkıda bulunmuştu. Rus edebiyatının altın çağı devam etmiş ve şiir alanında olmasa da, Turgenyev, Tolstoy ve Dostoyevski gibi büyük yazarlar önemli eserler vermeye devam etmişti. Sonraları, büyük yazarlar öldükten veya Tolstoy örneğinde olduğu gibi yazmayı bıraktıktan sonra altın çağ sona erse de Çehov, Gorki ve diğer bazı önemli yazarlar Rus edebiyat geleneğini sürdürmüşlerdi. On dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyılın başında, "gümüş çağ" olarak adlandırılan edebi ve sanatsal bir canlanma yaşanmıştır. Edebiyattaki bu canlanma, şiirin tekrar ortaya çıkışı, geniş çeşitliliği bulunan yeni eğilimler ve kültür ve zanaatta yüksek standartların oluşması anlamına geliyordu. Gümüş çağ aynı zamanda tiyatro, müzik, bale, resim ve heykelde görülmüş ve aslında tüm yaratıcı ifade çeşitlerinde yaşanmıştır. Felsefe, tarih, sanat ve edebiyatta da bu dönem iki kısma ayrılabilir. 1860'lardan yüzyıl sonuna, aslında 1917 devrimlerine kadar ilk olarak solcu Batıcılar tarafından Rusya'ya getirilen radikalizm, yararcılık ve materyalizm fikirleri öğrenci ve diğer entelektüel çevreleri etki altına alarak, nihilizm, popülizm ve Marksizm ile en iyi şekilde ifade edilmiştir. Yüzyıl başından sonra ve "gümüş çağda" entelektüel elitin üyeleri metafizik ve din gibi idealist konulara geri dönmeye başlamıştı (1. Dünya Savaşı ve devrimler Rus entelektüel ve kültürel yaşamın çok daha canlı, çeşitli ve sofistike olduğu bir dönemde çıkmıştır). Aynı zamanda, özellikle yirminci yüzyılın başlarında, sanat, edebiyat ve hatta geniş bir şekilde yayımlanan gazete ve dergilerde derinleşen bir kültürel kriz üzerinde durulmaktaydı. Birçok yazar "bu dönemden" bahsetmekte, özellikle 1905 sonrasında yaşananlar "sorunlu zamanımız" olarak nitelendirilirken, yazılarda belirsizlik, temelsizlik ve hayal kırıklığının etkileri sıkça görülmekteydi. Savaş öncesinde Rus şiirinin bir değerlendirmesinde, ana temaların "acı, bunalım ve ölüm" olduğu görülüyordu. Birçok kişiye göre toplum ve kültür, fiziksel ve ruhsal olarak hastaydı, belki de ölüyordu.

EĞİTİM

I. Nikolay'ın ölümü ve "büyük reformların" başlaması, diğer alanlarda olduğu gibi, eğitimin liberalleşmesi anlamına geliyordu. 1863 üniversite yönetmeliği üniversitelerin özerkliğini garanti altına alıyordu ve I. Nikolay'ın üniversitelere uyguladığı özel kısıtlamalar yeni çarın döneminde ortadan kalkmıştı. 1864 zemstvo reformu kırsal alanlarda okulların kurulması için fırsat sağlıyordu. Kasabalar ve

kırsal bölgelerde Rusların bilgiye olan açlıkları liberal çağda eğitim gereksinimini oluşturuyordu. Ancak, daha önce de bahsedildiği gibi, resmi liberalizm uzun sürmedi ve mantıklı olarak ortaya çıkan reaksiyon ne yazık ki eğitime özel bir ilgi gösteriyordu. Sonuç olarak, Rusya'da eğitimin gelişmesi durdurulamasa da, hükümetin hareketleriyle bir miktar zorlandı ve deforme oldu.

Aleksandr Golovnin'in yerine 1866 yılında Dmitri Tolstoy'un eğitim bakanlığını devralmasıyla, bakanlık eğitimi kontrol etmek ve istenen şekilde yönlendirmek için elinden geleni yaptı. Uvarov günlerinde olduğu gibi, üniversiteler ve liselerde öğrenci sayılarını düşük tutmak için yüksek standartlar uygulanıyordu, özellikle düşük sosyal statüye sahip öğrencilerin akademik olarak ilerlemeleri zorlaşıyordu. Ortaöğretimde klasik liselere önem veriliyordu ve diğer yükseköğretim kurumlarının yanında üniversitelere girişin yolu lise eğitimini tamamlamaktan geçiyordu. Bu liselerde toplam zamanın %40'ına kadarı Latince ve eski Yunan dili eğitimi veriliyordu. Başarı kıstaslarının yüksek olması nedeniyle, liseye girenlerin üçte birinden az öğrenci mezun olabiliyordu. Bu sistemin "sosyal olarak istenmeyenler" için oluşturduğu doğal engellerin dışında, Dmitri Tolstoy'dan sonra gelen İvan Delianov gibi eğitim bakanları aynı zamanda teşkilatlarına "aşçının oğullarını" liseye almamaları yönünde talimatlar veriyordu. Genel olarak hükümet, eğitimi öğrencilerin geçiş yapamayacakları bölümlere ayırmaya gayret etti. III. Aleksandr ve Pobedonostsev döneminde kilise okullarına özel ilgi gösterildi. 1884 yılında kilise okullarına ilişkin kanunun çıkartılmasından sonra ilköğretimin mümkün olduğu kadar kiliseye devredilmesine çalışıldı ve kilise okullarının sayısı 1882'de 4500'den, 1894 yılında 32.000'e yükselmişti. Kilise okullarının kalitesi düşüktü, ancak bu kurumların "güvenli" olduğu kabul ediliyordu. Bunun yanında, kadınların eğitimi Rusya'da henüz başlamışken daha da çok kısıtlandı. Eğitim bakanlığının tüm düzeylerinde ve okullarda "davranışlar" önemsendi ve çelik disiplin kuruldu.

Yapılan tüm düzenlemelere rağmen devlet, kilise ve özellikle *zemstva*'nın çabalarıyla Rusya'da eğitim gelişmeye devam etti. 1856 yılında resmi kayıtlara göre Rus imparatorluğunda 450.000 öğrenci 8000 okulda eğitim görürken (okul çağındaki çocukların nüfusa oranının %9 olduğu tahmin edilirken, okullaşanların nüfusa oranı %1'den az), 1896 yılında okul sayısı 10 katına çıkmıştı, 3,8 milyon öğrenci (okul çağındaki nüfusun yaklaşık üçte biri) okula devam ediyordu. 1911 yılına gelindiğinde ise Rusya'da 6,6 milyon çocuk okula gidiyordu ki, bu da Ben Eklof'un hesaplarına göre çağ nüfusunun yaklaşık yarısı anlamına geliyor. Klasik lise olan *gymnasia*'ların yanı sıra, Latince ve eski Yunanca yerine modern diller ve bilim eğitimi veren *Realschule*'ler açılmıştı ve teknik yükseköğretim kurumlarına yol açan bir ortaöğretim sunuluyordu. Diğer okul çeşitleri de yakında açılacaktı. Eğitim, savaş ve donanma bakanlıkları ve kilisenin faaliyetlerinin yanı sıra, Witte

maliye bakanlığının ilgi alanı altına düşen ticari okulların açılmasını desteklemişti. 1896 ve 1902 arasında 150 kadar özel okul açılmış, sonrasında açılan okul sayısı 200'ü aşmıştı. 1905 yılında bu okullar ticaret ve sanayi bakanlığına devredilmişti. 1905 Devrimi'nden sonra Rusya'da okullar hükümet ve halkın daha yakın ilgisi ve liberalleşen politikalardan faydalanmaya başlamıştı. Daha önce de bahsedildiği gibi, ilk olarak 1922 yılına kadar, 1. Dünya Savaşı çıktıktan sonra revize edilerek 1925 yılına kadar tüm Rus çocukların okullaşması için bir plan oluşturulmuştu. 1917 devrimleri öncesinde Rusya'da eğitimin durumu hiç olmadığı kadar parlaktı.

Sorun ise hâlâ büyüktü. 1917 Devrimi öncesinde, Rusya'nın çoğu hâlâ okuma yazma bilmiyordu. Ancak serflerin serbest bırakılmasından beri büyük ilerlemeler kaydedilmişti. Adolf Rashin tarafından toplanan verilere göre, Rusya'da okuma yazma oranı 1860'larda %6'dan 1913'te tahmini olarak %28'e yükselmişti. Ancak bu toptan veri Rusya'da okuma yazmanın sosyal coğrafyasını görmemize izin vermiyor. 1897 sayım verilerinin gösterdiği gibi, okuma yazma oranı ortalama olarak erkeklerde, kent sakinlerinde ve kentlere yakın olan köylüler, işçiler, gençler ve imparatorluğun Avrupa'da bulunan kısmında daha yüksekti. Buna göre, tüm halk için tek bir veriye bakmaktansa, ayrı grupların okuma yazma oranlarına bakmak bize daha fazla bilgi verecektir. Avrupa'da bulunan topraklardaki köylülerin 1897 yılı için okuma yazma oranı %17 iken, sanayi ve ticarette çalışan işçiler arasında %54, St. Petersburg'daki erkek işçiler arasında %74'tü. Aynı zamanda son yıllarda tarihçilerin belirttiği gibi, bireysel bazda okuma yazmanın etkileri farklı olmuştu. Alt sınıflar arasında okuma yazma bilmek işyerinde daha iyi çalışmak için bir beceri, aynı zamanda gurur ve özgüven kaynağı olabilirken, yeni fikir ve olasılıklara açık olunması anlamına gelebiliyordu.

Eğitim sisteminin diğer ucunda ise yavaş bir şekilde olsa da, üniversite sayıları artmaya başlamıştı. Novorossiisk Üniversitesi –*Novorossiia* veya Yeni Rusya bölgesinden adını alarak– 1864 yılında Odessa'da kurulmuş, 1888 yılında ise Sibirya Tomsk Üniversitesi, 1910'da Saratov Üniversitesi, 1915'te Perm Üniversitesi, 1917 yılında ise Don Nehri üstünde Rostov Üniversitesi kurulmuştu. Buna göre Rusya'da hepsi devlete ait olmak üzere 12 üniversite bulunuyordu. Ancak 1917 yılında imparatorlukta sayıları yüzü aşan, pedagojik, teknolojik, tarımsal ve diğer alanlarda eğitim veren yükseköğretim kurumları bulunuyordu. 1872 yılında Moskova'da başlayarak, tarih profesörü Vladimir Guerrier'den adını alan "Guerrier dersleri" ve 1878 yılında St. Petersburg'da başlayarak yine bir tarihçi olan Konstantin Bestuzhev-Riumin'den adını alan "Bestuzhev dersleri" gibi üniversitelerde özel "derslere" başvurarak, kadınların yükseköğretimden faydalanmaları mümkün olmaya başladı. 1917 yılında Rus yükseköğretim kurumlarına devam eden öğrencilerin sayısının 100.000 ila 180.000 arasında olduğu tahmin edilmek-

tedir. 1884 yılında geçirilen üniversite yasası 1863'tekine göre daha sınırlayıcı olmuştur ve zaman geçtikçe birçok önde gelen profesörün istifasına sebep olmuştur, ama sınırlamaların çoğu 1905'te kalkmıştır. Genel olarak ve özellikle 1905'ten sonra Rus üniversitelerinde yaşanan entelektüel hayatın özgürlüğü ve çeşitliliği, Batı üniversiteleriyle karşılaştırılabilecek düzeydedir.

BİLİM VE AKADEMİK YAŞAM

Bilimler Akademisi, üniversiteler ve diğer yükseköğretim kurumları, Rusya'da bilim ve akademik yaşamın geliştirilmesine katkıda bulunmaya devam etmiştir. Serflerin serbest bırakılmasından 1917 Devrimi'ne kadar Ruslar hemen hemen bütün bilimsel alanlarda önemli katkılar vermiştir. Matematik alanında Lobaçevski'nin bir eşi ortaya çıkmasa da, St. Petersburg Üniversitesi'nde Pafnuti Çebişev ve Stockholm Üniversitesi'nde ders veren bir kadın olan Sofya Kovalevskaya gibi birçok önemli Rus matematikçisi sahneye çıkmıştır. Rusya'da kimya alanında, 1834 ve 1907 arasında yaşayan ve elementlerin periyodik tablosunu ortaya çıkararak bilinen elementleri sistematikleştiren ve sonraki buluşları tahmin eden Dmitri Mendeleyev başta olmak üzere, yetenekli bilim insanları çeşitli çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Başta manyetizma ve elektrik uzmanı Aleksandr Stoletov ve ışıkla ilgili çalışan Petr Lebedev ile elektrik ışığının geliştirilmesi konusunda Edison'dan önce çalışan Pavel Yablochkov ve 1895 yılında Marconi'den kısa süre önce ilk radyo alıcısını üreten Aleksandr Popov gibi mucitler olmak üzere Rus fizikçiler bu alana oldukça büyük katkılar yapmıştır. Rus mucitler ve bilim adamları, genel olarak uluslararası etkiye sahip olamamış, Rusya'nın izolasyonu, Rusçanın ülke dışında büyük ölçüde konuşulmaması ve Rusya'nın bu icatları kullanmaması nedeniyle hak ettikleri ilgiyi görememişlerdir.

Biyolojide yaşanan ilerleme fizik dünyasının verdiği katkılarla yarışır düzeydeydi. Aleksandr Kovalevski zooloji ve embriyoloji alanlarında klasik çalışmalar yürütürken, kardeşi ve matematikçi Kovalevski'nin eşi olan Vladimir, paleontoloji alanında önemli çalışmalar gerçekleştirmişti ve daha sonra Darwin tarafından övülecekti. Ünlü embriyolog ve bakteri uzmanı İlya Meçnikov, Paris'teki Pasteur Enstitüsü'nde çalışmalarını yürütüyor, beyaz kan hücreleri, bağışıklık ve yaşlanma süreciyle ilgili sorunlara odaklanıyordu. Eczacılık, Rusya'da imparatorluğun son 20 yılında kalite olarak ve zemstvo reformundan sonra halka erişim açısından oldukça gelişmişti. 1881 yılında hayatını kaybeden önemli anatomist, cerrah, öğretmen ve kamu lideri Nikolay Pirogov ve diğerlerinin açtığı yolda, Rus doktorlar dikkate değer bir toplumsal ruhla işlerine ve hastalarına bağlanmışlardı.

Rusya'nın fizyolojiye olan katkıları ise psikolojiyle çakıştığından dikkate değerdir. 50 yıl boyunca üniversitelerde ders veren ve 1905 yılında hayata veda eden İvan Sechenov, kandaki gazlar, sinir merkezleri ve reflekslerle ilgili önemli araştırmalar yapmıştır. 1849 ve 1936 arasında yaşayan ve 1880'lerden itibaren ses getiren deneylerini gerçekleştiren İvan Pavlov, köpeklerin yemeğe yaklaşımlarını izleyerek şartlı refleksleri incelemiş, teorik ve deneysel olarak fizyoloji ve davranışsal psikolojiye önemli katkılar yapmıştır.

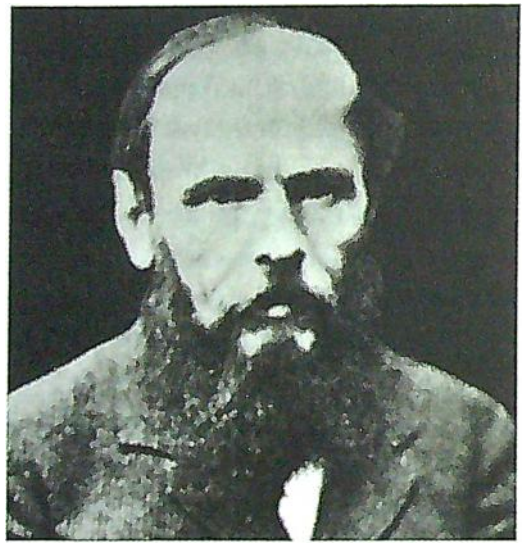
Sosyal ve beşeri bilimler benzer şekilde gelişmiştir. Rus bilim insanları hukuktan Uzakdoğu bilimlerine, ekonomiden folklora kadar tüm alanlarda çalışmalar yürütmüştür. Özellikle Rus tarih yazımı on dokuzuncu yüzyılın son yıllarında ve yirminci yüzyılın ilk on yılında hızla gelişmiştir. Sergey Soloviev ve diğer öncüler olan Vasili Klyuçevski, Sergey Platonov, Matvei Liubavski, Pavel Milyukov ve diğer tarihçilerin açtığı yolda, Rus tarihi zengin ve çok yönlü bir bilim dalı haline gelmiştir. Ortaçağ tarihçisi Pavel Vinogradov ve klasik dönem tarihçisi Mihail Rostovtzeff gibi Rus bilim insanları başka ülkeler ve çağları inceleyerek önemli eserler vermiştir. Rus tarih yazımı on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısının sosyolojik vurgusu ve sanatta yaşanan "gümüş çağdan" oldukça faydalanmış, aynı zamanda Nikodim Kondakov, Aleksandr Bonis ve İgor Grabar gibi uzmanların sayesinde felsefe, estetik ve edebi kritik alanlarında canlanma yaşanmıştır.

EDEBİYAT

Büyük reformlardan sonra, öncesinde olduğu gibi, edebiyat Rus kültürünün en büyük başarısı olmaya devam etmiş ve Rusya'nın Batı'ya ve dünyaya en büyük ihracatı olmuştur. Üç büyük yazar ise tabi İvan Turgenyev, Fyodor Dostoyevski ve Lev Tolstoy idi.

İvan Turgenyev 1818 ve 1883 arasında yaşamış, *Sporcunun Skeçleri* adlı eserlerinin ortaya çıkmasıyla 1850'lerde tanınmaya başlamıştır. Zamanının eğilimlerine duyarlı bir şekilde, Rusya'nın entelektüel yaşamını hassas bir şekilde betimlemiştir, ancak sonunda solu tatmin etmeyi başaramamıştır. İlki 1855'te ve sonuncusu 1877'de yayımlanan altı romanlık bir seriyle, kültür insanı Turgenyev olarak Rus eğitimli toplumunu ve Rusya'nın evrimini tarif etmiştir. Bu romanlar basım sırasıyla, *Rudin, Asilzade Yuvası, Arife, Babalar ve Oğullar, Duman* ve *Bakir Toprak* olarak adlandırılmıştır. Turgenyev I. Nikolay'ın çelik rejiminden başlayarak, Rus toplumunu ve tarihini büyük reformlardan 1860'ların sonunda ve 1870'lerdeki gericiliğin dönüşüne kadar betimlemiştir. Özellikle 1840'ların idealistleri, sonraki dönemlerde liberaller, nihilist-

ler ve popülistlerle ilgilenmiştir. Aslında nihilizm kavramı ve terimini topluma yayan Turgenyev'in kahramanı Bazarov'du. Turgenyev Batıcı ve liberal olarak genç radikallerin Rusya'yı değiştirme çabalarını takdirle karşılıyordu, ancak devrim yerine yavaş bir değişim sürecini savunuyordu. Rus ekonomisi ve eğitimini geliştirmek üzere sabırlı çalışmaların yürütülmesini tavsiye ederken, tek taraflı veya dogmatik olmayı reddetmişti. Bugüne kadar eleştirmenler Rudin ve Bazarov karakterlerinin yazarın kendisini yansıtıp yansıtmadığı konusunda tartışmışlardır. Bunun yanında Turgenyev'in romanları sadece tezlerini aktarma amaçlı değildir. Okuyucu sadece yazarın ideolojik karakterlerini değil, güçlü kadın kahramanları, arka plan, diyalog ve tutarlı sanatsal yaklaşımını hatırlar. Bir yazar olarak Turgenyev, yakın arkadaşı Flaubert ile benzerlikler gösteriyordu. Ünlü roman serisinin yanı sıra Turgenyev piyesler ve kısa hikâyeler yazmıştır. Bazen hikâyelerinin romanlarından daha iyi yazıldığı söylenir.

Fyodor Dostoyevski. (*New York Halk Kütüphanesi)*

Fyodor Dostoyevski 1821 ve 1881 arasında yaşamış, büyük reformlardan önce ünlenmiştir. 1845 yılında yazdığı *İnsancıklar* adlı romanı Belinski tarafından övülmüştü. Daha önce de bahsedildiği gibi Petraşevski ile birlikte hareket ederken idama mahkûm edildi ve cezası Sibirya'ya sürgüne çevrildi. Yazar sonraki iki yılı çalışma kampında, sonraki iki yılı asker olarak geçirdi; yeni imparatorun af ilan etmesinden sonra ise 1856 yılında Avrupa Rusya'sına döndü. Dostoyevski Sibirya'daki tecrübelerini 1861 yılında yayımlanan *Ölüler Evinden Anılar* isimli kitabında anlatacaktı.

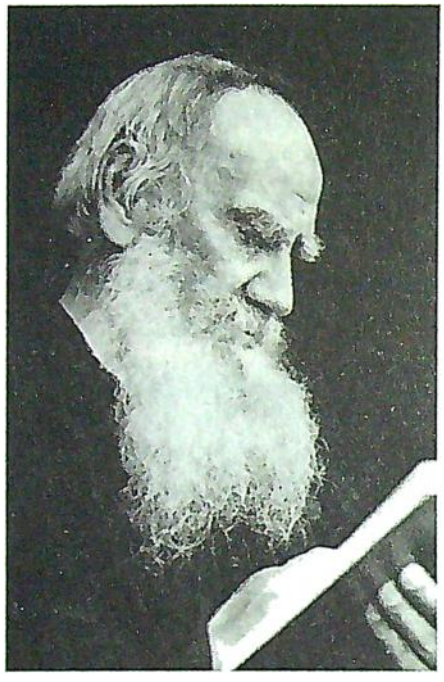
Edebi hayata dönüşünden sonra bir zamanlar Petraşevski taraftarı olan Dostoyevski sağcı bir gazeteci haline geldi ve Slavcılığın yeniden ortaya çıkışı, Panslavcılık ve şovenizmin yayılmasına katkıda bulundu. Hedefleri arasında Yahudiler, Polonyalılar, Almanlar, Katoliklik, sosyalizm ve toptan olarak Batı dünyası bulunuyordu. Dostoyevski'nin gazeteciliği dönemin kızgınlığı ve gürültüsüne eklenirken, ölümsüz ününü son dönemde yazdığı romanlardan sonra kazanmıştı ki bunların dördü tüm zamanların en iyileri arasında anılır: *Suç ve Ceza, Budala, Ecinniler* ve *Karamazov Kardeşler*; sırasıyla 1866, 1868, 1870–72 ve 1879–80 yıllarında basılmıştır. Dostoyevski'nin eserleri gittikçe daha da iyi oluyordu ve yaratıcılığının zirvesindeyken, *Karamazov Kardeşler* romanının devamını yazarken hayata veda etti.

Dostoyevski yazarların en Rus olanı olarak gösterilmiş, Rus Mesihlik ve Rus ruhunun gizemleri açısından değerlendirilmiştir ki bu gizemli ve mistik yaklaşımın geliştirilmesine katkısı büyük olmuştur. Ancak büyük yazarın Rus özellikleri olarak adlandırılan tutumlarına daha yakın bir bakış, onların ikincil düzeyde önemli veya hayali olduğunu gösterecektir. Tam aksine, Dostoyevski yazarların en uluslararası veya en insani olanıdır, çünkü insan doğasıyla yakından ilgilenmiş ve bu konudaki merakını her fırsatta göstermiştir. Bu tuhaf Rus yazar derinlik psikoloji ortaya çıkmadan derinlik psikolojisi konusunda usta olmuştur. Bunun yanında, insan doğasını özgürlük ve zorunluluk, güdü ve sınırlama, inanç ve çaresizlik, iyilik ve kötülük arasındaki şiddetli çekişmenin dinamik ilişkisi olarak görüyordu. Dostoyevski'nin paha biçilmez yetenekleri arasında en büyüğü, romanlarının başkarakterleri ve fikirlerini tutarlı bir bütün haline getirerek, daha önce hiçbir yazarın yapmadığı şekilde insan ruhunun çeşitli durumlarını ve varlığının tamamını ifade etmesiydi. Diğerleri farklı düzeyde fikirlerin ifade edilmesinde sıkıcı, sahte, didaktik veya kafa karıştırıcıyken Dostoyevski okuyucuyu koltuğuna çiviler; bazı zamanlarda yarattığı heyecan dayanılmazdır. Bir diğer Rus yazar, Gleb Uspenski'nin dediği gibi, insanların çoğunun bir çift ayakkabı sığdırabildiği küçük bir boşluğa, Dostoyevski bütün dünyayı sığdırmıştır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısının Nietzsche ve Kierkegaard'la birlikte büyük anti-rasyonalistlerinden biri olarak Dostoyevski yirminci yüzyıl için bir kâhin haline gelerek varoluşçu felsefe, teolojik canlanma ve zamanımızın felaketlerini anlamak için çabalara ilham verdi, modern psikolojik hikâyeciliğin öncüsü oldu.

Lev Tolstoy sadece Rusya'nın en büyük hikâyecilerinden biri olmamış, aynı zamanda Rusya'nın modern hayatındaki en önemli ve etkili insanlarından biri olmuştur. Daha önce de anlatıldığı gibi, on dokuzuncu yüzyılda Rus yazarlardan, eğlendirmelerinden daha fazlası beklenmekte, doğruları söylemeleri ve ahlaki tanıklar olarak dünyadaki kötülüğe karşı bir duruş sergilemeleri gerekmekteydi. Tolstoy,

edebi yeteneklerinin özellikle son yıllarında yorumcu ve kâhin olarak kabul edilmesiyle birlikte hem idol hem de hedef haline gelmişti.

1828 yılında eski ve soylu bir aileye doğan Kont Tolstoy, ayrıcalıklı bir gençlik yaşamış, mükemmel bir eğitim görmüş (hem evinde hem de Kazan Üniversitesi'nde)

Lev Tolstoy. (*New York Halk Kütüphanesi*)

ve sonrasında tipik bir aristokrat olarak yaşamıştı. Üniversiteyi tamamlamadan ayrılmış ve sonraki birkaç yılı Moskova ve St. Petersburg'da içki içerek, dans ederek ve kumar oynayarak geçirmişti. 1851 yılında orduda hizmet eden kardeşine katılma kararı aldı ve Kırım Savaşı'nda subay olarak görev yaptı. Ordudayken hikâye yazmaya başladı. İlk yazdıkları olumlu karşılanınca bu yolda devam etti. Bundan sonra başlayan dönemde Tolstoy büyük bir yazar olacaktı. Dünya çapında bilinen ana eserleri arasında, 1850'lerdeki otobiyografik üçleme *Çocukluk*, *Delikanlılık*, *Gençlik*; 1869 yılında yayımlanan ve Napolyon savaşları sırasında kişiler ve ailelerin hayatlarını anlatan *Savaş ve Barış* ve 1876 yılında yayımlanan, yozlaşmış bir toplumda yaşanan iki evlilik ve gerçek aşk arayışını anlatan bir trajedi olan *Anna Karenina* bulunmaktadır. Tolstoy'un hayatındaki üçüncü dönem 1878 civarında başlamış, dini bir kriz geçirmiş ve daha "gerçek" bir Hıristiyanlığa doğru kaymıştır. Sonrasında hayatını yeni dini inançlarını, basitlik ve şiddet karşıtlığından oluşan sosyal ahlakını yaymaya adamıştır. Aynı zamanda bu idealleri kendi günlük

hayatında uygulayıp örnek olmaya çalışmış, mütevazı bir hayat yaşayıp doğayla baş başa ve fiziksel olarak emek sarf etmiştir. Son yıllarında ise Tolstoy inzivaya çekilmeyi veya keşiş olmayı düşündü. Bu hayali gerçekleştirmek üzere 1910 yılında, 82 yaşındayken topraklarını, ailesini geride bıraktı. Yoldayken hastalandı ve sıradan bir tren istasyonunda hayatını kaybetti.

Tolstoy'un bu uzun ömründe yaşadığı üç dönem ilk bakışta göründüğü kadar birbirinden keskin olarak ayrılmış değildir. Genç bir adam olarak Tolstoy mükemmeliyetçiydi ve tuttuğu günlük kendisi için oluşturduğu kurallarla doluydu. Daha sonra yaşadığı, kendini anlama ve ahlaki mükemmellikle ilgili arayışı, hikâyeleri ve romanlarına da yansımıştır. Otobiyografik üçlemesi ise zamanındaki en sevdiği temayı işlemektedir: Gelişmekte olan bilincinin psikolojik analizi. Büyük eserlerinde de karakterler, bazen çok önemli roller oynamasalar da, kendilerini inceler ve kendilerini mükemmel hale getirmeye çalışırlar. Aynı zamanda, dini dönüşümünden önce, "medeniyetle" ilgili sorunlara çözüm bulmaya çalışmıştır. 1850'lerde Tolstoy insanların masum olarak doğduklarına, ancak çocukları doğal ahlaki ve ruhsal gerçeklerden ayıran Batı tarzındaki eğitim kurumlarının insanları mahvettiğine inanıyordu ve kendi topraklarında eğitim reformu gerçekleştirmişti. Romanlarında da, *Savaş ve Barış*'ta Pierre Bezukhov, *Anna Karenina*'da Konstantin Levin gibi, çocuklar ve sıradan insanların anladığı doğal gerçeklerden kopuk olduklarını fark eden karakterler bulunmaktadır.

Bu ve erken dönemdeki diğer fikirleri, Tolstoy'un din hakkındaki düşüncelerini etkileyecekti. Fikirleri daha o kadar farklı ve etkileyici olacaktı ki, Rus Ortodoks Kilisesi 1901 yılında Tolstoy'u aforoz etti. Tolstoy'a göre, resmi Hıristiyanlık hayatın gerçek anlamlarını saklıyor, eziyor ve saptırıyordu. Bunlar, insanların doğal olarak bildiği evrensel gerçeklerdi; İsa da bunları biliyordu, ancak bu gerçekler eski ritüeller ve absürt mistik inanışların ardına saklanmıştı. Tolstoy rahipler, törenler ve ayinlere ve hatta kilisenin teolojik dogmasına gerek olmadığını savundu; tek gerçek ibadet ona göre ahlaki olarak iyiliği günlük hayatta yaşamaktı. Hayatının dramatik sonunda görüldüğü gibi, Tolstoy hiçbir zaman medeniyetin kötü etkilerinden kurtulup gerçeğe ulaştığından emin olamadı. Geriye doğru baktığımızda, Tolstoy'un yazar, şiddet karşıtı bir öğretmen veya modern medeniyetin gerçek yüzünü ortaya koyan insan olarak en büyük etkiyi yaptığını söylemek zordur. Aynı şekilde *Anna Karenina* veya ruhsal krizini anlatan *İtiraflarım* romanı arasında hangisinin daha derin etkilere sahip olduğunu söyleyemeyiz. İmparatorluk döneminin sonundaki Rusya'da Tolstoy, statükoyu ahlaki olarak sorgulayan ana seslerden biri olarak, bazen sanat ve empati başyapıtları olmasına rağmen edebi yaratılarından daha kıymetli ve daha olağanüstü olabiliyordu ve hükümet Tolstoy'u susturmayı göze alamıyordu.

Rusya'da romancılık, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarsında Turgenyev, Dostoyevski ve Tolstoy'un eserleriyle dünya çapında üne kavuşmuştu ve bu üçlü dışında önemli yazarlar da ortaya çıkmıştı. 1812 ile 1891 arasında yaşayan İvan Gonçarov, en azından büyük bir eser üretti. Serflerin serbest bırakılmasından iki yıl önce yayımlanan *Oblomov* bir anlamda uzaklara giden ataerkil Rusya'ya karışık

Anton Çehov. *(New York Halk Kütüphanesi)*

duygularla edilmiş bir veda ve yine karışık duygularla yeni oluşmakta olan düzene bir merhaba niteliğindedir. Oblomov karakteri ise Rus edebiyatının en unutulmaz ve yine en "fuzuli" kahramanlarından birisidir. Dönemin diğer önemli romancıları arasında özel bireysel tarzını geliştiren ve illerdeki ruhban sınıf, kilise ve halkla ilgili konularda yazan Nikolay Leskov ile popülist ve karamsar olan entelektüeller ve köylüleri konu alan Gleb Uspenski bulunmaktadır. Yetenekli bir hicivci olan Mihail Saltıkov, N. Şçedrin takma adıyla yazarak, kritik ve gerçekçi çağa ayak uydurup halkın beğenisini kazandı. Yine becerikli bir oyun yazarı olan Aleksandr Ostrovski, 1850'den 1886 yılındaki ölümüne kadar yorulmadan yazarak, Rus tiyatrosunun temel repertuarını oluşturdu ve özellikle tüccarlar, küçük memurlar ve alt orta sınıfın resmedilmesine katkıda bulundu.

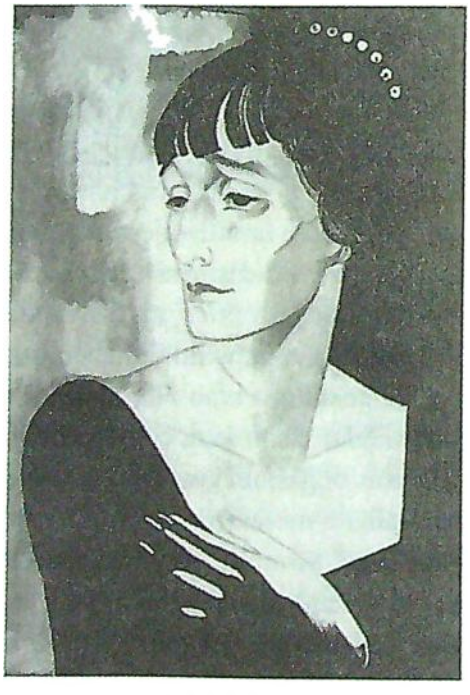
On dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başında yeni yazarlar ön plana çıkarak Rus edebiyat geleneğini devam ettirdi. Halkçı ve iyimser olan Vladimir Korolenko, insanların temelde iyi olduğu, çetin doğal, sosyal şartlar altında bile doğruluk ve adaletin zafere ulaştığı hikâyelerin yazarıydı. Huzursuz Aleksey Peşkov veya takma adıyla Maksim Gorki, çoğunlukla dışlanmışlar, evsizler ve isyancılarla ilgili yazmıştı. Hikâyelerinde güçlü ve huzursuz avam kahramanlar baskıcı otoriteye karşı çıkarken, kitleler teslimiyetçi köleler gibi davranırdı. 1860–1904 yılları arasında yaşayan Anton Çehov, Rus ve dünya edebiyatında kalıcı bir iz bırakmıştı. Mükemmel bir piyes yazarı olan Çehov, Moskova Sanat Tiyatrosu'nun yükselişi sırasında yazma şansını bulmuştu. Aynı zamanda modern kısa hikâyenin kurucusu ve ustalarından biri olan Çehov, dünya hakkında basit, barışçıl, itidalli ancak son derece etkili yazılar yazmıştır.

Büyük reformlar ve yirminci yüzyılın başlangıcı arasından şiir yine okuyucular tarafından popüler hale getirilmiştir, ancak tam olarak özgün olmaması, yeniliklerin olması ve realizmin şiire hâkim olmasından dolayı eleştirmenler bu çağın şiirsel olmadığını söylemektedir. Bu yıllarda iki eğilim çatışmaktaydı; "sanat için sanat" ve "toplumsal şiir". İlkine yönelenler arasında bulunan Afanasi Fet, eşsiz güzellikte izlenimci şiirler yazmış, doğa ve sevgiyi konu almıştı. Fet'in şiirleri Schopenhauer'dan oldukça etkilenmişti ve Fet gerçekliğin çirkin olması nedeniyle sanatın bu dünyayı saf güzellikle aşması gerektiğini düşünmekteydi. Çernişevski gibi faydacı eleştirmenler Fet'e hakaret ve alaycılıkla yaklaşmıştı ve bu da 1860 ve 70'lerde Fet'in suskunluğuna katkıda bulunmuştu. Benzer şekilde, büyük lirik yazarı Fyodor Tyutçev, belki de romantik, panteist ve kaotik yönleriyle dünyanın son dönem aşk ve doğa şiirinin en önemli ismi, 1873 yılında izole olmuş biri olarak öldü. Bu yıllardaki baskın eğilim ise toplumsal şiirdi. Toplumsal şairler gerçekçi hatta natüralisttiler, dünyayı betimlerken insani koşulların gelişebileceğinden ümitliydiler ve Çernişevski gibi eleştirmelerin desteğiyle, bilinç artırmak ve dünyayı değiştirmek için edebiyatı kullanmaya hazırdılar. Duygulandırma, yergi veya alaycı yaklaşımla, sert halk dili veya yükselen ahlaki tutkuyla seslenerek, Rusya'daki yaşamdaki ihmaller, özellikle de sıradan halkın çektiklerini anlatıyorlardı. En önemli şair olan Nikolay Nekrasov'un şiirsel anlatımı sert realizmden ağdalı lirizme kadar uzanırken, çoğunlukla Rus halk şarkılarını yansıtıyordu. Birçok önemli şiiri Rus doğasının güzelliği ve aynı zamanda sıradan halkın yaşadığı yoksulluk ve acılara ahlaki itirazlarından ilham alıyordu.

Rus edebiyatının "gümüş çağı" yirminci yüzyıl başında başlayıp, Rus kültürüne yeni bir canlılık ve yaratıcılık kazandırdı. 1890'larda bazı edebiyat eleştrileri ve şairlerin girişimleri sonrasında başlayan bu dönemin, önemli bir yayın olan ve Sergey Dyagilev ve Aleksandr Benois tarafından hazırlanan *Sanat Dünyası*'nın 1898 yılında yayımlanmaya başlamasıyla başladığı kabul edilmektedir. Takip eden şey ise kültürel

bir patlamaydı. Bir gecede Rusya'da zengin bir edebi ve sanatsal yaklaşım, çevre ve hareketler çeşitliliği başlamıştı. Mirski ve diğer uzmanların belirttiği gibi, bu farklı ve bazen birbirine düşmanca davranan grupların toplumsal sanatı reddetmeleri, kültür ve zanaatkârlıkta yüksek standartları olması dışında pek az ortak noktaları vardı. Şekle önem veren izlenimcilik ve sembolizm, rasyonalizm, pozitivizm ve didaktik realizmi bir kenara itti. Estetik, mistisizm, çöküş, duyguculuk, idealizm ve karamsarlık farklı kombinasyonlar oluşturmak üzere birbirine karışıyordu. Bazı eleştirilere göre gümüş çağda yapaylık, küçümseme ve anlaşılmazlık hâkimdi, ancak kusurlu bile olsa, gümüş çağ eserleri Rus kültüründe yeni bir zenginlik, rafinelik ve olgunluğun habercisiydi.

Edebiyatta yeni eğilimler şiir ve edebi eleştirinin yeniden ortaya çıkmasına sebep olmuştu, ancak Boris Bugayev veya takma adıyla Andrey Beliy gibi sanatçılar düzyazı tarzında önemli eserler üretiyordu. Şairler arasında, sembolist Aleksandr Blok, 1880–1921 arasında yaşamış ve gizemli bilinmeyen bir kadın ve diğer bazı konularda sihirli ve melodik dizeler yazmıştı. Blok, çağın en önemli yazarı ve Rus edebiyatının en önemli isimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Rusya bir anda Innokenti Annenski, Beliy, Valeri Briusov ve Konstantin Balmont gibi sembolistler; Nikolay Gumilev ve Osip Mandelstam gibi akmeciler; Velemir Khlebnikov ve Vladimir Mayakovski gibi fütüristler veya Sergey Yesenin gibi köylü şairler çıkartmıştı. 1960 yılında ölen şair ve romancı Boris Pasternak ve 1966'da ölen şair Anna Ahmatova

Anna Ahmatova. *(Zephyr Press, Brookline, MA)*

da gümüş çağ sanatçılarındandır. "Gümüş çağ" Rusya'nın kültürel ilerlemesinin işareti olmakla kalmamış, aynı zamanda çağın huzursuzluğunun da bir göstergesi olmuştur. Edebiyatçılar çağın belirsizlik ve çözülme hissi, tüm kabul edilen doğrular ve kesinliklerle ilgili şüphecilik ve (olacaklara bakılırsa haklı olarak) karamsar bir lanetlenmişlik havası ve yaklaşmakta olan sonla ilgili ümitli bir bekleyişten bahseder. Kişinin özü, kendini keşfetmesi, geliştirmesi ve tamamlaması önemli bir ilgi alanıydı. Gorki gibi bazı yazarlar insanın özünü, toplumun üstüne kurulacağı bir ahlaki ideal olarak görmüş ve eserlerini karakterlerinin içsel ve sosyal varoluşları, çektikleri acılar ve öne sürdükleri üzerine kurgulamıştır. Diğer bazı yazarlar ise modern hayatın karmaşasında özü, (bazı kesimlere göre yozlaşma olarak nitelendirilmesine rağmen) estetik aşk, güzellik ve hüzün çağrışımlarında bulmuştur. Üst düzeyde kişisel ve estetik kaygılarla yazan Ahmatova ve diğer "akmeciler" bu grupta sayılabilir. Yine Andreev, Beliy, Briusov, Hippius, Merezhkovski, Rozanov ve Sologub gibi bir grup yazar, bilinçli insani özün karanlık, egoist ve sefahat düşkünü tarafında durdular. Bu yazarlar insani olan ego ve id'in –Nietzsche ve Freud etkilerini görebiliyoruz– yaratıcı güçlerine hem hayranlık hem korku besliyorlardı; karmaşık bir psikolojik ve felsefi bir çerçeve için cinsellik, gaddarlık, delilik, hastalık, ölüm, diğer güdüler, tutkular ve tecrübeleri keşfediyorlardı.

Gümüş çağın belirsizlik ve karamsarlığı karakteristik estetizmini tetikliyordu. Birçok sanatçıya göre eski dünya ölüyordu, ancak bu ölümü olabildiğince güzel hale getirmeye çalışıyorlardı. Bunun aksine, fütüristler yeni ve modern anlamlar adına ikonlara karşı isyan ettiler. Khlebnikov ve Mayakovski gibi yazarlar geleneksel değerleri açıkça ve görülür bir şekilde eleştirdiler. En ünlü manifestoları "halkın zevklerine bir tokat" atmayı öneriyordu. Halka karıştıklarında yüzleri absürt renklerle boyanmış, kıyafetleri garip, deniz kabuğundan küpeleri, düğme iliklerinde turplar veya kaşıklar oluyordu. Çalışmaları ise modern hayatın gürültülü karmaşası ve kaosunu yansıtıyordu. Onlara göre doğruluk ve güzellik geçmiş eserlerin yaratıcı konularında veya dillerinde değil, pazar yeri ve fabrikaların gürültüsünde ve "değişken" sözcüklerin ilkel ve aşkın seslerinde aranmalıydı.

GÜZEL SANATLAR

Edebiyatta olduğu gibi, resimde de "realizm" on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında hâkimdi, "gümüş çağın" çeşitli yeni akımları yerini aldı ve zenginlik getirdi. Resimde realizme dönme kararının tarihi kesin olarak belirlenebilir. 1863 yılında Sanat Akademisi'nin tüm mezunlarını oluşturan, İvan Kramskoy liderliğindeki 14

gençten oluşan ressam grubu, "Valhalla'da Bir Ziyafet" konulu sınavlarında resim yapmayı reddetmişti. Baskıcı akademi geleneklerini kırarak realist resimler yapmak istemişlerdi. Birkaç yıl sonra ise kendi çalışmalarından oluşan sergiler açacaklardı ve "gezginler" olarak bilinmeye başlayacaklardı. Bu hareketin etkisi artarken, yeni üyeler kazanıyor, Rus edebiyatında olduğu gibi resimde de eleştirel realizm akımı hâkim olmaya başlıyordu. Çağın ruhuna uygun şekilde, gezginler ve takipçileri içeriğin şekilden daha önemli olduğunu, sanatın kitleleri eğitmek ve çıkarlarını savunma üst amacına uyması gerektiğini düşünüyordu ve yoksulların sömürülmesi, sarhoş papazlar ve polis şiddeti gibi konuları işliyorlardı. Örneğin, Vasili Vereşçagin, Japonlar tarafından batırılan Petropavlovsk savaş gemisinde olduğunda savaşı ilk elden tecrübe etti. Sonrasında savaşın insanlık dışı niteliğiyle ilgili dev tuvallerde resimler yapacak, kafatası piramidini gösteren "savaşın yüceltilmesi" adlı tablosunu "geçmişte, günümüzde ve gelecekteki bütün büyük fatihlere" adayacaktı. Realist resim sert sosyal yorumlarla kısıtlı değildi. Kramskoy, İlya Repin, Vasili Surikov, Nikolay Ge, Vasili Perov, Isaak Levitan ve Valentin Serov gibi yetenekli ancak Batı'da daha fazla ilgi hak eden ressamlar portre, manzara ve tarihi resimler yapmışlardır. Bu eserler içedönük ve psikolojik (bu çağda kişinin özüne odaklanılmıştı), lirik ve estetik, ışık ve doku olarak zengindi. Yine de bu eserlerde görülen sempatik hümanizmin bir sosyal ve hatta politik duruş olduğu söylenebilir.

Müziğin gelişimi benzer bir yol izlemişti. Aynı şekilde örneğin Modest Mussorgski'nin içerik, realizm, kitlelere yakınlık ve birçok besteciye ilham veren milliyetçilik benzeri değerlere önem vermesinde olduğu gibi, çağın sosyal koşullarını da dikkate almıştı. Ancak müzik, doğası gereği sosyal ve politik tartışmaların bile ötesine uzanmaktaydı. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı müzikte büyük yetenekler ve özgünlüğün hâkim olduğu bir zamandı. Müzik eğitiminin yayılması bu sürece yardımcı oluyordu. St. Petersburg'da 1862 yılında önemli besteci ve piyanist Anton Rubenstein başkanlığında, Moskova'da ise 1866 yılında Anton Rubinstein'ın kardeşi Nikolay'ın başkanlığında konservatuarlar kurulmuştu. Sonraki yıllarda daha fazla müzik okulu oluşturulacaktı. Bunun yanında, bu çağda birçok önemli Rus besteci sahneye çıkmıştır. En önemlileri, Petr Çaykovski ve ünlü "güçlü küme" idi (*Moguchaia kuchka*): Modest Mussorgski, Nikolay Rimski-Korsakov, Aleksandr Borodin, Caesar Cui ve Mili Balakirev. Bu çağda besteciler Batı tekniklerinden etkilenen ancak organik bir şekilde Rusya'nın yerli geleneklerinden beslenen, çoğu zaman da Rusya'nın Doğu ile olan bağlarını da içeren, tamamen "Rus" olan bir klasik müzik formu geliştirmeye çalışmışlardır. Müzikte bu milliyetçilik akımıyla beraber halk şarkıları, melodiler, hikâyeler ve efsaneler uyarlanarak, Rusya'nın geçmişiyle ilgili romantik bir bakış açısı ortaya çıktı. Çağın en iyi çalış-

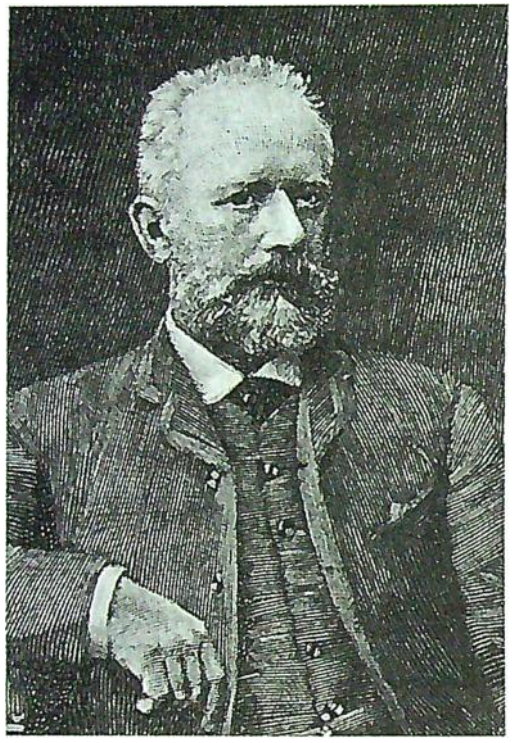
malarından bazıları operada gerçekleşti. Örneğin Mussorgski'nin *Boris Godunov*, Borodin'in *Prens Igor* ve Rimski-Korsakov'un *Sadko* adlı eserleri ulusal temaları işleyen eserlerdir. Çaykovski birçok açıdan diğerlerinin bir adım önündeydi ve kendine has bir matem, öznellik, lirik ve psikolojik yaklaşım geliştirmişti.

Modest Mussorgski. *(Sovfoto)*

Gümüş çağ boyunca edebiyatta olduğu gibi güzel sanatlarda da aynı canlılık, deneysellik, yeni ve doğruya yönelik arayış görülmektedir. Müzikte Sergey Rahmaninov, Aleksandr Scriabin ve Igor Stravinski gibi bestecilerin eserleri hem hüzünlü ve lirik hem de sefahat düşkünü ve hatta apokaliptik temalara kadar uzandı. Rahmaninov'un eserleri sakin ve lirik ruhsallık, estetik, hüzün ve kadercilik temalarını barındırır. Bunun aksine, Scriabin'in müziği, Chopin, Wagner, Nietzsche, sembolizm ve dini mistiklikten etkilenerek farklı duyguların bir karışımı, mistik ruhsallık ve saf sesler sunmaktadır. En dikkate değer sanatsal birliktelik ise Diaghilev'in ünlü *Rus Balesi*'dir. 1909 yılında St. Petersburg'da kurulan Rus Balesi, Rusya'nın ının en yenilikçi ressamları, dansçıları, koreograf ve bestecilerini bir araya getirmişti. Diaghilev ve ekibi sonrasında sanatsal özgürlüğün daha çok olduğu, sofistike ve

modern bir seyirci kitlesinin bulunduğu, aynı zamanda seyircilerin Rus kültürünün egzotikliğine daha fazla ilgi gösterdikleri ve daha fazla gelirin elde edilebileceği Fransa'ya taşınmıştır. Rus ve Avrupa kültürünün aşırı eğilimlerini yansıtan Rus Balesi estetik (güzellik için güzellik) ve cinsellik (vücuda sevgi gösterilmesinden diğer cinsellik şekillerine kadar) temaları üzerine çalışmış, bazen de daha egzotik "oryantal" temalar işlenmiştir.

Petr Çaykovski. (*New York Halk Kütüphanesi*)

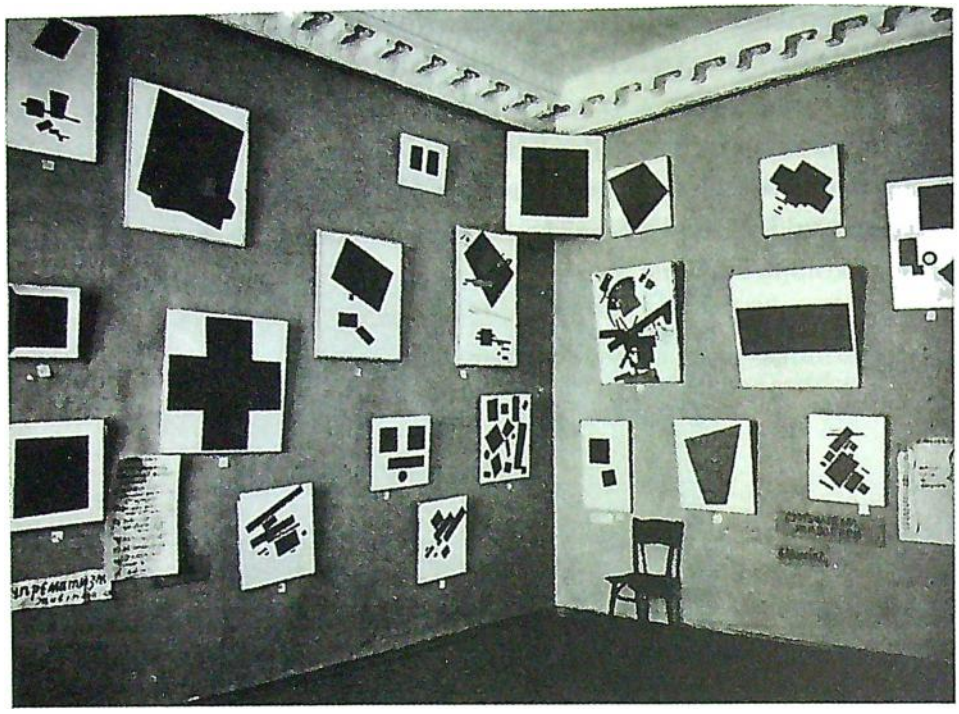
Rusya'da görsel sanatların en büyük başarıları, özgünlükleri ve etkileri nedeniyle hâlâ adları anılan Marc Chagall, Vasili Kandinski ve Kazimir Maleviç gibi sanatçıların yenilikçi modernizmidir. Yeni eğilimler ortaya çıkmıştır. Bazı sanatçılar yeniden canlandırma akımına kapıldı ve Rusya'nın Batılılaşma öncesinde istikrarlı ve otantik olduğu düşünülen çağda saf ulusal kimlikleri işlediler veya on sekizinci yüzyılın zarif zamanlarının nostaljik hatıraları üzerinde durdular. Birçoğu güzellik için güzellik ilkesine bağlı olarak, duygusallığı her şeyin üzerinde tutan "saf resim" yaratmaya çalıştı. Diğerleri ise doğruluğu ve güzelliği farklı yerlerde aradı. Mihail Larionov, Natalya Gonçarova ve Maleviç gibi fütürist sanatçılar hareket halindeki modern makine görüntüleriyle deneyler yaptı, tarz ve konuda ilkelliği ön planda

tuttu. Bu sanatçılar Rus kültüründe "oryantal" formları işlediler ve dinamik olarak etkileşim halinde olan çizgiler veya temel renklerde geometrik bloklardan oluşan soyutlamalar kullandılar.

Tiyatro, tıpkı bale gibi sanatların birleştiği bir alan olarak, gümüş çağda gelişti. Eşsiz imparatorluk tiyatroları gibi, özel tiyatrolar açılarak ön plana çıktı. Moskova Sanat Tiyatrosu, Konstantin Stanislavski yönetiminde en büyük ve devamlı üne kavuştu ve psikolojik realizme olan vurgusuyla Rusya ve ülke dışında aktörlüğe kalıcı bir etki bıraktı. Ancak çeşitlilik, canlılık ve deneyselliğin hâkim olduğu bu çağda tiyatro hayatındaki akımların sadece biriydi bu.

Vaslav Nijinski yeni bir erkek bale sanatçısı tipini temsil ediyordu; balerinlere eşlik etmek yerine performansa odaklı erotik ve cinsiyetsiz bir figürdü.
(New York Halk Kütüphanesi)

Kazimir Maleviç'in "suprematist" resim sergisi "0.10: Son Fütürist Resim Sergisi", Petrograd, 1915. Yorumcuların çoğu bu deneyleri yeni bir bakış açısının soyutlaması olarak görürken anlaşılmaz olduklarını söylemişti, bazıları da alaylı şekilde yaklaşmıştı. Bir yorumcu sergiyi "dünyayı kaplayan aptallık ve bayağılığa karşı bir duruş" olarak övmüştü. Geleneksel ikona köşesinde "siyah kare" dikkate değerdir. *(Mark Steinberg)*

Gümüş çağda Rus sanat ve edebiyatı Batı'nın sanat ve edebiyatının ayrılmaz bir parçası haline gelmiş, örneğin Fransa'nın edebi eğilimleri ve Alman düşüncesinden büyük ölçüde etkilenmiş, hemen hemen her tarz edebi ve sanatsal sav ve yaratıcı ifade formuna katkıda bulunmuştu. Bir anlamda Rus kültürü 1917 öncesinde taklitçi değil ancak daha önce hiç olmadığı kadar "Batılıydı".

İDEOLOJİ VE SOSYAL DÜŞÜNCE

Daha önce de bahsedildiği gibi, 1860 neslinin radikalleri, Turgenyev'in "oğulları", çoğu zaman belirsiz bir radikal değişim planı için kurulu politik ve sosyal otoriteleri reddeden "nihilist" ideolojilerde ruhsal yerlerini bulmuşlardı. Liderleri olarak yetenekli genç edebiyat eleştirmeni Dmitri Pisarev (1840–1868) şöyle derdi: "Kırılabile-

cek olan, kırılmalıdır." Yeni radikal ruh çağın genel materyalist ve realist karakterini ve I. Nikolay altında entelektüel hayatın sınırlandırılması, rejimin baskıcı ve otokrat niteliği, orta sınıf, ılımlılık, uzlaşma unsurlarının zayıflığı ve eğitimli halkın yavaşça demokratikleşmesi gibi Rusya'ya özgü koşulları yansıtıyordu.

Nihilizm, genç Rus radikalleri kurulu düzene sadık kalmaktan kurtarınca, tekrarlamak gerekirse, toptan kişisel özgürlük anlayışı nedeniyle sosyalden çok bireysel nitelikteydi. Her ne kadar 1860'larda radikal öğrenci gruplarının ilanlarında genel anlamda "özgürlüğe" bağlılık ve monarşiye son verme, komünler üzerine kurulu yerelleşmiş bir toplum, kooperatif mülkiyet ve ekonomik çalışma, kadınlara eşitlik ve ulusların bağımsızlık hakkının tanınması gibi prensipler benimsenmiş olsa da, pozitif bir program eksikliği bulunuyordu. *Narodnichestvo* ile birlikte daha belirgin bir sosyal düşünce akımı 1860'lar ve 1870'lerden itibaren Rusya'ya gelecek ve Sovyet devrine kadar Rus radikalizmine hâkim olacaktı. Daha önce de 1874 yılında "halka yönelme" eylemi, Halkın İradesi'nin terörizmi ve Sosyalist Devrimci Parti'nin eylemlerinde Narodniklerin etkileri açıklanmıştı. İdeolojik olarak Narodnizm, sıradan insanlara bağlılık (halkın yaşam koşullarını geliştirirken, devrim yapmaları için ilham sağlamak), kapitalizmin reddi, Rusya'nın güçlü köylü komünlerinden dolayı kapitalizmin kötülüklerinden kurtulacağına olan inanç ve sosyal devrimin politik değişimden daha önemli olduğu düşüncesini içeriyordu. Narodnizm aynı zamanda ahlaki tartışmaları tekrar açmıştı. Herzen ve Belinski nesli gibi Narodnikler insan doğasının temel alan evrensel ahlaki gerçekler olduğuna, bunların merkezinde tüm insanların eşitliği ve onuru olduğuna, bu nedenle saygıyla dolu bir yaşam ve kişisel gelişim fırsatlarının hak edildiğine inanıyorlardı. Bakunin'in şiddetli anarşizmi sabırsız Narodniklerin çoğuna ilham vermişti. Bununla birlikte, anarşizm, Tolstoy ve 1824–1921 yılları arasında yaşayan ve hayatını anarşizmin yayılmasına adayan, coğrafya ve jeoloji uzmanı, radikal Prens Petr Kropotkin gibi önde gelen bazı kişiler ve Rus entelektüellerine çekici geliyordu. Kropotkin'in eylemleri, bir hapishane-hastaneden kaçışı dahil olmak üzere, İngilizce olarak 1898–99 yıllarında *The Atlantic Monthly* dergisinde *Devrimcinin Hatıraları* adı altında yayımlandı.

Herzen ve Bakunin göçmen olarak Rusya'ya gelmişlerdi, ancak 1855 sonrasında Rusya'da Narodnik liderler ortaya çıkmaya başlamıştı. Nikolay Çernişevski'nin görüşleri ve etkisi Narodnizmle sınırlı olmamıştı, ancak yine de Rus Narodnikler üzerinde derin bir etkiye sahip olmuştu. 1828 yılında doğan Çernişevski 1862 yılında tutuklanmadan önce sadece birkaç yıl kamusal yaşamda etkin olmuş, gazeteci ve yazar olarak *Çağdaş* dergisinin editörlüğünü yapmıştı. 1883 yılında Sibirya sürgününden döndü ve 1889 yılında yaşama veda etti. Rusya'da faydacılık, pozitivizm ve bir ölçüde materyalizmin yayılmasını sağlayan, herkesten çok Çernişevski'ydi.

Ludwid Feuerbach'ın materyalizmi ve Jeremy Bentham'ın faydacılığından etkilenen Çernişevski, bireysel ihtiyaçlar ve mutluluğun tüm ahlak ve böylelikle toplumun temelinde olması gerektiğini, egoizmin kontrol altına alınarak gerçek kişisel faydanın kitleler arasında en büyük çıkarlar elde edilerek sağlanacağı yönündeki rasyonel bilginin ön plana çıkması gerektiğini savunuyordu. Buradan yola çıkarak ekonominin ve toplumun eşitlik ve işbirliği üzerine kurulması gerektiğini iddia ediyordu. Bilge bir insan olan Çernişevski estetikle ilgileniyordu. Belinski'nin hayatın sanattan üstün olduğu tezini daha da geliştirmiş, on dokuzuncu yüzyıl Fransa tarihiyle ilgili yazmış, liberalizmin çöküşünü anlatmış ve Rusya'nın problemlerine odaklanmıştı. Halkın ilgi gösterdiği romanı *Ne Yapmalı?* yeni nesil "eleştirel realistlerin" etikleri ve eylemlerini irdelerken, devrimci bir kahraman ile işbirlikçi organizasyonları betimlemiştir. Köylü komünleri konusunda Çernişevski çağdaşlarına göre daha ihtiyatlıydı. Ancak genel olarak Avrupa'da devrimlerin başarılı olması durumunda, komünlerin Rusya'da sosyalizme doğrudan bir geçişin aracı olabileceğine inanıyordu. Bir süre, Çernişevski başarılı bir radikal edebiyat eleştirmesi olan ve 1861 yılında 25 yaşındayken ölen Nikolay Dobrolyubov ile ortak çalışarak fikirlerini yaymaya çalıştı.

Çernişevski ve Dobrolyubov'un çalışmaları, bazı belirgin farklar olsa da, Petr Lavrov ve Nikolay Mihailovski tarafından devam ettirildi. Lavrov 1823 ve 1900 yılları arasında yaşamış, pozitivizm, faydacılık ve Narodnizmin bilgin savunucularındandı. 1870 yılında yayımlanan ve birçok genç radikalin "idealist coşkunun sıcak gözyaşlarıyla" okuduğu *Tarihi Mektuplar* adlı eserinde ve diğer yazılarında vurguladığı gibi, devrimci mücadele ve Rusya'nın dönüşümünde "eleştirel olarak düşünen bireylerin" rolünün önemli olacağını düşünüyordu. Felsefi olarak hareketleri yönlendirecek bir etik sisteminin gerektiğini söylüyor ve bu pratik felsefenin merkezinde insani prensiplerin olması gerektiğini savunuyordu. Toplum yargılandığında kişilerin onur ve gelişimini desteklediği ya da sınırladığı gözetilmeliydi. 1842 ve 1904 arasında yaşayan edebiyat eleştirmeni Mihailovski, sosyal analizde "öznel metot" kullanarak objektif bir tarif yapmaktansa ahlaki değerlerin vurgulanması gerektiğini savunuyordu. Buna göre, bireyin uyumlu bir şekilde gelişmesine olanak veren köylü komünü, bazı yönlerde dar bir uzmanlaşma getiren ve kişiliğin geri kalan yanlarını çürümeye bırakan sanayi düzeninden daha üstündü. Narodniklerin köylü komününü savunmaları, zaman geçtikçe daha da çaresiz hale gelecekti. Rusya kapitalist bir ülke haline geliyor, ifade gücü yüksek Marksist ekol ise tarihin Marksist öngörülere göre ilerlediğine işaret ediyordu. Yirminci yüzyılın başında, Narodnik gelenek Viktor Çernov liderliğindeki Sosyalist Devrimciler tarafından sürdürülüyordu. Marksistlerden bazı fikirleri ödünç alsalar da, popüler birlik ve demokrasi fikirleri devam etti (işçiler ve köylüler arasında kırsalı kentsel öğelerin

altında gören bir sınıf ayrımı olmaması gerektiğini söylüyorlardı), sosyalizmin bilim ve tarihin rasyonel mantığından çok ahlak ve etikten çıktığını düşünüyorlardı.

Marksistler ise Narodniklerin güçlü rakipleri ve muhalifleriydi. Rusya'nın gelişmesi Narodnik planları değil, Marksist planları takip ediyormuş gibi görünüyordu. 1890'lardan itibaren Marksizm Rus entelektüelleri arasında yayıldı, bilim insanları ve radikal devrimci hareketten taraftarlar topladı. Marksizm sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak tartışılacaktır, ancak bu akımın, takipçilerine "sübjektif metot" yerine tarihe ilişkin "objektif bilgi" sağladığını, ahlaki duruşun yanında zaferin kazanılacağına dair "yarı bilimsel" bir garanti verdiğini aklımızda tutmalıyız. Yine de Rus Marksistleri temel sorularda bölünmüştü. Bolşevikler ve Menşevikler arasındaki ayrım, daha önce de gördüğümüz gibi, devrimci partinin ne kadar disiplinli olması gerektiği tartışmasından ortaya çıkmıştı, ancak daha da derin ayrımlar vardı. Örneğin, Menşevik lider Yuli Martov Marksizme ilgi duyuyor, tarihin sosyalizme doğru doğal gidişatıyla ilgili "bilimsel" savlar, eşitsizlik ve acıların sona ermesiyle ilgili etkileyici tartışmalarıyla ilgileniyordu. Bunun yanında, Bolşevik lider Lenin, Rus sosyalizminde sıkça görülen, politikanın ahlaki temellere oturtulmaya çalışılmasından hoşlanmadığını dile getiriyordu. Farklı politikalarda farklı hassasiyetler yansıtılıyordu. Martov ve Menşevikler işçi bilinci ve mücadelenin kendisinin önemini vurgularken, Lenin ve Bolşevikler işçilerin ihtiyaç duyduğu liderlik ve yönlendirmeden bahsediyorlardı; parti konusundaki görüşleri bu nedenle farklıydı. Yine Martov gibi Marksistler demokrasinin sosyalist bir hedef olarak içsel değeri olduğunu savunurken, Lenin gibi Marksistler demokrasiyi sosyalizm mücadelesinde sadece bir araç olarak görüyordu.

Bunun aksine liberaller için özgürlük ve demokrasi mutlaktı. Michael Karpoviç, George Fischer ve diğer tarihçiler Rus liberalizminin taraftarlarının sayısının yüksek olduğunu ancak mesleki taban ve zemstvo sistemi içerisindeki desteği düşük kaldığını ileri sürerler. Liberal hareket düzenli bir şekilde güçlendi ve Pavel Milyukov ile Petr Struve gibi becerikli ideologlar ve liderler çıkardı. Strateji ve taktikler konusunda bölünmüş olsa da, liberaller Rusya'yı güçlü ve modern bir devlet haline getirmek adına imparatorluğun tüm vatandaşları için "hak" olarak vicdan, din, konuşma ve toplanma özgürlüğü, demokratik bir meclis, güçlü yerel özyönetim, sosyal istikrar ve adaletin sağlanması için sosyal reform gibi ortak amaçlara sahipti. Aynı zamanda kişisel dönüşümün gerekli olduğuna inanıyorlardı. Bireyler kendilerini inisiyatif, özgüven, kendini geliştirme, disiplin ve rasyonellik erdemleriyle donatmalıydı. Liberaller herhangi bir sınıfın çıkarlarını savunmuyor, ulusal çıkarları savunmak için hareket ediyorlardı. Bu, özellikle de "sınıflar üstü" ve hatta "parti üstü" olduklarına inanan Anayasal Demokratlar için geçerli. Yapmaya çalıştıkları ise bireylerin iyiliğini sağlamaktı –liberaller için ortak nokta– ancak aynı zamanda ulusal top-

lumun örgütlenme özgürlüğü ve vatansever dayanışmayla gelişmesini istiyorlardı. Bazı liberaller yine "ulusun üstünde" olduklarını düşünüyorlardı. Struve'ün liberal milliyetçiliğinin yanında, örneğin Milyukov beşeri gelişmeyle modern ulusal bilincin yerini eleştirel sosyal bilince bırakacağını savunuyordu.

Düşünen ve kendini ifade etmekten çekinen Rusların tümü liberal veya sosyalist değildi; muhafazakârlık ve hatta gericilik de devlet tekelinde değildi. Muhafazakârlar Rus milliyetçiliğine doğru eğilirken, devletin mutlaklığı savunuluyor, bireyselciliğe karşı çıkılıyor ve dünyada insan eliyle mutluluğun inşa edilebileceği olasılığına felsefi şüphecilikle yaklaşılıyordu. Hükümet içinde ise resmi muhafazakârlığın lider entelektüel öğesi, daha önceden de gördüğümüz gibi, modern dünyanın yönü konusunda kaygılı olan ve Ortodoksluk, otokrasi ve milliyetçiliği kurtarmaya ant içen Konstantin Pobedonostsev idi. Hükümetin dışında kalmış olsa da, gazete ve haberleriyle kamuoyunu ve devlet politikasını etkileyen muhafazakâr lider Mihail Katkov idi. Rus Milliyetçileri ve Panslavcılar arasında liderlik yapan Katkov, Rus olmayanların Ruslaştırılması ve Rusların imparatorluk içerisindeki haklı üstünlüklerini savunuyordu. Daha aşırı ve ilginç olan Rus muhafazakârları arasında bulunan Nikolay Danilevski ise başyapıtı *Rusya ve Avrupa*'da (1869) birleşik Slav devletinin tarihteki bir sonraki baskın medeniyet olacağını iddia ediyordu. Konstantin Slav misyonunun benzer ama farklı bir vizyonu ve geleceği Konstantin Leontiev'indi. Ona göre Batı liberalizmi, eşitçilik ve materyalizm insanlık için aşırı düzeyde zararlıydı ve Rusya'nın kurtuluşu geleneksel "Bizansçılık" –Ortodoksluk, otokrasi ve hiyerarşik bir toplum– ve Doğu ülkeleriyle birleşmesiyle olabilirdi.

"Kadın sorunu" muhafazakârlardan sosyalistlere kadar herkesi ilgilendiren bir konuydu. "Kadınların serbestleşmesi" 1860 ve sonrasında Çernişevski ve diğer radikallerin yazılarında ana temalardan biriydi, ancak konu 1905 Devrimi sırasında ve sonrasında özellikle ön plana çıktı ve acil hale geldi. Liberal ve sosyalist eylemciler, erkek ve kadınlar, Rusya'nın geleneksel hayatında kadınların rolü ve kadınların ikinci sınıf olarak görülmesine sıklıkla karşı çıkacaklardı ve cinsel taciz, aile içi şiddet, fuhuş, eğitimsizlik, düşük maaşlar, annelik ve çocuk bakımı için yetersiz sosyal destek ve toplumsal haklar ve yasal korunma eksikliği gibi kadınların katlanmak zorunda kaldığı aşağılanmaları hedef alacaklardı. İdeolojik olarak kadın hareketi politik dünyanın geri kalanı kadar bölünmüş durumdaydı. Eylemcilerin çoğu kadının durumunu geliştirmek için doğrudan mücadele etti; diğerleri, sosyalistler başta olmak üzere, bu feminizmden uzak durdu. Kadınların "büyük" meseleyle ilgilenmeleri gerektiğini, sadece tüm halkın eski düzenden kurtulması durumunda kadının durumunun değişeceğini savundular.

"Ulusal sorun" yine herkesi ilgilendiriyordu. Rus kimliği ve kaderi konusunda resmi, muhafazakâr ve liberal kesimler kafa yoruyordu. Sanat ve müzik de Rus

ulusal meselesiyle ilgileniyordu. Bu sorunun büyük bir kısmı Rusya ve Rusların çokuluslu ve çok etnik grubun olduğu imparatorluklarındaki yerlerine ilişkindi. Mark Bassin bu ilişki için üç ana model önermekteydi: Avrupalı olmayanlara medeniyet getiren, Avrupalı bir imparatorluk olarak Rusya; Asya ile sıkça ilişkilendirilen, kendi yerli özellik ve erdemleri olan, Anti-Avrupa bir imparatorluk olarak Rusya ve 1800'lerin sonunda ortaya çıkan algı olarak Rus gelenekleriyle tanımlanan kültüre Rus olmayanları yavaşça çekip asimile edecek, ulusal bir imparatorluk olarak Rusya.

İmparatorluğun Rus olmayan unsurları, kendi etnik ve ulusal tecrübelerinin anlamlarını keşfetmeye başlamıştı. Ulusal hareketlerin yükselişi sırasında gördüğümüz gibi, çoğu kendi etnik ve dini kimliklerini modern zamanlara uyarlama, kültürlerini güncelleme sorunuyla uğraşıyordu. Buna göre, Yahudi toplulukları, çoğu yeni Yidiş dilinde basılan dergilerde, dini inanç ve bilimsel bilgi, ayrılıkçılık ve kültürel asimilasyon (Siyonizm ve Amerika'ya göç dahil olmak üzere) gibi konuları tartışıyordu. Müslümanlar arasında kültürel reformlar alanında benzer tartışmalar görülmekteydi. İslami eğitimde *Adab-ı Halid* ve diğerlerinin incelediği *Cedîd* (yeni yöntem) hareketi canlandırılmış ve saflaştırılmış İslam ve modern kozmopolit bilgilerle donatılmış modern Müslümanı ortaya çıkarmaya çalışıyordu. Değişimin ana işaretleri ve süreci hızlandıran etkenlerden biri, yerel dillerde yayının artmasıydı. Örneğin Tiflis'de yayınlanan satirik Molla Nasrettin dergisi Batılı modern hayat görüşünü içeren yeni bir karma görüşe odaklanıyor, Müslümanlığın geri kalmışlığına alaycı bir şekilde yaklaşıyor ve kadın haklarını Müslüman kimlik ve değerleriyle birlikte ele alıyordu.

Rus kültürü ve düşüncesinde en önemli kaymaların biri, felsefeden popüler kültüre uzanan, ruhsallık ve dine dönüş hareketiydi. Rus felsefesinde, özellikle gümüş çağda metafizik ve dini inancın popülaritesi artıyordu. Entelektüeller arasında, tarihçi Sergey Soloviev'in oğlu Vladimir Soloviev önemli bir figürdü. 1853 ile 1900 yılları arasında yaşamış ve çeşitli felsefi ve teolojik konularda yazmıştır. Çağın radikal pozitivizminin önemli bir eleştirisi olarak şovenizm ve gericilik karşıtıydı ve yaşamı boyunca göremediği ilgi ve etkiye gümüş çağın entelektüel eliti üzerinde sahip olmuştu. On dokuzuncu yüzyılın son zamanlarının baskın rasyonalizm ve pozitivizmine karşı çıkan bir diğer önemli düşünür, ünlü filozof Lev Şestov, 1905 yılında çıkan *Temelsizliğin Yüceltilmesi* adlı kitabında modern çağın hayal kırıklığı, şüpheciliği, belirsizliği ve düzensizliğinin özgürleştirici olasılıklarından bahsetmişti. Rus entelektüelleri arasında rasyonalist geleneklerden uzaklaşma adına gelen en önemli hareket, 1909 yılında, bazıları eski Marksist olan bir grup entelektüelin *Vekhi* (Yol İşareti) adı altında yazılarını yayımlamasıyla oldu. Bu yazılar nesiller boyunca entelektüelleri etkisi altına alan materyalizm, ateizm ve kolektivizmi, ba-

şarısızlık ve ahlaki çöküntüye neden oldukları gerekçesiyle kınamış, bireysellik, ruhsallık ve ahlak üzerine kurulan bir felsefe önermişti.

Bu dar görüşlü rasyonalizmin terk edilmesi ruhsal arayış ve krizlerde önemli bir etken olmuştu, tarihçiler arasında "dini Rönesans" olarak adlandırılmaktaydı. 1900 sonrasında, özellikle de 1905 yılındaki heyecan ve hayal kırıklığıyla eğitimli Rusların birçoğu inançlarını canlandırmak üzere kiliseye dönmüşlerdi. Diğerlerinin büyük bir çoğunluğu ise özel dua, mistisizm, ruhsallık, teosofi ve Doğu dinlerine dönmüştü; bu harekete "Tanrı arayışı" denmekteydi. Gördüğümüz gibi din eğitimli kesim ve kentsel yoksullar arasında yayılmış, "Kardeşlik" gibi kentsel hareketler, karizmatik vaazlar, ahlaki yaşam fikirleri (kutsal ruhu taşıyanlar olarak insanlara hak ettiği saygının gösterilmesi vb.) ve bu yaşamda kurtarılma sözleriyle işçileri ve diğerlerini çekmişti. Köylüler arasında, tarihçilere göre ruhsal-etik edebiyata ilgi büyümeye başlamış, hacılık ve mucizevi ikonalar, Ortodoks kilisesinin "mezhepçilik" olarak adlandırdığı akıma katılanlar artmıştı. Bazı din adamları Ortodoks inancını canlandırmaya çalışmıştır; Kronstadt'lı Peder John (Ioann), 1908 yılındaki ölümüne kadar (takipçileri çok daha sonrasına kadar etkili olmaya devam etmiştir) Hıristiyan yaşam biçimini vurgulamış ve litürjik törenlerden mucizeviliği ve gayreti geri getirmeye çalışmıştır. Birçok sanatçı ve yazar ruhani ve kutsal olana ilgi duymaya başlamıştı. Buna göre, gümüş çağ şairlerinden çoğu şiirlerinde görünümleri aşarak ruhsal öze ulaşmaya çalışmış ve bazen de dönüştürülen dünyanın vahiysel imgelerinden bahsetmişlerdi. Görsel sanatçılar görüntülerin gücü ve işleviyle ilgili ruhani bir anlayışa doğru giderken, dini imgeler ve aynı zamanda soyut formlarla çalışmışlardı. Sanat Dünyası hareketinin lideri Aleksandr Benois, 1902 yılında tüm sanat dallarında çağın hâkim materyalizminin, hayat hakkındaki soruları cevaplandırmak ve idealler ve duyguları ifade etmek için "şaşırtıcı biçimde basit" kaldığına dair bir hissin sanata yayıldığını belirtmiştir. Materyalizmden memnuniyetsizlik ve dini ve mistik algıların çekiciliği en beklenmeyen yerlerde bile hissedildi; 1908–1909 civarında aralarında geleceğin Sovyet aydınlanma komiseri Anatoli Lunaçarski ve yazar Maksim Gorki'nin olduğu bir grup Marksist, *"Tanrı İnşası"* adını verdikleri, ruhsallıkla donatılmış bir Marksist akım geliştirdi. Geleneksel Marksizmin soğuk rasyonalizm, materyalizm ve determinizmini kitlesel devrimci harekete ilham vermek için yetersiz bulan grup, duygulara ve bilinçaltına hitap etme gereği ve devrim için Lunaçarski'nin sözleriyle, tanrının geçmişte olduğu yere insanı koyan ancak dini tutku, ahlaki kesinlik ve kötülük ve ölümden korunma sözü veren bir "mitin" gücünü tekrar hissettirme fikrini ortaya attılar.

Rus kültürel hayatı politika, toplum, felsefe, ahlak ve dinle ilgili yüksek zihinsel kaygılarla tamamen doldurulmuş değildi. Modern şehir hayatı cebinde parası olanlar için fırsatlarla doluydu ve birçok entelektüelin aydınlanmamış kitle

eğlenceleri dediği etkinlikler vardı. Müzikholler, gece kulüpleri, *cafes chantants*, dış mekânlarda "eğlence bahçeleri", ucuz tiyatrolar, artan sayıda sinemalar, araba yarışları ve güreş müsabakaları gibi popüler halk eğlenceleri boldu. Kitlelerin okuma zevki ise yine ümit verici olmaktan uzaktı. Gazeteler "basit içgüdülere hitap ediyordu", "skandal" ve sansasyon haberleri sıkça çıkıyordu. Okuyucular için bu haberler kalabalık modern dünyaya açılan, hayret verici bir pencereydi. Kimilerine göre, her yerde bulunabilen popüler romanlar, geleneksel popüler ve ulusal değerlere saldırıp, macera, bireysel risk alma, egzotik yerler ve maddi başarı değerlerini ön plana çıkarıyordu. Oldukça tutulan popüler sinema ise olaylı kurgusu ve sansasyonel niteliğiyle popüler kültürün değişmesine katkıda bulunuyor, değişen toplumda değerin üstünde melodramatik olaylar, materyalist tüketim ve çoğunlukla sorunlu olan keyif peşinde koşma gibi şeylere dayanan hikâyeler sunuyordu.

SONUÇ

Kültürel hayat düşünüldüğünde, Rusya'nın kriz ve devrime doğru gidip gitmediği sorusuna geri dönebiliriz. Sosyal ve politik yaşam gibi kültürel yaşam da birçok yöne işaret ediyordu. İyimserler kültürel ve entelektüel gelişmelerin zenginliğini, demokratik ideallerin yayılması, insan onuruna saygının artması ve evrensel değerler ve doğrularla ilgili dini ve ruhsal keşiflerin altını çizebilir. Karamsarlar ise kurulu normların sanatsal reddi, yozlaşmış sanatsal zevkler ve ilgiler, geniş şekilde kitlelerin depresyon ve hayal kırıklığı, sosyalizm ve diğer radikal ideolojilerin yayılması ile entelektüel ve kültürel parçalanmayı vurgulayabilir. Tabii ki tarihçi olarak azınlık ve çoğunluk arasındaki genişleyen uçurumu göz ardı edemeyiz. Bu bölümde anlatılan kültürel başarılar Rusların çoğunluğunu hiç etkilememiştir. Aynı şekilde, çelişki ve belirsizliği dikkate almalıyız. Rusya gerçekten da aynı anda farklı yönlere doğru gidiyormuş gibi görünüyordu. 1914 yılında başlayan yıkıcı savaşın olmaması durumunda tam olarak ne olacağını bilemeyiz. Nikolay Liashko adlı işçi sınıfından bir yazar, dünya savaşı ve devrim sonrası takip eden içsavaş yıllarından sonra geriye bakarken dediği gibi: "Çağımız beklenmeyen acılar ve keyiflerle damgalanmış, insanların hastalandığı, çalışmaktan delirdikleri ancak gerçekten yaşadıkları bir çağ." Aynısı şimdi inceleyeceğimiz devrimci çağ için söylenebilir.

34. Bölüm

1917 DEVRİMİ

"'Çok yaşa özgür Rusya'
Coşku dolu bu çığlık ruhumu kaplıyor
'Çok yaşasın özgürlüğümüz'
Kızıl bayrak kalbimi sakinleştiriyor
Kurşun ağırlık düştü
Dünya parlayan bir düş görüyor...
Tekrar gencim, bedenim sarhoş
Ruhum duyguyla dolu
Geniş ve sonsuz duygularla
Denizin içinde damlalar gibi."

MİHAİL SERAFİMOVİÇ,
SÜVARİ ERİ, MART 1917

"Devrim yapması gerekenleri yaptı; hemen eski rejimin takip ettiği yoldan saptı, o çürük, açgözlü yaşamdan... Ancak bir süre sonra krallık düzeninin takıldığı yerlerde takıldı; aynı hayvanların dayanılamaz ağırlığı taşıdığı, kuzu kılığına girmiş aynı kurtların bizi yönettiği ve güzel hayat hakkında aynı kelimelerin edildiği ve aynı sözlerin edildiği..."

A. KUÇLAVOK, *ASKER*, AĞUSTOS 1917

Daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi, Rus imparatorluğunda meşrutiyet dönemi tartışmalara neden olmaya devam etmektedir. Rusya'nın 1905 Devrimi ve 1. Dünya Savaşı ile 1917 Devrimi'ne kadar geçen dönem içerisindeki gelişmeleri yorumlayan iyimserler, Rusya'nın sonunda otokrasiyi geride bıraktığını ve liberallik ve politik özgürlüğe doğru gittiğini savunmaktadır. 1907 yılında seçim kanununda yapılan bir değişiklik ile Yasama Meclisi artık dağıtılamayacaktı. Bunun yanında, Rus yasalarındaki değişiklik hükümet yetkilileri ve halk arasında geniş ölçekte kabul görecek, ülkenin önemli meselelerinde önemli rol oynayacak ve yurtdışında da takdirle karşılanacaktı. Bir İngiliz'in dediği gibi, "parlamenter hayatın atmosferi ve içgüdüleri" Romanovların imparatorluğunda gelişti. İyimserlere göre, Rus toplumu anayasal çerçevenin belirttiğinden giderek her yıl daha ilerici ve demokratik hale geliyordu. Modern eğitim farklı düzeylerde giderek yayıldı. Özellikle Rus öğ-

retmenlerin insancıl ve liberal değerlerini yansıtıyordu, çağdışı fikirler ve kurumların savunuculuğunu yapmaktan uzaktı. Rus üniversiteleri pratikte tam özgürlük ve zengin bir yaratıcı hayat sürüyordu. Diğer alanlarda da hararetli bir tartışma yürüyordu. Basın bile, bazı kısıtlamalara rağmen, Bolşevikler dahil olmak üzere her bakış açısını bir derecede yansıtıyordu. Hükümetin yasakları veya cezaları yayının isminin değiştirilmesi gibi basit bir düzenlemeyle atlatılabiliyor, en kötü ihtimalle editör hapis cezası alırken, önemli politik yazarlar işlerine devam ediyordu. Ciddi sorunlar devam etmiş, halkın ekonomik geriliği ve yoksulluğuna kalıcı şekilde çözüm getirilememişti. Ancak sanayileşme ve Stolipin'in toprak reformuyla bu sorunlar çözüme yaklaşıyordu. Her şeyden önce, Rusya'nın zaman ve barışa ihtiyacı vardı.

Karamsar eleştirmenler ise dönemi farklı şekilde resmetmektedir. Birçoğu döneme "meşrutiyet" demeyi reddetmektedir. Çünkü Temel Kanunlara göre ve uygulamada hükümet ve bakanlardan oluşan yürütme kolu, Yasama Meclisi'ne karşı sorumlu değildi. 1907 yılındaki seçim kanunu değişikliğinden sonra, özellikle temsil gücü ve yetkileri kısıtlanan Yasama Meclisi, sorunların giderilmesi için bir mekanizma olarak kullanılmak yerine otokrasinin gerçek anlamda politik reforma gitmemedeki inatçılığının bir sembolü olarak kalmıştır. II. Nikolay'ın Rusya'nın organize toplumunun politik hayata katılımına karşıtlığı bu son yıllarda daha da artmış görünüyordu. Goremykin, Sukhomlinov ve fantastik Rasputin gibi kurumsal güç dışında yetki kullananların varlığı, rejiminin çöküşünün mantıksal sonuçları olarak görülebilir. Toplum zamanla krize doğru gidiyordu. Karamsarlara göre sosyal memnuniyetsizlik artıyor ve ekonomi modernleştikçe iyiye gitmiyordu. Bu da köylülerin işledikleri tüm topraklara sahip olarak adaletin yerini bulması ve ekonomik sorunlarının giderilmesine yönelik istekleri, işçilerin düşük maaşlar ve çetin çalışma koşullarına karşı gösterileri ve bu taleplerin politik değişiklik istekleriyle bütünleşme sıklığının artması, St. Petersburg ve Moskova'daki işçiler arasında radikal sosyalistlere desteğin artması, sağ ve solun politik terörizmi ve sınıf çatışması, demokratik özgürlük taleplerinin etkisinin geniş çapta hissedilmesi gibi ciddi sorunların bir göstergesiydi. Kentleşme, tüketici mallarının arzının artması ve okuryazarlığın artması gibi olumlu görünen gelişmelerin olması sosyal gerilimleri azaltmaktansa, statükoya karşı tepkilerin artmasına sebep oluyordu. Kültürel hayat bile bir kriz içindeydi, sanatçılar tüm gelenekleri çürük veya çağdışı olduğu gerekçesiyle terk edip cinsellik, kötülük, şeytanlar, gölgeler veya dünyanın sonu gibi konularla "ahlaki olarak sapkın" bir yöneliş içine girdiler. Rusya felakete doğru gidiyordu.

İyimserler buna göre Rusya'nın 1. Dünya Savaşı'yla mahvedildiğine inanıyor. Karamsarlar ise savaşın zaten çürümüş olan yapının yıkılması için gereken son darbe olduğunu söylemekteler. 1. Dünya Savaşı Rus halkı tarafından taşınmakta

olan yüke inanılmaz bir yük daha ekledi. İnsani kayıplar çok büyüktü. Nikolay Golovin'in rakamlarını vermek gerekirse, savaş sırasında Rus ordusu 15,5 milyon askeri cepheye sürdü ve bu dev mücadelede diğer hiçbir ülkenin yaşamadığı kayıplar yaşadı: 1,65 milyon ölü, 3,85 milyon yaralı ve 2,41 milyon esir. Mülklerin yok edilmesi ve diğer sivil kayıplar ile yerinden edilenlerin sayısı bilinmemektedir. Rus ordusu geri çekildikçe halkı tahliye etmeye çalışmış, bu da karmaşa ve acıların artmasına sebep olmuştu. Bu korkunç tecrübe, Kırım Savaşı ve Rus-Japon Savaşı'nda olduğu gibi, imparatorluk hükümetinin bir kez daha başarısız olduğunu gösteriyordu, ancak bu sefer yenilginin boyutu çok daha büyüktü. Ordunun yanında, kent nüfusu gıda ve yakacağa ulaşmaktaki zorluklardan dolayı zararlı çıkmıştı. Enflasyon arttı. En kötüsü de, hükümet ders almayı reddetti. II. Nikolay, devlet politikalarını liberalleştirmek ve yardıma hazır olan topluma güvenmek yerine, sınırsız otokrasiye olan çağdışı politik inancından caymadı. Örgütlü sivil toplum kurumlarının askeri harekâtta daha geniş bir rol alma çağrılarına kulak asmadı ve "halkın güvenini almış" bir kabine kuracağı beklentisine karşın harekete geçmedi. 1917 yılının ilk aylarında aldığı, kamuoyunun nabzını tutmak için görevlendirilen polisin kendisine verdiği ve "toplumun geniş kesimlerinde otorite sahibi olanlara karşı bir dalga" olacağına dair raporlar dahil olmak üzere, hiçbir uyarıyı dikkate almadı.

ŞUBAT DEVRİMİ VE GEÇİCİ HÜKÜMET

İmparatorluk rejimi sessizce tarihe gömüldü. Bir anda gelen popüler devrim tamamıyla hazırlıksızdı. 23–27 Şubat tarihleri (Batı takvimine göre 8–12 Mart) arasında, savaş sırasında kulağa daha Alman gelen St. Petersburg yerine "Petrograd" olarak yeniden adlandırılan başkent ekmek ve kömür yokluğu nedeniyle gösteri ve çatışmalara sahne olmuş, olaylar bir anda daha ciddi bir hal almıştı. 23 Şubat (8 Mart) tarihinde binlerce kadın tekstil işçisi fabrikalarından çıkıp gitmişti (kısmen Uluslararası Kadınlar Günü'nü kutlamak, ama çoğunlukla ekmek yokluğunu protesto etmek içindi). Zaten yüksek bir sayıda erkek ve kadın grevde, yakıt yokluğu ya da lokavt nedeniyle sokaklardaydı. Grevcilerin sayısı arttıkça sokak gösterilerinin büyüklüğü ve şiddeti arttı. Dövizler ve konuşmalarla ekmekten (halk arasında en sık duyulan talep ekmek içindi) savaşın bitirilmesine, otokrasinin kaldırılmasına kadar talepler dile getiriliyordu. 25 Şubat tarihinde kalabalığı bastırmak için müfrezeler gönderildi, ancak halkla askerler kaynaştı. Kentin içinde gönderilebilecek başka birlik yoktu. Başka bir yerden kuvvetlerin getirilmesi gibi hızlı bir girişim imparatorluk hükümetini geçici olarak da olsa kurtarabilirdi. II. Nikolay'ın cephe-

de olmasıyla otorite çöktü ve birçok memur saklandı. Bir bütün olarak davranan Petrograd halkı ise liderlik için Yasama Meclisi'ne döndü.

26 Şubat tarihinde Yasama Meclisi imparatorluğun çözülmesine yönelik bir kararnameyi atlattı ve sonraki gün liderlerden ve kamunun önde gelenlerinden Geçici Hükümet kuruldu. Zemstva ve Kasabalar Birliği başkanlığı yapmış olan Prens Georgi Lvov, Bakanlar Kurulu Başkanı, yani Başbakan ve İçişleri Bakanı oldu. Kadet lider Milyukov dışişleri bakanı, Ekimci lider Guçkov savaş ve donanma bakanı ve kabinenin tek sosyalist lideri olan ve Sosyalist Devrimci Parti ile bağları olan Aleksandr Kerenski adalet bakanı oldu. Yeni hükümet Yasama Meclisi'ndeki İlerici Blok'un yapısı ve görüşlerini yansıtıyor, Kadetler çoğunluğu oluşturuyordu.

II. Nikolay boyun eğerek kendi ve tek oğlu Aleksey adına tahttan feragat etti. Çarlığı devralacak olan kardeşi Mihail ise seçimle gelen meclisin, uygulamada geçici hükümetin kararını beklemek üzere tahttan feragat etti. II. Nikolay ise tahttan feragat etmeden önce Lvov'u başbakan olarak görevlendirmişti. Böylelikle Romanovların Rusya'daki hükümdarlıkları sona erdi. Geçici Hükümet hızlı bir şekilde Amerika Birleşik Devletleri ve diğer Batı demokrasileri tarafından tanındı ve kutlandı.

İlk baştan itibaren, geçici hükümet ciddi bir rakiple karşı karşıyaydı: Petrograd İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti. Sovyet, işçi ve askerlerin iradesini temsil ettiğini iddia ediyordu ve aslında, devrimin ilk aylarında bu grupları kontrol edip harekete geçirebiliyordu. Sovyet 1905 işçi konseylerinin modelini esas almıştı. 1917 Şubat grevleri sırasında işçiler kendilerine vekil seçmiş, Menşevikler ve Sosyal Devrimciler başta olmak üzere sosyalist eylemciler kentsel bir konsey kurarak tüm fabrika ve garnizonlarda seçim yapılması çağrısında bulunmuştu. Petrograd Sovyeti'nin ilk toplantısı Tauride Sarayı'nda, yeni hükümetin kurulmakta olduğu binada, 27 Şubat tarihinde gerçekleşti. Sovyet liderleri ise meşru yetkileri olduğunu düşündükleri sınırların ötesinde harekete geçme konusunda hevesli değildi; toplumun tümünü değil, bazı kısımları temsil ettiklerini düşünüyorlardı. 1917 sonbaharında ılımlı sosyalistlerin hâkim olduğu Sovyet, burjuvaziden gücü alma konusunda istekli değildi ve liderleri Rusya'yı sosyalizm için fazla geri olarak görüyordu. Yine de gördükleri kadarıyla kitlelerin çıkarlarını korumak için cesurca davrandılar. 1 Mart tarihinde Sovyet ünlü 1 Numaralı Emir'i yayınladı. Bu belge askerlerin yetki ve haklarını konu alıyordu. Askeri birlikler komiteler oluşturarak düşük rütbeliler arasından temsilci seçecek ve bu vekiller ordu konusunda nihai otorite olan Petrograd Sovyeti'ne katılacaklardı. Silahlar, araçlar ve diğer malzemeler üst subayların kontrolünden alınıp askeri komitelerin otoritesine teslim edilecekti. Sembolik olarak askerler görevde olmadıklarında subayları selamlamak zorunda olmayacaktı (askerler sivil toplumda yaşayan özgür bireylerdi), görevdeyken ise subaylara "ek-

selansları" gibi unvanlarla hitap etmeyecekti. Subaylar ise askerlere kaba şekilde davranmayacak, hakaret edemeyecekti. Petrograd Sovyeti'nin kurulmasından sonra Rusya'nın dört bir yanında benzer oluşumlar ortaya çıkmıştır. İlk Rus Sovyetler Kongresi başkentte 3 Haziran tarihinde toplanmıştı ve 350 yerel birim temsil edilmekteydi. Delegeler arasında 285 Sosyalist Devrimci, 245 Menşevik, 105 Bolşevik ve diğer bazı sosyalist partilerin temsilcileri bulunmaktaydı. Kongre üst sovyeti oluşturacak bir yürütme kurulu seçti. Sovyetler Lvov ve kurmaylarına göre huzursuz işçilere, askerlere ve köylülere daha yakın durmaktaydı ve hemen kitlelerin desteğini kazandı.

Geçici Hükümet 8 ay boyunca görev yaptı: 27 Şubat'ta başlayan görev süresi 25 Ekim 1917 tarihinde sona erdi (12 Mart – 7 Kasım arası). Zamanında dünyadaki en liberal hükümet olmuştu ve demokrasi, özgürlük, tüm insanlar ve sınıfların birliği değerlerine bağlıydı. Geçici Hükümet göreve başlar başlamaz radikal bir reform programını uygulamaya koymuştu. Binlerce politik tutsak ve sürülenler affedildi. Basın, konuşma, toplanma, birlik kurma ve grev özgürlüğü sağlandı; dayak cezası, Sibirya'ya sürgün ve ölüm cezası kaldırıldı. Din veya millete dayalı yasal sınırlamalar ortadan kaldırıldı ve Polonya'ya özgürlük sözü verildi. Kadınlara seçme

Geçici Hükümet'in ilk bakanlar kabinesi. Prens Georgi Lvov soldan birinci, Kerenski üçüncü ve Milyukov soldan altıncı. 1917 yılı Nisan ayında sokaklardaki kalabalık, Kerenski dışında bu "burjuva bakanlarının" görevden alınması için çağrıda bulunuyor olacaktı. *(Rusya Film ve Fotografik Dokümanlar Devlet Arşivi)*

ve seçilme hakkı verildi. Evrensel, gizli, doğrudan ve eşitliğe dayalı oy hakkının geçerli olacağı temsili meclis seçimleri için hazırlıklara başlandı. Retorik olarak, yeni hükümetin liberal liderleri, bireysel vatandaşı yeni düzenin temeli olarak gören, geniş ve kapsamlı bir devrim anlayışına sahipti. Vatandaşlık ideali ulusal birlik ve uyumun sağlanması için sınıfsal kaygıları ve özel ihtiyaçları bir kenara bırakıyordu. Otokrasiye karşı uzun yıllarca verilen mücadelede olduğu gibi devletin ülkenin dönüşümündeki kilit rolü sona ermiş, aktif bir sivil toplum dönüşüm için en önemli kuvvet haline gelmişti.

Geçici Hükümet Rusya için liberalizmin yapabileceği şeyleri gösterse de, 1917'de ülkenin içinde bulunduğu sorunları çözmek ve yönetenlerin üstesinden gelmekte başarılı olunamadı. Halkın arasında savaşa desteğin düşmesi ve ordunun savaşma kabiliyetinin gün geçtikçe azalmasına rağmen, yeni hükümet savaşı devam ettirme kararı aldı. Tüm toprakların köylülere dağıtılması gerektiği konusunda fikir birliğine varılmıştı, ancak toprak tazminatları konusunda bir karar verilmeyip seçilecek olan meclise bırakılınca köylünün beklentileri karşılanmamıştı. Geçici Hükümet enflasyon ve ulaşım sorunlarını çözememiş, sanayi üretimini artıramamıştı. Aslında bu dönemde Rus ekonomisi çözülmeye devam etmişti.

Bu başarısızlığın büyük bir kısmı yeni rejimin gücün ve otoritesinin sınırlı olmasından ileri gelmişti. Etkili bir idari araç yoktu ve çarlık polis gücü büyük ölçüde saklanmaktaydı. Daha önce de söylendiği gibi, zaman zaman hükümet ve Sovyet arasında çekişme yaşanıyordu. Ordunun komuta kademesi hükümeti desteklerken, erler arasında daha karmaşık bir durum vardı. Petrograd garnizonu Sovyet'e tamamen bağlıydı. Bunun yanında, Geçici Hükümet Sovyet'e bu garnizonun ortadan kaldırılmayacağı veya silahsızlandırılmayacağı garantisini vermek zorunda kalmıştı. Kerenski'nin lakabı olan "baş iknacı", kıskanılmayacak durumunun bir yansımasıydı.

Hükümet aynı zamanda hatalar da yapıyordu. Ülkenin içinde bulunduğu felaket durumunu tanımayı reddetti ve halkın tavrını yanlış ölçtü. Tabii ki hükümetin hatalarının çoğu liberal politik tavırları göz önünde bulundurulduğunda anlaşılabiliyordu. Daha önce de bahsedildiği gibi, savaş devam etti. Fransız Devrimi örneğinde olduğu gibi, özgürlüklerini kazanan Rusların savaşa daha da sıkı sarılacaklarını düşünüyorlardı. Aynı zamanda otoriter Almanya'ya karşı demokratik müttefikler Fransa ve İngiltere'nin terk edilmesinin politik prensiplerine ve yeni bir demokrasi olarak Rusya'nın çıkarlarına ters olduğuna inanıyorlardı. İç işlerinde ılımlı ve liberal duruşları, karmaşa durumunda korunması zor bir tutumdu ve üstüne üstlük, çoğu yoksul ve okuma yazma bilmeyen, her şeyden çok kibar sınıfın topraklarını isteyen köylü isyanı karşısında hayalperest bir yaklaşım olarak kaldı. Hükümetin geçici niteliği özel bir zayıflığı temsil ediyordu. Hükümet üyeleri yüksek otoriteleri-

ni şans eseri aldıkları ve Yasama Meclisi'nin 1907 yılında kısıtlı bir seçmen grubunun katılımıyla yapılan seçimle geldiğinin farkındaydılar. Hukuk devleti ilkelerine inandıklarından, Rusya'nın geleceğinin temel sorularının sadece demokratik seçimle gelen bir meclis tarafından cevaplanabileceğini düşünüyorlardı. Bu nedenle toprak dağıtımı ve ulusal azınlıkların durumuyla ilgili temel kararlar, seçilecek meclise bırakıldı. Geçici hükümet üyeleri için demokratik seçimle gelecek meclis bu kadar önemli olsa da, en önemli hataları bu meclisin bir an önce toplanmasını sağlayamamalarıydı. Rus hukuk camiasının önde gelenleri mükemmel bir seçim kanunu hazırlamak için çabalarken aradan uzun zaman geçti. Meclis nihayet toplandığında ise çok geçti ve Bolşevikler yönetimi ele almıştı.

1917 Bolşevik zaferi Lenin'in kişiliği ve faaliyetlerinden ayrı düşünülemez. Hükümetin sürgüne gönderilenlere yönelik affıyla Rusya'ya dönmüştü ve 3 Nisan 1917 tarihinde Petrograd Finlandiya istasyonuna giriş yaptı. Alman hükümeti Lenin ve arkadaşlarının kapalı bir trenle İsviçre'den Almanya'ya geçiş yapmalarına izin vermişti ve Lenin'in Rusya'nın savaş çabalarına müdahale edeceğine inanılıyordu. Bu yolculuk nedeniyle Lenin'in Almanlarla işbirliği içinde olduğu söylentileri yayılmıştı. Sonraki gün Lenin Bolşeviklerin çoğunu bile şaşırtan bir çağrı yayımladı: Burjuva devrimini sosyalist devrime çevirmenin zamanı gelmişti. Parti gazetesi *Pravda*'da yayımlandığında *Nisan Tezleri* olarak adlandırılan bu yazılar, "burjuva" hükümeti olan geçici hükümete karşı bir devrim çağrısıydı ve tüm politik gücün Sovyetlere devredilmesi, savaşın hemen sonlandırılması, toprakların kamulaştırılması ve köylülere dağıtılması gerektiği, sanayinin ise işçi konseylerinin kontrolüne bırakılması gerektiği anlatılıyordu. Yoldaşlarının çoğu, Rusya'dan uzun süre ayrı kalmış olması nedeniyle politik gerçeklikle bağının koptuğunu düşünüyordu, ama Lenin parti içinde destek buldu ve kısa sürede parti liderlerinin çoğunu ikna etti.

Savaşın ezici yükü ve artan ekonomik gerileme Geçici Hükümet'i daha da zora sokmuştu. Aynı zamanda yeni özgürlüklerle ilgili coşkuya rağmen, zengin üst sınıf ve burjuva olarak etiketlenen yöneticilere olan güvensizlik artıyordu. İlk açık kriz 1917 yılının Nisan ayında hükümetin savaş politikasıyla ilgili olarak patlak verdi. Petrograd Sovyeti tarafından işgalci savaş emellerinin bir kenara bırakılması için baskı altında bulunan Geçici Hükümet, savaşın sadece savunmaya yönelik olarak devam ettirildiğine dair "Savaş Amaçları Bildirgesini" yayımladı. Artan baskılar nedeniyle hükümet müttefiklerine aynı mesajları içeren bir nota gönderildi. Bu nota halka açıklandığında etkisi ağır olmuştu. 20 Nisan tarihinde Dışişleri Bakanı Milyukov'un müttefiklere gönderdiği notanın metni gazetelerde yayımlandı. Rusya'nın zafere kadar savaşacağı, savaştan sonra garantiler ve önlemlerin devam edeceği yazıyordu. Bu da halk tarafından 1915 yılında müttefikler tarafından karar verildiği gibi, Rusya'nın İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının kontrolünü hâlâ iste-

diği şeklinde algılandı. Bu durum Petrograd Sovyeti'nin dış politikasının ve hatta hükümetin yayımladığı Savaş Amaçları Bildirgesi'nin açık bir ihlaliydi. Birçoğuna göre bildirge politik bir aldatma ve ikiyüzlülükten başka bir şey değildi. Sonraki gün Moskova ve Petrograd sokaklarında, aralarında silahlı askerlerin de olduğu kalabalık "Milyukov Dardanelski", "kapitalist bakanları" ve "emperyalist savaşı" protesto etti. Kalabalığı sakinleştirmek için Milyukov istifa etti ve kabine yeniden düzenlenerek 5 sosyalist bakan görevlendirildi. Kerenski ise savaş ve donanma bakanlığını devraldı. Hükümet ise sadece savunma amaçlı olarak savaşacağını ve "işgal ve tazminatsız" bir barışa gideceğini ilan etti. Düşmanın ülkeden kovulması için haziran ayının sonunda Kerenski ve General Aleksey Brusilov güneybatı cephesinde büyük bir taarruz başlattı. İlk başlarda başarılı olan taarruz, sonrasında karmaşa ve disiplin eksikliği nedeniyle çöktü. Askeri birlikler toptan olarak savaşmayı reddetti. Almanlar ve Avusturyalılar Rus hatlarını deldiklerinde ise hükümet yeni bir felaketle yüzleşmek zorunda kaldı. Ulusal azınlıklar sorunu Romanovların eski imparatorluğunun karmaşa ortamında etnik ve ulusal hareketlerin her noktada ortaya çıkmasıyla daha da büyük bir sorun haline geldi. Hükümet ise politik kararların seçilen meclise bırakılması politikasını tehlikeli olduğu halde devam ettirdi. Temmuz ayında ise Ukrayna ulusal hareketinin geniş şekilde tanındığı gerekçesiyle dört Kadet bakan istifa etti. Kabinedeki ciddi gerilim ve krizler, işçilerin sanayide yönetime katılmasını isteyen Sosyal Demokrat çalışma bakanının çabalarına karşı çıkan ticaret ve sanayi bakanının istifası ve tarım bakanı olan Sosyal Devrimci lider Viktor Çernov ve Lvov arasındaki toprak politikasının uygulanması konusunda uzlaşma sağlanamaması şeklinde ortaya çıkmıştı. Toprak reformu sorunu, köylülerin meclis kararını beklemeden kibar sınıfın topraklarını ele geçirmeye başlamasıyla da daha ciddi hale gelmişti.

Halk arasında memnuniyetsizlik ve gerilimin artması, binlerce silahlı asker, gemici ve işçinin "Temmuz Günleri" olarak adlandırılan, 3 Temmuz'dan başlayarak başkentte sokaklara dökülmesi şeklinde gerçekleşen bir sonraki büyük krize yol açmıştır. Şubat Devrimi'nden beridir böyle bir başkaldırma hareketi görülmemişti, ancak şubattan farklı olarak, sokaklarda olan kitleler çok sınıflı ve kapsayıcı değildi. Gelen haberlere göre, kitle çok daha kararlı ve kızgındı. 4 Temmuz tarihinde kent çapında çatışmalar çıkmıştı, yaralı ve ölü sayısı artıyordu. Kazaklar veya yönetimin diğer kuvvetleriyle karşılaşıldığında şiddet olayları oluyordu. Sosyalistlerin çoğu bile kitlenin "aşırılıklarını", Maksim Gorki'nin zamanında yazdığı gibi "ne yaptığını bilmeyen" bir linç kalabalığının hareketleri olarak görüyorlardı. Ancak o zamanlarda yayımlanan belgeler halkın neye karşı olduklarının bilincinde olduğunu gösteriyordu: savaş, yeni taarruz ve burjuvazi. Aynı zamanda ne istediklerini de biliyorlardı: Sovyetlerin gücünün artırılması. Açık olmayan kısım ise bu ama-

ca nasıl ulaşılacağıydı, çünkü Sovyet'in kendisi yönetimi ele almak istemiyordu. Bir defasında Sovyet liderleri Çernov'u kalabalığı sakinleştirmeye gönderdiğinde, kızgın bir gösterici Çernov'a, "Yönetim sana verildiğinde al!" diye seslenmişti. Sovyet'in ılımlı liderleri ise bunun için Bolşevikleri suçluyordu. Bolşevikler ise ilk başta bu konuda baştan çıkarılsa ve ne şekilde tepki vermeleri gerektiğini bilmese de bu sokak hareketini yönetime taşımayı istemiyordu. Tarihçiler ise bu protestoların Bolşevikler tarafından düzenlenip düzenlenmediğini ve ne amaçla gerçekleştirildiğini hâlâ tartışıyorlar. Elbette gücün Geçici Hükümet'in elinden alınması Bolşevik gündeminde vardı. En önemli sorun ise zamanlamaydı. Bolşeviklerin bu gösterilerin organizasyonundaki rolünün ne olduğundan bağımsız olarak, başarısız olunmasından korktukları söylenebilir. Sovyetler veya Bolşeviklerin liderliği olmadan hareket çözüldü. 4 Temmuz akşamında ağır yağışların olmasıyla son kalan göstericiler dağıldı.

Hükümet ise katılan askerlere ve kuruluşlara baskı kurarak cevap verdi. Bolşevikler Alman hükümetinden para ve talimat aldıkları gerekçesiyle vatan hainliğiyle suçlandı ve yüzlerce Bolşevik lider tutuklandı. Lenin ve birkaç Bolşevik lider yurtdışına kaçtı veya saklandı. Bunun yanında, sosyal düzenin korunması adına bazı sivil özgürlükler kısıtlandı. Cephede askeri mahkemeler tarafından vatan hainliği, ordudan firar, savaşmaktan kaçma ve savaşmayı reddetme, teslim olmamak için direnme, emre itaatsizlik ve isyandan suçlu bulunanlar için ölüm cezası geri getirildi. Petrograd'da sokak gösterileri ikinci bir emre kadar yasaklandı. 18 Temmuz tarihinde, Kerenski sert bir Kazak general olan, askeri ve sivil disiplini savunduğu için muhafazakârlar arasında hayranlık duyulan Lavr Kornilov'u başkomutanlığa getirdi. Bu yeni atmosferde, bazı sağcı ve muhafazakâr gruplar daha aktif ve cesur davranmaya başladı. Yeni bir koalisyon hükümeti Kerenski'nin başkanlığında on sosyalist bakan (Sosyal Devrimciler, Menşevikler ve Trudovikler) ve yedi liberal bakan (çoğunlukla Kadetler) ile kuruldu. Ülkede düzenin sağlanması için çabalar devam etti, ancak bazılarına göre hükümet zaferini kesin hale getirmek için radikal muhalefeti ortadan kaldırmalıydı.

Kriz derinleşmeye devam etti. Otoritesi ve programı etrafında halkı birleştirmek isteyen hükümet, "Devlet Konferansını" Ağustos ortasında tüm sivil örgütlerin temsilcilerinin katılımıyla Moskova'da gerçekleştirdi. Konferans sonucunda pek az şey başarıldı, ancak Rusya'nın yaşamındaki derin sosyal ve politik ayrımlar ortaya çıkmış oldu. Toplantı öncesinde, birçok sağcı grup "güçlü birleşik ulusal hükümet" kurulması için çağrıda bulunarak "Rusya'nın kurtuluşunun" düzen ve birlikle olabileceğini öne sürdü. Bunun aksine, sosyalistler, Rusya'nın sorunları için burjuvazinin açgözlülüğünü suçluyor, karşı devrim olabileceği uyarısını yapıyordu. Bu karşılıklı şüpheler ve suçlamalar konferans salonunu dolduruyordu.

Ünlü "Kornilov olayı" ise yaz boyunca büyüyen düzensizlik, ihanet hissi ve disiplin, birlik ve güçlü otorite ihtiyacıyla ilgili tehlikelerden dolayı ortaya çıkmıştı. Olayın kendisi ise entrikayla olduğu kadar karmaşa ve yanlış anlaşılma nedeniyle de gerçekleşmişti; saçma ve tehlikeli arasında gidip geliyordu. Sonuçlar ise oldukça önemli olmuştu. Yeni komutan Kornilov, Kerenski ve hükümetin Sovyet ve solun tutsağı olduğu yönünde sağdaki hâkim görüşü paylaşmaktaydı. Kornilov ise kendisini, muhafazakâr basın, sağcı liderler ve subaylar, işletmeciler ve toprak sahiplerinin iyi organize olan kuruluşlarının da desteğiyle Rusya'yı ve hükümeti kurtarabilecek kişi olarak görüyordu. Kornilov, Kerenski'nin solun gücünü bitirip sosyal düzen ve güçlü bir hükümeti kurabilecek geçici bir askeri diktatörlüğe destek verebileceğine inanıyordu ve bu inancını destekleyen işaretler mevcuttu. Ancak ikisi arasında yanlış anlaşılma ya da belki de bir kandırma durumu olduğuna dair kanıtlar vardır, tarihi kayıtlarda bu kanıtlara sıkça rastlanmaktadır. Durum ne olursa olsun, Kornilov devrimlerin "korunması" için başkente asker gönderdi ve Sovyet'i dağıtmayı amaçlamıştı. Kerenski ise halka seslenerek "devrimleri" Kornilov'un yönetimi devirme girişiminden "korumaya" çağırdı. Ağustosun son günlerinde başkent halkı savunmaya hazırlanmış, ilerlemekte olan askeri kuvvetler ise demiryolu grevi ve genel direnişle karşılaşmış, gıdaları tükenmiş ve ulaşmaya çalıştıkları konuma varmadan moralleri bozulmuş, komutanları intihar etmişti. Bu olaydan sonra sadece Bolşevikler kârlı çıkmıştı. Liderleri hapisten çıkmış, taraftarları ise Petrograd'ı korumak üzere silahlanmıştı. Kornilov tehdidi bittikten sonra başkentteki askeri güçleri devam ediyor, radikalleşen kitleler arasında destekçilerinin sayıları artıyordu.

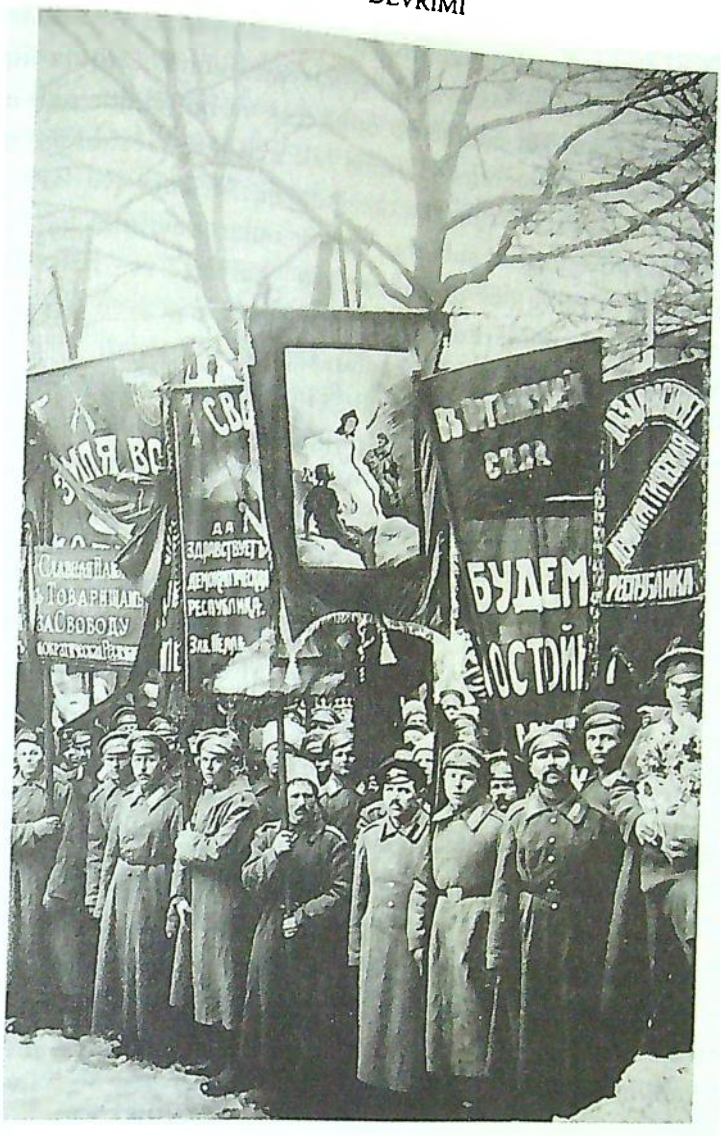
Geçici Hükümet, diğer taraftan Kornilov'a ihanet ettikleri nedeniyle sağın nefretini kazanmıştı ve –hükümetin bunu hak edip etmediği ise başka bir sorudur– sol kanat ise hükümetin Kornilov'la ortaklık ettiğinden şüpheleniyordu. Kabine ise bir kriz daha yaşamış, üçüncü ve son kez, bu defa 10 sosyalist ve 6 sosyalist olmayan bakanla yeniden kurulmuş, Kerenski ise başbakan olarak kalmıştı. Kornilov olayları sonuçta, Kornilov ve birkaç generalin tutuklanması ve askeri disiplinin daha da azalmasına sebep olmuş, böylelikle birçok birlikte subayların durumu daha da zor hale gelmişti.

SOSYAL DEVRİM

Devrimin sosyal tarihiyle ilgili araştırmalar işçiler, askerler ve köylülerin Bolşeviklerin yönetime gelmesinde oynadıkları rol ve bunun sıradan Ruslar için ne anlama geldiği hakkındaki bilgimize çok şey katmıştır. Bolşeviklerin vaatleri halka çekici

gelmiş olmasa ve sosyal memnuniyetsizlik ve kızgınlık Rusya'nın hassas yeni düzenini sarmasa Lenin'in yazdıklarının 1917 tarihinde bir dipnot olarak kalması olası olurdu. Düzenin çökmesi büyük ölçüde ekonomik çöküş, özellikle de kentlerde ve cephede koşulların aşırı şekilde kötüleşmesi nedeniyle olmuştur. Politik ve sosyal otoriteye güvenmeyen birçok alt sınıf Rus'a göre krizin tek çözümü kendi hayatlarının kontrolünü ellerine almaktı. Buna göre, fabrika işçileri seçtikleri komitelerin üretimi idare etmesi, hammadde ve yakıtı kontrol etmesi, para cezaları ve diğer disiplin önlemlerini izlemeleri, işe alım ve işten çıkartma süreçlerini yönetmelerini istemiştir. Ekonomik koşullar kötüleştikçe ve işverenlere güvensizlik arttıkça, işçilerin yönetim gücünü devralma isteklerinden "işçi kontrolü" kavramı doğmuştur. İşçiler ustabaşılarına karşı duruşlar geliştirerek veya müdür ve fabrika sahiplerinin el arabalarıyla fabrikalardan çıkartıldıkları daha abartılı gösterilerle, geçmişte hayatları üzerinde güç sahibi olanlardan intikam aldılar. Askerler ve gemiciler emirleri dikkate almadılar, subaylarla alay ettiler ve hatta dövdüler, eski subaylar asker komitelerinin artan taleplerine direndiklerinde yeni subaylar seçtiler ve toplu olarak firar ettiler. Bahar başladığında köylüler büyük toprak sahiplerine ait hayvan ve araç gereçleri ele geçirip aralarında paylaştılar, özel mülk olan ormanlarda ağaçları kestiler, bağımsız çiftçilerin köyün komünal kanunlarını geri getirmeye zorladılar, yasal destek beklemeden kibar sınıf ve daha zengin olan köylülerin topraklarını ele geçirdiler ve toprak sahiplerinin evlerine saldırarak onları kırsaldan kovmaya çalıştılar. Tüm büyük kasabalarda, işçiler, askerler, öğrenciler ve halktan oluşan kalabalık devamlı olarak meydanları, bulvarları ve sokakları işgal etti; toplantılar, cenaze törenleri ve gösteriler düzenledi. Bu sosyal direniş olaylarının yanında, sarhoşluk, holiganlık, yağma ve şiddet olayları gerçekleşti. 1917 sonbaharında ise ılımlı sosyalistler bile bu başkaldırıları Rusya'yı şiddet ve anarşiyle dolu bir çöküşe sürükleyecek olan, karanlık popüler bir içgüdü ve yıkıcı sınıf nefretinin sonucu olarak görmeye başladı.

Ayaklanan halkın amaçları, motivasyonları ve tutumları karmaşık ve kimi zaman çelişkiliydi. Bu sosyal devrimle eşzamanlı olarak söylenen ve yazılanlara bakılacak olursa, bazı fikirlerin geniş şekilde paylaşıldığı görülebilir. Şubat Devrimi'nden sonraki aylarda halkın dilinde özgürlük kelimesi dolaşıyor, çoğunlukla özgürlük neredeyse "kutsal" bir şey gibi algılanıyor, Rusya halkının "kurtuluşunun" bu sayede olacağı düşünülüyordu. Ancak özgürlük bile negatif anlamda uzun bir baskı, haksızlık ve kısıtlılık tarihinin son noktası olarak; olumlu anlamda "insan haklarından" biri olarak; somut anlamda yemek, toprak ve parasız eğitim gibi sosyal faydalar ve savaşın sonunu getirecek olan bir iyilik olarak farklı şekillerde algılanabiliyordu. Politik güç insanların zihinlerini meşgul ediyordu. Özgürlük konuşmalarıyla birlikte Rus halkının çoğu ülkenin ve ekonomik düzenin korunması için güçlü

Şubat Devrimi'nde hayatını kaybedenler için Petrograd Mars alanında düzenlenen cenaze töreninde askerler. Dövizlerde "Özgürlük için Şehit Düşen Yoldaş Savaşçıların Sonsuz ve Muzaffer Anısı", "Çok Yaşa Demokratik Cumhuriyet" ve "Birlikten Kuvvet Doğar" yazıyor. Yükselen güneş ve kırık zincir gibi sembollerin kullanımı ve özgürlüğün bir kadın olarak betimlenmesi yaygın olarak görülüyordu.
(Rusya Film ve Fotografik Dokümanlar Devlet Arşivi)

ve birleşmiş bir politik otorite olması gerektiğine inanıyordu. Ancak bu politik güç çoğunluğu azınlığa karşı, yoksulu zengine karşı koruyarak çıkarlarını gözetmeliydi. Bu "demokratik" otorite, birçoğu için Sovyet gücü fikriyle vücut bulacaktı

ve örneğin açlığa karşı ekmek tekeli oluşturacak, toprakları yoksullara verecek, sanayide işçilerin kontrolünü sağlayacak, enflasyonu kontrol altına almak üzere fiyatları sabitleyecek, aşırı kâr edilmesini önleyecek ve bu şekilde halkın çoğunun desteklediği otoriteye muhalefeti baskı altına bile alacaktı. Görüldüğü gibi, sosyal sınıf kavramı halkın düşüncelerinin merkezindeydi. Alt sınıf Rusların çoğu zengin ve güçlü kesime güvenmiyor, şubattan beridir onları devrimin başarısızlığı için suçluyor, onları Rusya'ya ve devrime karşı olan "hainler" ve "halk düşmanları" olarak görüyordu. Bütün bunları daha da karmaşık hale getiren ise, popüler devrimin ifade edilirken ahlaki dil ve hisle canlandırılıyor olmasıydı. 1917'de "iyilik" ve "kötülük" en sık bahsedilen kavramlardı. Onur, saygınlık ve bunların getirdiği sosyal haklar her yerde konuşuluyordu. Devrimin ana amacı "aşağılanma ve onur kırıcılığın" sona ermesi ve sıradan kişilere "saygı"yla yaklaşan bir sosyal ve politik düzenin kurulmasıydı. Bolşevik devriminin gerçekten bu amaca ulaşıp ulaşmadığı ise farklı bir tartışmanın konusudur.

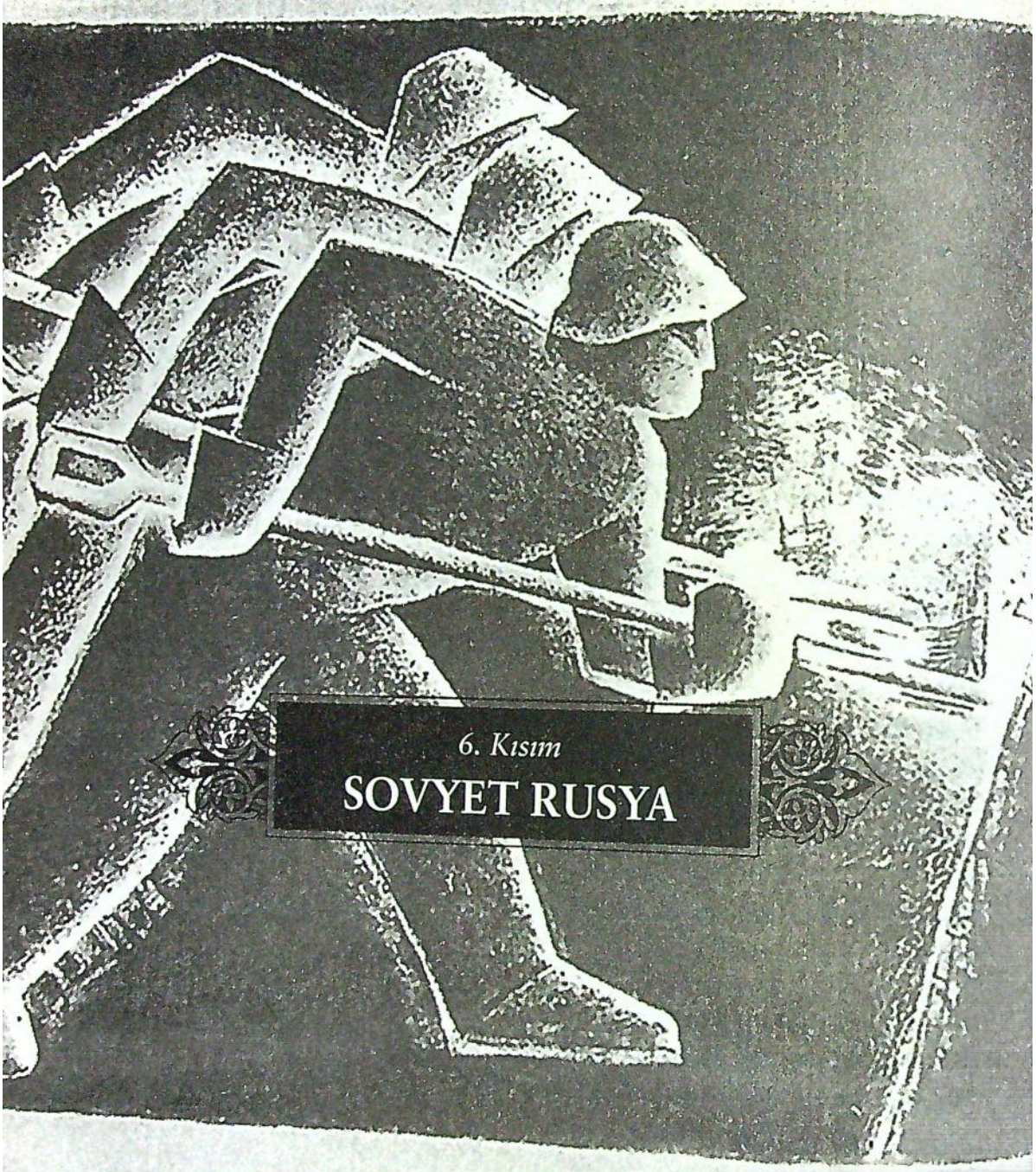
BOLŞEVİK DEVRİMİ

Bolşevikler durumu değerlendirdiklerinde artık tarih sahnesine çıkma zamanlarının geldiğini görüyorlardı. Bolşeviklerin popülerliği ve destekleri artıyordu. Ekim başında Finlandiya'dan gizlice Petrograd'a dönen Lenin'in kişisel olarak söylediği gibi işçiler, askerler ve köylülerin sabrı tükenmişti. Hükümete karşı silahlı bir isyanı desteklemeye hazırdılar. Bolşevik programı barışın hemen sağlanması ve köylülere toprak verilmesi gibi eylemleri içerdiği için hükümetin devrilemeyeceğine inanılıyordu. Parti içindeki şüphelere rağmen, 10 Ekim 1917 tarihinde gerçekleştirilen Bolşevik Parti Merkez Komitesi toplantısında hükümeti devirmek amacıyla silahlı bir darbenin yapılması kararı alınmıştı.

Ülkede politik kutuplaşmanın artması ve hükümet dışında tek örgütlü muhalefet partisi olmaktan faydalanan Bolşeviklerin popülerliklerinin arttığı tartışılmazdır. Moskova ve Petrograd'da Kornilov olaylarından önce kanıtlar açıkça görülüyordu. Yerel fabrika ve sendika seçimlerinde, ilçe ve kent Sovyet seçimlerinde, Moskova ve Petrograd kent konseyi seçimlerinde zafer veya çoğunluk kazandıkları oluyor, Bolşevik yayınlarını takip edenlerin sayısı ve partiye üyelik artıyordu. Kornilov olaylarından sonra ise karşı devrim korkusu arttıkça ve ılımlı sosyalistlere olan sabır azaldıkça, Bolşevik etkisi hızla büyümeye devam etti. 25 Eylül tarihi geldiğinde Bolşevikler Petrograd Sovyeti'nde çoğunluğu sağlamışlardı; böylelikle başkanlık heyetine Bolşevik çoğunluk seçilmiş ve Lev Troçki başkanlığa getirilmişti. Yaklaşık olarak aynı zamanda, Bolşevikler Moskova Sovyeti'nde de çoğunluğu

sağladı. Takip eden haftalarda benzer gelişmeler oldu. 25 Ekim 1917 tarihinde ise Petrograd'da ikinci İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyetleri Kongresi gerçekleşti. 670 delegeden 300'ü Bolşeviklerden oluşuyordu. Bolşevikler çoğunluk sağlayamıyordu, ancak delegelerden 193 sosyal devrimcinin yaklaşık yarısı Bolşevikleri destekliyordu. Delegelerin büyük bir çoğunluğunun kararıyla, tüm gücün Sovyetlere devredilmesinin zamanı gelmişti.

Lenin ise haklı olarak kongrenin tüm sosyalist partileri kapsayan bir Sovyet hükümeti isteyerek Bolşeviklerin elini kolunu bağlamasından korktu. Lenin'in planı Sovyet Kongresi'ne başarılı bir olgu sunmaktı. Bu olgu, Geçici Hükümet'in Bolşevik güçleri tarafından ama Bolşevik Parti adına değil Sovyetler adına devrilmesiydi (Troçki'nin ısrar ettiği taktik bir hareketti bu). Bundan sonraki 70 sene boyunca devrimin tarihi olarak kutlanacak olan 25 Ekim (7 Kasım) tarihinde, Bolşevik *Kızıl Muhafız*ları ana sokak ve köprüleri, hükümet binalarını, tren istasyonlarını, posta ve telgraf ofislerini, telefon binası, elektrik santrali, devlet bankası ve polis karakollarını ele geçirecekti. Bu isyanın karşısında, Geçici Hükümet'in bakanları, savunması zayıf olan Kış Sarayı'na sığınarak barikat kurdurdular. Kerenski ise 25 Ekim sabahı muhtemelen kılık değiştirerek kaçmıştı. Yeni Sovyet liderliği yönetimi ele aldığında, Menşevik ve Sosyal Devrimci konuşmacılar Bolşeviklerin bu hareketine "cezai politik macera" diyerek demokratik birlik çağrısında bulundular. Troçki uzlaşma sağlanmasına yönelik isteklere "çökmüşlerin yalvarışları" diye alaylı şekilde yaklaştı ve artık bu kesimlerin yerlerinin "tarihin çöplüğü" olduğunu söyledi. Bu sosyalist muhalefetin üyelerinin çoğu Bolşeviklerin hareketlerini protesto etmek için kongreyi terk ederek, Lenin'in partisinin daha da büyük bir çoğunluk elde etmesini sağladılar. 26 Ekim sabahının erken saatlerinde, sarayın basıldığı ve bakanların gözaltına alındığı haberlerinin gelmesinden sonra Sovyet Kongresi, Lenin'in devlet otoritesinin teslim edilmesi ilanını onayladı ve tüm yerel gücü yerel işçi, asker ve köylü sovyetlerine devrettiğini açıkladı. Kongre aynı zamanda tüm uluslara barış teklif edileceğini, toprakların köylü komitelerine devredileceğini, sanayide kontrolün işçilere verileceğini ve temsil meclisinin bir an önce toplanacağını duyurdu. Birkaç gün içinde diğer kentlerin sovyetleri devrime destek verdi. Politik yelpazenin farklı noktalarında duran çok sayıda Rus, yönetimin şiddetle ele geçirilmesine itiraz etti ve çoğu kişi bu demokratik olmayan maceranın kısa sürede başarısız olacağı fikrini ifade etti.

6. Kısım

SOVYET RUSYA

35. Bölüm

SOVYET RUSYA: GİRİŞ

"Filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde yorumlamışlardır; oysa sorun onu değiştirmektir."

KARL MARX

"Marx ekolünde okumuş tarihçiler için hep var olan sınıf mücadelesi, bulunmadığı takdirde rafine ve ruhani şeylerin olamayacağı ham ve materyal şeyleri elde etme kavgasıdır. Ancak bu soyut şeyler, sınıf mücadelesinde olduğu gibi, galibin kazanabildiği ganimetler arasında değildir. Bu mücadelede özgüven, cesaret, mizah, zekâ ve kararlılık olarak hayat bulurlar ve etkileri geçmişe doğru uzanır. Hükümdarların geçmişte ve günümüzdeki tüm zaferlerini sürekli olarak sorgularlar."

WALTER BENJAMIN

Lenin ve Bolşevikler 1917 yılında gücü ellerine geçirdiklerinde, felaket düzeyinde bir savaş, devam eden ekonomik çözülme, toplumun azınlık kesiminden destek, sosyalizme düşmanca yaklaşan bir dış dünya ve diğer ülkelerde devrimlerin başarısız olması gibi neredeyse anlaşılamayacak engellerle karşılaştılar. Çok yakında da içsavaş başlayacaktı. Bu amansız mücadele partiyi, liderlerini ve birçok konu hakkındaki görüşlerini değiştirecekti. Üzerlerindeki baskı hiç hafiflemiyordu. Sovyet tarihinin tamamı büyük zorluklar, krizler ve çatışmalar tarihidir. Bu olaylardan bazıları kendi hareketleri sonucunda gerçekleşmiştir, ancak her ne olursa olsun, Sovyet tarihi aynı zamanda hayatta kalma ve başarı hikâyesidir. Yaşanan zorluklar ve bulunan çözümler sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak incelenecektir. Ancak Sovyet tarihinin koşulların bir sonucu olduğunu söylemek, bu tarihin dünyada ayrı durmasını sağlayan kilit bir özelliği görmezden gelmek anlamına gelir. Diğer modern devletlere göre komünistler (kendilerine bu şekilde hitap etmeye başlayacaklardı), Marksizm-Leninizm veya diyalektik materyalizm denilen, her şeyi kapsayan bir ideolojiden güç alarak adımlar atacaktı. İdeolojinin kendisi değişti ve evrimleşti, kötüye kullanıldı ve kimine göre ideolojiye "ihanet" edildi, ancak her durum ve kararın görüldüğü çerçeve olarak kaldı.

Batı'da tarihçiler arasındaki Sovyet tarihi tartışmaları –özellikle Soğuk Savaş döneminde bu tartışmalar hararetli olmuştur– kısmi olarak Sovyet sisteminin oluşturulmasında koşullar ve ideolojinin etkileri üzerine olmuştur. Bunun dışında zaman zaman başka sorular da sorulmaktaydı. Erken dönemdeki tarihçiler devlet ve partiye odaklanan hikâyeler anlatırdı ve daha çok bu kurumların liderleri başrol oynardı. Bu anlatımlar Carl Friedrich ve Zbigniew Brzezinski tarafından tanımlandığı gibi, derinlemesine bir ideolojinin yönettiği bir devlet, tek ve oldukça merkezi bir parti, teröristçe davranan polis, iletişimde tekelleşme, tüm silahların devlet kontrolünde olması ve ekonominin merkezden yönetilmesi bakımından Sovyetler Birliği'ni "totaliter" bir rejim olarak resmeder. Arşiv kaynaklarına erişim sonucunda sonraki çalışmalar odağını kurumlar, ekonomik ilişkiler ve özellikle sosyal gruplar ve tecrübelerine kaydırmıştır. Marjinal gruplar ve daha önce göz ardı edilen uzak bölgelerdekilere, kadınlara ve Rus olmayanlara ilgi gösterilmeye başlanmıştır. Bu farklı bakış açısı "totaliter yaklaşımı" karmaşık, tutarsız, kırılmaların olduğu ve çatışmalarla başa çıkmaya çalışan bir toplumun resmiyle yer değiştirmeye yöneltmiştir. Daha da yakın zamanda yapılan çalışmalar, Sovyet toplum ve politikasının "kültürel tarihine" odaklanmakta, örneğin ritüeller, mitler, hafıza, öznellik ve duygular incelenmekte, bu sayede tarihi algılama ve anlatma biçimlerimiz değişebilmektedir. 1991 yılında komünist devletin yıkılmasıyla arşivler daha geniş şekilde açıldı. Sovyet tarihi hakkındaki bilgilerimiz ve algılarımız artıyor, değişiyor ve ideolojinin büyük gücü ve diktatörlük yönetiminin şiddeti hakkında düşüncelerimiz değişirken, sosyal tecrübe ve davranışların genişliği ve çeşitliliğini, aynı zamanda en totaliter zamanlarda bile değişimin devam ettiğini görüyoruz. Sovyet tarihi, bir bilim dalı olarak tarih gibi, dinamik ve değişmekte olan bir araştırma alanı olarak kalmıştır.

İDEOLOJİK KÖKENLER: MARKSİZM

Bu yeni tarihi döneme girerken, Sovyet komünistlerinin yaptığı gibi, devrim vizyonunda kilit bir entelektüel kaynağı incelemeliyiz: Marksizm. 1840'lardan itibaren yıllar boyunca çalışan Karl Marx ve Friedrich Engels, dev ve kapsamlı, ancak her zaman tutarlı olmayan bir felsefi, sosyal ve politik akım yarattılar. Marksizmin kökleri on sekizinci yüzyıl Aydınlanma felsefesi, klasik ekonomi, Marksizm öncesi sosyalizm ve Alman idealist felsefesinde, diğer bir deyişle, Batı düşüncesinin ana geleneklerinde aranabilir. Bertrand Russel'ın yazdığı gibi, Marx büyük sistem yaratıcıların sonuncusu, Hegel'in vârisiydi ve onun gibi rasyonel bir formülün insanlığın evrimini tanımlayabileceğini düşünüyordu. En önemlisi, bu pratik formül eşitsizlik, adaletsizlik ve acıyla dolu bir dünyayı değiştirmek için kullanılabilecekti.

Bu iyimser teori, sosyal yaşamın karanlık tarafının aydınlığa giden yolu açacağını söylüyordu. Felsefi olarak bütün sistemin merkezinde bulunan ve Sovyet ideologlar tarafından "diyalektik materyalizm" olarak adlandırılan kavram, Hegel'in diyalektiğini ve çağdaş "materyalist" varoluşçu teorileri bir araya getiriyordu. Bu kavramı oldukça basitleştirerek bir özet vermek gerekir, ancak bu kavramın Sovyetler Birliği'nde benzer bir şekilde öğretildiği de dikkate değerdir. Materyalizm, felsefi idealizmin aksine, dünyaya "bilimsel" olarak yaklaşır ve sadece maddenin var olduğunu, bilincin maddeyle oluşabildiğini savunur. Marksizm ise bu durumda insan toplumları, kültür ve tarihinin şekillendirilmesinde ekonomik ilişkilerin en önemli faktör olduğunu söyler. Marx 1859 yılında yazdığı gibi, "Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İsnanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır." Diyalektik ise değişim, çatışma, tarihi ve özellikle de sınıf mücadelesini bu teoriye eklemler. Diyalektik bize her şeyin her zaman değiştiğini, her şey var olurken başka şeylerle dinamik bir çelişki yarattığını, kısmi değişmelerin sonunda nicel bir atlama halinde değişime (devrime) yol açacağını ve değişimin olumlu, dünyanın da çelişki ve devrimlerle ilerlediğini hatırlatır. Sık rastlanan teorik formül ise tez, antitez ve sentezi içerir. Belirli bir durum olan tez, kendi içinde muhalefeti, antitezi barındırır. İkisinin arasındaki gerilim yeni bir duruma olan atlamayla, yani sentezle çözümlenir. Sentez ise yine yeni antitezi içinde barındıran bir tez haline gelir ve diyalektik devam eder.

Marksizm içerisinde, belirleyici güç sınıf mücadelesidir. Sürekli gelişmekte olan toplumdaki üretim güçleri var olan üretim ilişkileriyle çelişir ve sosyal çatışma başlar. Sonunda devrimle toplum dönüşür ve yeni kurulan düzen bir antitez oluşturur. Bu şekilde burjuvazi feodal düzeni, proletarya ise kapitalizmi yıkacaktır. Devrimci sınıfların tümü, tarihin devam edebilmesi için devirecekleri sistemin koşulları tarafından beslenir. Marx, kapitalizmi derin şekilde inceleyen *Kapital* adlı kitabında yazdığı gibi:

> Dönüşüm sürecinde tüm avantajları tekelleştiren ve eline geçiren büyük kapital sahiplerinin sayısı azaldıkça, yoksunluk, bastırılmışlık, kölelik, aşağılanma ve sömürü artar; ancak bununla beraber işçi sınıfının isyanı büyür. İşçi sınıfının sayısı sürekli olarak artar, kapitalist üretim sürecinin mekanizmasının kendisi tarafından disiplinli, birleşik ve organize hale getirilir. Üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaşması sonunda kapitalist kabuk ile uyumsuz hale gelecektir. Bu noktada kabuk çatlar. Kapitalist özel mülkiyetin sonu gelir. Malı elinde tutanın malı elinden alınır.

Önemli ve bazılarına göre mantıksız bir şekilde, proleter devrimle tarihsel sürecin sonu gelir. Marx'ın ünlü sözleriyle, "Bundan önceki toplumların tarihi sınıf

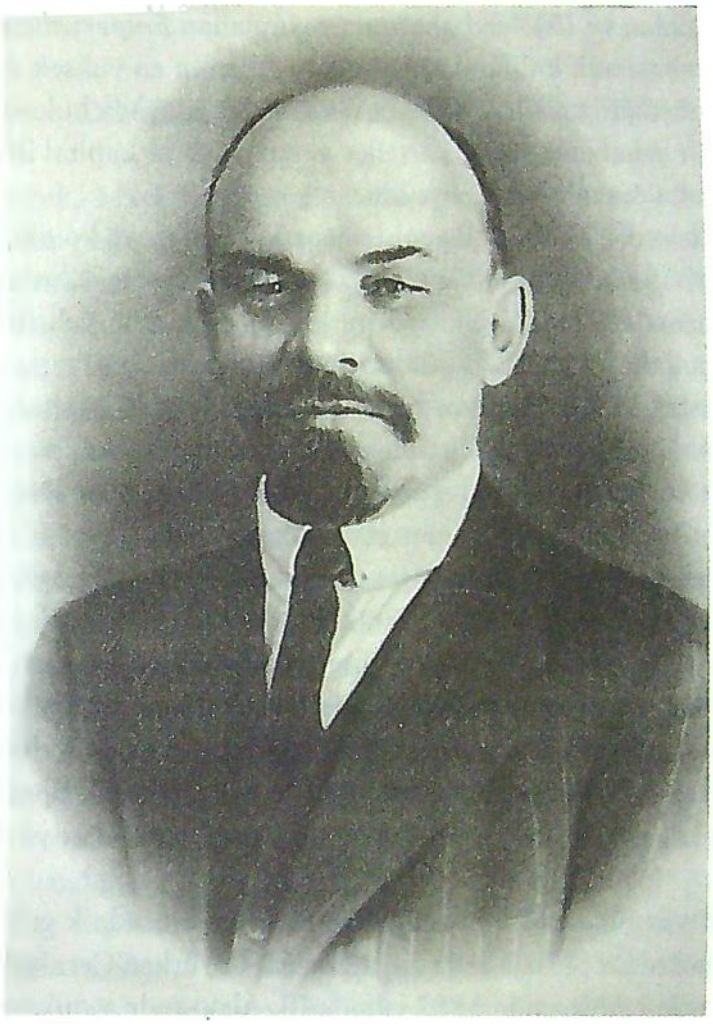
mücadelesinin tarihidir". Ezilen çoğunluğun, eski düzenden faydalanan azınlığın direncinin üstesinden şiddetli bir şekilde gelerek elde edeceği zafer, bildiğimiz anlamda tarihi sona erdirecek ve insanlığın çatışmaların olmadığı, özgürlük ve eşitliğin olduğu yeni bir çağa girmesine izin verecektir. Bu da "komünizmdir".

LENİNİZM

Lenin, Marksizmi Marx'ın zamanından oldukça farklı olan bir dünyanın koşullarına göre uyarlamak için çok çalıştı. Buna kapitalizm teorilerini küreselleşen ekonomiye göre değiştirmeyi gerektiren emperyalizm ve sömürgecilik güçleri, işçi sınıfının şaşırtıcı muhafazakârlığı ve Marksizmin Rusya gibi çoğunluğu köylü olan ülkelerde uygulanması konusu da dahildi. Lenin'in parti, demokrasi, devrim ve proletarya diktatörlüğü ve aynı zamanda köylülük ve emperyalizm konusunda söyledikleri dikkate değerdir. Daha önce de söylendiği gibi, Rus Sosyal Demokratları Lenin başkanlığındaki Bolşevikler ve Menşevikler olarak 1903 yılında ayıran şey, partinin niteliği hakkındaki tartışmaydı. Menşevikler Marksist amaçlar taşıyan herkese açık bir parti önerirken, Lenin partinin açık komuta zinciri ve askeri disipline sahip, profesyonel devrimcilerden oluşan sıkı bir birlik olması gerektiğine inanıyordu. Parti hakkındaki bu farklı algıların ardında, Sovyet politikasında uzun süren etkileri olacak daha derin farklar yatıyordu. Farklardan biri, işçi sınıfı hareketinde işçinin yeriyle ilgiliydi. Menşevikler mücadelenin tecrübe olarak bilinç artırıcı faydaları olduğuna inanırken, Lenin daha "bilinçli" eylemcilerin yönlendirme ve liderlik yapması ihtiyacını vurgulamıştı. 1902 yılında yayımlanan *Ne Yapmalı*'da söylediği gibi, kendi başlarına bırakılan işçiler ekonomik kaygılarının ötesinde bir şey göremeyecek, asıl çıkarlarının var olan sosyal sistemin yıkılmasıyla korunabileceğini anlamayacaklardı. Sosyalistlerin "Rus proletaryasının arkasından hayranlıkla bakmaktan" başka şeyler yapılmasını sağlamak üzere öncü bir parti gerekiyordu.

Genel anlamda, Lenin demokrasi hakkındaki görüşleriyle diğer Rus Marksistlerden farklıydı. Menşevikler ve hatta 1917 öncesinde Bolşevikler, Marksizme tüm insanlara politik temsil ve sivil özgürlük verilmesi yönündeki demokratik söz nedeniyle yaklaşmışlardır, ancak bu politik demokrasinin sosyal haklar demokrasisiyle desteklenmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Lenin ise, tam aksine demokrasinin herhangi bir içsel değerinin olmadığını, ancak toplumun sosyalist dönüşümünü ön plana çıkarmak için işe yarar olduğunu savunacaktı. Demekten hoşlandığı gibi, Bolşeviklerin demokrasi fetişi yoktu. Kendine has kararlılığı ve dünyada kapitalist sistemlerin yakında yıkılacağına dair inancıyla Lenin, 1917 yılında kendisi ve

partisinin Rusya'da başarılı bir devrim yapabileceğine inanıyordu. Ancak ilk başta Bolşevikler dahil olmak üzere kimse bu inanca katılmamıştı. Ekim Devrimi'nde Bolşevikler yönetimi ele geçirdikten sonra, Komünist Parti olarak ismi değiştirilen Lenin'in Bolşevik Partisi, yeni Sovyet Devletini şekillendirmek için parti ve demokrasi üzerine bu fikirlerden faydalanmıştır.

V. I. Lenin, 1917. *(Gosizdat)*

Lenin'in devrimci iyimserliği yeni düzenin oluşturulmasında köylülerin rolünü yeniden değerlendirmesinden ileri geliyordu. Marx, Engels ve genel olarak Marksistler öğretilerinde köylüleri yok saymış ve onları küçük üreticiler olarak burjuvalarla aynı sınıfa sokmuştur. Lenin ise proletarya ve parti tarafından doğru şekilde yönlendirilmeleri durumunda yoksul köylülerin devrimci bir güç olabileceği sonucuna

varmıştı. Sonrasında orta sınıf köylülerin bile sosyalist devlette değerli olabileceğini düşündüğünü söylemiştir. *Nisan Tezleri*'nde ise burjuva devriminin sosyalist devrime dönüştürülmesi çağrısı yaptığında yoksul köylülerin devrimci dalganın bir parçası olacaklarını belirtmiştir.

Lenin aynı zamanda kapitalizm altındaki sınıf mücadelesini, emperyalizm tarafından şekillendirilen küresel sahnede ele almak üzere Marksizmi genişletmiştir. 1916 yılında yazılan ve 1917 ilkbaharında yayımlanan *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* adlı kitabında Lenin, kapitalizmin en yüksek aşamasında emperyalizme dönüştüğü, tekeller ve finansal kapitalin dünyaya hükmettiği sonucuna varmıştır. Özgür rekabetin yerini karteller almaktaydı ve kapital ihracatı malların ihracatından daha önemli hale geliyordu.

Sürekli devam eden ekonomik genişleme, etki alanları ve kolonileşme çekişmeleri ile dünya ekonomik ve politik olarak bölümlere ayrılır. Uluslararası birlikler ve karşı gruplaşmalar olur. Katılımcıların üretim güçlerinin gelişimi ve dünyadaki payları arasındaki eşitsizlik, kapitalist devletler arasında savaşlarla çözümlenir. Böylece, Marksizmin muzaffer sosyalist devrimde büyük kapitalistlerin elinden her şeylerinin alınmasıyla sonuçlanan tarih anlayışı, kapitalizmin sonunun dev çatışmalar çağı olacağını düşünen Lenin tarafından güncellendi. Daha da önemlisi, kapitalist krizin bu şekilde algılanmasıyla koloniler ve az gelişmiş alanlar ön plana çıktı. Kapitalistlerin karşısında sadece kendi proletaryaları değil, sosyal düzen ve gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak sömürdükleri kolonilerin insanları da duruyordu. Buna göre, proletarya ve koloni halkları doğal müttefikler olmalıydı. Lenin'in Batı Marksistlerine göre Asya'ya daha fazla ilgi göstermesi dikkate değerdir. Sonunda, sosyalist devrimlerin Rusya'da olduğu gibi emperyalizm zincirlerinin "en zayıf halkasında", kolonicilikle sömürülen, çoğu uzak bölgelerde bulunan, kapitalizmin çelişkili ve istikrarsız olduğu yerlerde ortaya çıkması yönünde bir teori geliştirildi.

Marksizmin yanında, Lenin'in aynı zamanda Rus Narodnik geleneğinden etkilendiği söylenmektedir. 1870 yılında doğan Lenin, büyürken Çernişevski hayranıydı ve en büyük kardeşi Aleksandr, 1887 yılında III. Aleksandr'a suikast düzenlemekle suçlanan Narodniklerle birlikte idam edildi. Lenin daha sonra Narodnik ideolojiyi yerden yere vuracaktı ancak yine de belirli bir ölçüde etkilenmişti. Lenin Narodnik ahlakına karşı çıkıyordu, bir Marksist olarak devrimci ideolojinin dünyaya bilimsel bir bakış açısı gerektirdiğini düşünüyordu. Aynı zamanda Rusya'da kapitalizmin engellenmesi ve sosyalizmin kurulmasının köylü komünlerinin temeli üzerinde olabileceğine yönelik ütopik düşüncelere katılmıyordu, ancak Lenin Narodniklerin de paylaştığı, tarihin değiştirilmesinde bireylerin yaratıcı ve kahramanca güçlerine inanıyordu. Çernişevski onlara "yeni insanlar", Larov ise "eleştirel düşünebilen bi-

reyler" diyordu. Lenin ise bu kişileri "bilinçli" olarak niteliyor, "profesyonel" devrimciler diyordu. Aynı zamanda Narodnik "Halkın İradesi" terörizminden ilham alan Lenin ve Bolşevikler, kendilerini sert ve çetin olarak göstermeyi ve devrimci şiddeti romantikleştirmeyi severdi. Özellikle Lenin, Bolşeviklerin "pleb yöntemleri", yani yumruklar, tabancalar ve "giyotin" kullanmaktan korkmayacağı konusunda ısrarlıydı.

DOĞRULUK VE ADALETİN ÇEKİCİLİĞİ

Bir ideoloji olarak, Marksizm-Leninizm bilimsel temeller üzerine kurulduğundan bu ideolojinin tek doğru olması takipçileri için önemliydi. Uygun bir biçimde, Bolşeviklerin ve sonrasında da Komünist Parti'nin gazetesi, *Pravda* olarak adlandırılmıştı; Pravda "adalet" ve "kanun" anlamlarına gelse de, asıl anlamı "doğru" idi. Bu ideoloji kimilerine göre ılımlılıktan uzak ve dışlayıcıydı, aynı zamanda şiddete meyilliydi. Komünistler dünyanın, maddi çıkarları kaçınılmaz ve sürekli olarak proletarya ve sosyalizmin çıkarlarıyla uzlaşmayan düşmanlarla savaşarak evrimleştiği fikriyle ilham bulmuştu. Birçok durumda da, doğrudan uzaklaşmış içteki düşmanlarla mücadele etmek gerekiyordu.

Marksizm ve Leninizm, Marx ve Lenin dışındaki kişiler tarafından uygulandığında, dini bir niteliğe kavuşuyordu. Sovyet komünistleri modern bilinçten dini kaldırmayı umut etmiş ve din adamlarını ve inananları sürekli olarak baskı altında tutmuşlardır. Ancak tarihçilerin gösterdiği gibi, sosyalist devriminin, dili birçok sıradan Rus için dini kavramlar olan doğru, iyilik ve kurtarılma ile paralel olduğu için çekici gelmişti. Özellikle ilk yıllarda parti ve hükümet, sosyalist rüyasını kutsal ve Mesihvari terimlerle ifade etmişti. 1917 Devrimi'nin önde gelen Rus tarihçilerinden birinin yazdığı gibi, "devrimden sadece somut sosyal ve politik değişimler değil, bir mucize beklenmişti; hızlı ve evrensel arınma ve yeniden canlanma..." Berdiaev ve diğer tarihçiler Marksizmin Sovyet ellerinde toptan ve eksiksiz, doğru, iyilik ve kötülüğün ölçümü ve kurtuluşun garantilenmesi gibi dini terimlerle ifade edildiğini belirtmiştir. Marksizmin orijinal halinde bile, sınıf mücadelesinin sonunda tarihin ortadan kalkmasının tarifinde saf bilimsel mantıktan başka şeyler de vardı; Engels bunu "insanlığın gereklilikler krallığından özgürlükler krallığına yükselmesi" olarak anlatmıştı.

İma edildiği gibi, komünizm entelektüel elitler ve sıradan çalışan vatandaş için de çekici bir ideoloji olabilirdi. Yirminci yüzyılda Marksizm-Leninizmin yayılması ve dünya çapında yaşanan komünist devrimler bu ideolojinin kapitalizm ve sömürgeciliğin getirdiği eşitsizlik ve adaletsizliklere karşı bir tepki olarak ne kadar etkin

olduğunu göstermektedir. Belki de en güçlü yanı insani sömürü ve zorluklara bir açıklama getirmesi, insanların ve tarihin ortak çabasıyla ikisinin sonunun geleceğini vaat etmesidir. Yirminci yüzyılda modern medeniyetin ümitsizliğe kapılması için o kadar çok sebep varken komünizmin iyimserliği parlıyordu. Sıkça duyulan Sovyet deyimi, bugün ne kadar karanlık olursa olsun "geleceğin parlak" olduğu yönündeydi. Farklı tarihçiler bu söz verilirken, komünizmin çekici gelmesinde mantık ve duygunun rollerini vurgulamıştır. Örneğin Isaiah Berlin, Marksizmin kapsayıcı ve bilimsel otoriteye sahip olduğunu iddia ederken, "Yoksul ve ezilmişler için çekicidir ve tarihin yönüyle ilgili mantıksal bir iyimserliğe sahiptir", diyerek Marksizmin rasyonel gücünü vurgulamıştır. Diğer bazı tarihçiler ise kapitalist sistemin bireye şefkat göstermemesi ve bakım sağlamaması, bazı bireylere diğerlerinin üzerinde adil olmayan avantajlar sağlaması, Marksizmin beklentileri yükseltmesi ve hayal gücünü tetiklemesi, bilimin getirdiği prestiji paylaşmanın verdiği psikolojik fayda ve Marksizmi şimdiki zamanın hayal kırıklıklarından ayıran ve geleceğe odaklanan bakış açısı gibi psikolojik ve ahlaki yönlere odaklanmaktadır. Zaman geçtikçe, Marksizmin verdiği sözler, özellikle kapitalist toplumun bir avuç zengin kapitalist etrafında kutuplaşması ve dev kitlelerin yoksullaşmasına bakıldığında boşa çıkmıştır. Buna göre, Marksizmin yenilmez bir mantığa, bilimsel bir kesinliğe sahip olmadığı söylenmiştir, ancak yine de entelektüel sebepler dışında bu öğretileri takip edenler için karmaşık bir entelektüel mantık ve muhteşem bir entelektüel cephe oluşmaktadır. Sebepleri ne olursa olsun, bu iyimser, karmaşık, toptan ve genişleyen felsefenin etkileri Sovyet yaşamının her yönünde kendisini hissettirecekti.

36. Bölüm

SAVAŞ KOMÜNİZMİ, 1917–1921 VE YENİ EKONOMİ POLİTİKASI, 1921–1928

"Bir daha yaşamayacak,
Kardan kalkamayacaksın.
Yirmi sekiz süngü,
Beş kurşun yarası.
Dostum için yeni ve acı dolu bir giysi diktim.
Seviyor, kanı seviyor –
Rusya'nın toprağı."

ANNA AHMATOVA

"Evet, karanlık tutkuların fırtınasında yaşıyoruz. Dünyada kötü ve iğrenç olan her şey bizim yaptıklarımızdır ve hâlâ yapıyoruz. Güzel ve akıllıca olan, aramakta olduğumuz her şey içimizde yaşıyor... Bu isyan, kan ve düşmanlıkla dolu günlerde, birçok kişi için korkutucu olan bu günlerde unutmamalıyız ki, büyük acılar ve dayanılmaz sınavlardan geçerken insanlığın yeniden doğuşuna doğru gidiyoruz. Evet, şu anda insanlar, eşitlik ve kardeşlik sloganları atılırken sokaklarda komşularını soyuyor, yeni Rusya'nın doğduğu bugünlerde aşırı büyük bir tezat yaratarak elindeki her şeyi alıyor."

MAKSİM GORKİ

Bolşevikler 1917 Kasım'ında Rusya'da yönetimi kolayca ele geçirmiş olsa da, bu gücün istikrara kavuşması birkaç yıllık çetin bir mücadeleyle mümkün olabilecekti. Hayatta kalmak için çabalayan Bolşevikler, kontrolleri altında bulunan bölgede halkı ve kaynakları harekete geçirerek, "Savaş Komünizmi" olarak bilinen sert bir rejim kurdular. Komünist yönetimi, bedeli ağır olsa da, devam etti. 1921 ve 1928 yılları arasında, Stalin'in ilk Beş Yıllık Planı'na kadar, tamamen tükenmiş, mahvolmuş ve açlıktan kırılmış ülkenin canlandırılması için Yeni Ekonomi Politikası uygulandı. Yeni Ekonomi Politikası, Savaş Komünizmi dönemiyle karşılaştırıldığında gevşeme ve uzlaşma dönemi olarak görülebilir. Ancak Sovyet hükümeti, dönemin ilk on yılını incelerken göreceğimiz gibi, politikalarını değiştirmeden devam ettirdi, zekice ve kararlı bir şekilde davranarak hedeflerine ulaşmaya çalıştı.

YENİ HÜKÜMET - LENİN

Sovyet hükümeti Ekim Devrimi'nden iki gün sonra, 27 Ekim 1917 tarihinde, Halkın Komiserleri Konseyi adı altında toplandı. Lenin başkanlığındaki konseyde, dışişlerinden sorumlu komiser olan Troçki, içişleri komiseri Aleksey Rykov ve ulusal azınlıklardan sorumlu olan Josef Çugaşvili veya daha iyi bilinen ismiyle Stalin gibi Bolşevik Partisi'nin önde gelen isimleri bulunuyordu. Lenin parti ve hükümetin başkanı olarak, Rusya'da yeni rejimin en önemli ismiydi.

Lenin entelektüel bir ailenin çocuğu olarak –babası okul müfettişiydi– 1870 yılında, Volga kenarındaki Simbirsk ya da sonraki adıyla Ulyanovsk kentinde doğmuştu. Vladimir Ulyanov lise yıllarında ve daha sonra hukuk okuduğu Kazan Üniversitesi'nde iyi bir öğrenciydi. Genç yaşta radikal olmuştu, –1887 yılında en büyük abisinin, III. Aleksandr'a yapılan suikast girişiminden sonra idam edilmesi onun için dönüm noktasıydı– daha sonra da Marksist olacaktı. 1896 yılında hapse mahkûm oldu ve sonraki üç yılını Sibirya'da sürgünde geçirdi. 1900 yılından başlayarak ülke dışında yayımlanacak olan sosyal demokrat *Kıvılcım* gazetesinde N. Lenin takma adıyla yazacak ve diğer devrimci faaliyetlerde rol oynayacaktı. İlk başlarda "Rus Marksizminin babası" Plehanov'un etkisi altında kalan Lenin, sonrasında kendi yolunu çizerek, 1903 yılında Sosyal Demokrat Parti'nin bölünmesinden sonra Bolşevik grubun liderliğini üstlenecekti. Lenin'in Marksist teorile katkısına daha önce değinmiştik, ancak Bolşevik lideri için pratik, teoriden daha önemliydi. Yazılarının çoğu polemik içeriyor, doğrudan ve kısa yoldan asıl noktaya değiniyordu: İdeolojik rakipler ve sapkınları yalanlıyor, doğru yolda olanları yönlendiriyordu. 1917 olayları Lenin'in *Devlet ve Devrim* başlıklı yazısını yarım bırakmasına sebep olunca dediği gibi; "Devrimi tecrübe etmek devrim hakkında yazmaktan daha güzel ve daha işe yarardır."

Ekim Devrimi, Lenin tarafından planlanmış ve 1922 yılı Mayıs ayında felç geçirinceye kadar kullanmaya devam ettiği büyük bir güç vermiştir. Bu tarihten 21 Ocak 1924 tarihindeki ölümüne kadar ise kısmi olarak kontrolü elinde tutmuştur. Bunun yanında, Stalin'in sonraki dönemde estirdiği terörün aksine Lenin yönetimi gizli polise değil Lenin'in kişiliği, becerileri ve başarılarına dayanıyordu. Belki de uygun şekilde, Stalin kültü ölümünden sonra hızlı şekilde gözden düşmüştü, ancak Lenin komünist dünyada 1980'lerin sonuna kadar popülerleşmeye devam etmiştir.

Birçok açıdan Lenin'in komünist miti gerçeklikten çok uzak değildir. Lenin devrim ve komünizmi yaşayan ve soluyan, kendini adamış Bolşeviklerden biriydi. Parlak zekâsı, teorik düşünce kabiliyeti ve pratik becerilerini birleştirerek büyük bir Marksist "realist" olmuştur. Bu birleşim komünistler için ideal bir birleşimdi. Lenin'in Marksizme olan inancı hiç zayıflamadı, ancak duruma göre uyarlanması

gerektiğini biliyordu. Bolşevik liderin diğer önemli özellikleri, güçlü iradesi, kararlılığı, cesareti ve çok çalışma kabiliyetiydi. Lenin'in basit zevkleri ve mütevazı, neredeyse çilekeş hayatı kendisinden mitsi imajına kolayca transfer edildi. Aynı zamanda, özel doktrine olan bağlılığı dar bir vizyon getiriyordu. Lenin bazen sadece kendisinin doğru cevabı bildiğine inanır ve zalimce davranırdı.

"Avrupa'da bir hayalet dolaşıyor – komünizm hayaleti", 1920. Lenin karakteristik pozlarından birinde resmedilmiş, alıntı ise Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'sundan. (*Victoria Bonnell*)

Aynı zamanda Lenin ve Bolşevikler yönetimi devraldıklarında ülkeyi yönetmek ve sosyalizmi kurmak için açık bir planları yoktu. Bir açıdan Lenin, "mucizeler yaratabilecek" halkın "enerji, inisiyatif ve kararlılığını" ortaya çıkararak bir "komün devleti" kurulması şeklinde devrimden bahsediyordu. Ekim 1917'de yaptığı bir konuşmada, "tüm çalışanlara" çağrıda bulunarak, "Devlet yönetimi sizin elinizdedir, kimseyi beklemeden olayları kendi ellerinize alın!" demiştir. Aynı zamanda sürekli olarak devrimin olabilecek en otoriter durum olduğu konusunda hatırlatmalar yapıyor ve ekimden sonra açıkça sert kontrol, amansız baskı, çelik disiplin ve hatta diktatörlüğün gerektiğini söylüyordu. Bazı tarihçilere göre Lenin'in halk katılımı konusunda söyledikleri, onun otoriter ve despot kişiliğinin saklanması içindi. Bazı

diğer tarihçiler ise bu çelişkili açıklamaların en azından ilk yıllarda popüler inisiyatif ve yaratıcılığı samimi bir şekilde desteklerken liderlik, disiplin ve merkezi kontrolü güçlü şekilde savunan, çelişkili bir politik ideolojiyi yansıttığını söylemektedir. Lenin'in görüşleri gerçekte ne olursa olsun, Sovyet yönetiminin ilk on yılının çoğu bu iki ilkenin dengelemesiyle ilgili tartışmalar ve çatışmalar tarihiydi.

İLK AYLAR

Yerel sovyetlere güvenen Bolşeviklerin gücü ülkeye Ekim Devrimi'ni takip eden hafta ve aylarda hızlı şekilde yayıldı. Bolşevik hükümetine ilk ciddi meydan okuma, 1918 yılının Ocak ayında seçilmiş meclisin toplanmasıyla gerçekleşti. Meclis Rusya'daki tüm politik gruplar tarafından meşru ve gerçek otorite olarak kabul ediliyor, aylardır toplanması bekleniyordu. Lenin bile Geçici Hükümet'i meclisi hızlı bir şekilde toplayamadığı için eleştirmişti. Bolşevik desteğiyle, seçimler kasım ortasında ülke çapında gerçekleşti (Polonya ve Alman işgali altında bulunan bölgelerde seçimler yapılamamış, bazı alanlarda ise oylar toplanamamış veya sayılamamıştı). Sonuçlar geldikçe, Bolşeviklerin çoğunluğu elde edemeyecekleri ortaya çıkıyordu. Bir yandan, sosyalistler zafer kazanmıştı. Verilen 40 milyon civarındaki oyun %38'ini Sosyalist Devrimci Parti (dağınık aşırı sol sosyal devrimciler hariç) ve %8'ini Ukrayna Sosyalist Devrimci Partisi almıştı. Bolşevikler oyların %24'ünü, Menşevikler %3'ünü, diğer sosyalist partiler %3'ünü almıştı. Sosyalist partiler toplamda tüm oyların dörtte üçünü almıştı. Ulusalcı partiler (aralarından bazıları sosyalist olan Müslümanlar, Ermeniler, Almanlar, Yahudiler ve diğerleri) yaklaşık olarak oyların %8'ini, liberal Kadetler ise yaklaşık %5'ini almıştı. Sosyalist olmayan diğer partiler oyların %3'nü aldı. Bu durum sosyalizm için geniş anlamda bir zaferdi ve Bolşeviklerin başarısı etkileyiciydi. Bolşevikler özellikler büyük kentlerde ve kendi tabanları olan işçilerin dışında kuzeydeki sanayi bölgelerinden ve ordudan büyük miktarda oy toplamıştı. Yine de seçimlerin sonucunda Bolşevikler azınlık partisi olarak kalmışlardı, bu nedenle hükümette tekellerini seçimlerle meşru hale getiremeyeceklerdi. Bolşevikler devrimlerin tehlikede olduğunu söyleyerek meclisin toplanmasını geciktirdi, bazı liberal ve muhafazakârları tutukladı ve değişen durumlar (Sosyalist Devrimci Parti'nin bölünmesi gibi) nedeniyle seçimlerin gerçek durumu artık yansıtmadığını savundu. Her şeye rağmen meclis 5 Ocak 1918 tarihinde açıldı, ancak Bolşevikler sonraki gün askerlerle meclisi dağıttı. Gösteri yasağına rağmen binlerce kişi meclisi desteklemek için toplandı, ancak bu gösteriler güç kullanılarak kolayca dağıtıldı ve sonrasında da büyük gösteriler olmadı. Meclisin dağıtılmasından sonra büyük tepkilerin olmamasının sebepleri, meclisin arkasında

örgütlü bir güç olmaması, devrimden sonra Sovyet hükümetinin barış yapılması niyetini ortaya koyması ve uygulamada köylülere kibar sınıfın topraklarını dağıtarak Rusya'nın iki büyük meselesini çözüme kavuşturmak için önemli adımlar atmış olmasıdır. Bolşevikler aynı zamanda tarım bakanlığı dahil olmak üzere üç bakanlık alan Sol Sosyalist Devrimcileri ile işbirliği halindeydi.

Savaşın sona erdirilmesi zor ve pahalı bir süreç olacaktı, Sovyet devletinin devamlılığı tehlikedeydi. Müttefikler barış çağrılarına kulak asmadı ve Sovyet hükümetinin uzun süre ayakta kalmayacağını düşünerek muhatap olarak almadı. Rus ordusunda disiplin tamamen çöktü ve askerler bazen subayları katletti. 1917 yılı Aralık ayında Almanya ile ateşkes imzalanmasından sonra askerlerin çoğu evlerine dönmek için ellerinden geleni yaptı. Almanlar anlaşma yapmak için istekliydi, ancak barış koşulları çok ağırdı. Sovyet hükümetinin dışişleri komiseri olarak görüşmelere katılan Troçki, bu şartları kabul etmedi ve yeni politikasını açıkladı: "Savaş yok, barış yok!" Almanlar sonrasında ilerlemeye devam etti, daha çok toprak işgal etti ve yüklü miktarda askeri teçhizat ele geçirdi. Petrograd'da Bolşevik liderler ve Sol Sosyalist Devrimciler Troçki'ye katılıyor, Alman şartlarının kabul edilemez olduğunu düşünüyordu. Sadece Lenin'in otoritesi ve kararlılığıyla bu aşağılayıcı barış kabul edildi. Lenin birçok şeyi kurban ederek Rusya'daki komünist yönetimi kurtardı; genç komünist yönetim Almanya'yla savaşabilecek durumda değildi.

Sovyet yönetim ve Almanya arasında 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Anlaşması imzalandı. Sonuçları, Vernadski'nin anlatımıyla aşağıdaki gibidir:

> Barış koşulları Rusya için felaket anlamına geliyordu. Ukrayna, Polonya, Finlandiya, Litvanya, Estonya ve Letonya bağımsızlıklarını kazandı. Transkafkasya'nın bir kısmı Türkiye'ye verildi. Rusya toplam nüfusunun %26'sını, işlenebilir toprağının %27'sini, ortalama tarımsal üretiminin %32'sini, demiryolu ağının %26'sını, üretim sanayilerinin %33'ünü, demir sanayisinin %73'ünü, kömür yataklarının %75'ini kaybetti ve büyük bir savaş tazminatı ödeyecekti.

Farklı bir ifadeyle, Rusya 60 milyon kişi ve 5 binden fazla fabrika, imalathane ve rafineri kaybetti. Ayrılan sınır bölgelerinde Almanya'ya bağımlı kukla devletler kuruldu. 1. Dünya Savaşı sonucundaki Alman yenilgisi Brest-Litovsk şartlarının kesin olarak hayata geçmesini engellemişti ve Sovyet hükümeti Ukrayna'yı geri alabilecekti.

Lenin'in meclisi dağıtma ve Almanların şartlarını kabul etme yönündeki kararlılığı Sovyet hükümetinin ayakta kalmasını sağlamıştı. Sovyet lider ve kurmayları Rusya'yı politik, sosyal ve ekonomik olarak dönüştürmeye odaklandı. Bu süreç aslında Bolşeviklerin yönetime geldikleri günlerde başlamıştı. Hükümetin ilk zamanlarındaki icraatları, bazılarına göre destek kazanmak için yapılsa da, aynı zamanda Bolşevik ideolojisinin özgürlükçü yanının uygulamasıydı. Köylülere yerelde

komünler üzerinden toprakların kullanım hakları devredilmiş, yerel sovyetler ve işçi komiteleri ise kendi yöneticilerini denetleme hakkı almıştı, ancak bu gelişmeler Bolşevik politikası olmaktan çok Bolşevik kontrolünde olmayan bir sosyal devrimin sonuçlarıydı. Var olan yargı sistemi kaldırıldı ve seçimle gelen devrim mahkemeleri ve halk mahkemeleri kuruldu. Yerel yönetimin demokratikleşmesi amacıyla sovyetlere kapsamlı yetkiler verilmiş, binlerce işçi ve asker yerel memur olarak görevlendirilmişti. Ulusal azınlıklara kendi kaderlerini tayin etme hakları olduğu söylenirken, bu karar da ideolojik prensip gereği olduğu kadar, devrimin gerçek koşullarının bir kabulüydü. Erken dönemdeki politikaların çoğu daha önce Rusya'da güç ve statü sahibi olanların altını kazmak amacıyla geliştiriliyordu. Unvanlar ve rütbeler kaldırıldı. Devlet konut ve yaşamın üretim araçları üzerinde kontrol sağlarken, üst ve orta sınıf mensuplarının çoğu ellerindeki gayrimenkulleri kaybetti, ayrımcılıkla karşılaştı ve onlara yeni rejim tarafından şüpheli olarak yaklaşıldı. Kilisenin mallarına el kondu ve okullardaki dini eğitime son verildi. Zaman bile değişti. 31 Ocak 1918 tarihinde Batı veya Gregoryen takvim benimsendi ve *Yeni Biçim* adını aldı. Aynı zamanda, meclisin dağıtılmasından önce bile, Sovyet politikalarının çoğu Rusya'nın dönüştürülmesinde Bolşeviklerin merkeziyetçi ve otoriter yaklaşımını yansıtıyordu. Ekim 1917'de, basın devlet kontrolüne alındı ve "burjuva" yayınları ile birçok ılımlı sosyalist gazete kapatıldı. Ekonominin kontrolünü merkezi hale getirmek için bankalar ve büyük fabrikalar hemen kamulaştırıldı, dış ticaret devlet tekeline alındı ve aralık ayında ulusal ekonomik planı geliştirmek için bir komite oluşturuldu. Yine 1917 yılı Aralık ayında hükümet Karşıdevrim, Sabotaj ve Spekülasyonla Mücadele için Olağanüstü Komisyon'u kurdu. "Çeka" olarak korkuyla anılacak bu kurum, Feliks Dzierzinski başkanlığında ekimden sonra sıkça yaşanan, sıradan holiganlık ve yağmaya karşı savaşacak ve anti-rejim olduğundan şüphelenilen faaliyetleri ortaya çıkaracaktı. Bu noktadan sonra siyasi polis Sovyet yaşamının temel gerçeklerinden biri oldu. Meclisin dağıtılmasından sonra, hükümet liberal Anayasa Partisi'nin "halk düşmanı parti" olduğunu ilan etti ve birçok Menşevik ve Sosyalist Devrimciyi –ve sonrasında 1918 yılı Mart ayında Bolşeviklerden ayrılacak olan Sol Sosyalist Devrimcileri– yeni düzenin tehlikeli muhalifleri olarak gördü.

SAVAŞ KOMÜNİZMİ VE YENİ SORUNLAR

1918 yazına kadar, Bolşevik yönetimine silahlı muhalefetin ortaya çıkması ve ekonominin hâlâ dağınık halde olmasıyla, bazılarının Savaş Komünizmi dediği radikal bir hareket politikası şekillenmeye başladı. Sanayinin kamulaştırılması devrimden

kısa süre sonra başlamış, 28 Haziran 1918 tarihli yasayla uzatılmıştı. Carr'ın listesini saymak gerekirse, devlet "maden, metalürji, tekstil, elektrik, kereste, tütün, reçine, cam ve seramik, deri ve çimento sanayilerini" ele geçiriyordu. Sürecin sonunda özel girişim neredeyse tamamen ortadan kalktı. Zorunlu çalışma getirildi. Özel ticaret de yavaş yavaş kısıtlandı, hükümet gıda ve diğer yaşamsal gereklilikleri karneyle dağıtmaya başladı. 19 Şubat 1918 tarihinde, tüm toprakların kamulaştırıldığı açıklandı. Tüm araziler devlet malı olmuştu ve toprağı işleyenlere kullanım hakkı verilecekti. Köylüler ise devlete gıda maddesi verilmesi taraftarı değildi, çünkü devletin önceliklerinin farklı olması ve ekonominin çökmesi nedeniyle karşılığında bir şey alamıyorlardı. İçsavaş baskısı altında olan, Kızıl Ordu ve kentsel nüfus için acil yiyecek temin etmek zorunda olan yönetim sonunda gıda vergisini ilan etti ve uygulamada köylülere sadece kendi geçimleri ve sonraki yılki tohumluğa yetecek kadar bırakıp tüm hasatları ellerinden alındı. Köylüler direndikçe zorla alım ve baskı sıkça görüldü.

İçerideki Savaş Komünizmi zorlukları çoğunlukla Sovyet rejiminin dış mihraklarla yürüttüğü çetin mücadelelerden kaynaklanırken yine bu mücadelelerle doğru orantıda sertleşmekteydi. 1918 yazından itibaren ülke büyük ölçekli, çok yönlü ve gaddarca bir iç savaşla çalkalandı. Beyazlar adlı grup ilk başta Almanya'yla savaşa devam edilmesini savunuyordu ve Rusya'nın kontrolü için Kızıllara karşı ayaklandı. Bunun yanında, daha sonra da değinileceği gibi, bazı ulusal gruplar Rus yönetiminden bağımsızlıklarını ilan etti. Bazı yabancı devletler Rusya'ya silahlı kuvvetler göndererek yerel muhalif hareketleri ve yönetimleri destekledi ve Sovyet Rusya'ya Ekim 1919'dan 1970 yılına kadar ambargo uyguladılar. Bolşevikler Sovyet Rusya'nın dünyadan soyutlandığını ve içeride de düşmanlarla karşı karşıya olduğunu görüyordu, ancak bu durum Bolşeviklerin daha da kararlı ve dikkatli olmalarına sebep oldu.

Aynı zamanda, çelişkili bir biçimde, Savaş Komünizmi ütopyacılığın tırmandığı bir dönem olmuştur. Radikaller gerçek "komünizme" bir atlama yapılabileceğini düşündü ve sınıfsız toplum hayaliyle yaşadılar. Ancak yine burada ilginç ancak sürekli bir şekilde, Bolşevizmin şiddetli otoriterlikle birleşirken radikal şekilde özgürleştirme çabaları da görülüyor. Buna göre, artan diktatörlük ile birlikte (sovyetler, fabrika komiteleri ve Kızıl Muhafız Birlikleri gibi popüler ve yarı özel kurumların gücü azaltılırken) tüm düşmanlara karşı "kızıl terör" uygulanıyordu (haklı kuvvet kullanımı olarak idealize ediliyordu). İçsavaş dönemi aynı zamanda ütopyacı deneyselliğin zamanıydı. Bunu daha sonraki bölümde ayrıntılı olarak açıklayacağız, ancak bu örneğin kadınların tüm baskılardan kurtarılması, "yeni halkın" oluşturulması ve sınıfsız ve parasız bir toplumun kurulması, toplum ve kültürün eğitimden hukuka tüm öğeleriyle baştan tasarlanması, yeni sanat ve müzik formlarının icadını içermektedir.

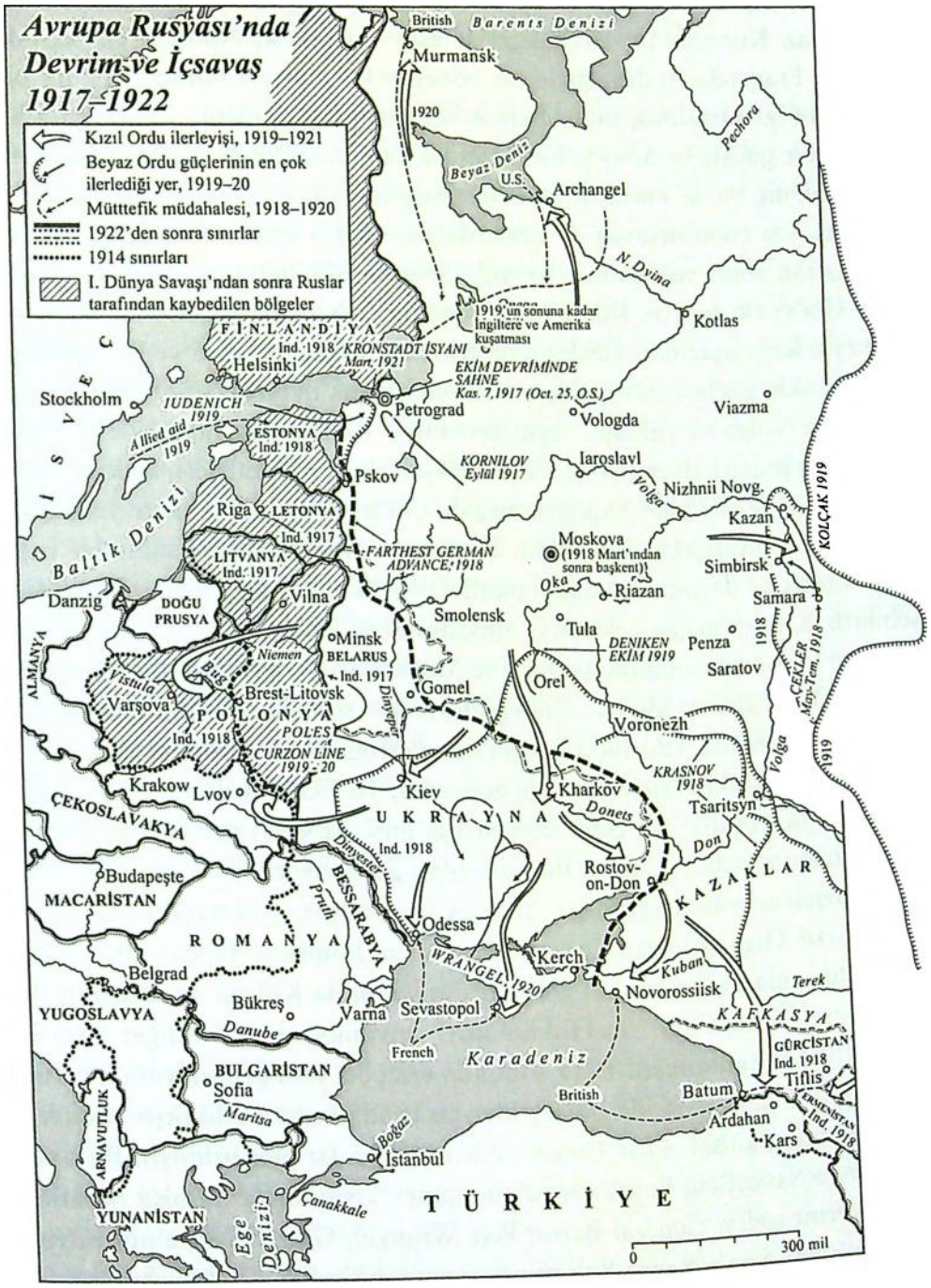
İÇSAVAŞ

Aldatıcı bir şekilde Beyazlar olarak adlandırılan karşı-devrimci güçler Sovyet yönetimine en büyük tehlikeyi oluşturuyordu, çünkü amaçları belirli bölgelerle sınırlı olan ulusların ve açık amaçları olmayan müttefik devletlerin kuvvetlerinin aksine, Kızılları yok etmekti. Karşı-devrimciler gücünü ordu subayları ve Kazaklar, burjuvazi, yüksek sayıda lise öğrencisi ve eğitimli gençlikten ve aşırı sağcılardan Sosyalist Devrimcilere kadar farklı politik gruplardan alıyordu. Boris Savinkov gibi eski teröristler Sovyet hükümetine karşı savaşırken, Beyaz ordunun elit birlikleri arasında işçi tugayları bulunuyordu. Entelektüellerin çoğu Beyazlara katıldı veya onlara sempati besledi.

Sovyet yönetimi başladıktan sonra, memurlar hükümete karşı başarısız bir grev girişiminde bulundu. Mart 1918'de aşırı otoriter yönetim tarzı ve Bolşeviklerin köylerde sınıf mücadelesini ön plana çıkartma girişimlerinden sonra ayrılan Sol Sosyalist Devrimciler, temmuz ayında Moskova'da bir isyan girişiminde bulunmuştu. Yaklaşık olarak aynı zaman diliminde ve kısmi olarak Sol Sosyalist Devrimcilerin hareketine paralel olarak, yerel askeri komutanın liderliğinde karşı-devrimciler Simbirsk'i ele geçirdi ve Savinkov, Avrupa Rusya'sının merkezinde bir ayaklanma başlatarak Volga üstündeki Yaroslavl kasabasını ele geçirdi ve iki hafta işgal etti. Bu çabalar ise Sovyet hükümetinin kuvvetlerini toparlayıp göndermesinden sonra, karşı-devrimcilerin güçlerinin yetersiz olmasından dolayı boşa çıkmıştır. Komünist otoritelerin, özellikle de Çeka'nın, merkez illerinde yönetimi sıkı bir şekilde tuttuğu ve tüm muhalifleri ve muhalif olduğundan şüphelenilenleri sert bir şekilde hizaya getirdiği belli oluyordu. Geleneklerine sadık davranan Sosyalist Devrimciler terörizme dönmeyi denedi ve bazı önemli Bolşeviklere suikast düzenledi. Petrograd Çeka'sının başkanı öldürüldü ve Lenin, Ağustos 1918'de gerçekleştirilen bir girişimde yaralandı. Daha öncesinde, temmuz ayında, Sol Sosyalist Devrimcilerden biri Alman büyükelçisini öldürerek diplomatik krize sebep olmuştu. Ancak terörizm bile Sovyetlerin Petrograd, merkez Avrupa Rusya bölgesi veya Mart 1918'de yeniden başkent olan Moskova'daki kontrolünü sarsamamıştı. Sovyetlerin karşı hamlesi ise korkunç olacaktı, bu korku krallığı döneminde "sınıf düşmanları" ve rejim tarafından şüpheyle izlenen çok sayıda insan öldürüldü.

Sınır bölgelerinde ise karşı-devrimcilerin daha çok fırsatı vardı. Güneydeki Don, Kuban ve Terek bölgelerinde yerel anti-Bolşevik Kazak yönetimleri kuruldu. Gönüllülerden oluşan Beyaz Ordu Güney Rusya'da ortaya çıkarak, Aleksev'in, ardından Kornilov, Kornilov'un çatışmada ölmesinin ardından yine becerikli bir general olan Anton Denikin komutasına girdi. Komünistlere direniş merkezleri doğuda ortaya çıktı. Volga üzerindeki Samara'da Çernov, seçilen meclis üyelerinden oluşan

bir hükümete başkanlık ediyordu. Ural ve Orenburg Kazakları Kızıl Moskova'ya karşıydı. 1918 yılının Eylül ayında ise, anti-Bolşevik politik partileri ve Doğu Rusya'nın yerel yönetimlerinin katıldığı konferans sonrasında Batı Sibirya'daki 5 üyeli Rus Yönetimi Omsk'da kuruldu. Askeri bir darbe sonrasında bu yönetim amiral Aleksandr Kolçak altında bir diğer Kızıl karşıtı hükümetle değiştirildi.

Trans-Baykal bölgesi Kazaklarının komutanı olan Grigori Semenov, Japonların desteğiyle Doğu Sibirya'da yönetimi ele aldı. Vladivostok ve diğer kentlerde yeni yönetimler ortaya çıkıyordu. Rus anti-Bolşevik güçleri doğuda Çek savaş esirlerinden oluşan ve İtilaf Devletlerinin yanında savaşmak isteyen 40.000 kişilik Çek Lejyonu ile destekleniyordu. Bu askerler Trans-Sibirya demiryolu ile Vladivostok'a götürülürken çıkan olaylar nedeniyle Sovyet hükümetiyle bağlarını kopardılar ve Beyazlara katıldılar. Kuzeyde ise Archangel'de eski Narodnik, Nikolay Çaykovski'nin İngilizler ve Fransızların desteğiyle bir yönetim kurmasıyla burada önemli bir antikomünist bölge kurulmuş oldu. Batıda ise, Rus olmayan sınır alanlarında birçok ulusal hareket gelişti ve Sovyet hükümetine karşı ayaklandı. Estonya'da General Nikolay Yudeniç bir üs kurarak St. Petersburg'u tehdit etti.

1918 yazında çıkan içsavaş ilk başlarda Beyazların lehine gelişiyor gibi görünüyordu. Haziran sonu ve temmuz başında Samara hükümetinin askerleri Simbirsk, Kazan ve Ufa'yı ele geçirdi. Kızıl Ordu bu tehdidin üstesinden gelse de, daha büyük bir tehlikeyle karşılaşacaktı: Çeklerin desteklediği Kolçak güçleri ve Kazakların desteklediği Denikin güçleri. Sibirya'dan ilerleyen Kolçak'ın birlikleri Urallar'daki Perm kentini alarak Volga'ya yaklaştı. Aynı zamanda, 16 Temmuz tarihinde II. Nikolay, imparatoriçe, oğulları, dört kızı ve aile doktorları ile üç hizmetçileri, belki de Lenin'in gizli emriyle, hapsedildikleri Ekaterinburg'da Çekler ve Beyazlar kente yaklaştığında yerel Bolşevikler tarafından öldürüldü. Denikin'in ordusu, bazı aksaklıklar yaşadıktan sonra taarruza devam etti; sağ kanadı 1919 ilkbaharında Kolçak'ın ordusuyla birleşebilirdi. Kolçak'ın geri çekilmeye zorlanması nedeniyle bu olamayınca, Denikin Ukrayna'nın neredeyse tümünü işgal etti ve Moskova'ya doğru ilerledi. Ekim ortasında askerleri Orel'i aldı ve Moskova'nın güneyindeki son önemli merkez olan Tula'ya yaklaştı. Aynı zamanda Yudeniç Estonya'dan Petrograd'a yürüdü ve Petrograd'dan sadece 30 mil uzaktaki Gatchina'yı ele geçirerek, 16 Ekim tarihinde kent eteklerindeki Pulkovo'yu kuşattı. Bir tarihçinin dediği gibi, "Ekim ortasında Petrograd ve Moskova'nın aynı anda Beyazlara düşmesi olası görünüyordu."

Ancak rüzgârın yönü değişmişti. Yudeniç'in taarruzu eski başkentin yakınında sona erdi. Kızıl Ordu sıfırdan yaratılsa da, savaş komiseri Troçki altında örgütlük ve disiplin anlamında sürekli gelişiyordu; sonunda Kolçak ve Denikin de pes etti. Amiral ise "Rusya'nın Ulu Hükümdarı" unvanını almış ve diğer bazı Beyaz liderleri tarafından tanınmıştı. 1919 sonunda ezici bir yenilgi sonrasında tutuklanmış ve 7 Şubat 1920 tarihinde Bolşevikler tarafından idam edilmişti. General ise Mart 1920 sonuna kadar Azov Denizi ve Kırım'a kadar geri itilmişti. Bu noktada Sovyet-Polonya Savaşı'yla Beyaz Ordu'nun güney kısmı biraz da olsa rahatladı ve Denikin'in yerine gelen General Baron Petr Wrangel, Güney Rusya'nın büyük bir kısmını ele geçirdi. Sonbaharda Polonya Savaşının bitimiyle Kızıl Ordu Güney cep-

hesine odaklandı. Çetin çatışmalar sonrasında, Wrangel, ordusunun kalanı ve çok sayıda sivil, toplamda 100.000 civarında kişi, kasım ortasında müttefik gemileriyle İstanbul'a taşındı. Archangel'deki gibi diğer ve daha zayıf karşı-devrim kaleleri zaten düşmüştü. 1920 sonunda Beyaz hareketi yenilgiye uğratılmıştı.

MÜTTEFİKLERİN MÜDAHALESİ

Rusya'da büyük içsavaş Müttefiklerin müdahalesi, Sovyet hükümeti ve Polonya arasında çıkan savaş ve Romanov İmparatorluğu'nun Rus olmayan halkların ulusal bağımsızlık girişimleriyle daha da karışık hale gelmiştir. Müdahale 1918 yılında başlamıştı ve 14 ülkenin kuvvetlerini içeriyordu. Özellikle Japonya Rusya'ya 60.000 kişilik büyük bir güç göndermişti. İngiltere toplamda 40.000 asker, Fransa ve Yunanistan ikişer tümen, Amerika 10.000 asker, Çeklerin ilginç durumu dışında, İtalya ve diğer ülkeler daha küçük ve çoğunlukla sembolik kuvvetler göndermişti. Müttefikler Almanların Archangel ve Murmansk gibi limanlarda askeri teçhizat ele geçirmelerini engellemek istiyordu; Japonlar ise Uzakdoğu'da Rus yönetiminin çökmesi fırsatından faydalanmak istiyordu. Japon askerleri Sakhalin adasının Rus yönetiminde olan kısmı ve Baykal Gölü'nün doğusunda bulunan Sibirya arazilerini işgal etti. Amerika, İngiliz, Fransız ve İtalyan askerleri Japonları takip ederek Sibirya'ya girdi ve söylediğimiz gibi diğer müttefik kuvvetleri Avrupa Rusya'sının kuzeyine yerleşti. Odessa ve Batum gibi güney limanları Fransızlar ve İngilizler tarafından işgal edildi. Müttefik güçler Sovyet hükümetine düşmanca davrandı ve Ekim 1919'dan Ocak 1920'ye kadar Sovyet kıyısını ablukaya aldı. Askeri teçhizat vererek Beyazlara yardım ettiler –Denikin'in ordusunda İngiliz tankları vardı– ve Beyazları varlıklarıyla korudular, ancak çatışmalara girmekten kaçındılar. Bu girişim 1920 yılında başarısızlıkla bitti ve müttefikler Rusya'dan ayrıldı, ama Japonlar Rus uzakdoğusunun kıyı illerinde 1922 yılında kadar, Sakhalin'de ise 1925 yılına kadar kaldı.

POLONYA SAVAŞI

Şubat 1919–Mart 1921 arasında süren Sovyet–Polonya Savaşı, iki tarafın arzuları ve illüzyonlarıyla şekillenmişti. Polonya'nın politik ve askeri lideri Josef Pilsudski, Polonya ile Baltık'ta ittifak halinde olacak, Beyaz Rusya'dan Ukrayna'ya kadar bağımsız devletlerden bir federasyon kurmak için savaşı başlattı. Bazı tarihçilere göre ise amaç Polonya'yı Rusya'dan korumaktı; diğerleri ise amacın bölünme öncesindeki Polonya–Litvanya Birliği gibi bir oluşumu tekrar kurmak ve tarihi sınırları tekrar çizmek

olduğunu savunuyor. Sovyet tarafında savaş Almanya başta olmak üzere Batı'da benzer devrimlerin olacağı ümidi bağlamında görülüyordu. 1920 yılında, Kızıl Ordu'nun Beyazlara karşı başarılarının verdiği cesaretyle komünist liderler iyimser bakıyor ve Polonya'nın Batı'ya açılan kapı olduğunu düşünüyordu. Buna göre, Polonya Savaşı Polonya'nın ilerleyişini geri itmek için savunma niteliğinde bir savaştı, ancak devrime Polonya işçilerinin ilham alarak katılması ve Almanya'ya, oradan Avrupa'ya yayılması için iyi bir fırsat olarak görünüyordu. Mihail Tukhaçevski ve diğerleri komutasındaki Kızıl Ordu, ağustos ayında Varşova'ya ulaşmıştı ve Polonya başkentini almaya hazırlanıyordu. Polonyalılar ise Fransız kredileri ve müttefiklerin teçhizatlarından faydalanarak, taarruz eden Sovyet ordusunu yendi. Varşova Savaşı Polonya'da "Vistula'daki Mucize" olarak bilinir. Sovyetlerin Polonya işçilerinin destek vereceğine dair ümitleri boşa çıktı; işgalcileri devrimci kurtarıcılar olarak değil, Rus emperyalistler olarak gördüler. Rusya barış talebinde bulundu ve görüşmelere başlandı. Bu savaşta iddia edilen karşılıklı savaş suçları, Yahudilere karşı gerçekleştirilen pogromlardan kimin sorumlu olduğu ve 18 Mart 1921 tarihinde imzalanan Riga Antlaşması'yla yeni sınırın etnik sınırla ilişkisinin ne olduğu hâlâ tartışılmaktadır. Bazıları Polonya'nın Polonyalı olmayan büyük bir kitleyi yönetmeye başladığını, diğerleri ise Polonyalıların Sovyet topraklarında kaldığını iddia etmektedir. Açık olan ise, Pidulski'nin yeni devletler birliği hayalinin ve Lenin'in devrimi yayma hayalinin suya düştüğüdür.

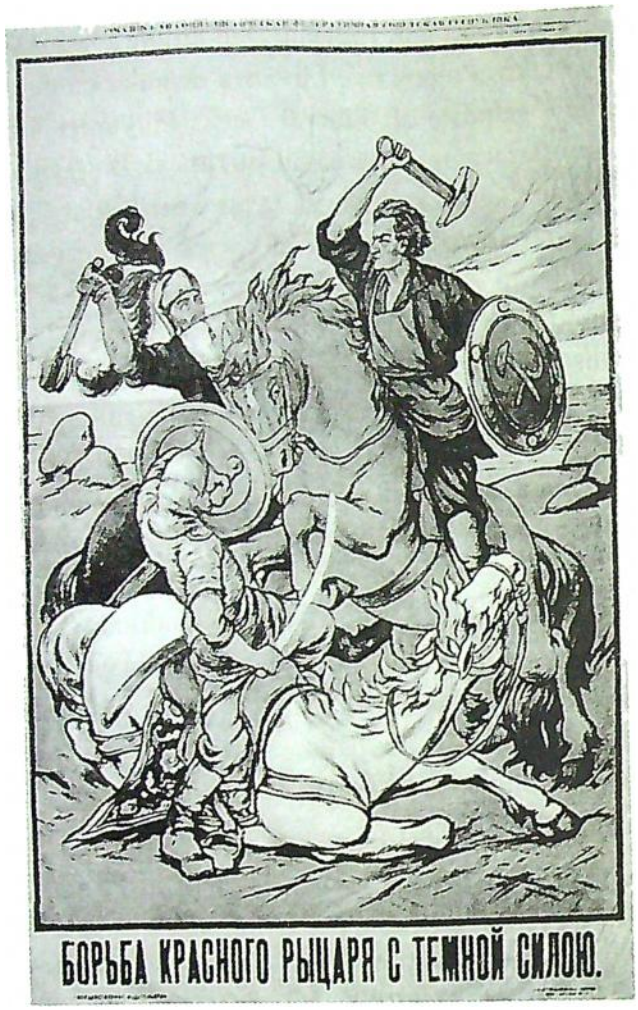
ULUSAL BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ

1. Dünya Savaşı sırasında üç büyük toprağa dayalı Avrupa imparatorluğu –Rus, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları– içerisinde yaşanan politik çözülme ve vatandaşların radikalleşmesi, müttefiklerin bölgede ulus devletlerin kurulmasını teşvik etmesiyle birlikte, ulusal hareketlerin özerklik taleplerini tam bağımsızlık taleplerine dönüştürmüştür. Bu hareketlerin tarihçesi ve ulusal gruplara karşı değişen Sovyet politikaları, son yıllarda bir dizi olağanüstü çalışmanın konusu olmuştur. Sovyetler Birliği'nin yeni devletler doğuracak şekilde çökmesi ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin (SSCB) bir imparatorluğun yeniden yapılandırılması şeklinde oluşması tarihçilerin ilgisini sıkça çekmiştir. Bu karmaşık bir tarihtir. Burada sadece kilit gelişmelerin altını çizebiliriz. Otokrasinin sona ermesinin hemen ardından Rus imparatorluğunda çözülmeler yaşanmıştır. 1917 yılında Finlandiya, Letonya, Litvanya ve Beyaz Rusya bağımsızlıklarını ilan etmiş, 1918 yılında ise onları Estonya, Ukrayna, Polonya ve Transkafkasya Federasyonu (Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan devletlerinin kurulmasıyla çözülecekti) takip etmiştir. 1917 yılının Aralık ayında gerçekleşen Orta Asya Müslümanlarının

dördüncü kongresi, Türkistan için özerklik ilan etti ve Orta Asya'da bazı küçük cumhuriyetler ortaya çıktı. Polonya ve Litvanya dışında, bu devletler tarihlerinde ilk defa bağımsız hale gelmişlerdi. Liberal Geçici Hükümet imparatorluğun çözülmesinin ülkeyi zayıflatacağından korkmuştu, ancak Bolşevikler daha yönetime gelmeden tüm ulusların "kendi kaderlerini tayin etme hakları" olduğunu savunuyordu. Yönetime geldikten sonra, Sovyet hükümeti aynı tezi savunacaktı. "Barış İlanı" örneğin, kendilerini ezilmiş hisseden tüm ulusların bağımsızlık istemeleri durumunda, bu konuda karara varmak için demokratik seçimler yapabileceklerini söylüyor. Ancak Bolşevik liderler aynı zamanda teorik olarak proleter dayanışması adına dahi olsa imparatorluğun topraklarını bir arada tutmayı umut ediyorlardı. Böylece, ulusal bağımsızlığın savunucuları çoğunlukla, halk ve sosyalizmin çıkarlarının karşısında duran burjuva milliyetçileri olarak lanetlendi. Başarılı bir şekilde ulusal bağımsızlıklarını sağlayanlar, Finliler, Estonyalılar, Letonyalılar, Litvanyalılar ve Polonyalılar, bunu Sovyet hükümeti ve yerel sovyetlere rağmen yapmışlardı. Çoğunluklar milliyetçiler kendi komünistlerini baskı altında tutmak zorunda kalıyorlardı. Finlandiya örneğinde ise büyük çaplı bir içsavaş çıkmıştı. Bazı bölgelerde bağımsızlığı engellemek veya yok etmek için Kızıl Ordu ve yerel komünistler işbirliği yaptı. Genel olarak komünist ulusalcılık politikası, "kendi kaderini tayin etme" teorisinden çok daha az ılımlıydı. Ulusların tarihi durumları kendine has özellikler ve karmaşalarla birlikte geliyordu.

Ukrayna'da yerel hükümet, Rada veya Merkez Konseyi, Petrograd'da Geçici Hükümet'in düşüşünden sonra Ukrayna Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etti. Sovyet yönetimi yeni cumhuriyeti tanısa da, 1918 yılının Şubat ayında Kızıl Ordu Rada'yı devirdi. 1918 baharında kurulan Sovyet yönetimi ise yine ilerleyen Alman ordusu tarafından alaşağı edildi.

Almanlar ilk başta Rada'yı kabul etse de, sonrasında Pavlo Skoropadski yönetiminde sağcı bir hükümeti getirdi. Almanlar ülkeyi terk ettikten sonra, Rada yönetimi Aralık 1918'de Skoropadski'yi devirdi ve kısa süre sonra Denikin'in Beyaz kuvvetleri ülkeye hâkim oldu. Denikin'in 1919 sonbaharında çekilmesinden sonra, Kızıl Ordu Ukrayna'da Sovyet yönetimini yeniden kurdu. Rada ise Polonyalılarla anlaşma yaptı, ancak Sovyet-Polonya Savaşı'nı sonlandıran antlaşmada yer almadı ve Ukrayna, Güney Rusya ve Polonya arasında bölündü. Ukraynalılar farklı hareketleri destekledi, farklı ordularda ve radikal köylü hareketlerinde savaştı. Ukrayna'nın ulusal bağımsızlık talepleri bittikten sonra politik bölünmeler devam etti ve sonrasında Ukrayna göçmenlerini bölmeye devam etti. Ukrayna'da entelektüeller ve profesyoneller arasında yayılan genç Ukrayna milliyetçiliğinin, hayatta kalma mücadelesi veren ve toprak sahipliği sorunuyla ilgilenen köylü çoğunluğu ne düzeyde etkilediği ise halen cevabı bulunamamış bir sorudur.

"Kara Güce Karşı Kızıl Şövalyenin Mücadelesi", 1919. İçsavaş döneminde yazılanlar ve çizilenler çoğunlukla devrimci mücadeleye iyilik ve kötülükle bakar. "Karanlık güçler" aynı zamanda Rusya'da şeytanlar ve diğer kötü ruhları tasvir etmek için kullanılır. *(Gosizdat)*

Avrupa'da bulunan Rus topraklarının güney ve güneydoğusunda yaşayan ve on dokuzuncu yüzyıl gibi yakın bir zamanda Rus İmparatorluğu'na katılmış olan halklar arasında ise birçok bağımsızlık hareketi oluşmuş ve bağımsızlıklarını ilan eden devletler olmuştur. Yeni devletler arasında Kırım Tatar Cumhuriyeti, Transkafkasya Cumhuriyetleri Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan, Başkır, Kırgız ve Kokand Cumhuriyetleri, Buhara ve Kiva emirlikleri ve diğerleri bulunmaktadır. Tekrar tekrar yerel çıkarlar çatışmış ve yerel içsavaşlar yaşanmıştır. Bazı durumlarda Osmanlı, Almanya ve İngiltere önemli roller oynamıştır.

Sovyet ulusal politikasının geleneksel yansıması, bu yıllarda bağımsızlık hareketlerinin bastırılması ve yerel komünist güçlerin desteklenmesi şeklinde hayat bulacaktı. Bu durum neredeyse tüm bölgeler için geçerlidir, ancak en çarpıcı örnek, popüler ve etkin Menşevik hükümetinin Kızıl Ordu tarafından 1921 yılında devrildiği Gürcistan'dır. Başka alanlarda bu temel senaryo, ulusalcıların gücünü sınırlayan bazı faktörlerle daha karmaşık hale gelmektedir. Bu bölgelerin çoğunda, orada yaşayan ve çalışan, Rusya'dan kopmak istemeyen etnik Ruslar bulunmaktaydı. Rus olmayanların birçoğu, özellikle işçiler ve köylüler, Bolşevik toprak reformu ve radikal sosyal değişim, ulusal kültürlere saygı gösterileceği sözleriyle birleşince oldukça çekici buluyordu. Bazı Rus olmayan uluslar ise imparatorluk içinde kalarak elde edilebilecek stratejik avantajlara odaklanıyordu. Ermenistan'da, ulusalcı Daşnaklar Sovyet yönetimini Osmanlı'nın işgaline karşı bir garanti olarak gördü, ancak birkaç ay içinde Sovyet yönetimi Daşnaklar tarafından devrilince, Kızıl Ordu müdahale edip Sovyet yönetimini yeniden kurdu.

30 Aralık 1922 tarihinde SSCB Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Transkafkasya Federasyonu olarak ortaya çıktı. 1920'lerin ilerleyen yıllarında, üç Orta Asya cumhuriyeti birliğe katıldı. Romanov İmparatorluğu ile karşılaştırıldığında, Sovyetler Birliği, bağımsızlıklarını kazanan Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya ve Polonya'yı kaybetmişti. Yine Batı Ukrayna ve Batı Beyaz Rusya Polonya'ya, Besarabya Romanya'ya, Kars–Ardahan bölgesi ise Türkiye'ye verilmişti. Daha önce de söylendiği gibi, Japonya Sibirya'daki Rus anakara bölgesini 1922 yılında, Sakhalin adasının Rus tarafını 1925 yılında terk etmişti. Bu kayıplara rağmen, SSCB büyük ve potansiyel olarak güçlü bir ülke olarak ortaya çıkmıştı.

Yakın dönem tarihçileri yeni bir "Sovyet İmparatorluğundan" bahsetmektedir. Bolşevikler ise çarlık imparatorluğunun sınır bölgelerinin sömürgeci düzenini tekrarlamamaya dikkat ediyordu. Sovyet sosyalizminin tüm dünyadaki sömürgeci toplumlar için bir model oluşturacağını ümit ediyorlardı. Buna göre yönetimin nasıl sağlanacağı önemli bir soru haline geldi. Ulusal gruplarla ilgili politikalardan sorumlu komiser olan Josef Stalin, Rusya'yla yakın birlik kurulması, sosyalist sosyal ve ekonomik kalkınma politikasının etkin olarak izlenmesi taraftarıydı. Lenin ise yerel ulusların yabancılaşmasından çekinerek duraksamıştı. Teoride, eşitler arasında bir federasyon olan Sovyetler Birliği'nin yasal formu bu yaklaşımda yansımaktadır. Daha da önemlisi, ulusal ve etnik kimliklerin geliştirilmesi için yerel elitlere ve devlete güveniliyordu. Bu politika "*korenizatsiia*", yerel köklerin oluşturulmasını vurgularken ("koren" kök anlamına gelir), yerelleştirme olarak tercüme edilebilir; yerel kişilerin çalışma ve eğitim yaşamında ve partide etkin rol oynaması (Terry Martin bunun Sovyetler'de "pozitif hareketin" bir örneği olduğunu söylüyor), yerel diller ve kültürlerin desteklenmesini getirmektedir. Bazı tarihçiler ise bu hare-

ketlerin Bolşeviklerin zayıflığından kaynaklanan ödünler olduğunu belirtmektedir. Diğerleri ise ulusal kimliklerin burjuva milliyetçiliğinden yeni Sovyet biçimlerine dönüştürme vizyonunun politikaya dökülmüş hali olduğunu söylemektedir.

KIZILLARIN BAŞARISININ SEBEPLERİ

Pek az gözlemci Bolşeviklerin içsavaştan, ulusal bağımsızlık hareketleri, Polonya Savaşı ve müttefiklerin müdahalesinden sağ çıkacağını düşünüyordu. Lenin'in bu konularda ciddi bir şüphesi vardı. Mart 1918 tarihinde Komünist Parti Kongresi'nde dediği gibi, "Almanya'da devrim olmaması durumunda kurtulamayız." Ancak yine de Sovyet gücünün devamı için savaşmaktan başka bir çare olmadığının farkındaydı ve bunu bazen ümitlerini yitiren yoldaşlarına sürekli olarak hatırlatıyordu. Böylece içsavaşta kazanılan zafer efsanevi bir komünist epik haline gelerek devrimin kendisi kadar önemli oldu. Ancak daha yakından bakarsak Bolşevik zaferini, Marksist teorilerin tarihin akışıyla ilgili öngörüleri veya kızıl savaşçıların insanüstü güçlerini anmak zorunda kalmadan açıklayabiliriz. Her şeyden önce, müttefiklerin müdahalesi, Sovyetler coşkulu bir şekilde tam tersini savunsa da, yeni komünist rejime son verilmesini amaçlamamıştı. Kennan, Ullman ve diğer uzmanlar müttefik kuvvetlerin Rusya'ya karşı politikalarının ne kadar yanlış anlaşıldığına ve sonuç olarak ne kadar çok karmaşanın yaşandığına değinmişlerdi. Müttefikler yarım ağızla Beyazlara destek veriyordu, ancak müttefik askerler ve denizciler, subayları gibi müdahalede bulunmak için bir sebep göremiyordu. Fransız donanması Karadeniz'deyken isyan etmişti, Amerikan birlikleri ise huzursuz olmuş, evlerine dönmek istiyorlardı. İngiltere'de İşçi Partisi ve bazı diğer gruplar müdahale edilmemesi için ellerinden geldiği kadarıyla baskı kurdular. Müttefiklerin müdahalesi kötü planlanmış ve uygulanmıştı ve sonuç olarak pek az şey elde edildi. Polonyalılar ise ne istediklerini biliyorlardı, başarılı bir savaşla bunu elde ettiler. Amaçları ise Sovyet rejiminin Rus topraklarından silinmesi değildi. Ulusal bağımsızlık hareketlerinin amaçları ise çoğunlukla kendi topraklarıyla sınırlı ve çoğunlukla pek zayıftı. Sovyet hükümeti ise seçtiği zamanlarda bu hareketleri teker teker yok edebilirdi; Ukrayna ve Transkafkasya cumhuriyetlerinde yapıldığı gibi, işine geldiği zamanlarda daha önce verdiği sözleri tekrarlayabilecekti.

Beyaz hareketi ise Kızıllara karşı ölümcül bir tehditti. İki taraf arasında uzlaşma olması beklenemezdi. Beyazların ordusunda subayların oranı yüksekti ve cesurca savaştılar. Kızıllar ise sonuç olarak zaferi getiren bazı avantajlara sahipti. Sovyet hükümeti Rusya'nın kalbini kontrol ediyordu; Moskova, Petrograd, nüfusun büyük bir çoğunluğu, sanayisi ve 1. Dünya Savaşı için hazırlanan askeri teçhizatın

çoğu ellerindeydi. Beyaz orduları ise sayısal olarak Kızıllardan daha küçüktü ve müttefiklerin yardımına rağmen teçhizat eksikliği bulunuyordu. Aynı zamanda Kızıl Ordu iletişim hatlarının çoğunu kontrol ederken, düşmanları iletişimde zorluklar yaşıyordu. Daha da önemlisi, Kızılların disiplinli bir komuta zinciri bulunurken, Beyazlar aslında birbirinden ayrı ve koordine edilemeyen savaşlar yürütüyordu.

En nihayetinde, Beyaz hareketinin politik başarısızlığı Kızılların zaferini garantilemişti. Beyazlar hem coğrafi olarak hem de politik olarak birbirinden ayrılmıştı. Anti-Bolşevizm Beyazlar arasında tek ortak değerdi ve bu değer monarşistlerden Sosyalist Devrimcilere kadar herkesi kapsıyordu. Ancak destek tabanlarını sınırlayan politika seçimleri vardı. Bunlardan biri Rus olmayan ulusların isteklerine açık düşmanlıktı. Beyaz liderlerin çoğu "tek ve bölünemez Rusya"ya inanıyordu. Bu prensip ılımlı liberal sol ve gerici sağ tarafından paylaşılıyordu ve ayrılıkçılığı reddetmekle kalmıyor, onunla savaşı getiriyordu. Örneğin, Denikin Ukrayna dili ve okullarına baskı kurarak Ukraynalıları itti, Yudeniç'in ise Estonyalılara bağımsızlık sözü vermediği için Estonya'daki desteği azalmıştı.

Beyazlar Rus halkını ikna etmeyi başaramadı. Beyaz liderler yönetimi devralmaları durumunda Bolşeviklerin desteğiyle köylünün kendi başına kibar sınıfın topraklarını ele geçirerek yaptığı radikal toprak reformunun kanun ve özel mülkiyet prensibi adına geri alınacağını açık şekilde belirtiyorlardı. Buna göre, üst ve orta sınıflar Beyazları desteklerken, işçilerin çoğu Kızılları destekliyordu. Halkın büyük bir çoğunluğunu oluşturan köylüler ise iki tarafa karşı da çekimserdi, ancak Beyazlara düşmanca davranmaları daha olasıydı. Köylülerin iki tarafa da düşmanca davranmasının nedenleri çoktu. Kızıl ve Beyaz Ordular zorla köylüleri askere alıyor, at ve tahıllara el koyuyor, muhalif olduğundan şüphelenilenlere karşı terör uyguluyordu. Köylü için önemli olan şey ise topraktı ve Beyazları haklı şekilde toprak sahipleri ve eski düzenin geri gelmesiyle ilişkilendirmişlerdi. Bu olasılık Rus köylerinde nefret ve korkuyla karşılanıyordu. İki tarafa karşı köylülerin düşmanlık beslediğinin bir işareti, içsavaş sırasında "Yeşil" hareketin oluşmasıydı. Kırsal alanlarda Yeşil ordular iki tarafa da saldırıyor, köylüleri askere alınmaktan ve ürünlerine el konmasından koruyordu. Yeşil liderlerin bazıları, yerel hayatlar üzerinde merkezi devlet kontrolünü tamamen reddeden anarşistlerle ilişkideydi. Köylüler bu görüşe olumlu bakıyordu.

KRİZ

İçsavaş sonrasında Sovyet Rusya tükenmiş ve mahvolmuştu. 1920 ve 1921 kuraklıkları ve son yıldaki kıtlık, felakete son ve korkunç bir bölüm eklemişti. İlk olarak kansız şekilde gerçekleşen Ekim Devrimi'nden sonra, salgın hastalıklar, açlık, sa-

vaş, idam ile ekonomi ve toplumun tamamen çökmesi sonucunda 20 milyon insan ölmüştü. Yine iki milyon kişi Wrangel ile birlikte Uzakdoğu'ya kaçarak veya diğer yollardan, Sovyet yönetimi altında yaşamaktansa Rusya'yı terk etmişti, göçmenler arasında eğitimli ve beceri sahibi birçok kişi gitmişti. Savaş Komünizmi Sovyet hükümetinin içsavaş boyunca hayatta kalmasını sağlamıştı, ancak ulusal ekonominin çöküşüne de neden olmuştu. Özel ticaret ve sanayi kamulaştırılmıştı, devlet ise bu işlevleri yeterli bir düzeyde yerine getiremiyordu. Rusya ekonomisi neredeyse tamamen durdu. 1921 yılında fabrika ve maden işletmelerinin ürünlerinin, 1. Dünya Savaşı öncesi düzeyinin %20'si civarında olduğu tahmin edilirken, bazı hayati ürünlerde üretim daha da düşmüştü. Örneğin pamuk üretimi savaş öncesinin %5'i, demir üretimi ise %2'sine kadar düşmüştü. Köylüler ise ürünlerine el kondukça toprakları işlemeyi reddediyordu. 1921 yılında işlenen topraklar savaş öncesine göre %62 azalmıştı, hasat ise normalin %37'si civarındaydı. 1916 yılında köylünün elinde 35 milyon at varken bu sayı 1920'de 24 milyona düşmüştü. Büyükbaş hayvan sayısı ise aynı dönemde 58 milyondan 37 milyona düştü. Amerikan doları 1914 yılında 2 ruble, 1920 ise 1200 rubleye karşılık geliyordu.

Bu dayanılamaz durum, içsavaş döneminde artan komünist otoriterlik ve şiddete olan tepkilerle birleşince kırsal bölgelerde ayaklanmalar, fabrikalarda huzursuzluk ve grevler gerçekleşti. İçsavaş sırasında bile köylüler bazen tahıllara el koymaya gelen komünist ve işçilere saldırıyordu. Toprak sahiplerinin geri gelmesi şeklinde algılanan Beyaz zaferi tehdidi ortadan kalkınca, köylüler ekonomik yaşamlarında Bolşevik etkisine karşı bir duruş sergilemeye başladı. Tahıl toplama ekiplerine pusu kuruluyor, devlet otoritesinin kırsaldaki temsilcilerine saldırılar gerçekleşiyordu. Batı Sibirya, Orta Volga, Tambov ve Ukrayna gibi bazı bölgelerde ise 1920 sonlarından itibaren büyük isyanlar başladı. Bu hareketlerin amaçları çeşitliydi ve sosyal isyan eşkıyalıkla birleşti, ancak genel amaçlar, ürünlere el konmasının sona ermesi, serbest ticaretin yeniden başlaması ve köylüye işlediği toprakların kontrolünün verilmesi şeklindeydi. Bazı köylüler ise seçimle gelen meclisin yeniden toplanmasını talep ediyordu. Köylü isyanları komünist güçlere karşı en büyük tehdit olsa da, 1921 yıllında patlak veren işçi huzursuzlukları politik olarak daha fazla kaygı veriyordu. Toplantılar, gösteriler ve hatta grevlerle proletaryanın kalanı (içsavaş dönemindeki ekonomik çöküş işçi sayısının yarılanmasına sebep olmuştu) arasında memnuniyetsizliğin arttığını gösteriyordu. İşçilerin şikâyetleri basitçe hayatlarını idame ettirmeleri için karneyle dağıtılan gıda miktarının artırılması, ayakkabı ve sıcak tutan giysilerin dağıtımı, işçilerin köylülerden yemek alabilmeleri için değiştokuşa izin verilmesi (köylüler kendi emekleriyle ürettiklerini satma konusunda serbest olmalıydı) şeklindeydi. Fiziksel koşullarla ilgiliydi, ancak ekonomik sıkıntılar politik memnuniyetsizliği yüzeye çıkardı. İşçiler sivil hakların geri verilmesi-

ni, fabrikalardaki baskıcı yönetim politikalarının sonunu (1918 yılında disiplinli tek elden yönetim getirilerek, uygulamada işçilerin yönetimini sona erdirmişti) ve hatta meclisin tekrar toplanmasını talep ediyordu. Son olarak 1921 yılının Mart ayında, Ekim Devrimi'nin bir kaynağı olarak Sovyetler'in kutladıkları Kronstadt deniz üssü, komünistlere karşı ayaklandı. Kronstadt asileri ve denizcilerin istekleri ise, Sovyetlerin özgürleştirilmesi, tek parti döneminin sona ermesi, konuşma ve basın özgürlüğü, meclisin toplanması, ürünlere el konmasının sona erdirilmesi ve devletin ekonomik kontrolünün bitmesiydi. Sıkça duyulan bir slogan, "Komiserokrasiye ölüm" idi. Kızıl Ordu birlikleri ayaklanmayı kanlı şekilde bastırsa da, Bolşevik yönetiminden duyulan genel memnuniyetsizlik daha kuvvetli bir şekilde ifade edilemezdi. Bu krizi daha da karmaşık hale getiren ise komünistlerden bazılarının devrimin idealist amaçlarının kaybolduğunu düşünmeleri ve bu aylarda daha sık bir şekilde dile getirmeleridir. Parti içinde muhalefet daha önce de ortaya çıkmıştı. 1918 yılında "solcu komünistler" Brest-Litovsk Antlaşması'nı dünya devrimine ihanet olarak eleştirmiş ve Lenin'in ekonominin canlandırılması için sanayide sert bir işçi disiplininin uygulanması teklifine karşı çıkmıştı. 1919 yılında ise, kısa ömürlü olan "Askeri Muhalefet", Troçki'nin geleneksel disiplin uygulayacak ve eski çarcı subayların görev yapacağı Kızıl Ordu planlarına karşı çıkmıştı. Ancak içsavaş sonunda parti politikalarının eleştirilmesi daha açık ve şiddetli şekilde gerçekleşmeye başlamıştı. "Demokratik Merkeziyetçiler" büyüyen merkezileşme ve bürokratikleşmeye karşı çıkarak parti içinde özgür tartışma ve yerel parti yöneticilerinin seçilmesini talep etmişti. "İşçi Muhalefeti" ise sanayide geleneksel disiplinin uygulanmasına, yönetimde "burjuva uzmanların" çalıştırılmasına ve 1920'de tüm sendikaların devlete bağlı hale getirilmesine karşı çıkmıştı.

Bu felaket ve memnuniyetsizlik tablosu karşısında, dünyada devrimlerin yakında gerçekleşmeyeceğini sonunda itiraf etmek zorunda kalan Lenin, 1921 ilkbaharında Savaş Komünizmi yerine Yeni Ekonomi Politikası'nı (YEP) ilan etti. Lenin bir kez daha doktrinci muhalefete karşı çıkarak görüşlerini partiye ve dolayısıyla ülkeye kabul ettiren realist olmuştu.

YENİ EKONOMİ POLİTİKASI

Yeni Ekonomi Politikası bir uzlaşma, sosyalizme giden yolda geçici bir sapma ve ülkenin toparlanması için bir fırsattı. Lenin'in sözleriyle, bu politika "köylüler için Brest-Litovsk" idi. Komünist Parti ise politik kontrolü elinde tutmuştu; uzlaşma ve gevşeme politikada yaşanmayacaktı. Köylü ayaklanmaları ve Kronstadt ayaklanması kanlı şekilde bastırıldı, protesto eden işçiler lokavtlar ve toplu tutuklanmayla

karşılandı ve parti içindeki eleştirel taraflar 1921 yılında bölünme yasağının getirilmesiyle susturuldu. Ordu geriye çekildiğinde, Lenin'e göre disiplin hayati öneme sahipti. YEP bu geri çekilmeydi, ancak tamamen bir geri çekilme değildi. Devlet ekonominin tepe noktalarında, yani finans, büyük ve orta ölçekli sanayi, modern ulaşım, dış ticaret ve toptan ticaretteki tekellerini devam ettirdi. Özel girişimler ise küçük sanayi, yani 20'den az işçi çalıştıran işletmelerde ve perakende ticarette faaliyet gösterebilecekti. Hükümetin köylüye karşı politika değişiklikleri ise belki de daha önemliydi. Savaş Komünizmi sırasında olduğu gibi ürünlere el koymaktansa, öncelikle ürün üzerinden parasal bir vergi kondu. Köylüler vergilendirilmeden sonra ellerinde kalan ürünü ellerinde tutabilecek veya serbest pazarda satabilecekti ve böylece ürünün artırılması için inisiyatif oluşturuldu. Sonunda yönetim tarımda işçi çalıştırılmasına sınırlı bir şekilde izin verdi ve toprak kiralanmasına izin verildi. Hükümet aynı zamanda mali sistemi yeniden kurmuş ve istikrara kavuşturmuş, *chervonets* adı verilen yeni bir para birimi oluşturmuştu; dağılan toplumu istikrara kavuşturmak için yasal reform gerçekleştirildi.

Yeni Ekonomi Politikası ekonomik olarak olağanüstü bir başarı getirdi. 1921 ve 1922'de yaşanan ve Amerikan Yardım Kurumu Başkanı Herbert Hoover, Quaker grubu ve bazı diğer grupların yardımı olmasa çok daha fazla Rus'un hayatını kaybedebileceği korkunç kıtlıktan sonra, Rus ekonomisi yeniden canlandı. 1928 yılında işlenen toprak miktarı savaş öncesi dönemdekini aşmış, sanayi ise genel olarak savaş öncesi dönemindeki üretimi yakalamıştı. YEP dönemi içerisinde, Savaş Komünizmi döneminin aksine, hükümet tüm devlet sanayi kurumlarının kendi muhasebelerini tutmaları ve giderlerini karşılamaları politikasını uyguladı. YEP döneminde yine perakende satışın %75'i özel girişimcilerin eline geçmişti. Genel olarak, yeni politika altında faaliyet gösteren işadamları, YEP'çiler, kasabalarda sayısal olarak artmıştı. Kelime anlamı "yumruk" olan *Kulaklar* yani mallarına sarılan ve zenginleşen köylüler artmıştı. Sovyet kaynakları tarafından kullanılan ve devrim öncesinden gelen bu terim sömürü ve açgözlülüğü de belirtir.

Yeni Ekonomi Politikası'nın sosyal sonuçları birçok komünistin kaygılanmasına sebep oluyordu. 1922'de toplanan 11. parti kongresi, daha fazla geri çekilmenin olamayacağını belirtmişti. 1924 ve 1925 yıllarında hükümet YEP tarafındakilere bazı kısıtlamalar getirdi ve 1927'de *Kulak*'lara aynıları uygulandı. Aynı zamanda, Lenin dahil olmak üzere birçok Bolşevik, YEP'i, geçici bir geri çekilme yerine Rusya gibi geri kalmış bir köylü ülkesinde sosyalizme giden özel bir yol olarak görmeye başladı. Uzun yıllar süren, ülkenin kültürel ve ekonomik düzeyini yükselterek sosyalist işbirliğinin faydaları konusunda halkı eğitme süreciyle sosyalizme doğru evrimleşme fikri ve içsavaş öncesi dönemde olduğu gibi ülkenin zorla sosyalistleştirilmesi stratejisi çatışmaya başladı. Bu tartışmalar özellikle tarafların kişilikleri ve

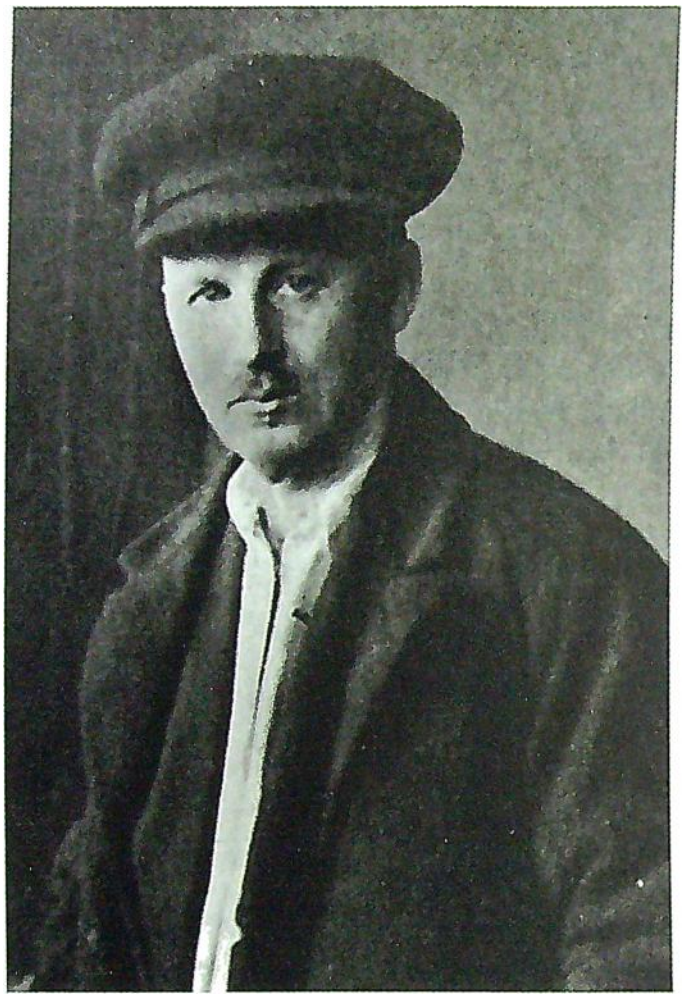
1924 yılının Ocak ayında Lenin'in ölümünden sonra ortaya çıkacak güç çekişmesiyle ilişkili hale gelecekti.

LENİN'İN ÖLÜMÜNDEN SONRAKİ GÜÇ KAVGASI

1920'lerde Sovyet komünistleri arasında iki ana bakış açısı arasında çekişme bulunuyordu. Troçki'nin geliştirdiği ve savunduğu sol bakış, parti ve devletin liderliği ile nüfus, ekonomik ve kültürel düzeyi artırarak Rusya'nın geri kalmışlığının giderilmesi ihtiyacını vurguluyordu. Bu ilkeler ekonomi ve parti içi yönetimde güncel olarak uygulanan parti politikalarının sert eleştirilerini ortaya çıkartmıştı. Sola göre, Sovyet Rusya'nın sosyalist ideallerinin ülkenin geniş küçük burjuva köylü kesiminin içinde boğulmaması için hızlı bir sanayileşme acil olarak gerçekleştirilmeliydi. Bu da devletin saldırgan bir ekonomik planlama, yüksek vergi ve sanayi fiyatları ile köylü ve özel sektörün sıkıştırılarak yatırım için gerekli kapitalin elde edilmesini, ancak aynı zamanda maaşların kontrol edilmesi ve tüketici ürünlerine az miktarda yatırım gerektiriyordu. Aynı zamanda bu çabanın başındaki komünist "öncüler" parti ve devlet içindeki "bürokrasiye" karşı savaşarak geliştirilmeliydi. Sol yerel parti sekreterlerinin atanması uygulamasını eleştiriyor, partinin "pasif boyun eğme" ve "kariyercilik" politik kültürünü beslediğini iddia ediyor, parti işlerinde tartışma özgürlüğü ve geniş çapta katılım gereğinin altını çiziyordu. Partinin genel sekreteri olarak atamaların başında olan Stalin özellikle eleştiriliyordu. Grigori Zinovyev (asıl soyadı Radomyslski) ve Lev Kamenev (asıl soyadı Rosenfeld) gibi önemli komünist liderler Troçki'nin görüşlerine katılıyordu.

Nikolay Buharin solun baş muhalifi olarak 1920'lerin sonuna kadar Stalin dahil olmak üzere partinin çoğunu temsil ediyordu. Buharin ve "sağcılar" –daha sonra Stalin onları terk edince böyle anılacaklardı– Rusya'da sosyalizmin kurulmasının önündeki en büyük engelin ülkenin geri kalmışlığı olduğu konusunda sola katılıyordu, ancak bundan oldukça farklı sonuçlar çıkarıyorlardı. Buharin büyük bir hareket ve ekonomik görüşü kısıtlayabilecek düzeyde bir zorlama gerektirecek olan "Cengiz Han planı" oluşturdukları için solla alay ediyordu. Sanayileşmenin hayati olduğu konusuna katılıyor, ancak özel sektörü sıkıştıran bir üretim modeline değil, pazarın işleyişini kullanan bir tüketim modelinin gerektiğine inanıyordu. Solun planlarına karşı çıkmasının sebepleri ise ekonomik olduğu kadar politikti. Köylülere sosyalizmi sevdirmek gerekiyordu. Onları sosyalist yolda iteklemek sadece yabancılaşma, kin güdülmesi ve belki de isyan getirecekti. Onun sözleriyle, sosyalizme giden yol "barışçıl" ve "kansız" olmalı, "metal silahların sesleriyle" anılmamalıydı. Stalin ise daha militan komünistler gibi kendini bu tartışmalarda

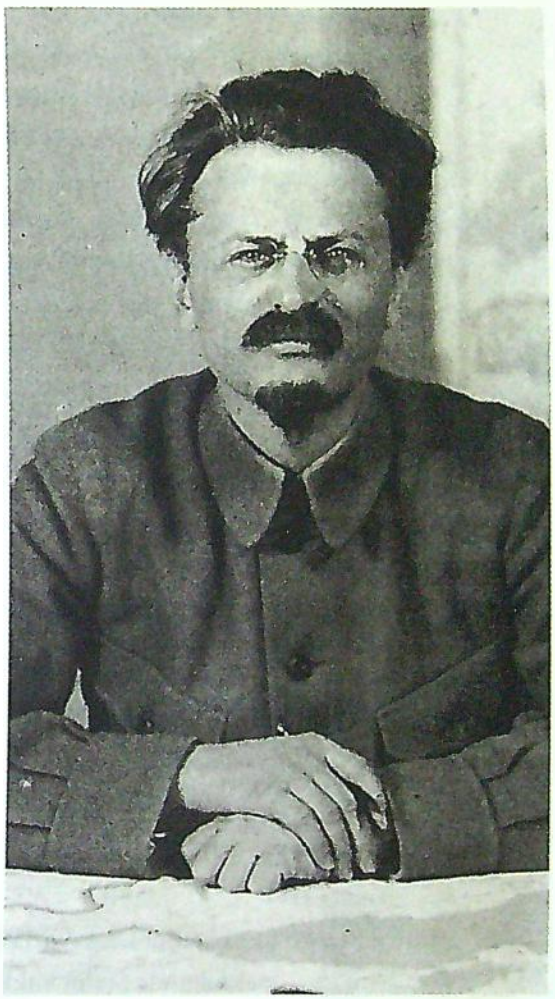
rahat hissetmemişti. Ancak solun yenilmesinden sonra, Stalin solun ekonomik programından kesitleri benimseyerek, "sağ kesime" karşı harekete geçecekti.

Nikolay Buharin, 1917 civarı. Diğer Bolşevik liderlerin aksine, içsavaş ve sonrasında Buharin askeri giyim tarzını benimsememişti. 1922 yılının Aralık ayında Lenin'in parti kongresine mektubunda, Buharin, "partinin tümünün en sevdiği" olarak anılacaktı. (*Stephen Cohen*)

Daha önce tarif ve analiz edildiği gibi, Lenin'in ölümünden sonraki güç kavgası Stalin'in parti üyeleri üzerindeki üstün kontrolü sayesinde bitecekti. Perde arkasında harekete geçen Stalin, kendi taraftarlarını parti içinde toplayarak Troçki'nin muhteşem hitabetleri ve prestiji ile Kamenev'in Moskova'daki ve Zinovyev'in Petrograd'daki –Lenin'in ölümünden sonra kentin adı Leningrad olarak değiştirilmiştir– parti örgütünün üstesinden gelmeyi başaracaktı. Stalin entrika konusun-

da başarılıydı. Önce kıskançlıkla baktıkları ve parti liderliğinde rakipleri olarak gördükleri Troçki'ye karşı, Stalin, Kamenev ve Zinovyev birleşti; sonrasında Stalin sola karşı sağcılar ile işbirliği yapacaktı. Yeterince güçlü hale geldikten sonra sağı da ezdi. Rakiplerini bölücülük ve parti çizgisine itaatsizlikle suçladı. Son zaferi 15. Komünist Partisi Birliği Kongresi'nde geldi. 27 Aralık 1927 yılında toplanan kongrede, Stalin'in anlattığı şekilde "genel parti çizgisinden sapma" kınandı ve genel sekreterin tüm eski rakipleri fikirlerini değiştirdi veya sürgün edildi. Sonuç olarak partideki konumlarını yitirdiler. Troçki ise 1929 yılının Ocak ayında Sovyetler Birliği'nden sürgüne gönderildi ve 1940 yılında Meksika'da, büyük olasılıkla Stalin'in emriyle öldürüldü.

Lev Troçki. 1922 yılındaki "vasiyet" mektubunda Lenin, Troçki için, "Kişisel olarak partinin merkez komitesinin en becerikli adamıdır," demişti. (*New York Halk Kütüphanesi*)

Josef Stalin. Lenin'in 1922 yılındaki mektubunda Stalin hakkındaki yorumu şöyle: "O genel sekreter olarak elinde sınırsız bir güç bulunduruyor ve o gücü her zaman yeterince temkinli bir şekilde kullanabileceğinden emin değilim." *(Sovfoto)*

Stalin'in en üst mevkiye yükselmesi, güç politikasında korkunç ancak etkileyici bir eylem olarak incelense de ideolojik yönü unutulmamalıdır. Stalin birçok komünistin kariyer isteklerine cevap vererek, aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin daha idealist ve eylemci bir yol izlemesi taleplerine kulak vererek taraftar toplamıştır. Stalin'in politik yaklaşımının iki özelliği Stalin'e müttefik ve hayran getiriyordu. Öncelikle, ideolojiyi sıradan komünist kitleler için basitleştirmiş ve hatta kutsal hale getirmişti. 1924 yılında yayımlanan popüler kitabı *Leninizm'in İlkeleri*, komünist ideolojiyi en basit terimlerle anlatırken, Lenin'in ölümünden sonra Stalin, Lenin'in eserlerini dogmatik olarak savunmuş, herhangi bir sapmayı delalet olarak ele almıştı. İkinci olarak Stalin, iyimserlik, ümit ve hatta inancı vurguluyordu. Troçki, Lenin'in yaptığı gibi, uzun vadede Rusya'da sosyalizmin ancak daha ileri olan Batı ülkelerinde devrimlerin olması ve sosyalistlerin yönetime gelmesiyle başarılı olacağını savunurken, Stalin "sürekli devrim" olarak anılan bu teoriyle "sürekli ümitsizlik" diyerek alay ederek bu teorinin Rusya'nın proletaryasına inanç duymadığını söylerdi. "Tek ülkede sosyalizm" teorisini öne süren Stalin, Rusya'nın kahramanca amaçlarına ulaşmak için diğerlerine ihtiyaç duymadığını düşünüyordu. Bunun yerine, Leninizmin gönüllülüğe dayanan, çekici bir yorumunu yaparak "engel bilmeden ve tanımadan" ilerlemeyi savunuyordu. Sadece Stalin, Sovyetlerin tek başına başaracağı büyük bir amaç ve geniş bir program öneriyordu. Bu kahramanlık ruhu, ekonomik ve sosyal "üstten devrim" programını başlattığında birçok kişiyi onun yanına çekecekti. Stalin'in çizgisinden sapmaları kınayan parti kongresi, Yeni Ekonomi Politikası'nı bitiren ve İlk Beş Yıllık Plan'ı uygulamaya koyan kararlar aldı.

37. Bölüm

STALİN DÖNEMİ

"İlk Beş Yıllık Plan geri kalmış tarımsal bireycilikten mekanize kolektivizme, teşviklerle yürüyen seracılıktan en modern ölçekte kendi kendine yeten sanayiye, Batı sanayi devrinin gerisinde kalan feodal zihniyetten, halen ilerisindeki sosyalizme toptan bir geçişten başka bir şey talep etmiyordu."

WALTER DURANTY

"Hayat iyileşti yoldaşlar, hayat mutluluklarla doldu. Mutlulukla yaşarken yapılan işler daha iyi olur."

JOSEF STALİN, 1935

"Duruşmalarda Troçki ve Buharin hainlerinin, burjuva devletlerinin casusları olan efendilerinin dileklerine itaat ederek, parti ve Sovyet devletini yok etmek, ülkenin savunma gücünü kırmak, yabancı askeri müdahalelere yardım etmek, Kızıl Ordu'nun yenilgisini hazırlamak, SSCB'nin bölünmesini sağlamak, Sovyet denizciliğini Japonlara, Sovyet Beyaz Rusya'sını Polonya'ya, Sovyet Ukrayna'sını Almanlara vermek, işçi ve kolektif çiftçilerin kazançlarını yok etmek ve SSCB'de kapitalist köleliği tekrar kurmak istedikleri ortaya çıkmıştır. Bu Beyazcı haşereler Sovyet ülkesinin gerçek efendisinin Sovyet halkı olduğunu ve Rykov'lar, Buharin'ler, Zinovyev'ler ve Kamenev'lerin işe yaramaz çöpler gibi bir anda ofislerinden süpürülebilecek devletin geçici çalışanları olduğunu unutmuşlardı. Faşistlerin bu lanetli hizmetçileri Sovyet halkının parmağını kıpırdatmasıyla iz bırakmadan yok olacaklarını unuttular."

KOMÜNİST PARTİSİ BİRLİĞİ (BOLŞEVİK)
TARİHİ; 1938

"'Orman kesildiğinde kıymıklar uçar.' Tabii ki kıymık olmak iyi bir şey değildir."

1958 YAZINDA BİR SOVYET VATANDAŞININ
NİKOLAY RİASONOVSKİ'YE YAPTIĞI YORUM

Stalin dönemi, 1927'deki 15. parti kongresindeki zaferle başlamıştı ve çeyrek yüzyıl devam edecekti. Stalin dönemi –bazıları Stalin devriminden söz eder– büyük değişim ve acıların ancak aynı zamanda büyük başarıların olduğu bir zamandı. Bu

yıllarda dev ölçekli ve zorla sanayileşme gerçekleşirken, yerinden edilme, zorluklar ve ekonomik gelişmeler gerçekleşmişti. Bu yıllarda aynı zamanda tarım zorunlu olarak kamulaştırıldı, modernleşmenin yanında kıtlık, ölüm ve kızgınlık vardı. 1930'ların sonlarında Stalin döneminde "büyük terör" yaşandı, "düşman" temizlendi ve idam edildi. Görüleceği gibi, tarihçiler bu dönem hakkında uzun yıllar tartışmışlardır. Bazı tarihçiler diktatörlüğü ve şiddet kullanımıyla Stalin'i Hitler'e benzetmiştir, ancak diğerleri Stalin'in sadece terör ve zor kullanarak yönetimi sürdürmediğini, sürdüremeyeceğini savunmaktadır. Tarihçiler bu sistemi tanımlamak ve etkilerini ölçmeye, katılan ve dönemi yaşayan kişiler için ne anlama geldiğini araştırmaya ve tartışmaya devam etmektedir.

STALİN

Stalin'in yaşamı ve kariyeri oldukça mütevazı bir şekilde başlamıştır. Birçok defa proletaryadan gelen az sayıdaki Bolşevik liderden biri olduğu vurgulanmıştır. 1879 yılında ayakkabıcı bir babanın oğlu olarak Gürcistan'ın başkenti Tiflis'in yakınındaki Gori kasabasında doğan Josef Çugaşvili 1894'e kadar Gori'deki kilise okuluna devam etti, ardından Tiflis'te dini okula verildi. 1899'da ise tamamen açık olmayan sebeplerden dolayı kilise okulundan atıldı. Bu sırada Stalin radikal yazarlar ve özellikle Lenin ve Marx'ın fikirleriyle tanışmıştı. Sosyal Demokrat Parti'ye katıldı ve 1903 yılında parti bölündüğünde Bolşeviklere katılmaya karar verdi. 1902 ve 1913 yılları arasında Çugaşvili veya bilinmeye başladığı adıyla Stalin, komplocu ve devrimci eylemlerde yer aldı, tutuklandı ve birkaç defa sürgüne gönderildi. Sürgünden sürekli olarak kaçmayı başarmıştı ve bazılarına göre bu polisle işbirliğine işaretti. Son sürgünü ise 1913'ten Şubat Devrimi'ne kadar sürmüştü. Gürcü Bolşevik ilk olarak parti için fon bulmayı amaçlayan cesurca bir saldırı organize ettiğinde Lenin'in dikkatini çekmişti. Stalin'in devrimci eylemleri Tiflis, Batum ve Bakü gibi Transkafkasya kentlerinde ve St. Petersburg'da gelişiyordu. Diğer Bolşevik liderlerin aksine, Stalin ülke dışına sadece bazı toplantılar için çıkmış ve hep Rus imparatorluğunda yaşamıştı. Stalin'in Bolşevik Ortodoksluğu ve Gürcü kökeninden dolayı, parti ulusal meseleler uzmanı olarak seve seve içine kabul etti ve ilk yıllarındaki yazıları bu konuya eğilmektedir.

Petrograd'a gelen önemli Bolşeviklerin ilklerinden biri olarak Stalin, 1917'nin tarihi olaylarında rol oynadı ve Ekim Devrimi'nden sonra ulusal azınlıklar için ilk komiser oldu. Güney cephesindeki Devrimci Askeri Konsey'in üyesi olarak önemli bir rol oynarken, örneğin Tsaritsyn'in Beyazlara karşı savunmasında bulundu. Tsaritsyn 1925 yılında Stalingrad, 1961 yılında ise Volgograd olarak yeniden adlandırılmıştır. Görevlerini yerine getirirken sürekli olarak Troçki'yle tartışma ha-

linde olmaları dikkat çekicidir. Ancak Stalin'in yönetimi eline alma çabası 1922'de parti genel sekreterliğine getirilmesiyle başlamıştır. Bu pozisyon Stalin'e parti üyeleri üzerinde büyük bir otorite kazandırmıştır. Uzun süre devam eden, Sovyetler'de Stalin'i Lenin'in vârisi olarak gören resmi tarih gerçekleri yansıtmamaktadır. Zayıf düşen Bolşevik lideri genel sekreterin sertliği ve kabalığına tepki gösteriyor ve son mektubu olan "vasiyetinde" parti yönetimini Stalin'e karşı uyarıyordu. Stalin'in rakipleri ise Lenin'in geç gelen uyarılarını dikkate alamamış, kısa bir süre sonra Stalin'in parti makinesi tüm rakiplerini ezmiştir. 1928 yılında mutlak kişisel diktatörlüğü başlayacak, 1953 yılındaki ölümüne kadar devam edecekti.

Stalin ve Stalinizmin anlaşılması uzun yıllardır bazen hararetli olan bilimsel tartışmaların konusu olmuştur. Kısmen hararetli tartışmalar Soğuk Savaş (ve devam eden etkisi) ile açıklanabilir ki bu ortamda Sovyet tarihinin anlaşılması ideolojik ve hatta ahlaki bir konu olmuştur. Ancak tartışmanın merkezinde ciddi analitik sorular da sorulmaktadır: Stalinci düzeni ve onun yönetim modelini tanımlayan en önemli unsur neydi? Bu soruya –Sovyetler Birliği dışında ve şimdilerin Sovyet sonrası Rusya'sında– en yaygın olarak verilebilecek cevaplardan biri Stalin'in rejimini "totaliter" olarak değerlendirmektir. Burada odak, Stalin'in kendisinde (tarihçiler Stalin'in rasyonel bir devlet adamı veya mantıksız paranoyalardan ilham alan, tarihteki kendi kahramanca rolüne saplantılı düzeyde bağlanmış ya da patolojik bir kişilik olduğu konusunda tartışmışlardır) ve beyin yıkama, baskı ve terörün tüm Sovyet'in politik, sosyal ve kültürel yaşamını çelik bir yumruk altında tuttuğu, sosyal gruplar ve bireylerin pasif kurbanlar oldukları, parti-devleti yönetim sistemindedir. Merle Fainsod, Robert Conquest, Adam Ulam ve Robert Tucker bu yaklaşımı kullanarak olağanüstü iyi şekilde belgelenmiş ve çoğunlukla nüanslara dikkat eden örnekler vermişlerdir. 1970'lerden itibaren ise, Sheila Fitzpatrick gibi revizyonist tarihçiler totaliter paradigmanın tek taraflılığını sorgulamıştır. Rejimin baskıcılığı ve şiddetini yok saymadan (bazıları merkeziliğini ve kapsamını tartışmıştır), bu tarihçiler Stalinci sistemin sadece baskı ve terör ile yönetilmediğini savunmaktadır. Sovyetler Birliği'nde araştırma imkânlarının artmasıyla birlikte, bu grup devlet ve toplum arasındaki ilişkiyi yeniden inceleyerek Stalin'in birçok politikasının halk tarafından desteklendiğini, parti ve devletin çoğunlukla halkın talepleri ve değerlerine olumlu baktığını söylemektedir. Komünist rejimin sonrasında arşivlerin açılmasıyla bu tartışmalar son bulmamıştır, ancak bazı revizyonistler şiddetin ne kadar kapsamlı ve neden aramaksızın uygulandığını görünce şaşkınlık yaşamıştır. Genelde kanıtlar Stalin devrinin çelişkisini göstermektedir: doğruluğuna inanılan bir ideoloji, büyük miktarda zorlama, kuvvet kullanımı ve terör (bazen bildiğimizden daha sistematik ve kanlı), ince kültürel ve psikolojik kontrol şekilleri, Stalin ve Sovyet sistemi için destek ve coşku...

İLK BEŞ YILLIK PLAN

İlk Beş Yıllık Plan ve sonrakiler Sovyetler Birliği'nde derin etkilere sahip olacaktı. SSCB büyük bir sanayi ulusu oldu. Planlara başlanırken dünyada beşinci sıradayken, sonrasında sadece ABD'nin gerisinde ikinci olacaktı. Tarımda köylülerin tek başına üretimi son bularak kolektif tarım sistemi getirildi. 1928 ve 1939 yılları Rusya'da asıl devrimlerin olduğu yıllar olarak tarif edilir. Bu yıllarda halkın çoğunluğunu oluşturan köylülerin yaşamı radikal bir değişim geçirmiştir. Beş Yıllık Plan dönemine kadar yüzyıllar boyunca yaşadıkları biçimde yaşıyorlardı. Ekonomik dönüşümle beraber dev bir toplumsal dönüşüm yaşanmış, zor geçecek 1930'lu yıllarda ise bildiğimiz şekliyle Sovyet sistemi ortaya çıkmıştır.

Rejimin hızlı sanayileşmeye zorlamasının ardında bazı önemli sebepler bulunmaktadır. İdeolojik olarak Marksizm köylü ülkesinin sanayileşmesi için bir plan sağlamamıştı. Sanayileşmenin sosyalist devrimin sonucu değil, ön şartı olması düşünülmekteydi. Bu ön şartın devrimden sonra yerine getirilmesi gerekiyordu. Büyük ölçüde kırsal olan nüfusun üzerinde "proletarya diktatörlüğü" kurularak devrimin bu yabancı sınıf ortamında boğulmasını engellemek üzere şartların hızlı şekilde sağlanması, sanayi ve işçilerin yaratılması gerekiyordu. Benzer şekilde, tarımın kamulaştırılması bireysel ve burjuva mülkiyet ve üretim sisteminden kolektif bir ekonomiye, böylece sosyalizme geçiş yapılması önemli bir adımdı. Daha önce de söylediğimiz gibi, Ekim Devrimi'nden sonra Sovyet hükümeti Rus sanayisini kamulaştırmaya başladı. Lenin elektrik üretimine özel bir ilgi duyuyordu, "elektrikleşme artı Sovyet gücü eşittir komünizm" şeklindeki ünlü sloganını ortaya çıkarmıştı. 1921 yılında Gosplan olarak bilinen Devlet Planlama Komisyonu organize edilerek tüm ülke için bir ekonomik plan taslağı hazırlanmıştı. Kaynaklar incelenerek üretim hedefleri önerildi; sonrasında Beş Yıllık Planları hazırlayacaktı.

Buharin gibi komünistler ve sonraki bazı tarihçilerin Stalinizme uygun bir alternatif olarak gördükleri Yeni Ekonomi Politikası neden terk edildi? Öncelikle, YEP ciddi ekonomik problemlere sebep oldu. 1928 yılında Rus sanayisi Birinci Dünya Savaşı öncesindeki düzeyine gelmişti ve hızlı bir atılım çok mümkün görünmüyordu. Sanayinin canlandırılması ve işlemesi, nispeten kolay elde edilen bir başarı olsa da, Sovyetler Birliği'nde üretimin artırılması ve tüketim mallarına bir yatırım gerekiyordu. Ancak ekonominin "sosyalist sektörü" fonlara ihtiyaç duyuyordu ve "serbest sektör", özellikle de köylüler hükümetin beklentilerini karşılayamadı. 1920'lerde Sovyet ekonomisinde fiyatlandırma sorunları, en başta tarımsal fiyatların düşüklüğü ve tüketici ürünlerinin fiyatlarının yüksekliği sorunu ortaya çıkmış, bu nedenle "makas krizi" olarak adlandırılan, köylülerin hükümet ve kentlere tahıl ve diğer ürünlerini arz etmek istememesi durumu oluşmuştur. Aleksandr

Gerşçenkron ve diğer uzmanlar Bolşeviklerin YEP'i devam ettirmeleri durumunda, köylü toplumunun istikrara kavuşup daha fazla tüketici malı satın alacağı ancak büyük ölçekte sanayileşmeyi destekleme gücü ve isteğinin olmadığı bir durumun ortaya çıkmasından çekiniyordu. Rotanın değiştirilmesi için bu ekonomik baskı devam ederken, politik nedenler de baş göstermişti. Birçok sıradan komünist, gençler ve işçiler YEP'in sosyal sonuçlarına karşıydı. Kapitalizmin devam etmesi, kentlerde küçük kapitalistlerin (YEP'çiler) ve kırsalda zengin köylülerin (kulak'lar) açık şekilde görülmeleri, YEP'i sosyalizme giden bir yol olarak savunanların sunduğu kahramanca olmayan süreççiliğin birçoğunu hayal kırıklığına uğratıyordu. Fyodor Gladkov'un 1925 tarihli *Çimento* romanının bir karakteri, bu duyguları, mevcut toplumu şiddetli ancak kahramanca olan içsavaşla karşılaştıracaktı: "Kâbusun nerede olduğunu bilmiyorum; o kanlı, acı ve fedakârlıkla dolu o yıllarda mı yoksa zengin dükkân vitrinleri ve sarhoş kafelerin âlemlerinde mi? Bu ceset yığınlarının amacı neydi? Haydutlar ve kan emicilerin hayatta güzel olan her şeyden keyif alarak soygun yoluyla şişmanlamaları mı?" Birçoğu, YEP'in ilk adı olan "geri çekilmenin" bitmesi ve yeni bir kahramanca ilerleyişin başlamasına hazırdı. Stalin'in "üstten devrimi" bunu sağlıyormuş gibi görünüyordu. Stalin'in Beş Yıllık Plan'ı aynı zamanda dünyada devrimler beklenmeden Sovyetler Birliği'nin gerçekten sosyalist bir ülke olacağının sözünü veriyordu. "Tek ülkede sosyalizm" fikri birçoğunun hayal gücünü canlandırdı ve yeni Bolşevik sloganı oldu.

Plan uygulanmaya başladıktan sonra, uygulamasındaki ekonomik faktörler büyük önem kazandı ve plancılar bilinmeyen denizlere yelken açtıklarından, kararlarının etkilerinin ne olacağını tam olarak bilememekteydiler. Gersçenkron, Alexander Erlich ve diğer tarihçilere göre, tarımın kamulaştırılmasının inanılmaz hızlı şekilde gerçekleşmesi aşağıdaki şekilde oldu: Plan kamulaştırmanın sınırlı şekilde olması, toprakların %14'ünün kamulaştırılmasını öngörüyordu. Köylülerin beklenmedik güçte direnç göstermesi ise bireysel çiftçiliğe toptan bir saldırının başlamasına neden oldu. Bunun yanında hükümet, köylülerin emek ve ürünlerinin kontrolünü verdiği kolektiflerin maddi anlamda sıkılması durumunda sanayi yatırımları için gereken fonları elde edebileceğini fark etti. Tahminlere göre Sovyet devleti, tüketicilere ürün satarken aldığı paranın sadece küçük bir kısmını kolektiflere tahıl alırken veriyordu ve geri kalan miktar, uygulamada vergi olarak devlete kalıyordu. Bu vergi ve Sovyet devletinin tüm tüketicilerden aldığı satış vergisiyle birlikte üretkenlik artarken devletin maaşları sabit tutması sonucu Sovyetler Birliği sürekli sanayileşmesi için gereken finansal kaynak bulmuş oldu.

İdeoloji ve ekonominin yanında, Beş Yıllık Plan'ın uygulanmasında başka etkenler de vardı. Birçok tarihçi dış politika, iç güvenlik ve kontrol kaygılarının önemli olduğunu savunmaktadır. 1933 yılında Hitler'in Almanya'da iktidara gelmesiyle

savaş hazırlıkları büyük bir ciddiyetle başladı, Japonya Uzakdoğu'da saldırgan politikalarını geliştiriyordu. İç güvenlik ve kontrol mekanizmalarının Beş Yıllık Planlarla ne kadar zorlandığı konusunda belge toplamak zordur, ancak Stalin ve kurmaylarının aklında güvenlik kaygılarının ön planda olduğunu söyleyebiliriz. Bu bakış açısıyla kolektivizm, Sovyetler Birliği'nin nüfusu üzerinde komünist kontrolünün geniş kapsamı hakkında fikir verebilir. Aynı zamanda bu politika ekonomi ve kontrol kaygılarına dayalı ek önlemler ve daha sonra ayrıntılı olarak incelenecek olan makine traktör istasyonları büyük rol oynamıştır.

"Hızlı Tempo ile Tam Gaz İleri: Dört Yılda Beş Yıllık Plan", 1930. (*Lenizogiz*)

İlk Beş Yıllık Plan, 1 Ekim 1928 ile 31 Aralık 1932 tarihleri arasında, yani dört yıl ve üç ay boyunca uygulanmıştır. Yeni sosyalist ilerlemenin ciddi şekilde hızlandırılması, Sovyet yönetiminin beş yıllık bir planı dört yılda uygulamaya çalışmasında görülebilir. Yüksek hedefler belirlenmiş, sonrasında revizyonlarla inanılmaz düzeylere çıkartılmıştır. Bir ekonomi tarihçisinin dediği gibi, tanrısal bir

müdahale olmadan bu hedeflerin gerçekleştirilmesi düşünülemezdi. Hedeflerin bu denli yüksek olmasının sebebi, kimilerine göre rasyonel hedef oluşturulmasından çok iddialı olmalarıyla ilham verilmesi olabilir. Planın ana amacı makine yapımı dahil olmak üzere ağır sanayinin geliştirilmesiydi ve bu vurgu sonraki dönemlerde Sovyet sanayileşmesinde görülecekti. Aleksandr Baykov'un hesaplamalarına göre, ilk Beş Yıllık Plan döneminde tüm sanayi yatırımlarının %86'sı ağır sanayiye yapılmıştı. Kimya, otomotiv, tarımsal makine, havacılık, makine alet ve elektrik sanayileri mütevazı başlangıçlardan veya sıfırdan kuruldu. 1500'den fazla yeni fabrika açıldı. Urallar'daki Magnitostroi ve Batı Sibirya'daki Kuznetsstroi gibi dev sanayi kompleksleri şekillenmeye başlarken, kırsalın ortasında yeni şehirler oluştu. Örneğin Magnitogorsk, birkaç yılda çeyrek milyon nüfusa erişti.

İlk Beş Yıllık Plan'ın büyük bir başarı olduğu ilan edildi. Resmi olarak sanayi alanında dört yıl ve üç ayda %93,7'si yerine getirildi. Bunun yanında, üretim araçlarıyla ilgilenen ağır sanayi kotaları aşmış, %103,4 gibi bir kota aşımı raporlanmıştı. Hafif ve tüketici sanayileri kotalarının %84,9'unu doldurmuştu. Doğal olarak Sovyet üretim rakamları abartılarla doluydu ve dönemdeki istatistiklerin sınırlılığı ve çoğunlukla doğru olmaması nedeniyle tam olarak ne kadar abartıldığını keşfetmek mümkün değildir. Yüzdeler vermeden rasyonel bir tahminle birlikte, İlk Beş Yıllık Plan döneminde sanayi üretiminin ciddi şekilde arttığı söylenebilir. Kalite ise üretim miktarının yanında önemsiz olarak görüldü ve üründen ürüne sonuçlar oldukça değişiyordu. Bazı örneklerde plan hedefleri aşılırken diğerlerinde üretim yetersiz kaldı. Bunun yanında, büyük sanayi atılımı tüketici mallarının arzının yetersizliği, gıdanın karneyle dağıtımı ve daha öncesine göre çok daha fazla çalışmak zorunda kalan tüm halkı etkileyen eksiklikler ve zorluklarla birlikte gerçekleşti. Tüm ülke, savaş komünizmini hatırlatan yarı askeri bir seferberlik durumundaydı. Gerçekten de savaş dili konuşuluyor, konuşmalarda, basında çıkan makalelerde sanayi, "cephelerin", "seferlerin" ve "zaferlerin" olduğu bir savaş olarak tarif ediliyor, işçilere "askerler" deniyor, karşı çıkan veya başarısız olanlara savaş zamanındaki hainler gibi davranılıyordu. İlk Beş Yıllık Plan'ın ekonomik ütopikliği, Stalin'in hoşlandığı popüler bir askeri benzetmeyle ifade ediliyordu: "Bolşeviklerin alamayacağı kale yoktur!"

İlk Beş Yıllık Plan ekonomiden fazlasını kapsıyordu. "Büyük dönüşüm" olarak adlandırılan bu hareket, toplumu tüm yönleriyle değiştirecek olan bir devrimdi. "Burjuva uzmanların" halka açık biçimde yargılanmaları, 1928 yılında Shakhty kömür madenlerindeki mühendislerin sabotaj ve emperyalistlerle işbirliği yapmakla suçlanmalarıyla başlayacak ve yeniden sınıf mücadelesini başlatmayı hedefleyecekti. Toplumun her kesiminde, komünistler özellikle yabancı sınıftan gelen saygın uzmanların otoritesine karşı çıkmaya teşvik ediliyordu. Komünist ve işçi olmayan mühendisler, ustabaşları, öğretmenler, memurlar, basın mensupları, yazarlar ve di-

ğerlerine karşı bir tasfiye hareketi başlamıştı. "Kültürel devrim" denilen bu hareket devlet ve parti tarafından başlatılmış ve Sovyet toplumu içinde oldukça fazla destekçi toplamıştı. "Burjuva" uzmanlara karşı sınıfsal nefret, işçi sınıfı komünistleri arasında yaygındı. Sosyal tasfiye ise proletaryayı eğitme ve mesleki olarak yükseltme çabalarıyla birlikte, işçi ve komünistlerin yukarıya doğru hareketliliğine fırsat sağlıyordu. Kültürel devrim aynı zamanda toplumun dönüştürülmesiyle ilgili radikal fikirleri ön plana çıkarttı. Örneğin eğitimciler eğitim ve emeğin birleşeceği komün okul sistemi hayal ettiler. Şehir plancıları ise hem hiper-modern (bio-geometrik olarak planlanacak elektrikli kasabalar) hem doğaya yakınlık (lineer "yeşil kentler") içeren tasarımlarla ilgilendi.

En büyük dönüşüm ise muhtemelen kırsalda gerçekleşti. Daha önce de söylendiği gibi, tarımın zorunlu kamulaştırılması ilk olarak yavaş bir şekilde planlansa da, bir sel şeklinde gerçekleşti. On binlerce güvenilir komünist ve proletarya, –bir defasında sayıları 27.000'i bulan, "25.000'ler" olarak anılan grup– köyler ve kasabalara kolhozları organize etmek ve sosyalizmi kurmak için gönderildi. Yerel yönetimler ve parti örgütleri, gerektiğinde polis ve askerlerin eşliğinde, köylüleri kolektiflere girmeye zorladılar. "Kulaklar" resmi olarak bu süreçte "sınıf olarak ortadan kaldırılacaklardı", ancak tarihçilerin çoğu kolektivizmi geleneksel bir toplumsal grup olarak tüm köylülüğe bir savaş olarak görmektedir. Köylüler genel olarak rejime karşı birleşip kitlesel olarak direndiler, devlet temsilcilerine şiddet uyguladılar, at ve büyükbaş hayvanlarını kolektife teslim etmektense kestiler. Kolektivizme karşı çıkan herkese 'kulak' dendi. Kulaklar mallarını kaybetti, tutuklandı, Sibirya veya Orta Asya'daki uzak çalışma kamplarına gönderildiler. Anti-kulak kampanyasının milyonlarca kurbanı olacaktı. 1932 yılında Ukrayna, Kuzey Kafkasya ve Rusya'nın ortası, tarımın kamulaştırılması, aşırı yüksek üretim kotaları ve yetersiz hasatlardan dolayı korkunç bir kıtlığa teslim oldu. Ukraynalılar başta olmak üzere bazı tarihçiler, bu kıtlığı Ukrayna halkına karşı kasıtlı bir soykırım hareketi olarak görmektedir. 1933 yılında kıtlık bittiğinde, 5 milyon kadar insan açlıktan ölmüştü.

Stalin ise ilk 15 aydan sonra kendi politikasını frenledi. Mart 1930'da yayımlanan "Başarı Sarhoşu" adlı makalesinde, kolektivistleri aşırılıklarından dolayı eleştirdi ve kolektiflerin zorla değil, gönüllülük esasına göre kurulacağını yineledi. Aynı zamanda kolektif çiftçilere bazı teşvikler verdi; özellikle kendilerine küçük bir arsa ve sınırlı sayıda hayvan ve tavuk saklama hakkı verdi. Gönüllülük prensibine yapılan vurgunun şaşırtıcı sonuçları olacaktı: 1930 Mart'ına kadar 15 milyon köylü hane kolektif çiftliklere katılırken, mayıs ayında sadece 5 milyon hane katılmıştı. Sonrasında yönetimin vergilerin askıya alınması ve zor bulunan tüketim mallarının alımında öncelik verilmesi gibi teşvikler sağlamasıyla, sayıları yeniden artmaya başladı. Birinci Beş Yıllık Plan döneminin sonunda 14 milyondan fazla köylü ailesi

kolhoz sistemine katılmıştır. Bir sayıma göre, o dönemde Sovyetler Birliği'nde işlenen toprakların %68'i kolhoz, %10'u sovhoz sisteminin içindeyken, sadece %22'si bağımsız çiftçilerin elindeydi. Planın fazlasıyla yerine getirildiği söylenebilir.

Sovhoz özünde devletin işlettiği bir tarımsal fabrikaydı ve köylüler maaşlı işçi olarak çalışıyordu. *Sovhoz*lar deneysel kurumlar olarak, yeni gelişmekte olan bölgelerde büyük tahıl üreticisi ve birçok kilit rolde kullanıldı. Sovyet ekonomisi için sayıların gösterdiğinden çok daha önemliydiler. Komünist yönetimi ülke çapında sovhozları temel tarımsal birim olarak yerleştirmekten kaçındı. Bunun yerine Sovyet tarımında kolhozlara ağırlık verildi. Kolhoz —*kollektivnoe khoziaistvo*, toplu ekonomi veya çiftlik— bütün üyelerine aitti ve devlet kontrolünde olarak kotayla belirlenmiş bir miktarda ürünü devlete teslim etmekle yükümlüydü. Kolektif çiftliğin ürünlerinin dağıtımı şöyle yapılıyordu: Öncelikle devletin vergi ve sabit fiyatlarla satışını talep ettiği miktarlar ayrılıyordu; ardından tohumluk ayrılıyor ve kolhoza yardım eden makine traktör istasyonuna ödeme olarak verilecek ürün gönderiliyordu. Bu noktadan sonra, kolektifin üyeleri "işgünü" –gerçek günden ayrı olarak bir emek birimi– tabanlı olarak haklarını alıyordu. Son olarak, kalanı kolektifin sosyal, kültürel ve diğer ihtiyaçlarını gidermek için bölünemeyen bir fona aktarılıyordu. Üyeler ayrıca kendilerine ait küçük arsalarını çoğunlukla yoğun ve başarılı bir şekilde işlediler. 1958 yılına kadar devam eden makine traktör istasyonları, kolektiflere önemli makine yardımında bulunuyor, özellikle hasat zamanlarında farklı kolhozları koordine ediyor ve üzerindeki kontrol mekanizması olarak işlev görüyordu. Sovyet hükümeti, Ukrayna gibi komünal tarımın olduğu bölgelerde, bireysel tarımın olduğu bölgelere nazaran, kolektif çiftlikleri daha kolay bir şekilde kuracaktı, ancak yine de kolhoz komüne pek benzemiyordu. Komün üyeleri topraklarının ortak sahibiyle, ancak verilen topraklarını ayrı, müdahale edilmeden ve geleneksel şekilde işliyorlardı. Kolhozda ise organizasyon ve emek bölümü önemli hale geldi.

İKİNCİ VE ÜÇÜNCÜ BEŞ YILLIK PLAN

1933 ve 1937 arasında uygulanan İkinci Beş Yıllık Plan ve 1938 yılında başlayıp 1941'de Alman işgali ile kesilen Üçüncü Beş Yıllık Plan ilk planın yöntem ve amaçlarını tekrar ediyordu. Ağır sanayinin kurulması vurgulandı, tarımın zorunlu kamulaştırılması tamamlandı ve amaçlara ulaşılması için emek gücü ve diğer kaynakların harekete geçirilmesi için elden gelen yapıldı. Sovyet halkı sekiz buçuk sene daha yarı seferberlik tükenmişliği yaşadı. Ancak bu planlar belirli ölçüde birbirinden farklıydı. İkinci Beş Yıllık Plan, ilkine göre tecrübelerden daha fazla faydalanılarak hazırlandı ve üretimi dengeleyerek kotaların aşırı şekilde aşılması veya

ulaşılamamasını engellemeye çalıştı. Özellikle karmaşık makine parçaları, hassas aletler ve benzeri ürünlerde "teknikte ustalaşmayı" vurguladı. Aynı zamanda ilkine göre tüketim mallarına biraz daha izin verildi. Ancak İkinci Beş Yıllık Plan döneminde ve özellikle de üçüncüsünün zamanında, askeri kaygılar ön plana çıkmıştı. İdeolojiye bağlı askeri kaygılar her zaman Sovyet liderlerin planlama süreçlerinde etkili olmuştur. Sanayileşmenin başından itibaren, Stalin ve kurmayları hızlı bir şekilde güçlü bir sosyalist devlet kurmaları gerektiğini, 10 yıl gibi bir süre içinde başarılmazsa kapitalistler tarafından ezileceklerini düşünüyorlardı. 1930'larda tehdit gerçek ve ciddi hale geldi. Sovyet liderler Kızıl Ordu kuvvetlerini silahlandırmak ve teçhizat vermek için ellerinden geleni yaptı ve sanayi tesislerini ülkenin iç kısımlarında, Volga'nın doğusunda ve açık olan sınırların uzağında konumlandırdılar.

"Çok yaşa mutlu sosyalist anavatan, çok yaşa sevgili Büyük Stalin", 1935. Stalin ve Voroshilov (savunma komiseri) Kızıl Meydan'da Lenin'in mozolesinin üzerinde. Yukarıdan geçen uçakların üzerinde Lenin, Stalin, Gorki, Kalinin, Molotov ve diğer Sovyet liderlerinin isimleri yazıyor. Uzaktaki uçaklar ise "Stalin" yazacak şekilde düzenlenmiştir. (*Victoria Bonnell*)

İkinci ve üçüncü Beş Yıllık Plan devam ettiği süre için başarılı olarak lanse edildi ve yine resmi iddialar, abartılı olsalar da, gerçeklikle bağlantılıydı. Ağır sanayi başta olmak üzere sanayi büyümeye devam etti. Resmi ve şüpheli rakamlara göre, Sovyetler'in dünya üretimindeki payı 1913'te Rus İmparatorluğu için %2,6'dan, 1929'da %3,7'ye, 1937'de %13,7'ye yükseldi. Elektrik üretiminde örneğin Sovyetler Birliği dünya 15'incisiyken, üçüncü sıraya yerleşti ve makine yapımı, traktör, kamyon ve diğer üretim alanlarında sadece ABD'nin gerisinde kaldı. Bunun yanında, dünyanın geri kalanı kitlesel işsizlik ve ekonomik çöküntü yaşarken, Sovyetler Birliği hızlı şekilde ilerliyordu.

Tarımda kamulaştırma neredeyse tamamlanmıştı, uzak kırsal bölgeler dışında Sovyet arazisi kolhoz ve sovhozlarla doluydu. 250.000 kadar kolhoz 25 milyon bireysel çiftliğin yerini almıştı. İlk Beş Yıllık Plan döneminin kıtlığı ve diğer korkunçlukları geri gelmedi. Aslında tarımsal üretim arttı ve karneyle gıda dağıtımı 1935'te kaldırıldı. Yine de Sovyet tarım politikasının ekonomik başarısı Sovyet sanayileşme başarısının yanında şüpheli olarak kalmıştır. Köylüler sıklıkla üretim kotalarını dolduramıyordu. Kolhoz tarlalarındansa, kendi özel arsalarına daha çok ilgi gösteriyorlardı. Diğer açılardan da komünist yönetimin taleplerine özellikle cevap vermediler. Sovyet sosyal mühendisliğinin tam değerlendirmesinde ödenen bedeller de dikkate alınmalıdır.

PLANLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Üç beş yıllık planın değerlendirilmesi karmaşık ve çarpıcı bir girişim olacaktır. Planlar büyük bir başarı yakalayarak, ağır sanayi başta olmak üzere sanayiyi geliştirdi ve tarım kamulaştırıldı. Sovyetler Birliği dışında planların uygulanabilirliğine dair şüphe yaygınken bu şüpheler hayrete ve bazen de hayranlığa dönüştü. Tekrarlamak gerekirse, üretim ciddi şekilde artmış, yeni sanayi kolları ortaya çıkmış, uzak ve zor kuzey bölgesi gibi daha önce ekonomik hayata katılmayan bölgeler ülkeyle bütünleşmişti. Kızıl Ordu kuvvetleri, çarlık kuvvetlerinin aksine ve bazılarına göre beş yıllık planları haklı çıkarırcasına, gelişkin bir silahlanma ve sanayi tabanına kavuştu. Bunun yanında, bu dev hareket neredeyse tamamen ulusal emek ve finansla gerçekleştirildi, ancak davet edilen birkaç bin Batılı uzmanın yardımıyla sanayileşmenin ilk yıllarında Sovyet hükümeti Almanlardan ve diğer bazı ülkelerden kısa dönemli krediler almıştı. Birçok kişiye göre Stalin'in ejderhası olan Beş Yıllık Planlar, göreli olarak geri kalmış bir ülkenin sanayileşmesi için tek veya en iyi yol olmasa da, etkili bir yol olmuştu.

Ödenen bedel çok büyük oldu. Sovyet yönetimi amaçlarına, halkın omuzlarına yüklenerek ve bu büyük amaçta ülkeyi yarı askeri bir şekilde seferberliğe sokarak ulaşabilecekti. Parça başı çalışma sıkça görüldü ve maaş farkları ciddi şekilde

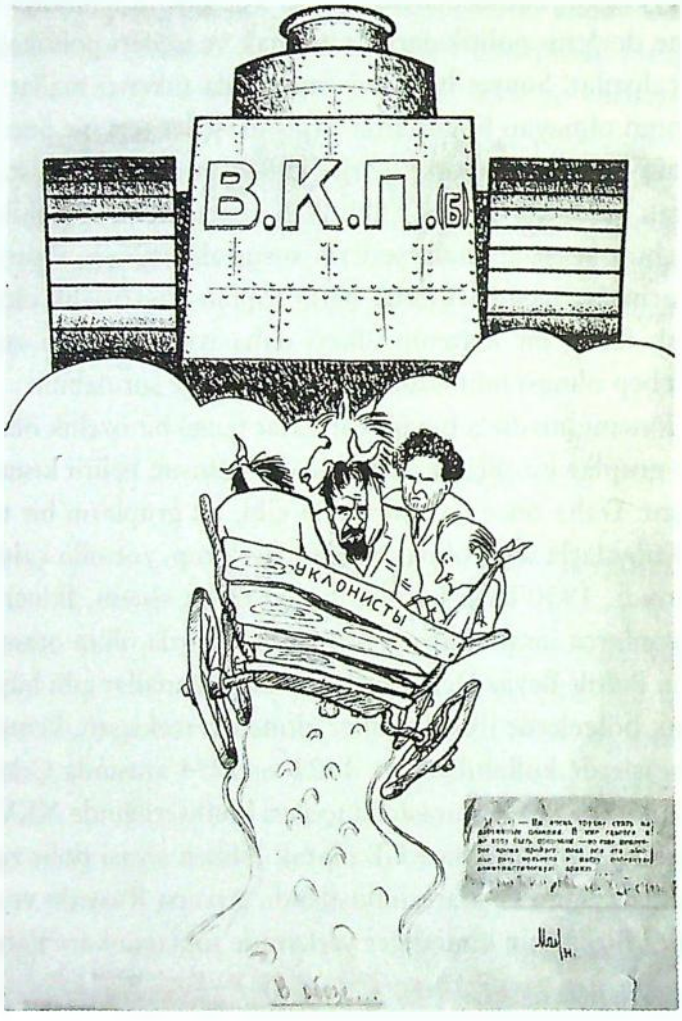
büyüdü. "Sosyalist rekabete" olan yeni vurgu Stakhanov hareketini getirdi. 1935 yılında, Donets bölgesinde bir kömür madencisi olan Aleksey Stakhanov'un vardiyasında kotasının %1,400 aştığı raporlandı. Diğer sanayi kollarındaki işçiler de kısa süre içinde bu gibi şaşırtıcı başarılara imza atacaktı. Stakhanovcuların başarıları teknik gelişmeler, büyük çaba gösterme ve diğer işçilerle işbirliğiyle mümkün oldu ve hükümet tarafından ödüllendirildiler. Hükümet bu başarıları zamanla üretim normlarını artırmak için kullandı. İşçilerin çoğu bu hızlanmadan hoşlanmadı, bazı Stakhanovcular öldürüldü, ancak işçiler bu kararı tersine çeviremedi. Ekim Devrimi'nden sonra ve özellikle tüm işçilerin sendikalara üye oldukları 1930'larda sendikalar devlet organı olarak hareket ettiler ve işçilerin haklarını ve çıkarlarını savunmak yerine devletin politikalarını tanıtmak ve işçileri politikaların arkasına toplamak için çalıştılar. Sovyet halkının yaşamında tüketici malları ciddi şekilde yetersizdi ve uygun olmayan konutlarda yaşayan işçiler sert bir öncelikler sistemine tabiydi. Sonuç olarak karaborsa gelişti ve Sovyet ekonomik sisteminin önemli bir parçası olarak kaldı. İlk üç Beş Yıllık Plan dönemini ve sonrakileri eleştirenler tepeden inmeci bürokrasi, muhalif seslerin susturulması, işçi başına göreli düşük üretkenlik ve tarımda önemli eksiklik hatta toptan başarısızlık olduğunu savunmaktadır. Ancak farklı bir idarenin ülkeyi daha iyi bir şekilde sanayileştirirken daha az acıya sebep olması mümkün olur muydu, diye sorulabilir.

İlk üç plan dönemi boyunca büyük zorluklar temel bir özellik olarak göze çarpmaktadır. Tüm gruplar bir ölçüde acı çekse de, nüfusun belirli kısımları en büyük yükü kaldırmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, bu grupların bir tanesi *kulak*lar ve aileleriydi. Kulaklarla aynı olmayan bir diğer grup, zorunlu çalışma kamplarının mahkûmlarıydı. 1930'ların başında başlayan bu sistem, İkinci Dünya Savaşı öncesinde, milyonlarca insanı kapsıyordu ve kamplarda ölüm oranı çok yüksekti. Zorunlu çalışma Baltık-Beyaz Deniz kanalı ve diğer kanallar gibi büyük inşaat projelerinde ve uzak bölgelerde ilkel koşullar altında gerçekleşen, kerestecilik ve altın madenciliği gibi işlerde kullanılıyordu. 1922 ve 1934 arasında Çeka olarak değil, GPU ve OGPU olarak, 1934 sonrasında içişleri komiserliğinde NKVD, sonrasında MVD ve MGB, 1954 sonrasında KGB olarak bilinen siyasi polis zorunlu çalışma kamplarının muhafızlığını ve idaresini üstlendi. Avrupa Rusya'sı ve Sibirya, Uzakdoğu ve Sovyetler Birliği'nin kimi diğer yerlerinde toplama kampları kurdu.

BÜYÜK TASFİYE

1930'ların büyük tasfiye hareketi zorunlu çalışma kamplarını doldurdu ve Beş Yıllık Planların bir diğer büyük ancak belki de gereksiz unsurunu oluşturacaktı.

Stalin'in karşısındaki tüm muhalefet ve muhalif olduğundan şüphelenilen öğeler ortadan kalkarken, diktatörlük gücünü tamamen eline aldı. Daha öncesinde yabancılar dahil olmak üzere mühendis ve diğer bazı uzmanlar sabotaj ve ülkenin sanayileşmesinin mahvedilmesiyle suçlanırken, asıl tasfiye hareketi Aralık 1934'te Leningrad'da üst düzey parti lideri olan Sergey Kirov'un suikastıyla başlamış, 1936 ve 1938 arasında en yoğun dönemini yaşamıştır. Tasfiyenin kapsamı çok büyüktü. Daha önceki baskı politikalarında olduğu gibi Beyaz Muhafızlar veya eski rejimin kalıntılarına karşı değil, parti üyelerine yönelik yapılmıştı.

1934 tarihli bu karikatürde, üzerinde "dönekler" yazan eski bir köylü arabasında Buharin, Kamenev ve Zinovyev, Komünist Parti'nin işaretlerini taşıyan büyük bir tanka yaklaşırken resmedilmiştir. (*Mark Steinberg*)

Kirov'un katili sol muhalefetten olduğunu iddia ederken, yaklaşık yüz işbirlikçisi olduğu iddia edilen kişiyle birlikte idam edildi (22. parti kongresinde konuşulanlardan sonra, bazı uzmanlar Kirov'un öldürülmesinden Stalin'in sorumlu olduğunu düşünmüştür). Ardından parti içinde tasfiye başladı. Üyeler açıklanamaz şekilde ortadan kaybolurken, aralarında Zinovyev ve Kamanev'in bulunduğu 16 Bolşevik lider 1936 yılında, 17'si daha 1937 yılında ve aralarında Buharin ve Rykov'un olduğu 21 lider 1938 yılında mahkemeye çıktı. Şüpheliler casusluk; emperyalistler, faşistler ve Troçki'nin hesabına terör; Stalin'e suikast girişimi, Sovyet devletini yıkmak, kapitalist düzen kurmak; Almanya ve Japonya'nın yardımıyla SSCB'yi parçalamakla suçlandılar. Her defasında şüpheliler bu inanılmaz suçlamaları itiraf ettiler, dördü dışında hepsi idam edildi. Tarihçiler ve gözlemciler bu itirafların sebebini ararken Sovyet komünizmine sadakatten işkenceye kadar her şeyi önermiştir.

Tasfiye her alana yayıldı ve tüm parti organları ve hükümet kurumlarında yaşandı. Orduda Mareşal Tukhaçevski ve 7 üst subay hayatını kaybetti. Siyasi polisin içinde bile tasfiye yaşandı. Her yerde, parti üyelerinin, çalıştıkları yerlerdeki rejim düşmanlarını deşifre etmeleri bekleniyordu. Memurlar, subaylar, mühendisler, bilim insanları, entelektüeller, sanatçılar ve yazarlar korku içindeydi. Çocukların, rejimi eleştiren anne ve babalarını deşifre etmeleri isteniyordu. Yabancı komünistler (İtalya ve Almanya'daki faşist rejimlerden Sovyetler Birliği'ne kaçanlar), ulusalcılıktan şüphelenilen Rus olmayan gruplar ve dini inançları olanlar özellikle hedeflendi. Savaş beklentisi olan NKVD, Almanlar, Polonyalılar ve diğer gruplar arasında operasyonlar başlatarak, "sapkınları ve casus gruplarını" yakalamak için çalışıyordu. Tasfiye tamamlanmadan önce, Nikolay Yejov ve yakınındakilerin çoğu tasfiyeye kurban gitmişti. Genişleyen suçlamalar çemberinde kalanlar partiden ihraç edilecek, işten atılacak, hapsedilecek, belki işkence görecek (1937'den başlayarak), çalışma kampına gönderilecek veya idam edilecekti. Bu büyük tasfiye Yejov (veya bundan sonra anılacağı gibi Yejovşçina) NKVD'nin başında olduğu dönemde, yani Eylül 1936'dan 1938 yılı Temmuz sonuna kadar doruk noktasını yaşayacaktı.

İstatistikler olmadığından *Büyük Terör*'ün tam kapsamının ölçülmesi zordur, ancak boyutları hakkında fikir sahibi olabiliriz. 1936 ve 1938 arasında devrim öncesi Bolşevik liderlerinin neredeyse tümü öldürüldü. Parti içindeki muhalif grupların birine katılan veya basitçe Stalin'i eleştirmiş olanlar öldürüldü. Stalin'in kendi eliti bile kurtulamayacaktı: 1934 yılında Merkez Komitesi üyelerinin %80'i intihar etti veya idam edildi. Parti tabanının durumu az da olsa daha iyiydi: 1934 yılındaki 2,8 milyon üyenin bir milyon kadarının tutuklandığı tahmin edilmek-

tedir. Kurban giden toplam sayı bilinmemekle beraber en az 1,5 milyon kişinin tutuklandığı düşünülmektedir. Gösteri niteliğinde bir mahkemeden sonra birçoğu idam edildi veya "Gulag" olarak bilinen Düzeltici Çalışma Kampı Genel Müdürlüğü'ne bağlı, büyümekte olan NKVD kamp ağına sevk edildi. Tarihçilerin terörde ölenlerin sayısı konusundaki tahminleri çeşitlidir. Açılan arşivlerde Rus Memorial organizasyonu tarafından yapılan bir araştırma, 1936 Ekim ve 1938 Kasım arasındaki doruk döneminde 724,000 kişinin idama mahkûm edildiğini gösteriyor. Tarihçilerin çoğu çok daha fazla insanın kayıtlara alınmadan idam edildiğini veya kamplarda idama mahkûm edilmeden öldüğünü tahmin etmektedir. Buna göre, örneğin S. G. Wheatcroft ve R. W. Davies'in demografik verileri ve NKVD verilerini kullanarak yaptıkları tahminlere göre, 1937-1938'de 1–1,5 milyon kişi, Robert Conquest'e göre ise 2–3 milyon kişi öldürülmüştü. Tabii ki terör kurbanlarının yakınındakiler, aileler ve arkadaşları da terörün etkilerini hissetmişti. Merle Fainsod, çoğunun yaptığı gibi, "Asılsız olarak suçlanmanın sert şokunu küçüksememek gerekir," der.

Tutukluların çoğu başlarına gelen kaderi tam olarak anlayamamıştı. NKVD'nin dev kaynakları bir amaç için kullanılıyordu: Sovyet gücünü yıkmaya yönelik bir dev komplonun varlığını belgelemek. Hayali suçlar için gerçek itirafların alınması büyük bir sanayi kolu haline geldi. NKVD memurlarının şevkli ve acımasız incelemelerinde, milyonlarca masum insan, hainler, teröristler ve halk düşmanlarına dönüştürüldü.

Tasfiyenin keyfiyeti, ülkenin çoğu grubu ve bölgesi arasında tutuklama ve idamların kotaya bağlanmasında görülüyordu. Önceden nüfusun belirli bir kısmının halk düşmanı olduğuna karar veriliyordu. Arşiv belgeleri, bu kota listelerini aldığında Stalin'in hedefleri bazen yükselttiğini gösteriyor.

STALİN'İN SİSTEMİ

Büyük Tasfiye ile Stalin parti, hükümet ve ülkeye diktatörlüğünü kabul ettirmiştir. Sıkça bahsedildiği gibi, 1917 öncesinde partiye katılmış olan ve bu nedenle genel sekreterin taraftarları olmayan Eski Bolşevikler büyük kayıplar yaşamıştır. Vyaçeslav Molotov (ilk soyadı Skriabin) gibi Stalin'in yakınında olan birkaç isim dışında önemli liderlerin hiçbiri kalmamıştı. Örneğin, Stalin ve 1940 yılında bir cinayete kurban giden Troçki dışında, Lenin'in kabine üyelerinin hiçbirisi kalmamıştı. Mutlak kişisel diktatörlük başladı. Politbüro ülkedeki en önemli kurum olarak kaldı ve 14 üyesi ve aday üyeleri genel sekreterin yardımcılarıydı. Bu kişilerin de efendileri-

nin emrini harfiyen yerine getirdiklerinin çok kanıtı vardır. Diğer parti organları da aldıkları emirleri ellerinden geldiğince eksiksiz olarak yerine getirmeye gayret ediyordu. Bu nedenden dolayı 1939 ve 1952 arasında parti kongresi toplanmadı. İlk dönemde parti içindeki demokratik merkezcilik, fikirler ve meselelerin tabandan tepeye tartışılması ve görüşülmesi, parti çizgisinin oluşturulmasıyla ortadan kalktı; bu noktadan sonra emirler tepeden inme olarak verilmeye başlandı ve Komünist Parti içi dahil, Sovyetler Birliği'nde özgür tartışma yapılamıyordu. Kişisel görüşler tehlikeli hale geldi.

Komünist Parti organları, birkaç milyon civarındaki parti üyesi ve siyasi polis ile Stalin hükümet makinesinin her noktasını izledi ve ülke halkını kontrol etti. Sovyetler Birliği'nde parti ve hükümet arasındaki bu garip ilişki, birçok araştırmada görüldüğü gibi devlet politikalarının uygulanmasında önemli bir itici güç olmuştur. 1936 yılının Sovyet Anayasası'nın 126. Maddesine göre:

> ... işçi sınıfı ve diğer çalışan kişiler arasındaki en aktif ve politik olarak bilinçli vatandaşlar, sosyalist sistemi güçlendirmek ve geliştirmek için çalışan kişilerin mücadelesinde öncü olan ve kamuda ve devlette çalışan kişilerin organizasyonunun liderlik eden merkezinde olan Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nde (Bolşevikler) birleşir.

Parti, sonraki bölümlerde inceleyeceğimiz gibi Sovyetler Birliği'nde sosyal ve kültürel, politik ve ekonomik hayata hükmediyordu. Aynı zamanda, yakın zamanda tarihçilerin iddia ettiği gibi, Stalin'in sistemi sadece çelik yumruklu kontrol, baskı ve korkuya dayanamazdı. Daha önce de gördüğümüz gibi, sosyalist kurguyla ilgili coşku, "burjuva" uzmanlarına karşı sınıfsal düşmanlık, ideolojik ya da sosyal yabancıları harcayarak hiyerarşide yükselme arzusu rejime taraftar ve müttefik topluyordu. Aynı zamanda somut ödüller de vardı. Özellikle İlk Beş Yıllık Plan dönemi sonrasında seferberlik tutkusu bitmiş, materyal faydalara dair sözler verilmeye başlanmıştı. Örneğin Stakhanovcu işçiler yeni giysiler, bisikletler, pikaplar, radyolar, porselen, kumaş ve piyanolarla ödüllendiriliyor ve boş zamanlarını sadece parti veya üretim toplantılarında değil, partilerde ve danslarda da geçiriyormuş gibi resmediliyordu. Mutluluk toplumsal hayatın her düzeyine işlemiş bir tema haline geldi. 1936 yılında Stalin günü yönlendirmek için bir slogan üretti: "Hayat daha güzel, hayat daha mutlulukla dolmuştur." Filmler, popüler eğlence, müzik, sanat ve edebiyat bu mutlu hayatın sözleriyle dolmuştu, ancak çoğu kişi için erişilemez bir şey olmuş ve çağın şiddetli haliyle tezatlar oluşmuştu. Gazetelerde sadece düşmanlar ve tasfiyeyle ilgili makalelerle değil, yeni şapkalar ve ayakkabılarla ilgili reklamlar, dans ve parklardaki karnavallarla ilgili haberler de vardı. Bu da Stalin'in sisteminin bir parçasıydı.

Mutlu bir köylü aileyi gösteren bir poster, 1934. Duvarda üstün hizmet ödülü asılı. Kitaplıkta ise Gorki, Lenin ve Stalin'in kitapları ve traktörler, tarımsal teknoloji ve kırsal okuma odalarıyla ilgili yayınlar bulunuyor. Bu posterde elektrik ışığı ve pikabın merkez konumuna dikkat edin. Stalin'den bir alıntı posterin altında yer alıyor: "Tüm köylüler, kolektif çiftçiler ve bireysel çiftçiler, şimdi dürüst şekilde çalışır, tembellik yapmazsa, ülkede amaçsızca gezinmezse ve kolektif çiftliklerin mallarını yağmalamazsa insanca koşullarda yaşayabilir." (*Victoria Bonnell*)

1936 ANAYASASI

1924 anayasası yerine geçen 1936 Stalinci anayasa Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin gelişmesinde büyük bir adım olarak kutlanmış ve uygulamada Komünist Parti ve özellikle lideri Stalin'in "proletarya diktatörlüğünün" devamı anlamına gelmiştir. Aynı zamanda, Sovyetler Birliği'nde başarılan yeni "sosyalist" aşamayı

yansıtmak için tasarlanmış, üretimde toplu sahiplik "herkesin kendi becerilerinden, herkesin kendi çalışmasına göre" formülüyle vurgulanmıştır. Tüm Sovyet vatandaşlarına oy hakkı verilmişti –ülkede sömürücü kalmamıştı– ve seçimler eşit, doğrudan ve gizli hale geldi. Aslında anayasa demokrasiyi vurgulamaktaydı, onuncu bölümünde uzun bir sivil hak ve ödev listesi yer alıyordu. Ancak, çok defa gösterildiği gibi, yeni anayasanın getirdikleri komünist yapının ötesine geçemedi. Birinci bölümde Sovyet toplumunun temel yapısının değiştirilemeyeceği söyleniyordu. Sivil haklarla ilgili bölüm, "çalışanların çıkarına uygun şekilde ve sosyalist sistemi güçlendirmek için..." şeklinde başlıyordu ve bu koşula bağlı olduğu anlaşılıyordu. Komünist Parti, anayasa tarafından tanınıyordu ve Sovyetler Birliği'nde izin verilen tek politik gruptu. Daha da önemlisi, 1936 anayasasının verdiği haklar, mutlak diktatör tarafından, partisi ve polisiyle yönetilen ülkede çok anlam taşımıyordu. İronik olarak, büyük tasfiyenin en yoğun olarak yaşandığı yıllar, anayasanın kabulünden hemen sonra başlamıştı.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği federal bir devlet olarak kalmış, birleşen birimlerinin sayısı on bire çıkmıştır: Rusya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti ve on Sovyet Sosyalist Cumhuriyet; Ukrayna, Beyaz Rusya, Transkafkasya'da Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan ve Orta Asya'da Kazak, Kırgız, Tacik, Türkmen ve Özbek Cumhuriyetleri. Büyük uluslara kendi cumhuriyetleri verilirken, daha küçük olanlar sırasıyla özerk cumhuriyet, özerk bölge ve ulusal bölgeler kurabiliyordu. Toplamda 51 ulusal gruba sınırlı bir şekilde devlet verildi. Ancak anayasanın diğer bölümlerinde olduğu gibi, bu durum kandırmacaydı. Sonraki bölümlerde tartışacağımız gibi kültürel özerklik ve idare açısından önemli olsa da yerel birimlere aslında politik veya ekonomik özgürlük verilmiyordu. Sovyetler Birliği modern çağın en merkeziyetçi devletlerinden biriydi.

Sovyetlerin kongrelerinin yerini devletin en üst yasama organı olarak çift meclisli Yüksek Sovyet aldı. Bu meclislerden biri olan Birlik Sovyeti, tüm Sovyet halkını temsil ediyor ve her 300.000 kişi için bir vekil oturuyordu. Diğeri ise Uluslar Sovyeti'ydi ve ulusal grupların temsilcileri bulunuyordu. Uluslar Sovyeti'ne seçim süreci şöyleydi: Birlik cumhuriyetlerinin her birinden 25 delege, her özerk cumhuriyetten 11 delege, her özerk bölgeden 5 ve her ulusal bölgeden 1 temsilci katılacaktı. İki meclis eşit haklar ve paralel işlevlere sahipti ve bazen ortak şekilde, bazen ayrı olarak çalışıyorlardı. 4 yıllığına seçilen Yüksek Sovyet –ancak İkinci Dünya Savaşı'nın araya girmesiyle İkinci Yüksek Sovyet seçimleri 1946'ya kadar yapılamamıştı– çoğunlukla bir haftadan az bir süreliğine, yılda iki defa toplanıyordu. Oturumların arasındaki zamanlarda Sovyet tarafından seçilen bir kurul tüm gücü elinde bulunduruyordu. Neredeyse her zaman Yüksek Sovyetler kurulun kararlarını oybirliğiyle onaylıyordu. Bir gözlemcinin söylediği gibi: "Oturumların kısalığı,

üye sayısı ve gündemin karmaşıklığı Yüksek Sovyet'in gerçek gücü ve yerini açıkça gösteriyor." Yine Sovyet yasamasının Sovyet liderlerine gösterdiği riayet ve itaat daha da açık bir şekilde Yüksek Sovyet'in yerini gösteriyordu.

1936 Anayasasına göre, yürütme gücü Halkın Komiserleri Konseyi'nde bulunacak, konsey ise Yüksek Sovyet tarafından onaylanacaktı. Komiserliklerin üç türü vardı; birlik, merkez cumhuriyetçi ve ikisinin karışımı. Sayıları diğer ülkelerin bakanlık ve benzeri kurumlarının sayısını aşıyor, bazı durumlarda Sovyet ekonomisinin farklı kolları ayrı ayrı komiserler tarafından idare ediliyordu. Genel olarak ağır sanayi merkez yönetiminin idaresindeyken, hafif sanayi birlik-cumhuriyet komiserlikleri tarafından yönetiliyordu.

Sovyet yasal sistemi, karmaşık ve kapsamlıyken, parti ve devletin isteklerine hem açıkça hem gizlice karşılık veriyordu ve Sovyet toplumunda bağımsız rolü çok kısıtlıydı. Siyasi polis çoğunlukla Sovyet kanunlarının dışında faaliyet gösteriyordu. Sovyet merkez hükümetinin birlik cumhuriyetleri için model oluşturuyordu, ancak uluslar meclisi ulusal hükümetler için gerekli olmadığından tek meclisli yapı hâkimdi. Stalin'in Sovyet rejimi 1930'larda şekillenirken, aradan çok zaman geçmeden İkinci Dünya Savaşı'nda önemli bir sınav verecekti. Savaşın rejim hakkında soruları cevaplandırmaktansa daha fazla soru yarattığını söyleyebiliriz, ancak İkinci Dünya Savaşı'na girmeden, Brest-Litovsk ve müttefiklerin müdahalesinden 1941 yazına kadar Sovyet dış politikasını incelemeliyiz.

38. Bölüm

SOVYET DIŞ POLİTİKASI, 1921–1941 VE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI, 1941–1945

"Büyük Moskova'dan en uzak sınıra
Güney dağlarından kuzey denizlerine
İnsan anlıyor efendisi olduğunu
Kendi özgür anavatanının."

POPÜLER BİR ŞARKI
"ANAYURDUM NE KADAR GENİŞ"

"Ruslar doğaları gereği kibar, tutkulu, kolayca sakinleşen, anlamaya ve affetmeye hazır bir halk. Nefret hiçbir zaman Rusların doğasında olmamıştır ve gökten inmemiştir. Halkımızın hissettiği bu nefret acı çekmekten doğmuştur. İlk başta çoğumuz bunun diğerleri gibi bir savaş olduğunu, sadece farklı üniformalar giymiş başka insanlarla karşı karşıya geldiğimizi düşünüyorduk. Şimdi ise bu savaşın daha önceki savaşlara hiçbir şekilde benzemediğini anladık. Hayatlarımızda ilk defa insanlarımız kendilerini insanlarla değil, modern biliminin verebileceği her şeyle silahlanmış, kötülük ve nefretle donanmış canavarlar, vahşilerle karşı karşıya bulmuşlardır. Nefretimiz şimdi olgundur. Şu anda genç bir şarap gibi başımıza vurmuyor; soğuk ve bilerek yapılıyor hale geldi. Dünyanın bizi ve faşistleri barındırmak için fazla küçük bir yer olduğunu anladık. Buradaki mesele açık ve basittir: hayatta kalma hakkımız."

İLYA EHRENBURG, 1942

"Hükümetimiz birçok hata yapmıştır; bazen de durumumuz pek karanlıktı. 1941-42'de olduğu gibi, ordumuz geri çekiliyor, Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldovya, Leningrad bölgesi, Baltık bölgesi ve Karelo – Fin Cumhuriyeti'ndeki yerli topraklarımızı terk ediyorduk. Terk ediyorduk, çünkü başka bir seçeneğimiz yoktu. Başka bir halk hükümetine demiş olabilir ki; beklentilerimizi karşılamadınız, artık yeter. Yeni bir hükümet seçeceğiz, bu hükümet Almanya ile barış yapacak ve bizim huzurumuzu sağlayacak. Ancak Rus halkı böyle demedi ve hükümetinin takip ettiği politikanın doğruluğuna inandı. Almanya'nın yenilgisini sağlamak için fedakârlıklar yaptılar. Rus halkının Sovyet hükümetine gösterdiği bu güven insanlığın düşmanı, faşizm üzerindeki tarihi zaferimizi sağlayan faktör oldu.

Rus halkına bu güven için teşekkür ediyorum!

Rus halkının sağlığına!"

STALİN

Sovyet dış politikası sadece kısmi olarak Marksist ideoloji tarafından şekillendirilebilirdi. Marksizm, komünistlerin kırsal bir toplumu yönetmesi ve geliştirmesi için ipucu vermediği gibi, kapitalist bir dünyada komünist bir devletin dış politikası için de yönerge sağlamamaktadır. Bolşeviklerin, çoğu düşman olan bir dünyada uluslararası ilişkiler yapılandırma zorunda kalışları, bulundukları konum itibarıyla karşılaştıkları en büyük paradokslardan biriydi. Ümit edilen çözüm uluslararası sosyalist devrimlerin gerçekleşmesiydi. 1917 sonrasındaki erken yıllarda, Lenin ve arkadaşları Batı'da kapitalizmin devrimlerle yıkılacağını tahmin ediyordu ve bu olmadan Rus sosyalizminin devam edemeyeceğini düşünüyorlardı. Ancak Batı'da devrimler olmayınca, Lenin bunların bir gün olacağını ancak bu arada koşullara uygun şekilde davranmak gerektiğini söylüyordu. Lenin'in küresel emperyalizm hakkındaki fikirleri Batı'da devrimlerin başarısızlığını açıklamaya yardımcı oluyor, –sömürgeci istismar ile Batı'daki burjuvalar proletaryayı maddi ödüllerle kandırabiliyordu– kolonileşmiş Doğu ve Güneyde devrim olasılıkları üzerinde duruyordu. Ancak o zaman için en önemli şey Sovyet gücünün korunmasıydı.

Bolşevik hükümet ideolojik istekleri ve değerleriyle pek az ortak noktası olan bir uluslararası konum ve çıkarlar dizisinin vârisiydi. Çarlık Rusya'sının geleneklerini sonlandırmak için ellerinden geldiği kadarıyla antlaşmaları reddettiler, borçları sildiler ve gizli diplomatik belgeleri yayımladılar. Ancak geçmişteki ulusal çıkarlar ve tarihi tamamen geride bırakamadılar. Aslında Sovyet rejimi geliştikçe ve Sovyet Rusya uluslararası komünizmin merkezi olarak kendini ilan ettikten sonra Sovyet dış politikası birçok tarihçiye göre gelenekselcilik, ulusalcılık ve imparatorluk genişlemeciliğini yansıtan bir şekilde gelişti. Aslında daha "Rus" bir karaktere büründü. Aynı şekilde, Moskova'dan yönetilen bir ülke olarak Sovyetler Birliği bir çeşit imparatorluktu. Ancak Sovyet dış politikası farklı bağlamlardan algılanabilir; SSCB dünyada rasyonel çıkarları olan dev bir modern devlet olarak okunursa, dış politikası Marksist ideoloji veya ulusal gelenekten ziyade, güvenlik olarak reel-politik kaygılarının bir ürünü olarak anlaşılabilir.

1920'LERDE SOVYET DIŞ POLİTİKASI

1918'de Troçki savaş komiseri olunca, yardımcısı Georgi Çiçerin daha önce Troçki'nin bulunduğu dışişleri komiserliğine geçti. Çiçerin 1930'a kadar bu pozisyonda kalacaktı, ancak sağlığının bozulmasından dolayı 1928'de, sonradan yerine geçecek olan Maksim Litvinov fiilen komiserliği yönetmeye başlayacaktı. Çiçerin kibar sınıftan geliyordu ve uzun yıllar boyunca Bolşevik değil, Menşevik olmuştu. Komünist liderlerin dar çevresine hiç girmedi. Buna rağmen becerileri ve pozisyon

için uygun olması nedeniyle on yıl boyunca Sovyet dış politikasının başına geçti ve doğal olarak Lenin, Stalin ve Politbüro'nun gözetimi altında çalıştı. Çiçerin ilk olarak çarlık diplomatik hizmetlerinde çalışmıştı ve uluslararası arenayı ve dillerini iyi biliyordu. Daha önce de söylendiği gibi, Sovyet sisteminde gerçek güç komiserliklerde değil, parti hiyerarşisinin en üstündeydi.

Çiçerin'in ana görevlerinden bir tanesi Sovyetler Birliği'nin tanınmasını sağlamak ve dünyadaki konumunu sağlamlaştırmaktı. Macaristan ve Bavyera'nın geçici başarılarına rağmen, Sovyet sınırları dışındaki tüm komünist devrimler başarısız olmuştu. Diğer açıdan, Beyaz hareketinin ve müttefik müdahalesinin yenilgiye uğratılmasından sonra Bolşevik rejimi Rusya'daki yerini sağlamlaştırmıştı. Karşılıklı uzlaşma bir gerçeklik haline geldi ve taraflar uygun bir yaşam biçimi aramaya başladı. Sovyetler Birliği, Komintern denilen, 1919 yılında Zinovyev başkanlığında kurulan Komünist Enternasyonal'i destekledi, çarlık rejiminin borçlarını ödemeyi reddetti, yabancılara mallara el konulmasından sonra tazminat vermeyi kabul etmedi ve müttefiklerin müdahalesinden sonra savaş tazminatı talep etti. Özellikle dünyadaki komünist partilerinin toplanmasıyla oluşan Komintern, bu partilerin devrimci olmaları, kendi ülkelerinde yönetimi ele geçirmek istemeleri ve Sovyetler Birliği'nden Sovyet çıkarlarına göre yönetilmelerinden dolayı normal diplomatik ilişkilerin kurulmasının önünde sürekli bir engeldi. Diğer devletler ise kendi taraflarından Sovyet Rusya'ya açık düşmanlık ve şüpheyle yaklaşıyorlardı.

Sovyetler Birliği içsavaş sonrasında ve Yeni Ekonomi Politikası'nın uygulanmaya başlamasıyla izolasyonunu kırmaya başladı. 1921 yılının Mart ayında SSCB ve Büyük Britanya ekonomik bir antlaşma imzaladı. 1922 yılında Sovyet delegasyonu Ceneviz'de düzenlenen bir ekonomi konferansına katıldı. Konferansın kayda değer bir sonucu olmamasına, eski borçlar ve tazminatlar meselesinin tekrar açılmasına rağmen Sovyet temsilciler fırsattan istifade ederek Almanya'yla anlaşmaya vardılar. 16 Nisan 1922 tarihinde imzalanan ve daha sonra ticari bir anlaşmayla pekiştirilmiş Rapallo Antlaşması, Almanya ve Sovyetler Birliği arasında ekonomik işbirliğini başlatmış, bazı politik ve askeri bağlantıların kurulmasına kadar gitmişti. Bu anlaşma Hitler'in yönetime gelişine kadar yürürlükte kalmıştır. Rapallo Antlaşması bazı taraflarda sürpriz ve öfke yaratsa da mantığı açıktı ve Sovyetler'in imzaladığı birçok antlaşmada olduğu gibi karşılıklı sempati veya antipatiyle alakalı değildi. Versay sonrası dünyada Sovyet Rusya ve Almanya dışarıda bırakılmıştı ve ortak avantaj için bir araya geliyorlardı.

1924 yılının başında Büyük Britanya resmi olarak Sovyetler Birliği'ni tanıdı. Ardından sene sonuna kadar Fransa, İtalya, Avusturya, İsveç, Norveç, Danimarka, Yunanistan, Meksika ve Çin tarafından tanındı. 1925 yılında Japonya, SSCB ile olağan ilişkiler kurdu ve bazı petrol, kömür ve kereste işletme haklarını saklı

tutarak, Sakhalin adasının Rusya'ya ait kısmını terk etti. Sovyetler Birliği'nin bir çok devletçe tanınması Bolşevik yönetiminin varlığının kabulü ve ticari ilişki geliştirme arzusunu yansıtırken, SSCB'ye karşı tavırlar değişmemişti. Lloyd George'un "yamyamlarla ticaret yapılması" konusundaki yorumundan sıkça alıntılar yapılmaktadır. Bunun yanında ABD ve Doğu Avrupa Slav devletleri Sovyetler Birliği'ni yok saymış ve tanımayı reddetmiştir. Her şeye rağmen Çiçerin, Sovyet Rusya'yı diplomatik anlamda ulusların arasına sokmayı başarmıştı.

Sovyet dış politikasının çelişkili ve hatta zorlayıcı olabileceği, Çin örneğinde açıkça görülmektedir. Stalin burada Kuomintang, Sun Yat-Sen ve vârisi Çan Kay Şek'in liderliğindeki ulusal hareketi desteklemeyi seçti ve ulusalcılara destek olmak için yüzlerce uzman asker gönderirken, Çin komünistlerini "birleşik cephe" taktikleri izlenmesi konusunda yönlendirdi. Bir süre için komünist girişimi başarılı oldu ve Çin'de Sovyetlerin prestiji yükselmiş, yeri sağlamlaşmıştı. Ülkedeki güç mücadelesinde Çan Kay Şek muzaffer olacağından emin olduktan sonra, komünistlerden kendini ayırdı ve Şanghay'da Çinli komünistleri katlederek Sovyet danışmanlarını sınır dışı etti. Çinli komünistler ise Moskova'dan aldıkları emirler doğrultusunda Kanton'da karşı saldırıya geçmiş, ancak hareketleri kanlı şekilde bastırılmıştır. Çin'de yenilgiye uğrayan Sovyetler Birliği, durumların değişmesiyle Dış Moğolistan'da kontrol sağlamayı başarmıştır. 1920'lerin ortasında Türkiye, İran ve Afganistan ile tarafsızlık ve dostluk anlaşmaları imzalanmıştır. Bolşevik hükümetin Çin ve İran'da çarlık hükümetinin kazandığı özel hakları iade ettiğinin altını çizmeliyiz, ancak Çin'le 1929 yılında çatıştıktan sonra Doğu Çin demiryollarını elinde tutmayı başarmıştır.

1930'LARDA SOVYET DIŞ POLİTİKASI

Çiçerin'in 1920'lerde ülkenin tanınması ve Sovyet diplomatik ilişkilerinin istikrara kavuşmasına yönelik politikası, 1930'larda çok daha iddialı bir politikanın ortaya çıkmasına temel oluşturmuştur. Stalin ve Politbüro tarafından oluşturulan ve 1930 ve 1939 arasında dışişleri komiserliği görevini yürüten Maksim Litvinov tarafından uygulamaya konulan bu politika, statüko güçleriyle daha yakın ittifakların kurulması ve savaş sonrası düzen korunarak saldırı tehdidinin önüne geçilmesini amaçlamıştır. Bu uygulama sonucunda Sovyetler, Milletler Cemiyeti'ne girmiş ve Litvinov silahsızlanma ve toplu güvenlik konularında çalışmaya başlamıştır. Sovyet taktiklerindeki bu değişimi anlamak için, Bolşevik liderliğinin uzun süredir sosyalist ve kapitalist güçler arasında büyük çaplı bir çatışmanın olmasını beklediğini ve ana düşmanlarını İngiltere ve Fransa, Milletler Cemiyeti'ni ise militan emperyaliz-

min en büyük temsilcisi olarak gördüğünü göz önünde bulundurmalıyız. Politbüro ise kapitalist güçler arasında bir savaş olmasına, özellikle de İngiltere ve ABD arasında bir çatışmanın çıkmasına ümit bağlamıştır. Bu koşullar altında 1931'de Çin'de başlayan Japon saldırıları ve özellikle de 1933 yılında Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesi ve sonraki politikaları şok olarak gelmiştir. Faşizmin oluşturduğu tehdit hakkındaki kaygılar 1930'larda artmış ve parti liderlerinin konuşmalarında, basında ve daha önce gördüğümüz gibi tasfiye davalarında önemli bir tema haline gelmiştir. Buna göre, 1934 yılında Sovyet diplomasisi ciddi bir yön değişikliği yaşadı ve İngiltere, Fransa ve ABD ile birleşilerek Alman genişlemesine karşı konması üzerinde duruldu. Dünya çapındaki komünist partilere bu politikayı destekleme emri verildi. 1930'larda, "popüler cepheler", SSCB ve Batılı demokrasiler arasındaki uzlaşma, SSCB ve Çan Kay Şek arasında yeni bir karşılıklı anlayış dönemi ortaya çıkmış oldu. Karşılıklı anlayış veya güvenden ziyade bu uzlaşmalar gerekliliğin sonucuydu ve tüm tarafların ciddi hataları oldu. Örneğin Batılı güçler Alman işgalciliğinin durdurulmasındansa, Hitler'in memnun edilmesini tercih ettiler. 1938 ve 1939'daki gelişmelerden sonra Batı ile uzlaşma ortamı sona ererken İkinci Dünya Savaşı'nı başlatacak koşullar ortaya çıkacaktı.

1929 gibi erken bir tarihte, Sovyetler Birliği savaş çıkarılmasını yasaklayan Kellogg-Briand Paktı'ndan faydalanarak bölgesel tabanda bu paktı uygulamaya koyacak Litvinov Protokolü'nü hayata geçirdi. Romanya, Letonya, Estonya, Litvanya, İran ve Danzig Özgür Kenti SSCB ile bu protokolü imzalamayı kabul etti. 1932 yılında ise Sovyetler Birliği Polonya, Estonya, Letonya, Finlandiya ve Fransa ile saldırmazlık anlaşması imzalandı. 1933 yılında ABD sonunda Sovyetler Birliği'ni tanıdı ve Sovyetler'den, (çoğu zaman güvenilmez olan) ABD içinde komünist propaganda yapılmaması sözlerinin ilkini aldı. 1934 baharında Polonya ve Baltık devletleriyle yapılan saldırmazlık paktları, 10 yıllık anlaşmalar haline getirildi. Aynı yılın yazında ise Sovyet hükümeti Çekoslovakya ve Romanya ile antlaşmalar imzalamış, Romanya ile Sovyetler Birliği arasında diplomatik ilişkilerin başlamasıyla Sovyetler Besarabya'nın kaybını geçici olarak kabul etti. 1934 sonbaharında ise SSCB, Milletler Cemiyeti'ne girdi.

Sonraki yıl Sovyet-Fransız ve Sovyet-Çek ittifakları gerçekleşti. İkisi de bir Avrupa devletinin saldırısının gerçekleşmesi durumunda askeri yardımın gönderilmesini gerektiriyordu. Sovyet-Çek antlaşmasına göre ise, Çekoslovakya Fransa ile benzer bir antlaşma yaptığından, SSCB'nin Çekoslovakya'ya sadece Fransa'nın da yardım göndermesi durumunda yardım göndermesi gerekiyordu. Fransa, Sovyetler'in kesin bir askeri konvansiyon yapılması baskılarına boyun eğmedi; Polonya ve Romanya, Çeklere yardım gönderilmesi durumunda Kızıl Ordu'nun topraklarından geçmesini istemiyordu.

1935 yılında devrimci güç olarak aktif halde olmayan Üçüncü Enternasyonal'in 7. kongresinde yeni halk cephesi politikası açıklandı. Komünist partiler kendi ülkelerinde faşist saldırganlığı kontrol altına almaya çabalayan politik kuruluşlarla işbirliği yapacak ve silahlanmayı destekleyeceklerdi. Aynı zamanda Sovyet hükümeti, Milletler Cemiyeti ve uluslararası arenada saldırgan devletlere yaptırım uygulamasını ve barış güçlerinin müdahale için sevk edilmesini talep etmişti. Ancak Milletler Cemiyeti ve tek başlarına büyük güçler başarılı olamamıştı. İtalya Etiyopya'yı fethederken, Japonya da Asya ana kıtasında saldırgan hareketlerde bulundu. 1936 yazında İspanya'da büyük bir içsavaş çıktı ve Franco'nun faşist asileri demokratik ve solcu hükümetle karşı karşıya geldi. Bir kez daha Sovyetler Birliği faşizmi durdurmak için girişimde bulunurken, Fransa ve İngiltere duraksadı, uzlaştı ve müdahale etmekten kaçındı; İspanya yıkıldı. İtalyan ve Alman askerleri Franco'ya yardım etti, ancak cumhuriyetçilere yardım amacıyla Sovyet subaylar ve teknisyenler dışında İspanya'ya giden olmadı. Uluslararası komünist hareket ünlü "Uluslararası Tugaylar'da" savaşan gönüllülerin İspanya'ya ulaştırılması için harekete geçti. İspanya'da Sovyet müdahalesi uzun süredir tartışmalı bir konu olarak kalmıştır. Açılan arşiv belgeleri ise bu tartışmayı alevlendirmekte, Sovyetler'in Franco'nun yenilmesi için girişiminin samimi ve kararlı olduğu tezini ve aynı zamanda Sovyetler'in ikiyüzlü bir şekilde davranarak İspanya'daki Sovyet etkisini artırmak, İspanya'yı Sovyetleştirmek istediği, gerektiğinde anti-faşist harekete katılan cumhuriyetçi müttefiklere ve uluslararası solculara da saldırıldığı tezini desteklemektedir.

Sovyetler'in durumu ve gelecek umutları 1930'lar boyunca kötüye gitmiştir. 1936 yılının Kasım ayında Almanya ve Japonya SSCB'ye karşı Anti-Komintern Paktı'nı imzalamıştır. 1937'de İtalya, 1939'de İspanya pakta katılmıştır. Uzakdoğu'da 1935 yılında Sovyetler Birliği, Çin-Doğu demiryolundaki hissesini Japonya'nın kukla devleti olan Manchukuo'ya satmış, böylelikle önemli bir potansiyel çatışma ortadan kalkmıştır. Japonya ve SSCB arasındaki ilişkiler Japonya'nın genişlemesi ve arzuları arttıkça yine gerginleşti ve Sovyet hükümeti Asya'daki komünist hareketleri desteklemeye ve Çan Kay Şek'e yardım göndermeye devam etti. 1938 ve 1939'da Japonya ve Sovyet askerleri arasında Mançurya ve Moğol sınırlarında çatışmalar çıktı, Kızıl Ordu başarılı bir şekilde hattını savundu ve bu çatışma başladığı gibi hızlı bir şekilde bitti. Hitler Almanya'sı ise Sovyetler Birliği'ne Japonya'dan daha büyük bir tehditti. Führer komünizmin yıkılmasını talep etti ve doğudaki toprakları Almanya'nın genişlemesi için uygun olan meşru *lebensraum* olarak gördü. Yine Japonya ve İtalya örneklerinde olduğu gibi Batılı güçler saldırganı durduramadı. 1936 yılında Ren bölgesinin yeniden silahlandırılmasından sonra, Mart 1938'de Hitler Avusturya'yı işgal etti ve Versay Antlaşması'nı yeniden ihlal etti.

1938 EYLÜL–1941 HAZİRAN ARASI SOVYET DIŞ POLİTİKASI

Hitler'i memnun etme politikasının sonu Münih'te 1938 Eylül'ünde geldi. İngiltere ve Fransa, Hitler'in etnik olarak Alman olan Çekoslovakya'nın Sudetenland bölgesini alma talebini kabul etti; Chamberlain ve Daladier Münih'e uçtu, Hitler ve Mussolini'yle anlaştı. Batı'nın Hitler ile SSCB'ye karşı birleşmesi değil, Batı demokrasilerinin savaşmaya hazırlıksız ve isteksiz olması Münih teslimiyetinin ana sebebiydi. Ancak Sovyetler bu anlaşmadan oldukça şüpheliydi ve Sovyet hükümetinin görüşmelere çağrılmamış olması bu şüpheyi artırıyordu. Sovyetler Birliği Çekoslovakya'yı korumak için hazır olduğunu ifade etse de, Fransa Çeklerin yardımına gelmeyince Prag yönetimi Batı'nın ihanetini kabul etmek zorunda kaldı, Sovyetler gözlemci olarak kalmıştı. Bunun yanında, Münih'ten sonra Fransız-Rus ittifakı anlamını yitirdi ve SSCB toplu güvenliği ön plana almaya çalışırken kendini tehlikeli bir şekilde izole edilmiş buldu.

Hitler kazandıklarıyla yetinmedi ve Doğu Avrupa'da saldırgan davranmaya devam etti. 1939 yılında Çekoslovakya'nın geri kalanını dağıttı, Bohemya ve Moravya Alman koruması altına girerken, Slovakya'da kukla bir devlet kuruldu. Bu adım Münih Antlaşması'nı ihlal ediyor, Nazilerin etnik Alman sınırlarının dışına çıkma arzusunu ortaya koyuyordu. Sonrasında Hitler Polonya'ya döndü ve Danzig'in Almanya'ya verilmesi, Polonya'dan Doğu Prusya'ya "koridorun" açılmasını talep etti. Alternatifi ise savaşmaktı.

Polonya ise 1939 yazında Almanya'nın karşısında yalnız durmuyordu. Fransa ve İngiltere, Almanya Çekoslovakya'nın geri kalanını aldıktan sonra Hitler'i memnun etme politikasından vazgeçtiler ve Polonya'ya saldırması durumunda Almanya'yla savaşacaklarını belli ettiler. Savaş bulutları toplandıkça, Sovyetler Birliği'nin pozisyonu önem kazandı. Mayısta Molotov, Litvinov'un yerine dışişleri komiseri oldu, ancak aynı zamanda başbakanlığa denk olan halk komiserleri konseyi başkanı olarak kaldı ve Politbüro üyeliği de devam etti. Böylece 1918'de Troçki'den beridir ilk defa en üst düzey komünist liderlerden biri, Sovyet dış politikasının başına geçti. Bunun yanında, Litvinov'a göre Molotov toplu güvenlik politikasına kişisel olarak bağlanmamıştı ve yeni bir başlangıcı daha kolay yapabilecekti. Geriye doğru baktığımızda, tarihçilerin Molotov'un, Litvinov'un aksine Yahudi olmadığını belirttikleri görülecektir. 1939 ilkbaharında nota alışverişinden sonra, İngiltere ve Fransa yaz aylarında SSCB ile saldırıya karşı ortak cephe oluşturulması için görüşmelere başladı. Ancak Batı güçleri Sovyetler Birliği'ni ciddiye almamış, Moskova'daki görüşmelere zayıf ve düşük rütbeli bir delegasyon göndermiştir. Sovyet hükümeti Batı'ya karşı şüpheci bir şekilde yaklaşmaya devam etti ve özellikle Münih Antlaşması'ndan sonra çatışmaların başlamasını engellemek için

yollar aramaya başladı. 23 Ağustos tarihinde, Alman Sovyet Saldırmazlık Antlaşması (Nazi-Sovyet Paktı, Hitler-Stalin Paktı veya Molotov-Ribbentrop Paktı olarak da bilinir) Moskova'da imzalandı. Gizli görüşmeler mayısta başlamıştı ve antlaşmanın imzalanmasıyla dünya ani bir sürprizle sarsıldı. Bu paktın verdiği güvenle Hitler 1 Eylül 1939 tarihinde Polonya'ya saldırdı. 3 Eylül tarihinde İngiltere ve Fransa, Almanya'ya savaş ilan etti. İkinci Dünya Savaşı başlamıştı.

Bolşevikler ve Naziler birbirinden nefret ediyor ve birbirlerini asla barışmayacak düşmanlar olarak görüyorlardı. Anlaşmaya varılırken hiç kimsenin bir yanılsama içinde olmadığının göstergesi, başka şeylerin yanı sıra Sovyetler adına antlaşmayı imzalayan ve bu nedenle de "Alman yanlısı" düşünceyi temsil eden Molotov'un, Hitler SSCB'ye saldırdıktan sonra bile Stalin'in kabinesindeki yerini korumasıdır. İki taraf da pakttan büyük avantajlar elde etmeyi hayal etmiştir. Almanya Batı devletleriyle serbestçe savaşabilecek, Sovyetler Birliği ise savaşa dahil olmaktan en azından şimdilik kaçınabilecekti. Yine önemli bir şekilde, pakt Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'da çıkarlarını ilerletmesine olanak verdi. Bu anlaşmayla birlikte, Polonya ile Baltık devletlerini iki "etki bölgesine" bölen bir gizli protokol yapılmıştı. Bunun amacının SSCB'yi korumak için bir tampon bölge oluşturmak veya Sovyet gücünü bölgede kurmak olduğu tarihçiler tarafından tartışılmaktadır. Şüpheli olmayan ise, Sovyetler'in fırsattan ne kadar hızlı istifade ettiğidir.

Kızıl Ordu, Doğu Polonya'ya girdi ve Beyaz Rus ile Ukrayna bölgelerini ilgili Sovyet cumhuriyetlere dahil etti. Sonrasında Sovyet hükümeti Estonya, Letonya ve Litvanya ile anlaşmalar imzalayarak Baltık'ta üsler kurma hakkını elde etti. 1940 Temmuz'unda bu devletler Sovyet askerleri tarafından işgal edildi ve işgal altındaki parlamentoları SSCB'ye birlik cumhuriyetleri olarak katılmayı seçti. Bu katılımlar Batı tarafından tanınmadı. Finlandiya ise daha çetin çıkacaktı; Sovyet hükümetinin Fin sınırının Karelya'da bir şerit toprak karşılığında Leningrad'dan 20 mil daha uzağa taşınması talebini Fin hükümeti reddetti. İki ülke arasında savaş çıktı ve 1939 Kasım'ından Mart 1940'a kadar sürdü. Kahraman Fin savunmasına ve Kızıl Ordu'nun savaşın başında hızlı şekilde geri çekilmesine rağmen, Sovyetler Birliği sonunda Finlandiya'ya taleplerini kabul ettirdi. 1940 yazında ise SSCB Almanya'yla yaptığı antlaşmaya dayanarak, ültimatom yoluyla Romanya'dan Kuzey Bukovina ve Besarabya'yı talep etti. Romanya'dan alınan topraklarla yeni Moldova Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. Güvenlik bahanesiyle, alınan bölgelerdeki yerel elit ve entelektüeller Doğu'ya gönderildi. 1941 yılının Nisan ayında Sovyetler Birliği, Sibirya'ya saldırmaktansa güneye doğru genişlemeye çalışan Japonya'yla beş yıllık bir saldırmazlık anlaşması imzaladı.

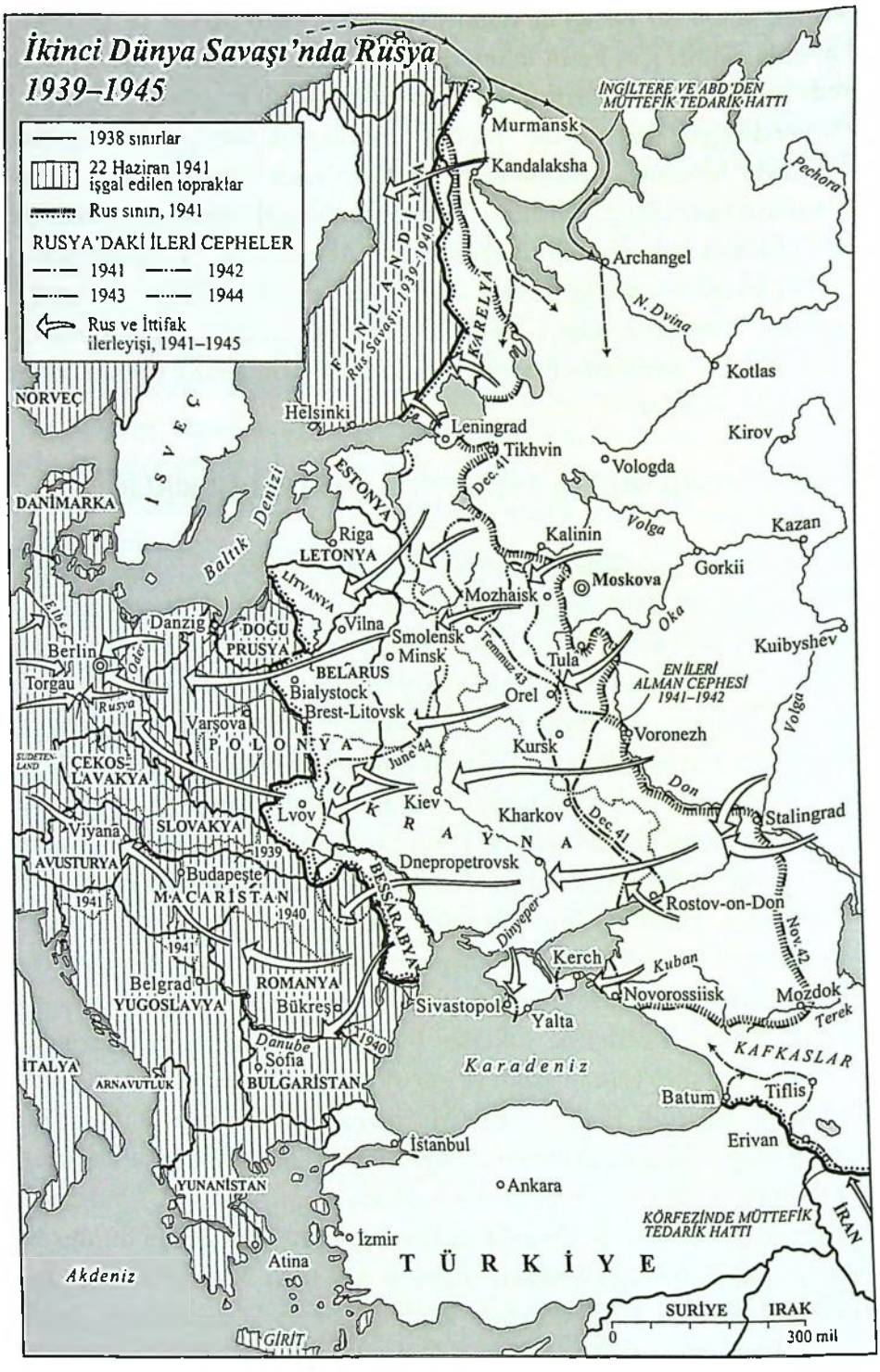
Sovyet hükümeti farkında olmasa da, Avrupa ve Asya'da konumunu güçlendirmek için zamanı tükeniyordu. 1940 yazındaki Avrupa'daki ezici zaferinden

sonra Hitler, Sovyetler Birliği'ne saldırmaya karar verdi. Aralık'ta ise 1941 yılının Mayıs ayında saldırı için kesin talimatlar verdi. İngiltere'yle savaşında hava çatışmalarında yenilgi alan Almanya'nın Nazi diktatörü, bir sonraki darbeyi doğuda vurması gerektiğine inanıyordu. Yaptığı program ise tam olarak uygulanamadı. Yugoslavya'da hükümet değişikliği Almanların önce Yugoslavya'yı, daha sonra da İtalyanların taarruzunu durduran Yunanistan'ı işgal etmelerine neden oldu. Almanların oldukça başarılı olan Balkan seferi, Alman tank ve araçlarından oluşan vurucu gücün cepheye geç gelmesine neden oldu ve Sovyet Rusya'nın işgali 3 hafta kadar gecikti. Yeni tarih olarak belirlenen 22 Haziran günü, Alman askerleri Fin, Romanya ve diğer birimlerin desteğiyle Baltık'tan Karadeniz'e uzanan bir hat üzerinden SSCB'ye saldırdı.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA SOVYETLER BİRLİĞİ

Ezici bir darbe inmişti. Hitler saldırıya aralarında birçok zırhlı tugayın bulunduğu 175 tümenle katıldı. Dev ve güçlü hava kuvvetleri saldırıya destek verdi. Bunun yanında, belki de şaşırtıcı bir şekilde, Alman taarruzu Kızıl Ordu'yu hazırlıksız yakalamıştı. Stalin ve Politbüro savaşa hazırlanırken, bu kadar erken, hızlı ve güçlü bir taarruzun olacağını söyleyen Batı'nın uyarıları ve istihbarat raporlarını dikkate almamışlardı. Stalin bir haftadan fazla bir süre ortalıktan kayboldu ve şok geçirdiği söylentileri yayıldı. 3 Temmuz tarihinde döndüğünde, karamsar ancak özgüvenli bir radyo konuşmasıyla ulusa kahramanca savaşılması gerektiğini ve Almanya'nın niyetinin Sovyet halkını köleleştirmek ve ulusal kültürünü yok etmek olduğunu söyledi. Almanlar yine bir yıldırım harekâtıyla kıştan önceki aylarda Rusya'yı yenmeyi amaçlamıştı. Kararlı direnişle karşılaşsa da, Alman savaş makinesi tüm cephe boyunca ilerleyerek, kuzeyde Leningrad, merkezde Moskova ve güneyde Kiev ve Don'daki Rostov kentlerine yaklaştı. Bialystok, Minsk ve eylül ayında düşen Kiev'de Sovyet orduları toptan ezildi ve esir alındı. İşgalin güney kanadı Ukrayna'yı tamamen sardı. Kuzeyde Finli askerler Murmansk demiryolunu zorladı, Almanlar Leningrad'a ulaştı, ama ele geçiremedi. Kent iki buçuk yıl boyunca kuşatma altında kaldı. Nüfusu açlık, salgın hastalık ve savaşla 4 milyondan 2,5 milyona düştü, ancak kent teslim olmadı ve Almanların kuzeye doğru ilerlemesini durdurdu.

Merkez cephe belirleyici olacaktı. Burada Almanlar Moskova'ya darbe indirmeyi amaçladı. Smolensk yakınındaki kanlı çatışmalarla ilerlemeleri durdu. Yaz yıldırım harekâtı güz savaşına dönüştü. Hitler Rusya'da tümen sayısını 240'a çıkardı ve Sovyet başkentini ele geçirmek için ileriye doğru atılmaya çalıştı. Ekim ortasında Alman panzerleri Rus hatlarını Mozhaisk'te, Moskova'dan sadece 60 mil uzakta kırdı. Stalin ve hükümet kenti terk ederek Volga üzerindeki Kuibyshev

(eski adıyla Samara) kentine gitti. Ancak 1812 yılında olduğu gibi Moskova'yı terk etmek yerine, Mareşal Georgi Jukov askerlerine kente yavaş yavaş geri çekilme

emri vererek, Alman ilerleyişini yavaşlattı. Almanlar üç yönden kenti sardı ve 20 mile kadar yaklaştı, ancak daha fazla ilerleyemeyeceklerdi. Kasım sonunda Kızıl Ordu karşı taarruz başlatarak güney cephesinde ilerleyen Alman hattını geri püskürtecekti. Kasım sonunda Rostov geri alındı. Aralık ayında ise merkez cephede taarruz başladı ve Moskova bölgesinde, kuzey ve güneyinde etkili oldu. Almanlar büyük kayıplar vermiş ve geri çekilmek zorunda kalmıştı. Sertleşen kış şartları hazırlıksız olan Alman askerlerini mahvediyor, Ruslara yardımcı oluyordu. 20 Ocak tarihinde Kızıl Ordu Mozhaisk'i aldı ve Moskova'ya olan tehdidi şimdilik ortadan kaldırdı. Ancak Alman askerlerinin cepheyi sağlamlaştırmak için daha da batıya çekilmeleri gerekecekti. Aslında Alman hattı fazla uzundu, askerler yorulmuştu ve soğuk havaya hazırlıklı değillerdi. Alman ordusu 1941–1942 kışında çökme noktasına geldi. Bazı uzmanlara göre felaketle sonuçlanacak bir geri çekilmenin önünde sadece Hitler'in aşırı kararlılığı duruyordu. Çatışmalar sona erdiğinde Almanlar 100.000 mil kare Sovyet toprağını geri vermişti, ancak 500.000 mil kare toprağı işgal ediyordu.

Geriye doğru baktığımızda, zaferler yaşanmış olmasına rağmen 1941 Alman seferinin başarısız olduğunu açıklıkla görebiliriz. Kızıl Ordu savaş alanlarında duruyordu ve yıldırım harekâtı dev bir cephede uzun bir savaşa döndü. Hitler 1941 yılında Sovyetler Birliği'ni ezmeye yaklaşmıştı, ancak bir daha bu fırsatı elde edemeyecekti. Sovyet kaynakları ve direnmedeki kararlılıkları göz önünde bulundurulursa, Nazilerin hızlı bir şekilde kazanmaları gerekiyordu, aksi takdirde kaybedeceklerdi. Doğu cephesindeki ilk atılımda kayıplar miktar olarak büyük olsa da, kalite olarak daha çok şey kaybedilmişti. Moskova'ya giden yollar üzerinde Alman gençliği duruyordu.

Bunun yanında, Sovyetler Birliği 1941 yazından Avrupa'da savaş bitinceye kadar Nazi saldırılarının yükünün çoğunu taşısa da, kesinlikle savaşta yalnız değildi. Alman saldırısının olduğu gün Churchill, kısa süre önce Finlandiya'nın yanında savaşa girmeye niyetli olmuş olsa da, Sovyet Rusya'yı müttefik olarak kabul etti. İngiltere ve ABD, Rusya'nın acil ihtiyacının bulunduğu malzemeleri göndermek için girişimde bulundu; 7 Aralık 1941 tarihinde Japonların Pearl Harbor'a saldırmasının ardından ABD de müttefik olarak savaşa girdi. Alman denizaltıları ve hava kuvvetlerinin ağır kayıplar verdirmesine rağmen 1941 sonbaharında İngiliz konvoyları Murmansk ve Archangel limanlarına girmeye başladı ve ABD yardımları 1942 ilkbaharında İran üzerinden ulaşmaya başladı. Daha da önemlisi, Almanların Afrika ve sonrasında Güney ve Batı Avrupa'da, aynı zamanda doğuda önemli düşmanları vardı.

Rusya'daki ikinci büyük Alman taarruzu 1942 yazında başlamıştı ve 1941 harekâtına göre kapsam ve kaynak olarak daha küçük olsa da, yine oldukça

geniş ve güçlüydü. 1942 yılında Almanlar ve müttefikleri cephenin güney yarısına, Voronezh'ten Karadeniz'e yarım milyon asker sürdü. Bir aylık çatışmadan sonra Kerch bölgesi ve Sivastopol'ü aldıktan sonra, Almanlar temmuz ayında ana harekâtlarına başladılar. Bu harekât iki yönde, doğuda Volga'ya ve güneyde Kafkasya'ya doğru gerçekleşti. Voronezh'e yaklaşırken durdurulan Alman ordusunun komutanı Mareşal Fyodor von Bock, 300.000 kişilik ordusunu güneyde Don Nehri'ne yönlendirdi ve Volga'ya doğru ilerletti. Ağustos sonunda ise Naziler ve müttefikleri Stalingrad'a ulaştı.

Stalingrad kenti yarım milyonluk nüfusuyla Volga'nın sağ kıyısında kurulmuştu ve herhangi bir korunak veya savunma avantajı verecek özelliği yoktu. Ancak General Vasili Chuykov altındaki 62. Ordu, diğer kıyıda toplanan topların desteğiyle, her ev ve her metre toprak için savaştı. Taş üstünde taş kalmayan kent, silahlar ve hava saldırılarına rağmen işgalciler için daha da geçilemez hale gelmişti. İki taraf da büyük kayıplar yaşamıştı. 1941 Aralık'ında ordunun komutasını bizzat üstlenen Hitler, 1941–42 kışında ordusunu felaketten kurtarsa da, büyük stratejik hatalar yapmaya başladı. Haftalar boyunca başarısız bir şekilde Stalingrad'a darbe üstüne darbe indirdi. Alman ordusu Ruslar tarafından sarılmaya başlanınca uzmanlarının görüşlerini dikkate almadı ve ordunun geri çekilmesine izin vermedi. Sonunda, Ocak 1943'te Mareşal Friedrich Paulus, 120.000 Alman ve Romanya askeriyle birlikte Kızıl Ordu'ya teslim oldu ve Volga'ya ulaşmayı hedefleyen harekât fiyaskoyla bitmiş oldu. Güneydeki Alman taarruzuyla Rostov yeniden alınmış ve Kuzey Kafkasya ele geçirilmiştir. Almanlar Novorossisk ve petrol merkezi olan Mozdok gibi önemli kentleri almıştı. Ancak gerilen Alman hatları aralıkta Jukov'un karşı taarruzu altında ezildi. İşgalciler hızla Güney Ukrayna ve Kırım'a çekilmek zorunda kaldı; kurtuldukları için şanslıydılar.

1942–43 kışının geri çekilme ve karşı taarruzlarından sonra, 1943 yazında Almanya Rusya'da son bir taarruz denedi. Temmuz başında stratejik bölge olan Kursk, Orel ve Voronezh'e yarısı motorize veya zırhlı olan 40 tümen, toplamda yine yarım milyon askerle saldırdılar. İlk başta yakalanan başarı ve bir haftalık veya 10 günlük kanlı çatışmalardan sonra, Alman gücü tükendi ve Kızıl Ordu yine karşı taarruza geçti. Çok geçmeden Kızıllar işgalcileri Sovyetler Birliği'nden atacak ivmeyi sağlamıştı ve ardından Budapeşte, Viyana, Prag ve Berlin'i ele geçirdiler, ancak savaşın sonunda durdular. Sovyetlerin ezici zaferi Alman güçlerinin kendilerini tüketmesiyle mümkün olacaktı. 1941 yılı sonunda Alman ordusunun kalitesi düşmüştü, askere alınan uydu devlet kuvvetleri, özellikle de Romanyalılar, Alman standartlarına erişemiyordu. Hitler hata yapmaya devam etti. Stalingrad örneğinde olduğu gibi, tekrar tekrar çok geç olmadan askerlerinin geri çekilmesine izin vermiyordu. Kızıl Ordu ise büyük kayıplarına rağmen kalite ve etkinlik olarak

yükselmeye devam etti. Savaş alanında kendini kanıtlamış komutanları inisiyatif ve becerilerini gösterdi; silah ve teçhizatları, çoğu doğuya kaydırılmak üzere olan Sovyet fabrikalarından fazlasıyla gönderildi ve müttefiklerin yardımları gelmeye devam etti. Alman kuvvetleri ise malzeme eksikliğinden muztaripti. Sovyet topraklarında savaştıkları sürece Kızıl Ordu'nun yanı sıra, cephe gerisinde büyük ve cesur bir partizan hareketiyle mücadele etmek zorunda kaldılar. Diğer cephelerde artan baskılar ve yenilgiler ile hava saldırıları devam etti. Amerikalılar ve İngilizler, Alman kentleri ve sanayisine ağır darbeler vurdu. Stalingrad Savaşı devam ederken Mısır'da Montgomery Rommel'i yenilgiye uğratacak müttefikler Fas ve Cezayir'e asker çıkartacaktı. Son olarak, 6 Haziran 1944 tarihinde Amerikan, İngiliz ve Kanada kuvvetleri uzun süredir söz verilen ve beklenen ikinci cepheyi açmak için Normandiya'ya çıkartma yapacaktı. Ruslar Üçüncü Reich'e doğudan saldırırken müttefikler batıdan itiyordu.

Kızıl Ordu 1943 sonbaharına kadar işgal altındaki Sovyet topraklarının çoğunu geri almış, 1943–44 kışında ilerlemişti. 8 Nisan 1944 tarihinde Mareşal İvan Konev, Pruth'u geçerek Romanya'ya girdi. Takip eden aylarda, Sovyet orduları Doğu ve Orta Avrupa'da ilerlerken, diğer ordular Sovyet topraklarında kalan Alman güçlerini ortadan kaldırıyordu. Romanya ve Bulgaristan hızlı bir şekilde taraf değiştirerek Almanların karşısına geçti. Kızıl Ordu Yugoslavya'da Tito partizanlarından yardım aldı ve Eylül 1944'te Belgrad'a girdi. Şiddetli çatışmalardan sonra Kızıl Ordu 1945 Şubat'ında Budapeşte'yi, Nisan ortasında Viyana'yı aldı. Kuzeyde ise Finlandiya 1944 Eylül'ünde ateşkes kabul etmek zorunda kalmıştı. 1944 sonbaharında ise Kızıl Ordu Vilna'yı aldıktan sonra Doğu Prusya'ya girip Almanya topraklarına ayak basarak büyük taarruzlarına başladı. 1945 yılının Ocak ayında ise güneyde Konev, merkezde Jukov ve kuzeyde Mareşal Konstantin Rokossovski komutasındaki orduların geniş bir cephede Almanya'yı işgal etmesiyle bu taarruz hız kazandı. 25 Nisan 1945 tarihinde Rus ileri kuvvetleri Leipzig yakınında, Elbe Nehri'nin üstündeki Torgau kentinde Amerikan kuvvetleriyle buluştular. 2 Mayıs tarihinde ise ağır çatışmalardan sonra Jukov kuvvetleri Berlin'i ele geçirdi. Kızıl Ordu 8 Mayıs'ta Dresden, 9 Mayıs'ta Prag'ı ele geçirdi. 9 Mayıs 1945 tarihinde ise savaş bitti; Üçüncü Reich, resmi olarak 7 Mayıs'ta Rheims'te, 8 Mayıs'ta Berlin'de şartsız olarak müttefiklere teslim oldu.

Müttefiklerin ısrarıyla ve görünüşe göre kendi isteğiyle de, 8 Ağustos 1945'te, Almanların teslim olmasından üç ay sonra Sovyetler Birliği Japonya'ya karşı savaşa girdi. Japonya ise Amerika ve diğer güçler tarafından zaten yenilgiye uğratılmıştı. 6 Ağustos tarihinde Hiroşima'ya, 9 Ağustos tarihinde Nagazaki'ye atom bombası atılmış, on binlerce insan ölmüş ve Japonya hükümeti teslim olmuştu. Bazı tarihçilere göre atom bombalarının atılması gerekli olmayabilirdi. Sovyet tarihçileri ve

sonraki propagandacılarının iddialarının aksine Uzakdoğu ve Pasifik'teki çatışmada SSCB'nin rolü büyük olmamıştı. Ancak bu sayede kızıl güçler çok sayıda kayıp vererek de olsa Mançurya, Sakhalin adasının Japonlara ait olan tarafı ve Kurile adalarını ele geçirmiş, çok sayıda esir almıştı.

SAVAŞ DÖNEMİ DİPLOMASİSİ

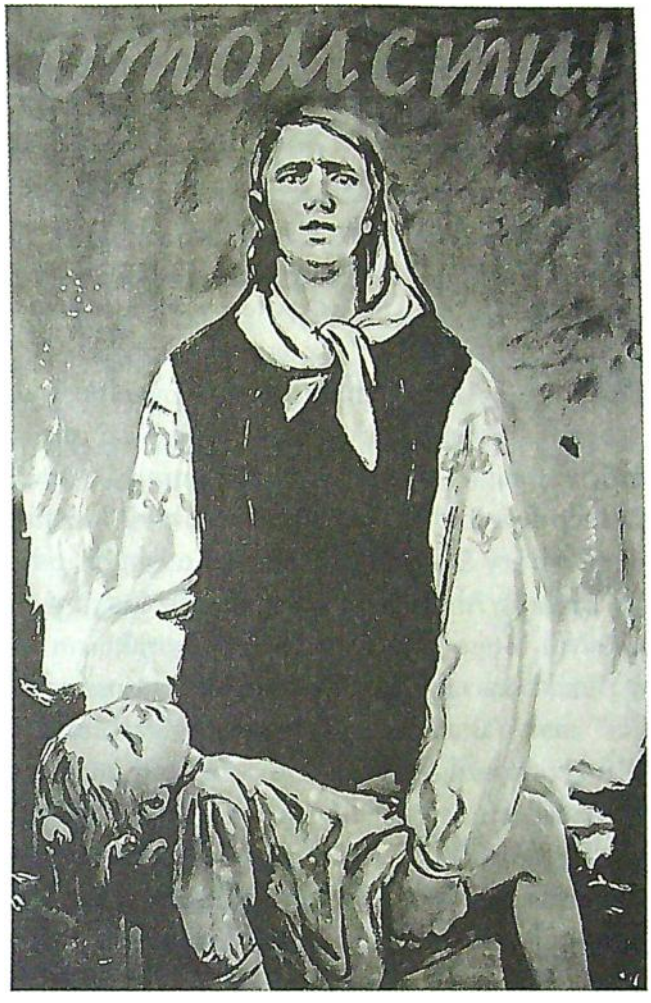
Askeri operasyonların yanında diplomatik girişimler de gerçekleşti. Savaş boyunca Sovyetler Birliği özellikle İngiltere ve ABD'yle yakın ilişkiler sürdürdü. 1941 yılının Ağustos ayında Sovyetler Birliği, Roosevelt ve Churchill tarafından önerilen, tüm ülkelere özgürlük, kendi kaderini tayin etme ve eşit ekonomik fırsatlar sunan Atlantik Antlaşması'nı imzaladı ve Birleşmiş Milletler'in hazırlık süreci ve ortaya çıkartılmasına tam olarak katıldı. 1942 yılının Haziran ayında İngiltere'yle 20 yıllık "ortak zafer kazanma ve kalıcı barış anlaşması" imzalandı, sonrasında ise Fransa'yla da bir anlaşmaya varıldı. Savaş sırasında müttefiklerin üst düzey konferansları arasında üç devlet başkanının katıldığı üç toplantı özellikle önemliydi. Bu toplantılar Aralık 1943'te Tahran'da, Şubat 1945'te Kırım'ın Yalta kentinde ve Ağustos 1945'te Berlin yakınındaki Potsdam'da olmuştu. Başbakan ve orduların başkomutanı olan Stalin, aynı zamanda parti genel sekreteri olarak her üç toplantıda da Sovyetler Birliği'ni temsil edecekti. Tahran ve Yalta Konferanslarına Amerikan delegasyonunun başkanı olarak Roosevelt katılmış, Roosevelt'in ölümünden sonra başkan olan Truman, Postdam'daki toplantıda yer almıştı. Büyük Britanya adına Churchill ve sonrasında Attlee konuşacaktı. Üç dünya gücünün devlet başkanları konferanslarda İkinci Dünya Savaşı'nın önemli konularını tartışacaktı. Konuşulan konular arasında "ikinci cephenin" kurulması ve Sovyetler Birliği'nin Japonya'ya karşı savaşa girmesi bulunuyordu. Zafere yaklaşıldıkça, barışın sağlanacağı zamanlar için önemli önlemler alındı. Bunların arasında, Berlin'in özel bir durumu olacağı, Almanya'nın işgal bölgelerine ayrılması, Doğu Prusya'nın Königsberg bölgesinin Sovyetler Birliği'ne katılımı, Curzon hattını (İngiltere Dışişleri Bakanı tarafından 1920'de önerilen ve sözde etnik hatta en yakın haliyle Polonya–Sovyet sınırı) yaklaşık olarak takip edecek şekilde Polonya'nın doğu sınırının çizilmesi, Polonya'ya batıda büyük bir tazminat sağlanması, işgalden kurtarılan Avrupa ülkelerinde özgür seçimlerle demokratik hükümetlerin kurulması ve Birleşmiş Milletler'in kurulmasıyla ilgili önlemler yer alıyordu. Doğu Avrupalı tarihçilerin çoğuna göre, Yalta Konferansı özel bir ilgiyle incelenmelidir. Bu konferansta Batılı güçler Stalin'e bölgede serbestlik vermişti, ancak bu serbestliğin farklı yorumları bulunmaktadır; en azından Batılı güçler Stalin'in niyetlerini yanlış anlamışlardı.

Roosevelt umutlarını dile getirirken, genelde daha şüpheci yaklaşan Churchill bile, "Zavallı Nevillie Chamberlain Hitler'e güvenebileceğini düşünüyordu. Haksızdı. Stalin hakkında yanıldığımı zannetmiyorum," diyecekti. Bu konferanslarda ülkeler arasında büyük ölçüde uyumlu sonuçlar çıkıyordu, ancak durum gerçekte öyle değildi. Savaş yıllarında bile müttefikler arasında önemli anlaşmazlıklar çıkıyordu. Sovyetler Birliği 1942 veya 1943'te Batılı güçlerin Fransa'ya girmesini beklemiş ve hayal kırıklığına uğramıştı. Batı'da önemli bağlantılar olması ve büyük yardımların alınmış olmasına rağmen, Sovyet yönetimi dış dünyayla tüm ilişkileri kontrol altında tutmaya ve Sovyetler Birliği içerisinde yabancıların hareket ve faaliyetlerini kısıtlamaya devam etti. Belki de daha önemlisi, savaş sonrası erken dönemde Avrupa'nın yapısıyla ilgili zorluklar ve anlaşmazlıklar ortaya çıkmaktaydı. Polonya örneği önemliydi; Almanya, Sovyetler Birliği'ne saldırdıktan sonra Sovyet yönetimi Londra'daki Polonya sürgün hükümetiyle ilişkiler kurmuştu, ancak çok geçmeden iki hükümet arasındaki işbirliği çöktü. Sovyetler Birliği'nde kurulan Polonya ordusu İran ve İngiltere yönetimlerine teslim edilmiş, Sovyet yönetimi ise işgalden kurtulan Polonya'da Lublin hükümetini kuracak olan daha küçük bir solcu Polonyalı grupla işbirliğine gitmişti. Nazi–Sovyet Paktı ve savaş süresinde olanlar, Polonyalılarda ülkelerine karşı Rusya'nın davranışlarıyla ilgili uzun süredir olan kızgınlığı daha da artırdı. Rusların ise Polonya'ya karşı politikaları derin şüphe ve kaygıları yansıtıyordu. Özellikle bu yıllarda yaşanan iki karanlık olay hafızalara kazınmıştı. İlki, Smolensk yakınındaki Katyn ormanında binlerce Polonya subayının katledilmesiydi. İşgalci Alman kuvvetleri bölgeyi ele geçirdiğinde Alman radyosu Nisan 1943'te bu olayı duyurmuştur. Bu suçlama Moskova ve Londra'daki Polonya hükümeti arasında ilişkilerin kopmasına sebep olmuş, Sovyet hükümeti tarafından uzun yıllar boyunca reddedilmiş, ancak daha sonrasında teyit edilmişti. İkinci olarak, Kızıl Ordu Ağustos 1944'te Vistula'ya ulaşmış, Varşova'da Almanlara karşı çıkan bir isyana yardım etmek için bir nehri geçmeyi başaramamıştı ve bu isyan en sonunda ekim ayında bastırılmıştı. Bu şekilde, Sovyetler bazı eleştirmenlere göre bilerek Polonya'daki anti-Alman ve anti-Sovyet unsurların katliamına seyirci kaldı. Bazı kanıtlar Sovyet askerlerin malzemelerinin tükendiği ve dinlenmek için durmaları gerektiği şeklindeki resmi açıklamayı desteklemektedir, ancak Sovyet yetkililer Polonyalılara yardıma gelen müttefik uçaklarına inecek bir havaalanı sağlamadı. Bu ortamda, Yalta son ihanet gibi geliyordu. Müttefikler Yalta'da Londra hükümetinin bazı üyeleriyle genişletilen Lublin hükümetini tanımıştır. Aynı zamanda Polonya'da demokratik bir hükümet kurulması için özgür seçimlerin yapılmasına karar verilmiş, ancak bunu sağlamak için mekanizmalar kurulmamıştır. Uygulamada, birçok tarihçiye göre Yalta Anlaşması'yla Batı, Sovyetler'e boyun eğmiştir.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA SOVYETLER BİRLİĞİ: BİR DEĞERLENDİRME

İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyet performansı ilginç bir tezat sunmaktadır. Bir ülke ve bir rejimin aynı çatışma içerisinde hem çok başarılı hem de çok başarısız işler yaptığı pek nadirdir. Almanları bilerek ülkenin içlerine çekmek ve stratejik plan uygulamaktan uzak olan Kızıl Ordu savaşın ilk aylarında felakete varan bir yenilgi almıştır. Ruslar bir sene önce Fransızların aldığı ağır yenilginin bir benzerini almıştı, ancak geri çekilmek için ne toprağı ne de geride yedek kuvvetleri vardı. Bunun yanında, Alman ordusu o dönemde dünyanın en güçlü ordusuydu. Sovyet güçleri zor durumda kalsa da, bulundukları pozisyonu iyi değerlendiremedi. İçsavaş kahramanı süvari Mareşal Semen Budenny gibi bazı üst düzey Sovyet komutanlar en kötü çarlık generalleri gibi beceriksiz davrandılar. Sovyet askerlerin moral durumu ciddi şekilde farklılık gösteriyordu. Bazı birlikler kahramanca savaşırken bazıları teslim olmaya can attı. Almanların aldığı esir sayısının yüksek olması, büyük askeri zaferlerini ve aynı zamanda Sovyetler'in savaşmaktaki isteksizliğini gösteriyordu. Daha da önemlisi, Sovyet nüfusu çoğunlukla Almanları istekli bir şekilde karşıladı. Bu özellikle son zamanlarda birliğe katılan Baltık ülkeleri ile Ukrayna ve Beyaz Rusya'da geçerliydi, ancak Smolensk ve Büyük Rusya'nın diğer bölgelerinde durum farklı değildi. Çeyrek yüzyıllık komünist yönetimden sonra, SSCB'nin nüfusunun bir kısmı işgalcileri özgürleştiriciler olarak karşılıyordu. Sovyet partizanların yanı sıra anti-Alman ve aynı zamanda anti-Sovyet olan gerilla hareketleri ortaya çıkmaya başladı. Ukrayna'da ulusalcı topluluklar İkinci Dünya Savaşı'nın bitişinden çok sonra Sovyet yönetimine karşı çıkmaya devam etti. Batı demokrasilerini şaşırtan bir şekilde, Avrupa'da müttefik orduları tarafından özgürleştirilen on binlerce Sovyet vatandaşı ülkelerine dönmemek için ellerinden geleni yaptı.

Ancak Sovyet rejimi ayakta kaldı. Aslında işgal altında bir ulus olarak milli duygular açığa çıktı ve anavatanın meşru savunucusu olarak hükümete sempati arttı; böylece komünist yönetim savaş sırasında güçlendi. Büyük kayıplarına rağmen Kızıl Ordu Almanları durdurdu ve zafere ulaşıncaya kadar geriye püskürtmeye devam etti. Kızıl piyade, topçu, süvari ve tank birlikleri İkinci Dünya Savaşı'nda devamlı olarak kendilerini üstün kahramanlıklarıyla kanıtladılar. Jukov ve Rokossovski gibi komutanların isimleri zaferle eşanlamlı oldu. Düzenli ordunun yanı sıra, cesur ve kararlı partizanlar işgalcilerle ölümüne savaştı. Hükümet en zor şartlar altında orduya malzeme sağlamayı başardı. Sovyet askeri ulaştırması kiralanan araçlara dayanırken Kızıl Ordu Sovyet yapımı silahlarla savaşıyordu. Sovyet ekonomisinin merkezi niteliği sayesinde kaynaklar hızlı bir şekilde harekete geçirildi ve üretim

"Öcümüzü Alın!", 1942. *(Sovetskoe iskusstvo)*

savaş ihtiyaçlarını giderecek şekilde değiştirildi. Fabrikaların ve işçilerin doğuya taşınması –etkileyici bir organizasyon başarısı olarak– Sovyet savaş sanayilerinin Almanların eline geçmemesi için önemliydi. Birçok insan Leningrad ve diğer yerlerde açlıktan ölse de, hükümet kontrolü güçlü oldu ve anayurt cephesinde moral düşmedi. Büyük bir bedel ödeyerek de olsa, Sovyetler Birliği sonunda gerçekten toptan bir zafer kazandı.

Bu zaferi açıklamak için çok şey yazılmıştır. Askeri yönetimin geliştirilmesi ve ekonomik kaynakların değerlendirilmesi kritik veri olmuştur. Ancak insan kaynaklarının harekete geçirilmesi de önemli bir açıklama olabilir. Naziler de buna katkıda bulunmuşlardı. Nazilerin savaşı kazanması için Sovyet vatandaşlarını silahlandırmaları ve kendi hükümetleriyle savaşmalarını izlemelerinin yeterli olacağı

söylenmiştir. Bunun yerine, Aleksandr Dallin'in araştırması ve diğer çalışmalarda gösterildiği gibi, Naziler Sovyet halkına şiddet ve nefretle davrandılar. Köylüleri kolektif çiftliklerden kurtarmak yerine kolhozları kendi amaçlarına uygun yapılar olarak kullandılar. 3 milyon kadar Rus, Beyaz Rus, Polonyalı ve özellikle Ukraynalı vatandaş Almanya'daki çalışma kamplarına gönderildi. Milyonlarca Yahudi, Roman ve komünist bulundukları yerde idam edildi veya Alman ölüm kamplarına gönderildi. Partizanlara işkence yapıldı ve partizanlara yardım ettiği düşünülen köylerin bütün sakinleri öldürüldü. Savaş esirleri açlıktan ve soğuktan öldü, üzerlerinde deneyler yapıldı. Bu politikalar bir hatadan çok, Slav halkını kurtarılacak insanlar olarak değil, büyük Almanya'nın çıkarları doğrultusunda kullanılabilecek alt sınıf insanlar (*untermenschen*) olarak gören resmi Nazi düşüncesini yansıtıyordu. SS lideri Heinrich Himmler, 1941'de bu yaklaşımı bir konuşmasında dile getiriyordu: "Eğer 10 bin Rus kadını bir anti-tank çukuru kazılırken yorgunluktan ölse, beni ilgilendiren tek şey Almanya için yapılan o işin bitip bitmediği olur." Bu sadece başlangıçtı. Doğuda Almanların savaş amacı, Doğu Avrupa ve Rusya'da Alman kolonileşmesiydi. Buna göre, işgal edilen toprakların ekonomik ve politik kaynaklarının Alman anavatanının çıkarları doğrultusunda ele geçirilmesi ve "işe yaramaz ırklar" olan Yahudiler ve Romanlar başta olmak üzere milyonlarca insanın öldürülmesi gerekiyordu. Amaçları Sovyet halkını dikta rejiminden kurtarmak veya özgürleşmek için teşvik edilmeleri kesinlikle değildi. Tarihçi Timothy Synder'ın yazdığı gibi: "Auschwitz soykırımın sadece başlangıcıdır ve soykırım Hitler'in nihai amaçlarına göre sadece bir başlangıçtı." Nazilerin davranışlarındaki bu planların kanlı izleri Rusların Nazilere karşı savaşırken gösterdikleri istekliliğe katkıda bulunmuştur.

Sonuç olarak, Sovyetlerin zaferinde en önemli faktörün Nazi şiddeti ve saldırganlığına karşı koyma konusundaki kararlılık olduğu söylenebilir. Hükümet mantıklı bir şekilde bu görüşü benimsedi ve yayılmasını sağladı. Savaş sırasında resmi propaganda gerçek kahramanlık, cesaret ve fedakârlık hikâyeleriyle doluydu. Naziler ilerledikçe Sovyetler Birliği'nin daha önce hiç olmadığı kadar birleştiğini bile savunabiliriz. Sovyetler'i savaşta birleştiren şey ise sınıf mücadelesi ve dünya devrimleri değil, ulus, ev ve aileydi. Komünist hükümet geçmişteki Rus askeri kahramanlarının prestijini ve milliyetçiliğin çeşitli çekici unsurlarını kullandı. Savaş dönemindeki konuşmalar, gazeteler, politik posterler ve edebiyat, düşmanın insanlık dışı davranışları ve belirsiz bir şekilde hem Sovyet hem Rus olarak tanımlanan ulusu savunma gereğini vurguladı. Hükümet aynı zamanda halk arasında savaş çabasına olan desteğin güçlendirilmesi için de önlemler aldı; örneğin dini etkinliklere göz yumuldu, kolektif çiftçilere kendi arsalarında ürettikleri ürünleri satma hakkı verildi. Politik ve sosyal ilişkilerde değişiklikler olacağına dair imalarda bu-

lunuldu. Hükümet savaş bittikten sonra yeni ve daha iyi bir hayatın başlayacağını söylüyordu. Özetle, savaş Sovyet rejiminin yeni bir vatansever politik kültür ortaya çıkartmasına yardımcı oldu. Bu kültür savaş sonrasında devam edecekti. Bu yeni dayanışma acı çekmekten ve mücadele etmekten doğmuştu, Sovyet tarihindeki diğer olaylardan daha çok Sovyet rejiminin meşruluğunu ve hatta popülaritesini yükseltecekti. "Büyük Vatanseverler Savaşının" anılmasının Sovyet kültüründe yerleşmesi ve hatta Sovyet sonrası nostaljide kilit bir öğe haline gelmesi şaşırtıcı değildir. Ancak Sovyetler Birliği'ni Nazi tehdidinden kurtarmak için halk desteğinin hareketa geçirilmesi politik risklerle birlikte geliyordu. Göreceğimiz gibi, rejimin savaşta değişeceği ve halkın fedakârlığı için ödüllendirilmesine dair beklentilerin boşuna çıkmasıyla oluşan hayal kırıklığı, yeni huzursuzlukların doğuşuna sebep olacaktı.

39. Bölüm

STALİN'İN SON YILLARI, 1945–1953

"Stalin! Hiçbir isim milyonlara bu kadar yakın değildir ya da bu kadar sevilmez – Komünizmi inşa edenler."

"Stalin! Halkın demokrasilerinde cesur Sovyet Ordusu tarafından özgürleştirilen ve mutlu bir şekilde çalışarak sosyalizmin temellerini atan milyonlar tarafından saygı duyulan bir isim."

"Stalin! Dünya çapında özgürlük ve demokrasiye âşık olan, savaştan nefret eden, sürekli ve kalıcı barış isteyen sıradan erkek ve kadınlar ona umutla dönüyor."

BORİS POLEVOİ, 1950

"Yoldaşlarımız, edebiyatta liderler ve yazarlar olarak, Sovyet düzeninin ve politikasının hayati gücüyle yönlendirilmelidir. Sadece bu şekilde gençlerimiz umursamaz bir tavır ve ideolojik aymazlık ruhuyla değil, güçlü ve itici bir devrimci ruhla yetiştirilebilir."

ANDREY JDANOV

"Kibritler onları üreten fabrikanın utancıyla yanmak isterken, yanamadılar."

KROKODİL, *HİCİV* DERGİSİ

İkinci Dünya Savaşı Sovyetler Birliği'ne büyük insani kayıplar ve somut yıkımlar getirmiştir. Ölen milyonlarca askerin yanı sıra, sürekli yer değiştiren savaş alanlarında ve Alman işgali altındaki topraklarda milyonlarca sivil öldürüldü. Tarihçiler hâlâ savaşta ölenlerin sayısını tartışmaya devam ediyor. Yeni açılan arşiv belgeleri ve demografik araştırmalara göre yapılan hesaplarda yaklaşık olarak 25 milyon kişinin öldüğü belirtilirken, askerden daha çok sivilin hayatını kaybettiği düşünülmektedir. Sovyet vatandaşları çoğunlukla korkunç koşullarda, Almanya'da köle işçiler, savaş esirleri olarak ve Nazi toplama kamplarında öldüler. Partizan savaşları sonucunda nüfusa karşı korkunç yaptırımlar uygulandı. Birinci Dünya Savaşı'nda anlatılan hikâyelerin aksine, İkinci Dünya Savaşı'ndaki vahşet gerçekten yaşanmıştır. Hitler'in Doğu'daki savaşı toprak alma ve soykırım üzerine olduğundan, büyük ölçüde Einsatzgruppen'in gerçekleştirdiği toplu katliamlar ve ölüm

kamplarına esirlerin gönderilmesi sıkça oluyordu. Nazilerin genel amacı Ukrayna ve Rusya'da nüfusu tüketmek olduğundan, Yahudiler, Romanlar ve komünistler başta olmak üzere bazı gruplara karşı vahşet politikası uygulandı. Ölü sayısına belki de 1940'larda doğmayan 20 milyon çocuk eklenmelidir. Savaş sırasındaki ölümlerin sayılması çabasını daha da karışık hale getiren, Stalin'in çalışma kamplarında yüksek ölüm oranının gerçekleştirilmesidir, ancak Gulaglarda ölümlerin çoğunun savaş koşulları nedeniyle gerçekleştiği de savunulmaktadır. Savaş başında yaşayanlardan yaklaşık beşte biri ölecekti. Hayatta kalanların çoğu fiziksel ve duygusal olarak yaralanmıştı. Savaş yıllarında felaket düzeyinde insani kayıplar yaşanmıştı.

Üretim araçlarında kayıplar da çok büyüktü. Çatışmalarda yaşanan yıkımın yanı sıra, ülkenin geniş arazileri, geri çekilen Kızıl Ordu veya Almanların elinde mahvolmuştu. Kızıl Ordu geri çekilirken düşmanın işine yarayabilecek her şeyi yok etmişti. Naziler ise Sovyet topraklarından çekilirken ellerinden geldiğince çok şeyi yok etmeye çalıştı. Örneğin madenleri su altında bıraktılar ve demiryollarını patlatmak için özel cihazlar geliştirdiler. Sovyetler Birliği'nin çoğu yaban arazi haline geldi. Tarihçiler yıkımın nasıl ölçülebileceğini hâlâ tartışmaktadır, ancak genel resim apaçıktır. On binlerce kasaba ve köy haritadan silindi. Milyonlarca bina, on binlerce fabrika, okul ve kütüphane yok oldu. Sovyet ekonomisi binlerce traktör ve hasat makinesi, milyonlarca at, büyükbaş ve küçükbaş hayvan yitirdi. İşgal altındaki Sovyet topraklarında yeniden üretilebilir zenginliğin üçte ikisi, ülke geneli için yaklaşık olarak dörtte birinin kaybolduğu tahmin edilmektedir.

Savaş, Sovyet Rusya'yı farklı şekillerde de etkiledi. Vatanseverlik ve milliyetçilik arttı ve halkı yüksek çalışma ve fedakârlığa teşvik etmek için elinden geleni yapan komünist hükümet tarafından desteklendi. İçsavaş zamanından beri Sovyet devletinde geri plana itilen ordu yeni bir prestij ve konum elde etti. Daha önce de bahsedildiği gibi, yönetim dine karşı da toleranslı bir şekilde davranmaya başladı. Buna ek olarak, Almanların işgal etmiş olduğu topraklarda çarpıcı bir dini canlanma gerçekleşti. Sovyet hükümeti halkın üzerindeki kontrolünü sürdürürken, bazı açılardan çelik yumruk biraz gevşedi. Sovyet vatandaşlarının çoğu savaş öncesine göre kendilerini daha özgür hissetmeye başladı. Özellikle bazı kolhozlar çöktü, köylüler toprakları kendi aralarında bölüp işlemeye başladı. Genel anlamda kontrolün azalması ve gıdaya olan ihtiyacın büyümesiyle, savaş yıllarında birçok köylünün durumu gelişmişti. Alman işgal bölgelerinde kolektifler, üyeleri tarafından hızla çözüldü. Naziler ise köylüleri kontrol altında tutmak ve ürünlerini almak için kolhozları kısmi olarak geri getirdi. Savaş aynı zamanda Batılı müttefiklerle daha sıkı ilişkilerin geliştirilmesine sebep oldu, Sovyetler ve dış dünya arasındaki bağlar arttı. Bunun yanında, milyonlarca Sovyet vatandaşı, savaş esiri, sınır dışı edilenler ve kaçanlar ile muzaffer Kızıl Ordu askerleri Sovyet sınırları dışındaki ülkeleri ilk

defa gördüler. Komünist sistemin dışında ve farklı koşullar altında yaşamış olan Baltık ülkeleri, Doğu Polonya, Besarabya ve Kuzey Bukovina'daki milyonlar ise Sovyetler Birliği'ne katıldı.

İkinci Dünya Savaşı'nın bir diğer önemli sonucu ise Sovyetler Birliği'nin dünyadaki konumu ve öneminin artmasıydı. SSCB Yunanistan dışında Doğu ve Orta Avrupa'da hâkimiyet kurdu. Müttefiklerin seferberlik zamanı ordularının dışında, tüm kıtada askeri bir rakibi yoktu. Uluslararası komünist hareketi, Sovyet–Alman antlaşması ve Hitler'in Batı'daki zaferleriyle dibe vurmuşken, savaş sonrasında yeniden canlandı. Almanların SSCB'ye saldırmasından sonra, komünistler direniş hareketlerinin çoğunda önemli roller oynamış, Fransa ve İtalya gibi önemli Batı devletleri dahil olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde büyük bir politik güç olarak ortaya çıkmışlardır. Almanya ve Japonya'nın yenilmesi ve koşulsuz olarak teslim olmaları, İtalya'nın daha önceden yenilmesi ve Fransa'nın çökmesiyle, sadece tükenmiş durumda olan İngiltere ve ABD dünyada Sovyetler'in önünde durabiliyordu.

Bir anlamda Stalin ve Politbüro'nun savaş sonrası politikası önlerine serilmişti. Sovyetler Birliği'ni yeniden yapılandırmak, sanayi ve genel ekonomik gelişmelerin devam etmesi gerekiyordu. İsyankâr köylüler üzerinde sosyalizmin yeniden kurulması, din ve milliyetçilik gibi Marksist olmayan ilham kaynaklarının kontrol altında tutulması gerekiyordu. Aynı zamanda Sovyet olmayan kaynakların ülkede sebep olduğu "kirlenmenin" temizlenmesi gerekiyor, yeni ele geçirilen ülkelerin nüfusu dahil olmak üzere tüm Sovyet halkının iyi Sovyet vatandaşlar haline getirilmesi gerekiyordu. Ordu üzerinde kontrol elde tutulmalıydı. SSCB'nin konumu ve savaş sonrası dünyada Sovyetler Birliği ve uluslararası komünizm hareketine açılan kapılar iyi şekilde değerlendirilmeliydi. Ülke içinde ve dışında 1945'ten 1953 ilkbaharında Stalin'in ölümüne kadar Sovyet politikaların yönünü şaşkınlıkla izleyenler Stalin ve Sovyet sistemini tam olarak anlayamamış veya İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler'in kökten değiştiğine inanmıştır.

YENİDEN YAPILANMA VE EKONOMİK KALKINMA

Savaş sırasında oluşan hasarı gidermek ve ekonomik kalkınmayı sürdürmek üzere Stalin ve Politbüro yine beş yıllık planlar hazırlamıştır. 1946'dan 1950'ye kadar süren Dördüncü Beş Yıllık Plan, öncekilere benzer şekilde uygulanacak ve 4 yıl 3 ay gibi bir sürede hedeflerin aşıldığı ilan edilecekti. Yine toplam yatırımın %85'i ağır sanayiye yapılırken, kömür, elektrik gücü, demir, çelik, kereste, çimento, tarımsal makineler ve kamyon üretimine öncelik veriliyordu. 10 milyon kadar askerin terhis edilmesiyle gereken işgücü bulunmuştu; toplam işçi ve çalışan sayısı 1940'ta 31

milyonken 1943'te 19 milyona düşmüştü. Yıkılan kasaba ve köylerin yeniden yapımına Almanların ülkeden atılmasından sonra başlanmıştı ve planın uygulamaya konmasından sonra bu çalışmalar hız kazanmıştı. Ancak Dördüncü Beş Yıllık Plan daha çok yeniden yapılanmayla ilgiliydi. Ağır sanayi başta olmak üzere Rus sanayisinin yeniden zirveye ulaşması bekleniyor, işçi başına yatırım %50 artırılırken, üretkenliğin %36 kadar artması hedefleniyordu. Her zamanki gibi bu çaba Sovyet halkının çok çalışmasını gerektiriyordu. 1947'de yapılan finansal reformla yeni para birimine geçiliyor, Sovyet halkının savaş yıllarındaki birikimi 1'e 10'luk değişim oranı verilerek siliniyordu. Parça başı çalışma ve ikramiyeler önem kazandı. Resmi perakende fiyatları artarken, karneyle dağıtım kaldırılıp tüketiciye ulaştırma anlamında yenilikler getirilince halkın ürünlere ulaşmalarındaki sıkıntıların çoğu giderilmiş oldu. Yabancı ekonomistler kentsel yaşam standardının yükseldiğini ve çoğunlukla yoksul grupların faydalandığı, kentsel nüfusta gelirlerin dağılımında iyileşme gördüklerini bildirmiştir.

Dördüncü Beş Yıllık Plan Almanya'dan alınan savaş tazminatları ve müttefiklerden alınan çeşitli ödemelerle önemli şekilde desteklenmiştir. Örneğin, 1947 yılında Sovyet ithalatının dörtte üçü Doğu Avrupa ve Almanya'nın Sovyet bölgesinden, yani Kızıl Ordu'nun yönetimi altında olan bölgelerden yapılmıştır. Sovyet "politik" ithalatının toplam değeri, tazminatlar, avantajlı ticaret anlaşmaları ve diğer ekonomik düzenlemelerle devletlerin kendi ülkelerindeki Kızıl Ordu askerlerini desteklemek için harcadıkları fonların 20 milyar dolar gibi bir rakama eriştiği tahmin edilmektedir. Bazen tazminat ödemesi, bir fabrikanın tamamen sökülüp Sovyetler Birliği'ne götürülerek kurulmasıyla gerçekleşiyordu.

Sonuç olarak plan sanayi için bir başarı olarak ele alınabilir, ancak önceki planlarda olduğu gibi ürün kalitesini düşüktü. Bazı ürünlerde kotalara ulaşılamamış, bazı ürünlerde ise aşırı üretim gerçekleşmiş, bazı ürünlerde ise kotalara erişilmiş, ancak ürünler kullanılamaz hale gelmiştir. Sanayi yeniden yapılanır, Ukrayna ve batı bölgelerinde bile genişlerken, plana göre sanayi savaş öncesine göre ekonomik önemi göreli olarak artan doğuya doğru kayıyordu. Kaynakları harekete geçiren Sovyetler Birliği dördüncü ve beşinci plan dönemlerinde, ilk üç plan döneminde olduğu gibi hızlı bir büyüme sağlamıştı. Büyüme hızı 1940'ların sonunda yükselmiş ve 1950'lerin ilk yıllarında oldukça yavaşlamış olsa da, yıllık ortalama olarak %12 ila %14 arasında gerçekleşmiştir. Beşinci Beş Yıllık Plan 1951 ve 1955 arasında uygulanmış, Stalin döneminin sonrasında da uygulanmaya devam etmiştir. İçerik ve hedefler açısından diğer planlarla benzerlik gösterse de, havacılık ve silah sanayisi ile atom enerjisi alanlarında önemli atılımlar gerçekleşmiş, Volga–Don kanalı gibi projeler tamamlanmıştır.

Tarım, planların önemli bir noktasını oluşturuyordu ve yine aynı şekilde başarılı bir biçimde yönetilmesi oldukça zor olmuştu. Savaş toptan bir yıkım, tarımsal üre-

timde kullanılan hayvanların sayısında sert bir düşüş ve aynı zamanda birçok kolhozda disiplinin dağılması ve üyelerin toprakları dağıtıp bireysel tarıma geçmeleri veya en azından kolhoz topraklarını kendi özel arsalarına katmalarına sebep olmuştu. Disiplin kısa bir zamanda sağlanacaktı. 1 Eylül 1947 tarihine kadar izin verilen miktarı aştığı tespit edilen kolektif üyelerinin özel arsalarından 14 milyon dekar toprak geri alınmıştı. Bunun yanında, hükümet ve Politbüro, köylüleri sonunda iyi sosyalistlere dönüştürmek amacıyla yeni bir kampanya başlattı. Buna göre kolektiflerin sayıları azaltılacak, ancak toprakları büyüyecekti; bir kolektif içindeki çalışan birimlerin boyutu büyüyecek, makineleşme ve işbölümü artacaktı. Sovyetler'de savaş sonrası dönemde tarımda önemli bir konuma gelecek olan Nikita Kruşçev, ülkenin geri kalmış kırsalında emeğin dağılması ve izolasyonu sona erdirmek için köylüleri *agrogoroda*, yani tarımsal kasabalarda toplamaktan bile bahsetmiştir. *Agrogoroda* projesi gerçekçi olmamış ya da bu proje için henüz hazır olunmamıştı, ancak yine de 250.000 kolhoz 100.000 daha büyük birim haline getirilmişti. Bazı eleştirmenlere göre köylüler Sovyet liderlerin taleplerini karşılayamıyordu ve aslında Kruşçev'in Stalin'in ölümünden sonra itiraf ettiği gibi, tarımsal üretimin yetersiz olması Sovyet ekonomisinin zayıf noktalarından biri olarak kalmıştı.

İDARE, POLİTİKA VE KONTROL

Daha önce de bahsedildiği gibi, Nazi–Sovyet paktı yürürlükteyken Sovyetler Birliği beş yeni üye edinmişti. Almanya SSCB'yi işgal ettiğinde bu cumhuriyetler diğer topraklarla birlikte kaybedilmiş, ancak Kızıl Ordu batıya yürüdükçe geri kazanılmıştı. Bu yeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler, Estonya, Letonya, Litvanya, Karelo–Fin ve Moldovya, SSCB'nin üye sayısını 16'ya yükseltmişti. 1956 yılının Temmuz ayında ise Karelo–Fin SSC savaş öncesinde olduğu gibi cumhuriyet statüsünü kaybedip Rus SSC içinde özerk cumhuriyet haline geldi ve SSCB'nin üye sayısı 15 oldu. Karelo–Fin Cumhuriyeti eski Sovyet toprakları ve 1940 yılında ilk olarak, sonrasında da 1944 yılında Finlandiya'dan alınan bölgeleri içeriyordu ve büyük ölçüde Fin kültür ve ulusalcılığının ifadesi olarak başarısız oldu. Bölge sakinlerine kalma veya Finlandiya'ya göç etme seçenekleri sunulurken, Finlerin neredeyse tümü göç etmeyi tercih etti ve Finlandiya'dan alınan topraklarda nüfus azaldı. Cumhuriyet statüsünün geri alınması buna göre mantıklıydı, ancak bu stratejik bölgenin daha etkin şekilde Ruslaştırılması da amaçlanmış olabilirdi. İkinci Dünya Savaşı ile birlik cumhuriyetlerinin sayısı artarken, özerk cumhuriyetlerin sayısı azalmıştı: Volga–Alman Özerk Cumhuriyeti, Kırım'da bulunan dört özerk cumhuriyet, Kuzey Kafkasya ve yakınındaki bölgelerde bulunan cumhuriyetlerle birlikte, Almanlara

yardım ve sempatizanlık yapılması gerekçesiyle kaldırıldı ve nüfusları uzak bölgelere gönderildi.

Tahmin edildiği gibi, Sovyetler Birliği'ndeki çeşitlilik içerisinde kontrol ve uyuma olan ihtiyaç, etnik ve ulusal farklara dair uzun zamandır devam eden önyargı ve hatta paranoyayla birleşince savaş sırasında ve sonrasında bazı Sovyet uluslarına karşı şiddetli politikalar uygulandı. 1930'larda bile "ulusal operasyonlar" ile Polonyalılar, Almanlar, Finler, Kazaklar ve Koreliler arasında ulusalcılığın sonlandırılması için girişimlerde bulunulmuştu. Savaş sırasında Nazilerle işbirliği yapmak veya sempatizanlıkla suçlanan birçok grup, NKVD tarafından Sibirya veya Orta Asya'ya gönderildi. Bu grupların arasında, Volga bölgesindeki etnik Almanlar, Kuzey Kafkasya'daki Çeçenler ve İnguşlar, Kırım Tatarları, Kalmıklar, Gürcistan'da Mesket Türkleri ve diğerleri yer almaktadır. Bu zorunlu yolculuklarda çok sayıda insan hayatını kaybetti. Sürgün edilen ulusların Stalin'in ölümünden sonra anavatanlarına dönmelerine izin verilse de, ortaya çıkan karmaşa ve kin uzun yıllar boyunca devam edecekti. Birliğe yeni katılan bölgelerde şiddet uygulandı ve ulusların hızlı şekilde Sovyet sisteminde asimile edilmesi amaçlandı. 1940 yılında bu toprakların ele geçirilmesi ve Nazilerin çekilmesiyle Kızıl Ordu kuvvetleri tarafından yeniden ele geçirilmesi sırasında, sürgünler, tutuklamalar ve idamlar gerçekleşti. Entelektüeller, subaylar, hükümet yetkilileri, toprak sahipleri ve din adamları özellikle hedeflendi. Stalin'in son yıllarında, Sovyet çalışma kampları doluluktan patlayacak durumdaydı. Aynı zamanda, şüpheli olarak görülmeyen uluslara savaş sırasında barışçıl bir yaklaşım gösterildi: Ulusal birimler kuruldu, SSCB'nin tüm halklarının birliği olduğu vurgulandı, ulusal ve yerel dinlere daha fazla özgürlük tanındı. Diğer yandan, savaş sırasında ve özellikle sonrasında, Rus halkının liderliği ve katkıları sürekli olarak ön plana çıkartıldı.

Politik sistem bu yıllarda pek az değişti. 1946 yılında 1936'dan bu yana yapılmayan seçimler gerçekleşti ve 1950'de tekrarlandı. Yeni Büyük Sovyet ise doğal olarak Stalin ve hükümeti üzerinde etki sahibi değildi. Cumhuriyet ve diğer yerel seçimler gerçekleşti. Seçilme yaşı 18'den 23'e çıkartıldı. 1946 yılında Halk Komiserlikleri bakanlık haline getirildi. Daha da önemlisi, savaş sonrası yıllarda sayıları azaltıldı ve Moskova'da daha da merkezi bir hale getirildiler. Ölümünden kısa bir süre önce Stalin, partinin üst yönetiminde önemli bir değişiklik yaptı: Politbüro ve Orgbüro kaldırılıp, on Politbüro ve on beş üst düzey Sovyet liderinden oluşacak Prezidyum kuruldu. Stalin, Prezidyumu toplayamadan öldü. Ölümünden sonra üye sayısı 10'a düşürüldü ve Politbüro'dan sadece isim olarak farklıydı. Kruşçev döneminden sonra da Politbüro olarak yeniden adlandırıldı.

Savaş sonrasında ideoloji ve kültürde komünist Ortodoksluğun militan bir şekilde vurgulanması başladı. Bu konuda sonraki bölümde ayrıntılı olarak değine-

ceğiz, ancak burada not etmek gerekir ki, bilim, edebiyat ve sanat partinin sıkı kontrolü altında kalmıştır. Bunun yanında, Politbüro üyesi ve kuşatma sırasında Leningrad Parti Yöneticisi olan Andrey Jdanov, 1946'dan 1948'deki ani ölümüne kadar Stalin'in önde gelen kurmayı olarak komünist Ortodoksluğu yeniden sağlama kampanyasının liderliğini yapmıştı. Bazı uzmanlara göre Stalin tarafından planlanan bu ölümle birlikte Stalin'in yerine kimin geçeceği sorusu ortaya çıktı. Yaşlanan diktatör son yıllarında Molotov, Mareşal Klement Voroshilov, Lazar Kaganoviç ve Anastas Mikoyan gibi kalan eski lider ve çalışma arkadaşları ve Beria, Kruşçev ve Georgi Malenkov gibi büyük tasfiye sonrasında ön plana çıkan genç nesil ile çevresini sarmıştı. Stalin'in vârisi olması en olası kişi olan Malenkov'un önemi gittikçe artıyordu.

DIŞ POLİTİKA

Stalin'in son yıllarında Sovyet dış politikasında önemli gelişmeler olmaktaydı. Savaş sonrası dönemde Sovyet gücü Doğu Avrupa'da yayılıyordu, ardından SSCB ve Batılı müttefikler arasındaki işbirliği çökecek ve dünya Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri altında, komünist ve antikomünist bloklar halinde kutuplaşmaya gidecekti. Tarihçiler "Soğuk Savaşın" ortaya çıkışını tartışırken, çoğunlukla Sovyet tarafını suçlu bulurlar. Sovyetler Birliği Batı ile ilişkilerinde inatçı davranırken, kendi blokunu (Batı devletleri Doğu Avrupa'da özgürlük ve demokratik seçimlerin yapılmasına yönelik sözlerin tutulmamasını ihanet olarak görüyordu) genişletmek için elinden geleni yapıyor, tüm dünyadaki komünist hareketlerden destek alıyor ve Sovyet komünizminin önündeki fırsatları değerlendiriyordu. Diğer bazı tarihçiler ise ABD başta olmak üzere Batı'da derin bir antikomünist geleneğin olduğuna ve Amerika'nın da savaş sonrası dönemde dominant rolü üstlenme isteğine işaret etmektedir. Yine ilgili bir sav, Sovyetler'in Batı'nın ve özellikle Amerika'nın savaş sonrası dönemdeki niyetleri hakkında kaygı duyduğunu savunmaktadır. Komünizme düşmanlık besleyen ve Amerika'nın yeni nükleer gücüyle savaştan çıkan Batı'nın savaş sonrasında Sovyetler Birliği'nin zayıf durumundan faydalanmasından korkuluyordu. Stalin Rusya'nın henüz yeni bir saldırıya karşı koyacak durumda olmadığını anlamıştı. Sovyet gücünü kapitalist Batı'ya karşı savunmak için, Sovyetler Birliği'nin Batı sınırlarında komünist müttefiklere ve bir güç imajına (bu da hem Doğu Avrupa'da Kızıl Ordu'nun gövde gösterisi yapması hem de Rusya'da gerçek koşulların ne olduğuyla ilgili bilgi sızmaması anlamına geliyordu) ihtiyacı olduğu düşünülüyordu. Rusya ve Batı arasındaki savaş sonrası kopma, kısa vadeli kaygılarla açıklanabilir. Sovyet liderler de savaş sonrası dönemi için hazırlıklı de-

ğildi ve daha çok Almanya'nın zararsız hale getirilmesi ve bunun sürdürülmesine odaklanılıyordu. Doğu Avrupa'da Sovyetler'in genişlemesi ise, Batı güçlerinin hızla çekilmesi ve terhis olması, Doğu Avrupa ülkelerinde özgür seçimlerin anti-Sovyet hükümetler getireceğinin açık hale gelmesi ve yerel komünist hareketler, belki de Sovyet liderleri arasındaki eylemci grubun ısrarla bunu istemesi gibi durumların sonucuydu.

"Büyük Stalin liderliği altında - Komünizme ileri", 1951. "Halkın babası" Stalin, çeşitli Sovyet uluslarının temsilcileriyle büyük kanal ve hidroelektrik projelerinin olduğu haritanın önünde duruyor. (*Victoria Bonnell*)

Sovyetler Birliği ve müttefikler Almanya'yı bölüp yönetmek için planlarını uygulamaya koymak ve aynı zamanda 1946 Nürnberg mahkemesinde Nazi üst yönetiminin yargılanması için işbirliğini sürdürmüştür. Yine Şubat 1947'de, galip güçleri İtalya, Romanya, Bulgaristan, Macaristan ve Finlandiya ile barış antlaşmaları imzalamıştır. Sovyetler Birliği Romanya ve Finlandiya'dan aldığı toprakları resmileştirmiş, Porkkala'daki Fin üssünü kiralamış ve geniş tazminatlar almıştır. Son olarak da SSCB, dostu Çekoslovakya'dan Karpat-Rutenya bölgesini 1945 yılında alarak topraklarına katmıştır. Bölge halkının çoğu Ukraynaca konuşurken, Kievan Rus döneminden beri herhangi bir Rus devletiyle ilişkisi olmamıştı. Ancak genel anlamda SSCB ve Batılı güçler arasındaki ilişki hızlı ve geri dönüşsüz bir şekilde çöktü. Atom enerjisinin kontrolüyle ilgili bir anlaşmaya varılamamıştı ve

Sovyetler Birliği 1946 yılında Birleşmiş Milletler bünyesinde kurulan Atom Enerjisi Komisyonu'na katılmayı reddetti. Aynı yıl içerisinde Sovyetler'in İran hükümetinden bazı tavizler almaya yönelik girişimi ciddi bir krize sebep olmuş, savaş sonrasında Sovyet birlikleri ABD ve İngiltere ordularının aksine İran'dan çekilmemişti. Ancak Batı'nın baskısı ve konunun Birleşmiş Milletler'de görüşülmesinden sonra, Sovyet kuvvetleri İran'dan çekildi ve eski müttefiklerin arasındaki düşmanlık daha ciddi şekilde baş göstermeye başladı.

Doğu Avrupa'da komünistlerin yönetimi ele geçirmesi dünyanın iki blok haline gelmesine önemli şekilde katkıda bulundu. Süreçler ülkeden ülkeye farklılık gösterse de sonuç olarak tüm ülkelerde Sovyetler'le işbirliği halinde olan ve Sovyet etkisi altında olan komünist hükümetler başa geldi. Aynı durum Doğu Almanya'da gerçekleşti. Sadece Yunanistan ve Finlandiya Sovyet yönetimi altına girmedi. İşgal sonrası Yunanistan İngiliz etki alanına girmişti ve İngiltere ve ABD'nin desteğiyle komünist sola karşı çetin bir içsavaş kazanılmıştı. Finlandiya'nın bağımsız bir devlet olarak kalması ise şaşırtıcıdır. Bir ihtimal, Moskova savaş sonrasında ülkede büyük nüfuza sahip olan Finli komünistlerin gücünü gözünde büyütmüş, Finli komünistlerin yönetimi ele geçirememesinden sonra ve değişen uluslararası ortamda durumu daha da zorlamamıştır. Sovyetler Birliği özellikle İsveç'i Sovyet karşıtı gruba itmek istemiyordu. Benzer şekilde, SSCB'den uzakta olan Fransa ve İtalya'da savaş sonrasında güçlü komünist ve müttefik partiler koalisyon hükümetlerinden çıkartıldı ve genelde engellemeye yönelik muhalefet yürütme politikasını izlediler.

Daha önce de sıkça söylendiği gibi, komünizm Avrupa'da sadece Kızıl Ordu'nun işgal ettiği ülkelerde başarıya ulaşmıştır, ancak hikâye sadece bundan ibaret değildir. Polonya'da örneğin, yerel komünist hareket zayıfken, Yugoslavya ve Arnavutluk'ta komünistler Nazi güçlerine karşı direniş hareketleri yürütmüş ve savaş sonunda güçlü konumlar kazanmışlardır (ancak yerel komünist hareketlerin güçlü olmasından dolayı, özellikle Yugoslavya'da kontrolü sağlamak zorlaşmıştır). Belki de daha önemlisi, Sovyetler Birliği tüm durumlarda yerel parti üyelerine güvenmeye devam etmiş, çözülemeyecek sorunlar için Kızıl Ordu'yu hazır tutmuştur. Genel olarak krallık aileleri, faşistler ve üst sınıflar politik yaşamın dışına itiliyor, "ilerici" öğelerden oluşan "birleşik cephe" ülke yönetimini devralıyordu. Sonrasında komünistler cephedeki ortaklarını yok ederek veya en azından zayıflatarak, uygulamada tek parti diktatörlüklerini kuracaklardır. Partinin ismi bazen "komünist parti"den ziyade "işçi partisi" veya "sosyalist birlik partisi" olabiliyordu. Tıpkı Bolşeviklerin sosyalist devrimcilerle en büyük sorunlarını yaşamaları gibi, Doğu Avrupa'da da komünistler tarımsal partilerle büyük zorluklar yaşamıştır. Polonya ve Macaristan gibi Roma Katolikliğinin baskın olduğu ülkelerde ise kiliseden güçlü ve sürekli mu-

halefetle karşılaştılar. Çekoslovakya'da komünistlerin yönetime gelmesi, dünyanın geri kalanı için oldukça rahatsız edici olmuştu; 1948 gibi geç bir tarihte gerçekleşen darbeyle halk tarafından desteklenen ve Sovyetler Birliği ile dostane ilişkiler yürütmüş olan Başkan Benes altındaki hükümet devrildi. Doğu Avrupa'daki yeni komünist yönetimler "halk demokrasisi" olduklarını ilan ettiler. Sovyetlerin ekonomik planlarını takip ederek, sanayileşme, tarımda yavaş bir süreçle de olsa kamulaştırma ve kültür dahil olmak üzere hayatın tüm alanlarında kontrol sağlama politikaları uyguladılar. SSCB'de olduğu gibi, siyasi polis sosyal dönüşüm ve kontrolde önemli bir rol oynadı. Bu ülkelerdeki yerel tarihçilere göre, Polonya dışında komünist yönetim altına giren ülkelerin çoğu için Moskova'nın yönetimi altında şartlar Nazi işgaline göre daha sert olmuştur.

Dönemde yönetimde olmayan Winston Churchill, Doğu Avrupa'da komünist etkisinin tehlikelerinden bahsedecek olan ilk Batılı devlet adamı oldu. 1946 yılı Mart ayında Fulton, Missouri'deki Westminster Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada, "Sovyet bölgesini" kıtanın gerisinden ayıran bir "demir perdeden" söz etmiştir. ABD'nin dış politikası bu küresel ayrımı yansıtmaya başladı ve bu dönemde "Soğuk Savaştan" bahsedilmeye başlandı. SSCB ile bir yıla yakın süre daha devam eden görüşmeler sonuç vermeyince, Başkan Truman bağımsızlıkları doğrudan veya dolaylı olarak komünist devlet tarafından tehdit edilen Yunanistan ve Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardımın sağlanması için Amerikan Senatosu'na talepte bulundu. Bu politika Truman Doktrini olarak anılacaktı. Haziran 1947'de, savaşta yıkılan Avrupa ekonomilerini yeniden yapılandırmak için Marshall Planı geliştirildi. Sovyetler Birliği ve uyduları katılmadığından plan Batı bloku için birleştirici bir etkiye sahip olacaktı. 1949 yılında ise ABD, İngiltere, Kanada, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Norveç, Danimarka, İzlanda, İtalya ve Portekiz, toplamda 12 devlet karşılıklı savunma amaçlı olarak Atlantik Savunma Paktı'nı imzalamıştır. Sonrasında silahlı gücü General Eisenhower'ın komutası altında olan kalıcı bir Kuzey Atlantik Paktı Örgütü (NATO) oluşturuldu. Yine 1949 yılında, ABD kongresi geniş çaplı bir Ortak Savunma Yardım Programı oluşturarak dünya çapındaki Amerikan müttefiklerini desteklemeyi hedefledi. Bu antlaşmalar ve SSCB'yi çevreleyen üslerle ABD ve diğer müttefik ülkeler, algıladıkları Sovyet tehdidine karşı organize olmuşlardır.

Komünist blok aynı şekilde organize olmaya başladı. 1947 yılında Kominform adıyla bilinen Komünist Bilgi Bürosu, 1943 yılında çözülen Komünist Enternasyonal'in yerine geçti. Kominform SSCB, Doğu Avrupa, Fransa ve İtalya komünist partilerini bir araya getirerek, Avrupa'daki komünist çabaların koordinasyonunu sağlamayı amaçlıyordu. Sovyet partisini temsil eden Jdanov, kurulu-

şun militan yaklaşımını belirledi. Ancak komünist işbirliği, 1948 yazında SSCB ve uyduları ile Yugoslavya arasındaki ilişkilerin kopmasıyla büyük bir darbe almıştı. Tito, ülkesi üzerinde etkin kontrolü elinde tutmak isterken Sovyet bloku içerisinde Yugoslavya'ya yüklenen ekonomik ve diğer rolleri yerine getirmekten kaçınıyordu ve Stalin'e karşı çıktı. Çoğunlukla kukla olan diğer Doğu Avrupa komünist liderlerin aksine, Tito'nun kendi ülkesinde güçlü bir organizasyonu vardı ve halkının desteğine sahipti. Uluslararası arenada ortaya çıkacak karmaşa nedeniyle, Sovyetler Birliği Yugoslavya'yı işgal etmeyi göze alamazdı. Tito'nun daha önce benzeri görülmemiş bir ayrılıkçı hareketiyle Sovyet bloğundan bağımsız "ulusal" komünizm fenomeni ortaya çıktı. Bu, diğer Doğu Avrupa ülkelerinde potansiyel ayrılıkçıların tasfiye edilmesine neden olur ve birçok açıdan 1930'lardaki Sovyet tasfiyelerine benzerlik gösterirken, Doğu Avrupa'nın birçok önemli komünistinin hayatlarına mal oldu.

Batı dünyası birçok alanda ve birçok konuda Sovyetler'in karşısında durdu. Birleşmiş Milletler'de yaşanan sürekli çekişmelerin sonucunda çoğunlukla Sovyet Rusya veto gücünü kullanıyordu. 1945 ile 1955 arasında uygulanan 80 vetonun 77'si Sovyetler Birliği tarafından getirilmişti. Taraflar aynı zamanda Almanya'da karşı karşıya gelmişti. Savaş zamanındaki müttefiklerin bu ayrılıkları nedeniyle Almanya'daki Müttefik Kontrol Konseyi baştan itibaren işlemedi ve Almanya'nın bütünleşmesi ve ülkeyle barış antlaşmasının imzalanması konusunda mutabakata varılamadı. Son olarak, Batılıların işgal bölgelerinden oluşan, başkenti Bonn olan Federal Almanya Cumhuriyeti 1949 yılı Mayıs ayında kuruldu. Aynı yılın ekim ayında ise Sovyet bölgesinde Alman Demokratik Cumhuriyeti kuruldu. Federal Almanya Cumhuriyeti Batı ile müttefik oldu ve sonrasında NATO'ya katıldı. Alman Demokratik Cumhuriyeti ise Sovyet bloğun ayrılmaz bir parçası oldu. Almanya'da Soğuk Savaş'ın doruğu ise 1948 yazında Sovyet yetkililerin Berlin'in Amerikan, İngiliz ve Fransız sektörlerine karadan tedariki durdurmasıyla yaşandı. Sovyet bölgesinin 150 km kadar içinde bulunan Berlin şehri, üçü Batılı olan dört gücün kontrolü altındaydı; Batı Berlin hızlı bir şekilde Stalinleşen Doğu Almanya ve Doğu Avrupa'da tahrik ve rahatsız edici bir "özgürlük penceresi" olarak kaldı. Sovyetler Batılı güçleri kentten itmeyi umut ederken, Amerikalılar ve İngilizler Batı Berlin'e malzeme ve erzak taşımak için Sovyet ablukası bitinceye kadar aylarca süren hava taşımacılığı hareketine girişti.

Savaş sonrası dönemde Asya'da yaşanan olaylar Avrupa'dakiler kadar önemliydi. Komünistler Endonezya, Malezya ve Burma gibi ülkelerde yönetimi ele geçirmek için girişimlerde bulundu. Çin'de ise başarılı oldular. Büyük Çin içsavaşı 1949 yılında sona erdiğinde Çan Kay Şek Tayvan'a çekilmiş, Çin ana kıtasında ise Mao Zedong

liderliğinde komünist Çin Halk Cumhuriyeti kurulmuştu. Sovyetler Birliği, Çin savaşında yer almasa da, ilk başta Mao'yu durdurmaya çalışmıştı. Sonrasında ise Çin komünistlerine yardım etmeye başlamış ve Mao'nun yeni rejimini desteklemişti. Aslında yarım milyar insanın yaşadığı büyük bir ülkede komünistlerin zafere ulaşması, Sovyetler bloğuna ciddi bir güç getiriyordu, ancak bazı problemler de yok değildi. Çin, Bulgaristan veya Çekoslovakya gibi bir uydu olmayacaktı ve uygulamada komünist dünyada ikinci bir lider güç ortaya çıkmıştı. 1950'de sonuçlanan bir antlaşmayla SSCB, komünist Çin'e Mançurya'daki demiryollarını devredecek, ancak kısa süreliğine Port Arthur'daki deniz üssünü elinde tutacaktı.

Kore'de ise Soğuk Savaş sıcak çatışmalara döndü. Almanya'da olduğu gibi, muzaffer güçler arasında anlaşma sağlanamadı ve Amerika'nın ele geçirdiği güneyde ve Sovyet kuzeyde iki ayrı hükümet kuruldu. İki yönetim arasındaki sınır olarak, 38. paralel belirlendi. 1950 Haziran'ının sonunda, Kuzey Kore, Güney Kore'ye saldırdı. Takip eden yıllardaki çatışmalardan sonra iki taraf yaklaşık olarak savaşın başındaki konumlarına yeniden geldiler. Güney Kore'yi savunmak için Birleşmiş Milletler'in kararını uygulamak üzere ABD ve bazı diğer ülkelerin güçleri gönderilirken, Kuzey Kore tarafında yüzbinlerce Çinli "gönüllü" bulunuyordu. Sovyetler doğrudan savaşa katılmasa da Kuzey Kore ve Çin kuvvetleri Sovyet yapımı silah ve uçakları kullanırken, Sovyet danışmanlar ve Sovyet pilot ve teknisyenleri Kuzey Kore'de bulunuyordu. Cephe 1951 yazında nispeten sabit bir hale gelmişse de, 1953 yazına, Stalin'in ölümünden sonraya kadar bir ateşkes antlaşması imzalanmamıştır.

STALİN'İN SONU

Stalin'in son yıllarında, Kruşçev'in dediği gibi, "kişilik kültü" oldukça yoğun bir şekilde hissedilmeye başlandı. "Büyük liderin" heykelleri ve resimleri yayıldı, onuruna şarkılar ve şiirler yazılıyor, kamusal törenler düzenleniyordu. Ağzından çıkan her kelime kutsal gerçek olarak alınıyor ve onu övenler tüm Sovyet bireylerine mutluluk veren, sosyalist mutluluğun düşmanlarının kalbinde korku yaratan "insanlığın en büyük dâhisini" tarif etmek için övgüler bulmakta yarışıyordu. Aynı zamanda Stalin etrafındakilere giderek büyüyen bir şüphe duymaya başladı. Stalin'in son aylarında belirli bir tuhaflık hâkimdi. Tüm yönetimi boyunca var olan, dâhinin arkasındaki delilik, daha da coşkun bir şekilde ortaya çıkmaya başladı. Uluslararası alanda gerilim yükselirken yurtiçinde de kara bulutlar toplanmıştı. Ocak 1953'te dokuz doktor Jdanov'un da aralarında olduğu bazı Rus liderleri öldürdükleri ve planladıkları başka suikastlar da olduğu gerekçeleriyle suçlandılar. Tutuklanan

doktorların yedisi Yahudiydi. Özellikle savaş sonrası dönemde ve 1948 yılında İsrail devletinin kurulmasıyla Yahudilere karşı ırkçılık büyümüştü (bazı kurumlarda Yahudiler tasfiye edilmiştir). Bu anti-semitizmin "doktor komplosunda" etkili olduğu düşünülmektedir, ancak Yahudiler hedeflerden sadece bir tanesiydi. Beria'nın polisi yetersizlikle suçlandı. Basında ise hainlere karşı bir kampanya başladı; yeni bir tasfiye hareketine doğru gidildiği açıktı. 4 Mart tarihinde ise Stalin'in felç geçirdiği haberi gelmişti; 6 Mart'ta, Stalin'in önceki gece hayatını kaybettiği duyuruldu. Aynı zamanda diktatörün en yakınındaki bazı kişiler kaybolmuştu.

40. Bölüm

STALİN SONRASINDA SOVYETLER BİRLİĞİ, 1953–1985

"Liderlikte ve çalışmada çoğulculuğa toleranssız olan, dediklerine karşı çıkanlara, aynı zamanda kaprisli ve despotik karakteri göz önünde bulundurulduğunda onun gibi düşünmediğini gördüğü kişilere karşı acımasız bir şekilde şiddet uygulayan Stalin zamanında olanları tekrarlamaktan kaçınmak için bu sorunu değerlendirmeli ve doğru şekilde analiz etmeliyiz... Yoldaşlarım, kararlı bir şekilde kişilik kültünü yıkmalıyız... Bu nedenle; öncelikle, kişilik kültünü, Marksizm–Leninizme yabancı bir kavram olması, parti liderliğinin ilkelerine ve parti yaşamının normlarına uygun olmaması nedeniyle Bolşevik ruhuna uygun bir şekilde kınamak ve ortadan kaldırmak gereklidir... İkinci olarak, son yıllarda partinin Merkez Komitesi tarafından bütün parti kuruluşlarında tepeden tırnağa kesin uyumu temin etmek amacıyla sistematik ve tutarlı bir şekilde yürütülen çalışmaları, her şeyin ötesinde, en yüksek kolektif parti liderliği, partimizin tüzüklerinde belirlenen parti yaşam normlarına uygunluğu ve eleştiri ve özeleştiri pratiklerini genişletmesi ile nitelenen Leninci parti liderliği ilkeleriyle devam ettirmek için gereklidir. Üçüncü olarak, Sovyetler Birliği Anayasası'nda ifade edilen, Leninci Sovyet sosyalist demokrasi ilkelerini tamamen geri getirmek ve güçlerini bilinçli bir şekilde kötüye kullanan bireylere karşı savaşmak için gereklidir."

NİKİTA KRUŞÇEV, 20. PARTİ
KONGRESİNE SESLENİRKEN, 1956

"Geçen her yıl ve ay, geçen her günle birlikte diyebiliriz ki, Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist ülkelerin etkin barışsever politikaları ile dünya halklarına sosyalizm ve barışın birbirinden ayrılmaz kavramlar olduğu konusunda ikna edici kanıtlar sağlamaktadır. Halkımız barış bayrağı altında, emeğin özgürleşmesi için barış çabasını yürütmeye devam etmektedir. Emek ve barışı temsil eden kızıl bayrağın altında dünyanın tüm dürüst kişilerinin takdir ettiği önemli başarılara imza attık. Kalbimin en derinliklerinden, büyük ülkemizin tüm vatandaşlarına, tüm komünizmin inşacılarına, tüm Sovyet ailelere, tüm Sovyet bireylerine bu kutsal çalışmalarında büyük başarılar ve büyük mutluluklar diliyorum."

LEONİD BREJNEV, 1 MAYIS 1973

Stalin'in felç geçirmesinden sonra, eğer resmi tarih doğruysa, Kremlin üç gün boyunca sessiz kalmıştı ve büyük ihtimalle Sovyet üst yönetimi arasında sert pazarlıklar yapılıyordu. Diktatörün ölümü ilan edilince yeni liderlik ülkeyi yönetmeye hazır olduğunu duyururken, hükümet üyelerinin arasındaki dayanışma ve halkla olan bütünlüğü vurgulanıyordu. Yapılan vurgular şüphe ve korkuya mahal vermemeyi amaçlamıştır. Stalin'den sonra parti sekreteri olan ve aynı zamanda başbakanlık yapan Malenkov liderliğin en büyük adayıydı. Malenkov'un yanında Beria ve Molotov duruyor, diktatörün vârisleri bir üçlü oluşturuyordu. 9 Mart tarihinde Kızıl Meydan'da Lenin mozolesinde yapılan Stalin'in cenaze töreninde bu üçlü, konuşmalarını yapacaklardı.

NİKİTA KRUŞÇEV'İN YÜKSELİŞİ, DÖNEMİ VE DÜŞÜŞÜ

Çok zaman geçmeden, mart ortasında Malenkov'un parti sekreteri olarak istifa ettiği bildirilmişti, ancak başbakanlığı ve Sovyetler Birliği'nde üst yönetim kademesindeki rolü devam ediyordu. Parti prezidyumundaki üye sayısı ona indirilmişti. Sonrasında ise Kruşçev'in, Stalin'in kullandığı "genel sekreter" unvanı yerine "birinci parti sekreterliği" pozisyonuna getirildiği ilan edilmişti. 1953 yazında Beria, bazı taraftarları ile birlikte vatan hainliği ve komployla suçlanarak gizlice tutuklanmış ve idam edilmişti. Kruşçev bazı ziyaretçilere, Beria'nın tam gücü ele geçirmeyi umduğu Prezidyum toplantısında öldürüldüğünü anlatacaktı. Gerçek ne olursa olsun güç savaşı içerisinde adayların birbirini ortadan kaldırma yarışında Beria'nın az farkla kaybettiği açıktır. Beria'nın öldürülmesiyle de siyasi poliste bir güç kaybı gözlendi. 1955 Şubat'ında ise Malenkov Sovyet tarımının yönetiminde hatalar yaptığını ve ağır sanayiyi geri plana atarak tüketici mallarının üretimine ağırlık vermekte yanlış adım attığını söyleyerek başbakanlıktan istifa etti. 1948'den beri Politbüro üyesi ve önde gelen bir komünist lider olan Nikolay Bulganin, Malenkov'un yerine hükümetin başına geçti. Bu noktadan sonra hükümetin başı ve parti şefi olan Bulganin ve Kruşçev Sovyet yönetimini devraldı ve uluslararası ilişkilerde etkili olmaya başladı. Kimi gözlemcilere göre SSCB'de iki başlı bir yönetim biçimi başlamıştı. İkinci Dünya Savaşı kahramanı olan ve Stalin tarafından uzak bölgelerde görevlendirilen Mareşal Jukov, Stalin'in ölümünden sonra yeniden sahneye çıktı ve Bulganin'in eski bakanlığı olan savunma bakanlığına getirildi. Jukov'un yükselişiyle ilk defa Sovyet yönetiminde parti kökenli yerine askeri kökenli bir lider görev almaya başlamıştır.

Kremlin içerisindeki çekişme devam etti. Muhtemelen en çarpıcı olay –önemi güç çekişmesinden çok daha derin olsa da– yeni birinci sekreter Kruşçev'in Stalin'in

Stalin'in cenazesi –sağdan sola: Kruşçev, Beria, Chou En-Lai, Malenkov, Voroshilov, Kaganoviç, Bulganin, Molotov. (*Sovfoto*)

acımasız, mantıksız ve kana susamış bir diktatör olduğunu söylediği, Şubat 1956'da 20. parti kongresinin kapalı oturumunda yaptığı konuşmadır. Stalin kendi etrafında bir "kişilik kültü" oluşturmak, keyfi ve despotik bir yönetim sürdürmek, Marksizm–Leninizm ilkelerinin dışına çıkmak, çoğulcu liderliğin normlarını ihlal etmek, düşmanlar hayal etmek ve onları ortadan kaldırmak, birçok parti eylemci ve liderini öldürmek, ordu komuta kademesini ortadan kaldırmak, Sovyetler'in savaşa hazır olmasını sağlayamamak ve ulusal grupları toplu şekilde sebepsiz olarak sürgüne göndermekle suçlanmıştır. Aynı zamanda, bu dev suçlar Marksizm–Leninizm'in doğru normları ve politikalarından bir sapkınlık olarak değerlendirildi ve despotun yerine geçen çoğulcu liderler tarafından bu sapkınlığın giderildiği vurgulandı. Kruşçev'in bu patlayıcı nitelikteki konuşması, "gizli konuşma" olarak bilinse de açıklanamayan bir biçimde milyonlarca parti üyesine okunmuş veya özetlenmiş ve metinin çoğu Batı basınında yer almıştır. Aslında bu şaşırtıcı açıklamaların yıllardır Stalin'e methiyeler dizmiş olan komünistler arasında büyük bir şoka neden olması ve belki de uluslararası komünist harekete olumsuz etkide bulunması bekleniyordu. Bunun yanında Kruşçev, en azından dolaylı olarak, kendisinin ve diğer komünist liderlerin Stalin'in suç ve hatalarında payı olduğunu ima ediyordu. Gizli konuşma sorunsalı aslında Sovyet liderler arasındaki güç savaşıyla açıklanabilir. Kruşçev Stalin'i kınamasıyla ana rakipleri olan bazı "eski Stalincilere" bir darbe

vurmuş oldu. Aynı şekilde, Sovyet geçmişinin en kötü kısımları için sistem, kurumsal olarak parti veya yönlendiren ideoloji yerine bir kişiyi suçlamakla Kruşçev ve taraftarları komünizmi Stalinizmden kurtarmaya çalışıyor da olabilirdi. Uygulamada, Stalin'in suçlarının açıkça konuşulması süreci devam edecekti, ancak halkın bir kısmı da Stalin'i ortaya çıkaran sisteme güvenlerini yitirecekti.

Yönetimdeki çatışma 1957 ilkbaharı ve yazında doruğa ulaştı. Önceki yıl Macar isyanı ve yurtiçi ve dışındaki bazı olaylar, yeni Sovyet yönetiminin yönü ve faaliyetleri ve aslında tüm Sovyet sisteminin istikrarıyla ilgili ciddi soru işaretleri doğurmuştu. Parti prezidyumunda yenilgiye uğrayan Kruşçev, meselesini Merkez Komitesi'ne götürerek bu yenilgiyi tersine çevirdi ve anti-parti grup olarak anılan Malenkov, Molotov, Kaganoviç ve Sovyet yönetiminin yeni yüzü olan Dmitri Shepilov'u prezidyum ve diğer güçlü pozisyonlardan atmayı başardı. Kruşçev'in düşmanları Prezidyumdaki yerlerini kaybettikten sonra üye sayısı 15'e çıkartıldı ve Kruşçev'in kendi taraftarlarını bu önemli kuruma alma fırsatı ortaya çıktı. Son olarak Mart 1958'de önceki yıl Kruşçev'in karşısında olan Bulganin hükümet başkanlığından istifa etti. Kruşçev, Bulganin'in yerine geçti ve böylelikle partinin en üst yönetimi ve devlet başkanlığı birleşmiş oldu.

Kruşçev'in geçmişi ve kişiliği, hareket ve politikalarını şekillendiriyordu. 1894 yılında yoksul bir köylü ailesinin çocuğu olarak Güney Rusya'daki bir köyde doğmuştu. Babası göçmen işçi olarak çalıştı. 1908'den itibaren Kruşçev, Ukrayna'nın Donetsk Havzası'nda metal işçisi olarak çalışmaya başladı ve mühendis olma hayali vardı. Sadece dört yıl ilköğretime devam etti, ancak sonrasında işçi okuluna devam etti ve teknik eğitim gördü. Devrim ve içsavaş sırasında Bolşevik politikasıyla ilgilenmeye başladı ve Sovyet devletindeki kariyerine adım attı. İlk önce Ukrayna'da komünist parti üyesi oldu, sonrasında Moskova'da kentin parti başkanı oldu. 1938'de Ukrayna'da parti lideri olduktan sonra, Stalin'in partinin üst yönetimine çağırmasıyla 1949 yılında Moskova'ya döndü. 1930'lar ve 1940'lar boyunca Kruşçev pratikliğe önem veren ancak sadık bir Stalinci olacaktı; Moskova metrosunun yapımına nezaret etti, Ukrayna'da sanayi ve tarımın gelişmesine yönelik olarak özverili bir şekilde çalıştı ve tasfiye hareketlerinde aktif olarak rol aldı. Sosyalizmin inşasında yer almasından gurur duyuyordu, ancak daha sonraki yıllarda kollarının "dirseğe kadar kan içinde olduğunu" itiraf edecekti. Bu bağlamda, "gizli konuşma" sadık bir komünist ve pragmatistin tövbekâr duruşunun bir sonucu olarak görülebilir. Kruşçev karmaşık bir figürdü; hırslı bir anti-Stalin kampanyasının lideri haline gelen sadık bir Stalinci, reformcu ve pratik bir inşaatçı olan sınırlı kapasite sahibi ve mantıksız yollara başvuran bir lider. Kruşçev'in belki de en iyi biyografisinin yazarı olan William Taubman'ın dediği gibi: "Mucizevi yükselişine rağmen, kapasitesi ve günahlarıyla ilgili şüpheler büyüyor, iç ve dış po-

litikanın sorunları üzerine geliyordu ve bu sorunlara çözüm bulmaya çalışırken giderek ölçüsüz ve tutarsız davranmaya başlaması, başarılarını devam ettirmek ve sağlamlaştırmak yerine sonuç olarak sonu olacaktı. Diğer açıdan, hatırlamalıyız ki Kruşçev'in reformları, hantal ve tutarsız da olsa, Stalin'in bir çöl oluşturduğu bir ortamda yeni bir sivil toplumun ortaya çıkmasını sağlamıştır."

Kruşçev reformları kapsamında birçok alanda önemli inisiyatifler başlatılmışsa da, bazı girişimler beklenmeyen sonuçlar doğurmuş ya da başarısız olmuştur. İlk önceliği tarım olmuştur ve idari yeniden yapılanma ile "bakir topraklar" kampanyası, et ve süt kampanyası ve mısır kampanyası gibi kahramanca "seferberlikler"le partinin üretime daha etkin bir şekilde dahil olmasını teşvik etmiştir. Sanayide yönetimin geliştirilmesi için adımlar atıldı ve yine yeniden yapılanma ve kampanyalarla tüketiciye yönelik üretimin artırılması teşvik edildi. Konut yapımında bir patlama oldu. Bu politikalar, daha sonra da inceleneceği gibi, halkın günlük hayatında önemli bir gelişmenin yaşanması ve ekonominin kalkınmasına neden oldu. Belki de en önemli reform kültürde Stalinizmin ortadan kaldırılmasıydı. Stalinci kültürel politikalarla, sanatlarda Stalin'in "sosyalist gerçekçiliğinin" zorunlu olduğu uzun bir kıştan sonra, buzlar çözülmeye başladı. Sanatçı ve yazarlar, aynı zamanda bilim insanları ve basın mensupları, geçmişteki suçlardan açıkça bahsetmeye başlamış, Sovyet yaşamındaki yetersizlikler eleştirilmiş ve özellikle kolektif, parti ve sosyalizmin inşası yerine bireyin tecrübe ve ihtiyaçlarına vurgu artmaya başlamıştı.

1961 yılı Ekim ayında 22. parti kongresinde yeni liderin 20 yıllık "komünizm inşası" programı onaylandı ve yurtiçi ve yurtdışındaki düşmanlar kınandı. Bir diğer eski lider olan Voroshilov, "anti-parti grupla" birlikte anılmıştı. Beklenmeyen bir gelişme ise, Kruşçev ve Kongrenin Stalinizm konusuna dönmeleri ve Stalin döneminde yaşanan haksızlıklar ve şiddet olaylarını belgelendirmeleri ve açıkça ortaya koymalarıydı. Stalin'in naaşı Kızıl Meydan'daki mozoleden alındı Stalingrad, Volgograd olarak yeniden adlandırıldı ve Stalin'in adını alan diğer kentlerin isimleri değiştirildi. Yine büyük tasfiyeyle ilgili bazı yönlerin basında ilk defa yer almasıyla Sovyetler'in düşünceleri önemli şekilde değişti.

Geri dönüp bakıldığında, Kruşçev 1961 yılındaki parti kongresinde zafer elde etmiş gibi görünse de aslında talihi dönüyordu. 1958 yılı muhtemelen doruk noktasıydı. Önceki yıl içerisinde Kruşçev "anti-parti grup" üyesi olan rakiplerini kararlı bir şekilde yenilgiye uğrattı ve Sovyetler sansasyonel bir şekilde ilk Sputnik'in fırlatılmasıyla uzay çağını başlatmıştı. Hasatlar verimli olmuştu, sanayi güçlü bir şekilde büyümeye devam ediyordu. Coşkulu olan Kruşçev, SSCB'nin yakında Amerika Birleşik Devletleri'ni "yakalayıp geçeceğine" ve tüm vatandaşların sosyalizm altında söz verilen iyi hayatı yaşayacağına, hatta komünizm ütopyasının sadece birkaç yıl kadar uzakta olduğuna dair açıklamalar yaparken, gerçekten de bunlara inanıyordu.

Nikita Kruşçev. *(Sovfoto)*

Ancak ardından sorunlar ve hayal kırıklıkları yaşanmaya başladı. Ekonomik kalkınma durakladı; Kruşçev'in teşvikleri, ekonomik, idari ve parti yapılarındaki reformları ve bazı yetersizlikleri gidermek için hızla başlattığı kampanyaları, bu bölümde inceleneceği gibi krizi çözümlemekte yetersiz kalıyordu. Görevdeki son yıllar ve aylarında sanayi üretiminde ciddi düşüşler yaşandı, yurtiçinde kıtlığı önlemek üzere daha önce benzeri görülmemiş biçimde, Kanada'dan buğday alımına gitmek zorunda kaldı. Sovyet yaşamında Stalinizmin ortadan kaldırılması veya daha geniş anlamda "liberalleşme", çözdüğü kadar soruna da neden oluyor gibi görünüyordu. Uygulamada yaratıcı bir komünist enerji yaratmaktansa, halkı arayış ve istikrarsızlığa itiyordu. Dünyada ise, daha sonra da inceleyeceğimiz gibi, Sovyet konumu giderek geriliyordu. 1960 yılında, Kruşçev'in 1956'da anti-Stalinci kampanyasını başlatmasıyla başlayan Çin'le yaşanan gerilim patlak verdi ve 1963'ten itibaren eski müttefiklerin arası hiç düzelmeyecek biçimde açıldı. Batı'da ise, Sovyet uzay teknolojisinin başarısıyla tetiklenen Kruşçev'in saldırgan tutumu, Almanya'da bazı yenilgilere ve sonrasında Küba'daki Sovyet füzeleri meselesinde 1962 Ekim'inde

ABD'ye karşı ezici bir mağlubiyete sebep olmuştu. Kruşçev'in büyük ölçüde kişisel olan dış politikalarının sebep olduğu bu felaketleri atlatması, sadece otoriter Sovyet sisteminde tek liderin hâlâ gücünü koruduğunun göstergesi olabilir. Ancak bu sistem de zayıflıyordu. Parti eliti yeni bir diktatörün yönetime gelmesinden kaygılıydı. Lider de Stalin'in elinde olan güç mekanizmalarını komutası altında tutmuyordu. 22. parti kongresinde Kruşçev "anti-parti grubu" üzerinde zafer elde etse de, bazı gözlemcilerin belirttiği gibi, liderin düşmanları partiden atılmamıştı. Bu süreç içerisinde Kruşçev artan biçimde otokrat ve keyfi yönetim biçimine doğru kaymakla hata etmişti, çünkü gücü Stalin'inkiyle karşılaştırılamayacak kadar azdı.

15 Ekim 1964 tarihinde Moskova, Nikita Sergeyeviç Kruşçev'in parti ve hükümetteki pozisyonlarından, "ilerleyen yaşı ve sağlık durumunun kötüleşmesinden dolayı serbest bırakıldığını" ilan etti.

BREJNEV DÖNEMİ

Birçok açıdan Kruşçev'in kısa süren yönetimi, devrimci politikaların uzun tarihinin bir sonucuydu. Kruşçev, hükümeti ve partiyi ulusal ve uluslararası alanda "komünizmin inşasına" yönlendirdi ve bu amaca doğru giderken dramatik ve tutarsız kampanyalar ve reformlar uyguladı. Ardından gelen yönetim ise farklı bir ruh ve amaçla başa gelmişti; en önemli değer değişim değil istikrar, devrim değil düzendi. Yeni kolektif liderlik 1964 yılında başa gelirken, seçilen parti lideri ve dominant kişi olarak ön plana çıkan Leonid Brejnev olacaktı. Bu yönetim 1917 Devrimi'ni şahsen görmemiş olan ilk hükümetti. Bu devrin liderleri devrim sırasında çocuktu. Çoğu teknik eğitim almış ve İlk Beş Yıllık Plan sırasında parti ve devlette hızlı şekilde yükselmişlerdi; tümü büyük tasfiyeden faydalanmış, üstlerinde açılan pozisyonlara yükselme şansı bulmuşlardı. Genel olarak, istikrarlı güç ve etkin ekonomik kalkınma politikalarıyla ilgilenen pratik adamlardı. Rejimi inceleyen siyaset bilimcileri bu yaşlanan ve giderek muhafazakârlaşan neslin yönetimde olduğu dönemi, "oligarşik sertleşme" dönemi olarak adlandırmışlardır, ancak yine de oldukça önemli bir şekilde hükümet modernleşiyordu. Kruşçev sonrasındaki Sovyet politikalarının incelenmesinde ideoloji araştırma konusu olarak geri plana düşmüş, Sovyet kurumlarının gerçekte nasıl işledikleri ön plana çıkmıştır. Jerry Hough'un ortaya attığı "normalliğe dönüş" kavramı gibi algılar, rasyonel yönetim, kurumsal çoğulculuk ve politik çıkar gruplarını içermektedir. Tarihçilerin görmediği ise gerçek devrimci amaçlarıydı; en azından Stephen Hanson'un dediği gibi: "Sovyet devrimci modernliğin rutine bağlanması."

Parti başkanı Brejnev, Başbakan Aleksey Koygin, baş parti ideoloğu Mihail Suslov, Büyük Sovyet Başkanı Nikolay Podgorny ve diğer yeni liderler Kruşçev'in

reformlarını hızla geri almaya başladılar. İdari yeniden yapılandırmalar iptal edildi. Görev sürelerinin kısıtlanması ve bürokrasiye eleştirinin teşvik edilmesi gibi radikal düşüncelerin yerine, bürokrasi için iş güvenliğini getiren muhafazakâr politikalar kondu. Kruşçev'in "deli saçması planları", "bireyciliği" ve "sübjektivizmi" kınanarak, rasyonel ve düzenli yönetim fikirleri ifade edildi. Yerel inisiyatifi teşvik etmeye yönelik ekonomik deneyler iptal edilerek Moskova'dan merkezi kontrol getirildi (ancak Brejnev'in ilk yıllarında girişimlerin idaresini yerelleştirmek, tüketici ürünlerine ağırlık vermek ve tüketici taleplerine daha çok önem vermek gibi fikirler dikkate alınmıştı). 1966 ilkbaharında gerçekleştirilen 23. parti kongresi, 5000 delegenin katıldığı dev bir organizasyondu. Kongre bu politikaların çoğunu onayladı ve aynı zamanda Prezidyum, Stalin günlerinde olduğu gibi Politbüro olarak yeniden adlandırıldı; partinin birinci sekreteri ise yeniden genel sekreter unvanını kullanmaya başladı. Takip eden yıllarda Brejnev ve kurmaylar aynı zamanda kültürel "buz çözdürmeyi" bitirdi; geçmişin suçları göz ardı edilecek ve eleştirel yazarlar susturulacaktı. KGB'nin rolü ve gücü giderek arttı, ancak kitlesel terör sisteme tehdit oluşturacağından, geri getirilmedi. İdeolojik olarak, gelecek olan "komünizm" konuşulmuyor, geçmişteki başarılarla günümüzde "gelişmekte olan sosyalizm" toplumunun kurulduğu vurgulanıyordu. Elbette sosyalist retorik yok olmadı, özellikle de Batı kapitalizmi ve emperyalizmini eleştirirken, ancak Stephen Hanson'un savunduğu gibi, 1970'lere kadar ortaya çıkan "Brejnevci istikrar", "Marksizm–Leninizmin yarı dini ritüeller haline geldiği, neo-geleneksel bir form" haline gelmişti.

Brejnev döneminden sonraki yıllar Mihail Gorbaçov tarafından "duraklama dönemi" olarak tarif edilmiştir. Bunun görülür taraflarından biri, liderlerin ciddi şekilde yaşlanmasıydı. 1970'lerin sonunda, Sovyetler Birliği'nin neredeyse tüm kurumlarında liderler 60 ve 70'lerindeki erkeklerdi (kadınlar nadiren yönetimde yer alıyordu). Brejnev gibi birçoğu, fiziksel olarak kötüye gidiyordu. Benzer şekilde ekonomik kalkınma yavaşlıyor, göreceğimiz gibi toplum, hükümet ve tüm sosyalist projeyle yabancılaşıyordu. Buna rağmen, Sovyet liderleri bu yıllarda önemli inisiyatiflere imza atarak Sovyet ordusunu güçlendirdiler, tarım ve enerji gibi önemli alanları vurgulayan ekonomik politikaları geliştirdiler ve uluslararası alanda SSCB'nin süper güç statüsünü korurken politik tehlikeyi ve ekonomik maliyeti azaltan "yumuşama" politikasını uyguladılar.

Brejnev yıllarında iç politikanın ana odağı ve aynı zamanda bazılarına göre rejimin istikrarı için kilit şekilde elitlerin çıkarlarını gözetleme politikası izlendi ve halk için refah devleti olanakları genişletildi. 1965 yılında, Brejnev yönetimi "kadrolara güven" sözünü benimsedi. Uygulamada, bürokrasi için öncesine göre iş güvenliği artıyordu. Maddi kaygılara önem gösterilirken, dairelere geniş bütçeler

sağlanarak kurumsal çıkarlar gözetildi. En önemlisi, bürokratlara tüketici malları, konut, tıbbi bakım ve yurtdışına seyahatte ayrıcalıklar sağlanarak kişisel ilgiler ve isteklere önem verildi. Bazı tarihçilere göre, sadık bir yönetici sınıfı oluşturularak sistemin istikrarının sağlanmasına katkıda bulunuldu.

Sovyet liderler Kremlin'de Büyük Sovyet toplantısında Bolşevik devriminin ellinci yılını kutlarken, 4 Kasım, 1966. Soldan Sağa: Brejnev, Kosygin, Podgorni, Suslov. (*World Wide Photos*)

Aynı zamanda Sovyet refah devleti büyüdü ve bir açıdan giderek artan hiyerarşinin halk tarafından kabullenilmesi bu şekilde sağlandı. Bireylere çok çalışma ve politik sadakat yoluyla yükselmek ve hatta ayrıcalıklı elite katılmak için fırsatlar sağlandı. Ancak daha geniş çaplı olarak desteklerin sağlanması için çabada bulunuldu. Siyaset bilimciler hükümet ve halk arasında ima edilen bir "sosyal kontrattan" bahsetmektedir. Politikaları halk arasında eleştirmek, yabancılarla izinsiz şekilde zaman geçirmek, sosyalist mal ve mülklerine zarar vermek, hırsızlık ve yasadışı alım satıma baskı devam ederken, artık rastgele veya keyfi değildi. Daha da önemlisi, maddi sözler verildi ve kısmi olarak tutuldu; tüm vatandaşlara ücretsiz tıbbi bakım olanağı sağlandı (çoğunlukla kalite düşük olsa da). İşsizliğin azalması, emeklilik için garantili maaş, ailelerin kendi evlerinde yaşamalarına olanak verecek biçimde konut üretiminin artması, temel gıdalar için fiyatların düşük tutulması ve büyüyen bir tüketici ekonomisi sağlandı. Yaşam şartları ölçülebilir biçimde yüksel-

di ve bazı yorumcular Sovyet tüketici tutumları ve tüketici toplumundan bahsetmeye başlamıştı. Bu Sovyet halkının elitin genişlemekte olan ayrıcalıklarını görmediği veya kin duymadığı anlamına gelmemektedir. Sistemlerin günlük ve imalı eleştirilerini anlatan fıkralarla bu eşitsizlik sıkça dile getirdi. Birisinde, Brejnev'in eğitimsiz annesi, oğlunun muhteşem araba koleksiyonunu görünce der ki: "Bu çok güzel oğlum, ama Bolşevikler geri gelirse ne olacak?" 1970'ler ve 1980'lerin başında Sovyet ekonomik durumu zora girdikçe, bu ödül ve refah sisteminin sürdürülmesinde zorluklar yaşandı. Brejnev hükümeti temel reformlar yapmak yerine geçici önlemler almaya devam etti. Batılı bir uzmanın dediği gibi, "uzun vadeli sorunlara kısa vadeli çözümler" geliştirmeye karar verilmişti.

Brejnev kayaklı araçta, muhtemelen kırdaki evinin yakınında. Sürdürdüğü maddi keyiflerin yanı sıra, her türden motorlu araçlara düşkündü. Brejnev'in geniş bir lüks ve ithal edilmiş araba koleksiyonu vardı. (*V. Musaelyan*)

Brejnev 10 Kasım 1982 tarihinde, 75 yaşındayken öldü. Kosygin'den iki, partinin baş ideoloğu olan Suslov'dan bir yıl kadar uzun yaşamıştı. Podgorny 1977 yılında liderlikten atılmıştı; Brejnev'in uzun süreli kurmaylığını yapan Andrey Kirilenko, üstüne göre daha yaşlı olsa da, politik veya sağlıksal sebeplerden dolayı 1982 yılında Politbüro'daki pozisyonunu kaybetmişti. Ancak yine de kalan liderler köklü bir grubun üyesi ve benzer yaşlarda, bilindiği kadarıyla da benzer yaklaşım-

lara sahipti. Kosygin'in yerine başbakan olan Nikolay Tikhonov, Brejnev gibi 1906 doğumluydu; Brejnev'in ölümü sırasında en yakınında olan Konstantin Çernenko, sadece beş yaş gençti. Sovyet askeri-sanayi kompleksinin başında olan Dmitri Ustinov, 1908 yılında doğmuştu. Parti genel sekreterliği ise şaşırtıcı olmayan şekilde Yuri Vladimiroviç Andropov'a geçti, ancak bazı gözlemciler geçişin hızı ve yumuşaklığı konusunda şaşkınlıklarını bildirmiştir. Ortalamanın üzerinde zekâsı ve genel kabiliyetiyle sofistike olarak görülen Andropov siyasi polis olan KGB'nin başkanı olarak tanınmış, Mayıs 1982'de parti sekreterliğinde görev almaya başlamadan önce 15 yıl gibi bir süreyle KGB'nin başında kalmıştı. Andropov daha önce 1954–57 arasında Macaristan büyükelçiliğini yapmıştı. Macar isyanının kanlı şekilde bastırılması ve ardından Macaristan'da liberal bir ekonomik politikanın uygulanmasıyla bağlantılı olarak adı anılıyordu. Brejnev altındaki durağanlaşma ve yozlaşmayı eleştiren Andropov, idari yapılarda tasfiyeye gitti ve işe gelmeyen işçilerin kamusal alanlarda polis tarafından aranması gibi inanılmaz önlemler alarak emek gücünde disiplini sağlamaya atıldı. Çalışmaları böbrek yetmezliğiyle kısa kesilmiş, göreve başladıktan bir yıl üç ay kadar sonra ölmüştür. Andropov'un yerine vârisi olarak gösterilen ancak hasta olan Çernenko geçti. Çernenko bir yıl kadar yaşadı. 11 Mart 1985 tarihinde ise, Andropov'un 54 yaşındaki öğrencisi olan Mihail Sergeyeviç Gorbaçov, Politbüro tarafından parti genel sekreterliğine getirildi.

EKONOMİK KALKINMA VE DURAKLAMA

Sovyet ekonomik hayatında 1957 yılında önemli bir değişiklik yaşanmıştı; Kruşçev kurumsal yerelleşme olmasa da, coğrafi anlamda merkeziyetçiliğin azaltılması amacıyla sanayinin kontrolünü Moskova'daki bakanlıklardan alarak yerel ekonomik konseylere vermişti. Sovyetler'de en etkin ve etkili ekonomik organizasyon şekli arayışını yansıtan bu reform, birçok gözlemci tarafından temelde politik olarak algılanmıştır. Kremlin'de Malenkov'u destekleme ihtimali olan birçok ekonomik yönetim personeli Moskova'dan uzaklaştırıldı. Bir diğer amaç, ekonomik meselelerde yerel parti yöneticilerine daha fazla otorite verilerek, yerel inisiyatifi canlandırma olabilir.

Altıncı Beş Yılık Plan, 1956'dan 1960'ya kadar yürütülmek üzere planlanmış, ancak 1958 yılında kısa kesilmiş ve 1959'dan 1965'e kadar uygulanan Yedi Yıllık Plan getirilmiştir. Bu değişimin resmi açıklamasında, Sovyet ekonomik olanakları etkileyen yeni doğal kaynakların bulunmasını vurguluyordu. Aslında Altıncı Beş Yıllık Plan uygulamasında belirlenen üretim normlarının yerine getirilememiş olması ve Sovyet liderlerin yeni bir başlangıç yapmak istemesi olasıdır. Robert Campbel

ve Naum Jasny gibi Batılı ekonomistler Yedi Yıllık Plan'ın sanayi alanındaki hedeflerini gerçekçi bulmuştur. Alışıldığı gibi ağır sanayiye odaklanan planda, elektrik ağının geliştirilmesi, kimya sanayinin geliştirilmesi ve Beşinci Beş Yıllık Plan'da elde edilen büyüme hızından %20 daha yavaş bir büyüme hızının sağlanması öngörülüyordu. Bu anlamda Altıncı Beş Yıllık Plan'a göre daha iddiasızdı. Sonuç olarak Sovyet ekonomisi göreli üretim anlamında, 1970'lerde ve 1980'lerde krizler yaşayan Batı ve özellikle Amerikan ekonomisine yaklaşmaya devam etti.

Kapital mallarına odaklanırken, Yedi Yıllık Plan önceki dönemlere göre Sovyet sanayileşmesinde halkın günlük ihtiyaçlarına daha çok odaklanıyordu. Planın inşaat ve konut üretimi hedefinin, Sovyet yapı yatırımının %83 artırılmasına yönelik ve oldukça iddialı olması özellikle ilgi çekicidir. Yedi Yıllık Plan'ın bu unsuru eksik olarak ve düşük kalitede binaların yapımıyla sonuçlansa da, Sovyet yaşam standardına büyük bir katkıda bulunmuştur. Atom enerjisi, füzeler ve uzay programı gibi ileri teknoloji alanlarında ise üstün kalite vardı ve yılmaz bir ilgi gösteriliyordu. 1957 yılının Ekim ayında ilk yapay uydu olan Sputnik 1'in fırlatılmasıyla başlayarak, Sovyetler roketler ve uzay alanında bir dizi önemli ilki başarmıştır.

Aynı zamanda Kruşçev döneminde Sovyet tarımında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Yeni Sovyet ekonomi politikaları, tüketiciye verilen bazı tavizlerle birlikte, tarımsal üretimin artırılmasına yönelik acil önlemlerle doluydu. Tarımın brüt üretiminin 1952'de, 1928 üretimine göre sadece %6 artmış olması, Sovyet çiftlik probleminin büyüklüğünü göstermektedir. 1954 yılında Kruşçev "bakir topraklar" projesini uygulamaya koydu: Sovyet Asya'daki geniş çorak araziler, toplamda 28 milyon hektar işlenmeye başlayacaktı. Bu girişim büyük bir çaba ve aynı zamanda propagandayla gerçekleşirken, hava koşullarına bağlı olarak yıldan yıla oldukça farklı sonuçlar vermiş ve beklentileri karşılayamamıştır. Yeni birinci sekreter aynı zamanda büyük bir mısır ekimi programı başlatarak et, süt ve tereyağı üretimini ciddi şekilde artırmak için çaba gösterdi. Sovyet propagandasında bu ürünler elektrik üretimi ve çelikle eş bir duruma gelmişti ve "Amerika'yı geçmek" için ölçü olarak kullanıldı.

Her şeye rağmen Sovyet tarımının durumu düzelmemiştir. Resmi iddia ve özellikle verilen vaatler gerçekleşmedi. Mısır ekimi kampanyası çoğunlukla uygun olmayan koşullarda gerçekleşti ve işlenmesi zor bakir topraklarda gerçekleştirildiğinden tam bir kumardı. Üretimi artırmak için Sovyet yönetimi kamulaştırma politikasına geri döndü. 1953 ve 1957 arasında sovhoz sayısı artarken, kolhoz sayısı azaldı ve kolhozların işlediği toprakların genel toplam içindeki oranı %84'ten %72'ye geriledi. Eylül 1958'de Kruşçev, diğer liderler ve aynı zamanda propaganda mekanizması, sovhoz tarım sisteminin kolhoz üzerindeki teknik üstünlüğü ve daha sosyalizme uygun yapısından bahsediyordu. Ancak köylülerin pasif direni-

şinin güçlü olmasından dolayı birinci sekreter, 1959'da gerçekleştirilen 21. parti kongresinde kolhozlara gerçekleşen saldırıyı durdurdu.

Kolektif çiftliklere karşı resmi politika çelişkili olmaya devam etmiştir. Uzmanlar kolhoz üyelerinin gelirlerinin Stalin'in ölümü sırasında aşırı düşük olduğu ve sonraki yıllarda ciddi şekilde arttığı konusunda hemfikirdir. Kolektifler ise güçlenmeye başlamıştır. 1958 yılında, önceki politikalar tersine çevrilerek, hükümet makine traktör istasyonlarını kaldırmak için girişimde bulunurken, kolhozlar da ihtiyaç duydukları teçhizatı edinme fırsatı bulmuştur. Diğer yandan, devlet ve partinin kolhozlara olan baskısı sürmüş ve hatta artmıştır. Yıllar içinde kolektifin "bölünmez fonu" olarak anılan, tüm kolhoza ait olan ve üyelerin arasında paylaştırılmayan birikim, yerelde okullar ve yolların yapılması gibi "sosyal olarak değerli" girişimlerde kullanılmaya başlandı. Aynı zamanda Kruşçev ve diğer liderler kolhoz üyelerinin özel arsalarının, ailenin gıda stoğuna destek olmak için kullanılması ve pazara yönelik ürün yetiştirilmemesi gerektiği ve sosyalist tarımın daha da başarılı olması durumunda bunlara gerek kalmayacağı temasına geri dönmüştü.

Bunun yanında, Yedi Yıllık Plan amaçları arasında bulunan, tarımsal üretimin %70, kolhozlarda emek üretkenliğinin %100 ve sovhoz üretiminin %60-65 kadar artırılması mümkün olmamıştır. Belki de Sovyet tarımında kamulaştırmanın daha ciddi şekilde devam etmesini ve kolektif üyelerinin 20 milyona yakın küçük arsasının ortadan kaldırılmasını öngörmüşlerdi, ancak yönetim bunu yapmayı göze alamayacaktı.

Abram Bergson ve diğer Batılı gözlemcilere göre, 22. parti kongresi tarafından benimsenen tarımsal hedefler 1980'e kadar komünizm için somut bir temel oluşturma programının bir parçası olarak, üst düzeyde iyimser, ancak gerçekçi olmayan hedeflerdi (sanayi adına konan hedefler için aynı şey söylenemez). Kruşçev'in kongreden sonra tarımsal üretimi artırmak için acil girişimleri –bu sefer çim döngü sisteminin kaldırılması ve şeker pancarı, mısır, bezelye ve fasulye gibi besin ürünlerinin dikimine yönelikti– Sovyet tarımındaki krizin altını daha da çiziyordu. Ekonomik ve özellikle tarımsal krizle birlikte Kruşçev 1962 yılında, bundan önce bütünleşik olan Komünist Partisi'nin, bir bölümü sanayi ve bir bölümü tarımla ilgilenecek olan iki parti hiyerarşisine bölünmesi şeklindeki en tuhaf yeniden yapılandırma önlemini getirmişti.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Kruşçev coşkulu bir şekilde Sovyet toplumunun evriminde son aşama olarak sosyalizmin yerine geçeceğine söz verdiği komünizmin yakında geleceğini söylüyordu. 1961'in Ekim ayında gerçekleşen 22. parti kongresi bu konuyla derinlemesine ilgilendi ve komünizmin ön koşullarının 1980'e kadar SSCB'de oluşturulması gerektiğini ilan etti. Komünist toplumun ayrıntılarının ne olduğu açık olmasa da, genel anlamda toplumun tüm ihtiyaçlarını karşılayacak bir

bolluk ekonomisi olmasından bahsediliyordu. Kruşçev, "Tabii, halkın ihtiyaçlarını karşılamak derken, keyfiyet veya lüks taleplerden değil, kültürel olarak gelişkin bireyin sağlıklı ihtiyaçlarından bahsediyoruz," diyordu. Büyük bir eşitliğin olacağı varsayıldı. Sadece gelir farklılıkları ortadan kalkmayacak ve halk klasik komünist ideal olan "herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyaçlarına göre" ilkesiyle yaşanmayacak, komünizm aynı zamanda kır ve kent, sanayi ve tarımda çalışma, zihinsel ve fiziksel işçilik arasındaki ayrımları ortadan kaldıracaktı. Yeni toplumun üyeleri "geniş profilli işçiler", yani iki veya üç alanda eğitim görmüş olan ve ödeme talep etmeden boş zamanlarında topluma yararlı işlerde çalışacak olan kişiler olacaktı. Bu da Karl Marx'ın ünlü "komünist toplum" tarifine uygun bir şekilde gerçekleşecekti: "Hiç kimsenin özel bir faaliyet alanı olmayacak, ancak herkes istediği branşlarda uzmanlaşabilecek, toplum ise genel üretimi düzenleyecek ve ben de bugün bir şey, yarın başka bir şey yapacağım, sabahleyin avlanacağım, öğleden sonra balık tutacağım, akşam ise inekleri besleyeceğim, yemekten sonra da eleştireceğim ancak hiçbir zaman avcı, balıkçı, çoban veya eleştirmen olmayacağım."

Kolektiflik her şeyi tanımlayan idealdi. Bolca bulunan tüketici malları bile "alet havuzları" şeklinde arz edilip buzdolapları, çamaşır makineleri veya elektrikli süpürgeler bile toplu olarak kullanılacaktı. Kruşçev bile sonuna kadar özel otomobil sahipliğine karşı çıktı ve kamusal ortak araç kullanımını savundu. Daha geniş bir ölçekte, hayat sosyal hale gelecekti. Ücretsiz kamusal sağlık hizmetleri ve ulaşımdan sonra, ücretsiz yemek hizmeti verilerek, kadın mutfakta esir olmaktan kurtulacaktı. Akademisyen Stanislav Strumilin ve diğerleri, her gün anne ve babalarının ziyaret edeceği çocukların profesyonel personelin bakımında olduğu, geleceğin komünal kentlerinin modellerini yaptı. Komünizm ailenin rolünü geri plana atıyor, büyük ölçüde aileyi ortadan kaldırıyordu. Bunun yanında okullar, işçi birlikleri, yoldaş mahkemeleri ve diğer kamu kurumlarının rolü genişleyecekti.

Kruşçev'den sonraki liderler, bahsettiğimiz gibi, komünizmin kısa zamanda inşasıyla ilgili tartışmalara son verdi ve Kruşçev'in "planlarının" çoğunu ortadan kaldırdı. Ancak yine de, giderek azalarak da olsa, ekonomik kalkınmaya önem vermeye devam ettiler. 1960'ların ortasında ve sonlarına doğru Sovyet tarımını desteklemek üzere temel önlemler alındı. Kolektif çiftçilere garantili bir maaş bağlandı ve konumları sovhoz çalışanlarınınkine yaklaştı. Daha önce ise ürünün dağıtımından arta kalan payı alıyorlardı ve bu nedenle geçimleri zordu. Aynı zamanda, kolhoz üyelerine emeklilik ve sosyal hizmetlerden faydalanma hakkı verildi. Yıllar içinde devlet tarıma tahsis edilen kaynakların miktarını büyük ölçüde artırdı ve tarımsal yatırım toplam ulusal yatırım bütçesinin üçte biri düzeyine geldi. Yine ulusal gelirin %4,5'i, ağır üretim maliyetlerine rağmen perakende gıda fiyatlarının sabitlenmesinde kullanılmıştı. Tarımsal araştırmalara da büyük miktarlarda para

harcandı. Bu büyük maliyetlere Sovyetler Birliği'nin sadece 1976-77'de dışarıdan tahıl ithal edilmesinde harcadığı 5 milyar dolar, et ve tereyağı alımları ve daha sonraki dev harcamalar katılırsa, Sovyet liderlerin tarım sektörünü geliştirmek ve Sovyet halkına dengeli fiyatlarla daha çok gıda arz etmek için ortaya koyduğu çabanın büyüklüğünü ve aynı zamanda Sovyet tarımının içler acısı durumunu anlayabiliriz.

Yeni Beş Yıllık Plan (1966-70, Sekizinci) 1966 yılının ilkbaharında Kosygin tarafından 23. parti kongresine sunulmuş ve Kruşçev'in 1965–1970 dönemi için ekonomik hedeflerinin çoğunu sıfırlamıştı. Ekonomide, ağır sanayi üretiminde %49-52 arasında, tüketici ürünlerinin üretiminde %43-46'lık bir artış ve sırasıyla %8,5 ve %7,7'lik büyüme oranları hedefleniyordu. Kruşçev'in son zamanlarında uygulamaya koymayı planladığı gibi, ağır sanayiye göre tüketici ürünleri için göreli olarak yüksek hedefler getirilmişti. Sonuç olarak Sovyet hükümeti İtalyan ve Fransız şirketlerle anlaşma imzalayarak, Sovyetler Birliği'nde otomotiv sanayinin geliştirilmesine girişti.

Sekizinci, Dokuzuncu ve Onuncu Beş Yıllık Planlar, 1966 ve 1980 arasında uygulanmış, 1972 ve özellikle dışarıdan tahıl ithalatını gerektiren 1975 hasatlarının başarısızlıklarının da etkisiyle, Sovyet ekonomisinin yavaşlamasına şahit olmuştur. Batılı ekonomistler planların hedeflerinin "genel olarak, bazen de açık bir biçimde yerine getirilemediğini" raporlarken, "SSCB'nin emek gücünün zayıflaması ve diğer gerileme faktörlerinden etkilendiğini" söyleyeceklerdi. Ardından gelen planlar ise, yine ulaşılamayan ancak daha düşük hedefler koymuştur. Tarım, tüketici malları, sivil teçhizat, kapital oluşturma ve emek üretkenliği başta olmak üzere hemen hemen hiçbir alanda beklentiler karşılanamıyordu. Sadece Sovyet ağır sanayi ve askeri üretimi yüksek hızlarla büyümeye devam etmiştir. Bu sorunlara rağmen, 1977 yılında Aleksandr Dallin'e göre, "Liberal reformlar uygulanmamaktadır; yine planlama ve yönetimde merkeziyetçiliğe aşırı bir vurgu bulunmaktadır ve girişimler büyük birimler halinde birleştirilmekte, bilgi işlem yayılmaktadır. Yine de askeri güç dahil olmak üzere, Sovyet gücü sanayideki temel, ileri sanayileşmiş güçler için kabul edilebilir bir hızlı büyümeye kesinlikle devam edecektir."

Kruşçev'in düşüşü ve genel olarak Stalin'in ölümünden sonra kentsel alanlarda ve özellikle yoksul kırsal bölgelerde toplumun yaşam koşulları iyileşmeye devam etti. 1960'lar ve 70'lerde, maaş ve gelir düzeyleri düzenli olarak artmış, enflasyon neredeyse olmamıştır. Gıda arzı gelişmiş, tüketici mallarının miktar ve çeşitliliği büyümüş, konut yapımına devam edilmiştir. Ek ihtiyaçlar büyümekte olan "ikinci ekonomi" (karaborsa veya kayıt dışı ekonomi) üzerinden sağlanabiliyor, ithal edilen ürünler bulunabiliyor, yasadışı olarak (özel girişimler tarafından) üretilen ürünler temin ediliyor, nadir bulunan Sovyet ürünler yasal olarak alınıp satılabiliyor, ürün ve hizmetler yasadışı olarak (örneğin kamyon sürücüleri veya dükkân

yöneticileri tarafından) sağlanabiliyordu. 1970'ler ve 80'lerde ekonomi zora girmeye başlayınca, bu gelişme süreci yavaşladı. Aynı zamanda Sovyetler Birliği ağır askeri harcamalar yapıyor, örneğin füze savunması için balistik sistemler kuruluyor, Sovyet donanması büyük bir hızla büyüyordu. SSCB'de ekonomik faaliyet coğrafi olarak yayılmıştı ve ülkenin ekonomik haritasında sürekli olarak değişiklikler oluyordu. Örneğin, Sibirya'daki Novosibirsk kenti yeni bir bilim ve teknoloji kenti olarak ortaya çıkmış, Bratsk barajı ve Baykal-Amur demiryolu hattı tamamlanmış, Baykal Gölü'nde sanayi kirliliği problemi oluşmuştu. İkinci Dünya Savaşı'ndan beri petrol üretimi Kafkasya'da Volga ve Urallar arasındaki alana kaymakta, petrol ve doğalgaz üretimi ise Urallar'ın ötesine taşınmaktaydı. Yeni yönetim genelde Kharkov'lu ekonomist Evsei Liberman adıyla anılan ekonomik liberalleşme reformu gerçekleştirdi. Ekonomik gerileme ve özellikle yatırım dönüşünün ciddi şekilde azalması ve emek üretkenliğinin artışıyla beraber kapital ve işgücü kaynaklarının potansiyelin altında kullanılmasından doğan büyük kayıplarla karşılaşan hükümet, İlk Beş Yıllık Plan'ın uygulamaya konmasından beri vurgulanan ve teşvik edilen ürün miktarını artırmaya yönelik politikaları bir kenara bırakıp, satış ve kâr elde etmeye odaklandı. Yeni sistem altında, idari ikramiyeler üretilen ürün miktarına bağlı olarak değil elde edilen kâr ve satış rakamlarına göre verilirken, kâra ilginin artmasıyla Sovyet üretiminde maliyet unsuru ilk defa ciddi biçimde ele alındı. 1966 yılının Ocak ayında, 17 sektörden 43 girişim, toplamda 300.000 işçi ile yeni sisteme geçirildi. Takip eden aylar ve yıllarda diğerleri takip edecekti. Sanayi, üretim ve perakende satış alanlarında ekonomik reform gerçekleştirilirken, bu hareket sovhozlar ve inşaat sektörüne de yayıldı. Baştan itibaren kesin şartları belirsiz ve büyük ihtimalle yetersiz olan bu tasarı, uygulama esnasında kırpıldı ve muhtemelen yeni ve eski sistem arasında pratikte büyük farklar olmadı. Maddi teşviklere verilen önem ile daha fazla ve çeşitli ödüllerin verilmesi ön plana çıkmıştı. Geniş ölçekli olarak uygulansa da, bu teşvikler performansta önemli bir gelişmeye sebep olmadı.

1976–80 arasında uygulanan Onuncu Beş Yıllık Plan ve ardından gelen on birincisi, öncekilerden daha iddiasız olsa da Sovyet ekonomisinin belirlenmiş hedeflere ulaşmaktaki yetersizliğini ortaya koyarken, emek üretkenliğinde önemli bir düşüş ve ekonomik gerilemenin diğer işaretleri görülüyordu. Bazı uzmanlara göre 1979 yılı, 4 yıllığına daha önce görülmemiş biçimde düşük olan hasatların ilk defa yaşanmasıyla bir dönüm noktasıydı. Takip eden yıllarda da ulaşımda darboğazlar, enerji arzının azalması, sürekli artan alkolizm ve enflasyon başta olmak üzere, neredeyse tüm koşullar Sovyet ekonomik kalkınmasını yavaşlatıyor ve Sovyetler'de ekonomik sorunların ciddiyetinin altını çiziyordu. Bazı gözlemciler ise genel anlamda karşılaştırma yaparken, Brejnev rejiminin ilk yıllarında Sovyet ordusu ve

sanayisi beraber gelişirken yaşam koşullarının önemli bir şekilde geliştiğini, son ve hayal kırıklığı yaratan yıllarda ise gıda ve tüketici mallarının arzının azaldığını vurgulayacaktı.

1964 ve 1982 arasında süren Brejnev döneminde Sovyet ekonomisinin gelişimiyle ilgili olarak, Brejnev'in ölümünden sonra yapılan bir ekonomik değerlendirme, aşağıdaki koşulları ABD ile karşılaştırmalı olarak anlatmaktadır. Bir açıdan:

> 18 yıllık dönem boyunca yılda %1'lik bir ortalama ile toplam üretim düzenli bir şekilde artıyor, sanayi üretimi ise yine %1'lik bir yıllık oran ile artıyordu.
>
> Sovyet toplumunun yaşam standartları düzenli şekilde gelişiyor, kişi başına düşen tüketim yıllık %2,7'lik bir hızla artıyordu.
>
> Sovyet askeri gücü mutlak olarak ve Amerika Birleşik Devletleri ile karşılaştırınca, göreli olarak da ciddi şekilde artıyordu.
>
> Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki toplam ve kişi başına düşen gayri safi milli hâsıla farkı azalıyordu. 1965 yılında Sovyet GSMH ABD'ninkinin %46'sı (kişi başına düşen olarak %38) civarındayken, 1982'ye gelindiğinde %55 (kişi başına %47) civarındaydı.
>
> Sovyetler Birliği ve ABD arasında üretim alanındaki fark kapanıyordu. 1965 yılında ortalama bir Sovyet işçinin üretkenliği, ABD'dekinin %30'u civarındayken, 1982'de %41'e çıkmıştı.
>
> Ana sanayi ürünlerinin üretimi ciddi biçimde yükselmiş, 1980'lerin başına gelindiğinde Sovyetler Birliği'nde kilit ürünlerin üretimi ABD'deki üretimi yakalamış veya geçmişti.

Ancak diğer taraftan;

> Sovyet ekonomisinin büyüme hızı giderek azalıyordu. GSMH'nin yıllık ortalama büyüme oranı 1966-70 arasındaki üst değer olan %5,2'den, 1971-75 için %3,7, 1976-80 için %2,7 ve 1981-82 için tahmini olarak %2'ye gerilemişti.
>
> Yaşam koşulları hızlı bir biçimde geriliyor, ortalama kişi başına düşen tüketimin büyüme hızı 1966-70 arasındaki üst değer olan %4,3'ten, 1971-75 için %2,6, 1976-80 için %1,7 ve 1981-82 için tahmini olarak %1,2'ye gerilemişti.
>
> Sovyet tarımında tatmin edici bir kalkınma gerçekleşmemişti. 18 yıllık dönemde tarımla ilişkili GSMH'deki artış ortalama olarak %1,7 civarında kaldı ve mutlak olarak ve ABD ile karşılaştırmalı olarak tarımsal üretimde ciddi bir büyüme gerçekleşmedi. 1965 yılında ortalama olarak bir Sovyet çiftlik çalışanının üretkenliği, ABD'dekinin sadece %14'ü kadardı (Sovyetler Birliği'nde bir işçi altı kişinin ihtiyacını karşılarken, ABD'de bir işçi 43 kişinin ihtiyacını karşılayabiliyordu).

> Sovyetler Birliği'nde, uzun vadeli hava döngülerinin önemli bir etkisi olmuş olabilir ancak Brejnev döneminin en önemli başarısızlığı tahıl hasatlarının düşüklüğüdür. Hasatlar özellikle 1972'den sonra ciddi bir şekilde ihtiyaç ve beklentilerin gerisinde kalmıştır. Brejnev döneminde, 1964-1970 arası hariç olmak üzere en yüksek öncelik yatırımın geliştirilmesine ve savunma harcamalarına veriliyordu. Sonuç olarak ortalama bir Sovyet vatandaşının tüketim miktarı ABD'deki ortalamanın üçte biri civarında kalmıştır.

Gerçekler ve istatistiklerin güvenilirliği kabul edilirken, sunulan açıklamalar değişmektedir. Muhtemelen en önemli konu, Sovyetler'in yaşamakta olduğu ekonomik zorlukların ne kadar kalıcı olduğu ve ne ölçüde sistemin içsel değerlerinin bir sonucu olduğudur.

"BUZLAR ÇÖZÜLÜYOR"

Kruşçev'in 1956 yılında 20. parti kongresine yaptığı "gizli konuşma" Sovyet yaşamından Stalin'in izinin silinmesine yönelik en dramatik girişim olsa da, parti liderliğindeki güç çekişmesinin bir parçasıydı. Stalin'den sonraki yöneticiler için açık olan, Stalin gibi hüküm süremeyecekleriydi; Stalin'in karizması ve belki de acımasızlığına sahip değillerdi ve Sovyet halkı çok daha fazlasını bekliyordu. Sistemin hayatta kalması için toplumun ihtiyaç ve dileklerine daha duyarlı olunması gerekiyordu. Bu durum, daha önce de bahsedildiği gibi ekonomi politikaları için geçerliydi ve geçmişe oranla maddi yaşam koşullarının geliştirilmesine daha fazla önem gösterildi. Yaşanan terörün kınanması da geçmişten uzaklaşmak için atılması gereken bir diğer adımdı. Stalin'in ölümü ve 1953 yazında Beria'nın düşüşünden sonra siyasi polisin rolü ve gücü önemli bir biçimde azaltıldı. Halka ve özellikle partiye, terörün artık Sovyet yönetim sisteminin bir parçası olmayacağına dair güvence vermek üzere hemen adımlar atıldı. "Doktorlar entrikasının" bir komplo olduğu ilan edildi. Yeni düzenlemeler ve izlemeye yönelik yapılar ile siyasi polisin özerkliği kısıtlandı. Yeni bir ceza kanununun çıkartılması için çalışmalara başlandı ve 1958 yılında geçirilen kanunla vatandaşa daha fazla yasal koruma verildi. Doğal olarak Kruşçev'in 1956 yılında yaptığı konuşma devletin güvenlik organlarının hata ve suçlarını ortaya döktü ve önemli kurbanlarının bazılarının adları aklandı. Yaşamakta olan kurbanlar da faydalandı. Binlerce, belki de milyonlarca politik tutsak Gulag çalışma kamplarından serbest bırakıldı. Sovyet vatandaşları ise Stalin yönetimi altında edindikleri, güçlü ve hayatın her alanında etkili olan korkuları yavaşça kaybetti. Şartları hafifletilse de, Sovyetler Birliği yine bir polis devlet olarak kalmıştır.

Daha sonraki bölümde göreceğimiz gibi, Stalin'in ölümüyle kültür alanında partinin kontrolü bir miktar da olsa gevşedi. Kruşçev'in diktatörü kınamasıyla, daha önce geçerli olan bazı yargı ve varsayımların gözden geçirilmesi gerektiği fikri uyandı. Aynı zamanda karmaşa doğurmuştu. 1956 yılının birkaç ayında, Sovyet yazarlar Sovyet gerçekçiliğinin eleştirilmesine yönelik yaklaşımlarında özgürlüğü tattılar. Ancak Polonya krizi ve sonbaharda çıkan Macar isyanından sonra kısıtlamalar geri getirildi. Kruşçev'den sonrakiler de 1965–66 yıllarında Andrey Siniavski ve Yuli Daniel'in tutuklanmasında, yargılanmasında, hüküm giymesinde ve kültürel baskının uygulandığı diğer durumlarda olduğu gibi, muhaliflere çok daha sert davranmıştır.

Genel anlamda Sovyet sistemine ve özellikle bu kısıtlamalara karşı gizli muhalefet ve nefretin boyutu sadece tahmin edilebilir, ancak Doğu Almanya, Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan'da komünist rejimlere karşı başkaldırı ve isyanlar gerçekleşirken, SSCB'de de gıda eksikliği, fiyat artışları ve çalışma hayatında gerçekleşen değişikliklere karşı başkaldırı hareketi görülmüştür. Protestolar devlet yöneticileri ve Sovyet yaşamının koşullarına karşı derin bir nefreti ortaya koymuştur. Bu başkaldırı hareketleri ilk olarak 1953 ve 1954'te Vorkuta ve Kengir çalışma kamplarında gerçekleşmiş, sonrasında Gürcistan başkenti Tiflis'te milliyetçi protestolar olmuş, 1956 yılında Kazakistan'da bulunan Temirtau'daki Rus inşaat işçileri, 1962 yılında ise Novocherkassk'taki işçiler ayaklanmıştır. Takip eden yıllarda ise yer yer ayaklanmalar, grevler ve öğrenci gösterileri gerçekleşmiştir. Hükümet bu protestoları sert bir şekilde bastırmıştır.

Sovyet toplumunda buzların çözülmesi ve muhalif görüşlerin ortaya çıkmasıyla çarpıcı ve çeşitli *samizdat*, yani gruplar tarafından yasadışı olarak basılan, çoğaltılan ve dağıtılan yayınların ve aynı zamanda muhalif entelektüel hatta resmi kültürel hayatın çeperlerinde entelektüel hareketin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu yıllarda dini çalışma-dua grupları (Ortodoks, Protestan, Yahudi, Budist ve diğerleri), özel dairelerinde eserlerini sergileyen muhalif sanatçılar, muhalif şair ve şarkıcılar, feministler, liberaller, sosyalistler ve anarşistler gibi çok sayıda muhalif grup ve eğilim ortaya çıkmıştır. Birçok yönden rahatsız edilen ve baskı altında tutulan, bazen korkunç koşullar altında zihinsel hastalık kurumlarında hapsedilen bu muhalifler, mesajlarını vermeye devam ediyordu. Muhafazakâr milliyetçilik ve neo-Slavcılıktan, hidrojen bombası fizikçisi Andrey Sakharov'un savunduğu, ilerici, genelde Batıcı görüşlere; Andrey Amalrik'in kişisel, yıkıcı ve Çadayev benzeri görüşlerinden Roy Medvedev'in muhalif Marksizmine kadar birçok görüş yayılmıştır. Aynı zamanda Aleksandr Soljenitsin fenomeni ortaya çıkmıştır. Edebi duruş, ideolojik görüş veya bilimselliği hakkındaki fikirler ne olursa olsun, yazarın eserlerinin çoğu, *Gulag* ciltleri başta olmak üzere, tıpkı Puşkin'in *Yevgeni Onegin*'i ve

Turgenyev'in *Asilzade Yuvası*'nın kibar sınıf altındaki Rusya'yı hatırlatması gibi, Stalin altındaki Rusya'yı hatırlama şeklimizi ciddi şekilde etkilemiştir. İzole olmuş, zayıflamış ve sadece bireysel etik canlandırma fikriyle donanmış olan entelektüel muhalefet Sovyet toplumunda sorun çıkartan bir unsur olarak kalsa da, toplumun karmaşıklığının bir işareti ve değişim kaynaklarından biri olmuştur.

Yahudiler arasında dinin canlandırılması, protestolar ve İsrail'e toplu göç (1985 yılına kadar, SSCB'deki Yahudi nüfusunun %10'u, yani 235.000 kişi göç etmiş, çok daha fazlası izin için başvurmuştur), Yahudiler dışında bazı grupların göç etmesine izin verilmesi Stalin sonrasında Sovyetler'de karışıklığa sebep olan bir diğer unsurdu. Bu gelişmeler entelektüel muhalefetle doğrudan bağlı olmasa da, ilişkili olarak algılandı. Memnuniyetsiz olan Sovyet vatandaşlarının göç edip ülkeden ayrılmalarına izin verilmesi, bu kişilerle ne şekilde başa çıkılacağı sorusuna dünya kamuoyunun tepkisi çekilmeden bir cevap verilmesini mümkün kılsa da, Sovyet sistemi için çözdüğünden çok soruna neden olmuştur. Sovyet Yahudilerinin düzene karşı yaşadıkları yabancılaşma Yahudi kimliği, geniş şekilde görülen anti-semitizm veya siyonizmle açıklanamaz; Sovyet Yahudilerinin çoğu asimile olmuş ve kısmen başarılı olmuştur. Sovyet toplumunda yabancılaşmaları, Yahudi olmayan vatandaşlardan daha farklıydı. En büyük fark, ülkeden çıkma fırsatlarıydı. 1980'lerin başında anlatılan bir Sovyet fıkrası durumu özetlemektedir: Karadeniz'de yüzen Brejnev boğulma tehlikesi geçirir. Güçlü bir Sovyet kadın onu tutar ve kıyıya kadar getirir. "Yoldaş, benim hayatımı kurtardın. Ben güçlü bir adamım. Sana ne verebilirim?" der. Kadın ise, "Sovyetler Birliği'nin sınırlarını açın ve dünyanın tüm barışsever, ilerici ve SSCB'yi seven insanlarını içeriye alın, tüm anti-Sovyetlerin de çıkmasına izin verin!" diye cevap verir. Brejnev güler ve der ki: "Anladım seni hayatım, sen sadece benimle yalnız olmak istiyorsun."

Stalin sonrasında kısıtlamaların gevşetilmesi, iç ve dış politika alanında özellikle çarpıcıydı; ülke dışına seyahat ve uluslararası sözleşmeler başta olmak üzere, eskiden sert olan kısıtlamalar Sovyet halkı ve dış dünya arasında delinemeyen bir "demir perde" örmüştü. Artık Sovyet yönetimi Amerikalılar dahil olmak üzere turistlerin ülkeye gelmesine ve vatandaşlarının ülke dışına çıkmasına izin veriyordu. Organizasyon anlamında güçlü olan Sovyetler, bilimsel çalışmalardan film gösterimleri ve çocuk kitaplarına kadar birçok alanda "kültürel değişim" programı düzenlemiştir. Sovyet bilim insanları, atletler, dansçılar, müzisyenler ve astronotlar, dünyanın birçok ülkesinde ilgi görmüştür. Aynı zamanda Sovyet vatandaşları Batı'dan önde gelen ziyaretçileri sıcak bir biçimde karşılamış ve performanslarını alkışlamıştır. 1976 yılında, önceki yıl yapılan Helsinki Antlaşmalarını takiben, dış ziyaretler ve kültürel değişim programı daha da güçlendirilmiş, SSCB'ye yeni ekonomi politikasının sona ermesinden sonra en yüksek sayıda dış ticaret anlaşması

kazandırılmıştır. Yavaş yavaş Sovyet vatandaşları Batı ve dünyasının geneliyle daha tanışık hale geliyordu.

DIŞ İLİŞKİLER VE SOĞUK SAVAŞ

Sovyet dış politikası Stalin'in ölümünden sonra daha da karmaşık hale gelmiştir. Dünyanın düşmanlarla dolu olduğuna dair basit görüş, Ted Hopf'un sözleriyle, "farklılık bütünü" ile yer değiştirmiş, ulusların çıkar ve duruşlarının farklılıkları görülmüş ve farklılığın Sovyetler Birliği için tehlikeli olmadığı görüşü benimsenmiştir. Bu noktadan hareketle bir ölçüde komünist blok içerisinde farklılıklara tolerans gösterilmeye başlanmış, kapitalist ve sosyalist dünyaların savaş olmadan bir arada yaşayabilecekleri ve sorunlarını çözebilecekleri dogması ortaya çıkmıştır. Nükleer çağda, haliyle uzlaşma politikası oldukça mantıklıydı. Aynı zamanda, bu esneklik ve tolerans ortamında, büyüyen özgüven ve güvenlik yansıtılarak bazı Stalinci yaklaşımlara dayanan ve yeni çatışmalar yaratacak olan politikalara devam edildi. Sovyetler Birliği kendisini, haklı olarak, kendi etki ve çıkar alanlarına sahip olan "büyük güç" olarak görüyordu. Sovyetler Birliği yine bu etki alanını diğer ülkelerde sosyalist devrimleri destekleyerek genişletmeyi, böylelikle yeni müttefikler kazanmayı umuyordu. Doğu Avrupa, Çin ve üçüncü dünyadaki devrimci hareketlerle olan ilişkilerin gösterdiği ve aynı zamanda Moskova'nın SSCB'nin ulusal cumhuriyetleriyle olan ilişkilerinde olduğu gibi, bu yoldaşlar eşit olarak sayılmamıştı; Sovyetler Birliği bu uluslararası hareketlerinin komutasını üstlenmek istiyordu. Yine de bu üstte olma arzusu, çoğu zaman geçmişe göre çok daha etkili ve ince bir şekilde ele alınıyordu.

Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nde Malenkov'un liderlik rolünü üstlenmesiyle uluslararası alanda gerilimler azalmış ve yurtiçinde de bazı kısıtlamalar gevşemiştir. Yeni başbakan dış ilişkilerde yaşanan sorunların barışçıl yollarla çözülebileceğini savunmuş, anlaşmaya varılabilecek bir ülke olarak Amerika Birleşik Devletleri gösterilmiştir. 1953 yazında Kore'de ateşkes imzalanmıştır. 1954 ilkbaharında ise Hindi Çin'deki savaş uluslararası bir konferans tarafından sona erdirilmiş, kuzeyde komünist Vietnam, güneyde ise bağımsız Vietnam devleti kurulmuştur. Sovyetler Birliği Hindi Çin savaşına doğrudan katılmamış olsa da, bu yerel savaşın daha geniş alanlara sıçrama tehlikesi bulunuyordu. Savaşın sona erdirilmesiyle dünya barışının sağlanma ihtimali artmıştır. 1954 yılının Ocak ayında, uzun süredir görüşmeyen dört gücün dışişleri bakanları konseyi Berlin'de toplanarak Alman ve Avusturya antlaşmalarını görüşmüş, ancak sonuç alınamamıştır. Sovyetler Birliği, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü UNESCO'ya

katılmış, ardından nisan ayında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) üyeliği ilan edilmiştir. Malenkov, uluslararası ilişkilerin daha da geliştirilmesi ve bunun için bir zirve toplantısından bahsediyordu.

Ilımlı bir gevşeme politikasının Sovyet bloğu için tehlikeleri, hızlı bir şekilde kendini gösteriyordu. 1953 yılının Haziran ayında Çekoslovakya'da gösteriler ve grevler patlak verdi, Pilsen'de ayaklanan halk belediye binasını ele geçirerek özgür seçimlerin yapılmasını talep etti. Haziran ortasında Doğu Berlin ve Doğu Almanya'nın diğer kentlerinde işçilerin liderliğinde bir isyan başladı ve genel grev ilan edildi. Sovyet askerleri sert geçen çatışmalardan sonra düzeni tekrar sağladı. 1953 yazında Beria'nın düşüşü bu gelişmelerden etkilenmiş olabilir, çünkü eski polis şefi, Stalin'in ölümünden sonra gevşeme ve yasallık politikasını ön plana çıkartmıştı. 1955 Şubat'ında Malenkov'un başbakanlıktan istifası, Stalin'in eski kurmayının dünya sahnesindeki rolünü sona erdirecekti.

Hükümet başkanı olarak Malenkov'un yerine geçen Bulganin, Sovyetler'in uluslararası ilişkilerinde kilit adam oldu, ancak çoğunlukla Parti Başkanı Kruşçev ile birlikte seyahat ediyor ve karar alıyordu. Molotov ise dışişlerinden sorumlu olmaya devam etmişti. Sovyet diplomasisinde Avrupa ve Asya'daki iyi niyet misyonlarına gösterişli ziyaretler devam ediyordu. Sovyetler Birliği daha önce emperyalizmin hizmetçileri olarak kınanan Hindistan ve diğer tarafsız devletlere özel ilgi göstermeye başladı. Aynı zamanda, iki Sovyet lider Amerika Birleşik Devletleri ve Batı ile tartışmalı meseleleri çözümlemek için hazır olduklarını iddia ediyordu. 1955 yılının Mayıs ayında ise büyük güçler bir araya gelerek Avusturya ile barış antlaşması konusunda fikir birliğine vardılar ve Sovyetlerin Avusturya'daki Alman varlıklarını Avusturya hükümetine devretmesi karşılığında Avusturya'nın tazminat ödemesi karara bağlandı. 1955 Temmuz'unda Cenevre Konferansı'nda ise uzlaşma politikasının zirvesine ulaşıldı. Toplantıda somut olarak sorunlar çözüme kavuşturulmasa da, görüşmeler oldukça dostane bir atmosferde gerçekleşti ve Bulganin ile Eisenhower, ülkelerinin saldırgan bir harekette bulunmayacağına dair taahhütler verdi. Takip eden aylarda ise Sovyet yönetimi silah altında bulunan asker sayısının 640.000 kadar azaltılacağını ilan etti. Eylül ayında ise SSCB Finlandiya'da bulunan Porkkala üssüne dönmüş ve 1955 sonbaharından itibaren 20 yıllığına bir dostluk anlaşması imzalanmıştı. Bu gelişmelere rağmen, Finlandiya ve SSCB dışişleri bakanları, üstleri tarafından ifade edilen uzlaşma ve karşılıklı anlayış politikalarını uygulamayınca görüşmeler kilitlenmiş, Molotov daha önceki Sovyet talep ve duruşlarından uzaklaşmayı reddetmiştir. "Cenevre ruhu" gerçek olmaktan uzak, hayal olarak kalmıştır.

SSCB ve Batı arasındaki uzlaşma sürmemiş, dünyanın kutuplaşma süreci devam etmiştir. Kuzey Hindi Çin'de komünist zaferinden sonra, Eylül 1954'te imzalanan

Manila Paktı'yla Güneydoğu Asya Antlaşma Örgütü (SEATO) kuruldu. Büyük Britanya, Fransa, Pakistan ve Tayland müttefik olan ABD, Avustralya, Yeni Zelanda ve Filipinler'e katılarak, Asya'da komünistlerin yayılmasını engellemek üzere bir hat kurmayı amaçlıyordu. Avrupa'da ise Batı Almanya, Amerika'nın önemli bir müttefiki ve Batı koalisyonunun bir üyesi olarak ön plana çıkıyordu. Sovyetler Birliği ise Avrupa'da komünist askeri komutasını birleştirmek üzere, Mayıs 1955'te uydularıyla Varşova Antlaşması'nı imzalamıştı.

1956 yılı özellikle Doğu Avrupa için önemli olmuştur. Kruşçev ve Bulganin büyük bir delegasyonla Belgrad'a gelip, Stalin'in Tito ve Yugoslav hareketine karşı toleranssızlığında hata yaptığını itiraf ettiklerinde, sosyalist dünyanın geri kalanına karşı yeni bir politikanın uygulanabileceğinin ilk işaretleri görülüyordu. Belgrad, Sovyetler Birliği'nin küçük kardeşi olarak yerini kabul ettikçe, ki bu da ayrı bir gerilim kaynağı olacaktı, Moskova sosyalist yapılandırma konusundaki farklılıklara tolerans gösterecekti. 1956 yılı Nisan ayında Kominform çözüldü ve bu yumuşama politikasına karşı çıkan Molotov, dışişleri bakanı olarak görevden alınıp yerine Shepilov atandı. Kruşçev'in Şubat 1956'da yaptığı çok da gizli olmayan konuşma, Doğu Avrupa'da komünistlerin toplantılarında özetleniyor, hatta tamamıyla okunuyor ve yeni bir sorunun kaynağı oluyordu. Moskova'nın Stalin'in hata ve suçlarını kabul etmesi, sistemli bir reforma olan talepleri meşrulaştırıyordu. Polonya ve Macaristan'da politik patlamalar, bu hızla değişen koşulları yansıtıyordu.

Polonya'da, 1956 yılı Haziran ayının sonunda, Poznan kentinde işçiler sokağa döküldü. Bu isyanı bastırmak için Polonya ordusu gönderildi ve onlarca insan hayatını kaybetti. Aynı zamanda, Polonya'da entelektüeller kontrollerin gevşetilmesi için çağrıda bulunuyordu. Polonya Komünist Partisi de kendi içinde bölünmüştü. Çoğunluk sosyalizmde Polonya'ya özgü bir yol çizilmesini savunuyordu. Ekim ayında, gerici olarak hapsedilen Wladyslaw Gomulka parti sekreterliğine geri getirildi ve Kruşçev ile diğer Sovyet liderler Varşova'ya giderek krizi gidermeye çalıştı. Aşırı gerilime rağmen –Kruşçev Polonyalılara hain demiş, Gomulka ise hapsedilmesinden Kruşçev'i sorumlu tutmuştur– bir anlaşmaya varılmıştır. SSCB Gomulka'yı kabul etti ve Polonya'da komünist sistemin liberalleşmesi, Sovyet askeri danışmanların ülkeden çekilmesine karar verildi. Sovyet liderlerin ülkeden ayrıldıkları gün, binlerce insan Varşova sokaklarına çıkarak Gomulka'ya desteklerini gösterdi.

Macaristan'da ise durum daha da ilerledi. Hopf'un dediği gibi, "Polonya izin verilebilir farklılığın sınırlarının içinde kalmıştır; Macaristan bunu yapmayı reddetti." Kısmen Polonya'daki olaylardan etkilenerek, 1956 yılının Ekim ayı sonunda bir devrim gerçekleşti. 20. parti kongresinden sonra, Macar göstericiler reform talep etti ve 1955 yılında Stalinci parti lideri Matyas Rakosi tarafından hükümet ve partinin dışına itilen reformcu başbakan Imre Nagy'nin iktidara geri getirilmesini

istedi. Temmuz ayında Moskova, Kruşçev'in anti-Stalinci politikasını destekleyen Mikoyan'ı Budapeşte'ye, Rakosi'yi görevden almaya gönderdi. Ekim ayında ise Polonya olaylarından ilham alan, çoğu öğrenci olan sokaktaki göstericiler, Nagy'nin iktidara getirilmesi, Sovyet askerlerinin ülkeden çekilmesi, ifade özgürlüğü ve demokratik seçimlerin yapılmasını talep ediyordu. Nagy tekrar başa getirildi, ancak gösteriler devam etti ve öğrenciler asker ile güvenlik güçleriyle karşı karşıya geldikçe şiddet arttı. Ekim sonunda ise Nagy komünist olmayanları içeren bir koalisyon hükümeti kurdu ve Macaristan'ın Varşova Paktı'ndan ayrılması için görüşmelere başladı. Kişisel ve arşiv belgelerinin gösterdiği gibi, Sovyet liderler, bu düzensizlik ve sadakatsizliğin karşısında "zayıflık" göstermenin imalarından korkuyordu. Bu hareket tüm bölgeye yayılabilirdi (bunun olduğuna dair göstergeler vardı) ve Batılı güçlerin eline fırsat verebilirdi. Mikoyan, Budapeşte'den, Macar ordusuna düzeni sağlama konusunda güvenilemeyeceğini raporladı. Sovyet liderler ise isyanı ezmek için asker göndermeye karar verdi. 4 Kasım tarihinde Sovyet tankları ve askerleri isyanın merkezi olan Budapeşte'ye saldırdı. Bu saldırının acımasızlığına şahit olanlar, askerlerin sokaklarda herkese ateş açtığını, tankların ise binalara ateş ettiğini bildirmiştir. Tahmini olarak, çatışmalarda 2500 Macar ve 722 Sovyet askeri öldü. Nagy tutuklandı ve 1958 yılında idam edildi. Batılı güçler müdahale etmekte çekimser kaldı, ancak Macaristan'a yapılan bu saldırıyla ilgili ahlaki şok, Batı'da Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanlığı tetikledi. Aynı zamanda Batılı komünistler arasında bir krize neden oldu: 1953 sonrasındaki yenilikler ve Macaristan'daki komünist reform hareketinin kanlı şekilde bastırılmasından sonra birçok partide değişim hareketleri meydana geldi, çok sayıda komünistin partilerini terk etmesine neden oldu.

Kruşçev'in uluslararası alandaki davranışları belirli bir örüntüyü takip ediyordu. Özünde inatçıydı ve Kongo gibi bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerdeki meseleler veya Sovyet silahlanma ve uzay teknolojisindeki atılımlar gibi sahip olduğu her avantajı zorluyordu. Yine de sürekli olarak bir arada barış içinde yaşamak ve devam eden meseleleri çözmek için zirveler düzenlemekten bahsediyordu. Aynı zamanda, 1959 yılında ABD dahil olmak üzere birçok ülkeye dostane ziyaretlerde bulundu. 1960 yazında gerçekleştirilecek zirve konferansı hiç gerçekleşmedi, çünkü belirlenen tarihin iki hafta öncesinde Kruşçev, bir Amerikan U-2 casus uçağının Sovyet topraklarında düşürüldüğünü duyurmuştu. 1961 yılında Kruşçev, Viyana'da yeni Amerikan Başkanı John F. Kennedy ile bir araya geldi. 1962 yazında ise Sovyet dış politikasının iki unsuru vurgulanmaya devam ediyordu; bir taraftan SSCB'nin etkisiyle Berlin'de çıkan yeni kriz dünya barışını tehdit ederken, diğer yandan 22. parti kongresinde kabul edilen programa teorik katkılarını yapmış olan Kruşçev ülke dışında barışçıl amaçlarını ve ülke içindeki gelişmeleri vurguluyordu.

Sovyetler Birliği'nde resmi olarak tanımlandığı gibi, bir arada yaşama politikası kapitalizm sona erene kadar kapitalist dünyayla ekonomik, politik ve ideolojik rekabet anlamına geliyordu. Ancak Sovyet yönetimine göre bu son, dünya savaşı olmadan gerçekleşecekti.

Aynı yılın sonbaharında ise, Kruşçev ciddi bir hata yaparak dünyayı nükleer savaşın eşiğine getirdi. 1962 yılında Küba'daki Sovyet füzeleri konusunda ABD ve SSCB arasında çıkan anlaşmazlık Sovyetler'in ağır yenilgisiyle sonuçlandı. Bu en azından, kısmen, Sovyet liderinin ABD ve kapitalizmin düşüşte olduğu ve zorlandığı takdirde geri çekileceğine olan inancı ve coşkusuyla açıklanabilir. Sonuç ise barış içinde bir arada yaşama tezini kuvvetlendirdi ve Moskova ve Washington arasındaki ünlü "acil hat" ile simgelendiği gibi, dış politikada dikkat ve danışmaya gerek olduğunu gösterdi.

Sovyetler Birliği 1967 ve 1973 İsrail–Arap savaşları ve Vietnam Savaşı gibi karmaşık ve çetin krizler sırasında tepkileri ve dahli konusuna ciddi şekilde dikkat gösterdi. Vietnam Savaşı Sovyetler Birliği tarafından "Amerikan emperyalizmi" olarak yorumlandı ve SSCB, Kuzey Vietnam'a önemli bir materyal desteği sağladı, ancak savaşın büyümesinden kaçındı. 1975 yılında Hindi Çin'de komünizmin kesin zafer sağlaması ve Amerika'nın Vietnam politikası felaketinin Amerikan halkı üzerindeki çarpıcı etkisi nedeniyle, Sovyetler Birliği'nin Angola veya uluslararası sahnede başka ülkelerdeki serbestliği daha fazla olabilirdi.

Sovyetler Birliği ve ABD'nin ikincil vuruş, yani nükleer saldırıya uğradıktan sonra karşı saldırıya geçme ve düşmana "kabul edilemez zarar" verme kapasitesi kazanmalarından sonra dünyaya gerçek anlamda bir terör dengesi gelmiş oldu. Gelişen teknoloji nedeniyle neredeyse tüm stratejik kavramlar geçerliliğini yitirdi. İki nükleer devin arasında bir son savaş olma olasılığıyla birçok üs ve bölge önemini kaybetti.

1970'lerin ortasından itibaren, Batı'da SSCB'nin genel anlamda askeri açıdan ABD'yi yakaladığı ve hatta geçtiği resmi makamlarca tahmin ediliyordu. Öte yandan, 1991'den beri ortaya çıkan kanıtlar bu tahminlerin, Sovyetler tarafından kuvvetlerinin büyüklük ve etkinliğinin abartılmasına dayandığına işaret etmektedir. Ancak silah yarışının dev ekonomik yükü, terörü ve sonucunun belirsizliği nedeniyle uzlaşmaya varılamadı. Kesinlikle önemli başarılar elde edilmiştir. Atmosferde nükleer testlerin yasaklanmasından sonra süper güçler ve diğer devletler 1968 başlarında nükleer silah edinilmesine karşı bir antlaşma imzaladı. Uzay konusunda bazı antlaşmaların imzalanmasından sonra, 1975 yılında Rusya ve Amerika arasında bir ortak operasyon gerçekleşti. Kritik olan askeri sınırlamalar konusunda birçok görüşme gerçekleşse de, yine bir sonuç çıkmamıştır. Edward Teller ve diğer bilim adamlarının işaret ettiği gibi, iki süper gücün amaç, tutum ve politikalarının

karmaşık yapısı ve daha önceki kurulu düzenlerin çağdışı kalmasına neden olan bilim ve teknolojideki ilerleme nedeniyle uzlaşma süreci büyük zorluklarla geçmiştir.

Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki uyum politikası, ilgili ancak daha önemli olsa da, daha da belirsiz bir geleceğe doğru ilerliyordu. 1975 yazında gerçekleştirilen Helsinki Konferansı uyum politikası için önemli bir başarı olmuştu. Amerika Birleşik Devletleri ve diğer Batılı ülkeler, uygulamada komünistlerin merkez ve Doğru Avrupa'nın haritasını İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeniden çizmelerine izin verirken, iki dünya arasında daha fazla ilişki olması ve bu ilişkiler içerisinde daha fazla özgürlüğe izin verilmesi sözü almışlardır. SSCB ve Amerika arasında görüşülen kapsamlı bir ekonomik anlaşma, karşılıklı çıkar ve krediler ile Amerika'nın Sovyet Yahudilerinin kaderi hakkındaki kaygıları nedeniyle imzalanamamıştır. Bunun yanında, bu bölümde inceleneceği gibi, çok geçmeden uyum politikası uluslararası alanda yeni gelişmelerle sarsılacaktı.

Küba çatışması sonrasında Sovyet–Amerikan ilişkileri, ironik bir şekilde gelişti ve daha istikrarlı hale geldi. Sovyet liderler De Gaulle altındaki Fransa ve diğer kapitalist ülkelerde iyi şekilde karşılanırken, ülke içindeki durumları kötüye gitti. 1960 civarında Çin ile yaşanan çatışma patlak verdi ve gittikçe derinleşti. 1960 yılının Ağustos ayında Sovyet personelinin Çin'den hızlı bir şekilde çekilmesi ve yardımın kesilmesinden sonra, iki ülke arasındaki ilişkiler düşmanca bir hal aldı. İki devlet arasında karşılıklı olarak kınamalar başlarken, iki taraf dünya komünizminin liderliği için mücadeleye girdi, Çinliler Sovyet "revizyonizmine" karşı devrimciliklerini ön plana çıkartıyordu. Bunun yanında, Çin atomik güç haline geldi ve Sovyetler'in Asya'daki toprakları üzerinde hak iddia etmeye başladı. Gözlemciler Vietnam Savaşı gibi uluslararası krizlerin iki büyük komünist devlet arasındaki düşmanlığı körüklediğini söylemekteydi. Sanayi ve teknolojik gelişme anlamında Çin, SSCB'nin oldukça gerisinde kalmış olsa da, "kültürel devrim" sonrası diğer iç sorunlarla meşguldü; şu an olmasa da gelecekte Sovyetler Birliği'ne ciddi bir tehdit oluşturabilecek gibi görünüyordu.

Doğu Avrupa'da ise sorunlar daha acildi. Macar isyanının bastırılmasından sonra geçen 12 yılda, Sovyetler değişen zamana ayak uydurarak komünist çoğulculuğa izin vermeye, kurumsal ve hatta sonunda ideolojik farklılıklara tolerans göstermeye çalıştı. Zbigniew Brzezinski'nin ifadesiyle, uydular küçük müttefikler haline gelecekti. Tito'ya bile kardeşçe bir onay sunuluyordu. Ancak hem Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında hem de pek çoğu anti-Stalinizm, liberalleşme ve diğer önemli değişiklikler yolunda ilerleyen bu ülkelerin kendi içlerinde gerilimler sürdü ve arttı. 1961 yılında Çin'le kopma sonrasında, Arnavutluk beklenmedik bir şekilde Çin'le saf tuttu. Yeni lideri Nikolay Çavuşesku yönetimi altındaki Romanya, çarpıcı bir şekilde Sovyetler Birliği'nden bağımsız hareket etse de komünist blo-

ğun içindeki varlığını sürdürmüş ve katı politikalarını uygulamaya devam etmiştir. 1956 yılında verilen sözlerin tutulmadığı Polonya'da, özgürlüğe doğru giden süreç durdurulmuştu; basit ve sürekli baskıyla Katolik kilisesi, liberal entelektüeller, öğrenciler ve değişime olumlu bakan diğer kuvvetler sınırlandırılıyordu.

1968 yılında "Prag baharı" gerçekleştiğinde Sovyet ordusu yine kardeş bir sosyalist ülkeye silahlı müdahalede bulundu. 1968'den önceki yıllarda Çekoslovakya entelektüelleri ve reformist parti üyeleri arasında reform ve anti-Stalinci kampanyanın yayılması için bir hareket şekilleniyordu. 1967 sonunda Prag ziyareti sırasında, Brejnev, istenmeyen kişi haline gelen parti lideri Antonin Novotny'nin görevden alınmasına destek verdi ve yerine partinin reformcu kanadının temsilcisi olan Aleksandr Dubcek atandı. Dubcek basın özgürlüğünün sağlanması, siyasi polisin yetkilerinin azaltılması, ekonomide pazar özgürlüğünün sağlanması ve bir geçiş döneminden sonra özgür seçimlerin yapılmasına yönelik bir değişim programı açıkladı. Hemen ardından, basında kısmen serbest tartışmaların yapılmasına izin verildi. Bu reformlar parti kongresinde teyit edilip genişletildikten sonra Sovyetler Birliği, Doğu Almanya, Polonya ve Bulgaristan'da yönetim kademesinde karmaşaya neden oldu. Sovyet liderler reformları sınırlamaya çalıştı ve daha önce eşi görülmemiş şekilde, Sovyetler Birliği ve Çekoslovakya Politbüro üyeleri bir araya geldi ve bir anlaşmaya varmış gibi göründüler. Ardından 20 Ağustos tarihinde, Varşova Paktı üyelerinin askerlerinin desteğiyle Sovyet ordusu, yarım milyon askerle Çekoslovakya'ya girdi ve ülkeyi işgal etti.

Bu noktada Sovyetler Birliği'nin niyetinin, başkaldırının kontrol altına alınması, planlı ekonominin sürdürülmesi ve Sovyetler'in emrine uyulması olduğu açıktı. Çekoslovakya işgali "kapitalist restorasyonu" engellemek için "sosyalist enternasyonalizmin" bir hareketi olarak meşrulaştırıldı. Bu politika zamanla "Brejnev Doktrini" olarak bilinmeye başlandı: SSCB başkanlığı altındaki sosyalist topluluğun, Brejnev'in Kasım 1968'de Varşova'da söylediği gibi, "sosyalist ülkelerde sosyalizme karşı düşmanlık besleyen harici ve dahili unsurların kapitalist rejimi geri getirmeye çalıştığı" durumlarda müdahale etme görevi ve hakkı vardı. Bu müdahaleye tepkiler 1968 yazından çok daha sonra da devam edecek, Brejnev doktrininin oluşturulmasından daha çeşitli sonuçlar ortaya çıkacaktı. 1968 sonrasında Avrupa'da sosyalistlerin bazıları Sovyetler Birliği'ne sırt çevirdi, Batılı güçler daha da dikkatli davranmaya başladı.

Polonya'da ise komünist dünyanın ekonomik durgunluk, sosyal uyumsuzluk, politik yabancılaşma ve Sovyet yönetimi altında olmayı kabullenmeme ile birlikte bir kriz yaşadığının kanıtları, Doğu Avrupa'da Sovyet gücünün sonunda çökeceğine işaret ediyordu. 1970'lerin sonunda, muhalif entelektüellerin grev yapan işçilere destek vermesiyle ilk olarak ortaya çıkan, işçiler ve entelektüeller arasındaki ittifak,

Polonya ve diğer ülkelerde komünist güce karşı büyük bir tehdit oluşturacaktı. "Dayanışma" Sendikası'nın doğumuna yol açan bu hareketin, Doğu Avrupa'da komünist iktidarlar için sonun başlangıcı olduğu söylenmektedir. 1970'lerde başlayarak, muhalif örgütler ve yayınlar gelişmeye başlamıştır. 1978 Yılında Krakow Başpiskoposu Karol Wojtyla, II. John Paul olarak Papa seçildikten sonra bu harekete destek arttı. Papa'nın sonraki yıl Polonya'ya ziyareti katılanlar tarafından kısa süren bir özgürlük festivali olarak tarif edilmişti. Halka açık ayinlerine milyonlar katılmış, hükümet ve polis müdahale etmeye cesaret edememişti. Papa, açıkça insan hakları, ulusal ve dini özgürlüklere olan ihtiyaçtan bahsetti. Papa'nın ruhani ve ahlaki duruşu ve değişime olan desteği birçok Polonyalıya ilham verdi. Hareket büyümeye devam etti. Hükümet kısmen Polonya'nın Batı'dan alınan kredilerle ekonomiyi ayakta tutması nedeniyle, muhalif hareketi bastırmakta tereddüt etti.

Gdansk'ta Lenin Tersanelerinde işçilerin toplu olarak başarılı bir şekilde greve gitmesinden sonra, muhalif entelektüeller ve diğer işçi gruplarının desteğiyle, "Dayanışma" adı altında ülke çapında faaliyet gösteren bağımsız bir sendika, elektrik işçisi ve eylemci Leh Walesa başkanlığında kurulmuştur. Dayanışma hareketi hızlı bir şekilde kökten değişim talep eden bir sosyal hareket haline geldi. İlan edilen amaçları arasında sadece işçilerin hayatlarının ekonomik açıdan iyileştirilmesi değil, "adalet, demokrasi, gerçek yasallık, insanlık onuru, düşünce özgürlüğü ve cumhuriyetin tadil edilmesi" yer alıyordu. Dayanışmacıların görüşüne göre, ekonomik protesto "sosyal protesto", sosyal protesto ise "ahlaki protesto" idi. Hükümet duruma hâkim olmakta zorlandı; sayıları binleri aşan muhalif yayımlar sansüre uğramadan çıkartılıyordu. Sovyet yönetimi bu tehdide tolerans gösteremezdi, ancak bir işgalden ziyade askeri bir darbe planlanmıştı, zira bu kez Moskova güçlü bir askeri güce komuta edebilecek ve güvenebileceği müttefiklere sahipti. Sovyet yönetimiyle işbirliği halinde, 13 Aralık 1981 tarihinde darbe gerçekleşti. Darbenin askeri lideri General Wojciech Jaruzelski, sonraki aylarda yetkilerini genişletti. Bu noktadan sonra, savunma bakanlığı, başbakanlık ve partinin birinci sekreterliği görevlerini devraldı. Olağanüstü hal ilan edildi, Ulusal Kurtuluş Askeri Konseyi yönetimi kuruldu, *Dayanışma* liderleri ve taraftarları tutuklandı, sansür genişletildi.

Rejimin aşırı gücüne karşı etkin direniş oldukça sınırlıydı ve operasyon askeri açıdan düzenli bir şekilde gerçekleştirildi. Yine de General Jaruzelski cuntasının "başarısı" oldukça tartışmalıydı. Aralarında Walesa ve diğer muhaliflerin olduğu binlerce *Dayanışma* eylemcisi tutuklanarak kamplara gönderilirken, hareketin bazı liderleri tutuklanmadan kaçtı ve gizli bir direniş hareketi oluşmaya başladı. Batı'nın ekonomik yaptırımlar uygulaması ve fabrikalar, ofisler, okullar ve üniversitelerde rejime karşı pasif direnişin devam etmesiyle, Jaruzelski rejimi için ülkeyi yönetmek oldukça zor bir iş haline geldi. 1982 sonunda ise Polonya'nın askeri yö-

netiminin önünde iki seçim olduğu açık hale geldi: Olağanüstü hal yönetiminin devam etmesi, nüfusun daha da yabancılaştırılması ve toptan bir ekonomik çöküşün riske edilmesi veya olağanüstü halin sona erdirilmesi, Polonya halkının çoğunluğu ile kalan az sayıda iletişim kanalının açılarak gerilimin azaltılması ve ekonomik performansın artırılmaya çalışılması. Polonyalı komünist yönetim ve Sovyet destekçileri için kolay bir seçim olmayacaktı.

1979 yılı Aralık ayında Sovyetler'in Afganistan'ı işgal etmesi Brejnev döneminde, Sovyetler Birliği'nin uluslararası saygınlığına ve Sovyet sisteminin kendisine en çok zarar veren kararlardan biri oldu. İşgal, 1978 yılında askeri diktayı devirmişti ve tarımın kamulaştırılması, kadınların örtünme zorunluluğundan kurtarılarak eğitilmesi ve önemli dini liderlere saldırıyı içeren bir dizi sosyal reforma gitmiş olan komünist yönetime destek vermek üzere gerçekleştirilmiştir. Bu radikal tedbir Afgan hükümetini tehlikeye atan bir İslamcı isyan hareketine neden olmuş, 1979 İran Devrimi'yle birlikte Orta Asya ve Sovyetler Birliği'ndeki diğer bölgelerde İslamcı isyanların patlak verme tehlikesi ortaya çıkmıştır. Afgan hükümeti sürekli olarak Sovyet askeri desteğini istemişti. Bunun aksine, uluslararası kamuoyu, Afgan işgalinin Sovyet genişleme zihniyetinin bir işareti olduğunu düşünüyordu. Bu işgal İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet askeri gücünün "kendine ait" olan Doğu Avrupa'nın dışına ilk adım atışıydı ve Ortadoğu'nun petrolünü ve genel olarak bölgeyi ele geçirmek için bir ilk adım olarak görüldü. İşgalden hemen sonra, Amerika Birleşik Devletleri Sovyetler Birliği'ne karşı duruşunu sertleştirdi ve isyancılara malzeme desteği verdi. İşgal aynı zamanda SSCB'nin sömürge sonrası dünyadaki saygınlığına darbe vurdu. Sovyetler Birliği'nin imajı "ulusal özgürlük" sağlama üzerine kuruluyken, Sovyet "emperyalizminin" kanıtları görülmeye başlandı. Belki de daha önemlisi, savaş yurtiçine de zarar veriyordu. Kanlı geçen on yıllık çatışma, 1989 yılında savaşı başarısız bir şekilde kapatan Gorbaçov'un dediği gibi "kanayan yara" haline gelmişti. Halk tarafından desteklenen ve çok iyi bildikleri çetin arazi koşullarında savaşan mücahit isyancıları yenilgiye uğratamayan Sovyetler'in kayıpları çok büyüktü. Savaş sırasında 14.000 kadar asker öldü ve çok sayıda yaralı vardı. Savaş aynı zamanda psikolojik olarak yıkıma sebep oldu. Geri dönen birçok Afgan gazisi zihinsel hastalıklardan ve uyuşturucu bağımlılığından muztaripti.

1985 yılına gelindiğinde, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri, Doğu ve Batı arasındaki gerilimin kaynağı, Afganistan ve Polonya'yla sınırlı değildi. İki taraf tüm dünya çapında, Orta Amerika'dan Güney Afrika'ya, Lübnan ve Kamboçya'ya kadar her yerde karşı karşıya geliyordu. Batı Avrupa ülkeleri, ABD'nin itirazları ve bazı şirketlere uygulanan yaptırımlara rağmen, Batı Sibirya'dan Batı Avrupa'ya kadar doğalgaz boru hattının kurulmasını desteklemeye devam etti. Ancak aynı zamanda, kurulan Sovyet füze bataryalarına karşı, Brejnev'in yıllarca itiraz etti-

ği, ABD kaynaklı orta menzilli füzelerin kurulmasına da karşı çıkmadılar. Önemli olan Sovyet–Amerikan silahsızlanma görüşmeleri çıkmaza girmişti. SALT II Amerikan senatosunda onaylanmadı ve özellikle de Carter döneminin sona ermesiyle gelecekteki silahsızlanma şansları zayıf görünüyordu. Aslında birçok analizci Reagan yönetiminin uzlaşma ve anlaşmaya direnmeyi içeren, sert anti-Sovyet politikalarını eleştiriyordu. Reagan yönetiminin kendisi ve diğer bazı çevreler bu sert politikaların daha iyi olduğunu, ABD'nin askeri ve nükleer gücünün artırılmasıyla SSCB'nin silahsızlanma görüşmelerine başlamaya zorlanmasının olası olduğunu iddia ediyordu. Tüm tarihçiler katılmasa da, Reagan dönemindeki bu katı duruşun özellikle Doğu Avrupa'da komünizmin çöküşüne neden olduğu görüşü, Reagan'ın kalıcı ve olumlu mirası olarak görülmektedir.

41. Bölüm

SOVYET TOPLUMU VE KÜLTÜRÜ

"Dünyaya yeni bir güneş getiriyor,
Tahtlar ve hapishaneleri yıkıyor,
Ulusları ebedi kardeşliğe çağırıyor,
Sınırlar ve bölünmeleri siliyor,
Kızıl bayrağı, mücadelenin simgesiyle,
Ezilmişlere kurtuluş ışığı veriyor,
Kaderin bağlarını ezeceğiz,
Ve büyüleyici cennete ulaşacağız."

VLADİMİR KİRİLLOV,
"*DEMİR MESİH*" 1918

"Sovyet halkı kapitalistler için değil, kendileri için, ihtiyaçlarının daha da eksiksiz bir şekilde yerine getirilmesi için çalıştığını biliyor. Bu nedenle Sovyet halkı işlerine kalplerini ve ruhlarını döküyor."

ALEKSEY STAKHANOV, 1936

"Sosyalist gerçekçilik Sovyet edebiyatı ve edebi eleştirinin ana yöntemidir. Sanatçıdan, gerçekliği, devrimci gelişiminde doğru ve tarihi olarak somut bir şekilde resmetmesi beklenmektedir. Bunun yanında, gerçekliğin sanatsal olarak, gerçekçi ve tarihsel olarak somut şekilde yorumlanması, sosyalizmin ruhuyla çalışan halkın ideolojik olarak şekillendirilmesi ve eğitilmesi işiyle bağlantılı olmalıdır."

SOVYET YAZARLAR BİRLİĞİ TÜZÜĞÜ, 1934

"SSCB'de 1960'larda insan hakları hareketinin ortaya çıkışının ahlaki ve etik öneminin çok büyük olmasına rağmen harekete dahil olan kişi sayısı düşüktü; belirli bir kıyamet havası hâkimdi. SSCB'de demokratik dönüşüm ve küresel çapta insan hakları ideolojisinin gelişimi için ahlaki bağlam ve zihinsel önkoşullar hazırlamıştır."

ANDREY SAKHAROV

1917 yılının Ekim ayında Rusya'da Bolşevikler iktidara geldiğinde toplum ve kültürü baştan yaratmaya kararlıydılar. Çabalarının etkileri geniş biçimde hissedilmiştir. SSCB'nin dev ölçeği, büyük nüfusu ve halklarının arasındaki etnik ve kültürel

farklılıklara rağmen, komünist rejim bu dev ülkede sosyal ve kültürel homojenliği şaşırtıcı bir düzeyde sağlamıştır. Buna göre, Sovyet sosyal ve kültürel tarihi, toplumu ve kültürü, aynı zamanda politika ve ekonomiyi de kapsayan, totaliter beşeri mühendisliğin hikâyesi olarak anlatılabilir. 1930'larda yazarlara "insan ruhlarının mühendisleri" bile denmiştir. Bu resim Sovyet tarihini aşırı şekilde basitleştirmektedir ki bu yıllarda sosyal ve kültürel politikalarda ani atılımlar gerçekleşmiş, hayal gücü ve deneysellik gelişmiş, yeniye geniş ölçekli bir ilgi ortaya çıkmış, etnik ve kültürel çeşitlilik baş göstermiş, ancak hayal kırıklığı ve memnuniyetsizlik de görülmüştür. Aslında sosyal ve kültürel yaşamda, komünist düzenin 1991'deki çöküşüne katkıda bulunacak parçalanmaları görebiliriz.

SOVYETLER BİRLİĞİ KOMÜNİST PARTİSİ

Komünist Partisi, teoride ve pratikte Sovyet toplumunda lider rolünü oynuyordu. 1917 yılında 25.000'den az üyesi olan parti, 1921'de yarım milyon, 1920'lerin sonuna doğru 1 milyon üyeye sahip olacaktı. Sovyet komünistlerin sayısı, 1930'lardaki büyük tasfiyeye rağmen artmaya devam etti ve Almanya SSCB'yi işgal ettiğinde 4 milyon tam üye ve adaya sahip olacaktı. Birçok komünist, savaşta hayatını kaybederken, özellikle cephedeki birliklerden birçok yeni üye partiye dahil olacaktı. Savaş sonrası yıllarda üyeliği artırmaya yönelik kampanyalardan sonra üye sayısı 7 ila 9 milyon arasına çıktı, 1967 yılında 13 milyon, 1978 yılında 16 milyon, 1980'lerde yaklaşık olarak 20 milyona çıkacaktı.

Partinin kendisinin yanı sıra dev gençlik kolları vardı: Küçük çocuklara yönelik Minik Ekimciler, 9–15 yaş grubu için Öncüler. Komünist Gençlik Birliği veya Komsomol ise 14–26 yaş grubu için kurulmuştu. İlk iki kuruluş ve sonrasında Komsomol, genç Sovyet nesillerinin genel eğitimi için parti örgütleri haline geldi ve kapıları üyeler için sonuna kadar açıktı. Parti aynı zamanda meslek örgütleri, sosyal, kültürel ve spor kuruluşları gibi sayısız kurum ve grubu yönetmiş ve birlikte çalışmıştı. Aslında, resmi bakış açısına göre Sovyet toplumunun tek bir ideolojisi ve bakış açısı vardı: komünizm. Vatandaşlar ve gruplar sadece bu ideali benimseme düzeyleri açısından farklıydı.

Partiinost kelimesi, yani parti zihniyeti, komünistlerin hayatı ve çalışmalarının özünü temsil ediyordu. 1930'lardan sonra, ilk başlardaki katı duruş ortadan kalktıktan sonra bile, özellikle partinin üst kademelerinde sadakat ve çalışkanlık gereksinimleri devam etmiştir. Parti üyelerinin, yaşamları boyunca Marksizm-Leninizm alanındaki eğitimlerine devam etmeleri ve tüm faaliyetlerinde bu bilgilerini

kullanmaları beklenirken, parti emirlerini harfiyen yerine getirmeleri ve bir arada bulundukları kişilere etki etmeleri gerekiyordu. Uygulamada, "parti üyesi" olanlar için tüm kapılar açılıyordu. Parti üyeliği statü, önem ve her şeyden çok Sovyetler Birliği'nde dahil olmanın bir simgesiydi. Sovyet komünistlerinin çoğu özel bir konuma sahip kişiler değildi, ancak tüm önde gelen kişiler parti üyesiydi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra üniversite eğitmenliği ve bilimsel araştırma alanlarının komünistlerin elinde olması için özel olarak çabada bulunuldu. Bunun yanında, halkın partiye katılmasının yolu oldukça kolaylaştırıldı.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin sosyal yapısı zaman içinde değişti. 1917'den önce bu proleter partinin liderleri burjuva kökenliydi ve taraftar sayısı oldukça azdı. Devrim sırasında ve sonrasında büyük bir işçi kitlesi partiye katıldı ve proletarya arasında üyeliği artırmak için özel kampanyalar yürütüldü. Sovyet sisteminin istikrara kavuşmasından ve beş yıllık planların uygulamaya konmasından sonra teknik ve idari personelden oluşan "Sovyet entelektüelleri" ön plana çıkmaya başladı. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce partinin %50'sinin işçilerden, %20'sinin köylülerden ve %30'unun entelektüellerden oluştuğu söylenirken, son grubun payının gittikçe arttığı görülmekteydi. Bu artış savaştan sonra devam ederken zamanla sosyal köken önemini yitirdi ve yönetim tüm önemli kimseleri partiye dahil etmeye çalıştı. Sayılarına göre köylülerin temsiliyetinin zayıf olduğu, komünistlerin kırsalda yayılma çalışmalarında zorluklarla karşılaştıkları söylenebilir. Parti üyelerinin yaklaşık olarak bir çeyreği kadınlardan oluşuyordu.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin örgütlenmesi oldukça kapsamlıydı. Üç veya daha fazla komünistin bulunduğu alanlarda, yani fabrikalar, kolektif çiftlikler, okullar, askeri birimler ve benzeri diğer yerlerde hücre adı veren temel birimler bulunuyordu. Bu yapı hiyerarşik olarak yükseliyor, Sovyetler tarihinde önemli olayların olduğu periyodik parti kongreleri ve sürekli aktif olan Merkez Komitesi, Sekreterlik ve Politbüro en üst kademeyi oluşturuyordu. Fabrikalar ve kolektif çiftliklerden bakanlıklar ve diğer yönetim organlarına kadar her adımda, komünistlerin denetimi sağlama ve ilham vermeleri, istenmeyen eğilimlerin gelişmesini önlemeleri ve üretim hedeflerinin sağlanmasını üstlenmeleri beklenmekteydi. Daha önce de söylendiği gibi üst yönetim kademelerinde personel tamamen komünistlerden oluşuyor, ancak parti kontrolü ve denetimi bu düzeylerde de sağlanıyordu. Genel olarak yöneticiler tam zamanlı hükümet pozisyonları ve partide idari pozisyonlar arasında dönüşümlü olarak görevlendiriliyordu. Stalin'in ölümünden sonra parti yönlendirici güç olarak konumunu sağlamlaştırmak için önlemler aldı, çünkü genel sekreterin diktatörlük gücü o denli büyümüştü ki, partinin gücünü bile gölgede bırakıyordu.

ESKİ TOPLUMUN ORTADAN KALDIRILMASI

Ekim Devrimi'yle komünist parti yönetime geldikten sonra sosyal sınıflar ortadan kaldırıldı. Devrim bir anlamda eski hâkim sınıflara karşı beslenen nefretten ilham alıyor, bu sınıfların mülk, pozisyon ve bazen fiziksel olarak kendilerine saldırılar gerçekleşiyordu. Sonuç olarak Rus geleneksel toplumu hızlı ve çarpıcı bir şekilde yerle bir edildi. Toprak sahibi olan kibar sınıf, yüzyıllardan beri en üst sosyal grup konumundayken hızlı bir şekilde 1917 ve 1918'de köylülerin topraklarını ele geçirmesi ve evlerini yıkmasıyla ortadan yok oldu. İşçilerin işletmelerin kontrolünü ele geçirmesi ve Bolşeviklerin finans, sanayi ve ticareti kamulaştırmasıyla sanayi ve ticarette faaliyet gösteren büyük burjuvazi benzer şekilde yok oldu. Orta ve özellikle küçük burjuvazi yeni ekonomi politikasının uygulandığı yıllarda şaşırtıcı şekilde geri geldi, ancak beş yıllık planların uygulanmasıyla nihai olarak ortadan kaldırıldılar. Kibar sınıf Rusya'da sahneyi çok uzun bir süre için işgal etmiş olsa da burjuvazi daha kendini bulmadan yok edildi. Din adamları, rahip ve rahibeler ve kiliseyle bağları olan diğerleri sert bir şekilde baskı gören bir diğer grup oldu, ancak bu durumda toptan olarak ortadan kaldırılmadılar. Son olarak, eski entelektüeller devrimle derinden bölündü. Birçok entelektüel ve yazar, devrimi kucaklayıp sosyalizmin inşasına etkin olarak katılsa da, çoğu Stalin'in terörüyle hayatlarını kaybedecekti. Birçoğu da yeni rejime liberal ve hümanist değerleri ihlal ettiği gerekçesiyle karşı çıktı, ancak yine bu grubun çoğunluğu komünistlerin güvenmediği ve baskı altına aldığı eski üst sınıflardan geliyordu. Yüksek eğitim almış Rusların çoğu göç etti, kalanların çoğu da içsavaş ve kıtlıkla geçen korkunç yıllarda hayatını kaybetti. Sonuç olarak Rusya'da artık entelektüel grup, bağımsız ve hassas bir güç olarak yerini yitirdi. İnsanı kişisel olarak sınırlandıran ve zarar veren her şeye mutlak ilkeleri nedeniyle muhalif olan, bağımsız ve entelektüel olarak aktif kişiler için kurulu düzenin dışında bir yer yoktu. Bu durumda olanlar yaşamaya devam etse de, sürekli olarak tehlikede olmuşlardır. Zamanla, özellikle de Stalin'in ölümünden sonra, kurulu düzene karşı çıkan bağımsız ve eleştirel bir entelektüel grubun ortaya çıkışını görebiliyoruz.

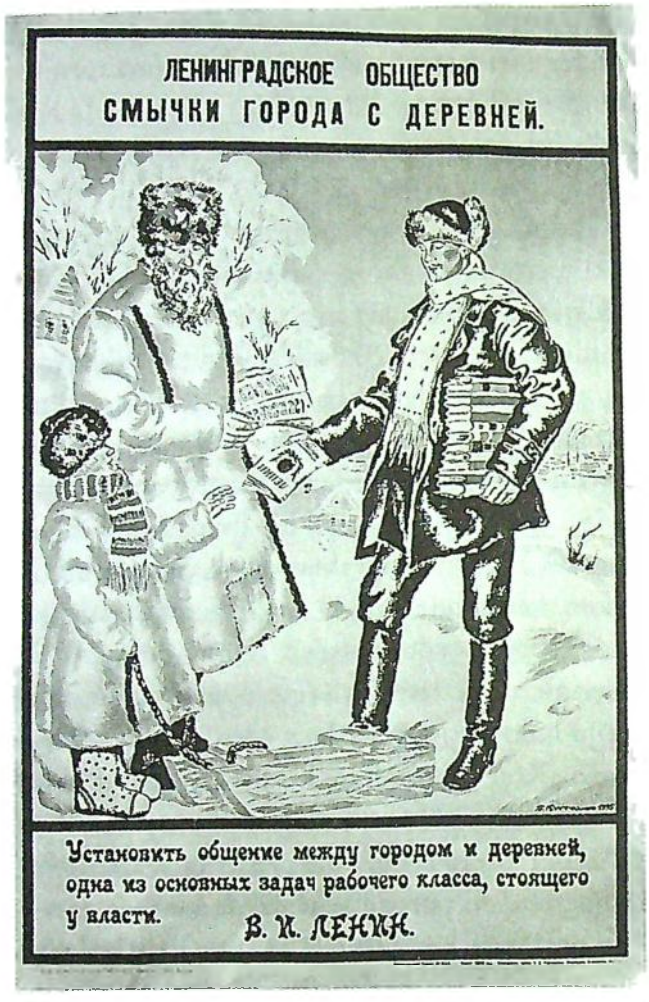
KÖYLÜLER

Geleneksel Marksizm, sosyalizmin kentleşmiş ve sanayileşmiş bir toplumda ortaya çıkacağını söylese de, Sovyetler Birliği, tarihinin önemli bir bölümü boyunca köylülerin ülkesi olmuştur. 1926 yılında nüfusun %82'si kırsal alanlarda yaşıyordu. Sadece 1960'ların ortasında kentsel nüfus kırsal nüfusu aşacaktı. Sovyetler Birliği'nin son yıllarında bile kırsal nüfus toplamın üçte birini oluşturuyordu. Şaşırtıcı olma-

yan biçimde, Sovyet "sosyalizm mimarlarının" talep ettiği fedakârlık ve tutumluluğun yükünü köylüler taşımıştır. Sovyet tarihinin, biri tarımın kamulaştırılması ve kıtlıkla bağlantılı olan, diğeri ise İkinci Dünya Savaşı'yla bağlantılı olan iki demografik felaketinde, en çok kaybı köylüler –ve asker olarak köylüler– vermiş, milyonlarcası hayatını kaybetmiştir.

SSCB'nin ağır yükünü köylülerin sırtlaması sadece sayılarının yüksek olması nedeniyle değil, hükümetin benimsediği politikalar nedeniyle de meydana gelmiştir. Komünistlerin köylüye bakış açısı her zaman karmaşık olmuştur. Bir açıdan, Bolşevikler "halk" adına, yani işçi ve köylüler için çalıştıklarını düşünürken, diğer yandan Marksistler olarak köylüleri (yarı proletarya olan yoksul köylüler dışında) kırsaldan ayrılıp proletaryaya dahil olduktan ya da tarımın kolektif sanayi çerçevesinde dönüştürülmesinden sonra komünizmin inşasına destek verebilecek küçük burjuva mülk sahipleri olarak görmekteydiler. İlk politikalar bu ikilemi yansıtıyordu. Lenin'in ilk olarak köylülerin toprakları ele geçirmelerini onaylaması kırsalda coşkuyla karşılanırken, Lenin bunu geçici ancak gerekli olan "köylünün istekleriyle uzlaşmak" olarak yorumluyordu. Bolşevik toprak politikası ve Oliver Radkey'in vurguladığı gibi devrimci askerlerin evlerine dönmesinden etkilenen kırsal kitleler yeni rejime olumlu bakıyor ve Beyazlara göre içsavaş yıllarında Kızılları tercih ediyordu. Ancak Savaş Komünizmi birçok köylüyü rejimin karşısına aldı. Bunun yanında Bolşevikler köylüleri bölmeye, yoksulları nispeten varlıklı olanlara karşı kışkırtmaya çalıştı. Yeni Ekonomi Politikası yıllarında, *smychka*, yani proletaryayı (ve proletaryanın yönetimdeki partisini) köylüyle bütünleştiren resmi politika benimsendi. Ancak bu aşamada bile proleterleştirme çabaları görülmektedir. Kentli komünistler ve yoksul köylülerin görev yaptığı kırsal sovyetler, köylü komünlerinin geleneksel gücüyle mücadele etti. Kooperatifler ve kolektif çiftlikler örgütlendi, komünistler yoksul köylüleri zengin *kulak*lara karşı örgütlemeye çalıştı, ancak bu da köylerde toplumsal farklılıkların olduğundan çok daha abartılı bir biçimde yansıtılmasını gerektiriyordu. Köylülerin davranışları ve inançlarını dönüştürmek için çabada bulunuldu, ancak komünistlerin çoğu köylülere karşı bu yumuşak yaklaşımı uygunsuz ve tehlikeli buldu ve geleneksel köylülere karşı daha saldırgan bir politikanın uygulanması için çağrıda bulundu.

İlk Beş Yıllık Plan köylülere karşı sınıf savaşı ve proleterleştirmeyle kılıf uydurulan toptan bir saldırıya yol açtı. Milyonlarca "kulak" ve aileleri ortadan kayboldu. Boyun eğmeyen, nispeten durumu iyi olan veya şanssız olan sayısız köylü, zorunlu çalışma kamplarına gönderildi. Sayısız köylü ise açlıktan öldü. Bir zamanlar verimli olan Ukrayna kırsalında korkunç sahneler görülüyordu. Ancak bildiğimiz gibi köylüler, direnişlerine rağmen sonunda kolektiflere itildiler. Rus tarihinde sıradan bir *kolhoz* üyesi yeni bir fenomendi. Bu yenilik köylülerin yoksulluğu veya köylü

Ünlü Rus ressam Boris Kustodiev'in yaptığı 1925 yılından kalma bu poster "Leningrad Kır ve Kent Bağı (*Smychka*) Topluluğu" olarak adlandırılmıştır. Kentli işçi ile bir köylü ve oğlu geleneksel kıyafetleriyle gösterilmektedir. Farklılıklara dikkat edin. İşçi, köylünün oğluna Lenin'in yazılarını içeren bir el ilanı veriyor, posterin altında yine Lenin'den bir alıntı yapılıyor: "Kent ve kır arasında bağ kurmak iktidardaki işçi sınıfının en önemli görevleri arasındadır." (*Gosizdat*)

emeğine ağır vergilerin konmasına ilişkin değil, devletin mikro düzeyde çalışma hayatını organize ve kontrol etmesiyle ilişkiliydi. Köylüler, eğitimin yayılması gibi belirli bazı Sovyet politikalarından faydalanırken, bazıları toplumda yükselme şansı bulmuştu, ancak genel olarak köylü kitleleri, Sovyet halkının çoğu gibi acınacak durumda ve kimi zaman ümitsizdi. Daha önce de açıklandığı gibi, emekleriyle beş yıllık planları destekleyen Sovyet köylüleri, karşılığında pek az şey alıyordu.

Stalin'in ölümünden sonra Kruşçev ve diğer liderler Sovyet kırsalının durumunun vahim olduğunu itiraf ederken, 1956'da birkaç ay boyunca devam eden göreceli ifade özgürlüğü sırasında yazarlar bu durumu unutulmaz bir biçimde resmedecekti. Sonraki yıllarda durum gelişse de kırsal Rusya, yoksul olarak kaldı. Bunun yanında, parti ve hükümet, kolektif çiftliklerin büyütülmesi, vazgeçilen *agrogoroda*, tarımda *sovhoz* biçime yapılan geçici vurgu ve *kolhoz* üyelerinin özel arsalarına karşı yapılan periyodik kampanyalar gibi savaş sonrası projeler ve alınan önlemlerden anlaşılacağı gibi, sosyal mühendislik uygulamalarına devam etti. Hatta –onların bakış açısına göre doğal olarak– Komünistler, köylüler ayrı bir grup olmaktan çıkıp tamamen sanayileşmiş ekonomiye entegre olmadan rahatlayamayacaklardı.

İŞÇİLER

Birçok açıdan sanayi işçileri Bolşevik devriminden en çok faydalanan kesim olmuştur. Devrim bu sınıfın adına yapılmış ve işçiler yeni rejime en büyük sosyal desteği sağlamıştır. Yeni sistemde işçilerin yükselmesine olanak verilmesi önemli bir unsurdu. 1920 ve 1930'larda terfi eden işçiler ve bir ölçüde köylüler için kullanılan bir terim ortaya çıkmıştır: *vydvizhentsy (yükselenler)*. İşçiler ve işçi sınıfından gelen komünistlere ekonomi, idare, ordu ve partide önemli sorumluluklar verildi. Bazıları mühendis ve teknik uzman olmak için özel eğitimler aldı. Proletarya aynı zamanda yüksek eğitime giriş için ayrıcalıklar kazandı. Sovyet yaşamında birçok lider, pozisyonlarını, Stalin sonrası yönetim kademesi dahil olmak üzere, proletaryanın bu şekilde ön plana çıkartılmasına borçluydu.

Sovyet sanayileşmesi daha önce Rus tarihinde görülmemiş büyüklükte bir iş gücü yarattı. Dünün yüksek sayıda köylüsü, bugünün işçisi haline geldi. Komünistlerin istediği gibi, toplum proleterleşiyordu. Sovyetler Birliği'nde çarlık rejimine göre işçilerin durumunun gelişip gelişmediğini kestirmek zordur; yine devrim olmaması ve kapitalizmin devam etmesi durumunda işçilerin durumunun ne olacağını tahmin etmek mümkün değildir. Bir açıdan, Sovyet işçiler özellikle ekonomi büyüdükçe ve istikrara kavuştukça, sosyalizmden somut olarak faydalandılar. Kapsamlı bir refah devleti tüm işçilere ve tüm Sovyet vatandaşlarına ücretsiz tıbbi bakım, temel gıdalar için sabit fiyatlar, iş güvenliği (işsizlik neredeyse hiç yoktu), ücretli izin ve seyahat imkânı, artırılmış eğitimsel ve kültürel fırsatlar ve garantili emeklilik sağlamıştır. Diğer açıdan, özellikle ilk yıllarda gerçekte ödenen maaşlar düşüktü ve sanayide kalkınma kaynakların tüketimden ziyade üretime yönlendirilmesiyle olabiliyordu. Aynı nedenden dolayı Sovyet tarihi boyunca mağazalarda satın alınabilecek ürün miktarı göreli olarak düşüktü. İşçiler aynı zamanda kentsel konut arz ve kalitesinin

düşüklüğünden muztaripti. Ancak hükümetler işçilerin yaşam standardını geliştirme konusuna eğilince bu alanlarda da gelişmeler yaşandı.

İşyerlerinde "işçi kontrolü" gibi devrimci idealleri, üretimi artırmak gibi ihtiyaçlar ortaya çıkınca hızla bir kenara atıldı. İşçilerin günlük hayatında güçlü olan işyeri yönetimleri, bireysel bazda işçilerin ihtiyaçlarındansa devletin çıkarlarını gözeten sendikalarla benzer bir konuma gelmiştir. Çarlık günlerinin aksine, işçiler greve gidemiyor veya memnuniyetsizliğini başka bir şekilde ifade edemiyordu. Belki de bu koşullar nedeniyle alkolizm, disiplinsizlik ve çalışma hayatına önem vermeme gibi sonuçlar ortaya çıkıyor, Sovyetler'in son yıllarında bu gibi alışkanlıklar giderek artıyordu. Sıkça tartışılan bu tutumlar Sovyet işçilerin bilinçli proletarya modelinden uzak olduğu şeklinde yorumlanıyordu. Sovyet proletaryasının maddi durumu Stalin'in ölümünden sonra gelişmişti, ancak Sovyet sisteminin sona ermesine kadar işçiler göreceli olarak yoksul kalacaktı.

AYRICALIKLAR VE "YENİ SINIF"

Bolşevik devrimin ilk etkisi, kıtlık ve diğer felaketlerle birlikte Rus toplumunun yerle bir olmasına sebep olurken imparatorluk Rusya'sının sert sınıf yapısı tarihe karıştı ve bazı sınıflar toptan ortadan kalktı, ancak çok geçmeden sosyal çeşitlilik yine artacaktı. Özellikle beş yıllık planlarla idari ve teknik personelin sayısında bir patlama oldu ve bu sınıf var olan parti ve hükümet bürokrasisiyle birlikte ülkenin lider grubu haline geldi. Bilim adamları, yazarlar, sanatçılar, profesörler ve diğer entelektüeller yeni sistemi tasfiye etti ve entegre olarak ayrıcalıklı sınıfın bir parçası haline geldiler. Ordu ve deniz subayları ve aileleri yine bu sınıfa dahil oldu. Ayrıcalıklı sınıf eğitimleri ve işçilik dışındaki meslekleriyle kitlelerden ayrılıp toplam nüfusun %15'ini oluşturacak düzeye geldi.

Zaman geçtikçe elitin yaşadığı ayrıcalıklar büyüdü. Brejnev dönemi Sovyet eliti, özellikle de "nomenklatura" –atanan hükümet, parti ve yönetim eliti, diğer bir deyişle bürokrasi– için "altın çağ" olarak yorumlanmıştır, ancak bu elitin ayrıcalıklı hale gelmesi 1930'lardan başlamıştır. Sadece elitin alışveriş yapabildiği dükkânlar açılmıştır (rütbeler yükseldikçe mağazanın kalitesi de artıyordu). Elitler daha yüksek kalitede tıbbi bakım, konut ve nadir bulunan kaliteli mallara erişebiliyordu. Sovyetler Birliği, sınıfa dayalı bir toplum haline geliyor, ancak bu kayma üretim araçlarına olan kapitalist ilişkilerle değil güç araçlarına sahip olan komünist ilişkilerle gerçekleşiyordu. Bu politikaların sadık bir yönetici sınıfının oluşturulması için çok şey başardığı ise kesindir.

"KÜLTÜREL DEVRİM" VE "BÜYÜK GERİ ÇEKİLME"

Yeni Sovyet eliti ön plana çıktıkça, Sovyet toplumu devrimci özelliklerinin çoğunu kaybetti ve bazı açılardan çarpıcı şekilde muhafazakâr bir karaktere bürünmeye başladı. Bu dönüşüm özünde 1930'larda gerçekleşse de, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında bu süreç devam etti ve derinleşti. Devlet kanunları ve düzenlemeler bu süreçte kilit unsurlar olarak temel sosyal ve ekonomik değişimleri yansıttı ve katkıda bulundu.

Sovyet tarihi toplumu dönüştürmek için radikal deneylerle başladı. "Şefi olmayan orkestra" ya da hane komünleri ve "burjuva uzmanlarına" yapılan saldırılar gibi deneyler kolektifçilik ve eşitlik ruhunu beslemesi için planlanmıştı. Daha sonra da inceleneceği gibi, sanat ve edebiyatta ikonacılık ve hayal gücü teşvik edildi. Belki de en önemlisi, bireyleri özgürleştirme çabalarının bir parçası olarak, aileyi zayıflatmak için sürekli olarak çalışmalar yürütüldü. Evlilik artık kutsal bir şey değil, iki kişi arasında kolayca bozulabilen basit bir yasal anlaşmaydı. Eşlerin birisinin isteği üzerine boşanma yapılabiliyordu, bunun için bir mektup göndermek yetiyordu. Çocuk doğurmak seçime bağlı bir şey haline geldi, kürtaj yasaldı ve sıkça oluyordu. Bazı Bolşevik liderler "özgür aşktan" söz ediyordu. Kolektif mutfaklar ve günlük bakımevleri oluşturmak için çabalar yürütüldü.

1930'larda ise bunların tümü değişti. Sanatsal ve edebi ifade, inceleneceği gibi, daha öncesine göre daha tek tip ve geleneksel hale getirildi. Eşitlik söylevi tersine çevrildi, mühendisler ve diğer mesleklere karşı saldırılar durduruldu. Stalin maaş eşitliğini "saçmalık" ve "modaya uygun solculuk" olarak geri çevirdi, eşitsizlik ve ayrıcalığın büyümesine izin verildi. Orduda ve diğer kurumlarda disiplin ön plana çıkartıldı. Rütbeler, unvanlar, ödüller ve diğer ayrıcalıklar bürokratik, askeri ve akademik alanda geri getirildi ve önemli hale geldi. Her yerde geleneksel üniformalar ortaya çıktı ve gözlemcilere Çarlık Rusya'sını hatırlattı. Başkomutan Stalin, Kremlin'de mareşallerine dev bir resepsiyon verirken, eskimiş ceketiyle meydanlarda ve fabrika bahçelerinde işçilerle tartışmaya giren Lenin'den çok farklı bir resim çizdi. Okullarda 1920'lerdeki deneylere son verildi ve üniformalar, resmi ders anlatımı, ezber, standart ders kitapları ve ödev, sınıfta disiplinle birlikte geri getirildi. Eğitimin içeriği de değişti. Marksizm-Leninizm ve parti tarihçesi eğitimin zorunlu bir parçası olarak kalırken, geleneksel akademik konulara vurgu yenilendi. Parti ve liderlerinin övülmesinin yanı sıra, vatanseverlik ve Rus ulusal geleneği ön plana çıktı. Aile politikasında evliliğe törensellik geri getirildi, boşanma daha zor ve pahalı hale getirildi, eşcinsellik suç haline getirilirken kürtaj da yasadışı hale geldi. Özellikle de İkinci Dünya Savaşı'nın kayıplarından sonra çok çocuk doğmasına önem verildi. Beş veya altı çocuğu yaşayan annelere Annelik Madalyası, yedi

veya sekiz çocuğu olanlara Annelik Şanı, on çocuğu olanlara da Kahraman Anne ödülleri verildi. Büyük ailelere verilen maddi destekle yeni politikanın uygulanması daha da desteklendi. Bu yıllar boyunca basın, aile yaşamı ve kadınların anne olarak rollerini sosyalist düzenin temel taşları olarak ön plana çıkarttı.

Stalin sonrası yıllarda, sosyal ve kültürel "geri çekilme" işaretleri görülmüştü, ancak bunlar resmi politikaların sonucu değil, daha çok parti politikalarına ters şekilde gerçekleşen, günlük hayatta ve zihniyetlerde yıllar içinde yaşanan değişimlerden kaynaklanıyordu. Zamanında en çok bahsedilen öğe, kitlelerin özel hayata geri çekilmesiydi. 1970'lerde Sovyet sosyologları, bir araştırmacının "aile yaşantısına geri kayma" olarak adlandırdığı fenomeni belgelemeye başladı. Kamuoyu yoklamaları Sovyet vatandaşların ailelerini iş, sosyal tanınma ve organizasyonlara katılımın önünde gördüklerini göstermekteydi. Birey ve aileleri için "sıcak yuva" kurmak öncelikli hale geldi. Dostluğa da benzer bir önem gösteriliyordu. Tarihçiler, Sovyetler'in son yıllarında aile ve arkadaşların, sadakat ve kültürel katkılar veren "özel kurumlar" haline geldiğini ve resmi düzene alternatif hatta üzeri örtülü şekilde muhalif olarak geliştiğini savunmaktadır. Bu yıllarda yine farklı değerler ve yaklaşım ağlarında çeşitlilik genişlemişti. Özellikle gençler arasında Batı rock müziğinin bazı eğilimleri takip ediliyor, spor fanatikleri, hippi ve punk (İngilizce kelimeler kullanılıyordu) gibi karşı kültürel kimlikler yaygınlaşıyor; entelektüeller arasında yeni şiir ve yazıların okunduğu, sanat eserlerinin sergilendiği ve fikirlerin tartışıldığı özel kültürel ortamlar gittikçe yayılıyordu. 1960'ların sonundan başlayarak, 1980'lere kadar muhalif hareketin başladığı ve büyüdüğü ortam, genişlemekte olan bu yarı-özel alanlardı. İçki ise genişleyen özel yaşamda ve gayri resmi toplumsal hayatta sıkça rastlanan bir tüketimdi. Bu durum resmi ideolojiye o kadar tersti ki, sosyologlar ve parti yöneticileri 1970'lerde gençler arasında "Sovyet bilincinin eksikliğini" konuşuyordu. Gorbaçov ise 1980'lerin ortasında toplumun çoğunun değerleri, yargıları, zevkleri ve inançları açısından kurulu düzene yabancılaşmalarından dolayı, Sovyetler Birliği'nde bir "ruhsal krizden" bahsedecekti.

KADINLAR

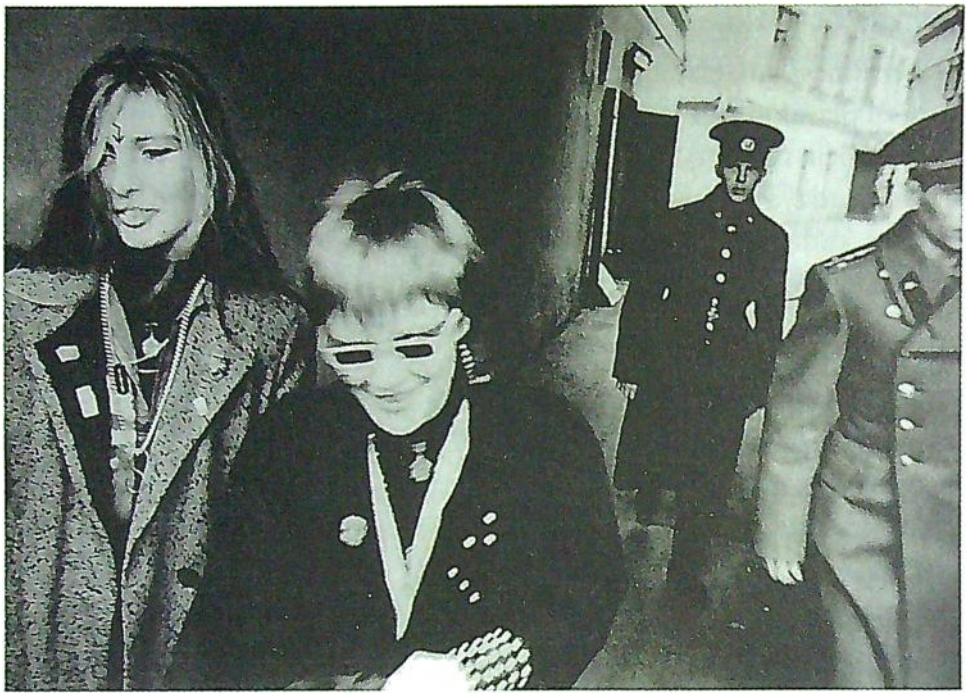
Kadınların özgürleşmesi sosyalizmin ana hedeflerinden biriydi. Kadınlar sosyal ayrımcılık, aile içi şiddet ve ev işlerinden kurtarılacaktı. Gerçekleşen sonuçlar çelişkili olup farklı dönemlerde uygulanan politikalar arasında farklılıklar bulunuyordu. Genel olarak, 1917 öncesinde olduğu gibi, ekonomik gelişmeler kadına evin dışında çalışma fırsatları sağlamıştı. Yine eğitimsel ve kültürel olanaklarla kadınlara kadınların kişisel gelişimine alan sağlanmış, hayattaki işlevlerinin ailelerinin ihti-

yaçlarını gidermek dışında bir şey olabilmesi fikri ortaya çıkmıştır. Parti ve devlet, cinsiyet eşitliği ve kadının özgürleşmesine resmi olarak bağlıydı. Yine de bazı açılardan erkek egemen ve muhafazakâr değerler devam etmiş hatta güçlenmiştir.

Kadınlara verilen taahhütleri yerine getirmek üzere, 1917 sonrasında Zhenotdel (Kadın Örgütü) adı altında partide özel bir oluşum başlatılmış, kadının durumunun geliştirilmesi amaçlanmıştır. Aleksandra Kollontay gibi liderler, özgüvenli ve cesur, cinsel olarak özgür (özgür aşk fikriyle alay eden Lenin dahil olmak üzere birçok Bolşevik için tartışmalı bir konu) ve ev içinde kalmaktansa hayatlarını sosyalizmin inşasına adayan bir kadın modeli olan "yeni kadın"ı yaratmayı amaçlamıştır. En azından kadın eylemcileri, eğitim ve insan olarak muamele görme haklarını korumaları için kadınları harekete geçirmeye çabalamıştır. Lenin dahil olmak üzere birçok komünist, ev işleri ve çocuk bakımının sosyalleştirilmesi ve böylece kadınların kamusal hayatta rol almalarını desteklemiştir, ancak çetin ekonomik koşullar, savaş ve devrimin aile hayatında yarattığı çalkantılar ve kadınlara karşı parti içinde ve dışında geleneksel tutumların devam etmesi nedeniyle, bu amaçlar çoğunlukla ütopya olarak kalmıştır. 1920'lerde resmi politik propagandalarda bile kadınların çocuklarıyla çevrelenmiş mutlu anneler olarak gösterilme sıklığı, fabrika işçisi veya profesyoneli olarak gösterilmelerinden fazlaydı.

1930'lardaki büyük sanayileşme hareketleri sırasında, kadının özgürleştirilmesi daha çok üretime katılma olarak kalmıştır. 1930 yılında Zhenotdel ortadan kaldırılmış, kadın konusunda ayrı bir birimin olması gereksiz ve dikkati daha önemli konulardan çeken bir unsur olarak görülmüştür. Diğer açıdan, sanayileşme ile kadın istihdamı daha önce hiç olmadığı kadar gerçekleşiyordu. İstihdam olanakları eşit değildi; kadına açık olan iş kolları (farklı iş türleri için cinsiyete göre "uygunluk" görüşü devam ederken, kadınlar özel beceri gerektiren işler için eğitime tabi tutulmuyordu), maaş düzeyleri ve yönetim pozisyonlarına erişim olanakları erkeklere göre daha düşüktü. Yine de kadınlar da erkeklerle birlikte, bireyleri köylü ve işçi sınıfı geçmişlerinden çıkarıp yüksek eğitim ve böylelikle daha yüksek pozisyon olanakları sunan politikalardan faydalandılar. Eşitsizliğin bir diğer kaynağı, kadının ev işleri, yemek yapma ve çocuk bakımından sorumlu olmaya devam etmesidir. Barbara Engel'in yazdığı gibi, "Devlet söz verildiği gibi ev işlerini kamulaştırmayı başaramadığı için çalışan kadınlar birden ziyade iki iş yaptılar." Daha önce de söylediğimiz gibi, annelik teşvik edildi ve sosyal ihtiyaçlara bağlandı. Ekonomik büyüme amacıyla, Sovyet liderleri üreme ve kadının anne olarak rollerinin desteklenmesi gerektiği görüşündeydi. Stalin döneminden itibaren Sovyet yönetimi kadının topluma karşı temel sorumluluğunun çocuk doğurmak ve yetiştirmek olduğunu düşünüyordu. Gördüğümüz gibi, aileyi güçlendirmek için bazı politikalar uygulandı. İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte birçok kadın, işgücüne hatta orduya katılırken,

savaş dönemindeki propaganda, kadını erkeklerin uğruna savaştığı, evleri ve ailelerinin vücut bulmuş hali olarak göstermektedir. Savaştan sonra ise kadının evsel rolü ve aile hiç olmadığı kadar güçlü hale geldi.

1980'lerde Moskova sokaklarında genç kadınlar ve askerler. Kabul edilen giyim tarzına görülebilir şekilde muhalefet etme özgürlüğü, Stalin'in ölümünden sonra büyüyen kişisel özgürlükler ve sisteme yabancılaşmanın göstergesiydi.
(*I. Moukhin*)

Stalin'den sonra ise yaşam şartlarını geliştirmeye yönelik büyük çabalar sırasında kadının durum ve statüsüne ciddi bir ilgi gösterildi. Yine de, savaş yıllarında nüfusun azalmasına neden olan koşulların devam eden etkileri nedeniyle devlet kadınları "demografik kaynak" olarak harekete geçirmenin en iyi yöntemi üzerine duruyordu. Bu özetle, daha fazla çocuğun doğumunu ve etkin şekilde yetiştirilmelerini sağlamaktı. Tam zamanlı istihdam ve aynı zamanda tam zamanlı ev işlerinde çalışan kadınların "çift yükü" kadının olanaklarını ve fırsatlarını kısıtlıyordu. Aynı zamanda erkekler arasında bir kriz olduğu yönünde tartışmalar yaşanıyor, eşleri evin dışında çalışan erkeklerin statü ve saygınlığının azaldığı düşünülüyordu. Gail Lapidus ve diğer tarihçilerin bahsettiği gibi, Sovyet toplumunda kadının durumu çelişkilidir. Bir açıdan kadının istihdam düzeyinin ciddi şekilde yükselmesi, kadınların erkeklerden çok Sovyet yüksek eğitim kurumlarında temsil edilmelerini sağ-

layan eğitim olanakları ve Sovyetler'in son yıllarında doktorların çoğunun kadın olması gibi mesleki alanlarda kadınların oranının artması gibi olumlu göstergeler bulunurken, aynı zamanda kadınların pek azı, tıp dahil olmak üzere, mesleklerinde en üst kademeye yükselebilmişlerdi; parti ve hükümetin en üst düzeyinde ise kadınlar bulunamıyordu.

ULUSLAR

SSCB'de uluslar, etnik gruplar, diller ve dinler çeşitliği Sovyet toplumunu, Rus imparatorluğunda olduğu gibi, çokuluslu bir yapı olarak tanımlamıştır. Sovyet döneminin çoğunda, etnik Ruslar ülke nüfusunun yaklaşık yarısını oluştururken, Ukrayna ve Beyaz Rus etnik grupları yine bir çeyreğini oluşturmuşlardır. Geri kalan nüfus, aralarında uzun milli tarihleri ve güçlü milli kimlikleri olan Ermeniler ve Gürcüler gibi gruplardan Sibirya'daki kabile gruplarına kadar büyük bir çeşitlilik oluşturuyordu. 1989 nüfus sayımında Sovyetler Birliği içinde 150 dil konuşulduğu ortaya çıkarken, dil uzmanları lehçe ve dil arasındaki farklar gözetildiğinde konuşulan dil sayısının 200'e yakın olduğunu düşünmektedir. Aktif olarak ibadet veya en azından geleneksel dini kimlikler açısından, Sovyetler Birliği'nin geniş Doğu Ortodoks kitlesinin yanı sıra, çok sayıda Katolik, Protestan, Yahudi, Müslüman, Budist ve Şamanist kitleleri bulunmaktaydı.

Sovyet yönetiminin ulusal gruplarla ilişkilerinde temel politikaları çoğunlukla çelişkili olmuştur. Bir açıdan Sovyet devleti eğitimi teşvik ediyor (yerel entelektüellerin ortaya çıkışını destekler şekilde), yerel ulusal grupların üyelerinin yerelde nüfuz sahibi pozisyonlara gelmesine izin veriyor ve yerel halkların dil ve kültürlerinin korunmasına izin veriyordu. Aynı zamanda Sovyet yönetimi ideolojik, politik, ekonomik ve sosyal işlerde bağımsızlığa izin vermiyor ve bazı durumlarda ulusal kimliğe bağlı olan dini pratiklerin uygulanmasını cezalandırıyordu. Ulusal ve özerk bölgelere büyük sayıda etnik Rus göçmen yerleştiriliyor, tanınan ulusal cumhuriyetlerde (Gürcistan'daki Abazalar gibi) azınlık uluslarına karşı ayrımcılık yapılıyordu. Kültürel gelenekler bile "form olarak ulusal, içerik olarak sosyalist" olacak şekilde kısıtlanıyordu. Tüm tarihlerin sınıf mücadelesi ve laik medeniyetin ilerlemesi ilkelerine göre yeniden yorumlanması gerekiyordu. Her şeyin üstünde, SSCB'nin merkezi birliği mutlak ilke, Sovyetler Birliği'nin tek komünist partisi bu birliğin önemli bir kuruluşu ve garantisiydi.

Ulusal politikada bu ikili yaklaşım tehlikeyi içinde barındırıyordu. Yerel elitlere hakların tanınmasının, yerel dillerin kamusal alanlarda ve okullarda kullanımının ve etnik geleneklerin kısmi olarak korunması ve gelişiminin teşvik edilmesinin hem

faydaları hem riskleri vardı. Sistem istikrarlı ve ekonomi güçlü oldukça bu sınırlı yerel ayrıcalıklar sisteme desteği sağlıyor ve hatta belirli bir açıdan "Sovyet" kimliğini güçlendiriyordu. Ancak bu politikalar, bağımsızlık taleplerine yol açabilen ulusal ve etnik kimlikleri canlı tuttu, hatta bazı durumlarda ortaya çıkardı. Diğer bir deyişle, kültürel özerklik kültürel ulusalcılığa, sonrasında ayrılıkçılığa neden olabiliyordu. Her zaman şüpheci yaklaşan Sovyet yönetimi, birlik cumhuriyetlerinde ve SSCB'nin alt bölünmelerinde "burjuva milliyetçileri" ortaya çıkarmaya devam etti. Had safhada önemli olan Ukrayna örneğinde, parti organları bile "sapkınlığından" dolayı tasfiyelere uğramıştır. Dahası, kontrollü ölçülerde Büyük Rus vatanseverliği ve ulusalcılığı Sovyetler Birliği'nde saygın hale geldikten sonra, Stalin ve Politbüro çokuluslu bu devlette Rus dilini ve Büyük Rus halkının birleştirici etken olarak tarihi rolünü vurgulamaya başlamıştır. Bu eğilim İkinci Dünya Savaşı'nda ve sonraki yıllarda da devam etmiştir. SSCB'nin Doğu halkları, yerel dilleri için Latin yerine Kiril alfabesi kullanmaya zorlandı ve Rus dili tüm Sovyet okullarında ön plana çıkartıldı. Azınlık uluslarının Rus devletine entegre edilmelerinin diğer alternatiflerle karşılaştırılınca "kötünün iyisi" değil, "olumlu iyi" olduğunu göstermek için tarihler yeniden yazıldı. Bu durum temelde Marksizme karşı olsa da, yeni yorumlamalarda Rus proletaryası ve Rus devrimci hareketinin ilerici niteliğine vurgu yapılarak Marksist bir kılıf uyduruldu. Stalin ve diğer Sovyet liderler bunun ötesine geçerek bazı kötü niyetli önyargılarını şiddetli bir şekilde ifade etti.

Özellikle savaş sonrası yıllarda Yahudiler baskı altında kaldı. Yahudiler ve özellikle Yidiş konuşan entelektüeller büyük tasfiye sırasında hedef olmuş, binlercesi kamplara gönderilmiş veya idam edilmiştir. Yahudiler terör yıllarında hedefte olan diğer birey ve gruplarla aynı kaderi paylaşsa da, savaştan hemen sonraki yıllarda sadece Yahudileri hedefleyen yeni bir saldırı başladı. Bu durum, özellikle Naziler tarafından Sovyet Yahudilerine uygulanan yıkımdan sonra trajik bir hal almıştı. Yahudiler için kullanılan bir ifade olan "kozmopolitliğe" karşı öfkeli bir kampanya başlatılarak, Yahudiler birçok kurumdan tasfiye edildi, birçoğu tutuklandı ve genel olarak bir korku atmosferi yaratıldı. Kanıtlar, Stalin'in Yahudileri Sovyet Doğu'ya toplu şekilde tehcir etmeyi planladığını gösterirken, bu saldırı Stalin'in ölümüyle son buldu. Stalin sonrasındaki yıllarda benzer ölçüde bir hareket görülmese de, Yahudi din ve dil eğitimine konulan sınırlamalar –ki bazen bu sınırlama entegre olmuş olan Sovyet Yahudileri arasında etnik ve dini kimliğin canlandırılmasına katkıda bulunmuştur– Yahudilerin ülkeden göç etmek istemesinin nedenlerinden biri haline gelmiştir.

Stalinci baskı Sovyetler Birliği'nde ulusalcı protestoları engelledi. Stalin sonrasında ise, özellikle 1960 ve 1970'lerde, küçük çapta ulusalcı hareketler ortaya çıkmaya başladı ancak bunlar daha büyük yer altı muhalif hareketlere bağlıydılar. Ukrayna,

Litvanya, Gürcistan ve diğer yerlerde çeşitli kuruluşlar ortaya çıkarken, *samizdat* yayımlarının sayısı arttı, bazen sokak protestoları da gerçekleşti. Bu harekete katılanlar genellikle tutuklandı. Çoğunlukla sadece küçük entelektüel gruplar bu harekete dahil oldu. Geniş kitleler ise ulusal meselelere henüz pek ilgi göstermemişti.

EĞİTİM

Sovyetler Birliği'nin gelişimde eğitim çok önemli bir rol oynamıştır. Eğitimde ilerleme devlet planlamasının önemli bir kısmıydı ve çarpıcı Sovyet ekonomik ve teknolojik ilerlemelerini mümkün kıldı. Daha önce de belirtildiği gibi, eğitim Sovyet toplumunun evriminin kalbinde duruyordu.

Bolşevik Devrimi sırasında Rus halkının yarısından daha azı okuma yazma biliyordu. Bunun yanında, Sovyet rejiminin kuruluşunu takip eden yıllardaki içsavaş, kıtlık, salgın hastalıklar ve genel organizasyonsuzluk okuma yazmada gerilemeye ve ülkede eğitim düzeyinin azalmasına neden oldu. 1922'den başlayarak, yönetim büyük ölçekte bir eğitim programı uygulamaya başladı ve tüm çocuklar için okulların kurulması ve yetişkinler arasında okuma yazma bilmeyenlerin oranının sıfıra indirilmesi amaçlandı. 1938'e gelindiğinde, İkinci Beş Yıllık Plan sonunda, SSCB'yi dört yıllık ilkokul ağı sarmış, kentsel alanlarda yaşayan çocuklar için ise daha ileri yedi yıllık okullar kurulmuştu. Okuma yazmanın evrensel olarak yayılması ise daha zor olmuştur; hükümet 1925'e kadar 19.000 civarında "okuma yazma yayma merkezi" kurmuş ve çabalarını sürdürmüştür. 1926 nüfus sayımına göre, 10 yaş ve üzerindeki Sovyet vatandaşlarının %51'i, 1939 nüfus sayımına göre ise %81,1'i okuma yazma biliyordu. Bu verilerden yola çıkarak yapılan projeksiyonlara göre Alman işgali sırasında halkın %85'inin, sosyalist rejimin sonunda ise tamamının okuma yazma bildiği tahmin edilmektedir.

Dört ve yedi yıllık okullar Sovyet sisteminin temel birimleri olmuştur, ancak çok sayıda on yıllık okul ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu okullar yedi ile on yedi yaş arası kız ve erkek çocuklara eğitim olanağı sağlarken, on yılda Amerikan sisteminde on iki yılda verilenden çok ders saati vermekteydi. 1940 yılında on yıllık okullarda son üç yıl ve yüksek eğitim kurumları paralı hale getirilmiş –o zamandan beridir bu düzenleme geri alınmış ve tekrar uygulamaya konmuştur– ancak geniş bir burs ve destek sistemiyle yetenekli olan tüm öğrencilere yüksek eğitim yolu açılmıştır.

İlerici eğitim deneyleri ile gençlerin eğitimi ve işçiliği bir araya getiren bazı radikal eğitim yöntemlerinin uygulanmasından sonra, 1930'larda Sovyet eğitim sistemi tamamen geleneksel, disiplinci ve akademik uygulamalara geri dönmüştür. Bu dönemde eğitim sistemi için ezber ve okuma ile yüksek miktarda ödeve vurgu yapılıyordu.

Sovyet okulları özellikle matematik ve fizik, kimya, biyoloji ve astronomiden oluşan fen bilimleri ile coğrafya ve teknik resim alanlarında güçlüydü, ancak aynı zamanda dil, edebiyat, yabancı dil, tarih ve bazı diğer akademik konularda da eğitim veriliyordu. On yıllık okullarda altı yıl boyunca yabancı dil eğitimi veriliyordu. Seçmeli dersler yoktu. Sovyetler Birliği'nde aynı zamanda müzik ve sanatsal yetenek okulları, askeri okullar ve yabancı dil okulları gibi özelleşmiş okullar da bulunmaktaydı.

"Okur-yazarlık komünizme giden yoldur", 1920. Okur-yazarlığın hayal edildiği mitsi imaja dikkat edin. Binicinin elindeki kitabın üzerinde, "Tüm ülkelerin proletaryası, birleşin" yazıyor. (*Gosizdat*)

Ortaöğretim eğitiminden sonra, teknik ve diğer özel okullar ile yüksek eğitim kurumları bulunmaktaydı. Bu yüksekokulların sayısı sürekli olarak artmaktaydı. Sovyet yönetimi eski üniversite sistemini geliştiriyor, ancak teknoloji, tarım, tıp,

pedagoji veya ekonomi gibi bir alana yoğunlaşan enstitülerde verilen yüksek eğitime önem veriliyordu. Bu enstitülerde programlar dört ila altı yıl arasında sürerken, genellikle üniversite programları beş yıl sürüyordu. Üniversite ve enstitülere başvuranlar rekabetçi giriş sınavlarına giriyordu, kontenjan eksikliği nedeniyle kabul edilebilecek her üç kişiden ikisinin dışarıda kaldığı tahmin edilmektedir. Sovyet yüksek eğitim öğrencileri ile ilköğretimdekilerin tüm derslere katılmaları bekleniyordu. Genel olarak katı disipline tabiydiler ve sert bir eğitim programıyla karşı karşıyaydılar.

Parti ve hükümetin bu eğitim çabaları okullardan kütüphanelere, müzelere, kulüp, tiyatro, sinema, radyo, televizyon ve hatta sirklere kadar uzanıyordu. Bunların tümü, doğal olarak devletin kurumlarıydı ve sürekli olarak geliştiriliyor, aynı amaca hizmet etmek için koordine ediliyordu. Daha ilginç bir şekilde, Sovyetler'de meydanlarda ve sokak köşelerinde sözel propaganda yapılıyor, 2 milyon kadar propagandacı parti tarafından destekleniyordu. SSCB'de hizmet içi ve uzaktan eğitim yaygındı. Bunun yanında, eğitimin genişlemesi ve yayılması sonraki dönemlerde uygulanan beş yıllık planların önemli bir kısmıydı, ancak erken döneme göre eğitimdeki ilerleme hızı yavaşlamıştı.

Sovyet eğitimi ve genel anlamda Sovyet kültürü, devrim öncesi mirastan oldukça faydalanmıştır. Sovyet okullarının yüksek standartları, ciddi akademik karakter ve disiplin, çarlık günlerinden kalmaydı. İmparatorluk Rusya'sı yavaş yavaş evrensel eğitime doğru ilerliyor olmasına rağmen komünistlerin katkısı, eğitimin tüm düzeylerde geniş ölçekte yayılmasıydı. Bazı gözlemcilere göre, Sovyet öğrenciler büyük bir dikkat ve kararlılıkla ders çalışıyordu. Bu durum eğitime yüksek bir saygı besleyen kültürel gelenekler ve çağın hayat koşullarıyla ilgiliydi: Sovyet vatandaşları için yoksulluk, *kolhoz* ve fabrikaların monotonluğundan kaçışın tek yolu eğitimdi. Eğitimde en büyük Sovyet değerler cömert destek ve enerjik terfiler idiyse de, en büyük dezavantajları tektipleştirme, ezber ve Marksist ideolojiydi. Sovyet eğitiminin eleştirel tarihine bakıldığında, bir disiplin Sovyet Marksizminin resmi görüşüne ne kadar yaklaşıyorsa –örneğin felsefe, tarih ve sosyoloji– eğitim o derece katı, sınırlayıcı ve çarpık hale geliyordu. Diğer açıdan, birçok öğretmen ve bilim insanı bağımsız ve dürüst bir şekilde çalışırken Marx ve Lenin'e gerekli atıfları nasıl yapacaklarını öğrenmişti. Tarihte birçok defa, bu durum belgelenebilir gerçeklere, sınırlı analiz ve yorumlara yakından dikkat etme anlamına gelmektedir. Yine de genellikle matematik ve teorik fizik gibi alanlarda, ideolojik duruşların belirlendiği ve eleştirel düşünce gibi gerekli becerilerin gelişiminin teşvik edilmediği sosyal ve beşeri bilimler gibi alanlara göre daha fazla entelektüel özgürlük bulunuyordu.

SOVYET KÜLTÜRÜ

Sovyetler'de bilim, araştırma, edebiyat ve sanat Sovyet tarihindeki akımların dışında kalmamıştır. Ülke ve halkını dönüştürmeye yönelik politik çaba, içsavaş ve dünya savaşının getirdiği travmalar, politikadaki ciddi kaymalar, idealizm ve baskı Sovyet kültürüne yansımıştır. Sabit olan tek unsur, gücü sürekli büyüyen partiydi. Ekim Devrimi'nden hemen sonraki yıllarda bile, Bolşevik kültürel liderler bilim, edebiyat ve sanatın "proleter" olması gerektiğini savunuyordu. Buna göre, işçi sınıfından gelenlere öncelik tanınıyordu, ancak "proleterlik" ideolojik olarak doğru anlaşılmış Marksist bakış açısı anlamına geliyordu. Sonraki yıllarda *partiinost* (parti zihniyeti) aynı işlevi yerine getirdi. Aynı zamanda, kültürün gelişimi, sosyalist kalkınmanın önemli bir kısmı olarak görülüyordu. Buna göre, Stalin dönemine kadar Sovyet bilim, araştırma, edebiyat ve sanatı geniş fonlarla destekleniyor, organize ediliyor ve parti ve devlet politikalarına sıkı şekilde bağlanıyordu. Uygulamada tüm Sovyet entelektüelleri devlet tarafından çalıştırılıyordu. Gelirleri telif haklarına dayandığında bile, kitaplar ve müzik eserleri resmi onay olmadan yayımlanamıyordu. Sovyetler'in yaratıcı çalışmaları zamanla ve alana göre büyük bir çeşitlilik gösteriyordu. Devrimden sonraki ilk yıllarda ve 1920'lerin başındaki deneysellik, İlk Beş Yıllık Plan'ın radikalizmi, 1930'ların muhafazakâr katılığı, 1950'lerin sonu ve 1960'ların başındaki "buzların çözülmesi" ve Brejnev yıllarında yeraltında muhalefetin büyümesi, yaratıcı düşünce için farklı fırsatlar ve sınırlamalar getiriyordu. Farklı alanlar doktrinin gereksinimlerine tabiydi. Buna göre bilimde başarılı çalışmalar yapmak veya orijinal müzik eserleri yaratmak, edebiyatta veya tarihte başarılı olmaktan daha kolaydı. Yine de neredeyse tüm alanlarda parti ve ideolojinin izi görülmektedir.

BİLİM VE ARAŞTIRMA

Birçok sebepten dolayı, Sovyet kültüründe bilim ayrıcalıklı bir alandı. Uygulama alanları belirgin ve acildi; SSCB'nin dünyanın teknolojik, ekonomik ve askeri liderliğini ele almasında bilimin rolü büyük olacaktı. Marksizm bilimi onaylıyor ve kendi bilimsel karakteriyle gurur duyuyordu. Aslında bazı yazarlar Sovyetler Birliği'nde bilim ve teknolojinin neredeyse dini bir saygınlıkla izlendiğini, eski devrimsel görüş ve dünyayı dönüştürme kararlılığının bir yansıması olduğunu söylemektedir. Ancak bilim, diyalektiğe tabi olsa da, insan toplumuna odaklanan Marksist doktrinlerin dışında kalmaktadır ve böylece Sovyetler Birliği'nde örneğin sosyoloji veya edebiyata göre daha "güvenli" alanlar olmuştur, ama yine de parti ve ideolojinin etkisinden tamamen sıyrılmamıştır. Komünistlerin bilime olan müdahaleleri olmuştur;

Sovyetler Einstien'ın "küçük burjuva" teorilerini kabul etmekte hayli zorlanmış, Nikolay Vavilov gibi bazı önde gelen Sovyet biyologların ortadan kaldırılmasından sonra, Trofim Lysenko Sovyet biyolojisi, özellikle de genetiğini yerle bir etmiştir. Lysenko temel kalıtım teorisinin yanlış olduğunu kanıtladığını iddia etmiş ve partinin desteğini almıştır: Lysenko'nun teorileri Marksist çevreciliğe yeni bir boyut kazandırmış ve dünyanın komünist dönüşümünü daha da olanaklı hale getirmiştir (ancak tek sorun vardı o da Lysenko'nun teorilerinin yanlış olmasıydı). Sonunda Einstein'ın görüşleri kabul edilmek zorunda kalınsa da Lysenko'nun otoritesinin ortadan kaldırılması için yıllar geçmesi ve dönüm noktasının yaşanması gerekecekti. Bunun yanında, binlerce bilim insanı, yazarlardan farklı olarak, alanlarında rahatsız edilmeden çalışma imkânı buldu. Özellikle bilim devlet tarafından sunulan geniş fonlama imkânları ve organize çabalardan faydalanmıştır.

Ay'a atılan Sputnikler, Ay'ın karanlık tarafının fotoğraflanması, Sovyet astronotların Dünya'nın yörüngesinde dolaşması, atomik ve hidrojen patlamalarıyla birlikte, uygulamalı Sovyet biliminin en çarpıcı başarılarıdır ve özellikle Sovyet roket, füze, atom ve uzay teknolojisinin doruk noktası olmuştur.* Bu alanlarda, diğerlerinde olduğu gibi, Sovyetler Birliği devrim öncesinin mirasından faydalanmış, özellikle de 1857–1935 arasında yaşayan uzay yolculuğu öncüsü Konstantin Tsiolkovski'nin çalışmalarından faydalanılmıştır. Casusluk ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'dan SSCB'ye getirilen bilim insanlarının katkılarının ne olduğu bilinmemektedir. Devlet doğal olarak, yukarıda bahsedilen aşırı pahalı teknolojik programları finanse etti ve tanıttı. Aynı zamanda, beş yıllık planlar bağlamında yeni doğal kaynakların bulunması için bir çaba başlatıldı. Sovyet bilim insanlarının kuzeyde gerçekleştirdiği çalışmalar özel önem kazandı. Bilimler Akademisi ise Sovyet bilim ve araştırmalarının tüm kollarını yönetmeye devam etti.

Sovyet uygulamalı bilimi dünya basınında belki de gereğinden fazla övüldü, ancak Sovyet biliminin genel anlamdaki üstün başarısı yeterince takdir edilmedi.

---

* Uzayda Sovyetlerin "ilkleri": ilk yapay uydu Sputnik I, 4 Ekim 1957; uzaya gönderilen ilk hayvan, Sputnik II, 3 Kasım 1957; Ay'a giden ilk roket, Lunik I, 2 Ocak 1959; Ay'ın karanlık tarafının ilk fotorafı, 19 Ekim 1959; ilk hayvanın yörüngeden dünyaya dönmesi, 20 Ağustos 1960; yörüngeden ilk kalkış, Venüs uzay aracı, 12 Şubat 1961; uzaydaki ilk insan, Yb. Yuri A. Gagarin, 12 Nisan 1961; ilk iki insanlı uçuş, Bnb. Andrian Nikolaev, 11 Ağustos 1961, Yb. Pavel Popovich, 12 Ağustos 1962; uzaydaki ilk kadın, Valentina Tereshkova, 16 Haziran 1963; ilk 3 insanlı uçuş, Alb. Vladimir Komarov - komutan, Konstantin Feoktistov - bilim insanı, Dr. Boris Egorov - fizyolog, 12 Ekim 1964; ilk uzay yürüyüşü, Yb. Aleksei A. Lenonov, Voskhod II görevi (uçuş komutan Alb. Pavel Beliaev), 19 Mart 1965; ilk ay çevresinde dönen ve dünyaya geri dönen otomatik uzay aracı, Zond 5, 15-22 Eylül 1968; ilk yörüngedeki istasyon, Soyuz 4 ve Soyuz 5 görevleri sırasında, Ocak 1969; Ay yüzeyinde ilk otomatik laboratuvar, Lunokhod-1, 17 Kasım, 1970; dünya yörüngesindeki ilk insanlı araştırma istasyonu, Salyut, 7 Haziran 1971; Mars yüzeyine ilk yumuşak iniş ve video sinyali, Mars-3 aracı, 2 Aralık 1971; Venüs'ün güneşe dönük tarafından ilk yumuşak iniş ve 50 dakika için atmosferik ve yüzey verilerinin dünyaya iletimi, Venera-8 aracı, 22 Temmuz 1972. Sovyetler Birliği aynı zamanda uzay uçuşunda ilk ölümü açıkladı; Alb. Vladimir Komarov, Soyuz 1, 24 Nisan 1967.

Lev Landau gibi teorik fizikçiler, Abram Ioffe ve Petr Kapitza gibi deneysel fizikçiler, Nikolay Semenov gibi kimyacılar, İvan Vinogradov gibi matematikçiler, Viktor Ambartsumian gibi astronomlar, Vladimir Vernadski gibi jeokimyacılar ve Vladimir Komarov gibi botanikçilerle –ki saydığımız isimler çoğunluğun içinde küçük bir azınlık– Sovyetler Birliği'nin üstün bilimsel yetenekleri ABD dışındaki tüm ülkelerin çalışmalarını aşıyordu.

Sovyet sosyal bilimleri ve beşeri bilimler fen bilimleriyle yarışamıyordu. Sovyet Marksizminin yargıları felsefe ve sosyoloji gibi alanlardaki büyümeyi kısıtlarken, 1920'ler ve "buzların çözüldüğü" yıllarda ve daha küçük bir ölçüde Brejnev döneminin son yıllarında, bu alanlarda resmi ideolojiye ithamlar yapan çalışmalara izin verilirken, bu çalışmalar ideoloji tarafından tamamen kısıtlanmamıştır. Resmi ideolojinin kendisi, özellikle 1920'lerden sonra ve kısa süren Gorbaçov döneminden önce oldukça verimsiz olmuştur ve sonuç olarak Batı ve Doğu Avrupa'dakilere göre, SSCB'de Marksist düşünce ham ve gelişmemiş olarak kalmıştır.

Tarihte, 1930'ların başı ve ortalarına kadar, Mihail Pokrovski'nin negativist okulu hâkim olmuştur. Pokrovski Rus geçmişine eleştirel ve hatta olumsuz bir şekilde bakarken, pratikte önemli olmadığını ilan etmiştir. Sovyet rejiminin istikrara kavuşması ve 1930'larda kültürel muhafazakârlığa dönüşle birlikte Pokrovski ve okulu gözden düştü ve yönetim tarih alanında ve arkeoloji gibi ilgili disiplinlerde yoğun çalışmaları teşvik etmeye başladı. Özellikle Sovyet tarihçileri kaynak toplama ve uyarlama işine döndüler. Sosyal ve ekonomik tarihte bazı değerli çalışmalar gerçekleştirildi ve Boris Grekov, devrim öncesi dönem uzmanı olarak alana değerli katkılar verdi. Ancak genel olarak 1930'lardaki değişime ve Stalin'in ölümünden sonra liberalleşme hareketine rağmen Sovyet tarih bilimi partinin kısıtlamalarından muztaripti. Özellikle entelektüel tarih ve uluslararası ilişkiler alanlarında bu kısıtlamalar ağır bir şekilde hissediliyordu.

Dil bilimi daha farklı bir yol izliyordu. Bu alanda Kafkasya dillerinde önde gelen Nikolay Marr (1864-1934), biyolojide Trofim Lysenko'nun oynadığı rolü oynadı ve kendi ürünü olan tuhaf teorilerinin kurbanı oldu. Partinin desteğiyle, Marr'ın bu tuhaf görüşleri Sovyetler Birliği'nde filoloji ve dil bilimini neredeyse yok etti. Marr kabul gören dil aileleri teorilerini yok sayıp dört temel sesin yaygın ve çok formlu evrimine dayalı bir teori geliştirdi. Yeni doktrin farklı dil ailelerini üretim araçlarının gelişimine bağladığı için temelde Marksist gibi görünse de, imaları o kadar tehlikeliydi ki Stalin 1950'de Sovyet bilim adamlarını rahatlatacak şekilde, Marr ekolüne karşı durdu.

Sovyet araştırmalarının birçok alanı Stalin'in diktasından çok ölümünden sonra yararlanmıştır. 1953 ilkbaharından sonra Sovyet biliminsanları dış dünyayla daha geniş ilişkiler kuracak ve kendi çalışmalarında özgürleşecekti. Özellikle de, her

an Stalin'i övmek, her şeyin önce Ruslar tarafından icat edildiğini söylemek veya Jdanov'un en karanlık günlerinde olduğu gibi artık Rusya'daki Batı etkilerini reddetmek zorunda değillerdi. Sibernetik ve bazı ekonomik analiz türlerinin araştırılmasına izin verildi ve sonrasında teşvik edildi. Ancak Stalinizmin bazı aşırılıkları ortadan kalktıktan sonra bile, zorunlu Marksizm–Leninizm ve *partiinost* devam etti.

SANAT VE EDEBİYAT

Diğer eğitimli Ruslar gibi yazarlar ve sanatçılar da sosyalist devrime farklı tepkiler verdiler. Birçoğu kendini yeni Rusya'da dışlanmış gibi hissetti. Sosyal olarak birçoğu nefret edilen üst sınıflardan geliyordu. Politik olarak birçoğu liberal eğilimli veya tamamen apolitik olmuştur. Sanatçılar arasında ise kültür için getirilen yeni proleter standartları birçoğunun estetik olarak yabancılaşmasına neden oldu. Sonuç olarak, çoğu Sovyet Rusya'dan kaçtı, Avrupa ve Amerikan kültürüne katkı verdi, ancak bazı yazarlar ve sanatçılar kaldı. En az politik olanlar yeni düzeni görmezden gelip sanatı resmi kanalların dışında icra ederek kendileri ve arkadaşları için, sanat için sanat yapmayı seçtiler. Diğer sanatçı ve yazarlar, anladıkları ölçüde devrimin bir parçası olmaya ve "devrimci" sanat ve edebiyat yaratmaya çalıştılar. İlk yıllarda Sovyet hükümeti çeşitli sanatsal akımlara tolerans gösterdi ve avangart sanatçıları olumlu şekilde teşvik etti. Birçoğuna hükümet tarafından maaş bağlandı. Yazar ve sanatçıların çoğu ise destek, çalışma alanı, yayımlama, sergi olanakları sunan devletten faydalandı. Parti ve devletin amaçlarına bağlılık ve resmi yardıma olan ihtiyaç, zaman içinde sınırlayıcı olmaya başlayacaktı.

Sovyetler'in ilk yıllarında edebiyat "gümüş çağ" eğilimlerini, devrim ve içsavaş yıllarının kayıplarına ve entelektüellerin büyük çapta göç etmesine rağmen birçok açıdan devam ettirdi. Blok ve Beliy gibi simgeciler ve Mandelstam ve Ahmatova gibi akmeciler şiirlerini yayımlamaya ve çalışmalarını yeni yönlere doğru götürmeye devam ettiler. Mayakovski gibi fütüristler devrime modern şiirler yazdı. Devrim öncesi gelenekleri çeşitlendiren başarılı yeni yazar nesli ortaya çıkmaya başladı. İlk büyük eserleri 1917 sonrasında ortaya çıkan (ancak bazıları devrimden önce eserlerini yayımlamaya başlamış olan) yazarlar arasında, Isaak Babel, Mihail Bulgakov, Yuri Oleşa, Boris Pasternak, Boris Pilnyak, Andrey Platonov, Yevgeni Zamyatin ve Mihail Zoşçenko bulunmaktadır. Formalist eleştiri gelişti ve meyve verdi. Yine edebi eleştirmen ve dil bilimcisi Mihail Bahtin'in orijinal eserleri başarılı oldu. Komünist olmayan yazarlar birçok grup ve hareket oluşturdu ve "yol arkadaşları", proleter veya devrimci olmayan ancak "Sovyet yönetimini kabul eden ve sosyalist

düzen içinde yapıcı şekilde çalışan" yazarlar olarak parti tarafından kabul edildi. Aynı zamanda, "solcu" veya "proleter" yazar kuruluşları etki ve devlet desteği için birbiriyle mücadele etti. 1918'den başlayarak 1920'lerde devam edecek şekilde, Proletkült, işçiler arasında edebi ve sanatsal yaratıcılığı geliştirmek için stüdyolar oluşturmuştur. Proletkült, üyeleri, saf ve sınıfsal sanat yapmayı seçti. Uygulamada ise stüdyolardaki işçiler Beliy ve Briusov gibi proleter olmayan yazarları da inceledi ve birçok işçi yazar (Proletkült liderlerini hayal kırıklığına uğratacak şekilde), kendilerine özgü ve heterodoks tarzlar edindi. Profesyonel "proleter" yazarlar arasında, edebi tarz ve içerik hakkında çekişmeler (örneğin, lirizm ve içedönüklük kabul edilebilir mi?) ve parti politikaları hakkındaki tartışmalarıyla, bir dizi proleter yazar kuruluşu ortaya çıktı. İlk olarak 1920'de Birlik Proleter Yazarlar Birliği (VAPP) kurulmuş, son olarak da İlk Beş Yıllık Plan uygulaması sırasında kendi yaklaşımları dışındaki görüşleri sıklıkla lanetleyen, militan Rus Proleter Yazarlar Birliği (RAPP) görülmüştür. 1920'lerin sonuna kadar, kısmen 1929'a kadar aydınlanma komiserliğini yürüten Anatoli Lunaçarski'nin etkisiyle, çeşitli yaklaşımlara tolerans gösterilmiştir. RAPP'ın proleter hegemonyaya yönelik talepleri bile göz ardı edilmiştir.

1920'lerin sonuna doğru tehlike çanları çalmaya başlamıştı. Ortodoks Marksist eleştirmenler sapkın edebi eğilimleri giderek daha yüksek sesle ve daha etkin şekilde eleştirmeye başlamıştı. Gerçekleşen bir dizi intihar, hayal kırıklığının hatta protestonun işaretleri olarak okunabilir. Ünlü "köylü" şair Sergey Yesenin 1925 yılında, "Ölümde yeni bir şey yok, ama yaşamda da yenilik yok," diye yazarak kendini asarken, 1930 yılında solcu Mayakovski intihar etmeden önce son şiirinde, "Kendi şarkımın boğazına bastım," diyecekti. 1932 yılında daha büyük değişiklikler oldu ve tüm edebi gruplanmalar tüm bağımsız yayınevleri ve yayınlarla birlikte kaldırılarak, yerine Sovyet Yazarlar Birliği kondu. 1934 yılındaki Sovyet Yazarlar Kongresi'nde, parti liderleri artık edebiyatta tek bir doğru yaklaşım olduğunu açıkladı: "sosyalist gerçekçilik". Uygulamada, Sovyet edebiyatı hükümetin bir organı haline geldi ve yazarlar devlet memuru oldu. Yazarlar Birliği'nin üyeleri sürekli gelir ve potansiyel ayrıcalıklardan faydalanacak, ancak resmi standartlara göre yazmak zorunda kalacaktı. Yazıları resmi standarda uymayınca veya standartlar değiştikçe, yazarlar sakıncalı metinlerini baştan yazmak zorunda kalacaktı. Ahmatova, Mandelstam, Pasternak, Oleşa, Babel ve Bulgakov gibi birçok yazar edebi sessizliğe gömülmeyi seçti.

Sosyalist gerçekçiliğin resmi tanımı, "gerçekliğin devrimci gelişiminde gerçekçi ve tarihsel olarak somut bir şekilde aktarılması", "gerçek" ve "doğrunun" ideolojik bir anlayışını içerisinde barındırmaktadır. Aynı zamanda "gerçeklik ve tarihsel somutluk" ilkelerine dayalı dünyanın gerçekçi tarifleri, "ideolojik olarak işçi sınıfını sosyalizmin ruhuyla yeniden şekillendirme ve eğitme" amacına hizmet etmeliydi. Zamanla bunların yanında diğer dogmatik yargılar konacaktı. Edebiyat, söylendiği

gibi *partiinost* (parti politikalarına uygunluk), *ideinost* (yüksek idealler ve ilkelerden ilham alan) ve *narodnost* (narod, yani halktan gelen sıradan insanlar için anlaşılır ve ihtiyaçlarına uygun) ile şekillendirilmeliydi. Teoride tam olarak belirli olmayan sosyalist gerçekçilik kavramı, uygulamada Stalin ve kurmaylarının doğru edebi form ve içeriği belirlemesine izin verdi. Yazarların ilham almak için Stalin'in eserlerine dönmeleri teşvik edildi. Sonuç olarak Sovyet yaşamını idealize eden, Rus geçmişini vatansever bir şekilde aktaran, bireysel kahramanlığı öven (devrimde, üretimde ve tarihte), yeni Sovyet erkek ve kadınının yüksek idealizmini vurgulayan roman, hikâye, şiir, oyun ve film (propaganda değeri için parti tarafından önem verilen bir alan) seli ortaya çıktı. Sosyalist gerçekçi kahraman ahlaki ve fiziksel güzelliğin vücut bulmuş haliydi ve temelde içsel çekişmeleri ve psikolojik belirsizlikleri yoktu. Etraflarındaki sert dünyadan ziyade, yazarların olması gerektiği ve gelecekte olacağı beklenen dünyayı tasvir etmeleri istendi. Pesimizm yasaklandı.

Sanat dünyası devrimci amaçlara uygun şekilde boyunduruk altına alındıktan ve sosyalist gerçekçi edebiyattan hayatın karmaşıklığı atıldıktan sonra, Stalinci edebiyatın kalitesinin düşük ve ömrünün kısa olması şaşırtıcı değildi. 1936'da Gorki'nin ölümünden sonra, Sovyet edebiyatında benzer düzeyde bir yazar görülmedi. Popüler tarih ve çağdaş roman yazarı olan Aleksey N. Tolstoy (1883-1945) ve *Durgun Akardı Don* ve *Uyandırılmış Toprak* gibi içsavaş ve tarımın kamulaştırılmasında Don Kazaklarını tasvir eden romanların yazarı olan Mihail Şolohov (1905-1984) rejimin gereksinimlerine uygun bir şekilde iyi eserler vermeyi başarmış, ancak değişen parti taleplerini karşılamak üzere basımlar arasında yazılarını değiştirmek zorunda kalmışlardır. Yuri Oleşa gibi diğer yetenekli yazarlar ise, "sosyalist gerçekçiliğin" benimsemekte başarısız olmuştur. Sovyet şiiri, basit ve kolayca anlaşılır olma şartıyla sekteye uğramış, sosyalist ve gerçekçi olma gereksinimiyle, Sovyet düzyazının bile altında kalmıştır. Hükümet geniş çapta Rus klasiklerini ve çevrilmiş dünya klasiklerini yayımlayarak okuyucuların zevkine hitap edebilmiştir.

Stalin sonrasındaki yıllarda, Yazarlar Birliği *partiinost, ideinost* ve *narodnost* olan sosyalist gerçekçi ilkeleri dayatmayı devam etse de, daha çok esnekliğe izin verilmiştir. Stalin'in tasfiyeleri ve çalışma kampları gibi tabu konuların işlenmesine kısa süreli olarak izin verilmiştir. Sovyetler'in günlük yaşamı hakkında yazarken objektiflik geniş olarak kabul gördü. Edebiyat eleştirmenler sosyalist gerçekçi edebiyatın duygusal olarak sığ ve sahte olduğunu açıkça itiraf etmişlerdir. Yine sert kısıtlamalar devam ediyordu. Pasternak 1955 yılında tamamladığı ve Sovyetler Birliği'nde yayımlanmayan, ülke dışında yayımlanıp övgüler alan romanı *Doktor Jivago*'yla 1958 yılında Nobel Ödülü'ne layık görülürken, ödülü kabul etmek için yurtdışına çıkması yasaklandı ve roman Sovyet geçmişi hakkındaki ideolojik olarak yanlış perspektifi nedeniyle Sovyet basınında yerden yere vuruldu.

Kruşçev sonrasındaki yıllarda Sovyet başarılarını resmetmek için talepler artarken, sanatta çeşitlilik artıyor, az da olsa normlardan sapma görülüyordu. Birçok yazar kahramanlık öykülerinden vazgeçmişti ve günlük insani ilişkilerin karmaşıklığını işliyordu. "Köy yazıları" ekolü okullara kırsal hayatın zorluklarını gerçekçi bir şekilde sunarken, doğaya yakınlık, basitlik ve ahlaki saflık gibi geleneksel değerler vurgulanıyordu. Vladimir Visotski ve Bulat Okudzhava gibi popüler ozanların şarkılarında da bireysel tecrübe ve duygulara benzer bir vurgu olduğu görülmektedir. Klasik sosyalist gerçekçilik üretilmeye devam edildi. Okurların zevklerini gösteren araştırmalar Sovyet okurların çoğunun bireyler, duygular ve ilişkileri ele alan kitapları kahramanca çalışma ve devrimci tutku anlatılarına tercih ettiğini ortaya koymuştur. Savaş, suç, yakalanma ve casuslukla ilgili hikâyeler özellikle ilgi gördü, ancak tolerans sınırları sıklıkla yeniden hatırlatılıyordu. Örneğin, buzların çözülmesinde edebiyatın kilometre taşlarından biri olan ve Kruşçev'in doğrudan onayıyla 1962 yılında yayımlanan, zorunlu çalışma kamplarını konu alan *İvan Denisoviç'in Yaşamında Bir Gün* romanının yazarı Aleksandr Soljenitsin'in, 1965'ten sonra yayın yapması yasaklandı. Sonraki eserlerinin tümü dışarıda basıldı ve Sovyetler Birliği'ne gizlice sokuldu. 1969 yılında Yazarlar Birliği'nden atıldı, 1973'te ise SSCB'den sınır dışı edildi. Eserleri Batı'da veya samizdat olarak basılan şair Yosif Brodski ise, insanlığı değerlendirmekten kaynaklanan hüzün ve nostalji hisleriyle doludur. Şair 1964 yılında 5 yıl boyunca zorunlu çalışma kampına mahkûm edildi (Rus yazarların ve dünyanın protestoları yüzünden bir yıl sonra salıverildi) ve 1972 yılında Sovyetler Birliği'nden sınır dışı edildi. Birçok yazarın eser yayımlaması yasaklandı ve yazarlar halkı kışkırtma suçundan yargılandı. Aslında Sovyet döneminde Rus edebiyatının en iyi eserleri yurtdışında yazıldı. "İlk dalganın" yurtdışından yazan göçmen yazarlarının en önemlileri, romancı, hikâye yazarı ve şair İvan Bunin ve benzersiz tarzıyla Aleksey Remizov, 1953 ve 1957 yıllarında Paris'te hayata veda ettiler. Romancı Vladimir Nabokov ve sonrasında şair Brodski İngilizce ve diğer dillerde önemli eserler vermiştir. Son yıllarda, özellikle de komünizmin çöküşünden sonra, göçmen edebiyatı Rus edebiyatının önemli bir parçası olarak sahiplenilmiştir.

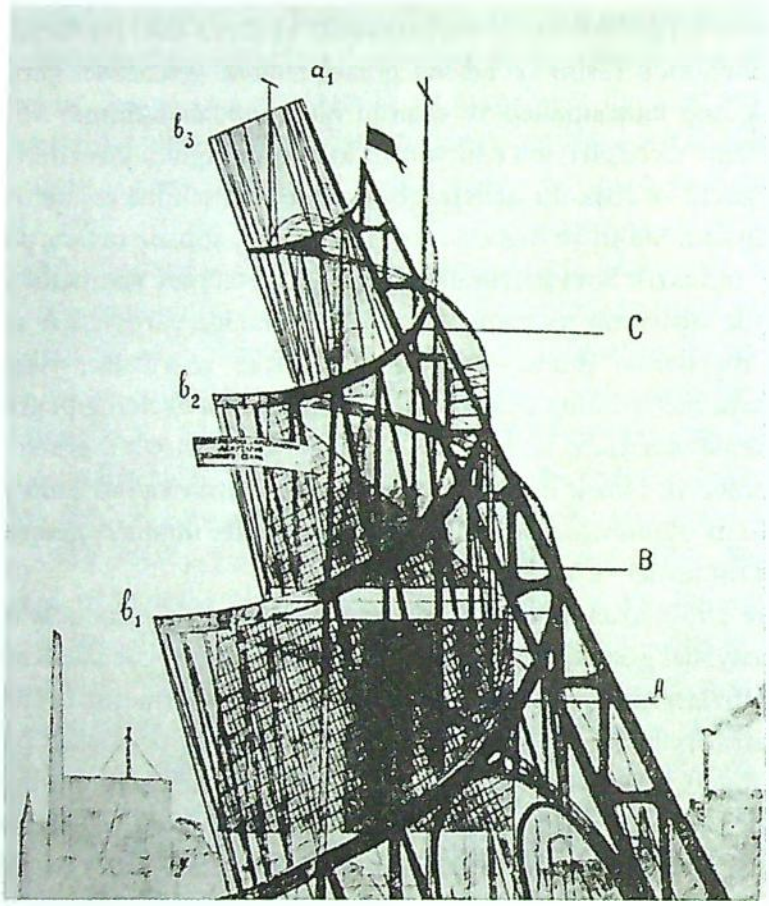
Sovyet resim sanatı edebiyata benzer bir yol izledi. Yine devrimden sonraki ilk on yılda sanat gümüş çağıyla bağlantılı şekilde ilerledi ve aynı zamanda Batı'daki çağdaş eğilimler izlendi. Devrimi benimseyen sanatçıların çoğu özünde özgürlük ve olasılıklarla bağlantısını gördü ve sanatta ifadeler temsili sanatın "burjuva geleneklerinden" bağımsız bir hale geldi. Birçok sanatçı devrimci sanatın devrime faydalı olması gerektiğini savunmuştur. "Sanattan hayata" popüler bir slogan haline geldi. Sanatçılar anıtlar ve kamusal meydanlar için festival süsleri, kıyafetler, kitaplar ve diğer objeler tasarlarken, en modern öğeleri kullandılar. Kural olarak,

benimsenen stil ne olursa olsun –Sovyetler'in ilk on yılında çeşitli tarzlar can buldu, Kazimir Maleviç'in transandantal soyutlamalarından, Marc Chagall'ın nostaljik ve sihirli portrelerine ve Vladimir Tallin'in fantastik yapılarından, devrimci liderler ve olayların geleneksel resimlerine kadar– hayal gücü tetikleniyordu. Bu ilk yıllarda aynı durum mimari için geçerliydi ve yapılamayan uçan şehirler ve dönen cam mekânlarıyla dev demir gökdelenler, kalıcı birçok bina üreten modern fonksiyonalizm ile yan yana durdu.

Sovyet kültüründe "sosyalist gerçekçiliğin" hâkim akım haline gelmesinden sonra, Sovyetler Birliği'nde sanat muhafazakâr ve hatta eski bir karaktere büründü. Stalin döneminde resim ve heykel görsel temsile geleneksel gerçekçiliği geri getirdi, ancak hep kahramanca ve olumlu bir atmosfer hâkimdi ve sosyalizmin inşasında ilerleme ve başarı ima ediliyordu. Mutlu ve sağlıklı köylüleri güneşli tahıl tarlalarında, güçlü ve coşkulu işçileri fabrikada renkli şekilde resmetme sıkça rastlanır hale gelirken, Stalin ve diğer Sovyet liderlerinin sonsuz sayıda portresi yapılmıştır. Sovyet mimarisi Sovyetlerin ilk yıllarındaki avangart yaratıcılıktan uzaklaştı ve ağır biçimde süslenmiş apartmanlar ve ofis binaları, yürüyüşlere uygun büyük bulvarlar ve meydanlar (bunun için eski mahalleler ve kiliseler yıkılacaktı) inşa edildi. Moskova metrosunun geleneksel mozaikleri ve avizeleri gibi geniş kapsamlı kamusal süsleme sanatları ve Stalin'in son yıllarında yapılan, erken dönem Batı tarzı gökdelenler ve barok ve gotik izler taşıyan Moskova'nın ünlü gökdelenleri yapıldı. Stalin'in ölümünden sonra ise resim alanında ilhamsız gerçekçilik hâkim oldu, mimari mütevazı ve işlevsel hale geldi.

1920'ler ve 1930'larda Sovyet müziği yine benzer bir yol izledi. Avangart deneysellik yerini sosyalist gerçekçiliğe bıraktı. Müziğin duygusal gücü nedeniyle, partinin kültürel muhafızları müziğin sosyalizmin inşasına katkı vermesini sağlayacak adımlar atmaya kararlıydı. Resme göre müzikte yaratıcılık ve orijinallik çok daha baskındı, ancak müzik Marksizm ve realist kaygılardan daha uzakta duruyordu ve bazı yetenekli müzisyenler ortaya çıkmaya başlamıştı. Devlet kontrolünün en bilinen örneği, Komünist Partisi gazetesi *Pravda*'da 1936 yılında Dmitri Şostakoviç'in yeni operası *Mtsensk Bölgesi Leydi Macbeth'i*'nin resmi olarak saldırıya uğramasıydı. Opera için "doğal, insani müzik değil, sadece modern gürültü" ve "sadece tutkuyu canlandırabilecek müzikal bir kargaşa" dendi ve burjuvazinin "yozlaşmış" zevklerine uygun olacağı, proletaryanın saf ve basit zevkine göre olmadığı söylendi. Bu olay, müzikte "formalizm" ve "solculuğa" karşı yapılacak çok sayıda saldırıdan sadece biriydi. Yine de müzik gelişmeye devam etti. Sovyetler'in ilk yıllarında yurtdışında kalan ve ironik bir şekilde devrimci müziğinin takdir edilmediğini, maddi olarak da desteklenmediğini düşünen Sergey Prokofiev ve Şostakoviç'in katkıları dünya çapında tanınmaktadır. Sonraki yıllarda Aram Haçaturyan ve Alfred Schnittke Sovyet

klasik müziğinin uluslararası alanda tanınma potansiyelini yeniden ortaya koyacaklardı. Stalin'in son yıllarında özellikle düzenli olarak devlet baskısı altına alınsa da Sovyet müzik yaşamında caz müziğinin önemli bir yeri vardı. *Pravda* Şostakoviç'in operasını eleştirirken, "gergin, sinirli ve epileptik müziğini cazdan aldığı" söylenmişti. 1960'lar ve 1970'lerde Vysotski ve Okudzhava gibi şarkıcılar devrim öncesi ve Sovyet Rusya'nın şarkı geleneklerinden ödünç alan, halk şiirini seslendiren orijinal bir müzik formu ortaya çıkarmışlardır.

Vladimir Tatlin'in Üçüncü Enternasyonal Anıtı için tasarımı, 1919-20.
Bu anıt hiç yapılmasa da, Tatlin'in Komünist Enternasyonal binası için ütopik tasarımı, devrimci modernizmin dev bir sembolüdür. Dünyadaki en yüksek bina olarak hayal edilen bu yapının spiral dış demir yapısının içinde camdan salonlar bulunması planlanırken, bu salonlar birbirlerinin üzerinde doğayla uyum halinde dönecekti. Alttaki küp yılda bir döngü tamamlarken, tüm koniler aylık döngü ve en üstteki silindir günde bir döngü tamamlayacaktı. Binada toplantı yerleri, ofisler ve iletişim merkezi bulunacaktı.
(*Punin, Pamiatnik III Internatsionala*).

Performans sanatları olan müzik, bale ve tiyatro, diğer alanlar gibi çelişkilerle doluydu. Eleştirmenlerin söylediği gibi, gelişim ve yaratıcılıkta eksiklik, icra ve performansta fazlalıklar vardı. Yüksek standartlar Çarlık günlerinden sürdürülmüş, artırılan devlet desteği ve gelişmiş sanatsal eğitim ve öğretimle daha da geliştirilmiştir. Sovyet müzik eğitimi başarılı klasik müzisyenler, özellikle de kemancı ve piyanistler yaratmış, yurtdışında turneye çıkmalarına ilk defa izin verilen kemancı David Oistrakh ve Piyanistler Sviatoslav Richter ve Emil Gilels gibi sanatçılar uluslararası müsabakalarda üstün performanslar sergilemiştir. Bale koreografi olarak durağanlaşmış, birçok açıdan saatler 1917'de durmuştu, ancak performans tekniği dünya standartlarındaydı. Aynı zamanda bale dünyadaki tüm diğer ülkelere göre daha fazla fon ve daha iyi bir okul ve seçim sistemiyle desteklenmekteydi. Buna rağmen Rus balesindeki katı gelenekselcilik (ve Sovyet yaşamındaki diğer kısıtlamalar) yurtdışında turne olanaklarıyla birleşince, bazı dansçılar Batı'ya sığındı; 1961 yılında Rudolf Nureyev, 1974 yılında Mihail Barışnikov SSCB'den kaçmıştı. Moskova Sanat Tiyatrosu dünya çapındaki aktörlük merkezlerinden biriydi, Sovyetler Birliği'nde tiyatro yaklaşımlarının üzerindeki tekeli, performansa yenilikçi unsurların katılmasına izin verdi. En popüler sanat belki de sinemaydı. Seçilen ithal filmler Sovyet sinemalarında sürekli olarak gösterilirken, Sovyet sinemasının kendine has zengin bir tarihi, deneysellik, sosyalist gerçekçilik ve geleneksel gerçekçilik geçmişi vardı. Sergey Eisenstein (1898-1948) belki de devrimci ve Stalinci dönemlerin sanatsal olarak en başarılı Sovyet yönetmeni oldu, ancak Aleksandr Dovzhenko gibi diğerleri de vardı. Yine Eisenstein, Stalin rejiminde en zor politik ilişkilerle karşı karşıya kalan yönetmen oldu. Seyirciler daha çok hafif ve eğlenceli filmler istiyordu ve ağır ideolojik tonlarına rağmen, Grigori Aleksandrov'un 1930'lardaki eğlenceli müzikal komedileri oldukça fazla ilgi gördü.

Stalin'in ölümünden sonra yaşanan "çözülme" ve muhalif hareketin gelişmesiyle, alternatif sanatsal yaklaşımlar zaman zaman tekrar ortaya çıktı; bunlar bazen hoş görüldü, ancak çoğunlukla eleştirildi ve kamuya açık sergileri engellendi. 1962 yılında Kruşçev Moskova'da modern sanat sergisine ziyaret gerçekleştirip, bayağı bir dille eserleri aşağıladı, 1974 yılında ise Moskova dışında bir parkta yapılan gayri resmi bir serginin kaldırılması için buldozerler gönderildi. Gayri resmi sanat tüm açılardan parti ideolojisinden sapıyordu; ruh hali melankolik veya kötümser, renkleri ağırlıklı olarak koyu, dini inanç veya varoluşsal şüphe imalı, temsili gerçekçilik üzerinde soyut veya sembolik veya ince bir şekilde ironik olabiliyordu. Yine sinemada liberal 1960'larda başlayan akımda, Andrey Tarkovski'nin çalışmalarında görülebileceği gibi, formda yenilikler gerçekleşmişti, ideolojiyle daha az ilişkili temalar işleniyordu, ancak seyirciler yine hafif komediler veya kahramanca macera filmleri tercih ediyordu. Tiyatroda, yenilik ve ikona düşmanlığı devam ederken, bu

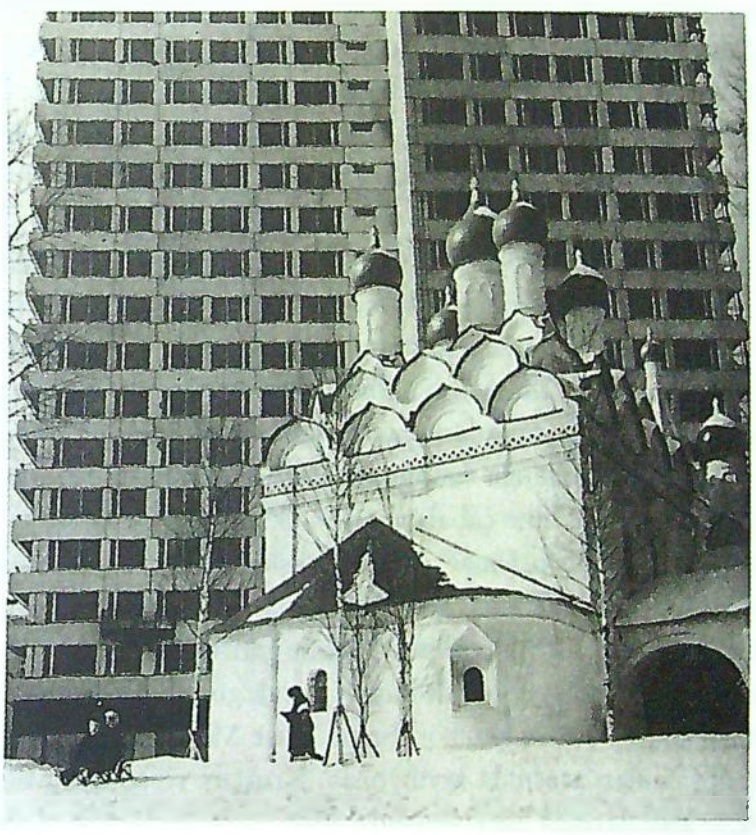
Moskova Devlet Üniversitesi. Lenin tepelerinde savaştan sonra yapılan üniversite, Stalinci gotik olarak bilinen tarzda Moskova'da yapılan kuleler zincirinin bir parçasıydı. Klasik sütunlar, büyük dış süslemeler ve girişler bu binaların hepsinde bulunurken, bu öğeler sosyalizmin gücü ve şaşaasını aktarmayı amaçlamıştır. *(World Wide Photos)*

durum resmi sahnelerde değil, Moskova'da bulunan, Yuri Liubimov'un *Taganka*'sı ve gayri resmi "stüdyo-tiyatroları" gibi küçük sahneler için geçerliydi. Uygulamada marjinalleşen, değişiklikten yana olan sanatsal akımlar özellikle eğitimli kitleler arasında resmi ideolojiyle büyüyen yabancılaşmanın işaretleri arasındaydı.

DİN

Sovyetler Birliği'nde komünistler tarafından din bir anormallik, bir tehdit ve bir mücadele olarak görüldü. Bolşeviklerin Rusya'yı "modernleştirme" çabaları, batıl inançlar, mistiklik ve dini hikâyelerin yerine bilimsel bir hayat görüşünün getirilmesi anlamına gelmiştir. İlk aşamada, bu kampanya kurum olarak Ortodoks kilisesine karşı yürütülmüştür. Bolşevikler yönetime geldikten hemen sonra imparatorluk re-

jimiyle yakın bağları bulunan Ortodoks kilisesini dağıttı, kiliseye mali desteği kesti, kilise mallarını ele geçirdi ve binlerce kilise okulunun kontrolü devlete devredildi. İçsavaş sırasında, devrimciler rahip ve din adamlarını sıklıkla tutukladı ve bazen yargısız olarak infaz etti, kutsal nesnelere el koydu veya yok etti ve birçok kilise ve manastır kapatıldı. İçsavaşta galibiyet sağlandıktan sonra hükümet daha az şiddetli ancak daha kararlı bir şekilde kilisenin üzerine gitti. Hükümet kilisenin tüm değerli eşyalarının alınmasını emretti ve Büyük Petro tarafından sona erdirilen skolastik organizasyonun patriklik formunu canlandırmak üzere kilise konseyi tarafından 1918'de seçilen Patrik Tikhon'u geçici olarak hapsetti. Modern, "yenilikçi" ve "yaşayan kilise" gruplarına destek olarak kiliseyi içten parçalamaya çalıştı ve militan ateist hareketiyle popüler dini inanca doğrudan saldırılar gerçekleşmeye başladı. Tikhon'un 1925 yılında ölümünden sonra hükümet yeni bir patriğin seçilmesini engelledi ve kilise liderliği geçici görevlilere kaldı.

Moskova'nın Kalinin bölgesinde Sovyet konut projesinin önünde, on yedinci yüzyıldan kalma Simeon Stolpnik Kilisesi. Rusya'da birçok kilise kapatıldı ve yıkıldı. Bazı kiliseler faaliyetlerine devam ederken, yıkılmayan kiliselerin çoğu, kutsal objeleri alınmış ve duvarları badanalanmış bir halde fabrika, depo veya müze olarak kullanıldı veya devlet koruması altında mimari anıtlar olarak boş kaldı. (*Sovfoto*)

Sovyetler Birliği'nde ateizm yükselse de, dine karşı bu hareket başarıdan uzaktı. Kiliseye yapılan saldırılar çoğunlukla kilise içinde direniş ve dayanışmaya sebep oluyordu rahiplerin ve yereldeki unsurların çabalarıyla devlet desteği olmadan din gelişmeye devam etti. Aynı zamanda Ortodoks kilisesinin baskı altına alınmasıyla, "mezhepçi" Hıristiyanlık ve diğer dinler büyümeye devam etti. Genel anlamda, devrim yıllarındaki karmaşa ve belirsizlik ortamında, inanç ve ruhanilik anlam ve ümit kaynağı olarak görüldü. İlk Beş Yıllık Plan sırasındaki radikal karmaşa ve 1930'lardaki kanlı terör sırasında dine uygulanan baskı oldukça sert oldu, ancak dini kurumların sınırlandırılması ve rasyonalist düşüncenin ön plana çıkartılmasıyla dinin ortadan kaldırılacağı düşüncesi gerçekliğe yansımadı. 1939 nüfus sayımının yayımlanmayan sonuçlarına dayalı resmi bir rapora göre, Sovyet vatandaşlarının %55'i kendilerini inançlı olarak tanımlamış, diğerlerinin bazıları da muhtemelen inancını saklamıştı.

1930'larda genel olarak toplumun istikrara kavuşması Stalin ve Politbüro'yu dine karşı daha hoşgörülü bir tutuma doğru götürdü. Savaş ve savaş yıllarında kilisenin vatansever tavrı, kilisenin konumu ve kabulünü geliştirdi. 1943 yılında kilisenin bir patrik seçmesine izin verildi ve devlet adamı gibi bir kimliğe sahip Metropolit Sergius bu pozisyona getirildi. 1945'teki ölümünden sonra, Sergius'un yerine 25 yıl boyunca "Moskova ve tüm Rusya'nın Patriği" unvanını devam ettiren Aleksey geçti. 1971'de Aleksey'in ölümünden sonra, Pimen patrik seçildi ve 1990 yılında II. Aleksey başa geldi. Dini otoritelerin sınırlı sayıda teolojik okul açmasına izin verildi ve bu okullarda öğrenciler rahipliğe hazırlandı. Yine sınırlı sayıda yeni kilisenin açılmasına izin verildi. Militan Tanrısızlar Birliği'nin faaliyetleri ve genel anlamda dine karşı propagandanın dozu azaltıldı. Bunun karşılığında patrik kilisesi rejime tamamen bağlı olduğu ilan etti ve uluslararası barış kampanyalarına ve Balkan Ortodokslarını etkileme çabalarına destek verdi. Ancak ne yazık ki Doğu Polonya'nın 2 veya 3 milyon Uniat'ın Ortodoksluğa alınmasında rejim ve kilise işbirliğine gitti. Ama SSCB'de kilise genel anlamda sosyal veya eğitimsel alanlarda işlev göstermekten çok sadece dini işlevleri yerine getirmekle sınırlıydı. Anayasa bile din karşıtı propaganda özgürlüğüne karşın ancak günah çıkarma özgürlüğü ilan etmişti ve belirli sınırlar içinde hoş görülse de kilise Marksist ideoloji ve komünist toplumunun düşmanları arasında sayılıyordu. Kruşçev ve sonraki liderler, Sovyet yaşamının diğer kısımlarında liberalleşmeye doğru giderken, dine olan baskıları artırmışlardır. Baptistler gibi diğer Sovyet Hıristiyanlarının, Yahudi ve sayıları artan Müslümanların kaderinin Ortodokslarınkinden farklı olmadığı eklenmeli. Temelde düşmanca yaklaşan sistem içinde sınırlı ve tehlike bir hayat sürmüş, verilen tavizlerden faydalanmışlardır. Gorbaçov'un glasnost politikası ve komünist yönetimin çöküşüyle Rusya'da yeni bir dinî Rönesans yaşanmadan önce bile, günlük sosyal ve

kültürel yaşamda büyüyen gayri resmi alanda yeniden canlanması, komünist rejimin insanların hayatları üzerindeki etkisinin azaldığına işaretti. Özellikle 1970'ler ve 1980'lerde, dini dua ve çalışma grupları ortaya çıkmıştı (Ortodoks, Protestan, Yahudi ve diğerleri); gençler arasında ailelerinin dini geleneklerini yeniden keşfetme ve dini törenlere katılımın artması gözlenmekteydi. Bu anlamda Gorbaçov 1985 yılında yönetime geldiğinde Sovyetler Birliği'nde komünist yönetimin "ruhsal bir krizle" karşı karşıya olduğunu ifade etmiştir.

42. Bölüm

GORBAÇOV YILLARI, 1985–1991 VE SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN ÇÖKÜŞÜ

"İstediğimiz sosyalizm geçmiş dönemlerin birikmiş kirleri ve sapkınlıklarından arınmış olacak ve aynı zamanda sosyalist öğretinin kurucularının ortaya koyduğu tüm iyi yanları içinde barındıracak. Sosyalizmi yüksek kültür ve ahlak sistemi olarak görüyoruz... Çalışan halkın maddi ve manevi tatminle dolduğu bir hayatın olduğu bir toplum, tüketiciliği, ruhsallık eksikliğini ve kültürel ilkelliği reddeden bir toplum."

MİHAİL GORBAÇOV, 1988

"Kötü bir hükümet için en tehlikeli an, yanlışlarını düzeltmeye çalıştığı andır. Bir kral baskıcı yönetimden sonra kullarının durumunu iyileştirmeye çalıştığı zaman, tahtını sadece ince devlet adamlığıyla kurtarabilir."

ALEXİS DE TOCQUEVİLLE

"Zaman nehri akıp gidiyor
İnsanların eserlerini alıp götürüyor..."

GAVRİİL DERZHAVİN

1991 yılında Sovyetler Birliği ve komünist yönetimin çöküşünden önceki yıllarda, hiçbir tarihçi yaklaşmakta olan sonu tahmin etmiyordu. Hatta 1980'lerde Rusların çoğunluğu dahi komünist rejimin 300 yıl süren Romanov rejimi kadar sürebileceğini düşünüyordu. Daha önceki bölümlerde görüldüğü gibi, sistem hem yapısal hem de halkın tutumlarından dolayı sorunlarla boğuşuyordu. Bu durumun kaçınılmaz olduğunu gösteren bir şey yoktu. Bu yıllarda yaşayan Rusların çoğunun söylediği gibi suçlanarak veya övgüyle bile anılsa, bu tarihi çöküşün sebebi Mihail Gorbaçov'du. Sovyet lideri kesinlikle ülke ve vatandaşlarını kontrol altına alamıyordu ve aslında planladığının tersine sonuçlar alıyordu. II. Nikolay da 1917 Devrimi'ne önemli katkılar yapmıştı. Birçok tarihçinin söylediği gibi, büyük tarihi olayları kişiselleştirmek doğru değildir ve başka bir Gorbaçov veya yaşanabilecek başka gelişmeler benzer sonuçlar doğurabilirdi, ancak tarih gerçekleşen ve gerçekleşmekte olan olayların hikâyesidir, mantıklı alternatiflerin değil. Yine de glasnost

ve perestroyka dönemi olağanüstü başkahramanıyla bağlantılı halde anılacaktır. Bu kahraman zekâ, iyimserlik, üstün enerji, yoğunluk ve özgüven sahibiydi; aynı zamanda sağduyusu, bazen muhafazakârlığı, akıcı konuşması, inanılmaz politik esnekliği, kendi reformlarının beklenmedik ve bazen istenmeyen sonuçları karşısındaki becerikliliğiyle dikkate değerdir.

GORBAÇOV VE REFORM

Gorbaçov ve ilk kurmayları olan Eduard Şevardnadze ile Aleksandr Yakovlev'in Sovyetler Birliği'nde reform başlatırken asıl amaçları hiç açıklanmayabilir, tam olarak kendileri de ne planladıklarının bilincinde olmayabilirler. Niyetleriyle ilgili tahmin ve açıklamalar çok boldur, ancak ortaya çıkan şaşırtıcı faktörlere göre karşımızda Sovyetler Birliği'nin derinleşen sorunlarına hitap etmek için içten bir arzu, dönüşümü geleneksel değerlerle dengelemek için ısrarcı bir çaba, planlar ve gerçek başarılar arasında bir uçurum, en ufak bir reformla bile çözülen karşıt güçlerin baş döndürücü kuvveti ve beklenmeyenin karşısında sürekli bir yaratıcılık bulunmaktadır. SSCB'de ve Doğu Avrupa'da gerçekleşen olaylar komünist sisteme değer verenler başta olmak üzere ve bu doğrultuda tüm Sovyet liderliğini şoke etmiştir. Amaç ve sonuç arasındaki bu uçurumun tek bir büyük istisnası olabilir. Gorbaçov, özellikle Şevardnadze ve diğer Sovyet liderler yeni düşüncelerinin en önemli şartlarından birinin, insan ilişkilerinde nükleer savaşın olamayacağının tamamen idrak edilmesi ve bu nedenle Sovyetler Birliği ve Birleşik Devletler arasında uluslararası alanda asgari düzeyde işbirliğine gidilmesi gerektiğiydi. Sovyet dış politikasının bu düşünceyi yansıttığı söylenebilir. Bu durumun dünyaya faydası büyük olacaktı, ancak bu yönde düşüncenin ortaya çıkması Gorbaçov'den önce Sovyetler Birliği'nde gerçekleşmişti. Gorbaçov'un 1987 yılında Rusça ve İngilizce olarak yayımlanan kitabı *Perestroyka*'da Lenin ve Sovyetler Birliği'nde Komünist Parti'nin önemini vurguladığı, komünist devletlerde politik çoğulculuk ve özelleştirmeye karşı çıktığı, Sovyetler'in sosyal ve ulusal sorunlara bulduğu çözümleri övdüğünü hatırlatmak gerekir. Yine aynı zamanda 26 Nisan 1985 tarihinde Varşova Paktı'nın yenilendiği ve 20 yıl uzatıldığını hatırlamalıyız. Varşova Paktı, Doğu Avrupa'da komünizmin toptan çöküşüyle 25 Şubat 1991 tarihinde çözülmüştür. *Zaman nehri* gerçekten insanlığın eserlerini alıp götürüyor.

Gorbaçov reformlarının temelinde Sovyetler Birliği'nin bir krizle karşı karşıya olduğu yargısı duruyordu. Ekonomik büyüme hızı yavaşlıyordu, aynı zamanda halk memnuniyetsizlik ve karamsarlık içerisindeydi. Gorbaçov genel sekreterliğe getirildiğinde programı bu krizle başa çıkmak ve ilk icraatı kamuya bunu itiraf

etmek oldu. Hükümet ve parti, ekonomik sorunlar hakkında açıkça konuştu; ekonomik büyümenin yavaşlaması, yaşam koşullarına olan olumsuz yan etkileri, tarımın içler acısı durumu, manifatura ürünlerinin düşük kalitesi, dünyanın bilim ve teknoloji (bilgi işlem dahil olmak üzere) alanındaki gelişmelerini takip edememe ve askeri harcamalara akıtılan gayri safi milli hasılanın oranının yüksekliği (Amerika Birleşik Devletleri'nin neredeyse iki katı). Derinleşen "duraklama" –bu terim 1970'ler ve 1980'lerin başını tarif etmek için kullanılıyordu– kültürel ve ideolojik krizin tanınmasıyla birlikte ele alındı. Gorbaçov ve diğer parti liderleri, geniş ölçekte kamusal hayattan çekilme, alkolizm ve uyuşturucu bağımlılığı, suç oranının artması, "çalışmaya saygının zayıflaması", kötümserlik ve şüpheciliğin geniş ölçekte toplumu sardığını kabul etmişti. Gorbaçov, Sovyetler Birliği'nin "ruhsal krizle" (*dukhovnyi krizis*) ve aynı zamanda ekonomik krizle karşı karşıya olduğunu kabul etmiş, yapısal ve ruhsal bir yeniden yapılanmaya ihtiyaç olduğunu söylemişti (*perestroyka*).

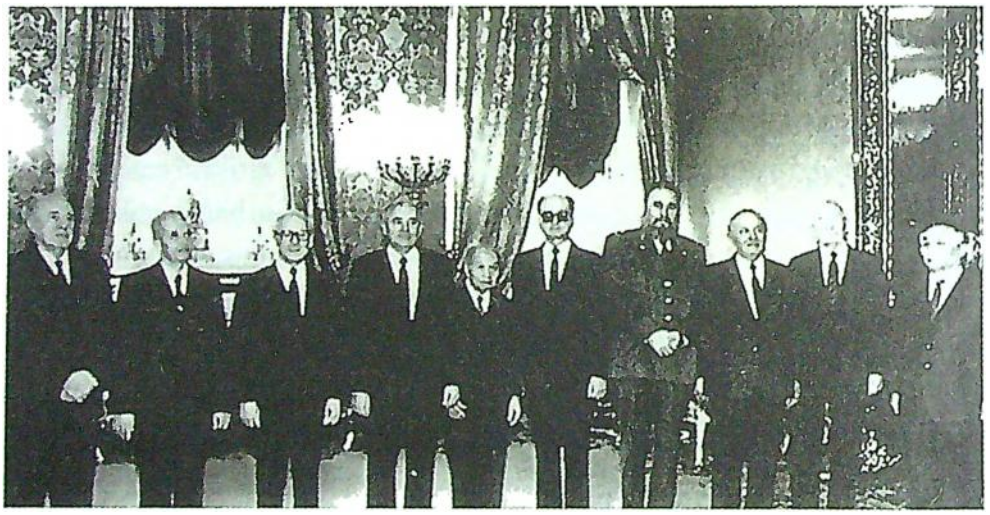
Gorbaçov'un faaliyetleri tarihi olarak önemli sonuçlara yol açacaktı ve aynı zamanda konuşmalarından anlaşılacağı gibi, Komsomol eylemcisi, Kafkasya'daki Stavropol bölgesinde parti başkanı, ardından Politbüro'nun genç üyesi ve genel sekreter olarak yükselirken, gelişmiş ideolojik inançlarına dayanıyordu. Daha da önemlisi, Gorbaçov, Leninci sosyalizmin ideallerine güçlü bir şekilde inanıyor, Sovyet yaşamında ve partide karşılaştığı şüpheciliği kabul etmekte zorlanıyor, Sovyet toplumunun gayet açık bir şekilde gerilemesini hazmedemiyordu. Çoğunlukla Sovyetler'in ilk yıllarında Lenin'in açıklamalarını tekrarlar biçimde (Gorbaçov en çok erken dönemdeki Lenin'e hayranlık duyuyordu), ülkenin "demokratikleşme" ve gelişmiş bir savunmayla canlandırılabileceğini savunuyordu. Demokratikleşme, ekonominin canlandırılması ve halkın sosyalist sisteme olan inançlarını yeniden sağlamak için kilitti. Buna göre Gorbaçov, vatandaşlara sık sık seslendi ve daha fazla inisiyatif alarak kamusal hayata dahil olmalarını söyledi. Aynı zamanda Lenin'i ve daha da uzun bir geçmişi olan Rus politik geleneğini takip ederek, değişim zamanında güçlü bir merkezi otoriteye ihtiyaç olacağına inanıyordu. Demokrasi ve güçlü yönetimin başarılı olması için ise bazı özelliklere ihtiyaç vardı. Liderlerin en yüksek kalitede olmaması ve gerçek birer öncü olmamaları durumunda güçlü bir yönetimin hiçbir değeri yoktu gözünde. Yönetime gelmeden bile yerel liderlerin davranışlarını düzeltmeye, bürokratik hantallık, kendi kendini memnun etme, formalite (*volokita*), kariyercilik ve beceriksizliği ortadan kaldırmaya çabaladı. Sosyalist demokrasi içerisinde tüm potansiyel dinamizmin çalışması için sıradan insanların pasiflik, sorumsuzluk, disiplinsizlik, sarhoşluk, edinimcilik, materyalizm ve kültürel bayağılık (*poshlost*) günahlarından arınmaları gerekiyordu.

Gorbaçov için bunlar pratik fikirlerdi. Ekonomik durağanlığın aşılması için vatandaşlar ve liderlerin ülkenin kalkınmasında daha aktif, sorumlu ve adanmış bir rol oynamaları gerekiyordu. Gorbaçov'un dediği gibi, demokrasi "soyut olarak değil, ekonominin gelişimi için bir araç olarak algılanmalıdır" (1985). Aynı zamanda Gorbaçov'un demokrasi ve reform hakkındaki düşüncesinde derin ahlaki nosyonlar bulunuyordu. Görüldüğü gibi konuşmaları, disiplinsiz ve sorumsuz davranışlara karşı nefret besliyordu. Kişisel olarak, bildiğimiz gibi Gorbaçov aşırı çalışkandı ve sert alkollü içecekler içmiyordu. Daha karmaşık bir biçimde, Gorbaçov'un ahlaki duruşu ideolojikti. Sosyalizmden bahsederken özünün "hümanist" olduğundan bahsediyor, "insan varlığının" (*lichnost*) en iyi şekilde geliştirilmesine olan bağlılığı ve "evrensel insani değerlerin" korunması ve ön plana çıkartılmasına yönelik duruşundan bahsediyordu. Bunlar Sovyet ideolojisinde klişelerdi, ancak sınıf değerlerine karşılık evrensel değerlere yapılan vurgu tamamıyla Ortodoks değildi. Gorbaçov'un bu klişeleri ciddiye aldığı ve gerçek hale getirmek istediği sanılmaktadır.

11 Mart 1985 tarihinde başlayan Gorbaçov rejiminin ilk iki veya üç yılı, göreli olarak "geleneksel" bir havada geçti. Yeni parti sekreteri, zamanında Politbüro'nun en genç üyesi, konumunu güçlendirmekle meşgul olmuş, zamanla yönetim ve üst düzey idari personelde değişikliğe gitmişti. Buna göre 1 Temmuz 1985 tarihinde Şevardnadze Politbüro üyesi oldu ve törensel bir üst makama yerleştirilen Andrey Gromuko'nun yerine dışişleri bakanı oldu. Politbüro'ya yeni üyeler dahil olurken, Gorbaçov'un parti sekreterliğindeki ilk rakibi olan Viktor Grishin emekliye ayrıldı. Liderliğin bu şekilde yeniden düzenlenmesine rağmen, Gorbaçov gelecek yıllarda Merkez Komitesi ve Politbüro'da muhalefetle karşılaşacaktı: Yegor Ligaçev gibi "püritenler" reform yaparak Brejnev dönemindeki yozlaşmayı ortadan kaldırmak istiyordu. Başbakan Nikolay Ryzhkov gibi "teknokratlar" ise Sovyet idari ve ekonomik yaşamını bilimsel uzmanlık ve rasyonel prosedüre dayandırmayı amaçlıyor, Boris Yeltsin gibi radikaller ise Gorbaçov'un duraksamalarıyla (Gorbaçov iktidar partisinde bir bölünmeye yol açmaktan çekiniyordu) hayal kırıklığına uğruyordu.

Aslında Gorbaçov'un ilk zamanlarında reform ihtiyacı hakkında konuşurken cesaretle yaklaşmasına rağmen uygulanan politika dikkatli ve göreli olarak gelenekseldi. Bazıları yeterince güçleninceye kadar beklediğini düşünüyordu. Diğerleri ise problemler hakkındaki bilgisi arttıkça ve ilk girişimlerinin başarısızlığından sonra dikkatli davrandığını savunmaktadır. Durum ne olursa olsun, 1985 Mart'ından 1986 sonbaharına kadar politikaları önceki Sovyet reformcularının teklif ve uygulamalarıyla benzerlik gösteriyordu. Ekim 1985'te Gorbaçov'un sunduğu taslak plan, ulusal gelirin 15 yıl içinde iki katına çıkartılmasını amaçlarken, teçhizatın modernleştirilmesi ve işgücü üretkenliğinin artırılmasına özel bir vurgu yapılıyor-

du. Bunun da "hızlandırma" adı verilen bir ekonomik kampanyayla gerçekleştirilmesi öngörüldü. Buna göre, alkolizme karşı büyük bir kampanya yürütülecek, işe gelmemeye karşı mücadele verilecek, yöneticiler ise faaliyetlerini malzeme alımında tasarrufa gidecek ve gelir-gider dengesi kurmak için zorlanacak ve rüşvete karşı bir kampanya yürütülecekti. Aylar geçtikçe, Gorbaçov daha radikal bir değişimden söz etmeye başlayacaktı. Şubat 1986'da düzenlenen 27. parti kongresinde ilke olarak "radikal reformdan" bahsedecek, temmuzda ise "gerçek devrim" olarak perestroykadan bahsedecekti. Bu radikalizm büyük ölçüde lafta kaldı. Bu erken aylarda glasnost politikası, ekonomik hızlanmayla yakın şekilde ilişkiliydi. Basında ve ifadede eleştiri özgürlüğü sağlanırken, önemli bir politika değişikliği gerçekleşmiş olsa da, bir sonuç olarak değil, beceriksiz ve yozlaşmış yönetici ve bürokratları ortaya çıkarmak, toplumun ekonomiye katılması için harekete geçirmek için bir araç olarak görülüyordu. Benzer şekilde, Gorbaçov, Batılı güçlerle ilişkilerin geliştirilmesini amaçlarken, diğer komünist ülkelerle saygı çerçevesinde ilişkilerin iyileştirilmesini istiyor, Afganistan Savaşı'nın bir felaket olduğunu itiraf ediyor (1986 yılında savaşı "kanayan yara" olarak anacaktı), ancak "ABD emperyalizmini" eleştirmeye devam ediyordu.

Moskova'da komünist dünyanın liderleri, 1986. Soldan sağa: Kadar (Macaristan), Çavuşesku (Romanya), Honecker (Doğu Almanya), Gorbaçov (Sovyetler Birliği), Chinh (Vietnam), Jaruzelski (Polonya), Castro (Küba), Jivkov (Bulgaristan), Husak (Çekoslovakya), Tsedenbal (Moğolistan). (*World Wide Photos*)

Ne yazık ki, Gorbaçov'un ilk çabaları sonuç vermedi. Ekonomi teşviklere cevap vermeyecekti. Hükümetin ekonomik ve finansal politikaları bütçe açıklarına ve enflasyona neden oldu ve durumu daha da zora soktu. Alkol karşıtı kampanya bile

felaketle sonuçlandı ve tek sonucu SSCB'nin bazı alanlarında şeker stoklarını tüketecek şekilde yasadışı içki üretiminin artması oldu. Çok geçmeden yeni yönetim kararsız ve karışıklığa yol açan yönüyle, ekonomik herhangi bir kazanç edinmeden Brejnev altında sahip olduğu bütünleşikliğini kaybetmeye başladı. Afganistan Savaşı'nın bedeli ödenmeye devam edildi. 28 Nisan 1986 tarihinde Çernobil'de nükleer reaktör patladı; ortaya çıkan çevresel felaket ve bunun yarattığı yıkım mühendislikten medyaya kadar tüm alanlarda Sovyetler'in birçok eksikliğine sert bir ışık tuttu. Bu trajik olay, Stalinci gizlilik geleneğiyle ele alınmıştı, ancak daha radikal olan glasnosta geçiş için bir kapı ve güçlü bir sav haline geldi.

1986 ve 1987 yıllarında Gorbaçov'un politikaları daha radikal hale geldi, ancak parti liderliği içinde reformların daha hızlı ve derine gitmesini isteyen Yeltsin gibi komünistlerden baskılar artmaya başladı. Glasnostun anlamı genişlemeye başladı. 1986 sonlarında, Gorbaçov sansürün gevşeyeceğini, basının rejimi eleştirmesi ve sorunlara çözüm önermesi için özgürlüklerin sağlanacağını açıkladı. Önde gelen yayınların başına reformcu editörler getirildi ve basında daha önce görülmemiş bir şekilde politik ve sosyal sorunlar tartışılmaya başlandı. Yeni cesur ve daha önce yasaklı olan edebi ve tarihi eserler yayımlandı. Eleştirel sosyal yaklaşımlarda bulunan filmler geliştirildi. Politik tutsaklar, 1987 yılında çıkartılan bir kanunla anti-Sovyet propagandanın kapsamı daraltıldıktan sonra özgürlüklerine kavuştu, Gorki kentinde izole olarak yaşayan Andrey Sakharov gibi sürgün edilen muhaliflerin evlerine dönmeleri ve politikaya katılmalarına izin verildi. Gorbaçov ve müttefikleri aynı zamanda Sovyet vatandaşlarını "enformal" adı verilen gönüllü toplumsal dernekler kurmaya teşvik etti. 1987 yılında ekonomide girişim yöneticilerine fiyat, maaş ve üretim hedeflerini kendi kendilerine belirlemeleri için özerklik sağlandı. Böylelikle merkezi planlamadan uzaklaşma süreci başladı. "Bireysel emek faaliyetleri" (1986) ve kooperatifler (1988) hakkındaki kanunlarla, 1920'lerden sonra ilk özel işletmeler ortaya çıktı. Bu işletmeler kafe gibi küçük girişimlerdi, ancak dağıtım şirketleri ve birkaç küçük banka da ortaya çıktı. Bu yeni girişimcilerin çoğu maddi ve politik kaynaklara erişimleri olan kişilerdi, yani devlet ve parti yöneticilerinden oluşuyordu ve 1991'den sonra çok zengin olacaklardı. Yabancı firmalarla ortak girişimlerin yapılmasına da izin verildi. Gorbaçov bu değişikliklerin komünist ekonominin yapmış olduğu "sosyalist seçimle" uyumlu olduğunu ve başarısız olan komünist ekonomi ve sömürüye dayalı kapitalist ekonomi arasında bir orta yol olacağını belirtiyordu. Bu önlemler aynı zamanda yozlaşmış memurlar ve organize suç örgütlerinin ortaya çıkmasına, halen kırılgan olan özel sektörden rüşvet ve haraç almasına olanak verdi.

Politik reformlarda Haziran 1988'de toplanan dramatik 19. parti konferansıyla birlikte daha cesur bir yol izlenmeye başlandı. Tüm oturumlar televizyonda yayım-

landı; parti içinde daha önce basına bu kadar açık bir toplantı yapılmamıştı. Konuşmalar ülkenin kötüleşen ekonomik şartları, eğitim ve sağlıktaki sorunlar, başarılar hakkında geçmişte söylenen yalanlar ve eski suçlar üzerinde duruyordu. Parti içindeki bölünmeler açık hale gelirken, muhafazakârlar aşırı eleştiri için basına yükleniyor, Yeltsin gibi radikaller, ülkenin sorunlarının kaynağı olarak gördükleri eski parti elitini suçluyor ve devam eden ayrıcalıklarına saldırıyordu. En dramatik an ise Gorbaçov'un Halkın Vekilleri Kongresi altında yeni bir parlamenter organ oluşturma planını açıklamasıydı. Bu kongre çok adaylı seçimlerle oluşturulacak ve "en üst güç odağı" olacaktı. Eski Büyük Sovyet Kongresi tarafından seçilen, daha küçük ve tam zamanlı yasama organı olacaktı. Burada başlayan süreç güvensiz ve bölünmüş partiden gücü alarak iyileştirilmiş bir devlet yapısına kaydıracaktı. Bu kayma sonraki yıllarda devam etse de, sürekli olarak kontrol altında değildi. Yeni kongrenin seçimleri Mart 1989'da gerçekleştirildiğinde, halkın katılımı çok yüksek olmuş, Yeltsin gibi radikaller resmi parti adaylarını mağlup ederek kongreye seçilmişti. 1990'da ise Gorbaçov kendi konumunu, sorun çıkartan partiden ziyade, iyileştirilen devlete bağlı hale getirmek istedi ve SSCB Başkanlığı oluşturuldu. Halkın Vekilleri Kongresi ise Mart 1990'da Gorbaçov'u SSCB Başkanı olarak seçti. Aynı zamanda Gorbaçov'un önerisiyle, Komünist Parti'yi Sovyet toplumu ve kurumlarında "lider ve yönlendirici güç" olarak ilan eden anayasanın 6. maddesinin değiştirilmesini önerdi; bu hamle halkın geniş baskısına cevaben yapılmıştı. Hatta Gorbaçov 1989'da kendini Leninci ideolojinin birinden daha uzaklaştırıyordu: komünistlerin "gerçek" üzerindeki tekeli. "Artık en iyi olduğumuzu ve her zaman haklı olduğumuzu, bize karşı çıkanların düşmanlarımız olduğunu düşünmüyoruz."

Bu hareket tamamen tepeden inme bir devrim değildi, tamamen anlaşılır da değildi. Gorbaçov daha radikal adımlar atmadan önce sürekli tereddüt ediyordu. Merkezde durmaya çalışarak, parti radikalleri ve muhafazakârlarının arasında gidip geliyordu ve sonunda iki grubu da karşısına aldı. Durum her ne olursa olsun, parti giderek toplum üzerindeki kontrolünü yitiriyor, reformlar da Gorbaçov'un kontrolünün dışına çıkıyordu. Gorbaçov değişikliklere ayak uydurmak için ileriye atılıyor veya savunmaya çekiliyordu. Partinin 1989 seçimlerindeki yüz kızartıcı yenilgisi bu kontrol kaybının dramatik bir işaretiydi. Bazı cumhuriyetlerde ulusal ve ayrılıkçı hareketlerin ortaya çıkışı, daha sonra da inceleyeceğimiz gibi, bir diğer işaretti. Son olarak, basında başlayan ve sokaklara yayılan kamusal alan 1917 Devrimi'nden sonraki ilk yıllardan bu yana Rusya'da görülmemiş bir sivil politik faaliyet alanı haline geldi. Entelektüeller, basın mensupları ve yazarlar hiçbir konu veya tartışmanın tabu olmadığı, giderek cesurlaşan yazılar yayımlıyordu. Daha büyük reformların yapılması için Moskova'da Demokratik Birlik, Moskova Popüler Cephe, geçmişteki komünist suçları belgelemek için kurulan anıt ve yeni

1987'den kalma bu tipik glasnost posteri, "Her şeye gerçekçi bakacağız" diyor ve pembe gözlüklerin artık çıktığını gösteriyor. (*Sovetski khudozhnik*)

parlamentoda birçok sandalye kazanacak olan ulusal seçim bloğu olan Demokratik Rusya gibi "enformal" demokratik yapılanmalar ve aynı zamanda Rus Birleşik İşçi Cephesi gibi neo-komünist organizasyonlar gösteriler düzenliyordu. 1989 yılında binlerce kömür madencisi greve gitti ve önce yaşam koşullarının geliştirilmesini isterken, sonrasında talepleri genişleyerek, yeni bir anayasa ve işyerlerinde Komünist Parti'nin faaliyetlerinin yasaklanmasını istediler. En tehlikelisi, daha önce Marksist konfedere devlet içinde baskı altında tutulmuş olan ancak canlı kalan ulusalcılığın ortaya yeniden çıkışı bu yıllara rastlamıştır. On altıncı yüzyıl sonu ve on yedinci yüzyıl başı gibi bu sorunlu dönemde de ulusal kaygılar ön plana çıkacaktı.

ULUSALCILIĞIN YÜKSELİŞİ VE SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMASI

Sovyetler Birliği'nin son yıllarında ulusal ve etnik faaliyetlerin çeşitliliği, zenginliği ve odakları nedeniyle ulusalcılık ve ulusal hareketlerin yükselişinin uygun bir özeti bu kısa ve genel anlatımda tamamen aktarılamayacaktır. Genel olarak bu tarihlerin Gorbaçov döneminden önce başladığı, Gorbaçov reformları ile merkezi kontroller gevşedikçe ulusalcı duygular ve organizasyonların yoğunlaştığı, bu kimlik ve hare-

ketlerin, 1989 yılında Doğu Avrupa'nın Sovyet yönetimine karşı ulusal nefret nedeniyle kaybedilmesiyle birlikte SSCB'nin çöküşüne katkıda bulunduğu söylenebilir. Burada Sovyet ulusal politikalarının Sovyetler Birliği içinde ulusalcılığa, aslında ulusalcılıklara, sadece Moskova yönetimine karşı bir yanıt ve protesto anlamında değil aynı zamanda SSCB'nin çokuluslu bir devlet olması ve ulusal kültür ve kimliklerin teşvik edilmesi resmi idealinin bir sonucu olarak neden olduğunu hatırlamalıyız. Ekonomik kalkınma, kentleşme ve eğitim, ulusal ve etnik liderlerin yükselişine katkıda bulunmuştur. Ekonomi güçlüyken yerel elitler Sovyetler Birliği'ne bağlılıklarını devam ettirmek için sebeplere sahiptiler. Ekonomik kriz nedeniyle bağlılığın devam etmesi giderek önemini kaybediyordu.

Gorbaçov kamusal alanda ifade özgürlüğünü sağlamak için adımlar attıkça, Sovyet politikalarının ulusal kimlik ve istekleri köreltmediği görülüyordu. Aynı zamanda, daha fazla özerklik talepleri daha çok yerel güç ve baskıcı Sovyet devletinden bağımsızlıkla ilgiliydi. Ulusalcılık sadece geçmişin canlandırılması ya da ezilmişlerin geri dönmesi değildi. Sovyet sistemine yabancılaşan birçok Sovyet vatandaşı için Gorbaçov'un Sovyet sosyalizminin işleyeceğine dair idealist sözlerine rağmen ulusalcılık alternatif bir umut, bolluk ve özgürlüğe doğru giden alternatif bir yoldu. Sovyetler Birliği'nin son yıllarında dört tür ulusal veya etnik hareket başlamıştı. Bunlar Litvanyalılar, Ukraynalılar veya Gürcüler gibi bilinçli ulusal grupların, Sovyet Rusya'nın imparatorluk merkezinden yönetime karşı direnişleri; Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde yaşayan Ermeniler gibi, birlik cumhuriyetlerinde baskın uluslara karşı etnik azınlıkların protestosu; Rus milliyetçiliği veya en azından Rusya'nın SSCB'den ayrılmasını talep eden bir hareketin yükselişi ve Rus Cumhuriyeti'nin dışında yaşayan ve yerel ulusal hareketlerin dışında kalan etnik Ruslar gibi kendi etnik vatanlarının dışında yaşayan diaspora veya kendi toprakları olmayan etnik gruplardı.

Üç Baltık cumhuriyet, Estonya, Letonya ve Litvanya liderlik yaptı. İki dünya savaşı arasında bağımsız olan bu devletler (Litvanya'nın ulus devlet olarak uzun ve zengin bir tarihi bulunmaktadır), İkinci Dünya Savaşı'nın başında Sovyetler Birliği'ne katılmak için zorlanmıştı. Glasnost altında sağlanan ifade özgürlüğüyle bağımsızlık hatırlanıyor ve Sovyet yönetimine karşı kızgınlık yüzeye çıkıyordu. Bağımsızlık talepleri daha da sık şekilde dile getirilmeye başlandı. Estonya'da ilk büyük ölçekli komünist olmayan politik koalisyon, Halk Cephesi, Haziran 1988'de tanındı ve 17 Kasım 1988 tarihinde Estonya, özerkliğine karşı çıkan Sovyet kanunlarını reddetme hakkı olduğunu ilan etti. 18 Ocak 1989 tarihinde Estonca, cumhuriyetin resmi dili haline geldi ve bir hafta sonra Litvanya'da Litvanca, bir süre sonra ve kitlesel gösterilerle birlikte Letonya'da Letoncanın resmi dil yapılması için girişimlerde bulunuluyordu.

Mayıs 1989'da Litvanya yönetimi bağımsızlık talep eden bir tezkere çıkardı. Ağustos 1989'da, Baltık devletlerinin bağımsızlığını sona erdiren Nazi-Sovyet paktından 50 yıl sonra ise 1 milyon Estonya, Letonya ve Litvanya vatandaşı üç cumhuriyeti bağlayan bir insan zinciri oluşturdu. Yıl sonunda ise Baltık cumhuriyetlerinin hükümetleri Sovyetler'in ülkelerini işgal ve ilhak etmesinin yasadışı olduğunu ilan etti. 1989 yılının Aralık ayında Litvanya, Komünist Parti'nin güç tekelini kıran ilk cumhuriyet oldu, ay sonunda ise Litvanya Komünist Partisi Moskova'yla bağlarını koparark SSCB'deki ilk yerel ve bağımsız komünist parti ve ilk politik ayrılıkçılığı destekleyen parti oldu. 11 Mart 1990 tarihinde, Vytautas Landsbergis başkanlığı altındaki Litvanya tam bağımsızlığını ilan etti. Estonya ve Letonya'daki olaylar benzer şekilde gelişecekti. Litvanya'da nüfusun dörtte üçü etnik Letonyalılardan oluşurken, Letonya ve Estonya'da yerel etnik grup, nüfusun yarısından biraz fazlasını oluşturuyordu ve üç yeni devlet tek resmi dil politikası güttü, vatandaşlık için Sovyet öncesi dönemde ikamet veya aile bağı olması şartını koyarken, Rusya'dan yeni gelenleri dışlamaya çalıştı. Ayrımcılık yapıldığını savunan yerleşik muhalefete rağmen, Şubat 1991'de Litvanya'da halkın %91'i bağımsızlığa onay verdi. Estonya ve Letonya'da ise halkın dörtte üçü referandumlarda çoğunluk sağladı; sadece yerel halklar değil Ruslar ve diğer etnik kökenlerden gelenler de Sovyet sisteminden çıkmak istiyordu.

Gorbaçov, Baltık bölgesinde ve diğer alanlarda ulusalcılığın gücünü ciddi biçimde küçümsedi ve ilk başta tanınma ve bağımsızlık taleplerini görmezden gelmeye veya savuşturmaya çalıştı. Kriz belirgin hale gelince, farklı komünist taraflar ve diğer unsurlarla politik manevralarla ikna etmeye, ardından zor kullanmaya kadar gitti, ancak kitlesel askeri müdahalelere gitmedi. 11 Ocak 1990 tarihinde Litvanya'nın başkenti Vilnius'a gitti, liderleri ve toplanan kalabalığı gelişmelerin milliyetçi izinden kopmaları konusunda ikna etmeye çalıştı, ancak ziyareti boşuna olmuştu. 1990 yılının Nisan ayının ortasında başlatılan petrol ambargosu ise daha başarılı oldu ve 16 Mayıs tarihinde Litvanya bağımsızlık ilanını askıya aldı, ancak geri çekmedi. Daha şiddetli zorlama girişimleri arasında Ocak 1991'de 14 kişinin ölümüyle sonuçlanan Vilnius'a askeri müdahale, Riga'da bulunan bir Letonya bakanlık binasına Siyah Berelilerin saldırısı –bazılarına göre bunlar başarısız darbe girişimleriydi–, ulusal cumhuriyetlerin yeni bağımsızlıklarının simgeleri olan sınır birlikleri ve gümrük personeline devamlı olarak yapılan saldırılar vardı. Gorbaçov, Baltık devletlerindeki hareketin saldırganlığı ve sabırsızlığına karşı çıktığını ancak bağımsızlık hedeflerini kabul ettiğini ve zamanla bu amaca meşru şekilde ulaşabileceklerini, ancak yine de iyileştirilen Sovyetler Birliği içinde kalmaya karar vereceklerini umduğunu söylemiştir.

Ulusal hareketler Baltık devletlerinde paralel ve işbirlikçi bir şekilde gelişirken, Transkafkasya'da durum oldukça farklıydı. Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın kültür ve tarihleri oldukça farklıydı. Ermenistan ve Gürcistan dünyanın en eski iki kültürünü temsil ederken Sovyet dönemine kadar ayrı bir ulus devlet olmayan Azerbaycan ise bölgenin geçmişinde ve güncel olarak var olan Türk unsurunu temsil ediyordu. Gürcülerin çoğu Ortodoks, Ermenilerin çoğu Doğu Hristiyanı (ama Ortodoks değil), Azerbaycanlılar ve özellikle etnik Azeriler ise Türkçe konuşan Müslümanlardı. Baltık devletlerinin halkları Sovyetler'in bağımsızlıklarını aldığı karanlık yıl olarak 1940'ı gösterirken, Kafkasya halklarının yakın tarihindeki tecrübeleri ve hafızaları farklıydı.

Gürcü devrimindeki en önemli olay, Gürcistan'ın "Kanlı Pazar" olayıydı. 9 Nisan 1989 tarihinde Tiflis'teki ulusalcı gösteri kanlı bir şekilde bastırıldı ve 20 kişinin ölümüne, 200'den fazlasının yaralanmasına sebep oldu. Moskova'daki yönetim yerel parti yöneticilerini suçlayıp soruşturma açsa da bundan sonra komünist kontrolü sağlanamayacaktı. Yerel parti, Litvanya'da olduğu gibi bağımsız bir rol oynamaya çalıştı, ancak takip eden seçimleri kaybetti. Gürcistan'da Zviad Gamsakhurdia yönetiminde komünist olmayan bir hükümet kuruldu. 1 Nisan 1991 tarihinde yapılan referandumda, Gürcülere "Gürcistan'ın bağımsızlığının 26 Mayıs 1918 tarihli bağımsızlık kanununa göre sağlanması" sorusu soruldu ve resmi rakamlara göre referanduma 3,4 milyon Gürcü seçmenin %90,53'ü katıldı. Katılanların %98,93'ü evet dedi. Politik gelecekleri ne olursa olsun, Gürcü halkı, Baltık halkları gibi, Sovyetler Birliği'nin dışında yaşamak istediklerini ilan etmişti. 1991 yılında ise antik çağlardan beri olmayan Gürcü monarşisinin modern anayasal bir formda tekrar kurulması tartışıldı. Giorgi Bagration, İspanya'da yaşayan bir yarış sürücüsü, tahtın vârisi olarak belirlendi ve Başkan Gamsakhurdia ve meclis tarafından Gürcistan'a davet edildi. Gürcistan'da bile milliyetçilik kolay çözümler getirmiyordu. Gürcüler kendi haklarını güvence altına alırken devlet, içindeki azınlık grupları –Adzarlar, Abazalar ve özellikle de Osetyalıları– sınırlamak ve baskı altında tutmak için elinden geleni yapmıştı, bazen de büyük ölçekte çatışmalar gerçekleşiyordu.

Transkafkasya ve hatta Sovyetler Birliği'nde en sert çatışmalar Ermeniler ve Azeriler arasında yaşanıyordu. İki halk arasındaki düşmanlık, Azeri toprakları içinde kalan ancak Ermenilerin çoğunluk olduğu Karabağ bölgesi meselesiyle patladı. Ermeniler çoğunluk olma ve sakinlerine kötü muamele iddiasıyla bölgeyi ele geçirdiğini ilan etti. Azeriler ise bunu reddederek, vatanlarının bir parçasını vermeyi kabul etmedi. Her iki tarafta gösteriler ve şiddet olayları olurken, Sumgait'te Ermeni karşıtı kalabalık iki gün boyunca şiddetli bir şekilde protestolarını sürdürdü. Azerbaycan Ermenistan'a önemli mallar taşıyan tren yolunu kesti, Ermenistan

ise Azerileri sınır dışı etti. Azerbaycan başkenti Bakü'de 1990 yılının Ocak ayında Ermeniler ile bazı Ruslara yapılan saldırılar özellikle sarsıcıydı ve 25 ölümle sonuçlandı. 20 Ocak tarihinde Sovyet ordusu aynı zamanda bağımsızlık talep eden Azeri protestoculara müdahale etti. Hükümet müdahale etmekle, geç müdahale etmekle ve milletler arasında kendi amaçları için düşmanlık kışkırtmakla suçlandı. Ermeni–Azeri sınırı cephe haline geldi. Her iki taraf Sovyet ordusundan çalınan veya diğer yollardan edinilen silahlar ve malzemelerle oldukça iyi şekilde donanmıştı. Çatışmalar zamanla azalsa da durum tehlikeli olmaya devam etmişti. İki cumhuriyet arasında göçler oldu, Moskova ve diğer uzak bölgelere göç edenler de oldu. Bazı Ermeniler Azerbaycan'daki köylerinden Ermenistan'a Sovyet ordusu tarafından zorla göç ettirildi.

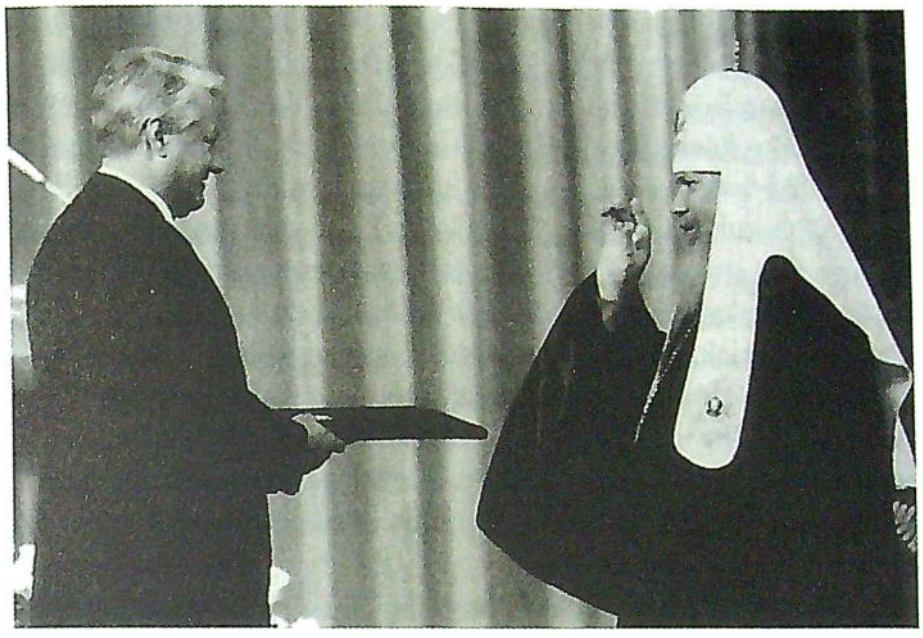
SSCB'nin Orta Asya'daki beş "Müslüman" cumhuriyetinde (Türk kökenli Kazak, Kırgız, Türkmen ve Özbek Cumhuriyetleri ile Fars-Tacik Cumhuriyeti'nde) ulusal hareketler nispeten geç bir tarihte ortaya çıktı. Politik ve ulusal karmaşadan derinden etkilenen, diğer cumhuriyetlerin ardından "haklarını" ve "egemenliklerini" korumayı ilan eden ve merkezi otorite, kendi azınlıkları ve zaman zaman birbiriyle çatışma halinde olan bu cumhuriyetler, eski Sovyetler Birliği'nin ana bileşenleri kadar ısrarcı olmadıklarını kanıtladılar. Parti ve yönetim, Sovyet Orta Asya'da konumlarını koruma konusunda kısmen başarılı olmuştur. Bu durum, bölgenin göreli olarak geri kalmış olması, tek bir ürüne (pamuk) bağlı olunması, nüfusun patlaması, ekonomik olarak halkın hayatta kalması için merkezi hükümet desteğine bağlı olunması olabilir. Beş cumhuriyet arasında en büyüğü olan Kazakistan'ın ise özel bir durumu vardı; nüfusun yaklaşık yarısı – ülkenin güneyi Kazak, kuzeyi ise ağırlıklı olarak Rus'tur.

Rus bakış açısından, Baltık, Kafkasya ve Orta Asya'daki bağımsızlık mücadeleleri, duygusal olarak ve aynı zamanda ekonomik ve sosyal sonuçlar açısından Slavların Moskova'dan bağımsızlık mücadeleleri kadar önemli değildi. Bu özellikle Ukrayna için geçerlidir; Ukrayna tarihi boyunca bir şekilde Rusya'yla ilişkili olmuştur. Bildiğimiz gibi Rus tarihinin bugünkü Ukrayna topraklarında başladığı düşünülmektedir. 1990 yılının Temmuz ayında, içinde ulusalcı komünistler ve komünist olmayan muhalifler, en önemlisi de Rukh olarak bilinen milliyetçi hareketi barındıran yeni seçilen parlamento, Ukrayna'nın "devlet egemenliğini" ilan etti ve Ukrayna toprakları içerisinde Ukrayna'nın kanunlarına Sovyet yasaları üzerinde öncelik verdi; "Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin, devlet işlerinde tüm konularda karar vermekte bağımsız" olduğunu ilan etti. Sovyet ve sonraki Rus hükümetiyle ilişkilerle ilgili Ukrayna bazı ittifaklara dahil olma konusunda istekli olabileceğinin işaretlerini vermiş, ancak her zaman çekinceleri ve çelişkili sorunları olmuştur. Bu problemler arasında Ukrayna'nın Kırım egemenliği, atom silahları-

nın yönetimi ve bunun bertaraf edilmesi, ordunun özellikle Karadeniz filosunun bölünmesi ve kontrolü meseleleri bulunuyordu. Doğu ve (daha küçük olan) Batı Ukrayna arasında önemli farklar bulunmaktadır. Batı bölgesi 1939 veya 1945'ten beri Sovyet yönetimi altındaydı; burada çok yönlü bir dini canlanma yaşandı, yasaklanan Uniat Kilisesi tekrar kuruldu, antikomünist ve anti-Rus milliyetçilik yaygın hale geldi. Tarih ve kültürleri Ukrayna ve Rusya ile yakından bağlantılı olan Beyaz Rusya'da ise ulusalcı hareket çok daha az bir düzeyde gelişmişti. Yine de, bu cumhuriyetin liderleri Moskova'ya daha sadık ve Sovyet iktidarının isteklerini yerine getirmeye daha meyilliydi. Buna rağmen 1990 yılının Temmuz ayında Beyaz Rusya da çok ses getiren bir "egemenlik" bildirisi ilan etti.

SSCB azınlık ulusal cumhuriyetleri egemenliklerini ilan ettikçe çökmeye başlasa da, Mart 1990'da dev ve merkezi Rus Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti de aynısını yapınca, SSCB'nin sonu kaçınılmaz görünmeye başladı. Gorbaçov ve hükümeti Sovyetler Birliği'nin Rus olmayan uluslarını kontrol etmeye çalıştıkça Rus devletinin desteğini alamayacaktı. Tam tersine, çok geçmeden Rus hükümeti Moskova'daki "merkez" Sovyet yönetimini Rusya'nın ilerlemesinin önündeki engel olarak algılamaya başladı ve Rus "özerkliği" ve "egemenliğinin" sağlanması gerektiğini, diğer cumhuriyetlerin bağımsızlığını savundu. Aynı zamanda "yasalar savaşı" başladı ve yeni Rus yasaları Rus topraklarında Sovyet yasalarına baskın çıkmaya başladı. Ruslar Sovyetler Birliği içinde dillerinin ayrıcalıklı olması ve kültürel ve tarihi geçmişlerinin tanınması gibi ayrıcalıklar yaşamaktaydı, ancak diğer cumhuriyetlerin vatandaşlarına göre Rus halkı yoksuldu ve Sovyet sisteminin yoksunluğu, acıları ve baskılarından paylarını almıştı. Tüm diğer cumhuriyetlere verilen "yerel kurum" hakları Ruslara verilmemişti, kendi komünist partileri ve bilimler akademisi yoktu. Kısmi olarak Rusya'ya bu hakların verilmesinin merkez Sovyet kurumlarının otoritesini sarsacağından korkuluyordu.

Rus Cumhuriyeti Boris Yeltsin'de özel ve becerikli bir lider bulmuştu. Gorbaçov, Yeltsin'i 1985 yılında Sverdlovsk (şimdi Yekaterinburg) parti başkanlığından Moskova'ya getirmiş ve liderlik konumu vermişti. Gorbaçov, Yeltsin'deki reformcuyu görerek kendine yandaş aramıştır, ancak Yeltsin zor bir müttefik olmuş, otoriteye karşı çıkmış ve değişimin hızlanmasını talep etmiştir. Gorbaçov aynı zamanda Yeltsin'in kişisel olarak kendisinden daha farklı olduğunu fark etmişti. Yeltsin bazen aşırılıklara kaçıyordu (örneğin ağır alkol tüketimi) ve popülist bir liderlik tarzı vardı (Moskova parti başkanı olarak otobüsleri ve metroyu kullanıyor, mağazalarda kaçak ürünleri bizzat arıyordu; memurlarla sorunları tartışırken halkla karşı karşıya getiriyordu). Ekim 1987'de, Yeltsin, Merkez Komitesi'nde yaptığı konuşmada reformun yavaşlığını eleştirmiş, buna merkez parti organları ve özellikle Politbüro'nun engel olduğunu belirtmiş, Gorbaçov'un hantal ve tereddütlü bir şekilde ilerlediğini dile

Rus Ortodoks Kilisesi Patriği II. Alexey, Rus Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti'nin özgür seçimlerle gelen ilk başkanını kutsuyor. (*World Wide Photos*)

getirmişti. Politbüro'dan istifa etmek istedi; Gorbaçov ve Politbüro tarafından kınanarak, Moskova parti organizasyonundan atıldı. Bu sadece Yeltsin'in popülerliğini ve hırsını artıracaktı. 1989 yılında parti liderlerinin başka bir adaya destek vermesi ve basında Yeltsin'i sürekli olarak karalamasına rağmen büyük bir farkla Sovyetler Birliği'nin en büyük seçim bölgesi olan Moskova kentini temsilen yeni Halkın Vekilleri Kongresi'ne seçildi. Tüm oturumları televizyonda yayımlanan kongrede, ayrıcalık ve yozlaşmaya karşı konuşmaları devam etti, ekonomik ve politik reform hızının artırılması gerektiğini savundu. Çabalarını Sovyet politik arenasındansa yeni ortaya çıkmakta olan Rus politikasına odakladı. Mart 1990'da ise yeni ortaya çıkan Rus Cumhuriyeti Parlamentosu'na seçildi ve Büyük Sovyet'in başkanı oldu. Rus parlamentosunu Rus halkı tarafından doğrudan seçilecek olan başkanlık sisteminin kurulmasına ikna etti ve bir referandum düzenlendi. 12 Haziran 1991 tarihinde Yeltsin ilk başkanlık seçimlerinden galip ayrıldı, demokratik prosedür işlemiş ve Gorbaçov veya diğer bir liderin sahip olmadığı desteği kazanmıştı. Seçimlerle Rus cumhuriyetinin özellikle büyük kentlerinde diğer liberaller yönetime geliyordu; Anatoli Sobchak Leningrad Belediye Başkanı oldu, Gavril Popov ise Moskova Belediye Başkanlığına seçildi. Yeltsin 12 Temmuz 1990'da, Sobchak ve Popov ise sonraki gün Komünist Parti'den istifa etmişti. Liberalizm, milliyetçilik ve dini canlanma hareketiyle birleşti ve kentler, sokaklar ve meydanlar eski adlarını tekrar aldı. Çarlık

devletinin beyaz-mavi-kırmızı bayrağı ve çift başlı kartalı geri getirildi ve dini ayinler ve kamusal din hizmetleri çoğaldı. Yeltsin'in başkan seçildiği gün, Leningradlı seçmenler aynı zamanda kentin adının yeniden St. Petersburg olmasına karar verdiler. Aynı zamanda Rus liderler Rus devleti için vizyonlarını açıkladı: "Rus devleti etnik Rus milliyetçiliği üzerine değil, çokuluslu bir federasyon olarak Rusya kavramına dayanacaktır." Ancak etnik Rus milliyetçiliği halk arasında yayılıyor, sağcı milliyetçi grupların sayısı artıyordu. Dev ölçekte sorunlar devam etti. Bu göz kamaştıran değişim süreci neredeyse masalımsı bir hale geldi, ama ekonomik ve sosyal yaşamın temel süreçleri durmak üzereydi. Rus Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti'nin günlük idaresi neredeyse imkânsız hale gelmişti. Volga Tatarlarından, kuzeydeki göçebe kabileler ve Doğu Sibirya Yakutlarına kadar herkes tarihi haklarını, elmaslarını veya ren geyiklerini istiyordu. Gorbaçov ve Yeltsin arasındaki yakın çalışma ile birbirini politik sahneden silmeye çalışma arasında gidip gelen gergin ilişki, Sovyet politika sahnesinde başrol oynamaya başladı.

DOĞU AVRUPA VE DÜNYA

Sovyet sisteminin çözülmesini daha geniş bir bağlamda incelersek, çözülmenin Doğu Avrupa'da başladığını, uydu devletlerin Moskova'nın kontrolünden çıktığını ve ardından çözülmenin gerçekleştiğini görebiliriz. Mucizelerin gerçek olduğu 1989 yılındaki çarpıcı olayların iki ana açıklaması vardı; uydu devletlerin halklarının komünist sistem ve rejimlerine karşı büyük ölçekli muhalefetleri ve aslında besledikleri nefret ile Gorbaçov'un komünist yandaşlarını savunmak için Sovyet askeri müdahalelerinden kaçınma kararı. Dıştan bakanların dikkate almadığı şey ise Doğu Avrupa'da komünizmin yozlaşma derecesi ve halkın nefretiydi. Gorbaçov'un kararına gelince, politik prensipler ve mantıklı faydacılığın bir sonucuydu. Sovyet lideri naif bir şekilde ilk olarak Sovyetler Birliği'nin yanı sıra uydu devletlerde de perestroyka olması gerektiğini ve yeniden yapılanmanın sadece sistemi güçlendireceğini düşünüyordu. Sistem çözülmeye büyük bir hızla devam ederken, eski düzeni korumak için yapılabilecek bir şey olmadığı sonucuna varmıştı. Kendisi ihanetle suçlayan Sovyet muhafazakârlarına öfkesini kusarken Doğu Avrupa'yı sadece tankla durdurabilirdi ki bu, Gorbaçov'un egemen devletlerin iç politikalarına askeri müdahale yapmama politikasını ihlal ederdi, her halükarda sonsuza kadar tanklar kullanılamazdı.

Buna göre, 1989 yılında komünizm Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'da ve Federal Almanya Cumhuriyeti'yle birleşip ortadan kalkacak olan Doğu Almanya'da çöktü. İlk defa açılan sınırlardan toplu halde

mülteciler geçiyor, geçmişte korkutucu olan Berlin Duvarı parçalanarak turistler tarafından götürülüyordu. Romanya'daki rejim çöktükten sonra Çavuşesku ve eşi hemen idam edildi; daha birçok ayrıntı tarih kitaplarında ve insanların belleğinde gelecek çağlara kalacaktı. Batı Almanya ve Doğu Almanya arasında olanların önemi, Polonya'da Katolik kilisesinin ve *Dayanışma*'nın rolü gibi, tüm ulusal örneklerin kendine has özellikleri bulunurken, aynı zamanda ortak özellikler de vardı. Bunların ötesinde, Komünist rejimlerin entelektüel ve politik özgürlükler –glasnost da diyebiliriz– ve hatta 4 Haziran 1989'da Polonya'da yapılan seçimlerle başlayan serbest seçimler karşısında ayakta kalamayacakları kanıtlanmış oldu. Kurulu düzenin büyük bir kısmının komünizmin çöküşünden sonra ayakta kaldığı Romanya ve Bulgaristan gibi tartışmalı ve belki de Rus geleceği için önemli örneklerde bile sorun, Çavuşesku ve Jivkov günlerine dönülmesinin korkusu değil, ayrıcalıkların devam etmesi ve eski personelin bu ülkelerin demokratik gelişimlerini frenleme tehlikesi olmuştur.

Gorbaçov bu olaylara hızlı ve becerikli bir şekilde cevap verdi. Özellikle Almanya'nın birleşmesi gibi önemli bir konuda savunmaya çekilmektense birleşmeyi tamamen kabul ederek Alman Şansölyesi Helmut Kohl ve Alman halkının şükranını kazandı. Sovyet askerlerinin çekilmesi ve başka alanlara yerleştirilmesi için destek kazandı ve aynı zamanda Almanya'dan bazı yardımlar aldı. Almanya sorununun çözülmesi ve Sovyetler'in sorunlu Doğu Avrupa'dan çekilmesi Gorbaçov'un barış ve uluslararası işbirliği politikalarıyla uyumlu olmuştur.

Gorbaçov'un dış politikası, Dışişleri Bakanı Eduard Şevardnadze'yle birlikte hazırlanmış ve 1987'den sonra daha liberal bir yöne kaymıştır. Dogmatik olarak, gelecekte Sovyet dünya gücünün askeri güce değil, uluslararası sorunlara çözümlerin geliştirilmesinde dünya güçleriyle işbirliği ve ulusal egemenliklere saygı gösterilmesiyle olacağını savunmaya başladı. "Yeni düşüncesinin" ana ilkeleri, çok taraflılık, işbirliği, müdahale etmeme ve sıkça tekrarladığı gibi, "ortak insani değerlerin" tanınmasıydı. 1989'da Sovyet askerleri sonunda Afganistan'dan çekildi, ancak Sovyetler Birliği hiç bitmeyen içsavaşta hükümet güçlerine büyük ölçekli askeri yardım göndermeye devam etti. Oldukça karmaşık ve uzun süren görüşmeler sonucunda, 1991 yılı Temmuz ayı sonunda bazı silahların azaltılması için Amerika Birleşik Devletleri ile bir anlaşmaya varıldı. Gözlemciler yeni işbirliği ruhunun antlaşmanın bazı maddelerinden daha önemli olduğunu söylemektedir. İkinci Dünya Savaşı sonunda Sovyetler Birliği tarafından ele geçirilen Kuril adalarının Japonya tarafından geri istenmesi ve Amerika'nın SSCB'yi Castro ve Küba'dan desteğini çekmeye zorlaması gibi bazı anlaşmazlıklar ve gerilimler devam etti, ancak Gorbaçov ve ülkesi dünya düzeninin saygın destekçileri arasına girmeye başladı. 1990 yı-

lında Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinden sonra çıkan kriz ve savaşta bu rolü oynayan Sovyetler Birliği, askeri olarak müdahale etmedi ve 1991 yılında uluslararası ilgi sürekli Arap-İsrail çatışmasına odaklandığında Sovyetler Birliği'nin duruşu değişmedi. 1990 yılı Ekim ayında Gorbaçov Nobel Barış Ödülü alırken, bakış açısına göre Gorbaçov'un dış politikası büyük bir başarı, büyük bir felaket veya ikisi birden olarak görülebilirdi. Sonuç ne olursa olsun, Gorbaçov Rusya dışında, Rusya içine göre çok daha popülerdi.

SON KRİZ

Yurtiçinde durum felakete doğru sürükleniyordu. Gorbaçov'un ilk yıllarının iyimserliği ve özgüveni kalmamıştı. Gorbaçov 1987'de özetlediği gibi glasnostun "iyiyi çoğaltıp kötüyle mücadele edecek" ve "ruhsal krizle" başa çıkacak olan reform çabalarının halk arasında coşkuyla karşılanacağını umuyor ve inanıyordu. Bunun yerine kriz gittikçe derinleşmeye başladı. Geçmişin günahlarının açıkça tartışılması reform hakkında yeni iyimserlik getirmek yerine, sosyalist projenin tüm idealleri̇nden uzaklaşılmasını beraberinde getirdi. Çağın yüksek idealizm ve halkın sesini duyurmak için daha çok fırsat sunması, ancak günlük hayatın giderek kötüleşmesiyle durum, Sovyet'lerin uzun ve trajik tarihinin devamı gibi geliyordu. Basında ve günlük konuşmalarda glasnost iyilik için iyimserlik ve bağlılık getirmişti, ancak geçmiş ve günümüz için büyüyen bir öfke, özellikle liderlerin anlattıkları ve vaatleri hakkında şüphecilik ve o yılların gözlemcilerinin dediği gibi yakınma, çözülme ve "acı son" ile ilgili her yana sinmiş bir bakış açısı doğurdu.

Rusların ümitlerini kaybetmesi için haklı sebepleri vardı. Ekonomi gittikçe kötüleşiyordu. 1990'a gelindiğinde, gayri safi milli hasıla ve endüstriyel büyüme oranları düşüyor ve perakende fiyatlar artıyordu. Tüketici ürünlerinin eksikliği hiç olmadık biçimde yaşanıyordu ve mağazalarda uzun kuyruklar vardı. Kıtlık olacağı endişesi yaygındı. 1990 ilkbaharında Ural bölgesi, Sibirya ve Ukrayna madencileri greve gitti. İlk olarak maddi koşulları protesto ediyorlardı, ancak sonrasında Gorbaçov ve Sovyet yönetimine öfke kusup Yeltsin ve yeni Rus hükümetine olan desteklerini ifade etmeye başladılar. Bu arada suç, fuhuş ve diğer sosyal sorunlar yükseliyordu. Bütçe açığı büyüyordu ve sürekli olarak para basılması sadece durumu daha da kötüleştirdi. 23 Ocak 1991'de 50 ve 100 rublelik banknotların tedavülden kaldırılması ve eski banknotların sınırlayıcı koşullar altında değiştirilmeye zorlanması gibi sorunları çözmeye yönelik girişimler felaketle sonuçlanıyordu. Banknot uygulaması zayıf bir biçimde idare edilmişse de, enflasyonun durdurulması ve suçun sınırlandırılmasında etkili olmadı ve sıradan işçilerle emeklileri olumsuz şekil-

de etkiledi. Aslında hızlı verilen kararlar ve uygulamaları sadece karmaşaya yol açtı. Birlik cumhuriyetlerinin ve daha küçük bölünmelerin bağımsızlıklarını talep etmesiyle, kimin neye sahip olduğu ve idare ettiği belirli değildi. Bir mülk veya faaliyet alanı merkezi hükümet, birlik cumhuriyeti, bölgesel idare veya belediye tarafından sahiplenilebiliyordu. Tüm otoritelerin reform çabaları en iyi durumda kısmi, tehlikeli ve zordu veya uygulaması imkânsızdı. Genel ekonomik reform, sürekli söz verilse de durmadan erteleniyordu.

1988 Aralık'ında 25.000 kişinin hayatını kaybettiği, yarım milyonun evsiz kaldığı Ermenistan depremi ve Haziran 1989'da Urallar'daki Asha'da tren kazası ve doğalgaz patlaması gibi doğal ve insan ürünü felaketler ve sonuçlarıyla Sovyet sisteminin yetersizlikleri vurgulanıyor, beceriksizliği ortaya çıkıyordu. Ülkedeki ekolojik hasarın ölçeği ve içeriği ortaya çıktıkça ekolojik sorunlar baş göstermeye başladı. Belki de hükümet ve sistem için en zarar verici olaylar, toplu mezarların sürekli olarak ortaya çıkartılmasıydı. Beyaz Rusya'da Minsk yakınında 1988 yılı Ekim ayında 102.000 ceset bulundu, Kiev'in yakınında Mart 1989'da bulunan 200.000 ile 300.000 arasında ceset, özel bir komisyon tarafından incelendi ve bu kişilerin Nazilerin değil, Stalin'in kurbanları olduğu açıklandı. 2 Ekim 1989 tarihinde Urallar'daki Cheliabinsk ve Sverdlovsk'taki toplu mezarlarda 300.000 ceset bulundu ve toplu mezarlar ortaya çıkmaya devam etti. Glasnost ile bu konular hakkında bilgi sağlanırken, 1930'lardaki tasfiyelerde idam edilen komünistler ve yurtdışında yaşayan Rus kültürel temsilcilerinin rehabilitasyonuna katkı sağlandı, ancak büyük bir fikir ayrılığına ve çeşitli eleştirilere yol açtı. Gorbaçov ve politikaları sağdan, soldan ve tüm yönlerden saldırılara maruz kalıyordu.

Diğer taraftan, Gorbaçov'un resmi gücü artıyordu. Gorbaçov'un parti ve devlet başkanı olması Sovyet liderler için yeni bir şey değildi; yeni olan, son düzenlemeden sonra devlet başkanı olarak partiye karşı duruş geliştirilebilmesiydi. Gorbaçov devletteki güç tabanını iyi kurmuştu ve Ekim 1988'de Gromyko'dan sonra başkanlığı da devralmıştı. Gorbaçov önce 25 Nisan 1989 tarihinde Halkın Vekilleri Kongresi'nin 2250 üyesi tarafından bu makama, ardından 1990 yılında yetkileri genişletilen, SSCB Başkanlığına seçildi. Politbüro ve partinin etkisi azalırken, 1990 yılında Mart ve Aralık ayları arasında faaliyet gösteren 18 üyeli Başkanlık Konseyi, ardından 8 üyeli SSCB Güvenlik Konseyi önem kazandı. SSCB Güvenlik Konseyi çoğunlukla daha önemli olan devlet bakanlarından oluşuyordu. Gorbaçov'e bakan atamaları, uluslararası görüşmeler ve yürütme organları üzerinde daha geniş yetkiler verildi. Ekonomik sorunlarla başa çıkmak ve ülkede "kanun ve düzeni" güçlendirmek için kanun hükmünde kararnameler dahil olmak üzere özel yetkiler verildi. 1991 yazında Gorbaçov'un partiyi tamamen bir kenara bırakıp devlet

idaresi ve reforma döneceği spekülasyonları yayılıyordu. Aslında tam tersini yaptı ve partinin desteğini kazandı, kendi yolunda ilerlerken partiyi taşımaya kararlı görünüyordu.

Gorbaçov'un politikasını değerlendirmek veya basitçe özetlemek mümkün değildir. Çoğunlukla kendi proje, plan ve amaçlarını, vermek zorunda kaldığı tavizleri ve taktik fedakârlıklardan ve hatta Sovyetler Birliği'ndeki diğer politik odaklar tarafından dayatılan harici unsurlardan ayırmak mümkün olmamaktadır. Belirgin sonuç ise reform ve tereddüt arasında gidip gelen, işkenceye dönen bir yoldu. Son dönüşlerinden bahsetmek gerekirse, Ekim 1990'da Gorbaçov, Stanislav Shatalin'le ilişkilendirilen, 500 günde SSCB'de pazar ekonomisi kurulmasını amaçlayan Shatalin planına destek verdi. Hemen sonrasında, Gorbaçov muhafazakâr baskılardan çekinerek, planı değiştirip daha az radikal olan pazar reformu tekliflerinden alıntılar yaptı ve sonrasında tüm kilit önlemlerini bir kenara atarak ekonominin yönetiminde eski idari sistem ve kendi yetkilerine dayandı. Gorbaçov aynı zamanda radikal reformdan uzaklaşıyor, partinin içindeki muhafazakârlara destek veriyordu. Aralık 1990'da, hükümetten liberalleri ve merkezcileri tasfiye ederek en güçlü pozisyonlara muhafazakâr isimler getirdi, polis ve polislik görevini yürüten orduya yeni yetkiler verdi. Birçok demokrat Gorbaçov'la işbirliğinin artık mümkün olmadığına karar verdi. Tam da bu noktada, Gorbaçov'un en yakın müttefiklerinden biri olan Şevardnadze, uyarı ve protesto olarak dışişleri bakanlığından istifa etti. Ancak ilkbahar ve yaz süresince bir kez daha politikalar değişti ve Gorbaçov belirli bir program olmasa da ekonomik ve genel reformlardan coşkuyla bahsetmeye başladı. 1991 yılının Temmuz ayında, Gorbaçov yönetimde tekelini kaybetmiş olan Komünist Parti'nin resmi ideoloji olarak Marksizm-Leninizmden uzaklaşması ve pazar ekonomisi ve çok partili politikaya adanmış bir partiye dönüştürülmesini önerdi. Devrim niteliğindeki yeni parti programının kasım ayındaki 29. parti kongresinde gündeme alınması bekleniyordu.

Derinleşen kriz konusundaki bu özeti, başladığı konuyla yani ekonomik krizle bitirmek gerekir. 25 Haziran 1991 tarihinde kongre komisyonlarına verdiği ifadede Gregory Grossman'ın Sovyet ekonomik çöküşünün niteliği ve problemiyle ilgili ilginç sunumunda bahsettiği gibi:*

> Modern tarihte, büyük savaşlar ve etkileri haricinde, bir ülkenin ekonomik durumunun son yıllarda Sovyetler Birliği'nde olduğu kadar hızlı ve derine çöküşüne rastlayamayız. Sadece 10 yıl önce, ciddi Batılı gözlemciler, dünyanın geleceği için işaretleri göz önünde bulundurarak küresel ekonomik yarışın sonunda "Doğu" tarafından kazanılabileceğinin olasılığını düşünüyordu. Bu-

* Gregory Grossman'ın (Berkeley) ABD Temsilciler Meclisi Dışişleri Komitesi, Avrupa ve Ortadoğu Alt Komitesi ve ABD Kongresi Ortak Ekonomik Komitesi oturumunda verdiği ifadeden alıntı.

gün ise, eşit derecede ciddi insanlar, Batı'dan Sovyet ekonomisinin (ve politik mercileri ve toplumunun) yoksunluk ve düzensizliğe daha fazla düşmemesi ve dünyanın geleceği için bunun etkilerinden kaçınmak amacıyla yüz milyarlarca doların Marshall yardımı benzeri bir şekilde verilmesini önermektedir.

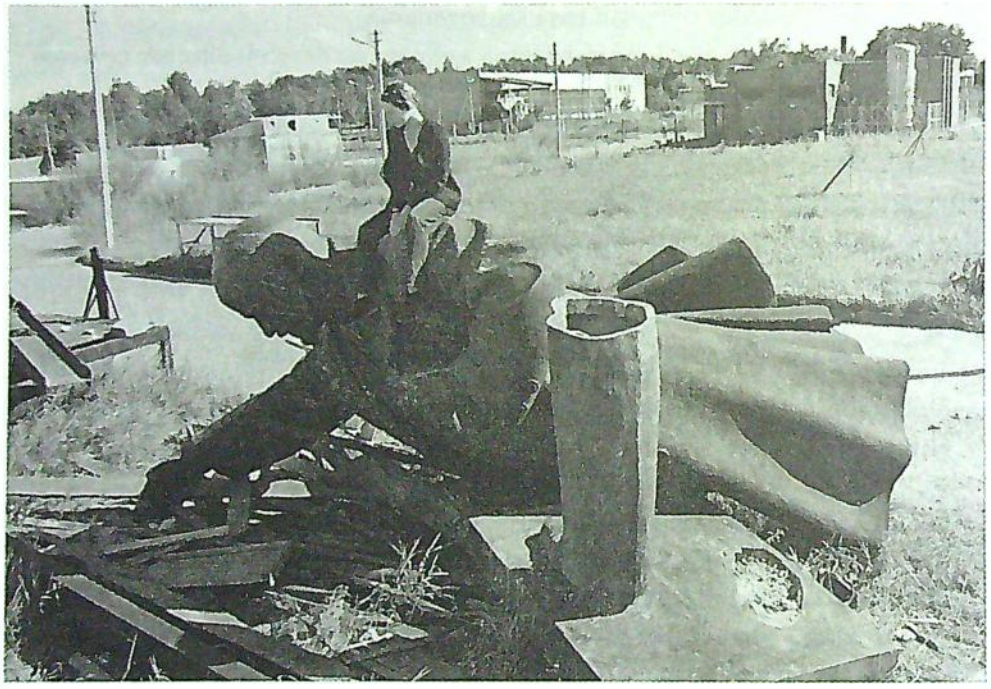
Şu anda ekonomik durum gerçekten felaket olsa da görünürde olduğu kadar beklenmedik bir durum değildir. Aslında çürüme ve yozlaşma kuvvetleri on yıllardır işlemekte, ancak diktatörlük rejimi ve korkutulan halkın sessizliğiyle (az muhalif ses dışında) gizlenmekteydi. Bu uzun vadeli yozlaşma eğilimleri şöyle sıralanabilir:

- Askeri ve imparatorluk amaçlarına doğal kaynakların aktarılması,
- Doğal ve insani kaynakların ekonomik büyüme ve ilerlemeye harcanması yerine çarçur edilmesi,
- Sivil teknolojik gelişme ve kalite artırımında aksaklıklarla birlikte, toplu-ma dev ithalatlar olmadan gıda sağlayamama,
- Büyük ölçekli fiziksel çöküş ve insan sağlığını etkileyecek düzeyde çevrenin kirletilmesi,
- Merkezi ekonomik planlama ve idare sisteminin çarpıklaşması,
- Sıkı maaş kontrolleri ve paranın yanlış idaresiyle daha da zor hale getirilmiş geniş çapta resmi yozlaşma ve zamanla büyük organize suçla bağlantılı şekilde büyük bir yeraltı ekonomisinin ortaya çıkması,
- İş teşviklerinin ve işçi moralinin azalmasıyla birlikte yeraltı dışında girişimin ve sorumluluğun erimesi,
- Ve sonuç olarak ekonomik gelişimin gerilemesi ve çöküş.

Yıllardır Sovyet ekonomisini bu tarihi derin kriz anına sürükleyen, altta yatan ekonomik (ve politik, sosyal, etnik) faktörlerden oluşan bu karamsar liste genişletilebilir. Bu an Gorbaçov döneminde geldi, Gorbaçov SSCB'nin er ya da geç çıkartabileceği en becerikli reformcu olduğu için değil –ki büyük ihtimalle öyle değildir– ancak başka bir komünist liderin (başka bir liderin yapması beklenemezdi) geçmişin yalanlarını bundan daha hızlı ve kapsamlı bir şekilde ortaya çıkaracağını hayal etmek güç olduğu içindir.

Bu ekonomik, sosyal ve politik kriz ve belirsizlik hali, Sovyet sistemini toptan çökerten son bir dramın sahnesi olacaktı, ancak Sovyetler Birliği'nin korunması sorusu bu son olayın sebebiydi. 1991 yılının Mart ayında yapılan ve Sovyetler Birliği'nin bir arada kalmasının tüm cumhuriyetlerin "egemenliklerinin" garanti edilmesiyle sağlanabileceği sonucunun çıktığı, ancak Litvanya, Letonya, Estonya, Ermenistan, Gürcistan ve Moldova'nın oylamaya katılmayı reddettiği bir referandumun ardından, Gorbaçov yeni bir Birlik Antlaşması'nın yazımına koyuldu. 11 Temmuz tarihinde, Halkın Vekilleri Kongresi Sovyet Egemen Devletler Birliği'ni yaratmak için oluşturulan, ekonomik ve idari otoritenin üye devletlere devredildiği bir planı onayladı. Komünist muhafazakârlar Sovyetler Birliği'nin bu şekilde

zayıflatılmasını hazmedememişti. Bu plan Gorbaçov'un reformlarıyla ilgili sabrın sonuydu. 19 Ağustos tarihinde, antlaşmanın imzalanmasından bir gün önce, Gorbaçov'un muhafazakârlarla barış yapmak için atadığı önde gelen memurlardan oluşan Devlet Acil Durum Komitesi (GKChP), Gorbaçov'u yazlık evinde tutukladı (öncelikle ülkeye, hasta ve çalışacak durumda olmadığını ve isteyerek yetkilerini kendilerine devrettiğini söylediler). Moskova'nın merkezine tanklar ve askerler konarak, Sovyetler Birliği'ni yok eden "politik maceracılara" karşı koruyacaklarına dair ant içtiler. Sokaklarda gösterilerin yapılması, cumhuriyet hükümetlerinin direnmesi (Yeltsin cesur bir şekilde Moskova parlamento binasının önünde tankın üzerine çıkarak konuşma yaptı), kilit askeri ve polis birimlerinin darbecilerin emirlerini uygulamayı reddetmesi ve zayıf planlama nedeniyle darbe üç günde çöktü.

Genç bir Litvanyalı kadın, başarısız Kremlin darbesinden sonra Lenin'in devrik heykelinin üzerinde oturuyor. Ağustos 1991 (*AFP/Getty Images*)

Darbeden sonra Gorbaçov göreve döndü, ancak yetkileri kısıtlanmıştı. SSCB'nin çözülmesi hızla devam etti. Litvanya, Letonya ve Estonya hemen bağımsızlıklarını ilan etti ve uluslararası alanda hatta Sovyetler tarafından tanındı. Ukrayna dahil olmak üzere diğer cumhuriyetlerin çoğu bağımsızlık ilan etti. Bu arada, Yeltsin'in Rus hükümeti birlik hükümetinin ofislerini devraldı ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi yasadışı hale getirilerek varlıklarına el kondu. 9 Aralık tarihinde Rus, Uk-

rayna ve Beyaz Rusya Cumhuriyetlerinin liderleri toplanarak SSCB'nin dağıldığını ve yerine gevşek bir şekilde birbirine bağlanmış Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulduğunu ilan ettiler. Takip eden haftalarda, kalan cumhuriyetler bağımsızlıklarını ilan etti. 25 Aralık 1991 tarihinde Gorbaçov televizyondan artık gerçekte kalmayan bir ülkenin başkanı olarak istifasını sundu. Muzaffer Boris Yeltsin yeni ve karmaşık düzende merkezi figür olarak parladı.

SON NOTLAR

Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkması, ortaya çıkışı kadar beklenmedik ve ani, aynı düzeyde tartışmalıdır. 73 yıllık ömrü boyunca nefret edilen ancak aynı zamanda coşkuyla gıpta edilen SSCB'nin, İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'yı yenilgiye uğratması ve dünyanın iki süper gücünden biri haline gelmesiyle evrensel olarak gücü ve dayanıklılığı tanındı. Övgüyle bakan komünistler dışında, birçok gözlemci Sovyet tarihini devamlılık ve istikrar açısından değerlendirirken, Yeni Ekonomi Politikası, 1930'ların kültürel "büyük çekilmesi", dev savaş, Almanya ve Japonya'ya karşı zafer, Stalin'in ölümü ve Kruşçev'in yükselmesi gibi olaylarda Batı'ya nasıl yaklaşıldığına odaklanmaktadır. Bu gelişmelerin hiçbiri kararlı bir dönüm noktası yaratmamış olsa da, Batı'nın perestroyka ve glasnostu olumlu karşıladığı çerçeveyi oluşturdu; Sovyetler Birliği'nin demokratik devletlere büyük bir ortak olarak, verebilecek birçok şeyiyle beraber katılması bekleniyordu. Pek az kişi tümden çözülme ve çöküş bekliyordu.

Sovyet sisteminin çökmekte olduğunun birçok belirtisi vardı. Gorbaçov Sovyet toplumunda "ruhsal krizden" bahsederken bunu itiraf etmişti. Geniş çapta kötümserlik ve şüphecilik, Marksist retoriğin vaatlerinin yarattığı hayal kırıklığı, özel yaşama geri çekilme, sosyalist normlara uygun olmayan kültürel değerler ve zevkler, durağanlaşan ekonomiyle birlikte Sovyetler Birliği'nin hantal ancak büyük bir güç olduğunun göstergesiydi. Aynı şeyler Sovyetler Birliği'nde çeşitli "çiçek açan uluslar ve milletlerin" tek bir aile "Sovyet halkı" olarak bir araya geldiği illüzyonu için söylenebilir. Gorbaçov reformları, Sovyet halkına sosyalizmin hümanist idealleriyle ilham verilmesi gerektiği, sistemin sadece iyileştirilmesi gerektiği ve tamamen kenara atılmaması gerektiği iyimser inancı üzerinde kurulmuştu. Yeltsin'in Gorbaçov'un düşüşünden sonra söylediği gibi, "Gorbaçov imkânsızı bir araya getirebileceğini düşünüyordu; komünizm ve pazar, halkın sahip olması ve özel mülkiyet, çok partili sistem ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi..." Gorbaçov'a idealizmi için hayranlık duyulabilir ve o, öngörü sahibi komünist liderler arasında tanınabilir.

Ekonomistler uzun zamandır sistemin hatalı olduğu uyarısını yapıyordu. Sovyet rejiminin ilk yıllarında bile bazı ekonomistler Sovyet ekonomik sistemindeki hatalara dikkat çekmiş, bu ilk eleştiri Macaristan sisteminde çalışan Janos Kornai, Amerikan üniversitelerinde ikincil ve gayri resmi Sovyet ekonomisini inceleyen Gregory Grossman ve Vladimir Treml tarafından sürdürülmüştür. Sovyetler Birliği'nin kömür ve demire dayalı geleneksel sanayileşmede ilerlediği, ancak sibernetik, bilgi işlem ve iletişim teknolojileri alanında Batı'yla yarışamadığını iddialarına sıklıkla rastlanılabilir. Modern teknoloji izolasyonu zorlaştırırken, Sovyet vatandaşları dünyanın geri kalanıyla tanıştı ve bağ geliştirdi. Silah yarışı ise Amerika Birleşik Devletleri'ne göre üretim kapasitesinin çok daha düşük olması nedeniyle iki katı maliyetli oldu. Grossman sürekli olarak, Sovyet ekonomisinin 1970–1985 arasında 15 yıl boyunca petrol ve doğalgaz satışıyla ayakta kaldığını, toptan çökmektense bir çıkmazda kaldığını tekrarladı.

Birçok hata yapılmıştı. Belki de en kötüsü ideoloji prizmasında gerçekliğin görülememesiydi. Ulusalcılık Sovyetler Birliği'nin sonunu getirene kadar küçümsendi. Gorbaçov bile Vilnius'a gidip Litvanyalıları ayrılmaktan vazgeçirebileceğine inanıyordu. Rusya'nın kendisinin algısı farklı değildi; Rus çıkarları ve Rus milliyetçiliği SSCB'nin çöküşünde önemli bir rol oynadı. Gorbaçov'un katkısının ne olduğu konusuna gelince, tüm bakış açılarına göre önemli olduğu söylenebilir, ancak Gorbaçov'un planladığı gibi olmamıştır. Olanlar totaliterliğin büyük gücüne ve bölünmüş toplumda başarılı bir şekilde muhalefet edilemeyeceğine inananlar için etkileyiciydi. Buna göre, totaliter sistemler sadece tepeden inme bir şekilde çözülebilir. Sovyetler Birliği örneğinde öyle oldu; glasnost ve sistemi güçlendirmek için planlananlar toptan çöküşe yol açtı. Derzhavin'e karşı Heraklitos'un daha da ünlü sözünden alıntı yapmak gerekirse: "τά πάγταϱ ει" (*Her şey akar*).

7. Kısım

RUSYA FEDERASYONU

43. Bölüm

KOMÜNİZMDEN SONRA POLİTİKA VE EKONOMİ: YELTSİN, PUTİN VE SONRASI

"Ülkemiz şanslı olmamıştır... Bu Marksist deneyin üzerimizde yapılmasına karar verildi; kader bizi bu yöne itti. Afrika'da bir ülke yerine bu deneye bizimle başladılar. Sonunda, bu fikre uygun bir yer olmadığını kanıtladık. Sadece bizi dünyanın uygar ülkelerinin izlediği yoldan itti."

BORİS YELTSİN, HAZİRAN 1991

"Devrimlerden sonra genelde karşı devrimler, reformlardan sonra karşı reformlar olur, ardından da devrimci yanlışların failleri aranır ve cezalandırılır. Rusya'nın tarihi tecrübeleri bu örneklerle zengindir. Ancak artık bu döngünün bittiğini söyleyebilirim. Artık devrim ve karşı devrim olmayacaktır. Sağlam ve ekonomik olarak desteklenmiş devlet istikrarı Rusya ve halkı için iyidir. Bu normal beşeri mantığa göre yaşamayı öğrenmekte hayli geciktik."

VLADİMİR PUTİN, MART 2001

"Demokrasi tarihi bir terimdir ve aynı zamanda ulusların üzerindedir. Ancak bir şey daha var; vatandaşlarımızın çoğu için, 1990'ların zor geçen politik ve özellikle ekonomik süreçleriyle eşzamanlı olarak, ülkemizde temel demokratik kurumlar oluşturulmuştur ve bu da onlar için çok zor bir durumdur. Bu da terimin nasıl algılandığının üzerinde iz bırakmıştır."

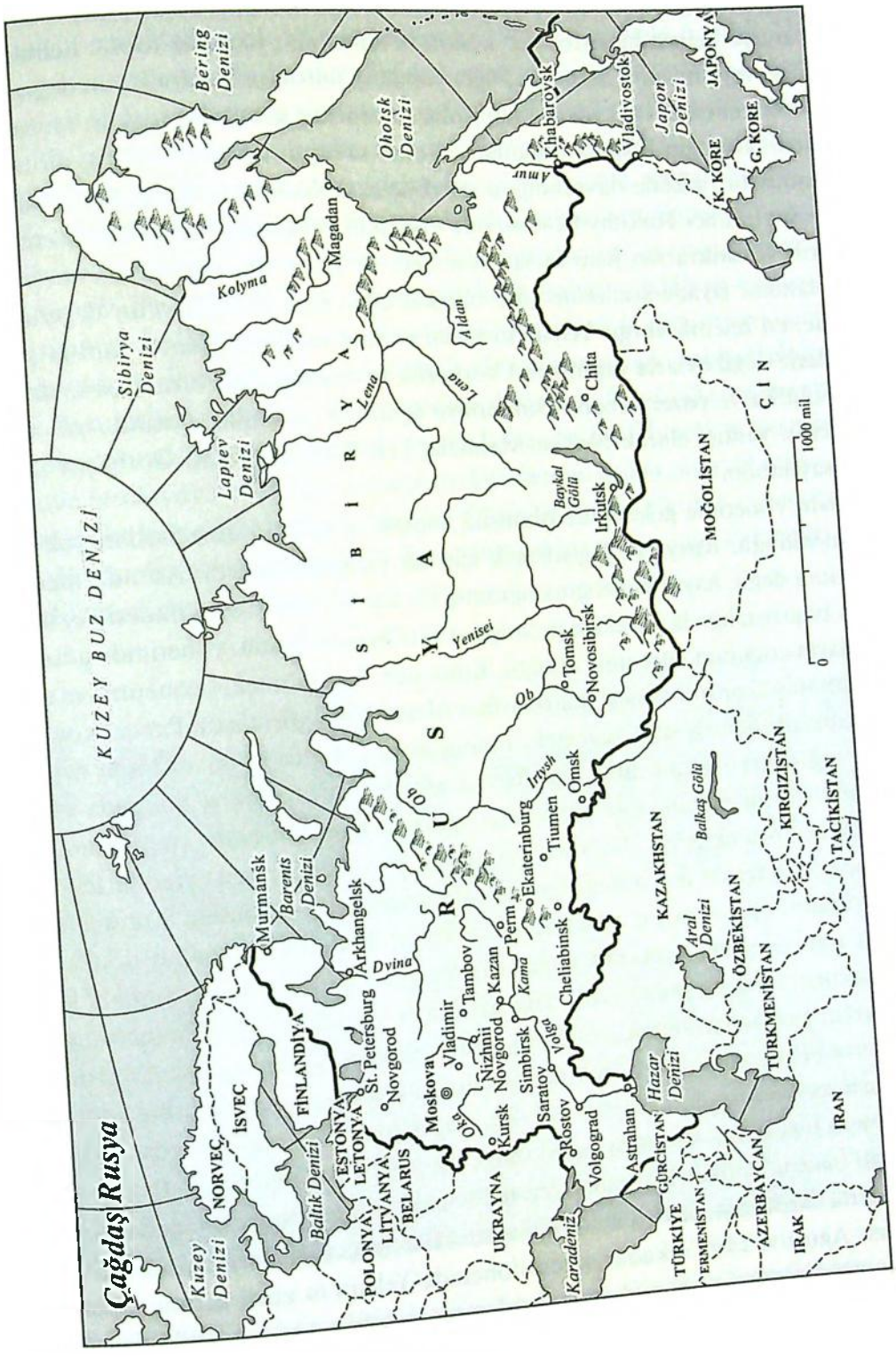
DMİTRİ MEDVEDEV, NİSAN 2009

Rusya'nın Sovyetler Birliği ve komünist yönetimin çöküşünden sonraki tarihi, bir geçiş dönemi olarak görülmüştür, ama bu geçiş nereye doğrudur? Son zamanlarda Rusya'nın politik liderlerinin iddia ettiği gibi, bu geçiş dönemi sona erdi mi? Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa ülkeleri açısından geçiş olgusu pazar kapitalizmi ve liberal demokrasiyi ima etmekte, Rusların çoğu aynılarını umut etmektedir. Komünizmden sonra Rusya'nın politik, sosyal ve kültürel biçimini doğru şekilde tanımlamak için henüz yeterince zaman geçmemiştir. 1991 sonrası Rusya'dan bahsederken kullanılan "sonralar" –komünizm sonrası, sosyalizm sonrası, Sovyet sonrası, totaliterlik sonrası– şu anın belirsizliğini ve geçmişin ağırlığını hatırlatmaktadır. Buna göre, Rusya ve Batı'daki tarihçilerin sunduğu, çoğu zaman para-

dokslu tanımlar (hibrit politik düzen için kullanılan "idareli demokrasi", "liberal otoriterlik", "liberal olmayan demokrasi" ve "idareli çoğulculuk" ile ortaya çıkan ekonomik sistem için "patronajlı kapitalizm", "oligarşik şirketçilik", "endüstriyel feodalizm", "bürokratik kapitalizm" ve "devlet girişimli kapitalizm") durumu doğru şekilde tanımlıyor mu, diye sormak gerekir. Politik ve ekonomik yapıların ötesinde diğer birçok soru cevapsız kalmış ve bu yıllarda zihinlerde yer etmiştir, ancak hiçbirisi Rus tarihi için yeni değildir. Ulus olarak Rusya'nın anlamı (devlet tarafından sosyal bir proje olarak nitelendirilen "Rus ideali"), Rusya'nın çokuluslu devletinde ulusal azınlıklar, Rusya'nın Batı'yla politik ve aynı zamanda kültürel ilişkileri, günlük kamusal ve özel hayatı yönlendirmesi gereken ahlaki değerlerdir. Görüleceği gibi, Ruslar kendi aralarında bölünmüş ve ülke olarak nerede olduklarını ve nereye gitmek istediklerini bilmiyor. Ancak bazıları Rusya'nın "normal" bir toplum olması gerektiğini savunurken, bu sıfat farklı insanlara farklı şeyler ifade etmektedir. Bu değişim ve belirsizlik tarihçesinin merkezinde Rusya'nın seçilen ilk iki başkanı durmakta; Boris Yeltsin (1991–1999) ve Vladimir Putin (2000–2008, 2008'de başbakan olarak görevlendirilmiştir). Bu iki eski komünist, devlet gücü ve bireysel liderliğe önem verse de, ikisi de etraflarında olan bitene tamamen hâkim değildi. Karl Marx'ın söylediği gibi: "İnsanlar kendi tarihlerini yaratır, ancak istedikleri gibi, kendi seçtikleri koşullar altında değil." Bu yıllarda politika ve ekonomideki derin çelişkiler bu durumla açıklanabilir.

YELTSİN DÖNEMİ

Boris Nikolayeviç Yeltsin (1931-2007), inşaat mühendisi olarak eğitim almış, çalışkanlığı ve becerisiyle partinin üst kademelerine kadar yükselmişti. Gorbaçov gibi sisteme inanıyordu ve sistemin çalışmasını sağlayabiliyordu. Sonrasında, Gorbaçov ve partiyle reformların yavaşlığı konusunda fikir ayrılığına düştü. Yeltsin'in kariyeri, yazıları ve açıklamalarından anlaşıldığı kadarıyla (gazeteci olan arkadaşı Valentin Yumaşev'le birlikte yazdığı iki adet otobiyografik kitabı vardır), oldukça gergin bir birey, cesur bir savaşçı, yenilgiyi hazmedemeyen bir kişilik, bazen patlayıcı ve tahmin edilmesi zor bir insandı. Yeltsin'le birlikte çalışanlar onu enerjik, fevri, alıngan, risk almayı seven, yozlaşmamış ve yönetimi ele almayı seven (1970'lerin ortasından itibaren Sverdlovsk'te, 1980'lerde Moskova'da parti başkanıydı) biri olarak tarif etmişlerdir. Kimi zaman ciddi olmakla birlikte sık sık geçirdiği hastalıkları ve ağır alkol tüketimi hareketleri ve amaçlarının eksiksiz biçimde algılanmasını zorlaştırmaktadır, ancak Yeltsin'in bir radikal olarak Gorbaçov'u geride bıraktığı, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını ve Rusya'nın kökten reformunu istediği dikkate alınmalıdır. Gorbaçov'a

Çağdaş Rusya
KUZEY BUZ DENİZİ
Kuzey Denizi
Sibirya Denizi
Laptev Denizi
Bering Denizi
Ohotsk Denizi
Japon Denizi
Kolyma
Magadan
Khabarovsk
Vladivostok
Amur
Lena
Aldan
Yenisei
Ob
Irtysh
Kama
Volga
Dvina
Baykal Gölü
Balkaş Gölü
Aral Denizi
Hazar Denizi
Karadeniz
Baltık Denizi
Barents Denizi
RUSYA
SİBİRYA
Moskova
St. Petersburg
Novgorod
Arkhangelsk
Murmansk
Vladimir
Tambov
Kazan
Perm
Ekaterinburg
Tiumen
Cheliabinsk
Omsk
Tomsk
Novosibirsk
Irkutsk
Chita
Nizhnii Novgorod
Kursk
Simbirsk
Saratov
Rostov
Volgograd
Astrahan
Oka
Moğolistan
Çin
Japonya
K. Kore
G. Kore
Kazakhstan
Özbekistan
Türkmenistan
Kırgızistan
Tacikistan
İran
Irak
Azerbaycan
Ermenistan
Gürcistan
Türkiye
Ukrayna
Belarus
Litvanya
Letonya
Estonya
Polonya
Finlandiya
İsveç
Norveç
1000 mil
0

göre Sovyet sistemi ve partinin bir ürünü olan Yeltsin, yoksul hatta açlık sınırında olan bir aileden gelmişti. Sovyet sisteminin verdiğinden başka bir kültürel birikimi yoktu, ancak Yeltsin bu sistemden keskin ve kararlı bir biçimde koptu. Leninizmin bir türünü veya nostalji istemedi. Diğer yandan, Yeltsin'in ideolojik yön değişikliği, kariyeri boyunca devam eden politik olarak otoriter komünist başkan tavrını değiştirmedi. Örneğin yasama organlarıyla olan savaşını incelediğimizde, iki tarafın da yasadışı bir şekilde davrandığını görebiliriz. Yeltsin'in en iyi biyografisini yazan siyaset bilimci Timothy Colton, onu "çelişkili kahraman" olarak tarif etmiştir: "Abartılı ve istikrarsız, hem fazla cesur hem de fazla dikkatli, büyük bir vizyon veya plandan ziyade sezilerine göre hareket eden biri..." Colton'un değerlendirmesinde, en önemli vurgu Yeltsin'in tarihi rolüne yapılmaktadır: "Yaptığı şeyleri mermilerle değil oylarla yapmıştır. Otoriterlik ve devletçilikten uzaklaşan, demokratik politika ve pazar tabanlı ekonomiye eğilimi başlatanlar arasında yer alıyor. Demokrasi yanlısı olarak Nelson Mandela, Leh Walesa, Mihail Gorbaçov'un yanında sayılabilir."

Yeltsin yönetime geldiğinde olumsuz hedeflerin olumlu amaçlardan çok daha belirgin olduğu, Rusya'yı değiştirmek için bir program getirdi. Aslında ideolojik bir militan değil, hayal kırıklığına uğramış bir komünistti. Kendi ifadesiyle, komünizmin başarısızlığıyla harekete geçmişti. 1980'lerin sonunda, yönetimde görevden alınanların çoğunun öğrenmiş olduğu, Komünist Parti'nin tekel yönetimi ve devletin ekonomiyi kontrol etmesi politikasının işlemediğini görmüştü. Pazar ekonomisi ve çok partili demokrasiye geçmek, bunun gereği olarak basın ve ifade özgürlüğünün sağlanması pratik bir gereklilik haline gelmişti. Rusya'yı dünyada saygınlığı olan ve küresel kapitalist ekonomiye entegre olan "normal" ve "medeni" bir ulus olarak görmek istedi. Bu amaçları Gorbaçov'un çabalarını tereddütlü olarak görmesine yol açtı. Aslında değişim için sabırsızlanmıştı ve düzene bireysel olarak karşı çıkmayı göze almıştı. 12 Haziran 1991 tarihinde Gorbaçov'un desteklediği adaya karşı tartışmalı başkanlık seçimlerinden galip ayrılmasının ardından, kamuoyunu temsil ettiğine inanıyordu. Ağustos 1991 darbesine kahramanca direnişi, Rus parlamentosunun önünde tankın üzerine çıkması, yozlaşmış Sovyet sistemine karşı duran Rusların lideri olarak popülaritesini yükselten sembolik bir andı.

Yeltsin'in yönetimde olduğu yıllar olan 1991'den 1999'un sonuna kadar geçen dönem birkaç önemli kısma ayrılabilir: Ağustos 1991'den Ekim 1993'e kadar geçen ve bazen "Birinci Rus cumhuriyeti" olarak anılan dönem, tepeden radikal reformlarla başlamış, büyüyen kutuplaşma ve açık çatışmalarla bitmiştir. Ekim 1993'ten Ağustos 1998'e kadar süren dönemde Yeltsin'in gücü artmış, ancak reform sürecinde sorunlar derinleşmiş, krizler yaşanmıştır. Ağustos 1998'den Aralık 1999'a kadar olan dönemde reformdan uzaklaşılmış, sosyal istikrar vurgulanmış ve

Yeltsin'in kendi kişisel gücü ve güvenliği artmıştır. Yeltsin'in idari tarzı tüm bunları karmaşıklaştırdı. Yeltsin, gündeminin birinci maddesini ekonomik değişim olarak belirlemişti, ancak ekonomi bilimine hâkim değildi. Bu nedenle Anatoli Chubais, Yegor Gaidar ve Sergey Kiriyenko gibi ekonomik reformculara güvendi, ancak bu güven uzun sürmedi. Reform sürecinin büyük zorlukları ve reform istemeyen veya bu tür bir reform istemeyen güçlü çıkar gruplarının muhalefeti, başkanın sürekli geri çekilip başka bir şey denemesine neden oldu. Bu zor süreçte Yeltsin, öncesinde Gorbaçov'un olduğu gibi, tüm taraflardan saldırı altındaydı. Bir zamanlar Rusya'nın en sevilen politikacısı olan Yeltsin'in kamuoyu araştırmalarındaki desteği %2 veya %1'e kadar geriledi. Yeltsin sürekli hastalığı ve tehlikeli bypass ameliyatına rağmen fiziksel veya politik olarak ölmeyi reddetti ve aktif bir şekilde Rusya anayasasında başkanlığın geniş yetkilerinden faydalanarak geri geldi. Hükümetteki önemli bazı kişileri görevden aldı ve rotasını değiştirdi. Rus başkanın hayatta kalma ve bir anlamda Rus politikasında tepede kalma becerisi, birçok gözlemciyi hayret içinde bıraktı ve bazılarının umutlarını yitirmesine neden oldu. Hayatta kalma ise ağır bir bedelle geldi. Bazı yorumcular Yeltsin'in davranışlarının ekonomik veya politik prensipleri izlemek için değil, konumunu elden bırakmama kararlılığının bir eseri olduğunu savunuyordu.

Boris Yeltsin, Ağustos 1991'de tankın üzerine çıkarak ordu ve vatandaşlardan darbeye karşı çıkmalarını isterken. (*Associated Press*)

1992 yılına gelindiğinde, Gaidar, Chubais ve hükümete dahil edilen diğer genç Rus ekonomistlerin geliştirdiği ve Batılı ekonomik danışmanların da etkisiyle, "şok terapi" adı altında radikal bir ekonomik program uygulamaya kondu. "Şok terapinin" amacı, Rus ekonomisini merkezi devlet planlamasına olan bağlılığından ve Rus vatandaşlarını ekonomik bireyler olarak pasifliklerinden kurtararak "iyileştirmek" ve fiyat kontrolünü hızla sonlandırarak sanayi ve tarıma verilen destekleri kesip (ve böylece bütçe açığının kapatmaya yardımcı olarak) sanayi, finans, ticaret, tarım ve gayrimenkulü özelleştirerek kendi kendine yeten bir pazar sistemi yaratmaktı. Stalin'in tepeden inme ekonomik devrimi gibi, şok terapisinin de ekonomik program olduğu kadar politik ve kültürel bir program olduğu iddia edilmektedir. Şok terapisi etkin bir kapitalist sistemin temellerinin inşasıyla ilgili olduğu kadar, komünist ekonominin yıkılmasıyla da ilgiliydi. Sonuçta, Yeltsin bu radikal stratejiye ve hızla sonuç alınabileceğine yönelik vaatlere inandı. Sürekli olarak, samimi bir şekilde halka şok terapisinin acılarının altı ay ile bir sene arasında süreceğini söylüyordu. Dünya Bankası baş ekonomisti sonradan, Yeltsin'in reformlarının neredeyse pazara yönelik mistik bir inanç üzerine kurulduğunu ve ekonomik geçiş aşamasında devletin rolünün küçümsendiğini, etkin bir pazarın kurulması için kurumsal çerçevenin oluşturulmasının es geçildiğini söyleyecekti.

Uygulamada reform süreci düzensiz olmuş, uzun sürmüş ve çok acı çekilmesine neden olmuştu. Ancak bazı ekonomistler reformun eksik bir şekilde planlandığını ve sorunların ana kaynağının bu olduğunu düşünmektedir; diğerlerine göre ise sosyal kurumlar ve tutumların uyum sağlayabilmesi için daha yavaş bir reform süreci gerekiyordu. Sonuç olarak, Yeltsin bazen kendi kararnamelerini yayımlayarak sorunları aşsa da, parlamentoda komünistler ve milliyetçilerle çevrelenmiş, özellikle sanayideki yöneticiler ve memurlar olmak üzere elitlerin güçlü çıkarlarıyla sınırlanmış ve hâlâ gerilemekte olan ekonomi ve reformların neden olduğu sıkıntılar nedeniyle halkın huzursuzluğuyla başa çıkmak ve reform için kendisine sunulan radikal teklifleri değiştirmek zorunda kalmıştı. Değişim hızı azalmış, bazı sanayi kollarına verilen teşviklerin kaldırılmasına yönelik planlar iptal edilmiş ve tarımsal varlıkların kamu tarafından idaresine devam edilmişti. Yine de ekonomik reformlar dramatik olmuştu. Birçok sanayi kolu için teşvikler kesilmiş ve neredeyse tüm ürünlerde fiyat kontrolleri kaldırılmıştı. En önemlisi, özelleştirme hızla yürütüldü. 1992'den başlayarak, devlet girişimleri ortak hisseli şirketlere dönüştü ve vatandaşlara hisse almaları için bonolar verildi, ancak bu hisseler çoğunlukla yönetici ve işçiler tarafından alınacaktı. Uygulamada, yöneticiler şirketleri kontrol altına aldı ve hisselerin yeniden satışıyla kontrol az sayıda insanın eline geçerken, organize kriminal "mafyalar" ekonomide etkili olmaya başladı. Temmuz 1994'te başlayan ikinci bir özelleştirme kampanyası, siyaset bilimci George Breslauer tara-

fından, "zenginleri kayıran en büyük ve en bariz uygulamalardan biri" olarak tarif edilecekti. Dev sanayi kolları hükümet tarafından zenginlere, çoğunlukla bankalar ve bireylerden hükümete geri ödenmeyen kredilerle değerlerinin çok altına satıldı. Yine mantık ekonomikten ziyade politikti; kapitalizme geçişi hızlandırmak, sadık ve destekleyici bir zengin sınıf yaratmak.

Bu reformların sonucu çelişkili olmuştur. Bir taraftan Rusya'da özel girişimler hızla yayılarak, dev uluslararası şirketlerden, çoğunlukla sayılmayan ve kötü durumda olan yoksul yerel girişimcilere kadar tüm alanlarda görülmeye başlandı. Ticari bankalar ve borsalar kuruldu, yabancıların yatırımı arttı. Yavaş yavaş, Moskova ve St. Petersburg'da ve diğer büyük kentlerde, çoğu Sovyet döneminde hayal bile edilemeyecek bir biçimde ithal edilen her tür tüketici ürünü arz edilmeye başlandı. Yeni bir Rus zengin sınıfı – "Yeni Ruslar" ortaya çıktı, görgüsüzce yaptıkları harcamalarından dolayı onlarla alay ediliyordu. Rusların yurtdışına çıkışları serbest olduğu için, turizm gelişti ve yurtdışında zengin Rus kolonileri ortaya çıktı. Aynı zamanda reformun ilk yıllarında korkunç bir enflasyon ortaya çıkarken (sadece 1992 Ocak'ta %300 ve 1993'te yıllık %800 olan enflasyon oranı 1996'da yıllık %22'ye inmiştir), bu durum milyonların birikimlerinin hızla yok olmasına, maaşların değerlerinin azalmasına ve yaşlıların emekli maaşlarının değersizleşmesine neden oldu. 1991'den 1997 sonunda ekonomi yeniden büyümeye başlayıncaya kadar, gayri safi milli hâsıla %43 azaldı. 1989 ve 1997 arasında yatırım %92 azaldı. Tarımın durumu felaketti, eski yapılar işlemez haldeydi ve yerine konabilecek bir alternatif üretilemiyordu. Rusya'da üretim geriledikçe ithalat arttı, ancak halkın çoğu ithal malları satın alacak parayı bulamıyordu. Moskova gibi kentlerde sokaklarda halk kişisel eşyalarını satıyordu. Evsizlik ve işsizlik büyüdü.

Vatandaşlar haklı olarak reformun sadece şok olduğundan, terapinin gelmediğinden şikâyet ediyordu. Tarihçiler bu değişimlerin nasıl yorumlanabileceğini hâlâ tartışıyor. Rus ve uluslararası birçok eleştirmen, kısmi reformun mümkün olduğunu ve daha az yıkıcı sonuç doğuracağını savunmaktadır. Diğerleri ise Yeltsin'in radikal reformlarının şiddet ve hasar olarak Stalin'in tepeden devrimlerine eşdeğer olduğunu söylerken, reformların Amerika ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi küresel kapitalist kurumlar tarafından zorlandığını söylemektedir. Peter Reddaway ve Dmitri Glinski gibi siyaset bilimcilerine göre, özgüvenli hatta kendine fazla güvenen, kendi kendini seçen bir elitin "geri kalmış" çoğunluk üzerine "ilerleme" ve "gelişme" dayatmasına dayanan, "pazar Bolşevizmi" ortaya çıkıyordu. Sonuç ise demokrasi ve modernleşmenin indirgenmesiydi, hatta gereksiz bir "felaket" olmuştu. Bazı uzmanlar halihazırda hızlı bir düşüşte olan ekonominin, reformların gerçekleştirildiği huzursuz ve kaotik şartlardan kaynaklandığını iddia edip ilk sinyallerini 1997'de vererek 2000'li yıllarda mucizevi bir yükselme ivmesi kazandı-

ran ve Rusya'yı diğer dünya devletleri seviyesine getiren bu hareketleri "devrimi tekellikten çıkarmak" (Timothy Colton'un deyimiyle) olarak değerlendirdiler. Aynı tartışma Rus halkı arasında yaşanıyordu. Ekonomi toparlanmaya başlamasına rağmen, 1990'ların sonunda Yeltsin'in kamuoyundaki desteğinin düşüklüğü, eleştirel bakışın hâkim olduğunu gösteriyordu. Özellikle 1990'ların başında, memnuniyetsiz olan vatandaşlar sokağa döküldü. Rus başkenti ve diğer kentlerde kitlesel gösterilerde hükümete karşı protesto yükseliyor, bazı durumlarda polisle şiddetli çatışmalar çıkıyordu. Bu yürüyüş ve protestolar yeni Rusya Federasyonu Komünist Partisi, Çalışan Rusya gibi bazı neo-komünist gruplar ve ulusalcı örgütler tarafından düzenleniyordu; 1992 yılında düzenlenen Ulusal Kurtuluş Cephesi gibi komünistler ve ulusalcıların işbirliğinde kurulan örgütler "kızıl–kahverengi" birliği olarak biliniyordu. Grevler hız kazandı. 1992 ve sonraki yıllarda Ruslar arasında, yaklaşan felaket, anti-reform amaçlı darbe ve hatta içsavaş söylentileri yayılıyordu.

Hükümet kendi politikalarının kurbanı haline gelmişti. Gerileyen ekonomi vergi girişini azaltıyordu; aynı zamanda ülke içindeki düzensizlik, vergilerin çoğunlukla toplanmasını engelliyor ve birçok vatandaş bilerek vergi ödemekten kaçıyordu. Hükümet ayakta kalmak için borç almaya devam etti ve yabancı kaynaklardan büyük krediler aldı. Fon eksikliği yaşayan hükümet, maaşların ödenmesinde bazen aylar boyunca gecikiyordu ve para eksikliği ekonomide yayıldı. Emekliler en çok acı çekenler arasındaydı. Çökmekte olan kuruluşların sosyal hizmetleri sayılmadığında, Sovyetler Birliği'nde güçlü bir sosyal güvenlik sistemi olmaması nedeniyle işler daha da kötüydü. Para eksikliği nedeniyle hapishaneler ve silahlı kuvvetler gibi devlet kurumları çok zor duruma düştü. Politik cezalar bir tarafa konursa, tutsakların durumu Sovyetler dönemine göre daha kötüydü. Askerlere ve subaylara, federal hükümet biriken maaşları ödeyecek kadar para buluncaya dek, üstleri tarafından balık tutmaları, ava çıkmaları, tarım yapmaları ve mantar toplayarak hayatlarını idame ettirmeleri "önerildi". Bazen üniformalı askerler sokakta dilencilik yaptı. Her zamanki gibi durum basit bir özetle açıklanamayacak kadar karmaşıktı. Ordunun bu durumu, biraz da yüksek komuta kademesi ve diğer unsurların ordunun küçültülmesini engellemelerinden kaynaklanıyordu. Yine benzer ve bazen de aynı unsurlar, ağır ve çoğunlukla çağdışı olan savunma sanayisinin tasfiyesini engelliyordu. Zararına çalışmaları ve yük olmaları halinde bile madenlerin kapatılması oldukça zordu. Üstte yerleşik yöneticiler, yeni iş bulamayan ve işlerini kaybetmekte olan işçilerle ortak kaygılara sahipti. Tüm çabalar ve olanaklara rağmen mali felaket tehlikesi daha da büyümüştü.

Merkezi Rus hükümeti, 14 Rus olmayan cumhuriyetin ayrılmasından sonra bile dev Rus devletini kontrol etmek ve bileşen unsurları etkilemekte zorlandı, bazen de bunu imkânsız buldu. Sayıları 89'u bulan özerk birimler geniş haklar ve ayrı-

calıklar talep ederken, Tataristan'ın sadece egemenliğini ilan etmediği kalmıştı. Şu ana kadar sadece Çeçenistan bağımsızlık mücadelesi vermişti. Bölgesel kaygılar ve seçime dayalı demokrasi sağlamlaştıkça, yerel yönetimlerin Moskova'ya boyun eğmeleri için daha az sebep kalmıştı. Merkezden gelen emirlerin çoğu dikkate alınmadı. Rüşvet ve suç hızla arttı. Özelleştirmeden faydalanarak veya özel izinlerle, bazen de yasadışı bir şekilde petrol, doğalgaz, metal ve diğer değerli materyalleri ihraç eden ve ekonomik krizden kâr eden bazı insanlar hızlı bir şekilde aşırı zengin oldu. Diğer ülkelerdeki kapitalizmin erken safhalarındaki hırsız baronlarla karşılaştırılan bu Rus baronlar, servetlerini kendi ülkelerinin kalkınmasında kullanmak yerine Rusya'nın dışına taşıdılar. Aslında kredi, yardım ve yatırım olarak Rusya'ya giren kapitalin miktarı, Rusya'yı terk eden kapitalden daha azdı.

Yeltsin döneminin bu ilk yıllarındaki politik yaşam, yine krizlerle damgalanmıştı. Ekonomik problemler, Yeltsin'in işleyen bir demokratik politik düzen kurma çabalarını zorlaştırmış, politik çatışmalar etkin ekonomik reformu zora sokmuştu. Rus Halkın Vekilleri Kongresi ve Büyük Sovyet Yasama Meclisi'nde komünistler halen çoğunluğu ellerinde tutuyordu ve komünist olmayanlar bile Yeltsin'in radikal ekonomik reformlarına karşı derinleşen sosyal düzensizlikten huzursuz ve Yeltsin'in otoriter yönetim tarzından memnun değildi. Aynı zamanda halkın çektiği acılar ve memnuniyetsizliğin farkındaydılar. Yasama meclisi üyeleri Yeltsin'le yaşayacakları bir çatışmada halkın ve ordunun desteğini alacaklarını düşünüyorlardı. Parlamento karışık bir grup veya gruplar kombinasyonuydu; liderleri arasında Yeltsin'in askeri tecrübeleri ve etkileyici görünümü nedeniyle atadığı Başkan Yardımcısı Aleksandr Rutskoy ve Yasama Başkanı Ruslan Hasbulatov bulunuyordu. 1992 sonunda baskıya dayanamayan Yeltsin, Gaidar'ın gidişine izin verdi ve genelde daha kabul edilir olan Viktor Çernomirdin başbakan oldu. Kongre Yeltsin'in kararname yetkisini sınırladı ve başkanın gücünü azaltan bir dizi yasa çıkarttı, ancak parlamento, başkanı azletmeyi veya yasayla yetkilerini ciddi şekilde küçültmeyi (çok yaklaşsa da) başaramadı. Tüm taraflar parlamentonun başkanın gücünü elinden almaya çalıştığını ve ilerlediklerini görüyordu. Yeltsin Nisan 1993'te referanduma gitti –bunu başarmak için yasama meclisini tehdit etmek zorunda kaldı–, yetkileri ve diğer kilit konularda karara varmak için halka sordu. Sonuçlar Yeltsin için olumluydu. Halkın %59'u başkana güvenoyu verdi, %53'ü hükümetin sosyal ve ekonomik politikalarını destekledi, %49,5 erken başkanlık seçimi istedi, ancak %67,2'si erken parlamento seçimleri talep etti.

Yeltsin güçlü bir merkezi otoriteye gerek olduğuna inanıyor ve Rusya komünizmden uzaklaşırken kendi rolünü garantör olarak görüyordu. 1993 referandumuyla halkın kendisine bir görev verdiğini düşünüyordu ve parlamentoya danışmadan harekete geçmek için gücünü ve yetkilerini artırdı. Danışmanları mahke-

meler, bürokrasi ve yasama üzerinde başkanlığın güçlerini artıran bir anayasa taslağı hazırladı. Aynı şekilde parlamento, başkanın güçlerini kısıtlayan bir anayasa taslağı hazırladı. Yeltsin bu engelden kurtulmaya karar verdi. 21 Eylülde Halk'ın Vekilleri Kongresi'ni dağıttı ve aralıkta yeni anayasayı onaylamak ve yeni iki meclisli parlamentoya temsilci seçmek üzere seçimlerin yapılacağını duyurdu. Bu arada Yeltsin kararnamelerle ülkeyi yönetmeye devam edecekti. Parlamento bu karara direndi ve vekiller kendilerini barikatla parlamento binasına kapattılar, Yeltsin'in anayasayı ihlal ettiğini ve başkanlık yapamayacağını ilan ettiler, Rutskoi'yi yeni Rus başkanı olarak göreve getirdiler ve sivillere silah dağıtarak parlamento binasını savunmaya çalıştılar. Beyaz Saray'a silahlar ve çeşitli isyankâr gruplar akın etmeye başladı, Rutskoy ve diğerleri bu grupları etkin bir askeri güç haline getirmeye çalıştı. Tanıklar Romanov aile sancağını kızıl komünizm bayrağıyla birlikte dalgalanırken gördüler; Kazaklar ve hatta neo-naziler ön plandaydı. Bu çekişme çatışmaya döndü. 3 Ekim tarihinde taraftarları artan ve kitlelerin desteğini alan Rutskoy ve Khasbulatoc, Ostankino televizyon merkezi ve belediye başkanlığına yapılan saldırılara destek verdi; yani klasik askeri isyan ve işgal taktikleri izlediler. 4 Ekim'de tanklarla askeri birlikler geldi ve Beyaz Saray'ı zorla geri almak ve sorumluları tutuklamak istedi. Yüzden fazla kişi, çoğu sokaktaki halk, hayatını kaybetti ve bina tamamıyla mahvoldu. Rusya politikada askeri güç kullanımını ve bu düzeyde sokaklarda kan akıtıldığını içsavaştan beridir görmemişti. Şiddet olayları ülkedeki politik bölünmeleri derinleştirdi ve demokratların Yeltsin'e yabancılaşmasına sebep oldu.

1993 parlamento felaketinin ardından, 1994 yılında daha büyük bir felaket olan Çeçen savaşı gerçekleşti. Yeni Rus federasyonunun 89 biriminden biri olan Çeçenistan, Rus nüfusunun %1'inden daha azını temsil ediyor, sadece petrol ve doğalgaz aktarımı için önemli olan Kafkasya sınır bölgesinde bulunuyordu. Müslüman olan Çeçenler, on dokuzuncu yüzyıl ortasında Şeyh Şamil liderliğinde Rus yönetimine karşı savaşmış ve 1917 sonrasında Sovyet gücüne direnmişti. İkinci Dünya Savaşı sırasında Stalin Çeçenlerin hain olduğunu düşünüyordu ve insani olmayan koşullar altında Orta Asya'ya sürdü; Çeçenler diktatörün ölümünden sonra anavatanlarına dönme şansı bulmuşlardı. 1991 darbesi sırasında, Sovyetler Birliği devletleri bağımsızlıklarını ilan ederken, Cahar Dudayev adlı Sovyet hava kuvvetleri generali, ihtiyarlar heyeti tarafından Çeçenistan lideri seçildi ve bağımsızlığını ilan etti. Sonrasında tartışmalı seçimlerde Çeçenistan Cumhuriyeti'nin devlet başkanı seçildi. Dudayev, Moskova'nın otoritesini sık sık çiğnedi ve ülkesinin Rusya'ya karşı suç merkezi haline gelmesine izin verdi. Rus ajanlarının Dudayev'i gizlice devirme girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Yeltsin işgale karar verdi (operasyon için "barış misyonu" diyecekti), ancak yeni parlamento olan Devlet Duması

ve birçok askeri lider askeri müdahaleye karşı çıkıyordu. Yine de 11 Aralık 1994 tarihinde 40.000 asker Çeçenistan'a gönderildi. Yeltsin ile hızlı ve kolay bir zafer sözü veren savunma bakanı Pavel Grachev Çeçenlerin askeri hazırlığını ve savaşma kabiliyetlerini küçümsemişti. Yeltsin, aynı zamanda Rus milliyetçilerini karşısına almak istemiyor, bileşen birimlere istedikleri an Rusya Federasyonundan ayrılamayacaklarını göstermek istiyordu. Gurur ve inatçılık her iki tarafta etkiliydi. İlk askeri girişim başarısız olunca, Çeçenistan toprakları ve başkent Grozni, Vietnam veya daha yakın bir benzetmeyle Afganistan savaşına döndü.

Gorbaçov ve Yeltsin dönemlerinde Rusya'nın gelişimini takip edenlerin şaşırmayacağı bir şekilde Rus ordusunun durumu çok kötüydü ve Çeçenlerle savaşa hazırlıklı değildi. Piyade desteği ve hatta kent haritaları bile olmadan Grozni'ye yapılan tank saldırıları, saldırganların izolasyonu ve sonrasında yok edilmesine yol açıyordu. Ağır bombardımanla kentte taş üzerinde taş kalmadı, ancak büyük ihtimalle huzurlu bir yaşamları olan Ruslar bu saldırılarda hayatlarını kaybetti çünkü Çeçenler dağlara kaçmakta gecikmedi. Çeçen savaşçılar ortadan kaybolmakta ustaydı, çoğunlukla kolayca saklanıyor ve bir anda her taraftan saldırıyorlardı. 40.000 kadar kişi Grozni'de hayatını kaybetti. Rus ordusu kenti ele geçirdi, ancak ardından terk etti. Çeçenistan'da Rus ordusunun kayıplarının, Afganistan'daki Sovyet kayıplarından daha fazla olduğu tahmin ediliyor. Savaşın kaçınılmaz ölüm ve yıkımı, 6–8 Nisan 1995 tarihleri arasında İçişleri Bakanlığı Özel Kuvvetlerinin Samashki köyünde sivilleri katletmesi gibi acımasız eylemlerle daha da ağırlaştırıldı. Genel olarak iki taraf da birbirine acımasızca davransa da Ruslar daha saldırgandı. Samashki cinayetlerinden bir yıl kadar sonra, Rus uçağından atılan bir füze Çeçen karargâhındaki bir uydu telefonu sinyalini hedef aldı ve Başkan Dudayev öldürüldü. Ancak bu çetin savaş, kilitlenmiş bir biçimde devam etti. Sadece birkaç ay sonra, 1996 Ağustos'unda, Rusya'yı temsil eden Aleksandr Lebed ve ılımlı Çeçen lider Aslan Mashadov barış antlaşması imzaladı. Muzaffer olan Çeçenler bağımsızlıklarını kazanmıştı ve topraklarına hâkim oldular, ancak Rusya'yla olan ilişkilerinin niteliği gelecekte tam olarak karara bağlanacaktı.

Yeltsin ve hükümeti için Çeçen savaşıyla ilgili büyük tehlike hayata geçmedi; Çeçenlerin bastırılamamasıyla ülkenin diğer ulusları ve kesimleri Moskova'dan ayrılmaya başlamadı. Ancak diğer açılardan savaş tam bir felaketti. Vatansever Ruslar için Rus ordusunun kötü performansı utanç kaynağıydı. Rus halkının geneli Yeltsin, Grachev ve kurmaylarını suçladı. Belki daha önemli bir bölünme, Çeçen savaşını ve acımasızlığını inatçı bir şekilde devam ettiren başkan ve liberaller arasında gerçekleşti. Duma'da sadece ulusalcılar ve komünistler savaşa destek verdi. Aslında toplumun çoğu bu korkunç savaşa karşıydı. Ocak 1995'te gerçekleştirilen bir kamuoyu yoklaması, halkın %71'inin savaş karşıtı olduğunu gösteriyordu. Sa-

vaş aynı zamanda Yeltsin'in zaten azalmakta olan popülerliğini de etkiledi. Ocak 1995'te halkın %80'i başkan olarak Yeltsin'den memnun olmadıklarını ifade ediyordu. Saygınlığı devam eden Sergey Kovalev'in İnsan Hakları Komisyon Başkanlığından istifası sadece kişisel bir hareket değildi. Yeltsin'in hümanist ve kalkınma mistikliği sona ermişti. Yurtdışında da Çeçen savaşı Rus imajını zedeledi, ancak hiçbir devlet yeni Çeçen hükümetini tanımak için acele etmedi.

Yeltsin'in 1993 yılı Ekim ayında parlamento üzerindeki kanlı zaferi, Rus hükümetinin yürütme ve yasama kolları arasında işbirliği veya istikrar sağlamadı. Yeltsin kendi kişisel rolünün Rusya'yı medeniyete doğru giden yolda tutmak olduğunu ve kendisine muhalefetin komünizme dönüş tehlikesini temsil ettiğine inanıyordu. 12 Aralık 1993 tarihinde yeni anayasanın kabul edildiği başarılı referandum, başkanın güçlü konumunu daha da sağlamlaştırdı. Yürütme gücünü kontrol altına alan başkan, bakanları atayabiliyor ve görevden alabiliyor, yasamanın onayı olmadığı halde kararnamelerle istediklerini yapabiliyordu. Yeltsin anayasası, merkezi hükümete bölgeler üzerinde daha çok yetki verdi. Aynı zamanda başkanın azledilmesi veya anayasanın değiştirilmesi oldukça zor hale gelmişti. Uzmanlar anayasayı "fazla başkancı" olarak yorumlamıştır. Yeltsin iki meclisli olan Üst Meclis, devletin federal birimlerini temsil eden Federasyon Konseyi ve Alt Meclis ile Duma'nın, bütçenin onaylanması ve yasama programının yürütülmesi için anlaşma içerisinde olmasına ihtiyaç duyuyordu. Parlamento, önerilen başbakan atamasını reddedebiliyordu, ancak üçüncü ret, meclislerin dağıtılması ve seçimlerin yenilenmesini gerektirecekti ve onay verilmesini bu tehdit etkiledi.

1993 seçimlerinde Yeltsin anayasasının zaferi, aynı zamanda gerçekleştirilen yeni Duma seçiminin çarpıcı sonuçlarıyla zayıflatılmıştı. Yeltsin, Gaidar'ın Rusya'nın Seçimi Partisi (halk arasında başkanın partisi olarak biliniyordu) veya Girgori Yavlinski'nın Yabloko Partisi (Rusça'da "elma" ve kurucu üyelerinin isimlerinin baş harflerinden oluşan bir sözcük) gibi reformlara sadık liberal partilerin çoğunluk kazanmasını beklemişti. Bunun yerine en fazla sandalye milliyetçi ve komünist partiler tarafından kazanılırken, bu partiler radikal pazar reformları ve kişisel olarak Yeltsin'e muhalefetlerinde ittifaka gitmişlerdi. En fazla oy alan parti (%23), Vladimir Jirinovski'nin çelişkili bir şekilde isimlendirilen Rusya Liberal Demokratik Partisi (LDPR) olmuştur. İttifaka giden Rusya Federasyonu Komünist Partisi (KPRF, Gennady Zyuganov başkanlığında) ve Tarım Partisi sırasıyla %12 ve %8 oy almıştır. Daha küçük milliyetçi ve komünist partilerden vekiller de seçilmiş, ancak çoğu Yeltsin'in kurduğu karmaşık sistem içerisinde parti listelerindense doğrudan seçilmişti ve bağımsız olduklarını ilan ettiler. En büyük iki merkez partisi, Rusya Demokratik Partisi ve Rusya Kadınları, yaklaşık olarak oyların %15'ini aldı. Bu arada Rusya'nın Seçimi ve Yabloko oyların sadece %23'ünü alabildi.

Reformistlerin çoğunluk kazanamamasının arkasındaki sebepler için birçok açıklama sunulmuştur. Daha önce de söylendiği gibi, Gorbaçov veya Yeltsin güçlü bir politik parti kurmak ve liderlik etmek için bir çabada bulunmamıştı. Parti politikasını önemli görmüyor ve kendilerini daha yüksek bir düzeydeki ulusal liderler olarak görüyorlardı. Bunun yanında, yıllar içinde Rus liberalleri ve ılımlı kesim etkin ve birleşik bir parti yaratamadı ve tartışan bölümler halinde kaldılar. Liberallerin zayıf sonuçlar elde etmesinin ana sebebi ise liberalizm bayrağı altında uygulanan politikaların halk arasında kabul görmemesidir. Ayrıca, komünistler ve milliyetçiler Rusya'nın komünizm sonrası reformlarla ilgili geniş memnuniyetsizliğinden faydalanmaya çalıştılar, ancak seçmenlerin neredeyse yarısının oy vermediğini dikkate almak gerekir. Yeni Duma başkan olarak görevde kaldığı sürece Yeltsin'e düşmanca davrandı. Sembolik olarak yeni Duma'nın ilk icraatlarından biri, 1993 Ekim'inde gerçekleşen olaylarda Yeltsin'in düşmanları ve aynı zamanda Ağustos 1991 darbesinin faillerini affetmek oldu. 1995 Aralık Duma seçimleri daha da kötü haberler getiriyordu. Yeni ılımlı parti ve Başbakan Çernomirdin ile ilişkili olan Rusya Evimizdir ve Yavlinski'nin liberal Yabloko'su, öncesine göre daha az sandalyeye sahipti ve komünistler ile milliyetçiler toplamda oyların %54'ünü alarak sandalye sayılarını daha da artırdılar. Ilımlı merkezciler en büyük kaybı yaşamıştı ve ülke daha da derin şekilde bölünmüştü. Şaşırtıcı olmayan şekilde yeni Duma eskisine göre daha da muhalifti.

1993 seçimleri sonrasında özellikle ön plana çıkacak iki politik figür Rus ulusal politikasında önemli oyuncular olarak yıllarca kalacaktı; Jirinovski ve Zyuganov. Jirinovski 1991 yılında aniden Yeltsin'in kazandığı Rusya başkanlık seçiminde üçüncü olarak sahneye çıkacaktı. Jirinovski'nin desteği hükümet, düzen ve hatta dünyaya en aşırı ve bayağı şekilde karşı çıkan, Duma'da karşıtlarına fiziksel olarak saldıran, herkese her şeyi vaat eden ve yalan söylemekten veya yaygın olarak bilinen gerçekleri reddetmekten çekinmeyen bir adama verilen protesto oylarıydı. Bu şaşırtıcı davranışlarına rağmen, arkadaşı olan Fransız sağcı lider Jean Marie Le Pen ile benzer şekilde, gözlemciler Jirinovski'nin önerilerinde kökten bir fanatizm görüyordu. Jirinovski on dokuzuncu yüzyıl Rusya sınırlarına yeniden ulaşılması, Rusya'nın Hint Okyanusu'na genişlemesi, ABD'den Alaska'nın geri alınması, Türkiye'yi ve Türkleri yok edecek, Rusya'nın güneye açılmasını meşru olarak sağlayacak bir büyük savaş açılması gibi öneriler sunuyordu. Jirinovski, Yeltsin Rusya'sı ve Alman Weimar Cumhuriyeti arasında benzerlik kurulmasına katkıda bulunuyordu. Aynı zamanda pazar ekonomisine karşı değildi ve Yeltsin'in kurduğu yeni politik yapılanmayı kabul ediyor, özellikle de güçlü başkanlık sistemini olumlu buluyordu. Yine de atılgan ve karizmatik milliyetçi asi olarak duruşu ve partisinin tabandaki mükemmel yapılanması, seçmenleri partisine çekiyordu, ancak zamanla Zyuganov gibi daha

ciddi muhalefet politikacılarına karşı oy kaybetmeye başladı. Viktor Anpilov gibi düşmanca yaklaşan komünistlerin aksine, Zyuganov pazar ekonomisi ve yeni politik ilkelerin gerekliliğini kabul ediyordu; komünistlerin sadece seçimle başa gelebileceğine inanıyordu. Aslında Sovyet komünizminin politik ve ekonomik güçte tekel kurmaya çalıştığı için başarısız olduğunu ve bu tekelin kurulmasının mümkün olmadığını itiraf etmişti. Aynı zamanda sıradan vatandaşların maddi koşullarıyla ilgili geleneksel komünist ilgiyi milliyetçi ideolojiyle harmanladı. Birçok defa Rusya'da komünizm sonrası değişimlerin olumsuz etkilerine karşı Rusya'nın "ruhsal mirasının" korunması için mücadele verilmesinden bahsetti. Aynı zamanda sosyalizm ve komünizmden bahsetmeyi sevmiyor, bunun yerine "Rus toplum ve kolektivizm geleneği" sözcüklerini kullanıyordu. Bu arada Yeltsin liberalizmden uzaklaştı ve Gaidar gibi bazı liberallerin yönetiminden istifa etmesine sebep oldu. 1994–95 yıllarında Yeltsin yapısal dönüşümden daha az bahsetmeye başladı (yakında başlayacak özelleşme hareketine rağmen), Rusya'nın en çok ihtiyaç duyduğu şeylerin "normalleşme" ve "istikrar" olduğunu söyleyecek, 1994 yılındaki hatıralarında yazdığı gibi, "Barışın tek garantisi başkanın kendisidir" diyecekti. Politikada, sosyal programlar, yargının geliştirilmesi ve suçla mücadeleye daha çok ilgi göstermeye başladı. Aynı zamanda milliyetçi söylevi daha çok kullanmaya ve Rusya'nın kültürel ve dini yeniden doğuşu ve anavatandan söz etmeye başladı. 1995 yılında ise ulusalcı hareketlere sınırlamalar getirdi ve tüm "faşist" oluşum ve faaliyetleri yasakladı.

1996 Haziran başkanlık seçimleri yaklaştığında, Yeltsin'in politik hayatına devam etmesi mümkün görünmüyordu. 5 yıllık yönetimi boyunca, Rus halkının çoğu gittikçe kötüleşen ekonomik bir darboğazdaydı ve sorunların sonu gelmeyecek gibi görünüyordu. Tarım toparlanmamış, sanayide üretim azalmaya devam etmişti. Hükümet borçlanıyor, milyonlarca çalışan ve emekliye maaş ve sosyal güvenlik ödemeleri veremiyor, bu kişiler haftalar, aylar ve bazen yıllarca başlarının çaresine bakmak zorunda kalıyordu. Çeçenistan savaşı devam ediyordu. Ülkeye yozlaşma, rüşvet ve organize suç hâkimdi. Kamuoyu yoklamaları Yeltsin'in desteğinin yüzde olarak tek sayılara düştüğünü gösteriyordu. Yeltsin'in en büyük rakibi ise, karizma veya basitçe kişisel çekim eksiği olan, ancak arkasında ülke çapında dev bir parti teşkilatı olan ve milliyetçiler dahil olmak üzere, tüm halkın memnuniyetsizliğini harekete geçirmeye hazır Zyuganov'du. Rusya'da demokratlar arasında ve Batı'da Zyuganov'un seçimleri kazanıp komünistleri yönetime geri getireceğine dair endişeler vardı.

Mücadeleyi seven Yeltsin, kötüleşen sağlık durumuna rağmen savaşa hazırlandı. Bu seçimin öncesinde bazı avantajları vardı; onları yasal olarak uygun ve izin verilen ölçünün dışında bile kullandı. Hükümetin televizyon üzerindeki tekelini kullanarak, komünistlerin 75 yıllık yönetimlerindeki baskıları ve korkunçlukları

sergiledi, kendi rakiplerini aşağıladı ve kampanyasını komünizmin dönüşünü engellemek için verilen mücadele olarak gösterdi. Yeltsin kendisini devamlı olarak, barış, düzen, istikrar ve ilerleme –radikal reform değil– adayı olarak gösterdi ve Zyuganov'u ise totaliter ve restorasyoncu olarak tanıttı. Tüm idari ve bürokratik organlara, doğru oyun verilmesini sağlamaları için yapılabilecek her şeyin yapılması telkin edildi. Boris Berezovski ve Vladimir Gusinski gibi aşırı zengin oligarklar, doğal olarak komünistlerin dönüşünden çekinip milyonlarca dolarlarını Yeltsin'in kampanyasına dökerek, rekabetlerini durdurarak birleştiler. Basın da başkanın yanında yer aldı, ancak medyanın tutumu oldukça karmaşıktı. Rus basını genel anlamda özgür ve çoğulcuydu, ancak oligarklar basının çoğunu kontrol ediyordu (çoğunlukla basın, para kaybeden bir girişimdi, ancak kamuoyunu ve halkı etkilemek için en iyi araç olarak görülüyordu). Basın mensuplarının çoğu oldukça profesyoneldi ve hükümete eleştirel olarak bakıyordu. Ancak Zyuganov ve komünistlerin korkusuyla basın Yeltsin'e destek verdi ve eleştirel yaklaşan bazı yayınlar tavır değiştirerek, seçimler tamamlanıncaya kadar eleştirilerini bir kenara bıraktı. Komünistlerin de kendi avantajları vardı. Rusya'da iyi organize olan ve bölgesel olarak kapsamlı partiye sahiplerdi ve Yeltsin'in uygulamada kendine ait bir partisi yoktu. Adayların oy merkezlerine temsilcilerini göndermesine izin veriliyordu, ancak sadece komünistler tüm merkezlere temsilci gönderebiliyordu.

16 Haziran'da seçimlerin ilk turunda Yeltsin oyların %35'ini alırken, Zyuganov %32, Moldova'da içsavaşı engellediği kabul edilen karizmatik bir emekli general ve ılımlı vatansever olarak seçime giren Aleksandr Lebed %15, Yavlinski %7, Jirinovski %6 almıştı. Gorbaçov ise %0,5 gibi bir oyla sıranın sonlarındaydı. Oy çoğunluğu sağlanamadığından, yarışı önde götüren iki aday ikinci turda karşı karşıya geldi. Komünistlere duyulan tepki, Zyuganov ne kadar iyileştirilmiş olursa olsun, Yeltsin'in zaferini hazırlamıştı. 3 Temmuz tarihindeki nihai turda Yeltsin oyların %53,8'ini, Zyuganov %40,3'ünü almıştı. Seçmenlerin %69'u oy kullandı. Zyuganov'a verilen destek etkileyiciydi, ancak komünistler ilk turda sadık taraftarlarını ve etkilenebilir seçmenleri topladıktan sonra ikinci turda kitlelerini genişletmekte başarısız oldular. Daha sonra yapılan analizler, partinin yaşlı ve emeklilere güvendiğini, gençler arasında destek görmediğini göstermektedir.

Seçilmesinden ve büyüyen ekonomik faaliyetlerden cesaret kazanan, ancak büyüyen borçlanma, halk arasında yayılan yoksulluk ve yoksunluk, geniş çapta görülen suç ve rüşvet sorunu, hükümetin vergi toplayamaması ve sanayide üretimin artırılması meseleleriyle sürekli olarak eleştiri bombardımanı altında olan Yeltsin, yine bir dizi ekonomik reforma gitti. 1997 Mart ayında yaptığı "Federasyona Sesleniş" konuşmasında Yeltsin, "halkın sabrının kırılma noktasında" olduğunu söyledi. Yüksek yerlerdeki memurları suçladı, hükümete "becerikli ve enerjik" bir

kadro kazandıracağına söz verdi. Reformdan bahsederken yapısal dönüşümden değil, 1995'ten beri olduğu gibi vergilerin toplanmasının geliştirilmesi, emekli maaşlarının artırılması, yozlaşma ve rüşvetle mücadele, sosyal hizmetlerin güçlendirilmesi ve ordunun güçlendirilmesinden bahsediyordu. Çernomirdin'in yakınındaki bazı bakanları ve bakan yardımcılarını görevden aldı ve Nizhni Novgorod bölgesinin genç reformcu valisi Boris Nemtsov'la birlikte Chubais'i hükümete geri getirdi. İki isim de sınıf olarak oligarkların politik etkisini azaltmaya kararlıydı, ancak bazı oligarkların etkisi devam etti. 1997 sonuna gelindiğinde, oligarkların koruyucusu olarak görülen Çernomirdin, Yeltsin'i Chubais ve Nemtsov'u görevden almaya ikna etti. Şubat 1998'deki konuşmasında Yeltsin ülkenin geniş sosyal sorunlarıyla ilgili kaygılarını tekrar etti ve hükümetin bu sorunları çözmede başarısız olması durumunda, "elimizde farklı bir hükümet" olacağını söyledi. Yine bakanların görevine son verdi ve bu sefer Başbakan Çernomirdin'i de görevden aldı. Yeni lider görece az tanınan ekonomist Sergey Kiriyenko uzun bir savaş sonrasında Duma'nın desteğini aldı ve Mart 1998'de başbakan oldu.

Kiriyenko hükümeti, krize karşı hükümet harcamalarının azaltıldığı ve vergi toplanmasının artırıldığı bir plan hazırladı (Duma kişisel gelir vergisinin artırılmasını reddetti) ve Uluslararası Para Fonu'nu milyarlarca dolarlık kurtarma paketini açmaya başarılı bir şekilde ikna etti. Durum çok zordu; borçlanma artarken devlet memurlarına maaş verilemiyor, döviz ve altın stokları tükeniyordu, yatırım asgari düzeydeydi, sermaye ülke dışına kaçıyordu; Rus borsası ve rublenin değeri hızla düşüyordu. Problemler tamamen Rusya'nın iç durumunun bir sonucu değildi. Bir açıdan Rusya, Asya'da başlayan ve diğer kıtalara yayılan küresel ekonomik krizden etkileniyordu. Rusya'nın kontrolünün dışında gelişen bir diğer yıkıcı faktör, doğalgaz ve petrol fiyatlarının aniden düşmesiydi. Rusya ihracat değerinin %50'sini petrol ve doğalgaz temsil ediyordu. Daha da önemlisi, Rusya etkin bir şekilde ekonomiyi yeniden yapılandırmayı başaramamanın faturasını ödüyor, yeni borçlanmanın ekonomik sistemi canlı tuttuğu bir piramit planı takip ediyordu. 17 Ağustos 1998 tarihinde yaşanan "Kara Pazartesi" olayında hükümet, masraflarını karşılamak için verdiği kısa vadeli yüksek faizli bonoların ödemesini yapamadı ve ruble bir günde %50 değer kaybetti. Borsa çöktü, Rusya'nın büyük bankalarının çoğu iflas etti, küçük işletmeler silindi ve maaşlar ciddi şekilde düştü. Ülkede çalışan yabancıların çoğu geldiklerinden daha hızlı bir şekilde gitti ve Uluslararası Para Fonu daha fazla kredi vermeyi reddetti. Kiriyenko görevden alındı. Yeltsin yeniden Çernomirdin'i başbakan olarak önerdi, ancak aday ve felaket oluşturacak bir şekilde çöken sistemle arasındaki bağ nedeniyle Duma'nın onayını alamadı.

Yeltsin'in etkisini kaybettiği açıktı. Sağlık durumunun kötüye gittiği daha da açık hale gelmişti. Duma'nın baskısıyla, politik olarak tarafsız ve faydacı olan an-

cak Komünist Parti ve polis teşkilatında önemli bir geçmişi olan Dışişleri Bakanı Jevgeni Primakov'u başbakanlığa aday gösterdi. Yeltsin'in prestiji daha da düştü, kısa bir süre içinde istifa etmesi veya sembolik bir başkan olması bekleniyordu, ancak Yeltsin pes etmeye hazır değildi. Nisan 1999'daki konuşmasında zayıf, savunmaya çekilmiş görünüyor ve konudan konuya atlıyordu; ancak mesajı oldukça açıktı. Rusya'nın ekonomik ve politik yaşamında düzen, istikrar ve güvenliğe ihtiyacı vardı. İntikam arayan, "ekonomide direktifler ve planlar, medyada sansür, Soğuk Savaş'ta yeni bir sayfa ve küresel ekonomiye entegre olmamak" isteyen komünistler ve milliyetçilere karşı uyarıda bulundu. Bir ay sonra fazla popüler ve fazla bağımsız davrandığı söylenen Primakov'u görevden aldı ve ardından içişleri bakanlığı yapmış olan Sergey Stepashin'i başbakanlığa getirdi. Duma'yı üstü kapalı bir şekilde uyararak, Stephashin'i reddetmeleri durumunda, güvenlik güçlerini temsil eden başbakanın Duma'ya karşı şiddet kullanabileceğini belirtti. Önde gelen bir siyaset bilimcisinin sözleriyle, Yeltsin yeniden "harekete hazırdı". Duma Stephashin'i kabul etti ve yeni başbakan tamamen başarısız olmayacak bir şekilde, ekonomiye istikrar getirmek ve Batı'dan daha fazla ekonomik yardım almak için gece gündüz çalıştı. Birkaç ay sonra, Çeçenistan'da yeni şiddet olayları patlayınca, Yeltsin, Stephashin'i görevden alıp, yine güvenlik güçlerinden gelen, ismi duyulmamış, St. Petersburg'dan gelen bir KGB subayı olan bir başbakan seçti. 46 yaşındaki Vladimir Putin, Yeltsin'e göre Rusya'nın geleceğine yön verecek yeni lider neslini temsil ediyordu. Beraber Çeçenistan'daki yeni krizle karşı karşıya geldiler. Silahlı militanlar komşu Dağıstan'ı işgal ediyordu, bazı Çeçen liderlerinin söylediği gibi, Çeçenistan ve Dağıstan'ı birleştirecek bağımsız bir İslam cumhuriyetinin kurulması düşünülüyor olabilirdi. O yaz, Moskova'da ve Güney Rusya'da apartmanları yıkan iki bomba patladı ve 300'den fazla insan hayatını kaybetti. Çeçen teröristler suçlandı ve 1999 yılı Eylül ayında dev bir Rus birliğinin işgaliyle ikinci Çeçen savaşı başladı. O zamana kadar gölgede kalan Putin, tarzını ortaya koyarak, "Onları tuvaletlerinde yakalayacağız!" dedi ve aşırı güç kullanımına izin verdi.

Savaşta başarıların kazanılması ve ekonominin gelişmesiyle hükümet, 1999 yılı Aralık ayında yapılan Duma seçimlerinde ender bir zafer kazandı. Program hükümeti desteklemek ve Rusya'nın "toprak birliği ve ulusal yüceliğini" korumakla sınırlı olan hükümet yanlısı yeni parti "Birlik", oligarklardan finan ve medya desteği alarak oyların %23,8'ini topladı. Bağımsız vekiller ve diğer reformcu partilerin desteğiyle, hükümet ilk defa çoğunluk olduğu bir Duma'da çalışma imkânı buldu. Yine ilk defa komünist ve milliyetçi muhalefet azınlıktı, ancak yine de güçlüydü. Kamuoyu yoklamalarında Putin'e olan destek %50'lere fırlarken, Yeltsin, kamusal konuşmalarında tutarsız hale gelmiş ve ülke politikalarındansa kendi gücü ve güvenliğiyle ilgilenmiş bir halde %1,7'lik bir onay almıştı. Yeltsin bile artık sahneyi

bırakma zamanının geldiğini anlamıştı. 31 Aralık 1999 tarihindeki yeni yıl konuşmasında, Yeltsin hemen geçerli olacak şekilde başkanlıktan istifasını açıkladı. Putin geçici başkan olarak ilan edildi ve hemen şükranlarını ifade etti: Yeltsin ve ailesine yargı dokunulmazlığı ve büyük bir emekli maaşı vaat etti. Mart 2000'de yapılan başkanlık seçimlerinde, ilk turda tek ciddi rakibi olan komünist Zyuganov'un iki katı, %53 oy alan Putin başkanlığa seçildi. Yeltsin'in yıllardır bahsettiği amaç olan yeni istikrar çağının artık gerçekten başladığı hissedilmeye başlandı. Büyük ekonomik ve sosyal sorunlar devam etse de, artık azalıyordu. Daha da önemlisi, politikada belirsizlik ve kargaşa yılları sona eriyordu veya en azından Rusların çoğu bu amaç için oy veriyordu.

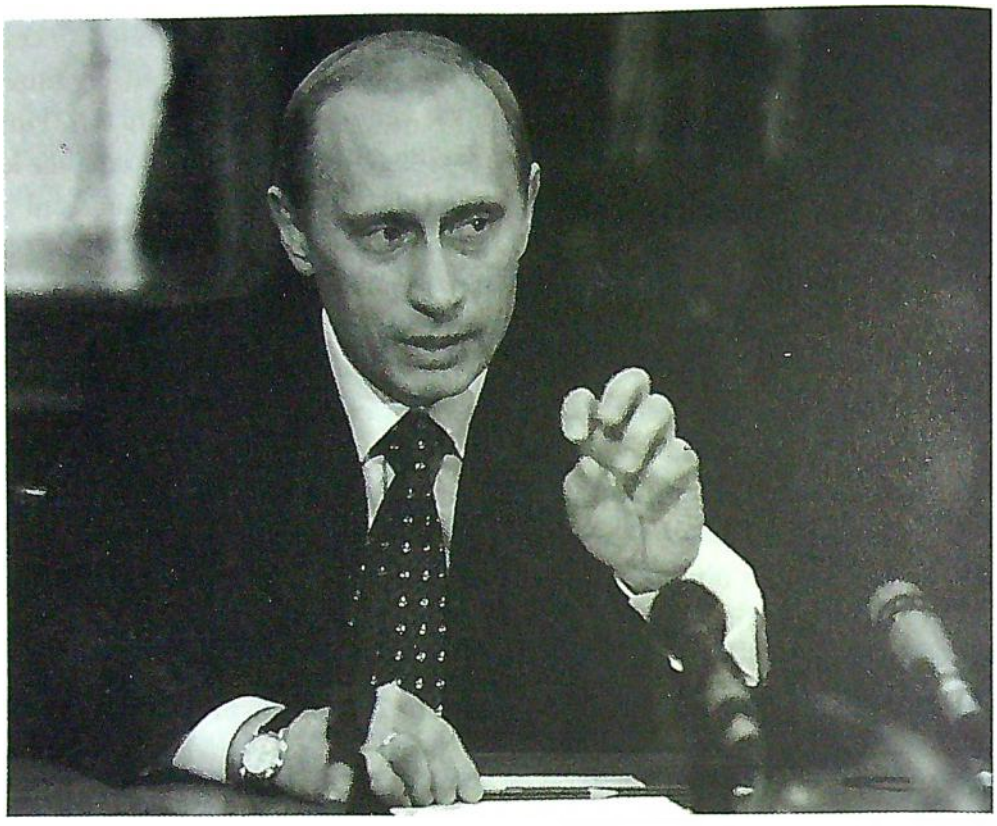
PUTİN RUSYA'SI

Vladimir Vladimiroviç Putin Ekim 1952'de Leningrad'da doğmuş, İkinci Dünya Savaşı ve Stalin dönemini birebir yaşamamıştı. Aynı zamanda Gorbaçov ve Yeltsin'in olduğu gibi, Kruşçev'in "gizli konuşması", anti-Stalinci kampanya ve Doğu Avrupa'da reform komünizminden ilham alan "altmışlar kuşağı" (*shestidesyatniki)* üyesi de değildi. Putin, (analizi en iyilerin arasında olan İngiliz siyaset bilimci Richard Sakwa'nın dediği gibi) 70'lerin tipik insanlarındandı (*semidesyatniki*). Derinden vatansever ancak özellikle ideolojik değil, muhalif kalıptan veya adanmış komünist değil. Başkan seçildikten sonra bir gazeteciye dediği gibi: "Tamamen ve saf bir biçimde Sovyet vatansever eğitiminin başarılı bir ürünüydüm..." Vurgunun komünist değil, vatanseverliğe yapıldığına dikkat edin. Gençliğinden itibaren, kendi anlatımına göre, "romantik casus öykülerinden" ilham alarak, Sovyet istihbaratında çalışmayı hayal etti ve 9. sınıf öğrencisiyken Leningrad'daki KGB binasına gelerek en iyi şekilde nasıl hazırlanabileceğini sordu. Hukuk okuması tavsiye edildi ve sonrasında Leningrad Devlet Üniversitesi'nde hukuk öğrencisi oldu, mezuniyetinin ardından KGB'ye kabul edildi. Doğu Almanya'da Dresden'e tayin edildi, ancak hiçbir zaman casus değildi. Belki de dış istihbarat kariyerindeki en dramatik anı, Doğu Alman gizli polisi Stasi'ye duvar indikçe gizli dosyaların yakılmasına yardım etmesiydi. Sistemin ne kadar zayıf olduğunu keşfetti ve bir gazeteciye dediği gibi, "bölünmeler ve duvarlara dayanan bir sistemin varlığını sürdüremeyeceğini" öğrendi. Putin evine döndü ve kısa süreyle Leningrad Devlet Üniversitesi'nde yabancıları izleme ofisinde çalıştı. 1990 yılında liberal reformcu Antoli Sobchak (Putin'in eski hukuk profesörü) belediye başkanı seçilince, Putin uluslararası ilişkiler asistanı oldu ve mükemmel bir idareci olarak isim yaptı. Sobchak 1991'de darbe karşıtı direnişi yönetince, Putin KGB'den istifa etti ve başkanın

tarafına geçti. 1995 yılında, Sobchak'ın isteği üzerine, Duma seçimleri öncesinde St. Petersburg'da ılımlı reformist parti *Evimiz Rusya*'nın teşkilatını organize etti ve başına geçti. Sobchak 1996 seçimlerini kaybedince Putin de istifa etti. Putin'in sadakati ve iş bitirici olarak şöhreti Yeltsin'i etkiledi ve onu aynı yıl içerisinde kendi yönetiminde çalışmak üzere Moskova'ya getirdi. 1999 yılında Yeltsin, ismi neredeyse hiç bilinmese de Putin'i başbakanı olarak, ardından başkan vekili olarak seçti. 2000 yılında oyların %53'ünü alması istikrar ve ümit oyu olarak görülürken, 2004 yılındaki seçim kampanyasında %71 oy alması gerçekten popüler olduğunu göstermekteydi. Putin'in sekiz yıl süren başkanlığı sırasında, kamuoyunda desteği %70'i aşıyordu (ki bu da herhangi bir lider için olağanüstü bir orandır). Anayasaya göre iki defadan fazla başkanlık yapamayacağı için, Putin kendinden sonra gelecek başkan olarak Dmitri Medvedev'i aday göstererek etkisini korudu. Medvedev 2008 yılında yapılan seçimle oyların %71'ini aldı ve Putin'i başbakanlığa getirdi. Birçok kişinin umduğu ancak pek azının beklediği şekilde, 2010 itibariyle Medvedev'in Rus politikasında iz bırakıp bırakmayacağını görmek için erkendir, ancak tonu daha yumuşak, eleştirilere karşı daha cömert olmuştur. Putin başbakan olarak oldukça aktif bir şekilde politik yaşamına devam ediyor. 2008 yılında başlayan küresel ekonomik krizinin derin etkileri, Rusya'da da oldukça etkili bir şekilde hissedilmiş olup gelecek için bir soru olacaktır.

Putin'in olağanüstü popülerliğinin arka planında, özellikle gittikçe marjinalleşen muhalefet tarafından demokrasiyi ihlal suçlamalarının yanı sıra uluslararası insan hakları kuruluşları ve medya tarafından eleştiriler göz önünde bulundurulduğunda, kısmen halkın politik karmaşadan bıkmış olması ve istikrarlı bir hükümet ve güçlü bir lider istemesi vardır, denilebilir. Ekonomide 1998'den 2008'e kadar istikrarlı gelişmelerin olması önemli bir etkendir, ancak bu tamamen Putin'in kontrolünde değildi. Putin'in kişiliği ve politik bir lider olarak çabaları çok önemli olmuştur, ancak Putin'in düşünceleri ve politikaya yaklaşımı hakkında tam olarak ne biliyoruz? Yeltsin'in takdir ettiği ve birçok gözlemcinin dediği gibi, Putin bir sorun çözücü, bir faydacı ve rasyonel bir düşünürdür. Analistler karar vermeye karşı yaklaşımını kademeli artımlı, yapısal ve ayrıca "bizzat yapılan" olarak tarif etmişlerdir. Putin ideolojik düşünceleri olmadığını ve resmi devlet dogmalarına karşı olduğunu belirtmiştir. Bu da, kendisinin de sıkça dediği gibi, dönüşüm için devrimci girişimlerin sonu anlamına gelmektedir: 2001'de dediği gibi, "Son yüz yılda Rusya devrim kotasını fazlasıyla doldurmuştur." Diğer bir ifadeyle, Rusya'da "normal" politikanın geri getirilmesinin zamanı gelmişti.

Ancak Putin'in ideolojisinin olmadığını söylemek tam olarak doğru değildir. Birçok uzmanın dediği gibi, Putin Rusya'da uzun bir geçmişi olan bir akımdan oldukça etkilenmiştir; devletçilik (Putin'in dediği gibi *gosudarstvennichestvo)*, güçlü bir

Vladimir Putin Amerikalı gazetecilerle konuşurken, 2001. (*Associated Press*)

devletin Rusya'nın ilerlemesi için gerekli olduğu, ilerleme tanımının da bir parçası olduğu inancı. 1990'larda devletin zayıflamasından sonra –kamuoyuna ve Putin'e göre, devlet gerçek politik gücü oligarşi ve kriminal unsurlara teslim etmiştir– Putin devlet gücünün yeniden meşrulaştırılması ve toplanması gereğini dile getirmiştir. 1999 sonunda, "Ruslar devlet gücünün bariz bir şekilde zayıflatılmasından kaygı duyuyor," diye yazmıştı; "Halk devletin yönlendirici ve düzenleyici rolünün geri getirilmesini bekliyor." Putin'in devletçiliği çelişkisiz değildir. 2000 seçim kampanyasındaki "kanun diktatörlüğü" ve "Devlet ne kadar güçlüyse, birey o kadar özgürdür," diye bahsettiği konuşması çelişkilerle dolu gibi görünebilir. Aynı zamanda hükümet çevrelerinde kullanılan "yönetilmiş demokrasi" veya "yönlendirilmiş demokrasi" gibi vurgular benzer şekilde algılansa da, 2006 sonrasında "egemen demokrasi" tabiri kullanılmaya başlanmıştır (diğer ülkelerin Rusya'daki politik uygulamaları eleştirme haklarının olmadığı, her ülkenin özel ihtiyaç ve gelenekleriyle uluslararası değerleri sahipleneceği düşüncesi). Ancak bu çelişkili ifadeler bazılarının Putinizm olarak adlandırdığı şeyi anlamak için kilittir. Putin sürekli olarak otoriterlik–liberalizm, devletçilik–demokrasi, düzen–özgürlük, evrensellik–milliyetçilik gibi

geleneksel ikiliklerin aşılması gerektiğini savunmaktadır. Richard Sakwa, Putin'in yaklaşımının ikili yapısından bahseder: İdari yöntemlere doğru eğilen Neo-Sovyet Putin, Batılı politik normların asimile edilmesini savunan Sovyet-sonrası Putin. Aynı zamanda bu çelişkileri Putinci "üçüncü bir yolla", liberal bireycilik ve devletçi kolektivizm değerlerini birleştirme çabası da bulunur. Putin'i 1917 öncesinde Rus yaşamında sıkça bulunabilecek bir "liberal muhafazakâr" olarak adlandırır. Eleştirenler paradoks veya çelişki değil, basitçe ikiyüzlülük görmektedir: Bölgelerin kaybı pahasına federal devleti merkezileştirerek otokrasiyi yeniden yaratan politikaların liberal kılıflarla sunulması, ekonomide devlet kontrolünün sağlanması (özellikle enerji sektöründe), basında hüküm sürme, muhalefetin seçilmesi veya kenarda bırakılması.

"Vatanseverliği" ve hatta "milliyetçiliği" devletçiliğiyle yakından ilişkilidir, çünkü çoğunlukla Rusya'nın özel tarihi ve kültürüyle bağlantılıdır. Başkan olarak açıklamaları vatansever ve milliyetçi dil içermektedir. Özellikle hükümetin internet sitesinde yayımlanan ve 1999 Aralık'ında basında çoğaltılan, Rusya'nın kalkınmasıyla ilgili en ünlü program niteliğindeki denemesi, "Milenyum Sonunda Rusya" ve Federal Meclis'e (parlamentonun her iki meclisi bu yüzden "ulusun durumu" konuşması olarak adlandırılır) yaptığı yıllık konuşmada bu unsurlar görülebilir. Vatanseverliği tipik olarak karmaşık ve bazen çelişkilidir. Bir açıdan Batıcıdır: Sürekli olarak Rusya'nın "Avrupalı" olduğu, güneyi ve doğusuyla Batı'nın bir parçası olduğunu savunmaktadır. "Milenyum Sonunda Rusya" manifestosunda "Rus fikri" konusunda konuşurken, Rus halkının "ifade özgürlüğü, yurtdışına seyahat özgürlüğü ve temel politik haklar ve insani özgürlükler" gibi "milletler üstü evrensel değerleri asimile etmeye ve benimsemeye başladığını" söylemektedir. "Modernleşme" sürecinden bahsederken, bundan sadece gelişmiş ülke olmayı kastetmemiş, Rusya'yı pazar ekonomisi, sivil toplum, hukukun üstünlüğü ve demokrasi gibi Batılı terimlerle tarif etmiştir. Ancak bunlardan bahsederken Rus bir tavırla konuşmuş ve eleştirenlerin söyleyeceği gibi Rusya'nın özel geleneklerinden söz ederken otoriterliğin canlandırılmasını ve hatta "otokrasiyi" meşrulaştırmaya çalışmıştır. Milenyum yazısında, Rusya'nın evrensel değerleri benimsemesini, ulusal kalkınma için ikinci bir "temel" olarak görmüştü: Rusların geleneksel ve yerel (*iskonnye*) değerleri (bazı konuşmalarında örneğin "Rus vatanseverliğinden" bahsederken etnik kökeni belirten *russki* sözcüğü yerine, etnik olmayan *rossiyane* sözcüğünü kullanmıştır). Sürekli olarak Rusya'nın *samobytnost* (özel karakter, teklik, gelenek diye çevrilen bir kelime) özelliğinden bahsediyordu. Bunun yanında, Rusya'da güçlü devletle beraber, ulusun "ana sosyal gruplar ve politik güçlerin" "temel değerler ve ideolojik yönelimleri" paylaştığı bir "toplumsal konsensüs" olması gerektiğini sürekli savunuyor, "Milenyum Sonunda Rusya" yazısında da bu fikri belirtiyordu. Nisan 2007'de Federal Meclis'e yaptığı son konuşmasında, Rusya'nın kalkınma-

sında "ulusun ruhsal birliği" ve Rusya'nın "özel ve eşsiz değerlerine saygının", politik ve ekonomik istikrar kadar önemli olduğunu söylemiştir. Kör bir şekilde yabancı modellerin takip edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Bu da kısmi olarak "egemen demokrasinin" içeriğidir.

Bu tartışmalar Putin'in Sovyet tarihi hakkında, Yeltsin ve birçok radikal reformcudan farklı olan görüşlerini şekillendirmiştir. Konuşmalarında, alkışlar eşliğinde, "Sovyetler Birliği'nin çöküşünde üzülmeyenler kalpsiz, ancak geri isteyenler de beyinsizdir," demiştir. Sovyetler'in geçmişinde "çok acımasız, karanlık dönemler" olduğunu kabul ederken, Rusya'nın mirasının bir parçası olduğunu, halkın tecrübe ve hafızalarının bir kısmı olduğunu ve gurur duyulacak birçok anı olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda devletin Sovyet döneminin suçlarının sorumluluğunu alması ve özür dilemesine yönelik çağrıları reddetmiş, bu suçları belgelemek için çalışan insan hakları kuruluşlarını taciz etmiştir. Bunun yerine, Sovyet başarılarıyla gurur duymanın değerini ön plana çıkartmıştır. Putin, Rusya'nın geçmişlerini bir araya getirirken, olumlulara odaklanarak birleşik bir ulus hissi yaratmaya çalışmıştır. Sembolik bir şekilde, imparatorluğun bayrak ve çift başlı kartalını Rusya'nın ulusal sembolleri olarak geri getiren Yeltsin olmuştur. Putin de Stalin döneminden kalan Sovyet marşını, söz yazarının yazdığı yeni kıtalarla milli marş olarak geri getirmiş (Glinka tarafından yazılan sözsüz bir melodi 90'larda kullanılmıştır), orduya kızıl yıldızı geri vermiştir.

"Yönetilmiş demokrasi" nedir? Putin'in politikalarını tarif eden Batılı analistlerin çoğu bu terimi kullanırken, Putin hükümeti tercih edilen terim olarak "egemen demokrasiyi" kullanmaktadır. Batılı medya, uluslararası insan hakları kuruluşları, Rus muhalifler ve Batılı siyaset bilimcilerinin çoğu Putin'in demokrasi ve sivil toplumu zayıflattığını iddia etmektedir. En cömert yorumlar bile Putin altında devletin daha etkin ancak hesap verebilirliğin düşük olduğunu söylemektedir. Daha sert eleştirmenler ise etkinliği sorgularken, geniş ölçekli yozlaşma, güçlü oligarklar, ülkeyi modernleştirmede ilerleme eksikliği ve çoğunluk için derin sosyal problemlerin devamına dikkat çekmektedir. Bir Rus muhalif 2008 yılında Putin'in başkanlığını analiz ederken ironik bir şekilde Stalin'in ünlü sloganını uyarlamıştır: "Hayat daha güzel, ancak kötü hale gelmiştir" (*zhit' stalo luchshe, no protivnee*). Bağımsız medya ve diğer sivil toplum örgütlerinin azaltılmış rolü, daha "dikey" yönetim yapısı ve daha "düzenli" seçim ve parti sistemi gibi bazı gerçekler tanınmaktadır. Ancak "demokrasinin" yetişkin nüfusun çoğunluğunun politik hayata katılması ve kamusal alanda farklı bakış açılarının mücadelesi olarak tanımlanması durumunda (Batılı siyaset bilimcilerinin sıklıkla kullandığı tanım), Putin Rusya'sında demokrasiden uzaklaşma katılım veya mücadelenin ortadan kaldırılması değil, mücadelenin azaltılması anlamına gelmektedir. Bir kelimeyle özetlemek gerekirse, "yönetilmiştir".

Analistler Putin'in demokrasiye yeni yaklaşımının, bağımsız medyada hüküm sürme çabasıyla başladığını savunurken, Putin taraftarları bunu medyanın zengin oligarkların elinden alınması olarak görmektedir. 1993 yılında, Vladimir Gusinski Rusya'daki ilk özel televizyon kanalını, NTV'yi (Bağımsız Televizyon) kurmuştur. Haberleri, politik oturumları ve *Kukly* adlı satirik kukla programı oldukça popüler ve etkili olmuştur. NTV Çeçenistan savaşında iki tarafın çektiği acıları ortaya çıkardığı için takdir edilmiş ve aynı zamanda nefret edilmiştir. Gusinski bu arada kendi yüksek tirajlı gazete ve haftalık dergisini yayımlamış, bu yayınlar eleştirel bağımsızlıkları için takdir edilmiş, etki sahibi bir radyo istasyonu da kurmuştur. Diğer finans devleri de medya kanallarını kurmuş veya devlet medyasını ele geçirmiştir. Berezovski devlet televizyon kanalı ORT'yi almış ve kendi küçük kanalını kurmuştur. Rusya'nın ulusal gazetelerinin çoğu küçük banka veya enerji şirketlerinin kontrolüne girmiştir. Oligarşik zenginlikle açıkça bağlantılı olsa da, Yeltsin yönetiminde basın oldukça özgürdü ve bu özgürlüğü çağdaş yaşamın tüm patolojilerini ekrana getirmek için kullanıyordu: suç, şiddet, fuhuş, tecavüz, çocuk istismarı ve aynı zamanda komünist geçmişin günahları... Bazı eleştirmenler medyanın sürekli kâbus yayınıyla hayatı daha kötü hale getirdiğine inanıyordu. Kültürel ve politik nedenlerden dolayı Putin ve müttefikleri basını temizlemeye ve düzenlemeye kararlıydı. Mart 2000'de yapılan başkanlık seçimlerindeki zaferinden sonra Putin yeni bir basın politikası ilan etti. Özgür basın prensibine katıldığını belirtiyor, ancak medyanın "kitlesel dezenformasyon ve devlete karşı mücadelenin aracı" haline gelmesine izin verilmemesi gerektiğini savunuyordu. Aynı zamanda devletin sahip olduğu medyanın pazara hâkim olup, toplumun "objektif" bilgilere sahip olmasının sağlanması gerektiğini söylüyordu. Medya kontrolüyle ilgili değil, finansal suçlarla ilgili olduğu iddia edilen bir dizi polis baskını ve tutuklama, kitlesel medyanın içeriği konusunda yeni yasalar ve aralıksız hükümet baskısı eleştirel televizyonu karmaşaya sürükledi. Sovyet televizyonuyla karşılaştırmalar sıklaştı, özellikle de tüm kanalların devlet kontrolüne veya devlet teşekküllerinin eline geçmesi ve haberlerin devlet liderleri hakkında uzun ve eleştiri içermeyen raporlarla dolmasından sonra. Büyük gazeteler ve radyo kanalları benzer şekilde Kremlin'e sadık olan bireyler veya şirketler tarafından satın alındı. Uluslararası Gazetecileri Koruma Komitesi'ne göre, 2007'ye gelindiğinde, kamusal alandan eleştirel basının sıkılarak atılması süreci neredeyse tamamlanmıştır.

Şubat 2008'de yayımlanan Uluslararası Af Örgütü raporuna göre, halkı nefret ve düşmanlığa kışkırtmak, "aşırılıkların" teşvik edilmesi ve memurlara karşı hakarete karşı yasalar gazetecilere karşı kullanılmıştır. En rahatsızlık verici gelişme ise araştırmacı gazetecilere karşı şiddetli saldırılar olmuştur. 2004 yılında *Forbes Rusya* editörü Paul Klebnikov ve Çeçen savaşını eleştirel bir şekilde yansıtan, ga-

zetesi (*Novaya Gazeta)* son kalan bağımsız yayın organları arasında olan Anna Politkovskaya'nın 2006 yılında (Putin'in doğum gününde) cinayete kurban gitmesi en dramatik olanlardır. Bu saldırıların neredeyse tümünün failleri meçhuldür ve bazı eleştirmenler devletin bu olaylara karıştığını iddia etmektedir. Suç kimde olursa olsun, Uluslararası Af Örgütü ve Uluslararası Gazetecileri Koruma Komitesi'ne göre devlet, Rusya'nın eleştirel gazetecilik için dünyanın en tehlikeli yerlerinden birisi haline gelmesine engel olamamıştır.

Sivil toplum örgütleri ve diğer sivil hareketler, özellikle yabancılarla bağları olanlar ve destek alanlar üzerindeki baskı artmıştır. 1990'lar ve 2000'lerin başında STK'lar artmıştır, analizcilere göre 2004 yılında Rusya Federasyonu'nda faaliyet gösteren 600.000 kadar STK bulunmakta, bunların arasında sosyal hizmet sağlayıcıları, eğitim organizasyonları, politik araştırma merkezleri, cinsiyet eşitliği grupları, kredi birlikleri ve uluslararası haklar örgütleri bulunmaktadır. Bu kuruluşların büyük bir çoğunluğu, Rusya'da sivil toplum ve demokrasiyi desteklemek isteyen yabancı organizasyonlar ve hükümetlerden mali destek almıştır. Eski Sovyet topraklarında "renk devrimleri" ortaya çıkmaya başlamadan önce hükümetin kaygıları görülebiliyordu. Gürcistan'da 2003'te "Gül Devrimi", özellikle Rus hükümetinin Batı destekli bir STK'yı suçladığı 2004 Eylül'ünde Ukrayna'daki "Turuncu Devrim", ve Eylül 2004'te çoğu çocuk yüzlerce rehinenin hükümetin kurtarma çabasında öldüğü, Kuzey Kafkasya'da Beslan'da bir okula gerçekleşen terörist saldırıdan sonra devlet otoritesini güçlendirmek için yeni çabalar başladı. Mayıs 2004 gibi erken bir tarihte, daha otoriter olan ikinci döneminin başında Federal Meclis'e yaptığı konuşmada Putin, yabancı kaynaklardan fon alan hükümet dışı organizasyonların ulusal çıkarlara tehdit oluşturduğunu ve onları "besleyen eli ısırabileceklerini" söylemiştir. 2008 yılındaki son konuşmasında daha da sert sözler sarf etmiş, Rusya'yı tehdit eden bir tür STK sömürgeciliği olduğunu iddia etmiştir: "Dışarıdan içişlerimize doğrudan müdahale için gönderilen para seli artmıştır. Uzak geçmişimizde olanlara bakarsak, sömürgecilik yıllarında bile sömürgeci devletlerin medenileştirme gücünden söz edildiğini görürüz. Şimdi ise demokratikleşme sloganlarıyla silahlanıyorlar, ancak amaç değişmiyor: Tek taraflı üstünlük ve avantaj kurma!" Bu kaygılar dikkatli bir veto sürecinden sonra tüm STK'ların yeniden kaydedilmesini gerektiren, 2005 yılında çıkartılan bir yasaya yansıtılmıştır. Bu süreç beklendiği kadar sert geçmemiştir, ancak özellikle insan hakları konusunda çalışan bazı büyük Rus STK'ları kapatılmış, dış desteğe erişim daha karmaşık hale gelmiş ve bürokratik engellerle örgüt kurmak zorlaşmıştır. Genel olarak eleştirmenler; insan hakları eylemcileri, çevreciler, dini gruplar, eşcinsel eylemcilerin vs. taciz edildiğini söylemektedir. Bazı sivil haklar askıya alınmış ve seçimleri izleyen kuruluşlar en azından geçici olarak (bazı durumlarda STK kanununa göre, bazen

de yangın yasası ihlali nedeniyle) engellenmiştir. Sivil toplumu yönetme çabasında hükümet, eleştirmenler tarafından HDSTK, MSTK ve HKBSTK (hükümet destekli STK, manipüle edilmiş STK, hükümet kaynaklı ve başlangıçlı STK) olarak adlandırılan kendi sivil toplum hareketlerini düzenlemiştir. En çok eleştirilenler arasında 2005 yılında Genç Demokrat Anti-Faşist Hareket veya *Nashi* (*Bizimkiler*) olarak bilinen hükümet yanlısı milliyetçi gençlik hareketi bulunmaktadır. Kamuoyunda Putin karşıtlığı sağda ve solda devam etmiş, fakat oldukça marjinal bir hale gelmiştir. "Düşmanlığın kışkırtılması" ve "aşırı faaliyetler" konulu 2002 yılında çıkartılan bir kanunla, aşırı oldukları düşünülen örgütler, özellikle de aşırı sağcı milletçi gruplar baskı altına alınırken, bundan kiliseye karşı duran liberal eleştirmenler de etkilenecekti. En önemli düzen karşıtı oluşum ise sivil toplum grupları ve rejimin politik muhaliflerini barındıran "Diğer Rusya" hareketiydi. Her yıl gerçekleştirilen "Muhalifler Yürüyüşü" (*nesoglasnykh* – tam karşılığı "*katılmayanlar*") sırasında görünen bu grubu hükümet önlemeye ve kapsam açısından sınırlamaya çalışmıştır. Şubat 2008'de yayımlanan ve bu eğilimleri özetleyen Uluslararası Af Örgütü raporu, "Rusya Federasyonu'nda muhalif görüşler, bağımsız medya ve bağımsız kuruluşların hareket alanı daralıyor," diyecekti.

Hükümet yapısında ise Putin yönetimi, çok kullanılan bir ifadeyi tekrarlamak gerekirse, "güç dikeyliğini artırmaya çalıştı" (*vertikal vlasti*). Bu kapsamda, 2000'de başlayarak, Kremlin'in gözetimi altında, Federasyon Konseyi (meclisin üst meclisi) reforma tabi tutuldu ve bölgelerde seçilen memurlar yerine, yerel yönetimlerin atadığı memurlar meclise girdi; 2000 yılında yerel yönetimlerin denetim ve kontrolünü gerçekleştirmek üzere yedi bölge üstü hükümet kurularak, valiler atandı. Eleştirmenler hükümet ve *siloviki* (Rusça "*sila*", güç veya kuvvet sözcüğünden türemiştir) –istihbarat teşkilatı, içişleri bakanlığı veya silahlı kuvvetlerle bağı olanlar– kitlesinin baskın rolüne dikkat çekmiştir. Putin bu kişileri genelde hükümetlerinde görevlendirmiş ve danışman olarak çalıştırmıştır. Putin hükümeti aynı zamanda büyümüş ancak Putin düzenli olarak "bürokrasinin" şişmesine karşı çıkmıştır. 1990'da tüm Sovyet bürokrasisi 662.700 kişiden oluşurken, 2000 yılında Rusya Federasyonu'nun bürokrasisi bir milyon civarında, 2006'da ise bir buçuk milyon kişi olmuştur. Eylül 2004'teki Beslan okul kuşatmasından sonra (politikadaki etkisi açısından Rusya'nın 11 Eylül'ü olarak yorumlanmıştır) Putin, Richard Sakwa'nın "anayasal darbe" olarak nitelendirdiği harekete başladı (bazı yorumcular bunu, II. Aleksandr'a suikast düzenlenmesinden sonra III. Aleksandr'ın karşı reformlarına benzetmiştir). Buna göre, gücün dikeyliği keskin şekilde artmıştı. Bölgesel valiler seçimle gelmek yerine doğrudan başkan tarafından, bölgesel parlamentoların onayıyla atanacaktı ve temsili olan parlamentolardan ayrı ulusal yapılar atamayla (sadece danışmanlık gücüne sahip olsa da) kurulmaya başlandı. Siyaset

bilimci Thomas Remington bunları politika üretme uzmanlığını ve tartışılmalarını parlamentolardan uzaklaştıran, başkanın istediği gibi danışabileceği "anayasa dışı paralel parlamentolar" olarak adlandırmaktadır. Bunların arasında, 2000 yılında kurulan Devlet Konseyi, Kamusal Oda (2005) ve Öncelikli Ulusal Projelerin Gerçekleştirilmesi İçin Konsey (2005) sayılabilir.

Putin yıllarında politik partilerin normalleşmesi ve sadık yapıya kavuşmaları sayesinde eleştiri ve çatışmalar azalmış, Putin yasama programını uygulamaya koyabilmiştir. 2001 yılında çıkan seçim kanunuyla partilerin göreli olarak ulusal çapta seçim bölgeleri olması zorunluluğu getirilmiş, seçim reformlarıyla çok daha az sayıda partinin iktidar için çekiştikleri bir sistem ortaya çıkmaya başlamıştır. 2003 yılında, 2001 yılında hükümeti desteklemek için kurulan Birleşik Rusya Partisi, meclis seçimlerinde ilk büyük çoğunluğunu kazanmıştır. Bu noktadan sonra gözlemciler, Birleşik Rusya'yı "iktidar partisi" olarak tanımlamış ve komünizm sonrası politikasında parlamentonun, başkanın emirlerini uyguladığı bir modelin başlangıcı olduğu görülmüştür. Siyaset bilimcilerine göre aynı zamanda Rusya güçlü başkan ve sadık parlamentonun organize politik muhalefete alan bıraktığı, ancak kısıtlayıcı seçim kuralları ve etkin medya kontrolüyle bu durumu idare ettiği "hibrit rejim" olarak kalmıştır. Meclise girmek için barajın %5'ten %7'ye çıkartıldığı Aralık 2007'de yapılan Duma seçimlerinden sonra, sadece 4 parti temsil edilecek kadar oy çıkarttı: Birleşik Rusya (%64,3), Putin'in devletçiliğini destekleyen ancak sosyal eşitsizliği eleştiren Rusya Federasyonu Komünist Partisi (%11,7), güçlü bir devlet ve politikadan kültüre her alanda Rus egemenliğinin milliyetçi savunusunu isteyen Liberal Demokratik Parti (%8,1) ve 2006 yılında kurulan ve kendini sosyaldemokrat ve "vatansever" olarak niteleyen, Putin tarafından açıkça övülen Adil Rusya (%7,7). Siyaset bilimciler Adil Rusya Partisi'nin yarı devlet girişimi (devlet kontrolünde olan sadık bir muhalefet) olduğunu söylemektedir. Yabloko ve Sağ Güçler Birliği gibi liberal partiler, önde gelen ve Yeltsin hükümetinde aktif rol alan Rus liberallerini içerse de, uygulamada kendi bölünmüşlükleri ve aynı zamanda ideolojik ve taktiksel farklılıkları nedeniyle mücadele edebilecek veya %5'lik barajı aşamayacak durumda olduğundan 2003 sonrası dışarıda bırakılmıştır. Parlamentoda olmamaları tartışmaların çapını ciddi şekilde etkilemiştir. Richard Sakwa'nın 2008 tarihli kitabında dediği gibi, "Yönetilmiş demokrasinin ruhu aynı zamanda gerçekten rekabetçi bir pazarın kurulmasını engellemiştir. Putin'in ve hatta ülkenin bunun için hazır olmadığı sanılıyor."

Putin ve Birleşik Rusya'nın mesajının etkili olması gücün bu şekilde oturmasında önemli bir faktördür. Kamuoyu yoklamaları kişisel çekim (vatandaşlar Putin'i özellikle zeki, bilgili, dürüst ve umursayan bir yapıda olarak algılamaktadır) ve ekonomik kalkınmanın Putin'in politikalarına bağlanması nedeniyle oy almaya de-

vam ettiğini göstermektedir. Başkan Dmitri Medvedev aynı algıları kullanıyor gibi görünüyordu; en azından 2008 yılında başlayan ekonomik çöküşe kadar öyleydi. Bunun yanında Putin, pazar ekonomisinin desteklenmesi ve "aşağılanma" olmadan Rusya'nın Batı medeniyetine entegrasyonu gibi önemli prensiplere sadakati için övgü almıştır. Buna göre, kritik 2003 meclis seçimlerinde partinin mesajı –veya bazılarına göre dikkatle oluşturulmuş "anti-mesajı"– seçmenler arasındaki başarısının anahtarıydı (oldukça olumlu haberlerin yayımlanmasıyla birlikte). Pek az program ortaya kondu ve adaylar meselelerle ilgili televizyonda tartışmalara katılmayı kabul etmedi. Bunun yerine parti coşkulu ve vatansever bir şekilde, ülkenin istikrar ve zenginliğe giden yolda başkanla birlikte yürüyeceğini, tam içeriği belirsiz ancak çekici olan, "Birleşik ve güçlü Rusya" kavramından ilham aldığını bildirmiştir. Reklamlar ve konuşmalarla seçmenlere ekonominin geliştiği, politik düzenin sağlandığı ve Rusya'nın dünyadaki konumunun geliştiği sürekli hatırlatılmıştır. Kampanyada kullanılan görüntüler, bu mesajı kelimeler kadar güçlü bir şekilde aktarıyordu: Rus ve Sovyet tarihinden önemli kişiler, mutlu aileler, parlayan yeni binalar ve güzel kırsal görüntüler... Ülkeyle gurur duyma, dünyada saygın olma, tüm vatandaşlar için "iyi bir hayat", istikrar, dürüstlük ve mutluluk, birçok seçmene ilham vermiş olan ve vermeye devam eden temalardı. Putin'in başarılarının değerlendirmesi değişebilir. Bazıları istikrar, normalleşme ve özellikle ekonomide ilerlemeden bahsederken, diğerleri ise Rusların 90'larda daha iyi durumda olduğunu, Putin politikalarının "Putinizm miti" oluşturmaktan başka bir şey yapmadığını iddia eder. Kesinlikle, Putin etkileyici yasama performansıyla gurur duyabilir. Ekonomi ve toplumla ilgili büyük ve başarılı yasal düzenlemeler arasında, vergi kanununun işletmeler lehine reformu, işletmeler için düzenleme yükünü azaltan yasalar, özel mülkiyete izin veren toprak kanunu, işverenlere işçiler üzerinde daha fazla otorite veren iş kanunu, emeklilik sisteminde gelişmeler, yasal sistemin genişletilmesi ve duruşmalarda savunma avukatlarının haklarının geliştirilmesi (bunlarından çoğu oldukça liberal reformlardır) örnek olarak gösterilebilir. Aynı zamanda taraftarlarına göre Putin, daha önce de bahsedildiği gibi, "güç dikeyliğini" artırarak hükümetin etkinliğini artırmıştır.

En önemlisi, ekonomide dev bir patlama yaşandı. 1990'ların sonunda ekonomide düzelme işaretleri görülüyordu ve Putin 2000'de küçük bir canlanmanın eşliğinde başkanlığa gelmişti, ancak Rus ekonomisinin performansı 2008'de başlayan küresel krize kadar hızla gelişti. Putin yıllarında gayri safi milli hasıla yılda %6-7'lik bir oranla düzenli olarak büyürken, gerçek gelir düzeyleri ve hane başına düşen birikim yılda %8–14 arasında arttı. Enflasyon 1999'da %36'dan, 2006'da %6'ya kadar geriledi; uluslararası borçlanma azaldı ve bazı borçlar tamamen ödendi. Üretim yatırımları arttı (1999'da %1'den, 2006'da %13'e); Rus üretimi olan tüketici

mallarının arzı ülke sanayi ve tarımının gelişmesiyle arttı (kısmen 1998 krizinden sonra rublenin değer kaybetmesiyle desteklendi, ithalat daha maliyetli hale geldi ve bu nedenle ulusal üretim ve ihracat arttı). Sermayenin *offshore* bankalar ve yabancı kurumlara akışı yavaşladı, küçük ve orta ölçekli işletme sayısı yavaşça arttı ve yoksulluk içinde yaşayanların yüzdesi azaldı. Politikalar gerçekten etkili oldu. 1990'ların neo-liberal özelleştirme, finansal disiplin, fiyat ve ticaret liberalliğine dayanan radikal reformları (bazen "Washington konsensüsü" olarak geçer) büyüme için altyapıyı hazırlamış, ancak ekonomik kargaşa, suç ve zorlukların yayılmasına neden olmuştur. Bu noktadan sonra yeni bir "Moskova konsensüsü" kurularak, pazar tabanlı reformu reddetmeyen, ancak üretim kaynaklarının geliştirilmesi, düşük işsizlik ve ekonominin yönetiminde devlet rolüne önem veren bir politika ortaya çıktı. Aynı zamanda 1998 ve 2008 arasında petrol ve doğalgaz fiyatlarının artması da önemli bir faktör olmuştur. Rusya dünyanın en büyük doğalgaz ihracatçısı ve ikinci büyük petrol ihracatçısıdır. Rus petrolü için pazar fiyatı 1999 başından (varil başına 10 dolar) 2008 başına kadar (varil başına 90 dolardan fazla) sürekli artmıştır. Bu "petro dolarlar" ekonominin canlanması için çok önemli olmuştur. Aynı zamanda petrol fiyatlarının kaçınılmaz çöküşü (2008 ortasında başlamıştır) için hazırlık amacıyla, hükümet dev bir "istikrar fonu" oluşturmuştur. Yine de ekonomistlerin üzerinde anlaştıkları ve 2006'da bir Dünya Bankası raporunda yazıldığı gibi, Rus tarihi hakkında yazılacak olan kitaplar, hükümetin ekonomi politikalarını değerlendirirken, ülkenin büyümekte olan petrol zenginliğini nasıl idare ettiğine göre not verecektir.

Eleştirmenler Putin yönetiminin ekonomik kalkınmayı sürdürmek için gereken reformları ilerletme fırsatlarından iyi bir şekilde faydalanmadığını savunmaktadır. İyimser makroekonomik göstergelerin arkasında birçok yapısal sorun devam ediyordu. Üretim Doğu Avrupa'nın kalkınmasında hayati öneme sahip olan küçük ve orta ölçekli işletmeler yerine büyük firmaların kontrolündeydi. Canlandırma çabaları Moskova'ya odaklanmıştı, ekonomi geliştikçe başkent ve ülkenin geri kalanı arasındaki ekonomik uçurum giderek büyüyordu. Bankacılık sistemi zayıf ve aşırı yoğundu. Anlaşmazlıkların giderilmesi için getirilen yasalar etkili olmaktan uzaktı. Halkın çoğu için gelir düzeyi, ihtiyaçların ötesinde alışveriş yapmak için düşüktü. Enflasyon gerçek geliri eriten bir etken olarak kaldı. Tarımda düşük üretim ve ciddi kırsal yoksulluk ekonominin ilerlemesini engelleyen bir diğer etkendi. Rusya küresel ekonomiye entegre olamamıştı, ancak bu yönde adımlar atılıyordu. Bu sorunlara çözüm aranması için bazı girişimlerde bulunuldu; vergi için %13'lük sabit oran belirlendi ve işletmeler için vergiler hafifletildi. Hükümet, işletmelere, geçmişte yapılan özelleştirmelerin incelenmeyeceğine söz verdi. Devlet ve kolektif çiftlikler özelleştirildi. Boris Nemtsov (Yeltsin liderliğinde başbakan yardımcısı ve

liberal Sağ Kuvvetler Birliği lideri) gibi en sert eleştirileri yapanlar, 2008 yılında Putin yıllarının değerlendirmesini yazarken, "petrol zenginliğinin" çarçur edildiğini söylemişlerdir. Büyüme oranlarının daha yüksek olması gerekirken, özel işletmelere uygulanan kısıtlamalar yatırım ve büyümeyi sınırladı. İşletme finansı ve mülkiyeti pek az kişinin elinde toplanmıştı. Rüşvet ve yozlaşmaya son verilmedi. Devlet ödenekleri gereğinden fazla bir şekilde devlet bürokrasisi ve güvenlik kurumlarına yönlendirilmişti, özellikle kentlerin uzağında olan yollar ve diğer altyapı öğeleri çürümeye bırakıldı, kamu sağlığı ihmal edildi, sosyal refah ve eğitime önem verilmedi. Her şeyin ötesinde, eleştirilere göre en büyük sorun ekonomik eşitsizlik, sınıf ve bölgenin ikili eşitsizliğiydi; bu, ekonomik kalkınma ve politik istikrar için devamlı bir tehlike oluşturacaktı.

Etkili hükümet yönetimine en büyük engeller bürokratikleşme ve rüşvetçilikti. 1991'den sonra Rus devleti, Rus tarihinde ilk defa olmamak üzere ikili bir devletti; yeni anayasal ve seçilmiş hükümet dev Sovyet idari yapılarının üzerinde duruyordu. Daha önce de söylediğimiz gibi, bürokrasi 1991'den sonra büyümeye başladı. Rus politikası için kilit bir mesele, Putin'in başkanlık döneminin başında gazeteci Vitali Tretyakov'un dediği gibi, "canavarın (devlet bürokrasisi) Golyat'a (başkan) itaat etmesinin sağlanması" olacaktı. Putin birçok Rus devlet adamı gibi, Rus bürokrasisinin "dev" ölçeği ve düşük kalitesi hakkında kaygılıydı ve 2005 yılındaki ulusa seslenişinde "bürokrasimiz" (burada eski ve olumsuz anlamlar barındıran *chinovnichestvo* sözcüğünü kullandı) için "bazen oldukça küstah olan ve devlet hizmetini bir tür işletme olarak gören kapalı bir kast" diyecekti. Problem halen çözülememiştir. Her zamanki gibi en ciddi sorun rüşvetle ilgilidir. Putin sürekli olarak özel işletmelerin çıkarlarının kamu çıkarlarının önüne geçmesinden şikâyet ederdi. Yönetime gelirken Rusya'yı, kendi ifadesiyle, tehlikeli bir şekilde "gücü sermayeyle birleştiren oligarkların" gücünden kurtarmayı vaat etmişti. Yönetimde kaldığı dönemin sonunda, 2006 yılındaki ulusa seslenişinde yine, "Tüm çabalarımıza rağmen gelişmenin önündeki en ciddi engellerden birini, rüşvetçiliği ortadan kaldırmayı başaramadık!" şeklinde kızgınlığını ifade edecekti. Başkan Medvedev 2008 yılındaki konuşmasında benzer bir ifade kullanmıştır: "Özgür, demokratik ve adil bir toplumun bir numaralı düşmanı rüşvettir." Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün yozlaşma endeksinde Rusya, Avrupa'daki en kötülerden biri (bazen de liste başı) olarak gösterilmiş, en rüşvetçi Afrika ülkeleriyle aynı düzeyde olduğu kabul edilmiştir. Analistler bu durumun, devletin toplum ve ekonomi üzerinde yüksek derecede güce sahip olduğunda kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir.

Putin'in ana saldırı yöntemi, konuşmalarının yanı sıra, politik olarak etkili işadamlarının işletmelerine ve ofislerine yapılan baskınlar, tutuklamalar ve yargı girişimleri olmuş; bu kişiler vergi kaçırma, dolandırıcılık ve zimmete para geçirmekle

suçlanmıştır. Siyasi analistler, amacın çoğunlukla hükümeti hem medya hem de güçlü petrol ve doğal kaynak şirketlerinin yeniden devletleştirilmesi gibi konularda siyasi rekabetten kurtarmak olduğu görüşündedirler. Hedeflenen büyük oligarklar, 2000 yılında tutuklanan Vladimir Gusinski, 2001 yılında tutuklanmaktan kaçmak için ülkeyi terk eden Boris Berezovski ve 2005 yılında 9 yıl hapse mahkûm olan Mihail Khodorkovski, Putin rejimine muhalifti ve servetlerini eleştirel kuruluşlar ve medyayı desteklemek için kullanıyorlardı. Bu insanlar muhtemelen suçluydu ve kamuoyu yoklamaları da Rusların çoğunun bu suçlamalara inandığını gösteriyor. Yaygın olarak söylendiği gibi, komünizm sonrasında 1990'larda hiç kimse dürüst bir şekilde zengin olmamıştır. Temmuz 2000'de Berezovski'nin *Moscow Times* gazetesine dediği gibi: "Son 10 yılı uyuyarak geçirenler dışında herkes, isteyerek veya istemeyerek kanunları ihlal etmiştir." Bu saldırıların seçici niteliği, ana amaçlarının politik olduğunu ima etmektedir. Putin diğer oligarklara ve firmalarında ortak olan yabancı yatırımcılara, vergilerini ödedikleri ve politikaya karışmadıkları takdirde servetlerinin tehlikede olmadığını açıkça belirtmişti. Öte yandan komünistler, 1990'lardaki karanlık özelleştirme icraatlarını geri çevirerek kamulaştırma politikası izlemekten bahsediyordu. Putin yılları Rusya'nın en büyük kapitalistlerinin çoğu için ekonomik olarak olumlu geçmişti, ancak Putin'in kampanyalarında muhalifleri susturmaktan daha önemli şeyler oluyordu. Siyaset bilimcileri, devletin ekonomik kontrolü ele geçirdiği ve devletin baskın olduğu yeni bir şirket sisteminin kurulduğu karmaşık bir süreçten bahsetmektedir. Sakwa bu "yeni kuralları" özetlediği gibi, Putin başkanlığının son yıllarında "1990'larda olduğu gibi kamu ve özel sektör arasındaki çizgilerin belirli olduğu, ancak oligarklar tarafından devletin ele geçirilmesi yerine, devlet tarafından işletmelerin ele geçirildiği yeni bir politik ekonomi modeli ortaya çıkmıştır." Bazıları da ekonomik zenginlik ve gücün az sayıda kişide toplandığını, oligarkların da kilit politik aktörler olduğunu savunacaktı.

Hükümetlerin ana sorumluluklarından biri de ulusal güvenliktir. Putin ve müttefikleri için iki kilit ve sürekli olarak tekrarlanan başarı kıstası vardı: Çeçenistan sorunu ve terörün engellenmesi. En başta, milenyum konuşmasında Putin, "Rusya'nın geleceğinin" Çeçenistan'da belirleneceğini belirtmiştir. Mağlubiyet Rusya'nın dağılması anlamına gelecek, Çeçenistan'ın kaybedilmesi sadece başlangıç olacaktı. Yine başarısızlık, güçlü olması gereken devletin zayıflaması anlamına gelecekti. Moskova'da apartmanların bombalanmasıyla başlayan ikinci Çeçen savaşı, 1999 sonlarında "kontra-terör operasyonu" olarak başlatılmış, bağımsızlık hareketine karşı değil, "köktendinci unsurlar ve uluslararası teröristlerin" hedeflendiği açıklanmıştı. Batılı uzmanlar ve Rus eleştirmenler çatışmaların uluslararası niteliğini ve İslamlaştığını görmüş, ancak bunu savaşın sebebi değil bir sonucu olarak değerlendirmişlerdir. Savaş kanlı geçti ve başkent Grozni'nin yıkılması ve Rus taraftarı

bir hükümetin kurulmasından sonra da devam etti. Devam eden direniş ve karşı direniş hareketlerinde, Rus askerlerine karşı yasadışı dayak, adam kaçırma, işkence ve cinayet suçlamaları getirildi. Çeçen asiler de sıkça orduya pusu kuruyor, arabalara bomba yerleştiriyor, intihar bombacıları Rusya'da, Çeçenistan'da ve komşu Dağıstan'da eylemler yapıyor, kaçırılma olayları sıklaşıyordu. Terör saldırıları Rus başkenti ve diğer kentlere sıçrıyor, çok sayıda insan öldürülüyor ve yaralanıyordu; 2002 yılında Moskova'da bir tiyatroya saldırı gerçekleşmiş, silahlı genç Çeçenler tüm seyircileri rehin almış; iki kadın intihar bombacısı 2003'te Moskova'da bir rock konserinde saldırı gerçekleştirmiş, 2003 yılı Aralık ayında Kızıl Meydan'da, 2004 yılı Şubat ayında Moskova metrosunda bombalı saldırılar gerçekleşmiş ve Moskova'dan kalkan iki uçağa bomba konmuştur. Zaman geçtikçe direniş marjinalleşmiş, ancak uluslararası insan hakları kuruluşları Moskova'ya sadık olan Çeçen başkan Ramazan Kadirov'u ciddi insan hakları ihlalleri ve despot yönetimiyle suçlamış, Rus savaş suçlarıyla ilgili sorular cevapsız kalmıştır. Moskova'nın politikaları barış getiremedi. Bölgede yer yer saldırılar devam ederken, 17 Nisan 2009 tarihinde Rus hükümeti "kontra-terör operasyonunun" bittiğini resmi olarak ilan etti. Yapılan açıklamada, "binlerce insanın acı çekmesinden" sadece "teröristlerin" sorumlu olduğunu söyledi, ancak savaşın insani kayıplarını tüm taraflar biliyordu. Eleştirmenler çözülmesi gereken çok sorun kaldığını ve tüm tarafların bir nebze suçlu olduğunu söylüyordu.

Rus tarihiyle daha da ilgili ve Rus devletinin duruşu ve meşruiyetine ilişkin bir diğer kaygı, ordunun durumuydu. Komünizmin sonu ordu için yıkıcı oldu. Rus savunma bütçesi 1994'ten 2000'e kadar düzenli bir şekilde azaldı. Sonuç olarak, resmi raporlara göre, silah ve teçhizat stokları azalıyor, stratejik füze sistemi çağdışı kalmış ve bakımı yapılmıyor, donanma gemilerinin çoğu modernleşme ve basit tamir ihtiyacı duyuyordu. (Ağustos 2000'de Kursk nükleer denizaltısı Kuzey Kutup Denizi'nde bir patlama sonucu batınca tüm dünya bu ihtiyacı dramatik bir şekilde gördü.) Ordunun insan kaynaklarında da ciddi sıkıntılar vardı. Subayların prestij ve maaşları o denli düşüktü ki, orduya asker almak zorlaştı. Askerlik tüm erkekler için zorunlu olsa da, asker kaçakları sorun olmaya başladı. Askere gidenler ise fiziksel ve sosyal olarak hazırlıksızdı. Erlerin üstleri tarafından taciz edilmesi sıkça görülürken, hırsızlık, dayak, tecavüz ve hatta cinayet gibi aşırılıklar ortaya çıktı. Subaylar ve erler arasında intihar sıkça görülüyordu. Bireyler ve birlikler arasında firar yaygın hale gelmiş, alkolizm, uyuşturucu ve AIDS büyüyen sorunlar olmuştu. Gıda stoku az ve çoğunlukla düşük kalitedeydi. Askerlerin eğitimi fonların azlığı nedeniyle zorlaşmıştı. Son olarak, birçok subay kendi kazançları için değerli askeri malları satmaktan suçlu bulunuyordu, ancak bazen de bunu aç ve teçhizatsız askerlerinin iyiliği için yapıyorlardı. Yeltsin yönetiminde "askeri reform" sıkça konuşulurken, pek az şey yapıldı.

Bu sorunların varlığını açıkça kabul eden Putin, savunma bütçesini ciddi şekilde artırdı. Federal Meclis'te yaptığı son konuşmasında, askerlerin maaşları ve yaşam koşullarının geliştirildiğini ve kaliteli malzeme sağlanması konusunda aşama kaydedildiğini söylemiştir. Aynı zamanda hizmet süresi azaltılmış, eğitim süreci geliştirilmiştir. 2003 yılında, zorunlu askerlik hizmetinden "sözleşmeli orduya" bir geçiş olması için hazırlanan planlara destek verdi. Uzmanlar bu girişimleri, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden beri ordunun sorunlarına eğilen ilk ciddi çaba olarak değerlendirmiştir. Rus eleştirmenler ise stratejik nükleer silahların durumunun kötüleşmesi, askeri-sanayi üretimin teknolojik geriliği, rüşvet, yetersiz yaşam alanları ve askere alınanların taciz edilmesi gibi sürekli yaşanan sorunların altını çizmektedir. 2008'de Gürcistan'a karşı hızlı bir zafer sağlanması (sonra inceleneceği gibi) ve Çeçenistan'da ulaşılan başarı, Ruslara ordularının tarihi kuvvetine kavuşturulması konusunda bazı adımların atıldığını göstermiştir.

DIŞ POLİTİKA

Gorbaçov ve Yeltsin'in büyük roller oynadığı Doğu Avrupa'nın serbest bırakılması ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasına izin verilmesi gibi olaylar Soğuk Savaş'ı sona erdirdi ve uluslararası ilişkilerde ve dünyanın politik haritasında önemli değişikliklere neden oldu. Yıllardır dünyayı tehdit eden, süper güçler arasında yaşanacak yıkıcı bir nükleer savaşın korkusu sona ermişti. Genel olarak Yeltsin, Putin, Medvedev ve dışişleri bakanları ve politika danışmanları Gorbaçov'un başlatmış olduğu çalışmaları, farklı vurgularla devam ettirmiştir. Böylece, Soğuk Savaş'ın düşmanca algıları ve çıkarlarının oluşturduğu gergin ortam yerine, göreli olarak normal ve düzenli uzlaşma süreçleri ve ortak çıkarlar hâkim oldu. Çatışmalar genelde uluslararası aktörler arasında yaşanırken, çıkarların arasında farklar vardı ve değerler bu çıkarların nasıl algılandığını değiştirdi. Komünizm sonrası ilk yıllarda ortaya çıkan baskın yaklaşım, uzmanlar tarafından "büyük güç faydacılığı", "yeni realizm", "normallik" ve "merkeziyetçilik" olarak adlandırılmıştır. Rusya'nın uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan yaklaşımı, politik yelpazede neredeyse tüm tarafların kabul ettiği, Rusya'nın "büyük güç" olduğu fikrine dayanmaktadır. Putin'in 1999 sonlarında da belirttiği gibi bu, [Rusya'nın] "jeopolitik, ekonomik ve kültürel varlığının ayrılmaz bir karakteridir," ve "Rusların zihniyeti [*umonastroenie*] ile devletin tüm tarih boyunca takındığı tutumu tanımlamaktadır." Ancak, yeni Rus iktidarı, dünyadaki mevcut durumun yeni yöntemler gerektirdiğinin farkındaydı. Rusya'nın gücü sadece askeri güç kullanımıyla ifade edilemezdi ve "imparatorluk hırsları" olmamalıydı. Her şeyin ötesinde tüm ülkelerin "egemenliği" ve çıkarlarının tanındığı

ve dünyanın sorunlarına ortak çözümlerin arandığı koşullar, işbirliğine uygun uluslararası bir arenada hayat bulabilirdi. Rusya'nın toprak kayıpları, 1990'lardaki ciddi ekonomik gerileme ve 2000'den sonra Putin yönetiminde demokrasinin erimesinin Batı'da eleştirilmesiyle, bazı uzmanlar Rusya'nın özerk bir "büyük güç" olarak görülmesinin yeni bir idealizm türü olduğunu savunmaktadır. Ancak Gorbaçov'un dediği gibi "yeni düşünce" standart haline gelse de, tartışmalar ve çelişkiler bulunuyordu. Tartışma konuları arasında Rusya'nın potansiyel ortaklarının, bölgede çatışmalar ve tehditler ortaya çıktıkça Rusya'ya karşı olan davranışları bulunuyordu.

Sovyet sonrası Rusya'da dış politika alanında en az üç anlayış mücadele etmiştir (kullanılan terminoloji çeşitli ve genelde üst üste geçen bakış açılarını sistemli hale getirmek isteyen siyaset bilimcileri tarafından ortaya atılmıştır): ABD ve Batı ile tamamen uyumu destekleyen liberaller veya Batıcılar; Batı'ya karşı mücadeleci bir tavır, benzer tavır içindeki güçlerle ittifak ve tüm Slavların savunması dahil olmak üzere (bir diğer akım olan neo-Avrasyacılık, Avrupa ve Asyalı Rusya'nın etnik açıdan karışık medeniyetinin ortak tarih ve kaderini vurgulamaktadır) Rusya'nın geleneksel imparatorluk alanında restorasyonunu destekleyen muhafazakârlar veya neo-Slavcılar (Pan-Slavcılar aslında tarihsel olarak daha uygun bir tanım olur) ve özellikle çok taraflı kuruluşlara dahil olunarak, Rus özerkliğini uluslararası entegrasyonla dengelemek isteyen merkeziyetçilik veya realizm. Yeltsin'in ilk yıllarında, liberal yaklaşım hâkim oldu ve eleştirilere göre dış politika kapitülasyon verilmesi noktasına gelecek biçimde Batı yanlısıydı; bazı analizciler bunu "zayıfların faydacılığı" olarak tanımlamıştır. Yeltsin döneminin sonlarında, özellikle de KGB ve sonraki güvenlik teşkilatı lideri ve Gorbaçov altında hükümete giren, otoriter ve tecrübeli Yevgeni Primakov altında (1996–98 arası dışişleri bakanı, 1998–99 arasında başbakan) politika Batılı basına göre sertleşti. Primakov dünyayı rekabetçi bir şekilde görüyor ve Rusya'nın büyümekte olan Batı güçlerine karşı gerekli bir kutup olduğunu düşünüyordu. Buna göre Rusya, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin oluşturduğu tek taraflı güce karşı çok taraflı ittifaklar arıyordu. Aynı nedenden dolayı, eski Sovyet bölgesinin güçlü bir stratejik ve ekonomik ittifaka girmesi önem taşıyordu. Putin döneminde dengeler tekrar değişiyordu: Rusya özerk bir aktör olmalı, ancak alternatif olmamalı. "Rekabet" fikri reddedildi. Uygulamada, Rusya'nın Batı hegemonyasına karşı alternatif güç olması, bölgesel bir imparatorluk gücü olması veya "özerk" ancak işbirliğine yakın duran bir güç olma durumu kesişmiştir. Yine de uluslararası Rus politikasındaki temel kayma vurgulanmalıdır. Dışişleri Bakanı olarak Igor İvanov'un 2002'de gerçekleştirilen Rusya Dışişleri Bakanlığının 200. yıl kutlamasında dediği gibi, "Rusya bilinçli bir şekilde eski SSCB'de var olan kurtarıcılık ideolojisini bir kenara bırakmıştır." Sovyetler'in son yıllarında bu politikanın "ülkenin ulusal çıkarlarını" desteklemediği açık hale gelmişti.

Rusya'nın eski Sovyet alanıyla olan ilişkileri gerilimli olmuştur. Ulusalcılar, komünistler ve hatta hükümet yanlısı Birleşik Rusya Partisi'nin bazı üyeleri Rus imparatorluğu ve SSCB'nin kayıp topraklarının, "yakın yurtdışının" geri alınmasının bir gün mümkün olabileceğinden açıkça bahsetmiştir, ancak politik elitin çoğu bunun mümkün olmayacağını fark etmiştir. Yıllardır var olan ekonomik bağlantıların olması ve sayıları 30 milyonu bulan Rus diasporasının bu ülkelerde yaşaması, bağımsızlığını yeni kazanmış olan bu ülkelerin Rus dış politikasında önemli yer tutmalarının temelini oluşturuyordu. Putin'in politikaları faydacı olmuş, ancak her zaman Rusya'nın kendi ulusal çıkarlarına odaklanmıştır. Sovyet sonrası dönemin başında, özellikle de Yeltsin yıllarında, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun bölgesel entegrasyon sağlanması için bir temel olarak kullanılabileceği umudu, ortak şüpheler ve pratik başarısızlıklarla yitip gitmiştir. Putin yönetiminde ise karşılıklı çıkarların gözetildiği, Rusya'nın özel rolünün korunduğu ve güçlendirildiği, eski Sovyet devletleriyle ikili ilişkiler kurulması politikası getirilmiştir. Rus politikaları ekonomik bağlar, Ruslara yapılan muamele, NATO ve Avrupa Birliği'nin etkisinin eski Sovyet bölgelerinde sınırlandırılması üzerine kurulmuştur. Özellikle Rus ekonomik etkisinin bölgede yayılmasına ilgi gösterilerek, petrol boru hatlarının kontrolü ve yenilerinin yapılması ile enerji fiyatları alanları oldukça önemli hale gelmiştir. En büyük başarı Beyaz Rusya ile ilişkilerde elde edilmiş, otoriter başkan Aleksandr Lukaşenko Rusya'yla yakın ilişkiler kurmuş, ortak ekonomik bölge kurulmuştur. Bunun yanında Ukrayna ve Gürcistan ile Sovyet sonrası ilişkilerin en zor örnekleri yaşanmıştır.

Rusya–Ukrayna ilişkilerinde potansiyel çatışma kaynakları çoktur. Ukrayna'da özellikle ülkenin doğusu ve Rusların çoğunluk olduğu, ekonomik ilişkilerin artık ayrılmaz bir duruma geldiği Kırım'da milyonlarca etnik Rus yaşamaktadır. Ukraynalıların, halklarına karşı Stalin hükümetinin "soykırımı" olarak gördükleri Holodomordaki 1932–33 kıtlığı gibi suçların hatıralarının canlı olmasından beslenen Rus egemenliğine düşmanlık, Ukrayna ulusal kimliğinin bir parçası haline gelmiştir. Aynı zamanda Rusya'da gelişen "Ukraynafobi"yle birlikte, Ukraynalıların kendilerini ayrı bir ulus olarak kabul etmeleri, Rus egemenliğini azaltmaları ve zararlı Batıcı akımları kabul etmelerine karşı bir hareket gelişmiştir. Bu durumda, 1990'larda Rusya ve Ukrayna'nın sınırlar, askeri üsler ve enerji kaynakları hakkında bir dizi anlaşmazlığı çözebilmiş olması kayda değerdir. Ardından, 2004 yılında gerçekleştirilen Ukrayna seçimleri hakkındaki anlaşmazlık gelmiştir. Rusya'nın eski Sovyet dünyasında, özellikle de NATO'nun genişlemesiyle ilgili kaygıları bulunmaktaydı. Batılı güçlerin çoğu, Batı taraftarı muhalefet adayı Viktor Yuşçenko'yu açıkça destekliyordu. Rusların çoğu bunu Rus etkisine karşı bir saldırı olarak gördü. Rusya da Rus taraftarı aday olan Viktor Yanukoviç'i desteklerken, Ukrayna-

lılar ve Batılıların çoğu bunu bölgede Rusya'nın neo-emperyalizmi olarak gördü. Yanukoviç'in zaferini ilan etmesi, birçok siyasi analist tarafından şaibeli olarak değerlendirildi. Batılı organizasyonlar ve devletlerin desteğiyle düzenlenen koordineli protesto hareketi, Aralık 2004'te tekrarlanan seçimle Yuşçenko'nun başkanlığa getirilmesiyle sonuçlandı. Bu *Turuncu Devrim*'in ardından sorunlar ortaya çıktı: Rusya Batı'ya, gelişmelere "karıştığı" için tepkiliydi. Doğalgaz arzı ve fiyatları, ticaret, Ukrayna'nın AB ve NATO'ya katılma arzuları ve Ukrayna'da Rus dilinin durumuyla ilgili sert tartışmalar yaşanırken, Rusya ve Yuşçenko hükümeti arasında gerilim arttı. Yine de iki hükümet, ilişkilerin tamamen kopmasından kaçındı ve Rus yönetimi bu çatışmanın Batı'yla olan ilişkileri zedelememesi için elinden geleni yaptı. Putin aynı zamanda başka bir ülkenin seçimlerinde bir adaya açıkça destek verilmesinin bir hata olduğunu fark etti.

Gürcistan meselesinde, 2003'te gerçekleşen "Gül Devrimi" öncesinde gerilimler mevcutken, 2003'te Gorbaçov'un eski dışişleri bakanı olan başkan Edward Şevardnadze, meclis seçimlerinde ortaya çıkacak kanlı bir mücadeleyi önlemek için istifa ederek, yönetime Batı yanlısı muhalefet lideri Mihail Saakaşvili'yi getirdi. Kafkasya'da etnik gruplar ve sınırların karmaşıklığı, uzun bir tarihi olan Rus ve Sovyet yönetimi ve sistemin yeniden yapılandırılmasının bir sonucuydu; toprak, yerel otorite ve özellikle Kuzey Kafkasya'da bölgeyi etki altına alma konusunda ciddi çatışmaları beraberinde getiriyordu. Bu durum Rusya Federasyon sınırları içerisinde kalan Çeçenistan, Dağıstan ve Kuzey Osetya ile Gürcistan'ın kendi sınırları dahilinde olduğunu düşündüğü Abhazya ve Güney Osetya için geçerliyken, bu iki bölgede Rusya 1990'larda ayrılıkçı hareketlere destek verdi. Bu çatışmalar Saakaşvili başkanlığı sırasında devam etti. Saakaşvili ise Gürcistan'ın toprak birliğinin korunması gerektiğini savunarak Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlık hareketlerine karşı durdu, Gürcistan'ın (ABD'nin desteklediği) NATO üyeliğini bir öncelik haline getirdi ve Amerika'nın askeri yardımını kabul etti (aynı zamanda Gürcü ordusu ABD'ye Irak Savaşı'nda destek olmak üzere gönderildi). Aynı zamanda Rusya bağımsızlık hareketlerine destek vermeye devam ederken, Güney Osetyalılara Rus vatandaşlığı vermeyi önerdi. Bu çatışmaların sonucunda, büyük ölçüde Güney Osetya'nın kaderini belirlemek üzere, 2008 yazında Rusya ve Gürcistan arasında savaş çıktı. Savaşı kimin başlattığı taraflarca tartışılsa da, bağımsız bölgeyi geri almaya kararlı olan Gürcistan, Güney Osetya başkenti Tskhinvali'yi bombardımana tuttu. Rusya, Güney Osetya'ya binlerce asker gönderdi ve Gürcistan'ın gerisini bombaladı. Rusya, Gürcistan ordusunu hızla ezip Abhazya ve Güney Osetya'yı bağımsız devletler olarak tanıdı. Gürcistan bu duruma topraklarının ele geçirilmesi olarak karşı çıktı. Bu devletlerin tanınması NATO, ABD ve Batılı güçler tarafından kınandı.

Sovyet nüfuzunun ve askerlerinin Doğu Avrupa'dan çekilmesi, bölgede dramatik değişimlerin olmasını olanaklı kılmıştı. Polonya, Çekoslavakya, Macaristan ve diğerlerinin konumlarını "Orta Avrupa" olarak belirtme alışkanlığı, jeopolitik yönelimlerinin ne kadar değiştiğini göstermektedir. Bölgedeki özel tecrübeler zamanla değişti ve çeşitlendi. Doğu Almanya Batı'yla birleşti, Çekoslovakya ve Yugoslavya parçalandı ve daha küçük ulus devletler meydana çıktı. Polonya'nın sosyalist yönetim sonrası ilk yıllarda ve Çek Cumhuriyeti'nde radikal, liberal kapitalist ve demokratik reformlar gerçekleşti. Romanya, Bulgaristan ve Sırbistan'da olduğu gibi, bazı durumlarda kalıcı veya bir aradan sonra geri dönen komünist etkiler olurken farklı düzeylerde ekonomik çöküş ve canlanma yaşandı. En önemlisi, eski Doğu Avrupa komünist bloğu yüzünü Batı'ya çevirmiş ve Sovyet sonrası Rus hükümetleri bu durumu kabullenmişti. Doğu Avrupa çapında 1989'da yaşanan çöküşün öncesi, Rus ve aynı zamanda komünist baskı dönemi olarak görülüyordu, bu baskı bittikten sonra Ruslara ve kaderlerine karşı umursamazlık ve hatta düşmanlık ortaya çıktı. Bu durum en bariz şekilde AB ve NATO'nun doğuya doğru genişlemesiyle görülebilir. 1999 yılında NATO genişleyerek, Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'ni içine aldı. 2004 yılında ise eski Sovyet Baltık devletleri (Estonya, Letonya ve Litvanya), Slovakya, Bulgaristan, Romanya ve Slovenya NATO'ya katıldı. 2009 yılında Hırvatistan ve Arnavutlukda katıldı, aynı zamanda katılım için istekli olduklarını belirten Bosna Hersek, Karadağ, Gürcistan ve Ukrayna'nın katılımları için görüşmeler devam etmektedir. Benzer şekilde AB eski Doğu Bloğunu kapsamak üzere genişlemiş, ancak yeni üyelerin bazı politik ve ekonomik standartlara uyması gerekliliği bu süreci uzatmıştır. 2004 yılında, sekiz eski komünist devlet Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Slovenya üye olarak kabul edildi. Böylelikle, AB yöneticilerine göre, büyük güçlerin 60 yıl önce Yalta'da karar verdikleri Avrupa'nın bölünmesi doktrini sonunda bitmiş oldu. 2007 yılında Romanya ve Bulgaristan birliğe katılırken, Hırvatistan ve Makedonya Cumhuriyeti aday ülke haline geldi. Eleştirmenler katılımın aşırı hızlı olması ve Avrupa'nın Rusya için anlamlı bir rol verilmeden inşa edilmesinin stratejik tehlikeleri konusunda uyarılarda bulunmuştur. Rus liderleri ise ilk başlarda NATO ve AB'nin genişlemesine karşı kaygı duydular, ancak Rusya'nın Avrupalı bir ulus ve Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası olduğunu vurguladılar. Bazı Rus diplomatların genişleyen AB içerisinde "ilkel Rusfobi" olduğundan bahsetmesi Rusya'nın kaygılarını dile getirse de Putin bu konuyu büyük bir gerilimin sebebi haline getirmekten kaçındı. Putin Mart 2000'de David Frost'a bir röportaj verirken dediği gibi: "Rusya Avrupa kültürünün bir parçasıdır ve ülkemin çoğunlukla medeni dünya dediğimiz Avrupa'dan ayrı kaldığını hayal edemiyorum. Buna göre NATO'yu bir düşman olarak görmek zordur." Rusya'nın Avrupa'nın bir parçası olduğu konusunda ısrar,

aynı zamanda bazen hayal kırıklığıyla sonuçlanacak olan, saygı ve dahil edilme talebiydi.

Uygulamada, Avrupa Birliği, NATO, Batı Avrupa Ülkeleri ve Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü'yle olan doğrudan ilişkiler –doğal olarak, daha sonra da inceleyeceğimiz gibi Amerika'nın bu kurumların hepsindeki kaçınılmaz varlığıyla doğrudan ilişkiler– bir öncelikti ve tek nedeni Rusya'ya Batı'nın dışında bir ülke veya küçük ortak olarak davranılmasıyla mücadele etmek için değildi. Söylendiği gibi, Yeltsin Batı yanlısı bir dış politika istiyordu. Tek taraflı olarak balistik füzelerin birçoğunu bertaraf etti, daha çok silahsızlanma için görüşmeler yaptı, Küba ve Afganistan'a verilen birçok teşviki iptal etti ve "Dostum Helmut" ve "Dostum Bill" dediği Şansölye Kohl ve Başkan Clinton gibi Batılı liderlerle kişisel ilişkiler kurdu. Ancak gerilimler artıyordu. Rusya'nın Batılı güçlerle işbirliğine dönük ilişkiler kurması karşılığında, Yeltsin Rusya'nın "ulusal çıkarları ve ulusal gururuna" saygı (1994 yılında ulusa sesleniş konuşmasında dediği gibi) ve mali yardım bekliyordu. Her iki anlamda Yeltsin hayal kırıklığına uğrayacak, Yeltsin'in Batı'ya karşı itaatkârlığı politik olarak eleştirilecekti. Batılı devletler, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'ndan kredi ve yardım almaya çalışan Yeltsin, Rusya'ya yardım vermeden önce ülke içinde ekonomi politikalarıyla ilgili güçlü taleplerde bulunan Batılı liderlere 1992 gibi erken bir tarihte Rusya'nın sadaka aramadığını, komünizmden büyük bir geçişin ortasında olan büyük bir güç olduğunu hatırlattı.

NATO'nun Doğu Avrupa'da genişlemesi özellikle gerilime yol açan bir unsurdu. Haksız olmayan bir şekilde Rusya karşıtı olarak görülen bu hareketlere Rusya içinden güçlü bir olumsuz tepki geldi. 1997 yılının Mart ayında, Duma 300'e karşı 1 oyla genişlemeye karşı olduğunu ilan ederken, bu düzeyde bir politik oybirliği daha önce görülmemişti. Yeltsin'in Batı karşıtı eleştirmenleri genişlemenin Batı'nın zayıf ve izole olmuş bir Rusya istediğini kanıtladığını söylüyordu. Rusların sınırlarının yakınında eski anti-Sovyet askeri ittifakın büyümesini kabul etmesi için tavizler verildi; –her halükarda bu durumu engelleyemeyeceklerini biliyorlardı– bu tavizlere Batılı güçler ile belirsiz "Barış Ortaklığı" üyeliği ve yavaşlatılmış genişleme süreci dahildi. Ancak, gördüğümüz gibi, değişimin yönü durdurulamazdı. 1955 yılında NATO'ya karşı denge oluşturulması için kurulan Sovyet liderliğindeki Varşova Paktı'nın Rusya dışındaki tüm eski üyeleri 1999 ve 2009 arasında NATO'ya katıldı.

Eski Yugoslav devletlerindeki karmaşa Rus–NATO ilişkilerini daha da zedeledi. Yeltsin hükümeti pratik ve duygusal sebeplerden dolayı Sırplarla özel bir ilişki kurulmasında diretti; Sırplar Slav ve Ortodoks'tu ve Bolşevik Devrimi öncesinde, Rusya kendini Sırpların koruyucusu olarak görüyordu. Amerika Birleşik Devletleri

1994 yılında BM onayı olmadan BM kararlarına uymayan Bosnalı Sırplara saldırınca, Ruslar bunu dünyanın tek kalan süper gücünün tek taraflılığı ve başkalarına koyduğu kuralları ihlal etme olarak gördü. Rus askerleri NATO güçlerinin yanında BM komutası altında görev yapmak üzere çağrıldı ve Rusya ABD'nin daha fazla hava saldırısı yapmaması için bir ateşkes sağlamayı başardı. İlişkiler hâlâ gergindi. 1994 sonunda Yeltsin Soğuk Savaş'ın yerine "Soğuk Barış'ın" geldiği uyarısını yaparken, Dışişleri Bakanı Andrey Kozyrev kısa süre içinde "balayının bittiğini" bildirdi. Kosova felaketi bir kilometre taşı olmuştur. Yugoslavya'dan geriye kalanlar, Rusların anlayış gösterebileceği şekilde çözülmeye devam etti ve Sırp Yugoslav lider Slobodan Miloseviç çoğunluğu Müslüman Arnavut olan Kosova'nın bağımsızlık ilan etmesini engellemeye çalıştı. Şiddet olayları ve "etnik temizliğin" müdahaleyi gerektirdiğini savunan NATO, yine BM onayı olmadan, ABD liderliğinde, 1999 yılı Mart ayında Sırbistan'ı bombaladı. Rusya'da halk ve hükümet yine küplere bindi. Birçoğu ABD'nin "haydut" bir devlet olduğunu ve istediği zaman ve yerde müdahale ettiğini söyledi. Rusya bu saldırıları kınadı ve NATO'nun ellinci yılı kutlamalarına konuk olarak katılmayı reddetti. Yine de Yeltsin ve hükümet Batı'yla gerekli bağlarını korudu ve Rusya uluslararası konumunu sağlamlaştırarak savaşın yıkıma sebep olduğu alanların işgali ve yeniden yapılandırılmasına katıldı. En önemlisi, çatışmalar çıktığında Soğuk Savaş'ın korkulan karşılaşmalarının ortaya çıkmayacağı açık hale geldi.

Putin, aynı şekilde Rusya'nın bölgesel otoritesine saygı talep etmek ve faydacı ilişkileri devam ettirmek arasında bir denge kurarken, AB ve NATO'da Rus karşıtlığının işaretlerinin görüldüğüne dikkat çekti. Rusya'nın dahil edilmeye yönelik talepleri ve aynı zamanda Rusya'nın yok sayılması veya tahrik edilmesiyle ilgili uyarılar, Putin altında güçlendi. İşbirliğinde Rus çıkarları gözetilirken, "Avrupalı" kimlik ön plana çıkartılmaya devam edildi. Sovyet sonrası yıllarda Rusya, 1997 AB-Rus Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması, iki yılda bir yapılan AB-Rus zirveleri, 2002'de kurulan NATO-Rusya Konseyi ve 2005 sonrasında (Rusya AB'nin baskın otoritesine yönelik taraflı olarak gördüğü için yeni "Avrupa Komşuluk Politikasına" katılmayı reddedince) AB-Rusya İşbirliği "Ortak Alanı" gibi Avrupalı güçlerle ilişkilerini geliştirmek üzere tasarlanan birçok antlaşma ve kuruma katılmayı uygun buldu. Doğal olarak ve belki de en önemlisi, Avrupa Birliği ihracat (özellikle enerji kaynakları), ürün ve gıda ithalatı açısından Rusya'nın en büyük uluslararası ticaret partneri olmuştu. Rusya'nın ABD ile ilişkileri, George W. Bush (2001–2008) ve Vladimir Putin'in (2000–2008) başkanlıkları döneminde, iki ülke dünya meselelerinde daha fazla rol oynamak isteyince gerilmiştir. Siyaset bilimci Stephen Cohen gibi ABD dış politikasının liberal eleştirmenlerine göre, altta yatan sorun, Soğuk Savaş'ın Moskova'da bitmiş olması, ancak Washington'da devam etmesiydi.

Birleşik Devletler, Cohen'e göre, "1991 sonrası Rusya'nın zayıflıklarını amansız ve kazananın her şeyi aldığı bir şekilde suistimal etmek" istedi. Sonuç olarak Rusya, ABD ve NATO tarafından "gittikçe büyüyen bir askeri çevrelenmeye" maruz kalmış, Rusya'nın kendi toprakları dışında meşru ulusal çıkarları ve bunları gözetecek gücü olmadığı ima edilmiştir. Yeltsin bile, Batılı liderleri Rusya'yı küçük düşürmemeleri için uyarmıştı. Yeltsin ve Clinton 1994 yılında Moskova'da bir araya geldiklerinde, Yeltsin somut maddi destek dahil olmak üzere ABD'nin Rusya'ya karşı politikasının eksikliklerinden yakınmıştı. 1990'larda Rusya'ya çoğunlukla IMF ve Dünya Bankası kanalıyla milyarlarca dolarlık krediler verilecekti, ancak gerilim devam etti. Rusların birçoğu daha büyük bir destek beklerken hayal kırıklığına uğradı. Clinton, 1998 yılında çabaların yetersiz kaldığını kabul edecekti: "Kocaman bir karanlıkta 40 Watt'lık ampul gibi." Daha önce de söylendiği gibi, ABD'nin Sırbistan'ı bombalaması ve NATO'nun genişlemesi bu gerilimi artırdı.

Putin yönetime geldiğinde, ABD ile ilişkiler kısmen istikrarlıydı, ancak komünizm sonrası Rusya'ya karşı küçümseme tavrı devam ediyordu. Yeltsin zamanlarında Rusya'nın, Batılı gözlemciler tarafından, dünya sahnesinin geçmişinden kalma politik yapının deliren ekonomisi, yozlaşan nüfus, kaotik ve rüşvetçi politik düzen ve bozulan ordu denerek küçümsenmesi sıkça görülmekteydi. 2000'den sonra, Rusya'nın ortak olarak dikkate alınmaması için demokrasinin erimesi suçlamaları bu sebeplere eklendi. Putin, Rus halkı ve politikacılarının çoğu için Rusya'nın saygın ve etkili bir güç olarak dünyadaki yerini koruması önemli bir mesele haline geldi. İçişlerinde izlenen politikalar dışişlerinde izlendi: vatansever tavırla birlikte faydacı real politik. Putin Rusya'nın küresel rolünü baskın hale getirmekte kararlıydı, ancak bunu, "Rus ayısı kükrediğinde" korkanın artık olmadığı bir dünyada yapması gerektiğinin farkındaydı. Soğuk Savaş sonrası dünyada Amerika Birleşik Devletleri'nin özellikle güçlü konumu kilit bir meseleydi. Haziran 2000'de yayımlanan resmi dış politika kavram belgesi, Putin'in ortaya çıkan yaklaşımını vurguluyordu: Sınırlı kaynaklarıyla Rusya hayati öneme sahip alanlara yoğunlaşmalı ve bu çıkarlarında diretmeli; NATO'nun genişlemesi istenmeyen bir durum ancak Rusya'nın ekonomik ve güvenlik ortaklıklarında yer alması daha önemlidir; uzun vadede ABD'nin liderliğindeki tek kutuplu ekonomik ve politik düzen yerine "çok kutuplu dünya" getirilmelidir.

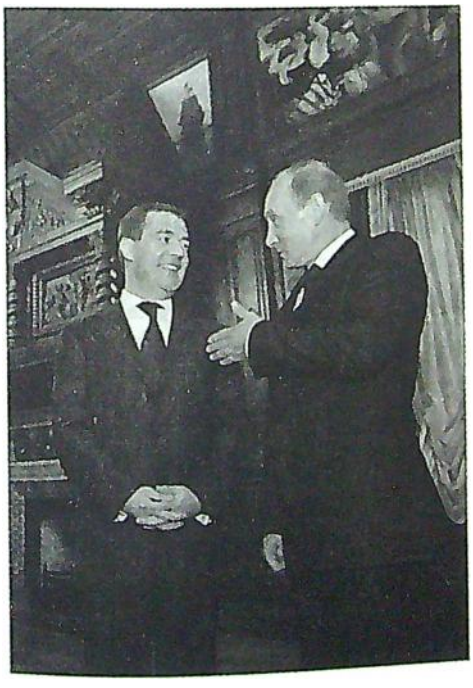
Putin stratejik silahların azaltılmasına yönelik görüşmelere devam etti, ABD'nin ulusal füze savunma sisteminin testlerine başlayabilmek için anti balistik füze anlaşmasını değiştirme planlarına taviz vermeyi kabul etti ve buna karşılık olarak stratejik silahlar karşılıklı olarak azaltıldı ve bazı diğer antlaşmalar imzalandı. Gerilimler devam etti. UFS hakkındaki çatışmalar devam ederken başkanlar Clinton ve Putin arasında kişisel ilişki iyi değildi. 2000 yılının Kasım ayında George W.

Bush ABD Başkanı seçilince, ilişkiler daha da soğuklaştı. Eski bir Sovyetler uzmanı olan Condeleezza Rice gibi Bush'un danışmanları, Rusya'nın zayıflığının işbirliğini gereksiz ve mantıksız kıldığını açıkça söylüyordu: Kendi ekonomik problemlerini kendi çözmesi gerekecekti, sızma tehlikesine karşı güvenlik istihbaratının paylaşılması tehlikeliydi ve Rusya "Batı'ya karşı tehdit" olarak görülmeye devam etti.

Rusya da ABD'nin dünyadaki tek kutuplu gücünü azaltmak ve kendi izolasyonuna çare bulmak için arayışlarına devam etti. Putin Avrupa'da, özellikle Amerika konusundaki Rus kaygılarını paylaşan liderlerin olduğu Almanya'yla ikili ilişkilerini geliştirdi. 1990'larda ortaya çıkan, Amerika ve NATO güçlerini dengelemek için Hint-Çin-Rusya ittifakı büyük ölçüde kenara bırakılsa da, Putin, Rus silah ve enerji kaynakları için bir pazar olarak Çin'le ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için çabaladı. Ortadoğu'da Rusya, ABD tarafından resmi olarak dışarıda bırakılmış olmasına rağmen (ancak Rusya 1993 Oslo kararlarının sponsorlarından biri olmuştu), barış görüşmelerine doğrudan müdahale etti. Rusya, İran ile ilişkilerini yeniden yapılandırdı, silah satışına devam etti ve Irak'la ilişkiler kurdu. Putin, Kuzey Kore'yi ziyaret etti ve Korelileri nükleer silah programından vazgeçirdiğine inandı, ancak Koreliler bir söz verildiğini kabul etmedi. Rus şirketlerinin iş imkânlarını geliştirmek üzere Vietnam ve Güney Kore'ye de ziyaretler gerçekleştirdi. Ekonomik ilişkilerin devamına söz vermek için Havana'da Castro'yu ziyaret etti ve Küba başkanıyla beraber ABD'nin Güney Amerika ve dünyaya hâkimiyet kurma çabalarını kınadı.

Putin'in pragmatizmi Amerika Birleşik Devletleri ile mücadele etme konusunda, kendi dış politika ve askeri kuruluşlarının verdiği tavsiyelerin aksine, yoldan çıkmamasına sebep oldu. Rusya'nın amacı dışta durmak ve çomak sokmak değil, dünya politika masasında bir sandalye kazanmaktı. ABD gücünün gerçekliği inkâr edilemezdi. Putin ve Bush arasındaki kişisel kimya bu amaca yardım etti. 2001'deki ilk buluşmalarından sonra, Bush ünlü, "Ruhunun nasıl olduğu hakkında bir fikir edindim," lafını edecekti. Birkaç ay sonra Bush, Teksas'taki başkanlık çiftliğinde sözlerine, "Kalbi ve ruhunu gördükçe, olumlu bir şekilde bir arada çalışabileceğimizi düşünüyorum," şeklinde devam edecekti. Bush'un şiddetle istediği Amerikan füza savar sistemine izin verme tartışmaları yeniden gündeme gelince, Bush, bir Putin önceliği olan Rusya'nın Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliğini destekleyeceğine söz verdi. Daha da önemlisi, İslamcı köktendincilik olarak gördükleri her şeye karşı savaşmakta güçlü bir ortak yan buldular. Toplantılarından sonra Bush'un Putin hakkındaki sözleri, onu bir şekilde anladığını gösteriyordu: "Geleceğinin Batı'yla birlikte olduğunu anlayan bir adam gördüm, ancak Amerika tarafından küçümsenmek istemiyor." 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'ndeki terör saldırılarından sonra, ABD-Rusya ilişkilerinde yakınlaşma oldu. Putin, Başkan

Bush'u ilk olarak arayan ve sempatisini belirten lider olurken, "tamamen masum insanlara karşı hedeflenen, barbarca terörist eylem" olarak gördüğü saldırıyı kınadı. Bariz bir biçimde Putin, Çeçen savaşını düşünüyordu ve onu bir süredir İslamcı köktendincilik ve uluslararası terörle bağdaştırıyordu. Bu noktadan sonra Rusya'nın Çeçenistan'daki kanlı savaşının ılımlı şekilde karşılanması ihtimali artıyordu. Daha üstü kapalı bir şekilde Ruslar, 11 Eylül'ü tek kutuplu dünya illüzyonunun sonu olarak görüyor, ABD'nin güvenlik ve barış için ortak mücadelede diğer uluslarla ortaklaşa bir şekilde çalışmaya başlayacağını düşünüyordu. Dünya terörizmine karşı savaşta Amerika'yla dayanışma tavrını gösteren Rusya, kendini masaya davet ediyordu. Putin hükümetin direnişine rağmen istihbarat paylaşmayı önerdi ve gizli bir şekilde ABD askerlerinin Orta Asya'daki eski Sovyet üslerini kullanmalarına izin vererek, ABD'nin Afganistan'da El Kaide ve Taliban'a karşı harekete geçmesi planına destek vermeyi kabul etti. Aralık 2001'de ABD devlet bakanlığı ABF anlaşmasından çekildiğini bildirdiğinde Moskova sessiz kaldı. Takip eden aylarda Rusya, ABD ile bazı alanlarda işbirliğine gitti. Sanayileşmiş ülkelerin Genişletilmiş Sekizler Grubu'na (G8) tam üye olarak girdi; İsrail ve Filistin arasında barış için yol haritasını ABD, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği (dörtlü) ile birlikte çizdi; dünya enerji politikaları ve teknoloji değişimleri görüşüldü, "kitle imha silahlarının" edinilmesini engellemek için önlemler hazırlandı ve "terörizme karşı savaşta" işbirliği yapıldı.

2008 yılında başkanlığa seçilen Dmitri Medvedev ve 2000–2008 arasında Devlet Başkanlığı, 2008 sonrasında başbakan olan Vladimir Putin arasındaki politik ilişki ve güç dengesi birçok spekülasyonun konusu olmuştur. Uzmanlar, Putin'in Rusya'da lider olarak kaldığına inanmaktadır.
(*Dmitry Astakhov/AFP/Getty Images*)

Çok geçmeden ilişkiler kötüleşmeye başladı. Derin bir güvensizlik vardı ve Rusya, ABD gücüne verdiği tavizler karşısında pek az şey alıyor gibi görünüyordu. Rus politik liderlerin çoğu, ABF antlaşmasının iptali, Orta Asya ve Gürcistan'da asker konumlandırma, Doğu Avrupa ve eski Sovyet Baltık devletlerinin NATO ve Avrupa Birliği'ne katılmaya devam edilmeleri gibi şeylerden rahatsız oluyordu. Her şeyin yanında, eleştirmenlerin söylediği ve Putin'in de muhtemelen merak ettiği gibi, Rusya bu tavizlerden ne kazanıyordu? Rus elitlerin çoğu Gorbaçov zamanındaki kapitülasyonların geri geldiğini ve tek kutupçu Amerika tarafından daha da ağırlaştırıldığını düşünüyordu. Bu bağlamda, Rusya'nın 2003 Mart'ında ABD liderliğindeki Irak işgaline karşı çıkması şaşırtıcı değildir: 2001'deki Afganistan işgali, Rusya'nın Taliban'a karşı uzun süreli düşmanlığı ve terörizm konusundaki hassasiyetleriyle tutarlıyken, Irak'ın uluslararası terörle bağlantılı olduğuna dair kanıt yoktu ve bu da Amerika'nın tek kutupluluğunun bir başka işareti olarak görülüyordu. Rusya'nın savaşa karşı duruşunda, yanında Fransa ve Almanya'nın olması rahatlatıcıydı. Yine de Rusya'nın muhalefeti ABD'yle ilişkileri yoldan çıkarmadı. Aslında, bazı uzmanlara göre bu çatışma, ilişkilerin geliştirilmesinde bir üst aşamaya geçişi temsil ediyordu: "Moskova karşı çıkmaya cesaret etti ve Washington istemeden de bu hakkını kabul etti," ancak gerilimi yaratan kaynaklar devam etti. Bu gerilim Putin ve Bush'un ikinci dönemlerinde sürdü. ABD yönetimi, işadamlarının tutuklanmasını ve bağımsız medyaya saldırıları, mücadele eden politik parti sisteminin istikrarsızlığını ve temel düzeyde kalan sivil toplumu açıkça eleştirdi. Bunun yanında Rus yönetimi; NATO'nun genişlemesi, Amerika'nın Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da "renkli devrimleri"* destekleme çabaları, ABD askerlerinin yakın bölgelerde ve Doğu Avrupa'da konumlandırılması, 2007 yılında Polonya ve Çek Cumhuriyeti'nde ABF savunma sisteminin kurulmasına yönelik planlar ve 2008 savaşında Gürcistan'a ABD'nin destek vermesi gibi hareketleri Rusya'ya tehdit olarak eleştirdi. Rusya'nın nükleer güç santrali kurulmasında İran'a destek vermesi ve petrol kaynaklarını komşularıyla pazarlık aracı olarak kullanması da ABD'nin tepkisine yol açtı. Birleşik Devletler'le ticaretin asgari düzeyde kalması da kopukluk ve mesafe hissini artırdı. Bazen sarf edilen sözler düşmanca olabilir; ABD başkan yardımcısı 2006 yılında Vilnius'daki bir toplantıda Rusya'yı temel hakların kısıtlanması ve komşular üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışması konusunda sert şekilde eleştirirken, 2007 yılında Putin, Rusya'da "zayıf ve aciz" bir devlet isteyen yabancı hükümetleri kınadı. Yine de iki taraf da aralarındaki ilişkinin "dostluk" ve "güven" üzerine kurulduğunu ve "yeni bir soğuk savaşın" konuşulmasının saçma

* Renkli devrimler: 2000-2011 yılları arasında özellikle Rusya'nın nüfuz bölgelerinde gerçekleşen seçimlerin karşıtları tarafından yapılan protestoların Kızıl Devrim'e gönderme yaparak renkler üzerinden isimlendirilmesi. (Gürcistan: Gül Devrimi, Ukrayna: Turuncu Devrim, Kırgızistan: Lale Devrimi) (ed. notu)

olduğunu söylüyordu. Putin gibi Rus liderler için bu dostluk hem faydacılık hem de idealizm üzerine kuruluydu. Bir Rus dış politika danışmanının dediği gibi, "Rus liderlerinden çoğu Amerika Birleşik Devletleri'ne olumsuz baksa da Amerikan gücüne uyum sağlamanın daha iyi olduğuna karar verdiler." Sonuç olarak, ABD dünyada "aptalca" ve zararlı şeyler yapabilirken, "modernleşme yönünde gidebilmek için binebileceğimiz tek gemi" olarak görülüyordu. Amerikan tek kutupluluğu ve ideolojik kurtarıcılığından şikâyet etmeye devam ederken, Ruslar tahrik olmayı reddetti. 2008 ABD başkanlık seçimlerinde Cumhuriyetçilerin yenilgisi ve başkan olarak Barack Obama'nın seçilmesinden sonra Rus diplomatlar, Başkan Yardımcısı Joseph Biden'in 2009 yılında dediği gibi, "Reset tuşuna basıp birlikte çalışabileceğimiz ve çalışmamız gereken birçok alanı yeniden değerlendireceğiz," şeklindeki resmi Amerikan açıklamalarını olumlu bir şekilde karşıladılar. Önemli adımlar arasında, Rusların şiddetle karşı çıktığı, Orta Avrupa'da anti-balistik füzelerin kurulma planının iptali vardı. Aynı zamanda Rus liderler yeni küresel zenginlik ve güç merkezleri yükseldikçe ABD gücünün azalacağını öngörüp seçeneklerini açık tutmak istemiştir. 2009 yılındaki BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin) toplantısında Başkan Medvedev'in dediği gibi, gelişmekte olan ekonomilerin ittifakı "daha adil bir dünya düzeni" getirebilir.

44. Bölüm

1991'DEN GÜNÜMÜZE TOPLUM VE KÜLTÜR

"Nereye koşuyorsun troyka? Yolun nerede yatıyor? Arabacı yine votkayla sarhoş olmuş, azizlerin dediği gibi, her şey bir pamuk ipliğine bağlı. Tarihi Rus acizliği ve özlemiyle bakıyorum."

BORİS GREBENSHCHİKOV, 1996

"Kolektif çiftlik döneminde kereste, çatı malzemesi ve her tür çivi bulunabiliyordu. Şimdi ise her şey çözülüyor. Sadece bu kadar. Azar azar her şey dağılıyor. Hikâyem budur. Pek iyi bir şey yok."

V. BYKOV, ISUPOVA KÖYÜNÜN 76 YAŞINDAKİ BİR SAKİNİ, 2004

1991 yılında komünist düzenin dağılmasının ardından sosyal ve kültürel hayatı tanımlayan deneyim, belirsizlik olmuş olabilir. Yeltsin'in kazançlı bir pazar demokrasisine hızlı bir geçiş için verdiği yerine getirilmeyen sözleri ve özgürlüğün getirecekleriyle ilgili yaygın umutları, gerçeklerin basit bir biçimde anlaşılmasından ve öfkeden ziyade hemen göze çarpmayan çözülmeler takip etti. 1990'lı yıllardaki anketler, vatandaşların maddi güçlükleri (bu, sonuçta yeni bir şey değildi) yaygın istikrarsızlık (*nestabil'nost'*), parçalanma ve gelecekle ilgili belirsizliklerden daha az dert ettiğini gösteriyordu. Bilim insanları bu yılları, "Sovyet yaşam biçiminin bozulması" gibi tarihsel olarak olumsuz terimlerle tanımlamıştır. Geçmiş ekonomik, sosyal ve politik yapıların parçalanmasının oldukça radikal reformların esas nedeni olduğunu gördük. Bu tarihsel yıkım, çok canlandırıcı bir deneyim olabilir, yeni fırsatlar ve umutlar sunabilirdi, ancak korkutucu ve bunaltıcı olması daha büyük bir olasılıktı. Birçokları için aynı anda bunların her ikisi de olabilirdi. Bu tarih, yeni düzen ve kontrol biçimlerinin halk tarafından artan bir biçimde kabul görmesini, geçmişe dair duyulan özlemi ve "normallik" arzusunu açıklamaya da yardımcı olabilir. Bu bölüm, bu çelişkili sosyal deneyimi incelemektedir, ancak aynı zamanda insanların etraflarındaki dünyayı anlamak, Rusya'nin nereye doğru gittiğini çözümlemek ve nasıl uyum sağladıklarına ve neye inandıklarına karar verebilmek için nasıl çabalar gösterdiklerini de göz önüne almaktadır.

YOKSULLUK VE ZENGİNLİK

Komünizmin dağılmasının en görünür etkilerinden bir tanesi Rus toplumunun yoğun bir biçimde yeniden sınıflara ayrılmasıdır. Sosyalist eşitlik –her zaman gerçek sosyal bir hakikat olmaktansa daha çok ideolojik bir idealdir– özel girişimlerin sonu gelmeyen bir biçimde mülk ve zenginlik elde etmesi, bireylerin mücadele ve rekabet etmek için kazandığı yeni özgürlükler ve hızla büyüyen sosyal eşitsizlik lehine tamamen dışarı atılmıştı. Birçok Rus bu değişimi kişisel ve ahlaki olarak da rahatsız edici buldu. Ekonominin özelleştirilmesi yaygın bir biçimde *prikhvatization* (yeni olmakla birlikte normal olan *privatizatsiia* kelimesi, alaycı bir uydurma terim olan *prikhvaiizatsiia* haline getirilerek *kapma* veya *yakalama* anlamı eklenmiştir) olarak damgalandı ve Ruslar, yalnızca son zamanlardaki hızlı bir biçimde gerçekleşen zenginleşmeleriyle değil aynı zamanda farz edilen sahtekârlıkları, bencillikleri, yozlaşmış politik imtiyazlar ve suç dünyasıyla olan bağları, gösterişçi tüketicilikleri ve düşük kültür seviyeleriyle tanımlanan bir sınıf olan *sonradan görme* "Yeni Ruslar" hakkında aşağılamayla (ve aynı zamanda alaycı bir espri anlayışı) konuşmaya başladı. Ruslar ve Batı basını tarafından yeni Rus zenginlerini tanımlamak için kullanılan diğer terimler, aynı biçimde sosyal analiz ve ahlaki yargının bir karışımını yansıtmaktaydı: hırsız baronlar, eş-dost kapitalistler, kleptokratlar... Bu yeni ekonomik elit tabakanın yükselişinin liberal sosyal bilim insanları tarafından tercih edilen daha cömert bir yorumu, onların özellikle de eğitimli şehirleşmiş, varlıklı grupların bireysel girişimi, ekonomik ve politik özgürlüğü ve vatandaşların kamusal yaşama katılmalarını desteklemeye yönelik doğal bir eğilimleri olduğu varsayımından yola çıkılarak, diğer tarihi burjuvaziler gibi, Rusya'daki piyasa demokrasisine katkıda bulunduğunu kabul etmektedir. Diğer analizciler, girişimciliğin komünizm sonrası Rusya'da karşı karşıya geldiği, normal işleri aksatan ve bozan birçok engelden bahsetmiştir: Özel girişimin bir suç faaliyeti olduğu Sovyet mirası; kurumsal, yasal ve parasal koşulların yetersizliği; yozlaşma, suç ve hatta şiddetin Rus işyerlerinin yaratılmasında ve yürütülmesinde sahip olduğu güçlü konum ve Rus halkı arasında yaygın bir biçimde özel işletmelere karşı tutunulan olumsuz ve çelişkili tavırlar. Kesin olan, yeni ve güçlü bir sınıfın, hiç yoktan ortaya çıkmış olmasa da neredeyse bir gecede ortaya çıkmış olduğudur. 1990'ların önde gelen kapitalistlerinin çoğunluğu, bazıları tarafından vizyon bazıları tarafından ise açgözlülük olarak görülen kişisel hırs ve motivasyonlara sahip olsalar da, kaynak ve güçlere erişime zaten sahipti. Uzmanlara göre, 1990'ların ortasındaki yedi güçlü finansal-endüstriyel gruptan "oligarşi yöneticileri" olarak bilinen işadamları tarafından yönetilenlerden 5'i Sovyet dönemi resmi görevlileri ve kurumlarının direkt politik ve finansal desteğiyle kurulmuştu. Mihail Khodorkovski (yaygın olarak yeni yüzyılın

başlangıcında dünyadaki en zengin adamlardan biri olduğuna inanılmaktadır) Komünist Gençlik Birliği'nde yani Komsomol'da yetkiliydi. Vladimir Vinogradov bir hükümet bankasında ekonomist olarak görev yapmaktaydı ve aynı zamanda Komsomol yetkilisiydi. Boris Berezovski Bilim Akademisi'nde bilgi yönetimi uzmanıydı ve en büyük Sovyet otomobil imalatçısı için danışman olarak çalışıyordu. İstisnalar da vardı. Örneğin Putin yıllarında sıklıkla en zengin Ruslar listesinin en tepesinde yer alan Roman Abramoviç, ne iyi eğitimliydi ne de iyi bağlantılara sahipti, ancak karaborsa ticareti ve küçük ölçekli girişimlerdeki yükselişine Gorbaçov yıllarında başladı. Bu süper-elitlerin ötesine bakıldığında, araştırmalar 1990'lı yılların ortalarındaki büyük ölçekli girişimcilerin çoğunluğunun tipik olarak Komünist Parti üyesi ve genellikle iyi eğitimli yöneticiler ve girişim direktörleri olduğunu, ancak bazı girişimcilerin, örneğin Vladimir Gusinski'nin iyi eğitimli olmalarına rağmen (teknik bir eğitimden ziyade genel olarak hümanist bir eğitim) kendilerini sistemin dışında hissettiklerini göstermektedir. Örneğin Gusinski, bir Sovyet-Amerikan ortak teşebbüsünün kurulmasına yardım ederek zenginliğini arttırmaya başlamadan önce küçük bir tiyatronun işletmecisi ve bir taksi şoförüydü. Putin yılları sırasında, direkt politik etkileri giderek sınırlandıysa da bu sınıf, zenginliklerini arttırmaya devam etti. *Forbes* dergisi Rus milyarderlerin (ABD doları cinsinden ölçülür) sayısının 2004 yılında 36 kişiden (Moskova valisinin milyarder karısı dışında hepsi erkek), 2008 yılında dünyada ABD'den sonra en yüksek ikinci ulusal toplam olan 87 kişiye çıktığını yazdı.

Ellerinde gerçekten de sıra dışı bir zenginlik biriktirmeyi başaran oligarşi yöneticilerine gösterilen bütün dikkate rağmen, Rusya'nın yeni girişimci sınıfı çok çeşitliydi. Çoğu "Yeni Rus", oligarşi yöneticileriyle birçok ortak yönü olmasına rağmen onlardan biri değildi. Genç ve zengindiler, servetlerini –durgun olsa da halkın gözünde çok daha saygıdeğer bir ekonomik alan olan– imalatçılıktan değil finanstan, ticaretten, hizmetlerden ve suçtan kazanmışlardı. Çoğunun, yalnızca işleri için koruma-himaye "çatısı" için ödeme ihtiyacı bile olsa, suç örgütleriyle bazı bağlantıları vardı. "Yeni Ruslara" yalnızca zenginlikleri nedeniyle değil, aynı zamanda yeni bir ekonomik ortamı desteklediklerini açıkça gösterdikleri için de oldukça ilgi gösterilmiştir. Lüks arabaları, pahalı Batılı giysileri, kuaförleri ve spor salonları, Batılı dergilerden esinlenilen ithal mobilyalarla ve jakuzilerle donatılmış villaları (*kottedzhi*) ve eşlerine ("Yeni Ruslar" her zaman erkekti; kadının görevi, ister eş olsun isterse her zaman her yerde hazır olan bir metres, sahip olunmak, bakılmak ve erkeğin hayatını süslemekti) ek olarak meslekleri ve zenginlikleri, onların eski Sovyet elit tabakasından ciddi biçimde farklı olduğunu gösteriyordu. Ancak bu, kapitalist-girişimci buzdağının yalnızca görünen ucuydu. 1991'den sonra, özelleştirilmiş kurumların üst düzey yöneticilerini, iş direktörü olan hükümet

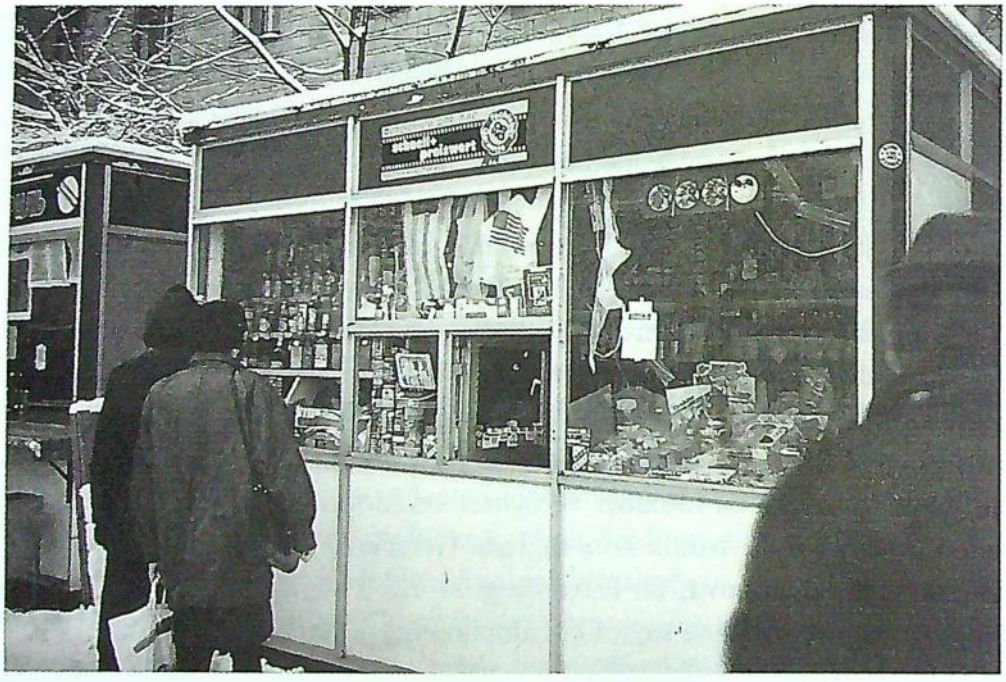

1992 yılında Moskova'da halk meclisinde bir gösterici. Posterde "SSCB'de Perestroykanın amacı: Herkes kendi başına mı? Özelleştirme soygundur" (*Prikhvatizatsiia*) yazıyor. Çizim, yönetici ve bürokratların fabrikaları ele geçirmesini gösterirken, sıradan vatandaşlara sadece "kuponlar" veriliyor. Arka planda göstericiler kızıl bayraklar taşıyor. (*Mark Steinberg*)

görevlilerini, yeni medya ve küçük işyeri kurucularını ve mafyanın şantajla koruma karşılığı para alan liderlerini içeren ve hem erkeklerden hem de sıklıkla kadınlardan oluşan yeni işletmeci gruplar ortaya çıktı. Rasyonel kapitalizme yardımcı olmaktan çok uzak koşullara rağmen, ülke çapında on binlerce girişimci iş kurdu ve yönetti. 1998'de meydana gelen finansal çöküş birçoğunun iş hayatından çıkmasına sebep oldu. Diğer yandan, değer kaybeden ruble yerli üretim için yeni olasılıklar yarattı ve yerli imalatın yanı sıra hizmet ve ticaret sektörlerinde iş gören küçük ve orta boyutlu işletmelerin sayısında artış sağladı. Gerçekten de 1999 yılına gelindiğinde küçük işletmeler Moskova, St. Petersburg ve diğer büyük şehirlerde yoğunlaşmış olarak kalmalarına rağmen sayıca çoğalmaktaydı.

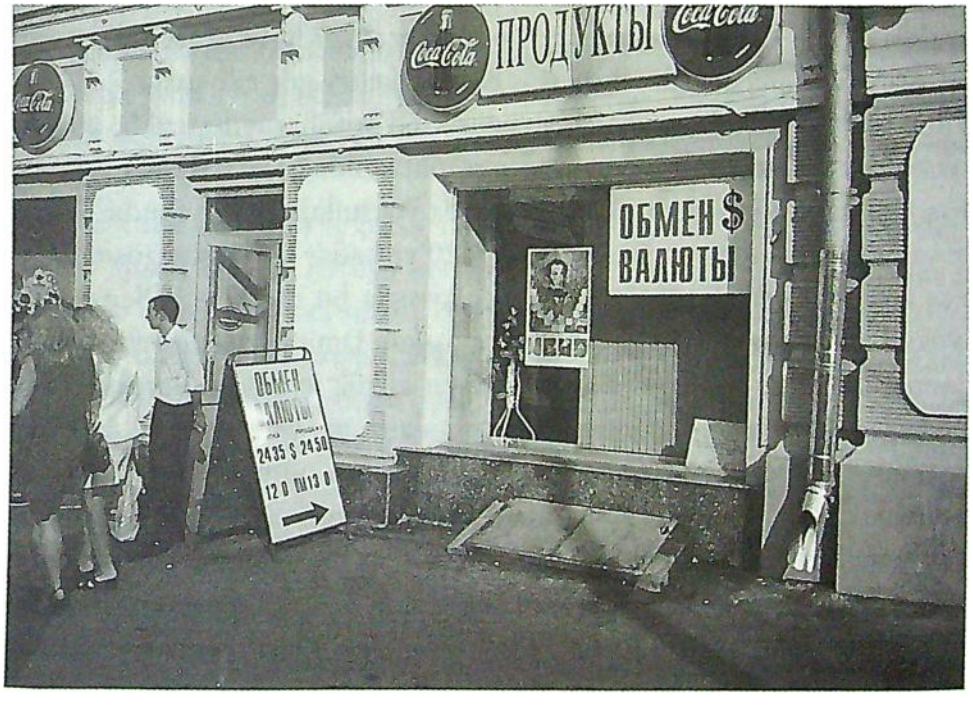
Sosyologlar ve ekonomistler, Yeni Rusya'da işadamlarının karşılaştığı en büyük zorluğun halkın tutumu –sıklıkla bahsedilen, direkt işgücü sayesinde kazanılmamış zenginliklere gösterilen "geleneksel" ahlaki horgörü– değil, Rusya'nın yeni kapitalizminin içerisinde meydana geldiği yapısal koşulların mirası olduğunu savunmuştu. Yani devlet ve kamu varlıklarının büyük ölçekli ve genellikle yozlaşmış bir

biçimde özelleştirilmesi, sosyolog Victoria Bonnell'in deyişiyle "açgözlülük modu", Max Weber tarafından tanımlanan modern kapitalizmin rasyonalist modelinden daha çok (oysa bu "medeni" iş ve toplum durumu birçok girişimcinin tam olarak arzuladığı şeydir), kişisel bağlar, politik etki, suç, yozlaşma ve şiddetli girişimciliğe dayanan bir sistemdir. Yine de bireyler bu belirsiz sistemde yer almaya hazır olmuşlardır. Gerçekten de, yalnızca girişimciler değil, artan sayılardaki danışmanlar, borsa simsarları, tüccarlar ve her türlü işte görevli çalışanlar kapitalist davranışları ve değerleri benimsemiştir. Daha geniş olarak artan sayıdaki maaşlı ve ücretli Rus, eğitimleri, profesyonel becerileri ve meslekleri, hem yerli hem de ithal tüketim mallarını almaktaki sınırlı ama yine de artmış olan yeterlilikleri ve yeni ekonomik düzeni kabul edişleri nedeniyle kendilerini "orta sınıf" olarak tanımlamaya başladı. 1999 ile 2004 yılları arasında anketler kendilerini "orta sınıf" olarak tanımlayan Rusların nüfusun yaklaşık %20'sinden %43'üne çıkarak iki kattan daha fazla arttığını göstermekteydi. Bunların çoğunluğu genç ve eğitimliydi, büyük şehirlerde yaşıyordu, iyi bir gelir seviyesine ve geleceğe dair iyimser bir bakışa sahipti. Gerçekten de objektif ölçümler günümüzdeki orta sınıf Rusların yüzdesinin çok daha düşük olduğunu öngörmektedir.

1991 sonrasındaki ilk yıllarda; 1994 yılında Moskova'daki resimde gösterilen küçük büfe gibi yerler ortaya çıktı. Buralarda neredeyse tümü ithal olan, alkol, sigara ve şekerlemeler bulunabiliyordu. Vitrindeki nesnelere dikkat edin; Almanca bir reklam, biri Amerikan bayraklı alışveriş torbaları ve bir sutyen. (*Mark Steinberg*)

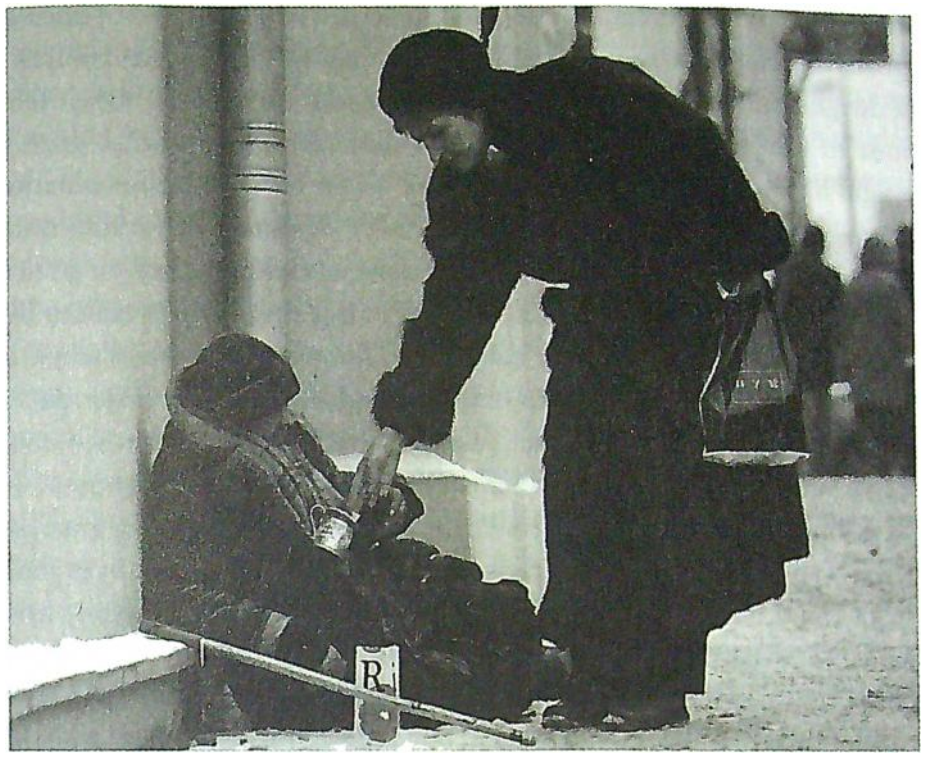
Rusya'da zenginliğin artışı yoksulluğun sürekliliğinden ve artışından ayrılmaz olmuştur. Bu açıdan 1990'lı yıllar yıkıcı olmuştur ve etkileri sürmüştür. Ortalama reel ücretler, çeşitli biçimlerde enflasyon, ödemelerdeki direkt kesintiler, azalan çalışma saatleri, geçici işten çıkartmalar ve nakit yerine ayni olarak ödenen maaşlar nedeniyle düştü (1990'ların başlarında yaygın bir biçimde); 1990'lı yıllar boyunca çok sayıda işçi, belki de işçilerin çoğunluğu maaşlarını zamanında alamadı ve bazen aylarca maaş çeklerini bekledi. Çoğu girişim –sosyal toplumsal kargaşadan çekinerek, ancak aynı zamanda da bir Sovyet paternalizmi olan şirketlerin işçilerine bakması fikrini yansıtarak– işsizliktense maaşlarda kesintiye gitmeyi tercih etti ve böylelikle bu felaketi sınırladı. Yine de birçok uzmanın fazla normal olduğunu kabul ettiği resmi işsizlik oranları, 1992 yılında yaklaşık %5'ten 1999 yılında %13'e kadar durmadan artış gösterdi. Bu yapısal bozulmalar, Sovyet döneminde zaten düşük olan yaşam standardını ciddi biçimde etkiledi. Nüfusun çoğunluğunun günlük diyeti 1990'lı yıllar süresince düştü. Et ve süt ürünlerinin kişi başına tüketimi öyle azaldı ki genel kalori alımı Dünya Sağlık Örgütü tarafından belirlenmiş olan minimumun oldukça altında bir seviyeye ulaştı. Bunların tümü, en azından büyük şehirlerde, dükkânlar ithal lüks yiyeceklerle doluyken ve pahalı yeni restoranların sayısı artarken meydana geldi.

1999 yılında Moskova'da küçük bir bakkaliye ve döviz bürosu. Vitrinde Puşkin resmi var. Ticaret, Rus ulusal kültürel gurur ve yabancı reklamların bir arada oluşuna sıkça rastlanırdı. *(Mark Steinberg)*

Elbette koşullar çalışamayanlar için daha da kötüydü. Bilim insanları, işsizlerden, engellilerden, Sovyet sonrası ardıl devletlerden gelen mültecilerden, ekonomik göçmenlerden ve uygun oturma izni olmadan şehirlerde yaşayan kişilerden oluşan, sayısı artan bir "mülksüzleştirilmiş" sınıftan bahsediyordu. Çaresiz kırsal yoksulluk, kırsal bölgelerin dışına toplu göçler oluşturarak on binlerce köyü bir avuç yaşlı sakinden başka kimsenin kalmadığı hayalet kasabalara dönüştürdü; 2004 yılında 13.000 köy resmen boş duruyordu. Hükümetin sağladığı emekli maaşlarının geçim giderleri karşısındaki değer kaybı çok sayıda yaşlı insanı yoksulluğa sürükledi. Kimsesizlerden oluşan çeteler meydana getiren terk edilmiş, öksüz kalmış ve evinden kaçmış çocuklara ek olarak mülksüzleştirilmişlerin de dahil olduğu evsizlik büyük şehirlerde salgın haline geldi. Birçok Rus'un geçişten sağ olarak çıkmadığı gerçekten doğruydu. Sovyet erkeklerinin ortalama ömrünün 65 yıl olduğu 1985 yılıyla kıyaslandığında, 1900'lı yılların sonunda erkeklerin ortalama olarak yalnızca 59 yaşına kadar yaşaması bekleniyordu (kadınların ortalama yaşam süreleri daha az düşerek 74 yıldan 70 yıla geriledi). Artan ölüm oranları (1990'dan 2000'e kadar %30 artarak bütün büyük uluslar arasında Rusya'nın en yüksek orana sahip olmasına sebep oldu) ve düşen doğum oranları (birçok aile, zamanın güvensizliğinden dolayı daha az çocuk sahibi olmayı veya hiç çocuk sahibi olmamayı seçti) bir araya geldiğinde ulusal nüfusun gerilemesiyle sonuçlandı. Yirmi birinci yüzyıl başlarken Rusya'nın nüfusu yılda yaklaşık bir milyon kişi azalıyordu ve aralarına en muktedir olanların da dahil olduğu birçok Rus başka ülkelere göç ediyordu.

Putin yönetimi altında, ekonomi büyüdükçe bu koşullar iyileştirildi, ancak herkes yoksulluk ve hastalıkların devam eden sorunlar olduğu konusunda hemfikirdi. Dünya Bankası'nın kriterlerine göre, Rusya'da yoksulluk 1999 yılında %41,5 ile zirve yaptı ve takip eden on yıl içerisinde %20'ye kadar bir düşüş gösterdi. 2008 yılında başlayan şiddetli ekonomik kriz dolayısıyla bu düşüş engellense de yaygın yoksulluk devam etti. 2008 yılında yeni başkan Dmitri Medvedev yoksulluğu, yozlaşmayla birlikte Rusya'nın karşısındaki en büyük iç tehdit olarak tanımladı. Hükümetle ilgili olmayan çalışmalar ve insanların yaşam koşulları hakkındaki görüşlerine dair gerçekleştirilen kamuoyu yoklamaları nüfusun %40'ı kadarının, yeni durgunluktan önce, 2008 yılında da yoksulluk içinde yaşadığını önermektedir. Haber bültenleri ve sosyolojik çalışmalar, çoğu kişinin temel yiyecek maddeleri dışında çok az şey satın alabilecek güçte olduğunu ortaya çıkarmaya devam etti. Koşullar kırsal bölgelerde ve Rusya Federasyonu'nun güney kesimlerinde özellikle vahimdi; öyle ki bilim insanları "yoksulluğun kırsallaşmasından" bahsetmeye başladılar. Kamu sağlığının bozulması da devam eden bir endişeydi. Ortalama yaşam ömründeki ufak artış (1999'dan 2008'e kadar erkeklerin yaşam sürelerinde

Kentsel nüfus için artan zenginliğin yanında, aşırı yoksulluk ve evsizliğin artması, 2007 yılında Moskova'da çekilen bu resimde görüldüğü gibi, Rusya'da komünizm sonrası dönemde en önemli ve sürekli sorunlardan biriydi. (*Maxim Marmur/AFP/Getty Images*)

yaklaşık iki yıllık bir artış) ve çocuk ölümlerindeki azalma, ilerlemeye dair olumlu işaretlerdi, ancak Rusya, Avrupa normlarının çok gerisinde kalmaya devam etti. Gerçekten de ulusal nüfusun sürekli olarak küçülmesi devam eden sosyal tahribata işaret ediyor olabilir. Nüfustaki devam eden bu azalma yalnızca ortaya çıkardığı ekonomik risklerden dolayı değil, aynı zamanda acı çeken bir "ulus"a işaret ettiği için birçok Rus'u korkutmuştur. Etnik azınlıklar arasındaki doğum oranlarının daha yüksek olması, son yıllardaki etnik ve ırksal düşmanlıkların artmasına sebep olan birçok gerekçeden biridir.

Belki de şaşırtıcı bir biçimde, Rus toplumunun giderek derinleşen sınıflara ayrılması –1990'lı yılların başında komünistler ve milliyetçilerin önderliğinde gerçekleşen ve zaman zaman şiddet içeren bir dizi hükümet karşıtı gösterinin ve 2000'li yılların sonlarında azınlıklara karşı artan şiddet eylemlerinin dışında– açık bir sosyal kutuplaşmaya veya toplu protestoya yol açmadı. Kamuoyu yoklamaları yeni zenginlerin kendilerini yüceltmek için kullandığı ahlak dışı ve yasadışı yollara ve politik güçle olan yozlaşmış bağlantılarına karşı oldukça büyük bir horgörü göster-

mektedir. Hem komünistlerin hem de milliyetçilerin 1990'lı yıllar boyunca seçimlerde gösterdiği başarı, Sovyetler Birliği'nin sonlanmasına dair göreceli olarak soyut politik duygularını fazlasıyla hissedilir ve kişisel maddi ıstıraplarla birleştiren "*hırs politikası*"nı yansıtmaktadır. Ancak –birçoklarının savunduğu görüşe göre sosyalizmle ilgili hayal kırıklığı ve görünürde makul başka bir alternatifin olmamasıyla şekillenen– yeni sosyal koşulların kabul edilmesi ve değişim için yapılan mücadele yerine hayatta kalma yolları üzerindeki odaklanma, zorluklara karşı en gözle görünür yanıt olmuştur. Grevler seyrek gerçekleşmiştir. İşçi sendikaları yeniden bir canlanma yaşamamıştır. İşçilere yapılan anketler, malların artan erişilebilirliğinden ve yukarıya doğru hareketliliğe dair yeni fırsatlardan giderek daha çok sayıda sıradan Rus'un yararlanabileceğine dair umut vaat etmektedir. Ama hepsinden önemlisi, bireyler ve aileler enerjilerini hayatta kalma yolları bulmaya odaklamıştır. 1990'lı yıllarda özellikle yıkıcı olan, insanların birkaç işte birden çalışmaları, vasıfsız işlerde çalışarak imkânsız bir biçimde düşük emekli maaşlarını ve maluliyet maaşlarını desteklemeleri, yiyecek elde etmek için bahçe arazileri ekip biçmeleri, mümkün olduğunda akrabalarından yardım almaları ve artık ihtiyaçları olmayan malları satmalarıydı. Özellikle 1990'lı yılların başında sokaklarda avuç dolusu malzeme satan uzun insan kuyruklarının görünmesi yaygınlaştı; dilencilik her yerde devam etti. Özellikle kadınlar, hem birey olarak hem de aile ekonomisindeki anahtar figürler olarak bu hayatta kalma stratejilerinin ön saflarına yer aldı. Sıradan Ruslar sosyalizm sonrası dönemin ekonomik zorlukları karşısında pasif olmamıştır, ancak "geçiş" ile ilgili birçoklarının beklentilerinin üzerinde bir sabır sergilemiş gibi de görünmektedir.

BOZULMA, PARÇALANMA VE DÜZENSİZLİK

Komünizmin çöküşünün ardından sosyal hayatın genel olarak algılanmasında bozulma ve parçalanma hâkim oldu. Gazeteler ve hükümet komisyonları düzenli olarak bozulan ve arızalanan makineler, bozulan yollar ve binalar, çöken binalar (eski binalar bakımsızlıktan dolayı, yenileri ise hatalı inşaatlar neticesinde), her türlü ekipmanın eski ve kötü durumda olmasından kaynaklanan kazalar ve patlamalar, gaz ve yağ borularında kopmalar, yangınlar, elektrik arızaları, zehirli atık sızıntıları, uçak düşmeleri ve Rusya'nın 1990'lı yıllarda bir "daimi afet bölgesi" haline geldiğine ilişkin başka işaretler bildiriyordu ve vatandaşlar bunları kolaylıkla gözlemleyebiliyordu. Lenin, komünizmin Sovyet gücüyle birlikte bütün ülkenin elektriklendirilmesine eşit olduğunu söylemişti; şimdiyse gazeteler elektrik kablolarının ve ekipmanlarının hurda metal olarak satılmak üzere yağmalanması salgını

olduğunu ve bunun sadece güç kesintileriyle değil birçok elektrik çarpması vakasıyla sonuçlandığını yazıyordu. Nükleer denizaltı *Kursk*'un Ağustos 2000'de bütün mürettebatının ölmesiyle sonuçlanan trajik batışının ardından kısa bir süre sonra Moskova'da yer alan Ostankino televizyon kulesinde çıkan yangın, her ikisinin de Sovyet teknoloji hünerinin sembolü olması açısından (kule Bolşevik Devrimi'nin ellinci yıldönümünü kutlamak için inşa edilmişti) sembolik görünüyordu. Bir Rus bilim insanı bu durumu, "Karanlık televizyon ekranları Rusya'nın bir afetler çağına girdiğini söylemek istiyor gibi..." şeklinde ifade etmişti. Ülkede 1990'lardan beri bazı gelişmeler meydana gelmişti. Binaların ve yolların fiziksel durumu, ilk önce yeni zenginliklerin bir araya toplanmasının yoğun bir yeniden yapılanma ve modernleşme sağladığı Moskova'da, ardından giderek diğer şehirlerde iyileşmeye başladı. Yine de çürümekte olan apartmanların ve yeni lüks konutların, bakımsız mahallelerin ve parıltılı yeni alışveriş merkezlerinin veya etrafı çevrili güvenlikli sitelerin bir arada var olması Rusya'nın yeni şehir peyzajının ayırt edici özelliklerinden biri olarak kalmaya devam etmektedir. Benzer biçimde, kamu güvenliğine dair istatistikler yangınların ve diğer kazaların azaltılmasında bir ilerleme olduğunu göstermektedir. Ancak bunlar, yabancı bir gazetecinin 2007 yılında tanımladığı, "Rusya'nın kısmi dirilişinin altındaki düzensizliğe dayanmak" tanımını vurgulayarak sadece Rusya genelinde değil Moskova'da bile diğer sanayileşmiş ülkelerde olduğundan çok daha fazla can kaybına neden olmaktadır.

Aynı zamanda insanlar da ıstırap çekiyordu. Özellikle 1990'larda bulaşıcı hastalıkların yanı sıra kalp krizleri, inmeler ve kanser vakalarında dramatik bir artış görüldü. Tüberküloz salgın boyutlarına ulaştı. Hepatit, frengi ve AIDS vakalarının sayısı birdenbire yükseldi ve difteri, ansefalit, tifo ateşlenmesi, malarya, çocuk felci, zatürre ve gribal enfeksiyonlarda şiddetli salgınlar meydana geldi. Askere alınanların büyük bir yüzdesinin fiziksel olarak yetersiz olduğu belirlendi; askere alma işlemlerinin başında görevli olan General Aleksandr Galkin, 1990'ların sonlarında askere alınanların sağlık durumlarının "felaket" olduğunu açıkladı. Problemin bir parçası, doktorların ve sağlık görevlilerinin düşük maaşlarının oluşturduğu baskı altında ve geri kalmış teknolojiler dolayısıyla bocalayan sağlık sistemiydi. Ancak özellikle yaygın durumdaki yoksulluk, stres, alkolizm, sigara kullanımı, aşırı kalabalık, korunmasız cinsel ilişki (özellikle hayat kadınlarıyla) ve damardan uyuşturucu kullanımı gibi sosyal koşullar esas sebepleri oluşturuyordu. Özellikle hapishane sistemi "epidemiyolojik bir pompa" olarak tanımlanıyordu. Artan ölüm oranları ve azalmakta olan nüfus –ve 1990'ların ortasında dünya çapında en yüksek seviyeye ulaşan intihar oranları– Rusya'nın, sol ve sağ görüşlü eleştirmenlerin ortak deyimiyle "ölüyor" gibi görünmesine sebep oldu. Putin yönetimi altında iyileşmeler oluyordu, ancak bunlar artmaya devam etti. Dünya Sağlık Örgütü, kamu sağlı-

ğıyla ilgili neredeyse bütün istatistiki ölçümlerde iyileşmeler olduğunu bildirse de, Rusya'yı dünyadaki en hasta ülkelerden biri olarak tanımladı. 2007 yılında askere alınanların %30'u "uygun değil" olarak, %50'si ise "kapasiteleri kısıtlı" olarak tanımlandı. Genç Ruslar bile fiziksel olarak acı çekmeye devam ediyordu. 2008 yılında Başkan Medvedev, ulusa seslendiği ilk yıllık konuşmasında okula giden çocukların sağlık durumlarının "basitçe korkunç" olduğunu kabul etti. Eleştirmenler acı bir biçimde, Rusların güven kaynaklarından yoksun, yabancılaşmış ve savunmasız olduğunu; hâlâ okuldayken bile gelecekleri hakkında kararsız ve işgücüne katıldıktan sonra maddi başarıyı yakalanması zor bulduklarını belirtti. Uyuşturucu madde kullanımı, fuhuş ve AIDS ergenler ve gençler arasında en yaygın seviyeye ulaştı (bu sorunların Sovyet döneminde göreceli olarak "hiç bilinmemiş" olması gerçeği, yani başka bir deyişle resmi olarak hiç bildirilmemiş olmaları, bu sorunlar arttıkça anlaşılmasını güçleştirmektedir). Daha sonra tartışılacağı üzere, gençler arasındaki popüler kültür –müzik, giyim tarzları ve eğlence faaliyetleri (bazı gençler tarafından "bira satın almak, arkadaşlarla oturmak ve müzik dinlemek" ile sınırlı olarak özetlenen)– Rus toplumunun yanlış yöne doğru ilerlemekte olduğunu gösteren bir başka işaret olarak görüldü. Gerçekten de 1990'lar boyunca gerçekleştirilen anketler, birçok Rus'un Rusya'daki komünizm sonrası ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimin bütün ilerleyişini bir "çıkmaza" doğru yönelmiş olarak gördüğünü ortaya çıkardı.

1991'den sonra suçun yayılması, Yeltsin'in ve özellikle de Putin'in suça karşı savaş ilan etmiş olmasına rağmen birçok kişi için Rusya'nın sosyal ve ahlaki çöküşünü ve devletin gereken düzeni ve normalliği sağlamaktaki yetersizliğini temsil ediyordu. Saldırı, cinayet, yolsuzluk, yasadışı avlanma oranları ve narkotik, silah, insan (özellikle kadın ve çocuk) ticareti (uluslararası da dahil) rahatsızlık verici derecede yaygındı. Organize suç –mafya– hem yabancıların hem de Rusların hayalinde gerçekte olduğundan daha fazlaymış gibi görünüyordu. 1997'de gerçekleştirilen bir anket, ülkenin organize suç örgütlerinin yönetiminde olduğunu düşünen Rusların sayısının, idarenin hükümetin elinde olduğunu hissedenlerden daha fazla olduğunu gösterdi. Bununla birlikte suç gerçek ve devam eden bir sorundu. Sovyet ekonomisinin çöküşü ve özel girişimlerin yükselişiyle birlikte "koruma şantajları" çoğaldı. En basit tanımıyla, koruma şantajı diğer çetelere, sokak eşkıyalarına, polise ve politikacılara karşı bir koruma "çatısı" (*krysha*) karşılığında şantajla düzenli olarak ödeme alınmasını içermekteydi. En iyi ihtimalle bu şantajlar devletin ve yasal yapıların zayıf olduğu bu dönemde gerçek bir koruma ve hatta sözleşmelerin ve mülkiyet haklarının uygulanmasını sağlıyordu. Daha kötü bir ihtimalle şantajlar kesin bir haraç kesme içeriyordu: Bize ödeme yapın veya biz size zorla, gerekirse canınızı alarak ödetiriz. Genellikle bu ikisinin bir karışımıydılar. Sıklıkla "mafya"

olarak isimlendirilen suç çeteleri kaçakçılık, uyuşturucu ticareti, kalpazanlık ve organize fuhuşla da meşgul oluyordu, ancak aynı zamanda bankalara, kumarhanelere ve diğer iş kollarına yatırım da yapıyorlardı. Gerçekten de uzmanlar bunu büyük, kriminal bir "gölge ekonomi" olarak tanımlamışlardı. Bu suç ekonomisi genellikle yasal ekonomiyle iç içe olmuş, yasal ekonomik faaliyetleri gerçekleştirmek için yasadışı ve zaman zaman şiddet içeren yolların kullanılmasını, kanunla kabul edilmiş yasadışı özelleştirmeleri, tamamen yasal olan yasal faaliyetlerle meşgul olan suçluları ve çetelerle herhangi bir bağlantısı olmadan yasadışı faaliyetlere bulaşan sıradan vatandaşları içermiştir. Gerçekten de, gerçek gangsterlerin bazı belli kültürel geleneklere uydukları söylense de –bilinen bir hırsızlar "kanunu"– herhangi bir ahlaki veya rasyonel kısıtlaması olmayan gangsterlerle ilgili sorunlar suç dünyasını bile tehlikeli ve belirsiz bir düzen haline getirmiştir. Daha da kötüsü, devlet otoritesinin, kanuni düzenin ve işlemekte olan sivil toplumun kanunsuzlukla, bir bölgeyi yırtıcılık ve şiddet ile yöneten görünmez sosyal ağlarla, özgüven ve sosyal normların bireyin her koşulda hayatta kalması için her şeyin yapılabileceğini savunan değerler için bozulmasıyla yer değiştirdiği "sosyal kara deliklerdir". Ortaya çıkan sosyal kara delikler Kuzey Kafkasya, Kuzey Rusya ve Uzakdoğu Rusya'sında tanımlanmıştır.

Belki de en ilgi çekici biçimde rahatsız edici suç faaliyeti halk figürlerine karşı düzenlenen anlaşmalı suikastlardır. Politikacılar (1998 yılında St. Petersburg'daki tanınmış liberal reformcu Galina Starovoitova gibi), gazeteciler (en ünlüsü 2006 yılındaki araştırmacı gazeteci Anna Politkovskaya), insan hakları eylemcileri, avukatlar, bankerler ve işadamları, genellikle sokaklarda ve gün ortasında vurulmuş ve başka birçokları da yerel yetkililere karşı çıktıkları, suçluları fazla azimli bir biçimde araştırdıkları, şantajcılarla yapılan anlaşmaları ihlal ettikleri, koruma şantajını veya himaye taleplerini kabul etmedikleri için veya bilinmeyen sebeplerle öldürmekle tehdit edilmişlerdir. Bu suçların birçoğu çözülememiştir. Daha merhametli ancak her yerde görülebilen bir dert ise yerel polis memurlarından Kremlin'deki resmi görevlilere kadar uzanan yetkililerin yozlaşması olmuştur. Sıradan vatandaşlar için, diğer yönlerden tamamen yasal olan konuların hızlandırılması için ödemeler ayarlanmasından erişim sağlanmasına (örneğin bir üniversiteye giriş için), belli bir kanun veya kurala bir istisna yapılmasına ve bir resmi görevlinin desteğinin devamının açıkça satın alınmasına kadar değişen amaçlarla kamu görevlilerine rüşvet verilmesi tanıdık bir deneyim haline gelmiştir. Bunları özellikle de kanunların ve yasal normların hâlâ değişmekte olduğu bir bağlam içerisinde daha da karmaşıklaştıran, neyin "suç" ve neyin basitçe gerekli bir "karşılık" olduğuna dair yapılan belirsiz tanımlamalar olmuştur.

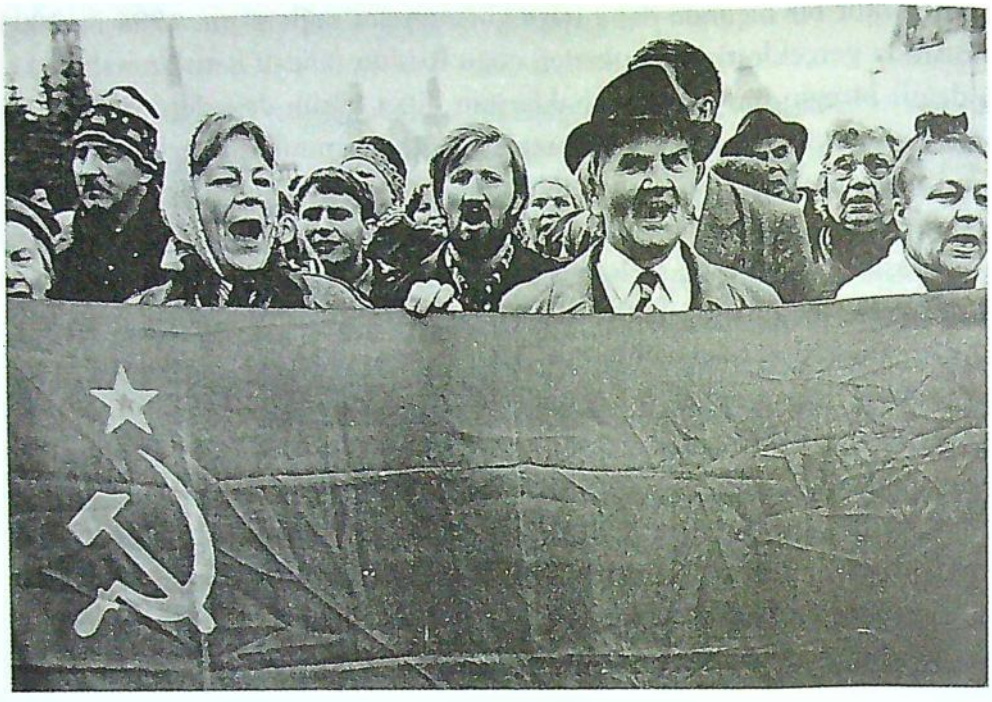
İNANÇLAR VE İDEOLOJİLER

Rusların gerçekleri nasıl anladığı ve yorumladığı gerçeklerin kendileri kadar önemli olmuştur. Algılar, arzular ve idealler sosyal ve ekonomik koşullara verilen tepkileri şekillendirmiştir. 1991 yılından beri Ruslar özgürlük ve demokrasinin anlamı, günlük hayatta rehberlik etmesi gereken kültürel değerler ile etik kuralları, Rus ulusunun karakteri ve geleceği gibi önemli konularda neye inandıklarına karar vermeye çalışmaktadır. İşe yarar kaynaklardan bir tanesi, özellikle Kamuoyu Çalışması için Tamamen-Rus Merkezi (VTsIOM) ile Levada Merkezi gibi profesyonel ve bağımsız kurumlar tarafından düzenli olarak gerçekleştirilen kamuoyu yoklamaları olmuştur. Bu anketler, diğer sosyal araştırmalarla birlikte, Rusya'nın "geçişi" hakkında birçok belirsizliği gözler önüne sermiştir. 1990'ların sonuna gelindiğinde Rusların çok büyük bir çoğunluğu (%70) bu on yıl içerisinde meydana gelen değişimler sonucunda kazandıklarından daha çoğunu kaybettiklerine inanmaktaydı. Anketler aynı zamanda çoğu Rus'un, politik liderlerin de düzenli olarak tekrarladığını gördüğümüz duygular olan "Rusya'nın bir dünya gücü olarak aşağılanması, toplumda algılanan ahlaki çöküş ve ülkenin Batılı popüler kültür tarafından işgal edilmesi" ile korkutulduğunu göstermektedir. Hayal kırıklığı, yalnızca reformun somut sonuçlarından değil aynı zamanda mevcut zorluklardan daha iyi bir alternatif olmadığının da fark ediliyor olmasından dolayı çok yaygındı. Böylece 1990'ların sonunda Rusların büyük çoğunluğu Sovyetler Birliği'nin dağılmasının bir hata olduğuna inanmaya ve Sovyet sisteminin "demokratikleştirilmiş" bir biçimini Rusya için tercih edilen politik biçim olarak görmeye devam ediyordu. (Yalnızca %9'luk bir kesim "Batı tipi demokrasi" istediğini söylüyordu). Elbette yeni düzenin başarılı olması farklı yargılar şekillendirdi. Yeni Rusya'nın başarılı olma olasılığı bir bakıma yaşla da alakalıydı çünkü genç insanlar daha olumluydu: 1999 yılında, 69 yaşının üzerindeki erkek ve kadınların yarısı eski Sovyet sistemini tercih ettiklerini söylerken buna karşılık 30 yaşın altındakilerin yalnızca %10'u bu görüşteydi. 1990'ların sonlarında ekonomi toparlandıkça ve büyüdükçe Rusların mevcut duruma dair "tatmin" hisleri ve geleceğe dair güvenleri de arttı. Yine de 2008'de başlayan ve sosyal özgüveni dramatik bir biçimde azaltan yeni ekonomik krizin arifesinde bile, Levada Merkezi'nin gerçekleştirdiği bir anket, kendilerini "orta sınıf" olarak tanımlayan kişilerin yarısının (ki bunlar 24 ile 39 yaş arasındaydı, dolayısıyla büyük ihtimalle iyi beklentilere sahipti) mevcut durumun istikrarından şüphe ettiğini ve göç etmeyi düşündüğünü gösterdi.

"Demokrasi" halktan güçlü bir destek aldı. Gerçekten de, bilim insanlarının görüşüne göre, Ruslar demokratik değerleri elit tabaka tarafından kurulan kurumlardan daha hızlı bir biçimde "asimile etmiştir" veya demokrasinin çoğu insanın

hayatını somut bir biçimde daha iyiye götürmesini sağlamıştır. 1996 ile 2003 yılları arasında gerçekleştirilen anketler, çoğu Rus'un (ancak hatırlanmalıdır ki hepsinin değil) bireyin hayatının ve haklarının diğer bütün değerlerden daha önemli olduğu (ve bunun "evrensel" bir gerçek olduğu), kanunların herkese eşit biçimde uygulanması gerektiği, mülkiyet haklarının ihlal edilemez olduğu, düşünce ve ifade özgürlüğünün Ruslar için Batı'daki insanlar için olduğu kadar gerekli olduğu ve vatandaşların liderlerini serbestçe seçmesi gerektiği konularında hemfikir olduğunu göstermiştir. Elbette, 2000 yılında gerçekleştirilen bir ankete göre, nüfusun yarısı düzenin kişisel özgürlüklerden daha önemli olduğunda ısrar etmiştir. Çoğu Rus, güçlü bir lider ve güçlü bir devlete değer verdiğini ileri sürmüştür. Ancak çoğu Rus, "Rusya'nın büyük güç potansiyelini geri kazanmak" ve "düzeni" yeniden sağlamak adına bile olsa konuşma özgürlüğünün, basının ve demokratik seçimlerin kısıtlanmasına karşı çıkmıştır. Medya korkutucu "sorunlar ve skandallar"la doluyken bile, "gerçeği bilmenin" medyanın yalnızca iyi şeylere odaklandığı bir zamana geri dönmekten daha iyi olduğu kabul edilmiştir. Daha az önemli olmayan bir biçimde, kamuoyu çalışmaları devletin veya liderlerin mükemmel bir toplum yaratabileceklerine dair ütopik sözlere karşı derin bir şüphe olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Diğer yandan, demokrasiye olan inanca hayal kırıklığı eşlik etmektedir. Başkan Medvedev'in 2009 yılında bir gazete muhabirine söylediği üzere, "1990'lardaki çok zorlu politik ve özellikle de ekonomik süreçlerin temel demokratik kurumların ülkemize gelmesiyle birleşmesinden dolayı ... bu durum, bu terimin nasıl anlaşıldığını etkilemiştir." Gözlemciler kamu görüşünde, aynı zamanda seçimlere katılım oranlarında bir düşüş olarak da görülebilen, yaygın bir şüphecilik, kadercilik ve pasiflik gözlemiştir. Bu durum hem kamu görevlilerini hem de uzmanları endişelendirmiştir. Öncü bir Rus politik bilimci olan Lilia Shevtsova'nın 1999 yılında gözlemlediği üzere, "Umutsuzluk düş kırıklığına, çaresizliğe ve şiddete yol açmaktadır. Halkının inancını yitirmesi üzerine kurulan bir hükümet ne kadar güçlü olabilir? ... Şiddet dolu intikam alma arzusunun kendilerini ihanete uğramış hissedenleri bir gün ele geçirmeyeceğini kim garanti edebilir? Rusya, adaleti bulmak için gerçekleştirilen çabalarla dolu uzun ve trajik bir tarihe sahiptir." Ancak yine de zorlu 1990'larda bile egemen ruh halinin tahammül etmek konusunda bir kararlılık gibi olduğu görünmektedir. Çoğu Rus için tahammül etmek, demokrasi yolunda yürümeyi sürdürmek anlamına gelmeye devam etmiştir. Yine de Rus kamuoyu uzmanları, tutumların değişken olduğu konusunda uyarılarda bulunmuştur. "Kararsızlık", demokrasi, piyasalar ve Batılılaştırıcı reform gibi kritik konulardaki kamu görüşünün en karakteristik özelliği olmaya devam etmiştir. Gerçekten de 2005 yılından sonra gerçekleştirilen kamuoyu araştırmaları, demokrasi ve insan haklarına olan bağlılığın ekonomik refah ve devletin yönetim biçimi konularına daha fazla önem verilmesine yol açtığını göstermiştir.

Komünistler Moskova'da, Kızıl Meydan'da gösteri yapıyor, 1992. (*P. Gorshkov*)

1991'den sonra Rus sivil yaşamında milliyetçiler ve komünistler başarılı oldu. Bunun sebebi, kısmen, söylemlerinin yaygın endişeleri, tatminsizlikleri ve idealleri yansıtmasıydı. Sol görüşlü komünistler ile sağ görüşlü milliyetçiler önemli farklarla birbirinden ayrılıyordu. Komünistler sıradan insan için sosyal adaletten, milliyetçiler ise yabancı fikir ve etnik kökenlerin Rus halkına verdiği zarardan bahsetmeye daha eğilimliydi. Ancak her ikisi de, sıklıkla işbirliği içerisinde, ulusal ve ahlaki gücün kaybolmasının yanı sıra kişisel ıstıraplarla sonuçlanmış gibi algılanan liberal demokratik reforma karşı "ulusal-vatansever" ve "ruhani" bir duruş sunan bir tutum takınıyordu. 1990'lı yılların başlarındaki kriz yıllarında, sıklıkla Moskova ve diğer şehirlerin sokaklarında gösterilerde bulunan ve düzenli olarak polisle çatışan ve birçok kişinin Weimar benzeri bir durumdan söz etmesine sebep olan çeşitli militan milliyetçi gruplar oluştu: Aleksandr Prokhorov'un sahibi olduğu *Den* (*Gün*, daha sonra 1993'te adı *Zavtra*, *Yarın* olarak değiştirildi) gibi "ulusal ve ruhani karşıtlık" gazeteleri; 1987'de kurulan *Pamyat* (Hafıza) gibi Yahudi aleyhtarı ve Batı karşıtı organizasyonlar; küfürbazlık seviyesinde Yahudi aleyhtarı ve hükümet karşıtı (büyük şehirlerde sokak köşelerinde kolaylıkla satın alınabilen) broşür ve gazeteleri basan birçok küçük ölçekli yayıncı; Viktor Anpilov'un Çalışan Rusya'sı gibi neo-Stalinci gruplar; açık bir biçimde Rus Halkının "Siyah-Yüz" Birliğinin devrim öncesi mirasında hak iddia eden hareketler; imparatorluğun ve Romanov-

ların yeniden canlandırılmasını uman monarşistler; yeni üniformalara sahip olan ve sembol olarak hafifçe değiştirilmiş bir *svastika* kullanan Fırtına Birlikleri'ne sahip Rus Milliyetçi Birliği gibi neo-faşistler; yazar Eduard Limonov'un bir şekilde tuhaf "sol-faşist" Ulusal Bolşevik Partisi; milletvekillerinin "devletçi" ve "ulusal-vatansever" gruplaşmaları; 1992'nin "Halkın Meclisi" örgütü gibi topluluklar (Ortaçağa ait bir siyasi gelenek başlatan bir terim); Milliyetçi Memurlar Birliği; yeniden hayata geçirilen bir Kazak hareketi; ve milliyetçiler ile komünistleri birleştiren Ulusal Kurtuluş Cephesi. Sosyal olarak bu radikal gruplar vasıfsız işçilerden, emekliler ve ordu mensuplarından oluşan karışık bir insan topluluğunun –başka bir deyişle komünizmin sona ermesiyle pek çok kayba uğradığını hissedenleri– kendine çekti, ancak liderleri genellikle bir "Rus düşüncesi"ni kamusal yaşama geri kazandırma fikriyle cezbedilen entelektüellerdi. Yeltsin, parlamento için yapılan 1993 savaşının ardından en uç gruplardan bazılarını yasakladı ve birçok grup marjinal olarak varlıklarını sürdürdüyse de, "vatansever" aleyhtarlık hareketinin güçlü bir ulusal ve kanun koyucu varlığı da vardı. 1990'ların sonlarına doğru iki grup öne çıkıyordu: 1993'teki kuruluşundan beri Gennady Zyuganov tarafından liderlik edilen Rusya Federasyonu Komünist Partisi ve Vladimir Jirinovski'un Liberal Demokratik Partisi. Her iki parti de –parlamentoda temsil edilebilmek için gerekli seçim eşiğini geçmeyi başararak ve hükümet tarafından tolerans gösterilerek– Yeltsin ve Putin yılları boyunca Rus politikasında aktif olarak varlıklarını sürdürdü.

İdeolojik olarak post-komünizmin "vatansever" eleştirisi birbiriyle ilişkili iki endişe üzerine odaklanmaktaydı: Rusya'nın ulusal güç krizi ve ahlaki ("ruhani") krizi. Milliyetçiler ve komünistler benzer biçimde Rusya'nın dünyanın önünde küçük düştüğünü söylüyor ve bu yaygın duyguları destekliyordu. Rusya'nın siyasi alanını kaybetmesi (Rus İmparatorluğu ile büyük ölçüde eşzamanlı olan Sovyetler Birliği), Rusya'nın askeri kuvvetinin gerilemesi ve ekonominin zayıflığı, büyük bir güç olarak statü kaybetmekle sonuçlanmış gibi görülüyordu. Ulusal egemenliğin ve itibarın kaybedilmesinin sembolü, 1990'ların başında Rusya'ya bir sel gibi akmaya başlayan yabancı mallar ve bunlarla birlikte gelen popüler müziği, ithal televizyon programlarını ve filmleri içeren yabancı popüler kültürdü. Aynı zamanda Rusya'nın zayıflığı ahlaki bozulmadan da kaynaklanıyor gibi görülüyordu. Pornografi ve fuhuş, şehir merkezlerinde yer alan gösterişli kumar salonları, üretken işler yerine daha çok ticaretle göze çarpan yeni ekonomi, zengin "Yeni Ruslar" ve bunların taklitçilerinin dikkat çekici tüketim alışkanlıkları, filmlerde ve televizyonda seks ve şiddetin açık bir şekilde yer alıyor olması, yozlaşmış bir gençlik kültürü ve istilacı materyalizmin hepsi Rusya'nın ruhani kaynaklarını emiyormuş ve dolayısıyla ulusal gücünü kaybetmesine sebep oluyormuş gibi görünüyordu.

Rusya'nın çöküşü için çeşitli düşmanlar suçlandı. Sağ kanat milliyetçiler, "demokratları", bir zamanlar çok güçlü olan bir ulusu zayıflatmak için komplolar kuran yabancı güçlerle işbirliği içinde "Anavatanı arkasından bıçaklayan" hainler olarak yerden yere vuruyor; reformcuları "Batı'ya hizmet etmekle" ve hatta "ekonomik soykırım"la ve kitle iletişim araçlarını ise "Rusofobi" ile suçluyordu. Komünistler de, proletaryanın sömürülmesi gibi sınıfsal terimlerden ziyade Rusya gibi çevresel ulusların "yeni dünya düzeni" tarafından sömürüldüğü gibi ulusal terimlerle kapitalizme saldırmaya eğilimliydi. Her durumda, milliyetçiliğin dili duygusal olmuştur. En iyi durumda bu dil Rus anavatanına, doğasına ve tarihine, insanlarına ve "ruhani mirasına" duyulan sevgi olmuştur. Bu aynı zamanda Yeltsin, Putin, Medvedev ve yönetimdeki parti tarafından da benimsenen bir hitap biçimiydi. Söylenenlere göre, eşsiz "Rus Görüşü", bireyin çıkarlarını devletin gücüyle bağlayan devletçi bir düşünce olan kolektivizmle (*sobornost*) ve doğruluk, iyilik ve adalete karşı "ruhani" bir sadakatle karakterize edilmiştir. Ancak aynı zamanda milliyetçi ve komünist hareketler sıklıkla büyük bir içerleme, öfke ve nefret de ifade etmiştir. En aşırı sesler, Rusya'nın yabancı Batılı kültür tarafından "ruhani işgalinden" bahsetmiş ve "sıradan insanlara", "parazitlere" ve "Yehudalara" karşı "kutsal bir mücadelede" birleşme çağrısında bulunmuştur. Kullanılan dil zaman zaman nefretle dolu bir biçimde Batılı-karşıtı, Yahudi aleyhtarı oldu: İtibarlı yazarlardan bir tanesi, "Ülkemize Amerikan yapımı, patentli çiviler kullanılarak bir 'satılık' tabelası asılmıştır," diye yazdı; diğerleri Rusya'nın bütün sorunları için Yahudileri suçlayarak (özellikle birtakım oligarşi yöneticilerinin Yahudi kökenlerine dikkat çekerek) hükümeti bir "Yidokrasi" olmakla damgalamıştır. Yabancılaşan birçok kırsal kesim genci Nazi eşyalarını, Rus olmayanlara karşı şiddetli saldırıları, dazlak kıyafetlerini ve gruplarını, "yidler" ve *dermokratiia* hakkında sert, sağ görüşlü ve ırkçı konuşmaları çekici buldu. Genellikle komünist ve sosyalist sol kesimdeki daha sosyal görüşlü hareketler, bu eleştiriye insanların çektiği acıyı ekleyerek eşitçilik, sosyal adalet ve korunmasız fakirlerin bakımıyla karakterize edilen yeniden doğmuş bir ulusu savunmuştur. Sosyal sıkıntılar ve duygusal milliyetçilik bütün bunların içerisinde güçlü bir biçimde birbiriyle bağlantılıdır. Jirinovski ve Zyuganov'un 1990'lar ve 2000'ler boyunca süren popüler başarısının sebebi, insanların sosyoekonomik içerlemelerini seslendirmelerinin yanında duygusal çıkarlarına seslenebilme becerilerinde yatmaktadır. Bilim insanları, komünistlerin ve milliyetçilerin benzer biçimde, son zamanlarda dünyanın birçok kesimindeki milliyetçi ideolojilerin merkezinde yer alan "*hınç politikası*"ndan etkili bir biçimde istifade ettiklerini savunmuşlardır. Komünizmin sona ermesinin büyük bir ıstırap, yabancılaşma ve hissedilen bir aşağılanmayla sonuçlandığı acı bir gerçektir. Milli-

yetçiler ve komünistler, kefaret veya intikamla ilgili hem açıklamalar yapmış hem de sözler vermiştir.

Öne sürüldüğü gibi, özellikle Putin'in Rusya'sında ulusalcılık merkeze doğru kaymıştır (resmi ifadelerde, popüler kültürde ve kamuoyunda). İfade düzeyinde, parlamentodaki üç ana muhalefet partisi, Komünist Parti, Liberal Demokratlar ve 2006 yılında Anavatan (Rodina), Emekliler ve Hayat Partilerinin koalisyonu olarak kurulan Adil Rusya, "Rus halkının" talihsizliğinden, "birleşik" bir "milli" toplum elde etmek için sosyal sorunların çözümü ve "Rus milletinin" canlandırılmasından bahsetmektedir. İktidardaki parti, Birleşik Rusya, büyük oranla aynısını söylemektedir. 2000'den sonra Putin'in Rusya'nın ayırt edici ulusal "değerler" etrafında "ruhani bir birlik" oluşturmasına duyulan önemli ihtiyaç hakkında konuşması herhangi bir milliyetçi kadar muhtemeldi. Sovyet milli marşını (yeni sözlerle) ve ordunun kızıl yıldızını geri getirmesi devlet için milliyetçiliğin benimsenmesine yönelik daha büyük bir kampanyanın parçalarıydı. Aynı zamanda Putin'in hükümeti, okullarda cadılar bayramının kutlanmasının yasaklanması gibi bir parça gülünç ve etkisiz eylemlerden, okullarda zorunlu din eğitiminin gerekli olmasına yönelik aşamalı olan ancak sürdürülen çabalara ve 2009 yılında Moskova'da ve diğer büyük şehirlerdeki kumarhanelerin topluca kapatılmasına kadar uzanan faaliyetlerle Rusya'nın düzeni bozulmuş olan özgürlüğünün üzerine geleneksel kültürel değerlerin dayatılmasını ve kültürel yıkımın engellenmesini desteklemekteydi. Hükümet yetkilileri, okullar için onaylanan tarih kitaplarına "pseudo-liberalizm" ile lekelenmemiş bir tarihi bakış açısının geri getirilmesi ve Rusya'nın imparatorluk ve Sovyet geçmişini kutlayan heykellerin inşa edilmesi (veya yeniden yapılması) gibi diğer kültürel "reformların" peşinden gitti. Aynı zamanda hükümet 2005 yılında, eleştirmenlerin Almanya'daki Hitler-Jugend'e referansta bulunarak Putin-Jugind olarak isimlendirdiği, Nashi adında (asıl olarak "Bizim" olarak tercüme edilebilecek, oysa "Biz Ruslar" anlamı barındıran) bir vatansever gençlik hareketinin kurulmasına yardımcı oldu. Israrlı bir biçimde iyimser ve vatansever olan bu hareket Rusya'yı, güçlü kültürel geleneklerinden dolayı, ancak yalnızca ülkedeki yabancı ve Rus dışı etkiler kısıtlı olduğu bir durumda, "yirmi birinci yüzyılın küresel lideri" olarak tasavvur ediyordu.

Özellikle tarih eğitimi, tekrar olumlu ulusal başarıların anlatılması haline getirildi. Putin düzenli olarak öğretmenleri bütün Rus ve Sovyet geçmişine dair gurur duyguları uyandırmaya çağırıyordu. Geçmiş suçlar üzerinde duran Stalinci terör veya Gulag gibi bilgiler okul kitaplarında daha olumlu anlatımlarla değiştirildi. Tarih öğretmenleri için hükümetin talebiyle hazırlanan ve 2007 yılında basılan etkili bir rehberin yazarlarından biri olan Pavel Danilin, öğretmenlerin Rus tarihini

"bunaltıcı bir şanssızlıklar ve hatalar dizisi olarak değil, bir kişinin ülkesi hakkında gurur duymasını sağlayacak biçimde" sunması gerektiği belirtti. Benzer biçimde, Sovyet tarihinde yer alan siyasi baskıyı belgeleyen ve halka açıklayan sivil organizasyonlar, özellikle de "Memorial" eleştirildi ve rahatsız edici bulundu. 2009 yılında Başkan Medvedev daha da ileri gitti ve "Rusya Federasyonu'nun uluslararası prestijini kötülemeye" çalışan tarihin "tahrifatını" incelemek için bir komisyon kurdu. Daha sonra göreceğimiz gibi, popüler filmler ve kitaplar da artan bir biçimde, geçmişte ve şimdi Rus olmaya dair yeni bir idealleştirmeyle dolduruldu. Kamuoyu yoklamaları, halkın Rus tarihinin vatansever bir biçimde anlatılması tercihine büyük oranda katıldığını göstermektedir.

Bu vatansever ve milliyetçi dirilişin karanlık tarafı, Putin yönetimi altında yeni yükselen –bu eğilimi belgeleyen, Moskova'daki SOVA (OWL) Merkezi gibi insan hakları organizasyonları tarafından kullanılan bir deyimle– radikal milliyetçilik ve yabancı korkusuydu. Raporlar, özellikle 2004'ten beri (büyük ihtimalle Rusya'ya karşı düzenlenen bir dizi terörist saldırı ile özellikle de 2004 senesinde Beslan okulunun ele geçirilmesiyle teşvik edilerek) sağ-kanat grupların, "neo-Nazi dazlaklar" tarafından azınlıklara, özellikle Kafkasya ve Orta Asya'dan gelen göçmenlere ve aynı zamanda Afrika ve Doğu Asya'dan gelen öğrencilere karşı düzenlenen şiddetli ve sıklıkla öldürücü saldırıların; Yahudi-karşıtı ve Müslüman-karşıtı vandalizm ve şiddet eylemlerinin; polis yetkililerinin ırkçı şiddet olaylarını nefret suçları yerine basit "holiganizm" olayları olarak küçümsemeye yönelik genel eğilimlerinin arttığını açıkladı. Hak organizasyonları da medyadaki yabancı düşmanlığının ve ırkçı dil kullanımının yeniden canlandığını ve neredeyse bütün siyasi partiler tarafından "yabancı düşmanlığının seçime yönelik bir strateji" olarak kullanıldığını belirtti. 2000'li yılların sonunda gerçekleştirilen kamuoyu araştırmaları Rus olmayanlara karşı düşmanlığın arttığını gösterdi. Özellikle, anketler Rusya'nın merkezi şehirlerinden ayrılan Slav olmayan göçmenlere halk tarafından güçlü bir destek verildiğini gösterdi. Bu bağlamda, bir BM görevlisinin 2006 yılında başlıca Rus şehirlerinde yabancı topluluklar ve etnik azınlıklar arasında sıradışı bir "korku ve yalnızlık hissi" tespit etmiş olması şaşırtıcı değildir.

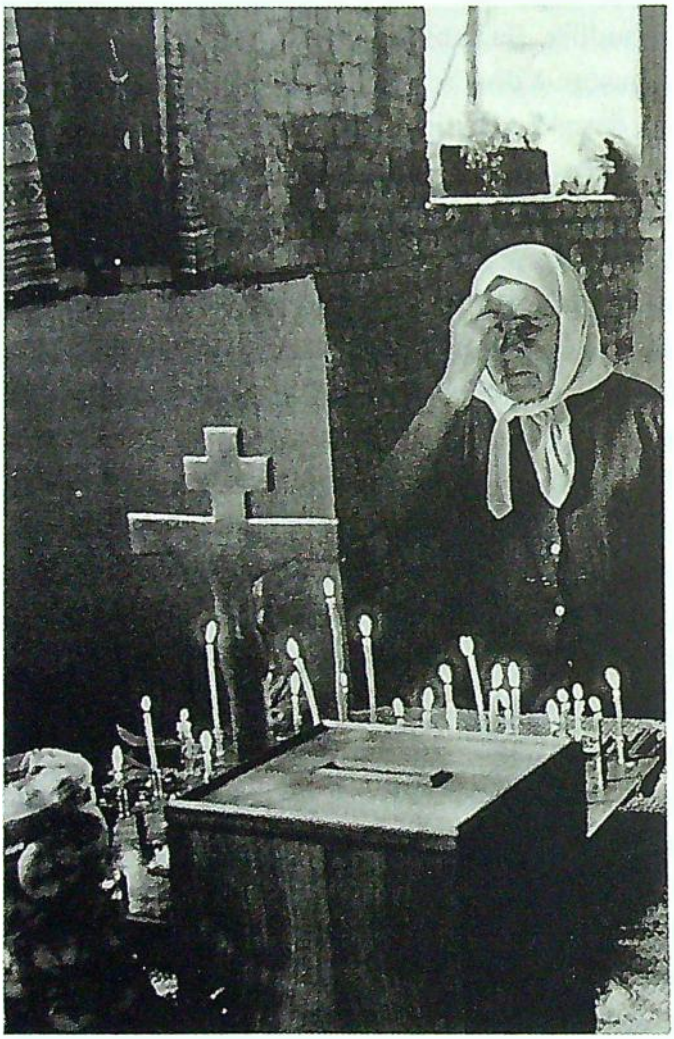
DİN

1991 yılından beri dini kurumlar ve inançta yeni bir belirginlik, ulusal kimlik ile din arasında yeniden canlanan bir bağ, dini düşüncelerin ve kelime dağarcıklarının kamusal söylemde daha da ortaya çıktığını gördük. Bu ani dirilme bizi Sovyet

toplumunun herhangi bir şekilde tamamen laik ve ateist olarak anlaşılmasını sorgulamaya itmelidir (bununla birlikte aynı zamanda, modernizasyonun kaçınılmaz olarak dinin yerini alıyor olmasını da). Artık biliyoruz ki, komünist yönetim altındaki dinin gerçek tarihi genellikle vahşice zorlanan bir laiklik anlayışının süregelen inanç ve usullerle bir karışımından oluşmaktadır. Komünizmin çöküşünden beri din birçok kişiye güçlü bir kişilik, topluluk ve ahlak kaynağı sağlamıştır. Birçok din ve tarikat yeniden canlanmıştır: Rus Ortodoksluğu, Eski İnanç, Protestanlık, Katoliklik, İslam, Yahudilik, Budizm ve diğerleri. Ancak bundan asıl faydalanan Ortodoks kilisesi olmuştur. Kilise Yeltsin, Putin, Medvedev ve neredeyse bütün siyasi partiler tarafından desteklenmiştir; Zyuganov ve komünistleri bile dinin Rusya'nın asıl mirasının bir parçası olduğunu açıklamış ve partinin inançlılara açık olduğunu duyurmuştur. Rusya Federasyonu'nun nüfusunun büyük bir yüzdesi artık kendilerini Ortodoks olarak tanımlamaktadır (1991'den sonra değişmeden artan bir yüzde). Bununla birlikte daha küçük bir çoğunluk Tanrı'ya inandıklarını söylerken yalnızca küçük bir azınlık düzenli olarak ibadet etmektedir.

Kilise ülkenin sivil ve ahlaki hayatında büyük bir rol elde etmek için çabaladı ve kazandı. Piskopos II. Aleksey (1990'da taç giydi, 2008'de öldü) hükümete yakındı ve kamuyla ilgili konularda aktif olarak konuşmalar yaptı. Takipçisi, I. Kirill (2009'da taç giydi), halkın önündeki bu rolü sürdürdü. Kilise, Rusya'nın sosyal ve ahlaki gelişimini yönlendirmenin yanı sıra güçlü bir devleti desteklemeye dair önemli bir ilgisi olduğuna inanmaktadır. 2000 yılında kilise başpiskoposları kürtaj, homoseksüelliği, ötenaziyi ve genetik mühendisliğini reddeden bir sosyal doktrin benimsedi. Bencil materyalizme dayalı yeni kapitalist değer sistemine karşı uyarıda bulundu ve ekümenik girişimi (oysa buna Kilise'nin sağ kanadı tarafından karşı çıkılıyordu ve çoğunluk bile diğer dinlerin Ortodoks Rusların inançlarını değiştirme çabalarından rahatsız olduklarını açıkça belirtmişti), orduyu (oysa savaşın kötü olduğunu kabul ediyordu) ve özel mülkiyet kavramını destekledi. Putin başkan olduktan sonra devletin sivil yaşamdaki rolü dramatik bir büyüme gösterdi ve buna karşılık kilise, devlet liderlerini ve ilkelerini destekledi. Bu çabalar Rus Ortodoks kilisesindeki ideolojik bölünmeler nedeniyle karmaşıklaşmıştır. Diğer özelliklerinin yanı sıra Batı karşıtlığı, Yahudi karşıtlığı ve soyutlamacılık ile karakterize edilen ve 1995 yılındaki ölümüne kadar kilisenin ikinci en yetkili piskoposu olan St. Petersburg metropoliti John (Ioann) tarafından liderlik edilen güçlü bir sağ kanat mevcuttur. Piskopos II. Aleksey, Metropolit John'u ve takipçilerini kontrol altında tutmayı ve az çok ılımlı ve esnek bir politika izlemeyi başardı, ancak iki farklı görüş arasındaki gerilim çözülmemiş olarak devam etmektedir. Yelpazenin diğer ucunda muhalif rahipler ve jüriler –bazı rahip liderleri, papazlıktan çıkartılmış olsa dahi–

kilise içerisinde ruhani sınıftan olmayanlar tarafından ibadetlere daha fazla katılım olmasını, İncil'in düzenli olarak okunmasını, evrensel birlikçiliği ve aktif bir sosyal misyonu destekleyen, anadilde gerçekleştirilen ayinler organize etmiştir. Rus kilisesi 2007 yılında seksen senedir süren bir bölünmeyi sonlandırarak iki göçmen kolla tekrar birleşti. Anlaşma, Başkan Putin, Moskova valisi ve diğer hükümet yetkililerinin huzurunda imzalandı.

Bir kadın 1991'de eski bir kilisede dua ediyor. Sovyet devrinde depo veya fabrika olarak kullanılan kiliselerin çoğu yeniden restore edildi ve ibadete açıldı.
(*M. Rogozin*)

Kilise-devlet arasındaki ilişkiler meselesi Rus tarihinin çoğunluğunda olduğu gibi karmaşıktır. Anayasanın 14. maddesi şöyle belirtmektedir: "Rusya Federasyonu laik

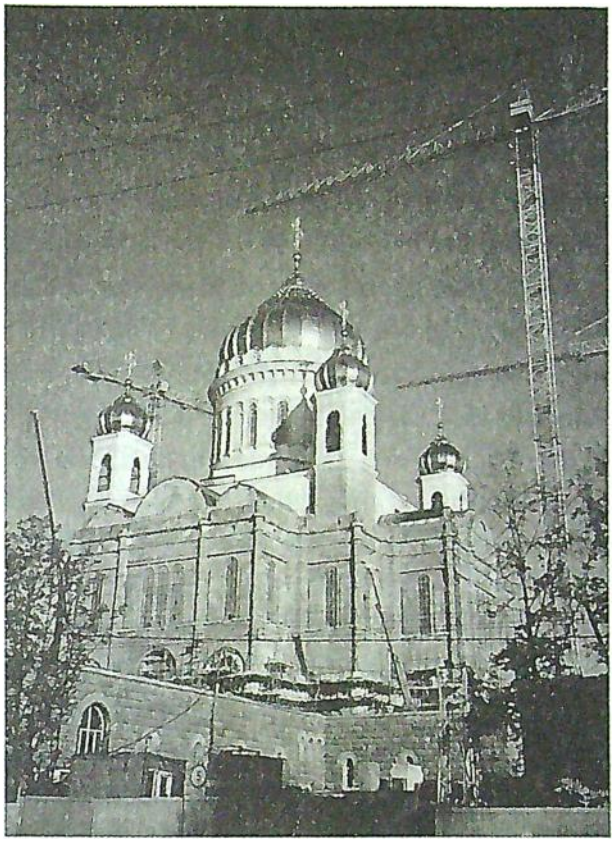
bir devlettir. Hiçbir din, devlet dini veya zorunlu din olarak kabul edilemez. Dini dernekler devletten ayrılacaktır ve kanun önünde eşit olacaktır." Ancak bu bölünme pratikte durmadan aşındırılmıştır. Bu durum Rus gelenekleriyle, özellikle de inanç, anavatan ve ulustan oluşan bölünemez üçlüyle ilgili olan ve Ortodoksluk, otokrasi, milliyet birliği sayesinde resmi milliyetçilik düşüncesinin on dokuzuncu yüzyıl idealini neredeyse gerçekten yeniden canlandırmış olan savlarla haklı gösterilmiştir. Sembolik olarak mülkiyet kiliseye geri teslim edildi ve devlet desteğiyle yeni kiliseler inşa edildi. Önceki Başkan Yeltsin 2007 yılında öldüğünde cenazesi –Moskova'daki yeniden inşa edilen Kurtarıcı İsa Katedrali'ne yatırılması da dahil– 1894'te İmparator III. Aleksandr'ın ölümünden bu yana bir Rus lideri için devlet himayesinde gerçekleştirilen ilk Ortodoks cenazesi oldu. Devlet tarafından işletilen okullarda 2002 yılından beri yürürlükte olan ve aslında resmi olarak yalnızca Ortodoksluk *hakkında* bir ders olan "Ortodoks Kültürünün Temelleri" dersinin müfredata dahil edilmesi gerekliliği, dinin devlet tarafından işletilmesi anlamına gelmekle eleştirilmiştir.

Eleştirmenlerin çoğu, Ortodoksluk ulusal din olarak ele alınmaya başlayınca diğer dinlere tolerans gösterilip gösterilmeyeceği konusunda kaygılarını ifade etti. 1997'de din konusunda bir yasa geçirilince, bir yandan "din ve vicdan özgürlüğü" ve tüm inançlara "tolerans ve saygı" ilan edilirken, diğer taraftan Hıristiyanlık, İslam, Yahudilik ve Budizme Rusya'nın tarihsel olarak geleneklerinde yer alan dinler olarak bazı yasal ayrıcalıklar sağlandı, ancak diğer dini grupların faaliyet göstermesi için karmaşık kayıt prosedürlerini tamamlamaları gerekiyordu. Uygulamada "Hıristiyanlık" Ortodoksluk anlamına geliyor, Ortodoksluğun Rusya'nın ruhsallığı ve kültürünün kurulması ve gelişiminde "özel bir katkısı" olduğu yasal olarak tanınıyordu. Bu yasa, din özgürlüğünün bir ihlali olarak uluslararası arenada tepki çekerken, yasanın savunucuları bu girişimin, zengin ve organize hareketlerin yıllar süren ulusal dinlerin Sovyetler tarafından sınırlandırılmasının sona ermesi sonrasında boşluğu adaletsiz bir şekilde doldurmalarını engellemek için yapıldığını iddia etmekteydi. Ortodoks kiliselerin çoğu, kapılarına, aralarında Katoliklikten Krishna Bilinci'ne kadar birçok dinin listelendiği ve Ortodoks kitlesinin kendilerini koruması gereken "sahte inanç" listeleri asıyordu. Uygulamada, Katolikler ve bazı merkez Protestan grupları "üstü kapalı olarak tanındı ve geleneksel olmayan mezhepler devam etti, ancak Putin başkanlığında engeller ve sınırlamalar büyüdü." *New York Times* muhabirlerinden biri, 2008'de bu durumun nasıl algılandığını haberleştirmiştir: "Hükümet politik yaşam üzerinde kontrolleri sıkılaştırdığı gibi, aynı zamanda inanç meselesine de girişmiştir. Kremlin'in birçok alandaki suretleri Rus Ortodoks Kilisesini pratikte resmi dine dönüştürmüş, inançlı kesimin ilgisini çekmek isteyen diğer Hıristiyan mezheplerini uzaklaştırmıştır. Hükümet ve Rus Ortodoks Kilisesi arasındaki yakın ittifak, Putin döneminin tanımlayıcı özelliklerinin biri haline gel-

miştir, iki kurum arasındaki ilişki "uyum içerisinde çalışmak" olarak özetlenebilir." Açıktır ki, Putin, Rusluğun Ortodokslukla bağlantılı olduğunu iddia ediyor. 2004 yılında Noel zamanlarında antik manastır ve kiliseleri gezerken Putin, "Tabii ki kanuni olarak Rusya'da kilise devletten ayrıdır," dedi, ancak, "Ruhlarımızda ve tarihlerimizde birlikteyiz. Böyledir ve her zaman böyle olacaktır," diye ekledi.

Ortodoks kilisesinin yükselişi dinde canlanmanın tek işareti değildi. 1991 sonrasında, zengin ve çeşitli dinsel ve ruhsal inanç (ve pratiği) ortaya çıkmıştı; bu Rusya'nın devrim öncesi dönemindeki dini canlanma sırasında görülen eğilimleri hatırlatıyordu, bazen de açıkça bu eğilimler canlandırılmaktaydı. Etki sahibi şairler, yazarlar, sanatçılar ve hatta rock müzisyenleri dini bazen ulus fikriyle ilişkilendirmiş, eserlerinde başrolü vermiş, Hıristiyanlık öncesi Slavcı unsurlar, belirsiz mistiklik, İsa, Meryem, azizler ve kiliseye dair öğeler tuhaf bir şekilde diğer konularla iç içe geçmiştir. Entelektüeller "Rus fikri" ve "Rus ruhuyla" ilişkili olan özel bir Rus "ruhsallığından" söz etmektedir. Vladimir Solovyov ve Nikolay Berdyaev gibi devrim öncesi ve göçmen dini yazarların kitapları yeniden basıldı ve tekrar okundu. Aynı zamanda, daha önce gördüğümüz gibi, milliyetçi hareketlerin çoğu ulus kavramını Ortodokslukla bağdaştırmış ve Rusya'nın kurtuluşunu temelde "ruhsal" olarak tanımlamıştır. Ancak aynı zamanda Hıristiyanlık inancını yeniden keşfedenlerin birçoğu, bir kurum olarak kiliseden rahatsızlık duymaktadır.

Kısıtlamalara rağmen diğer dinlerde canlanma görüldü. Budistler, Müslümanlar ve Yahudiler arasında yeni organizasyonlar, dini ve toplumsal festivaller, çalışma grupları, tapınak ve sinagoglar ortaya çıktı. Protestanlar, Evanjelik Hıristiyanlar, Mormonlar, Hare Krishnalar, Birleşik Kilise, Yehova Şahitleri ve diğer dini gruplar, geleneksel kilise ve birçok Rus'u hayal kırıklığına uğratan bir şekilde, Rusya'da etkin bir şekilde taraftar aradı, ancak kiliseye olan "tehdit" sadece yabancı akımlardan gelmiyordu. Komünizm sonrasında eski yerli "kültler" arasında canlanma görüldü. "Yeniçağın çakra, karma, kabala ve müzik teorilerini ile İsa ve Meryem'in tek kişi olarak yeniden doğacağı inancıyla birleştiren" diye tanımlanan, Maria Devi Khristos Büyük Beyaz Kardeşliği gibi hareketler; astroloji, mistisizm, metafizik ve ruhsallık akımlarının popülerleşmesi, Rusya'nın ruhani yozlaşmasının kanıtları veya komünizm sonrasında özgürlük ve yaratıcılığın işaretleri olarak görülmektedir. Ancak Rusların çoğu için ruhsallık meselesi daha basit ve kişisel olmuştur. Rusya'da din Avrupalı hatlara göre normalleşmeye başlamıştır. Son zamanlardaki verilen, 1990'larda beri kiliseye giden nüfusun azaldığını göstermektedir –2008 yılında yapılan bir araştırmaya göre genel nüfusun %10'u– ancak, Tanrı'ya inandıklarını söyleyenlerin oranı artmaktadır. Rusların çoğu için, komünizm sonrasındaki ekonomik, sosyal ve ahlaki kopukluklar düşünülünce, dini inanç ve katılım toplum olma, istikrar ve geleceğe güven hissini veren bir unsur olmuştur.

Moskova'daki Kurtarıcı İsa Katedrali yeniden yapılıyor, 1997. Rusya'nın Napolyon'a karşı zaferinin kutlanması için, I. Aleksandr Moskova'da kurtarıcı İsa onuruna dev bir katedralin yapımını emretti. 1883 yılında III. Aleksandr tarafından açılan kilise, 1931'de Stalin'in emriyle yıkılarak, yerine dev Sovyetler Sarayı yapılacaktı. Zeminin yeterince sert olmaması nedeniyle saray yapılamadı, inançlı kesim ise bu başarısızlığın ilahi müdahale olduğunu düşündü. Yerine halkın kullanımına açık bir yüzme havuzu yapıldı. Moskova kent yönetiminin desteğiyle, katedral orijinal planlara göre, komünizmin yenilmesi ve inancın canlandırılmasının bir sembolü olarak yeniden inşa edildi. Tamamlanan katedral 2000 yılında ibadete açıldı, ancak inançlı kesimin çoğu ülkede maddi sıkıntılar çekilirken bu projeye para harcanmasından rahatsız olduğunu ifade etti. (*Mark Steinberg*)

SANAT, EDEBİYAT VE POPÜLER KÜLTÜR

Komünizmin çöküşünün politikaya olan hızlı etkisi kültür ve topluma da benzer şekilde yansımıştır. Sansür ortadan kalktı (1 Ağustos 1990 tarihinde, Sovyetler Birliği'in çöküşünden kısa süre önce) ve hükümetin basın üzerindeki uzun süren kontrolü sona

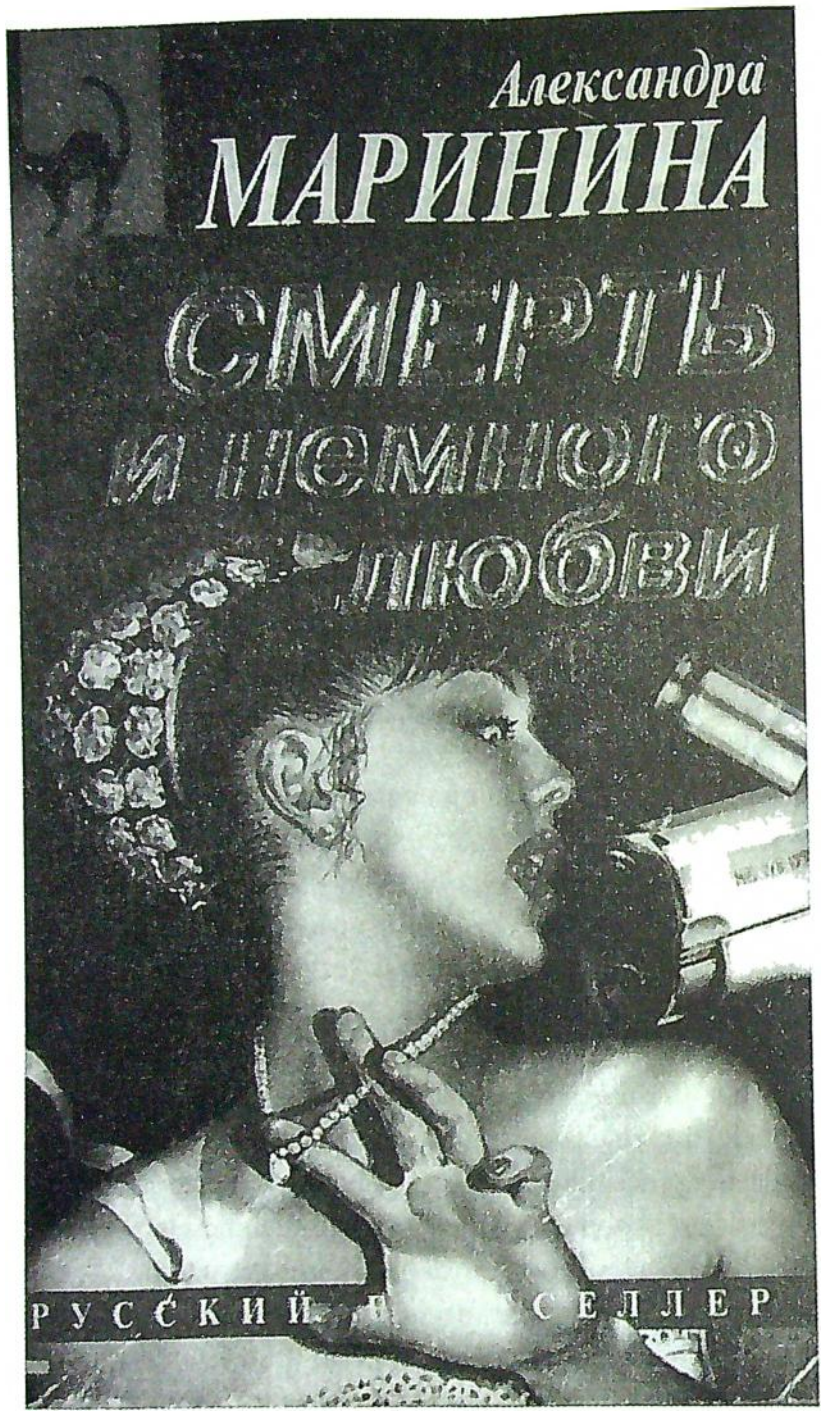
erdi. Marksizm-Leninizm, görünmeyen etkileri kaldıysa da, görünürden kayboldu. Okullar ve diğer akademik kurumlarda evrensel yönlendirici doktrin olarak dev etkisini yitirdi; yeni Komünist Parti bile, bir zamanlar kutsal olan bu doktrinden uzakta durdu. Bunun yerine Rusya her tür fikir ve doktrine açık hale geldi ve Rus entelektüelleri en yeni Batılı görüşler ve öğretilere ilgi gösterirken, aynı zamanda devrim öncesi Gümüş Çağ'ın başarıları popüler hale geldi. Ne yazık ki, yeni entelektüel zenginliğin karşısında, devletten gelen destek azaldı ve bunu genel olarak ekonomik çöküş hatta felaket takip etti. Bale, opera, klasik müzik, resim, tiyatro, film ve edebiyat, bilim ve araştırma kurumlar mali olarak çöküş yaşamaya başladı ve bir anda açık pazarı benimseyen bir toplumda faaliyetlerini sürdürmek zorunda kaldı. Komünizm sonrası yıllarda yaşanan bir diğer olağan dışı durumda, muhaliflerin ve diğer göçmenlerin ziyaret veya performans amacıyla ya da kalıcı olarak Rusya'ya geri dönmeleriydi. Daha derin bir anlamda, komünizm sonrası kültür için "dönüş miti" karakteristik hale gelmiştir: *Kaybolan Rusya*'ya (1990'ların başında yayımlanan popüler bir belgeselin ismi) nostaljik bir dönüş, "Batı medeniyetine" dönüş veya kısıtlanan, unutulan değerlere dönüş. 1990'larda sosyal koşullar kötüleştikçe, Sovyet dönemlerinin akılda kalan düzenliliğine, güvenliğine ve başarılarına nostalji ortaya çıktı.

1991 sonrasında edebiyat, sanat ve popüler kültür alanı çeşitli ve değişken olmuş, sınırsız özgürlük, yarışan değerler, kriz hissiyatı ve yeni otorite yapıları hâkim temalar olmuştur. Herhangi bir özet bu durumu anlatmaya yetmeyecektir. Aynı zamanda, Rusya'da komünizm sonrası kültürü ve hatta Sovyet sonrası tecrübelerin geri kalanını tanımlamak için henüz çok erkendir. Ancak kilit eğilimler bu karmaşık tecrübeyle ilgili bazı fikirler verebilir. Rusların uzun süredir çağdaş yaşamın bir aynası olarak gördükleri edebiyatta, neredeyse sınırsız özgürlük ve 1991 sonrasındaki sosyal ve politik belirsizlikler ve karmaşa birleştirilerek, okurlara daha önce görmedikleri seçimler sunulmaya başlandı. Bunin, Nabokov ve 1994 yılında sürgünden dönen ve Rusya'da yaşananları eleştiren Soljenitsin gibi göçmen yazarların uzun süredir yasaklı romanları, Babel, Bulgakov, Olesha ve Pasternak gibi Sovyet döneminde yasaklı olan yazarların, bazen "dönen edebiyat" olarak anılan eserleri, kült yayınlar ve İnciller, kitapçılar ve kalabalık caddelerdeki masa ve tezgâhları hızla doldurmuştu. Edebi yaşamdaki en büyük değişiklik, yayında ticari pazarın ortaya çıkmasıydı ve bu durum, halkın büyük varoluşsal sorunlarla ilgili ciddi eserlere nazaran, içinde bolca şiddet ve cinsellik geçen edebiyatı tercih etmesinden yakınan entelektüeller arasında hayal kırıklığı yarattı. Entelektüeller şair ve yazarların ilham kaynağı olarak toplumdaki yerlerini kaybettiklerini ve kültürel pazarda "eğlendiriciler" olarak görüldüklerini dile getirdiler. Edebi uzmanlar benzer şekilde "yüksek kültür kavramının toptan yerinden edilmesinden" bahsetmiştir. 1990'larda şiddet ve cinsellik popüler kültürde her yanda bulunur hale geldi ve

bu eğilim devam etmekte. Dergi kapaklarında çıplaklık yer alıyor, filmlerde açık seks sahneleri yayımlanıyor, pornografik videolar ve internet siteleri ortaya çıkıyor, "erotik festivaller" sıklaşıyor, her yerde pornografik ve daha ciddi erotik edebiyat bulunabiliyordu. Bu yeni çalışmaların çoğunda cinsellik gösterişli, saldırgan ve ahlak dışı olma eğilimindeydi. Polisiye romanlar ve şiddetli aksiyon hikâyeleri daha da popülerdi. Polisiye edebiyatının çoğu aşırı şiddet ve ahlaki kaos içerirken, yazım kalitesi oldukça düşüktü: 1996 yılında bir yorumcunun iğrenerek söylediği gibi: "Kitaplığıma göz atın. Çarpık yüzler ve potansiyel okurun şakaklarına dayanan tabancalardan gözleriniz kamaşır." Daha da kötüsü, 1990'larda popüler edebiyatın çoğu, edebiyat tarihçisi Elliot Borenstein'ın iddia ettiği gibi, "kültürel karamsarlık mantığı" içerisindeydi. Düzensizlik, dağılma ve yok olma imgeleri, geleneksel (ve zorunlu) Sovyet iyimserliği ve neşenin yerine günümüz ve gelecekle ilgili karanlık bir kaygı dolduruyordu.

En iyi yazarların çoğu için ticari başarı kolay yakalanmasa da, Lyudmila Petrushevskaya, Viktor Erofeyev, Tatyana Tolstaya, Vladimir Sorokin ve Viktor Pelevin gibi roman yazarları ve Dmitri Prigov gibi şairler Rus edebiyatının canlılığı, özgünlüğünü ve sorunlu kültürel atmosferini yansıtıyorlardı. Edebiyat eleştirmeni ve roman yazarı olan Viktor Erofeyev'e göre, komünizm sonrasındaki yazım Sovyet yazarlar ve muhaliflere ilham veren hümanizm ve umudu bir kenara bırakıp amaçları ve evrensel gerçekleri reddeden, belirsizliğe dayanan bir yaklaşımı benimsedi. Çekilen acılar kabul edildi, ancak olgunlaştıran bir unsur olarak değerlendirilmedi. Umut bir illüzyon olarak terk edildi. Mantığa olan inanç kayboldu. Ahlak postmodern şüphe ve ironiyle yer değiştirdi. Tüm değerler sorgulandı. Atmosfer umutsuzluk ve umursamazlık arasında gidip geldi. Bu edebiyatta belirgin bir koku vardı. Erofeyev'e göre eski Rus ve Sovyet edebiyatındaki "yabani çiçek ve saman kokusu" kaybolmuş, yerine "ölüm, seks, yaşlılık, kötü yemek ve günlük hayatın" kokuları gelmişti. Diğer eleştirmenler yeni edebiyatta kaos, ihanet, fiziksel ihtiyaç, cinsellik, sosyal yozlaşma (suç, fuhuş, şiddet ve ahmakça materyalizm), ahlaki ihlaller (veya ahlaki sınırların olmaması), öznelliğin çözümlenmesi, şok etmeye yönelik bir eğilim, şüphecilik, kişisel başarısızlık (daha iyimser bir şekilde hayatta kalma, ancak kişisel doyuma ulaşamama) ve varoluşsal çöküş temalarının baskın olduğuna katılıyordu. Bu Rusçada "kara" anlamına gelen argo kelime *chernukha*'nın Sovyet sonrası erken dönemde edebiyattaki acımasız natüralizm ve karamsarlığı tarif etmek için kullanılmasıyla yansıtılırken, aynı zamanda gazetecilikte *chernukha* yaşandı; aslında gazeteciler ve edebiyatçılar aynı karanlık gerçekliği anlatıyordu.

Bu çalışmaların bazıları yaratıcı ve karmaşık olarak tarif edilmiştir. Örneğin, Lyudmila Petrushevskaya (doğumu 1938), "insan hayatını hafifletilemez bir cezai

Çoğu zaman gösterişli olan cinsellik ve şiddet karması Sovyet sonrası popüler kültürün tanımlayıcı özelliği olmuş ve halk arasında kaygılara sebep olmuştur. Burada gösterilen, Aleksandra Marinina'nın yazdığı, *Ölüm ve Biraz Sevgi* adlı popüler dedektif romanının kapağı, 1995. (*Izdatel'stvo "Eksmo"*)

durum olarak gören bir varoluşçu" olarak tarif edilirken, yazarın "sonsuz ve evrensel bir acı ve işkence zinciriyle birbirine bağlanan kurban ve faillerin olduğu ruhsal çölün günlük psişik canavarlıklarını izlediği" söylenmiştir. Viktor Pelevin (doğumu 1962), eleştirmenler tarafından başarılı bulunmuş ve yazar uluslararası alanda ve yurtiçinde de ticari başarı yakalamıştır. İronik, sürreal ve çoğu zaman komik olan eserleri belirsizlikler, gölgeler, metaforlar, fantastik ve absürt öğeler içermektedir. Eserlerinde insan varlığının evrensel soruları ve serbest bırakılan hayal gücü incelenirken, aynı zamanda "Yeni Rusya'nın karanlık kaosu" anlatılmaktadır. Hikâyeleri ve romanları bireysel özgürlük, hayata dökülemeyen aşk ve özlem, para ve materyalizmin yaygınlığı, televizyon ve bu temalarla örtüşen Batılı şeylerin tüketilmesi ve taklit edilmesiyle birlikte akıl kullanılmadan uyum sağlama, bitmeyen ve tatmin edilemeyen varoluşsal ve metafizik arayış hakkındadır. Belki de en rahatsız edici çağdaş yazar olan Vladimir Sorokin'in (doğumu 1955) eserleri eleştirmenlerden ahlaksız ve ihlal edici temaları nedeniyle olumlu not almış, aynı sebepten dolayı Rus milliyetçileri ve ahlakçıları tarafından kötülenmiştir. 2002 yılında Putin yanlısı gençlik örgütü "Beraber Yürümek" (*Idushchie vmeste*), Moskova'daki Bolşoy Tiyatrosu'nun önünde inşa ettikleri dev bir tuvalete kitapları atarak protesto etmişlerdir. Sorokin'in eserlerinde gösterişli cinsellik ve özellikle insanın doğasında olduğunu iddia ettiği şiddete yer verilirken, gelecek, geçmiş ve günümüzü karanlık bir hassasiyet, ancak aynı zamanda mizah, satir ve sürrealizmle ele alınmaktadır.

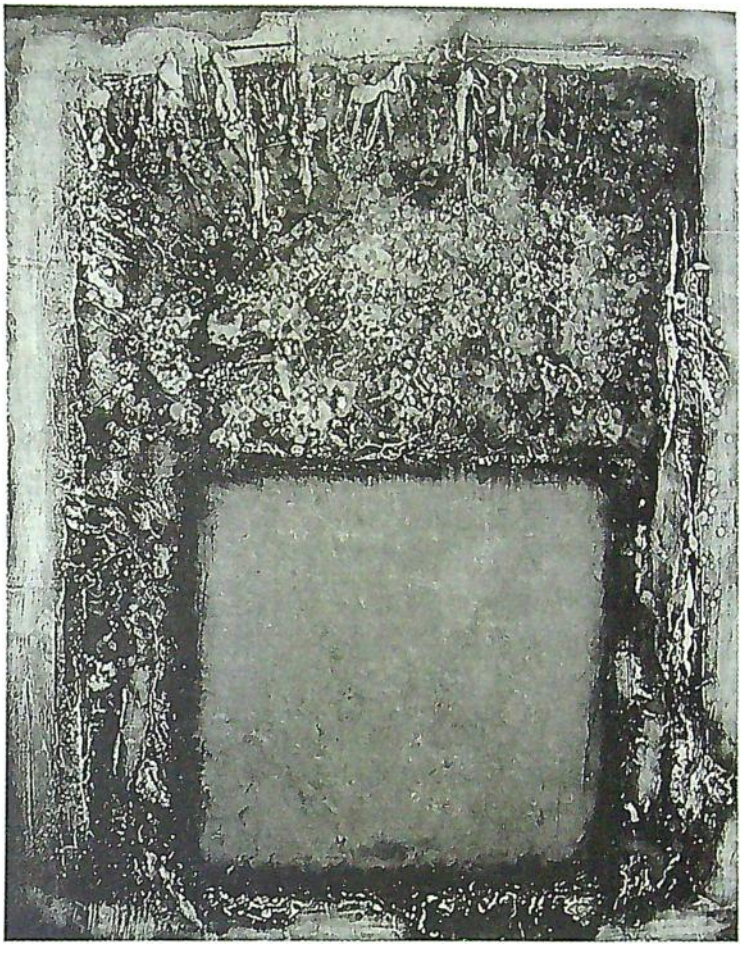
2000 yılından sonraki diğer tüm değişimlerle birlikte Putin döneminde edebiyatta, özellikle çok satanlarda, iyinin kötüyü yendiği kahramanlık hikâyeleri, fantastik ve nostaljik tarzda yazılmış olan kitapların öne çıkması çok da şaşırtıcı olmasa gerek. Bu durum, örneğin Boris Akunin'in (Grigori Chkhartishvili'nin takma adı) on dokuzuncu yüzyılda geçen ve tanıtımlarında vurgulanan sözlerle, "edebiyatın muhteşem, ilerlemeye olan inancın tam olduğu, suçların zarafet ve incelikle işlenip araştırıldığı" popüler dedektif romanlarında olduğu gibi, 1990'ların sonunda görülmeye başlanmıştı. Bu eğilim giderek daha da baskın hale gelmiştir. Elliot Borenstein'in dediği gibi, Putin döneminde ortaya çıkan popüler edebiyatın çoğu, "önceki on yılın kötümser şüpheciliğini ve şiddet aşırılığını reddetmiş; evcimenlik, konfor ve aile bağlarının devam etmesi gibi değerleri benimsemiştir". Popüler yeni romanlar da duygusallık, rahatlık (*uiutnost*), yakınlık ve aile hayatını vurgulamaktadır, ancak edebiyat, nostalji veya en azından giderilemez bir kaybın melankolisine doğru kaymaktadır. Doğala önem veren *chernukha* bir kenara itiliyor ve "yabani çiçek ve saman kokusu" geri dönüyor.

Rus sinemasında benzer şeyler görülmektedir. 1990'ların başları Rus film endüstrisinde gerileme ve kaosla geçen yıllardı. Bu boşluk Amerikan ve diğer ülkelerin genelde en kötü filmleriyle doldurulurken, ancak yabancı filmler sinemalarda

baskın olmaya devam ediyor. Rus sineması, sanatsal ve ideolojik kısıtlamalara rağmen Sovyet döneminde zengin bir geleneğe sahip olmuştu ve 1990'ların sonuna kadar önemli şekilde canlanmıştır. 1990'larda sanatsal filmlerin gerilemesi yüksek sanat ve kültürün eğlenceye yenik düştüğü şeklinde yorumlansa da, bu kaygı Aleksey Balabanov, Pavel Lungin, Kira Muratova ve Aleksandr Sokurov gibi yetenekli yönetmenlerin çalışmalarıyla giderilmiştir. Sovyet sonrası filmler tür olarak oldukça çeşitli olup 1990'larda popüler veya hâkim form olan polisiye dramlar, tarihi kostüm dramları, romantik melodramlar ve çoğu zaman karanlık olan komediler görülmektedir. Tarz olarak, filmler sert bir şekilde natüralist olandan, fantastik ve romantik, soyut ve sembolik olana kadar gitmiştir, ancak bu filmlerin neredeyse tümü, günümüz (veya günümüzü tanımlamaya yardımcı olacak şekilde geçmiş) hakkında fikir ve tartışmaları işlemekteydi. Özellikle "Rusya" konusu oldukça fazla işleniyordu. Yönetim ve stüdyo şefi Sergey Livnev'in 1996 yılında açıkladığı gibi, amaç, "film diliyle yenilik getirmek" değil, filmlerle "ortak sorular" hakkında Rus seyircilerle görüşebilmekti.

Bu anlam ve ideal arayışları çoğunlukla Rusya ve Rusluk sorusu üzerine olmuştur. Bu aynı zamanda 1990'ların başında çöküş ve sonrasında canlanma yaşayan tiyatro için geçerlidir. Cevaplar evrilirken, aynı zamanda soruların çoğu cevapsız kalmıştır. Özellikle 1990'larda eleştirmenler ve seyirciler, Rusya'nın yeni sinemasının Rus yaşamının karanlık ve şüpheci bir resmini sunduğunu yorumluyor, ihtiyaç olan konfor ve umudun görülemediğinden yakınıyordu. Balabanov'un *Kardeş* (1997) filmi, örneğin, kentsel çürüme, organize suç, şiddet, cinayet ve gençlerin yabancılaşmasını konu almıştır. Diğer "karanlık filmler" *(chernukha)* benzer şekilde günlük hayatın acımasızlığını ve acılarını vurguluyordu. Yeltsin dönemindeki sanatsal filmlerin baskın temalardan biri, toplumsal, kültürel ve ahlaki çöküş kaygılarıydı ve çoğu zaman ulusal olarak küçük düşme ve kriz olarak görülüyordu: "kaybedilene" yönelik hissedilen, imparatorluk ve Sovyet geçmişinde kalanlara olan nostalji; materyalizm ve keyfiyetçiliğin büyümesi; ruhsallık ve ahlaki arayışlar; erkeksiliğin krizi ve kadınların çektiği acılar; aşk ve özellikle yoksunluğu; intihar, ölüm ve hayatta kalma...

Putin yıllarında birçok film tüketicilik, rüşvet, suç ve yıkımla dolu çağdaş bir dünya göstermeye devam etse de, sinema bir çıkış yolu önermeye başladı. Vatanseverlik, bazen de kısmi yabancı düşmanlığıyla Rus milliyetçiliği, Rus sinemasında yaygın bir tema haline gelmiştir. Nikita Mihalkov gibi bazı yönetmenler, Putin döneminden çok önce bu ulusal projeyle tanımlanmıştır. *Güneş Yanığı* (1994) ve *Sibirya Berberi* (1998) gibi filmler çarlık–imparatorluk düzeni ve Sovyet geçmişini idealize etmiş; gelenek, doğa ve erkek egemen aile değerleriyle bütünleşen Rus olma fikrinden yola çıkarak, pembe gözlüklerle yansıtmıştır. Balabanov'un *Kardeş 2* (2000) filmi ulusal olarak küçük düşürülmenin intikamını şiddetli bir şekilde

Vyaçeslav Mihaylov'un, "Metafizik İkonu", 1994. St. Petersburg'un önde gelen ressamlarından biri olan Mihaylov'un eserleri güzellik ve acıyla ilgili felsefi ve ruhsal yansımalarla doludur. "Rus Yuvası" adlı bir serinin parçası olan bu resim, pencereye basit bir hâkim referans verirken, ikonu ruhsal bir dünyaya açılan bir pencere olarak resmeden Kazimir Maleviç'in ünlü siyah karesine atıfta bulunuyor. Burada karenin rengi, kutsal bir renk olarak kabul edilen kırmızıdır. (*V. Mihaylov*)

alan ve dünyayı kötülükten arındıran yeni kahramanlar sunmuştur. Sokurov'un *Rus Gemisi* (*Russki kovcheg*, 2002), kurtuluşu Rusya'nın kültürel mirasında görürken, bu mirasın, filmin Hermitaj müzesinde geçmesi örneğinin gösterdiği gibi, Batıyla kopmaz bir bağı bulunmaktadır. Lugin'in *Ada* (2006) filmi gibi diğer filmler canlandırılmış Ortodoks ruhaniliğinin acı ve günah gibi sorunların çözümü olduğunu önerirken, Ortodoks kilisesi filmi önermiş ve bazı gösterimleri dualarla açılmıştır. Yine bazı filmler, sıradan aile yaşamının veya modern zamanın gerisinde kalmış

kırsal ve daha bölgesel mekânların olumlu yönlerini vurgulamıştır. Rusya'da ticari olarak başarılı dev yapımlar (*blokbastery*) Rus sinemasında yeni bir fenomen olup 2004'te fantastik aksiyon filmi *Gece Bekçisi* ile başlamıştır ve Akunin'in romanları ile birçok tarihsel epiği temel almıştır. Tarz ve içerik olarak bu filmler Putin yıllarındaki popüler kültürün diğer eğilimleriyle genel olarak uyumludur. Özellikle başka zaman ve yerlerde geçen filmlerde kaçış, iyinin kötüye karşı savaşı, vatansever kahramanlık ve zafer önemli temalardır.

Televizyon belki de komünizm sonrası görsel sanatlarda seyirci ve etki bakımından en önemli daldır. 1990'larda tüm önemli olaylar ve eğilimler, 1991 darbesi, 1993 parlamento savaşı, zenginlik ve yoksulluk, kültürel tartışmalar dahil olmak üzere, televizyonda yer alıyordu. *Kukly* (Kuklalar) gibi politik yergi, *Pro eto* (Şey Hakkında) gibi cinsellik içeren söyleşi programları, tüketimin vurgulandığı yarışma programları, müzik yayınları, aşırı popüler polisiye dramlar ve pembe diziler, filozoflar ve yazarlarla tartışmalar, geçmiş hakkındaki tarihsel belgeseller ve tartışmalar, Rus televizyonunu komünizm sonrası hakkında Rusların görüşlerinin tam merkezine atmıştır. Bir uzmanın dediği gibi, Rus televizyonu büyük ölçüde Sovyet sonrası yeni kültürün ortaya çıkmasından sorumludur. Televizyonun bir savaş alanı haline gelmesi ise şaşırtıcı değildir. Putin yıllarında, hükümet kontrolü altında ve kendi kendine sansür uygulayan televizyon, çağın genel havasına ayak uyduruyordu. Haberler genelde olumluydu, hükümet liderleri hakkında sıkça haber yapılıyor, kaçışa yönelik nostaljik komediler, melodramatik pembe diziler, başarılı dedektifleri konu alan polisiye dramlar, Rus edebi klasiklerine dayalı diziler ve özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın 60. yıldönümü zamanında kahramanlık içeren savaş ve askeri casusluk dizileri yayımlanıyordu. Reklamlar bile ürünlerin satışında ulusallık ve vatanseverlik çağrıştıran görüntüler kullanıyordu.

Görsel sanatın daha geleneksel formlarının (özellikle de resmin) seyirci kitleleri küçük kalsa da, 1991'dan sonra canlandı. Birçok yönden komünizmden sonra Rus sanatı dünya sanatının bir parçası haline geldi. Diğer ülkelerde olduğu gibi çağdaş sanat soyut ve felsefi, performansa dayalı (seyircilerin tepkilerinin eserin bir parçası olduğu *aktsionizm*), sembolik, sihirli, pop-sanat benzeri, nostaljik ve teknolojik olmuştur. Bazı sanatçılar doku ve formla özellikle ilgilenirken, anlam belirsiz ve anlaşılmaz dahi olsa tümü anlamıyla ilgilenmiştir. Felsefi olarak resim, komünizm sonrası edebiyatında görmekte olduğumuz temaların çoğunu vurgulamaktadır. Ruhsal olarak kesin anlam veya inanç olmasa da ruhsal bir hissiyat arayışı sıkça görülmektedir (St. Petersburglu ressam Vyaçeslav Mihaylov'un soyut ve yarı soyut eserlerinde olduğu gibi). Hafıza ve nostalji, çoğunlukla geçmişin geri getirilemeyeceğine dair bilgin bir ironiyle işlenmiş olsa da, özellikle Moskovalı İlya Kabakov veya klasik imparatorluk temaları işleyen St. Petersburg Yeni Güzel Sanatlar

Akademisi'nden Timur Novikov gibi kavramsal sanatçıların etkili çalışmalarında olduğu gibi, birçok eserde görülmektedir. Sovyet sonrası sanatında, günlük yaşamı sihirli bir şekilde aşmak (örneğin Nikolay Sazhin), sanatsal içedönüklük ifadeleri, Sovyet geçmişinin imajlarının mizahi ve ironik şekilde yeniden işlenmesi (Larisa Zvezdochetova), kentsel hayaller ve hayaletler (1997 St. Petersburg "usta sınıfı" sergisinin teması), bireysel sanatçının kahramanlığı, felaket ve yıkım (Mihailov) gibi temalar görülmektedir. Bu çalışmaların neredeyse tümünde, Rus sanat tarihçisi Aleksey Kurbanovski'nin karakteristik olarak Rus "logo merkezciliği" dediği, entelektüel ve ima edilen kelimeler ve fikirlerin görsellerin içine geçtiği bir eğilim görülmektedir. Moskova'da bu durum daha da kavramsal bir hal alır. Dil ve imgelerle entelektüel çalışmalar yürütülürken, St. Petersburg'da daha ressamvari ve yarı soyut, ancak dini, edebi ve tarihi illüzyonlarla bezeli bir formla karşılaşıyoruz. Yine de Sovyet sonrası sanatı, "sanat için sanat" değil, seyircileri etraflarındaki dünya hakkında düşünmeye ve hissetmeye itmeye çalışan bir sanat olmuştur.

Gençler ve kültürleri Rusya'nın kültürel yönünün nereye döndüğünü gösteren unsurlar olarak görülmektedir. Özellikle Sovyet sonrası dönemde, ancak Sovyetler'in son yıllarından başlayarak, tüketicilik, kültürel taklitçilik, ideolojik ve ahlaki yönün kaybolması, gelecekle ilgili büyük belirsizlik ve aynı zamanda yeni fırsatların doğması, 20 yaşın altındakileri ve genç yetişkinleri güçlü bir şekilde etkilemiştir. Gazeteciler, memurlar ve uzmanlar, gençlerde özellikle evlilik öncesi cinsellik, cinsiyet rolleri, eşcinsellik ve uyuşturucu kullanımı gibi meselelerde yeni ve çok daha serbest tutumların geliştiğini söyleyeçekti. Rock ve popüler müzik eğilimleri yozlaşmış bir gençlik kültürünün işaretleri olarak görüldü. 1990'lardan itibaren popüler müzik Rus radyolarında dinlenebiliyor, kaset ve CD halinde satın alınabiliyor, müzik kanallarında izlenebiliyor ve gençler Batılı, özellikle de Amerikan muadillerinden etkileniyordu. 1990'lar ve 2000'lerde iki tarz, gençler arasında ön plana çıkıyordu: Techno Trance ("dünyanın geri kalanını unutmak için bir yer" olarak tarif edilmektedir) ve Hard Rock ("kızgın ve acılıyım, ama neden olduğunu bilmiyorum"). Rus gruplardan bazıları popüler müzik tarzlarını benimserken, yakın geçmişteki Batı müziğine göre sözlere daha büyük önem veriliyor. Karanlık ve yabancılaşma hissi uyandıran müzikleriyle Alisa veya Kino gibi gruplar, rahatsız ve karanlık bir gençlik kültürüne işaret ederken, Agata Kristi'nin *Opium* (1995) şarkısı, uyuşturucu ve çöküşü karanlık bir şekilde romantikleştiriyor. Son zamanlarda ortaya çıkan popüler bir eğilim, "Rus şarkıları" olmuştur. Natüralistik bir şekilde Rus günlük hayatını, suç ve cezayı romantik bir şekilde ele alan bu akım, Batılı bir gazeteci tarafından 2006 yılında "çağdaş Rusya'nın müziği" olarak tarif edilmiştir. Bunların tümünü daha da karmaşıklaştıran bir şekilde, Boris Grebenshchikov'un antik çağdaki azizler, İsa'nın çileleri, Hıristiyanlık öncesi Slavcı ruhsal gelenekler

ve antik Rus üzüntüsünü (*drevnerusskaia toska)* konu alan Folk-Rock tarzından, Alisa'nın "aşka götüren haçtaki kan" konulu Hard Rock imgelerine kadar ruhsallık, popüler müziğe damgasını vurmuştur. Gençlerin çoğu için rock müziğin edebi tarafı –fark edilmişse bile– daha önemsiz kılmış dans edilebilir ritimleri ve kendine bağlayan müziği önplanda olmuştur. Müziğin tüketimi, modaya uygun kıyafet stillerinin tüketimi gibi, zevk ve eğlenceyi esas almaktadır. Son zamanlardaki müzik akımları karmaşık sözler ve karanlık melodiler yerine eğlenceli şarkılar ve hafif sözler içermektedir. Yine de kültürel muhafazakârlar gençlik kültürünün yozlaşması konusunda kaygı duymaya devam ederken, bunun apolitik bir akım olduğunun farkındalar. 2008'den beri Rusya Devlet Başkanı olan Dmitri Medvedev'in özellikle Deep Purple ve İngiliz Hard Rock gruplarının bir hayranı olması, politik görüşlerini etkilememiş gibi görünüyor.

Popüler gençlik kültürünün sebep olduğu kaygılar bir yana, yüksek bir düzeyde sıradanlık ve normallik görüyoruz. Araştırmalar 1990'lar boyunca ve bugün de devam eden bir şekilde, genç Rusların yaşlı nesille aynı kaygı ve değerleri paylaştıklarını gösteriyor. Rusya'nın ulus olarak karakteri, etnik farklılıkların yeri ve dini inançlara karşı ilgililer; bir yandan yoksulluğun yayılması, öte yandan yeni zenginlerin açgözlülüğünden rahatsızlar. Suç ve rüşveti rahatsız edici buluyorlar. Politikacıların vaatlerine, sağ ve soldaki politik akımların tutkularına güvenmiyorlar; ancak yaşlı nesillere göre daha liberal olma eğilimindeler. Batı kültürünün taklit edilmesi ve ödünç alınmasına iyi bakmıyorlar; Rusya'nın "normal" ve istikrarlı bir toplum olmasını, her şeyden önce kendi hayatlarını düzgün bir şekilde kurmak istiyorlar. Genç Ruslarla çalışmış antropolog ve sosyologların araştırmalarına göre, gençliğin hayatını tanımlayan, normallik arayışıdır. Gençler Rusya'nın sarsıntılı geçiş döneminin karşısında, bir uzmanın sözleriyle, "ilham almadılar, ancak yenilmediler; üzgün ya da mutlu, cesaretli veya kızgın, yaratıcı veya isyankâr değiller". Gençler kendi hayatlarını kurma işiyle baş başa kalmıştır. Komünizmin söz verdiği "parlak gelecek" veya kapitalizmin benzer vaatleri hakkında değil "iyi ve rahatça yaşamak" üzerine hayal kurmuşlardır.

Rus tarihi aydınlık ve mutlu bir dünya yaratmak için çabalarla doludur. Bu idealizm zaman zaman kahramanca, şiddetli ve trajik olmuştur. Putin'in Rusya'nın devrim kotasını doldurduğu yönündeki açıklaması, bu tarihi ve içindeki bıkmışlığı ifade ediyor. Rusya'nın tarihteki en iddialı devleti için hedeflerin daha mütevazı hale gelmiş olması bile belki de değişimin işaretlerinden biridir. Kamuoyu yoklamaları ve diğer araştırmaların gösterdiği gibi halkın en büyük arzusu "normalliktir". Rusların çoğunun kendileri ve ülkeleri için istedikleri şey, normal bir yaşamdan (*normal'naia zhizn'*) daha fazlası veya azı değildir. Sorulduğu zaman, normalliği dünya halklarının tarif edeceği bir biçimde tarif etmişlerdir: Ekonomik istikrar ve

güvenlik, kamu güvenliği, dünyada saygın olan etkili bir hükümet, özgürlük ve sosyal gereklilikler; bireysel hakların korunduğu, ahlaki ve adil bir toplum. Birçok yönden Rusya hâlâ "normallikten" uzaktır. Ancak toplumun çoğu, 1990'lar gibi yakın bir tarihtekinin aksine, Rusya'da böyle bir hayatın mümkün olduğuna inanıyor. Bu yenilenmiş ancak kırılgan güven, etrafındaki tüm çelişkiler ve belirsizliklerle beraber Rusya'nın komünizm sonrasındaki kısa tarihinin en cesaret verici gelişmelerinden biri olabilir.

KAYNAKÇA

Abramovitch, R. *The Soviet Revolution*, 1917-1939. NY, 1962.

Acton, E., V. lu. Cherniaev, and W. G. Rosenberg, eds. *Critical Companion to the Russian Revolution*. Bloomington, Ind., 1997.

Adams, A. E. *Bolsheviks in the Ukraine: The Second Campaign*. New Haven, Conn., 1963.

Adams, A. E. *Readings in Soviet Foreign Policy: Theory and Practice*. Boston, 1961.

Adams, A. E., ed. *The Russian Revolution and Bolshevik Victory: Why and How?* Boston,

Avrich, P. *Kronstadt 1921. Princeton, NJ, 1970.*

Afanasiev, A. *Russian Fairy Tales Collected by Alexandr Afanasiev.* NY, 1945.

Alexander, J. *Emperor of the Cossacks: Pugachev and the Frontier Jacquerie of 1773-1775.* Lawrence, Kans, 1973.

Alexander, JT. *Catherine the Great: Lif and Legend.* NY, 1989.

Allen, W. E. D. *A History of the Georgian People.* NY, 1971.

Alliluyeva, S. *Twenty Letters to a Friend.* NY, 1967.

Allworth, E. A. *The Modern Uzbeks from the Fourteenth Century to the Present: A Cultural History.* Stanford, 1990

Amalrik, A. *Involuntary Journey to Siberia.* NY, 1970.

Amalrik, A. *Notes of a Revolutionary*, NY, 1982.

Amalrik, A. *Will the Soviet Union Survive until 1984?* NY, 1970.

Amber, E. *Russian Journalism and Politics 1861-1881: The Career of Aleksei S. Suvorin.* Detroit, 1972.

American Bibliography of Slavic and East European Studies (ABSEES) Bloomington, Ind., and Urbana-Champaign, III., 1957.

Anderson, B. *Internal Migration during Modernization in Late Nineteenth Century Russia.* Princeton, NJ, 1980.

Anderson, M. S. *Britain's Discovery of Russia, 1555-1815.* London, 1958.

Andrew, J. *Women in Russian Literature, 1780-1863.* NY, 1988.

Anisimov, E. V. *The Reforms of Peter the Great: Progress through Coercion in Russia.* Armonk, NY, 1993.

Annenkov, P. *The Extraordinary Decade: Literary Memoirs by P. V. Annekov.* Mich., 1968.

Armstrong, J. A. *The Politics of Totalitarianism: The Communist Party of the Soviet Union.* NY, 1961.

Armstrong, J. A. *The Soviet Bureaucratic Elite: A Case Study of the Ukrainian Apparatus.* NY, 1961.

Armstrong, J. A. *Ukrainian Nationalism, 1939-1945.* NY, 1955.

Aronson, I. M. Troubled Waters: The Origins of the 1881 Anti-Jewish Progroms in Russia. *Pittsburg, 1990.*

Ascher, A. *P.A. Stolypin: The Search for Stability in Late Imperial Russia* Stanford, 2001.

Ascher, A. *The Revolution of 1905.* 2 vols. Stanford, 1988, 1992.

Atkinson, D. A. Dallin, and G. W. Lapidus, *Women in Russia.* Stanford, 1977.

Avrich, P. *Russian Rebels, 1600-1800.* NY, 1972.
Avrich, P. *The Russian Anarchists.* Princeton, NJ., 1967.
Avtorkhanov, A. *Stalin and the Soviet Communist Party.* Munich, 1959.
Avvakum, *The Life of the Archpriest Avvakum by Himself.* NY, 1960
Azrael, J. R. *Managerial Power and Soviet Politics.* Cambridge, Mass., 1966.
Badcock, S. *Politics and the People in Revolutionary Russia: A Provincial History,* NY, 2007.
Bailes, K. E. *Technology and Society under Lenin and Stalin: Origins of the Soviet Technical Intelligentsia, 1917-1941.* Princeton, N.J., 1978.
Bakunin, M. *Selected Writings.* NY, 1974.
Ball, A. M. *Russia's Last Capitalists: The Nepmen, 1921-1929.* Berkeley, 1987.
Barghoorn, F. C. *Soviet Foreign Propaganda.* Princeton, N.J., 1964.
Barghoorn, F. C. *Soviet Russian Nationalism.* NY, 1956.
Barker, A. J. *The War Against Russia, 1854-1865.* Cambridge, Eng., 1999.
Barker, A. M. *Consuming Russia: Popular Culture, Sex, and Society since Gorbachev.* NC, 1999.
Baron, S. H. *Muscovite Russia.* London, 1980.
Baron, S. H. *Plekhanov: The Father of Russian Marxism.* Stanford, 1963.
Baron, S. H. *The Travels of Olearius in Seventeenth-Century Russia.* Stanford, 1967.
Baron, S. W. *The Russian Jew under Tsars and Soviet.* NY, 1964.
Barratt, G. R. V. *Voices in Exile: The Decembrist Memoirs.* Montreal and London, 1974.
Barron, J. *KGB: The Secret Work of Soviet Agents.* NY, 1974.
Baykov, A. *The Development of the Soviet Economic System.* Cambridge, 1947.
Becker, S. *Nobility and Privilege in Late Imperial Russia.* DeKalb, III, 1985.
Becker, S. *Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865-1924.* Cambridge, MA, 1968.
Beloff, M. *Soviet Foreign Policy in the Far East, 1944-1951.* London, 1953.
Beloff, M. *The Foreign Policy of Soviet Russia, 1929-1941.* 2 vols. NY, 1947, 1949.
Benois, A. *The Russian School of Painting.* London, 1916.
Berdiaev, N. *Constantin Leantieff.* Translated by R. H. Iswolsky. Paris. 1937.
Berdiaev, N. *The Origins of Russian Communism.* London, 1948.
Berdiaev, N. *The Russian Idea.* Translated by R. French. London, 1947.
Bereday, G., and J. Pennar, eds. *The Politics of Soviet Education.* NY, 1960.
Bergson, A. *Planning and Productivity under Soviet Socialism.* NY, 1968.
Bergson, A. *Real National Income of Soviet Russia since 1928.* Cambridge, Mass., 1961.
Bergson, A. *Soviet Economic Growth.* Evanston, III., 1953.
Bergson, A. *The Economics of Soviet Planning.* New Haven, Conn., 1964.
Bergson, A. *The Structure of Soviet Wages.* Cambridge, Mass., 1944.
Bergson, A., and S. Kuznets, eds. *Economic Trends in the Soviet Union.* Cambridge, Mass., 1963.
Berlin, I. *Russian Thinkers.* Edited by H. Hanrdy and A. Kelly. NY, 1978.
Berman, H. J. *Justice in Russia.* Cambridge, Mass., 1950. Rev. ed., 1963.
Berman, H. J., and J. W. Spindler, trans. *Soviet Criminal Law and Procedure: The RSFSR Code.* Introduction and analysis by H. J. Berman. Cambridge, Mass., 1965.
Berman, H. J., and M. Kerner. *Soviet Military Low and Administration.* Cambridge, Mass., 1955.
Berman, H. J., and P. B. Maggs. *Disarmament Inspection under Soviet Law.* Dobbs Ferry, N.Y., 1967.
Beumers, B. *A History of Russian Cinema.* Oxford, 2009.
Billington, J. *Mikhailovsky and Russian Populism.* NY, 1958.
Bing, E. J. *The Letters of Tsar Nicholas and Empress Marie.* London, 1937.
Bird, A. A *History of Russian Painting.* Boston, 1987.
Bishop. D. G., ed. *Soviet Foreign Relations: Documents and Readings.* Syracuse, N.Y., 1952.

Black, C, ed. *Aspects of Social Change since 1861: The Transformation of Russian Society.* Cambridge, Mass, 1960.
Blackwell, W. L. The Beginnings of Russian Industralization, 1800-1860. *Princeton, NJ., 1968.*
Blum, J. *Lord and Peasant in Russia from the Ninth to the Ninth to the Nineteenth Century.* Princeton, NJ, 1961.
Bock, M. P. Von. *Reminiscences of My Father, Peter A. Stolypin.* NJ, 1970.
Bonnell, V. *Iconography of Power: Soviet Political Posters under Lenin and Stalin.* Berkeley, 1997.
Bonnell, V. *Roots of Rebellion: Workers' Politics and Organizations in St. Petersburg and Moscow, 1900-1914.* Berkeley, 1983.
Borenstein, E. *Men without Women: Masculinty and Revolution in Russian Fiction, 1917-1929.* Durham, NC., 2000.
Borenstein, E. *Overkill: Sex and Violance in Contemporary Russian Polular Culture.* NY, 2008.
Borzecky, J. *The Soviet-Polish Peace of 1921 and the Creation of Interwar Europe.* New Haven, Conn., 2008.
Bowlt, J. E., ed. and trans. *Russian Art of the Avant-garde: Theory and Criticism, 1902-1934.* NY, 1988.
Bowman, H. *Vissarion Belinskii, 1811-1848: A Study in the Origins of Social Criticism in Russia.* Cambridge, Mass., 1954.
Boym, S. *Common Places: Mythologies of Everyday Life in Russia.* Cambridge, Mass., 1994.
Bradley, J. *Muzhik and Muscovite: Urbanization in Late Imperial Russia.* Berkeley, 1985.
Brandt, C. *Stalin's Failure in China, 1924-1927.* Cambridge, Mass., 1958.
Breslauer, G. W *Gorbachew and Yeltsin as Leaders.* Cambridge, 2002.
Breyfogle, N., A. Schrader, and W. Sunderland, eds. *Peopling the Russian Periphery: Borderland Colonization in Eurasian History.* NY, 1964.
Broido, E. *Memoirs of a Revolutionary.* Edited and translated by V. Broido. NY, 1967.
Bromley, J. S., ed. *The Rise of Great Britain and Russia, 1688-1715/25.* Vol. 6 of *The New Cambridge Modern History.* Cambridge, Mass., 1970.
Brooks, J. *Thank You, Comrade Stalin! Soviet Public Culture from Revolution to Cold War.* Princeton, NJ., 2000.
Brooks, J. *When Russia Learned to Read: Literacy and Popular Literature, 1861-1917.* Princeton, NJ, 1985.
Browder, R., and F. Kerensky, eds. *The Russian Provisional Government, 1917.* 3 vols. Stanford, 1961.
Brower, D. And E. Lazzerini, eds. *Russia's Orient: Imperial Borderlands and Peoples, 1700-1917.* Bloomington, Ind., 1997.
Brower, D. and E. Lazzerini, eds. *Russia's Orient: Imperial Borderlands and Peoples, 1700-1917.* Bloomington, Ind., 1997.
Brower, D. R. *Training the Nihilists: Education and Radicalism in Tsarist Russia:* Ithaca, NY, 1975.
Brower, D. *Turkestan and the Fate of the Russian Empire.* London, 2003.
Brown, A. *Contemporary Russian Politics: A Reader.* Oxford, 2001.
Brown, A. Et al. Eds. *The Cmbridge Encyclopedia of Russia and the Soviet Union.* Cambridge, 1982.
Brown, A. *The Gorbachev Factor.* NY, 1996.
Brown, E. J. *Russian Literature since the Revolution.* NY, 1963, 1982.
Brown, E. J. *Stankevich and His Moscow Circle, 1830-1840.* Stanford, 1966.
Brown, E. J. *The Protarian Episode in Soviet Literauter, 1929-1932.* NY, 1953.
Brown, K. *A Biography of No Place: From Ethnic Borderland to Soviet Heartland.* Cambridge, Mass., 2004.

Browne, M., ed. *Ferment in the Ukraine: Documents by V. Chornovil, I. Kandyba, L. Lukyanenko, V. Moroz and Others.* NY, 1971.
Brumfield, W. *A History of Russian Architecture.* New York, 1993.
Brumfield, W. *A History of Russian Architecture.* NY, 1993.
Brzezinski, Z. K. *The Permanent Purge.* Cambridge, Mass., 1956.
Brzezinski, Z. K. *The Soviet Bloc: Unity and Conflict.* Cambridge, Mass., 1960. Rev. ed., 1967.
Buchanan, G. *My Mission to Russia.* Boston, 1923.
Bulgakov, S. N. *The Orthodox Church.* NY and London, 1935
Bunyan, J., and H. H. Fisher, eds. *The Bolshevik Revolution, 1917-1918: Documents.* Stanford, 1934.
Bunyan, J., ed. *Intervention, Civil War and Communism in Russia, April-December, 1918:Documents.* Baltimore, 1936.
Burbank, J., and D. L. Ransel, eds. *Impreial Russia: New Histories of the Empire.* Bloomington, Ind., 1998.
Burdzhalov, E. N. *Russia's Second Revolution: The February Uprising in Petrograd.* Translated and edited by D. J. Raleigh. Bloomington, Ind., 1987.
Bushkovich, P. *Peter the Great: The Struggle for Power, 1671-1725.* Cambridge Eng., 2001.
Bushkovitch, P. *Religion and Culture in Early Modern Russia and Ukraine.* DeKalb, III, 1997.
Byrnes, R. F. *Pobedonostsev: His Life and Thought.* Bloomington, Ind., 1968.
Byrnes, R. F. *V. O. Kliuchevskii, Historian of Russia.* Bloomington, Ind., 1995.
Campbell, R. *Soviet Economic Power: Its Organization, Growth and Challenge.* Boston, 1960.
Carell, P. *Scorched Earth: The Russian-German War, 1943-1944.* Boston, 1970.
Carr, E. H. *A History of Soviet Russia.* Vols. 1-3, *The Bolshevik Revolution, 1917-1923.* Vol. 4, *The Interregnum, 1923-1924.* Vols. 5-7, *Socialism in One Countr, 1924-1926.* Vols. 8-9, *Foundations of a Planned Economy, 1926-1929* (Vol. 8 with R. W. Davies). NY, 1951-53, 1954, 1958, 1971-72.
Carr, E. H. *The October Revolution: Before and After.* NY, 1969.
Carr, E. H. *The Romantic Exiles: A Nineteenth Century Portrait Gallery.* London, 1933.
Carr, E. H. *The Soviet Impact on the Western World.* London, 1946.
Carr, E. H. *Twilight of the Comintern,* 1930-1935. NY, 1982.
Carr, E.H. *Michael Bakunin,* NY, 1961.
Carrere d'Encausse, H. *Decline of an Empire: Soviet Socialist Republics in Revolt.* NY, 1980.
Carrere d'Encausse, H. *The Great Challenge: Nationalities and the Bolshevik State, 1917-1930.* NY, 1992.
Carve, Sir O. *Soviet Empire: The Turks of Central Asia and Stalinism.* London, 1967.
Catherine the Great. *The Memoirs of Catherine the Great.* NY, 1961.
Cattell, D. T. *Communism and the Spanish Civil War.* Berkeley, 1955.
Chaadaev, P. *The Major Works of Peter Chaadaev.* Notre Dame, Ind., 1969.
Chamberlin, W. N. *The Russian Revolution, 1917-1921.* 2 vols. NY, 1935.
Charques, R. *A Short History of Russia.* London, 1959.
Chase, T. *The History of Lithuania,* NY, 1946.
Cherniavsky, M. "Old Believers and the New Religion" *Slavic Review* 25 (1966)
Cherniavsky, M. *The Structure of Russian History.* NY, 1970.
Cherniavsky, M. *Tsar and People: Studies in Russian Myths.* Conn., 1961.
Cherniavsky, M. *Tsar and People: Studies in Russian Myths.* New Haven, Conn., 1961
Chernishevsky, N. G. *Selected Philosophical Essays.*
Chernov, V., *The Great Russian Revolution.* New Haven, Conn., 1936.
Chew, A. F. *The White Death: The Epic of the Soviet-Finnish Winter War.* East Lansing, Mich., 1971.

Chew. A. F. *An Atlas of Russian History: Eleven Centuries of Changing Borders.* New Haven, Conn., 1970.
Chirovsky, N. L. *Old Ukraine: Its Socio-Economic History Prior to 1781.* Madison, NJ, 1963.
Chmeielewski, E. *Tribune of the Slavophiles: Konstantin Aksakov.* University of Florida Monograph. Social Sciences, no. 12. Gainesville, Fla., 1961.
Christoff, P. K. *An Introduction to Nineteenth-Century Russian Slavophilism: A Study in Ideas.* Vol. 1, *A. S. Xomjakov.* The Hague, 1961.
Christoff, P. K. *An Introduction to Nineteenth-Century Russian Slavophilism.* Vol. 3, *K. K. Aksakov: A Study in Ideas.* Princeton, NJ, 1982.
Christoff, P. K. *An Introduction to Nineteenth-Century Russian Slavophilism.* Vol. 4, *Iu. F. Samarin.* Boulder, Colo., 1991.
Christoff, P. K. *Third Heart: Some Intellectual-Ideological Currents in Russia, 1800-1830.* The Hague, 1970.
Churchward, L. G. *The Soviet Intelligentsia: An Essay on the Social Structure and Roles of Soviet Intellectuals during the 1960's.* London and Boston, 1973.
Clark, K. and E. Dobrenko, eds. *Soviet Culture and Power: A History in Documents, 1917-1953.* New Haven, Conn., 2007.
Clark, K. *Petersburg: Crucible of Cultural Revolution.* Cambridge, Mass., 1995.
Clark, K. *Petersburg: Crucible of Revolution.* Cambridge, Mass., 1986.
Clark, K. *The Soviet Novel: History as Ritual.* Chicago, 1981.
Clarkson, J. *A History of Russia.* NY, 1961.
Clausewitz, Carl von. *The Campaign of 1812 in Russia.* London, 1843.
Clements, B. E. *Bolshevik Women,* Cambridge, 1997.
Clowes, E.,S. Kassow and J. West, eds. *Between Tsar and People: Educated Society and the Quest for Public Identity in Late Imperial Russia.* Princeton, NJ, 1991.
Cohen, S. F. *Bukharin and the Bolshevik Revolution.* NY, 1973.
Cohen, S. F. *Rethinking the Soviet Experience: Politics and History since 1917.* NY, 1985.
Colton, T. *Yeltsin: A life.* NY, 2008.
Comrie, B. *The Languages of the Soviet Union.* Cambridge, 1981.
Condee, N. *The Imperial Trace: Recent Russian Cinema.* Oxford, 2009.
Conguest, R. *Stalin and the Kirov Murder.* NY, 1989.
Conquest, R. *The Great Terror: A Reassessment.* NY, 1990.
Conquest, R. *The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties.* NY, 1971.
Conquest, R. *The Nation Killers: The Sovieüt Deportation of Nationalities.* London, 1970.
Conybeare, F. C. *Russian Dissenters.* Cambridge, Mass., 1921.
Cracraft, J. *The Petrine Revolution in Russian Architecture.* Chicago, 1990.
Cracraft, J. *The Petrine Revolution in Russian Imagery.* Chicago, 1997.
Crisp, O., and L. Edmonson, eds. *Civil Rights in Imperial Russia.* NY, 1989.
Crossman, R. ed. *The God That Failed.* London, 1950.
Crummey, R. O. *Aristocrats and Servitors: The Boyar Elite in Russia, 1613-1689.* Princeton, NJ, 1983.
Crummey, R. O. *The Old Believers and the World of the Anti-Christ; The Vyg Community and the Russian State, 1864-1855.* Madison, Wisc., 1970.
Curtiss, J. S. *Russia's Crimean War.* Durham, NC, 1979.
Curtiss, J. S. *The Russian Church and the Soviet State, 1917-1950.* Boston, 1953.
Curtiss, J. S. *The Russian Revolutions of 1917.* Princeton, NJ., 1957.
Curtiss, JS. *Church and State in Russia, 1900-1917,* NY, 1940.
d'Encausse, H. C. *Islam and the Russian Empire: Reform and Revolution in Central Asia.* Berkeley, 1988.

Dallin, A. *German Rule in Russia, 1941-1945: A Study of Occupation Policies.* NY, 1957.
Dallin, A., and T. B. Larson, eds. *Soviet Politics since Khrushchev.* Englewood Cliffs, N.J., 1968.
Dallin, D. J. *Soviet Russia and the Far East.* New Haven, Conn., 1948.
Dallin, D. J. *Soviet Russia's Foreign Policy, 1939-1942.* New Haven, Conn., 1942.
Dallin, D. J. *The Rise of Russia in Asia.* New Haven, Conn., 1949.
Dallin, D. J., and B. I. Nicolaevsky. *Forced Labor in Soviet Russia.* New Haven, Conn., 1947.
Dan, Th. *The Origins of Bolshevism.* London, 1964.
Daniels, R. V. *A Documentary History of Communism.* NY, 1960.
Daniels, R. V. *Red October. The Bolshevik Revolution of 1917.* London, 1968.
Daniels, R. V. *Russia: The Roots of Confrontation.* Cambridge, Mass., 1985.
Daniels, R. V. *The Conscience of the Revolution: Communist Opposition in Soviet Russia.* Cambridge, Mass., 1960.
Daniels, R. V., ed. *The Stalin Revolution: Fulfillment or Betrayal of Communism?* Boston, 1965.
Danilov, V. P. *Rural Russia under the New Regime.* Translated by O. Figes. Bloomington, Ind., 1988.
Davies, B. *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe, 1500-1700.* NY, 2007.
Davies, R. W. and S. G. Wheatcroft. *The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931-1933.* NY, 2004.
Davies, R. W. *The Industrialization of Soviet Russia.* 2 vols. Cambridge, Mass., 1980.
Davies, R. W. *The Socialist Offensive: The Collectivization of Soviet Agriculture, 1929-1930,* Cambridge, Mass., 1980.
Davies, R. W., M. Harrison, and S. G. Wheatcroft, eds. *The Economic Transformation of the Soviet Union, 1913-1945.* Cambridge, Eng., 1994.
Davies, S. *Popular Opinion in Stalin's Russia: Terror, Propaganda and Dissent, 1934-1941.* NY, 1997.
De Witt, N. *Education and Professional Employment in the USSR.* Washington, D.C., 1961.
Deacon, R. *A History of the Russian Secret Service.* NY, 1972.
Degras, J. *Soviet Documents on Foreign Policy, 1917-1941.* 3 vols. NY, 1951-1953.
Degras, J. *The Communist International, 1919-1943.* NY, 1956.
Degras, J., ed. *Calendar of Soviet Documents on Foreign Policy, 1917-1941.* London, 1948.
Denikin, A. I. *The Russian Turmoil.* London, 1922.
Deutscher, I. ed. *The Age of Permanent Revolution: A Trotsky Anthology.* NY, 1964.
Deutscher, I. *Soviet Trade Unions.* London, 1950.
Deutscher, I. *Stalin: A Political Biography. NY, 1949.* 2nd ed., 1966.
Deutscher, I. *The Prophet Armed: Trotsky, 1879-1921.* NY, 1954.
Deutscher, I. *The Prophet Outcast: Trotsky, 1929-1940.* NY, 1963.
Deutscher, I. *The Prophet Unarmed: Trotsky, 1921-1929.* NY, 1959.
Dinerstein, H. S., and L. Goure. *Communism and the Russian Peasant.* Glencoe, III., 1955.
Dinerstein, H. S., and L. Goure. *War and the Soviet Union.* NY, 1962.
Dmytryshyn, B. *Medieval Russia: A Source Book, 900-1700.* NY, 1967.
Dmytryshyn, B. *Moscow and the Ukraine, 1918-1952: A Study of Russian Bolshevik Nationality Policy.* NY, 1956.
Dmytryshyn, B. *USSR: A Concise History.* NY, 1971.
Dobb, M. *Soviet Economic Development Since the 1917 Revolution.* London, 1948.
Dobson, M. *Khrushchev's Cold Summer: Gulag Returnees, Crime, and the Fate of Reform after Stalin.* Ithaca, N.Y., 2009.
Dornberg, J. *Brezhnev: The Masks of Power.* NY, 1974.
Doroshenko, D. *History of the Ukraine.* Edmonton, Alberta, 1941.
Dostoyevsky, F. M. *The Diary of a Writer.* NY, 1954.

Dubnow, S. M. *History of the Jews in Russia and Poland.* 3 vols. PA, 1916.
Dukes, P. *The Making of Russian Absolutism, 1613-1801.* London and NY, 1990.
Dunham, V. S. *In Stalin's Time: Middle-Class Values in Soviet Fiction.* NY, 1976.
Dunlop, D. M. *The Historyof the Jewish Khazars.* Princeton, NJ, 1954.
Dunlop, J. B. *The Faces Contemporary Russian Nationalism.* Princeton, NJ., 1983.
Dunlop, J. B., R. Haugh, and A. Klimoff, eds. *Aleksandr Solzhenitsyn: Critical Essays and Documentary Materials.* Belmont, Mass., 1973.
Dunlop, J. *The Rise of Russia and the Fall of the Soviet Union.* NJ, 1995.
Dunn, S. P. *Cultural ProceΔsses in the Baltic Area under Soviet Rule.* Berkeley, 1967.
Dunn, S., and E. Dunn. *The Peasants of Central Russia.* NY, 1967.
Edele, M. *Soviet Veterans of World War II: A Popular Movement in an Authoritarian Society, 1941-1991.* Oxford, 2009.
Edelman, R. *Gentry Politics on the Eve of the Russian Revolution: The Nationalist Party, 1907-1917.* New Brunswick, NJ, 1980.
Edelman, R. *Proletarian Peasants: The Revolution of 1905 in Russia's Southwest.* Ithaca, NY, 1987.
Edmonson, L., ed. *Women and Society in Russia and the Soviet Union.* Cambridge, 1992.
Ehrenburg, I. *Memoirs: 1921-1941.* Translated by T. Shebunina. NY, 1963.
Eklof, B. and S. Frank, eds. *The World of the Russian Peasant: Post-emancipation Culture and Society.* Boston, 1990.
Eklof, B. *Russian Peasnt Schools: Officialdom, Village Culture, and Popular Pedagogy, 1864-1914.* Berkeley, 1986.
Eklof, B., J. Bushnell, and L. Zakharova, eds. *Russia's Great Reforms, 1855-1881.* Bloomington, Ind., 1994.
Ellis, J. *The Russian Orthodox Church: A Contemporary History.* Bloomington, Ind., 1986.
Ely, C. *This Meager Nature: Landscape and National Identity in Imperial Russia,* DeKalb, III., 2002.
Emmons, T. and W. Vucinich, eds. *The Zemstvo in Russia: An Experiment in Local Self-Government.* Cambridge, 1982.
Emmons, T. *The Russian Landed Gentry and the Peasant Emancipation of 1861.* Cambridge, 1967.
Engel, B, A. *Between the Fields and the City: Women, Work, and Family in Russia, 1861-1914.* Cambridge, 1994.
Engel, B. A. And C. Rosenthal, *Five Sisters: Women Against the Tsar.* NY, 1975.
Engel, B. *Mothers and Daughters: Women of the Intelligentsia in 19th Century Russia.* Cambridge, 1983.
Engelstein, L. *The Keys to Happiness: Sex and the Search for Modernty in Fin-de-Siècle Russia.* Ithaca, NY, 1992.
Ennons, T. *The Russian Landed Gentry and the Peasant Emancipation of 1861.* Cambridge, 1967.
Ennons, T., ed. *Emancipation of the Russian Serfs.* NY, 1970.
Enteen, G. M. *The Soviet Scholar-Bureaucrat: M. N. Pokrovskii and the Society of Marxist Historians.* University Park, Pa., 1978.
Erickson, J. *The Road to Stalingrad: Stalin's War with Germany.* NY, 1975.
Erickson, J. *The Soviet High Command: A Military-Political History, 1918-1941.* NY, 1962.
Erlich, A. *The Soviet Industrialization Debate, 1924-1928.* Cambridge, Mass., 1960.
Eudin, X., and H. H. Fisher. *Soviet Russia and the West, 1920-1927.* Stanford, 1957.
Eudin, X., and R. C. North, eds. *Soviet Russia and the East, 1920-1927.* Stanford, 1957.
Evtuhov, C. *The Cross and the Sickle: Sergei Bulgakov and the Fate of Russian Religious Philosophy.* Ithaca, NY, 1997.
Evtushenko, E. *A Precocious Autobiography.* NY, 1963.

Fadner, F. *Seventy Years of Pan-Slavism: Karazin to Danilevskii, 1800-1870.* Washington, D. C., 1962.
Fainsod, M. *How Russia Is Ruled.* Cambridge, Mass., 1953.
Fainsod, M. *Smolensk under Soviet Rule.* Cambridge, Mass., 1958.
Farnsworth, B. *Alexandra Kollontai: Socialism, Feminism, and the Bolshevik Revolution.* Stanford, 1980.
Farnsworth, B. *Alexandre Kollontai: Socialism, Feminism, and the Bolshevik Revolution.* STanford, 1980.
Farnsworth, B. *William C. Bullitt and the Soviet Union.* Bloomington, Ind., 1967.
Fedotov, G.P. *A Treasury of Russian Spirituality. NY, 1948.*
Fedyshyn, O. S. *Germany's Drive to the East and the Ukrainian Revolution,1917-1918.* New Brunswick, NJ., 1971.
Fedyshyn, üo. S. *Germany's Drive to the East and the Ukrainian Revolution, 1917-1918.* New Brunswick, NJ., 1971.
Fennel, J. And A. Stokes. *Early Russian Literature.* Berkeley, 1974
Fennel, J. *Prince A. M. Kurbsky's History of Ivan IV.* Cambridge, Eng, 1965.
Fennell, J. *A History of the Russian Church to 1448.* London, 1995.
Fennell, J. *Ivan the Great of Moscow.* London, 1961.
Fennell, J. *The Crisis of Medieval Russia, 1200-1304.* London and NY, 1983.
Fennell, J. *The Emergence of Moscow, 1304-1359.* Berkeley, 1968.
Ferro, M. *The Russian Revolution of February 1917.* Translated by J.L. Richards. Englewood Cliffs, NJ., 1972.
Feshbach, M., with A. Friendly, *Jr. Ecocide in the USSR: Health and Nature under Siege.* NY, 1992.
Field, D. *Rebels in the Name of the Tsar.* Boston, 1976.
Field, D. *The End of Serfdom: Nobility and Bureaucracy in Russia, 1855-1861.* Cambridge, Mass., 1976.
Figes, O. *A People's Tragedy: The Russian Revolution, 1891-1924.*NY, 1997.
Figes, O. and B. Kolonitskii. *Interpreting the Russian Revolution: The Language and Symbols of 1917.* New Haven, Conn., 1999.
Figes, O. *Natasha's Dance: A Cultural History of Russia.* NY, 2002.
Figes, O. *Peasant Russia, Civil War: The Volga Countryside in Revolution, 1917-1921.* Oxford, 1989.
Figes, O. *The Whisperers: Private Life in Stalin's Russia.* NY, 2007.
Fischer, G. *Russian Liberalism, from Gentry to Intelligentsia.* Cambridge, Mass., 1958.
Fischer, G. *Soviet Opposition to Stalin: A Case Study in World War II. Westport,* Conn., 1970.
Fischer, G. *Soviet Opposition to Stalin.* Cambridge, Mass., 1952.
Fischer, L. *The Soviets in World Affairs,* 1917-1929. Princeton, N.J., 1951.
Fischer, Louis. *The Life of Lenin.* NY, 1964.
Fischer, R. *Stalin and German Communism.* Cambridge, Mass., 1948.
Fitzpatrick, S. ed. *Cultural Revolution in Russia, 1928-1931.* Bloomington, Ind., 1978.
Fitzpatrick, S. *Education and Social Mobility in the Soviet Union, 1921-1934.* Cambridge, 1979.
Fitzpatrick, S. *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Timas: Soviet Russia in the 1930s.* NY, 1999.
Fitzpatrick, S. *Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization.* NY, 1994.
Fitzpatrick, S. *THe Cultural Front: Power and Culture in Revolutionary Russia.* Ithaca, NY, 1992.
Fitzpatrick, S. *The Russian Revolution.* NY, 1994.
Fitzpatrick, S., A. Rabinowitch, and R. Stites, eds. *Russia in the Era of NEP,* Bloomington, Ind., 1991.

Fletcher, W. C. *A Study in Survival: The Church in Russia, 1927-1943.* NY, 1965.
Flier, M. S. And D. Rowland, *Medieval Russian Culture.* Berkeley, 1994.
Florinsky, M. T. Ed. *McGraw-Hill Encyclopedia of Russia and the Soviet Union.* NY, 1961.
Florinsky, M. T. *Russia: A History and an Interpretation.NY, 1953.*
Florinsky, M. T. *The End of the Russian Empire.* Conn., 1931.
Floyd, D. *Mao against Khrushchev: A Short History of the Sino-Soviet Conflict.* NY, 1963.
Footman, D. *Civil War in Russia.* NY, 1961.
Footman, D. *The Russian Revolution,* NY, 1962.
Frank J. *Dostoevsky: The Miraculous Years, 1865-1871.* Princeton, NJ, 1995.
Frank, J. *Dostoevsky: The Mantle of the Prophet, 1871-1881.* Princeton, NJ, 2002.
Frank, J. *Dostoevsky: The Seeds of Revolt, 1821-1849.* Princeton, NJ, 1976.
Frank, J. *Dostoevsky: The Stir of Liberation, 1860-1865.* Princeton, NY, 1986.
Frank, J. *Dostoevsky: The Years of Ordeal, 1850-1859.* Princeton, NY, 1983.
Frank, S. P. and M. D. Steinberg, eds., *Cultures in Flux: Lower-Class Values, Practices, and Resistance in Late Imperial Russia.* Princeton, NJ, 1994.
Frank, S. P. *Crime, Cultural Conflict, and Justice in Rural Russia, 1856-1914.* Berkeley, 1999.
Franklin, S. And J. Shepard. *The Emergence of Rus, 750-1200.* London, 1996.
Franklin, S. *Writing, Society and Culture in Early Rus. C. 950-1300.* Cambridge, 2002.
Freeze, G. L. *From Supplication to Revolution: A Documentary Social History of Imperial Russia.* NY, 1988.
Freeze, G. L. *Russia: A History.* NY, 1997.
Freeze, G. *The Parish Clergy in Nineteenth Century Russia: Crisis, Reform, Counter-Reform.* Princeton, NJ, 1983.
Freeze, G. *The Russian Levites: The Parish Clergy in the Eighteenth Century.* Cambridge, Mass., 1977.
Friedrich, C. J., and Z. K. Brzezinski. *Totalitarian Dictatorship and Autocracy.* Cambridge, Mass., 1956.
Frierson, C. *Peasant Icons: Representations of Rural People in Late Nineteenth Century Russia.* NY, 1993.
Fuhrmann, J. *Rasputin: A Life.* NY, 1990.
Gaddis, J. L. *We Now Know: Rethinking Cold War History.* NY, 1997.
Galai, S. *The Liberation Movement in Russia, 1900-1905.* Cambridge, 1973.
Galili, Z. *The Menshevik Leaders in the Russian Revolution: Social Realitiesand Political Struggles.*Princeton, NJ, 1989.
Gankin, O. H., and H. H. Fisher, eds. *The Bolsheviks and the World War: Documents.* Stanford, 1940.
Garthoff, R. L. *Soviet Strategy in the Nuclear Age.* NY, 1962.
Gasiorowska, X. *The Image of Peter the Great in Russian Fiction.* Madison, Wis. , 1979.
Geiger, H. K. *The Family in Soviet Russia.* Cambridge, Mass., 1968.
Geldern, J. von and R. Stites. *Mass Culture in Soviet Russia.* Bloomington, Ind., 1995.
Gerschenkron, A. *Continuity in History and Other Essays.* Mass. , 1968.
Gerschenkron, A. *Economic Backwardness in Historical Perspective.* Cambridge, Mass., 1962.
Gerstein, L. *Nikolai Strakhov.* Cambridge, Mass., 1971.
Gerstein, L. *The Liberation Movement in Russia, 1900-1905.* Cambridge, 1973.
Gerstenmaier, C. *The Voices of the Silent.* NY, 1972.
Gessen, M. *Dead Again: The Russian Intelligentsia after Communism.* NY, 1997.
Getty, J. A. and R. Manning, eds. *Stalinist Terror: New Perspectives.* Cambridge, 1993.
Getzler, I. *Kronstadt, 1917-1921: Fate of a Soviet Democracy.* Cambridge, 1983.
Getzler, I. *Martov: A Political Biography of a Russian Social Democrat.* NY, 1967.

Geyer, M. and S. Fitzpatrick, eds. *Beyond Totalitarianism: Stalinism and Nazism Compared.* Cambridge, Eng., 2009.
GForsuch, A. *Youth in Revolutionary Russia: Enthusiats, Bohemians, Delinquents.* Bloomington, Ind., 2000.
Gilbert, M. *Atlas of Russian History.* NY, 1993.
Gitelman, Z. Y. *Jewish Nationality and Soviet Politics: The Jewish Sections of the CPSU, 1917-1930.* Princeton, NJ., 1972.
Gitelman, Z. Y. *Jewish Nationality and Soviet Politics: The Jewish Sections of the CPSU, 1917-1930.* Princeton, NJ., 1972.
Glantz, D. M. and J. M. House. *When Titans Clashed: How the Red Army Stopped Hitler.* Lawrence, Kans., 2001.
Gleason, A. *A Companion to Russian History.* Oxford, 2009.
Gleason, A. *Totalitarianism: The Inner History of the Cold War.* NY, 1995.
Gleason, A., P. Kenez, and R. Stites, eds. *Bolshevik Culture: Experiment and Order in the Russian Revolution.* Bloomington, Ind., 1985.
Glickman, R. L. *Russian Factory Women: Workplace and Society, 1880-1914.* Berkeley, 1984.
Golder, F. A. *Documents of Russian History, 1914-1917.* NY and London, 1927.
Golder, F. A. *Russian Expansion on the Pacific, 1641-1850.* Cleveland, 1914.
Goldfrank, D. *The Origins of the Crimean War.* NY, 1994.
Goldhagen, E., ed. *Ethnic Minorites in the Soviet Union.* NY, 1967.
Goldhagen, E., ed. *Ethnic Minorities in the Soviet Union.* NY, 1967.
Goldman, M. *What Went Wrong with Perestroika.* NY, 1992.
Goldman, W. Z. *Terror and Democracy in the Age of Stalin: The Social Dynamics of Repression.* NY, 2007.
Goldman, W. Z. *Women at the Gates: Gender and Industry in Stalin's Russia.* NY, 2002.
Goldman, W. Z. *Women, the State, and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life, 1917-1936.* Cambridge, 1993.
Golovin, N. N. *The Russian Army in the World War.* New Haven, Conn., 1931.
Gooch, G. P. *Catherine the Great and Other Studies.* London, 1954.
Gorky, M. *Untimely Thoughts: Essays on Revolution, Culture, and the Bolshevisk, 1917-1918.* Translated by H. Ermolaev. Introduction by M. Steinberg. New Haren, Conn., 1995.
Gorlizki, Y. and O. Khlevniuk. *Cold Peace: Stalin and the Soviet Ruling Circle, 1945-1953.* Oxford, 2004.
Gorodetsky, G. *Grand Illusion: Stalin and the German Invasion of Russia*, New Haven, Conn., 1999.
Graham, I. *Science and Philosophy in the Soviet Union.* NY, 1972.
Graham, L. R. *The Soviet Academy of Sciences and the Communist Party, 1927-1932.* Princeton, N.J., 1967.
Graham, S. *Boris Godunov.* London, 1933.
Greenberg, L. S. *The Jews in Russia,* 2 vols. New Haven, Conn., 1944, 1951.
Gregory, P. R. and N. Naimark, eds. *The Lost Politburo Transcripts: From Collective Rule to Stalin's Dictatorship.* New Haven, Conn., 2008.
Gregory, P. R., and R. C. Stuart. *Soviet Economic Structure and Performance.* NY, 1974.
Grekov, B. *Kiev Rus.* Moscow, 1959.
Grey, I. *Ivan III and the Unification of Russia.* NY, 1964.
Griffith, W. E. *Communism in Europe: Continuity, Change and the Sino-Soviet Dispute.* Cambridge, Mass., 1966.
Gronsky, P., and N. Astrov. *The War and the Russian Government.* New Haven, Conn., 1929.
Grossman, G. "The Economy at Middle Age." *Problems of Communism* (March-April 1976).

Grossman, G., ed. *Money and Plan: Financial Aspects of East European Economic Reforms.* Berkeley, 1968.
Grousset, R. *The Empire of Steppes: A History of Central Asia.* NJ, 1970.
Gruber, H. *International Communism in the Era of Lenin: A Documentary History.* Greenwich, Conn., 1967.
Gsovsky, V. *Soviet Civil Law.* 2 vols. Ann Arbor, Mich., 1948, 1949.
Gsovsky, V., and K. Grybowski. *Government, Law and Courts in the Soviet Union and Eastern Europe.* NY, 1959.
Hahn, W. G. *Postwar Soviet Politics: The Fall of Zhdanov and the Defeat of Moderation, 1946-1953.* Ithaca, N.Y., 1982.
Haimson, L. H. *The Russian Marxists and the Origins of Bolshevism.* Cambridge, Mass., 1955.
Haimson, L. H., ed. *The Mensheviks: From the Revolution of 1917 to the Second World War.* Chicago, 1974.
Haimson, L. H., ed. *The Politics of Rural Russia, 1905-1914.* Bloomington, Ind., 1979.
Halecki, O. *A History of Poland.* NY, 1943.
Hamm, M. F. *The City in Russian History.* Lexington, Ky, 1976.
Hammer, D. P. *USSR: The Politics of Oligarchy.* Hinsdale, III., 1974.
Handelman, S. *Comrade Criminal: Russia's New Nafiya.* Conn., 1995.
Hans, N. *The Russian Traditon in Education.* London, 1963.
Hansson, C., and K. Linden. *Moscow Women: Thirteen Interviews by Carola Hansson and Karin Linden.* Translated by G. Bothmer, G. Blechler, and L. Blechler. Introduction by G. W. Lapidus. NY, 1983.
Harcave, S. *Readings in Russian History.* NY, 1962
Harcave, S. *Russia: A History.* Chicago, 1956.
Harding, N. *Leninism.* Durham, N.C., 1996.
Hardy, D. *Land and Freedom: The Origins of Russian Terrorism, 1876-1879.* Westport, Conn. 1987.
Hare, R. *Portraits of Russian Personalities between Reform and Revolution.* NY, 1959.
Hartley, J. M. *Alexander I.* NY, 1994.
Harvey, D. L., and L. C. Ciccoritti. U.S.-*Soviet Cooperation in Space.* Washington, D.C., 1974.
Harvey, M. L., L. Goure, and V. Prokofieff. *Science and Technology as an Instrument of Soviet Policy.* Washington, D.C., 1972.
Hasegawa, T. *Racing the Enemy: Stalin, Truman, and the Surrender of Japan.* Cambridge, Mass., 2005.
Hasegawa, T. *The February Revolution: Petrograd, 1917.* Seattle, 1981.
Hayward, M., and W. C. Fletcher, eds. *Religion and the Soviet State: A Dilemma of Power.* NY, 1969.
Hazard, J. N. *The Soviet System of Government.* Chicago, 1957.
Healy, D. *Bolshevik Sexual Forensics: Diagnosing Disorder in the Clinic and Courtroom, 1917-1939.* De.Kalb, III., 2009.
Hellbeck, J. *Revolution on My Mind: Writing a Diary under Stalin.* Cambridge, Mass., 2006.
Heller, M. *Cogs in the Soviet Whell: The Formation of Soviet Man.* NY, 1988.
Heller, M., with A. Nekrich. *Utopia in Power: The History of the Soviet Union from 1917 to the Present.* NY, 1986.
Hellie, R. *Enserfment and Military Change in Muscovy.* Chicago, 1971.
Hellie, R. *Slavery in Russia, 1450-1725.* Chicago, 1982.
Hellie, R. *The Muscotive Law Code (Ulozhenie) of 1649.* Calif., 1988.
Heppell, M. *The Paterik of the Kievan Caves Monastry.* Cambridge, Mass. 1989.

Heretz, L. *Russia on the Eve of Modernity: Popular Religion and Traditional Culture under the Last Tsars.* Cambridge, Eng., 2008.
Hindus, M. *Red Bread: Collectivization in a Russian Village.* Foreword by R. G. Suny. Bloomington, Ind., 1988.
Hirsch, F. *Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union.* Ithaca, NY., 2005.
Hirsh, F. *Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union.* Ithaca, NY, 2005.
Hoch., S. *Serfdom and Social Control in Russia.* Chicago, 1986.
Hockery, P. Ed. *Russia and the Soviet Union: A Bibliographic Guide to Western-Language Publications.* Chicago and London, 1965.
Hollingsworth, P. *The Hagiography of Kievan Rus.* Cambridge, Mass., 1992.
Holloway, D. *Stalin and the Bomb: The Soviet Union and Atomic Energy, 1939-1956.* New Haven, Conn., 1994.
Holquist, P. *Making War, Forging Revolution: Russia's Continuum of Crisis, 1914-1921.* Cambridge, Mass., 2002.
Hooson, D. J. *The Soviet Union: People and Regions.* Belmont, CA, 1966
Hopf, T. *Social Construction of International Politics: Identities & Foreign Policies, Moscow 1955 and 1999.* Ithaca, N.Y., 2002.
Horak, S. *Russia, the USSR, and Eastern Europe: A Bibliographic Guide to English-Language Publications.* Littleton, Colo (1964-74-1979; 1975-40-1982; 1981-85-1987)
Horecky, P. Ed. *Basic Russian Publications: A Selected and Annotated Bibliography on Russia and the Soviet Union.* Chicago and London, 1965.
Hosking, G. *Beyond Socialist Realism: Soviet Fiction Since "Ivan Denisovich."* NY, 1980.
Hosking, G. *Russia and Russians: A History.* Mass., 2001.
Hosking, G. *Russia: People and Empire, 1552-1917.* Cambridge, Mass. 1997.
Hosking, G. *The First Socialist Society: A History of the Soviet Union from Within.* Cambridge, Mass., 1985.
Hosking, G. *The Russian Constitutional Experiment: Government and Duma, 1907-1914.* Cambridge, 1973.
Hovannisian, R. G. *The Republic of Armenia.* Vol. 1, *The First Year, 1918-1919.* Berkeley, 1971.
Hovannisian, R. G. *The Republic of Armenia.* Vol. 1, *The First Year, 1918-1919.* Berkeley, 1971.
Howes, R.C. *The Testaments on the Grand Princes of Moscow.* NY, 1967.
Hrushevskyi, M. *A History of the Ukraine.* New Haven, Conn. 1941.
Hughes, L. *Russia in the Age of Peter the Great.* New Haven, Conn., 1998.
Hughes, L. *Sophia, Regent of Russia, 1657-1704.* Conn., 1990.
Hunczak, T., ed. *The Ukraine, 1917-1921: A Study in Revolution.* Cambridge, Mass., 1977.
Hutchinson, J. F. *Politics and Public Health in Revolutionary Russia, 1890-1918.* Baltimore, 1990.
Israel, G. *The Jews in Russia.* Translated by S. L. Chernoff. NY, 1975.
Israel, G. *The Jews in Russia.* Translated by S. L. Chernoff. NY, 1975.
Ivanits, L. J. *Russian Folk Belief.* NY, 1989.
Izvolsky, A. P. *Recollections of a Foreign Minister.* Garden City, NY, 1921.
Jacoby, S. *İnside Soviet Schools.* NY, 1974.
Jamgotch, N., Jr. *Soviet-East European Dialogue: International Relations of a New Type.* Stanford, 1968.
Jasny, N. *Soviet Economy during the Plan Era.* Stanford, 1951.
Jasny, N. *Soviet Industrialization, 1928-1932.* Chicago, 1961.
Jasny, N. *The Socialized Agriculture of the USSR.* Stanford, 1949.

Jelavich, B. *A Century of Russian Foreign Policy, 1814-1914.* NY, 1964.
Jelavich, B. and C. Jelavich. *Russia in the East, 1876-1880.* Leiden, 1959.
Jelavich, B. *Russia and Greece During the Regency of King Otton, 1832-1835.* Thessalonika, 1962.
Jelavich, B. *Russia and the Greek Revolution of 1843.* Munich, 1966.
Jelavich, B. *Russia and the Rumanian National Cause, 1858-1859.* Bloomington, Ind., 1959.
Jelavich, C. *Tsarist Russia and Balkan Nationalism: Russian Influence in the Internal Affairs of Bulgaria and Serbia, 1879-1886.* Berkeley, 1958.
Jersild, A. *Orientalism and Empire: North Caucasus Mountain Peoples and the Georgian Frontien, 1845-1917.* Montreal, 2002.
Johnson, P. *Khrushchev and the Arts: The Politics of Soviet Culture, 1962-1964.* Cambridge, Mass., 1965.
Jones, P., ed. *The Dilemmas of De-Stalinisation: Negotiating Cultural and Social Change in the Khrushchev* Era. London, 2006.
Jones, R. E. *The Emancipation of the Russian Nobility, 1762-85.* Princeton, NJ, 1973.
Jorré, G. *The Soviet Union: The Land and Its People.* Translation E. D. Laborde. London, 1950. 3rd ed., 1967.
Josephson, P. R. *New Atlantis Revisited: Akademgorodok, the Siberian City of Science.* Princeton, NJ, 1997.
Kahan, A. *The Plow, the Hammer, and the Knout: An Economic History of Eighteenth-Century Russia.* Chicago, 1985.
Kaiser, D. H. *The Growth of the Law in Medieval Russia.* Princeton,NJ, 1980.
Kaiser, D. H., ed. "Rus', Russia, and the Russian Empire." American Historical Association's *Guide to Historical Literature,* Sect. 34. 3rd ed. NY, 1995.
Kaiser, D. *The Law of Rus': Tenth to Fifteenth Centuries.* Salt Lake City, 1992.
Kaiser, R. G. *Why Gorbachev Happened: His Triumphs and His Failure.* NY, 1991.
Kaiser, R. J. *The Geography of Nationalism in Russia and the USSR.* Princeton, NJ, 1994.
Kampfner, J. *Inside Yeltsin's Russia: Corruption, Conflict, Capitalism.* London, 1994.
Kaplan, H. H. *The First Partition of Poland.* NY, 1962.
Kappeler, A. *The Russian Empire: A Multiethnic History.* Harlow, Eng., 2001
Kapur, H. *Soviet Russia and Asia, 1917-1927: A Study of Soviet Policy towards Turkey, Iran and Afghanistan.* London, 1966; NY, 1967.
Karamzin, N. M. *Letters of a Russian Traveler, 1789-1790: An Account of a Young Russian Gentleman's Tour through Germany, Switzerland, France and England.* NY, 1957.
Karamzin, N. M. *Memoir on Ancient and Modern Russia.* Mass., 1959.
Karcz, J., ed. *Soviet and East European Agriculture.* Berkeley, 1967.
Karpovich, M. *Imperial Russia, 1801-1917.* NY, 1932.
Kassof, A., ed. *Prospects for Soviet Society.* NY, 1968.
Kassow, S. D. *Students, Professors, and the State in Tsarist Russia. Berkeley, 1989.*
Katkov, G. *Russia, 1917: The February Revolution.* NY, 1934.
Katz, M. *Mikhail N-Katkov: A Political Biography, 1818-1887.* The Hague, 1966.
Katz, Z., R. Rogers, and F. Harned, eds. *Handbook of Major Soviet Nationalities.* NY and London, 1975.
Katz, Z., R. Rogers, and F. Harned, eds. *Handbook of Major Soviet Nationalities. NY and London, 1975.*
Kazemzadeh, F. *The Struggle for Transcaucasia, 1917-1921.* NY, 1961.
Kazemzadeh, F. The Struggle for Transcaucasia, 1917-1921. NY, 1961.
Keep, J. "The Regime of Filaret" *Slavonic and East European Review 36, 38.* 1957-60.
Keep, J. L. H. *The Rise of Social Democracy in Russia.* Oxford, 1963.
Keep, J. *Soldiers of the Tsar: Army and Society in Russia, 1462-1874.* Oxford, 1985.

Keep, J., ed *Contemporary History in the Soviet Mirror.* NY, 1964.
Keep., J.*The Russian Revolution: A Study in Mass Mobilization.* NY, 1976.
Kelly, A. *Toward Another Shore: Russian Thinkers between Necessity and Chance.* New Haven, Conn., 1998.
Kelly, C. and D. Shepherd, eds. *Constructing Russian Culture in the Age of Revolution: 1881-1940.* Oxford, 1998.
Kelly, C. *Children's World: Growing up in Russia, 1890-1991.* New Haven, Conn. 2007.
Kenez, P. *Cinema and Soviet Society, 1917-1953.* Cambridge, 1992.
Kenez, P. *The Birth of the Soviet Propaganda State: Soviet Methods of Mass Mabilization, 1917-1930.* Cambridge, 1985.
Kennan, G. F. *Russia and the West under Lenin and Stalin.* Boston, 1961.
Kennan, G. F. *Soviet Foreign Policy, 1917-1941.* Princeton, N.J., 1960.
Kennan, G. F. *Soviet-American Relations, 1917-1920.* Vol. 1, *Russia Leaves the War.* Vol. 2, *The Decision to Intervene.* Princeton, NJ., 1956, 1958.
Kennan, G. F. *The Decline of Bismarck's European Order: Franco-Russian Relations, 1875-1890.* Princeton, NJ, 1979.
Kennan, G. *Siberia and the Exile System.* 2 vols. NY, 1891.
Kerensky, A. *Russia and History's Turning Point.* London, 1965.
Kerner, R. J. *The Urge to the Sea: The Course of Russian History.* NY, 1971.
Khalid, A. *Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia.* Berkeley, 2000.
Khlevniuk, O. V. *Master of the House: Stalin and His Circle.* New Haven, Conn., 2009.
Khodarkovsky, M. *Where Two Worlds Meet: The Russian State and the Kalmyk Nomads, 1600-1771.* Ithaca, NY, 1992.
Kindersley, R. *The First Russian Revisionists: A Study of legal Marxism in Russia.* Oxford, 1962.
Kirchner, W. *The Rise of the Baltic Question.* Westport, Conn., 1970.
Kirchner, W. *The Rise of the Baltic Question.* Westport, Conn., 1970.
Kivelson, V. *Cartographies of Tsardom: The Land and Its Meanings in the Seventeenth-Century Russia.* NY, 2006.
Kline, G. *Religious and Anti-Religious Thought in Russia.* Chicago, 1968.
Kliuchevsky, V. O. *Peter the Great.* NY, 1959.
Kliuchevsky, V. O. *Peter the Great.* NY, 1959.
Kliuchevsky, V. O. *The Rise of the Romanovs.* NY, 1970.
Knight, *A. Beria: Stalin's First Lieutenant. Princeton,* N. J., 1996.
Knight, A. *Spies without Cloaks: The KGB's Successors.* NJ, 1998.
Koenker, D. P. and W. G. Rosenberg. *Strikes and Revolution in Russia, 1917.* Princeton, NJ., 1989.
Koenker, D. P. *Moscow Workers and the 1917 Revolution.* Princeton, NJ., 1981.
Koenker, D. P. *Republic of Labor: Rusian Printers and Soviet Socialism, 1918-1930.* Ithaca, NY, 2005.
Koenker, D. P., W. G. Rosenberg, and R. G.Suny, eds. *Party, State, and Society in the Russian Civil War.* Bloomington, Ind., 1989.
Kohn, H. *Pan Slavism: Its History and Ideology.* Notre Dame, Ind., 1953; NY, 1960.
Kokovtsov, V. N. *Out of My Past.* Stanford, 1935.
Kolarz, W. *Russia and Her Colonies.* NY, 1953.
Kolarz, W. *Russia and Her Colonies.* NY, 1953.
Kolasky, J. *Education in the Soviet Ukraien.* Toronto, 1968.
Kolasky, J. *Education in the Soviet Ukraine.* Toronto, 1968.
Kolchin, P. *Unfree Labor: American Slavery and Russian Serfdom.* Cambridge, Mass., 1987.
Kollman, N. *Major Problems in Early Modern Russian History.* NY, 1992.
Kollmann, N. S. *By Honor Bound. State and Society in Early Modern Russia.* NY, 1999.

Kondakov, N. P. *The Russian Icon.* Oxford, 1927.
Konn, T. Ed. *Soviet Studies Guide.* London, 1992.
Kotkin, S. *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization.* Berkeley, 1995.
Kovalevsky, M. M. *Russian Political Institutions.* Chicago, 1902.
Kozlov, V. *Mass Uprisings in the USSR: Protest and Rebellion in the Post-Stalin Years.* Armonk, NY, 2002.
Kropotkin, P. A. *Memoirs of a Revolutionist.* NY, 1883.
Kropotkin, P. A. *Modern Science and Anarchism.* London, 1913.
Kropotkin, P. A. *The State: Its part in History.* London, 1898, 1943.
Kubijovyc, V. Et. Al. Eds. *Ukraine: A Concise Encyclopedia.* Vol. 1. Toronto, 1963.
Kucherov, S. *Courts, Lawyers and Trials under the Last Three Tsars.* NY, 1953.
Kucherov, S. *The Organs of Soviet Administration of Justice: Their History and Operation.* London, 1970.
Kuromiya, Hiroaki. *The Voices of the Dead: Stalin's Great Terror in the 1930s.* New, Haven, Conn., 2008.
Laird, R. D., ed. *Soviet Agricultural and Peasant Affairs.* Lawrence, Kans., 1963.
Lampert, E. *Sons against Fathers: Studies in Russian Radicalism and Revolution.* London, 1965.
Lampert, E. *Studies in Rebellion,* London, 1957.
Lang, D. M. *A Modern History of Georgia.* London, 1962
Lang, D. M. *The First Russian Radical: Alexander Radishchev, 1749-1802.* NY, 1960.
Langer, W. L. *The Diplomacy of Imperialism, 1890-1902.* 2 vols. NY, 1935.
Langer, W. L. *The European Alliances and Alignments, 1871-1890.* NY, 1950.
Langer, W. L. *The Franco-Russian AElliance, 1890-1894.* Cambridge, Mass., 1929.
Lantzeff, G. *Siberia in the Seventeenth Century: A Sudy of Colonial Administration.* Berkeley, 1943.
Lapidus, G. W. ed. *Women, Work and Family in the Soviet Union.* Armonk, N.Y., 1982.
Lapidus, G. W. *Women in Soviet Society: Equality, Development, and Social Change.* Berkeley, 1978.
Laqueur, W? Z. *The Soviet Union and the Middle East.* NY, 1959.
Laqueur, W. *The Fate of the Revolution: Interpretations of Soviet History.* NY, 1967.
Laserson, M. M., ed. *The Development of Soviet Foreign Policy in Europe, 1917-1942: A Selection of Documents.* International Conciliation, no. 386 (January 1943).
Lavrov, P. *Historical Letters.* Berkeley, 1967.
Layton, S. *Russian Literature and Empire: Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy.* Cambridge, Eng., 1994.
Leach, B. A. *German Strategy Against Russia, 1939-1941.* Oxford, 1973.
Lederer, I., ed. *Russian Foreign Policy: Essays in Historical Perspective.* New Haven, Conn., 1962.
Lednicki, W. *Russia, Poland and the West: Essays in Literrary and Cultural History.* London and NY, 1954.
LeDonne, J. P. *Absolutism and Ruling Class: The Formation of the Russian Political Order, 1700-1825.* NY, 1991.
LeDonne, J. P. *Ruling Russia: Politics and Administration in the Age of Absolutism, 1762-1796.* Princeton, NJ, 1984.
LeDonne, J. P. *The Russian Empire and the World, 1700-1917: The Geopolitics of Expansion and Containment.* NY, 1997.
Leffler, M. P. *For the Soul of Mankind: The United States, the Soviet Union, and the Cold War.* NY, 2007.
Lehovich, D. V. *White Against Red: The Life of General Anton Denikin.* NY, 1974.

Leites, N., and E. Bernaut. *Ritual of Liquidation: The Case of the Moscow Trials.* Glencoe, III., 1954.
Lenin, V. I. *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism.* NY, 1927.
Lenin, V. I. *The State and Revolution.* NY, 1927.
Lenin, V. I. *What Is to Be Done?* Moscow, 1947.
Lenin, V.I. *Collected Works.* NY, 1927-42.
Lensen, G. A. *The Russian Push toward Japan: Russo-Japanese Relations, 1697-1875.* Princeton, NJ, 1959.
Leonard, R. *A History of Russian Music.* London, 1956.
Leonard, W. *The Kremlin since Stalin.* NY, 1962.
Leslie, R. F. *Reform and Insurrection in Russian Poland, 1856-1865.* London, 1963.
Levin, A. *The Second Duma: A Study of the Social-Democratic Party and the Russian Constitutional Experiment.* New Haven, Conn., 1940.
Levin, E. *Sex and Society in the World of Orthodox Slavs, 900-1700.* NY, 1989.
Levin, N. *The Jews in the Soviet Union Since 1917: Paradox of Survival.* 2 vols. *NY and London, 1990.*
Levin, N. *The Jews in the Soviet Union Since 1917: Paradox of Survival.* 2 vols. NY and London, 1990.
Levytsky, B. *The Uses of Terror. The Soviet Secret Police, 1917-1970.* Translated by H. Piehler. NY, 1972.
Lewin, M. *Lenin's Last Struggle.* NY, 1968.
Lewin, M. *Russian Peasants and Soviet Power: A Study of Collectivization.* Evanston, III., 1968.
Lewin, M. *Russian Peasants and Soviet Power: A Study of Collectivization.* NY, 1968.
Lewin, M. *The Gorbachev Phenomenon: A Historical Interpretation.* UCP, 1991.
Lewin, M. *The Making of the Soviet System: Essays in the Social History of Interwar Russia.* London, 1985.
Liebman, M. *The Russian Revolution.* Translated by A. Pomerans. NY, 1970.
Lieven, A. *Chechnya: Tombstone of Russian Power.* Conn., 1998.
Lieven, D. C. B. *Nicholas II: Twilight of the Empire.* NY, 1994.
Lih, L. *Bread and Authority in Russia, 1914-1921.* Berkeley, 1990.
Lincoln, W. B. *In the Vanguard of Reform: Russia's Enlightened Bureaucrats, 1825-1861.* DeKalb, III., 1986.
Lincoln, W. B. *In War's Dark Shadow: The Russians Before the Great War.* NY, 1983.
Lincoln, W. B. *Nicholas I: Emperor and Autocrat of All the Russias.* Bloomington, Ind., 1978.
Lincoln, W. B. *Passage Through Armageddon: The Russians in War and Revolution, 1914-1918.* NY, 1986.
Lincoln, W. B. *The Contest of a Continent: Siberia and the Russians.* NY, 1994.
Lincoln, W. B. *The Great Reforms: Autocracy, Bureaucracy, and the Politics of Change in Imperial Russia.* DeKalb, III., 1990.
Lincoln, W. B. *The Romanovs: Autocrats of All the Russians.* NY, 1981.
Lincoln, W. B. *The Romanovs: Autocrats of All the* Russias. NY, 1981.
Lobanov-Rostovsky, A Russia and Europe, 1825-1878. Mich., 1954.
Lobanov-Rostovsky, A. *Russia and Asia.* Mich., 1951.
Lobanov-Rostovsky, A. *Russia and Europe, 1789-1825. NC., 1947.*
Lord, R. H. *The Second Partition of Poland.* Mass., 1915.
Lossky, N. O. *History of Russian Philosophy.* NY, 1951.
Lowe, D. *Russian Writing Since 1953: A Critical Survey.* Cambridge, 1987.
Lubachko, I. S. Belorussia under Soviet Rule, 1917-1957. *Lexington, Ky., 1972.*
Lubachko, I. S. *Belorussia under Soviet Rule, 1917-1957.* Lexington, Ky., 1972.

Luckett, R. *The White Generals: An Accountof the White Movement and the Russian Civil War.* NY, 1987.
Luckyj, G. *Literary Politics in the Soviet Ukraine, 1917-1934.* NY, 1955.
Lukashevich, S. *Ivan Aksakov, 1823-1866: A Study in Russian Thought and Politics.* Cambridge, Mass., 1965.
Lukashevich, S. *Konstantin Leontev, 1831-1891: A Study in Russian "Heroic Vitalism."* NY, 1967.
Lukashevich, S. N. F. *Fedorov (1828-1903): A Study in Roman Eupsychian and Utopian Thought.* Newark, NJ, 1977.
Lüthi, L. M. *The Sino-Soviet Split: Cold War in the Communist World.* Princeton, NJ., 2008.
MacDaniel, T. *Autocracy, Capitalism, and Revolution in Russia.* Berkeley, 1988.
MacKenkie, D. *The Lion of Tashkent: The Career of General M. G. Cherniaev.* Athens, Ga., 1974.
Mackinhtosh., J. *Strategy and Tactics of Soviet Foreign Policy.* NY, 1962.
Madariaga, I. de *Politics and Culture in Eighteenth-Century Russia.* Harlow, Eng., 1998.
Madariaga, I. de. *Britain, Russia, and the Armed Neutrality of 1780: Sir James Harris's Mission to St. Petersburg During the American Revolution.* New Haven, Conn., 1962.
Madariaga, I. de. *Russia in the Age of Catherine the Great.* New Haven, Conn, 1981.
Madariaga, I. *Ivan the Terrible: First Tsar of Russia.* New Haven and London, 2005.
Maichel, K., *Guide to Russian Reference Books.* Stanford, 1962.
Maisky, I. *Memoirs of a Soviet Ambassador: The War 1939-1943.* NY, 1968.
Maklakov, V. A. *Memoirs of V. A. Maklakov: The First State of Duma: Contemporary Reminiscences.* Bloomington, Ind., 1964.
Malia, M. *Alexander Herzen and the Birth of Russian Socialism, 1812-1855.* Cambridge, Mass., 1961.
Malia, M. E. *The Soviet Tragedy: A History of Socialism in Russia, 1917-1991.* NY, 1994.
Mally, L. *Culture of the Future: The Proletkult Movement in Revolutionary Russia.* Berkeley, 1990.
Malozemoff, A. *Russian Far Eastern Policy, 1881-1904.* Berkeley, 1958.
Mandelshtam, N. *Hope Abandoned.* NY, 1974.
Mandelshtam, N. *Hope Against Hope.* NY, 1970.
Manning, R. *The Crisis of the Old Order in Russia:* Gentry and Government. Princeton, NJ, 1982.
Marcuse, H. *Soviet Marxism.* NY, 1958.
Marks, S. G. *Road to Power: The Trans-Siberian Railroad and the Colonization of Asian Russia, 1850-1917.* Ithaca, NY, 1991.
Martin, A. *Romantics, Reformers, Reactionaries: Russian Conservative Thought and Politics in the Reign of Alexander I.* DeKalb, III., 1997.
Martin, J. *Medieval Russia, 980-1584.* Cambridge, 1995.
Martin, T. *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939.* Ithaca, NY, 2001.
Martin, T. *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939.* Ithaca, N.Y., 2001
Massell G., J. *The Surrogate Proletarial: Moslem Women and Revolutionary Strategies in Soviet Central Asia, 1919-1929.* Princeton, NJ., 1974.
Massell, G. J. *The Surrogate Proletarial: Moslem Women and Revolutionary Strategies in Soviet Central Asia, 1919-1929.* Princeton, NJ., 1974.
Matthews, M. *Class and Society in Soviet Russia.* NY, 1972.
Matthews, M., ed. *Soviet Government: A Selection of Official Documents on Internal Policies.* NY, 1974.
Mawdsley, E. *The Russian Civil War.* NY, 1996.
Maximoff, G. P. *The Political Philosophy of Bakunin: Scientific Anarchism.* Chicago, 1953.

Maynard, J. *Russia in Flux*. NY, 1948.
Mazour, A. G. *Modern Russian Historiography*. Princeton, NJ, 1958.
Mazour, A. G. *Women in Exile: Wives of the Decembrists*. Tallahassee, Fla., 1975.
Mazour, A. *The First Russian Revolution, 1825: The Decembrist Movement*. Stanford, 1937.
McAuley, M. *Bread and Justice: State and Society in Petrograd, 1917-1922*. Oxford, 1991.
McClelland, J. C. *Autocrats and Academics: Education, Culture, and Society in Tsarist Russia*. Chicago and London, 1979.
McGrew, R. E. *Russia and the Cholera, 1823-1832*. Madison, Wis., 1965.
McKay, J. P. *Pioneers for Profit: Foreign Entrepreneurship and Russian Industrialization, 1885-1913*. Chicago, 1970.
McLean, H., and W. N. Vickery. *The Year of Protest, 1956: An Anthology of Soviet Literary Materials*. NY, 1961.
McNally, R. T. *Chaadaev and His Friends: An Intellectual History of Peter Chaadaev and His Russian Contemporaries*. Tallahassee, Fla., 1971.
McNeal, R. H. *Stalin: Man and Ruler*. NY, 1988.
McNeal, R. H. *The Bolshevik Tradition: Lenin, Stalin, Khrushchev*. Englewood Cliffs, N. J., 1963.
Medlin, W. K. And C. G. Patrinelis, *Renaissance Influences and religious Reformsin Russia: Wester and Post-Byzantine Impacts on Culture and Education (16th-17th Cent.)* geneva, 1971.
Medvedev, R. A. *The October Revolution*. Translated by G. Saunders. Foreword by H. G. Salisburg. NY, 1979.
Medvedev, R. *Let History Judge. The Origins and Consequences of Stalinism*. Edited by D. Joravsky and G. Haupt. NY, 1971.
Medvedev, R. *On Socialist Democracy*. NY, 1975.
Medvedev, Zh. A. *The Rise and Fall of T. D. Lysenko*. Translated by I. M. Lerner. NY, 1969.
Medvedev, Zh. A., and R. A. Medvedev. *A Question of Madness*. NY, 1971.
Mehlinger, H. D. and J. M. Thompson. *Count Witte and the Tsarist Government in the 1905 Revolution*. Bloomington, Ind., 1972.
Meissner, B. *The Communist Party of the Soviet Union: Party Leadership*. NY, 1956.
Melgunov, S. P. *The Bolshevik Seizure of Power*. Edited by S. G. Pushkarev and B. S. Pushkarev. Translated by J. Beaver. Santa Barbara, Calif, 1972.
Mendel, A. P. *Dilemmas of Progress in Tsarist Russia: Legal Marxism and Legal Populism*. Cambridge, Mass., 1961.
Mendel, A. P. *Michael Balkunin: Roots of Apocalypse*. NY, 1981.
Menon, R. *Soviet Power and the Third World*. New Haven, Conn., and London, 1986.
Merridale, C. *Ovan's War. Life and Death in the Red Army, 1939-1945*. NY, 2006.
Meyer, A. *Communism*. NY, 1960.
Meyer, A. *Leninism*. Cambridge, Mass., 1957.
Meyer, A. *Marxism*. Cambridge, Mass., 1954.
Michels, G. B. *At War with the Church: Religious Dissent in 17th Century Muscovy*. Stanford, 1999.
Mikheyev, D. *Russia Transformed*. Ind., 1996.
Miliukov, P. N. *Russia and Its Crisis*. Chicago, 1905.
Miliukov, P. *Political Memoirs, 1905-1917*. Mich., 1967.
Miliukov, P. *Russia and Its Crisis*. Chicago, 1905; NY, 1962.
Miller, E. *Dimitrii Miliutin and the Reform Era in Russia*. Nashville, Tenn., 1968.
Milner-Gulland, R. R. And N. Dejevsky. *Cultural Atlas of Russia and the Soviet Union*. NY, 1989.
Mironov, B., with Ben Eklof. *The Social History of Imperial Russia, 1700-1917*. 2 vols. Boulder, Colo., 2000.
Mirsky, D. S. *A History of Russian Literature*. NY, 1927.

Mirsky, D. S. *History of Russian Literature*. NY, 1927.
Mirsky, D. S. *Russia: A Social History*. London, 1931.
Mochulsky, K. *Dostoevsky: His Life and Work*. Translated by M. Minihan. Princeton, NJ, 1967.
Mohrenschildt, D. von. *Russia in the Intellectual Life of 18th Century France*. NY, 1936.
Monas, S. *The Third Section: Police and Society under Nicholas I*. Cambridge, Mass., 1961.
Montesquiou-Fezensac, R. *The Russian Campaign, 1812*. Translated by L. Kennett. Athens, Ga., 1970.
Moore, B. *Soviet Politics: The Dilemma of Power*. Cambridge, Mass., 1950.
Moore, H. L. *Soviet Far Eastern Policy, 1931-1945*. Princeton, NJ., 1945.
Mosely, P. E. *Russia after Stalin*. NY, 1955.
Mosely, P. E. *The Kremlin and World Politics*. NY, 1961.
Mosely, P. E., ed. *The Soviet Union, 1922-1962: A Foreign Affairs Reader*. NY, London, 1963.
Mosely, P. *Russian Diplomacy and the Opening of the Eastern Question in 1838 and 1839*. Cambridge, Mass., 1934.
Moskoff, W. *The Bread of Affliction: The Food Supply in the USSR during World War II*. Cambridge, 1990.
Mosse, W. E. *The European Powers and the German Question, 1848-1871*. Cambridge, 1958.
Nahaylo, B., and V. Swoboda. *Soviet Disunion: A History of the Natinalities Problem in the USSR*. NY, 1991.
Nahaylo, B., and V. Swoboda. *Soviet Disunion: A History of the Nationalities Problem in the USSR*. NY, 1991.
Nathans, B. *Beyond the Pale: The Jewish Encounter with Late Imperial Russia*. Berkeley, 2002.
Nation, R. *Black Earth, Red Star: A History of Soviet Security Policy*. Ithaca, NY., 1992.
Nekrich, A. M. *Pariahs, Partners, Predators: German-Soviet Relations, 1922-1941*. Edited and translated by Gregory L. Freeze; with a foreword by Adam B. Ulam. NY, 1997.
Nelbandian, L. *The Armenian Revolutionary Movement*. Berkeley, 1967.
Nettl, J. P. *The Soviet Achievement*. London, 1967.
Neuberger, J. *Hooliganism: Crime, Culture, and Power in St. Petersburg, 1900-1914*. Berkeley, 1993.
Norretranders, B. *The Shaping of Tsardom under Ivan Grozny*. Cophenagen, 1964.
North, R. C. *Moscow and Chinese Communists*. 2nd ed. Stanford, 1962.
Northrop, D. *Veiled Empire: Gender and Power in Stalinist Central Asia*. Ithaca, NY, 2004.
Northrop, D. *Veiled Empire: Gender and Power in Stalinist Central Asia*. Ithaca, NY., 2004.
Nove, A., and J. A. Newth. *The Life of an Anarchist*. Winnipeg, 1970.
Nove, A., and J. A. Newth. *The Soviet Middle East*. London, 1967.
Nowak, A. *History and Geopolitics: A Contest for Eastern Europe*. Warsaw, 2008
Nowak, F. *Medieval Slavdom and the Rise of Russia*. NY, 1970.
O'Connor, T. *Diplomacy and Revolution: G. V. Chicherin and Soviet Foreign Affairs, 1918-1930*. Ames, Ia., 1988.
Obolensky, D. *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500-1453*. London, 1971.
Oboloensky, D. *The Byzantine Commonwealth*. NY, 1971.
Okun, S. B. *The Russian-American Company*. Translated from Russian. Cambridge, Mass., 1951.
Olcott, M. B. *The Kazakhs*. Stanford, 1995.
Oliva, L. Jay, *Russia and the West from Peter to Khrushchev*. Boston, 1965.
Orlovsky, D. T. Ed. "Soviet Union" American Historical Association's *Guide to Historical Literature*, Sect. 35. 3rd ed. NY, 1995.
Owen, T. *Capitalism and Politics in Russia: A Social History of the Moscow Mershants, 1855-1905*. Cambridge, 1981.
Paleologue, G. *An Ambassador's Memoirs*. London, 1925.

Paleologue, G. M. *The Enigmatic Tsar: The Life of Alexander I of Russia.* London, 1938.
Paperno, I. *Chernyshevsky and the Age of Russian Realism.* Stanford, 1988.
Papmehl, K. A. *Freedom of Expression in Eighteenth Century Russia.* The Hague, 1971.
Pares, B. *"Conversations with Mr. Stolypin" Russian Review* (London) 2 (1913).
Pares, B. *A History of Russia.* London, 1926.
Pares, B. *My Russian Memoirs.* London, 1931.
Pares, B. *Russia: Between Reform and Revolution.* NY, 1962.
Pares, B. *The Fall of the Russian Monarchy: A Study of the Evidence.* NY, 1939.
Paszkiewicz, H. *The Making of the Russian Nation.* London, 1963.
Paszkiewicz, H. *The Origin of Russia.* London, 1954.
Pavlovsky, G. *Agricultural Russia on the Eve of the Revolution.* London, 1930.
Paye, R. And N. Romanoff. *Ivan the Terrible.* NY, 1975.
Payne, R. *The Life and Death of Lenin.* NY, 1964.
Pearson, T. S. *Russian Officialdom in Crisis: Autocracy and Local Self-Government, 1861-1900.* Cambridge, 1989.
Perrie, M. *Cambridge History of Russia.* Cambridge, Eng., 2006.
Perrie, M. *The Image of Ivan the Terrible in Russian Folklore.* Cambridge, Eng., 1987.
Peters, V. *Nestor Makhno: The Life of an Anarchist.* Winnipeg, 1970.
Pethybridge, R., ed. *The Development of the Communist Bloc.* Boston, 1965.
Petrovich, M. B. *The Emergence of Russian Pan-Slavism, 1856-1870.* NY, 1956.
Pierce, R. A. *Russia's Hawaiian Adventure, 1815-1817.* Berkeley, 1965.
Pierce, R. A. *Russian Central Asia, 1867-1917: A Study in Colonial Rule,* Berkeley, 1960.
Pierce, R. A. *Soviet Central Asia. A Bibliography: Part 1: 1558-1866. Part 2: 1867-1917. Part 3: 1917-1966.* Berkeley, 1966.
Pintner, W. M., and D. K. Rowney, eds. *Russian Officialdom: The Bureaucratization of Russian Society from the Seventeenth to the Twentieth Century.* Chapel Hill, NC, 1980.
Pintner, W. W. *Russian Economic Policy under Nicholas I.* Ithaca, NY, 1967.
Pipes, R. ed. *Revolutionary Russia.* Cambridge, Mass., 1968.
Pipes, R. *Revolutionary Russia.* Cambridge, Mass., 1968.
Pipes, R. *Russia under the Bolshevik Regime.* NY, 1994.
Pipes, R. *The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917-1923.* Cambridge, Mass., 1954.
Pipes, R. *The Russian Intelligentsia.* NY. 1961.
Pipes, R., ed. *Revolutionary Russia: A Symposium.* 2nd ed. rev. Cambridge Mass., 1968.
Platonov, S. F. *Moscow and the West.* Miss., 1972.
Plokhii, S. *The Cossaks and the Religion in Early Modern Ukraine. Oxford, 2001.*
Pobedonostsev, K. P. *Reflections of a Russian Statesman.* London, 1898.
Poe, M. *"Apeople Born to Slavery": Russia in Early Modern Ethnography, 1476-1748.* NY, 2000.
Pokrovsky, M. N. *History of Russia from the Earliest Times to the Rise of Commercial Capitalism.* NY, 1931.
Pomper, P. *Peter Lavrov and the Russian Revolutionary Movement.* Chicago, 1972.
Pomper, P. *The Russian Revolutionary Intelligentsia.* Arlington Heights, III., 1970.
Pospielovsky, D. *The Russian Church Under the Soviet Regime, 1917-1982.* 2 vols. Crest Wood, NY, 1984.
Possony, S. T. *Lenin: The Compulsive Revolutionary. Chicago, 1964.* Rabinowitch, *A. The Bolsheviks Come to Power. The Revolution of 1917 in Petrograd.* NY, 1976.
Prawdin, M. *The Mongol Empire: Its Rise and Legacy.* NY and London, 1940.
Presniakov, A. E. *The Formation of the Great Russian State: A Study of Russian History in 13th to 15th Centuries.* Chicago, 1970.

Puryear, V. J. *England, Russia and the Straits Question, 1844-1856.* Berkeley, 1931.
Pushkarev, S. G. *A Source Book for Russian History from Early Times to 1917.* New Haven, Conn., 1972.
Pushkarev, S. G. Comp. *Dictionary of Russian Historical Terms from the Eleventh Century to 1917.* New Haven, Conn., 1972.
Pushkarev, S. *The Emergence of Modern Russia.* NY, 1963.
Putnam, G. F. *Russian AElternatives to Marxism: Christian Socialism and Idealistic Liberalism in Twentieth-Century Russia.* Knoxville, Tenn., 1977.
Rabinowitch, A. *Prelude to Revolution: The Petrograd Bolsheviks and the July 1917 Uprising.* Bloomington, Ind., 1968.
Radishchev, A. N. *A Journey from St. Petersburg to Moscow.* Mass., 1958.
Radkey, O. H. *The Agrarian Foes of Bolshevism: Promise and Default of the Russian Socialist Revolutionaries, February to October, 1917.* NY, 1958.
Radkey, O. H. *The Election to the Russian Constituent Assembly of 1917.* Cambridge, Mass., 1950.
Radkey, O.H. *The Sickle under the Hammer: The Russian Socialist Revolutionaries in the Early Months of Soviet Rule.* NY, 1963.
Raeff, M. "An Early Theorist of Absolutism: Joseph of Volokolamsk." *American Slavic and East European Review 8* (1949)
Raeff, M. *Imperial Russia, 1652-1825: The Coming of Age of Modern Russia.* NY, 1971.
Raeff, M. *Michael Speransky: Statesman of Imperial* Russia. The Hague, 1957.
Raeff, M. *Origins of the Russian Intelligentsia: The Eighteenth Century Nobility.* NY, 1966.
Raeff, M. *Russian Intellectual History: An Anthology.* NY, 1966.
Raeff, M. *Siberia and the Reforms of 1822.* Seattle, 1956.
Raeff, M. *The Decembrest Movement.* NJ, 1966.
Raeff, M. *The Well-Ordered Police State: Social and Institutional Change through Law in the Germanies and Russia, 1600-1800.* New Haven, Conn., 1983.
Raeff, M., ed. *Peter the Great: Reformer or Revolutionary?* Boston, 1963.
Ragsdale, H. *Détente in the Napoleonic Era: Bonaparte and the Russians.* Lawrence, Kans., 1980.
Ragsdale, H. *The Russian Tragedy: The Burden of History.* NY, 1996.
Raleigh, D. J. *Revolution on the Volga: 1917 in Saratov.* Ithaca, NY, 1986.
Randall, F. N. G. *Chernyshevskii.* NY, 1967.
Randolph, J. *The House in the Garden: The Bakunin Family and the Romance of Russian Idealism.* Ithaca, NY, 2007.
Ransel, D. L. *Mothers of Misery: Child Abandonhment in Russia.* Princeton, NJ, 1988.
Ransel, D. L. *The Politics of Catherinean Russia: The Panin Party.* New Haven, Conn., 1975.
Raskolnikov, F. F. *Kronstadt and Petrograd in 1917.* Translated and annotated by B. Pearce. London, 1982.
Ratushinskaya, I. *In the Beginning.* NY, 1991.
Rauch, B. von. *A History of Soviet Russia.* NY, 1957.
Raun, T.U. *Estonia and the Estonians.* Stanford, 1987.
Rawson, D., C. *Russian Rightists and the Revolution of 1905.* NY, 1995.
Read, C. *Religion, Revolution and the Russian Intelligentsia, 1900-1912.* Totowa, NJ., 1979.
Reed, J. *Ten Days That Shook the World.* NY, 1960.
Reese, R. R. *Stalin's Reluctant Soldiers: A Social History of the Red Army, 1925-1941.* Lawrence, Kans., 1996.
Remnick, D. *Lenin's Tomb: The Last Days of the Soviet Empire.* NY, 1993.
Reshetar, J. S. A *Concise History of the Communist Party of the Soviet Union.* NY, 1960.
Reshetar, J.S. *The Ukrainian Revolution, 1917-1920.* Princeton, NJ.,1952.

Reve, K. van het, ed. *Dear Comrade: Pavel Litvinov and the Voices of Soviet Citizens in Dissent.* NY, 1969.
Rheinelander, A. *Prince Michael Vorontsov: Viceroy to the Tsar.* Montreal, 1990.
Riasanovsky, N. *Russian Identities: A Historical Survey.* Oxford, 2005.
Riasanovsky, N. V. *A Parting of Ways: Government and the Educated Public in Russia, 1801-1855.* Oxford, 1976.
Riasanovsky, N. V. *Nicolas I and Official Nationality in Russia, 1825-1855.* Berkeley, 1959.
Riasanovsky, N. V. *Russia and the West in the Teachings of the Slavophiles.* Cambridge, Maas., 1952.
Riasanovsky, N. V. *The Image of Peter Great in Russian History and Thought.* NY, 1985.
Rice, T. T. *Russian Art.* London, 1949.
Rieber, A. J. *Merchants and Entrepreneurs in Imperial Russia.* Chapel Hill, NC., 1982.
Rieber, A. J., and R. C. Nelson. A *Study of the USSR and Communism: An Historical Approach.* Chicago, 1962.
Rigby, T. H. *Communist Party Membership in the USSR, 1917-1967.* Princeton, N.J., 1968.
Riha, T. *Readings in Russian Civilization.* Chicago, 1964.
Ro'i, Y. and A. Beker. *Jewish Culture and Idenitiy in the Soviet Union.* NY, 1991.
Ro'i, Y. and A. Beker. *Jewish Culture and Identity in the Soviet Union.* NY, 1991.
Ro'i, Y. *From Encroachment to Involvement: A Documentary Study of Soviet Policy in the Middle East, 1945-1973.* NY, 1974.
Rodzianko, M. V. *Reign of Rasputin: An Empire's Collapse.* NY, 1927.
Roger, H. *Russia in the Age of Modernization and Revolution, 1881-1917.* London, 1983.
Rogger, H. *National Consciousness im 18th Century Russia.* Cambridge, Mass., 1960.
Rogger, H. *National Consciousness in 18th Century Russia.* Cambridge, Mass., 1960.
Romanov, B. *Russia in Manchuria, 1892-1906.* Translated by S. Jones. Ann Arbor, Mich., 1952.
Roosevelt, P. R. *Life on the Russian Country Estate: A Social and Cultural History.* New Haven Conn., 1995.
Rorlich, A-A. *The Volga Tatars: A Profile in National Resilience.* Stanford, 1986.
Rosen, R. R. *Forty Years of Diplomacy.* NY, 1922.
Rosenberg, A. *A History of Bolshevism.* Garden City, NY, 1967.
Rosenberg, W. G. *A. I. Denikin and the Anti-Bolshevik Movement in South Russia.* Amhers, Mass., 1961.
Rosenberg, W. G. *Liberals in the Russian Revolution: The Constitutional Democratic Party, 1917-1921.* Princeton, NJ., 1974.
Rosenberg, W. G., ed, *Bolshevik Visions: First Phase of the Cultural Revolution in Soviet Russia.* Ann Arbor, Mich., 1984.
Rosenthal, B. G., ed. *Nietzsche in Russia.* Princeton, NJ., 1986.
Rosmer, A. *Moscow under Lenin.* Translated by I. Birchall. NY, 1972.
Rostow, W. W. *The Dynamics of Soviet Society.* NY, 1963.
Rothberg, A. *The Heirs of Stalin: Dissidence and the Soviet Regime, 1953-1970.* Ithaca, N. Y., 1972.
Rozanov, V. V. *Fallen Leaves.* London, 1920.
Rozanov, V. V. *Selected Works.* NY, 1956.
Rozman, G. *Urban Networks in Russia, 1750-1800, and Promedorn Periodization.* Princeton, NJ., 1976.
Rubinstein, A. Z. *Soviet Foreign Policy Since World War II: Imperial and Global.* Cambridge, Mass., 1981.
Rubinstein, A. Z., ed. *Soviet and Chinese Influence in the Third World.* NY, 1975.
Rubinstein, A. Z., ed. *The Foreign Policy of the Soviet Union,* NY, 1960.

Ruder, C. A. *Making History for Stalin: The Story of the Belomor Canal.* Gainesville, Fla., 1998.
Rumer, B. Z. *Soviet Central Asia: "A Tragic Experiment."* Boston, 1989.
Ruud, C. A. *Fighting Words: Imperial Censorship and the Russian Press, 1804-1906.* Toronto, 1982.
Sablinsky, W. *The Road to Bloody Sunday: Father Gapon and the St. Petersburg Massacre of 1905.* Princeton, NJ, 1976.
Sahadeo, J. *Russian Colonial Society in Tashkent, 1865-1923.* Bloomington, Ind., 2007.
Sakharov, A. D. *Progress, Coexistence and Intellectual Freedom.* Translated and introduction by H. Salisbury. NY, 1968.
Sanders, T., ed. *Historiography of Imperial Russia: The Profession and Writing of History in a Multinational State.* Armonk, NY, 1999.
Saul, N. E. *Concord and Conflict: The United States and Russia, 1867-1914.* Lawrence, Kans, 1996.
Sazonov, S. D. *Fateful Years, 1909-1916.* NY, 1928.
Schapiro, L. B. *The Communist Party of the Soviet Union.* NY, 1971.
Schapiro, L. *Rationalism and Nationalism in Russian Nineteenth Century Political Thought.* New Haren, Conn., 1967.
Schlesinger, R. *Changing Attitudes in Soviet Russia: The Family.* London, 1949.
Schlesinger, R. *Soviet Legal Theory.* London, 1945.
Schmemann, A. *The Historical Road of Eastern Orthodoxy.* NY, 1963.
Schmemann, A. *Ultimate Questions: An Anthology of Modern Russian Religious Thought.* NY, 1965.
Schneiderman, J. *Sergei Zubatov and Revolutionary Marxism: The Struggle for the Working Class in Tsarist Russia.* Ithaca, NY, 1976.
Schrader, A. *The Languages of the Lash: Corporal Punishment and Identity in Imperial Russia.* DeKalb, III., 2002.
Schwarz, S. *Labor in the Soviet Union.* NY, 1952.
Schwarz, S. M. *The Russian Revolution of 1905: The Workers' Movement and the Formation of Bolshevism and Menshevism.* Chicago and London, 1967.
Schwarz, S. *THe Jews in the Soviet Union.* Syracuse, NY, 1951.
Schwarz, S. *The Jews in the Soviet Union.* Syracuse, NY, 1951.
Senn, A. E. *The Emergence of Modern Lithuania.* NY, 1959.
Seregny, S. *Russian Teachers and Peasant Revolution: The Politics of Education in 1905.* Bloomington, Ind., 1989.
Serge, V. *Memoirs of a Revolutionary, 1901-1941.* Translated by P. Sedgwick. London, 1963.
Serge, V. *Year One of the Russian Revolution.* Translated by P. Sedgwick. NY, 1972.
Service, R. *Lenin: a Political Life.* Vol, 3. Bloomington, Ind., 1995.
Service, R. *Lenin: a Political Life.* Vols. 1-2. Bloomington, Ind., 1985, 1991.
Seton-Watson, H. *From Lenin to Khrushchev: The History of World Communism.* NY, 1951.
Seton-Watson, H. *The East European Revolution.* 3rd ed. NY, 1956.
Seton-Watson, H. *The Russian Empire, 1801-1917.* Oxford, 1967.
Shapiro, D. *A Selected Bibliography of Works in English on Russian History, 1801-1917.* NY and London, 1962.
Shapiro, L. *The Origins of the Communist Autocracy: Political Opposition in the Soviet State: First Phase, 1917-1922.* Cambridge, Mass., 1955.
Shatz, M. S. *Soviet Dissent in Historical Perspective.* Cambridge, 1981.
Shentalinskii, V. *Arrested Voices: Resurrecting the Disappeared Writers of the Soviet Regime.* NY, 1996.
Shevtsova, L. *Putisn's Russia.* Washington, DC, 2003.

Shevtsova, L. *Yeltsin's Russia: Myths and Reality.* Washington, DC, 1999.
Shevzov, V. *Russian Orthodoxy on the Eve of Revolution.* NY, 2003.
Shlapentokh, V. *Public and Private Life of Soviet People: Changing Values in Post-Stalin Russia.* NY, 1989.
Shotwell, J. T., and M. M. Laserson. *Poland and Russia, 1919-1945.* NY, 1945.
Shulman, M. D. *Beyond the Cold War.* New Haven, Conn., 1966.
Shulman, M. D. *Stalin's Foreign Policy Partisans in World War II.* Lawrence, Kans, 2006.
Siegelbaum, L. H. *Cars for Comrades: The Life of the Soviet Automobile.* Ithaca, NY, 2008.
Siegelbaum, L. H. *Stakhanovism and the Politics of Productivity in the USSR, 1935-1941. Cambridge, 1988.*
Siegelbaum, L. H. *The Soviet State and Society between Revolutions,* 1918-1929. Cambridge, 1992.
Simon, G. *Church, State and Opposition in the USSR.* Berkeley, 1974.
Sinel, A. *The Classroom and the Chancellery: State Education Reform in Russia under Count Dimitrii Tolstoy.* Cambridge, Mass., 1973.
Skrynnikov, R. *The Time of Troubles.* Gulf Breeze, Fla. 1988.
Slezkine, Y. *Arctic Mirrors: Russia and the Small Peoples of the North.* NY, 1994.
Slonim, M. *Soviet Russian Literature: Writers and Problems.* NY, 1964.
Smith, C. J. *The Russian Struggle for Power, 1914-1917: A Study of Russian Foreign Policy During the First World War.* NY, 1956.
Smith, E. E. *The Young Stalin.* NY, 1967.
Smith, S. A. *Red Petrograd: Revolution in the Factories.* Cambridge, 1983.
Solomon, P. H., Jr. *Soviet Criminal Justice under Stalin.* Cambridge. 1996.
Soloviev, A. V. *Holy Russia: The History of a Religious-Social Idea.* NY, 1959.
Soloviev, A. V. *Holy Russia: The History of Religious-Social Idea.* NY, 1959.
Soloviev, V. S. *A Soloviev Anthology.* London, 1950.
Soloviev, V. S. *Lectures on Godmanhood.* NY, 1944. London, 1948.
Soloviev, V. S. *Russia and the Universal Church.* London, 1948.
Soloviev, V. S. *War, Progress and the End of History.* London, 1915.
Solzhenitsyn, A. *The Cancer Ward.* NY, 1968.
Solzhenitsyn, A. *The First Circle.* London, 1968.
Solzhenitsyn, A. *The Gulag Archipelago.* NY, 1978-1978.
Sontag, R. J., and J. S. Beddie, eds. *Nazi-Soviet Relations, 1939-1941: Documents from the Archives of the German Foreign Office.* Washington, D. C., 1948.
Sorenson, R. *The Life and Death of Soviet Trade Unionism.* NY, 1969.
Souvarine, B. *Stalin, A Critical Survey of Bolshevism.* NY, 1939.
Spinka, M. "Patriarch Nikon and the Subjection of the Russian Church to the State" *Church History 10* (1941).
Starr, S. F. *Decentralization and Self-Government in Russia, 1830-1870.*Princeton, NJ, 1972.
Starr, S. F. *Red and Hot: The Fate of Jazz in the Soviet Union,* 1971-1980. NY, 1994.
Steinberg, M. D. and H. Coleman eds. *Sacred Stories: Religion and Spirituality in Modern Russia.* Bloomington, Ind. 2007.
Steinberg, M. D. *Proletarian Imagination: Self, Modernity, and the Sacred in Russia, 1910-1925.* Ithaca, NY, 2002.
Steinberg, M. D. *Voices of Revolution, 1917.* New Haven, Conn., 2001.
Stephan, J. J. *Sakhalin. A History.* NY, 1971.
Stewart, G. *The White Armies of Russia.* NY, 1933.
Stites, R. *Revolutionary Dreams: Utopian Vision and Experimental Life in the Russian Revolution.* NY, 1989.

Stites, R. *The Women's Liberation Movement in Russia: Feminism, Nihilism, and Bolshevism, 1860-1930.* Princeton, NJ., 1978.
Stone, D. R. *Hammer and Rifle: The Militarization of the Soviet Union, 1926-1933.* Lawrence, Kans., 2000.
Stremoukhoff, D. "Moscow, The Third Rome: Sources of the Doctrine" *Speculum* (1953)
Struve, G. *Russian Literature under Lenin and Stalin, 1917-1953.* Okla.1971.
Struve, N. *Christians in Contemporary Russia.* NY, 1967.
Sukhanov, N. N. *The Russian Revolution of 1917.* NY, 1955.
Sullivan, H. F. And R. Burger. *Russia and the Formmer Soviet Union: A Bibliographic Guide to English Language Publications, 1986-1991.* Colo., 1994.
Sullivant, R. S. *Soviet Politics and the Ukraine, 1917-1957.* NY, 1962.
Sullivant, R. S. *Soviet Politics and the Ukraine, 1917-1957.* NY, 1962.
Sumner, B. H. *Peter the Great and the Emergence of Russia.* NY, 1962.
Sumner, B. H. *Peter the Great and the Ottoman Empire.* Oxford, 1949.
Sumner, B. H. *Russia and the Balkans, 1870-1880.* Oxford, 1937.
Sumner, B. H. *Tsardom and Imperialism in the Far East and Middle East, 1880-1914.* London, 1940.
Suny, R. G. *The Baku Commune, 1917-1918: Class and Nationality in the Russian Revolution.* Princeton, NJ., 1972.
Suny, R. G. *The Making of the Georgian Nation.* Bloomington, Ind., 1988.
Suny, R. G. *The Soviet Experiment: Russia, the USSR, and the Successor States.* NY, 1998.
Surh, G. D. *1905 in St. Petersburg: Labor, Society, and Revolution.* Stanford, 1989.
Swayze, H. *Political Control of Literature in the USSR, 1946-1959.* Mass., 1962.
Swearer, H. R., and M. Rush. *The Politics of Succession in the USSR: Materials on Khrushchev's Rise to Leadership.* Boston, 1964.
Swearingen, A. R., and P. Langer, *Red Flag in Japan.* Cambridge, Mass., 1952.
Szeftel, M. *Russian Institutions and Culture up to Peter the Great.* London, 1975.
Tarle, E. V. *Napoleon's Invasion of Russia, 1812.* Translated from Russian first edition. NY, 1942.
Tarulis, A. N. *Soviet Policy toward the Baltic States, 1918-1940.* Notre Dame, Ind.,1959.
Tarulis, A. N. *Soviet Policy toward the Baltic States, 1918-1940.* Notre Dame, Ind., 1959.
Taylor, A. J. P. *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918.* Berkeley, 1931.
Thaden, E. C. *Russia and the Balkan Alliance of 1912.* University Park, Pa. 1965.
Thaden, E. C. *Russia since1801: The Making of a New Society.* NY, 1971.
Thaden, E. C., ed. *Russification in the Baltic Provinces and Finland.* Princeton, NJ, 1981.
Thaden, E.C. *Conservative Nationalism in 19th Century Russia.* Seattle, 1964.
Thomsen, V. *Relations Between Ancient Russia and Scandinavia and the Royal Women of the Muscovite Russia.* Dekalb III, 2001.
Thomson, G. S. *Catherine the Great and the Expansion of Russia.* London, 1947.
Thurston, R. W. and B. Bonwetsch, eds. *The People's War: Responses to World War II in the Soviet Union.* Urbana, III., 2000.
Tikhomiroff, L. *Russian: Political and Social.* London, 1888.
Tikhomirov, M. N. *The Towns of Ancient Rus.* Moscow, 1959.
Timasheff, N. *The Great Retreat.* NY, 1946.
Tolstoy, L. *Works.* London and NY, 1928-37.
Treadgold, D. W. , *Soviet and Chinese Communism: Similarities and Differences.* Seattle, 1967.
Treadgold, D. W. *Lenin and His Rivals: The Struggle far Russia's Future, 1898-1906.* NY, 1955.
Treadgold, D. W. *The Great Siberian Migration: Government and Peasant in Resettlement from Emancipation to the First World War.* Princeton, NJ, 1957.
Treadgold, D. W. *Twentieth Century Russia.* Chicago, 1959.

Treadgold, D. W. *Twentieth-Century Russia.* Chicago, 1959. 6th ed., 1987.
Trotsky, L. *1905.* Translated by A. Bostock. NY, 1971.
Trotsky, L. *Stalin: An Appraisal of the Man and His Influence.* NY, 1941.
Trotsky, L. *The History of the Russian Revolution,* 3 vols. NY, 1932-57.
Trotsky, L. *The Revolution Betrayed.* NY,1937.
Troyat, H. *Catherine the Great.* NY, 1980.
Tucker, R. C. *Stalin as Revolutionary, 1879-1929: A Study in History and Personality.* NY, 1973.
Tucker, R. C. *Stalin in Power: The Revolution from Above, 1929-1941.* NY, 1990.
Tucker, R. C. *The Soviet Political Mind.* NY, 1963.
Tucker, R. C., ed. *Stalinism: Essays in Historical Interpretation.* NY, 1977.
Tucker, R. C., ed. *The Lenin Anthology.* NY, 1975.
Tumarkin, N. *Lenin Lives!: The Lenin Cult in Souiet Russia.* Mass., 1983.
Ulam, A. B. *Expansion and Coexistence: A History of Soviet Foreign Policy, 1917-1967.* NY, 1968.
Ulam, A. B. *Stalin: The Man and His Era.* NY, 1973.
Ulam, A. B. *Titoism and the Cominform.* Cambridge, Mass., 1952.
Ulam, A. *The New Face of Soviet Totalitariansm.* Cambridge, Mass., 1963.
Ulam, A. *The Unfinished Revolution: An Essay on the Sources of Influence of Marxism and Communism.* NY, 1960.
Ulam, A.B. *The Bolsheviks.* NY, 1965.
Ulman, R. H. *Anglo-Soviet Relations, 1917-21.* Vol. 1, *Intervention and the War.* Vol. 2, *Britain and the Russian Civil War, November 1918-February 1920.* Vol. 3, *Anglo-Soviet Accord.* Princeton, NJ., 1961, 1968, 1973.
Utechin, S. V. *Everyman's Concise Encyclopedia of Russia,* NY, 1961.
Utechin, S. V. *Russian Political Thought: A Concise History.* NY and London, 1964.
Vakar, N. *Belorussia: The Making of a Nation.* Mass. 1956.
Vasiliev, A. A. *The Goths in the Crimea.* Cambridge, Mass., 1936.
Venturi, F. *Roots of Revolution: A History of the Populist and Socialist Movements in Nineteenth Century Russia.* NY, 1960.
Verdansky, G. *A History of Russia.* Conn. 1929.
Verdansky, G. *Kievan Russia.* Conn. 1948.
Verdansky, G. *Russia at the Dawn of the Modern Age.* Conn. 1959.
Verdansky, G. *The Mongols and Russia.* Conn. 1953.
Verdansky, G. *The Origins of Russia.* Oxford, 1959.
Verdansky, G. *The Tsardom of Moscow, 1547-1682.* Conn. 1959.
Vernadsky, G. *Ancient Russia.* Conn. 1943.
Vernadsky, G. *Bohdan, Herman of Ukraine.* Conn. 1941.
Verner, A. *The Crisis of Russian Autocracy: Nicholas II and the 1905 Revolution.* Princeton, NJ, 1990.
Villmow, J. R. *The Soviet Union and Eastern Europe.* Englewood Cliffs, NJ., 1965.
Viola, L. *Peasant Rebels under Stalin: Collectivization and the Culture of Peasant Resistance.* NY, 1996.
Viola, L. *The Unknown Gulag: The Lost World of Stalin's Special Settlements.* Oxford, 2007.
Von Laue, T. H. *Sergei Witte and the Industrialization of Russia.* NY, 1963.
Von Laue, T. H. *The Global City.* Philadelphia and NY, 1969.
Von Laue, T. H. *Why Lenin? Why Stalin?* Philadelphia and NY, 1964.
Von Mohrenschildt, D., ed. *The Russian Revolution of 1917: Contemporary Accounts.* NY, 971.
von Rauch, G. *The Baltic States: The Years of Independence: Estonia, Latvia, Lithuania, 1917-1940.* Translated by G. Onn. Berkeley, 1974.

von Rauch, G. *The Baltic States: The Years of Independence: Estonia, Latvia, Lithuania, 1917-1940.* Translated by G. Onn. Berkeley, 1974.
Voyce, A. *The Art and Architecture of Medieval Russia.* Okla. 1967.
Voyce, A. *The Moscow Kremlin.* Berkeley, 1954.
Vucinich, A. S. *Science in Russian Culture (1861-1917).* Stanford, 1970.
Vucinich, A. S. *Science in Russian Culture: A History to 1860.* Stanford, 1963.
Vucinich, A. *Social Thought in Tsarist Russia: TheQuest for a General Science of Society 1861-1917.* Chicago and London, 1976.
Vucinich, W. S. *Russia and Asia; Essays on the Influence of Russia on the Asian Peoples.* Stanford, 1972.
Vucinich, W. S. *The Peasant in Nineteenth Century Russia.* Stanford, 1968.
Vucinichi A. S. *Science in Russian Culture: A History to 1860.* Stanford, 1963.
Vyshinsky, A. *The Law of the Soviet State.* NY, 1948.
Wade, R. A., and S. J. Seregny, eds. *Politics and Society in Provincial Russia: Saratov, 1590-1917.* Columbus, Ohio, 1989.
Wagner, W. *Marriage, Property, and Law in Late Imperial Russia.* NY, 1994.
Walicki, A. *A History of Russian Thought from the Enlightenment to Marxism.* Stanford, 1979.
Walicki, A. *Marxism and the Leap to the Kingdom of Freedom: The Rise and Fall of the Communist Utopia.* Stanford, 1995.
Walicki, A. *The Controversy Over Capitalism.* Oxford, 1969.
Walicki, A. *The Slavophile Controversy. History of a Conservative Utopia in Nineteenth Century Russian Thought.* Oxford, 1975.
Walkin, W. *The Rise of Democracy in Pre-Revolutionary Russia: Political and Social Institutions under the Last Three Tsars.* NY, 1962.
Wallace, D. M. *Russia on the Eve of War and Revolution.* NY, 1961.
Wallace, D. M. *Russia.* NY, 1880.
Warner, D., and P. Warner. *The Tide at Sunrise: A History of the Russo-Japanese War, 1904-1905.* NY, 1974.
Warth, R. *Soviet Russia in World Politics.* NY, 1963.
Webb, S., and B. Webb. *Soviet Communism. A New Civilization?* 2 vols. NY, 1936.
Weeks, A. L. *The First Bolshevik: A Political Biography of Peter Tkachev.* NY, 1968.
Weeks, T. *Nation and State in Late Imperial Russia: Nationalism and Russification on the Western Frontier, 1863-1914.* DeKalb, III., 1996.
Weidle, V. *Russia Absent and Present.* NY, 1952.
Weinberg, E. A. *The Development of Sociology in the Soviet Union.* Boston, 1974.
Weinberg, G. *Germany and the Soviet Union, 1939-1942.* Leiden, 1954.
Weiner, A. *Russia at War, 1941-1945.* NY, 1964.
Werth, A. *Russia: The Post-War Years.* NY, 1972.
Westwood, J. N. *Endurance and Endeavour: Russian History, 1812-1980.* Oxford, 1987.
Wheeler, G. *The Modern History of Soviet Central Asia.* London, 1964.
White J. A. *The Diplomacy of the Russo-Japanese War.* Princeton, NJ., 1964.
White, S. *Gorbachev and After.* Cambridge, 1992
Wieczynski, J. L. Ed. The Modern Encyclopedia of Russian and Soviet History. 54 vols. Gulf Breeze, Fla., 1976. Devamı The Supplement to the Modern Encyclopedia of Russian, Soviet and Eurasian History. Gulf Breeze, Fla., 1995-.
Wildman, A. *The Marking of a Workers' Revolution: Russian Social Democracy, 1891-1903.* Chicago, 1967.
Wilson, E. To *the Finland Station.* NY, 1940.
Wirtschafter, E. K. *From Serf to Russian Soldier.* Princeton, NJ, 1990.

Wirtschafter, E. K. *Social Identity in Imperial Russia.* DeKalb, III., 1997.
Wirtschafter, E. K. *Structures of Society: Imperial Russia's "People of Various Ranks."* DeKalb, III., 1994.
Wirtschafter, E. K. *The Play of Ideas: Russian Englightenment Theater.* DeKalb, III., 2003.
Witte, S. *The Memoirs of Count Witte.* NY, 1921.
Woehrlin, W. F. *Chernyshevsky: The Man and the Journalist.* Cambridge, Mass., 1971.
Wolfe, B. E. *Three Who Made a Revolution: A Biographical History,* NY, 1948.
Wolff, R. L. "The Three Romes: The Migration of an Ideology and the Making of an Autocrat" *Daedolus* (1959)
Wolin, S., and R. Slusser, eds. *The Soviet Secret Police.* NY, 1957.
Wood, E. *The Baba and the Comrade: Gender and Politics in Revolutionary Russia.* Ind., 1997.
Woodruff, D. *Money Unmade: Barter and the Fate of Russian Capitalism.* N.Y., 1999.
Worobec, C. *Peasant Russia: Family and Community in the Post-Emancipation Period.* 1991.
Wortman, R. S. *The Development of a Russian Legal Consciousness.* Chicago and London, 1976.
Wortman, R. *Scenarios of Power: Myth and Ceremony in Russian Monarchy from Peter the Great to the Abdication of Nicholas II.* Princeton, NJ, 2006.
Wortman, R. *The Crisis of Russian Populism.* Cambridge, Eng., 1967.
Woytinsky, W. S. *Stormy Passage. A Personal History through Two Russian Revolutions to Democracy and Freedom: 1905-1960.* NY, 1961.
Wren, M.C. *The Western Imopact upon Tsarist Russia.* Chicago, 1971.
Yaney, G. *Systematization of Russian Government: Social Evolution in the Domestic Administration of Imperial Russia, 1711-1905.* Urbana, III., 1973.
Yarmolinsky, A. *Road to Revolution: A Century of Russian Radicalism.* London, 1957.
Zaionchkovskii, P. A. *The Abolition of Serfdom in Russia.* Gulf Breeze, Fla., 1978.
Zaionchkovskii, P. A. *The Russian Autocracy in Crisis,1878-1882.* Gulf Breeze, Fla., 1979.
Zaitsev, P. *Taras Shevchenko: A Life.* Edited, abridged, and translated with an introduction by G. S. N. Luckyj, Toronto, 1988.
Zelnik, R. E. *Labor and Society in Tsarist Russia: The Factory Workers of St. Petersburg, 1855-1870.* Stanford, 1971.
Zelnik, R. *Law and Disorder on the Narova River: The Kreenholm Strike of 1872.* Berkeley, 1995.
Zenkovsky, S. A. *Medieval Russian Epics, Chronicles and Tales.* NY, 1963.
Zenkovsky, S. A. *Pan-Turkism and Islam in Russia.* Cambridge, Mass. 1960.
Zenkovsky, V. V. *A History of Russian Philosophy.* NY, 1953.
Zenkovsky, V. V. *Russian Thinkers and Europe.* Translated from Russian. Ann Arbor, Mich., 1953.
Zernov, N. *St. Sergius, Builder of Russia.* London, 1938.
Zetlin, M. *The Decembrists.* Translated by G. Panin. NY, 1958.
Zinner, Paul E. *Communist Strategy and Tactics in Czechoslovkia, 1918-1948.* NY, 1963.
Zubkova, E. *Russia after the War: Hopes, Illusions, and Disappointments, 1945-1957.* Armonk, N.Y., 1998.
Zubok, V. M. *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev.* Chapel Hill, N.C., 2007.

DİZİN

A

I. Aleksandr VI, IX, 238, 240, 285, 302, 308, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 324, 325, 326, 327, 328, 330, 331, 332, 333, 335, 340, 344, 362, 363, 366, 368, 372, 374, 379, 382, 399, 424, 737
II. Aleksandr VI, X, 352, 353, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 388, 391, 392, 393, 394, 397, 398, 401, 402, 404, 405, 695
II. Augustus 137, 230, 231, 232, 262
III. Aleksandr VI, X, 391, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 412, 413, 414, 415, 416, 441, 462, 506, 510, 695, 735, 737
III. Augustus 262
Abaza, Aleksandr 405
Abramoviç, Roman 716
Ahmatova, Anna X, 472
Aksakov, Konstantin 39, 361, 374, 375
Aksakov, Sergey 362, 372
Akunin, Boris 741
Aleksandrov, Grigori 641
Aleksey V, 96, 182, 183, 186, 187, 188, 190, 195, 196, 205, 206, 209, 217, 222, 242, 247, 252, 489, 644
Alevisio 126, 127, 128
Alexandrialı Aziz Petro IX, 55
Ali, Muhammed 346
Amalrik, Andrey 603
Ambartsumian, Viktor 634
Andropov, Vladimiroviç 595
Annenski, Innokenti 472
Anpilov, Viktor 684, 728
Antoli 688
Apraksin, Fedor 228
Arakçev, Aleksey 330
Arakcheev 330, 331
Ascher, Abraham 429
Aslan Mashadov 681
Azeff, Evno 430
Aziz Anthony 50
Aziz Cyril 51, 53, 131
Aziz Methodius 51
Aziz Stephen 120, 125
Aziz Theodosius 49, 50
Aziz Vladimir 25, 43, 49, 50, 52, 53, 75, 123

B

Babel, Isaak 635
Baehr, Stephen 256
Bagalei, Dmitri 118
Bagration, Giorgi 656
Bakunin, Mihail 376, 377
Balabanov, Aleksey 742
Balakirev, Mili 474
Balmont, Konstantin 472
Barışnikov, Mihail 641
Baryatinski, Aleksandr 402
Basmanov, Fyodor 165, 166, 167
Başpiskopos Theophanes 228, 241
Bathory, Stephen 154, 158, 185
Bayer, Gottlieb 19
Bazhenov, Vasili 308
Beccaria, Cesare 269
Beliaev, Pavel 633
Belinski, Vissarion 361, 367, 376, 377
Beliy, Andrey 472
Bellingshausen, Faddei 366
Benckendorff 340
Benjamin, Walter 501
Benois, Aleksandr 471, 484

Bentham, Jeremy 480
Berdyaev, Nikolay 736
Berezovski 685, 693, 700, 716
Berezovski, Boris 685, 700, 716
Bergson, Abram 597
Beria 578, 584, 586, 587, 602, 606
Berlin, Isaiah 377, 508
Bestuzhev-Riumin, Aleksey 262
Bestuzhev-Riumin, Konstantin 463
Bichurin, Iakinf 366
Bismark 394, 398, 399, 401, 414
Blok, Aleksandr 9, 361, 472
Blum, Jerome 359
Bobrikov, Nikolay 412
Bogoliubski, Andrey 36
Boltin, İvan 308
Bonis, Aleksandr 465
Borenstein, Elliot 739, 741
Boris 28, 33, 49, 50, 128
Borodin, Aleksandr 474
Botkin, Vasili 376
Brejnev, Leonid 585, 591
Breslauer, George 676
Briusov, Valeri 472
Brodski, Yosif 638
Bruce, James 228
Brusilov, Aleksey 493
Brzezinski, Zbigniew 502, 610
Budenny, Semen 568
Bugayev, Boris 472
Buharin, Nikolay X, 529, 530
Bulgakov, Mihail 635
Bulganin, Nikolay 586
Bunge, Nikolay 409
Bunin, İvan 638
Bush, George W. 708, 709
Bushkovitch, Paul 228
Butaşeviç-Petrashevski, Mihail 378
Büyük Andrew 101
Büyük Dük Sergey 421
Büyük Frederick 258, 262, 263, 264, 280
Büyük Katerina 251, 264, 282
Büyük Petro IV, V, VI, VII, IX, 8, 73, 145, 181, 188, 196, 204, 209, 218, 221, 222, 224, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 258, 259, 260, 261, 262, 266, 268, 275, 276, 284, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 294, 295, 296, 297, 298, 300, 301, 307, 308, 311, 316, 317, 357, 366, 368, 369, 370, 373, 375, 381, 406, 409, 410, 643
Büyük Plinius 17

C – Ç

I. Charles 217
II. Charles 203, 217
IV. Casimir 102, 103, 136
XII. Charles 230, 231, 232, 233, 234, 241, 258, 324
Campbel, Robert 595
Carter 614
Castlereagh 326, 327, 330
Castro 650, 661, 710
Cengiz Han 65, 66, 71, 99, 529
Chaadaev, Petr 361, 373
Chagall, Marc 476, 639
Chamberlain, Nevillie 567
Chancellor, Richard 150
Cherkassy, Vladimir 385
Chkhartishvili, Grigori 741
Chopin 475
Chubais, Anatoli 675
Churchill 563, 566, 567
Chuykov, Vasili 564
Clinton 707, 709
Cohen, Stephen 530, 708
Colton, Timothy 674, 678
Conquest, Robert 536, 548
Cui, Caesar 474
Czartoryski, Adam 316
Çar Aleksey IX, 181, 183, 186, 188, 205, 212, 217, 218, 222, 242, 248
Çaykovski, Nikolay 518
Çaykovski, Petr X, 474, 476
Çebişev, Pafnuti 464
Çehov X, 461, 470, 471
Çehov, Anton X, 470, 471
Çernayev, Mihail 400
Çernenko, Konstantin 595
Çernişevski, Nikolay 395, 479
Çernomirdin, Viktor 679
Çernov, Viktor 480, 493
Çiçerin, Georgi 554
Çugaşvili, Josef 510, 535

D

Dallin, Aleksandr 570, 599
Daniel 87, 93, 122, 603
Daniel, Yuli 603
Danilin, Pavel 731
Dardanelski, Milyukov 493
Darwin 464
Davies, R. W. 548
De Gaulle 610
De La Harpe, Frederic-Cesar 313
Delianov, İvan 405, 462
De Miege, Guy 203
De Mirievo, Fyodor Iankovich 299
De Montferrand, August 379
Derzhavin, Gavriil 302
De Tocqueville, Alexis 646
De Tolly, Barclay 325
De Tolly, Michael Barclay 324
Diaghilev 475
Dindar Ludwig 21
Dobrolyubov, Nikolay 395, 480
Dolgorukaia 253
Dolgoruki, Yuri 93
Dolgorukiy, Yuri 88
Dolgoruky, Iakov 228
Dolgoruky, İvan 253
Donskoi, Dmitri 96, 98, 107
Doroshenko, Petr 187
Dostoyevski, Fyodor X, 369, 465, 466
Dovzhenko, Aleksandr 641
Dudayev, Cahar 680
Dunlop, Douglas 15
Düzmece Dmitri IX, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 174, 180
Düzmece Peter 169
Dvornik, Francis 32
Dyagilev, Sergey 471

E

Edward Teller 609
Egorov, Boris 633
Ehrenburg, İlya 553
Eisenhower 581, 606
Eisenstein, Sergey 157, 641
Eklof, Ben 462
Eleonora, Ulrika 234
Elizabeth 251, 255
Engel, Barbara 625
Engels, Friedrich 502
En-Lai, Chou 587
Erofeyev, Viktor 739

F

I. Frederick 234
Fainsod, Merle 536, 548
Feoktistov, Konstantin 633
Ferdinand, Francis 435
Fet, Afanasi 471
Feuerbach, Ludwid 480
Fieravanti, Aristotle 126, 127
Fisher, George 389
Flaubert 466
Florovski, George 294, 419
Fonvizin, Denis 302
Fourier, Charles 378
Frederick, Charles 258
Freud 473
Friedrich, Carl 502
Frost, David 706
Fuller, William 352
Fyodor V, 158, 159, 160, 163, 165, 169, 188, 195, 196, 218, 222

G

Gagarin, Yuri A. 633
Gaidar, Yegor 675
Galinski 145
Galinski, Mihail 145
Galkin, Aleksandr 723
Gamsakhurdia, Zviad 656
Gapon, Georgi 422
Gazi Subudey 66
Ge, Nikolay 474
George, Lloyd 556
Gerschenkron, Aleksandr 443
Giers, Nikolay 414
Gilels, Emil 641
Gladkov, Fyodor 538
Gleb 33, 49, 128
Glinka, Mihail 379
Glinski, Dmitri 677

Godunov, Boris 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 195, 196, 368, 475
Gogol 367, 369, 371, 372, 377
Gogol, Nikolay 369, 371
Golitsyn, Dmitri 253
Golitsyn, Vasili 167, 172, 218, 224
Golovkin, Gavril 228
Golovnin, Aleksandr 393, 462
Gomulka, Wladyslaw 607
Gonçarov 368, 470
Gonçarova, Natalya 476
Gonçarov, İvan 470
Gorbaçov, Mihail 592, 646, 674
Gorçakov 398, 399, 400
Gordon, Patrick 225, 228
Goremykin 427, 487
Goremykin, İvan 427
Gorki 461, 471, 473, 484, 493, 543, 550, 637, 651
Gorki, Maksim 471, 484, 493
Grabar, İgor 55, 465
Grachev, Pavel 681
Granovski, Timofei 376
Grebenshchikov, Boris 745
Grech, Nikolay 337
Grekov, Boris 41, 634
Griboedov 333, 367, 368, 372
Griboedov, Aleksandr 367
Grishin, Viktor 649
Gromuko, Andrey 649
Grossman, Gregory 664, 668
Grudtsyn, Savva 212
Guçkov 432, 439, 489
Guçkov, Aleksandr 428
Guerrier, Vladimir 463
Gumilev, Lev 7
Gumilev, Nikolay 472
Gururlu Simeon 96
Gusinski, Vladimir 685, 693, 700, 716

H

VIII. Henry 156
Haçaturyan, Aram 639
Han, Ahmet 100, 103, 104
Han Toktamış 98
Hasbulatov, Ruslan 679
Hegel 373, 374, 378, 502, 503
Heraklitos 669
Herodot 6, 11, 12, 17
Herzen, Aleksandr 221, 362, 372, 377
Himmler, Heinrich 570
Hitler 7, 535, 538, 555, 557, 558, 559, 560, 561, 563, 564, 567, 570, 572, 574, 731
Honecker 650
Hoover, Herbert 528
Hrushevski, Mykhailo 185
Husak 650

I – İ

Ignatyev, Nikolay 400
Ioffe, Abram 634
Izvolski, Aleksandr 434
I. İvan 95
III. İvan 62, 68, 77, 82, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 115, 117, 118, 121, 122, 123, 126, 127, 196, 209, 217
IV. İvan (Korkunç İvan) 62, 143
V. İvan 224, 247, 253, 254
İbn-Khurdadhbih 22
İkinci Düzmece Dmitri 169, 170
İmparatoriçe Anne 254, 257, 259, 260, 261, 297
İmparatoriçe Elizabeth 255, 260, 263, 289, 294, 304
İmparatoriçe II. Katerina 266
İmparatoriçe Mary 339
İmparator Paul 283, 291, 314, 330
İvanoviç, Dmitri 108

J

II. John Paul 612
Jaruzelski 612, 650
Jaruzelski, Wojciech 612
Jasny, Naum 596
Jdanov, Andrey 578
Jefferson, Thomas 311
Jelavich, Charles 414
Jirinovski 682, 683, 685, 729, 730
Jivkov 650, 661
Jukov, Georgi 562

K

I. Katerina 251, 252
I. Kirill 733
Kabakov, İlya 744
Kadar 650
Kaganoviç 578, 587, 588
Kaganoviç, Lazar 578
Kalita, İvan 95
Kamenev, Lev 529
Kandinski, Vasili 476
Kankrin, Egor 221
Kantemir, Antioch 302
Kapitza, Petr 634
Karakozov, Dmitri 392, 393
Karamzin, Nikolay 221, 248, 301, 302, 303, 311, 366
Karpovich, Michael 261
Kazakov, Matvei 308
Keep, J. L. H. 197
Kennedy, John F. 608
Kerenski, Aleksandr 489
Kerner, Robert 7
Kettler, Gotthard 150
Khitrovo, Bogdan 213
Khlebnikov, Velemir 472
Khmelnitski, Bogdan 186, 187
Khodorkovski, Mihail 700, 715
Khomyakov, Aleksey 374
Khvorostinin, İvan 168, 218
Kierkegaard 467
Kireevski, İvan 374
Kiriyenko, Sergey 675, 686
Kirov, Sergey 546
Kiselev, Pavel 341
Kizevetter, Aleksandr 269
Klebnikov, Paul 693
Klyuçevski, Vasili 6, 68, 465
Kochubey, Viktor 316
Kohl, Helmut 661
Kokovtsov, Vladimir 432
Kolchin, Peter 356
Kollmann, Nancy Shields 117, 156
Komarov, Vladimir 633, 634
Kondakov, Nikodim 118, 465
Konev, İvan 565
Kont Kochubey 339
Korkunç İvan V, IX, 7, 62, 109, 139, 143, 144, 145, 148, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 165, 168, 175, 176, 196, 210, 214, 226, 237, 239
Kornai, Janos 668
Kornilov, Vladimir 351
Korolenko, Vladimir 471
Kosciuszko, Tadeusz 280
Kotoshikhin, Grigori 218
Kovalev, Sergey 682
Kovalevski, Aleksandr 464
Koygin, Aleksey 591
Kraliçe Jadwiga 135
Kramskoy, İvan 473
Kremonalı Piskopos Liutprand 22
Kristi, Agata 745
Krizanic, Juraj 218
Kropotkin 479
Kropotkin, Petr 381
Kruşçev 576, 577, 578, 583, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 595, 596, 597, 598, 599, 602, 603, 606, 607, 608, 609, 621, 638, 641, 644, 667, 688
Kruşçev, Nikita XI, 576, 585, 586, 590
Kruşçev, Nikita Sergeyeviç 591
Krylov, İvan 367
Kubilay Han VII, 65, 72
Kuçlavok, A. 486
Küçük Suçlu 174, 179, 180
Kuomintang 556
Kurbanovski, Aleksey 745
Kurbatov, Aleksey 228
Kurbski, Andrei 148, 152, 210
Kustodiev, Boris 620
Kutuzov, Mihail 277, 325

L

XI. Louis 156
XVI. Louis 275
La Fontaine 367
Landau, Lev 634
Landsbergis, Vytautas 655
Langer, William 415
Lapidus, Gail 626
Larionov, Mihail 476
Lavoisier 307
Lavrov, Petr 396, 480
Lebed, Aleksandr 681, 685
Lebedev, Petr 464

Lefort, Francis 228
Lenin X, XI, 420, 481, 492, 494, 496, 498, 499, 501, 504, 505, 506, 507, 510, 511, 512, 513, 516, 518, 520, 523, 524, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 535, 536, 537, 543, 548, 550, 554, 555, 586, 612, 619, 620, 623, 625, 631, 642, 647, 648, 666, 722
Lenonov, Aleksei A. 633
Leopold, Charles 254
Leopoldovna, Anna 254, 255
Le Pen, Jean Marie 683
Lermontov 367, 368, 370, 371, 372, 377
Lermontov, Mihail 370
Leskov, Nikolay 470
Leszczynski, Stanislaw 262
Levitan, Isaak 474
Levitski, Dmitri 308
Liberman, Evsei 600
Ligaçev, Yegor 649
Limonov, Eduard 729
Litvanyalı Olgerd 97
Litvanyalı Vitovt 98
Litvinov, Maksim 554, 556
Liubavski, Matvei 111, 465
Liubimov, Yuri 642
Livnev, Sergey 742
Lobachevski, Nikolay 365
Lomonosov, Mihail 297, 301, 302, 306
Lopukhina 227
Lord Aberdeen 349
Lord Byron 312
Louis-Philippe 344, 347
Lukaşenko, Aleksandr 704
Lunaçarski, Anatoli 484, 636
Lungin, Pavel 742
Lvov, Georgi 439, 489, 490
Lysenko, Trofim 633, 634

M

Macaristan Kralı Andrew 86
Malenkov, Georgi 578
Maleviç X, 476, 478, 639, 743
Maleviç, Kazimir X, 476, 478, 639, 743
Mamai 97, 124
Mandela, Nelson 674
Mandelstam, Osip 472
Marinina, Aleksandra 740
Marr, Nikolay 634
Martha 101, 166, 167, 168, 170, 247
Martin, Janet 30
Martin, Terry 523
Martov, Yuli 481
Marx, Karl 501, 502, 598, 672
Mayakovski, Vladimir 472
Mazepa, İvan 232
Meçnikov, İlya 464
Medvedev, Aleksey X, 454
Medvedev, Dmitri 689, 697, 711, 720, 746
Medvedev, Roy 603
Medvedev, Sylvester 216
Melikov, Mihail Loris 397
Mendeleyev, Dmitri 464
Mengli Giray 103
Menşikov 228, 232, 247, 252, 253, 350
Menşikov, Aleksandr 228, 349
Merezhkovski, Dmitri 371
Merrick, John 217, 218
Metropolit Peter 95, 125, 216
Metropolit Philaret 172, 175, 179
Metternich 326, 328, 330
Meyendorff, John 32
Mihailovski, Nikolay 396, 480
Mihalkov, Nikita 742
Mihaylov, Vyaçeslav 743, 744
Mikoyan, Anastas 578
Miliukov, Paul 175
Miliutin, Dmitri 391, 405
Miliutin, Nikolay 385, 391
Miloseviç, Slobodan 708
Miloslavskaia, Maria 222
Miloslavski, İlya 183
Milyukov 482, 489, 490, 492, 493
Milyukov, Pavel 420, 465, 481
Mniszech, Marina 165, 167, 170, 174, 179, 180
Molotov, Vyaçeslav 548
Monomakh, Vladimir 25, 35, 36, 37, 51, 57, 75, 88, 89, 123
Montesquieu 264, 269, 303
Morozov, Boris 183
Mosely, Philip 347
Moskovalı Dmitri 96
Moskova Prensi Dmitri 67
Mstislav 36
Muratova, Kira 742

Muraviev, Nikita 332
Muraviev, Nikolay 402
Muromlu Ilia 52
Mussolini 559
Mussorgski, Modest X, 474, 475

N

I. Nikolay VI, X, 7, 145, 238, 308, 331, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 352, 359, 360, 363, 364, 365, 370, 371, 372, 375, 378, 379, 381, 382, 384, 392, 398, 399, 408, 425, 461, 465, 479
II. Nikolay X, 391, 404, 409, 410, 411, 413, 415, 416, 417, 418, 421, 422, 423, 425, 427, 432, 433, 439, 440, 441, 487, 488, 489, 518, 646
III. Napolyon 349, 398
Nabokov, Vladimir 371, 638
Nagy 608
Nakhimov, Pavel 351
Napolyon 7, 285, 319, 320, 321, 322, 324, 325, 326, 327, 328, 331, 332, 337, 343, 468, 737
Naryshkina, Natalia 222
Naryshkin, Lev 225
Natalia 222, 225
Nechaev, Sergey 396
Nekrasov 377, 471
Nekrasov, Nikolay 471
Nelidov, Aleksandr 434
Nemtsov, Boris 686, 698
Nesselrode, Karl 343
Nevski, Aleksandr 76, 77, 78, 89, 93, 108, 119, 125
Nietzsche 467, 473, 475
Nijinski, Vaslav X, 477
Nikitych, Dobrynia 52
Nikolaev, Andrian 633
Nolde, Boris 415
Novikov, Nikolay IX, 304
Novikov, Timur 745
Novosiltsev 316, 319, 320, 330
Novosiltsev, Nikolay 316
Novotny, Antonin 611
Nureyev, Rudolf 641

O - Ö

Obolenski, Dimitri 32
Odoevski, Vladimir 373
Oganovski, Nikolay 442
Oistrakh, David 641
Okudzhava, Bulat 638
Olaf, Aziz 34
Oleg 23, 25, 26, 27, 29, 40
Oleşa, Yuri 635, 637
Olga 27, 29, 30, 49
Olgerd 96, 97, 133, 134, 135
Orlov, Aleksey 258, 276
Orlov, Alexsi 340
Orlov, Grigori 268
Osmomysl, Yaroslav 86, 88
Osorina, Iuliana 194, 212
Ostrowski, Donald 68
Otrepiev, Grigori 164, 165
Ögeday 65, 66, 67

P

I. Paul 145
I. Petro 221, 224, 225, 226, 229, 230, 231, 232, 233, 236, 238, 239, 296, 297
II. Petro 251, 252
III. Petro VI, IX, 251, 255, 257, 258, 260, 263, 267, 268, 270, 271, 283
Pahlen, Kont Petr 285
Paleologue, Sophia 110
Paleologue, Zoe 104
Papa III. Innocent 87
Pashkov, Filip 169
Paskeviç, İvan 345
Pasternak, Boris 472, 635
Patrik Hermogen 173, 174, 176
Patrik Ignatius 167
Patrik Joachim 225
Patrik Nikon IX, 187, 188, 207
Pavlov, İvan 465
Pavlov, Mihail 372
Pavlov-Silvanski, Nikolay 111
Peacock, Netta 448
Peder John 484
Pelevin, Viktor 739, 741
Perov, Vasili 474
Peşkov, Aleksey 471

Pestel, Pavel 332
Petrov, Vasili 365
Petrushevskaya, Lyudmila 739
Phocas, Nicephorus 28
Pilnyak, Boris 635
Pilsudski, Josef 519
Pirogov, Nikolay 464
Pisarev, Dmitri 395, 478
Platonov, Andrey 635
Platonov, Sergey 63
Plehanov, Georgi 420
Plehve, Viacheslav 411
Plokhy, Serhi 186
Pobedonostsev, Konstantin 405, 482
Podgorny, Nikolay 591
Pogodin, Mihail 38, 249, 342, 366, 374
Pokrovski, Mihail 634
Politkovskaya, Anna 694, 725
Poniatowski, Stanislaw 268, 278
Popov, Aleksandr 464
Popov, Gavril 659
Popoviç, Alesha 52
Popovich, Pavel 633
Poravskaia, Sofia 397
Porphyrogenitus, Konstantin 22, 27, 39, 40, 42
Potemkin, Grigori 268
Pozharski, Dmitri 174
Prens Aleksandr 76, 349, 398, 402
Prens Dmitri 96, 108, 120, 124, 158, 159, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 173, 174, 253, 421
Prens Jagiello 97
Prens Olgerd 135
Prens Philip 172, 179
Prens Simeon 152
Prens Sviatoslav 53, 93
Prens Telepnev-Obolenski 145
Prens Vsevolod 35
Prens Wladyslaw 172, 179
Prens Yaroslav 33, 86
Prens Yuri 93, 99
Presniakov, Aleksandr 110
Prigov, Dmitri 739
Primakov, Jevgeni 687
Pritsak, Omeljan 23
Procopius Liapunov 173
Prokhorov, Aleksandr 728
Prokofiev, Sergey 639
Prokopoviç, Feofan 221
Prokopoviç, Theophanes 241
Pskov, Aleksandr 95
Pugachev, Emelian 270
Puşkin X, 48, 159, 228, 248, 301, 307, 332, 333, 340, 361, 363, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 377, 384, 603, 719
Puşkin, Aleksandr X, 248, 368, 369
Putiatin, Evfimi 392
Putin, Vladimir XI, 672, 687, 690, 708, 711

R

Radişçev, Aleksandr 305
Radkey, Oliver 619
Raeff, Marc 316, 318
Rahmaninov, Sergey 475
Rashin, Adolf 463
Rasputin, Grigori X, 438, 439
Rastrelli, Bartolomeo 308
Razin, Stenka 183
Razumovski, Aleksey 257
Reagan 614
Reddaway, Peter 677
Remington, Thomas 696
Remizov, Aleksey 638
Repin, İlya 474
Riazan Prensi Gleb 93
Rice, Condeleezza 710
Richter, Sviatoslav 641
Rimski-Korsakov, Nikolay 474
Robinson, Geroid 442
Rokossovski, Konstantin 565
Romanov 146, 160, 175, 176, 404, 423, 519, 523, 646, 680
Romanov, Fyodor 166
Romanov, Mihail IX, 172, 175, 176, 179, 196
Rommel, Montgomery 565
Roosevelt 566, 567
Roosevelt, Theodore 418
Rossi, Carlo 379
Rostovtsev, Iakov 386
Rostovtzeff, Mihail 465
Rozhdestvenski, Zinovi 418
Rozhkov, Nikolay 354
Rubenstein, Anton 474
Rublev, Andrei 128

Ruffo, Marco 126
Rumiantsev, Petr 263
Rus, Kievan V, VII, 7, 9, 11, 16, 19, 20, 22, 25, 26, 28, 29, 30, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 56, 57, 59, 60, 61, 72, 83, 85, 86, 90, 109, 111, 130, 135, 137, 140, 203, 579
Russel, Bertrand 502
Rutskoy, Aleksandr 679
Rykov, Aleksey 510
Ryleev, Kondratti 334
Ryzhkov, Nikolay 649

S – Ş

I. Süleyman 105
II. Sigismund 154
III. Sigismund 171, 172, 173, 174
Saakaşvili, Mihail 705
Sakharov, Andrey 603, 651
Sakwa, Richard 688, 691, 695, 696
Saltıkov, Mihail 470
Samarin, Georgi 374, 385
Saveliev, Pavel 40
Savinkov, Boris 516
Sazonov, Sergey 434
Schelling 373, 374
Schiller 373
Schnittke, Alfred 639
Schopenhauer 471
Scriabin, Aleksandr 475
Sechenov, İvan 465
Semenov, Nikolay 634
Serafimoviç, Mihail 486
Serov, Valentin 474
Shafirov, Petr 228
Shakhovskoy, Grigori 168
Shaklovity, Fedor 225
Shatalin, Stanislav 664
Shcherbatov, Mihail 308
Shemiaka, Dmitri 99
Shepard, Jonathan 21
Shepilov 588, 607
Sheremetev, Boris 228
Shevchenko, Taras 346
Shevyrev, Stepan 367
Shishkov, Aleksandr 366
Shubin, Fedot 308
Shuiski, Vasili 159, 167
Shuvalov, İvan 257, 297
Sigismund II. Augustus 137
Siniavski, Andrey 603
Sipiagin, Dmitri 411
Skobeev, Frol 212
Skopin-Shuiski, Mihail 169, 170, 171
Skoropadski, Pavlo 521
Skuratov, Maliuta 153
Sobchak, Anatoli 659
Sobchak, Antoli 688
Sokurov, Aleksandr 742
Solario, Pietro 126
Soljenitsin, Aleksandr 603, 638
Soloviev, Sergey 6, 68, 249, 465, 483
Soloviev, Vladimir 483
Solovyov, Vladimir 736
Sophia 104, 222, 224, 225, 230
Sorokin, Vladimir 739, 741
Speranski, Mihail 318
Stakhanov, Aleksey 545
Stalin VI, X, XI, 7, 160, 370, 509, 510, 523, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 538, 539, 540, 541, 543, 544, 546, 547, 548, 549, 550, 552, 555, 556, 560, 561, 566, 567, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 591, 592, 597, 599, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 617, 618, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 628, 632, 634, 635, 637, 639, 640, 641, 644, 663, 667, 676, 677, 680, 688, 692, 704, 737
Stalin, Josef X, 523, 532
Stanislavski, Konstantin 477
Stankeviç, Nikolay 376
Staritsalı Prens Vladimir 151, 153
Starovoitova, Galina 725
Steinberg, Isaac 419
Stender-Petersen, Adolph 21
Stepashin, Sergey 687
Stepun, Fyodor 375
Stoletov, Aleksandr 464
Stolipin, Petr 427, 430
Storch, Heinrich 292
Strabon 12
Stravinski, Igor 475
Streltsy 222, 225, 230
Stroganov, Pavel 316
Struve, Petr 420, 481

Sukhomlinov 439, 487
Sukhomlinov, Vladimir 439
Sultan Toktamış 108
Sumarokov, Aleksandr 302
Sumner, B. H. 7
Surikov, Vasili 474
Suslov, Mihail 591
Suvorov, Aleksandr 263
Suzdallı Dmitri 96
Sviatopolk-Mirski, Dmitri 421
Sviatoslav 27, 28, 29, 33, 34, 35, 40, 53, 93, 641
Sylvester 146, 151, 152, 211
Synder, Timothy 570
Şaşı II. Vasili 99
Şçedrin, N. 470
Şek, Çan Kay 556, 557, 558, 582
Şestov, Lev 483
Şevardnadze, Eduard 647, 661
Şeyh Şamil 402, 680
Şolohov, Mihail 637
Şostakoviç, Dmitri 639

T

Tallin, Vladimir 639
Tarkovski, Andrey 641
Tatarinov, Valeri 391
Taubman, William 588
Tereshkova, Valentina 633
Theognost 95
Thomsen, Vilhelm 21
Tikhomirov, Mihail 197
Tikhonov, Nikolay 595
Tito 565, 582, 607, 610
Tkachev, Petr 396
Tolstaya, Tatyana 739
Tolstoy, Aleksey N. 637
Tolstoy, Dmitri 393, 405, 462
Tolstoy, Lev X, 352, 412, 465, 467, 468
Totleben, Eduard 351
Treadgold, Donald 452
Trediakovski, Vasili 301
Treml, Vladimir 668
Trepov, Fyodor 397
Tretyakov, Vitali 699
Troçki, Lev X, 411, 498, 531
Trubetskoy, Dmitri 173
Truman 566, 581
Tsedenbal 650
Tsederbaum, Yuli 420
Tsiolkovski, Konstantin 633
Tucker, Robert 536
Tugor Han 52
Tukhaçevski 520, 547
Tukhaçevski, Mihail 520
Turgenyev 362, 368, 372, 377, 384, 394, 461, 465, 466, 470, 478, 604
Turgenyev, İvan 465
Tverli Aleksandr 95
Tverli Yaroslav 89
Tyutçev, Fyodor 373, 471
Tzimisces, John 29

U – Ü

Ulam, Adam 536
Ulric, Anthony 254
Ulu Han Ögeday 67
Unkovski, Aleksey 392
Ushakov, Simon 214
Uspenski, Gleb 467, 470
Ustinov, Dmitri 595
Uvarov, Sergey 337
Uysal İvan 96

V

I. Vasili 98, 99, 136
II. Vasili 30, 99, 100, 101, 103, 108, 110
III. Vasili 62, 100, 105, 106, 108, 109, 110, 117, 123, 132, 145, 210
III. Vsevolod 88, 90, 93, 96
Vasili, Kostromalı 89
Vavilov, Nikolay 633
Veliaminov, Vasili 108
Venevitinov, Dmitri 373
Vereialı Prens Mihail 101
Vereşçagin, Vasili 474
Vernadski, George 63
Vernadski, Vladimir 634
Viacheslav 34, 411
Vinius, Andrew 218
Vinogradov, İvan 634
Vinogradov, Pavel 465

Vinogradov, Vladimir 716
Vişnegradski, İvan 409
Visotski, Vladimir 638
Vladimir XI, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 43, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 61, 66, 75, 85, 86, 88, 89, 90, 93, 95, 96, 106, 123, 126, 127, 151, 153, 176, 351, 371, 373, 385, 420, 432, 439, 463, 464, 471, 472, 483, 510, 633, 634, 638, 639, 640, 668, 672, 682, 685, 687, 688, 690, 693, 700, 708, 711, 716, 729, 736, 739, 741
Vladimirski-Budanov, Mihail 88, 111
Volinyalı Roman 86
Volkov, Fedor 308
Voloklu Joseph 121, 122
Voltaire 264
Von Aehrenthal, Alois 435
Von Alvensleben, Konstantin 398
Von Baer, Karl Ernst 365
Von Bock, Fyodor 564
Von Schlözer, August Ludwig 19
Von Struve, Frederick Georg Wilhelm 365
Voroshilov 543, 578, 587, 589
Voroshilov, Klement 578
Vsevolod 34, 35, 73, 88, 90, 93, 96

W

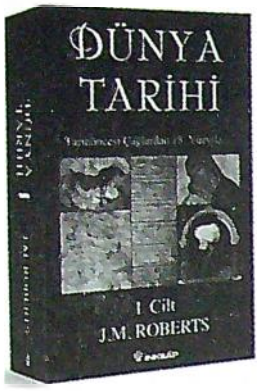
II. Wladyslaw 135
Wagner 475
Walesa, Leh 612, 674
Walicki, Andrzej 375
Weber, Max 718
Wheatcroft, S. G. 548
Whistler, George 359
Whistler, James McNeill 359
White, Andrew 336
Wielpolski, Marki Aleksandr 392
Wildman, Allan 436
Wirtschafter, Elise 360
Witte, Sergey X, 413, 443
Witt, Sergey 409
Wojtyla, Karol 612
Wortman, Richard 110, 235, 256, 331
Wrangel, Baron Petr 518

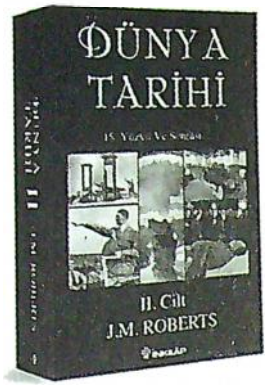
Y

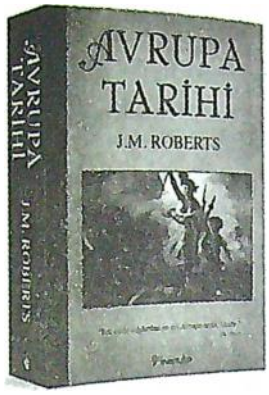
Yablochkov, Pavel 464
Yaguzhinski, Pavel 228
Yahudi Zechariah 121
Yakovlev, Aleksandr 647
Yanukoviç, Viktor 704
Yat-Sen, Sun 556
Yavlinski 682, 683, 685
Yavlinski, Girgori 682
Yavorski, Stephen 241
Yejov, Nikolay 547
Yeltsin, Boris XI, 649, 658, 667, 672, 675
Yesenin, Sergey 472, 636
Yüce Prens Dmitri 96, 108, 120
Yudeniç, Nikolay 518
Yumaşev, Valentin 672
Yuri 88, 89, 93, 95, 101
Yuşçenko, Viktor 704

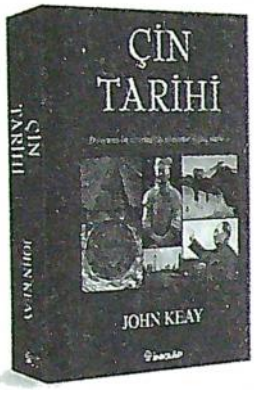
Z

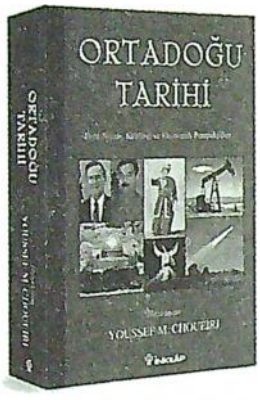
Zakharov, Andreian 379
Zamiatnin, Dmitri 390
Zamyatin, Yevgeni 635
Zarudny, Sergie 390
Zasulich, Vera 397
Zedong, Mao 582
Zheliabov, Andrei 397
Zhivov, Victor 212
Zinin, Nikolay 365
Zinovyev, Grigori 529
Zolkiewski, Stanislaw 171
Zoşçenko, Mihail 635
Zvezdochetova, Larisa 745
Zyuganov, Gennady 682, 729

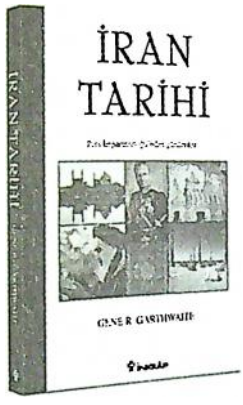

DÜNYA TARİHİ
I. Cilt
J.M. ROBERTS

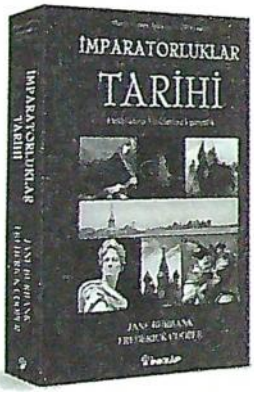

DÜNYA TARİHİ
II. Cilt
J.M. ROBERTS

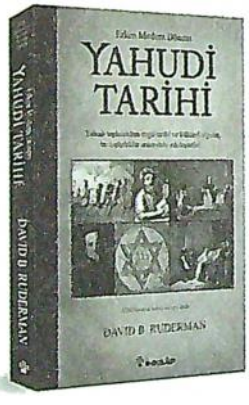

AVRUPA TARİHİ
J.M. ROBERTS

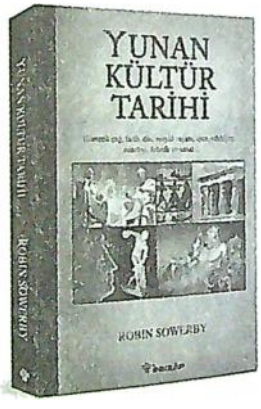

ÇİN TARİHİ
JOHN KEAY

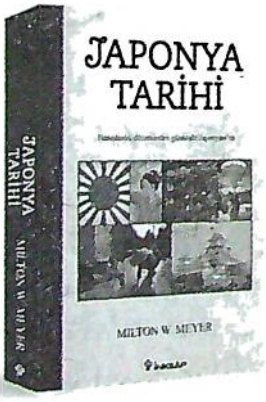

ORTADOĞU TARİHİ

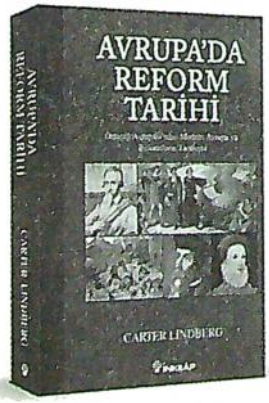

İRAN TARİHİ

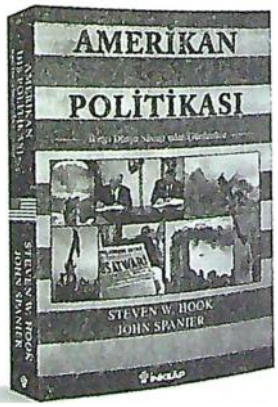

İMPARATORLUKLAR TARİHİ

YAHUDİ TARİHİ
DAVID B. RUDERMAN

YUNAN KÜLTÜR TARİHİ
ROBIN SOWERBY

JAPONYA TARİHİ
MILTON W. MEYER

AVRUPA'DA REFORM TARİHİ
CARTER LINDBERG

AMERİKAN POLİTİKASI
STEVEN W. HOOK
JOHN SPANIER

Milattan önceki dönemlerden günümüze kadar birçok iniş ve çıkışla dünya tarihinde önemli bir yere sahip güçlerden biri: Rusya.

Rusya tarihi konusunda iki uzman akademisyen Nicholas V. Riasanovsky ve Mark D. Steinberg tarafından yazılan *Rusya Tarihi*, erken dönemlerden çarlık dönemine, devrimlerden Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne ve ardından yeni yüzüyle günümüz Rusyası'na kadar bir toplumun siyasi, askeri, ekonomik, sosyal ve kültürel geçmişini irdeliyor. Değişen dünya düzeninde varlığını sürdürmek ve gücünü korumak için bir ülkenin geliştirdiği uluslararası ilişkiler ve iç dinamikler de bu kapsamlı ve bilimsel kaynak niteliğindeki kitapta genişçe yer almaktadır.

***

"Kievan zamanından günümüze kadar uzanan süreci tek cilde sığdıran *Rusya Tarihi*, bu alanda yazılmış en iyi kitaplardan biridir. Bu kitap, Rusya/Avrasya tarihi hakkında yapılan önemli akademik tartışmaları sentezleyerek zaman içinde nasıl geliştiklerini gözler önüne seriyor."

—Glennys Young, Washington Üniversitesi

ISBN 978-975-10-3183-9

/inkilapkitabevi
/inkilapkitabevi
/inkilapkitabevi
Online alışveriş: inkilap.com